

ΤΗΣ

ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΗΘΙΚΗΣ

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

φιλοπονηθεῖσα

ΧΑΡΙΝ ΤΩΝ ΕΑΥΤΟΥ ΟΜΙΛΗΤΩΝ,

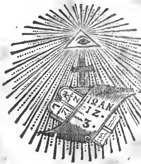
ΚΑΙ ΠΑΝΤΩΝ ΔΕ ΤΩΝ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΩΝ

ΥΠΟ

ΜΙΣΑΗΛ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ,

Ἀρχιμανδρίτου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου καὶ Καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ

ΟΘΩΝΟΣ.

ΑΘΗΝΗΣΙ,

Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως.

(Παρὰ τῇ Πύλῃ τῆς Ἀγορᾶς.)

ἐν ἔτει αωμζ'.

«Ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με. Ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ.» Ἰωάν. ζ'. 17.

ΟΘΩΝΙ

ΤΩΙ

ΠΡΩΤΩΙ

ΤΩΙ

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΩΙ ΤΗΣ ΜΟΥΣΟΤΡΟΦΟΥ

ΕΛΛΑΔΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΙ

ΙΕΡΟΝ.

Ὁ Συγγραφεύς.

ΒΑΣΙΛΕΥ,

Προθυμουμένῳ μοι δεῖγμα δοῦναι τῆς ἐμῆς τελείας τῇ ΥΜΕΤΕΡΑΙ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΤΙ ἀφοσιώσεως καὶ τῆς βαθείας εὐγνωμοσύνης, ὧν ἕνεκα παρ' ΑΥΤΗΣ ἠξίωμαι πολλῶν τε καὶ μεγάλων εὐεργετημάτων, προσενεγκόντα ΑΥΤΗΙ ὡς ἱερὸν εἶναι ἀνακεισόμενον τόδε ἀνάθημα, ἄλλο μοι παρ' ΑΥΤΗΣ ἐπεδαψιλεύθη οὐκ ἔλαττον τῶν προτέρων εὐεργέτημα. Πρὸς γὰρ τὸ ὁποιονοῦν τόδε μου φιλοπόνημα βασιλικῶς ἐπιστρέψασα, καὶ εὐμενεῖ καὶ ἰλέῳ τῷ ὄμματι ἐπιδεῖν εὐδοκήσασα, οὐχ ὅπως προσενεχθὲν, ἀποδοχῆς οὐκ ἀπηξίωσεν, ἀλλὰ, τὸ δὴ μέγιστον, καὶ τῷ ΑΥΤΗΣ κλεινοτάτῳ τε καὶ ἀθανάτῳ ὀνόματι ἐπαγλαϊσθῆναί τε καὶ μεγαλυνθῆναι αὐτὸ ἐπέτρεψεν.

Τὸ δὲ οὕτω μικρὰ μετὰ τηλικαύτης εὐμενείας ἀποδέχεσθαι, εἰς τὴν προαίρεσιν ἀφορῶσαν τοῦ προσφέροντος, οὐ μόνον βασιλικὸν ἀτεχνῶς, ἀλλὰ καὶ εὐεργετικὸν μάλιστα, ὡς θάῤῥους ποιητικὸν, καὶ ζήλου ὑπὲρ τῆς λογικῆς τε καὶ ἠθικῆς προκοπῆς τοῦ πιστοῦ Αὐτῆς ὑπηκόου διεγερτικόν.

Δικαιότατον δὲ ἡγοῦμαι τὰ τοιαῦτα τῶν φιλοπονημάτων τῇ ΥΜΕΤΕΡΑΙ ἀνατίθεσθαι ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΤΙ· ὡς γὰρ καρπὸς τοῦ ὑπὸ τῆς βασιλικῆς Σου δεξιᾶς φιλοτίμως ἀνεγερθέντος πανεπιστημείου, κείσονται καὶ τοῖς ἐπερχομένοις μαρτύρια τῆς μεγαλόφρονος φιλοτιμίας καὶ βασιλικῆς κηδεμονίας, ὅπως παλινδρομήσασαι καὶ αὖθις εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν πατρίδα καὶ ἑστίαν αἱ μοῦσαι, μὴ μόνον τὴν χώραν ταύτην κατακοσμήσωσιν, ἀλλὰ καὶ περαιτέρω, τῆς προσηκούσης θεραπείας τε καὶ τιμῆς καὶ ἐνισχύσεως ἐνταῦθα ἐπαπολαύουσαι, καθάπερ πάλαι ἐντεῦθεν πρὸς δυσμὰς ἡλίου ὁρμηθεῖσαι, πολλὰ καὶ παντοῖα τῇ εὐδαίμονι Εὐρώπῃ παρέσχον τὰ ἀγαθὰ, οὕτως αὖθις καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐντεῦθεν νῦν τραπεῖσαι, τὰ ὀνησίδωρα αὐτῶν ἀγαθὰ κἀκεῖ ἐπιδαψιλεύσωσιν.

Προώρισται γὰρ ἄνωθεν, ὡς ἔοικεν, ἡ κλεινὴ τοῦ θεοστηρίκτου βασιλείου Σου χώρα, ἑστία διατελεῖν τοῦ λογικοῦ φωτὸς, ἐν ᾗ ἅπτον τε καὶ τρεφόμενον, καὶ εἰς τὸν λοιπὸν ὁρίζοντα τῆς γῆς τὰς ζωηφόρους αὐτοῦ λαμπηδόνας ἐκπέμπει καὶ καταυγάζει, τὰ τῆς ἀγνοίας νέφη διαλύον.

Οἷον δὲ κλέος, κύδιστε Ἄναξ! τηλικούτοις φαίνεσθαι σκοποῖς τῆς πανσόφου καὶ παναγάθου προνοίας προθύμως τε καὶ ἀξιοπρεπῶς ὑπηρετεῖν! Ἡλίκη δὲ δόξα, ὅταν ἡ τῆς Ἑλλάδος ἀψευδὴς ἱστορία, τὴν παλιγγενεσίαν αὐτῆς παραδιδοῦσα, μαρτυρεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι ἐπὶ Ὄθωνος τοῦ πρώτου ἐν αὐτῇ βασιλεύσαντος, ἤρξατο, εὐθὺς αὐτοῦ ἐπιδημήσαντος, καὶ ἐνεργοῦντος, καὶ προθύμως καλοῦντος, καὶ ἡ τῶν Μουσῶν εἰς αὐτὴν ἐπάνοδος! Κληθεῖσα γὰρ ἡ ΥΜΕΤΕΡΑ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ, ὡς πάλαι ποτὲ ὑπὸ τῆς μεγαλοδόξου Ῥώμης Νουμᾶς ἐκεῖνος ὁ πάνυ, ἵνα στηρίξῃ τε καὶ παγιώσῃ ἣν ἑαυτοῖς, εὐδοκίᾳ Θεοῦ, περιεποιήσαντο αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν οἱ Ἕλληνες, οὐ μόνῃ τῇ καταπαύσει τῶν ταράχων ἠρκέσθη, καὶ τῇ καταστάσει τῆς πᾶσι τελεσφόρου εἰρηνεύσεώς τε

καὶ εὐταξίας, πάντων τὰ δίκαια ἐν ἀσφαλείᾳ διὰ σοφῶν καὶ ὠφελίμων θεσμοθεσιῶν τιθεῖσα, ἀλλὰ, καὶ τῇ τοῦ Ἔθνους λογικῇ τε καὶ ἠθικῇ ἀναπλάσει αὐτίκα ἐπεχείρησε, καὶ ἐπὶ τῆς Ὑμετέρας βασιλείας τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα πρὸς διάδοσιν τῶν γραμμάτων συνέστησαν καθιδρύματα, οἷα παρὰ πολλοῖς καὶ πολυπληθεστέροις καὶ εὐπορωτέροις ἔθνεσι, μόλις μετὰ πολλῶν ἐτῶν εἰρήνην τε καὶ κατάστασιν συστῆναι ἐξεγένετο. **Καὶ** δέδεικται ἄρα ἐν Αὐτῇ ἡ τοῦ σολομωντίου λόγου ἀλήθεια, ὅτι « Βασιλεὺς δίκαιος ἀνίστησι χώραν » (α) τὴν ἑαυτοῦ δόξαν ἐν τῇ τῶν ἀρχομένων εὐημερίᾳ τε καὶ αὐξήσει τιθέμενος.

Ὃ δὲ πρεπωδέστατόν Σοι τόδε τὸ ἀνάθημα δείκνυσι τοῦτο ἐστὶ μάλιστα, ὅτι πασῶν, ὧν ἡ βίβλος αὕτη συνίστησιν ἠθικῶν ἀρετῶν, λαμπρότατον ἡ Ὑμετέρα ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ παράδειγμα ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ παρέχεται, καὶ ζῆλον ἔνθεον δείκνυσιν, ὅπως καὶ ἐν τοῖς βασιλευομένοις τὸ τοῦ ἤθους χρηστὸν καὶ εὐσεβὲς καὶ δίκαιον καὶ σῶφρον διαδιδόμενον, αὔξῃ, εὖ εἰδυῖα, ὅτι χωρὶς εὐσεβείας τε καὶ

(α) Παροιμ. κθ'. 4.

ἀρετῆς οὐδεμία ἂν εἴη εὐδαιμονία ἀληθής.

Τοῦτό με ποιεῖ τὸ δαυϊτικὸν ἀνακράζειν, Υἱοὶ Ἑλλάδος ἀγαλλιάσθωσαν ἐπὶ τῷ Βασιλεῖ αὐτῶν, καὶ ᾀσάτωσαν ἐν εὐφροσύνῃ. Ἡμέρας ἐφ᾽ ἡμέρας τοῦ Βασιλέως προσθείη Κύριος! τὰ ἔτη αὐτοῦ ἕως ἡμέρας γενεᾶς καὶ γενεᾶς! τὸ κέρας αὐτοῦ ὑψωθείη ἐν δόξῃ! Δέξαιο τοίνυν πανευμενῶς, Κράτιστε Βασιλεῦ, καὶ τὴν θερμὴν ταύτην εὐχὴν, ἣν διηνεκῶς μετὰ πάντων τῶν πιστῶν ὑπηκόων Σου ἐκ βαθέων ἀναπέμπω πρὸς τὸν ὕψιστον βασιλέα, τὸν τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας καὶ δωρούμενον καὶ κρατύνοντα καὶ μεγαλύνοντα.

Τῆς ὑμετέρας θεοφρουρήτου

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΤΟΣ

Ἀθήνησιν ἐν ἔτει σωτηρίῳ μὲν αωμζ',
τῆς δὲ θεοσώστου Αὐτῆς βασιλείας ιγ',
κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.

Ὁ εὐπειθέστατος καὶ πιστότατος ὑπήκοος καὶ ἐλάχιστος τῶν θεραπόντων

ΜΙΧΑΗΛ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ.

Τοῖς ἐντυγχάνουσι.

Ἔχετε ἤδη, ὦ φιλόχριστοι, ἀνὰ χεῖρας, τῇ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ βοηθείᾳ, ἣν προανήγγειλα πραγματείαν τῆς κατὰ Χριστὸν ἠθικῆς. Μὴ θαυμάσητε δὲ, ἐὰν, ἐγκύπτοντες αὐτῇ, μηδὲν καινὸν, ἢ ἀλλότριον εὑρίσκητε, εἰμὴ αὐτὰ ταῦτα, ἅπερ ἀπὸ βρέφους, ὡς ἐν τῷ κόλπῳ τῆς κοινῆς μητρὸς ἡμῶν ἐκκλησίας γεννηθέντες, ἀκούετε καὶ οἴδατε ἱερὰ γράμματα, τὰ δυνάμενα σοφίσαι ἡμᾶς εἰς σωτηρίαν· οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἄλλο οὐδὲν προὔκειτο, ὡς καὶ ἡ τῆς βίβλου ἐπιγραφὴ δηλοῖ, ἢ τὸ ἐν ἐπιστημονικῇ μεθόδῳ παραθεῖναι τὰ πρακτικὰ ἀξιώματα καὶ τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυρίου, μετὰ τῆς λογικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῶν πορισμάτων, ἅτινα φυσικῶς ἐξ αὐτῶν ἐξάγονται πρὸς τὴν σύστασιν καὶ τὸν καταρτισμὸν τοῦ κατὰ τὴν πίστιν ἐναρέτου βίου. Ταῦτα γὰρ διδαχθέντα μὲν πρῶτον ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὕστερον δὲ καὶ πανταχοῦ ὑπὸ τῶν ἁγίων αὐτοῦ μαθητῶν καὶ Ἀποστόλων κηρυχθέντα, καὶ ἐν τοῖς θεοπνεύστοις αὐτῶν συγγράμμασιν ἐκτεθέντα, ταῖς περιστάσεσι καὶ ταῖς ἀνάγκαις τῶν, πρὸς οὓς ἔγραφον, προσαρμοζόμενα, τὴν θαυμαστὴν τοῦ διεφθαρμένου κόσμου κατειργάσαντο ἀλλοίωσιν.

Περιέστειλε μὲν γὰρ ἀληθῶς πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐντολῇ τῆς ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν, ὡς κοινὸν πάντων ἀνθρώπων πατέρα εὐμενῆ καὶ ἀγαθοποιὸν, καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον, ὡς ἀδελφὸν ἡμῶν, καὶ τέκνον Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐναργοῦς ἐντολῆς ῥᾳδίως πάντα τὰ τοῦ ἀνθρώπου καθήκοντα παράγονται· ἀλλ' ὅμως οὐκ ἠρκέσθη

ταύτῃ μόνῃ τῇ καθολικῇ ἐντολῇ, ἀλλ' ἐν διαφόροις περιστάσεσι διδάσκων, καὶ εἰς πᾶσαν λεπτομέρειαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καταβαίνων, οὐδεμίαν ἀφῆκεν ἀρετὴν, ἣν οὐ σηνέστησεν, οὐδεμίαν κακίαν, ἣν οὐκ ἀπηγόρευσεν, οὐδὲ πάθος, οὗτινος τὴν βλάβην οὐκ ἔδειξεν, οὐδὲ τάξιν ἢ κατάστασιν ἀνθρώπων, ἧς τὰ καθήκοντα οὐκ ἰχνογράφησεν. Ἵνα δὲ τὸ κακὸν καὶ πρόῤῥιζον ἀνασπάσῃ, καὶ ἐντελῶς θεραπεύσῃ, καὶ τοὺς πονηροὺς λογισμοὺς καὶ τὰς κακὰς ἐπιθυμίας ἀπηγόρευσε. Διατείνονται μέν τινες, ὅτι κρεῖττον ἐν μόνοις τοῖς κατὰ τὴν δικαιοσύνην καθήκουσι περιορίζεσθαι τὴν ἠθικὴν, ἐννοοῦντες οὕτω, μόνα τὰ τῷ πλησίον ὀφειλόμενα· ἀλλ' οὐδὲν ἄρα καὶ τῷ Θεῷ παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ὀφείλεται; Ὁ δὲ θεῖος ἡμῶν διδάσκαλος, ὡς σοφία τοῦ Θεοῦ, περιλαμβάνει μὲν πάντα τὰ ἀγαθὰ ἔργα ἐν τῷ τῆς δικαιοσύνης καθολικῷ ὀνόματι, ἀλλ' ὁμολογεῖται παρὰ πάντων, ὅτι ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, καθάπερ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ, δίκαιος καλεῖται ὁ πάντα τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα πιστῶς ἐκπληρῶν τά τε πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ τὰ πρὸς ἑαυτὸν, καὶ τὰ πρὸς τὸν πλησίον. Πῶς δ' ἂν ἐτήρει ταῦτα πάντα πιστῶς, εἰ μὴ ἠγάπα τὸν μὲν Θεὸν ὑπὲρ πάντα, τὸν δὲ πλησίον ὡς ἑαυτόν; Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐθεμελίωσε τὴν ἑαυτοῦ ἠθικὴν ἐπὶ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς βάσιν, ἤτοι ἐπὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὑψίστου νομοθέτου καὶ κριτοῦ καὶ μισθαποδότου, ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ ἀμοιβῶν τῆς ἀρετῆς καὶ κολάσεων τῆς κακίας· καὶ καλεῖ τὰς ἁγίας αὐτοῦ ἐντολὰς θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, ὅς καὶ ὡς ὑπέρτατος δικαστὴς, τοῖς μὲν δικαίοις δωρεῖται ζωὴν καὶ μακαριότητα αἰώνιον, τοὺς δὲ πονηροὺς ἀποπέμπει εἰς κόλασιν αἰώνιον. Ἀλλ' οὐδ' ἐκ τῶν φυσικῶν λόγων, ὅσοι σεμνοὶ ὄντες, προτρέποιεν ἂν εἰς τὴν ἀρετὴν, οὐδένα παρέλιπεν, εἰρήνην ψυχῆς ἐπαγγειλάμενος τοῖς τὸν ἅγιον αὐτοῦ νόμον τηροῦσι·

καὶ ἀνάπαυσιν τῆς συνειδήσεως, καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν καρδιῶν, καὶ δόξαν ἀγαθὴν, καὶ τιμὴν παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, καὶ αὐτὰ δ' ἔτι τὰ πρόσκαιρα ἀγαθά. « Ἄρατε, ἔλεγε, τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾷός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν,(α)« Μακάριοί φησιν, οἱ πρᾳεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσου σι τὴν γῆν », καὶ ἀλλαχοῦ, « Μὴ οὖν μεριμνήσητε λέγοντες, τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περιβαλώμεθα, οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, ὅτι χρήζετε τούτων ἁπάντων» (β). Τῇ δ' ὑψηλῇ ταύτῃ διδασκαλίᾳ καὶ τὴν ἰσχὺν προσέθηκε τοῦ παραδείγματος. Οὐδὲν γὰρ ἐνετείλατο, ὃ οὐχ αὐτὸς πρῶτος ἔπραξεν, ὑπόδειγμα ἡμῖν ἑαυτὸν ἐν πᾶσι παρεχόμενος. « Ἐὰν τὰς ἐντολάς μου τηρήσητε, ἔλεγε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου, καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα, καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ » (γ). Διὰ ταῦτ' ἄρα ἡ κατὰ Χριστὸν Ἠθική ἐστιν ἡ πασῶν τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν ἀρίστη καὶ τελειοτάτη, ἀνυψοῦσα καὶ καλλύνουσα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν εὐγένειαν, καὶ κατεργαζομένη, ὅ,τι ἡ κενόφωνος τῶν σοφῶν τοῦ κόσμου διδασκαλία, καίτοι πολλοὺς αἰῶνας πρότερον ἀγωνιζομένη, οὐκ ἴσχυσε κατεργάσασθαι. Ἐν αὐτῇ ὄντως ἐφανερώθη δύναμίς τις ἐσωτερικὴ τῆς ἀληθείας, ἀναπλάττουσα θαυμασίως καὶ μεταμορφοῦσα τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν εἰς τὸ ἀγαθόν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Παῦλος ἔλεγεν, « Οὐκ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστιν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι » (δ). Ἐδείχθη δὲ μάλιστα ἡ δύναμις αὕτη ἐν οἷς τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἐπήγαγεν. Εἰ γὰρ καὶ κυριώτατος σκοπὸς τῆς θείας οἰκονομίας ἐστὶν ἡ

(α) Ματθ. ιά. (β) Ματθ. έ. 4. (γ) Ἰωαν. ιέ. 10, (δ) Ῥωμ. ά. 16.

τῶν ἀνθρώπων αἰώνιος σωτηρία, ἀλλ' ὅμως καὶ τὸν ἐπὶ γῆς βίον αὐτῶν οὐχ ἧττον σώφρονά τε καὶ μακαριώτερον ἀπεργάζεται, ὡς ἡ νῦν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου πολιτικὴ ἐλευθερία καὶ κατάστασις μαρτυρεῖ. Ταῖς μὲν γὰρ κατὰ νόμον ἀρχαῖς καινήν τινα δόξαν καὶ μονιμότητα ἐμποιεῖ, ὡς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένας λογίζεσθαι αὐτὰς διδάσκουσα, καὶ ὑπακούειν αὐταῖς πείθουσα, τὴν δὲ ἄνομον δυναστείαν καὶ τὸν δεσποτισμὸν καταστρέφει, καὶ τὰς στάσεις ἀπελαύνει, τὴν ὑπακοὴν ἐπὶ τοσοῦτον συνιστᾶσα, ἐφ' ὅσον ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτρέπει ἀξία. Ἔτι δὲ καὶ τὰ δεσμὰ τῆς κτηνώδους δουλείας, καὶ τοῦ ἀνδραποδισμοῦ κατὰ πάντα τὰ χριστιανικὰ βασίλεια διέρρηξε, τὴν δὲ ἀγωγὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας ὡς καθῆκον ἱερὸν ἐπιβάλλει, δι' ὧν πείθει πανταχοῦ εἰς τὴν σύστασιν καὶ διατήρησιν δημοσίων σχολείων. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ τῆς εὐποιίας φρόνημα σταθερὸν ἐμπνέουσα, παρέχει τοῖς πένησι, τοῖς ὀρφανοῖς, τῇ ἀσθενείᾳ τοῦ γήρως, καὶ ὅλως τῇ δεινοπαθούσῃ τῆς ἀνθρωπότητος ἀρωγὴν καὶ παραμυθίαν. Καὶ αὐτὴ δὲ τῶν ἱερῶν μοναστηρίων ἡ ἀνέγερσις, καρπὸς οὖσα τῆς κατὰ Χριστὸν ἠθικῆς, οὐ μικρὸν ὑπῆρξε τοῖς ἀνθρώποις εὐεργέτημα, καί τοι μὴ μετὰ τῆς δεούσης εὐγνωμοσύνης ἐν ἐσχάτοις καιροῖς ἀναγνωρισθέν. Εἰ δέ ποτε οἷόν τε ἦν ἀφανισθῆναι ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὴν διδασκαλίαν ταύτην, οὐδὲν ἂν ἄλλο προσεδοκήσαμεν, ἢ ἰδεῖν αὖθις τὸν ἀσιανὸν δεσποτισμὸν ἐπανερχόμενον, ἢ τὴν σκυθικὴν βαρβαρότητα, ἢ τὴν μεσημβρινὴν χλιδὴν καὶ μαλθακότητα.

Τέλος δὲ καὶ αὐτὸν τὸν οἰκιακὸν βίον ἐπηνώρθωσε καὶ ἐξευγένισε, τὰς μὲν κτηνώδεις καὶ παρὰ φύσιν ἀκαθαρσίας πάσας καὶ βδελυρίας, ὡς ἀσύγγνωστα ἁμαρτήματα αὐστηρῶς καταδικάζουσα, καὶ τὴν ἐκ φιληδονίας ἀκολασίαν καταστέλλουσα, τὴν δὲ σωφροσύνην παραγ-

γέλλουσα, καὶ τὴν πολυγαμίαν κωλύουσα, καὶ τὴν αὐθαίρετον τοῦ γάμου διάλυσιν, ὃν εἰς μυστήριον μέγα καὶ ἱερὸν, ὡς κρηπῖδα τῆς κατ' οἶκον εὐδαιμονίας ἀνύψωσεν. Οὕτω δὲ καὶ τὴν μέθην ἀπαγορεύει καὶ τὴν ἀδηφαγίαν, καὶ τῇ γυναικὶ τὰ τοῦ ἀνθρώπου δικαιώματα ἀπέδωκε, καὶ τὴν πολυάριθμον τάξιν τῶν οἰκετῶν ἀνέπλασε, καὶ τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν τῶν νέων ὡς χρέος θρησκευτικὸν συνέστησε.

Πολλοὺς αἰῶνας πρὸ Χριστοῦ ἠγωνίζοντο οἱ τῶν Ἐθνῶν φιλόσοφοι, ἵνα τὴν ἑαυτῶν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ τοὺς λόγους ἐκείνους ἐποικοδομήσειαν, οὓς καὶ οἱ ἐκείνων ὀπαδοὶ μέχρι τοῦ νῦν, ὡς ἰσχυροὺς καὶ ἀποχρῶντας θαυμάζουσιν, ἀλλ' οὐδεὶς ἀγνοεῖ, οἷα παράδοξα ἴσχυσεν ἡ τοιαύτη διδασκαλία, καὶ οἷα ἦν ἐν τῷ τότε χρόνῳ παρὰ τοῖς ἔθνεσιν ἡ τῶν ἠθῶν ἐξαχρείωσις καὶ διαφθορά. Πιστὴν γὰρ ταύτης εἰκόνα κατέλιπεν ἡμῖν ὁ μακάριος Παῦλος ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς, μαρτυροῦσαν ταῦτα τρανῶς. Ὀρθῶς ἄρα καὶ δικαίως οἱ ἀρχαῖοι τῆς πίστεως ἀπολογηταὶ τῇ τῶν ἐνεργειῶν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας παραθέσει πρὸς τὰς τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας χρώμενοι, τὴν θειότητα ταύτης ἀπεδείκνυον, καὶ τὴν τῶν κατηγόρων αὐτῆς στόμαργον γλωσσαλγίαν ἀπεστόμουν. « Ἡ διδαχὴ τοῦ Ἰησοῦ, ἔλεγέ τις, ἐμποιεῖ θαυμασίαν τινὰ πρᾳότητα καὶ καταστολὴν τοῦ ἤθους, καὶ φιλανθρωπίαν, καὶ χρηστότητα, καὶ ἡμερότητα ἐν τοῖς μὴ διὰ τὰ βιωτικὰ, ἤ τινας χρείας ἀνθρωπικὰς, ὑποκρινομένοις, ἀλλὰ παραδεξαμένοις γνησίως τὸν περὶ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐσομένης κρίσεως λόγον. Οἱ δὲ κατήγοροι τοῦ χριστιανισμοῦ οὐχ ὁρῶσιν, ὅσων πάθη, καὶ ὅσων χύσις κακίας καταστέλλεται, καὶ ὅσων ἄγρια ἤθη ἡμεροῦται προφάσει τοῦ λόγου· ᾧ ἔδει αὐχοῦντας αὐτοὺς τὸ κοινωνικὸν

χάριτας ὁμολογεῖν, καινῇ μεθόδῳ πολλῶν κακῶν μεταστήσαντι τοὺς ἀνθρώπους, καὶ μαρτυρεῖν γε αὐτῷ, εἰ καὶ μὴ ἀλήθειαν, ἀλλὰ τὸ λυσιτελὲς τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει » (α).

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ περὶ ὧν πραγματεύεται τὸ βιβλίον. Οὐκ ἔστι δ' ὅλως ἀμφιβάλλειν, ὅτι καὶ νῦν ἔτι διαμένει ἐν αὐτοῖς ἡ ἐσωτερικὴ ἐκείνη δύναμις, ἡ τῆς τοῦ κόσμου διαφθορᾶς κατισχύσασα, καὶ ἀνακαινίσασα αὐτόν· τὸ γὰρ ἅγιον καὶ ζωοποιὸν πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ πέμψειν ὁ Χριστὸς ἐπηγγείλατο, ἵνα μένοι μεθ' ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, ἐμποιεῖ καὶ διατηρεῖ ἔτι καὶ νῦν τῷ θείῳ λόγῳ τὴν ἀναγεννητικὴν ταύτην δύναμιν. Ἔτι καὶ νῦν, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ μελετώμενός τε καὶ διδασκόμενος, ὅπως δεῖ, οὐχ ἧττον ἰσχύει μετασχηματίζειν τε κατὰ Χριστὸν καὶ μεταμορφοῦν καὶ νοῦν καὶ καρδίαν τῶν πιστῶν, καὶ ἀναδεικνύναι αὐτοὺς εἰκόνας ζώσας ἐπὶ τῆς γῆς τοῦ οὐρανίου πατρός. Οὕτως οὖν περὶ τῆς αὐτοῦ ἰσχύος τε καὶ ἐνεργείας κράτιστα πεπεισμένος, εἰς φῶς ἐκδοῦναι τὴν παροῦσαν πραγματείαν ἐθάῤῥησα, κατὰ μίμησιν τῶν ἐν Εὐρώπῃ λογίων ἀνδρῶν ὡς εἰς τὴν εὐχερῆ καὶ βάσιμον διδασκαλίαν τοῦ θείου νόμου συντελοῦσαν. Περιέχει γάρ, ὡς εἴρηται, τὸ κεφάλαιον τῶν ἠθικῶν κανόνων, οὓς ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οἱ πνευματέμφοροι αὐτοῦ Ἀπόστολοι ἐδίδαξαν, οἱ δὲ τῆς ἐκκλησίας πατέρες πολλαχῶς πρὸς καταρτισμὸν τῶν πιστῶν διετράνωσαν· ἑρμηνεύει δὲ καὶ τὴν ἱερωτάτην καὶ ἀναλλοίωτον σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτοῦ ποιητὴν καὶ πατέρα Θεόν, καὶ πρὸς πάντα τὰ ὄντα τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, καὶ πάντα, ὅσα ὁ θεῖος νόμος κατὰ τὴν σχέσιν ταύτην, πράττειν ἢ φεύγειν ἐντέλλεται· καὶ τὰ εἰς τήρησιν αὐτῶν προτρέποντα ἡμᾶς

(α) Ωριγ. κ. Κέλσου, βιβλ. ά. § 67.

αἰτία, ἵνα ἀδιάλυτός τε καὶ ἀδιάῤῥηκτος ἡ σχέσις αὕτη διαμένῃ. Ταῦτα δὲ δήπου καὶ ἰδίως ὑφ' ἑκάστου τῶν πιστῶν μελετώμενα, καὶ ὑπὸ τῶν σοφῶν διδασκάλων ἐπιμελῶς τῇ νεολαίᾳ παραδιδόμενα, ἰσχυρὰ καταβάλλουσιν ἐν ταῖς ψυχαῖς τὰ τῆς εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς σπέρματα, ἅτινα βλαστάνοντα, μυριοπλάσια ἐν καιρῷ καρποφορήσουσι. Καὶ ἡ μὲν πρόθεσις καὶ προθυμία γε ἡ ἐμὴ τοιαύτη· εἰ δὲ καὶ τοῦ σκοποῦ ἐν τῇ πραγματείᾳ ἔτυχον, ἄλλοις ἐφεῖται περὶ τούτου τὴν ψῆφον ἐπενεγκεῖν, ἴσως γοῦν ἑτέροις παρέξεται τὴν ἀφορμὴν, ἱκανωτέροις τε καὶ πλείονα τὴν σχολὴν ἔχουσι, περὶ τὴν τελειοτέραν ἐπεξεργασίαν τῆς σπουδαιοτάτης καὶ ὡς μάλιστα κοινωφελεστάτης ταύτης ὑποθέσεως σπουδάσαι· ἐμοὶ δὲ καὶ τοῦτο ἀρκέσει, ἐὰν, τόγε νῦν ἔχον, μέχρις οὗ τὰ τελεώτερα φανῶσι, μὴ ἄχρηστον, ἢ περιττὸν ὅλως κριθῇ· ἀλλ' οὐ τοιοῦτον, εὖ οἶδ' ἔγωγε, κριθήσεται, εἰ μὴ πάνυ ἀνεπιεικῶν τύχοιμι τῶν δικαστῶν. Οὐκ ἄπο δὲ σκοποῦ μοι δοκεῖ καὶ περὶ τοῦ, ᾧ ἐχρησάμην, ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ ἰδιώματος εἰπεῖν τι. Οὔτε γὰρ τὸ νῦν εἰθισμένον παρὰ τοῖς πολλοῖς τῶν λογίων ἐστὶν, οὔτε τὸ ἀκρατῶς ἀττικὸν τῶν ἀρχαίων, ἀλλ' ἐκείνου μὲν κανονικώτερον, τούτου δὲ κοινότερόν τε καὶ ἰδιωτικώτερον. Προειλόμην δὲ τοῦτο μάλιστα δυοῖν ἕνεκα, τὸ μὲν, ὅτι ταῖς ἐπιστημονικαῖς τε καὶ διδακτικαῖς τῶν πραγματειῶν ἐν γένει, ἁρμόττειν μᾶλλον δοκεῖ μοι τὸ ἀρχαιότερον ἰδίωμα, ὡς κανονικώτερον, καὶ ἑστηκὸς ἤδη, καὶ τοὺς τῶν πραγμάτων ὅρους ἀκριβέστερόν τε καὶ συντομώτερον ἀποδιδοῦν· τὸ δὲ, ὅτι, ἐν τῇ παρούσῃ μάλιστα πραγματείᾳ, μεστῇ οὔσῃ τῶν γραφικῶν ῥήσεων καὶ ἐξ αὐτῶν τὰ πλεῖστα συνυφασμένῃ, μεγίστη ἂν πάντως ἡ ἀνωμαλία συνέβαινεν, εἰ ἰδιώματι πάνυ διαφόρῳ τοῦ τῶν ἁγίων Γραφῶν ἐχρησάμην. Τοῦτο δὲ κυρίως ἐστὶν, ὅ μ' ἔπεισεν

τή.

ἰδιώματι χρήσασθαι παραπλησίῳ, ὅσον οἷόν τε, τῷ τῶν ἁγίων Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ οὕτω προὔργου μοι ἐγένετο πανταχοῦ φεύγειν τὸ ἀσαφὲς, καὶ τῆς ἀττικῆς καλλιεπείας πρότερον τίθεσθαι τὸ καθαρὸν καὶ σαφὲς, τῇ κοινοτέρᾳ φράσει πρὸς τοῦτο χρώμενον. Οὐ γὰρ ἐπιδείξεως, ἀλλ' ὠφελείας μάλιστα προὔκειτο σκοπός· ἡ δὲ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἐναργοῦς τῶν λεγομένων παραστάσεως γίνεται. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτου, ἱκανά, ὡς ἔμοιγε δοκεῖ, εἰς δικαίωσιν.

Ἀποδέξασθε τοίνυν, ὦ φιλόχριστοι, τὸ προσφερόμενον εὐμενῶς, εἰς τὴν τοῦ προσφέροντος ἀφορῶντες γνώμην· κἂν γὰρ ἔλαττον τῆς προσδοκίας ὑμῶν φανῇ, ἀλλὰ τοῖς γε μετὰ τῆς δεούσης σπουδῆς ἐντυγχάνουσιν οὐκ ἀνόνητον πάντως δειχθήσεται.

Ἔγραφον Ἀθήνησι τοῦ σωτηρίου ἔτους αωμζ'
κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.

ΜΙΧΑΗΛ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Μέρος Πρῶτον.

τή.

ἰδιώματι χρήσασθαι παραπλησίῳ, ὅσον οἷόν τε, τῷ τῶν ἁγίων Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ οὕτω προὔργου μοι ἐγένετο πανταχοῦ φεύγειν τὸ ἀσαφὲς, καὶ τῆς ἀττικῆς καλλιεπείας πρότερον τίθεσθαι τὸ καθαρὸν καὶ σαφὲς, τῇ κοινοτέρα φράσει πρὸς τοῦτο χρώμενον. Οὐ γὰρ ἐπιδείξεως, ἀλλ' ὠφελείας μάλιστα προὔκειτο σκοπός· ἡ δὲ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἐναργοῦς τῶν λεγομένων παραστάσεως γίνεται. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτου, ἱκανά, ὡς ἔμοιγε δοκεῖ, εἰς δικαίωσιν.

Ἀποδέξασθε τοίνυν, ὦ φιλόχριστοι, τὸ προσφερόμενον εὐμενῶς, εἰς τὴν τοῦ προσφέροντος ἀφορῶντες γνώμην· κἂν γὰρ ἔλαττον τῆς προσδοκίας ὑμῶν φανῇ, ἀλλὰ τοῖς γε μετὰ τῆς δεούσης σπουδῆς ἐντυγχάνουσιν οὐκ ἀνόνητον πάντως δειχθήσεται.

Ἔγραφον Ἀθήνησι τοῦ σωτηρίου ἔτους αωμζ'
κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.

ΜΙΣΑΗΛ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Μέρος Πρῶτον.

ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΟΥ ΗΘΙΚΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ. Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ. Γ'. ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΗΘΙΚΗΣ ΜΕΡΟΣ Β',

Τὰ κοινὰ πᾶσι καθήκοντα περιέχον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν καθηκόντων ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐν ᾧ τὰ εἰς ἑαυτὸν καθήκοντα διδάσκονται.

κή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἐν ᾧ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἐκτίθεται.

ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΗΘΙΚΗΣ ΜΕΡΟΣ Γ',

Ἰδιά τινα καθήκοντα πραγματευόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Περὶ πολιτείας καὶ τῆς ἐν αὐτῇ σχέσεως τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων πρὸς ἀλλήλους.

ΤΗΣ

ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΗΘΙΚΗΣ

Μέρος Α'.

§. 1. *Ὅρος αὐτῆς.*

Ἡ κατὰ Χριστὸν ἠθικὴ ἐστιν ὑφήγησις ἐπιστημονικὴ πρὸς τὴν ἠθικὴν τελειότητα κατὰ τὰ ἐκ τοῦ θείου λόγου ἀξιώματα. Κατὰ τοῦτο δὲ καὶ πάσης ἄλλης ἐπιστήμης διαφέρει, καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς κατὰ τὴν θύραθεν φιλοσοφίαν ἠθικῆς, ἥτις ἐκ μόνου τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου τὰς ἀρχὰς αὐτῆς πορίζεται.

§. 2. *Πηγαὶ τῆς κατὰ Χριστὸν ἠθικῆς.*

Ἡ κατὰ Χριστὸν ἠθικὴ μίαν καὶ μόνην κυρίως ἔχει πηγήν, τὸν θεῖον λόγον, ἐξ οὗ πᾶσαν τὴν πρὸς οἰκοδομὴν ἑαυτῆς ἀναγκαίαν ὕλην πλουσίως ἀρύεται. Ὑπὸ δὲ τὸν θεῖον λόγον ἐννοεῖται πᾶσα γνῶσις καὶ διδασκαλία, ἣν ηὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἄφατον αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην μεταδοῦναι ἡμῖν, ἵνα περὶ πολλῶν πραγμάτων πρὸς τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἀναγκαίων φωτίσῃ ἡμᾶς σαφέστερόν τε καὶ τελειότερον, ἢ ὅσον δυνάμεθα κατανοῆσαι περὶ αὐτῶν ἐκ μόνου τοῦ φυσικοῦ φωτὸς τοῦ λογικοῦ. Τοῦ δὲ θείου λόγου τὸ μὲν ἔφθασεν εἰς ἡμᾶς γραπτὸν, τὸ δ' ἐκ παραδόσεως· ἀμφότερα δὲ περιέχουσι πλῆθος νῦν μὲν δογμάτων, νῦν δὲ ἐντολῶν, χρησίμων ἀμφοτέρων πρὸς διόρθωσιν τοῦ τε φρονήματος καὶ τοῦ

βίου ἡμῶν. Καὶ περὶ μὲν τοῦ γραπτοῦ λόγου ἀποφαίνεται ὁ θεῖος Παῦλος ὅτι « πᾶσα Γραφὴ θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος. » (α)

Περὶ δὲ τῆς ἀγράφου παραδόσεως λέγει ὁ ὑψιπέτης ἀετὸς τῆς θεολογίας Ἰωάννης· « Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλά, ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ (β).

Πάλιν δὲ γραπτὸς λόγος τοῦ Θεοῦ λέγεται οὐ μόνον ὁ ὑπὸ τῶν θεοπνεύστων Ἀποστόλων τοῦ Κυρίου ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς βιβλίοις τῆς Καινῆς Διαθήκης παραδοθείς, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐν τοῖς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὑπὸ τῶν ἁγίων Προφητῶν λαληθείς, οὗ τινος καὶ αὐτὸς ὁ σωτὴρ καὶ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οἱ θεοκήρυκες αὐτοῦ Ἀπόστολοι ὡς θείου λόγου ἐμνημόνευον.

Ὁ δὲ ἐκ παραδόσεως θεῖος λόγος ἐστὶν ὁ μὴ ἐγγράφως, ἀλλὰ διὰ ζώσης φωνῆς παρὰ τῶν Ἀποστόλων διδαχθείς, καὶ φθάσας οὕτως εἰς ἡμᾶς. Εὑρίσκεται δὲ τὰ νῦν ά, ἐν τοῖς τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ διδασκάλων συγγράμμασι· β́, ἐν τοῖς ὅροις καὶ ταῖς ἀποφάσεσι τῶν ἁγίων συνόδων· γ́, ἐν τοῖς ἀνέκαθεν καθολικῶς παραδεδεγμένοις ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἤθεσι καὶ ἐθίμοις. Πάντα γὰρ ταῦτα ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ προῆλθον, καὶ πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων ὠφέλειαν ἐγνώσθησαν, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διετηρήθησαν.

(α) Β΄. Πρὸς Τιμοθ. γ΄. 15. 16.
(β) Ἰωάν. κά. 24.

Ἐκ πάντων οὖν τούτων ἐπιμελῶς συλλέγεται ἡ πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς κατὰ Χριστὸν ἠθικῆς ἐπιστήμης ἀναγκαία ὕλη.

§. 3. *Μέθοδος τοῦ σπουδάζειν τὴν ἐπιστήμην ταύτην.*

Διττῶς δύναται καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν ἠθικὴ, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη ἐπιστήμη, θεωρηθῆναι, ἤγουν κατὰ τὴν ὕλην αὐτῆς, καὶ κατὰ τὸ σπουδάζον αὐτὴν πρόσωπον. Ἐκ μὲν οὖν τῆς ὕλης θεωρουμένη, τὸ κεφάλαιόν ἐστι πάντων τῶν ἠθικῶν ἀξιωμάτων μετὰ τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀποδείξεων αὐτῶν, ἅτινα συντελοῦσιν εἰς τὴν ἠθικὴν ἡμῶν τελειότητα· ἐκ δὲ τοῦ προσώπου, ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτῶν γνῶσις. Καὶ ἡ μὲν ὕλη, ὅσον ἂν ᾖ καλῶς τε καὶ εὐμεθόδως ἐπεξειργασμένη, οὐδεμίαν δύναται παρέχειν ὠφέλειαν τοῖς ἀνθρώποις, ἐὰν μὴ γένηται διὰ συντόνου καὶ διηνεκοῦς σπουδῆς ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου, ἣν ὀφείλει καθ' ἑκάστην προάγειν ἐν ἑαυτῷ ἐξ ἐσωτερικῆς ἀγάπης καὶ ῥοπῆς εἰς αὐτὴν, καὶ δραστηρίως ἀσκεῖν ἐπὶ τοσοῦτον, μέχρις οὗ τὸ κατ' ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης εἰς τελείαν πεποίθησιν τοῦ προσώπου ἀποβῇ. Ἡ γὰρ σύντονος καὶ διηνεκὴς μελέτη ά, πλατύνει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καὶ διορθοῖ καὶ τελειοποιεῖ τὰς ἰδέας καὶ γνώσεις· β', σχηματίζει καὶ σταθερὸν ἀπεργάζεται τὸ ἦθος· γ', ἐμποιεῖ δὲ καὶ ἕξιν τοῦ ἐκτιμᾷν κατ' ἀξίαν τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα, καὶ τὰς ἀποδείξεις καὶ τὰ αἴτια αὐτῶν, καὶ ἐφαρμόζειν ταῦτα εἰς τὸν ἴδιον βίον, καὶ ἄλλοις μεταδιδόναι.

Οὐκ ἄρα ἐπιπολαίως τὴν ἐπιστήμην ταύτην σπουδαστέον, οὐδὲ πρὸς ἁπλῆν ἐπίδειξιν, ἀλλὰ μετ' ἀγάπης εἰλικρινοῦς καὶ προθυμίας ἐπιμελητέον, ἵνα πάντα τὰ διδάγματα ταύτης ἰδιοκτησία γίνωνται τοῦ πνεύματος ἑκά-

στου. Τὸ γὰρ μετὰ βίας καὶ παρὰ γνώμην ἐγχαραττόμενον τῇ μνήμῃ, καὶ μὴ διὰ τῆς σπουδαίας σκέψεως οἰκειοποιούμενον, ταχέως, ὡς ὁ καπνὸς ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ, διασκεδάννυται, συνήθως μηδὲν ἴχνος τῆς προτέρας αὐτοῦ ὑπάρξεως ἀπολεῖπον.

§. 4. *Τὸ τῆς ἐπιστήμης ὠφέλιμον καὶ ἀναγκαῖον.*

Ἐκ δύω τινῶν μάλιστα δηλοῦται τὸ τῆς ἐπιστήμης ταύτης ὠφέλιμον, ἤτοι ά, ἐκ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς, καὶ β', ἐκ τοῦ τέλους πρὸς ὃ τείνει. Καὶ ὑπόθεσιν μὲν ἔχει τὴν λεπτομερῆ παράστασιν τῆς τοῦ ἀνθρώπου σχέσεως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἅπαν τὸ ὁμόφυλον, ὡς ἐκ τῆς συνεχείας τοῦ λόγου δηλωθήσεται, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὴν σχέσιν ταύτην πρακτέων ἢ φευκτέων ὑπὸ παντὸς ἀνθρώπου καὶ ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου. Πρὸς δὲ τοῦτο πραγματεύεται ἰδίως ά, περὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου· β', περὶ τῶν χαρισμάτων αὐτοῦ· γ', περὶ τῆς ὑψηλῆς ἀξίας καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ· δ', περὶ τῶν χρησίμων αὐτῷ μέσων, καὶ περὶ τῶν κωλυμάτων, ὧν τὰ μὲν δεῖ προσεκτικῶς φεύγειν, τὰ δὲ μετὰ θάῤῥους ὑπερβάλλειν ἢ ἐξομαλύνειν, ἵνα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμὸν προσεγγίζῃ. Τί δ' ἄλλο ἢ ὠφελιμώτερον ἢ προυργιαίτερον ἂν εἴη παντὶ ἀνθρώπῳ, ἢ τὸ ὀρθῶς καὶ βασίμως περὶ πάντων τούτων διδαχθῆναι καὶ ἀκριβῶς ἐπίστασθαι ταῦτα;

Τέλος δὲ σκοπιμώτατον, πρὸς ὃ ἡ κατὰ Χριστὸν ἠθικὴ ἀφορᾷ, ἔστι τοῦτο, ὁδηγῆσαι τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ τελειότητα, ἥτις ἐστὶν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσις καὶ ἡ ἕνωσις αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. Αὕτη δὲ ἐστὶ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος

ὁ ὕψιστος προορισμὸς καὶ τὸ ἔσχατον τέλος. Οὐ μόνον δὲ λόγοις ψυχροῖς διδάσκει τὸ τέλος τοῦτο ἡ κατὰ Χριστὸν ἠθικὴ, ἀλλὰ καὶ αἴτια ἰσχυρότατα ἐπάγει, ἵνα πείσῃ αὐτὸν ἐπιμελεῖσθαι καὶ μανθάνειν καὶ σπεύδειν πάσῃ δυνάμει πρὸς αὐτό. Καὶ τὸ σπουδαῖον ἄρα καὶ ἡ μεγάλη ἀξία τῆς ἐπιστήμης ταύτης εἰσὶ λόγοι ἀποχρῶντες, ἵνα πάντες ἐπιμελῶνται μάλιστα περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ διαδόσεως αὐτῆς. Ἔτι δὲ, ὡς τῷ ἐσχάτῳ τέλει τοῦ ἀνθρώπου στενῶς συνδεδεμένης, ὅσῳ μᾶλλον ὀλιγωροῦσιν, ἢ καὶ παντάπασι καταφρονοῦσιν αὐτῆς, τοσοῦτον εἰς θηριώδη ἀγροικίαν, καὶ εἰς κτηνώδη ὑλισμὸν ἐκπίπτουσι, πόῤῥω τοῦ ἐσχάτου τέλους αὐτῶν ἀποπλανώμενοι· ἡ δ' ἐντεῦθεν γεννωμένη πάσῃ τῇ ἀνθρωπότητι ζημία ἀμέτρητός τε καὶ ἀναρίθμητος ἐστί. Διὰ τοῦτο οὐδέποτε οὐδένα οὔτε κοινῇ οὔτε ἰδίᾳ ὀλιγωρεῖν ἔδει τῆς σπουδῆς ταύτης, ἢ ἀδιαφορεῖν πρὸς τὴν γνῶσιν αὐτῆς, τοῖς πᾶσι γὰρ διαφέρει, καὶ πάντες ὀφείλουσι μανθάνειν τάγε οὐσιώδη αὐτῆς

ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΟΥ ΗΘΙΚΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

§. 1. *Προϋπόμνησις πρὸς κατανόησιν τῆς καθολικῆς ἀρχῆς.*

Ὥςπερ ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ, ἵνα ᾖ κυρίως τοιαύτη, ἀπαιτεῖται πάντως μία τις καθολικὴ ἀρχὴ, ἄλλως γὰρ παύει τοῦ εἶναι ἐπιστήμη, οὕτω καὶ ἐν τῇ κατὰ Χριστὸν ἠθικῇ τοιαύτη τις καθολικὴ ἀρχὴ ἀπαιτεῖται, ἥτις ἔσται ὡς βάσις, ἐφ' ἧς ἅπαν τὸ σύστημα ἐποικοδομεῖται

καὶ ὡς κέντρον, ἐξ οὗ προέρχεται, καὶ εἰς ὃ αὖθις ἐπανακάμπτει τὸ πᾶν. Δεῖ δὲ ταύτην καὶ ἀκράδαντον μένειν ἀπὸ πάσης σοφιστικῆς προσβολῆς, καὶ ὡς τοιαύτην ὑπὸ παντὸς φίλου τῆς ἀληθείας ἀνομολογεῖσθαι.

Ἀλλ' ὑπάρχει ἆράγε ἐν τῷ θείῳ λόγῳ τοιαύτη τις ἀρχή; καὶ εἰ ὑπάρχει, ποία τις ἆρα ἐστί; Παντὶ τῷ μετὰ προσοχῆς ἀναγινώσκοντι τὰς θείας γραφὰς οὐ χαλεπὸν συνιδεῖν, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐν αὐταῖς ἠθικαὶ γνῶμαι, ὅσον ἂν ἄλλως ἀπαντῶνται διεσπαρμέναι, εἰς ἓν καὶ μόνον κοινὸν κέντρον περιστρέφονται, προέρχονται ἐξ αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸ ἐπανέρχονται, δηλαδὴ μία τις καθολικὴ ἀρχὴ ὑπόκειται πάσαις ὡς βάσις, ἥτις ῥητῶς μὲν οὐδαμοῦ ἐκφράζεται, δηλοῦται δὲ οὕτω σαφῶς, ὥστε ἀδύνατον μὴ ῥᾳδίως αὐτὴν πάντα τινὰ διαγνῶναι. Ταύτην ἐδήλωσεν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς σαφέστατα, ὅτε εἶπεν, "Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς· ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς" (α).

Ἐνταῦθα ὑπετυπώθη σαφῶς ἡ καθολικὴ ἀρχή, ἥτις ὑπόκειται ὡς βάσις πάντων τῆς κατὰ Χριστὸν ἠθικῆς τῶν κανόνων· ἔστι δὲ αὕτη ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξαίρετος ἡμῶν σχέσις καὶ ἡ πρὸς τὸ ὁμόφυλον· διὰ γὰρ ταύτην ἀναγκαῖον ἡμῖν καθίσταται, ἵνα ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἡμῶν διαγωγῇ ὅρον τινὰ σταθερὸν φυλάττωμεν διὰ παντὸς πρὸς αὐτά.

§ 2. Δηλοῦται δὲ ἡ τοιαύτη ἐξαίρετος ἡμῶν σχέσις

(α) Ματθ. ε. 44.

ἐκ τῆς κοινῆς ἡμῶν γενέσεως· β', ἐκ τῶν φυσικῶν χαρισμάτων, οἷς τυγχάνομεν κατηρτισμένοι· γ', ἐκ τῆς ὑψηλῆς ἀξίας καὶ τοῦ τέλους, εἰς ὃ ἐκλήθημεν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐκ γὰρ τούτων ἀποδείκνυται ἡ μὲν πρὸς τὸν Θεὸν σχέσις ἡμῶν τοιαύτη, οἷα ἡ τοῦ παιδὸς πρὸς τὸν φιλόστοργον καὶ κηδεμονικὸν αὐτοῦ πατέρα, τοῦ τεχνουργήματος πρὸς τὸ τεχνούργημα, καὶ τῆς εἰκόνος πρὸς τὸ ἀρχέτυπον· ἡ δὲ πρὸς τὸ ὁμόφυλον, οἷα ἡ τῶν γνησίων ἀδελφῶν τῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς πρὸς ἀλλήλους.

§. 3. Περὶ τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀπόδειξις ἐκ τοῦ Θείου Λόγου.

Τὸ ἀρχαιότατον βιβλίον τῶν θείων ἀποκαλύψεων παρέχει τὰς ἐφεξῆς λύσεις περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος. «Εἶπεν ὁ Θεός, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα » ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν· καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν » ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν » καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς, καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ » Θεὸς λέγων, αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώ» σατε τὴν γῆν, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς. » (α)

Καὶ αὖθις κατωτέρω, «Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν» (β).

(1) Γεν. ά, 26-28.
(2) Γεν. β'. 7.

Κατὰ τοῦτο καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, καὶ ἐξηγησάμενος ἡμῖν τὸν Θεὸν (α), ἐδίδαξεν ὑπ' οὐδεμίαν ἄλλην εἰκόνα θεωρεῖν αὐτὸν, ἢ ὑπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ κοινοῦ πατρὸς, μηδ' ἄλλην προσωνυμίαν ἀποδιδόναι αὐτῷ, ἢ τὴν τοῦ πατρός. «Οὕτω προσεύχεσθε, εἶπε, Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (β).

Καὶ ἀλλαχοῦ ἐντέλλεται, «Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.» (γ) Ἐννοητέον δ' ἐνταῦθα τὸ *πατὴρ* κατὰ τὴν ὑψίστην αὐτοῦ σημασίαν, ἤτοι ποιητὴς καὶ δημιουργὸς καὶ πρωταίτιος ἡμῖν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ ζῆν· «ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν» (δ)· ἐντεῦθεν καὶ ὁ θεῖος Παῦλος ἐπάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ πάντες ὑπάρχομεν γένος τοῦ Θεοῦ (ε).

Ὁ ἄνθρωπος ἄρα ἐστὶ τὸ τοῦ Θεοῦ καὶ δημιουργοῦ ἄριστον τεχνούργημα, δηλ. ἀριστούργημα τῆς παντοδυναμίας, τῆς σοφίας καὶ τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος, πεπλασμένον μὲν ἐκ τοῦ χοὸς κατὰ τὸ σῶμα, ἐζωοποιημένον δὲ κατὰ τὸ πνεῦμα τῇ πνοῇ τῆς ζωῆς, ἵνα ὑπάρχῃ ἐπὶ τῆς γῆς τὸ ὁρατὸν αὐτοῦ ἀφομοίωμα. Οἷον ὕψος τῆς τοῦ ἀνθρώπου κλήσεως! Οὗτος μεταξὺ τῶν ἀναριθμήτων κτισμάτων εὑρίσκεται, εἰς ὃν οἱ δύο κόσμοι ὁ σωματικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς συνενοῦνται, περιέχων καὶ τοὺς δύο ἐν ἑαυτῷ.

Ὁ μακάριος Παῦλος περιλαμβάνει τὸ πᾶν ἐν τοῖς

(α) Ἰωάν. α'. 18. (β) Ματθ. ς'. 9.
(γ) Ματθ. κγ'. 9. (δ) Πράξ. ιζ'. 28.
(ε) Πράξ. ιζ'. 29.

ἐφεξῆς· «Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, ὁ διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα...ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν» (α). Τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰσίν, ὁ ἄνθρωπος καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ πᾶν, ὅ,τι ἂν ἴδιον ἑαυτοῦ ὀνομάζῃ, εἴτε σωματικὸν εἴτε πνευματικόν. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ἤδη ἡ ἐξιδιασμένη σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον· ἀλλ' ἡ αὐτὴ δηλοῦται πρὸς τούτοις καὶ ἐκ τῶν ποικίλων αὐτοῦ φυσικῶν χαρισμάτων.

§. 4. *Περὶ τῶν διαφόρων χαρισμάτων τοῦ ἀνθρώπου.*

Τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδωρημένα τῷ ἀνθρώπῳ χαρίσματα διαιροῦνται εἰς σωματικὰ καὶ εἰς πνευματικά, καὶ ἐκ μὲν τῶν σωματικῶν διακρίνεται μάλιστα τὸ ὄρθιον τῆς στάσεως, καὶ τῶν διαφόρων μελῶν τὸ εὔχρηστον καὶ εὔκαμπτον πρὸς πᾶσαν ἐργασίαν καὶ τέχνην, ἔτι δὲ τὸ τῶν πέντε αἰσθήσεων, δι' ὧν τὴν γνῶσιν πάντων τῶν ἐκτὸς ἡμῶν αἰσθητῶν κτώμεθα, καὶ αἱ ποικίλαι δὲ ὁρμαὶ αἱ τῆς κλίσεως καὶ τῆς ἀποστροφῆς, αἱ πρὸς τὴν διατροφὴν καὶ τὴν συντήρησιν ἡμῶν συντελεστικαί, τῷ σώματι ἐμπεφύκασι. Τῶν δὲ πνευματικῶν τὰ κράτιστά εἰσι, πρῶτον μὲν τὸ γνωστικόν, ἤγουν ὁ νοῦς ὡς δύναμις τοῦ γινώσκειν· δεύτερον δὲ ἡ ἐλευθέρα θέλησις ἢ τὸ αὐτεξούσιον, ἤτοι ἡ δύναμις τοῦ αἱρεῖσθαι καὶ ὁρίζειν τὴν ἑαυτοῦ ἐνέργειαν. Ὅτι δὲ πέφυκεν ἐν ἡμῖν τοιαύτη δύναμις, δῆλον μὲν καὶ ἐκ τῆς συνειδήσεως παραινούσης ἀεὶ πρὸ τῆς πράξεως τί τὸ πρακτέον καὶ τὸ μὴ πρακτέον, μετὰ δὲ τὴν πρᾶξιν ἐπι-

(α) Πραξ. ιζ΄. 26.

δοκιμαζούσης ἢ καὶ ἀποδοκιμαζούσης τὸ πεπραγμένον κατὰ τὴν αὐτοῦ ἰδιότητα· δῆλον δὲ καὶ ἐκ τῆς θείας γραφῆς, ἥπερ καὶ ἠθικῶν παραγγελμάτων πλῆθος περιέχει, καὶ ῥητῶς διδάσκει, ὅτι «ὁ Θεὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ· ἐὰν θέλῃς, φησὶ, συντηρήσεις ἐντολάς.... παρέθηκέ σοι πῦρ καὶ ὕδωρ, οὗ ἐὰν θέλῃς ἐκτενεῖς τὴν χεῖρά σου· ἔναντι ἀνθρώπων ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὃ ἐὰν εὐδοκήσῃ, δοθήσεται αὐτῷ » (α).

§. 5. *Περὶ τοῦ τέλους, εἰς ὃ ἐκλήθη ὁ ἄνθρωπος.*

Ἐπεὶ τοίνυν ἀμφότερα τό τε γνωστικὸν καὶ τὸ αὐτεξούσιον ἀναπτύσσεσθαι καὶ τελειοποιεῖσθαι ἐπ' ἄπειρον πέφυκε, δῆλον ὡς οὐ πρὸς τὸν σκοπὸν μόνον τοῦ προσκαίρως κατὰ τὸν ἐπὶ γῆς βραχὺν βίον διαλάμψαι ἐδωρήθησαν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ πρὸς ἄλλο ὑψηλότερόν τε καὶ εὐγενέστερον τέλος. Ποῖον δὲ τοῦτο; Ἄμεσον μὲν καὶ ἐγγύτατον, ἡ ὀρθὴ γνῶσις τῶν πραγμάτων, καὶ ἡ ταύτῃ σύμφωνος ὀρθὴ πρᾶξις· ἔμμεσον δὲ καὶ ἀπώτερον, ἡ κατὰ τὸ φρονεῖν καὶ πράττειν τελεία ἐξομοίωσις ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ δὲ δεύτερον τοῦτο διὰ τοῦ πρώτου ἐπιτυγχάνεται, ὅσον ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἐνδέχεται. Διδασκόμεθα δὲ πάλιν καὶ ταῦτα ἔκ τε τοῦ θείου λόγου, καὶ ἐκ τῆς τῶν χαρισμάτων αὐτῶν ἰδιότητος.

Ὁ μὲν θεῖος λόγος οὕτω λέγει, « Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς, ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν » (β).

(α) Σειράχ. ιέ. 14—18.
(β) Γεν. ά. 27.

Καὶ τὸ « Γίνεσθε ἅγιοι, ὅτι κἀγὼ ἅγιός εἰμι, ἐγὼ κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν » (α). Ἔστι δὲ ἁγιωσύνη κατὰ τὸν λόγον τῆς γραφῆς, ὁ παντάπασιν ἀνεπίληπτος τρόπος τοῦ ἐνεργεῖν, ἐκ τῆς ὀρθῆς γνώσεως γεννώμενος, καὶ ἀμετάτρεπτος καὶ ὅμοιος ἑαυτῷ πάντοτε διαμένων.

Εἰς τοιαύτην ἁγιωσύνην προσεκαλοῦντο ἐν τῇ ἐρήμῳ οἱ υἱοὶ τοῦ Ἰσραήλ· εἰς τοιαύτην προσκαλεῖ καὶ ἡμᾶς πάντας ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὅταν λέγῃ, « Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι » (ϐ). Οὕτω καὶ ὁ θεῖος Παῦλος διδάσκει· « Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ ὡς τέκνα ἀγαπητά » (γ).

Ἐκ τούτων οὖν πρόδηλον γίνεται, ὅτι πάντες ἡμεῖς ἐσμὲν προωρισμένοι καὶ κεκλημένοι προσεγγίζειν ἀεὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἁγιωσύνῃ καὶ τελειότητι. Τοῦτο ἐστὶ τὸ ὕψιστον καὶ ἔσχατον ἡμῶν τέλος, πρὸς ὃ ἀδιαλείπτως δεῖ σπεύδειν.

§ 6. Ἵνα δὲ καὶ γινώσκωμεν αὐτὸ καὶ σπεύδωμεν εἰς αὐτὸ, βοηθοῦσιν ἡμῖν τὰ εἰρημένα χαρίσματα, δηλαδὴ, τὸ γνωστικὸν καὶ τὸ αὐτεξούσιον· διὰ μὲν γὰρ τοῦ νοὸς δυνάμεθα προσεγγίζειν τῷ Θεῷ κατὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν σοφίαν αὐτοῦ· διὰ δὲ τοῦ αὐτεξουσίου κατὰ τὴν ἄμεμπτον καὶ πάσης τροπῆς ὑπερτέραν ἀγαθότητα καὶ ἁγιωσύνην αὐτοῦ. Πρὸς κατόρθωσιν δὲ τούτου ἀπαιτεῖται ά, τελεία, ὅσον ἐνδέχεται, καὶ ἐναργὴς γνῶσις τοῦ Θεοῦ· β', ἀκριβὴς καὶ πλατεῖα, ὅσον δίδεται, γνῶσις τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον σχέσεως ἡμῶν·

(α) Λευϊτ. ιά. ά. 44.

(ϐ) Ματθ. έ. 48.

(γ) Ἐφεσ. έ. 1. ἰδὲ καὶ Πέτρου Β' ά. 1—14.

γ', σπουδαία καὶ ἀκλόνητος γνώμη παρὰ τῆς θελήσεως, ἵνα ἐκεῖνο μόνον διὰ παντὸς θέλωμεν, ὅπερ κρίνεται σύμφωνον καὶ ἁρμόδιον τῇ εἰρημένῃ σχέσει, καὶ διὰ τοῦτο δ', ἐπιμελὴς ἀνάπτυξις καὶ ἑκούσιος γύμνασις καὶ χρῆσις ὀρθὴ πασῶν τῶν δυνάμεων καὶ χαρισμάτων τῶν πρὸς τοῦτο κυρίως δοθέντων ἡμῖν παρὰ τοῦ δημιουργοῦ ἡμῶν Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ τὸ μέγιστον κώλυμα εἰς αὐτὸ ὑπάρχει ἡ σάρξ, ἀπαιτεῖται προσέτι διὰ τοῦτο ε', διηνεκὴς ἐπαγρύπνησις εἰς τὴν σάρκα, καταστολὴ μετὰ φρονήσεως τῶν ὁρμῶν αὐτῆς, καὶ ἀγὼν μετὰ καρτερίας κατὰ τοῦ θελήματος καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτῆς, ὅταν εἰς ἄδικόν τι παροτρύνωσιν ἡμᾶς.

Διὰ τούτων δυνάμεθα ἀνυψωθῆναι εἰς τὴν ὑψηλὴν ἀξίαν τῆς θείας εἰκόνος, εἰς τὴν τελείαν ἀξίαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν πραγματικὴν ἐξομοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτο καὶ φαίνονται τὰ διάφορα χαρίσματα, εἴτε σωματικά, εἴτε ψυχικά, πρὸς τὴν κτῆσιν τούτου τοῦ μεγίστου θησαυροῦ δωρηθέντα ἡμῖν, καὶ ἐκ τῆς ἀγαθῆς αὐτῶν χρήσεως ἤρτηται ἡ ἀσφαλὴς ἐπίτευξις τοῦ ὑψίστου τέλους, εἰς ὃ προωρίσθημεν καὶ ἐκλήθημεν παρὰ τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων καταφαίνεται ἤδη εὐκρινέστερον τὸ ὅλον τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους. Ὁ Θεός ἐστιν οὐ μόνον ὁ δημιουργὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, παρ' οὗ ἔχομεν οἱ πάντες καὶ τὸ ζῆν καὶ τὸ εἶναι καὶ πᾶν τὸ ἐν ἡμῖν ἀγαθὸν καὶ ἐξαίρετον, οὐ μόνον ἐστὶ τὸ Α, ἤγουν τὸ κέντρον, ἐξ οὗ προέρχονται πάντα, ἀλλὰ καὶ τὸ Ω, ἤγουν τὸ τέρμα, εἰς ὃ καὶ ἐν ᾧ πάλιν ἐπανακάμψουσι τὰ πάντα· ἅπας γοῦν ὁ πνευματικὸς κόσμος διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐξομοιώσεως

ἐπανελεύσεται εἰς αὐτὸν, καθὼς ποτε ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ. Τοῦτό ἐστι τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα καὶ ἡ ἐντολή· πρὸς τοῦτο προώρισε τὰς δυνάμεις καὶ τὰ χαρίσματα, ὅσα πραγματικῶς παρατηροῦμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς· πρὸς τοῦτο τείνει καὶ πᾶσα ἡ πάνσοφος οἰκονομία, ἣν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς δημιουργίας μέχρι τοῦδε κατὰ καιροὺς φιλανθρώπως ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἐν ἡμῖν ᾠκονόμησεν. Οἵας εὐγνωμοσύνης ὀφειλέται ἐσμὲν πρὸς αὐτὸν διὰ ταῦτα! Διὸ καὶ ἀδύνατον ἀδιαφορεῖν αὐτὸν, ὅπως ἂν πολιτευώμεθα, εἴτε πρὸς αὐτὸν, εἴτε πρὸς ἀλλήλους· καθάπερ ὁ ἐπίγειος πατὴρ οὐ δύναται ἀδιαφορεῖν περὶ τῆς πρὸς ἑαυτὸν ἢ καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα τῶν τέκνων αὐτοῦ διαγωγῆς.

§. 7. Οἱ πρωτόπλαστοι ἔζων κατ' ἀρχὰς ὡς ἔπρεπε τῇ εἰρημένῃ σχέσει, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ φρόνημα καὶ ἡ διαγωγὴ αὐτῶν ἦσαν δίκαια καὶ ἅγια, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἁγίας Γραφῆς, καὶ ἐν ὅσῳ διέμενον οὕτω, μακάριοι διετέλουν. Μὴ ὄντες δὲ κατ' ἀνάγκην τοιοῦτοι, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς τὸ αὐτεξούσιον ἔχοντες, ἠδύναντο καὶ μένειν ἐν τῷ Θεῷ τῷ ποιητῇ αὐτῶν, καὶ ἀποστῆναι ἀπ' αὐτοῦ καὶ διαῤῥῆξαι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν σχέσιν αὐτῶν, τραπέντες μᾶλλον ἐπὶ τὰ αἰσθητά. Τοῦτο δὲ καὶ διδασκόμεθα ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως ὅτι ἀληθῶς ἐγένετο (α)· Οἱ γενάρχαι, τῷ αὐτεξουσίῳ καταχρώμενοι, κατεφρόνησαν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ δοθείσης αὐτοῖς σωτηρίου ἐντολῆς, καὶ ἥμαρτον διαῤῥήξαντες ἀληθῶς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν σχέσιν αὐτῶν. Ἐξ ἐκείνου δὲ τοῦ χρόνου στερηθέντες τῆς μακαριότητος καὶ τῆς ἀθανασίας, ἔζων ζωὴν πρόσκαιρον μυρίοις πάθεσι

(α) Γεν. γ'. 1—7.

καὶ δεινοῖς ὑποκειμένην· « Καὶ ἔγνωσαν (λέγει ἡ θεία Γραφὴ), ὅτι γυμνοὶ ἦσαν, καὶ ἔῤῥαψαν φύλλα συκῆς, καὶ ἐποίησαν ἑαυτοῖς περιζώματα » (α)· Προῆλθον· δὲ ἐκ τῆς ἁμαρτίας ταύτης ταῦτα μάλιστα.

Α'. Ἡ πρότερον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ Θεοῦ οἰκειοτάτη ἀναστροφὴ ἔπαυσεν εὐθὺς, καὶ οἱ ἄνθρωποι κατέστησαν τέκνα ὀργῆς.

Β'. Ἀποκλίναντες ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς ἀπὸ τοῦ κέντρου αὐτῶν, ᾐχμαλωτίσθησαν κατὰ κράτος εἰς τὰς αἰσθήσεις, ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκός. (6'.)

Γ'. Διὰ τοῦ χωρισμοῦ ἐκείνου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τὸ μὲν γνωστικὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐπληρώθη ἀπάτης καὶ ἀγνοίας, ἡ δὲ θέλησις ἐδεσμεύθη εἰς μόνα τὰ αἰσθητὰ κατὰ τὸ θέλημα τῆς σαρκὸς, ὥστε οὐκέτι ἐπὶ τὰ κρείττω ἀνυψωθῆναι δύναται, ἐὰν μὴ αὖθις ὑπὸ κρείττονος ἀντιλήψεως βοηθῆται.

Δ'. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ὑπέπεσεν ἐξ ἀνάγκης τῇ διηνεκεῖ μεταβολῇ καὶ τῇ φθορᾷ καὶ διαλύσει κατὰ τὰ πρόσκαιρα καὶ φθαρτὰ, οἷς πρόσκειται ἡ σάρξ.

Καὶ τοιαῦτα μὲν τὰ ἐκ τῆς παρακοῆς τῶν πρωτοπλάστων· ἐκ δὲ τούτων πάλιν ἄλλο σμῆνος κακῶν προῆλθε, τῶν μὲν φυσικῶν, τῶν δὲ ἠθικῶν, ὑφ' ὧν ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν πάντες κατεπιέζοντο, καὶ ἔτι μέχρι τοῦδε καταπιέζονται, ἐξαχρειωθέντων διὰ τῆς ἀποπτώσεως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πάντων τῶν κατ' αὐτούς.

§. 8. *Περὶ τῆς μεταδόσεως τῆς φθορᾶς.*

Ἐπεὶ δ' οἱ πρωτόπλαστοι ἦσαν οἱονεὶ ῥίζα καὶ στέ-

(α) Γέν. γ', 7. (6) Ἐφεσ. 6', 3.

λεχος, ἐξ οὗ ἀνεφύησαν ὡς τοσοῦτοι βλαστοὶ πάντες οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, δωρηθείσης αὐτοῖς παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς δυνάμεως τῆς πρὸς τοῦτο ἀναγκαίας, δῆλον ὅτι, εἰ ἐκεῖνοι, μὴ ἁμαρτήσαντες, διέμενον ἐν τῇ μακαρίᾳ ἐκείνῃ μετὰ τοῦ Θεοῦ σχέσει, τότε καὶ ἡμεῖς, ὡς ἀπόγονοι αὐτῶν, ἦμεν ἂν συμμέτοχοι τῆς ἐκείνων μακαριότητος, καθάπερ μετὰ τὴν ἔκπτωσιν αὐτῶν κληρονόμοι ἐξ ἀνάγκης τῆς ἀθλιότητος ἐκείνων ἐγενόμεθα. **Πῶς** γὰρ ἂν εἴη ῥίζης ἐφθαρμένης βλαστὸς ὑγιής;

Διὰ τοῦτο καὶ ἡ θεία Γραφὴ παρέστησε πάντας ὁμοίους τοῖς γενάρχαις αὐτῶν· δηλ. ὡς φύσει τῇ θείᾳ ὑποκειμένους ὀργῇ, καὶ πόῤῥω τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐν Θεῷ ζωῆς ἀφεστηκότας (α), ὡς αἰχμαλώτους τῷ θελήματι τῆς σαρκὸς, καὶ πάντοτε κατὰ τὴν ἀρέσκειαν αὐτῆς ἐνεργοῦντας (β), ὡς πεπωρωμένους τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν, « Ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία· » (γ) ὡς τῷ κράτει τοῦ θανάτου ὑποκειμένους, « Ὥσπερ δι᾽ ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ᾽ ᾧ πάντες ἥμαρτον » (δ)· ὡς δεομένους τοὺς πάντας ὁλικῆς ἀναγεννήσεως, ἵνα δυνηθῶσιν εἰσελθεῖν πάλιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. » (ε)

(α) Ἐφ. β΄. 3. (β) Αὐτόθι.
(γ) Ῥωμ. α΄. 21.
(δ) Ῥωμ. ε΄. 12.
(ε) Ἰωαν. γ΄. 8.

Ὁ θεῖος Παῦλος περιγράφει πάντα ταῦτα ἐν τούτοις· « Οὐκ ἔστι δίκαιος οὐδὲ εἷς, οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν, οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. Τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν· ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν· ἰὸς ἀσπίδος ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν, ὧν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει· ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα, σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν. Οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. » (β)

Ἡ εἰκὼν αὕτη παρίστησιν ἀκριβῶς τοὺς μήπω διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἀναγεννηθέντας ἐκ τῆς πίστεως, ἢ καὶ ἐκπεσόντας πάλιν· οἱ γὰρ τοιοῦτοι γίνονται ὅλως φίλαυτοι, καὶ ποταποὶ δοῦλοι τῆς σαρκός.

§. 9. *Ἡ ἐπανόρθωσις τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας.*

Ἡ ἐκ τῆς πτώσεως ἐπανόρθωσις τῆς ἀνθρωπότητος γίνεται μόνον ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἰδιαιτέρα εὐεργεσία. Ὁ Θεὸς μὲν ἦν τὸ καταφρονηθέν· ἀλλ' ὅμως αὐτὸς πρῶτος ἐξέτεινε τὴν χεῖρα, ἵνα πάλιν ἀνορθώσῃ τὸν παραπεσόντα. Καὶ ἤρξατο μὲν αὕτη ἡ θεία οἰκονομία εὐθὺς ἀπὸ τῆς τοῦ ἀνθρώπου παραπτώσεως, ἐτελειώθη δὲ διὰ τῆς εἰς τὸν κόσμον παρουσίας τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Καθάπερ δὲ οἱ καρποὶ τῆς ἁμαρτίας κατὰ μικρὸν ἐφάνησαν πρῶτον μὲν εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκεῖθεν δὲ καὶ εἰς τὸ σῶμα μετέβησαν, καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ περὶ τὸν ἄνθρωπον ὡς προζύμη τὴν ζύμωσιν

(β) Ῥωμ. γ'. 10, πρβλ. Ψαλ. ιγ'. 3. νγ'. 3. ε. 9. ρμ'. 3. ι. 7. Παροιμ. ά. 16. Ἡσαΐ. νθ'. 7.

εἰς τὰ πάντα μετέδωκαν· οὕτω καὶ τὴν ἐπανόρθωσιν ἔδει ἄρξασθαι μὲν ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ὕστερον δὲ καὶ εἰς τὸ σῶμα προβῆναι· ἀλλὰ τὸ σῶμα ὡς φθαρτὸν οὐκ ἂν ἄλλως ἀναγεννηθείη, ἢ μετὰ τὴν τελείαν αὐτοῦ διάλυσιν, ὡς νέας δημιουργίας εἰς τοῦτο δεόμενον.

Καὶ καθάπερ διὰ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀγωγῆς διεδόθησαν εἰς πάντας ἀνθρώπους τὰ ἐκ τῆς ἁμαρτίας κακὰ ὡς κληρονομία, οὕτω πάλιν καὶ τὰ τῆς ἐπανορθώσεως ταύτης μεταδοθῆναι δεῖ δι' ἰδίας τινὸς ἀναγεννήσεως καὶ ἀγωγῆς, ἣν ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς πρὸς τοῦτο. Ἐνεργεῖται δὲ ἡ ἀναγέννησις αὕτη, ά, διά τινος ἐπιτηδείας εἰς τοῦτο διδασκαλίας, 6', διὰ τῶν πρακτικῶν ἐντολῶν, γ', δι' ἐξαιρέτων καὶ ὑψηλοτέρων βοηθημάτων. Ἡ μὲν γὰρ διδασκαλία τὸ σκότος καὶ τὴν ἀπάτην τὰ τῇ διανοίᾳ ἡμῶν ἐνοικήσαντα ἀπελαύνει, νέον διαχέουσα φῶς· αἱ δὲ πρακτικαὶ ἐντολαὶ δεικνύουσιν εἰς τὴν θέλησιν ἡμῶν τὴν εἰς τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς δεδουλωμένην, πολλῷ κρείττονα πράγματα, ἵνα ταῦτα προαιρῆται καὶ ζητῇ· τὰ δὲ ὑψηλότερα βοηθήματα ἀμφοτέρων τούτων, ἤτοι καὶ τοῦ νοὸς καὶ τῆς θελήσεως, ἀντιλαμβάνονται, τοῦ μὲν, ἵνα δέχηται καὶ στέργῃ τὸ ἐκ τῆς διδασκαλίας καθαρὸν φῶς, τῆς δὲ, ἵνα πρὸς τὰ κρείττονα ῥέπῃ καὶ εἰς αὐτὰ διαμένῃ ἀκλόνητος. Πάντα δὲ ταῦτα ἐδωρήθησαν ἡμῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἀποκαλύψει, καὶ ἐν τῷ νόμῳ, καὶ ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τεταγμένοις μυστηρίοις τῆς χάριτος, οἷς ἐπιμελῶς χρώμενοι πᾶσιν, ἀπαλλατόμεθα μὲν κατὰ μικρὸν ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς σαρκὸς, προβαίνομεν δὲ εἰς τὴν τελείαν ἐλευθερίαν τοῦ Πνεύματος, ἐν ᾗ ὄντες πρὸ τῆς παραπτώσεως οἱ πρωτόπλαστοι, ἀρρήτου μακαριότητος ἀπήλαυον.

§. 10 *Τίς ἡ δουλεία τῆς σαρκός;*

Δουλεία τῆς σαρκὸς ὀνομάζεται ἡ εἰς μόνα τὰ τῇ σαρκὶ ἀρέσκοντα προσκόλλησις, δι' ἣν οὐδὲν ἄλλο ὑψηλότερον ἢ εὐγενέστερον διανοεῖταί τις, ἢ πῶς ἂν τὸ θέλημα αὐτῆς πράττοι. Ἡ δὲ τοιαύτη ῥοπὴ κατισχύσασα τοῦ ἀνθρώπου, γίνεται ἰδία τις ἕξις ἐν αὐτῷ, α', ὅσῳ μακρότερον διαμένει ὑπὸ τὴν δεσποτείαν αὐτῆς ἀμέριμνος· β', ὅσῳ συχνότερον τῷ θελήματι αὐτῆς ὑπακούει, καταφρονῶν δι' αὐτὸ τῶν κρειττόνων τῆς ἀνθρωπότητος συμφερόντων. Ἔστι δὲ ἡ τοιαύτη δουλεία ἢ ὁλικὴ ἢ μερική. Ὁλικὴ μὲν, ὅταν τις μόνοις τοῖς θελήμασι προσέχων τῆς σαρκὸς, πάντα ἄλλον ὑψηλότερον σκοπὸν περιορᾷ. Ταύτην ὑπαινίττεται ὁ θεῖος Παῦλος, ὅταν λέγῃ· « Ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν· » Ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω· οὐ γὰρ ὃ θέλω, » τοῦτο πράσσω· ἀλλ' ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ » (α).

Ἡ ὁλικὴ ἄρα δουλεία ἐστὶν ἡ τελεία κατίσχυσις τῆς σαρκὸς κατὰ τοῦ πνεύματος· ἡ δὲ μερικὴ, ἐπειδάν τις κατά τινα μὲν μόνον ὑπακούῃ, κατ' ἄλλα δὲ πρὸς κρείττονα τέλη τῷ θελήματι αὐτῆς ἀνθιστῆται. Καὶ ἐν ἐκείνῃ μὲν ὁ τοῦ ἀνθρώπου βίος οὐδαμῶς εὑρίσκεται κρείττων τοῦ τῶν κτηνῶν, ἔστι δ' ὅτε καὶ χείρων καὶ αἰσχίων, διαφέρει δὲ μόνον, ὅτι πρὸς τῇ κτηνωδίᾳ καί τινα σπινθῆρα τοῦ λογικοῦ διατηρεῖ, ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἰς ὑπηρεσίαν τῆς σαρκός· ἐν δὲ τῇ μερικῇ δουλείᾳ, κἂν μὴ ζῇ ὁ ἄνθρωπος ἐντελῶς βίον κτηνώδη, ζῇ ὅμως βίον ἄστατον, πρὸς τοὺς καιροὺς ἀεὶ μεταβαλλόμενον. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον κατάκριτος ἐφ' ἑκατέρᾳ τῇ δουλείᾳ καὶ ἀναπολόγητος μένει ὁ ἄνθρωπος, ὅσῳ πλειό-

(α) Ῥωμ. ζ'. 14.

νων ἔλαχε χαρισμάτων, ἵνα τῆς τοιαύτης αἰσχρᾶς δουλείας ἀπαλλαγεὶς, εἰς τὴν τοῦ πνεύματος ἀρθῇ ἐλευθερίαν. Διὰ τοῦτο και ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐδίδασκε λέγων· » Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης, ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη, » καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς, ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, » καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς (α). »

Τὸ δωρηθὲν ἡμῖν λογικὸν καὶ τὸ αὐτεξούσιον ἀναδείκνυσιν ἡμᾶς ἐν μέρει ἱκανοὺς τῆς τοιαύτης δουλείας ἀπαλλαγῆναι· εἰ γὰρ πρὸς τούτοις καὶ κρείττονος δεόμεθα βοηθείας, τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ χάριτος, ἀλλὰ καὶ αὕτη δαψιλὴς παντὶ τῷ σπεύδοντι εἰς τὴν πνευματικὴν ἐλευθερίαν μεταδίδοται. « Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς· » τοὺς πάντας προσκαλεῖ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, « Ἄρατέ, φησι, τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾷός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν· ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν (β)· » Οὕτω διδάσκει καὶ ὁ θεῖος αὐτοῦ Ἀπόστολος· « Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, ὀφειλέται ἐσμὲν οὐ τῇ » σαρκὶ, τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν. Εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, » μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ » σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε. Ὅσοι γὰρ Πνεύματι » Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ (γ). » Τὸ δὲ ζῆν καὶ τὸ ἀποθνήσκειν ἐνταῦθα ἠθικῶς ἐκλαμβάνονται, ἤτοι ὁ μόνοις προσέχων τοῖς θελήμασι τῆς σαρκὸς, αὐτὸς ἀποθνήσκει κατὰ τὴν ὑψηλοτέραν ἠθικὴν ζωὴν, ὡς τῆς σαρκὸς εἰς μόνην τὴν ἑαυτῆς εὐπάθειαν ἀφορώσης, καὶ οὐδέποτε εἰς τὰ κρείττω καὶ ὑψηλότερα.

Ἐκ τούτων καὶ τῶν τοιούτων λόγων τῆς θείας ἀπο-

(α) Ματθ. ζ'.13. (β) Ματθ. ια'. 28.
(γ) Ῥωμ. η'. 12 — 15.

καλύψεως προτρεπόμεθα οἱ πάντες, ὡς λογικοὶ καὶ τῷ αὐτεξουσίῳ κεκοσμημένοι, ἀπαλλαγῆναι μὲν ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς σαρκὸς, εἰς δὲ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος ἀνελθεῖν, ἐν ᾗ τῶν μὲν ἀθεμίτων τῆς σαρκὸς θελήσεων γενναίως καταφρονοῦμεν, τὸ δὲ φῶς τοῦ λογικοῦ διὰ παντὸς ὁδηγὸν τοῦ βίου ἔχομεν· οὕτω δὴ καὶ εἰς τὸν Θεὸν ἐπανελθεῖν δυνάμεθα, οὗτινος ἀπέστημεν, ὑπήκοοι τῇ σαρκὶ γενόμενοι. Πολλῶν δὲ πόνων καὶ ἀγώνων δεῖταί τις, ἵνα τὴν τοιαύτην ἑαυτῷ ἐλευθερίαν περιποιήσηται.

§. 11. *Τίς ἡ τοῦ πνεύματος ἐλευθερία;*

Ἡ τοῦ πνεύματος ἐλευθερία, ἥτις καὶ ἠθικὴ ἐλευθερία καλεῖται, ἀντιθέτως ἔχει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς δουλείαν. Ἔστι γὰρ φρόνημα τοῦ ἀνθρώπου, καθ᾽ ὃ ἕπεται μὲν ἀεὶ τῇ τοῦ λογικοῦ ὁδηγίᾳ ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, οὐδέποτε δὲ ταῖς ἀλόγοις ὁρμαῖς τῆς σαρκός. Διαφέρει δ᾽ αὕτη τῆς προειρημένης, ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ αὐτὴ τῇ ἄλλως ὀνομαζομένῃ ἀρετῇ ἢ ἠθικῇ τελειότητι, ἐφ᾽ ὅσον τυγχάνει ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἐφικτή.

Τὴν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ταύτην σπουδὴν συνίστησι τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς πολλάκις ὁ Κύριος· « Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε, ἔλεγεν, ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστὲ, καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν· καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς. » (α)

Οὐδεὶς δὲ ἀγνοεῖ, ὅτι τὰ πλεῖστα τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας ἔτεινον εἰς τὴν ἐξήγησιν καὶ διατράνωσιν τῆς ἡμετέρας σχέσεως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, καὶ τῶν κατὰ ταύτην τὴν σχέσιν πρακτέων ἢ φευκτέων. Πᾶς μὲν οὖν ὁ γινώσκων ἐναργῶς τὴν σχέσιν ταύτην, γινώσκει ἀτεχνῶς τὴν ἀλήθειαν· ἡ γὰρ σχέ-

(α) Ἰωάν. ή. 31.

σις αὕτη οὐκ ἔστι κενὸν τῆς φαντασίας ἀνάπλασμα, ἀλλὰ πραγματικόν τι ἐκ τῆς γενέσεως, καὶ τῶν φυσικῶν χαρισμάτων, καὶ τοῦ ἐσχάτου τέλους ἡμῶν γεννώμενον. Πᾶς δ' ἔτι ὁ κατὰ τὴν σχέσιν ταύτην διάγων τὸν βίον, οὐκ ἔτι πράττει κατὰ τὰς ὀρέξεις τῆς σαρκὸς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑφήγησιν τοῦ λογικοῦ, καὶ ἐλευθεροῦται ἄρα ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς σαρκός. Οὕτως ἀπαλλάττουσα τῆς δουλείας τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀλήθεια, ἀνάγει αὐτὸν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ· διὰ τοῦτο λέγει ὁ Ἀπόστολος (α)· « Οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία. Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. »

§. 12. *Πῶς ἔχουσι πρὸς τὴν σχέσιν ταύτην αἱ τοῦ ἀνθρώπου πράξεις.*

Τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων αἱ μὲν ἁρμόττουσι τῇ ἡμετέρᾳ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον σχέσει, καὶ συντελοῦσιν εἰς αὐτὴν, καὶ ἀπαιτοῦνται μάλιστα παρ' αὐτῆς· αἱ δ', ἐξ ἐναντίας, ἀντιβαίνουσιν αὐτῇ, καὶ ὅλως ἄχρηστοι εἰσὶ, μᾶλλον δὲ καὶ διαλυτικαὶ γίνονται τῆς τοιαύτης σχέσεως· ἄλλαι δὲ τελευταῖον φαίνονται ἀδιάφοροι καὶ ἀμφιρρεπεῖς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ πράττοντος διάθεσιν, καὶ κατὰ τὸν ὑποκείμενον αὐταῖς σκοπόν· γεννᾶται δὲ ἡ διάκρισις αὕτη ἀμέσως· ά, ἐκ τῆς ἀϊδίου σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, καὶ β', ἐκ τῆς φυσικῆς αὐτῶν τῶν πράξεων ἰδιότητος.

Αἱ μὲν οὖν ἁρμόδιαι εἰς τὴν σχέσιν ταύτην, καὶ εἰσὶ καὶ λέγονται ἀγαθαί· αἱ δὲ πρὸς ταύτην ἀντιβαίνουσαι

(б) Β'. Κορ γ'. 17.

καὶ εἰσὶ καὶ λέγονται κακαί· ἀδιάφοροι δὲ, ὅσαι καὶ ἁρμόττειν δύνανται, καὶ ἀντιβαίνειν αὐτῇ κατὰ τὴν τοῦ πράττοντος προαίρεσιν.

§. 13. Καλεῖται δὲ ἐν γένει ἡ τοιαύτη ἀγαθότης καὶ ἡ κακία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀρχικὴ καὶ οὐσιώδης, ὡς πρὸ παντὸς ἄλλου θείου ἢ ἀνθρωπίνου νόμου θεωρητέα. Καὶ ἁμαρτάνουσιν ἄρα οἱ λέγοντες, ὅτι τὸ ἀγαθὸν ἢ κακὸν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἐκ τῆς αὐτῶν συμφωνίας ἢ ἐναντιότητος πρὸς τοὺς καθεστῶτας νόμους κρίνεται. Δεῖ δὲ ταύτην μάλιστα πανταχοῦ ὡς βάσιν τῆς ἠθικῆς νομοθεσίας ὑποκεῖσθαι, ἐὰν οἱ νόμοι αὐτῆς ἀγαθοὶ καὶ δίκαιοι ἔσεσθαι μέλλωσιν. Ἵνα τοίνυν ὀρθῶς τε καὶ ἀσφαλῶς τὸ ἀγαθὸν ἢ κακὸν ἑκάστης πράξεως κρίνηται, παρατηρητέον ά, τὴν ἀναλλοίωτον ἡμῶν σχέσιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον· β', τὴν ἐσωτερικὴν καὶ φυσικὴν ἰδιότητα αὐτῶν τῶν πράξεων. Τούτων γὰρ τῶν δύο παραβαλλομένων πρὸς ἄλληλα καὶ σταθμιζομένων, γνωρίζεται ἀσφαλῶς, εἰ ἡ κρινομένη πρᾶξις ἀγαθή ἐστιν ἢ κακὴ, ἢ ἀδιάφορος. Ὥστε τὰ δύο ταῦτα ἀποτελοῦσι τὴν πρώτην ἀρχὴν, καθ' ἣν τὸ ἀγαθὸν, ἢ τὸ κακὸν, ἢ τὸ ἀδιάφορον πάσης πράξεως ἐκτιμᾶσθαι καὶ ὁρίζεσθαι χρή. Καλεῖται δὲ διαφόρως ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων ἡ ἀρχὴ αὕτη· ὁ μὲν γὰρ μακάριος Παῦλος ὀνομάζει αὐτὴν, « Νόμον γραπτὸν ἐν τῇ καρδίᾳ πάντων ἡμῶν (α) »· ἄλλοι δὲ, αἰώνιον τοῦ Θεοῦ νόμον (β), καὶ ἄλλοι, νόμον τῆς φύσεως, ὡς ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος στηριζόμενον, ἢ ἐπὶ τῆς ἀναλλοιώτου σχέσεως ἡμῶν πρὸς αὐτόν. Κληθείη δ' ἂν μᾶλλον ὁ ὕψι-

(α) Ῥωμ. β'. 15.

(β) Αὐγουστ.

στος λόγος καὶ ἡ βάσις καὶ ἡ πηγὴ παντὸς νόμου· ἐπειδὴ πάντες οἱ νόμοι θεῖοί τε καὶ ἀνθρώπινοι, οὐδέν εἰσιν ἄλλο, ἢ παραφυάδες τινὲς ἢ ῥύακες ἐκ τῆς πρωτίστης ταύτης ἀρχῆς, ὡς ἐκ κοινῆς ἀποῤῥέοντες πηγῆς· εἰ δὲ μὴ, οὐδεμίαν δύνανται ἔχειν ἠθικὴν ἀξίαν.

Ἡ ἀρχὴ ἄρα αὕτη οὐ μόνον ἡ Λυδία λίθος ἐστὶ, πρὸς ἣν δεῖ πάσας τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις δοκιμάζειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἰσχυρότατον αἴτιον πρὸς τὴν διόρθωσιν αὐτῶν. Ἐφ᾽ ὅσον μὲν γὰρ ἐπιμελεῖταί τις ἁρμόττειν τὰς ἑαυτοῦ πράξεις τῇ ῥηθείσῃ ἀρχῇ, τέκνον τοῦ Θεοῦ ἀληθῶς δείκνυται, καὶ ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτοῦ ἀξίᾳ διαμένει· ἐὰν δὲ πράττῃ ἐναντία τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἀδόκιμος γίνεται. Ἔστι δὲ καὶ ἀσφαλεστάτη ἡ ἀρχὴ αὕτη καὶ διὰ παντὸς ἀναλλοίωτος, ὥσπερ καὶ ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἡ τούτων πρὸς ἀλλήλας σχέσις, ἐξ ἧς γεννᾶται, ἀκράδαντος καὶ ἀναλλοίωτος διαμένει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

§. 14. *Περὶ νόμου καὶ τῶν διαφόρων αὐτοῦ διαιρέσεων.*

Νόμος ἐν γένει σημαίνει παράγγελμα, προστακτικὸν μὲν, ὧν ἐν καιρῷ δεῖ ποιεῖν, ἀπαγορευτικὸν δὲ, ὧν οὐ δεῖ ποιεῖν, μετ᾽ ἀπειλῆς ζημίας, εἰ μὴ κατὰ σκοπὸν ἐκτελοῖτο ὑπὸ τῶν, οἷς ἐπιβάλλεται.

Ἐντεῦθεν δηλοῦται πρῶτον μὲν, ὅτι μεταξὺ τῆς καθολικῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ νόμου μεγάλη διαφορὰ ὑπάρχει· ὁ μὲν γὰρ ἓν μόνον εἶδος πράξεων ἀφορᾷ, καὶ περὶ τούτων ὁρίζει τὸ πρακτέον, ἢ μὴ πρακτέον· ἡ δὲ καθολικὴ ἀρχή ἐστι πάσης ἀνθρωπίνης πράξεως ἐν γένει ἡ στάθμη· εἶτα δ᾽, ὅτι τὸν μὲν νόμον τρία τινὰ οὐσιώδη περιέχειν ἀνάγκη, ἤγουν α΄, ἐντολὴν ὁριστικὴν τοῦ πράττειν τι ἢ τοῦ ἀπέχειν ἀπό τινος· β΄, σπουδαίαν ἀπαίτησιν τοῦ

ὑπακούειν τῇ δοθείσῃ ἐντολῇ· γ', αἰτιολογίαν ἰσχυράν, ὑφισταμένην εἰς τὴν ἐπαγγελίαν μεγάλων ὠφελειῶν, ἐὰν ἀληθῶς τηρῆται, καὶ εἰς τὴν ἀπειλὴν ζημίας, ἐὰν τοὐναντίον ἀθετῆται. Καὶ τοῦτο δ' ἀπαραίτητον ἐν παντὶ νόμῳ κρίνεται· χωρὶς γὰρ τούτου οὐδὲ τὰ δύο πρῶτα φυλάττονται, οὐδὲ τιμῶνται, ὅσον δεῖ. Τρίτον δὲ ὁ νόμος εἴη ἂν ἢ προσταχτικὸς τοῦ πρακτέου, ἢ ἀπαγορευτικός, συνεπάγων καὶ τὴν τῆς ζημίας ἀπειλὴν ἐπὶ τῇ παραβάσει, ὡς αἴτιον.

§. 15. *Περὶ τοῦ καθολικοῦ νόμου τῆς ἠθικῆς.*

Ὁ καθολικὸς νόμος διαφέρει τῆς καθολικῆς αὐτῆς ἀρχῆς, ὡς εἴρηται. Ἡ μὲν γὰρ ἐστὶν ὁ ὕψιστος καὶ ἔσχατος ἠθικὸς λόγος, δι' ὃν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων αἱ μὲν καὶ εἰσὶ καὶ κρίνονται ἀγαθαὶ ὑπὸ παντὸς λογικοῦ ἀνθρώπου, αἱ δὲ τοὐναντίον καὶ εἰσὶ καὶ ὑπὸ παντὸς λογικοῦ ἀνθρώπου λογίζονται φαῦλαι. Ὁ δὲ νόμος ἕπεται μετ' αὐτὴν ἐντελλόμενος τὰς μὲν πράττειν, τὰς ἀγαθάς, τὰς δὲ μὴ πράττειν, τὰς φαύλας. Περιλαμβάνει δὲ πᾶσαν ἀνθρωπίνην πρᾶξιν, ὁρίζων ἐν γένει τὸ πρακτέον, καὶ πάντα ἄλλον κατὰ μέρος ἠθικὸν νόμον ἐν ἑαυτῷ περιέχων.

Οὗτος ὁ καθολικὸς νόμος ἐκφράζεται ὧδέ πως. Α'. Πᾶν ὅ,τι σύνοιδας πρέπον τῇ ἡμετέρᾳ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῇ πρὸς τὸ ὁμόφυλον σχέσει, τοῦτο πράττε ἀεὶ καὶ πανταχοῦ ἐπιμελῶς, ὡς τὸ ἀληθῶς καὶ ἀπολύτως ἀγαθόν. Ὅ,τι δὲ γινώσκεις ἀντιβαῖνον τῇ εἰρημένῃ σχέσει, τοῦτο φεῦγε, ὡς τὸ ἀληθῶς καὶ ἀπολύτως κακόν.

Β'. Μηδὲν πρὸς εὐπάθειαν ἢ ὄφελος πρόσκαιρον, ἢ πρὸς ἀποφυγὴν προσκαίρου ζημίας πράττε κατ' ἀθέτησιν τοῦ νόμου τούτου, φεῦγε δὲ μηδὲν πρὸς τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ φυλακήν.

Συμφωνεῖ δὲ μάλιστα τῇ καθολικῇ ἀρχῇ ὁ καθολικὸς οὗτος νόμος, καὶ ἐν τῇ πράξει εἰς ἐκείνην χρὴ διηνεκῶς ἀφορᾷν· ἀπαντᾶται δὲ συχνότατα καὶ ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ, ἀλλὰ κατ' ἄλλον τύπον καὶ κατ' ἄλλην φράσιν. Οἷον τό: « Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποίησον ἀγαθόν· » (α) ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, ἤτοι ἀπὸ τοῦ τῇ εἰρημένῃ σχέσει ἀντιβαίνοντος καὶ διαλύοντος ταύτην· τοῦτο γὰρ καὶ μόνον ἐστὶ τὸ κακόν· ποίησον ἀγαθὸν, ἤγουν τὸ πρέπον τῇ σχέσει ταύτῃ· τοῦτο γὰρ καὶ μόνον ἐστὶ τὸ ἀγαθόν.

Ὁ δὲ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐνετείλατο οὕτως· « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου, αὕτη ἐστὶν ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή· δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν· » (β) Προσκολλήθητι τῷ Θεῷ ἐν ἀγάπῃ θερμῇ καὶ καθαρᾷ, αὐτὸς γάρ ἐστι τὸ ἄκρον ἀγαθὸν, καὶ παντὸς ἀγαθοῦ ἡ πηγὴ ἡ ἀέναος, προσκολλήθητι αὐτῷ ὡς υἱὸς πατρὶ φιλοστόργῳ, σεβόμενος καὶ ἀγαπῶν αὐτὸν, καὶ πιστεύων αὐτῷ, καὶ ὑπακούων τῷ παναγίῳ αὐτοῦ θελήματι· αὐτὸς γάρ ἐστι πατήρ σου, ὃς ἐποίησέ σε κατ' εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ ἐκάλεσε, καὶ προώρισεν εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἐξομοίωσιν. Πράττε τοίνυν διὰ παντὸς κατὰ τὸ πρέπον τῇ ἁγίᾳ ἐκείνῃ σχέσει. Ἡ δὲ δευτέρα ἐντολὴ διακελεύεται· « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. » Ὥσπερ αὐτὸς ἔχεις πρὸς τὸν Θεὸν, οὕτω καὶ ὁ ἀδελφός σου, οἱ πάντες γένος ἐσμὲν τοῦ Θεοῦ. (γ) Διὰ τὸ σέβας ἄρα καὶ τὴν ἀγάπην καὶ ὑπακοὴν, ἅπερ ὀφείλομεν τῷ Θεῷ τῷ κοινῷ

(α) Ψαλμ. λγ'. 15. καὶ Α'. Πέτρ. γ'. 11.

(β) Ματθ. κβ'. 37.

(γ) Πράξ. ιζ'. 28.

ποιητῇ ἡμῶν καὶ πατρὶ, δέον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὡς τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρὸς καὶ ἀδελφοὺς ἡμῶν ἀγαπᾷν, μετὰ φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης διάγοντες πρὸς αὐτοὺς, ὡς καὶ ἡ ἀξία καὶ ἡ κλῆσις αὐτῶν ἀπαιτεῖ, καὶ ἡ σχέσις ἡμῶν πρὸς αὐτούς. Ἐκ τούτου δηλοῦται, ὅτι ἡ θεία γραφὴ οὐ μόνον ἀπαιτεῖ παρ᾽ ἡμῶν, ὅπερ καὶ ὁ ἐκτεθεὶς καθολικὸς νόμος, ἀλλὰ καί τι πλέον, ἤγουν, τὸ μετὰ χαρᾶς καὶ προθυμίας διάγειν, ὡς πρέπει τῇ εἰρημένῃ σχέσει.

§. 16. Καθὼς δὲ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἡμετέρα σχέσις, οὕτω καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος, οὐ κενόν ἐστι τῆς φαντασίας ἀνάπλασμα, ἀλλὰ σταθερόν τι καὶ πραγματικὸν ὡς τῇ σχέσει ἐκείνῃ ἐπερειδόμενος καὶ πληρέστατα μετ᾽ αὐτῆς συμφωνῶν κατὰ πάντα.

§. 17. Καθὼς δὲ πᾶς νόμος ἠθικὸς, οὕτω καὶ ὁ καθολικὸς τῆς ἠθικῆς νόμος φέρει μεθ᾽ ἑαυτοῦ τὸ αἴτιον, ὅπερ πείθει καὶ ἐνισχύει εἰς τὴν αὐτοῦ ἐπιμελῆ ἐκπλήρωσιν· Ἤγουν ἐφ᾽ ὅσον οὐ βούλεταί τις ὑπακούειν αὐτῷ, καὶ ἀκολουθεῖν αὐτοπροαιρέτως, οὐδεμία ὑπάρχει ἰδιαιτέρα κοινωνία μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἐλπὶς οὐδεμία πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ κλήσεως, ἀλλ᾽ ἔτι ἀπέχει μακρὰν τοῦ Θεοῦ, ζῶν βίον πρόσκαιρον καὶ τυχαῖον, ὅμοιος τῷ ἀσώτῳ υἱῷ, ὅστις ἔφυγε μακρὰν τῆς πατρικῆς αὐτοῦ οἰκίας, καὶ κατηνάλωσεν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν. (α) Ἐκ τούτου γεννᾶται ἡ ἀδιάλειπτος ἐσωτερικὴ ταραχὴ καὶ ἐπαχθὴς πρὸς ἑαυτὸν δυσαρέσκεια, κολάζουσα αὐτὸν διηνεκῶς· τοὐναντίον δὲ, ὅσῳ μᾶλλον ὑπακούει τῷ νόμῳ τούτῳ, καὶ ἀτεχνῶς διάγει κατ᾽ αὐτὸν, τοσούτῳ καὶ ἐπαισθητότερον ἐπιδίδωσι ἅ, κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ

(α) Λουκ. ιέ. 13.

ἀξίαν· β', κατὰ τὴν καθ' ἑαυτὸν εὐχαρίστησιν· γ', κατὰ τὴν εὐδοκίμησιν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων· δ', κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν καὶ πραγματικὴν ἐξομοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν· ε', κατὰ τὴν φαιδρὰν ἐλπίδα περὶ τῆς μελλούσης αἰωνίου αὐτοῦ καταστάσεως. Ὅλως δὲ ἡ σταθερὰ καὶ ἀκριβὴς ἐκπλήρωσις τούτου τοῦ νόμου, περιποιεῖ τῷ ἀνθρώπῳ σταθερὸν καὶ πολύτιμον χαρακτῆρα, οἷος καὶ αὐτὸς ὁ νόμος, ἐφ' οὗ θεμελιοῦται. Καὶ αἱ ἐπαπειλούμεναι ἄρα ζημίαι ἐκ τῆς ἀθετήσεως τούτου τοῦ νόμου, καὶ αἱ ἐκ τῆς ἀκριβοῦς αὐτοῦ ἐκπληρώσεως προσδοκώμεναι ποικίλαι ὠφέλειαι, ἀναγκάζουσιν ἐσωτερικῶς πάντα ἄνθρωπον, ὅταν σπουδαίως ἀναλογίζηται ταύτας, ἵνα πιστῶς αὐτῷ ὑπακούῃ καὶ τηρῇ αὐτόν. Διττὰ τοίνυν τὰ αἴτια, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων δηλοῦται, τὰ μὲν προτρεπτικά, ἐνισχύοντα εἰς τὴν πρόθυμον ὑπακοὴν καὶ τήρησιν τοῦ νόμου, ὡς δεικνύοντα τὰς ἐκ ταύτης μεγάλας ὠφελείας· τὰ δὲ ἀποτρεπτικὰ ἀπὸ τῆς ἀθετήσεως αὐτοῦ, ὡς δηλοῦντα τὰς ἐκ ταύτης ἐπαπειλουμένας μεγάλας ζημίας. Λαμβάνονται δὲ ἔκ τε τῆς βάσεως τοῦ νόμου αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἀφεύκτως τῷ ἀνθρώπῳ συμβαινόντων κατὰ τὴν διέπουσαν τὰ πάντα θείαν πρόνοιαν, ἐκ τῆς ὑπακοῆς, ἢ τῆς παραβάσεως τούτου τοῦ νόμου.

§. 18. *Πῶς δεῖ ἔχειν πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον.*

Τοὺς κατὰ νόμον ἐν τῷ φανερῷ μόνον διάγοντας καὶ οὐχὶ ἐξ ἀγάπης τοῦ νόμου, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ προσδοκωμένην ὠφέλειαν, ὡς ἐποίουν οἱ πάλαι Φαρισαῖοι, ἀπεδοκίμαζεν ὁ Κύριος ἡμῶν, λέγων· ὅτι τοιαύτη κατ' ἐπιφάνειαν χρηστὴ διαγωγὴ χωρὶς ἀγαθῆς προαιρέσεως, οὐδενὸς ἀξία κρίνεται παρά γε τῷ Θεῷ. Διὸ καὶ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς διεκελεύετο, λέγων· «Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς

τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς· εἰ δὲ μή γε μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ Πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς » (α). Τοῦτ᾽ ἔστι, προσέχετε, ἐπειδὰν τὰς ἐντολὰς τοῦ νόμου ποιῆτε, μὴ εἰς τὴν παρὰ τῶν ἀνθρώπων δόξαν καὶ τιμὴν ἢ τὸ ἐξ αὐτῶν πρόσκαιρον κέρδος ἀποβλέπητε, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸ μόνον τὸ ἀγαθὸν καὶ δίκαιον, καὶ δι᾽ αὐτὸ ἀγαπᾶτε καὶ πράττετε αὐτὸ, διότι ἀγαθὸν καὶ δίκαιον. Τῇ δὲ ἐντολῇ ταύτῃ τοῦ Σωτῆρος καὶ ὁ καθολικὸς νοῦς τῶν ἀνθρώπων συναινεῖ. Ἐκεῖνον γὰρ μόνον οἱ πάντες ὀρθῶς πράττειν νομίζουσι, καὶ τιμῶσιν, ὃν ἂν γνῶσι μόνῳ μὲν τῷ ἐκ τῶν αὐτοῦ ἔργων ἀγαθῷ προσέχοντα, πάντα δ᾽ ἄλλον φιλαυτίας σκοπὸν ἀπωθοῦντα· ὥςπερ καὶ τοὐναντίον, βδελύσσονται καὶ πανταχοῦ καταφρονοῦσιν ὡς ῥυπαροῦ καὶ οὐτιδανοῦ, ὃς ἂν γνωσθῇ ἐν τῇ πράξει τοῦ ἀγαθοῦ οὐδὲν ἄλλο ζητῶν, ἢ κέρδος πρόσκαιρον τῆς αὐτοῦ φιλαυτίας, καὶ πρὸς τοῦτο χρώμενος τῷ ἁγιωτάτῳ πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις, ἤτοι τῇ ἀρετῇ.

Ὅταν οὖν τὸν ἠθικὸν νόμον ἐκπληρῶμεν, προσεκτέον μόνον εἰς τὸν ἔσχατον τοῦ νόμου τούτου σκοπὸν, τοῦτ᾽ ἔστιν εἰς τὴν ἀμώμητον ἁγιότητα ἢ ἐξομοίωσιν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν· ἡ δὲ τοιαύτη ῥοπὴ τῆς θελήσεως ἐστὶ κυρίως ἡ ἀγαθὴ διάθεσις, ἣν ἔχειν ἀεὶ καὶ διατηρεῖν πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ὀφείλομεν, κἂν ποτε ἐκλείπῃ, ἢ γοῦν ὑφίηται, ἐπιμελητέον τῆς ἀνακτήσεως καὶ ἀνακαινίσεως αὐτῆς. Καλεῖται δὲ ἐν γένει ἀγαθὴ προαίρεσις, καὶ θεωρεῖται ἢ κατ᾽ ἐνέργειαν ἢ καθ᾽ ἕξιν, τὸ μὲν, ἐπειδὰν ἐπιχειροῦντές τι, εὐθὺς εἰς τὸν τοῦ καθολικοῦ νόμου σκοπὸν ἀφορῶμεν, καὶ πρὸς αὐτὸν πράττωμεν ἣν ἐπιχειροῦμεν πρᾶξιν· τὸ δὲ, εἰ ἐξ ἀρχῆς τοιαύτη ἐδόθη ῥοπὴ τῇ θελήσει, καὶ ἀδιαλείπτως ἐν ἡμῖν διαμένει. Ἐπιμελητέον δὲ μάλιστα τῆς τοιαύτης ἀγαθῆς προαιρέσεως

(α) Ματθ. ϛ᾽ 1.

ὡς ἀναπληρούσης ἐν ἑκάστῃ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ τὴν προτέραν, ὅπου ἂν μὴ δυνατὸν ᾖ ἀνεγεῖραι αὐτήν. Γνωστὸν γὰρ ἐκ πείρας, ὅτι καὶ ὁ σπουδαιότατος τῶν ἀνθρώπων, ὁ ἀδιαλείπτως ἀγωνιζόμενος προσπελάζειν εἰς τὸν πρὸς ὃν αὑτοῦ ὅρον, οὐ δύναται καθ' ἑκάστην ἐπιχείρησιν ἀφορᾷν εἰς τὸν τοῦ ἠθικοῦ νόμου σκοπὸν, ἵνα κατ' αὐτὸν τὴν προαίρεσιν ἀπευθύνῃ, ἀρκεῖ δὲ, ὅτι διεύθυνεν αὐτὴν ἅπαξ εἰς τοῦτο, ἡ δὲ τοιαύτη τάσις καὶ εἰς πᾶν ἐπιχείρημα αὐτοῦ μεταδίδοται, ἐὰν μόνον ὑπάρχῃ καθ' ἑαυτὸ οὐσιωδῶς ἀγαθὸν καὶ δίκαιον. Τὸ γὰρ κυριώτατον, πᾶσαι αἱ πράξεις ἡμῶν, ὅσον ἂν ὦσι καθ' ἑαυτὰς ἀγαθαὶ, μόνον διὰ τῆς εἰρημένης ἀγαθῆς προαιρέσεως λαμβάνουσιν ἠθικὴν ἀξίαν, καὶ ἠθικὴν ἀγαθότητα. Μαρτυρεῖ μου τὸν λόγον ὁ θεῖος Παῦλος λέγων· «Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι. Καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου, ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι (α).» Διαφέρει γὰρ ὅλως ἡ τῆς πράξεως ἠθικὴ ἀγαθότης καὶ ἀξία, τῆς, ἣν ὠνομάσαμεν οὐσιώδη ἀγαθότητα, αὕτη μὲν γὰρ, ὡς εἴρηται, εἰς τὸ τῆς πράξεως ἁρμόδιον πρὸς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ὁμοφύλου σχέσιν ἡμῶν θεωρεῖται, ἡ δὲ ἠθικὴ ἀγαθότης καὶ ἀξία εἰς τὸ αἴτιον τὸ προάγον τὴν πρᾶξιν. Ὅταν οὖν θεωρῆται ἡ πρᾶξις, καὶ γνωρίζηται ὡς προσήκουσα τῇ ἡμετέρᾳ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον σχέσει, καὶ διὰ τοῦτο πράττηται, τότε καὶ ἠθικῶς ἀγαθή ἐστι, καὶ ἠθικὴν ἀξίαν κέκτηται. Ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον, ὅταν

(α) Α'. Κορ. ιγ'. 1. καὶ ἑξ.

θεωρῇ μὲν τὸ πρὸς τὴν εἰρημένην σχέσιν ἀνάρμοστον τῆς πράξεως, ἀλλ' ὅμως πράττῃ αὐτήν, τότε ἡ πρᾶξις αὕτη ἀποκαθίσταται ἠθικῶς κακὴ ἢ κακοήθης. Τὸ μὲν γὰρ πρῶτον ἀσφαλὲς παρέχει τεκμήριον ἀγαθῆς ὑπὲρ τοῦ ἠθικοῦ νόμου προαιρέσεως· τὸ δὲ δεύτερον κακῆς καὶ διεστραμμένης γνώμης περὶ αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ πράξεις οὐσιωδῶς ἀγαθαὶ ὑπὸ τῶν μὴ ἀγαθὰ προαιρουμένων περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου πραττόμεναι πρὸς τέλη ὅλως πρόσκαιρα καὶ γήϊνα, οὐδεμίαν κέκτηνται ἠθικὴν ἀγαθότητα καὶ ἀξίαν. Καὶ κακὰς μὲν οὐκ ἂν εἴποι τις τὰς τοιαύτας, εἰ μή τις ὑπόκειται σκοπὸς φαῦλος, νομίμους δ' ἴσως καὶ θεμιτάς. Ἠθικῶς δὲ κακαὶ γίνονται αἱ οὐσιωδῶς ἀγαθαὶ πράξεις, ἐπειδὰν πρὸς φαῦλον σκοπὸν πράττωνται· αἱ δὲ οὐσιωδῶς κακαὶ οὐδέποτε εἰς ἀγαθὰς διὰ τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν μεταβάλλονται. Μόνον γὰρ τὸ οὐσιωδῶς ἀγαθόν, καὶ ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως γινόμενον, ὑπάρχει καὶ ἠθικῶς ἀγαθόν, τὸ δὲ μὴ ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως, ὅσον ἂν ᾖ οὐσιωδῶς ἀγαθόν, οὐδεμίαν κέκτηται ἠθικὴν ἀξίαν. Τὸ δὲ οὐσιωδῶς κακόν, κἂν ἐκ συναρπαγῆς μόνον καὶ οὐχὶ ἐκ προαιρέσεως πράττηται, οὐ μόνον οὐδεμίαν ἔχει ἠθικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀτιμίαν ἀποβαίνει καὶ ἠθικὴν εὐθύνην τοῦ ἀνθρώπου, κατά γε τὸ εἶδος τῆς συναρπαγῆς αὐτοῦ. Τὸ δὲ οὐσιωδῶς κακὸν καὶ μετὰ κακῆς προαιρέσεως γινόμενον ἐκ μίσους πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, τοῦτο ἐστὶ τὸ κάκιστον καὶ μέγιστον τῶν ἐν ἀνθρώποις ἁμαρτημάτων.

Οὐκ ἔστι δὲ κατὰ πᾶσαν πρᾶξιν εὐθέως εἰς τὸν τοῦ ἠθικοῦ νόμου τελικὸν σκοπὸν ἀφορᾶν· πολλαὶ γὰρ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων πλαγίως καὶ ἐμμέσως μόνον εἰς αὐτὸν ἀναφέρονται, καὶ τοιαῦται τυγχάνουσιν αἱ κληθεῖσαι παρ' ἡμῶν ἀδιάφοροι, ἀλλ' ἐν ταῖς τοιαύταις ἀρκεῖ ἡ ἅπαξ δοθεῖσα τῇ προαιρέσει ῥοπὴ καὶ τάσις

πρὸς τὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τέλος. Οἷον ἐσθίομεν βρώματα, καὶ πίνομεν ποτά, ἵνα τὸ ζῆν διατηρήσωμεν· τὴν δὲ ζωὴν διατηρεῖν, ὅσον ἐνδέχεται, ἐπιμελούμεθα, ἵνα πράττωμεν, κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὅσον τὸ δυνατὸν, πλείονα ἀγαθὰ, διὰ δὲ τούτου ἐπὶ μᾶλλον εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσιν προβαίνωμεν. Ἐνταῦθα θεωρεῖται τὸ ἔμμεσον καὶ ἑλιγμός τις, ἀναγκαῖον δὲ μόνον κατὰ ταῦτα, πᾶσαν προηγουμένην πρᾶξιν, καὶ πάντα σκοπὸν τοιαῦτα εἶναι, ὥςτε ἐπὶ τέλους ῥᾳδίως ὑποχωρεῖν τῷ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐσχάτῳ τέλει.

§ 19. *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀξίας.*

Ἀξία ἐν γένει λέγεται τὸ ἀληθὲς πλεονέκτημα, ἐφ' ᾧ ὁ κεκτημένος δόξης καὶ τιμῆς δικαίως ἀντιποιεῖται. Τῆς δὲ ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, τὸ μέν ἐστιν ἔμφυτον, οἷον ἡ ἐξαίρετος αὐτοῦ γένεσις ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τὰ ἐξαίρετα χαρίσματα, οἷς ἐκοσμήθη, καὶ ἡ κλῆσις, εἰς ἣν κέκληται παρὰ τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ ἐπίκτητον, οἷον ἡ ὀρθὴ καὶ πρέπουσα χρῆσις τῶν θείων δωρημάτων, καὶ αἱ δι' αὐτῆς πρόοδοι εἰς τὴν ἀληθῆ ἐξομοίωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ἡ μὲν ἔμφυτος, θαυμαστὸν ὅσον ἔχει τὸ μέγεθος καὶ τὸ ὕψος· δι' αὐτῆς γὰρ ὁ ἄνθρωπος πάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς κτισμάτων διακρίνεται. Ταύτην καὶ ὁ Δαυὶδ θεωρῶν, ἐνθουσιᾷ, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἀποτεινόμενος λέγει, « Κύριε, τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ· ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν; » Εἶτα πάλιν ἀποκρινόμενος λύει τὴν ἀπορίαν· « Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτὸν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου, πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. » (α)

(α) Ψαλμ. η΄. 4—6.

Καὶ κατ' αὐτὴν μὲν ἴσοι πάντες ἄνθρωποι ἀλλήλοις εἰσίν. Ἡ δὲ ἐπίκτητος τοσούτῳ μείζων προβαίνει, ὅσῳ ἐπιμελέστερον ἀνέπτυξέ τις σκοπίμως τὰ ἑαυτοῦ χαρίσματα, καὶ προσηκόντως ἐχρήσατο, ἵνα τῇ ἱερᾷ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ σχέσει τὸ ἱκανὸν ποιήσῃ· διὰ γὰρ ταύτης καὶ τοῦ πλησίον διακρίνεται ἕκαστος καὶ ὑπερέχει. Ἀλλὰ καὶ ἀπόλλυται πολλάκις καὶ κατὰ κράτος ἐκλείπει ἡ τοιαύτη ἀξία, ἐὰν ἢ ἄχρηστα ὅλως ἀπολείπῃ τὰ ἑαυτοῦ χαρίσματα, παρορῶν τὴν ἱερὰν ἐκείνην σχέσιν, ἢ κακῶς αὐτοῖς χρώμενος τὰ ἐναντία αὐτῇ πράττῃ. Περὶ τούτων ἔλεγεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν· « Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ κρίσις (ἤτοι ὁ λόγος τῆς καταχρίσεως πολλῶν) ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς, ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα.» (α)

Ὀφείλει τοίνυν πᾶς τις, μᾶλλον δὲ πρώτιστον καὶ μέγιστον παντὸς ἀνθρώπου χρέος φαίνεται τὸ γινώσκειν προσηκόντως καὶ τιμᾶν καὶ σέβεσθαι τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν, τήν τε ἔμφυτον καὶ τὴν ἐπίκτητον, καὶ μὴ μόνον μὴ ὀλιγωρεῖν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ παντὸς ἐπιμελεῖσθαι, τοῖς ἑαυτοῦ χαρίσμασιν ὀρθῶς χρώμενον, ἐπαύξειν καὶ μεγαλύνειν ταύτην, μέχρις ἂν ἀπαυγάζῃ ὁρατῶς πως ἐκ τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἄσπιλον καὶ λαμπρὸν τὸ ἐντελὲς τοῦ Θεοῦ ἀπεικόνισμα. Ἀλλ' ὁμολογητέον, ὅτι τὸ χρέος τοῦτο ὑπὸ πολλῶν πολλαχῶς καὶ διηνεκῶς ἀθετεῖται, ὥστε πολλοῖς καὶ νῦν ἔτι ἁρμόττει τὸ δαυϊτικόν· « Ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν οὐ συνῆκε, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς. (β)» Πολλοὶ φαίνονται ἐπίτηδες καὶ αὐτοπροαιρέτως εἰς ἐξύβρισιν καὶ τῆς ἑαυτῶν καὶ τῆς τῶν ἄλλων ἀξίας ὁρμῶντες χάριν τῶν σωματικῶν ἡδονῶν καὶ συμφερόντων·

(α) Ἰωάν. γ'. 19.

Ἐκ δὲ τούτου μυρία τοῖς ἀνθρώποις γίνονται πάθη καὶ ἀταξίαι καὶ ταλαιπωρίαι. Διὸ καὶ ἀναγκαῖον κρίνεται φραγμόν τινα τῇ ὕβρει καὶ ἀκολασίᾳ ὑπὸ ἀνωτέρας ἐξουσίας τίθεσθαι, ἵνα μὴ ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων, μᾶλλον δὲ αὐτὴ ἡ ἀνθρωπότης ἀπόληται εἰς τὸ παντελές. Ὁ φραγμὸς οὗτός εἰσιν οἱ νόμοι οἱ τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων ὁρίζοντες, καὶ ποινὰς τοῖς παραβαίνουσιν ἐπάγοντες.

§. 20. *Τίνι προσήκει νομοθετεῖν;*

Τὸ διὰ νόμου ὁρίζειν τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν κυρίως μὲν καὶ κατὰ πρῶτόν ἐστι τοῦ Θεοῦ, εἶτα δὲ καὶ τῶν κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν λαχόντων ἐπαγρυπνεῖν ὑπὲρ τῶν ἄλλων καὶ μεριμνᾶν· οἷοί εἰσι ά, οἱ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας προεστῶτες, καὶ β΄, οἱ τῶν ἐθνῶν ἀρχηγοί. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου οὐδεὶς ἂν ἐρίσειεν, ἐὰν γινώσκῃ τὸν Θεόν, καὶ τὸν θεῖον αὐτοῦ λόγον, ὅτι καὶ ἐξουσίαν ἔχει ὡς κύριος πάντων νομοθετεῖν, καὶ ἀτεχνῶς ἐνομοθέτησεν. Ἐν αὐτῷ γὰρ τῷ θείῳ λόγῳ πλῆθος ἐντολῶν περιέχεται, ὧν αἱ μὲν ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν, αἱ δὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐκηρύχθησαν τοῖς ἀνθρώποις εἰς ὑπακοήν. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου, εἰ καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἔξεστι τὴν τῶν ἄλλων ἐλευθέραν διαγωγὴν διὰ νόμων ὁρίζειν, μαρτυρεῖ ἥ τε τοῦ καθολικοῦ νοῦ ἀπόφανσις, καὶ οἱ λόγοι τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Περὶ μὲν οὖν τῶν τῆς ἐκκλησίας προεστώτων οἴδαμεν, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ θεμελιωτὴς καὶ ἡ κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας, ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, εἰπών· «Καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατήρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς·» (α)· εἶχε δ' ἀναντιῤῥήτως τὴν ἐξουσίαν τοῦ νομοθετεῖν

(α) Ἰωάν. κ΄. 21.

ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτὸς, κατὰ τὸ « Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς » (α)· μετέδωκεν ἄρα ταύτην διὰ τῶν εἰρημένων λόγων καὶ τοῖς μαθηταῖς. Καὶ ἀληθῶς μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου οἱ Ἀπόστολοι ἐχρήσαντο τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, ὡς ἐκ τοῦ ἐν ταῖς Πράξεσιν (β) ἱστορουμένου φαίνεται. Οὐ γὰρ ἂν ἐν γένει ἡ εὐταξία τῶν τῆς ἐκκλησίας μελῶν συνετηρεῖτο, εἰ μὴ οἱ προεστῶτες αὐτῆς τὴν ἐξουσίαν εἶχον πρὸς τοὺς καιροὺς ὁρίζειν τε καὶ παραγγέλλειν τὰ δέοντα. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τῶν ἀρχηγῶν τῶν λαῶν ἰσχύει· εἰ γὰρ μὴ καὶ οὗτοι τοιαύτην εἶχον ἐξουσίαν, οὐδὲ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπῆρχεν ἂν ἡ ἀναγκαία εὐταξία τε καὶ ἀσφάλεια. Ἀνεγνώρισε δὲ τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἐν τοῖς ἡγεμόσι καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἐνετείλατο ὑπακούειν τοῖς αὐτῶν παραγγέλμασι καὶ ταῖς διαταγαῖς· « Ἀπόδοτε οὖν, φησὶ, τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ· » (γ) ὁ δὲ θεῖος Παῦλος λέγει, « Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία εἰμὴ ἀπὸ Θεοῦ· ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται» (δ). Ἐν τούτοις ἐξηγεῖται σαφῶς, ὅτι πᾶσα νόμιμος ἐξουσία κατ' εὐδοκίαν τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει. Ἀλλὰ καὶ τίς ἀμφιβάλλειν δύναται, ἐὰν πιστεύῃ εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν, τὴν ἀεὶ τὰ πάντα μέχρι καὶ τῶν ἐλαχίστων πανσόφως καὶ παναγάθως διέπουσαν, ὅτι καὶ ὑπὲρ τῶν πολλῷ σπουδαιοτέρων, οἷά εἰσιν ἡ ζωὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐπαγρυπνεῖ; Ἀναντιῤῥήτως ἡ αὐτὴ ὑπερτάτη πρόνοια καὶ νῦν ἔτι ἀναβιβάζει εἰς τοὺς θρόνους καὶ καταβιβάζει οὕς τινας

(α) Ματθ. κή. 18. (β) Πραξ. ιέ. 1—29. (γ) Ματθ. κβ'. 21.
(δ) Ῥωμ. ιγ'. 1. 2. ἰδὲ καὶ Α' Πέτρ. β'. 13.

βούλεται. Πόσον δὲ καὶ ἐν τούτῳ ἀκατάληπτα τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!

§. 21. *Ὅτι ὑπακούειν ὀφείλομεν τοῖς νομοθετουμένοις.*

Γνωσθέντος δ' ἅπαξ παρὰ τῇ νομίμῳ ἀρχῇ τοῦ δικαιώματος τοῦ νομοθετεῖν, οὐκ ἔτι λείπεται ἀμφιβολία περὶ τοῦ χρέους τῶν ἀρχομένων, ἵνα τοῖς δοθεῖσι νόμοις ὑπακούωσι. Πρὸς τί γὰρ τὸ τοιοῦτο δικαίωμα καὶ ἡ ἐξουσία, εἰμὴ καὶ ὑπακούειν ὤφειλον οἱ ἀρχόμενοι; Ἡ θεία Γραφὴ λέγει· « Ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν, οἱ δὲ ἀνθεστηκότες κρίμα ἑαυτοῖς λήψονται. » Ἡ δὲ ὀφειλὴ αὕτη οὐδέν ἐστιν ἄλλο, ἢ ἡ βεβαία γνῶσις τοῦ θελήματος τοῦ νομοθέτου, καὶ ἡ ἐκ ταύτης γινομένη ἐσωτερικὴ κατανάγκασις τοῦ ὑπακούειν τοῖς νομοθετηθεῖσιν. Ἵνα δὲ τοιαύτη ἐγγένηται τοῖς ἀρχομένοις ἠθικὴ κατανάγκασις, ἀπαιτεῖται, ἐκ μὲν τοῦ νομοδότου, ἀποχρῶσα γνωστοποίησις καὶ ἐξήγησις τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ θελήματος· ἐκ δὲ τῶν ὑπηκόων, γνῶσις ἀκριβὴς ταύτης· καὶ ἡ μὲν γνωστοποίησις τοῦ θελήματος τῆς ἀρχῆς καλεῖται διακήρυξις τοῦ νόμου, ἐγγράφως ἢ διὰ λόγου γινομένη· ἰσχύει δὲ πᾶς νόμος ἀπὸ τῆς ὥρας μόνον τῆς διακηρύξεως αὐτοῦ· εἰ μή τινα ἄλλον χρόνον αὐτὸς ὁρίζει ὁ νόμος, καθ' ὃν ἰσχύειν ἄρχεται. Ἡ δὲ ἐκ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ γινομένη τοῖς ἀρχομένοις ὀφειλὴ, εἰ μὲν ἐκ τῆς συνειδήσεως γεννᾶται, ὅτι τὸ εὔλογον καὶ δίκαιον ὑπόκειται τῷ νόμῳ ὡς βάσις, καλεῖται ἐσωτερική· ἐξωτερικὴ δὲ, εἰ ἐκ τῆς ἰδέας τῆς ἐπὶ τῇ παραβάσει αὐτοῦ ἀπειλουμένης ζημίας, ἢ ἀπὸ τοῦ ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως αὐτοῦ προσδοκωμένου κέρδους προέρχεται· εἰ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εἰρημένων, σύμμικτος. Εὐθὺς, δηλαδὴ, μετὰ τὴν γνῶσιν τοῦ θελήματος τῆς ἀρχῆς, τοῦ ἐν τῷ νόμῳ ἑρμηνευομένου, ἐφίστησι πᾶς τις τὸν νοῦν, ἢ ἐπὶ τὸ εὔλογον

καὶ δίκαιον τοῦ παραγγελλομένου, ἢ ἐπὶ τὴν ἀπειλουμένην ζημίαν, ἐὰν μὴ πραχθῇ, ἢ καὶ ἐπ' ἀμφότερα· καὶ πανταχόθεν αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἠθικῶς βιαζόμενον ἐπιμεληθῆναι τοῦ παρὰ τῆς ἀρχῆς παραγγελλομένου· ἄλλως γάρ, ἢ ἐναντίον πράττει τοῦ λογικοῦ, ἢ ἐμπίπτει εἰς τὴν ποινήν· ἀμφοτέροις δὲ τούτοις οἴκοθεν ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις ἀνθίσταται. Καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἐσωτερικὴ κατανάγκασις ἢ ὀφειλὴ τοῦ ὑπακούειν τοῖς καθεστῶσι νόμοις· ἥπερ οὕτω σπουδαιοτέρα γίνεται, ὅσῳ κρεῖττον τὸ περὶ οὗ ὁ νόμος κρίνεται, ἢ μείζων ἡ ἐπὶ τῇ ἀθετήσει τοῦ νόμου ἐπικειμένη ζημία. Ἡ ὀφειλὴ ἄρα τοῦ ὑπακούειν τοῖς ὑπὸ τῆς νομίμου ἀρχῆς διὰ νόμου παραγγελλομένοις ἐξ αὐτῶν γεννᾶται τῶν νόμων, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων δηλοῦται.

§. 22. *Ὅρια τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας.*

Τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ἡ μέν ἐστι θεία, ἡ δ' ἀνθρωπίνη, ὡς εἴρηται· τῆς δ' ἀνθρωπίνης ἡ μὲν ἐκκλησιαστική, ἡ δὲ πολιτική, ἡ δὲ καὶ πατρική. Τὴν μὲν οὖν ἀνθρωπίνην ὁρίοις τισὶν ἀνάγκη περιορίζεσθαι, ἃ μὴ δύναιτο κατὰ τὸ δοκοῦν ὑπερπηδᾷν· ἄλλως γὰρ εἰς καταδυναστείαν ἐκτρέπεται, καθ' ἣν οἱ ἀρχόμενοι πᾶσαν ἀφαιροῦνται τὴν ἑαυτῶν προσωπικότητα καὶ ἀξίαν, ὡς μηχανὴ ἄψυχος καὶ ὄργανον ἁπλοῦν ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ δυνάστου ὄντες, ὅπερ οὐδεὶς ἂν ἀνάσχοιτο. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ νομοθετεῖν καὶ τὸ πείθεσθαι τοῖς νομοθετουμένοις ὑπό τινας ὅρους ἀεὶ ἐξ ἀμοιβαίας συγκαταθέσεως τῆς τε ἀρχῆς καὶ τῶν ἀρχομένων διαγραπτέον. Περιορίζεται δὲ ἡ νομοθετοῦσα ἀρχὴ α', κατὰ τὰς πράξεις, ὅσαι οὐκ ἄνευ ἰδίας συγκαταθέσεως ἐπιτάττεσθαι ἢ ἀπαγορεύεσθαι πεφύκασι· β', κατὰ τὴν φυσικὴν δύναμιν, ὥστε δυνατὰ εἶναι τὰ παραγγελλόμενα πράττεσθαι· γ', κατὰ τὸ

τέλος, πρὸς ὃ ἡ νομοθεσία. Καὶ κατὰ μὲν τὰς πράξεις περιορίζεται ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, διότι πάντας τοὺς τὰ πρακτέα διακελεύοντας νόμους παραφυάδας εἶναι δεῖ τοῦ καθολικοῦ νόμου, τοῦ ἐκ τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον προϊόντος, καὶ μηδὲν ἐναντίον ἐκείνῳ παραγγέλλειν, εἰ δὲ μή, πρὸς βλάβην καθίστανται τῆς τε ἀξίας καὶ τῆς κλήσεως τοῦ ἀνθρώπου· ἅμα δ' ὡς τοιοῦτοι γνωσθέντες, καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἰσχὺν ἀπώλεσαν. Οὐ γὰρ μόνον οὐκέτι τοῖς τοιούτοις νόμοις ὑπακούειν ὀφείλει οὐδείς, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον, μηδαμῶς ἐκπληρῶσαι αὐτοὺς πειρᾶσθαι. Οὐδεμία γὰρ ἀρχὴ ἡ ἐξουσία δικαιοῦται τὰ παρὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν κλῆσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐντέλλεσθαι. Μόνος δὲ, κυρίως εἰπεῖν, ὁ καθολικὸς νόμος, ὡς ὅλος λογικὸς καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ καὶ τῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει ἐπερειδόμενος, κέκτηται ἀναγκαίως ἐν ἑαυτῷ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ πείθεσθαι αὐτῷ πάντας, οἱ δὲ λοιποὶ νόμοι παρ' αὐτοῦ δανείζονται ταύτην, ἐφ' ὅσον ἐξάγονται ἐξ αὐτοῦ ὡς γνήσιαι παραφυάδες. Ἐξαγγέλλεται δὲ ἡ ὀφειλὴ αὕτη δι' αἰσθημάτων, νῦν μὲν ἡδέων, νῦν δὲ ἀλγεινῶν ἀεὶ ταῖς πράξεσι παρεπομένων, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτοις ἡ ὀφειλὴ ὑφίσταται, ἀλλὰ προηγεῖται αὐτῶν, καὶ ἔστιν ἡ ἐσωτερικῶς ἑκάστοτε παραγινομένη τῷ ἀνθρώπῳ ὁρμὴ καὶ βία τις εἰς τὸ πρᾶξαί τι ἢ ἀποστῆναί τινος.

§ 23. Κατὰ δὲ τὴν φυσικὴν δύναμιν περιορίζεται ἡ νομοθετοῦσα ἀρχή, ἵνα δυνατὰ ὦσι τὰ παραγγελλόμενα ἐκτελεῖσθαι. Ὁ δ' ὅρος οὗτος ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τίθεται· ὃ γὰρ οὐ δύναταί τις γινώσκειν, τοῦτο οὐδὲ ποιῆσαι δύναται, ἄρα οὐδ' ἐν τῇ τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχειν δύναται νομοθεσίᾳ. Διὰ τοῦτο αἰσθήματά τε καὶ φρονήματα καὶ ἐπιθυμίαι ἐσωτερικῶς ἐν τῇ ψυχῇ διατηρούμενα, οὐκ ἄν ποτε ὑπ' οὐδεμιᾶς ἀρχῆς οὔτ' ἐπιτάττοιντο, οὔτ' ἀπαγορεύοιντο· μόναι γὰρ αἱ πράξεις ἐπιτάττονται ἢ ἀπα-

γορεύονται, περὶ δ' ἐκείνων μόνῳ προσήκει τῷ τὰς καρδίας ἐτάζοντι καὶ κατ' ἀξίαν ἕκαστον ἀμειψομένῳ κρίνειν. Οὕτω δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ τόπου καὶ ὑπὸ τῶν προσώπων, καὶ ὑπ' ἄλλων τινῶν περιστάσεων περιορίζεται ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία. Οἷον ἡ μὲν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ μόνοις τοῖς μέλεσι τῆς ἐκκλησίας νομοθετεῖ, ἡ δὲ πολιτικὴ μόνοις τοῖς ὑπηκόοις καὶ τοῖς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῆς οἰκοῦσιν. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ νόμοι εἰς τοπικοὺς καὶ εἰς προσωπικοὺς διῄρηνται, καὶ οἱ μὲν, ἐν ᾧ κεῖνται, φυλακτέοι παρὰ πάντων εἰσὶ τῶν ἐνοικούντων καὶ παροικούντων, οἱ δὲ, πανταχοῦ, ὅπου ἂν ὦσι τὰ πρόσωπα, εἰς ἃ οἱ νόμοι ἀφορῶσιν.

§. 24. Ἔτι δὲ περιορίζεται ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία καὶ ὑφ' οὗ προτίθεται τέλους, οἷον, ἡ μὲν ἐκκλησιαστικὴ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὸν προορισμὸν αὐτῆς προτίθεται διὰ τῆς διαδόσεως καὶ στερεώσεως τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, ἡ δὲ πολιτικὴ, τὴν κοινὴν ἀσφάλειαν καὶ εὐταξίαν, καὶ τὴν τῆς δικαιοσύνης ἀπονομήν. Τὰ μὲν οὖν πρὸς τὸ τέλος ἑκατέρας συντελοῦντα, ταῦτα καὶ κελεύειν δεῖ ποιεῖν, τῶν δ' ἐναντίων ἀπέχειν, τὰ δ' ἄλλα τῇ ἑκάστου προαιρέσει ἐᾷν. Εἰ γὰρ πάντα περιλαβεῖν ἐπείγεται ἡ νομοθετικὴ ἀρχὴ, εἰς δεσποτείαν διαστρέφεται τυραννικὴν, προτιθεμένην μόνον ἐπιθεῖναι φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων (α). Ἡ νομοθετικὴ ἄρα ἀρχὴ τῶν ἀνθρώπων πολλαχῶς περιορίζεται, καὶ ὅσῳ σπουδαιότερον ἐπιμελεῖται ἐμμένειν ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῆς, τοσούτῳ προσφιλεστέρα τε καὶ σεβαστοτέρα τυγχάνει τοῖς ἀρχομένοις, ὅπου δ' ἂν αὐθαιρέτως τὰ φυσικὰ ὅρια ὑπερπηδᾷ, ἐπαχθὴς καὶ μισητὴ καθίσταται.

(α) Ματθ. κγ'. 4.

§. 25. *Περὶ ἀκυρώσεως τῶν πολιτικῶν νόμων.*

Ὁ μὲν καθολικὸς νόμος, ὡς τῇ ἀναλλοιώτῳ φύσει τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐπερειδόμενος, ἀναλλοίωτος διὰ παντὸς καὶ ἀκήρατος διαμένει, οὐδέποτε οὐδαμῶς ἀκυρωθῆναι δυνάμενος· οὕτω καὶ πάντα τὰ ἐξ αὐτοῦ εἰς κανονισμὸν τῶν βιωτικῶν πραγμάτων λαμβανόμενα πορίσματα, ἅτινα ὡς ἴδιοι ἠθικοὶ νόμοι θεωροῦνται, πρός τε τὴν πρᾶξιν ἀεὶ τοῦ ἀπολύτως ἀγαθοῦ, καὶ τὴν ἐξάλειψιν τοῦ ἀπολύτως κακοῦ ἀποβλέποντες, καθάπερ καὶ αὐτὸς ὁ καθολικὸς νόμος. Εἰ δέ τι τούτοις κατὰ καιρὸν προσετέθη, ἵν' ἐπιμελέστερον πράττοιντο, τοῦτο μὲν ἐν ἄλλῳ καιρῷ ἀκυρωθῆναι δύναται, αὐτὰ δὲ οὐδέποτε οὐδαμῶς ἀκυροῦνται, ἀλλὰ κύρια διαμένουσιν. Οἱ δὲ καθαρῶς πολιτικοὶ νόμοι οἱ τὰ βιωτικὰ πράγματα κανονίζοντες, καὶ μεταβάλλονται πρὸς τοὺς καιρούς, καὶ ὅλως ἄκυροι μένειν δύνανται· οἷον ά, ὅταν τὸ δι' αὐτῶν σκοπούμενον ἢ ἀνέφικτον ᾖ, ἢ μηκέτι τῷ κοινῷ ὠφέλιμον· β', ὅταν, τῶν καιρῶν μεταβληθέντων, ἡ περαιτέρω αὐτῶν ἰσχὺς βλάβην παρέχῃ τῷ κοινῷ. Γίνεται δὲ ἡ ἀκύρωσις ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ἢ καταλυούσης αὐτῆς αὐτοὺς ῥητῶς, ἢ τὴν ἀθέτησιν αὐτῶν μὴ κωλυούσης ἐντόνως.

§. 26. *Μέχρι τίνος ἰσχύει ἡ ὀφειλὴ τοῦ ἐκπληροῦν τοὺς καθεστῶτας πολιτικοὺς νόμους;*

Οἱ πάντες ὁμολογοῦσιν, ὅτι, ὅσον ἂν ὦσι σπουδαῖαι αἱ τοῦ πολιτικοῦ νόμου ἐντολαί, μόνον ἐν τοῖς ἐφεξῆς ἰσχύουσιν ὑποχρεῶσαι πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῶν, κἂν κίνδυνος ζωῆς ἐπικέηται, κἂν ἄλλαι θυσίαι μεγάλαι ἀπαιτῶνται· ἤγουν ά, ὅτε τὸ παραγγελλόμενον πέφυκε τοιαύτην ἀπαιτεῖν θυσίαν· β', ὅτε ἡ διατήρησις ἢ ἡ κα-

θαίρεσις τοῦ ἀγαθοῦ πολιτεύματος ἐκ τῆς φυλακῆς ἢ τῆς παραβάσεως τῆς δοθείσης ἐντολῆς ἤρτηται· γ', ὅπου τὸ τῆς ἐντολῆς τέλος κρεῖττον καὶ ζωῆς καὶ περιουσίας εὑρίσκεται. Τότε γὰρ ἡ ὀφειλὴ τῆς ἐκπληρώσεως οὕτω τυγχάνει μεγάλη καὶ ἀπαραίτητος, ὥστε καὶ τὸ ζῆν καὶ τὴν κτῆσιν κινδυνευτέον πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς. Καὶ τοιαύτας περιστάσεις σπάνιον μὲν, ἀλλ' οὐκ ἀδύνατον συγκυρῆσαι· ὅσῳ δὲ σπουδαιότερον τὸ τῆς δοθείσης ἐντολῆς τέλος, καὶ ὅσῳ χείρω καὶ ἐπιβλαβέστερα πάσῃ τῇ πολιτείᾳ τὰ ἐκ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς κακὰ, τοσούτῳ μείζων καὶ ἡ ὀφειλὴ γίνεται τοῦ ἐκπληρῶσαι πιστῶς τὴν ἐντολὴν, κἂν τὰς μεγίστας δέῃ ὑποστῆναι ζημίας, κἂν τὸν θάνατον αὐτόν.

§. 27. *Τίσιν ἐπίκειται ἡ ὀφειλὴ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν νόμων;*

Μόνοις τοῖς ἐν τελείᾳ χρήσει τοῦ λογικοῦ· ἀνήλικοι δὲ παῖδες ἢ φρενήρεις, καὶ ἀσθενεῖς καὶ μωροὶ, ἐν ὅσῳ οὕτως ἔχουσιν, οὐχ ὑπόκεινται τῇ ὀφειλῇ ταύτῃ. Ἐπεὶ δ', ὡς εἴρηται, καὶ χρόνος, καὶ τόπος, καὶ ἄλλαι περιστάσεις συνάπτονται ταῖς τοῦ νόμου ἐντολαῖς, δῆλον ὡς ἡ ὀφειλὴ τοῦ ὑπακούειν ὑπάρχει, ἔνθα ἂν ὁ καιρὸς καὶ ὁ τόπος καὶ ἡ δύναμις πρὸς τοῦτο συγχωρῇ, ὅπου δ' ἂν ταῦτα λείπῃ, ἐκεῖ καὶ ἡ ὀφειλὴ παύει. Δεῖ δὲ καὶ αὐτὴν τὴν νομοθετοῦσαν ἀρχὴν φυλάττειν τοὺς καθεστῶτας νόμους, ἵνα καὶ σύμφωνος τοῖς λοιποῖς μέλεσι τοῦ πολιτικοῦ σώματος εὑρίσκηται, καὶ μὴ τοὺς ἄλλους σκανδαλίζῃ, καὶ εἰς τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν συντελῇ. Δῆλον γὰρ, ὡς ὅσῳ μᾶλλον ἡ νομοθετικὴ ἀρχὴ τὰς ἐντολὰς τῶν νόμων ἀθετεῖ, τοσούτῳ ἀναγκαίως καὶ τὸ σέβας καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἀγάπην ἀφαιρεῖται τῶν ἰδίων ὑπηκόων, καὶ οὐκ ἄν ποτε δυνηθείη οὕτως ἔχουσα, καί

τοι ἰσχυρὰ, κατορθῶσαι καὶ προαγαγεῖν, ὅσον ἔδει, τὸ ἀγαθόν. Φιλεῖ γὰρ ἀεὶ τὸ ὑπήκοον ἐξομοιοῦσθαι τοῖς ἄρχουσι.

Καὶ τὰ σιγῇ δὲ εἰσαχθέντα καὶ διὰ τοῦ χρόνου κατισχύσαντα ἔθιμα ἰσχὺν νόμου λαμβάνουσι, ά, εἰ καὶ νομίμως εἰσήχθη, 6', εἰ τίμια, γ', εἰ πρὸς τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν συμβάλλεται. Καὶ νομίμως μὲν εἰσάγονται, ὅταν μὴ μετὰ βίας ἢ δόλου ἐκ τῆς ἀρχῆς ἢ τῶν ἀρχομένων εὑρίσκωνται παραδεδεγμένα. Τίμια δὲ, ἐὰν μηδεμία τῶν ἠθικῶν ἐντολῶν ἀθετῆται δι' αὐτῶν πρὸς ζημίαν τινῶν. Συντελεστικὰ δὲ τέλος εἰς εὐδαιμονίαν, ἐὰν μὴ ἐπαχθές τι καὶ βίαιον ἐξ αὐτῶν ἀποβαίνῃ εἴς τινα τῶν τῆς κοινωνίας μελῶν, πρὸς χάριν ἄλλων τινῶν. Καὶ οὕτω μὲν ἔχον τὸ ἔθιμον, εἰκότως ὡς ἐντολὴ νόμου θεωρεῖται, καὶ ἀναγκαῖον διατηρεῖσθαι. « Οὕτω γὰρ πρέπον ἡμῖν ἐστι πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην » λέγει ὁ Σωτὴρ ἡμῶν (α)· ἄλλως δὲ, κἂν αἰῶνας ὅλους διαμένῃ, οὐδέποτ' ἂν ὡς ἐντολὴ νομισθείη· τὸ γὰρ μῆκος τοῦ χρόνου οὐδέποτε ἰσχύει τὸ ἄδικον καὶ κακὸν εἰς δίκαιον ἢ ἀγαθὸν μεταβαλεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ καθηκόντων

§. 28. *Ὅρος τοῦ καθήκοντος καὶ διαίρεσις καθολική.*

Πᾶς ἠθικὸς νόμος εἰς τὴν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων διόρθωσιν ἀφορᾷ, καὶ ταύτην προτίθεται σκοπὸν ἄμεσον, ἔμμεσον δὲ καὶ ἀπωτέρω, τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἠθικὴν τελειότητα καὶ τὴν ὑψίστην μακαριότητα. Περιέχει δὲ, ὡς εἴρηται, (6') ά, ἐντολὴν τοῦ πράττειν τι ἢ τοῦ ἀπέχειν ἀπό τινος· 6', ἀπαίτησιν τοῦ πληροῦσθαι

(α) Ματθ. γ'. 15.

(6) Ἰδὲ §. 14.

τὴν δοθεῖσαν ἐντολὴν, καὶ γ', αἴτιον ἰσχυρὸν πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς. Πᾶν τοίνυν τὸ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου παραγγελλόμενόν ἐστι τὸ πραγματικὸν καθῆκον. Διττῶν δὲ οὐσῶν τῶν τοῦ νόμου ἐντολῶν, τῶν μὲν προστακτικῶν τοῦ πρακτέου, τῶν δὲ ἀπαγορευτικῶν τοῦ μὴ πρακτέου, διττὰ καὶ τὰ καθήκοντα ἐξ ἀρχῆς ἐλογίσθησαν, διαιρεθέντα εἰς καθήκοντα θετικὰ, καὶ εἰς καθήκοντα ἀποφατικὰ, τὰ μὲν ὡς ἐντολὴ τοῦ νόμου, ἵνα πράττηταί τι, τὰ δὲ ὡς ἐντολὴ νόμου τοῦ μὴ πράττειν τι. Ἡ διαίρεσις αὕτη καθολικὴ οὖσα, καὶ ἐπὶ πάσης ἄλλης ὑποδιαιρέσεως ἰσχύει. Καὶ τῶν μὲν θετικῶν καθηκόντων ἡ ἐκτέλεσις ὀφείλεται, ἅμα τοῦ καιροῦ καὶ τῆς δυνάμεως δοθέντων· τούτων δ' ἀπόντων, αἴρεται πᾶσα ὀφειλή· ἀδύνατον γὰρ ὂν χωρὶς τούτων ἐκτελεσθῆναι, οὐδεὶς ὀφειλέτης φαίνεται ἐπὶ τοῖς ἀδυνάτοις. Τῶν δὲ ἀποφατικῶν ἡ τῆς ἐκτελέσεως ὀφειλὴ εἰς ἀεὶ διαμένει, καίτοι οὐκ ἀπολύτως οὐδ' ἄνευ ἐξαιρέσεως καὶ αὕτη, ὡς κατωτέρω δειχθήσεται.

§. 29. *Ὑποδιαίρεσις τῶν καθηκόντων.*

Πᾶν ἐν γένει καθῆκον, ἢ ἀπόλυτόν ἐστιν, ἢ σχετικὸν, θεωρούμενον ἐκ τῆς γενέσεως αὐτοῦ. Ἀπόλυτον μὲν, ἐὰν ἐκ τῆς σχέσεως ἡμῶν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον πηγάζῃ· σχετικὸν δὲ, ἐὰν ἐκ σχέσεων κατ' ἰδίαν προαίρεσιν συνισταμένων, ὅπερ, καὶ διαλυομένων ἢ μεταβαλλομένων ἐκείνων, συμμεταβάλλεται καὶ αὐτό· οἷον « Γυνὴ δέδεται νόμῳ, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν κ. τ. λ. » (α).

Διαιροῦνται δὲ καὶ κατὰ τὸ πρόσωπον, εἰς ὃ ἀναφέρονται, οὕτως, οἷον, ά, καθήκοντα πρὸς τὸν Θεὸν, β', καθήκοντα πρὸς ἑαυτὸν, καὶ γ', καθήκοντα πρὸς τὸ ὁμό-

(α) Α'. Κορινθ. ζ'. 39.

φυλον. Τὰ τρία ταῦτα Θεὸς, ἄνθρωπος ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ ἄνθρωπος ἐκτὸς ἡμῶν ἐν τῇ τοῦ ὁμοφύλου ὑποστάσει, περιλαμβάνουσι πάντα τὰ τοῦ ἀνθρώπου καθήκοντα, μηδεμιᾶς ἄλλης δεόμενα διαιρέσεως. Μόνα δὲ τὰ πρὸς τὸ ὁμόφυλον καθήκοντα διαιρεθεῖεν ἂν ἔτι εἰς ὡρισμένα καὶ εἰς ἀόριστα, ἢ, ὅπερ ταυτόν ἐστιν, εἰς τὰ τῆς δικαιοσύνης, καὶ εἰς τὰ τῆς φιλανθρωπίας. Ἡ δὲ διαίρεσις αὕτη γεννᾶται ἐκ τῆς ἰδιότητος τῶν πρακτέων ἢ μὴ πρακτέων ἡμῖν πρὸς τὸ ὁμόφυλον, ἵνα ἡ πρὸς αὐτὸ σχέσις ἡμῶν διατηρηθῇ. Ἐπεὶ δὲ τὰ ὡρισμένα καθήκοντα ὡρισμένον ἔχουσιν ἐκπληρώσεως μέτρον, τὰ δὲ ἀόριστα, ἀόριστον, διὰ τοῦτο ἐκεῖνα μὲν καὶ ἀναγκαῖα καλοῦνται, καὶ τῇ βίᾳ ὑπόκεινται, ὅταν ὁ ὀφείλων ἐκπληρῶσαι αὐτὰ μὴ βούληται· ταῦτα δὲ οὐδαμῶς ἐκβιάζεσθαι πέφυκεν· οὐ γάρ τι ὡρισμένον ἔχουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑκάστου συνειδήσει ἀφίενται, καὶ καθήκοντα συνειδήσεως καλοῦνται, καὶ μόνῳ τῷ καρδιογνώστῃ Θεῷ δώσει ἕκαστος τὰς περὶ τούτων εὐθύνας. Εἰ δέ τις διὰ τοῦτο νομίζει, ὡς ἧττον ὀφειλέτης τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν ἐστιν, ἀκουσάτω μετ' ἐπιστασίας τοὺς περὶ αὐτῶν λόγους τοῦ Κυρίου ἐκ τοῦ εὐαγγελίου (α), ἐν οἷς περὶ μόνων τῶν τῆς συνειδήσεως καθηκόντων λέγεται. Οὐδὲν ἄρα ἐκ τῆς διακρίσεως ταύτης ἡ ὀφειλὴ τῆς ἐκτελέσεως τῶν τῆς συνειδήσεως καθηκόντων ἐλαττοῦται, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ταῦτα ὑπὸ τῶν ἀνθρωπίνων δικαστηρίων ἐκβιασθῆναι. Ἐνώπιον γὰρ τοῦ καρδιογνώστου κριτοῦ ἴση καὶ ἡ αὐτὴ ἐπ' ἀμφοτέροις ἀπόκειται εὐθύνη. Διὸ λέγει ἡ θεία Γραφή· « Ὅστις ὅλον τὸν νόμον τηρήσει, πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάντων ἔνοχος κ. τ. λ. (β).

(α) Ματθ. κέ. 31—36.

(β) Ἐπιστ. Ἰακώβου β'. 10—11.

§. 30. *Περὶ διακρίσεως τῶν καθηκόντων.*

Τῶν ἀνθρωπίνων καθηκόντων τὰ μέν εἰσι μᾶλλον, τὰ δὲ ἧττον σπουδαῖα, καὶ διακρίνονται ά, ἐκ τοῦ ἰδίου τρόπου, καθ' ὃν ἡ ἐκπλήρωσις αὐτῶν ἀπαιτεῖται· 6'. ἐκ τῆς ἰδιότητος τοῦ ἀπαιτουμένου, καὶ γ', ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς χρείας καὶ τῆς ἀξιομισθίας τῶν, πρὸς οὓς ἀφορᾷ τὸ ἐκ τοῦ καθήκοντος γινόμενον. Ὅσῳ μὲν γὰρ σπουδαιότερόν τε καὶ αὐστηρότερον ἀπαιτεῖταί τι παρ' ἡμῶν, τοσούτῳ καὶ τὸ καθῆκον τοῦ ποιεῖν τὸ ἀπαιτούμενον σπουδαιότερόν τε καὶ ἱερώτερον, μᾶλλον δὲ καὶ ἀπαραίτητον κρίνεται, εἰ δὲ μὴ, δικαίως ἄν τις ἡγήσαιτο σπουδῇ χαριεντίζεσθαι τὴν νομοθετοῦσαν ἀρχὴν, ὅπερ ἄτοπον. Οἷον τὸ « ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε » (α)· καὶ τὸ « ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ αἵματος αἷμα αὐτοῦ ἐκχυθήσεται » (6), τῷ σπουδαίῳ τῆς ἀπαιτήσεως τρανώτατα δηλοῖ καὶ τὸ τοῦ καθήκοντος σπουδαῖον. Οὕτω καὶ ἡ τοῦ ἀπαιτουμένου ἰδιότης· ὅσῳ γὰρ τὸ ἀπαιτούμενον, ἢ ἀπαγορευόμενον ἔχεται μᾶλλον τῆς ἡμετέρας σχέσεως τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον, καὶ τῆς αὐξήσεως καὶ συντηρήσεως αὐτῆς, ἢ ἀντίκειται μᾶλλον καὶ διαῤῥήγνυσιν αὐτὴν, τοσούτῳ καὶ τὸ καθῆκον τοῦ ἐκτελέσαι τὸ ἀπαιτούμενον, ἢ φυγεῖν τὸ κωλυόμενον, σπουδαιότερον καὶ μείζονος λόγου ἄξιον ἀποβαίνει. Ἔτι δὲ καὶ τὸ ἐκ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος προσγινόμενον ἀγαθὸν, ἢ ἀπωθούμενον κακὸν, ὅσῳ ἂν ὦσι ταῦτα μείζονα καὶ σπουδαιότερα, τοσούτῳ καὶ τὸ καθῆκον. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀριθμὸς, καὶ ἡ χρεία, καὶ ἡ ἀξία τῶν προσώπων, εἰς ἃ τὸ ἐκ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος γινόμενον ἀναφέρεται, διακρίνει πολλάκις τὸ σπουδαῖον καὶ ὑπεροχι-

(α) Γενέσ. 6'. 17.
(6) Γενέσ. θ'. 6.

κὸν τοῦ καθήκοντος. Οἷον τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα σπουδαιότατα πάντων τῶν ἄλλων εἰσί, μετὰ δὲ ταῦτα ἕπονται τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, καὶ τρίτον τὰ πρὸς τὸν πλησίον, ἐφ' ὅσον δηλονότι τυγχάνουσιν ἐξ ἴσου πάντα σπουδαῖα. Καὶ δικαίως μὲν κατὰ πᾶσαν ἡμῶν πρᾶξιν ὀφείλομεν ἀποβλέπειν πρῶτον εἰς τὸν Θεόν· αὐτὸς γάρ ἐστι τὸ ὕψιστον καὶ κράτιστον Ὄν, καὶ ἡ ἀρχικὴ πηγή, ἐξ ἧς πᾶν τὸ ἐν ἀνθρώποις ἀγαθὸν προῤῥέει· αὐτῷ ἄρα πρέπει καὶ ἡ παρὰ πάντων τῶν λογικῶν κτισμάτων πρώτη καὶ μεγίστη τιμὴ καὶ ἀγάπη καὶ θεραπεία. Ἐκ τούτου καὶ ἡ θεία ἐντολὴ « Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου » (α), καλεῖται πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. Εἶτα δὲ καὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ζῶσαν, εἰ καὶ μήπω ἐνεργείᾳ, ἀλλά γε δυνάμει καὶ τῇ εἰς αὐτὸ αὐτοῦ κλήσει· διὸ καὶ ἡ ἐντολὴ « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν » καλεῖται δευτέρα ὁμοία τῇ πρώτῃ. Δεῖ δὲ πρῶτον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἀγαπᾷν καὶ τιμᾷν τὴν θείαν εἰκόνα καὶ τὴν ὑψηλὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν κλῆσιν, καὶ προσηκόντως χρῆσθαι, εἶτα δὲ καὶ ἐν τῷ πλησίον. Ἔχουσι δὲ καὶ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἐξαίρετόν τι. Πολλάκις γὰρ ἡ ἐκτέλεσις καθήκοντός τινος εἰς πλείους τῶν πλησίον ἡμῶν φέρει τὴν ὠφέλειαν. Ὅσῳ πλείους ἄρα εἰσὶν οἱ ὠφελούμενοι, καὶ ὅσῳ μείζονος ἀξίας τὸ γινόμενον αὐτοῖς ἀγαθόν, τοσούτῳ σπουδαιότερον καὶ τὸ καθῆκον τοῦ ἐκτελέσαι τὴν ἐντολήν, ὥσπερ καὶ τοὐναντίον, ὅσῳ πλείους εἰσὶν οἱ ἔκ τινος ἀπηγορευμένης πράξεως βλαπτόμενοι, καὶ ὅσῳ μεῖζον καὶ βλαβερώτερον τὸ ἐξ αὐτῆς κακόν, τοσούτῳ πάλιν καὶ τὸ καθῆκον τοῦ ἀπέχειν αὐτῆς σπουδαιότερον. Οὕτω δὲ καὶ ἡ χρεία καὶ ἡ ἀξία τῶν, πρὸς

(α) Ματθ. κβ'. 31.

οῦς ἡ ἐκτέλεσις τοῦ καθήκοντος ἀφορᾷ· ὅσῳ γὰρ μείζων καὶ δεινοτέρα ἡ χρεία, ὁ δὲ καιρὸς καὶ ὁ τρόπος οὐχ ἥκιστα εἰς τὸ ποιῆσαι τὴν τοῦ καθήκοντος ἀπαίτησιν συμβάλλεται, τοσούτῳ καὶ τὸ καθῆκον μεῖζον καὶ σπουδαιότερον. Καὶ οὕτω μὲν ἐκτιμᾶται καὶ διακρίνεται τὸ σπουδαῖον καὶ ὑπεροχικὸν ἑκάστου καθήκοντος.

Σημειωτέον δὲ ά, ὡς οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου μόριον εὑρεθείη ἂν καθήκοντος ἄμοιρον. Εἰ γὰρ μὴ καιρὸς πράττειν τι πρὸς τὸν Θεὸν, ἔστιν ἀεὶ καιρὸς τοῦ πράττειν τι πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα, κἂν δὲ μὴ ἔχῃ τις θετικὸν καθῆκον ἐκπληρῶσαι, τάγε ἀποφατικὰ καθήκοντα οὐδέποτε οὐδαμοῦ ἐκλείπει οὔτε καιρὸς οὔτε δύναμις τοῦ ἐκτελεῖν· καὶ γὰρ καὶ ἡ τοῦ κακοῦ φυγὴ ἐπ᾽ ἀγαθῷ γινομένη, καθήκοντός ἐστιν ἐκπλήρωσις. Ἔτι δὲ β', πολλῶν καθηκόντων ἡ ἐκπλήρωσις γενναιότητος δεῖται καὶ αὐστηρότητος πρὸς τὸ αἰσθητικὸν, καὶ χρήσεως τῆς ἡμετέρας περιουσίας καὶ τῶν δυνάμεων, καὶ ἄλλων θυσιῶν κ. λ. Ἀλλ᾽ ὅσῳ μείζω τὰ ἀπαιτούμενα, καὶ ὁ σκοπὸς τῆς πράξεως γενναιότερος, τοσούτῳ καὶ ἡ τοῦ πράττοντος ἀξία μείζων καὶ ὑψηλοτέρα.

§. 31. *Περὶ αἱρέσεως τῶν καθηκόντων, ἐπειδὰν ἀλλήλοις συμπίπτωσι.*

Τοῦ ἀνθρώπου ἓν μόνον ἔργον ἐν ἑνὶ χρόνῳ δυναμένου ποιεῖν, οὐκ ἄν ποτε διάφορα συμπέσειαν καθήκοντα, ὥστε πολλὰ δεῖν ἅμα πραχθῆναι. Εἰ δέ ποτε τοιοῦτό τι συμβαίνει, αἱρετέον τὴν τοῦ σπουδαιοτέρου καὶ μᾶλλον κατεπείγοντος ἐκτέλεσιν, τοῦ δ' ἧττον σπουδαίου καὶ κατεπείγοντος εἰς ἄλλον καιρὸν ὑπερτιθέσθω. Ἵνα δὲ ἡ αἵρεσις ὀρθῶς γίνηται, ἐξεταστέον πρότερον ἐπιμελῶς τὴν σπουδαιότητα τοῦ πράγματος, καὶ ἀπροκαταλήπτως, ἀλλὰ καὶ χωρὶς

ἀγωνίας ἢ ἐπισπεύσεως μεγάλης. Εἰ δέ τις ὅλως ἀμηχανεῖ, καὶ οὐ δύναται διαγνῶναι τὸ σπουδαιότερον καὶ αἱρετώτερον, συμβουλευέσθω τοῖς ἐμπειροτέροις τε καὶ συνετωτέροις.

§. 32. *Περὶ τοῦ δικαιώματος.*

Ὁ τοῦ δικαιώματος ὅρος ἀντιθέτως πως ἔχει πρὸς τὸν τοῦ καθήκοντος· τὸ μὲν γὰρ, ὡς εἴρηται, ἡ ἐκ τῆς ἐντολῆς νόμου γεννωμένη ἠθικὴ ὀφειλή ἐστι τοῦ πρᾶξαί τι ἢ ἀπέχεσθαί τινος· τὸ δὲ δικαίωμά ἐστιν ἀκώλυτος ἐξουσία τοῦ πράττειν ἢ ἀφιέναι τι, μηδεμιᾶς ἰδίας ἐντολῆς προϋποχρεούσης εἰς τοῦτο. Ὁρίζεται μέντοι καὶ αὕτη ὁρίοις τισὶν, ἅτινα οὐδαμῶς ὑπερβαίνειν χρή. Τοιαύτης γὰρ καὶ ἴσης προσούσης ἑκάστῳ ἀκωλύτου ἐξουσίας, δύναμαι τῇ ἐμαυτοῦ ἐξουσίᾳ χρῆσθαι κατὰ τὸ δοκοῦν, ἐφ' ὅσον οὐ προσβάλλει τὴν τοῦ ἑτέρου, οὐδὲ κωλύει τὴν ἐκείνου ἐνέργειαν ἐπὶ τῇ αὐτοῦ ζημίᾳ.

Εἰσὶ δὲ καὶ τὰ δικαιώματα οὕτω ποικίλα, ὥσπερ καὶ τὰ καθήκοντα, διότι καὶ ταῦτα εἰς ἀπόλυτα καὶ εἰς σχετικὰ διαιροῦνται, καὶ τὰ μὲν ἀπόλυτα καὶ φυσικὰ καλοῦνται, τὰ δὲ σχετικὰ ἐπίκτητα· δηλοῖ δὲ ἡ διαίρεσις αὕτη τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς τὰ δικαιώματα ταῦτα πηγάζουσι. Διαιροῦνται δ' ἔτι καὶ ἐκ τοῦ, περὶ ὃ στρέφονται, εἰς προσωπικὰ καὶ εἰς πραγματικὰ, καὶ ἔτι εἰς ὡρισμένα καὶ εἰς ἀόριστα. Καὶ τὰ μὲν ὡρισμένα συνεπάγονται τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνθίστασθαι βιαίως τοῖς βλάπτειν ἢ κολούειν ταῦτα βουλομένοις, τὰ δ' ἀόριστα οὐδαμῶς. Καὶ τὰ μὲν φυσικὰ δικαιώματά εἰσιν ἐν πᾶσιν ἴσα καὶ τὰ αὐτά· ἴσοι γὰρ ἀρχῆθεν πάντες ἄνθρωποι ἀλλήλοις τῇ τε ἀξίᾳ καὶ τῷ προορισμῷ, οἷς ταῦτα ἐπερείδονται· τὰ δὲ ἐπίκτητα, οὕτω διάφορα καὶ ἄνισα, ὡς ἕκαστοι καὶ αἱ αὐτῶν σχέσεις, ἐφ' αἷς θεμελιοῦνται.

§. 33. *Περὶ τῆς χρήσεως τῶν δικαιωμάτων.*

Ἐπεὶ δὲ πολλάκις τὰ ἑκάστου δικαιώματα συμπίπτειν τε καὶ συγκρούεσθαι ἀλλήλοις συμβαίνει, ἑπόμενον ἂν εἴη συμβαίνειν ἐκ τούτου τοῖς ἀνθρώποις, εἰ μή τινα ὅρια αὐτοῖς ἐτίθεντο, πολέμους καὶ ἀλληλομαχίας διηνεκεῖς, ἐν αἷς ὁ ἰσχυρότερος κατακτῷτο ἂν ἀεὶ μεῖζον τὸ δικαίωμα ἐπὶ τοῦ ἀσθενεστέρου, ὥστε καὶ κατὰ κράτος ἐξουθενῆσαι αὐτὸν, ὅπερ ἐναντίον τῇ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῇ πρὸς τὸ ὁμόφυλον σχέσει ὁμολογεῖται. Ὅπως οὖν μὴ τοῦτο γένηται, ὁρίζονται τὰ δικαιώματα ἢ ἐξ ἀμοιβαίας συμφωνίας, ἢ ἐκ τῆς νομοθετικῆς ἀρχῆς. Ἐπεὶ δ' ἡ ἀμοιβαία συμφωνία ῥᾳδίως διὰ τὴν πολλῶν μοχθηρίαν διαλύοιτ' ἂν, εἰ μή τις ὑπερτέρα δύναμις ἀμύνοιτο ὑπὲρ αὐτῆς, ἀναγκαῖον ἔν γε τοῖς σπουδαιοτέροις, ὑπὸ τῆς ὑπερτέρας ἐξουσίας προστατεύεσθαι. Τοῖς ὁποτέρως οὖν τεθεῖσιν ὁρίοις τῶν δικαιωμάτων ἐμμένειν πάντα τινὰ ἀναγκαῖον, καὶ μηδέποτε ἐξ ἰδιοτελείας ὑπεράλλεσθαι. Ἄλλως γὰρ ἡ πρᾶξις ἐναντία ἔσται τῷ πραγματικῷ δικαιώματι, καὶ ὁ πράττων οὕτω ἢ τῇ ἀμοιβαίᾳ συμφωνίᾳ φαίνεται ἄπιστος, ἢ τῆς νομοθετικῆς ἀρχῆς καταφρονητὴς, καὶ ἐφ' ἑκατέροις ἀξιόποινος καθίσταται κατὰ τὴν τῆς πράξεως σπουδαιότητα. Διττῶς δὲ γένοιτ' ἂν καὶ ἡ ὑπέρβασις, ἢ δόλῳ, ἢ βίᾳ, καὶ ἡ μὲν δόλῳ πραττομένη, ἀδικία καλεῖται, ἡ δὲ βίᾳ, κακούργημα, καὶ κακοῦργος ὁ πράξας, ὁ δὲ παθὼν, ἠδικημένος καὶ βεβλαμμένος.

§. 34. *Ὅρος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀδικίας.*

Τῷ μὲν ἐντὸς τῶν περιγεγραμμένων ὁρίων πράττοντι ὅ,τι καὶ ὅπως ἂν βούληται, οὐδεὶς ἀντιλέγειν δικαιοῦ-

ται· ὁ δὲ ὑπερβαίνων ταῦτα ἀδικεῖ, καὶ πάντως βλάπτει τινὰς δι' αὐτοῦ, ὅπερ ἀντίκειται τῇ πρὸς ἀλλήλους ἡμῶν σχέσει, ᾗ χρὴ διὰ παντὸς ἐμμένειν ὡς ἀδελφούς. Ἡ μὲν οὖν πρόθεσις καὶ σταθερὰ γνώμη τοῦ προσέχειν ἀεὶ τοῖς τοῦ πλησίον δικαιώμασιν, ἵνα μηδαμῶς πρὸς ἴδιον ὄφελος ἢ δι' ἔχθραν κολούῃ καὶ λυμαίνηται ταῦτα, δικαιοσύνη καλεῖται, καὶ δίκαιος ὁ οὕτω διάγων. Ἀδικία δ' ἐστὶν ἡ ταύτης ἐναντία γνώμη, καθ' ἣν μόνῳ τῷ ἰδίῳ κέρδει προσέχων, τῶν τοῦ πλησίον δικαιωμάτων ὀλιγωρεῖ. Καθάπερ οὖν τὰ δικαιώματα εἰς ὡρισμένα τε καὶ εἰς ἀόριστα διαιροῦνται, οὕτω καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀδικία. Ἡ γὰρ περὶ μόνα τὰ ἀκριβῶς ὡρισμένα τοῦ πλησίον δικαιώματα στρέφεται, καὶ τούτοις προσέχει, ὅπως μὴ πρὸς ἴδιον ὄφελος ἢ πρὸς ἄλλο τι τέλος βλάψῃ πως ταῦτα, καὶ τότε ἐστὶ, κατὰ τὴν ὡρισμένην αὐτῆς ἔννοιαν, δικαιοσύνη, ἥτις καὶ πολιτικὴ δικαιοσύνη καλεῖται· ταύτην γὰρ μόνην ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ ἀπαιτεῖ, καὶ τὸν ταύτην τηροῦντα δίκαιον νομίζει, τὰ δ' ἀόριστα δικαιώματα τῇ συνειδήσει ἑκάστου ἀφίησιν· ἢ καὶ αὐτὰ τὰ ἀόριστα ὡς ἱερώτατα θεωροῦσα σέβεται, καὶ οὐδαμῶς βλάπτειν ταῦτα βούλεται, καὶ τότε ἐστὶν ἡ λεγομένη καθολικὴ δικαιοσύνη, ἥτις καὶ χριστιανικὴ καλεῖται, διότι ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδίδαξεν, ὅτι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ οὐκ ἀρκεῖ μόνη ἡ τῶν ὡρισμένων δικαιωμάτων διατήρησις, ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν ἀορίστων. Ὥστε δίκαιος, κατὰ τὴν αὐτοῦ θείαν διδασκαλίαν, δίκαιός ἐστιν ὁ πάντα τὰ δικαιώματα τοῦ πλησίον ὡρισμένα τε καὶ ἀόριστα ἐπίσης σεβόμενος καὶ τηρῶν, καὶ μηδὲν τούτων μηδαμῶς λυμαίνεσθαι στέργων. Πάντα μὲν οὖν τὰ εἰρημένα τὸ ἀποφατικὸν μόνον τῆς δικαιοσύνης παριστᾶσι, ὅπερ καὶ ὡς ἐν τύπῳ οὕτως ἂν λέγοιτο, « Τῶν ἀλλοτρίων ἀπέχεσθαι. » Ἔστι δ' αὐτῆς

καὶ θετικὸν τὸ « Τὸ οἰκεῖον ἑκάστῳ ἀπονέμειν. » Ἤγουν οὐκ ἀρκεῖ μόνον τὸ μὴ ἀφαιρεῖν τι τῶν τοῦ πλησίον, ἀλλὰ καὶ ἀποδιδόναι αὐτῷ προθύμως, ὅπερ αἰτεῖν παρ' ἡμῶν δικαιοῦται. Τὸ δὲ δικαίως παρ' ἡμῶν ἀπαιτούμενον εἴη ἄν, ἢ ἐκ δικαιώματός τινος, ἢ ἐκ γενομένης αὐτῷ παρ' ἡμῶν ζημίας. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ τριττὴ τῆς δικαιοσύνης διαίρεσις εἰς συντηρητικὴν, τὴν τὰ ἀλλότρια τηροῦσαν καὶ μηδαμῶς αὐτῶν ἁπτομένην, εἰς ἀπονεμητικὴν, τὴν ἑκάστῳ τὸ οἰκεῖον ἀπονέμουσαν, καὶ εἰς ἀναπληρωτικὴν, τὴν ἐπί τινι βλάβῃ τῶν δικαιωμάτων ἀποζημιοῦσαν. Ἀλλὰ τὰ διάφορα ταῦτα μέρη οὐδὲν ἕτερον δηλοῦσιν οὐσιωδῶς, ἢ τὴν ποικίλην ἐνέργειαν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δικαιοσύνης, ἥτις ἐστιν, ὡς εἴρηται, γνώμη σταθερὰ τοῦ τῶν ἀλλοτρίων ἀπέχεσθαι, καὶ ἀπονέμειν τὸ οἰκεῖον ἑκάστῳ, καὶ ἀναπληροῦν τὰς ὁπωσδήποτε γενομένας αὐτῷ παρ' ἡμῶν ζημίας.

§. 35. *Περὶ ἐπιεικείας καὶ αὐστηρότητος.*

Ἡ μὲν ἐπιείκεια παράκειται ὡς ἔγγιστα τῇ δικαιοσύνῃ, ἡ δ' αὐστηρότης τῇ ἀδικίᾳ. Ἐπιεικὴς μὲν γάρ ἐστι καὶ λέγεται ὁ κατὰ τὰς δικαίας αὐτοῦ ἀξιώσεις μέτριος καὶ μὴ ἀκριβοδίκαιος, καίπερ ἔχων τὸν νόμον βοηθὸν, ὥς φησιν Ἀριστοτέλης (α), ἀλλὰ συγκαταβατικὸς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν. Εὐλόγως ἄρα ἡ ἐπιείκεια καὶ φειδὼ τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας λέγοιτ'

(α) Αὕτη ἐστὶν ἡ τοῦ ἐπιεικοῦς φύσις, ἐπανόρθωμα νόμου, ᾗ ἐλλείπει διὰ τὸ καθόλου . . . . Καὶ ἐπιεικὴς δὲ ὁ τῶν τοιούτων προαιρετικὸς καὶ πρακτικὸς, καὶ ὁ μὴ ἀκριβοδίκαιος ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἀλλ' ἐλλαττωτικὸς, καίπερ ἔχων τὸν νόμον βοηθὸν, ἐπιεικής ἐστι, καὶ ἡ ἕξις αὕτη ἐπιείκεια, δικαιοσύνη τις οὖσα, καὶ οὐχ ἑτέρα τις ἕξις. Ἀριστοτέλ. Εὔδημ. βιβλ. δ'. κεφ. ή.

ἂν, ὅπου οὐκ ἂν ἄνευ ἀπηνείας τε καὶ καταπιέσεως τοῦ πλησίον τὸ ἀκριβῶς δίκαιον ἀπαιτοῖτο. Αὐστηρότης δ' ἐςὶν ἡ τοῦ δικαίου ἀπαραίτητος ἀπαίτησις, μηδόλως τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν λογιζομένη. Διὸ καὶ ἀσπλαγχνία τίς ἐστιν ἡ ἀπανθρωπία. Ὥσπερ δὲ ἐπιεικής ἐστιν οὐ μόνον ὁ μὴ ἀκριβοδίκαιος, ἀλλ' ἐλαττωτικὸς τῶν κατὰ νόμον δικαίων, ἔνθα ἂν ἔχοι λαμβάνειν τι, ἀλλὰ καὶ ὁ πλέον τι τοῦ ὀφειλομένου διδοὺς ἐν τῇ ἀποδόσει τοῦ ὀφλήματος, ἀφορῶν ἀεὶ πρὸς τὴν τοῦ πλησίον ἀσθένειαν, οὕτω καὶ αὐστηρὸς καὶ ἀνεπιεικὴς οὐ μόνον ὁ τῶν κατὰ νόμον δικαίων αὐστηρὸς ἀπαιτητὴς, οὐδένα λόγον τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας ποιούμενος, ἀλλὰ καὶ ὁ δόλῳ ἢ τεχνάσμασιν ἀφαιρούμενος ἀεί τι, ὧν ἀποδοῦναι ὀφείλει. Οὕτως οὖν καὶ ἡ ἐπιείκεια θεωρουμένη εὑρίσκεται, περὶ μὲν ἃ δικαιοῦταί τις παρὰ τῶν ἄλλων αἰτεῖν, συγκατάβασις μετὰ συνέσεως, ἵνα μὴ ἡ νωθρία ἢ ἄλλη τις κακία ἐκ τῆς συγκαταβάσεως ὑποθάλπηται, περὶ ἃ δὲ ἀποδοῦναι ὀφείλει, ἀπόδοσις μετ' ἐλευθεριότητος. Ἡ δὲ ἀντίθετος αὐτῇ αὐστηρότης, οὕτω θεωρουμένη, ἐστὶν, ἐν οἷς μὲν δικαιοῦταί τις παρὰ τῶν ἄλλων αἰτεῖν, ἀκρίβεια ἀπαραίτητος, ἐν οἷς δ' ὀφείλει ἀποδοῦναι, γλισχρότης καὶ μικρολογία μετὰ δόλου, ἵνα ἀφέληταί τι, μηδὲν λογιζομένη τὴν τοῦ πλησίον ἀσθένειαν.

§. 36. *Περὶ τοῦ πῶς ἔχειν δεῖ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἐπιείκειαν πρὸς ἀλλήλας.*

Τὴν ἐπιείκειαν δεῖ συμπαρομαρτεῖν ἀεὶ τῇ δικαιοσύνῃ, καὶ ἠπιόχειρα ταύτην ἀποδεικνῦναι ἐν πᾶσιν, ἅτινα ἢ αἰτεῖν δικαιούμεθα, ἢ ἀποδοῦναι ὀφείλομεν. Οὐδὲν γὰρ ἐν τοῖς ἀδελφοῖς προσήκει τὴν τοῦ γράμματος

ἀκρίβειαν κρατεῖν, ἀλλὰ τὸ ἐπιεικὲς καὶ ἐλευθέριον, εἰ δέ πού τινες τὴν ἀδελφικὴν σχέσιν ὅλως ἀποποιοῦνται, ἢ καὶ δοκοῦσιν, εὐγνωμόνων τυχόντες ἀπαιτητῶν, ἀποποιήσεσθαι ταύτην διανοεῖσθαι, οὐχ ἐπιεικείας οἱ τοιοῦτοι δέονται, ἀλλ' αὐστηρότητος· καὶ ὅλως ὅπου ἂν ἡ ἐπιείκεια τὴν νωθρότητα μόνον, ἢ ἄλλην τινὰ κακίαν ὑποθάλψειν δοκῇ, ἐκεῖ ἀπαραιτήτως ἀκριβολογείσθω τὸ δίκαιον. Ἐπίσης γὰρ καὶ τὸ ἄγαν ἐπιεικὲς, ὥσπερ καὶ τὸ ἄγαν αὐστηρὸν γένοιτ' ἂν τῆς ἀδελφικῆς σχέσεως καταστρεπτικὸν, τὸ μὲν τῇ ἐξ αὐτοῦ καταπιέσει, τὸ δὲ τῇ δι' αὐτοῦ ὑποθαλπομένῃ νωθρίᾳ. Διὸ καὶ ἐν τούτοις φυλακτέον τὸ ἀναγκαῖον μέτρον, ὅπερ ᾀεὶ τὰ πράγματα δεικνύουσιν.

§. 37. *Περὶ τῆς σχέσεως τῶν δικαιωμάτων πρὸς τὰ καθήκοντα.*

Τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα οὕτως ἔχονται ἀλλήλων, ὥστε οὐδέτερον χωρὶς τοῦ ἑτέρου ἐννοεῖται. Ὅπου μὲν γάρ μοι καθήκει ποιῆσαί τι, ἐκεῖ ἕτερος δικαιοῦται αἰτεῖν παρ' ἐμοῦ τὴν τοῦ καθήκοντος ἐκτέλεσιν, ὅπου δ' ἐγὼ αἰτεῖν τι παρὰ τῶν ἄλλων δικαιοῦμαι, ἐκεῖ καθῆκον αὐτοῖς παρέχειν μοι τὸ ἀπαιτούμενον. Οὕτω δ' ἔχονται ἀλλήλων τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα, ὥσθ' ἑκάστῳ μὲν τῶν καθηκόντων καὶ δικαίωμα ὁμοειδὲς ἀντιπαράκειται, ἑκάστῳ δὲ τῶν δικαιωμάτων καὶ ὁμοειδές τι καθῆκον, οἷον

τῷ μὲν ἀπολύτῳ καθήκοντι,	τὸ ἀπόλυτον δικαίωμα,
τῷ δὲ σχετικῷ καθήκοντι,	τὸ σχετικὸν δικαίωμα,
τῷ δὲ ἀκριβῶς ὡρισμένῳ καθήκοντι,	τὸ ἀκριβῶς ὡρισμένον δικαίωμα,
καὶ τῷ ἀορίστῳ καθήκοντι	τὸ ἀόριστον δικαίωμα,

καὶ τἀνάπαλιν,

τῷ μὲν ἀπολύτῳ δικαιώματι ἀντιπαράκειται τὸ ἀπόλυτον καθῆκον,

τῷ δὲ σχετικῷ δικαιώματι τὸ σχετικὸν καθῆκον, καὶ τὰ λοιπὰ ὡσαύτως. Μέγα δὲ τοῦτο καὶ ἐν τῇ πράξει πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν διαφόρων δικαιωμάτων τε καὶ καθηκόντων συμβάλλεται· τοῦ γὰρ δικαιώματος γνωσθέντος, αὐτίκα καὶ τὸ ἀντιπαρακείμενον καθῆκον γινώσκεται ἀσφαλῶς, καὶ τἀνάπαλιν. Ἀναγκαία δὲ οὖσα ἡ εὕρεσις αὕτη πρός τε τὰ ἴδια καὶ πρὸς τὰ ἀλλότρια πράγματα, ἐσκεμμένως ἀεὶ ἐπιχειρητέα καὶ εὐσυνειδήτως καὶ ἐλευθέρως. Οὐ γὰρ περὶ μικρῶν ὁ λόγος, ἀλλὰ περὶ καθηκόντων, ἅτινα δεῖ ἀκριβῶς ἐκπληροῦν, καὶ περὶ δικαιωμάτων, ὧν οὐ θέμις ὀλιγωρεῖν. Ἐκ γὰρ τούτων ἀμφοτέρων διατηρεῖται καὶ ἀκήρατος μένει ἡ πρὸς ἀλλήλους σχέσις ἡμῶν ὡς ἀδελφῶν τε καὶ τέκνων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ οὐρανίου πατρός. Ἐὰν γὰρ ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα, ὡς οἰκίαν μίαν, ἥπερ καί ἐστι, θεωρήσωμεν, οἰκοδεσπότην μὲν κοινὸν καὶ κεφαλὴν πάντων εὑρίσκομεν τὸν Θεόν, μέλη δὲ ταύτης πάντας καὶ ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων, διὸ καὶ ἀδελφοὶ ἀλλήλων ἐσμέν, τὰ δὲ ἀμοιβαῖα καθήκοντά τε καὶ δικαιώματά εἰσιν οἱ ἀγαθοὶ δεσμοὶ οἱ τὸ ὅλον συνέχοντες ἀδιάῤῥηκτον. Ἐὰν οὖν μήτε τὰ καθήκοντα ἐκτελῶνται, μήτε τὰ δικαιώματα τηρῶνται προσηκόντως, πάσχει τὸ ὅλον ἐκ τῆς ἑκάστῳ γινομένης ἀδικίας, ἥτις προϊοῦσα φθείρει πάντα καὶ ἀπόλλυσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

§. 38. *Περὶ συνειδήσεως καὶ τῶν διαιρέσεων αὐτῆς.*

Συνείδησίς ἐστιν ἐνέργεια τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς, δι᾽ ἧς

τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακὸν ἑκάστης πράξεως κρίνει. Καὶ εἰ μὲν πρὸ τῆς πράξεως ἡ κρίσις γίνεται, προηγουμένη συνείδησις λέγεται, εἰ δὲ μετὰ τὴν πρᾶξιν, ἑπομένη. Τὸ λογικὸν δηλονότι οὐδέποτε ἀργεῖ, οὔτ' ἀδιάφορον ἐν ταῖς πράξεσι τοῦ ἀνθρώπου μένει, ἀλλ' ἀεὶ κρίνει ἀδεκάστως, πρὸ μὲν τῆς πράξεως, νουθετοῦν καὶ δεικνύον τὸ τῆς πράξεως ἀγαθὸν ἢ κακὸν, μετὰ δὲ ταύτην ἐπιδοκιμάζον ἢ καὶ ἀποδοκιμάζον αὐτὴν κατὰ τὴν αὐτῆς τῆς πράξεως ἰδιότητα. Ἵνα δὲ ἡ τοιαύτη τοῦ νοὸς κρίσις ὀρθῶς γίνηται, ἀναγκαίως ἀπαιτοῦνται αἱ ἑπόμεναι γνώσεις, ά, ἡ τῶν καθολικῶν καὶ εἰδικῶν ἑκάστου σχέσεων, β', ἡ τῆς ἰδιότητος τῶν πεπραγμένων ἢ πραχθησομένων· ἐκ γὰρ τούτων φωτιζόμενος ὁ νοῦς, κρίνει ἀσφαλῶς· διὸ καὶ ὅσῳ ἀκριβέστεραί τε καὶ ἐναργέστεραι αὗται, τοσούτῳ καὶ ἡ τοῦ νοὸς κρίσις ὀρθοτέρα τε καὶ ἀσφαλεστέρα. Καλεῖται δὲ ἡ κρίσις αὕτη, φωνὴ τῆς συνειδήσεως, καὶ ἡ μὲν πρὸ τῆς πράξεως, παραινετικὴ, ἡ δὲ μετὰ τὴν πρᾶξιν, καταδικαστικὴ ἢ ἐπαινετικὴ, τοῦτο μὲν, εἰ ἡ πρᾶξις κατὰ τὴν παραίνεσιν τῆς συνειδήσεως ἐγένετο, ἐκεῖνο δὲ, εἰ τοὐναντίον. Καὶ τῇ μὲν ἐπαινετικῇ φωνῇ τῆς συνειδήσεως παρέπονται ἀεὶ αἰσθήματα ἡδέα, ἅτινα καλοῦνται παραμυθία τῆς ἀγαθῆς συνειδήσεως, ἀλγεινὰ δὲ τῇ καταδικαστικῇ, ἅτινα κοινῶς μὲν λέγονται ἔλεγχοι καὶ τύψεις τῆς συνειδήσεως, παρὰ δὲ τῇ θείᾳ Γραφῇ « σκώληξ ἀκοίμητος, πῦρ ἄσβεστον, » κτλ. Πολλάκις γὰρ μετὰ τὴν κακὴν πρᾶξιν ἐπανερχόμενα, ἀνύποιστα γίνονται καὶ ποθεινὸν τὸν θάνατον καθιστᾶσιν.

§. 39. Εἴθισταί τισι τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἐπίθετα συνάπτειν τῇ συνειδήσει λέγοντας, συνείδησιν ἀσφαλῆ, συνείδησιν πιθανὴν, ἀμφίβολον καὶ ἀπατηλήν· ἀλλὰ ταῦτα τῇ φωνῇ μᾶλλον τῆς συνειδήσεως ἢ τῇ συνει-

δήσει αὐτῇ ἁρμόττουσι. Καὶ ἀσφαλὴς μὲν συνείδησις λέγεται, ἐπειδὰν οἱ λόγοι, δι' οὓς ὁ νοῦς κρίνει ἀγαθὴν ἢ κακὴν πρᾶξίν τινα, γινώσκωνται ἐναργῶς οὕτως, ὥςε τὸ ἐναντίον ἀδύνατον νομίζεται· πιθανὴ δὲ, ἐπειδὰν οἱ λόγοι οὗτοι ὦσι μὲν ἰσχυροὶ, οὐχὶ δὲ καὶ ἐντελῶς ἀποχρῶντες· ἀμφίβολος, ἐπειδὰν ὁ νοῦς μὴ τολμᾷ κρίνειν ὁριστικῶς ἢ δι' ἔλλειψιν λόγων ἀποχρώντων, ἢ διὰ τὴν παρουσίαν ἄλλων ἀντιῤῥόπων· ἀπατηλὴ δὲ τελευταῖον, ἐπειδὰν ὁ νοὺς ὑπάρχῃ προκατειλημμένος ἐκ τῆς στρεβλῆς θεωρίας τῶν λόγων, οὓς ὑπολαμβάνει μὲν ὀρθοὺς, οὐκ εἰσὶ δὲ τοιοῦτοι. Συμβαίνει δὲ ταῦτα δι' ἔλλειψιν τῆς πρὸς ὁδηγίαν ἀναγκαίας γνώσεως· διὰ γὰρ ταύτην ἢ οὐδόλως δύναται κρῖναι τὸ ἀγαθὸν ἢ κακὸν τῆς πράξεως, ἢ κακῶς ὑπολαμβάνει τοὺς λόγους τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ, καὶ οὕτως ἡ κρίσις σφαλερὰ, ἢ ἄδικος ἀποβαίνει.

§. 40. Διαιρεῖται δὲ κυρίως ἡ συνείδησις, ὡς κρίσις τοῦ νοὸς περὶ τῆς ἀγαθότητος ἢ τῆς κακίας τῶν ὑφ' ἡμῶν πραττομένων, ά, εἰς συνείδησιν εὐλαβῆ, καθ' ἣν ᾀεί τις πρὸ τῆς πράξεως ἐπιμελῶς ἐξερευνᾷ τὴν ταύτης ἠθικότητα, προτιθέμενος, ἵνα ταύτῃ τῇ κρίσει ςαθερῶς ὕστερον ἐμμένῃ, καὶ μὴ μόνον ἐν τοῖς μεγάλοις, ἀλλὰ κἂν τοῖς μικροῖς δοκοῦσι τὴν ἀσφάλειαν ἄνευ μικρολογίας ζητῇ, καὶ μόνον περὶ τὴν εὐθύτητα τῶν πράξεων ἀσχολῆται· β', εἰς πλατεῖαν, ἐπειδάν τις ὀλίγον περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ τῶν πράξεων φροντίζῃ, προσέχῃ δὲ μόνον τῇ ἐξ αὐτῶν προσκαίρῳ ὠφελείᾳ, καὶ πᾶν ὅ,τι φέρει κέρδος τι, τοῦτο καὶ ἀγαθὸν καὶ δίκαιον νομίζῃ· γ'. εἰς περιδεῆ, ἐπειδάν τις ἐκ τῆς ἄγαν δειλίας οὐδενὶ λόγῳ πείθηται, ἀλλὰ πανταχοῦ ἁμαρτάνειν νομίζῃ. Αἱ μὲν οὖν τοιαῦται διαιρέσεις οὐχ ὅλως ἄχρηστοί εἰσιν ἐν τῇ πράξει, ὡς δειχθήσεται ἑπομένως.

§. 41. *Κανόνες πρακτικοί.*

Α΄. Μάνθανε ἐπιμελῶς τὰ πρὸς διάγνωσιν τῆς ἠθικότητος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀναγκαῖα· ἢ πρὸ παντὸς ἔργου ζήτει σπουδαίως τοὺς περὶ τῆς ἀγαθότητος ἢ τῆς κακίας αὐτοῦ ἀποχρῶντας λόγους.

Β΄. Ὅ,τι ἂν ἡ συνείδησις ὡς ἀγαθὸν δοκιμάζῃ μετὰ τὴν περὶ τούτου ἀκριβῆ σκέψιν, τοῦτο ἐπιμελῶς πράττε, τὸ δ᾽ ὑπ᾽ αὐτῆς ἀποδοκιμαζόμενον ὡς κακὸν φεῦγε.

Γ΄. Μηδὲν μηδέποτε ἐναντίον τῆς συνειδήσεως πράξῃς. « Ἡ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶν, ἔλεγεν ὁ μακάριος Παῦλος, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ᾽ ἐν χάριτι Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ » (α). Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς ἀποφαίνεται. « Πᾶν ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστί » (β) ἤτοι τὸ μὴ ἐκ τῆς ἐνδομύχου πεποιθήσεως, ὅτι ἀγαθόν.

Ἐπεὶ δ᾽, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων ἐδηλώθη, ἡ συνείδησις οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ ὁ περὶ τῆς ἠθικότητος τῶν πράξεων κρίνων νοῦς, ὅταν μὲν γὰρ εὑρίσκῃ τὴν πρᾶξιν ἁρμοδίαν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν σχέσει, ἀποφαίνεται ὅτι ἀγαθὴ, καὶ πρακτέα, ὅταν δὲ ἀνάρμοστον ἢ ἐναντίαν ταύτῃ, ὅτι κακὴ καὶ φευκτέα, προσεκτέον ἐστὶν ἐπιμελῶς τῇ τοιαύτῃ ὁρμῇ τῆς λογικῆς ἡμῶν φύσεως, ὅτι τοῦτό ἐστι τὸ πρώτιστον καὶ μέγιστον παντὸς λογικοῦ ἀνθρώπου καθῆκον, εἰ μὴ ἐξουθενῆσαι τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν βούλοιτο,

(α) Β΄. Κορ. ά. 12.

(β) Ῥωμ. ιδ΄. 23.

καὶ ἐπίτηδες ἀντιπράττειν τῇ ἑαυτοῦ ὑψηλῇ κλήσει. Θείας γὰρ δήπου οἰκονομίας τὸ οὕτω συμβαίνειν ἀεὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· διὸ καὶ ἡ τοιαύτη φωνὴ τῆς συνειδήσεως, καὶ φωνὴ τοῦ Θεοῦ λέγοιτ' ἄν, καὶ φωτισμὸς παρὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, καὶ ὁ ταύτῃ ἐναντιούμενος, εἰς ἑαυτὸν ἁμαρτάνει καὶ εἰς τὴν θείαν ταύτην οἰκονομίαν. Πᾶν γὰρ τὸ μὴ κατὰ τὴν ὑπαγόρευσιν τῆς συνειδήσεως γινόμενον, ἁμαρτία.

§. 42. *Περὶ εὐσυνειδησίας.*

Εὐσυνειδησία ἐστὶν ἡ ἐπίμονος σπουδὴ τοῦ περιποιήσασθαι ἑαυτῷ ἐν πᾶσιν ἀσφαλῆ συνείδησιν περὶ τῆς ἀληθοῦς ἰδιότητος ἑκάστης πράξεως, καὶ ταύτῃ προθύμως ἕπεσθαι. Τῇ δὲ εὐσυνειδησίᾳ ἀντίκειται ἡ ἀσυνειδησία, ὀλιγωρία τις οὖσα τῶν περὶ τῆς ἰδιότητος τῶν πράξεων ὀρθῶν κρίσεων τοῦ νοὸς καὶ τῆς εἰς αὐτὰς ὑπακοῆς. Ἀνώτερος δὲ ταύτης βαθμὸς καλεῖται ἠθικὴ ἀπάθεια καὶ ἀναισθησία. Ὅταν δέ τις ἐπίτηδες τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως ἀποστρέφηται, ἵνα μὴ ἀκούσῃ, ἤ, κἂν ἀκούῃ, μὴ πείθηται, πώρωσίς ἐστι τοῦ νοός, συνεπαγομένη τελείαν καταφρόνησιν παντὸς θρησκευτικοῦ καὶ κρείττονος πράγματος. Πρώτιστον οὖν καὶ μέγιστον τῶν καθηκόντων, ἐκ τῆς ἡμετέρας σχέσεως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον ἀμέσως γεννώμενον, ὑπάρχει τὸ ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις τὴν ἀληθῆ εὐσυνειδησίαν περιποιεῖσθαι, ἧς ἄνευ οὐκ ἂν διαμένοι ἀδιάλυτος ἡ εἰρημένη σχέσις, οὐδ' ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀξία, οὐδ' ὁ ὑψηλὸς αὐτοῦ προορισμὸς ἐφικτός. Διὰ ταῦτα καὶ ἡ θεία Γραφὴ πολλαχῶς συνίστησιν ἡμῖν, καὶ παραγγέλλει τὴν περὶ αὐτῆς φροντίδα· « Ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι· καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ

ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστι» (α)· καὶ ἀλλαχοῦ, «Ὁ ἐξουθενῶν τὰ ὀλίγα, κατὰ μικρὸν πεσεῖται» (β). Περιλαμβάνει δὲ ἡ εὐσυνειδησία πάντα τὰ καθήκοντα, ὅσα δεῖ πράττειν, καὶ πάντα τὰ δικαιώματα, ὅσα χρὴ φυλάττειν. Διαφέρει δὲ τῆς καθ' ὑπόκρισιν μικρολογίας, ἐφ' ᾗ μέγα ἐπὶ Χριστοῦ οἱ Φαρισαῖοι ἐφρόνουν, περὶ μικρά τινα καὶ ἐξωτερικὰ ἔθιμα καὶ ἔργα, τὰ παρὰ τοῖς πολλοῖς θαυμασμὸν ἐγείροντα ἀκριβολογουμένης, παρορώσης δὲ «τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίστιν» (γ). Αὕτη γὰρ ἡ μικρολογία ἀποσβέννυσι μᾶλλον, ἢ ἀναῤῥιπίζει τὴν τῆς ἀληθινῆς ἀρετῆς αἴσθησιν καὶ ἐπιθυμίαν.

§. 43. *Προαγωγικὰ τῆς ἀληθοῦς εὐσυνειδησίας.*

Α'. Ἡ μετ' ἐπιστασίας συνεχὴς μελέτη τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἐν ᾗ πολυτρόπως παραβάλλεται ἡ παροῦσα ζωὴ πρὸς τὸν καιρὸν τῆς δοκιμασίας, τῆς σπορᾶς, κ.λ. καὶ διὰ τοῦτο προσοχὴ καὶ ἐπιμέλεια παραγγέλλεται.

Β'. Ἡ συχνοτέρα ἀκρόασις τοῦ θείου λόγου, τοῦ τὰ ἡμέτερα καθήκοντα ἀκριβέστερον ἑρμηνεύοντος.

Γ'. Ἡ συνεχὴς ἄσκησις τῆς κρίσεως ἡμῶν διὰ τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν ἡμετέρων πράξεων.

Δ'. Ἡ διηνεκὴς ἐπαγρύπνησις ἐπὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς σαρκός, δι' ἃς πολλάκις τὸ περὶ τὰς πράξεις ἀκριβὲς ὀλιγωρεῖται.

Ὅς ἂν ἐπιμελῶς τούτοις χρῆται, ῥαδίως κατανοήσει τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν, καὶ τὴν πρόοδον αἰσθήσεται ἐπὶ τὴν ἀληθῆ σοφίαν καὶ ἀρετήν.

(α) Λουκ. ιϛ'. 10.
(β) Σειρὰχ ιθ'. 1.
(γ) Ματθ. κγ'. 23.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

§. 44. *Περὶ τῆς ἀρετῆς.*

Πολλά, κατὰ τὸ κοινὸν ἰδίωμα, καλοῦνται ἀρετή, ἃ οὐκ εἰσὶ τοῦ ὀνόματος ἄξια. Πολλάκις γὰρ καὶ ἡ ἀγαθὴ ἁπλῶς διάθεσις, ἰδιότης οὖσα φυσικὴ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἰδιοσυγκρασίας, καὶ ἡ ὀξύνοια, καὶ ὁ θερμὸς ζῆλος, καὶ ἡ σπουδὴ ὑπὲρ τῆς ἐκτελέσεως ἔργου τινός, καὶ ἡ δεξιότης εἰς τὸ ὑπερβάλλειν τὰ προσπίπτοντα κωλύματα, καὶ ἡ περὶ τὰς παθήσεις μετριότης, καὶ ἄλλα τινά, κοσμοῦνται τῷ τῆς ἀρετῆς κλεινῷ ὀνόματι, καίτοι ἐπὶ τοσοῦτον μόνον εἰσὶν ἀγαθόν, ἐφ᾽ ὅσον ἀτεχνῶς τῇ ἀρετῇ συνδέονται καὶ πρὸς αὐτὴν συντελοῦσιν. Ἀ ρ ε τ ὴ δ ὲ κ υ ρ ί ω ς ἐ σ τ ὶ ν ἡ ἐ ν τ ῷ ἀ ν θ ρ ώ π ῳ σ π ο υ δ α ί α κ α ὶ σ τ α θ ε ρ ὰ γ ν ώ μ η τ ο ῦ ἐ κ τ ε λ ε ῖ ν ἀ κ ρ ι β ῶ ς π ᾶ ν ὅ,τ ι ἂ ν σ υ ν ε ί δ η σ ι ς ἀ σ φ α λ ὴ ς ὡ ς κ α θ ῆ κ ο ν ὑ π α γ ο ρ ε ύ ῃ, κ ἂ ν π ο λ λ ὰ κ α ὶ μ ε γ ά λ α π ρ ο β ά λ λ ω ν τ α ι ὑ π ὸ τ ῆ ς σ α ρ κ ὸ ς κ ω λ ύ μ α τ α. Κατὰ τοῦτον τοίνυν τὸν ὅρον οὐκ ἔστιν ἀρετή, οὔτε μία τις μόνη ἀγαθὴ πρᾶξις, οὔτε ὁ πρὸς καιρὸν ζῆλος ἢ ἐνθουσιασμὸς ὑπέρ τινος ἀγαθῆς καὶ μεγάλης πράξεως, ἥκιστα δὲ ἡ εὐσεβὴς ἐπιθυμία τοῦ μεταβαλεῖν πάντας τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἀγγέλους, ἢ τοῦ μεγάλα ἀγαθά, κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ, κατεργάζεσθαι, πλὴν ἐκείνου μόνου, ὅπερ καθήκει ποιῆσαι. Ἀλλ᾽ ἡ ἀρετὴ πανταχοῦ δείκνυσι τὴν αὐτῆς ἰσχὺν καὶ ἐνέργειαν, ὡς γνώμη σταθερὰ ἐν παντὶ καιρῷ τοῦ πράττειν οὐχὶ τοῦτο μόνον ἢ ἐκεῖνο τὸ καθῆκον, ἀλλὰ πάντα, ὅσα ἂν ἡ ἀσφαλὴς συνείδησις ὡς τοιαῦτα ὑπαγορεύῃ.

Ἡ ἀρετὴ περιέχει ἐν ἑαυτῇ τήν τε δικαιοσύνην καὶ τὴν εὐσυνειδησίαν, ἐκείνην μὲν, ὅτι καὶ τὸ τηρεῖν τὰ τοῦ ἄλλου δικαιώματα τῶν καθηκόντων ἐστί· διὸ καὶ ἀρετὴ μὲν χωρὶς δικαιοσύνης ἀκατανόητον, δικαιοσύνη δὲ καὶ χωρὶς ἀρετῆς γένοιτ' ἄν· τὴν δὲ εὐσυνειδησίαν, ὅτι ὡς γνώμη σταθερὰ τοῦ ἐκτελεῖν ἀκριβῶς τὰ καθήκοντα, τὴν τῶν καθηκόντων ἀκριβῆ γνῶσιν προϋποτίθησι. Τί γὰρ ὄφελος γνώμης, καὶ τῆς κρατίστης, χωρὶς τῆς ὁδηγούσης γνώσεως; Ταύτην δὲ τὴν γνῶσιν ἡ συνείδησις παρέχει.

Ἡ ἀρετὴ πράττει μὲν γενναίως τὸ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ὡς ἀγαθὸν δοκιμαζόμενον, ἀφίσταται δὲ τοῦ ἐξ αὐτῆς ὡς κακοῦ ἀποδοκιμαζομένου· διὸ καὶ ἰσχύς ἐστι καὶ εὐγένεια ἀνδρική· διαφέρει δὲ καὶ τῆς ἐν τῷ πράττειν νομιμότητος· ἡ γὰρ ἀρετή ἐστιν εὐθύτης κατὰ σκοπὸν φιλουμένη καὶ ζητουμένη, καθ' ἣν αἱ πράξεις ἡμῶν ἀποβαίνουσιν αὐτὸ τὸ ἐκ τοῦ καθήκοντος ἡμῶν ἀπαιτούμενον, μᾶλλον δὲ αὐτὴ ἡ ἀληθὴς ἠθικότης ἐστίν. Διὸ καὶ οὐκ ἔστιν ἀνταλλάσσειν αὐτὴν πρὸς τὴν ἁπλῶς μηχανικὴν ἕξιν τοῦ πράττειν τι ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον. Ὅσον δ' ἂν ᾖ τελεία καὶ καθαρὰ ἡ ἀνθρωπίνη ἀρετὴ, οὔπω τελεία ἐστὶν ἁγιωσύνη, ἀλλὰ σπουδὴ μόνον καὶ προσέγγισις κατὰ μικρὸν εἰς αὐτήν. Ἡ δὲ τελεία ἁγιωσύνη παρὰ μόνῳ τῷ Θεῷ ὑπάρχει, καὶ περὶ αὐτοῦ μόνου λέγεται, ὅτι « φῶς ἐστὶ, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία » (α)· οὐδεμία κηλὶς ἀτελείας.

§. 45. Ἔνεστι μὲν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ἥ τε διάθεσις καὶ ἡ κλῆσις εἰς τὸ προσεγγίζειν ἀεὶ τῇ τελείᾳ ἁγιωσύνῃ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασις τυγχάνει οἱονεὶ ἀπέραντος καὶ αὐτοῖς τοῖς εἰς τὸ ἄκρον

(α) Ἰωάν. Α'. Ἐπιστ. ά. 5.

τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος ἐληλακέναι δοκοῦσιν. Ἔτι δὲ ἡ τῶν ἀνθρώπων ἀρετὴ, οἵα δὴ σπουδὴ πρὸς τὴν τελείαν ἁγιωσύνην, πόνοις συνῆπται καὶ ἀγῶσι καὶ μάχαις, τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ πνεύματος ἀδιαλείπτως μαχομένων ἀλλήλοις, καὶ ἐν παντὶ ἀγωνιζομένων κατισχύσαι ἀλλήλων, καὶ πολλάκις ἐν τῇ διαμάχῃ συμβαίνει κατισχύειν τὴν σάρκα τοῦ πνεύματος. Οὕτω φησὶν ὁ θεῖος Παῦλος· « Ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκὸς, ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις, ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε » (α). Διαμένει δὲ ἡ διαμάχη αὕτη, ἕως ἂν ἡ ἐπίγειος ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου διαρκῇ· διὸ καὶ ἐν Ἰὼβ λέγεται, « Οὐχὶ πειρατήριόν ἐστιν ὁ βίος ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς; » (β). Ἡ ἀνθρωπίνη ἄρα ἀρετὴ, οἵα δήποτ' ἂν ᾖ, καρπός ἐστι τῆς ἐπιμελείας καὶ τοῦ ἀγῶνος, καὶ ἄρχεται μὲν ἀπὸ τῆς τοῦ ἤθους μορφώσεως, προβαίνει δὲ εἰς αὔξησιν διὰ μόνης τῆς ἀκαμάτου σπουδῆς (γ). Πόσον δὲ δεῖ πονῆσαι, καὶ ἀγωνίσασθαι, καὶ ὑπομεῖναι ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ πόσου ἀξία τυγχάνει, ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Κύριος ἐν τούτοις· « Εἰ δὲ ἡ χείρ σου, ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὰ, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ » κ.τ.λ. (δ). Τοῦτο γὰρ ἡ ἀνθρωπίνη ἀρετὴ, τὸ διὰ παντὸς ἀγωνίζεσθαι περιποιῆσαι τὴν νίκην τῷ πνεύματι· διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ ὡς ἀγὼν καὶ μάχη ἀεὶ παρίσταται, διὰ τὰ ἐκ τῆς σαρκὸς προβαλλόμενα κωλύματα καὶ δυσχερείας, ἃς δεῖ ὑπερβαλέσθαι.

§. 46. *Περὶ τῶν τῆς ἀρετῆς ἰδιωμάτων.*

Ἵνα δὲ γνησία τε καὶ ἀκραιφνὴς ᾖ ἡ ἀρετὴ, προσεῖ-

(α) Γαλ. ε. 17. (β) Ἰώβ. ζ'. 1. (γ) Ἰδὲ Ματθ. ιγ'. 31—34. (δ) Ἰδὲ Ματθ. ιή. 8—10.

ναι δεῖ αὐτῇ ταῦτα, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων καταφαίνεται, οἷον ά, τὸ γενικὸν, ὅπως δηλαδὴ πάντα περιλαμβάνῃ τὰ ὁμολογηθέντα καθήκοντα· β΄, τὸ καρτερικὸν καὶ μόνιμον, ἀεὶ καὶ ἐν παντὶ ὁμοίως ἔχον· γ΄, τὸ ἐνεργόν· ἡ γὰρ εὐχὴ μόνη οὐκ ἂν λέγοιτο ἀρετή· δ΄, τὸ καθαρὸν ἀπὸ ματαίων σκοπῶν· έ, τὸ εἰλικρινῶς ζητεῖσθαι, καὶ πράττεσθαι ἀνυποκρίτως. Ὁ τῷ ὄντι ἐνάρετος γενναῖός ἐςι καὶ ἀτρόμητος, ἐνεργῶν πανταχοῦ τὸ κατὰ δύναμιν, ὅπου τὸ καθῆκον καλεῖ αὐτὸν, μηδεμίαν ἀποφεύγων δυσχέρειαν, ἣν οἴεται ἱκανὸς εἶναι ὑπερνικῆσαι· καὶ τὸ μὲν ἀγαθὸν ζητεῖ καὶ φιλεῖ δι' ἑαυτὸ, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀφορῶν, τὸ δὲ κακὸν φεύγει καὶ ἀποστρέφεται, οὐχ ὅτι τὴν εὐημερίαν λυμαίνεται, ἀλλὰ δι' αὐτὸ, ὅτι κακόν· τὴν δ' ἀρετὴν αὐτὴν, ὡς δικαίαν καὶ ὀρθὴν διαγωγὴν, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσιν, μέγιστον κέρδος ἡγεῖται. Ὁ ἐκ τοῦ φόβου ἄρα, μὴ δόξας κακὸς εἶναι, κακῶς πάθῃ, ἢ ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ ἐκ τῆς ἀρετῆς εἰς τὴν εὐδαιμονίαν προσγινομένου κέρδους, σωφρόνως καὶ ἐναρέτως διάγων, πόῤῥω ἔτι τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς πλανᾶται, ἢ γοῦν οὐκ ἔστι καθαρὰ ἡ τούτου ἀρετή· ἀλλὰ καὶ τοῦ γινώσκοντος μὲν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀρετῆς, καὶ μετὰ συντόνου σπουδῆς ἐπειγομένου εἰς αὐτὴν, νικωμένου δ' ἔσθ' ὅτε ὑπὸ τῶν τῆς σαρκὸς ἐπιθυμιῶν, καὶ τούτου ἡ ἀρετὴ λίαν ἀτελὴς καὶ ἀσθενής ἐστι· τοῦ δ' ἐπιμελῶς πάντα τὰ καθήκοντα πράττοντος, καὶ οὐδὲν ἐξ ἀμελείας κατὰ συνείδησιν παραλείποντος, ἀλλὰ καὶ τὰς τῆς σαρκὸς ἐπιθυμίας καταδαμάζειν πειρωμένου, καὶ κατακυριεύειν αὐτῶν, ὥστε ἢ οὐδέποτε, ἢ σπανίως γε κατισχύειν αὐτὰς, τούτου ἡ ἀρετὴ ἱκανῶς ἤδη προβεβηκέναι δοκεῖ, εἰ καὶ τὰ αἴτια, δι' ἃ ζητεῖται καὶ σπουδάζεται, ἀγαθὰ καὶ εὔλογα φαίνονται.

§. 47. *Περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀρετῆς.*

Αἴτια τῆς ἀρετῆς ὀνομάζομεν τοὺς λόγους, ὧν ἕνεκα σπουδάζεται καὶ πράττεται. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ταύτης τέλειον ἐκ τῆς εὐθύτητος μάλιστα ἤρτηται καὶ τῆς καθαρότητος τῶν αἰτίων, δι' ἃ ἐνεργεῖται, θεωρητέον καὶ ταῦτα συντόμως. Τὰ τῆς ἀρετῆς αἴτια πολλὰ καὶ ποικίλα εἰσὶ, διαιροῦνται δ' ἐν γένει εἰς καθαρὰ, εἰς μὴ καθαρὰ, καὶ εἰς ἀνάμικτα. Καὶ καθαρὸν μὲν λέγεται τὸ αἴτιον, μᾶλλον δὲ κράτιστον πάντων, ἐπειδὰν τὴν ἀρετὴν ἀσκῶμεν· διότι αὕτη μόνη τῇ ἡμετέρᾳ γενέσει καὶ τῇ ἀξίᾳ προσήκει, καὶ δι' αὐτῆς μόνης τῷ Θεῷ ἐξομοιούμεθα, καὶ, εἰς ὃ ἐκλήθημεν, προσεγγίζομεν· τοῦτο γὰρ τὸ αἴτιον μεγίστην ἀξίαν ἐντίθησι τῇ ἡμετέρᾳ ἀρετῇ, καὶ εὐάρεστον τῷ Θεῷ καὶ τοῖς ἀνθρώποις αὐτὴν ἀπεργάζεται· μὴ καθαρὸν δὲ, ἐπειδὰν τὸ ἀγαθὸν πράττωμεν, διότι δι' αὐτοῦ μᾶλλον, ἢ διὰ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ἀδικίας δυνάμεθα εὐδοκιμεῖν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀπολαῦσαι τῶν τοῦ κόσμου ἀγαθῶν, ἤτοι ἐπειδὰν ὀργάνῳ τῇ ἀρετῇ χρώμεθα πρὸς τέλη πρόσκαιρα, ἵνα μᾶλλον καὶ ῥᾷον ἐν τῷ βίῳ εὐδαιμονήσωμεν, εὐδοκιμοῦντες παρὰ τοῖς πολλοῖς, καὶ ἐπαινούμενοι, καὶ θαυμαζόμενοι ὑπ' αὐτῶν, ὥς ποτε ἐν τοῖς Ἰουδαίοις οἱ Φαρισαῖοι. Ἀλλὰ πάντες, οἱ οὕτω φρονοῦντες καὶ λογιζόμενοι περὶ τῆς ἀρετῆς ἀποδοκιμάζονται ὑπὸ τοῦ Κυρίου, λέγοντος « Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς » (α). Τὰ γὰρ τοιαῦτα αἴτια αἶσχος προσάπτουσι τῇ ἀρετῇ, καὶ ὕποπτον αὐτὴν ἀποφαίνουσιν. Ἔφη γάρ πού τις, ὅτι καὶ ὁ ἐπ' ἐλπίδι τῆς μελλούσης μακαριότητος μόνον, ἢ διὰ τὸν φόβον τῆς αἰωνίου κολάσεως μόνον ἀπέχων τοῦ κακοῦ, καὶ πράττων τὸ ἀγα-

(α) Ματθ. ς'. 1—5. ἰδὲ καὶ Ματθ. κέ. 1—12.

θόν, μὴ ἀγαπῶν αὐτὸ δι' ἑαυτὸ, ἀλλ' ὡς, πρὸς ἣν ἀφορᾷ μακαριότητα συντελοῦν, καὶ αὐτός, φησι, λίαν ἀτελὴς τυγχάνει, καὶ ἀδιόρθωτος, καὶ ἀνάξιος τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν τείνει. Εἰ γὰρ ἦν ἄλλως αὐτῷ διαφυγεῖν τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς, ἢ τυχεῖν τῆς μακαριότητος, ὀλίγον ἂν περὶ ἀρετῆς ἐφρόντιζε. Πᾶν οὖν τέλος πρόσκαιρον καὶ κοσμικὸν, ὡς μὴ καθαρὸν αἴτιον τῆς ἀρετῆς νομιστέον. Παρὰ δὲ τὰ ἀνωτέρω ῥηθέντα καθαρώτατα αἴτια, εἰσὶ καὶ ἕτερα, οἱονεὶ δευτερεύοντα, οἷς καὶ χρησόμεθα, ὅτε τὸ πρῶτον καὶ κράτιστον οὐδαμῶς κωλύουσιν, οὐδ' ἐλαττοῦσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ὑπερείδουσι καὶ κρατύνουσι. Τούτων τὰ κυριώτατα εἰσὶ τάδε· ά, ὅτι μόνη ἡ ἀρετὴ παρέχει ἀληθῆ ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν· β', ὅτι ζωοποιεῖ καὶ κρατύνει τὴν πεποίθησιν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν· γ', ἐμποιεῖ παῤῥησίαν μεγάλην ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων· δ', ὅτι ἐμπνέει παραμυθίαν ἐν ταῖς θλίψεσι, καὶ θάῤῥος ἐν τοῖς δεινοῖς· έ, πληροῖ τὴν ψυχὴν πανευφροσύνου ἐλπίδος περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς. Τὰ αἴτια ταῦτα καλοῦνται σύμμικτα, ὅτι οὐκ ἀπήλλακται μὲν ὅλως καὶ ταῦτα ἰδιοτελείας τινὸς, εἰσὶ δὲ πολλῷ εὐγενέστερα, καὶ γίνονται οἷον ἀντηρὶς τοῖς καθαρωτάτοις αἰτίοις προσαρμοζόμενα· διὸ καὶ ἡ θεία Γραφὴ ὑποβάλλει ταῦτα πολλάκις, ὡς ὅτε τὴν μὲν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ὡς καιρὸν θερισμοῦ περιγράφει, τὴν δὲ παροῦσαν ὡς τὸν τῆς σπορᾶς. Οὕτω φησὶν ὁ θεῖος Ἀπόστολος « ὃ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθορὰν, ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον. Τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν, καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσωμεν, μὴ ἐκλυόμενοι » (α). Ἀρχέτυπον εἰς μίμη-

(α) Γαλ. ς'. 7—10.

σιν παρέσχεν ἡμῖν κἂν τούτῳ ὁ Κύριος· οὐδὲν γὰρ ἕτερον ἔλεγεν αἴτιον πάντων τῶν ὑπ' αὐτοῦ πραττομένων, ἢ τό: « Τοῦτό ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός » (α)· καί, « Καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατὴρ, οὕτω ποιῶ » (β)· καὶ, « Οὕτω ποιῶ, ὅτι αὐτός μοι ἐντολὴν ἔδωκε κ. λ. » (γ)· Ἔστι δὲ τοῦτο πάντως τὸ καθαρώτατον τῶν αἰτίων, καὶ τὸ αὐτὸ τῷ παρ' ἡμῶν εἰρημένῳ· τί γὰρ ἂν ἄλλο εἴη τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἢ τὸ ἐπιμελῶς ἀεὶ καὶ γενναίως πράττειν μὲν πάντα, ἃ γινώσκομεν προσήκοντα τῇ ἡμετέρᾳ πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον σχέσει, φεύγειν δὲ τἀναντία; Τοῦθ' ἕνεκα καὶ διαφόρων βαθμῶν ἂν εἴη ἡ ἀρετή· ὅσῳ γὰρ καθαρώτερα καὶ εὐγενέστερα τὰ αἴτια, δι' ἃ ζητεῖται καὶ σπουδάζεται, καὶ ὅσῳ μείζων ἡ προθυμία καὶ ἡ καρτερία εἰς τὸ πάντα μὲν τὰ καθήκοντα ἐκτελέσαι, πάντα δὲ τὰ ἀναφυόμενα ἢ προκείμενα κωλύματα ἀφελεῖν, καὶ ὅσῳ μονιμωτέρα τε καὶ ἀσφαλεστέρα ἡ τοιαύτη γνώμη, ὑπ' οὐδεμιᾶς μεταβαλλομένη δυσχερείας, τοσούτῳ καὶ ἡ ἀρετὴ κρείττων τε καὶ εὐγενεστέρα· ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον, τοσοῦτον ἡ τῆς ἀρετῆς ἀξία ἐκπίπτει καὶ ἐλαττοῦται, ὅσον ἂν κατὰ ταῦτα ἐλλείπῃ.

§ 48. *Περὶ τῶν ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ ὀνομάτων τῆς ἀρετῆς.*

Τὸ μὲν ὄνομα τῆς ἀρετῆς οὐ σύνηθες ἐν ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς, τὸ δὲ πρᾶγμα συχνότατα ἄλλοις ὀνόμασιν εὑρίσκεται καλούμενον· οἷον ά, δικαιοσύνη, καθολικώτερον τῆς λέξεως λαμβανομένης, ὡς τὸ « Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην » (δ)· β', φρόνημα τοῦ πνεύματος, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἁπλῶς

(α) Ἰωαν. ϛ'. 39. (β) Ἰωαν. ιδ'. 31. (γ) Ἰωαν. ιβ'. 49. (δ) Ματθ. έ. 6.

σαρκικὴν ζωὴν, ὡς τὸ « Τὸ δὲ φρόνημα τοῦ πνεύματος, ζωὴ καὶ εἰρήνη » (α)· γ', ἁγιασμὸς, οἷον τὸ « Τοῦτό ἐστι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν κτλ. » (β)· δ', φόβος Θεοῦ, κατὰ τὸ « οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν » (γ)· ἑ, τήρησις τῶν ἐντολῶν, ὡς τὸ « Ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστι, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ » (δ)· Διὰ τῶν ὀνομάτων τούτων δηλοῦται νῦν μὲν τὸ πρᾶγμα, περὶ ὃ ἡ ἀρετὴ, νῦν δὲ τὸ αἴτιον, ἐξ οὗ,ἄλλοτε δὲ αὐτὴ ἡ ἐνέργεια. Καὶ πρᾶγμα μέν ἐστιν ἡ ἐκτέλεσις παντὸς καθήκοντος, αἴτιον δὲ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν, καὶ ὁ υἱϊκὸς φόβος, ἐνέργεια δὲ, ὁ ἁγιασμὸς, ἢ ἡ τῇ ἁγιωσύνῃ προσέγγισις· καθόλου δὲ θεωρουμένη ἡ ἀρετή ἐστι φρόνημα τοῦ πνεύματος, ἤτοι βίος ὅλος λογικὸς, ὡς πρέπει τῇ ἀξίᾳ καὶ τῇ κλήσει τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁδὸς ἀσφαλεστάτη πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα.

§. 49. *Περὶ τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων πρὸς τὴν ἀρετήν.*

Ἡ ἀρετὴ, ὡς γνώμη σταθερὰ καὶ σπουδὴ ἐμμελὴς τοῦ πράττειν ἀκριβῶς πάντα τὰ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως μαρτυρούμενα καθήκοντα, δεῖταί τινων, ὧν χωρὶς ἀνέφικτον τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει. Εἰσὶ δὲ ταῦτα γενικὰ μὲν, ά, πρὸς τῷ γνωστικῷ καὶ τῷ αὐτεξουσίῳ, ἤ, ὅσον ἔνεςιν, ἀκριβὴς καὶ τελεία γνῶσις τῶν ἡμετέρων καθηκόντων. β', ἡ ἕξις τοῦ ῥᾳδίως ἅμα καὶ ταχέως κρίνειν, πότε, ποῦ, καὶ πῶς, ἕκαστον τῶν καθηκόντων ἐκτελεῖσθαι δεῖ· γ', γνώμη σταθερὰ μηδόλως ὑπὸ τῶν πόνων καὶ τῶν ἄλλων δυσχερειῶν ἐν τῇ ἐκτελέσει μετατρεπομένη.

(α) Ῥωμ. ή. 5—14. (β). Α'. Θεσσαλ. δ'. 3. ἰδὲ καὶ Εβρ. ιβ'. 14. (γ) Ῥωμ. γ'. 18· καὶ ψαλμ. λέ. (δ) Α'. Κορ. Ζ'. 19.

Ἐδωρήθη μὲν γὰρ ἡμῖν τὸ δύνασθαι κατορθοῦν τὴν ἀρετὴν διὰ τοῦ γνωστικοῦ καὶ τοῦ αὐτεξουσίου, ἀλλὰ καὶ καλλιεργείας καὶ ἀναπτύξεως δεῖται ἐν ἑκάστῳ ἡμῶν διὰ τῆς προσκτήσεως τῶν εἰρημένων. Καλοῦνται δὲ ταῦτα γενικά, ὅτι χωρὶς τούτων, καὶ τὸ κάλλιστον τῆς φύσεως πλεονέκτημα ἄχρηστόν τε καὶ ἀνωφελὲς ἀπόλλυται. Εἰδικὰ δέ, ά, ἄγρυπνος τῶν θελημάτων καὶ ὀρέξεων τῆς σαρκὸς ἐπιτήρησις· β΄, τελεία πρὸς τὰς μὴ δυναμένας συνυπάρχειν τῇ ἀρετῇ ἡδονὰς καὶ λύπας ἀδιαφορία· γ΄, μετριοπάθεια πρὸς πάντα· δ΄, ἀνύψωσις συνεχὴς τοῦ νοὸς εἰς τὸν Θεόν, τὸν πανταχοῦ παρόντα, καὶ τὰ πάντα γινώσκοντα, καὶ ἀδεκάστως ἑκάστῳ κατὰ τὰ αὐτοῦ ἔργα ἀποδώσοντα· έ, ἀναλογισμὸς σπουδαῖος τῆς παντοίας βλάβης καὶ ἀθλιότητος, ἥτις ἐπιγίνεται παντὶ τῷ ἀμερίμνως περὶ ἀρετῆς ἔχοντι. Πάντα γὰρ ταῦτα οὐ μόνον ῥᾳδίαν ποιοῦσι τὴν κατεργασίαν τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ κατὰ παντὸς πειρασμοῦ ἐνισχύουσι. Διὰ τοῦτο καὶ τῶν ἀρχαίων σοφῶν πολλοί, οὕτω περὶ αὐτῶν γινώσκοντες, παρήγγελλον ταῦτα τοῖς φίλοις καὶ μαθηταῖς, ὡς κρηπῖδα πάσης ἠθικῆς μορφώσεως, οἷον τὸ τεθρυλλημένον ἐκεῖνο « Σεαυτοῦ κράτει, ἀνέχου, καὶ ἀπέχου » κτλ. Τὴν ἄγρυπνον δὲ μάλιστα ἐπιτήρησιν εἰς τὰς τῆς σαρκὸς ὀρέξεις, τὴν μετρίασιν τῶν παθήσεων, τὴν περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας ἀδιαφορίαν παρήγγελλον ἰδίως οἱ Στωϊκοί. Τί δὲ περὶ τούτου ἐδίδαξεν ὁ θεῖος ἡμῶν διδάσκαλος, οὐκ ἄγνωστον, οἶμαι, οὐδενὶ τῶν πιστῶν. « Ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἔλεγεν, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν· τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής » (α). Συντελεῖ δὲ μάλιστα τῇ νίκῃ τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς σαρκὸς ἡ συχνοτέρα ἀνάβλεψις εἰς τὸν

(α) Ματθ. κς΄. 24 κ. ε.

Θεὸν, καὶ ἐν παντὶ καιρῷ ἐδείχθη ὑποστήριγμα τῆς ἀρετῆς κράτιστον, ὡς ἐν τῷ Ἰωσὴφ, ἐν τῇ Σωσάνῃ, ἐν τῷ Δανιὴλ κ. λ. Ὁ μὲν γὰρ ἔλεγεν ἐν τῷ πειρασμῷ, « Πῶς ποιήσω τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ πονηρὸν, καὶ ἁμαρτήσομαι ἐναντίον τοῦ Θεοῦ; » (α). ἡ δὲ « Αἱρετώτερόν μοί ἐστι μὴ πράξασαν ἐμπεσεῖν εἰς τὰς χεῖρας ὑμῶν, ἢ ἁμαρτεῖν ἐνώπιον Κυρίου » (β) κ. τ. λ. Ἀλλ' αὕτη προϋποτίθησιν οἰκειότητα πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ ἀγάπην θερμὴν, καὶ φόβον εὐσεβῆ πρὸς αὐτὸν τὸν ἁγιώτατον καὶ παντογνώστην. « Οὐ παροικήσει σοι πονηρευόμενός, φησι, οὐδὲ διαμενοῦσι παράνομοι κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου » κ. λ. (γ).

§. 50. *Τὸ τῆς ἀρετῆς ἀναγκαῖον.*

Χωρὶς τῆς ἀρετῆς οὐκ ἄν ποτε εἴημεν, ὅπερ ἔδει εἶναι, κατά τε τὴν γένεσιν, καὶ τὴν ἀξίαν, καὶ τὴν κλῆσιν ἡμῶν· καὶ ἐντεῦθεν τὸ τῆς ἀρετῆς ἀναγκαῖον αὐτίκα δηλοῦται. Πάντες γὰρ ἡμεῖς γένος ἐσμὲν τοῦ Θεοῦ ὡς κοινοῦ πατρὸς, οἱ πάντες ἔχομεν τὸ δύνασθαι ὁμοιωθῆναι αὐτῷ κατὰ τὴν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ, εἰς τοῦτο δὲ καὶ ἐκλήθημεν καὶ προωρίσθημεν πάντες. Μόνης δὲ τῆς ἀρετῆς οὔσης, δι' ἧς εἰς αὐτὸ ἀφικνούμεθα, δι' αὐτὸ καὶ καθῆκον μέγιστον πᾶσι χρῆσθαι τῇ ἀρετῇ πρὸς τοῦτο, ὡς ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ σαφῶς διδασκόμεθα· καὶ α', ἔνθα ὁ Κύριος ἡμῶν ἐντέλλεται, ἵνα πάντες ἀγωνιζώμεθα τέλειοι γίνεσθαι, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐςι (δ), β', ἔνθα ὁ θεῖος Παῦλος προτρέπει περιπατῆσαι ἡμᾶς ἀξίως τοῦ Κυρίου εἰς πᾶσαν ἀρέ-

(α) Γεν. λθ'. 9. (β) Δευτ. ιγ'. 23. (γ) Ψαλ. ε. 4—7. (δ) Ματθ. ε. 48.

σκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντας καὶ αὐξανομένους εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ (α). Ἐν τούτοις οὐ μόνον ἐπιμελεῖσθαι ἁπλῶς τῆς ἀρετῆς καθήκειν ἡμῖν διδασκόμεθα, ἀλλὰ καὶ ἰδίως σπουδάζειν, ἵνα διηνεκῶς καὶ προκόπτωμεν εἰς αὐτήν. Ἀλλὰ μέχρι τίνος; ἔροιτ᾽ ἄν τις. Ἡ ἀληθὴς ἀρετὴ οὐδὲν ἔχει τέρμα ὡρισμένον, οὐδ᾽ ἂν εἴποι τίς ποτε, ἱκανῶς ἤδη προέβην. Οὐδέ ποτε γὰρ ὁ δίκαιος λογίζεται ἑαυτὸν κατειληφέναι ἤδη πάντα, διώκει δὲ, εἰ καὶ καταλάβῃ, καὶ ἀεὶ μᾶλλον πεινῇ καὶ διψῇ τὴν δικαιοσύνην, ὥστε καὶ, εἰ διὰ παντὸς ἔζη, διὰ παντὸς ἂν ἠγωνίζετο δικαιότερος γίνεσθαι. Εἰ γάρ τις ἀφικέσθαι βούλοιτο, ὅποι οὔπω ἀφίκετο, οὐκ ἐφ᾽ ὃ ἤδη ἀφῖκται, τούτῳ ἀρκεῖσθαι δεῖ· ἅμα γὰρ ἡγήσαιτο ἱκανῶς ἤδη προβεβηκέναι, ἀπολείπεται· εἰ δὲ καὶ λέγοι, ὅτι καὶ πόῤῥω ἤδη ἐληλακώς εἰμι, οὐκ ἔτι αὐτῷ ἐλπὶς ἐπὶ τὰ πρόσω ἰέναι. Τὸ δὲ μὴ βούλεσθαι ἐπὶ τὰ πρόσω ἰέναι, ἁμαρτία ἐστίν. Ἐκ δὲ τούτου ἐξάγεται σαφῶς, ά, ὅτι τὸ καθῆκον τοῦ κτᾶσθαι καὶ ἀσκεῖν τὴν ἀρετὴν πάντων ἐν γένει ἐστὶ, μηδενὸς ἐξαιρουμένου· β', ὅτι τὸ καθῆκον τοῦτο κανονίζεται πρὸς τὸ μέτρον τῆς δυνάμεως καὶ τῶν ἄλλων χαρισμάτων ἑκάστου ἀνθρώπου· γ', ὅτι ἐπίκειταί τισι, διὰ τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν ἐν τοῖς λοιποῖς στάσιν αὐτῶν, βαρυτέρα ἡ ὀφειλὴ τοῦ σπεύδειν ἐπὶ τὴν τελειοτέραν ἀρετήν· εἰσὶ δ᾽ οὗτοι μάλιστα οἱ ἄλλων τινῶν λαχόντες προΐστασθαι. Καθόλου δὲ, χωρὶς διηνεκοῦς πρὸς τὴν ἀρετὴν σπουδῆς, οὐκ ἄν ποτέ τις τῷ Θεῷ οὐδὲ τῇ ὄντως μακαριότητι προσπελάσειεν. Ἐκ δὲ τούτου καὶ ἕτερον γίνεται καθῆκον τοῦ χρῆσθαι πᾶσιν ἐπιμελῶς καὶ δεόντως, οἷς, ἢ μὴ οὖσαν κτώμεθα, ἢ παροῦσαν προάγομεν τὴν ἀρετήν·

(α) Κολασ. ά. 10.

ἡ γὰρ τῶν τοιούτων ὀλιγωρία εὐθύνην ἐπιβάλλει, καὶ τοσούτῳ μείζω, ὅσῳ καὶ ἡ ὀλιγωρία αὐτή, καὶ ὁ καιρὸς τοῦ χρῆσθαι τούτοις συχνότερος συγχωρεῖ. Τὴν δὲ μεγίστην εὐθύνην ἐκεῖνοι μάλιστα δέχονται, ὅσοι κατὰ γνώμην ἀποποιοῦνται τὴν ἀρετήν, χλευάζοντες αὐτὴν ὡς εὐήθειαν.

§ 51. *Ἑνότης καὶ ποικιλία τῆς ἀρετῆς.*

Ἡ ἀρετὴ τῇ μὲν οὐσίᾳ μία ἐστὶ καὶ ἀδιαίρετος, ὡς γνώμη σταθερὰ τοῦ πράττειν πάντα ἀκριβῶς, ἅπερ ὑπὸ τοῦ συνειδότος ὡς καθήκοντα ἀνωμολόγηται· ἐκ δὲ τῶν, περὶ ἃ ἐκδηλοῦται, διάφορα εἴδη αὐτῆς ὠνόμασαν οἱ ἀρχαῖοι, εἰπόντες θεολογικάς, ἠθικάς, ἀρχικάς, πολιτικάς, καὶ οἰκιακὰς ἀρετάς. Ἀλλὰ ῥαδίως κατανοεῖ πᾶς τις, ὅτι διὰ τῶν τοιούτων οὐδὲν ἄλλο σημαίνεται, ἢ τά, ἐν οἷς δηλοῦται καὶ ἀσκεῖται ἡ ἀρετή· παρεδέξαντο δὲ τὰς διαιρέσεις καὶ προσωνυμίας ταύτας πρὸς ῥᾴονα καὶ εὐληπτοτέραν ταύτης διδασκαλίαν· καὶ θεολογικὰς μὲν ἀρετὰς ἠρίθμουν τρεῖς, τὴν πίστιν, τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν ἐλπίδα, ἀφορμὴν ἐκ τοῦ ἱεροῦ λαβόντες λογίου « Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἀγάπη, ἐλπίς, τὰ τρία ταῦτα » (α), καὶ αἱ τρεῖς γὰρ αὗται εἰς τὸν Θεὸν ἢ τὰς αὐτοῦ ἀπείρους τελειότητας ἀνάγονται, οἷον ἡ μὲν πίστις εἰς τὴν ἀποκάλυψιν, ἀναφέρεται εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν καὶ ἀγαθότητα καὶ δικαιοσύνην, ἡ δὲ ἐλπίς, καὶ εἰς ταύτας καὶ εἰς τὴν ἄπειρον αὐτοῦ παντοδυναμίαν, ἡ δὲ ἀγάπη εἰς τὴν ἄῤῥητον αὐτοῦ τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἄφατον εὐσπλαγχνίαν καὶ ἀγαθότητα. Ἐν αὐταῖς δὲ καὶ πᾶν ἄλλο καθῆκον, ὅπερ ὀφείλομεν ἐκπληροῦν πρὸς τὸν Θεόν, περιέχεται, καὶ

(α) Α. Κορ. ιγ΄. 13.

δήλωσις αὐτῶν τυγχάνει, οἷον ἡ πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνη, ἡ ὑπακοὴ εἰς τὰς ἐντολὰς τοῦ ἁγίου αὐτοῦ νόμου, ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα, ὁ φόβος κτλ. Ἠθικὰς δὲ ἀρετὰς ἔλεγον πάσας τάς, ἐξ ὧν συγκροτεῖται ἡ χρηστὴ καὶ νόμιμος διαγωγὴ πρὸς τὴν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ τὴν ἐν τῷ ὁμοφύλῳ ἀνθρωπότητα. Καὶ συνήθως μέν, ἠθικὸν σημαίνει τὸ ἐν γνώσει καὶ λελογισμένως πεπραγμένον, ἐνταῦθα δὲ κυριολεκτικώτερον δηλοῖ πᾶσαν ἐνέργειαν τῆς ἀρετῆς ἀναφερομένην ἰδίως εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὥστε αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ περιλαμβάνουσι πάντα τὰ καθήκοντα, ὅσα πρὸς ἑαυτόν τις καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἐκπληροῦν ὀφείλει· διὸ καὶ ὁ τῶν τοιούτων καταφρονητής, κακοήθης καὶ ἀχρεῖος, τῷ κοινῷ ἰδιώματι, καλεῖται, ὁ δὲ τῶν πρὸς τὸν Θεόν, ἀσεβὴς καὶ ἄθεος. Ἀρχικὰς δὲ πάλιν ὠνόμαζον τέσσαρας, ἤγουν τὴν φρόνησιν, τὴν σωφροσύνην, τὴν ἀνδρίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην, καίτοι αὗται οὐχ εἰσὶ κυρίως ἴδιαι ἀρεταί, ἀλλ᾽ ἕξεις ἀπαιτούμεναι ἀπαραιτήτως, ὡς εἴρηται, πρὸς τὴν ἀρετήν. Χωρὶς γὰρ φρονήσεως, ἤτοι χωρὶς γνώσεως τελείας τῶν καθηκόντων, καὶ ἕξεως τοῦ κρίνειν ἑτοίμως, πότε, ποῦ, καὶ πῶς ἕκαστον τῶν καθηκόντων δεῖ πράττεσθαι, καὶ χωρὶς σωφροσύνης, ἤτοι χωρὶς ἰσχυρᾶς κατεξουσιάσεως τῶν ὁρμῶν καὶ κλίσεων τῆς σαρκός, καὶ χωρὶς ἀνδρίας, ἤτοι χωρὶς σταθερᾶς γνώμης τοῦ αἱρεῖσθαι πανταχοῦ τὸ ἐγνωσμένον καθῆκον, παρορῶντα πᾶσαν τὴν δοκοῦσαν ἢ πραγματικὴν δυσχέρειαν, ὅσον ἂν μεγάλη δοκῇ, καὶ τελευταῖον, χωρὶς δικαιοσύνης, ἤτοι χωρὶς ἐξαιρέτου πρὸς τὴν ὁσιότητα καὶ τάξιν καὶ εὐσέβειαν κλίσεως καὶ ἀγάπης, οὐδέποτε οὐδαμῶς ἂν ὑπάρξειεν ἀρετή. Αἱ εἰρημέναι ἄρα ἕξεις εἰσὶ μέν, ὡς εἴρηται, ἀναγκαῖαι καὶ ἀπαραίτητοι πρὸς τὴν ἀρετήν, οὐχ εἰσὶ δὲ αὗται ἕτεραι εἰδικαὶ ἀρεταί. Πάλιν

δὲ αἱ πολιτικαὶ καλούμεναι ἀρεταὶ περὶ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν τοῦ πολίτου καθηκόντων θεωροῦνται, ὥσπερ καὶ αἱ οἰκιακαὶ περὶ τὴν τῶν οἰκιακῶν· διὸ καὶ οὐδὲν ἴδιον παρὰ τὰς ἄλλας ἠθικὰς ἀρετὰς ἔχουσιν. Ἅπασαι δὲ αὗται καλλύνονται καὶ μᾶλλον ἀξιότιμοι ἀποβαίνουσιν, ἐπειδὰν καὶ τὸ αἴτιον, δι' ὃ ἐνεργοῦνται, καὶ τὸ τέλος, πρὸς ὃ ἀφορῶσι, κράτιστόν τε καὶ εὐαγέστατον εὑρίσκεται· καὶ θεωρούμεναι καθόλου, οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ ἐκδηλώσεις ποικίλαι καὶ διάφοροι τῆς μιᾶς καὶ ἀδιαιρέτου ἀρετῆς, ἥπερ, ὡς εἴρηται, γνώμη ἐστὶ σταθερὰ καὶ ἀναλλοίωτος τοῦ ἐπιτελεῖν ἀεὶ καὶ πανταχοῦ ἀκριβῶς πάντα, ὅσα ἡ συνείδησις ὡς καθήκοντα γινώσκουσα ὑπαγορεύει.

§. 52. *Περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀρετῆς.*

Τῇ ἀρετῇ ἔνεστιν οὐχ ἁπλῶς σχετική τις, ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτος καὶ ἐσωτερικὴ ἀξία. Ἔστι γὰρ ἀτεχνῶς εὐγένεια τοῦ πνεύματος· καὶ οἱ Στωϊκοὶ ἀπεφαίνοντο, δι' αὐτὴν εἶναι σπουδαστέαν τε καὶ θεραπευτέαν, καὶ αὐτὴν εἶναι καὶ ἀμοιβὴν ἑαυτῆς, τοῦτ' ἔστιν αὐτὴ πλουσίως ἀμείβει τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς κοπιῶντας. Κατὰ τοῦτο ἔλεγε καί τις τῶν σοφῶν, ὡς οὐδὲν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ δύναται χωρίς τινος κολάσεως καὶ περιορισμοῦ νομίζεσθαι ἀγαθὸν, πλὴν τῆς ἀγαθῆς γνώμης καὶ προαιρέσεως, πάντα δὲ τἄλλα ἐπὶ τοσοῦτον μόνον λογίζοιντ' ἂν ἀγαθὰ, ἐφ' ὅσον ἢ ὡς ἔργα, ἢ ὡς ἀποτελέσματα τῆς ἀρετῆς κρίνονται· ὥστε καὶ πάσης ἐλπίδος ἡ ἐπίτευξις, καὶ πάσης εὐχῆς, καὶ παντὸς τέλους ἡ ἐπιτυχία, καὶ τῆς, ἐφ' ἣν ἕκαστος σπεύδει διηνεχῶς, εὐδαιμονίας ἡ ἀπόλαυσις, πάντα, φημὶ, ταῦτα, τότε μόνον δόξειεν ἂν ἀληθῶς ἀγαθὰ, ὅταν διὰ τῆς ἀρετῆς ἐνεργῶνται, καὶ ἐπιτυγχάνωνται. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος λόγος

τηλικαύτην ἀπονέμει ἀξίαν τῇ ἀρετῇ. « Ἐπ᾿ ἀληθείας, λέγει, καταλαμβάνομαι, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεὸς, ἀλλ᾿ ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστί» (α)· Οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν πανταχοῦ ἐτίμα καὶ ἐπαίνων ἠξίου τὴν ἀρετὴν, ὅπου ἂν αὐτὴν βλέποι, οἷον, περὶ μὲν τοῦ ἐν Καπερναοὺμ ἑκατοντάρχου τοῦ ἐθνικοῦ ἐξεφώνησε παῤῥησίᾳ « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον » (β)· καὶ τῷ ἰαθέντι λεπρῷ Σαμαρείτῃ εἶπε, « Πορεύου, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε » (γ)· καὶ τῇ Χαναναίᾳ « Θάρσει θύγατερ! ἡ πίστις σου σέσωκέ σε » (δ). Τοῦτ᾿ ἔστι τὸ ἀγαθὸν οὐκ ἐξ ἰδιοτελείας τε καὶ φιλαυτίας πραττόμενον, ἀλλ᾿ ἐξ ἀγαθῆς γνώμης, ἀεὶ καὶ πανταχοῦ πάσης τιμῆς ἐστιν ἄξιον. Διὸ καὶ ὁ τοῦ Σωτῆρος μακαρισμὸς « Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην » (ε), καὶ ἡ ἐντολὴ, « Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν » (ϛ). Ὑφίσταται δὲ ἡ τῆς ἀρετῆς ἀπόλυτος ἀξία ἐν τούτοις κυρίως, ά, ὅτι οὐ μόνον ἡ ὁδός ἐστιν ἡ ἄγουσα εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐξομοίωσις· β΄, ὅτι διὰ τοῦτο οὐδέποτε δεῖ ὡς μέσῳ μόνῳ χρῆσθαι αὐτῇ· οὕτω γὰρ ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτῆς ἀξίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα, δι᾿ ὃν καὶ παρὰ τῷ Θεῷ καὶ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις πλείστου ἀξία γίνεται.

§. 53. *Περὶ τοῦ συνδέσμου τῆς ἀρετῆς μετὰ τῆς θείας λατρείας καὶ μετὰ τῆς εὐδαιμονίας.*

Ἡ ἀρετή ἐστιν ἡ τοῦ Θεοῦ ἀληθὴς λατρεία, καὶ

(α) Πράξ. ί. 34. 35. (β) Ματθ. ή. 10. (γ) Λουκ. ιζ΄. 18. (δ) Ματθ. θ΄. 22. (ε) Ματθ. έ. 6. (ϛ) Ματθ. ϛ΄. 33.

τῆς εὐδαιμονίας θεμέλιος ἀῤῥαγής· τὸ μέν, ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ λογικὴ λατρεία, ἣν παραγγέλλει ἡμῖν ὁ θεόπνευστος Παῦλος, λέγων « Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν, καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ἡμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον » (α). Τοῦτ' ἔστι, τότε μόνον δοξάζομεν τὸν Θεόν, καὶ λατρεύομεν αὐτῷ, ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ, ὅταν ἀληθῶς σεβώμεθα καὶ τιμῶμεν τὴν ἁγίαν ἡμῶν σχέσιν τὴν πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον, τὸ ζῶν τοῦ Θεοῦ ἀφομοίωμα, ἤτοι κατὰ τὸ τέλειον ἀρχέτυπον ἡμῶν τὸν Θεόν, ζητῶμεν καὶ ἀγαπῶμεν τὸ ὄντως ἀγαθόν, καὶ τῆς κλήσεως ἡμῶν ἄξιον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἐντέλλεται, « Γίνεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι » (β)· κατὰ ταῦτα δὲ καὶ ὁ θεῖος Ἰάκωβος γράφει, « Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου » (γ). Ἀλλὰ καὶ ἀντιθέτως ἐξηγήσατο τὸ αὐτὸ ὁ Κύριος ἡμῶν παρῳδήσας τὸ τοῦ Ἡσαίου κατὰ πλείστων τῶν κατ' αὐτὸν Ἰουδαίων « Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ » (δ). Ὅπου γὰρ οὐχ ἔστι φροντὶς οὔτε ζῆλος θερμὸς καὶ ἁγνὸς ὑπὲρ τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον, καὶ ὑπὲρ τῶν αὐτῇ ἐπερειδομένων καὶ ἐξ αὐτῆς γεννωμένων

(α) Ῥωμ. ιβ'. 1. (β). Ματθ. ε'. 48. (γ) Ἰακωβ. α'. 27. (δ) Ματθ. ιε'. 8. 9.

καθηκόντων, ἐκεῖ καὶ πᾶσα ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια, δόκησίς ἐστι κενὴ, καὶ οὐκ ἀληθὴς τοῦ Θεοῦ λατρεία. Ἀῤῥαγὴς δὲ θεμέλιος τῆς εὐδαιμονίας ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, ὅτι ἀμφότεραι ἰσχυρῶς ἀλλήλαις συνέχονται, καὶ ὁ σύνδεσμος οὗτος πολλαχῶς ἐν ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς ἑρμηνεύεται. « Εἴπατέ, φησι, τῷ δικαίῳ, ὅτι ἀγαθὸν αὐτῷ ἔσται, καὶ αὐτὸς τρυγήσει τὸν καρπὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἔργου αὐτοῦ » (α)· καὶ ἀλλαχοῦ « Ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον, ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ καὶ ποιησάτω ἀγαθὸν κτλ. » (β). Φύσει μὲν ἔγκειται καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ ἀδύνατον ἡγεῖσθαι, μᾶλλον δὲ ἀκατανόητον τὸ μὴ οὐχὶ ἐκ τῆς πρὸς τὴν ἀρετὴν σπουδῆς καὶ ἀγαθόν τι καὶ εὐφρόσυνον γίνεσθαι τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία καὶ ἀγαθότης καὶ δικαιοσύνη, καὶ ἡ παντοδυναμία ἐγγυῶνται ἡμῖν περὶ τῆς ἀληθείας τούτου.

§. 54. Οὐ μέντοι, ἐπειδὰν τάχιστα ἄρξηταί τις τῶν ἰδίων καθηκόντων ἐπιμελεῖσθαι, αὐτίκα καὶ ἡ εὐδαιμονία παραγίνεται. Μέγα γὰρ καὶ τὰ ἔξωθεν ἰσχύουσι πρὸς αὐτὴν, καὶ κωλῦσαι πολλάκις δύνανται τὴν τοῦ ἐναρέτου ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν· ἀλλ' οὐχ οὕτω καὶ διὰ παντὸς ἔσται, ἀλλ' ἀπολαύσει πάντως ποτὲ ὁ δίκαιος τοῦ καρποῦ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ καὶ ὁ ἀψευδὴς τοῦ Θεοῦ λόγος, καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως φωνὴ τρανῶς ἡμᾶς βεβαιοῦσιν. Οὐ νομιστέον δὲ τὴν εὐδαιμονίαν οὕτω τῇ ἀρετῇ συνέχεσθαι, ὡς τὸ ἀποτέλεσμα τῇ αἰτίᾳ, εἰ γὰρ, θάτερον ἂν ἀναγκαίως τὸ ἕτερον προῆγε, καὶ οὐκ ἔτ' ἂν εἴη δῶρον Θεοῦ ἡ εὐδαιμονία, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως φυσικὸν προϊὸν, οὕτω πενιχρὸν,

(α) Ἠσαΐ. γ'. 10. (β). Α'. Πετρ. γ'. 10—14.

καὶ ἀτελὲς καὶ εὐμετάβολον, ὥσπερ καὶ ἡ παράγουσα αὐτὸ δύναμις, ὥστε καὶ τοῦ πάντων ἐναρετωτάτου μικρά τις καὶ οὐ πάνυ πολλοῦ ἀξία εὑρίσκοιτ' ἂν ἡ εὐδαιμονία. Ἀλλ' ἡ θεία Γραφή, ὡς ἔργον τῆς τοῦ Θεοῦ ἀπείρου σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης καὶ ἁγιωσύνης ταύτην παρίστησι, τῆς ἀεὶ καὶ δυναμένης καὶ βουλομένης κατ' ἀξίαν ἀμείβειν ἕκαστον. Διὸ καὶ κρηπῖδι ἐφεδράζει ἀκραδάντῳ ἡ ἡμετέρα εὐδαιμονία, ἐὰν τῆς ἀρετῆς καρτερῶς ἐχώμεθα, καὶ ὡς ἔργον τῆς ὑψίστης σοφίας καὶ δικαιοσύνης, ποικίλη τίς ἐστι, καὶ ἀνάλογος ἀεὶ τῇ τοῦ ἀνθρώπου σπουδῇ καὶ τῇ ἀληθεῖ ἀξίᾳ. Καὶ τοιοῦτος μὲν ὁ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας σύνδεσμος.

§. 55. *Περὶ τῆς μακαριότητος ἀκριβέστερον.*

Περὶ εὐδαιμονίας δὲ καὶ μακαριότητος λέγουσι, προσεκτέον ἡμῖν ἐστι, μὴ ἐκ τῶν φαινομένων παραγόμενοι, τὴν σκιὰν αὐτῆς ἀντὶ τοῦ πράγματος λαμβάνωμεν, μακαριότητα ἡγούμενοι τὴν τῶν σωματικῶν ἡδονῶν ἀπόλαυσιν, ἢ τὴν περιουσίαν τῶν προσκαίρων ἀγαθῶν, καὶ τὸ τοῦ βίου ἀμέριμνόν τε καὶ ἀτάραχον· συντελεῖ μὲν γὰρ καὶ ταῦτα τῇ τοῦ ἀνθρώπου εὐημερίᾳ, οὐκ ἰσχύουσι δὲ μόνα μακάριον ἀποδεῖξαι τὸν ἄνθρωπον, οὐδὲ παρασχεῖν αὐτῷ τὴν σπουδαζομένην εὐδαιμονίαν· καὶ γὰρ καὶ ἡ κτῆσις αὐτῶν, πολλῶν πόνων δεῖται, καὶ ἡ διατήρησις, φροντίδων καὶ θλίψεων, καὶ οὐδ' οὕτως ἀσφαλῆ εἰσιν, ἔτι δὲ καὶ παντελῶς ἀνέφικτα τοῖς πολλοῖς, ὡς τῷ μὲν τῆς ἱκανότητος, τῷ δὲ τοῦ καιροῦ, ἄλλῳ δὲ καὶ ἀμφοτέρων πρὸς τὴν κτῆσιν ἐλλειπόντων. Τὴν δὲ μακαριότητα ἀσφαλές τι καὶ μόνιμον εἶναι δεῖ, εἶτα δὲ καὶ παντὶ τῷ ἔχοντι ἐπιμελεῖσθαι τῆς ἀρετῆς εὐπόριστον.

Κἀκεῖνο δὲ ῥητέον, ὅτι τῆς μακαριότητος, ἑτέρα μὲν ἡ ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἐφικτὴ, ἑτέρα δὲ ἡ ἐν τῷ μέλλοντι προσδοκωμένη, καὶ ἡ μὲν, ἐν τῇ εὐαρέστῳ γαλήνῃ τῆς ψυχῆς ὑφίσταται, τῇ ἀεὶ τῷ ἐναρέτῳ, ὁτὲ μὲν ἐκ τῆς ἀγαθῆς συνειδήσεως, ὁτὲ δὲ ἐκ τῆς σταθερᾶς αὐτοῦ πεποιθήσεως ἐπὶ τὸν Θεὸν παραγινομένῃ. Οἶδε γὰρ, ὅτι « ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν » (α), καὶ δύναται λέγειν μετὰ τοῦ μακαρίου Παύλου « Ἡ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ » (β). Ἡ δὲ τοιαύτη μακαριότης δύναται καὶ πᾶσι τοῖς ἐν ἀνθρώποις δεινοῖς συνεῖναι, οἷον τῇ πενίᾳ, τῇ ἀνάγκῃ, τῇ ἔξωθεν καταπιέσει, ταῖς σωματικαῖς ὀδύναις, καὶ πάσῃ ἄλλῃ ἀπορίᾳ. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ Κύριος πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς, « Μακάριοί ἐστε, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ » (γ). Ἦ γὰρ, οὐχ ἦν αὐτὸς μακαριώτατος, ὅτε διήρχετο εὐεργετῶν (δ), καίτοι τοιαύτῃ πενίᾳ συζῶν, ὥστε καὶ λέγειν, « Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ; » (ε)· Οὐχ ἦν, ὅτε ἀπῆγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι, καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ὅτε τὸ πνεῦμα τῷ ἰδίῳ πατρὶ παρεδίδου; Οὐχ ἦν μὲν πάντως ὁρατὴ ἐκεῖ ἡ μακαριότης ὡς ἔγκλειστος ἐν αὐτῷ, ἦν δ' ὅμως μακαριότης ἀληθής. Ὅλως δὲ, ἡ μακαριότης κατάστασίς ἐστιν οὐ τοῖς τοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς ὁρατὴ, ἀλλὰ μόνῳ τῷ κατέχοντι ταύτην αἰσθητή. Ἀναμνησθήτω τις ἐνταῦθα τοῦ σοφοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ πλουσίου Κροί-

(α) Α'. Πετρ. γ'. 12. (β) Β'. Κορ. α'. 12. (γ) Ματθ. ε'. 11. (δ) Πραξ. ι'. 38. (ε) Ματθ. η'. 20.

σου, λέγει δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος « Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας » (α). Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ ἐν τῷ παρόντι ἐφικτὴ μακαριότης· ἡ δὲ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπὸ τοῦ ἐναρέτου προσδοκωμένη μόνον ἐκ τῆς θείας Γραφῆς γνωσθείη ἄν. Διδάσκει οὖν ὑφίστασθαι ταύτην, ά, ἐν τῇ τελείᾳ ἀπαλλαγῇ πάντων τῶν δεινῶν, τῶν ἐν τῷ παρόντι συμβαινόντων ἡμῖν, τῶν μὲν ἐκ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀσθενείας τε καὶ διαφθορᾶς, τῶν δὲ ἐκ τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸ ὁμόφυλον, καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν· β', ἐν τῇ πολλῷ τελειοτέρᾳ ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ καὶ ἀγάπῃ καὶ ἐξομοιώσει πρὸς αὐτόν· γ', ἐν τῇ οἰκειοτέρᾳ κοινωνίᾳ καὶ τῷ συνδέσμῳ μετὰ τῶν μακαρίων πνευμάτων καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος δικαίων καὶ ἁγίων· δ', ἐν τῇ αἰωνίῳ καὶ ἀλήκτῳ πάντων τούτων ἀπολαύσει. Τοσαῦται δ' εἰσὶν αἱ περὶ τούτου μαρτυρίαι, ὥστε ἀδύνατον πάσας ἐνταῦθα παραγαγεῖν, ἱκανὸν δὲ ὑπομονῆσαί τινων· καὶ πρῶτον Ἰωάννης ὁ τοῦ Κυρίου ἠγαπημένος μαθητὴς λέγει « Οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν ἔτι, οὐ δὲ μὴ πέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος, οὐδὲ πᾶν καῦμα » (β)· εἶτα δὲ ὁ θεῖος Παῦλος « Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν » (γ). Πάλιν δὲ ὁ ἐπιστήθιος τοῦ Κυρίου μαθητὴς « Ἀγαπητοί, λέγει, νῦν τέκνα Θεοῦ ἐσμέν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα, οἴδαμεν δέ, ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθὼς ἐστί » (δ)· καὶ αὐτὸς δὲ τελευταῖον ὁ Κύριος ἡμῶν εἴρηκε περὶ τούτου « Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν » (ε) Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐκ εἰσὶν ἑρμηνεία τελεία τῆς ἐν

(α) Α'. Τιμ. ς'. 6. (β) Ἀποκαλ. Ζ'. 16. (γ) Α'. Κορ. β'. 9. (δ) Α'. Ἰωαν. γ'. 2. (ε) Ματθ. ιγ'. 43.

τῷ μέλλοντι ἀποκειμένης τῷ τῆς ἀρετῆς γνησίῳ φίλῳ μακαριότητος, οὐ γὰρ ἐνδέχεται τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις γενέσθαι, ἀλλὰ περιγραφή τις μόνον καὶ αὕτη ἀτελὴς διὰ τὴν τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς φυσικὴν σθένειαν. Ἀλλ', ὡς εἴρηται, τὴν ἀρετὴν ζητητέον καὶ σπουδαστέον περὶ αὐτὴν οὐ διὰ τὰς ἐλπίδας ταύτας μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' ἑαυτήν· οὕτω γὰρ ἂν εἴη ὁ δίκαιος ἐντελῶς μακάριος, ὅταν ἀμφότερα, ὅσον ἔνεστι, κατέχῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς΄.

§. 56. *Τῆς κακίας καὶ ἁμαρτίας ὅρος καὶ αἴτια.*

Ἡ κακία οὐ μόνον ἀρετῆς ἐστιν ἔλλειψις, ἀλλὰ καὶ τὸ ταύτῃ ἀντίθετον. Ἔστι γὰρ ῥοπὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς διαγωγὴν ἐναντίαν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν σχέσει, καὶ τῇ εὐταξίᾳ, ἣν ὁ ἠθικὸς νόμος τηρεῖν ἀεὶ ἐν ἡμῖν διακελεύεται. Ἡ δὲ τοιαύτη ῥοπὴ εἰς φαύλην ὄντως ἐπ' εὐκαιρίας καὶ διεστραμμένην διαγωγὴν μεταβάλλεται· διὸ καὶ ἁμαρτωλὸς, ὁ παρανομίᾳ συζῆν προαιρούμενος, καὶ βίον διεφθαρμένον ἀσπαζόμενος. Τοιαύτη δέ τις ἦν καὶ ἡ τῶν πρωτοπλάστων ἁμαρτία, καθάπερ καὶ πᾶσα ἄλλη παρὰ τὸν ἠθικὸν νόμον προαιρετικῶς πραττομένη πρᾶξις· διότι καὶ ἡ προπατορικὴ ἁμαρτία, ὡς ῥοπὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς τὴν ἀντικειμένην τῷ ἠθικῷ νόμῳ διαγωγὴν, οὐδόλως προσῆκε τῇ ὑπὸ τοῦ νόμου σκοπουμένῃ καὶ παραγγελλομένῃ εὐταξίᾳ· τάχιστα γὰρ, ἐπικρατήσασα, εἰς πρᾶξιν καὶ διαγωγὴν ὄντως φαύλην ἀπέβη. Τὴν δὲ ῥοπὴν ταύτην τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως παράγει ἡ πίστις ἐκ τῆς τῶν πρωτοπλάστων ἁμαρτίας, ἣν ὡς πολλῶν κακῶν αἰτίαν, καὶ πηγὴν πάντων

τῶν ἑκουσίως ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἁμαρτανομένων δείκνυσι. Κυριώτατα δὲ τῶν κακῶν τούτων εἰσὶ ταῦτα, α΄, ἐπιθυμία μὲν σφοδρὰ καὶ ἀλόγιστος τῶν ταῖς αἰσθήσεσιν ἡδέων, ἀποστροφὴ δὲ τῶν ἀνιαρῶν· β΄, ἀκηδία καὶ ἀηδία παράδοξος εἰς τὸ μανθάνειν καὶ κατανοεῖν, ὡς ἔδει, τὴν πρὸς τὸ Θεῖον καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον ἡμῶν σχέσιν, ἀντίστασις δὲ εἰς τὸν ἐπ' αὐτῇ τῇ σχέσει στηριζόμενον ἠθικὸν νόμον· γ΄, ὀλιγωρία μεγάλη τοῦ παραβάλλειν καὶ σταθμίζειν ἑκάστην πρᾶξιν πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον· δ΄, ἀμέλεια καὶ ἀδιαφορία πρὸς πάντα τὰ τῇ ἀρετῇ βλαβερὰ καὶ ἀνατρεπτικά. Πάντα δὲ ταῦτα ὁμοῦ, καὶ ἕκαστον ἰδίως παρέχουσι διηνεκῶς τῇ ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου ῥοπῇ ἀφορμάς, ἵνα τἀναντία τῇ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου παραγγελλομένῃ εὐταξίᾳ πράττῃ. Τούτοις δὲ προστίθενται ὡς βοηθητικὰ τῇ εἰρημένῃ ῥοπῇ καὶ τάδε, α΄, ἡ κακὴ καὶ διεφθαρμένη ἀγωγή· β΄, ἡ ἐλλειπὴς καὶ ψευδὴς διδασκαλία εἰς τὰ τῆς πίστεως· γ΄, τὰ κακὰ παραδείγματα καὶ αἱ τοιαῦται συναναστροφαί· δ΄, πολλὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἐρεθίζοντα καὶ σφοδρῶς ἀνακινοῦντα τὰς ἐπιθυμίας τῆς σαρκός.

§. 57. Ἡ μὲν οὖν κακὴ ἀγωγὴ συντελεῖ τῇ τοῦ ἀνθρώπου διαφθορᾷ, ὅτι ἐκ παίδων ὁρᾷ καὶ μανθάνει παρά τε τῶν γονέων καὶ τῶν ἄλλων οἰκείων καὶ τῶν συμπαικτόρων αὐτοῦ πολλὰς ἀπάτας καὶ προλήψεις καὶ κακοηθείας, πολλὴν ἐχούσας τὴν ἐπιῤῥοὴν εἰς τὸ ἦθος καὶ τὴν πολιτείαν αὐτοῦ, ἄλλως τε, καὶ ἂν διὰ χρόνου μακροῦ μὴ συνίδῃ ταύτας μηδὲ νοήσῃ, ὅτι τοιαῦταί εἰσιν. Ἐκ παίδων πολλάκις διδασκόμενος μανθάνει τὰ πάντα κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν ἢ τὴν ἐξ αὐτῶν πρόσκαιρον βλάβην ἢ ὠφέλειαν, οὐχὶ δὲ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν τιμᾷν· ἀλλὰ πόσαι κακίαι καὶ ἡδύνουσι μᾶλλον,

καὶ πρόσκαιρον κέρδος φέρουσι μεῖζον, ἢ ἡ αὐστηρὰ καὶ καθαρὰ ἀρετή!

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλλιπὴς ἢ ψευδὴς διδασκαλία εἰς τὰ τῆς πίστεως οὐχ ἧττον παραγωγὸς τῆς κακίας γίνεται. Εἰ γάρ τις ἐκ παίδων διδάσκεται εἰς μόνον τὸ ἐξωτερικὸν τῆς πίστεως ἀφορᾷν, καὶ τοῦτο μόνον τηρεῖν, ῥᾳδίως ἐπεισέρχεται αὐτῷ ἡ κακὴ καὶ ψευδὴς δόξα, ὅτι οὐκ ἐπὶ τὴν ἠθικὴν καὶ χρηστὴν ἀγωγὴν ὁ Θεὸς ἐπιβλέπει, ἐὰν μόνον τὰ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας ἀκριβῶς πράττωνται. Ἐκ δὲ τούτου πολλοὶ πολλαχοῦ φαίνονται ἀκριβεῖς μὲν καὶ λίαν προσεκτικοὶ πᾶσι τοῖς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν, ἔργα δὲ παράνομα πολλάκις ἐργαζόμενοι παῤῥησίᾳ, καὶ μετὰ δόλου καὶ ἀδικίας πολιτευόμενοι, καὶ ἔχθραν καὶ μῖσος κατὰ τοῦ πλησίον ἐν τῇ καρδίᾳ περιφέροντες, καὶ κριταὶ ἀδυσώπητοι τῶν ἄλλων γινόμενοι, ὅσοι ἂν μὴ ἱκανῶς θεραπεύωσιν αὐτοὺς, ἢ μὴ κατὰ τὸ αὐτοῖς ἀρέσκον διάγωσιν.

Οὕτω δὲ καὶ τὸ κακὸν παράδειγμα· οἱ γὰρ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων οὐ κατά τινας ἀρχὰς τὸν βίον διάγουσιν, ἀλλ' ἢ κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας, ἢ ὡς ἂν ἄλλους ὁρῷεν διάγοντας, ἢ ἀκούοιεν. Μιμηλότατοι δὲ μάλιστα οἱ νέοι· διὸ καὶ πολλοὶ τούτων ἐκ τῆς ἄγαν ταύτης ῥοπῆς εἰς τὸ μιμεῖσθαι τοὺς ἄλλους, εἰς τὸ βάραθρον τῆς διαφθορᾶς ἐμπίπτουσιν. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ταῖς ἀρίσταις ἀρχαῖς κατηρτισμένοι, οὐκ ἀσφαλεῖς ἀεὶ ἀπὸ τοῦ μιάσματος τοῦ κακοῦ παραδείγματος διαμένουσιν. «Ὁ γὰρ ἁπτόμενος πίσσης μολυνθήσεται, κατὰ τὸν Σειρὰχ, καὶ ὁ κοινωνῶν ὑπερηφάνῳ ὁμοιωθήσεται αὐτῷ» (α). Ἔτι δὲ καὶ αἱ κακαὶ συναναστροφαὶ οὐχ ἧττον

(α) ιγ'. 1.

αἴτιαι διαφθορᾶς εἰσι. « Μὴ πλανᾶσθε ἀδελφοί, φησὶν ὁ μακάριος Παῦλος (α), φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί· » ἀεὶ γάρ τις καὶ λεληθότως ἀποφέρεταί τι καὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ φρονήματος τῶν, οἷς ἐπὶ πολὺν χρόνον συνδιάγει, καὶ οὓς συνεχῶς ὁρᾷ· διὸ καὶ μέγα λυσιτελεῖ τὸ ἐξετάζειν ἀεί, τίνες εἰσίν, οἷς συζῶμεν καὶ συναναστρεφόμεθα. « Μετὰ γὰρ ὁσίου, ὅσιος ἔσῃ, καὶ μετὰ ἀθώου, ἀθῶος ἔσῃ, καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψῃ » (β). Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα κατὰ συγκυρίαν προσπίπτοντα, καὶ τὴν φαντασίαν ἰσχυρῶς ἐρεθίζοντα, ἐπικίνδυνα πρὸς τὸ ἦθος γίνονται· οἷον, ἡλίκον ἐρεθισμόν, καὶ ταραχὴν καὶ ἀταξίαν ἴσχυσε πολλάκις παραγαγεῖν καὶ ἓν βλέμμα ἀφύλακτον εἰς ὅ,τι ἐξάπτει τὴν φαντασίαν καὶ τὰς αἰσθήσεις προσβάλλει. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἡ ἀρετὴ κινδυνεύει, ἐπειδάν τις οἴκοθεν τὰς εἰς τὰ τοιαῦτα εὐκαιρίας ζητῇ, ἢ πρὸς θεάματα ἄσεμνα κεχηνώς, ἢ πλάσματα τῆς φαντασίας ἀναγινώσκων, ἢ λόγων τοιούτων ἀκροώμενος. Ἔτι δὲ καὶ ἡ τοῦ ἔργου ἰδιότης, περὶ ὅ τις ἀσχολεῖται, καὶ ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία, καὶ πολλὰ ἄλλα παρέχοιεν ἂν ἀφορμὴν τῇ ἀρετῇ, ὥστε κινδυνεύειν, καίτοι τοῦτο ἐκ τοῦ ἀνθρώπου μᾶλλον καὶ τῆς αὐτοῦ γνώμης, ἢ ἐκ τῶν πραγμάτων γίνεται· ταῦτα γὰρ ἀφορμὴν μόνον παρέχει πρὸς τὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀθέτησιν, καὶ τὴν τῶν καθηκόντων, ἅτινα ἐκ τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον παράγονται. Διὸ καὶ ἡ θεία Γραφὴ λέγει· « Ἕκαστος πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος » (γ).

§. 58. Ἡ, περὶ ἧς ὁ λόγος, ἐπιθυμία οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, ἢ ἡ πρὸς τὴν εὐπάθειαν τῶν αἰσθήσεων ὑπερισχύουσα ῥοπὴ τοῦ ἀνθρώπου, δι' ἣν ἀπερισκέπτως καὶ

(α) Α'. Κορ. ιέ. 33. (β) Ψαλμ. ιζ. 25· (γ) Ἰακώβ. ά. 14.

μεθ' ὁρμῆς ἰσχυρᾶς χαίνει μὲν πρὸς τὴν ἡδονὴν, ἀποστρέφεται δὲ μετὰ φρίκης τὸ ταῖς αἰσθήσεσιν ἀηδές. Ἐκ δὲ τούτων ἀμφοτέρων πολυτρόπως παραφέρεται εἰς ἀθέτησιν τῆς ἀρετῆς καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς ἁμαρτίας. Πολλὰ γὰρ ὑπάρχουσιν ἡδέα μὲν τῇ αἰσθήσει, τῇ δὲ πρὸς τὸ θεῖον καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον ἡμετέρᾳ σχέσει ἐναντία καὶ ἀνάρμοστα, καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου κωλυόμενα. Ἐὰν οὖν ἀλογίστως διὰ τὸ τῆς ἐπιθυμίας σφοδρὸν καὶ θερμὸν ἀπολαύωμεν τούτων ὡς ἡδέων τῇ αἰσθήσει, ἐκτρεπόμεθα τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἱερᾶς ἐκείνης σχέσεως, ᾗπερ ὁ νόμος ἐπερείδεται, καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς καθηκόντων· ὅπερ ἐστὶ πράττομεν τὴν ἁμαρτίαν. Ἀλλ' ὡσαύτως ὑπάρχουσι καὶ πολλὰ τῶν τῇ αἰσθήσει ἀηδῶν, ἅτινα χρὴ ἑκουσίως ἀναδέχεσθαι, καὶ μετὰ γενναιότητος ὑπομένειν, ἵνα διατηρῆται καὶ μὴ διαῤῥήγνυται ἡ εἰρημένη σχέσις· διὸ καὶ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου παραγγέλλονται· Ἐὰν οὖν καὶ ταῦτα ἀλογίστως, ὡς ἀπαρέσκοντα τῇ σαρκὶ, φεύγῃ τις, πάλιν ἀθετεῖ τὸν νόμον, πάλιν ἀντιπράττει τῇ ἱερᾷ σχέσει, πάλιν πράττει τὴν ἁμαρτίαν. Ἡ μὲν οὖν πρώτη διὰ τῆς παρανόμου καὶ παρὰ τὸ καθῆκον ἀπολαύσεως τῶν ἡδέων γίνεται· ἡ δὲ δευτέρα, διὰ τῆς παρανόμου καὶ παρὰ τὸ καθῆκον φυγῆς τῶν ἀηδῶν· ἐν ἀμφοτέραις δὲ προσβάλλεται σφοδρῶς ἡ ἀρετή. Κἂν δὲ, μετὰ τὸ πρῶτον ἁμάρτημα, πάλιν ἐμμένῃ τις ἔτι μᾶλλον τῷ τῆς σαρκὸς θελήματι, τούτου ἡ ἀρετὴ κατὰ κράτος ἀπόλωλε, καὶ αὐτὸς μὲν ἀπονενοημένος ἁμαρτωλός ἐστιν, ἡ δὲ κατάστασις αὕτη ὀνομάζεται κακία καὶ διαφθορά. Ἐκ τούτων οὖν δηλοῦται, τί ἂν εἴη πειρασμὸς εἰς ἁμαρτίαν· περίστασις δηλονότι, καθ' ἣν τὸ ἀθέμιτον παρίσταται ὡς ἡδὺ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ τῷ ἡδεῖ δελεάζει αὐτὸν, καὶ ἐξέλκει εἰς

τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ, ὥστε κινδυνεύει ἄπιστος τῇ ἀρετῇ καὶ τῷ καθήκοντι γενόμενος ἁμαρτῆσαι. Ὁ πειρασμὸς ἄρα καὶ εὐκαιρία τυγχάνει ἐπαμφοτερίζουσα, ἢ εἰς αὔξησιν τῆς ἀρετῆς, ἢ εἰς ζημίαν καὶ ἀπώλειαν αὐτῆς. Διὸ καὶ ἡ Γραφὴ μακαρίζει τοὺς ὑπομένοντας πειρασμόν· « Μακάριος ἀνὴρ, ὃς ὑπομένει πειρασμὸν, ὅτι δόκιμος γενόμενος, λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς,» κτλ. (α)*. Προέρχονται δὲ κυρίως οἱ πειρασμοί· ά, ἐκ τοῦ αἰσθητικοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ποικίλων ἀναγκῶν αὐτοῦ· β', ἐκ τοῦ ἰδιώματος τῶν περὶ αὐτὸ πραγμάτων· γ', ἐκ τῆς ἑκάστου γνώμης. Καὶ ὡς μὲν ἁπλαῖ τοῦ νοὸς παραστάσεις οὔτε κακαί εἰσιν, οὔτε ζημίαν φέρουσι, τῷ δὲ ἀσμένως τούτοις προσκειμένῳ, καὶ ὑποχωροῦντι αὐτοῖς, ἄλλως τε καὶ ἐπειδὰν τὸ ἀθέμιτον αὐτῶν συνῇ, λίαν ἐπικίνδυνοι καὶ βλαβεροί. « Ἕκαστός, φησι, πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος, εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα, τίκτει ἁμαρτίαν, ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα, ἀποκύει θάνατον» (β). Ὅταν δὲ καὶ ἑκουσίως ζητῇ καὶ καλῇ τοὺς πονηροὺς λογισμοὺς, κἂν ὕστερον ἀγωνισθῇ ἀπελάσαι αὐτοὺς, οὐκ ἔτι ἀθῷος ἔσται, ὅτι ἑκουσίως ἐφείλκυσεν αὐτούς.

§. 59. Οὐδεὶς μὲν κυρίως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζεται εἰς τὸ κακὸν, ὥς φησιν ὁ μακάριος Ἰάκωβος· « Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα » (γ). Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀληθὲς καὶ ὅτι συγχωρεῖ, ἵνα ποικιλοτρόπως ἔλθωμεν εἰς πειρασμὸν, ἢ προηγουμένως εὐδοκῶν πειράζεσθαι ἡμᾶς, ἢ παραχωρῶν, ἀλλ' ἀεὶ πρὸς ἀγαθὸν τέλος, πρὸς δοκι-

---

(α) Ἰακωβ. ά. 12—15. — Ὅπως οὖν ῥᾷόν τις τὰ τοῦ Ἀποστόλου κατανοήσῃ, ἀναμνησθήτω τῶν πρωτοπλάστων, ἐπιστησάτω δὲ τὸν νοῦν καὶ ἐπὶ τὴν ἰδίαν πεῖραν. — (β) Ἰακώβ. ά. 14=15. (γ) Ἰακώβ. ά. 13.

μασίαν καὶ στεφάνους πλείους (α). Οὕτω διδάσκει ὁ θεῖος Παῦλος λέγων· « Πιστὸς δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν » (β). Μάρτυρες δὲ τούτου, αὐτὸς ὁ μακάριος Παῦλος, καὶ ὁ Ἰὼβ, καὶ ὁ Τωβίας, καὶ ἄλλοι πλεῖστοι ὅσοι. Γίνεται δὲ ταῦτα ά, ἵνα διὰ τῶν πειρασμῶν γυμνάζηται καὶ κρατύνηται ἡ ἀρετὴ ἡμῶν « Ἡ γὰρ δύναμίς μου, φησίν, ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται » (γ)· β΄, ἵνα μᾶλλον τῇ ἡμετέρᾳ ἀσθενείᾳ τε καὶ ἀνικανότητι προσέχωμεν· « Ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ, ἄγγελος Σατὰν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι» (δ)· γ΄, ἵν᾽ ἀπιστεῖν μὲν ἡμῖν αὐτοῖς, πεποιθέναι δὲ μᾶλλον ἐπὶ τὸν Θεὸν διδασκώμεθα, καὶ εἰς αὐτὸν ἀτενίζειν καὶ προστρέχειν ἐν τοῖς κινδύνοις καὶ ἐν ταῖς ἀνάγκαις· δ΄, ἵνα ἐκ τοῦ ὕπνου εἰς ἐνέργειαν μείζονα καὶ νηφαλιότητα ἐξεγειρώμεθα (ε)· έ, ἵνα καιρὸν λάβωμεν εἰς νίκην μεγάλην· « Ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ (ϛ).

§. 60. *Κανόνες περὶ τῶν πειρασμῶν.*

Α΄. Μήτε καταφρόνει τῶν πειρασμῶν, μήτε ζήτει αὐτοὺς μετ᾽ ἐλαφρίας, ἀλλὰ καὶ ἐπιόντων, μὴ ἀποδειλία. Τὸ μὲν γὰρ ἀμερίμνους τε καὶ ὑβριστὰς ἀπεργά-

(α) Ἴδε Θεοφυλ. Ἑρμ. ἐν τῇ πρὸς Ἑβρ. ιβ΄. 5. (β) Α΄. Κορ. ί. 13. (γ) Β΄. Κορ. ιβ΄. 9. — « Οὐδὲ ἐπιόντας κωλύει τοὺς πειρασμοὺς ὁ Θεὸς, πρῶτον μὲν, ἵνα μάθῃς ὅτι πολλῷ γέγονας ἰσχυρότερος, εἶτα δὲ, ἵνα μένῃς μετριάζων, καὶ μηδὲ τῷ μεγέθει τῶν δωρεῶν ἐπαρθῇς, τῶν πειρασμῶν συστέλλειν σε δυναμένων. » Χρυσοστ. Ὁμιλ. ιγ΄, εἰς Ματθ. — (δ) Β΄. Κορ. ιβ΄. 7. — (ε) « Νυστάζοντας ἡμᾶς καὶ καταπίπτοντας ἀφυπνίζειν εἴωθε τῶν πειρασμῶν ἡ φύσις, καὶ διεγείρειν, καὶ εὐλαβεστέρους ποιεῖν. » Χρυσοστ. Ὁμιλ. ιδ΄. πρὸς τοὺς ἐν Ἀντιοχ. — (ϛ) Α΄. Κόρ. ί. 12.

Πατέρων τῆς ἐκκλησίας συγγράμμασι πολλάκις γίνεται μνεία περὶ τῶν σατανικῶν πειρασμῶν, ἐξ ὧν γίνεται ά, ἡ πώρωσις τοῦ πνεύματος· 6', ἡ τῆς ἀληθείας διαστροφή· γ', ἡ τοῦ ἀγαθοῦ βιαία κατάθλιψις· δ', τὰ πονηρὰ βουλεύματα· έ, ἀνία διὰ φρικτῶν καὶ βδελυρῶν εἰκόνων κ. λ. Αἱ δὲ περὶ τούτων μάλιστα περίεργοι μαρτυρίαι τῆς ἁγίας Γραφῆς, εἰσὶν αὗται: «Τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν Σίμωνος Ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτὸν παραδῷ» (α). Καί, «Φθόνῳ δὲ διαβόλου ὁ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, πειράζουσι δὲ αὐτὸν οἱ τῆς ἐκείνου μερίδος ὄντες» (6). Εἰ δ' ἀμέσως, ἢ ἐμμέσως μόνον ἰσχύει ὁ Σατανᾶς πονηροὺς διαλογισμοὺς ἀνακινεῖν ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου διανοίᾳ, οὐ παρὰ πάντων ὁμολογεῖται, οὐδὲ πόσοι καὶ ποῖοι ἂν εἶεν οἱ σατανικοὶ πειρασμοί, οὐδὲ τεκμήριον ὑπάρχει ἀσφαλές, ᾧ ἂν τῶν ἄλλων διακρίνωνται. Ἀλλ' ὡς περὶ τῶν ἄλλων εἴρηται, οὕτω καὶ περὶ τούτων. Οὐ χρὴ ἀποδειλιᾶν οὐδὲ πρὸς αὐτούς, ἀλλὰ τοῖς αὐτοῖς χρηστέον, οἷς καὶ πρὸς ἐκείνους. «Ἀγρυπνεῖτε, ἐνετείλατο περὶ πάντων τούτων ὁ Κύριος, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.» Ἄριστον δὲ ὅπλον κατὰ τοῦ διαβόλου, τὸ μηδενὶ μηδέποτε ἐπιχειρεῖν, ὧν ἂν αὐτὸς λέγῃ. Προσεκτέον τοίνυν παντὶ ἐρεθισμῷ πρὸς ἀθέτησιν τοῦ καθήκοντος, καὶ πρὸς πᾶν κακόν, ὡς ἐν τῷ παραδείγματι διδασκόμεθα τοῦ σώφρονος Ἰωσήφ, καὶ τῆς Σωσάννης, πρὸ δὲ πάντων, ἐν αὐτῷ τῷ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (γ).

§. 62. Ἡ *γένεσις τῆς ἁμαρτίας.*

Τὰ τῇ σαρκὶ συμφέροντα ἐναντία εἰσὶ πολλάκις τοῖς

(α) Ἰωάν. ιγ'. 2. (6). Σοφ. Σολωμ. 6'. 24. (γ) Ματθ. δ'.

τῷ πνεύματι, καὶ ἀλλήλοις ἀντιμάχονται. Ἐπεὶ δ' ἑκάτερον τό τε πνεῦμα καὶ ἡ σὰρξ ῥέπει πρὸς τὴν τῆς ἑαυτοῦ ὀρέξεως θεραπείαν, ὀρέγεται δὲ πολλάκις ἡ σὰρξ τοιούτων, οἷα οὐδὲ τῇ ἀξίᾳ, οὐδὲ τῇ κλήσει τοῦ πνεύματος πρέπουσι, καὶ ταῦτα σφοδρῶς καὶ βιαίως ζητεῖ, τὸ δὲ πνεῦμα τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας καὶ κλήσεως ἐπιλανθανόμενον, ἐνδίδωσι τῇ τῆς σαρκὸς ἀθεμίτῳ ὀρέξει, ἐκτελεῖται ἡ ἁμαρτία. Συμβαίνει μὲν ὕστερον πολλάκις μετὰ τὴν τῆς σαρκικῆς ὁρμῆς λώφησιν, ἐφιστάμενον προσεκτικώτερον τοῖς πεπραγμένοις τὸ πνεῦμα συνιέναι τὸ κακὸν, ὅπερ ἐκ συναρπαγῆς ὑπενδὸν ἔπραξε, καὶ μετανοεῖν, καὶ λυπεῖσθαι, καὶ ἀποδοκιμάζειν τὴν ἑαυτοῦ ἄλογον συναίνεσιν· ἀλλ' ἡ σὰρξ κατισχύσασα ἅπαξ, σφοδροτέρα αὖθις καὶ συνεχέστερον ἐπανίσταται κατὰ τοῦ πνεύματος, καὶ αἰχμαλωτίζει αὐτὸ μᾶλλον, κατεργαζομένη τὸ ἑαυτῆς θέλημα, καὶ πρὶν ἂν ἔτι τὸ πνεῦμα ἐκ τῆς νωθρείας αὐτοῦ ἀνανήψαν διανοηθῇ, καὶ κρίνῃ περὶ τῆς κακίας αὐτοῦ· κἀκ τούτου ἡ τελεία τοῦ πνεύματος ὑποδούλωσις, ἡ οὕτως αἰσχρὰ καὶ ἐπονείδιστος καὶ κακωτικὴ τῷ ἀνθρώπῳ. Καὶ οὕτω μὲν ἐγγίνεται τοῖς πλείστοις ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ κακία, πρὶν ἂν συνιῶσι καὶ ἐπιστήσωσι τὸν νοῦν αὐτῇ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἔλεγεν· « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας» (α), καὶ ὁ μακάριος Παῦλος « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοὴν, δοῦλοί ἐστε, ᾧ ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς, εἰς δικαιοσύνην; (6).

§. 63. Τὸ τοῦ ἀνθρώπου αἰσθητικὸν ἐν τρισὶν ἀρχικαῖς διαφόροις ὁρμαῖς μάλιστα δείκνυται, ἤγουν ἐν τῇ

(α) Ἰωάν. η. 34. (6) Ῥωμ. ς'. 16.

τοῦ μίσους, ἐν τῇ τῆς φιληδονίας, καὶ ἐν τῇ τῆς πλεονεξίας. Αὗται δὲ αἱ ὁρμαὶ, καίτοι καὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν χρήσιμαι, ὥσπερ καὶ πρὸς τὸ κακὸν, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο μᾶλλον, ἢ πρὸς ἐκεῖνο ἀποῤῥέπουσαι, ἀφορμὴν πλείστης ἀπάτης καὶ ποικίλων ἁμαρτημάτων παρέχουσιν· ὥστε τυγχάνουσιν οἱονεὶ ῥίζα κακὴ, ἐξ ἧς πολλῷ χείρους βλαστοὶ καὶ καρποὶ ἐκφύονται, εἰ μή τις προσέχων περιστέλλοι αὐτὰς τῷ λόγῳ. Ἐκ τούτων οὖν ἤδη καὶ ἀκριβέστερον ἂν ὁρισθείη ἡ ἁμαρτία, παρεκτροπὴ ἐν γνώσει καὶ ἑκουσίως ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἢ ἀπὸ τοῦ καθήκοντος πρὸς ὑπακοὴν τῷ τῆς σαρκὸς θελήματι. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπαιτεῖται εἰς αὐτὴν, ἵνα ᾖ τοιαύτη, ά, γνῶσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, β', πρᾶξις ἢ βίος ἐναντίος τῷ ἠθικῷ νόμῳ, γ', προαίρεσις, ἐν ᾗ τὸ τῆς πράξεως παράνομον θεωρεῖται. Διὸ καὶ τὸ τῆς ἁμαρτίας κακὸν, οὐ μόνον ἐν τῇ τῆς πράξεως διαφωνίᾳ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον θεωρεῖται, οὐδὲ ἐν τῇ ἐκ ταύτης ζημίᾳ, ἀλλὰ δὴ καὶ ἐν τῇ τοῦ νόμου ἐθελουσίῳ καταφρονήσει καὶ παρακοῇ, ὃν δεύτερον τίθεταί τις τῶν τῆς σαρκὸς θελημάτων.

§. 64. Πᾶσα ἁμαρτία πρὸς θεραπείαν γίνεται τῶν τῆς σαρκὸς ὀρέξεων· καὶ ὁ ἁμαρτάνων, πρὸς εὐπάθειαν τῆς σαρκὸς, ἢ πρὸς ἄλλο πρόσκαιρον κέρδος τὸν ἠθικὸν νόμον ἀθετεῖ, καὶ οὕτω πρὸς αὐτὸν διατίθεται, ὥστε, καὶ εἰ αὖθις τύχοι, πάλιν ἕτοιμος τὸ κακὸν κατεργάσασθαι. Ἡ δὲ τοιαύτη διάθεσις πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, ὡς διαρκὴς, διαμένει, μέχρις ἂν ὑπ' ἄλλης κρείττονός τε καὶ ἐναντίας ἀπελαθῇ. Αὕτη δὲ οὐδεμία ἄλλη ἂν εἴη, ἢ, ἡ, περὶ ἧς πρότερον εἴρηται, ἀγαθὴ ὑπὲρ τοῦ ἠθικοῦ νόμου προαίρεσις. Ἕως ἂν οὖν μὴ οὕτω διατεθῇ τις, καὶ ἀμετακινήτως προαιρῆται καὶ πράττῃ, ὃ ἂν ὁ ἠθικὸς νόμος, καὶ οὐχὶ τὸ τῆς σαρκὸς θέλημα διακελεύηται,

ὁ τοιοῦτος, κἂν μὴ ἔργῳ ἁμαρτάνῃ, ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ἐστὶ, διότι ἡ φιλαμαρτήμων διάθεσις διαμένει, καὶ ἡ φαύλη προαίρεσις, ὥστε μὴ ὑπακούειν τῷ ἠθικῷ νόμῳ, ἀλλὰ τῷ τῆς σαρκὸς θελήματι. Χαλεπὸν δὲ καὶ κινδυνῶδες τὸ οὕτως ἔχειν, ὡς συνεπαγόμενον α΄, τὴν ἐπὶ μᾶλλον ἀεὶ ὑποδούλωσιν τοῦ πνεύματος εἰς τὴν σάρκα· β΄, τὴν ἀεὶ ἀπωτέρω τοῦ τελικοῦ σκοποῦ ἀποπλάνησιν· γ΄, τὸν κίνδυνον τοῦ διὰ παντὸς χωρισθῆναι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ. Τοῦτ᾽ ἔστιν ἡ πρὸς τὰ τῆς σαρκὸς θελήματα καὶ τὴν ἁμαρτίαν ῥοπὴ κρατύνεται οὕτως, ὥστε ἀεὶ χαλεπώτερον γίνεται τὸν κατὰ Θεὸν ἀναλαβεῖν βίον, καὶ ἀγαπῆσαι τὰ τοῦ Θεοῦ· ἡ δ᾽ ἐπὶ τὸ κτηνῶδες κατάπτωσις οὐ μόνον εὔκολος, ἀλλὰ καὶ οἷον φυσικὴ ἀνάγκη καθίσταται. Ἡλίκη ζημία! ἣν μόλις ἄν τις, εἰ μὴ καθ᾽ ἑκάστην ὀφθαλμοφανῶς ὁρῷτο, δυνατὴν εἶναι πιστεύσειε. Φανεροῦται δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον α΄, ἐν τῷ, πρὸς ὃ ἡ ἅπαξ ἐγγενομένη φαύλη διάθεσις ῥέπει· β΄, καθ᾽ ὅσον πράττεται κατ᾽ αὐτὴν τὸ ἀθέμιτον· γ΄, καθ᾽ ὅσον διατηρεῖ ἐπὶ μακρότερον χρόνον ἐν γνώσει καὶ μετὰ συνειδήσεως τὴν φαύλην ταύτην διάθεσιν.

§ 65. *Περὶ διαφόρων διαιρέσεων τῆς ἁμαρτίας.*

Ἡ ἁμαρτία, καθ᾽ ἃ εἴρηται, ἡ παράνομός ἐστι πρᾶξις, ἢ ὀλιγωρία οὗ ὁ ἠθικὸς νόμος πράττειν διακελεύεται. Ὥστε διαιροῖτ᾽ ἂν εἰς ἁμαρτίαν πράξεως, καὶ εἰς ἁμαρτίαν ἐλλείψεως. Πολλοὶ γὰρ νομίζουσιν ἑαυτοὺς καθαροὺς καὶ δικαίους, ἐὰν μόνον τὰ βαρύτατα τῶν ἁμαρτημάτων μὴ πράξωσι, μηδαμῶς ἁμαρτάνειν ἡγούμενοι, ἐπειδὰν, ὅσα κατὰ τὴν ἐν Χριστῷ ἀγάπην καὶ χρηστότητα καὶ δικαιοσύνην ἔδει ποιῆσαι, μὴ ποιῶσι,

μηδὲ χρῶνται τοῖς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδωρημένοις, ὅπως πλέον τι πρὸς τὴν κρείττονα καὶ τελειοτέραν ζωὴν κερδάνωσι, καίτοι τοῦ Κυρίου διαῤῥήδην λέγοντος, ὅτι ὁ μὴ καλῶς τοῖς δοθεῖσι ταλάντοις χρησάμενος, ἐκβάλλεται ὡς δοῦλος ἀχρεῖος εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον (α), καὶ οἱ τῶν τῆς φιλανθρωπίας ἔργων ὀλιγωροῦντες, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον ἀποπέμπονται (β), καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Γραφῆς κηρυττούσης, ὅτι « τῷ εἰδότι καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστίν (γ). Ἐκ τούτων δ' ὅμως δῆλον γίνεται, ὅτι αἱ τῆς ἐλλείψεως ἁμαρτίαι τοσοῦτόν εἰσι πολλάκις βαρεῖαι, καὶ τὰ αὐτὰ κακὰ συνεπάγονται, ὅσον καὶ ὅσα αἱ τῶν παρανόμων πράξεων, μᾶλλον δὲ πολλάκις καὶ μείζους καὶ χείρους ἐκείνων τυγχάνουσιν.

§. 66. Καὶ ἄλλως δὲ διαιροῦνται αἱ ἁμαρτίαι, ά, εἰς τὰς τῆς ἀσθενείας, β', εἰς τὰς τῆς κακίας, καὶ γ', εἰς τὰς τῆς ἀγνοίας. Καὶ τῆς μὲν ἀσθενείας λέγονται τὰ μὴ ἐκ προνοίας καὶ λελογισμένως, ἀλλ' ἐξ ἀπροσεξίας καὶ συναρπαγῆς πραττόμενα. Πᾶς μὲν γάρ τις ὀφείλει τιμᾷν τε καὶ σέβεσθαι τὸν ἠθικὸν νόμον ὡς θείαν οἰκονομίαν, καὶ προσέχειν, ἵνα μηδέποτε ἀθετῆται· ὁ δὲ μὴ προσέχων οὕτω, καὶ πράττων παρὰ τὸν νόμον, ἔνοχος δήπου ἐστὶν ἁμαρτίας, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ τὸ πρᾶγμα, ἐν ᾧ ἡ τοῦ νόμου ἀθέτησις ἐπράχθη, μεῖζον, καὶ ἡ ὀλιγωρία, δι' ἣν ἐπράχθη· ἀλλ' ὅμως ἡ τῶν τοιούτων ἐνοχὴ ἧττων ἀεὶ τυγχάνει τῆς τῶν ἐκ κακίας πραττομένων. Τῆς δὲ κακίας ἁμαρτίαι λέγονται αἱ ἐν γνώσει τῆς αὐτῶν παρανομίας πραττόμεναι. Κατ' ἰδίαν γὰρ προαίρεσιν καὶ ἐπίγνωσιν πραττόμεναι, βαρυτέραν καὶ τὴν εὐθύνην συνεπάγονται. Εἰ δὲ καὶ

(α) Ματθ. κέ. 24—30. (β) Ματθ. κέ. 41—46. (γ) Ἰακωβ. δ'. 17.

ἐν γνώσει τελείᾳ καὶ πρὸς ὕβριν, ἵν᾽ οὕτως εἴπω, τοῦ ἠθικοῦ νόμου πράττονται, σατανικαὶ ἁμαρτίαι καλοῦνται. Τῆς δ᾽ ἀγνοίας, τέλος, εἰσὶν, ὅσας τις πράττει ἢ ὅλως τὸν ἠθικὸν νόμον ἀγνοῶν, ἢ μὴ δυνάμενος παραβάλλειν καὶ σταθμίζειν τὴν πρᾶξιν πρὸς αὐτόν. Ἡ μὲν οὖν ἄγνοια ἐν γένει ἔλλειψίς τίς ἐστιν, ὁτὲ μὲν θεραπεύσιμος, ὁτὲ δὲ καὶ ἀθεράπευτος. Ἐλλειπούσης γὰρ τῆς εἰς τὸ μαθεῖν, ἃ δεῖ, ἱκανότητος, ἢ τοῦ καιροῦ, ἢ καὶ ἀμφοτέρων ἅμα, ἡ ἄγνοια ἀθεράπευτος τυγχάνει, καὶ ὁ ἁμαρτάνων ἀνεύθυνος, ὡς μὴ ὄντος ἐπ᾽ αὐτῷ περιποιήσασθαι ἑαυτῷ τὴν ἱκανότητα, ἢ τὸν καιρὸν τοῦ μαθεῖν ἃ δεῖ. Εἰ δὲ ταῦτα πάρεισιν, ἔνοχός ἐστιν ὁ ἁμαρτάνων, ὅτι καὶ ἡ ἄγνοια κατὰ προαίρεσιν αὐτῷ ὑπάρχει, καὶ θεραπεύσιμος· διὸ καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἁμαρτήματα ἴσα τοῖς ἐξ ἀσθενείας λογιστέα.

§. 67. Ὅτι δὲ τοῖς ἐκ προαιρετικῆς ἀγνοίας ἁμαρτάνουσιν ἐπίκειται εὐθύνη μεγάλη, ἐκ τῶν ἑπομένων δηλοῦται. Καὶ γὰρ καὶ ὁ Δαυὶδ ἐδέετο λέγων· «Ἁμαρτίας νεότητός μου καὶ ἀγνοίας μου μὴ μνησθῇς, Κύριε » (α)· καὶ ὁ Ἀπόστολος Πέτρος εἰς μετάνοιαν τοὺς Ἰουδαίους προτρέπων, διότι ἀπέβαλον καὶ θανάτῳ κατέκριναν τὸν Ἰησοῦν, ὑπεραπολογεῖταί πως περὶ τοῦ μεγέθους τῆς ἁμαρτίας, λέγων, ὅτι κατ᾽ ἄγνοιαν ἔπραξαν (β). Καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ὑπὲρ τῶν σταυρωσάντων αὐτὸν ἐδεήθη, εἰπών· « Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι » (γ)· καὶ ὁ μέγας τῶν ἐθνῶν Ἀπόστολος διώξας πρότερον πολὺν χρόνον τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, ὕστερον λέγει, ὅτι « Ἀγνοῶν ἐποίησεν ἐν ἀπιστίᾳ » (δ). Καλεῖται δὲ ἡ τοιαύτη ἐθελούσιος ἄγνοια παχυλὴ ἀμάθεια,

(α) Ψαλμ. κδ΄. 7. (β) Πραξ. γ΄. 17. (γ) Λουκ. κγ΄. 34. (δ) Α΄. Τιμ. α΄. 13.

καὶ πολλοὶ πολλάκις ἐθελουσίως ἐν αὐτῇ διαμένουσιν, ἀπηλλάχθαι δοκοῦντες τῆς εὐθύνης δι' αὐτῆς. Ἔστι δ' ὅτε καὶ προσποιοῦνται ἄγνοιαν, ἵνα τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ῥαθυμίαν καλύψωσιν, ἀλλὰ τὰ οὕτω γινόμενα ἁμαρτήματα, κακίας εἰσὶν ἀληθοῦς ἁμαρτήματα.

Ἐν γένει γὰρ ὁ τῷ λόγῳ χρῆσθαι δυνάμενος οὐκ ἂν ἐπὶ πολὺ ἀνεύθυνος διαμένοι ἐπὶ τῇ ἀγνοίᾳ τῶν πρώτων τῆς γε φυσικῆς εὐσεβείας ἀληθειῶν, οἷον ὅτι ἔστι Θεός, ὁ τοῦ Παντὸς ποιητὴς καὶ κυβερνήτης, ὅτι ὀφείλεται αὐτῷ παρ' ἡμῶν σέβας βαθύτατον καὶ λατρεία κ. λ. ἔτι δὲ καὶ τῶν γενικωτέρων τῆς ἠθικῆς ἀρχῶν, οἷον ὅτι ὀφείλομεν ποιεῖν ἀεὶ τὸ ἀγαθόν, φεύγειν δὲ τὸ κακόν, κ. λ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ θεῖος Παῦλος ἀναπολογήτους λέγει τοὺς ἀγνοοῦντας ταῦτα. «Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς, ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε, τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥτε αΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους» (α). Διττὴ δέ τις παρίσταται ἐν τούτοις ἡ τοῦ Ἀποστόλου δόξα, μία μέν, ὅτι ἡ ἀόρατος τοῦ Θεοῦ οὐσία καὶ ὕπαρξις καὶ αἱ λοιπαὶ τελειότητες ἐν τοῖς κτίσμασιν ὁρῶνται, οἱονεὶ τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς· ἑτέρα δέ, ὅτι ὁ μὴ θεωρῶν ταῦτα, διότι οὐ δύναται προσέχειν αὐτοῖς, ἀναπολόγητός ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν τοιαύτην ἄγνοιαν. Οὕτω δ' ἔχει καὶ περὶ τῶν καθολικῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς. Ὅσον γὰρ φανερὰ ἐν τῇ κτίσει ἐστὶ τῷ λογικῷ ἀνθρώπῳ ἡ τοῦ Θεοῦ ὕπαρξις καὶ μεγαλωσύνη, τοσοῦτον καὶ αἱ ἀρχικαὶ ἰδέαι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, τοῦ πρέποντος καὶ τοῦ ἀπρεποῦς. Ἵνα δέ

(α) Ῥωμ. ά. 19—20.

τις περὶ τούτου πεισθῇ, λαβέτω πεῖραν καὶ αὐτῶν τῶν νηπίων, διηγησάμενος αὐτοῖς παράδοξά τινα ἕνεκα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀδικίας, καὶ ἀφεὶς ἔπειτα αὐτοῖς κρίνειν περὶ αὐτῶν, γνώσεται, ὅτι ἡ κρίσις αὐτῶν πάντως ἔσται ὀρθή. Πόθεν δέ; ἡ δῆλον, διότι αἱ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου ἔννοιαι οἱονεὶ ἔμφυτοί εἰσι; διὰ ταῦτα καὶ οὐκ ἂν ἐπὶ πολὺ διατελέσειαν ἄγνωστα τά γε τοιαῦτα τῷ λογικῷ· κἂν μένωσιν, ἐξ ἀμελείας δή που καὶ ἀπροσεξίας μένουσι, διὰ τοῦτο καὶ ὑπεύθυνος ἡ τοιαύτη ἄγνοια λογίζεται.

§. 68. Ἡ μὲν οὖν διαίρεσις αὕτη ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς γνώσεως καὶ προαιρέσεως, ἐν ᾗ πράττονται τὰ ἁμαρτήματα, ἐγένετο· γένοιτο δ' ἂν καὶ ἑτέρα ἐκ τοῦ μεγέθους τοῦ καθήκοντος, ὃ ἀθετεῖται, ὥστε διαιρεθεῖεν εἰς μεγάλα τε καὶ ἀσύγγνωστα, καὶ εἰς ἥττονα καὶ συγγνωστά, ἢ ἀφέσιμα. Ὅσῳ γὰρ σπουδαιότερον τὸ ἐκ τῆς ἁμαρτίας ἀθετούμενον καθῆκον, τοσούτῳ καὶ ἡ ἁμαρτία μείζων καὶ βαρυτέρα λογίζεται, καὶ τοὐναντίον· καίτοι πρὸ πάντων ἡ γνῶσις καὶ ἡ προαίρεσις, ἐν ᾗ τὸ ἁμάρτημα πράττεται, τὸ μεῖζον αὐτῷ ἢ τὸ ἔλαττον περιτίθησι· διὸ καὶ ταύτην πρὸ πάντων παρατηρητέον εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦ ἁμαρτήματος. Ὅτι μὲν γὰρ ἁμαρτία ἁμαρτίας διαφέρει, καὶ οὐ πᾶσαι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἴσαι λογιστέαι, βεβαιούμεθα ἔκ τε τῆς ἀποφάνσεως τοῦ καθολικοῦ νοός, καὶ ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς. Τί γὰρ ἄλλο αἱ ποικίλαι τῶν ἐθνῶν νομικαὶ διατάξεις καὶ αἱ κρίσεις ἑκάστου δηλοῦσιν, ἢ τὴν τῶν ἁμαρτιῶν διαφοράν; Ἡ δὲ θεία Γραφὴ διδάσκει, ὅτι ὑπάρχουσιν ἁμαρτίαι, αἵτινες ά, ἀφαιροῦσι καὶ διαλύουσι πᾶσαν οἰκειότητα πρὸς τὸν Θεόν· β΄, ἀποσβεννύουσι πᾶσαν τοῦ ἀγαθοῦ αἴσθησιν· γ΄, ἀποπλανῶσιν ὅλως τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ κρατίστου αὐτοῦ τέλους, καὶ ἀπο-

κλείουσιν αὐτὸν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλαι, αἳ τοιαῦτα μὲν οὐ συνεπάγονται, ἐξομαλίζουσι δὲ τὴν ὁδὸν πρὸς αὐτὰ, ἐὰν μὴ προσηκόντως παρατηρῶνται καὶ φεύγωνται. Καὶ τὰς μὲν πρώτας ἀπαριθμεῖ ὁ μακάριος Παῦλος ὧδε· « Φανερὰ δέ ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς, ἅτινά ἐστι, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοὶ, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, » ἐπιφέρων ἐν τέλει, « Ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι » (α). Περὶ δὲ τῶν ἄλλων φησὶν ὁ θεῖος Ἰάκωβος· « Πολλὰ πταίομεν ἅπαντες, εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνὴρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα » (β), καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης· « Ἐὰν εἴπωμεν, ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν » (γ). Ἐκ τούτων τοίνυν μανθάνομεν, ὅτι καὶ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ διάκρισις ἁμαρτίας γίνεται.

§. 69. *Πῶς ἄν τις τὸ τῶν ἁμαρτημάτων μέγεθος διακρίνοι.*

Α΄. Ἁμαρτήματα ἐκ φαύλης προαιρέσεως κατὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου πραττόμενα, καὶ τὴν πρὸς τὸ θεῖον καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον σχέσιν ἡμῶν διαλύοντα, μεγάλα τε καὶ ἀσύγγνωστα νομιστέον.

Β΄. Οὕτω δὲ καὶ τὰ, περὶ ὧν ἡ θεία Γραφὴ λέγει ά, ὅτι βδελυκτὰ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀνάξια· β΄, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶ,

(α) Γαλ. έ. 19—22. (β) Ἰακώβ. γ΄. 2. (γ) Α΄. Ἐπιστολ. ά. 8.

μᾶλλον δὲ τῆς αἰωνίου κολάσεως ἄξιοι· γ', ὅτι τὸν τούτοις ἔνοχον ἀποκλείουσι τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· δ', ὅτι μέγα κακὸν τῇ πράξει αὐτῶν ἀπειλεῖται εἰς τιμωρίαν.

Γ'. Ἔτι δὲ πάντα τὰ ὑπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἀνέκαθεν ὡς τοιαῦτα γνωσθέντα τε καὶ διακηρυχθέντα.

Κἀκεῖνο δὲ σημειωτέον, ὡς οὐ χρὴ πᾶν ἁμάρτημα νομίζειν ἀσύγγνωστον, περὶ οὗ ἐν τῇ Γραφῇ λέγεται, ὅτι οἱ τοῦτο πράσσοντες, βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν, ἀλλ' ἐξεταστέον ἀεὶ ἐφ' ἑκάστῳ τὸν τῆς ἐπιγνώσεως καὶ τῆς προαιρέσεως βαθμὸν, ἐν ᾗ τὸ ἁμάρτημα ἐπράχθη. Πολλάκις γὰρ τὰ μεγάλα δοκοῦντα καὶ ἀσύγγνωστα ἁμαρτήματα, ὡς παραπτώματα μικρὰ καὶ συγγνωστὰ λογίζοιντ' ἂν, εἰ ἐκ συναρπαγῆς μᾶλλον, ἢ ἐκ φαύλης προαιρέσεως ἐπράχθησαν· ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον, πολλὰ τῶν δοκούντων μικρῶν καὶ συγγνωστῶν, λογίζοιντ' ἂν μεγάλα καὶ ἀσύγγνωστα, εἰ ἐκ φαύλης πράττοιντο προαιρέσεως, ἢ πρὸς ὕβριν φανερὰν τοῦ τε νόμου καὶ τοῦ νομοθέτου, ἢ προγινώσκοι τις τὴν ἐξ αὐτῶν ἐσομένην μεγάλην ζημίαν καὶ θλίψιν τῷ πλησίον.

§. 70. *Περὶ τῆς κατὰ τὸ ποιὸν διαφορᾶς τῶν ἁμαρτημάτων·*

Διαφέρουσι δὲ ἀλλήλων τὰ ἁμαρτήματα καὶ κατὰ τὸ ποιόν· ἡ δὲ διαφορὰ γίνεται α', ἐκ τῶν διαφόρων καθηκόντων, ἅτινα ὑπὸ τοῦ ἁμαρτήματος ἀθετοῦνται· β', ἐκ τῶν προσώπων, πρὸς ἃ τὸ ἁμάρτημα· γ', ἐκ τῶν εἰδικῶν περιστάσεων τοῦ πῶς, καὶ πότε, καὶ ποῦ ἕκαστον τῶν ἁμαρτημάτων πράττεται· δ', ἴσως δὲ καὶ ἐκ τῆς ἀρχικῆς ὁρμῆς τοῦ αἰσθητικοῦ· ὑπὲρ αὐτῶν γὰρ, εἰ καὶ μὴ πάντα, ἀλλὰ τὰ πλεῖστά γε τῶν τῇ ἡμετέ-

ρα πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον σχέσει καὶ τῷ ἐξ αὐτῆς ἠθικῷ νόμῳ ἐναντίων ἁμαρτημάτων πράττονται. Τρεῖς δ' εἰσὶν, ὡς ἐδηλώθη, αἱ ἀρχικαὶ ὁρμαὶ, ἐν αἷς τὸ αἰσθητικὸν φανεροῦται, ἤγουν μῖσος, φιληδονία, πλεονεξία. Διαφέρουσι τοίνυν τῷ ποιῷ τὰ ἐκ μίσους πραττόμενα τῶν πρὸς ἡδονὴν ἢ ἐκ πλεονεξίας γινομένων, καὶ ταῦτα πάλιν ἐκείνων, καὶ ἕκαστα ἀλλήλων πολλῷ τῷ μέτρῳ, ὡς δειχθήσεται σαφέστερον ἐν τῷ περὶ θανασίμων ἁμαρτημάτων, ἅτινα οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν, ἢ ἐκκεντρικὴ δήλωσις τῆς ὁρμῆς ταύτης. Τὰ δ' ἄλλα, ὅσα τὸ τοῦ ἁμαρτήματος ποιὸν μεταβάλλουσιν, ἢ τὸ πρόσωπον, πρὸς ὃ ἐγένοντο, δηλοῦσιν, ἢ τὸν τόπον, ἐν ᾧ, ἢ τὸν τρόπον, δι' οὗ. Τούτων οὖν, τὰ μὲν βαρύτερον μόνον ἢ κουφότερον τὸ ἁμάρτημα ποιοῦσιν, οἷον ἡ γνῶσις καὶ ἡ προαίρεσις, ἐν ᾗ πράττεται, ἡ συναρπαγὴ, ἡ ἀμέλεια κ.τ.λ. τὰ δὲ πρὸς τούτῳ καὶ τὸ εἶδος ὅλον καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἁμαρτήματος μεταποιοῦσιν, οἷον ἡ τῶν ἀλλοτρίων ἀφαίρεσις, ἐὰν μετὰ βίας καὶ αἰκισμῶν ἐπὶ τῆς λεωφόρου γίγνηται, ληστεία καλεῖται· ἐὰν ἐκ τοῦ ναοῦ, ἱεροσυλία, καὶ ὁ φόνος, ἐὰν πρὸς πατέρα, πατροκτονία· ἐὰν πρὸς ἀδελφὸν, ἀδελφοκτονία, μιαιφονία κ.τ.λ. Πάντα οὖν ταῦτα θεωρητέον, ἵνα δεόντως τὸ τοῦ ἁμαρτήματος ποιὸν ὁρίζηται.

§. 71. *Περὶ τῆς κατ' ἀριθμὸν διακρίσεως τῶν ἁμαρτημάτων.*

Παρὰ πάντων ὁμολογεῖται ά, ὅτι τοσαῦται πράττονται ἁμαρτίαι, ὅσαι καὶ πράξεις παρὰ τὸ καθῆκον· β', ὅτι δι' ἑκάστης πράξεως τοσαῦτα ἁμαρτήματα πράττονται, ὅσα δι' αὐτῆς καθήκοντα ἀθετοῦνται. Ἀλλ' ἐνταῦθα καθ' ὁλοκληρίαν τὰς πράξεις ταύτας θεωρητέον. Πρὸς κατανόησιν δὲ τοῦ πρώτου κανόνος, ἀναμνησθήτω τις τῆς

τοῦ Δαυὶδ ἁμαρτίας πρὸς τὴν Βηρσαβεὲ καὶ πρὸς τὸν Οὐρίαν (α)· πρὸς δὲ τὴν τοῦ δευτέρου, τόδε· Εἴ τις, ἀντὶ τοῦ ἀντιλαβέσθαι τοῦ κινδυνεύοντος, καὶ ἀπαλλάξαι αὐτὸν τοῦ κινδύνου, ὠθοῖ μᾶλλον καὶ ἐμβάλλοι εἰς αὐτόν. Οὕτω γὰρ οὐ μόνον τὸ τῆς φιλανθρωπίας, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς δικαιοσύνης καθῆκον ἀθετεῖται. Οὕτω πολλαπλοῦν ἂν εἴη τὸ ἁμάρτημα, καὶ εἴ τις ἐν ἡμέρᾳ ἑορτῆς νοσεῖν προσποιούμενος, μὴ προσέλθοι εἰς τὴν θείαν λατρείαν, ὡς ἀσφαλέστερον, ἐν τῷ τοὺς ἄλλους ἔχειν περὶ αὐτήν, τὴν κλοπὴν ἢ ἄλλο τι φαῦλον κατεργασόμενος. Πόσα γὰρ καθήκοντα μιᾷ τοιαύτῃ πράξει ἐν τοιούτῳ χρόνῳ πραχθείσῃ ἀθετοῦνται! Οὐδὲν δὲ διαφέρει λέγειν, ὅτι ἁμάρτημα ἐπράχθη πολλαπλοῦν, ἢ μέγα καὶ ἀσύγγνωστον. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἔργῳ πραττομένων ἁμαρτημάτων· ὅτι δὲ, καὶ ἃ ἠβούλετο μέν τις, ἐκωλύθη δὲ ὑπό τινος πρᾶξαι, καὶ τούτοις ἔνοχος λογίζεται, δῆλον ἐξ ὧν ἡ θεία Γραφὴ λέγει «οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου κ.λ.» (β)· εἰ δὲ καὶ ἴσον τοῖς ἔργῳ τελεσθεῖσιν, ἢ ἧττον ταῦτα λογιστέα, ῥηθήσεται ἀλλαχοῦ.

Ἰστέον δὲ καὶ τοῦτο, ὡς οὐ διὰ τὴν τῶν ἁμαρτημάτων εἰς μεγάλα τε καὶ ἀσύγγνωστα, καὶ εἰς ἐλάσσονα καὶ συγγνωστὰ διαίρεσιν ἀμερίμνως δεῖ ἔχειν πρὸς τὰ δεύτερα, καὶ μὴ φυλάττεσθαι ἀπ' αὐτῶν· αὐτὸ γὰρ τοῦτο ἤδη μέγα ἐστὶν ἁμάρτημα. Εἰ γὰρ καὶ ταῦτα οὔπω τὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν οἰκειότητα ἀφαιροῦσιν, οὐδὲ τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν διάθεσιν διαστρέφουσιν, οὐδὲ τῆς θείας βασιλείας παντελῶς ἀπείργουσιν, ἀλλ' οὖν γε ζημίαν μεγάλην ἐπάγουσιν, ὡς τὴν μὲν ὑπὲρ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀγαθὴν προαίρεσιν λεληθότως

(α) Β'. Βασιλ. ιά. 4. (β) Δευτερον. έ. 21. ζ'. 25. Ματθ. έ. 28. ιέ. 19.

καὶ κατὰ μικρὸν ἀσταθῆ ποιοῦντα καὶ ἀμφίβολον, τὴν δὲ ὀλιγωρίαν αὐτοῦ παρεισάγοντα, καὶ τὸν μὲν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας φόβον ἐλαττοῦντα, τὴν δὲ πρὸς τὴν ἠθικὴν τελειότητα σπουδὴν ἀναχαιτίζοντα καὶ κωλύοντα, καὶ τὴν ψυχὴν τελευταῖον ἐν τοῖς τοιούτοις ἐθισθεῖσαν ἁμαρτήμασιν, ἀεὶ βαθύτερον κατασπῶντα, μέχρις ἂν κατὰ κράτος διαστραφῆ.

Τοιαύτας οὖν ἐπάγουσι ζημίας τὰ συγγνωστὰ καλούμενα ἁμαρτήματα, ἄλλως τε, καὶ ἐὰν συνεχῶς ἐπαναλαμβάνωνται, καὶ ἐν γνώσει τῆς αὐτῶν κακίας καὶ κατὰ γνώμην πρὸς ἄλλα τινὰ τέλη πράττωνται. Διὸ καὶ ὁ σοφὸς Σειρὰχ λέγει· «Ὁ ἐξουθενῶν τὰ ὀλίγα κατὰ μικρὸν πεσεῖται·» (α) ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός: «Ὁ πιστός, φησιν, ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι, καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν.» (β) Οὐδεὶς γὰρ ὄντως ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ εἰς τὸ τῆς διαφθορᾶς ἔσχατον ἀφικνεῖται, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐμφύτου αἰδοῦς, μὴ εἰς τὸ παραυτίκα καταπατουμένης, πρὸς καιρὸν κατέχεται· ἀλλ' αὕτη κατὰ μικρὸν ἐλαττουμένη ἀπόλλυται, καὶ ἡ ψυχὴ τοῖς κουφοτέροις τῶν ἁμαρτημάτων ἐθισθεῖσα, οὐκ ἔτι οὐδὲ πρὸς τὰ μείζω καὶ βαρύτερα ἀποδειλιᾷ, καὶ ἑκουσίως τε καὶ ἀφόβως τὰ κουφότερα πράττων τις, ὑπὸ τῆς συνηθείας δεσμεύεται, καὶ εἰς τὰ μέγιστα ἐξέλκεται τῶν ἀνομημάτων.

§. 72. *Περὶ τῶν κακῶν, ὅσα τὰ ἁμαρτήματα ἀναγκαίως συνεπάγονται.*

Τὸ ἐκ τῶν ἁμαρτημάτων προσγιγνόμενον τοῖς ἀνθρώποις κακὸν ἀπερίγραπτόν τε καὶ ἀνεκτίμητον πέφυ-

(α) Κεφ. ιθ'. 1. (β) Λουκ. ις'. 10.

κε· «Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» ἦ φησιν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ. (α) Τὸ δὲ κυριώτατόν ἐστι ά, ὅτι τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν παντελῶς καθαιροῦντα δυσμορφοῦσιν ὅλως τὴν ἐν αὐτῷ θείαν εἰκόνα· 6', πᾶσαν αἴσθησιν τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ μικρὸν ἀποσβεννύουσι· γ', πᾶσαν δὲ σχέσιν καὶ οἰκειότητα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν διαλύοντα, τὸν κίνδυνον ἐπάγουσι τοῦ χωρισθῆναι αὐτὸν διὰ παντὸς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ πάσης μετ' αὐτοῦ κοινωνίας κ.λ. Εὐλόγως ἄρα ὑπὸ τῆς Γραφῆς καλοῦνται ἄφρονες οἱ ἁμαρτωλοί, καὶ τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις παραβάλλονται, καὶ αἰχμάλωτοι τῇ σαρκί, καὶ δοῦλοι τῶν ἐπιθυμιῶν λέγονται. Τοῦτο σημαίνει καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ· «Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.» (6) Ἐκεῖνο γοῦν οὐδαμῶς ἀμφιβάλλεται, ὅτι πᾶσα μεγάλη καὶ ἀσύγγνωστος ἁμαρτία, συνεχέστερον μάλιστα πραττομένη, καὶ ἰδίαν ἐντίκτει τῷ ἀνθρώπῳ διάθεσιν, καὶ ἀεὶ ἀπωτέρω ἀποπλανᾷ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κρημνίζει δὲ βαθύτερον εἰς τὸ τῆς ἀθλιότητος καὶ κακοδαιμονίας βάραθρον. Δῆλον ἄρα ἐκ τούτων, ὡς πάντων τῶν κακῶν τὸ μέγιστον καὶ δεινότατόν ἐστιν ἡ ἁμαρτία.

§. 73. *Περὶ τῆς συνηθείας τοῦ ἁμαρτάνειν.*

Τῷ ἑκουσίως τὸ ἀθέμιτον πράξαντι αὐτίκα ἡ κλίσις ἐγγίνεται εἰς τὸ καὶ αὖθις ἐπιχειρῆσαι τοῖς αὐτοῖς, ἔνθα ἂν τύχοι καιροῦ. Μὴ κωλυθεῖσα δέ, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ θεραπευομένη, κρατύνεται, καὶ σφοδροτέρα καθίστα-

(α) Ματθ. ις'. 26. (6) Ἰωάν. ή. 34.

καὶ κατὰ μικρὸν ἀσταθῆ ποιοῦντα καὶ ἀμφίβολον, τὴν δὲ ὀλιγωρίαν αὐτοῦ παρεισάγοντα, καὶ τὸν μὲν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας φόβον ἐλαττοῦντα, τὴν δὲ πρὸς τὴν ἠθικὴν τελειότητα σπουδὴν ἀναχαιτίζοντα καὶ κωλύοντα, καὶ τὴν ψυχὴν τελευταῖον ἐν τοῖς τοιούτοις ἐθισθεῖσαν ἁμαρτήμασιν, ἀεὶ βαθύτερον κατασπῶντα, μέχρις ἂν κατὰ κράτος διαστραφῇ.

Τοιαύτας οὖν ἐπάγουσι ζημίας τὰ συγγνωστὰ καλούμενα ἁμαρτήματα, ἄλλως τε, καὶ ἐὰν συνεχῶς ἐπαναλαμβάνωνται, καὶ ἐν γνώσει τῆς αὐτῶν κακίας καὶ κατὰ γνώμην πρὸς ἄλλα τινὰ τέλη πράττωνται. Διὸ καὶ ὁ σοφὸς Σειρὰχ λέγει· «Ὁ ἐξουθενῶν τὰ ὀλίγα κατὰ μικρὸν πεσεῖται» (α). ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός: «Ὁ πιστός, φησιν, ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι, καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν.» (β) Οὐδεὶς γὰρ ὄντως ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ εἰς τὸ τῆς διαφθορᾶς ἔσχατον ἀφικνεῖται, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐμφύτου αἰδοῦς, μὴ εἰς τὸ παραυτίκα καταπατουμένης, πρὸς καιρὸν κατέχεται· ἀλλ' αὕτη κατὰ μικρὸν ἐλαττουμένη ἀπόλλυται, καὶ ἡ ψυχὴ τοῖς κουφοτέροις τῶν ἁμαρτημάτων ἐθισθεῖσα, οὐκ ἔτι οὐδὲ πρὸς τὰ μείζω καὶ βαρύτερα ἀποδειλιᾷ, καὶ ἑκουσίως τε καὶ ἀφόβως τὰ κουφότερα πράττων τις, ὑπὸ τῆς συνηθείας δεσμεύεται, καὶ εἰς τὰ μέγιστα ἐξέλκεται τῶν ἀνομημάτων.

§. 72. *Περὶ τῶν κακῶν, ὅσα τὰ ἁμαρτήματα ἀναγκαίως συνεπάγονται.*

Τὸ ἐκ τῶν ἁμαρτημάτων προσγιγνόμενον τοῖς ἀνθρώποις κακὸν ἀπερίγραπτόν τε καὶ ἀνεκτίμητον πέφυ-

(α) Κεφ. ιθ', 1. (β) Λουκ. ιϛ'. 10.

κε· «Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» ἤ φησιν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ. (α) Τὸ δὲ κυριώτατόν ἐστι ά, ὅτι τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν παντελῶς καθαιροῦντα δυσμορφοῦσιν ὅλως τὴν ἐν αὐτῷ θείαν εἰκόνα· 6', πᾶσαν αἴσθησιν τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ μικρὸν ἀποσβεννύουσι· γ', πᾶσαν δὲ σχέσιν καὶ οἰκειότητα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν διαλύοντα, τὸν κίνδυνον ἐπάγουσι τοῦ χωρισθῆναι αὐτὸν διὰ παντὸς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ πάσης μετ' αὐτοῦ κοινωνίας κ.λ. Εὐλόγως ἄρα ὑπὸ τῆς Γραφῆς καλοῦνται ἄφρονες οἱ ἁμαρτωλοὶ, καὶ τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις παραβάλλονται, καὶ αἰχμάλωτοι τῇ σαρκὶ, καὶ δοῦλοι τῶν ἐπιθυμιῶν λέγονται. Τοῦτο σημαίνει καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ· «Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.» (6) Ἐκεῖνο γοῦν οὐδαμῶς ἀμφιβάλλεται, ὅτι πᾶσα μεγάλη καὶ ἀσύγγνωστος ἁμαρτία, συνεχέστερον μάλιστα πραττομένη, καὶ ἰδίαν ἐντίκτει τῷ ἀνθρώπῳ διάθεσιν, καὶ ἀεὶ ἀπωτέρω ἀποπλανᾷ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κρημνίζει δὲ βαθύτερον εἰς τὸ τῆς ἀθλιότητος καὶ κακοδαιμονίας βάραθρον. Δῆλον ἄρα ἐκ τούτων, ὡς πάντων τῶν κακῶν τὸ μέγιστον καὶ δεινότατόν ἐστιν ἡ ἁμαρτία.

§. 73. *Περὶ τῆς συνηθείας τοῦ ἁμαρτάνειν.*

Τῷ ἑκουσίως τὸ ἀθέμιτον πράξαντι αὐτίκα ἡ κλίσις ἐγγίνεται εἰς τὸ καὶ αὖθις ἐπιχειρῆσαι τοῖς αὐτοῖς, ἔνθα ἂν τύχοι καιροῦ. Μὴ κωλυθεῖσα δὲ, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ θεραπευομένη, κρατύνεται, καὶ σφοδροτέρα καθίστα-

(α) Ματθ. ις'. 26. (6) Ἰωάν. ή. 34.

ται εἰς τὸ συνεχῶς πράττειν αὐτὸ δὴ τὸ ἀθέμιτον· καὶ οὕτω γίνεται ἡ καλουμένη συνήθεια, ῥοπή τις οὖσα καὶ προσκόλλησις εἰς τὸ ἁμάρτημα, ἐκ τοῦ συνεχῶς αὐτῷ περιπίπτειν γεννωμένη, καὶ εἰς αὐτὸ διὰ παντὸς ἐλαύνουσα. Οὕτω δὲ, προϊόντος τοῦ χρόνου, κατακυριεύει καὶ τοῦ νοὸς καὶ τῆς αἰσθήσεως, ὥσθ' ἅπαν τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἦθος διαστρέφει καὶ διαφθείρει. Μετατρέπονται δὲ μάλιστα ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ εἰς συνήθειαν τὰ πρὸς θεραπείαν τῆς σαρκικῆς ὁρμῆς πραττόμενα ἁμαρτήματα, ὡς ἐπιλαμβανόμενα σφοδρῶς τῆς αἰσθήσεως, καὶ σκοτίζοντα τὸν νοῦν, καὶ κατακυριεύοντα τοῦ πνεύματος, καὶ δεσμεύοντα αὐτό. Ὥσπερ δὲ τὰ ἁμαρτήματα, οὕτω καὶ ἡ τοῦ ἁμαρτάνειν συνήθεια ποικίλη τις καὶ διάφορος εὑρίσκεται. Ὅσῳ γὰρ μεῖζον τὸ, περὶ ὃ ἡ συνήθεια, καὶ ὅσῳ συνεχέστερον τὸ ἁμάρτημα πράττεται, καὶ μακρότερον διαμένει χρόνον, χωρίς τινος φροντίδος εἰς τὸ καταπαῦσαι αὐτὸ, τοσούτῳ καὶ ἡ συνήθεια μείζων καὶ χαλεπωτέρα. Ἐπειδὰν γὰρ πολὺν χρόνον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διαμείνῃ, ὅλον αὐτὸν τῇ φθορᾷ καταμιαίνει, καὶ σῶμα καὶ πνεῦμα αὐτοῦ καταστρέφουσα. Κυριώτατα δὲ τῶν ἐξ αὐτῆς κακῶν εἰσὶ τάδε· α', τὸ μὲν θάῤῥος καὶ πᾶσαι αἱ τοῦ πνεύματος δυνάμεις κολοῦονται καὶ ἐξασθενοῦσι, τῶν δὲ κατ' αἴσθησιν παθήσεων ἡ ἰσχὺς καὶ βλαβερὰ ἐνέργεια κρατύνεται· β', ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία, ὡς κυριαρχία τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς σαρκὸς, παντελῶς ἀφανίζεται, καὶ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς αἴσθησις κατὰ κράτος ἀποσβέννυται· γ', καὶ ἡ μὲν ἐσωτερικὴ τῆς ψυχῆς γαλήνη, καὶ ἡ τῆς καρδίας ἀνάπαυσις ἐκλείπει, οἱ δὲ τῆς συνειδήσεως ἔλεγχοι σὺν τῷ πλήθει τῶν ἁμαρτημάτων σφοδρότεροί τε καὶ δηκτικώτεροι ἀεὶ γίνονται· δ', καὶ τὰ τοῦ σώματος δὲ ὄργανα καὶ δοχεῖα καθ' ἑκάστην βιαίως κατατριβόμενα φθείρονται,

καὶ ἡ ὑγίεια ὑπεκρέουσα, τὸν πρόωρον καὶ παντελῆ τοῦ ὅλου ἀνθρώπου ὄλεθρον ἐπάγει. Καὶ τοιαῦτα μὲν τὰ ἐκ πάσης φαύλης συνηθείας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον γινόμενα· εἰ δέ τις περὶ τούτων διστάζοι, θεωρείτω τὰ ὁσημέραι περὶ αὐτὸν ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα. Ἐκ τούτου καὶ ὁ μακάριος Παῦλος ἀποφαίνεται, ὅτι «τὰ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας, θάνατος.» (α)

§. 74. Τὰ μὲν εἰρημένα φυσικαὶ ποιναί εἰσι τῆς ἐκ φαύλης συνηθείας ἁμαρτίας· οὕτω γὰρ θεόθεν ᾠκονομήθη, ὥστε κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην γίνεσθαι ταῦτα τῷ φαύλῃ τινὶ συνηθείᾳ δουλωθέντι, ἵνα ἢ ὅλως ἀπέχωσι ταύτης, ἢ ἔχοντες ἤδη, ἀποβαλέσθαι ταύτην φροντίζωσιν. Εἰσὶ δὲ παρὰ ταύτας καὶ ἕτεραι θετικαὶ καλούμεναι ποιναὶ, ὑπὸ τῶν νόμων ὁριζόμεναι, καὶ ἔργῳ τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἐπαγόμεναι, ὡς τῶν φυσικῶν, καίτοι μεγάλων τε καὶ δεινῶν, μὴ δυναμένων κωλύειν τὰς φαύλας συνηθείας. Τούτων δὲ αἱ μέγισται ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ ἀναβάλλονται, οἷον τὸ αἰωνίως χωρίζεσθαι τοὺς ἀμετανοήτους ἁμαρτωλοὺς ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν μακαρίων πνευμάτων κοινωνίας. Οὕτω διδάσκει ὁ θεῖος λόγος «Οὐ παροικήσει σοι (Κύριε) πονηρευόμενος, οὐδὲ διαμενοῦσι παράνομοι κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου· ἐμίσησας πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν κ.λ.» (β)· τὸ ἀποπεμφθῆναι πρὸς οὓς εἵλοντο ἐν τοῖς φαύλοις τὴν ἡδονὴν ζητήσαντας· «Πορεύεσθε ἀπ᾽ ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ» (γ)· τὸ ὑπὸ τῶν ἀκαταπαύστων καὶ καυματηρῶν ἐλέγχων τοῦ συνειδότος ἀδιαλείπτως κολάζεσθαι ἐν τῇ αἰωνιότητι· «Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυ-

---

(α) Ῥωμ. ϛ'. 23. (β) Ψαλμ. ε. 4—6. (γ) Ματθ. κε' 41.

ρός » (α), καὶ « ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει, καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται. » (β). Διὰ ταῦτα παραινεῖ ὁ σοφὸς Σειρὰχ λέγων· « Μὴ εἴπῃς, ἥμαρτον, καὶ τί μοι ἐγένετο; » (γ).

§. 75. *Ἀλεξήματα τῆς φαύλης συνηθείας.*

Οὐ ῥᾴδιον μὲν συνήθειαν φαύλην, καὶ ἐπὶ πολὺ κρατήσασαν, καὶ οἱονεὶ συνυφανθεῖσαν τῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει, ἀποβαλέσθαι· πολλοῦ γὰρ πόνου καὶ ἀγῶνος καὶ ἐπιμελείας δεῖται ἐνδελεχοῦς, ἀλλ' οὖν γε οὐδεμία τοιαύτη τυγχάνει, ὥστε ἀδιόρθωτον εἶναι, εἴ τις βούλοιτο χρήσασθαι τοῖς εἰς τοῦτο ἐπιτηδείοις. Τούτων δὲ τὰ μὲν, ἵνα φυλάττηταί τις ἀπὸ τῆς φαύλης συνηθείας, λυσιτελεῖ, τὰ δὲ, ἵνα τὴν ὑπάρχουσαν ἤδη ἀποβάληται, ἄλλα δὲ, ἵνα ἡ διορθωθεῖσα μηκέτι ἐπανέλθῃ. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα εἰσί· Α', Σπουδαίως τε καὶ συνεχῶς ἀναλογίζεσθαι, ἡλίκος ἐπίκειται κίνδυνος τῷ φαύλῃ τινὶ συνηθείᾳ δουλωθέντι· ὁ γὰρ ἐντελῶς περὶ τούτου πεισθεὶς, ἀποστραφήσεται τὴν φαύλην συνήθειαν. Β', Προσέχειν τε καὶ νήφειν ἀδιαλείπτως, ἵνα μηδέποτε ἡ ἄλογος ὄρεξις τῆς σαρκὸς κατισχύσῃ τοῦ πνεύματος, αἰτοῦντα παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸ « πνεύματι ἡγεμονικῷ στήριξόν με. » (δ). Γ', Φεύγειν καὶ τὰς ἐλαχίστας δοκούσας τῶν ἁμαρτιῶν, μηδεμίαν ἑαυτῷ ἐν γνώσει συγχωροῦντα ἀδικίαν, ὅσην ἂν δοκῇ ἡδονὴν, ἢ κέρδος, ἢ ἀνάπαυσιν παρέξειν. Εἰ δέ ποτέ τις ἢ ἐξ ἰδίας ἢ ἐξ ἀλλοτρίας ἐπιθυμίας δελεασθεὶς, ἔπραξέ τι πλημμέλημα, ἐξεγερθήτω ταχέως, μὴ ἀναβάλλων ἐπὶ πολὺ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Θεὸν, εἰς τὴν χρηστότητα καὶ εἰς τὴν ἀρετήν.

(α) Ματθ. ιγ'. 42. (β) Ἡσαΐας ξς'. 24. (γ) Σειρ. ε'. 4—8. (δ) Ψαλ. ν'

Δ', Σκέπτεσθαι συνεχῶς περὶ τῆς ὁδοῦ καὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ βίου, καὶ συμβουλεύεσθαι τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει, πῶς δεῖ ἄρξασθαι βιοῦν τοῦ λοιποῦ, αἰτοῦντα φωτισμὸν καὶ ἀντίληψιν παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων. Ε', Ἐξετάζειν ἐπιμελῶς ἑαυτὸν, μή τις ἐνοικῇ ἁμαρτία, καὶ ἀνιχνεύσαντα, ὅσον ἂν δακῇ μικρὰ, καταπολεμεῖν τάχιστα, μέχρις ἂν κατὰ κράτος αὐτὴν νικήσῃ. ς', Ἀεὶ ἐπὶ τὰ κρείττω προβαίνειν ἐπιμελεῖσθαι, καὶ μηδέποτε φέρειν, ἵνα ὁ περὶ ταύτου ζῆλος ψυχραίνηται, ἀλλ' ἀναῤῥιπίζειν ἀεὶ καὶ ἀναζωπυροῦν αὐτὸν, τοῦτο μέγιστον τοῦ βίου ἔργον ἡγούμενον.

Ὁ τούτοις οὖν ἐπιμελῶς χρώμενος, καὶ πᾶσιν αὐτοῦ τοῖς ἔργοις προσέχων, καὶ γενναίως τοῖς θελήμασι τῆς σαρκὸς ἀνθιστάμενος, ἀχείρωτός τε καὶ ἀσινὴς ὑπὸ τῆς φαύλης συνηθείας διατελέσει. Τῆς δὲ ὑπαρχούσης ἤδη ἀναιρετικὸν γίνεται τὸ ἀναλογίσασθαι, ά, πόσα καὶ πηλίκα ἁμαρτήματα καὶ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἔςαι ἐκ ταύτης ἀναγκαίως, ἐὰν ἔτι κατισχύῃ· β', ποῦ ἄν τις ἀναγκαίως ἀφίκοιτο, ἐὰν ἔτι διαμείνῃ ἐν αὐτῇ, καὶ ἡλίκην ζημίαν ὑποστήσεταί κατά τε τὴν ἀξίαν καὶ τὴν κλῆσιν αὐτοῦ, κατὰ τὴν τῆς ψυχῆς γαλήνην, κατὰ τὴν εὐδοξίαν καὶ τὸ καλὸν ὄνομα, κατὰ τὴν ὑγίειαν, καὶ ὅλως κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα, ἔν τε τῇ παρούσῃ καὶ ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ· γ', ἡλίκων κακῶν αἴτιος γένοιτ' ἂν τῷ πλησίον διὰ τῆς τοιαύτης διαστροφῆς, καὶ καταχρήσεως, καὶ ἀνίας· δ', ὅσον κινδυνεύει χωρισθῆναι διὰ παντὸς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ. Τούτοις δ' ἐπιστήσας σπουδαίως τὸν νοῦν, χρησάσθω, οἷς δεῖ, ἵνα ταύτην ἀποβάληται τὴν συνήθειαν, μὴ φειδόμενος πόνου, μηδὲ προσοχῆς. Κυριώτατον δ' ἐν τοῖς τοιούτοις τὸ θάῤῥος, καὶ τὸ σταθερὸν τῆς γνώμης καὶ ἀμετάβλητον· ἐὰν γὰρ

ἀποδειλιᾷ καὶ γνώμην συνεχῶς μεταβάλλῃ, οὐδὲν κατορθώσει. Ἐπεὶ δὲ μετὰ τὴν ἀποβολὴν τῆς φαύλης συνηθείας, διὰ τὸ εἶναι ταύτην διαγωγὴν ἐν ἕξει, καὶ οἱονεὶ δευτέραν φύσιν, ἀναφαίνεται ἐπ' εὐκαιρίας τὸ κράτος αὐτῆς, κἂν τῷ δοκοῦντι νενικηκέναι ἤδη, ἀναγκαῖον διὰ πολλοῦ προσέχειν καὶ φυλάττεσθαι, μὴ αὖθις εἰς τὰς ἄρκυς αὐτῆς λεληθότως ἐμπέσῃ. Τὰ δὲ πρὸς τοῦτο ἐπιτήδεια εἰσὶ, α', νηφαλιότης καὶ ἐγκράτεια τῶν διὰ τοῦ σώματος ἡδονῶν καὶ τῆς τῶν αἰσθήσεων εὐπαθείας· β', περιστολὴ τῆς φαντασίας ἐν ταῖς εἰκόσι καὶ ταῖς παραστάσεσιν αὐτῆς· γ', ἀληθὴς διατίμησις καὶ κρίσις πάντων, περὶ ἅ τις ἀσχολεῖται· δ', ἀποφυγὴ μετὰ γνώμης τῶν τοιούτων συναναστροφῶν τε καὶ εὐκαιριῶν, ἐν αἷς ἡ ἀρετὴ κινδυνεύει· ε', διηνεκὴς ἐπὶ πάσας τὰς ἐπιθυμίας καὶ κλίσεις καὶ πράξεις ἐπαγρύπνησις, ὅπως μὴ ῥᾳδίως παρεισδύσῃ αὖθις καὶ ἐμφωλεύσῃ ῥοπή τις πρὸς τὸ ἀθέμιτον. Ἐκ πάντων οὖν τούτων ἡ ἠθικὴ συνίσταται δίαιτα, ἧς πάντες μὲν δέονται, μάλιστα δὲ οἱ φαύλῃ τινὶ συνηθείᾳ διὰ πολλοῦ δουλωθέντες. Οἱ γὰρ τοιοῦτοι διπλασίου δέονται πόνου καὶ ἐπιμελείας, ἵνα τὴν μὲν παλαιωθεῖσαν φύσιν τοῦ κακοῦ ἀποβάλωνται, τοῦ δὲ κρείττονος τὴν ἀνακαινισθεῖσαν ἀναλαβόντες, διαμείνωσιν ἐν αὐτῇ, καὶ ἀσφαλεῖς ἀπὸ τῶν προσβολῶν τῆς παλαιᾶς ὦσιν.

§. 76 *Περὶ καταλογισμοῦ τῶν ἐκ τῶν φαύλων πράξεων ἀποτελεσμάτων.*

Ὅτι μὲν ὁ ἄνθρωπος, ὡς λογικοῦ καὶ αὐτεξουσίου εὐμοιρήσας, ὑπεύθυνός ἐστι τῷ τε θείῳ καὶ τῷ ἐν ἀνθρώποις δικαστηρίῳ ἐφ' οἷς πράττει, ἐὰν μὴ ὦσι κατὰ νόμον, ὁμολογεῖται. Ἤγουν καὶ ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἄνθρωποι δικαιοῦνται ἐξετάζειν τὰ μὴ κατὰ νόμον ὑπ' ἑκάστου

πραττόμενα, καὶ ὡς τοιαῦτα ἀποδεικνύναι, καί, ἐπειδὰν τάχιστα γνωσθῇ τὸ ἐν αὐτοῖς ἄδικον καὶ ἀθέμιτον, προτρέπειν αὐτὸν ἐπανορθῶσαι, ὅσον οἷόν τε, τὸ ἀδίκημα, μὴ πειθομένου δὲ, ἔξεστι, μᾶλλον δὲ καὶ ἀναγκαῖον ὑπάρχει, ὡς ἐχθρὸν καὶ λυμεῶνα τῆς κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον προσηκούσης τοῖς ἀνθρώποις τάξεως ἐλέγχειν· ὄντως γὰρ τοιοῦτος γίνεται, καὶ ἔστιν ὑπεύθυνος. Τοῦ δὲ ἀδικήματος ἡ ἐπανόρθωσις γίνεται, πρῶτον μὲν, ἐὰν μεταγνοὺς ἐφ' οἷς ἔπραξε, καὶ λυπούμενος, μηκέτι τοιούτοις ἐπιχειρῇ, εἶτα δὲ, ἐὰν τὰ ἐκ τῆς φαύλης αὐτοῦ πράξεως γενόμενα κακὰ ἀφέληται, ἀποζημιῶν τοὺς ἀδικηθέντας.

Ἐὰν δὲ μὴ πράξῃ οὕτως, εὐλόγως εἰκάζεται, ὅτι ἔνεστιν ἔτι αὐτῷ ὑπὲρ τοῦ κακοῦ ἡ προαίρεσις. Ὅτι δὲ καὶ περὶ ἀλλοτρίων πράξεων καθίσταται πολλάκις ὑπεύθυνος, οὐδείς, οἶμαι, ἀντερεῖ. (α) Πολλαχῶς γὰρ ταῖς ἀλλοτρίαις πράξεσι συνεργεῖν δυνάμενος, πολυτρόπως καὶ τῆς ἐπ' αὐταῖς εὐθύνης μέτοχος γένοιτ' ἄν, ἢ ἐντελλόμενος καὶ συμβουλεύων, ἢ συναινῶν καὶ προστατεύων τὸν φαῦλα πράττοντα, ἢ μὴ κωλύων, μηδὲ φανερῶν καὶ εἰσαγγέλλων, ἢ μετέχων, ἢ σιωπῶν. Ὅσῳ δέ τις ποικιλώτερον συνεργεῖ τοῖς πονηροῖς ἔργοις, τοσούτῳ φανερώτερος γίνεται, κακῶς πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον διακείμενος. Πρώτιστα δὲ καὶ μάλιστα πάντων ἔνοχος ἀλλοτρίων ἀδικημάτων γίνεται ὁ ταῦτα πράττειν διακελευόμενος, μάλιστα δὲ, ἐπειδὰν καὶ ἰσχὺν ἔχῃ ὁ λόγος αὐτοῦ· εἶτα δὲ καὶ ὁ συμβουλεύων, καὶ τὸν τρόπον ὑποδεικνὺς καὶ τὴν εἰς τὸ τέλος ἀσφαλῶς τε καὶ ταχέως ἄγουσαν, οὕτω καὶ ὁ συγκατατιθέμενος, καὶ ὁ ἐνισχύων τοὺς τὸ κακὸν ἐργαζομένους, καὶ καταφύγιον παρέχων αὐτοῖς

(α) « Quod quis fieri curat per alios, id per se fecisse censetur ».

ἀσφαλὲς, καὶ ὁ τῆς ἐκ τοῦ κακοῦ ὠφελείας συμμετέχων, καίτοι, πόθεν προσγίνεται, οὐκ ἀγνοῶν. Πάντες γὰρ οὗτοι συνεργοὶ καλοῦνται τοῖς ἀλλοτρίοις ἁμαρτήμασιν, ὥσπερ καὶ οἱ σιγῶντες, καὶ οἱ μὴ κωλύοντες, ἐπειδὰν δι' ἀποτροπῆς σπουδαίας, ἢ δι' ἀπειλῆς, καὶ ἐν ἀνάγκῃ, διὰ τῆς ἐν καιρῷ δηλώσεως πρὸς τὸν, καθ' οὗ τὸ κακὸν τεκταίνεται, ῥᾳδίως αὐτὸ κωλύειν ἔχωσιν. Οἱ γὰρ ὁπωςδήποτε δυνάμενοι κωλῦσαι, καὶ μὴ κωλύοντες τὸ κακὸν, εὐλόγως εἰκάζονται, ὅτι καὶ αὐτοῖς ἦν βουλομένοις πραχθῆναι. Ἵνα δέ τις σαφέστερον ταῦτα κατανοήσῃ, ἀναμνησθήτω τῆς προδοσίας καὶ τῆς κατακρίσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου. Πόσοι τούτοις ἐγένοντο συνεργοὶ οὕτως ἢ ἄλλως, καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκηρύχθη ἀθῷος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

§. 77. *Περὶ τῶν θανασίμων ἁμαρτημάτων.*

Πᾶσα μὲν ἁμαρτία, κατὰ τὸν μακάριον Ἰωάννην (α), ἀδικία ἐστὶ καὶ ἀνομία, ἤτοι καταφρόνησις τῆς θείας ἐντολῆς, καὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ νομοθέτου Θεοῦ· ἀλλ', ὡς εἴρηται, ὑπάρχει ἐν ταῖς ἁμαρτίαις διαφορά. Τινὲς μὲν γὰρ τοιαῦταί εἰσιν, ὥστε καὶ πᾶσαν διαλύουσι σχέσιν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ πᾶσαν ἐν ἡμῖν αἴσθησιν τοῦ ἀγαθοῦ θανατοῦσι, καὶ ὅλως κτείνουσι τὸν ἄνθρωπον, ἐπειδὰν ἰσχύσωσιν ἐν αὐτῷ, κατά γε τὴν κρείττονα καὶ ἠθικωτέραν ζωήν· διὰ τοῦτο καὶ θανάσιμοι ἁμαρτίαι καλοῦνται. Ἀριθμοῦνται δὲ συνήθως ὑπὸ τῶν σχολαστικῶν θεολόγων ἑπτὰ τοιαῦται, οἷον ά. ὑπερηφανία, β'. πλεονεξία, γ'. πορνεία, δ'. φθόνος, έ. ἀκρασία, ς'. ὀργὴ, ζ'. ἀκηδία. Ἀλλὰ καὶ εἰς τρεῖς μόνας συνάγοιντ' ἂν

(α) Α'. Ἐπιστ. γ'. 4.

ῥᾳδίως αἱ ἑπτὰ αὗται, ὡς φαίνεται· τοῦτο λέγων καὶ Ἰωάννης ἐν τῇ πρώτῃ τῶν αὑτοῦ ἐπιστολῶν· «Πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί.» (α). Ταῦτα δὲ σημαίνουσιν, ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ κόσμου καὶ τῶν φίλων αὐτοῦ οὐδέν ἐστιν ἄλλο, ἢ ἡ ἡδυπάθεια, μηδέποτε τῇ κατὰ λόγον μετριότητι καὶ τῷ ἠθικῷ νόμῳ ἐμμένουσα, ἀλλ' ἔκκεντρος ἀεὶ δηλουμένη ἐν τῇ ἀρχικῇ ὁρμῇ τῆς φιληδονίας, ἢ τῆς πλεονεξίας, ἢ τοῦ μίσους, καὶ οὕτω πολλῆς καὶ ποικίλης φθορᾶς αἰτία γινομένη. Πᾶσαι ἄρα αἱ εἰρημέναι ἑπτὰ θανάσιμοι ἁμαρτίαι τῆς τριττῆς ταύτης ὁρμῆς τυγχάνουσιν ἐκδηλώσεις, οἷον, τῆς μὲν φιληδονίας ἡ ἀσέλγεια, ἡ γαστριμαργία ἡ ἀκρασία, καὶ ἡ ἀκηδία, αἱ μὲν ὡς σπουδὴ πρὸς τὴν εὐπάθειαν, ἡ δὲ, ὡς ἀποστροφὴ ἀπὸ τοῦ τῇ ἀρετῇ συνόντος πόνου· τῆς δὲ πλεονεξίας ἡ φιλαργυρία, ὁ φθόνος, καὶ ἡ ὑπερηφανία. Πλεονεξία γάρ τις καὶ ὁ φθόνος τυγχάνει, εἰς ἔχθραν μεταβαλλόμενος, ὅταν μηκέτι ἐλπὶς ᾖ κορέσαι τὴν πλεονεξίαν· οὕτω δὲ καὶ τὸ τῆς ὑπερηφανίας· τοῦ δὲ μίσους, ἡ ὀργὴ καὶ ἡ ἐκδίκησις, καὶ ὅπου ἂν μηδὲν εἴη κερδᾶναι. Ὅλως δὲ ἡ ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην ὁρμὴν μετάβασις οὐ χαλεπῶς γίνεται, ἀλλὰ τῇ συνήθει διαιρέσει ἡμεῖς ἑπόμενοι, ἐροῦμεν, τὰ δέοντα περὶ ἑκάστου τῶν ἑπτὰ θανασίμων ἁμαρτημάτων.

§. 78. *Περὶ τῆς ὑπερηφανίας.*

Ποικίλα χαρίσματα καὶ δυνάμεις ἐδωρήθησαν τῷ ἀνθρώπῳ παρὰ τοῦ παναγάθου δημιουργοῦ αὐτοῦ, ἅπερ διὰ τῆς ἀσκήσεως κατὰ μικρὸν ἀναπτυσσόμενα, τελειό-

(α) Α'. Ἐπιστολ. β'. 16.

τερά τε καὶ χρησιμώτερα γίνονται. Ἀλλὰ πεφύκασι ταῦτα καὶ λυσιτελῆ εἶναι πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν ἀρετὴν, καὶ βλαβερά. Καθῆκον τοίνυν παντὸς ἀνθρώπου ἐπιμελεῖσθαι τῆς τελειοποιήσεως αὐτῶν καὶ τῆς εἰς τὸ ἀγαθὸν χρήσεως, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ δωρησαμένου ἡμῖν ταῦτα Θεοῦ, καὶ προσέχειν ἀδιαλείπτως, μήποτε πρὸς ζημίαν τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ χρήσηταί τινι τούτων. Τῷ δὲ οὕτω πράττοντι δόξα καὶ τιμὴ καὶ ἀγάπη, κἂν μὴ ταῦτα ζητῇ, παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἕψεται· ἄλλως δὲ, κἂν ἐπιθυμητικῶς ταῦτα διώκῃ, οὐκ ἄν ποτε τούτων ἀξιωθείη. Ἀποδίδοται μὲν ἔσθ᾽ ὅτε καὶ τῷ μὴ τὴν εἰρημένην ὁδὸν βαδίζοντι φάσμα τι σεβασμοῦ καὶ τιμῆς καὶ εὐνοίας, ἢ καὶ δολίως ἁρπάζεται ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἔστιν ἀτεχνῶς φάσμα μόνον, καὶ οὐδὲν πλέον· τιμὴ δ᾽ ἀληθὴς, καὶ ἡ ταύτῃ συνημμένη κλίσις τῶν καρδιῶν μόνῳ τῷ ἀτεχνῶς ἀξίαν καὶ μέγεθος καὶ ἀγαθότητα ψυχῆς κεκτημένῳ ἑκουσίως τε καὶ ἀπαραβιάστως ἀπονέμεται. Ἡ οὖν ἐκ πολλῆς αὐταρεσκείας μετὰ δόλου καὶ πανουργίας σπουδὴ εἰς τὸ περιποιήσασθαι ἑαυτῷ ὑπεροχήν τινα καὶ διάκρισιν καὶ εὔνοιαν, ἢ καὶ βιαίως ἀπαιτεῖν ταῦτα παρ᾽ ἀξίαν, τοῦτό ἐστιν ὃ καλεῖται ὑπερηφανία.

§. 79. *Περὶ τῶν ἐκδηλώσεων ταύτης.*

Ἡ ὑπερηφανία, ὅπου ἂν ἐνυπάρχῃ, πολυτρόπως ἐκδηλοῦται, μάλιστα δὲ ά, τῇ ἐν παντὶ καιρῷ ἐπιδείξει τῆς οὔσης ἢ καὶ δοκούσης ὑπεροχῆς καὶ ἀξίας καὶ τῶν ἰδίων χαρισμάτων, ἐφ᾽ οἷς καὶ δοκιμασίαν καὶ τιμὴν καὶ ἔπαινον παρὰ τῶν ὁρώντων ἀπαιτεῖ· β΄, τῇ πανταχοῦ παρεισδύσει, ὅπου ἂν προκέηται περὶ πρωτείων, καὶ προνομίων καὶ ἄλλης τινὸς διακρίσεως· γ΄, τῇ περιφρονή-

σει τῶν ἄλλων, καὶ καταχρήσει τῶν μὴ ἀσμένως προσκυνούντων, ἢ χαριζομένων αὐτῇ, ἢ ταῖς ἀξιώσεσιν αὐτῆς ἀνθισταμένων. Μεγαλαυχία δὲ καὶ ἀλαζονεία, καὶ φιλονεικία ἐκ προπετείας, καὶ θράσος, καὶ ἐκφαυλισμὸς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, καὶ ὑπόκρισις, καὶ ἀντίστασις ἄκαμπτος πάσῃ ἀλλοτρίᾳ δόξῃ, δορυφοροῦσι πανταχοῦ τὴν ὑπερηφανίαν. Ὁ δὲ ὑπερήφανος, ὡς εἰπεῖν, αὐτός ἐστιν ἑαυτῷ τὰ πάντα, ὑπερφίλαυτος ὤν, καὶ μηδὲν ἄλλο διανοούμενος ἢ ζητῶν, ἢ μέγας πανταχοῦ καὶ ἔξοχος δοκεῖν, μόνος φρονεῖν κράτιστα πάντων οἰόμενος, καὶ νοεῖν πάντα, καὶ ἐπίστασθαι πάντα, καὶ ἄριστα, ἃ ἂν αὐτὸς πράττοι, ἐπινενοῆσθαι. Ἥκιστα δ' ἀνέχεται τὸ μὴ βούλεσθαί τινα ὁμολογεῖν τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ, ἢ ἀντιλέγειν αὐτῷ ποτε καὶ διακόπτειν, ἢ παρὰ τὸ ἐκείνου ἀξίωμα πράττειν. Τοῦτο γὰρ δὴ καὶ εἰς μανίαν αὐτὸν ἄγει. Ἐκ τούτου οὖν δηλοῦται ἡ ὑπερηφανία, ἡλίκη διαστροφὴ τοῦ πνεύματός ἐστι! διαστροφὴ καὶ ἐν τῷ φρονεῖν, καὶ ἐν τῷ πράττειν. Ἡ γὰρ τοῦ φρονήματος διαστροφὴ τὴν φαύλην ἀποχύει διαγωγὴν, καὶ τἀνάπαλιν, τὸ τῆς διαγωγῆς φαῦλον τὴν διαστροφὴν συνεπάγεται τοῦ φρονήματος, καὶ οὕτω παρασυρόμενος πανταχόθεν ὁ ὑπερήφανος, ἐμπίπτει ἀθλίως εἰς ταράχων λαβύρινθον, οὗ ἡ διέξοδος ἀδύνατος αὐτῷ πολλάκις καθίσταται.

§. 80. *Τὰ, ἐφ' οἷς ἡ ὑπερηφανία.*

Ὥσπερ αἱ τῆς ὑπερηφανίας ἐκδηλώσεις πολλαὶ καὶ ποικίλαι, οὕτω καὶ τὰ ἐφ' οἷς μέγα φρονοῦσιν οἱ ἄνθρωποι· οἱ μὲν γὰρ ἐπὶ τοῖς τοῦ πνεύματος πλεονεκτήμασιν, οἱ δὲ ἐπί τινι ἕξει καὶ δεινότητι, οἱ δὲ καὶ ἐπὶ τῷ κάλλει καὶ τῇ ῥώμῃ τοῦ σώματος, οἱ δ' ἐπὶ τῷ πλούτῳ καὶ τῇ τοῦ γένους περιφανείᾳ ὑψηλοφρονοῦσι, καὶ τοῦ

πλησίον καταφρονοῦσιν, ἀλλ' οὐδέτερον τούτων εὔλογον φαίνεται. Εἰ γάρ τις θεωρεῖν αὐτὰ βούλοιτο, ὅθεν δεῖ, τί πάντα ταῦτα ἐστί; ἆρ' οὐχὶ δῶρα, καὶ οἱονεὶ τάλαντα πεπιστευμένα ἡμῖν παρὰ τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ ἀγαθὸν, καὶ οὐκ ἔργον ἡμέτερον οὐδὲ κτῆσις ἰδία; Οὐχ ὑπεύθυνοι περὶ τῆς αὐτῶν χρήσεως; εἶτα δὲ καὶ τὰ πλεῖστα τούτων τοιαῦτα πέφυκεν, ὥστε καὶ ἀρθῆναι ἀφ' ἡμῶν κατὰ πᾶσαν ὥραν ἐνδέχεται· κἂν δὲ μέχρι τέλους τοῦ παρόντος βίου παραμείνωσιν, ἀλλὰ τότε δὴ ἀνάγκη πάντα καταλιπεῖν, καὶ πρὸς τὸν δωρησάμενον ἀπελθόντας, λόγον ἀποδοῦναι περὶ τῆς αὐτῶν χρήσεως. Διὸ καὶ ὀρθῶς ὁ τοῦ Κυρίου Ἀπόστολος λέγει· « Τί δὲ ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών; » (α) Ἐντεῦθεν οὖν τὸ τῆς ὑπερηφανίας μωρὸν καὶ ἀνόητον ἐλέγχεται. Ἔστι γὰρ ἀληθῶς μωρία καθ' ἑαυτὴν, μᾶλλον δὲ πώρωσις τοῦ πνεύματος, ἐπιλελησμένου τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ φύσει ἐξαρτήσεως ἡμῶν, καὶ τῆς πρὸς τὸ ὁμόφυλον σχέσεως, ὅθεν καὶ διαγωγὴ φαύλη πρός τε τὸ Θεῖον καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον καὶ πρὸς ἑαυτόν. Ὅπου δ' ἂν ἅπαξ ἐγκατασττῇ, αὐτίκα καὶ ἐν τῷ φρονήματι, καὶ ἐν τοῖς λόγοις, καὶ ἐν ταῖς πράξεσι δηλοῦται, ὅλον τὸν ἄνθρωπον καταδουλοῦσα, καὶ τῇ φθορᾷ μιαίνουσα. Τούθ' ἕνεκα καὶ ὁ Σειρὰχ ἀποφαίνεται, « Μισητὴ ἔναντι Κυρίου καὶ ἀνθρώπων ὑπερηφανία » (β). ὁ δὲ μακάριος Πέτρος φησὶν, « Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν » (γ). Ὁ δὲ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κατακρίνων ἐν παντὶ καιρῷ ταύτην, ἀδιαλείπτως ἐξήλαυνε πᾶσαν ἀπὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὑψηλοφροσύνην· « Ὑμεῖς, ἔλεγεν αὐτοῖς, μὴ κληθῆτε ῥαββὶ, εἷς γάρ ἐστιν ὁ κα-

(α) Α'. Κορ. δ'. 7. (β) Σοφ. Σειρ. ί. 7. (γ') Α. Ἐπιστ. ε. 5'.

θηγητὴς καὶ διδάσκαλος ὁ Χριστὸς, ὑμεῖς δὲ πάντες ἀδελφοί ἐστε.» (α) Καὶ συζητούντων ποτὲ, τίς ἄρα ἔσται μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν; (ἤγουν ἐν τῇ γενομένῃ παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ οἰκονομίᾳ ἐν τῷ κόσμῳ πρὸς ἁγιασμὸν καὶ μακαριότητα τῶν ἀνθρώπων) παραλαβὼν παιδίον ὁ Ἰησοῦς, καὶ δείξας αὐτὸ εἶπεν, «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν, ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.» (β)

§ 81. *Περὶ τῆς προσηκούσης τῷ ἀνθρώπῳ διαγωγῆς.*

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ὑπερηφανίαν ἔχει ἡ χαμέρπεια, ἐξευτελισμός τις οὖσα τῆς ἰδίας ἀξίας καὶ καταφρόνησις τῆς ἐν ἡμῖν θείας εἰκόνος· διὸ καὶ ταύτης οὐχ ἧττον ἀφεκτέον ἢ τῆς ὑπερηφανίας. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων ὑπερβολῶν τυγχάνει ἡ ἔλλογος μετριοφροσύνη, ἡ τῷ λογικῷ ἀνθρώπῳ προσήκουσα. Ὑφίσταται δὲ ἐν τῷ γινώσκειν ὀρθῶς ἑαυτὸν καὶ ἄνευ προλήψεως καὶ φιλαυτίας, καὶ τιμᾷν τὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων πλεονεκτήματα οὐχ ἧττον, ἢ τὰ ἑαυτοῦ, καὶ ἴσον ἑκατέρου τῶν ἄκρων ἀφίστασθαι, ἐν οἷς ἔνθεν μὲν ὁ ἀλαζὼν καὶ ὑπερήφανος, ἐκεῖθεν δὲ ὁ χαμερπὴς δοῦλος καὶ κόλαξ ἵστανται. Ὁ μετριόφρων βαδίζει διὰ παντὸς τὴν ὁδὸν αὐτοῦ μεθ' ἡσυχίας, ἐπιμελούμενος τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τοῦτο πράττων, ὅπου ἂν δύνηται, μηδένα παραγκωνιζόμενος, μηδὲ δουλικῶς κολακεύων, ἵνα τύχῃ τιμῆς ἢ ἀξιώματος· καὶ αἰτήσας ταῦτα κοσμίως, πρὶν ἢ δέξηται προσφερόμενα, σκοπεῖ, εἰ ἄρα ἱκανὸς βαστάσαι

(α) Ματθ. κγ'. 8.
(β) Ματθ. ιη'. 2—5.

τὸ δι' αὐτῶν ἐπιτιθέμενον αὐτῷ βάρος, καὶ οὐδὲν ἀναδέχεται, οὐδὲ ζητεῖ ὃ ἂν τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ὑπεραίρῃ· ὃ δ' ἂν ἀναδέξαιτο, τούτου πιστῶς καὶ εὐσυνειδήτως ἐπιμελεῖται, μήτε πρὸς τοὺς ἐπαίνους μήτε πρὸς τοὺς ψόγους τῶν ἄλλων ἀφορῶν. Ἄλλως δὲ οὐδὲν πλέον βούλεται δοκεῖν, ἢ ὅπερ ἀληθῶς ἐστιν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Αὕτη τοίνυν ἐστὶν ἡ τῷ ἀνθρώπῳ μόνη προσήκουσα διαγωγή.

§. 82 *Ἀλεξήματα κατὰ τῆς ὑπερηφανίας.*

Καί τοι ἀνίατος δοκεῖ ἀσθένεια τοῦ πνεύματος ἡ ὑπερηφανία, οὐ μὴν ἀπολύτως τοιαύτη ἐστὶν, ἀλλ' εἴτις βούλοιτο τοῖς ὁμολογουμένοις ἀλεξήμασιν ἐπιμελῶς χρῆσθαι, οὐκ ἀνίατος φανεῖται. Εἴη δ' ἂν τάδε. Α'. τὸ συνεχῶς καὶ σπουδαίως ἀναμιμνήσκεσθαι τῆς ἐξαρτήσεως ἡμῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Πόθεν γὰρ πάντα τὰ ἡμέτερα; Καὶ ποῦ ἂν εἴημεν ἔτι καὶ νῦν, εἰ ἀφέλοι ὁ Θεὸς ἀφ' ἡμῶν τὴν πατρικὴν αὐτοῦ χεῖρα; Ὡς οὐδὲν ὁ ἄνθρωπος χωρὶς τοῦ Θεοῦ! Β'. Τὸ ἀπροκαταλήπτως κρίνειν τὰ τῶν ἀνθρώπων μεγαλεῖα, καὶ τὰς δόξας καὶ τὰς τιμὰς καὶ τοὺς ἐπαίνους. Τί γὰρ ταῦτα πάντα εἰσὶν ἀληθῶς ἐξεταζόμενα; Τίς ἂν εὖ φρονῶν ἔσοιτο καὶ ἐπ' ἐλάχιστον πεποιθὼς ἐπ' αὐτά; ἢ οὐχὶ ἀβέβαια πάντα καὶ εὐμετάβλητα καὶ ὀλιγοχρόνια; Τῆς δὲ ἐπιγείου λήξεως ἐπιστάσης, τί ἂν εἴη πάντων τούτων ὄφελος; Γ'. Τὸ συνεχῶς παρατιθέναι τὴν νῦν ἡμῶν κατάστασιν, πρὸς ἣν ἔδει, διὰ τῶν δοθέντων ἡμῖν χαρισμάτων, ἀφικέσθαι. Ὅσον ἀπέχει ἀφ' ἡμῶν τὸ τέρμα! Δ'. Τὸ θεωρεῖν συνεχῶς τὴν τῶν ἄλλων πρόοδον εἰς τὴν ἠθικὴν τελειότητα, διὰ τῆς μείζονος σπουδῆς καὶ ἀσκήσεως. Ε'. Τὸ ἀναλογίζεσθαι ἀκριβῶς τὴν καθ' ἡμᾶς ἀτέλειαν καὶ τὴν ἐξ ἀλλοτρίας βοηθείας ἐξάρτησιν. Πόσον ἔτι εἰς μόνα τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ ἀθέμιτα ῥέπομεν, πόσον ἔτι βραδεῖς καὶ νωθροὶ ἐσμὲν εἰς τὸ

ἀγαθὸν, ὅπερ ἠδυνάμεθα πρᾶξαι, εἰ καὶ ἡ θέλησις παρῆν. Ὅσῳ οὖν συνεχέστερόν τε καὶ σπουδαιότερον ἀναλογίζεταί τις ταῦτα, τοσούτῳ μᾶλλον καὶ ἡ φαντασία καταβιβάζει τὴν ἑαυτῆς ὑπερήφανον πτέρυγα ἐπὶ τὴν λογικὴν μετριοφροσύνην, ἣν καὶ ταπείνωσιν ὀνομάζομεν.

§. 83. *Φιλαργυρία ἡ περὶ τῆς γενέσεως αὐτῆς.*

Ἀνέκαθεν καὶ ὑπὸ τῆς ἰδίας καὶ ὑπὸ τῆς ἀλλοτρίας πείρας μανθάνει πᾶς τις, τίνα τὰ πρὸς συντήρησιν τῆς ζωῆς καὶ πρὸς εὐπάθειαν τοῦ σώματος συντελοῦντα· καλοῦνται δὲ ταῦτα, ἐπιτήδεια, καί εἰσι πολλὰ, καὶ διάφορα τὴν ἀξίαν, κατὰ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸ τέλος· ἡ δὲ περιουσία αὐτῶν καλεῖται κοινῶς πλοῦτος. Ὁρμὴ οὖν τις ἐμπέφυκε παντὶ ἀνθρώπῳ εἰς τὸ πορίζεσθαι οὐχ ἁπλῶς τὰ εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον ἐπιτήδεια, ἀλλὰ καὶ περιουσίαν αὐτῶν, ἵνα μή ποτε κινδυνεύσῃ σπανίσαι, ἢ καὶ ὅλως στερηθῆναι τούτων, ὡς μὴ παρούσης ἀεὶ τῆς δυνάμεως, οὐδὲ τοῦ καιροῦ, εἰς τὸ πορίζεσθαι ταῦτα· Θείας δήπου οἰκονομίας ἡ ὁρμὴ αὕτη τυγχάνει, ἥπερ δεῖ πείθεσθαι, καὶ μὴ ἀμερίμνως τὸν βίον διάγειν, ἀλλ' οὐ τοῦτο ἔργον κυριώτατον ἡγεῖσθαι τοῦ βίου, ἀλλὰ τῇ κατὰ λόγον μετριότητι θεραπεύειν τὴν ὁρμὴν ταύτην, καὶ περιστέλλειν ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τεθειμένων ὁρίων. Καὶ οὕτω μὲν ἔδει γίνεσθαι, καὶ τοῦτο δὴ τὸ καθῆκον, ἀλλὰ γὰρ πείρᾳ εἰδότες γινώσκομεν, ὅτι πολλάκις καὶ πολλαχῶς ὑπεράλλεται τῶν ὁρίων ἡ ὁρμὴ αὕτη, καὶ εἰς ἀκόρεστον ἐπιθυμίαν διαστρέφεται, μηκέτι ὑπὸ τοῦ δικαίου ἢ ἀδίκου κρατουμένη· Αὕτη οὖν ἡ ἀκράτητος καὶ ἀχαλίνωτος ὁρμὴ εἰς τὸ θησαυρίζειν ἄμετρον τῶν ἐπιτηδείων περιουσίαν καλεῖται γενικῶς μὲν πλεονεξία, εἰδικώτερον δὲ φιλαργυρία.

§. 84. *Περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν αὐτῆς.*

Ὥσπερ ἡ ὑπερηφανία, διὰ τὸ ποικίλως ἐκδηλοῦσθαι, πολλὰς προσωνυμίας λαμβάνει, οὕτω καὶ ἡ πλεονεξία· κοινότερα δὲ ταύτης ὀνόματα λέγονται ταῦτα· ά, ἐναγώνιος μέριμνα τῶν βιωτικῶν· β', πλεονεξία· γ', φιλαργυρία· δ', τοκογλυφία· έ, αἰσχροκέρδεια· ς', φειδωλία· ζ', γλισχρότης καὶ ῥυπαρία ἢ μικρολογία. Καὶ ἐναγώνιος μὲν καλεῖται μέριμνα, ὅταν ἡ πρὸς τὸν πορισμὸν, μᾶλλον δὲ πρὸς τὴν περίσσειαν τῶν ἐπιτηδείων σπουδὴ διενεργῆται μετὰ δειλίας μικροψύχου καὶ μετὰ ταλαιπωρίας, χωρὶς ἀνέσεως, καὶ ὅπου ἔτι, κατὰ πάντα λογισμὸν ἀνθρώπινον, οὐδεὶς φαίνεται ἐνδεχόμενος κίνδυνος στερήσεως· κυρίως δὲ καὶ ὅταν ὑπάρχῃ δυσπιστία τις εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν. Πλεονεξία δὲ, ὅταν τις ἐξ ἀπληστίας μηδὲν ὅριον τίθηται ἢ μέτρον τῇ πρὸς τὴν κτῆσιν σπουδῇ. Φιλαργυρία δὲ ἰδίως, ὅταν πρὸς τὸ ἀργύριον μάλιστα χαίνῃ, καὶ τὴν τούτου κτῆσιν ὑπόθεσιν παντὸς τοῦ βίου ποιῆται, ὡς πᾶν ἄλλο τῶν ἐπιτηδείων ἀναπληροῦντος. Πάλιν δὲ κερδοσκοπία καὶ τοκογλυφία, ὅταν εἰς ὑπέρμετρα καὶ ἄδικα καὶ ἄνομα κέρδη παρεκτρέπηται. Γλισχρότης, ὅταν τῶν ὑπαρχόντων οὕτως ἀντέχηται καὶ φυλάττῃ, ὥστε οὐδ' αὐτὸς ἔτι ἅπτεσθαι αὐτῶν ἢ χρήσασθαι τολμᾷ πρὸς τὰς ἑαυτοῦ χρείας, ἥκιστα δὲ πρὸς τὰς ἀλλοτρίας, ὅπου τὸ τῆς φιλανθρωπίας ἢ καὶ τῆς δικαιοσύνης καθῆκον ἐπιβάλλει τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Ῥυπαρία δὲ καὶ μικρολογία τελευταῖον καλεῖται, ἐπειδάν τις εἰς τεχνάσματα ἀπρεπῆ καὶ φειδωλίας αἰσχράς τε καὶ γελοίας καταφεύγῃ, ἵνα τὸ πολὺ ἔτι πλεῖον ποιήσῃ.

§. 85. *Περὶ τῶν ἐκ τῆς φιλαργυρίας κακῶν.*

Πολλὰ μὲν καὶ ποικίλα εἰσὶ τὰ ἐκ τῆς φιλαργυρίας

κακά, διὸ καὶ ἡ θεία Γραφὴ ἐν κεφαλαίῳ λέγει περὶ αὐτῆς, ὅτι «ῥίζα πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία» (α). τὰ δὲ κυριώτατα τῶν ἐξ αὐτῆς εἰσι ά, ἡ σκληροκαρδία καὶ ἀσπλαγχνία εἰς τὴν τοῦ πλησίον δυστυχίαν· β', ἡ παντὸς εἴδους ἀδικία· γ', ὁ δόλος καὶ ἡ ἀπάτη· δ', ἡ ἀπιστία καὶ προδοσία, ὅπου ἂν φαίνηται ἐκ τούτων κέρδους ἐλπίς· ε', ὀλιγωρία τῆς ἑαυτοῦ προόδου εἰς τὴν ἠθικότητα· ς', ἡ εἰς Θεὸν ἀσέβεια· ζ', ἡ τελεία ἐξαχρείωσις. Ἔτι δὲ καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ ἀνθρώπου ὑγίειαν ἐπηρεάζει δεινῶς ἡ φιλαργυρία τῇ ἀδιαλείπτῳ μερίμνῃ τε καὶ λύπῃ κατατρύχουσα, ἄλλως τε, καὶ ἐπειδὰν μὴ κατ' εὐχὴν ἀποβαίνωσιν, ἢ ὅλως ἀποτυγχάνωσιν αἱ ἐλπίδες. Ὅτι δὲ ἡ φιλαργυρία τὴν τοῦ κρείττονος ἐμποιεῖ καταφρόνησιν, ἐδίδαξε σαφῶς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν διὰ τούτων. «Ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον καὶ ἄκαρπος γίνεται.» (β). Ὅτι δὲ καὶ σκληροκάρδιον αὐτὸν ἀπεργάζεται καὶ πρὸς τὴν τοῦ πλησίον ἀθλιότητα ἀναίσθητον, ἐν τῇ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου παραβολῇ ἐδήλωσε προσθεὶς καὶ τὴν παραίνεσιν, «Ὁρᾶτε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας, ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ» (γ). Εἶπε δὲ καὶ ἄλλην παραβολὴν «Ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα κ. τ. λ. (δ) ἐλέγχων τὸ μωρὸν καὶ ἀσύνετον τῆς ἁμαρτίας ταύτης. Καὶ ὅλως δὲ ἡ πρὸς τὸν πλοῦτον ἄμετρος σπουδὴ κωλυτικόν ἐστι τῆς πρὸς τὰ κρείττονα σπουδῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης, καὶ φιλαδελφίας. Οὕτω δὲ σφοδρῶς θέλγει τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν ὁ πλοῦτος, δεσμεύων καὶ

(α) Α'. Τιμοθ. ς'. 9. (β) Ματθ. ιγ'. 3. κ. ἑ. (γ) Λουκ. ιϛ'. 19.
(δ) Λουκ. ιβ'. 15.

καταγοητεύων αὐτὴν καὶ ἐξαπατῶν, ὥστε, εἰμὴ τοῦτο ἡ καθ' ἡμέραν πεῖρα ἐδίδασκεν, ἄπιστον ἂν ἐδόκει. Ἐγγενομένη γὰρ ἅπαξ ἡ τοῦ πλουτεῖν ἐπιθυμία, ὅλου αὐτίκα τοῦ ἀνθρώπου κατεξουσιάζει οὕτως, ὥστε μηκέτι δύνασθαι, μήτε ἀκούειν ἄλλο, μήτε λογίζεσθαι, μήτε ἐπιθυμεῖν, ἢ πῶς ἂν τὸ πολὺ πλέον ποιήσειε. Διὰ τοῦτο ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἔφη, «Ὅπου ἐστὶν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν» (α). Ὅλον γὰρ ἑαυτὸν φέρων ὁ φιλάργυρος τῷ, ὃν φιλεῖ, πλούτῳ ἀνατίθησιν, οὐκ ἔτι ἡσυχίαν ἄγων, οὐκ ἔτι χορρενύμενος, μέχρις ἂν ξηράνῃ καὶ καταστρέψῃ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ζωήν. Τούθ' ἕνεκα ἀποκαλεῖ ὁ θεῖος Παῦλος τὴν φιλαργυρίαν ἄντικρυς εἰδωλολατρείαν (β), καὶ ἐντόνως τῷ ἑαυτοῦ μαθητῇ Τιμοθέῳ γράφει, «Παραγγέλλειν τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν, ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικοὺς, ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς» (γ).

§. 86. *Ἐν τίνι τὸ τῆς φιλαργυρίας κακόν.*

Ἡ φιλαργυρία διαστροφή τίς ἐστι τοῦ νοὸς καὶ τῆς θελήσεως. Ὁ γὰρ φιλάργυρος τοῦ κρείττονος ἀπολειπόμενος καὶ καταφρονῶν, ἐπὶ τὸ χεῖρον ὅλως πέποιθε, καὶ τοῦτο ἀσπάζεται τὸ ἀσταθὲς καὶ εὐμετάβλητον, καὶ ὀλίγου ἄξιον, καὶ τούτῳ πᾶσαν τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ ἀνατίθησιν. Οὕτω δὲ παραφρονῶν, τὴν μὲν τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν ἐν ἑαυτῷ ἀτιμάζει, τὸν δὲ Θεὸν, τὸ μόνον ὕψιστον καὶ τελειότατον ἀγαθὸν, δεύτερον τίθεται τῶν μη-

(α) Λουκ. ιβ'. 34. (β) Ἐφ. έ. 5. (γ) Α'. Τιμ. ς'. 17—19.

δενὸς ἀξίων παρ' αὐτῷ λογιζομένων, τὸ δὲ ὁμόφυλον πολλαχῶς ἀδικεῖ ἀποστερῶν αὐτοὺς διὰ πλεονεξίαν τῶν ὀφειλομένων εὐεργετημάτων, καὶ καταπιέζων καὶ λυμαινόμενος.

§ 87. *Περὶ τῆς ἐν τῇ φιλαργυρίᾳ εὐθύνης.*

Διάφοροι δ' εἰσὶ καὶ τῆς φιλαργυρίας βαθμοί. Ὅσῳ γὰρ μᾶλλον τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀσεβείᾳ συνέχεται, καὶ τῇ τῶν καθηκόντων ὀλιγωρίᾳ, ἔτι δὲ καὶ τῇ ἀπηνείᾳ καὶ τῇ ἀναλγησίᾳ καὶ τῇ ἀδικίᾳ πρὸς τὸ ὁμόφυλον, καὶ οἱονεὶ τῷ ἀργυρίῳ καὶ τοῖς ἄλλοις κτήμασιν ἐπιμαίνεται, τοσούτῳ μείζων καὶ ἡ ταύτης κακία καὶ ἁμαρτία κρίνεται. Ἄρχεται δ' ἐκεῖθεν, ὅταν τις μηκέτι τοῖς ἐκ τῆς συνήθους ἐπιμελείας τε καὶ φιλοπονίας, ἥπερ παντός ἐστι καθῆκον, γινομένοις ἐπιτηδείοις τῷ βίῳ ἀρκούμενος, δόλους καὶ τέχνας παντοίας μηχανᾶται, οὐχ ἵνα ἐντίμως διατρέφηται, καὶ ἄλλους ὠφελῇ, ἀλλ' ἵνα τοῖς παροῦσι τὰ μὴ προσόντα συνάψῃ, καὶ ἐπὶ παντὸς πράγματος τὸ πλέον ἔχῃ τοῦ δέοντος καὶ ἐπιβάλλοντος. Προβαίνει δὲ περαιτέρω, ἐπειδὰν ἄρξηταί τις καὶ ἐν τῇ τροφῇ καὶ ἐν τῷ ἱματισμῷ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ πνεύματος θεραπείᾳ περιστέλλειν ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους πέρα τοῦ μετρίου, ἵνα καὶ ἐκ τούτου προστεθῇ τι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτῷ. Πρόεισι δ' ἐπὶ μεῖζον, ἐπειδὰν ἄρξηται καὶ ἀδικεῖν ἀτεχνῶς ἐκ πλεονεξίας, καὶ ζημιοῦν μετὰ δόλου, καὶ κλέπτειν δι' ἀπάτης, καὶ πάντα μηχανᾶσθαι, ὅπως τὰ μὴ προσήκοντα ἁρπάσῃ. Ἐπὶ δὲ τὸ μέγιστον ἀφικνεῖται, ἐπειδὰν ἀδιάφορον δοκῇ τῷ φιλαργύρῳ τὸ ὅσιον καὶ ἱερὸν ἢ τὸ βέβηλον, ἐὰν μόνον εἰς κέρδους τινὸς ἀπόλαυσιν συντελῇ. Οὕτω γὰρ βέβηλος παντάπασι γίνεται, ἤτοι ἀλλότριος

τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸς πᾶν τὸ ἐν ἀνθρώποις ἀγαθὸν καὶ δίκαιον καὶ τίμιον ἀναίσθητος ὁ φιλάργυρος.

§. 88. *Αἱ συνήθεις τῶν φιλαργύρων προφάσεις.*

Καί περ οὕτως ἐπονειδίστου κακίας οὔσης τῆς φιλαργυρίας, ὅπου ἂν ἅπαξ κατισχύσῃ, οὐκ ἐλλείπουσι μέντοι οὐδὲ τῷ ῥυπαρωτάτῳ τῶν φιλαργύρων προφάσεις, αἷς ἀγωνίζεται καλύπτειν τὴν μωρίαν τῆς ἑαυτοῦ κλίσεως, καλλίστοις ἐπιχρωννύων χρώμασιν αὐτὴν ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ κακίαν. Κυριώταται δὲ τούτων εἰσὶ ά· Εἴτις, φησὶν ὁ τοῦ Κυρίου Ἀπόστολος, τῶν ἰδίων, καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων (α). Τί δ' ἄλλο ποιῶ ἐγὼ περὶ τοῦ ἐμαυτοῦ οἴκου φροντίζων, ἢ ὅπερ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐντέλλεται; β'. Ἡ ἀσωτεία καὶ ἡ ἀλόγιστος τῶν χρημάτων διασπάθησις κλοπὴ καὶ ἁμαρτία τυγχάνει. Τίς οὖν μοι μέμψεται τὸ μὴ βούλεσθαι τοιαύτῃ ἁμαρτίᾳ ἔνοχον εἶναι; γ', Τὸ μὲν ἀεί τι κατατίθεσθαι πρὸς τὰς ἐνδεχομένας ἀνάγκας, φρόνιμον, τὸ δ' ἀμερίμνως διάγειν, μωρὸν καὶ ἀδόκιμον. Ἐγὼ τοίνυν μωραίνειν οὐ βούλομαι· δ', Ἡ μετὰ φρονήσεως φειδὼ καὶ οἰκονομία καλὸν πανταχοῦ παρέχει καταφύγιον, καὶ πρὸς ὑγίειαν ὠφέλιμος, οἱ δὲ γαστρίμαργοι καὶ δαπανηροὶ μυρίαις ἐμπίπτουσιν ἀνάγκαις καὶ θλίψεσι, καὶ νόσους ἐφέλκονται, καὶ τὸν βίον βραχὺν καὶ ὀδυνηρὸν πολλάκις ἀπεργάζονται. Ἐγὼ δὲ ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, τούτων ἀπήλλαγμαι, καὶ εὖ ἔχω. Τίς ἂν τοῦτο ἀποδοκιμάσειεν; ε', Καὶ ἄλλοι πρὸς τὸ ἴδιον ἀφορῶντες, ἐμμένουσιν, ὅπου ἂν ὄφελός τι βλέπωσιν. Οὐκ ἄρα δίκαιος κἀγὼ τοῦτο πράττειν; Οἱ λόγοι οὗτοι ὀρθῶς μὲν

(α) Α'. Τιμ. ε. 8.

ἐκλαμβανόμενοι, πάντως σωτήριοι κανόνες τῆς ἠθικῆς εἰσιν, ὑπὸ δὲ τοῦ φιλαργύρου καταχρηστικῶς λέγονται, ἵνα μόνον δικαιώσῃ ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων τὴν ἑαυτοῦ ῥυπαρίαν καὶ πλεονεξίαν. Μωρία μὲν γὰρ δήπου καὶ ἀδικία οὐ μικρὰ καὶ πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς οἰκείους τὸ ἀμερίμνως διάγειν περὶ μηδένα δίκαιον πορισμὸν ἀσχολούμενον· οὕτω καὶ τὰ εἰκῇ καὶ ἀφειδῶς καταναλίσκειν τὰ ἐνόντα, καὶ ἀνάγκαις καὶ θλίψεσι περιπίπτειν. Χρὴ δὲ περικόπτειν τὰ περιττά, ἵν' ἐν τοῖς ἀναγκαίοις πλουτῶμεν, οὐ γὰρ τὸ πλοῦτον ἔχειν, ἀλλὰ τὸ μὴ δεῖσθαι πλούτου, πλοῦτός ἐστι μέγιστος. Ἀλλὰ μὴν πόσῳ διαφέρει ταῦτα τῆς τοῦ φιλαργύρου ἐναγωνίου μερίμνης, καὶ τῆς ἀκορέστου δίψης τοῦ πλουτίζεσθαι· διὸ καὶ οὐδαμῶς προσήκουσιν αὐτῷ τὰ σεμνὰ ταῦτα καὶ εὔλογα, οὐδὲ τὴν μωρὰν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν τε καὶ ματαιοπονίαν δικαιοῦσι. « Ζητεῖτε πρῶτον, παραγγέλλει ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. »

§. 89. *Τῆς φιλαργυρίας ἀλεξήματα.*

Ἔφη μὲν ὁ Κύριος, ὅτι δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' οὐχὶ ἀπολύτως· οὐ γὰρ ὁ πλοῦτος κακόν, ἀλλὰ κακὸν ἡ πλεονεξία, κακὸν ἡ φιλαργυρία. Οὐχ ὁ πλοῦτος κακόν, ἀλλὰ τὸ κακῶς κεχρῆσθαι τῷ πλούτῳ, καλὸν δὲ τοῖς διοικοῦσιν αὐτόν, κἂν τῇ θεοσεβεῖ ψυχῇ ἀφορμὴ πρὸς εὐποιίαν κατὰ τὴν μεταδοτικὴν κοινωνίαν ὁ πλοῦτος γίνεται ὥς φησιν ὁ μέγας Βασίλειος (α)· διὸ καὶ τὸ καλῶς πλουτεῖν οὐ κεκώλυκεν ὁ Θεός, ἀλλὰ γὰρ τὸ

(α) Ἐν κφ. ιδ. Ἠθικ.

ἀδίκως καὶ ἀπλήστως πλουτεῖν. Ἔστι τοίνυν, ὅπως καὶ ὁ πλούσιος σώζοιτο, εἰ γινώσκοι καὶ χρῷτο τούτοις, α΄ ἀναλογίζεσθαι συνεχῶς καὶ σπουδαίως τὰ ἐκ τῆς φιλαργυρίας κακὰ (§ 85) ἐπειδὰν κατισχύσῃ· β΄, ὁρᾷν μετὰ προσοχῆς τὸ ἄστατον καὶ ἐπισφαλὲς τῶν, ἐφ' οἷς ὁ πλεονέκτης οὕτω μοχθεῖ θλιβόμενος, κακουχούμενος, καὶ πεποιθὼς οὕτως ἐπ' αὐτά. Δραπέτης γὰρ ὁ πλοῦτος ἀεὶ, καὶ τὸ βεβηκὸς οὐκ ἔχει, μεθύει δὲ μᾶλλον καὶ διανένευκεν εἰς ἀποστασίαν, καὶ πόδας ἔχει σαθρούς· ἢ ὥς φησιν ὁ Μέγας Βασίλειος (α) « Ῥευστὴ ἡ » φύσις τοῦ πλούτου· χειμάῤῥου ὀξύτερον τοὺς ἔχον» τας παρατρέχει· ἄλλοτε ἄλλον πέφυκε παραμείβεσθαι. » Ὥσπερ ποταμὸς, ἀφ' ὑψηλοῦ φερόμενος, ἐγγίζει μὲν » τοῖς παρεστῶσι τῇ ὄχθῃ, ὁμοῦ δὲ ἥψατο, καὶ εὐθὺς » ἀνεχώρησεν, οὕτω καὶ ἡ τοῦ πλούτου εὐκολία ὀξυτά» την ἔχει καὶ ὀλισθηρὰν τὴν παρουσίαν, ἄλλους ἐξ » ἄλλων παραμείβεσθαι πεφυκυῖα· Σήμερον τοῦδε ἀγρὸς » καὶ αὔριον ἑτέρου, καὶ μετ' ὀλίγον ἄλλου. Καὶ χρυ» σὸς, ἀεὶ τὰς τοῦ ἔχοντος χεῖρας διαῤῥέων, ἐφ' ἕτερον » μεταβαίνει, καὶ ἀπ' ἐκείνου πρὸς ἄλλον· μᾶλλον δύ» νασαι ὕδωρ τῇ χειρὶ περιλαβὼν κατασχεῖν, ἢ πλοῦτον » σεαυτῷ διαρκῶς συντηρῆσαι. » Ὁ Ἰὼβ ἦν πλούσιος σφόδρα, ἀλλ' αἴφνης πτωχότατος ἔμεινε, διὰ τοῦτο παραινεῖ ὁ μακάριος Δαυίδ, « Πλοῦτος ἐὰν ῥέῃ, μὴ προσ» τίθεσθε καρδίαν » (β)· γ΄, παραβάλλειν συνεχῶς τὸ παρὰ τοῦ κόσμου διδόμενον πρὸς ὃ ἐπαγγέλλεται δώσειν ἡμῖν ὁ Θεὸς ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ, ἐὰν ὡς τέκνα ἀγαπητὰ τῷ παναγίῳ αὐτοῦ θελήματι ὑπακούωμεν· δ΄, γνῶσιν ἐναργῆ καὶ τελείαν, ὅσον ἐνδέχεται, κτᾶσθαι τῆς τοῦ Θεοῦ πατρικῆς προνοίας. Ὁ γὰρ μὴ παντάπασι

(α) Ἐν ψαλμ. ξε΄. (β) Ψαλμ. ξέ. 10.

νωθρὸς καὶ ἀργὸς, ἀλλ' ἐπιμελῶς τε ἔργον τίμιον ἐργαζόμενος, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ὑπερτάτης δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ διατελεῖ, καὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ ἔσται ἀεὶ τὰ κατ' αὐτὸν ἔν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ οὐκ ἂν ἀπώσαιτο οὐδὲ παρίδοιεν αὐτὸν ἡ καὶ τοῖς κόραξι παρέχουσα τροφὴν ἀνεξάντλητος ἀγαθότης· ὁ γὰρ ἐν μικροῖς μέγας, κἂν τοῖς μεγάλοις μείζων φανεῖται. Εἴτις οὖν ταῦτα συνεχῶς ἀναλογίζοιτο, οὐκ ἔτι ἔσται ἐν ἀγωνίᾳ περὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου, ὡς εἰ ἐξ ἑαυτοῦ ἠδύνατο, χωρὶς τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ εὐδοκίας καὶ ἀντιλήψεως κατεργάζεσθαι τὴν ἑαυτοῦ εὐδαιμονίαν. «Οὔτε τοῦ θέλοντός, φησιν, οὔτε τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ.» (α) ε, Ἀσκεῖν τὴν πρακτικὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον. Πολλάκις γὰρ ὁ πλεονέκτης ἄσπλαγχνος γίνεται καὶ σκληροκάρδιος, ὅτι οὐδέποτε ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἐθεάσατο δυστυχίαν, οὐδ' ἐπειράσατο, ὅσῳ ἥδιον καὶ μακαριώτερον διδόναι ἢ λαμβάνειν. Διὸ καὶ ὁ Κύριος ἐντέλλεται, «Δότε ἐλεημοσύνην, ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (β). Ἀλλ' οὐδὲν ὄφελος πάντων τῶν ἄλλων, ἐὰν μὴ πρόῤῥιζον ἀνασπασθῇ τὸ κακόν. Εἰσὶ δὲ ῥίζαι τούτου α, ὁ τῆς ἐνδείας φόβος· β', ἡ τῶν οἰκείων ὑπερβάλλουσα ἀγάπη, καὶ ἡ περὶ αὐτῶν ὑπέρμετρος μέριμνα· γ', ἡ κενοδοξία, ὅπως τις ὅμοιος ἄλλοις τισὶν ἐν τῷ πλούτῳ γένηται. Ὅθεν οὖν ἡ πλεονεξία βλαστάνει, ἐκεῖ καὶ ἀγωνιστέον ἐκριζῶσαι αὐτήν· τῆς γὰρ ῥίζης ἀναιρεθείσης, αὐτίκα καὶ οἱ βλαστοὶ μαραίνονται καὶ ἐκλείπουσιν, ἐκείνης δὲ μενούσης, ματαιοπονεῖν ἐστὶ τὸ τοὺς βλαστοὺς ἀποκόπτειν.

(α) Ῥωμ. θ'. 16. (β) Λουκ. ιβ'. 33.

Περὶ πορνείας.

§. 90. *Ἀρχικὸν τέλος τῆς γεννητικῆς ὁρμῆς, καὶ νόμιμος αὐτῆς θεραπεία.*

Ἀνὰ πᾶσαν τὴν φύσιν, ὅπου φαίνεται ζωή τις, δηλοῦται πολυειδῶς καὶ ὁρμὴ πρὸς τὸ γεννᾷν. Ἔστι δ' αὕτη ἀναγκαία πρὸς τὴν τοῦ γένους διατήρησιν, ὡς ἀνακαινίζουσα διὰ τῆς γεννήσεως τὰ καθ' ἑκάστην ἀποβιοῦντα ἄτομα. Προσετέθη δὲ τῇ ὁρμῇ ταύτῃ καὶ ὄργανα, ἐν οἷς δείκνυται, καὶ τῇ τῶν ὀργάνων χρήσει αἴσθημα ὀξὺ καὶ ἡδὺ συνῆπται, ὑφ' οὗ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ γενεσιουργοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, ἡ τοῦ γένους προαγωγή τε καὶ διατήρησις βοηθεῖται. Ἐπεὶ δ' ἡ τοῦ ἀνθρώπου γέννησίς τε καὶ ἀνατροφὴ λίαν δυσχερὴς καὶ ἐπικίνδυνός ἐστι, καὶ οὐκ ἂν πολλοὶ ῥαδίως τεκνοποιεῖν ἐπιχειρήσειαν, εἰ μὴ ὑπὸ σφοδρᾶς ἐπιθυμίας συνωθοῖντο, ὀξύτερόν τε καὶ σφοδρότερον τῷ ἀνθρώπῳ ἐμπέφυκε τὸ ῥηθὲν αἴσθημα. Η μὲν οὖν ὁρμὴ αὕτη, σφοδροτάτη οὖσα καὶ ἀκάθεκτος, ἐὰν μὴ ἀδιαλείπτως περιστέλληται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς λογικῆς μετριότητος, πολλάκις αἰτία γίνεται ταραχῆς παντοίας καὶ φθορᾶς ἀλγεινοτάτης. Πῶς δὲ χρὴ θεραπεύειν αὐτήν; Μόνον θεμιτὸν καὶ δίκαιον ὁμολογεῖται τὸ διὰ τοῦ νομίμου γάμου, καὶ οὐδαμῶς ἄλλως ἔξεστι χρήσασθαι τῇ ὁρμῇ ταύτῃ καὶ τοῖς ὀργάνοις· κἀκεῖ δὲ, ἵνα τὸ καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος τῇ διαμονῇ τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς εἰκόνος Θεοῦ, συντελέσῃ· πᾶσα δὲ ἄλλη χρῆσις, παρὰ τὴν εἰρημένην, ἄνομός ἐστι καὶ ἁμαρτωλὴ, ὡς ἐναντία α', τῇ τοῦ Θεοῦ ἐντολῇ· β', τῇ ὠφελείᾳ ἑκάστου τῶν ἐκγόνων· γ', τῷ ἀγαθῷ πάσης τῆς ἀνθρωπότητος· καὶ γὰρ καὶ αὐτῇ τῇ προαγωγῇ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῇ ἠθικότητι βλαβερωτάτη γίνεται πᾶσα ἄλλη θεραπεία τῆς ὁρμῆς ταύτης, παρὰ

τὴν ἐν τῷ νομίμῳ γάμῳ. Ἐνέθηκε μὲν γὰρ ὁ Θεὸς τὴν ὁρμὴν ταύτην, βουλόμενος διαμένειν ἐπὶ τῆς γῆς τὸν ἄνθρωπον, ἔπλασε δὲ κατ' ἀρχὰς ἕνα ἄνδρα καὶ γυναῖκα μίαν, συνάψας αὐτοὺς τῷ γάμῳ εἰς σημεῖον α', ὅτι θέλημα αὐτοῦ ἦν διατηρεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον οὕτως ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ β', ὅτι καὶ τὸν γάμον αὐτὸν ἐν ἑνὶ ἀνδρὶ καὶ μιᾷ γυναικὶ δεῖ γίνεσθαι. Οὕτω γὰρ καὶ περὶ τῶν τέκνων αὐτῶν προσηκόντως δύνανται φροντίζειν.

§. 91. *Περὶ τῆς ἀθεμίτου θεραπείας τῆς ὁρμῆς ταύτης.*

Οἱ ἀθεμίτως τὴν γεννητικὴν ὁρμὴν θεραπεύειν ζητοῦντες, οὐδόλως περὶ τῶν ἐκ τῆς παρανόμου μίξεως τικτομένων φροντίζουσι, τί ἂν γένοιντο ταῦτα ἐν τῷ κόσμῳ. Διὸ καὶ συνήθως τυγχάνουσι ταῦτα ἐγκαταλελειμμένα, καὶ οὐ μόνον ἄχρηστα, ἀλλὰ καὶ βλαβερὰ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας μέλη. Ἐκ τούτου οὖν ἤδη δῆλον γίνεται, διατί πᾶσα ἐκτὸς τοῦ νομίμου γάμου θεραπεία τῆς γεννητικῆς ὁρμῆς ἀθέμιτός ἐστι καὶ ἁμαρτωλή. Ἔτι δὲ ἐπαισθητότερον γίνεται, ἐὰν τὰ τῇ ἀθεμίτῳ θεραπείᾳ παρεπόμενα πρὸς τὸ ἦθος καὶ τὴν διατήρησιν τῶν ἀνθρώπων λογίσηταί τις. Ὅταν γὰρ ἅπαξ ἡ ὁρμὴ αὕτη ἐξυπνισθεῖσα παρανόμως θεραπευθῇ, βιαιοτέρα τε καὶ συνεχέστερον ἀεὶ ἐπανέρχεται· καὶ ἐπεὶ οὐδενὶ δεσμῷ οἴεται ἑαυτὸν ὁ ἄγαμος συνέχεσθαι ᾧ κατεχρήσατο προσώπῳ, πρὸς τὴν τῆς ὁρμῆς αὐτοῦ θεραπείαν, ῥᾳδίως ἐπ' ἄλλο τρέπεται, διεγείρων καὶ ἐν ἐκείνῳ καὶ ἐξυπνίζων τὴν ὁρμὴν ταύτην, καὶ οὕτω λίαν ἐπικίνδυνος τῇ ἀθωότητι καὶ τῇ ἀρετῇ καθίσταται, προβαίνων οὕτως εἰς πλάτος καὶ εἰς μῆκος, καὶ μεταδιδοὺς πολλαχοῦ τὴν διαφθοράν. Διὰ τοῦτο παραγγέλλει ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, « μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις... οὐκ οἴδατέ, φησιν, ὅτι μικρὰ

ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ; » (α) Ἡ γὰρ ὁρμὴ, αὐτίκα εἰς πάθος μεταβαλλομένη, ἀκάθεκτός τε καὶ ἀκόρεστος γίνεται, καὶ λίαν καταστρεπτικὴ τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ πνεύματος. Ἡλίκης δὲ ζημίας αἰτία γίνεται τῷ τε ἤθει διὰ τῆς ἀπάτης καὶ τοῦ κακοῦ παραδείγματος, καὶ τῇ προαγωγῇ καὶ διατηρήσει τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει, διὰ τῆς ἀτόπου καταναλώσεως τῶν γεννητικῶν δυνάμεων, ἀπερίγραπτόν τε καὶ ἄφραστον φαίνεται. Οὐδέποτε γὰρ ἀληθῶς ἡσυχίαν ἄγει οὔθ' ἡμέρας οὔτε νυκτὸς ὁ ἄθλιος ὑπὸ τοῦ πάθους, περιίπτανται δ' αὐτὸν πανταχοῦ αἱ τῆς διεφθαρμένης φαντασίας εἰκόνες, πολλάκις καὶ παρὰ γνώμην τῇ ὄψει παριστάμεναι, καὶ τὴν ὁρμὴν τῆς σαρκὸς ἀδιαλείπτως ἐρεθίζουσαι, μέχρις ἂν εἰς τέλος ἐξαντληθεὶς καταταχῇ. Καὶ εἴποτέ τις κακία πᾶσαν αἴσθησιν τῶν κρειττόνων ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ παντελῶς ἀποσβέννυσιν, εἴτις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ἀγαλλίασιν ἀποσχορακίζει, εἴτις καὶ νῦν ἔτι τὴν τῆς κολάσεως φλόγα ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου ἐκκαίει, οὐδεμία ἄλλη τυγχάνει, ἢ αὐτὴ ἡ καλουμένη λαγνεία, ἡ μυρία δεινὰ καὶ θλίψεις τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγουσα. Ὠφελιμώτατον ἄρα, μᾶλλον δὲ ἀναγκαιότατον καὶ σωτηριωδέστατον τὸ ὑπὸ νόμου ἰδίου ἀπαγορεύεσθαι τὴν ἄλλως πως, ἢ ἐν τῷ νομίμῳ γάμῳ θεραπείαν τῆς γεννητικῆς ὁρμῆς. Ἐπερείδεται δ' ὁ νόμος οὗτος τῇ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀξίᾳ, καὶ τῷ λογικῷ, καὶ αὐτῇ τῇ θείᾳ ἐντολῇ. Οὐ γὰρ κατὰ συνθήκην ἁπλῆν, ἢ ἐκ τῆς δυσκολίας ἠθολόγων τινῶν ἀποδοκιμάζεται πᾶσα ἄλλη, πλὴν τῆς ἐν τῷ νομίμῳ γάμῳ, θεραπεία τῆς γεννητικῆς ὁρμῆς, καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αἰσχρὰ καὶ ἄτιμος λογίζεται· ἀλλ' ἐν τῷ καθολικῷ τῶν ἀνθρώπων νοΐ ἐμπέφυκέ τις ἀποστροφὴ καὶ

(α) Α' Κορ. έ. 6.

καταφρόνησις κατὰ πάσης παρανόμου θεραπείας τῆς εἰρημένης ὁρμῆς, ὥσπερ πανταχοῦ καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις, αἰσχρὰ καὶ κτηνώδης λογίζεται ἡ γυνὴ ἡ ἀλλοτρίαις ἐπιθυμίαις ὄργανον ἑαυτὴν παρέχουσα. Ἔξεστι γὰρ αὐτῇ ἑνὶ ἀνδρὶ κατὰ νόμον συνοικῆσαι, ἐπειδὰν βεβαιωθῇ, ὅτι διὰ βίου παραμενεῖ αὐτῇ ἀχώριστος, καὶ περιποιήσεται καὶ αὐτὴν καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς τέκνα, καὶ διαθρέψει, καὶ ἀγαπήσει κατὰ τὸν ὅρον τοῦ νομίμου γάμου. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνὴρ οὐχ ἧττον ἄτιμος λογίζεται, ἐὰν τὰς μὲν ἡδονὰς τοῦ γάμου διώκῃ, τὸ δὲ βάρος αὐτοῦ μὴ βούληται βαστάσαι, ἀποσείων αὐτὰ ἐπὶ μόνῃ τῇ ἀπατηθείσῃ πρὸς τὰς αὐτοῦ ἐπιθυμίας, καὶ ἐξ ἁπλότητος ἢ ἐλαφρίας θῦμα τῇ ἀκολασίᾳ αὐτοῦ γενομένῃ. Ἰδοὺ δὲ τί περὶ τούτου λέγει ἡ θεία γραφή: «Τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι» (α)· ἤτοι ἡ τῷ σώματι ἐμπεφυκυῖα γεννητικὴ ὁρμὴ οὐδαμῶς ἄλλως θεραπευτέα, εἰ μὴ ἐν τῷ κατὰ νόμον γάμῳ, καὶ κατὰ μόνην τὴν θείαν ἐντολὴν χρηστέον αὐτῇ καὶ τοῖς ὀργάνοις αὐτῆς. «Μὴ πλανᾶσθε, φησίν, οὔτε πόρνοι... οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἀρσενοκοῖται... βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι» (β)· Πανταχοῦ ἄρα καὶ ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις κατεγνωσμένη εὑρίσκεται ἡ παράνομος θεραπεία τῆς γεννητικῆς ὁρμῆς.

§. 92. Τὰς παρὰ φύσιν ἁμαρτίας, τὰς διὰ καταχρήσεως τῆς γεννητικῆς ὁρμῆς πραττομένας, ἀναφέρει ὁ θεῖος Ἀπόστολος λέγων, «Παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς» καὶ αὖθις κατωτέρω: Παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη

(α) Α'. Κορ. ς'. 13. (β) Α'. Κορ. ς'. 9—10.

ἀτιμίας· αἵτε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν· ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄρρενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες, καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα » (α). Ἐν τούτοις οὖν δείκνυσιν ὁ μακάριος Παῦλος καὶ τὴν κακὴν ῥίζαν, ἐξ ἧς πᾶσαι αἱ παρὰ φύσιν αὗται ἁμαρτίαι καὶ βδελυρίαι φύονται. Ἡ γὰρ ἀποστροφὴ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ ἀποθέωσις, οὕτως εἰπεῖν, τῆς σαρκός ἐστι πάσης τῆς τοιαύτης βδελυρίας τὸ αἴτιον. Τοῦτο διδάσκει τὸ «Καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα, πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, πορνείᾳ . . . μεστοὺς . . . κακοηθείας» διὰ τοῦτό, φησιν, « οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσίν ».

Κοινοτάτη δέ, ἀλλὰ δὴ καὶ ὀλεθριωτάτη τῶν παρὰ φύσιν ἀκαθαρσιῶν ἐστιν ἡ αὐτοφθορία, μετὰ πολλῆς ὕβρεως καὶ θράσους πραττομένη, ἐπειδάν τις αὐτὸς τὰ ἑαυτοῦ γεννητικὰ μόρια ἐρεθίζῃ διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ γεννώμενον αἴσθημα. Ἡ ἀκαθαρσία αὕτη πρὸς τῷ ἀτιμάζειν τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν καταβιβάζουσα αὐτὸν κατωτέρω καὶ τῶν κτηνῶν, καὶ λίαν καταστρεπτική ἐστιν, ἐκνευρίζουσα μὲν καὶ παραλύουσα πάσας τὰς τοῦ πνεύματος καὶ τὰς τοῦ σώματος δυνάμεις, πρόωρον δὲ καὶ ὀδυνηρὸν ἐπάγουσα θάνατον, ὡς ἀμοιβὴν τῆς τοιαύτης βδελυρίας, πρὸ δὲ τούτου, ταραχὴν ἐσωτερικήν, καὶ δει-

(α) Ῥωμ. ά. 26—29.

λίαν, καὶ ἔκστασιν μάλιστα φρενῶν, ὅταν καὶ ὁ θάνατος προσεγγίζῃ. Ἀντίκειται δ' ἡ ἀκαθαρσία αὕτη ἀπ' εὐθείας τῷ τέλει τῆς γεννητικῆς ὁρμῆς, ὡς ἄσκοπος διασπάθησις τοῦ ὑπὸ τῆς φύσεως πρὸς κρεῖττόν τι ἐντεθέντος εὐγενεστάτου χυμοῦ· καὶ διὰ τὴν μετ' αὐτῆς ὀξεῖαν ἡδονήν, ὅπου ἂν ἐνστῇ, ἐπὶ πολὺν χρόνον διαμένῃ, καὶ εἰς ἕξιν, μᾶλλον δὲ εἰς φυσικὴν ἀνάγκην ἐπὶ τέλους μεταβάλλεται, καίτοι τοῦ συνειδότος διηνεκῶς τὸ αἰσχρὸν καὶ ἀθέμιτον ταύτης ἐλέγχοντος· πολλάκις δὲ καὶ εἰς μανίαν περιέστη, καὶ ἑτέροις διὰ τῆς ἀπάτης μεταδίδοται. Ἔστι δὲ τοῖς νεωτέροις τὰ μάλιστα φθοροποιὸς διὰ τὴν ἔτι τῶν σωματικῶν ἀγγείων τε καὶ ὀργάνων τρυφερότητα, καὶ διὰ τὸ χαλεπῶς τὴν ἐν αὐτῇ συνήθειαν ἀφαιρεῖσθαι, ἀλλὰ διαμένειν, μέχρις οὗ ὀδυνηρὸς θάνατος καὶ τὸ σῶμα καὶ τὰς ὁρμὰς αὐτοῦ ἐλεεινῶς καταστρέψῃ.

§. 93. *Τί χρὴ ποιεῖν, ὅταν, καὶ παρὰ γνώμην, ἡ σαρκικὴ ὁρμὴ ἀνακινῆται.*

Ἐπειδὰν τις τάχιστα γνῷ τοιαύτας ὁρμὰς καὶ αἰσθήματα διεγειρόμενα, ἐπιμελητέον ἐστὶν εὐθὺς παντὶ σθένει, ὅπως μὴ ἐπικρατήσαντα παρακρούσωνται τὸ πνεῦμα, καὶ κατισχύσωσιν αὐτοῦ. Ἀσφαλέστατον δὲ πρὸς τοῦτο, α΄, εἰς ἔργον τραπέσθαι, δεόμενον τῆς τε προσοχῆς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τοῦ σώματος ἐνεργείας· β΄, ἐνατενίζειν τῷ Θεῷ τῷ παντεπόπτῃ καὶ κριτῇ καὶ ἀνταποδότῃ πάσης πράξεως. Ἐὰν γάρ τις ἀκίνητος μένῃ, καὶ ἀμελῇ περιστεῖλαι καὶ κατευνάσαι τὰς τοιαύτας ὁρμάς, εὐλόγως ἂν δόξειεν ἐνασμενίζεσθαι καὶ χαίρειν αὐταῖς. Ἔτι δὲ δεῖ καὶ ἀπολείπεσθαι τῶν συνεχῶν ἐπισκέψεων καὶ συνδιαλέξεων, καὶ τῶν ἀμφιβόλων χαριεντισμῶν, καὶ τῶν ὀρ-

χήσεων, καὶ τῶν νυκτερινῶν συναναστροφῶν, καὶ τῶν κατὰ μόνας περιπάτων, καὶ τῶν ἀσέμνων ἀθυρμάτων, ὅσα ἀφορμὴν εἰς ἐρεθισμὸν τοῖς φιλοσάρκοις παρέχουσιν.

§. 94. *Τὰ ἐκ τῆς λαγνείας κακά.*

Ἀπερίγραπτά τε καὶ ἀνέκφραστά εἰσιν, ἅπερ ἡ λαγνεία συνεπάγεται κακά. Τὰ δὲ κυριώτερα τούτων εἰσὶ ά, Πώρωσις τοῦ πνεύματος· αἱ γὰρ σαρκικαὶ ἡδοναὶ καταγοητεύουσι καὶ καταπίνουσιν, ὡς εἰπεῖν, ὅλον τὸ πνεῦμα, καὶ δεσμεύουσιν αὐτὸ καὶ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν αὐτῶν, ὥστε φαίνεται αὐτῶν ἕνεκα μόνον ζῶν ἔτι καὶ κινούμενον, πρὸς δὲ τἄλλα πάντα ἀηδιάζον. β', Ἀστάθεια γνώμης· κἂν γάρ ποτε γνοίη τις ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβαλόμενος διορθώσασθαι, οὐκ ἐμμένει ὕστερον τῇ γνώμῃ, ἀλλὰ πρὸς τὴν τυχοῦσαν εὐκαιρίαν αὐτίκα, ὧν ἔγνω, ἐπιλανθάνεται. γ', Μῖσος ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, ἡ γοῦν τῆς πατρικῆς αὐτοῦ καὶ ἁγίας ἐντολῆς, ὑφ' ἧς αἱ τῆς λαγνείας ἐπιθυμίαι καταστέλλονται. έ, Ἄκρα φιλοζωία· ἐφίεται γὰρ ζῆν ἐπὶ μήκιστον ὁ λάγνος, οὐχ ἵνα ἀγαθόν τι ἐργάσηται, ἀλλ' ἵνα μᾶλλον τῆς ἡδονῆς ἀπολαύσῃ. έ, Καταφρόνησις καὶ ὀλιγωρία παντὸς τοῦ κρείττονος, καὶ ἀπιστία περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς· οὐδὲ γὰρ βούλεται περὶ τούτου ἀκούειν, ὀνείρους ταῦτα λέγων, καὶ μόνῃ τῇ τῆς σαρκὸς ἡδονῇ προσέχων. ζ', Ὄλεθρος καὶ καταστροφὴ τελεία τῆς ὑγιείας καὶ τῆς ζωῆς, ταραχὴ δὲ καὶ βάσανος ἀδιάλειπτος τοῦ συνειδότος. Συμβαίνουσι δὲ πάντως πάντα ταῦτα τῷ ἀκολάστῳ ἐκ τῆς καταχρήσεως καὶ μωρᾶς καταναλώσεως τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων, ἐκ τῶν σκανδάλων, καὶ τῆς ζημίας τῆς πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς ἄλλους, ἐκ τῆς αὐτοῦ λαγνείας γινομένης. Ὅσῳ γὰρ μᾶλλον κρατύνε-

ται ἡ λαγνεία μετατρεπομένη εἰς πάθος, τοσούτῳ καὶ βλαβερωτέρα καὶ αἰσχροτέρα καθίσταται καὶ ἑαυτῷ καὶ τοῖς ἄλλοις, καὶ ὅσον οὐκ ἄν τις εἴποι, οὐδ᾽ ὁρίσαιτο.

§. 95. *Ἀνασκευὴ τῶν τῆς λαγνείας προφάσεων.*

Καθάπερ οὐκ ἔστιν ὅςτις τῶν κακούργων οὐ σοφίζεται, ἵνα τὴν ἑαυτοῦ καλύψῃ αἰσχύνην, οὕτω καὶ ὁ σαρκικὸς ἀγωνίζεται διὰ παντὸς κατασοφιζόμενος, ἵνα τὸ τῆς ἰδίας διαγωγῆς αἶσχος καλύψῃ. Λέγει τοίνυν· ά, Ἐπεὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐνέθηκε τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὴν γεννητικὴν ὁρμὴν, ἄρα καὶ θεραπεύειν αὐτὴν ἡμᾶς βούλεται. ϐ΄, Ἡ ὁρμὴ αὕτη τῶν σφοδροτάτων πέφυκε, καὶ ἡ πρὸς θεραπείαν αὐτῆς ῥοπὴ ἰσχυρά ἐστι καὶ σφοδρά· θεμιτὸν ἄρα, εἴποτε καὶ κατάχρησις ταύτης γίνεται. γ΄, Τίς γὰρ μεταϐαλεῖν τὴν φύσιν δύναται; Ἐν αὐτῇ πέφυκεν ἡ ὁρμή· διὸ καὶ καθάπερ ἐκείνη, οὕτω καὶ αὕτη ἀμετάτρεπτος μένει· δ΄, Τοὺς τοῦ σώματος χυμοὺς ἀκωλύτως χρὴ διεξιέναι· εἰ γάρ τις τὸν δρόμον αὐτῶν κωλύει, λυμαίνεται καὶ καταστρέφει τὴν ὑγίειαν. έ, Ἡ μετὰ τοῦ θήλεος συμπεριφορὰ λεπτύνει τὸ ἦθος, καὶ πρᾳότερον ἀπεργάζεται, καὶ εὐαισθητότερον τὸν ἄνθρωπον ἀποδείκνυσι, καὶ τὸν νοῦν ἀκονᾷ ἡ πρὸς αὐτὸ συνδιάλεξις, καὶ οὐχ οὕτως ἰοϐόλος καὶ κινδυνώδης ἡ γυνὴ, ὅσον μελαγχολῶντές τινες ἠθικολόγοι ἀποφαίνονται. Τοιαῦτα φλυαροῦντες λέγουσιν ὁσημέραι οἱ ἀκρατεῖς καὶ λάγνοι, τὸ τῆς ἑαυτῶν διαγωγῆς αἶσχος καλύπτειν ἐπιμελούμενοι. Ἀλλ᾽ εἴτις ὀρθῶς καὶ σωφρόνως πάντα ταῦτα ἐξετάσειε, τί ἂν ἄλλο ἴδοι, ἢ ὕθλους καὶ φληνάφους ἀτεχνῶς; Οὐ λόγοι σεσοφισμένοι, ἀλλὰ φρόνημα ὀρθὸν, καὶ βίος χρηστὸς καὶ νόμιμος, ὑπὸ τοῦ συνειδότος δοκιμαζόμενα, ἡσυχίαν ἀληθῆ καὶ ἀνάπαυσιν παρέχουσι,

καὶ εὐδαιμονίζουσι, καὶ δόκιμον παρὰ Θεῷ καὶ παρὰ ἀνθρώποις ἀποφαίνουσι τὸν ἄνθρωπον. Ἐνέθηκε μὲν γὰρ δήπου ὁ Θεὸς τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὴν γεννητικὴν ὁρμὴν, καὶ θεραπεύειν αὐτὴν ἡμᾶς βούλεται, ἀλλάγε καὶ τάξιν ἔθηκεν ὁ αὐτὸς, καθ' ἣν δεῖ θεραπεύειν, καὶ ἡ τάξις αὕτη ὁ νόμιμος γάμος ἐστίν. Ἐν ταύτῃ οὖν ἕκαστος μενέτω μετὰ λόγου καὶ μετριότητος, καὶ οὕτω πράξει ὀρθῶς· τὸ δὲ παρὰ τὴν ὡρισμένην τάξιν, κακὸν καὶ ἁμαρτία. Οὕτω καὶ τὸ δεύτερον· εἰ γὰρ καὶ τῶν σφοδροτάτων τυγχάνει ἡ γεννητικὴ ὁρμὴ, καὶ ἡ χρεία τῆς θεραπείας αὐτῆς μεγάλη, ἀλλ' οὐδαμῶς τὴν κατάχρησιν δικαιοῖ. Τὸ γὰρ τῆς ὁρμῆς βίαιον καὶ σφοδρὸν προσεκτικωτέρους τε καὶ προνοητικωτέρους δεῖ ποιεῖν, οὐχὶ δὲ συγκαταβατικωτέρους. Ὁ γὰρ λόγος περιστέλλειν αὐτὴν δύναται καὶ χαλιναγωγεῖν, ἐὰν μόνον καὶ ἡ γνώμη παρῇ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ σοφίζονται, ὅτι οὐδεὶς δύναται τὴν φύσιν μεταβαλεῖν. Πάντως οὐ δύναται κατά γε τὸν οὐσιώδη αὐτῆς ὀργανισμὸν, ἀλλ' οὐδ' ἀναγκαῖον, οὔτε ζητεῖται τοῦτο οὐδαμῶς. Ζητεῖται δὲ μόνον καταστέλλειν αὐτὴν ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ὡρισμένῃ τάξει, καὶ μὴ διαστρέφειν· τοῦτο δὲ παντὶ τῷ βουλομένῳ δυνατὸν πέφυκε, ὡς μυρίων ὅσων τὸ παράδειγμα βεβαιοῖ. Καὶ τὸ χρῆναι δὲ μὴ κωλύειν τὴν διέξοδον τῶν τοῦ σώματος χυμῶν, εὖ ἂν ἔχοι, ἀλλὰ ζητεῖται, εἰ τοιαύτην διέξοδον ἀναγκαῖον αὐτοῖς παρέχειν, οἵαν ὁ λάγνος καὶ ἀκρατὴς κατεργάζεται μετὰ βίας καὶ παρανόμως. Πῶς γὰρ ἡ τούτων ματαία διασπάθησις δικαιωθήσεται; Ἢ καὶ αὕτη συντελεῖ πρὸς τὴν ὑγίειαν; Ἀλλ' ἡ καθ' ἡμέραν πεῖρα τοὐναντίον δείκνυσιν, ἡ μὲν γὰρ ἄνομος καὶ ἄκαιρος τῶν τοιούτων χυμῶν κατανάλωσις μυρίους πρὸ ὥρας εἰς τὸν τάφον ἐλεεινῶς κατέπεμψεν· ἡ δὲ φειδὼ τούτων, οὐδένα οὐδέποτε οὐδαμοῦ

ἡ ἱστορία δείκνυσιν. Ἀλλὰ καὶ ἰατρῶν παῖδες ὁμολογοῦσιν, ὅτι ὅσῳ ἄν τις φειδωλότερος ᾖ τῶν εὐγενεστάτων χυμῶν τοῦ σώματος, τοσούτῳ καὶ μείζονα τὴν ἀκμὴν καὶ ῥώμην καὶ ζωηρότητα, καὶ τὸ θάῤῥος καὶ τὴν διάρκειαν ἔχει, ἡ δὲ τούτων ἀσώτευσις τοὐναντίον ἐπάγει. Ἀλλὰ τὸ ἦθος λεπτύνεται καὶ ἐξευγενίζεταί, φασι, ὑπὸ τῆς συχνοτέρας μετὰ τοῦ θήλεος συμπεριφορᾶς. Λόγος μάταιος καὶ διακενής! Ἵνα δέ τις δεόντως πεισθῇ, θεασάσθω ἀπροκαταλήπτως τοὺς περὶ ταῦτα τεθηπότας καὶ ἐπτοημένους, καὶ κρινάτω. Καὶ τοσαῦτα μὲν πρὸς τὰ τῶν φιλοσάρκων σοφίσματα. Καλὸν μὲν οὖν, μᾶλλον δὲ κράτιστον παντὶ ἀπὸ πάσης οἵας δήποτε καταχρήσεως τῆς γεννητικῆς ὁρμῆς φυλάττεσθαι· τοῦτο πάντες ἂν ὁμολογήσειαν· ἀλλ' οἱ μὴ δυνάμενοι κρατεῖν ἑαυτῶν, ἀκουσάτωσαν τῆς ἀποστολικῆς ἐντολῆς· « Θέλω, φησί, πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτὸν (παρθένος γὰρ ἦν), ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως· λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν, ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ, εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν· κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι, ἢ πυροῦσθαι. » (α)

§. 96. *Προφυλακτικὰ ἀπὸ τῆς λαγνείας.*

Ὅπως δέ τις ἀπὸ τῆς λαγνείας προφυλάττηται, ἀναγκαῖά εἰσι τάδε.

Α'. Φεύγειν μὲν τὸν ἀργὸν καὶ τρυφηλὸν βίον, τῇ δ' ἐργασίᾳ καὶ τῇ ὀλιγοσιτίᾳ ὑπωπιάζειν μᾶλλον καὶ δουλαγωγεῖν τὸ σῶμα. Ὁ γὰρ τρέφων δοῦλον ἀργόν, κατὰ τὸν Σειράχ, γνώσεται αὐτὸν αὐθάδη.

(α) Α'. Κορ ζ'. 7—10.

Β'. Τηρεῖν ἐπιμελῶς τὰς αἰσθήσεις, ὅρασιν, ἀκοὴν κ. λ. διὰ γὰρ τούτων οἱονεὶ θυρῶν τὰ ἔξωθεν τῇ ψυχῇ ἐπεισέρχεται· καὶ βλέμμα δ' ἀφύλακτον μυρία δύναται τῇ ψυχῇ πράγματα παρασχεῖν, οἷον ἐγένετο ἐν τῷ Δαυίδ, ἰδόντι τὴν Βηρσαβεέ.

Γ'. Φεύγειν τὴν συνήθειαν καὶ ἀναστροφὴν μετὰ τοῦ θήλεος, καὶ τὴν μετὰ τῶν ἀσέμνων περὶ τοὺς λόγους· « Μὴ πλανᾶσθε ἀδελφοί, φησὶν ὁ θεῖος Παῦλος, φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί» (α)· καὶ ὁ Σολομῶν· « Μακρὰν ἀπὸ γυναικὸς πονηρᾶς, καὶ μὴ ἐγγίσῃς ταῖς θύραις τοῦ οἴκου αὐτῆς. » (β)

Δ'. Ἀποστρέφεσθαι τὰ βιβλία ἐκεῖνα καὶ τὰς εἰκόνας, καὶ τὰς παραστάσεις καὶ διαχύσεις, δι' ὧν αἱ σαρκικαὶ ὀρέξεις διαγείρονται· κινδυνωδέστατα δὲ μάλιστα τῶν βιβλίων τὰ τὴν τρυφὴν ἐξυμνοῦντα ὡς τὴν ἄκραν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Ε'. Μεμνῆσθαι διὰ παντὸς τοῦ αἰσχροῦ καὶ μηδαμινοῦ πασῶν τῶν παρανόμων ἡδονῶν τῆς σαρκός, καὶ λογίζεσθαι τὰ ἐξ αὐτῶν κακά· « Ἀκαριαῖον μὲν γάρ ἐστι τὸ ἡδύνον, αἰώνιον δὲ τὸ λυποῦν», φησιν ὁ μακάριος Αὐγουστῖνος (γ)· ἔτι δὲ καὶ τὸ τοῦ σαρκικοῦ τέλος, ὅτι τὰ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος, μετὰ δὲ τοῦτο εὐθύνη βαρεῖα ἐνώπιον τοῦ παντογνώστου καὶ ἀδεκάστως κρίνοντος Θεοῦ, καὶ τελευταῖον κόλασις αἰώνιος· « Τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων θάνατος» (δ).

(α) Α'. Κορ. ιέ. 33.

(β) Παροιμ. ς'. 29.

(γ) Momentaneum est quod delectat, aeternum quod cruciat.

(δ) Ῥωμ. ς'. 21.

Περὶ φθόνου.

§. 97. *Ὅρος καὶ φυσικὴ αὐτοῦ ἰδιότης.*

Ὁ φθόνος ποικιλοτρόπως φανεροῦται, νῦν μὲν, ὡς χαρὰ ἐπὶ τῇ ζημίᾳ καὶ δυσπραγίᾳ τοῦ πλησίον· νῦν δὲ, ὡς δυσμένεια πρὸς τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον, ὅτε καὶ ἐφίεται ὁ φθονερὸς, εἰ ἠδύνατο, ἀφελέσθαι μὲν ἐκείνου, ἑαυτῷ δὲ περιποιήσασθαι ταῦτα. Ὥστε φθόνος ἂν εἴη οὐ μόνον λύπη ἐπὶ τῇ τῶν πέλας εὐπραγίᾳ, ἀλλὰ καὶ χαρὰ ἐπὶ τῇ ζημίᾳ καὶ δυσπραγίᾳ αὐτῶν. Κατ' οὐσίαν ἄρα ἐχθρικόν τι δοκεῖ, καὶ σύνεστιν ἀεὶ τῇ ἀλαζονείᾳ καὶ τῇ πλεονεξίᾳ ταῖς τὴν ἔχθραν διεγειρούσαις. Βουλόμενος γὰρ ὁ φθονερὸς ὑπερέχειν πάντων, ἢ ἴσος γε εἶναι τῇ τῶν κτημάτων περιουσίᾳ, ἐπιθυμεῖ τῶν ἀλλοτρίων, καὶ ἀγωνίζεται, εἴπως ἀφελόμενος αὐτῶν ταῦτα, ἑαυτῷ κτήσαιτο. Ἀλλὰ τούτου οὐκ ὄντος δυνατοῦ, ἐγγίνεται μῖσος καὶ ἔχθρα, θλῖψιν μεγάλην καὶ δυσθυμίαν ἐπάγουσα, καὶ, ἵν' ὁπωσοῦν τὴν ἀποτυχίαν παραμυθήσηται, χαίρει ἐπὶ τῇ ζημίᾳ τοῦ βασκαινομένου, ὥσπερ ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ καὶ τῇ εὐοδώσει τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ ἀνιᾶται δεινῶς, καὶ πρὸς πᾶσαν ἀδικίαν ἤδη διατίθεται. Καὶ ὁ φθόνος οὖν, εἰ μὲν ἅπαξ περί τι δηλοῦται, ἁμαρτία τοῦ φθόνου λέγεται· κακία δὲ, ἐὰν ἐν ἕξει καταστὰς διαμένῃ.

§ 98. *Τὰ ἐκ τοῦ φθόνου κακά.*

Ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις τῶν ψυχικῶν παθῶν αἱ συχναὶ αὐτῶν ἐκδηλώσεις εἰς ἕξιν τὸ πάθος μεταβάλλουσιν, ὅπερ δὴ τότε πηγὴ μυρίων δεινῶν γίνεται, οὕτω καὶ ἐν τῷ φθόνῳ. Ἀντίκειται γὰρ ἐν γένει τῇ τε φιλαδελφίᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ· τῇ μὲν γὰρ προσήκει χαίρειν ἐπὶ τῇ τῶν πέλας

εὐπραγίᾳ· ὁ δὲ φθονερὸς, τοὐναντίον, λυπεῖται ἐπ᾽ αὐτῇ· φιλαδελφίας ἐστὶ τὸ κλαίειν μετὰ κλαιόντων, καὶ εἰς δύναμιν τῷ δυστυχοῦντι βοηθεῖν· ὁ δὲ φθονερὸς ἐπ᾽ οὐδενὶ ἄλλῳ οὕτω μάλιστα ἥδεται, ὅσον ἐπὶ τὸ βλέπειν τὸν φθονούμενον κακῶς πράττοντα καὶ ζημιούμενον. Οὕτω παντάπασιν ἐναντίος τῇ φιλαδελφίᾳ ὁ φθόνος εὑρίσκεται. Οὐμὴν ἀλλὰ καὶ αὐτῇ τῇ δικαιοσύνῃ. Τῆς μὲν γὰρ ἴδιον, ὡς ἱερὰ τὰ ἀλλότρια ἔχοντα, μηδαμῶς ἅπτεσθαι αὐτῶν· ὁ δὲ φθόνος, ἅμα τυχὼν καιροῦ, καὶ χεῖρας ἀδίκους τε καὶ ἁρπακτικὰς ἐπ᾽ αὐτὰ ἐκτείνει, καὶ, ἣν μὴ δυνηθῇ ὑφελέσθαι τι καὶ ζημιῶσαι τὸν φθονούμενον, ἀσχάλλει ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἀδημονεῖ, καὶ εἰς συκοφαντίας καὶ ἐκφαυλισμὸν τοῦ βασκαινομένου ἐκτρέπεται, ὑπούλως τε ταῦτα καὶ σιγῇ διαδιδοὺς, ἢ καὶ μετὰ φανεροῦ καταδιωγμοῦ. Ποῖ δ᾽ ἀσπλαγχνίας τε καὶ ἀπανθρωπίας δύναται ὁ φθόνος παρεκτρέψαι, μυρία δείκνυσι παραδείγματα ἡ τῶν ἀνθρώπων ἱστορία, οἷον τὸ τοῦ Κάϊν, τὸ τῶν υἱῶν τοῦ Ἰακὼβ πρὸς τὸν ἑαυτῶν ἀδελφὸν Ἰωσὴφ, τὸ τοῦ Σαοὺλ, τοῦ Ἀχαὰβ, καὶ ἄλλα ὅτι πλεῖστα. Διὰ ταῦτα καὶ ὁ φθονερὸς φίλος καλεῖται καὶ βοηθὸς τοῦ διαβόλου. « Φθόνῳ δὲ διαβόλου ὁ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, μιμοῦνται δὲ αὐτὸν οἱ τῆς ἐκείνου μερίδος ὄντες » (α). Οὐ μόνον δὲ τοῖς ἀνθρώποις ἐχθρὸς ὑπάρχει ὁ φθονερὸς, ἄδικός τε καὶ ἄσπλαγχνος, ἀλλὰ καὶ κατ᾽ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὀργίζεται, ἀσχάλλων ἐπὶ τῇ πατρικῇ αὐτοῦ προνοίᾳ καὶ ἀγαθότητι, ὅτι καὶ τὸν φθονούμενον ἀγαθοποιεῖ. Ἐπὶ τούτῳ λυπούμενος καταμέμφεται τὴν σοφίαν καὶ ἀγαθότητα αὐτοῦ, κατηγορεῖ τῆς δικαιοσύνης, γογγύζει κατὰ τῆς γενικῆς αὐτοῦ οἰκονομίας. Ἐντεῦθεν οὖν τὸ τοῦ φθόνου κακόηθές τε καὶ

(α) Σοφ. Σολ. β΄. 24.

διεφθαρμένον δηλοῦται· ἐκ γὰρ τοῦ διαβόλου ἐγεννήθη, καὶ διαβολικός ἐστι, ὡς ἐκ τῶν ἐξ αὐτοῦ κακῶν φαίνεται.

§. 99. *Περὶ τῆς ἐν αὐτῷ εὐθύνης.*

Ὅτι μὲν οὖν ὁ φθόνος ἁμαρτία ἐστὶ φύσει μεγάλη καὶ βαρεῖα, καὶ μάλιστα, ὅταν, ἐν ἕξει γενόμενος, δεικνύηται δι' ὧν ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, ἤτοι διὰ τῆς πρὸς τὸ ὁμόφυλον ἀσπλαγχνίας καὶ ἀδικίας, καὶ διὰ τῆς ἀγανακτήσεως ἐναντίον τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τάξεως καὶ οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ, παρὰ πάντων ὁμολογεῖται· ἥττων δ' ἁμαρτία λογίζεται, ὅταν τὰ ἐν οἷς δηλοῦται, μικρὰ καὶ εὐτελῆ ὦσιν, ἡ δὲ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον διάθεσις οὐχ οὕτω κακοήθης καὶ διεστραμμένη, ὥστε καὶ τὰ τοῦ φθόνου δηλωτικὰ τῇ ἀπερισκεψίᾳ μᾶλλον, ἢ τῇ κακοήθει προαιρέσει φαίνονται προσήκοντα. Διὸ κἀν τούτῳ προσεκτέον, μὴ τὸν ἀγαθὸν ζῆλον ἢ τὴν ἅμιλλαν ἀντὶ φθόνου ὑπολαμβάνωμεν· ὑπάρχουσι γὰρ καὶ ταῦτα, καὶ ἀγαθά εἰσι καὶ πλείστου ἄξια, ἐὰν ἐν μετριότητι καὶ κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον φανερῶνται· καὶ προτρέπει ἡμᾶς εἰς αὐτὰ ὁ θεῖος λόγος ἐν τούτοις· « Ζηλοῦτε τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα, διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε τὰ πνευματικά » (α). Οἷον, ὁρῶμέν τι τῶν ἀγαθῶν παρά τινι, καὶ τοῦτο ἐγείρει τὴν ἐπιθυμίαν ἐν ἡμῖν, τοῦ κτήσασθαι καὶ ἡμᾶς αὐτὸ, καὶ ἀρχόμεθα ἤδη διαλογίζεσθαι, πῶς ἂν καὶ ἡμεῖς αὐτὸ πορισαίμεθα. Εἰ μὲν οὖν τὰ πρὸς τοῦτο αἱρεθέντα, ἀγαθὰ τυγχάνουσι, καὶ χωρὶς μίσους πρὸς τοὺς ἄλλους μηδὲ ζημίας, καὶ χωρὶς ἀγανακτήσεως κατὰ τῆς προνοίας καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ θείας οἰκονομίας τὴν κτῆσιν τοῦ ἀγαθοῦ διώκει ὁ ζῆλος, οὐ μόνον ἀνεπίληπτος κρίνεται, ἀλλὰ καὶ

(α) Α'. Κορ. ιβ'. 1.

ἐπαίνων ἄξιος. Οὗτός ἐστιν ἡ εὐγενὴς ἅμιλλα, ἥπερ εὐκταῖον ἂν εἴη ὑπάρχειν ἐν πᾶσιν. Οὐδ', ὅταν τις, ὁρῶν τοὺς ἀναξίους, ἐν ἀξιώματι ὄντας καὶ ἐν πράγμασι πολιτικοῖς, καὶ εἰδὼς αὐτοὺς τῇ ἐξουσίᾳ καὶ τῇ δυνάμει καταχρησομένους εἰς τρυφὴν, καὶ εἰς ὕβριν καὶ καταπίεσιν τῶν ἀσθενεστέρων, ἀσχάλλῃ καὶ δυσανασχετῇ, οὐδέπω οὐδὲ τοῦτο φθόνος, ἀλλὰ ζῆλος ἐπαινετὸς, ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας καὶ δικαιοσύνης, ἐὰν ἐπιθυμῇ ἰδεῖν αὐτοὺς τάχιστα τὴν ἐξουσίαν ἀφαιρεθέντας, καὶ μεταστάντας, ὅπου ἂν ἧττον ἐπιζήμιοι τοῖς ἄλλοις εἶεν· χρὴ δὲ μόνον μετὰ μετριότητος καὶ φιλαδελφίας ζηλοῦν περὶ τούτων. Εἰ δὲ σὺν ἔχθρᾳ κατὰ τοῦ προσώπου, καὶ ὀργῇ κατὰ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ θείας οἰκονομίας μίγνυται ὁ ζῆλος οὗτος, αὐτίκα εἰς ἀληθῆ μεταπίπτει φθόνον. Οὐ γὰρ δυσχερὴς ἡ ἀπὸ τοῦ ζήλου καὶ τῆς ἁμίλλης εἰς τὸν φθόνον μετάπτωσις.

§. 100. *Ἀλεξήματα κατὰ τοῦ φθόνου.*

Χαλεπὴ μὲν καὶ λίαν ἐπίπονος ἡ θεραπεία τοῦ φθόνου, ὅτε μάλιστα πάλαι τυγχάνει τῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει προσπεφυκώς· τῇ δὲ σὺν ἐπιμελείᾳ χρήσει τῶν πρὸς τοῦτο ἐπιτηδείων, οὐκ ἀνίατον. Προσφορώτατα τοίνυν κρίνονται ταῦτα, Α'. Μηδαμῶς τεθηπέναι καὶ ἐπτοῆσθαι, κατὰ τοὺς πολλοὺς καὶ μωροὺς, ἐπὶ τῇ δυνάμει καὶ ἐξουσίᾳ καὶ τῷ πλούτῳ καὶ ταῖς ἡδοναῖς. Ταῦτα γὰρ, ὑπὲρ ὃ δεῖ θαυμαζόμενα, τὸν φθόνον ἀναφλέγουσιν· ἀεὶ δὲ μνημονεύειν τοῦ ἀποστολικοῦ λόγου, «Ἔστι πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας, οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα» (α). Β'. Τὸ τοῦ φθόνου αἰσχρὸν καὶ μωρὸν, καὶ τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐπιφερομένας τοῖς ἀνθρώποις ζημίας

(α) Α'. Τιμ. ς'. 6—8.

συνεχῶς τε καὶ σπουδαίως ἀναλογίζεσθαι. Οὐχὶ πάντες ἡμεῖς ἀδελφοὶ ἀλλήλων ἐσμέν; Οἷον δὲ αἶσχος βασκαίνειν ἀλλήλοις ἀδελφοὺς ὄντας, καὶ πολλάκις ἐπὶ μικροῖς καὶ εὐτελέσιν! Ἡλίκας δὲ ταραχὰς καὶ δεινὰ ἐπήνεγκεν ὁ φθόνος ἀνέκαθεν! Οὐχὶ διὰ φθόνον ἐφονεύθη ὁ ἀθῶος Ἄβελ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Κάϊν; οὐχὶ Δαυὶδ, ὁ πρᾳότατος καὶ πιστὸς τοῦ Σαοὺλ θεράπων, διὰ φθόνον ἐδιώκετο ἀπηνῶς ὑπ' αὐτοῦ; οὐχὶ διὰ φθόνον καὶ ὁ Ἀχαὰβ κατέκρινε τὸν πτωχὸν Ναβουθαὶ λιθασθῆναι, καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων παρέδωκαν τὸν ἄμωμον Ἰησοῦν Πιλάτῳ σταυρωθῆναι; Γ'. Ὀρθὰς καὶ ἐναργεῖς κτᾶσθαι γνώσεις τῆς θείας προνοίας, τῆς τὰ πάντα πανσόφως καὶ παναγάθως κυβερνώσης, ἔτι δὲ καὶ τῆς θείας σοφίας καὶ ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης. Ἐξιχνιάσαι μὲν γὰρ ἐντελῶς τὰ ἀνεξερεύνητα τοῦ Θεοῦ κρίματα, καὶ καταμαθεῖν, διατί τοῦτον μὲν ὑψοῖ, ἐκεῖνον δὲ ταπεινοῖ, καὶ διατί νῦν μὲν οὕτως, νῦν δὲ ἄλλως τὰ τῶν ἀνθρώπων διεξάγει, ἀνέφικτον ἡμῖν τοῦτό γε· ὅτι δὲ οὐδένα ἀδικεῖ, ἐγγυᾶται ἡμῖν ἀποχρώντως ἡ ἄπειρος αὐτοῦ σοφία καὶ ἀγαθότης καὶ δικαιοσύνη. Δ'. Μηδέποτε τῶν λόγων ἐπιλανθάνεσθαι, ὑφ' ὧν ἡ γνησία κρατύνεται καὶ ἀκμάζει φιλαδελφία· ἔνθα γὰρ ἂν αὕτη παρείη, οὐδεὶς ἂν εἰσίοι φθόνος. Ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει τὸ κατὰ πᾶσαν τὴν ὁρατὴν κτίσιν ἔξοχον ἀριστούργημα τῆς παντοδυναμίας, τῆς σοφίας, καὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, ὡρισμένον εἰς εἰκόνα ζῶσαν καὶ ἐξομοίωσιν τοῦ δημιουργοῦ αὐτοῦ, ἠξιώθη δὲ καὶ προνοίας ἐξαιρέτου, καὶ ἀγάπης, καὶ ἐλέους παρὰ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, ἐξαγορασθεὶς τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ αὐτοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, καὶ λυτρωθεὶς ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς φθορᾶς. Ὁ δὲ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος διανέμει ποικίλως ἡμῖν τὰ πλούσια αὐτοῦ

δῶρα, οὐχ ἵνα φθονῶμεν καὶ δυσμενῶς ἔχωμεν πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' ἵνα εὐκαιρίαν ἔχωμεν ἀγαθοποιεῖν τε καὶ δεικνύναι τὴν ἀγάπην τὴν εἰς ἀλλήλους. Πηγὴ δὲ πρώτη τοῦ φθόνου τυγχάνει ἡ ὑπερφιλαυτία, ἐξ ἧς ἡ μετὰ λύπης πλεονεξία, ἣν καλοῦμεν φθόνον, νῦν μὲν εἰς φιλαργυρίαν, νῦν δὲ εἰς ὑπερηφανίαν ἀποῤῥέπουσα· ὅπου δ' ἂν μηδεμία λείπηται ἐλπὶς τοῦ τυχεῖν ὧν ἐφίεται, εἰς χαιρεκακίαν ἢ δυσμένειαν μεταβάλλεται. Ὥσπερ δὲ πρὸς θεραπείαν παντὸς κακοῦ ἀναγκαῖον τὴν ῥίζαν ἐξευρόντα ἀνασπάσαι, οὕτω καὶ ἐν τῷ φθόνῳ.

Περὶ γαστριμαργίας.

§. 101. *Ὅτι ἐμπέφυκε τῇ σωματικῇ φύσει ἡ τῆς βρώσεως καὶ τῆς πόσεως χρεία.*

Πᾶν τὸ ζωῆς μέτοχον, καὶ ἐφιέμενον τοῦ ζῆν φαίνεται· ἐκ δὲ τούτου ἡ περὶ τῶν τοῦ ζῆν συντηρητικῶν φροντὶς, καὶ ὁ φόβος ἀπὸ τῶν λυμαινομένων αὐτό. Καλοῦνται δὲ τὰ τῆς ζωῆς συντηρητικὰ, ἐπιτήδεια ἢ ἀναγκαῖα τοῦ ζῆν, ὡς ἀλλαχοῦ εἴρηται· καὶ τούτων τὰ μέν εἰσι στερεὰ, τὰ δὲ, ῥευστά· ἀμφοτέρων δὲ δεῖται πρὸς συντήρησιν πᾶσα ὀργανικὴ ζωὴ, καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ ἀνθρώπου. Εἰ γὰρ μὴ καθ' ἑκάστην ἀναπληροῦται διὰ τῆς τροφῆς τὸ ἐκ τῆς διαφορήσεως καὶ τῶν ἄλλων φυσικῶν κενώσεων διηνεκῶς ἀφαιρούμενον τῆς δυνάμεως, κινδυνεύει ταχέως ἡ ὀργανικὴ ζωὴ ἀπομαρανθῆναί τε καὶ παντελῶς διαλυθῆναι. Πάλιν δὲ τῶν ἐπιτηδείων τὰ μὲν στερεὰ καλοῦνται βρώματα· ποτὰ δὲ, τὰ ῥευστά. Ἐν μὲν οὖν τῇ τοῦ παντὸς δημιουργίᾳ προὐνόησεν ὁ πανάγαθος Θεὸς ἐξαιρέτως καὶ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου διατροφῆς, ὁρίσας πρὸς τοῦτο τὰ πλεῖστα τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, ὡς

οὐ μόνον ἐκ τῆς αὐτῶν φύσεως, ἀλλὰ δὴ καὶ ἐκ τῆς θείας Γραφῆς δηλοῦται. « Καὶ ἐξανέτειλεν ἔτι ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὡραῖον εἰς ὅρασιν, καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν· καὶ ἐνετείλατο κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ λέγων, ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῇ. » (α) καὶ κατωτέρω, « Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ Νῶε, καὶ πᾶν ἑρπετὸν, ὅ ἐστι ζῶν, ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν, ὡς λάχανα χόρτου δέδωκα ὑμῖν τὰ πάντα » (β). Ποικίλα ἄρα, ὡς ἐκ τῶν θείων λογίων μαρτυρεῖται, τὰ πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτήδεια, ἀλλ' οὐκ ἀνάγκη καὶ ἀπολαύειν ἅμα πάντων, μᾶλλον δὲ καὶ ὠφελιμώτερον δείκνυται ὑπὸ τῆς πείρας τὸ ἀπέχεσθαι τῆς τῶν βρωμάτων ποικιλίας ἐν τῇ τῆς τροφῆς μεταλήψει. « Πάντα μοι ἔξεστί, φησιν ὁ μακάριος Παῦλος, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος, τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν « (γ).

§ 102. *Πῶς δεῖ τῶν πρὸς τροφὴν μεταλαμβάνειν.*

Ὥσπερ ἐν τῇ θεραπείᾳ τῆς γεννητικῆς ὁρμῆς, οὕτω καὶ ἐν τῇ μεταλήψει τῆς τροφῆς ἐμπέφυκέ τι τῶν ἡδέων αἰσθημάτων, πανσόφως ὑπὸ τοῦ παναγάθου δημιουργοῦ οὕτως οἰκονομηθὲν, ἐφ' ᾧ πᾶς τις προτρέπηται καὶ ἀναγκάζηται εἰς τὸ πορίζεσθαι ἐπιμελῶς τὰ ἐπιτήδεια, καὶ κατὰ μέτρον δίκαιόν τε καὶ πρέπον μεταλαμβάνειν αὐτῶν. Οὐ χρὴ δὲ κυρίως τῆς τροφῆς ἀπολαύοντας, πρὸς τὸ ἐξ αὐτῆς ἡδὺ ἀφορᾷν, ἀλλὰ πρὸς τὴν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγιείας διατήρησιν· ταύτης δὲ πάλιν σκοπὸς ἔστω ἡ διὰ τῆς καθ' ἡμέραν ἐκπληρώσεως τῶν ἡμετέρων καθηκόντων προσέγγισις εἰς τὸν ὕψιστον

(α) Γεν. β'. 9. (β) Γεν. θ'. 3. (γ) Α'. Κορ. ς'. 13.

σκοπὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅς ἐστιν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσις. Τοῦτο οὖν καὶ οἱ ἀρχαῖοι τῶν ἔξω σοφῶν συνειδότες ἔλεγον· Ἐσθίομεν, ἵνα ζῶμεν, οὐ ζῶμεν δὲ ἵνα ἐσθίωμεν. Ἀλλ' ὅμως ῥέπουσί τινες σφόδρα πρὸς τὴν ἐκ τῆς μεταλήψεως τῆς τροφῆς ἡδονὴν, καὶ ἡ ῥοπὴ αὕτη λίαν ἐπικίνδυνος τῇ ἀρετῇ καθίσταται, εἰς ὁρμὴν ἀκάθεκτον μεταβαλλομένη, καὶ τὸ πνεῦμα ἐπισκοτίζουσα, καὶ δεσμεύουσα αὐτὸ τῷ σώματι, καὶ κατασπῶσα τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τὸ κτηνῶδες. Συμβαίνει δὲ τοῦτο μάλιστα, ὅταν τέλος μὲν τῆς τροφῆς μόνη ἡ ἐκ ταύτης ἡδονὴ κακῶς λογίζηται, τὸ δὲ προσῆκον μέτρον ἐν τῇ μεθέξει ταύτης ὑπερβαίνηται, χάριν δὲ ταύτης καταναλίσκηται καὶ χρόνος, καὶ πόνος, καὶ δαπάνη τοσαύτη, ὥστε καὶ πρὸς τὰ κρείττονα τῶν καθηκόντων μηκέτι ἡμᾶς ἐπαρκεῖν. Κατὰ ταῦτα τοίνυν περιγραφείη ἂν ἡ γαστριμαργία ὡς ἐν τύπῳ, οὐκέτι ὄρεξις ἐκ τῆς φυσικῆς ἀνάγκης ἐγειρομένη, καὶ ὑπὸ τοῦ λόγου διοικουμένη, ἀλλ' ὁρμὴ ἀκάθεκτος πρὸς τὴν ἐκ τῆς βρώσεως ἡδονήν. Δηλοῦται δὲ, ἢ ὡς πρᾶξις μία, καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἁμαρτία, ἢ ὡς διάθεσις ἐν ἕξει πρὸς τὰς τοιαύτας πράξεις, καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ κακία τῆς γαστριμαργίας. Καὶ ἡ μὲν πρὸς τὴν ἐκ τῆς βρώσεως ἡδονὴν ῥοπὴ καλεῖται αὐτὸ τοῦτο κυρίως γαστριμαργία· ἡ δὲ πρὸς τὴν ἐκ τῆς πόσεως, φιλοποσία, ἧς ὁ ἀνώτερος βαθμὸς, ὅταν ἡ τοῦ λόγου ἐνέργεια πρὸς καιρὸν διακόπτηται καὶ κωλύηται, κραιπάλη καλεῖται καὶ μέθη, ὥσπερ ἡ τῶν συνήθων βρωμάτων καταφρονοῦσα, καὶ ἐπὶ τὴν ὀξυτέραν ἢ λεπτοτέραν ἡδονὴν τὴν ἐκ τῆς βρώσεως ἀποῤῥέπουσα ὁρμὴ, λαιμαργία, καὶ λιχνεία καλεῖται. Ἐὰν δὲ καὶ δαπάνη μείζων τῆς δεούσης χάριν τῆς λαιμαργίας ἀναλίσκηται, ὥστε καὶ φθείρειν τὴν ὑπάρχουσαν οὐσίαν καὶ

τὴν ἐν αὐτῇ εὐημερίαν, ἀδδηφαγία, καὶ κοιλιοδουλεία, μᾶλλον δὲ ἀσωτία ἄντικρυς καὶ ἀκρασία λέγεται.

§. 103. *Τὰ ἐκ τῆς γαστριμαργίας κακά.*

Ποικιλώτερα ταῦτά εἰσι καὶ πλείονα, ἢ ὥστε δύνασθαι πάντα καταλέξαι, τὰ δὲ ὀνομαστότερά εἰσι ά, χαρὰ ματαία καὶ ἄφρων· β', βωμολοχία καὶ γελωτοποιΐα· γ', ἀκαθαρσία· δ', σκότωσις τοῦ νοός· έ, ἀπήνεια πρὸς τὴν τῶν πέλας δυστυχίαν· ς', φθορὰ τῆς ὑγιείας· ζ', ἀσώτευσις τῶν ὑπαρχόντων· ή, ὀλιγωρία τῶν ὑψηλοτέρων καθηκόντων· θ', λήθη καὶ ἀδιαφορία περί τε τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ· ί, παντελὴς ἀμεριμνία περὶ τῆς ὑψηλῆς κλήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ κοινὸς τῶν ἀνθρώπων νοῦς, καὶ ἡ θεία Γραφὴ τὸ τῆς γαστριμαργίας καὶ ἀκρασίας κακὸν ὡς πάνυ αἰσχρόν τε καὶ βλαβερὸν κατακρίνουσι· « Προσέχετε ἑαυτοῖς, φησιν ὁ Χριστὸς, μήποτε βαρυνθῶσιν αἱ καρδίαι ὑμῶν ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς. » (α) Ὁ δὲ θεῖος Παῦλος τοὺς περὶ ταῦτα ἀκρατεῖς « δούλους ἀποκαλεῖ τῆς σαρκὸς, καὶ ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ, ὧν τὸ τέλος, φησὶν, ἀπώλεια, ὧν ὁ Θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν » (β). Ἐν δὲ τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ τοὺς κώμους καὶ τὴν μέθην ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ σκότους καταριθμεῖ, ἴσα τῇ πορνείᾳ καὶ τῇ μοιχείᾳ· « Ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατήσωμεν, μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις. » (γ) Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν καταλέγει τὴν μέθην καὶ τὴν γαστριμαργίαν ἐν τοῖς ἔργοις τῆς σαρκὸς, ἀποφαινόμενος, ὅτι « Οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες

(α) Λουκ. κά. 34. (β) Φιλιπ. γ'. 18. (γ) Ῥωμ. ιγ'. 12.

βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν» (α). Ἀναγνώτω δέ τις ἐνταῦθα καὶ τὴν περὶ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου παραβολὴν τοῦ Κυρίου (β). Ὁ δὲ κοινὸς νοῦς, πῶς περὶ τοῦ κώμου καὶ τῆς μέθης διαλογίζεται καὶ κρίνει; ἢ οὐχὶ πάντες ὑπὸ δειλίας τινὸς καὶ φρίκης καὶ ἀποστροφῆς κατέχονται, ὁρῶντες τὸν ὑπὸ τῆς μέθης παραπαίοντα καὶ κλονούμενον; Οὐχὶ πάντες ὁμολογεῖν ἀναγκαζόμεθα, ὅτι τὸ οὕτως ἔχειν παρὰ φύσιν ἐστὶ, καὶ αἴσχιστον καὶ λίαν ἐπονείδιστον; Βεβαιοῖ δέ μου τὸν λόγον τὸ τῶν ἀρχαίων Σπαρτιατῶν ἔθος, οὐδενὶ ἄλλῳ νομιζόντων ἀποτρέψειν τῆς μέθης τοὺς ἑαυτῶν παῖδας ἀσφαλέστερον, ἢ τῷ δεικνύναι αὐτοῖς τοὺς Εἵλωτας μεθύοντας καὶ κεκραιπαληκότας. Τὸ δ' αἰσχρὸν καὶ κακὸν αὐτῆς ἐν τούτῳ μάλιστα συνίσταται, ὅτι ὁ τῇ ἀκρασίᾳ ταύτῃ δουλωθεὶς, πάντα τὰ κρείττονα ὑπὲρ τῆς σαρκὸς θυσιάζει, ἢ κινδυνεύει γε πάντα αὐτῇ προσενεγκεῖν εἰς θυσίαν.

§. 104. *Ἡ ἐπὶ τῇ γαστριμαργίᾳ εὐθύνη.*

Ἡ ἐπὶ τῇ γαστριμαργίᾳ, ἢ γενικώτερον, ἐπὶ τῇ ἀκρασίᾳ εὐθύνη μεγάλη τε καὶ βαρεῖα λογίζεται, μάλιστα δὲ α', ὅταν πρὸς βλάβην τῆς ὑγιείας καὶ τῆς τῇ καταστάσει προσηκούσης εὐημερίας ὑποθάλπηται καὶ διατηρῆται· β', ὅταν καὶ ὀλιγωρία τῶν σπουδαίων καθηκόντων αὐτῇ παρέπηται· γ', ὅταν καὶ τότε ἔτι κατισχύῃ, ἐπειδὰν τὰ ἐξ αὐτῆς κακὰ συνιέναι ἄρξηταί τις, καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς αἰσχύνην καθορᾷ. Διὰ γὰρ τῆς μέθης καὶ τοῦ ὑπερκορεσμοῦ ἡ ὑψηλὴ ἀξία τῆς ἀνθρωπότητος ἀτιμάζεται, καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀφομοίωμα ἐπὶ τὸ κτηνῶδες καταπίπτει, καὶ καταπιέζεται· ἀλλὰ καὶ τῆς φθορᾶς τῆς ὑγιείας ὁ θεμέλιος καταβάλλεται, καὶ

(α) Γαλ. ε'. 21. (β) Λουκ. ιϛ'. 19—31.

τοιαύτη παρεισάγεται διάθεσις, ἐν ᾗ πρὸς καιρὸν ἀνίκανος γίνεται πᾶν καθῆκον ἐπιτελέσαι.

§ 105. *Τὰ τῆς γαστριμαργίας σοφίσματα.*

Πολυτρόπως οἱ γαστρίμαργοι ἀγωνίζονται τὸ τῆς ἑαυτῶν ἀκρασίας αἶσχος ἐπικαλύπτειν· διὸ καί φασι α', Τίς ἂν δύναιτο διὰ παντὸς ἐν σταθμῷ καὶ μέτρῳ τῆς τροφῆς μεταλαμβάνειν; Οὐ χρὴ καὶ πειρᾶσθαί ποτέ τινα, πόσον ἂν οἷός τε εἴη φέρειν; β', Πολλάκις ἀνάγκη ἡμῖν ἐπίκειται ταλαιπωρεῖν τὸ σῶμα, χρὴ ἄρα καὶ περιποιεῖσθαι αὐτὸ ἐνίοτε. Εἶτα οὐ καθ' ἑκάστην τοῦτο γίνεται, ἀλλὰ συμβαίνει, ὅτε καὶ εὐθυμῆσαι δεῖ ὑπὲρ τὸ σύνηθες· γ', Πρὸς τί τοσαῦτα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐδωρήθησαν ἡμῖν, εἰ μὴ θέμις καὶ ἀπολαύειν; Ἀλλ' ἡδέως ἂν ἐροίμην τὸν ταῦτα λέγοντα· Ἰσχύουσιν ἄρα πάντα ταῦτα κατασιγάσαι τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, τὴν διηνεκῶς τὸ τῆς ἀκρασίας κακὸν ἐλέγχουσαν; Οὐδαμῶς. Οὐ δύναται μὲν γάρ τις ὄντως σταθμίζειν ἀεὶ τὴν βρῶσιν ἢ τὴν πόσιν, ἀλλ' οὐδ' ἀνάγκη ποιεῖν οὕτω· ῥᾳδίως γὰρ τοῖς τῷ λόγῳ ὑπείκουσι, τί τὸ ἀρκοῦν καὶ μέτριον, καὶ τί τὸ περισσὸν καὶ ὑπερβάλλον εὑρίσκεται. Χρὴ καὶ πειρᾶσθαι ἑαυτοῦ τινα ἔστιν ὅτε! Καὶ διατί δὲ διὰ τοῦ ὑπερκορεσμοῦ, ὃς, κατὰ πᾶσαν πεῖραν, πάσας ἐλαττοῖ καὶ λυμαίνεται τὰς δυνάμεις; Οὕτω δὲ καὶ πρὸς τὸ δεύτερόν φαμεν. Μεταξὺ θεραπείας καὶ πλησμονῆς, μεταξὺ περιθάλψεως καὶ ὑπερκορεσμοῦ μέγα ἐστὶ τὸ διάφορον. Πῶς δ' ἂν τις διὰ τοῦ ὑπερκορεσμοῦ, τοῦτ' ἔστι διὰ τῆς ἀλγηδόνος, θεραπεύσειε τὸ σῶμα; Ἀλλ' οὐ καθ' ἑκάστην τοῦτο γίνεται. Ἀρκεῖ ὅτι ἅπαξ μὴ καὶ ἐπαίνου ἄξιον, ὅτι οὐ παρὰ χρῆμα εἰς κτηνωδίαν πρόεισιν; Οὕτω καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ πλουσίων δωρεῶν ἔξεστι μὲν ἀπολαύειν

σωφρόνως, οὐ μέντοι καὶ ἀκολασταίνειν. Πανταχοῦ δ' ὁ ἄνθρωπος, ὡς λογικὸς, ὀφείλει ἐν τῷ μέτρῳ διαμένειν, ὅπερ ἄριστα τῇ ἑαυτοῦ γενέσει καὶ τῇ κλήσει ἁρμόττει, καὶ μηδὲν αὐτοῖς βλάπτει, τὸ δὲ πλέον ἁμαρτία ἐστὶ καὶ αἰσχύνη.

§. 106. *Ἀλεξήματα κατὰ τῆς γαστριμαργίας καὶ ἐν γένει κατὰ τῆς ἐν τῷ ἐσθίειν καὶ πίνειν ἀκρασίας.*

Α'. Φεῦγε τὰς εὐκαιρίας καὶ τὰς συνηθείας, ἐν αἷς ῥᾳδίως ἂν, τῇ προτροπῇ ἢ τῷ παραδείγματι, εἰς ὑπερβολὴν καὶ ἀμετρίαν ἐξολισθήσειας. Μετὰ γὰρ ὁσίου, ὅσιος ἔσῃ, καὶ μετὰ στρεβλοῦ, διαστρέψεις· ὡς φησιν ὁ Ψαλμῳδός. Μὴ ἔχων δὲ ἀπολιπέσθαι, ἔμμενε τῷ μέτρῳ τῷ παρὰ πάντων δεδοκιμασμένῳ, καὶ μηδαμῶς τὴν ὑγίειαν βλάπτοντι.

Β'. Ἀναλογίζου συνεχῶς τῆς μὲν ἐκ τούτων ἡδονῆς τὸ βραχὺ, τῆς δ' ἐξ αὐτῶν βλάβης τὸ μέγεθος.

Γ'. Μνημόνευε τῶν ἀγαθοποιῶν σκοπῶν τοῦ Θεοῦ, ὃς ἐδωρήσατο ἡμῖν ταῦτα, οὐχὶ πρὸς τρυφὴν καὶ ἀκολασίαν καὶ ὕβριν, ἀλλὰ πρὸς διατροφὴν, ἵνα, ἐνισχυόμενοι δι' αὐτῶν, καὶ ἐνθαῤῥυνόμενοι, πιστοὶ τοῖς καθήκουσιν ἡμῖν ὦμεν, καὶ ἀγαπῶμεν μᾶλλον τὸν τούτων δοτῆρα καὶ εὐεργέτην, καὶ εὐχαριστῶμεν.

Δ'. Ἀναμιμνήσκου συνεχῶς τῶν ἐκ τῆς τρυφῆς καὶ τῆς ἀκρασίας κακῶν τῶν ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι· ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον, τῶν ἐκ τῆς χριστιανικῆς μετριότητος καὶ αὐταρκείας μεγάλων ὠφελημάτων. Ὑπὸ γὰρ ταύτης καὶ τὸ σῶμα κρατυνόμενον, εὔθετον εἰς τὰς ἀναγκαίας ἐργασίας γίνεται, καὶ τὸ πνεῦμα εἰς διηνεκῆ γοργότητα καὶ εὐθυμίαν διατηρεῖται· καὶ οὕτως ἡ ἐγκράτεια ὄργανον τῆς προόδου εἰς τὴν ἀρετὴν γίνεται τὰ ἐκ τῆς ἀκρασίας κωλύματα ἀφαιροῦσα.

Ἰδοὺ δὲ τί περὶ τούτων ἡ θεία Γραφὴ διδάσκει. « Μὴ ἀπληστεύου ἐν πάσῃ τρυφῇ, καὶ μὴ ἐκχυθῇς ἐπὶ ἐδεσμάτων. Ἐν πολλοῖς γὰρ βρώμασιν ἔσται πόνος, καὶ ἡ ἀπληστία ἐγγιεῖ ἕως χολέρας. Δι' ἀπληστίαν πολλοὶ ἐτελεύτησαν, ὁ δὲ προσέχων προσθήσει ζωήν » (α). Ὁ δὲ Ἡσαΐας οὐχ ἧττον παθητικῶς ἐλεεινολογεῖ τὸν φιλοπότην. « Οὐαί, φησιν, οἱ ἐγειρόμενοι τὸ πρωΐ καὶ τὰ σίκερα διώκοντες, οἱ μένοντες τὸ ὀψέ· ὁ γὰρ οἶνος αὐτοὺς συγκαύσει. Μετὰ γὰρ κιθάρας καὶ ψαλτηρίου καὶ τυμπάνων καὶ αὐλῶν τὸν οἶνον πίνουσι, τὰ δὲ ἔργα Κυρίου οὐ κατανοοῦσι » (β). Ἀλλὰ καὶ Σολομῶν ἐρωτᾷ: Τίνι οὐαί; Τίνι θόρυβος; Τίνι κρίσεις; Τίνι δὲ ἀηδίαι καὶ λέσχαι; Τίνι συντρίμματα διακενῆς; Τίνος πελιδνοὶ οἱ ὀφθαλμοί; Οὐ τῶν ἐγχρονιζόντων ἐν οἴνοις; οὐ τῶν ἰχνευόντων, ποῦ πότοι γίνονται; Μὴ μεθύσκεσθε ἐν οἴνοις, ἀλλ' ὁμιλεῖτε ἀνθρώποις δικαίοις, καὶ ὁμιλεῖτε ἐν περιπάτοις. Ἐὰν γὰρ εἰς τὰς φιάλας καὶ τὰ ποτήρια δῷς τοὺς ὀφθαλμούς σου, ὕστερον περιπατήσεις γυμνότερος ὑπέρου... Πᾶς γὰρ μέθυσος καὶ πορνοκόπος πτωχεύσει, καὶ ἐνδύσεται διεῤῥηγμένα, καὶ ῥακώδη πᾶς ὑπνώδης» (γ). Καὶ ὁ προφήτης δὲ Ἰεζεκιὴλ λέγει, ὅτι ῥίζα πάσης τῆς διαφθορᾶς τῶν Σοδόμων καὶ τῆς παρὰ φύσιν βδελυρᾶς αὐτῶν ἁμαρτίας ἦν ἡ γαστριμαργία « Τοῦτο τὸ ἀνόμημα Σοδόμων ὑπερηφανία, καὶ ἐν πλησμονῇ ἄρτων, καὶ ἐν εὐθηνίᾳ ἐσπατάλων » (δ).

Ἕκαστος δὲ ὑπὸ τῆς ἰδίας πείρας διδάσκεται, ὅτι τῷ μετρίως βρῶσιν τε καὶ πόσιν αἱρουμένῳ καὶ σῶμα καὶ πνεῦμα εὐαρμοστότερόν τε καὶ ἐπιτηδειότερον κατὰ πάντα μένει, ἢ τοῖς τὸ ἁβροδίαιτον καὶ τὴν πολυτέλειαν ἀσπαζομένοις.

(α) Σιραχ. λζ'. 29. (β) Ἡσαΐ. ε'. 11. κ. ε. (γ) Παροιμ. κγ'. 29, κ. ε.
(δ) Ἰεζεκ. ιϛ'. 49.

Καὶ ἡ φρονίμη δὲ καὶ χριστιανικὴ μετριότης οὐ μόνον ἐν τῷ φεύγειν σταθερῶς τὴν ἀμετρίαν θεωρεῖται, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐμμένειν τῇ λιτότητι καὶ ἁπλότητι, καὶ τὸ μᾶλλον ἐπιτήδειον τοῦ ἁπλῶς τοιούτου αἱρεῖσθαι, καὶ τοσοῦτον μετέχειν, ὅσον ἀρκεῖ εἰς τὸ τὰς σωματικὰς δυνάμεις ἀναλαμβάνειν, ἀλλὰ μὴ συμπιέζειν. Ἔτι δὲ διδάσκει ἡ πεῖρα, ὅτι οὐ πᾶσι πάντα ἐπιτήδεια· ὁ οὖν σωφρονῶν ἑκάστου πειρᾶται, εἰ ἐπιτήδειον αὐτῷ, καὶ ἐπὶ πόσον, καὶ ἅμα γνοὺς τι τῶν ποτῶν ἢ τῶν ἐδεσμάτων μὴ ἐπιτήδειον τῇ ὑγιείᾳ, ἀπέχει αὐτοῦ, κἂν ἥδιστον τυγχάνῃ τῇ γεύσει. Ὅλως δὲ τὸ μηδὲν περιττὸν, ἢ μὴ ἀναγκαῖον, μηδὲν πολυτελέστερον τοῦ ἐπιβάλλοντος, δι' οὗ ἢ ἡμεῖς ἡμᾶς αὐτοὺς ἄλλων ἀναγκαίων στερήσομεν, ἢ ἄλλους καταθλίψομεν, τοῦτο παντὸς σωφρονοῦντος τὸ ἀξίωμα εἶναι δεῖ.

Περὶ ὀξυθυμίας καὶ ὀργῆς.

§. 107. *Περὶ τῆς γενέσεως καὶ τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῶν.*

Ἡ ὀξυθυμία καὶ ἡ ὀργὴ οὐκ εἰσὶ τῷ εἴδει διάφορα, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ πάθους ἐκδηλώσεις διάφοροι· ὁ μὲν γὰρ θυμὸς ὀξὺς καὶ ὀλιγοχρόνιος, ἡ δὲ ὀργὴ βραδυτέρα μὲν, μονιμωτέρα δέ. Δοκεῖ δὲ ἡ ὀξυθυμία προηγεῖσθαι πανταχοῦ τῆς ὀργῆς, καὶ συμπαρομαρτεῖν αὐτῇ, διὸ καὶ πρῶτον περὶ αὐτῆς ῥητέον.

Ἐπειδὰν, ὅθεν δήποτε λυπηρόν τι ἢ δυσάρεστον τῷ ἀνθρώπῳ συμβῇ, δυοῖν θάτερον γίνεται· ἢ γὰρ ἀταράχως τε καὶ γενναίως φέρει αὐτὸ, ἢ ὡς προγινώσκων, ὅτι οὐδὲν αὐτῷ ἔσται ὄφελος ἐκ τῆς στενοχωρίας καὶ ἀντιστάσεως, ἢ ὡς συνειδὼς ἑαυτὸν αἴτιον τοῦ λυπηροῦ· καὶ τοῦτο ἐστὶν, ὃ καλεῖται ὑπομονὴ καὶ μακροθυμία· ἢ τοὐναντίον,

οὐ φέρει τὸ δυσάρεστον, ἀλλ' ἀνθίσταται δεικνύων εὐθὺς καὶ μετὰ σφοδρότητος τὴν ἐπ' αὐτῷ δυσαρέσκειαν, καί περ εἰδὼς, ὅτι οὐ διὰ τοῦτο ἀπαλλάττεται τοῦ συναντήματος· καὶ τοῦτο καλοῦμεν ὀξυθυμίαν. Αὕτη τοίνυν, οἷα δὴ λύπη ἐσωτερικὴ ἐπὶ τοῖς παρὰ γνώμην συμβαίνουσιν ἀνιαροῖς, μετὰ σφοδρότητος ἐκδηλουμένη, ἵνα ἀπελάσῃ ταῦτα, ἢ γοῦν, ἵνα μὴ ἀταράχως καὶ καρτερικῶς ὑπομείνῃ, κωλύει καὶ διακόπτει τὸν λογισμὸν, μόνῳ τῷ συναντήματι προσέχουσα. Ἡ δὲ φαντασία ἐρεθισθεῖσα μεγεθύνει τὸ ἐξ αὐτοῦ κακὸν, καὶ οὐκ ἐᾷ θεωρῆσαι καὶ λογίσασθαι ὀρθῶς, ὥστε τοῖς ἐπιτηδείοις πρὸς ἀπαλλαγὴν χρήσασθαι, ἔστι δ' ὅτε καὶ πρὸς τὰ ἐναντία τῆς ἀφαιρέσεως ἢ τῆς ἐλαττώσεως αὐτοῦ ἐκ τῆς σκοτώσεως τοῦ λογικοῦ τρέπεται.

§ 108 *Περὶ τῶν ἐκ τῆς ὀξυθυμίας κακῶν.*

Ἡ ὀξυθυμία ἢ ὡς μία τις πάθησις, ἢ ὡς ἐν ἕξει διάθεσις πρὸς αὐτὴν, ἀεὶ φέρει ζημίαν, καὶ ταῦτα, ἐπειδὰν ὁπωσοῦν ἐπιτεταμένη ᾖ. Ταράττουσα γὰρ τὸν λογισμὸν ἐμποιεῖ ἢ ἔξαψιν δεινὴν καὶ ταχεῖαν, ἢ θλίψιν τῇ σιγῇ ὑποθαλπομένην· καὶ ἡ μὲν εἰς λοιδορίας καὶ ὕβρεις καὶ βλασφημίας καὶ ἀρὰς κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἐκρήγνυται, καὶ βιαιοπραγίας δὲ καὶ ἀδικίας, ἔστι δ' ὅτε καὶ μῖσος, καὶ γογγυσμὸν καὶ βλασφημίαν κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀποχυεῖ· ἡ δὲ, ὑπονοίας ἀλλοκότους, καὶ ἔχθραν καὶ μισανθρωπίαν ἐγείρει, μάλιστα δὲ κατὰ τῶν δοκούντων αἰτίων τοῦ λυπηροῦ συναντήματος, εἰς δὲ τὸν Θεὸν δυσπιστίαν καὶ γογγυσμόν. Ἔτι δὲ καὶ καταβιβρώσκει οὕτω τὴν καρδίαν, καὶ τὴν ὑγίειαν καταναλίσκει, ὥστε ἐν ὀλίγῳ φέρει τὴν φθορὰν καὶ τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι· καὶ ἐπειδὰν εἰς ἕξιν καὶ πάθος ἔμμονον προαχθῇ, πᾶν αἴσθημα δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας, ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἀποσβέννυσι, πρὸς

μόνην ἐκδίκησιν διατιθεῖσα. Ταῦτα οὖν ἀεὶ τῇ ὀξυθυμίᾳ παρεπόμενα τὸ μωρὸν καὶ κακόηθες αὐτῆς μαρτυροῦσιν· ἵνα δὲ ὀρθῶς περὶ τούτων κρίνωμεν, θεωρητέον ἀεὶ ά. μέχρι τίνος προαχθείη ἂν ἡ ὀξυθυμία καὶ ἡ ὀργή· β΄. τί τὸ ἔργῳ ἐξ αὐτῆς γενόμενον· γ΄, ἐπὶ πόσον ἂν αὐτὸ τῇ τοῦ ἀνθρώπου προαιρέσει προσλογισθείη.

§ 109 *Περὶ τῶν προφάσεων τῆς ὀξυθυμίας.*

Οὐδὲ τοῖς ὀξυθύμοις καὶ ὀργίλοις λείπουσι προφάσεις, αἷς τὸ ἀπρεπὲς τῆς ἰδίας διαγωγῆς καὶ λίαν κακόηθες, ἔστιν ὅτε, δικαιοῦν πειρῶνται· φασὶ τοίνυν Α΄. « Φύσει πᾶς τις τὰ δεινὰ ἀποστρέφεται· πῶς ἂν οὖν ἐγὼ ἐπίμεμπτος εἴην ἀνθιστάμενος καὶ ἀγανακτῶν ἐπ᾽ αὐτοῖς; » Ὀρθὸν μὲν δὴ τὸ πρῶτον, μέγα δὲ διαφέρει ὁ τῆς ἀντιστάσεως τρόπος. Ἔξεστι μὲν γὰρ ἀντιστῆναι, ἀλλὰ μετριοπαθῶς καὶ προσηκόντως τῇ τε ἀξίᾳ καὶ τῇ κλήσει τοῦ ἀνθρώπου· ἔξεστιν ἐπὶ τοῖς δεινοῖς ἀγανακτῆσαι καὶ λυπηθῆναι δὲ, καὶ ταῦτα ἐπειδὰν ἐπέρχωνται, μηδεμίαν αἰτίαν ἢ ἀφορμὴν παρ᾽ αὐτοῦ λαβόντα, ἀλλὰ τὸ καὶ μέχρι παραφροσύνης καὶ μανίας ἀλύειν καὶ χαλεπαίνειν παρὰ τὴν τοῦ λογικοῦ ἀξίαν, ἀνάνδρου ὅλως καὶ ἀγενοῦς ψυχῆς ἐστι τεκμήριον· διὸ καὶ αἰσχρὸν καὶ ἐπίμεμπτον. Β΄. «Ἀλλ᾽ ἀνιαρώτατόν, φησι, τὸ συνάντημα, καὶ οὐκ ἄν τις ἀταράχως αὐτοῦ ἀνάσχοιτο!» Ἆρ᾽ οὖν βοηθεῖται ἢ κουφίζεται δεινὴν ἀθυμίαν ἢ ὀργὴν ἀντιτάσσων τῷ δεινῷ; Καὶ ἔστι τι οὕτω μέγα καὶ δεινὸν, ὅπερ οὐκ ἄν τις πράως ὑπενέγκοι, εἰ πρὸς τὸν Θεὸν ἐνατενίζοι, ὃς ἐν πᾶσι τοῖς δεινοῖς καὶ ὡρισμένον τίθησι τέρμα καὶ μέτρον πανσόφως καὶ παναγάθως; Γ΄. «Ἀλλ᾽ ὑπομείναιμι ἂν πάντα τἄλλα, εἰ τοῦτο μόνον ἢ ἐκεῖνο ἀπείη.» Τοῦτο οὐδὲν ἄλλο δείκνυσιν, ἢ φιλαυτίαν μεγάλην. Οὐκ οἶδεν

ἆρα κρεῖττόν σου ὁ παντογνώστης Θεὸς, τί τὸ μᾶλλον λυσιτελοῦν, ἢ ἀνεκτόν σοι; Τὸ δεινὸν, ὅπερ ὑφίστασαι, κατὰ παραχώρησιν, ἢ κατ' εὐδοκίαν συμβαίνει, πρὸς δοκιμὴν, ἢ πρὸς τιμωρίαν· οὐ χρὴ ἄρα τῇ πατρικῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ πείθεσθαι; Δ'. «Ἀλλὰ διὰ τί πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἀθλιώτατος καὶ κακοδαιμονέστατος μόνος ἐγώ; Διατί ἄλλοι οὐδαμῶς ἐμοῦ κρείττους εὐδαιμονοῦσι μᾶλλον ἐμοῦ;» Πόσον ἄδικος καὶ μωρὸς καὶ ἀντιχριστιανικός ἐστιν ὁ λόγος οὗτος, οὐδείς ἐστιν, ὃς οὐκ αὐτίκα κατανοεῖ. Πόθεν γὰρ, ἢ πῶς οἶσθα, ὅτι πάντων κακοδαιμονέστατος εἶ σύ; Πόθεν τὰ τῶν ἄλλων οὕτως ἀκριβῶς ἔγνως; κἂν δ' ἀληθῶς οὕτως ἔχῃ, δίκαιος εἶ ἄρα θυμοῦσθαι καὶ χαλεπαίνειν ἐπὶ τούτῳ; ἢ οὐκ οἶσθα ἡλίκων ἀγαθῶν αἴτια γίνονται τὰ δεινὰ τῷ μετὰ πραότητος καὶ ὑπομονῆς καὶ πεποιθήσεως εἰς τὸν Θεὸν ἀνεχομένῳ τούτων; Ταῦτα γὰρ τὴν μὲν καρδίαν ἀπὸ τῶν φθαρτῶν καὶ προσκαίρων ἀποσπῶσι, τὴν δὲ ἀρετὴν καθαίρουσι, καὶ αὔξουσι, τὴν δὲ πίστιν καὶ ἀγάπην εἰς τὸν Θεὸν κρατύνουσιν. Οὐ μέγα ὄφελος ταῦτα; Διὰ τοῦτο μακαρίζει ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τοὺς μεθ' ὑπομονῆς τὰ δεινὰ ὑποφέροντας. «Μακάριοι ἐστὲ, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν κ. λ.» (α).

§. 110. *Ἀλεξήματα κατὰ τῆς ὀξυθυμίας.*

Τὸ πρώτιστον καὶ ἄριστον. Ἀπότρεπε, ὅσον οἷόν τε, ἀπὸ τοῦ δεινοῦ τὴν προσοχὴν, μέχρις ἂν ἡ ταραχὴ παρέλθῃ καὶ τὸ τῆς θλίψεως λωφήσῃ· πρόσχες δέ τινι τῶν ἀγαθῶν, ἢ τῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ τῇ τὰ πάντα πανσόφως διεπούσῃ καὶ ἐκ τῶν δεινῶν ἀγαθὰ τοῖς πεποιθόσιν ἐπ'

(α) Ματθ. Ε'. 11.

αὐτὴν πορίζουσα. Β΄. Ἐπίστησον εἰς τὸ τέλος, πρὸς ὃ ἡ Πρόνοια εὐδοκεῖ ἢ συγχωρεῖ πειραθῆναί σε τοῦ δεινοῦ. «Τίς γάρ ἐστιν υἱὸς, ὃν οὐ παιδεύει πατήρ; Εἰ παιδείαν ὑποφέρετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεός. Εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί.» (α) Γ΄. Γύμναζε σεαυτὸν θεωρεῖν πᾶν συνάντημα ὡς τοῦ Θεοῦ εὐεργέτημα, καὶ ὡς τεκμήριον τῆς πατρικῆς αὐτοῦ προνοίας καὶ ἀγάπης. Σέβου πάντα τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ. Εὐχαρίστει αὐτῷ ἀνατιθεὶς πᾶσαν σεαυτοῦ τὴν ἐλπίδα ἐπ' αὐτόν. Μὴ θέλε νομοθετῆσαι αὐτῷ, τίσι καὶ ἐπὶ πόσον δοκιμάσει τὴν ὑπομονήν σου, ἀλλ' ἐπιμελοῦ μόνον, ὅπως δόκιμος παρ' αὐτῷ γένῃ ὡς υἱός. Δ΄. Ἀναλογίζου συνεχῶς τὰ ἐκ τῆς ὀξυθυμίας καὶ ὀργιλότητος κακὰ, καὶ τὴν μωρίαν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἡδίστους καρποὺς τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐκ τῆς εἰς τὸν Θεὸν πεποιθήσεως, οὓς καθορᾷ τις ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ, «ὃς ἐγένετο ὑπήκοος τῷ πατρὶ μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ, διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς» (β)· ἀλλὰ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. Ε΄. Μηδὲν ἐν τῷ τοῦ θυμοῦ πυρετῷ δεδόχθω σοι πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ δεινοῦ, ἀλλ' ἀνάβαλλε, μέχρις ἂν ὁ νοῦς εἰς ἡσυχίαν καὶ γαλήνην καταστῇ· ἄλλως γὰρ ἔχων, οὔτε τὸ δίκαιον οὔτε τὸ ὀρθὸν διαγνώσεται.

Ὁ τούτοις οὖν ἐπιμελῶς χρώμενος, καὶ τῷ λόγῳ μετριάζειν τὰς παθήσεις ἀσκήσας, ῥᾳδίως τῶν ἐκ τῆς

(α) Ἑβρ. ιβ΄. 7. (β) Φιλιπ. β΄. 8—12.

ὀργιλότητος κακῶν κρείττων φανεῖται. Οὐκ ἀπηγόρευται δὲ ὅλως ἡ ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς μετρία λύπη καὶ ἀδημονία, ἀλλὰ τὸ μὴ ἀφιέναι αὐτὴν ἐπικρατεῖν οὕτως, ὥστε καὶ τὴν ὑγίειαν βλάπτειν, καὶ εἰς ἔργα βίαια καὶ ἄδικα παραφέρειν, καὶ τὴν σπουδαίων καθηκόντων ἐκπλήρωσιν κωλύειν. Οὐδ' ὅταν δὲ τὰ μὲν δεινὰ μεγάλα καὶ βαρέα ἐπέρχωνται, αὐτὸς δέ τις συγγινώσκῃ ἑαυτῷ μηδενὸς τούτων αἴτιος ὤν, οὐδὲ τότε, φημὶ, κωλύεται ἡ μετρία λύπη καὶ ἀδημονία. Οὕτως ἐλυπήθη καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐπὶ τῷ θανάτῳ, καὶ πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ ἐδεήθη τοῦ πατρὸς, εἰ δυνατὸν, παρελθεῖν ἀπ' αὐτοῦ τὸ ποτήριον, « πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, προσέθηκεν, ἀλλ' ὡς σὺ, πάτερ! » (α) καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ κρεμάμενος ἔκραξε, « Θεέ μου, Θεέ μου! ἵνα τί με ἐγκατέλιπες; » Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ἔξεστιν ἐν τοῖς δεινοῖς λυπηθῆναι, ἐὰν ἡ ἠθικὴ διαμένῃ εὐθύτης, καὶ ἀναφέρειν εἰς τὸν Θεὸν, ὡς πατέρα πάντων, τὴν ἀνάγκην, καὶ ταπεινῶς δεηθῆναι ἀφελεῖν ἀφ' ἡμῶν τὸ δεινὸν, ἢ μετριάσαι κατὰ τὴν αὐτοῦ σοφίαν καὶ ἀγαθότητα καὶ δικαιοσύνην. Πάντα γὰρ ταῦτα προσήκει τοῖς υἱοῖς, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην δείκνυσι.

§. 111. *Περὶ ὀργῆς καὶ ἐκδικήσεως ἐκτενέστερον.*

Ὁ θυμὸς, μὴ κολαζόμενος ὑπὸ τοῦ λόγου, ῥαδίως εἰς ὀργὴν μεταβάλλεται.

Ἔστι δὲ ὀργὴ πάθος ψυχῆς μετ' ἀχθηδόνος καὶ ὁρμῆς ἰσχυρᾶς πρὸς ἀντίδοσιν ἐγειρόμενον κατὰ τῶν δοκούντων ἠδικηκέναι ἡμᾶς τι, ἢ οὓς ἡμεῖς φιλοῦμεν· καὶ ὁ μὲν θυμὸς εἰς τὰ δεινὰ τείνει, ἡ δὲ ὀργὴ εἰς τὰ πρόσωπα, ἐξ ὧν τὰ δεινά· σύνεστι δὲ πολλάκις τῇ δυσμενείᾳ καὶ τῇ ἀρᾷ,

(α) Ματθ. κς'. 38.

ὅτε δὴ καὶ ἀγανάκτησις καλεῖται. εἰ δὲ καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ κακῶς ποιῆσαι τὸν δοκοῦντα ἠδικηκέναι πρόσεστι, ἐκδίκησις τότε γίνεται.

Καθόλου μὲν οὖν ἡ ὀργὴ ἀθέμιτόν τι καὶ ἁμαρτία· μάλιστα δὲ, α΄, ὅταν κατὰ ἀθώων τε καὶ ὅλως ἀναιτίων ἐγείρηται· β΄, ὅταν τὰ τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς δικαιοσύνης ὅρια ὑπεράλληται· γ΄, ὅταν ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ ἄμετρος καὶ σκληρὰ ἐν ταῖς ἐκδηλώσεσιν αὐτῆς διαμένη, καὶ μίσει ἀγρίῳ μιγνύηται, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀμύνης σφοδρὰν διεγείρῃ, καὶ εἰς τὸ κακῶς ποιῆσαι διὰ παντὸς παρασκευάζηται. Τοιαύτη οὖν ὀργὴ καὶ φαυλοτέρα φαίνεται, καὶ εὐθύνην ἐπάγει μείζονα· φαυλοτάτη δὲ, ὅταν μὴ πρότερον παύηται, πρὶν ἂν τὸν μισούμενον κακῶς ἴδῃ παθόντα· ὅταν δὲ καὶ εἰς αἱματοχυσίαν προβῇ, καὶ τῇ θλίψει καὶ τῇ ζημίᾳ τοῦ μισουμένου ἐφήδηται, οὐκ ἔτι ἁπλῶς ὀργή ἐστιν, ἀλλὰ μανία, ἀλλὰ λύσσα θηριώδης· οὐδὲ γὰρ τὸ θηρίον μαινόμενον περαιτέρω προβαίνει. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον, ὡς ἡ ὀργὴ ἐπιταθεῖσά τε καὶ αὐξανομένη, λίαν ἐστὶ θηριῶδες καὶ ταπεινωτικὸν τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀξίας, μᾶλλον δὲ μανία ἄντικρυς μικρὰ, καὶ τῷ χρόνῳ μόνῳ τῆς ὄντως μανίας διαφέρουσα, εἰς ἣν παρεκτρέπεταί τις, μὴ κολάζων τῷ λόγῳ τὰ ἑαυτοῦ πάθη. Διὰ τοῦτο δὲ μάλιστα καὶ ἁμαρτία φύσει μεγάλη καὶ βαρεῖα λογίζεται.

§. 112. *Περὶ τῶν ἐκ τῆς ὀργῆς κακῶν.*

Εἴτις τὰ ἐκ τῆς ὀργῆς κακὰ ἀναλογίσαιτο, ῥᾳδίως καὶ τὴν ἐπ' αὐτῇ ἠθικὴν εὐθύνην κατανοήσει. Τούτων δὲ κυριώτατά εἰσι τὰ ἑπόμενα· α΄, τὸ πολλάκις χρῆσθαι τῷ πλησίον μετὰ πολλῆς ὠμότητος καὶ ἀδικίας· β΄, ὀνειδισμοὶ καὶ ἀραὶ καὶ ὕβρεις καὶ βλασφημίαι, βα-

αύσως τε καὶ ἀγρίως κατὰ τοῦ πλησίον ἐκτοξευόμεαι· γ', ἔχθραι καὶ μίση θανατηφόρα· δ', τραύματα, ἀ-ρωτηριασμοί, φόνοι βίαιοι κ. λ. Πόσον δὲ καὶ τὰ τῆς ιλανθρωπίας καθήκοντα ὑπ' αὐτῆς ὀλιγωροῦνται, καὶ ἡ ὑγίεια ὑποσκάπτεται καὶ καταστρέφεται, καὶ μάλιστα ἐπειδὰν ἕξις γένηται, οὐδείς, ὅςτις ἀγνοεῖ. Ὅσῳ γάρ τις μᾶλλον ἐνδίδωσι τῇ ὀργῇ, καὶ αὔξεσθαι αὐτὴν ἐν σφοδραῖς ἐκρήξεσιν ἀφίησι, τοσούτῳ καὶ πάντα τὰ νεῦρα ἐρεθιστότερα εἰς τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς γίνονται, καὶ οἱ κλονισμοὶ αὐτῶν βιαιότεροι. Οὕτως ὑπεδήλωσε καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς βαθμοὺς διαφόρους τῆς ἁμαρτητικότητος τῆς ὀργῆς ἐν οἷς λέγει, ὅτι καὶ ἐνώπιον τοῦ βήματος αὐτοῦ διαφόρων βαθμῶν ἡ ὀργὴ καὶ ἡ ἐπ' αὐτῇ εὐθύνη λογίζεται· « Ἠκούσατέ φησιν, ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῇ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ῥακά, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ, ὃς δ' ἂν εἴπῃ μωρέ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός » (α). Θεωροῦνται δὲ ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς πικρίας καὶ τοῦ μίσους τῶν ἐν τῇ καρδίᾳ διὰ τὴν ὀργὴν τρεφομένων, καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν κακῶν τῶν τῇ ὀργῇ παρεπομένων. Ὅταν δὲ εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν ὑψωθῇ κατά τε τὴν ὀργὴν καὶ τὴν φαυλότητα, ἴση καὶ τῷ φόνῳ λογίζεται κατὰ τὴν εὐθύνην, ὡς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀπεφήνατο· « Ἠκούσατε, ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῇ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει » (β), ἤτοι τῇ κρείττονι καὶ θείᾳ,

(α) Ματθ. ε. 21. 22. (β) Ματθ. αὐτόθι.

πάντων δὲ μάλιστα ὁ ἐν τῇ ὀργῇ λοιδορῶν καὶ ὀνειδίζων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἔτι δὲ καὶ ὁ αἰκίζων, καὶ αὐστηρῶς καὶ πικρῶς καταχρώμενος. Οὕτω φησὶ καὶ ὁ ἠγαπημένος τοῦ Κυρίου μαθητής· « Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστὶ (εἰ καὶ μὴ ἔργῳ, ἀλλά γε τῇ προαιρέσει) καὶ οἴδατε, ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν ἑαυτῷ μένουσαν » (α).

§. 113. *Περὶ τῶν κενῶν προφάσεων τῶν ὀργιζομένων.*

Ἐμοί, φησί τις, ὡς κράσεως θερμῆς εἰληχότι ἐκ φύσεως, οὐχ οἷόν τε μὴ ἐξάπτεσθαι εἰς θυμὸν καὶ ὀργὴν, καὶ χεῖρα ἐπενεγκεῖν πολλάκις καὶ τοῖς μηδὲν ἡμαρτηκόσι μοι.

Ἀπ. Ἡ ἰδιοσυγκρασία τυγχάνει ἴσως χρησίμη εἰς ἀπολογίαν ἐνίοτε καὶ ἐπὶ μικροῖς τισιν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἄραγε ἀρκεῖ εἰς δικαίωσιν ἡμῶν καὶ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπὶ μεγάλοις ἁμαρτήμασιν; Ἢ οὐκ ὀφείλει πᾶς τις, ὅσῳ θερμοτέρας κράσεως σύνοιδεν ἑαυτῷ εἰληχὼς, τοσούτῳ καὶ μᾶλλον προσέχειν, ἵνα κρατῇ τῆς ὀργῆς; Διὰ τοῦτο ἐρρέθη τῷ Κάϊν· « Πρὸς σὲ ἡ ἀποστροφὴ αὐτοῦ (τοῦ πάθους) καὶ σὺ ἄρξεις αὐτοῦ. » (β)

Πάλιν ἀδύνατόν, φησι, κρατῆσαι τοῦ θυμοῦ κατὰ κράτος· πολλάκις γὰρ καὶ πρὸ τοῦ συνιέναι με αὐτὸν ἐγειρόμενον, καὶ παρὰ γνώμην ἐγείρεται ἐρεθισθείς. Ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖον, ἔστιν ὅτε, τὸ θυμοῦσθαι καὶ ὀργίζεσθαι· ποῦ γὰρ οὐκ ἂν προέβησαν ἀταξίας τε καὶ ταραχῆς οἱ κακόβουλοι καὶ οἱ κακοῦργοι, εἰ μή τις καὶ τὴν ὀργὴν καὶ τὴν αὐστηρότητα ἀντέταττεν αὐτοῖς;

Ἀπ. Παρατηρητέον δὲ πρὸ πάντων τὸν τοιαῦτα λέγοντα· πολλάκις μὲν γὰρ ὀρθῶς ἂν ἔχοι ταῦτα λέγειν, πολ-

(α) Ἰωαν. Α'. Ἐπιστολ. γ'. 15. (β) Γένεσ. δ'. 7.

λάκις δὲ καὶ σχῆψις ἁπλῆ τῆς ἔχθρας καὶ τοῦ μίσους ἂν εἴη. Εἰ γὰρ παρὰ χρηστῶν ἀνθρώπων ταῦτα λέγεται, καὶ ἐπὶ ταῖς ἀρχαῖς τῆς ὀργῆς λυπουμένων, διδακτέον τοὺς τοιούτους, καὶ παραμυθητέον, ὅσον ἂν δοκῇ ἀναγκαῖον, λέγοντας μὴ οἷόν τε εἶναι ἐν τῷ παρόντι βίῳ, ἐν ᾧ τοσαῦτα ὑπάρχει τὰ λυπηρὰ, εἰς παντελῆ ἀοργησίαν ἀφικέσθαι, δεῖ δὲ μόνον τὴν διαμονὴν καὶ αὔξησιν τῆς ὀργῆς κωλύειν καὶ περιστέλλειν. Εἰ δέ τινες μοχθηροὶ ὄντες, ταῦτα λέγουσιν, ἵνα μόνον τὴν ἑαυτῶν πικρίαν καὶ δυσμένειαν καλλωπίζωσι, πρὸς τοὺς τοιούτους ἄλλως χρὴ λέγειν. Πρὸς μὲν ἀνθρώπους κακούργους καὶ ἀμελεῖς καὶ ἀπροσέκτους χρὴ ἐνίοτε ὀργῇ καὶ αὐστηρότητι χρῆσθαι, ἀλλὰ πρὸς μόνους τοὺς χρήζοντας καὶ ἀξίους ταύτης, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτοὺς μὴ ὑπεράλλεσθαι τοὺς ὅρους τῆς δικαιοσύνης καὶ φιλαδελφίας, καὶ ἐν γένει τοὺς τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ μίσους κατὰ τοῦ προσώπου καθαρεύειν, καὶ ζηλοῦν ἀληθῶς ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ ὀργίζεσθαι ἐναντίον τοῦ κακοῦ. Οὕτω γὰρ οὐ μόνον οὐκ ἀπόβλητον οὐδὲ μεμπτὸν ἡ αὐστηρότης, ἀλλὰ καὶ παντὸς τοῦ τὴν τάξιν καὶ τὴν ἀρετὴν τιμῶντος καθῆκον. Τῆς δὲ μετὰ μίσους καὶ ἐκδικήσεως κατὰ τοῦ προσώπου ὀργῆς τί ἂν ὄφελος εἴη; Μὴ δι' αὐτῆς ἰσχύσωμεν ἢ κακόν τι ἀφ' ἡμῶν ἀποτρέψαι, ἢ τοὺς μοχθηροὺς εἰς μείζονα προσοχὴν καὶ ἐπιμέλειαν διεγεῖραι; Οὐδαμῶς· ἡ γὰρ ὀργὴ ἀντίστασιν μόνον συνήθως φέρει, ἢ, ὅπου μὴ δυνατὸν ἀντιστῆναι, καταφρόνησιν ματικήν.

§. 114. *Ἀλεξήματα κατὰ τῆς ὀργῆς.*

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πολλὰ τοιαῦτα εὑρίσκονται, κυριώτερα δὲ τούτων εἰσί, Α'. Τὰς πηγὰς τῆς ὀργῆς ἐ-

πιμελητέον ἀποφράττειν πρὸ πάντων καὶ ἀποκόπτειν. Τοιαῦται δ' εἰσὶν ἡ οἴησις μεγάλη περὶ ἡμῶν αὐτῶν, ἐξ ἧς τὸ εὐόργητον, ἡ ἄμετρος πλεονεξία, ἤ τι τοιοῦτο. Τούτων γὰρ μὴ ἱκανοποιουμένων, αὐτίκα τὸ τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς καὶ ἐκδικήσεως πῦρ ἀναφλέγεται. Β'. Κωλύειν καὶ ἀναστέλλειν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ θυμοῦ. Ἐὰν γάρ τις κατισχύσαι αὐτὸν ἐάσῃ κατ' ἀρχὰς, χαλεπῶς ὕστερον, καὶ βουλόμενος, καὶ ἐπιμελούμενος, ἐγκρατὴς ἂν αὐτοῦ γένοιτο. Γ'. Μηδενὶ ἐπιχειρεῖν ὀργιζόμενον· « Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται » (α). Δ'. Μνημονεύειν καὶ παραβάλλειν συνεχῶς τὰ ἑαυτοῦ πρὸς τὰ τῶν ἄλλων πλημμελήματα. Ἆρ' οὐχί ποτε καὶ ἡμεῖς τοιαῦτα τυγχάνομεν κατειργασμένοι, ἐφ' οἷς νῦν τοῖς ἄλλοις χαλεπαίνομεν; « Ἀλλήλων, φησὶν ὁ θεῖος Παῦλος, τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ· εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ » (β). Ε'. Ὑπολαμβάνειν καὶ ἑρμηνεύειν τὰ τῶν πέλας πρὸς τὸ ἀγαθὸν, ὅσα οὕτως ἑρμηνευθῆναι κατὰ τοὺς κανόνας τῆς κατὰ Χριστὸν φρονήσεως καὶ φιλαδελφίας ἐνδέχεται (γ). Ϛ'. Συνεχῶς ἀναλογίζεσθαι τὸν νοῦν τῆς καθ' ἡμέραν παρ' ἡμῶν προφερομένης κυριακῆς προσευχῆς, καὶ τὴν ἐν αὐτῇ οἱονεὶ συνθήκην μετὰ τοῦ Θεοῦ· » Ἄφες, λέγεις, ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. » (δ) Ποίᾳ γὰρ ἂν συνειδήσει οὕτως εὔξαιο, ἐν τῇ καρδίᾳ ἔχων τὸ μῖσος καὶ τὴν ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ; Μέμνησο δὲ καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐπαγγελίας. « Ἐὰν γάρ, φησιν, ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει

(α) Ἰακώβ. α'. 20. Ἰδὲ καὶ Σενέκ. περὶ ὀργῆς, βιβλ. γ'. κφ. 12.
(β) Γαλ. ϛ'. 2—4.
(γ) Ἰδὲ Σενέκ. περὶ ὀργῆς, βιβλ. β'. κφ. 24. (δ) Ματθ. ϛ'. 12.

καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος· ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.» (α) Ζ'. Ἀναμιμνήσκεσθαι τῶν γενομένων τῷ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ἀσπλάγχνῳ δούλῳ, τῷ μὴ βουλομένῳ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλον αὐτοῦ (β), ἔτι δὲ καὶ τοῦ παραδείγματος τοῦ Ἰησοῦ, ὃς καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ κρεμάμενος, ὑπὲρ τῶν ἑαυτοῦ σταυρωτῶν ἐδέετο, λέγων· «Πάτερ! ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι.» (γ) Τί δ' εἰσὶν ἃ σὺ πάσχεις, πρὸς ἃ ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν ἔπαθε; Κἀκεῖνος μὲν ἀθῶος καὶ ἀναμάρτητος, καὶ κύριος, καὶ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, σὺ δὲ ἄρα ἀθῶος ὅλως τυγχάνεις ἐφ' οἷς πάσχεις;

Περὶ ἀκηδίας.

§. 115. *Ὅρος αὐτῆς περιγραφικός.*

Ἡ ἀκηδία ἢ ὀκνηρία, οἵα ἐνταῦθα ἠθικῶς ἐκλαμβάνεται, ἀδράνειά τίς ἐστι περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων, ἐξ ἀλόγου δειλίας ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῇ πόνων τε καὶ δυσχερειῶν. Ἀντίκειται ἄρα τῇ ἀρετῇ, ὡς ἀνδρίᾳ καταφρονητικῇ πάντων τῶν τοιούτων πρὸς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ κατόρθωσιν· ἐμπέφυκε δὲ μάλιστα τῷ τοῦ ἀνθρώπου αἰσθητικῷ, ὅπερ διώκει μὲν ἀεὶ τὴν εὐπάθειαν, ἐκκλίνει δὲ ἀπὸ πάσης κακοπαθείας καὶ πόνου, καὶ δύο τῶν ἑπομένων κακῶν αἰτία γίνεται, τοῦ μὲν, ἵνα μηδέποτέ τις καλῶς ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ διακέηται, ὡς ἐπιπόνου καὶ καρτερίας χρήζοντος· τοῦ δὲ, ἵνα, κἂν ποτε μὴ δύνηται ἀποφυγεῖν, αὐτίκα τε καὶ ῥᾳδίως ἀποτρέπηται ἀπὸ τοῦ ἔργου καὶ τοῦ κρατίστου, διὰ τὸ μετὰ

(α) Ματθ. ς'. 14. 15. (β) Ἰδὲ Ματθ. ιή. 23—35. (γ) Λουκ. κγ'. 34.

πόνου τινὸς καὶ δυσχερείας γίνεσθαι· ἀμφότερα δὲ ταῦτα βλαβερώτατα τυγχάνουσιν. Ἐπεὶ δ' ἅμα καὶ ὁρμή τις πρὸς ἐνέργειαν ἔνεστιν, ἣν οὐχ ἀεὶ καταστεῖλαι καὶ ἀποβαλεῖν ὅλως δύναται, ὀκνεῖ μὲν ἐπιχειρῆσαι τῷ ἀγαθῷ, ὡς πόνου δεομένῳ, ἐπὶ δὲ τὰ φαῦλα ἄσμενος τρέπεται, ὡς εὐπάθειαν σωματικὴν παρέχοντα, καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς μᾶλλον ἁρμόττοντα, ἢ τῇ καθαρᾷ ἀρετῇ. Διὸ καὶ ὀρθῶς τινες ἀπεφήναντο, ὅτι μηδὲν ποιοῦντες, τὸ κακὸν ποιεῖν διδασκόμεθα. Οὐ γὰρ ἀπέχει μακρὰν τῆς φαυλότητος ἡ ὀκνηρία, ἀλλὰ καὶ λίαν συγγενὴς αὐτῇ. Ὑποβάλλεται δὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τῷ καὶ ἄλλως ἐπ' αὐτὴν ῥέποντι, ὑπὸ τῶν ἑπομένων τούτων, οἷον· ά, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἀσθενείας τε καὶ ὀργανικῆς δυσκινησίας τοῦ σώματος· β', ὑπὸ τῆς ἑκουσίου ναρκώσεως τοῦ πνεύματος· γ', ὑπὸ τῶν συχνῶν καὶ μακρῶν εὐθυμιῶν καὶ διαχύσεων· δ', ὑπὸ τῆς τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων διηνεκοῦς καταναλώσεως περὶ τὰ μικροῦ ἄξια καὶ ἄχρηστα· έ, ὑπὸ τῆς ἐλλείψεως τῆς ἀναγκαίας γνώσεως τοῦ κατὰ τὴν ἀρετὴν ὠφελίμου τε καὶ ἀναγκαίου, καὶ τῆς ἀξίας αὐτῆς, ἔτι δὲ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ προωρίσθη· ς', ὑπὸ τῆς σφαλερᾶς γνώμης περὶ τῶν πόνων, οἷς ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ πιστὴ τοῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσις συνῆπται. Ὅσῳ οὖν μᾶλλον ἔνεστι ταῦτα τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ οὐ φροντίζει, καίτοι δυνάμενος, ἀποβαλεῖν αὐτά, ὡς ἡδόμενος ἐπ' αὐτοῖς, τοσούτῳ μείζων καὶ ἡ εὐθύνη ἐπίκειται, καὶ ἀληθὴς ἁμαρτία ἡ ὀκνηρία τότε λογίζεται. Τοῦ ἕνεκα καὶ ἀκάρπῳ δένδρῳ ἐν ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς ὁ ὀκνηρὸς ὅμοιος κρίνεται, ὅπερ ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται, καὶ καίεται (α). Καὶ Σολομῶν ἐν ταῖς Παροιμίαις

(α) Ματ. κέ. 19.

ησὶ περὶ αὐτοῦ· « Ἐν ἐπιθυμίαις ἐστὶ πᾶς ἀεργός, χεῖρας δὲ ἀνδρείων ἐν ἐπιμελείᾳ » (α). Πολλὰ μὲν ἐπιθυμεῖ, πολλὰ δὲ καὶ προτίθεται ποιεῖν ὁ ὀκνηρός, ἀλλ' αἱ ἐπιθυμίαι αὐτοῦ εἰσιν ἀσθενεῖς, καὶ τὰ ἔργα ἀσύμφωνα τῇ προθέσει. Διὸ καὶ πολλὰ παραλείπει, ἅπερ ῥᾳδίως ποιεῖν ἠδύνατο, καὶ οὐδὲν τέλειον οὐδ' ἀκέραιον πράττει, ὅ δὴ καὶ πράττει.

§. 116. *Περὶ τῆς ἐπὶ τῇ ἀκηδίᾳ εὐθύνης.*

Τὴν ἐπὶ τῇ ἀκηδίᾳ εὐθύνην μεγάλην τε καὶ βαρεῖαν ἡγητέον, ά, ὅταν σπουδαῖα δὲ αὐτὴν καθήκοντα ὀλιγωρῶνται, ἢ ἀμελῶς πράττωνται· 6', ὅταν ἡ τοῦ βίου διόρθωσις καὶ ἡ σπουδὴ πρὸς τὴν ἀρετήν, ἢ ὅλως παρορᾶται, ἢ καὶ μέχρι τῆς ἐσχάτης ὥρας ἀναβάλληται· γ', ὅταν ὁ ὀκνηρὸς δὲ αὐταρέσκειαν τῶν παραινούντων καὶ ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν προτρεπόντων καταφρονῇ, καὶ χλευάζῃ αὐτούς. Ἀντίκειται δ' ἀπ' εὐθείας ἡ ἀκηδία τῷ τοῦ ἀνθρώπου τελικῷ σκοπῷ, ὃς κεῖται μὲν ἀνωθέπου εἰς ὕψος, ὁ δ' ὀκνηρὸς κάτω μένει ἀεί, μᾶλλον δὲ καὶ ὀπισθοδρομεῖ, ἀναισθήτως πρὸς πᾶν ἀγαθὸν καὶ γενναῖον ἔχων, καὶ ἐπὶ τὸ κτηνῶδες ὅλος κατὰ μικρὸν καταφερόμενος, καὶ οὐκ ἔτι οὐδ' ἀκούειν δύναταί τι τῶν πνευματικῶν καὶ θείων πραγμάτων· « Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται » (6). Ὅπερ δηλοῖ, ὅτι ἡ ἀκηδία λεληθότως φέρει εἰς ἀδιαφορίαν τελείαν πρὸς πάντα τὰ πνευματικὰ τῆς ἀνθρωπότητος συμφέροντα. Καὶ ἐντεῦθεν μάλιστα τὸ κακὸν αὐτῆς καταφαίνεται, ὡς ἀθεράπευτον ζημίαν τῷ ἀνθρώπῳ ἐμποιούσης. Οὕτω παρίστα-

(α) Παροιμ. ιγ'. 4 (6) Α'. Κορ. 6'. 14.

ται ἐν τῇ Ἀποκαλύψει: « Οἶδά σού, φησι, τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός· ὄφελον ψυχρὸς εἴης, ἢ ζεστός! Οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς οὔτε ζεστὸς, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου. » (α)

§. 117. *Προφάσεις τοῦ ὀκνηροῦ.*

Καὶ οἱ ὀκνηροὶ, ἵνα τὴν αἰσχύνην αὐτῶν καλύψωσι, προφασίζονται λέγοντες. Α', Ἡ τελεία ἀρετὴ ἀνέφικτον τῷ ἀνθρώπῳ, ὡς ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας διαφθαρέντι· ἐμοὶ δὲ καὶ πλεῖστον δοκεῖ τῆς καθολικῆς ταύτης μεταδοθῆναι φθορᾶς. Β', Τὰ ἴδια ἔργα καὶ αἱ βιωτικαὶ μέριμναι οὐκ ἐπιτρέπουσι περὶ τὴν ἀρετὴν ἀσχολεῖσθαι, ἀφίημι δὲ τοῦτο τοῖς καιρὸν ἔχουσι. Γ', Ἐγὼ τὴν μετριότητα ἐν πᾶσιν ἀσπάζομαι, καὶ μέγας ἅγιος οὐ βούλομαι νομίζεσθαι.

Αἱ τοιαῦται σκήψεις ἀκριβέστερον ἐξεταζόμεναι, καὶ μάλιστα, ὅταν πρὸς τοὺς τὰ τοιαῦτα σκηπτομένους ἀποβλέψωμεν, οὐδὲν ἄλλο δηλοῦσιν, ἢ ἀποστροφὴν τελείαν κατὰ τῆς ἀρετῆς, καὶ ἄγνοιαν τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀνάγκης αὐτῆς. Τὸ δὲ ἀποστρέφεσθαι τὴν ἀρετήν ἐστι μὲν καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὀρθῶς γινώσκειν περὶ τῆς οὐσίας καὶ περὶ τῆς ἀφύκτου ἀνάγκης αὐτῆς, ἔστι δὲ πολλάκις καὶ ἐκ νωθρότητος, καὶ ἐκ τῆς ἄγαν φιληδονίας, καὶ ἐξ οἰήσεως καὶ αὐταρεσκείας, ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς πρὸς μόνα τὰ σωματικὰ καὶ ἐπίκηρα προσκολλήσεως. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον, εἰ καὶ μηδὲν ἄλλο, ἀλλ' οὖν γε ἐξ εἰλικρινείας καὶ ἀδόλου συνειδήσεως γίγνεται· τὸ δὲ δεύτερον ἐκ διαστροφῆς τῆς θελήσεως, διὸ καὶ ἀδικαιολόγητον. Καὶ τῷ μὲν πρώτῳ ῥᾳδίως ἂν ὑγιεστέρα διδασκαλία ἐπαρκέσειε, τῷ δὲ δευτέρῳ οὐδεμία ἂν ἔτι διδασ-

(α) Ἀποκαλ. γ'. 15—16.

χαλία λυσιτελὴς γένοιτο, ἀλλὰ λόγων τε καὶ ἐλέγχων δεῖται, καὶ δὴ αὐστηρῶν τε καὶ ὀξέως καθαπτομένων, εἴτε καὶ συμβαλεῖσθαι εἰς διόρθωσιν μέλλουσι.

§. 118. *Ἀλεξήματα κατὰ τῆς ἀκηδίας.*

Τὰ ἐκ τῆς ἀκηδίας ἐγείρειν τὰς νωθρὰς καὶ νυσταλέας ψυχὰς ἐπιτήδεια, καὶ εἰς μείζονα νύσσειν ἐνέργειαν, ἢ καὶ προφυλάττειν ἀπ᾽ αὐτῆς, εἰσί, Α', τὸ τὰ ἀποκείμενα ἑκάστῳ μετὰ τὸν παρόντα βίον συνεχῶς τε καὶ σπουδαίως ἀναλογίζεσθαι· δυοῖν γὰρ θάτερον, ἡ μακαριότης, ἢ κόλασις αἰώνιος ἑκάστῳ ἀπόκειται. Β', Ἐνθυμεῖσθαι διηνεκῶς ά, τὸ τῶν ἀναγκαίων τῇ ἀρετῇ πόνων ὀλιγοχρόνιον· 6', τὸ χωρὶς τῆς ἀρετῆς κενὸν καὶ οὐδὲν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς· γ', τὸ μέγα τῆς ἀρετῆς ἀξίωμα· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ὄντως πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσις, καὶ ἡ ἀληθὴς φανέρωσις τῆς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει θείας εἰκόνος. Γ', Μηδέποτε ἐπιλανθάνεσθαι ά, ὅτι πανταχοῦ πανευμενῶς τε καὶ ἵλεως παρίσταται ἡμῖν ὁ Θεὸς, ὁρῶν πάντα τὸν πόνον ἡμῶν καὶ τὴν σπουδὴν, καὶ τῆς δεούσης ἀντιλήψεως ἐν ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν οὐκ ἀποστερῶν· 6', ὅτι πάντα πόνον καὶ πᾶσαν σπουδὴν πρὸς τὴν ἀρετὴν πλουσίως τε καὶ θεοπρεπῶς ἀνταμείψει. Δ', Ἀποβλέπειν ἀεὶ εἰς τὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πάντων αὐτοῦ τῶν ἁγίων παράδειγμα, καὶ τοῦτο ζηλοῦν καὶ μιμεῖσθαι, μεμνημένον, οἵους ἀγῶνας καὶ πόνους, καὶ ταλαιπωρίας ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς ὑπέστησαν οὗτοι! Ἀλλὰ καὶ οἱ ὅλως σαρκικοὶ τῶν ἀνθρώπων, οἵους πολλάκις ὑφίστανται πόνους καὶ κινδύνους, ἵνα δι᾽ ὀλίγου βραχείας ἡδονῆς ἀπολαύσωσι, καί τοι οὐδὲν ἄλλο ἐξ αὐτῆς ἐπὶ τέλους μένει, ἢ ὅπερ Ἰωνάθαν τῷ τοῦ Σαοὺλ βραχέος

μέλιτος γευσαμένῳ ἐπεγένετο. Τούτων ἡ σπουδαία καὶ συνεχὴς χρῆσις οὐκ ἔστιν, ὅπως οὐ κατὰ μικρὸν τὴν δραστηριότητα καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς κατορθώσεως τοῦ ἀγαθοῦ ζῆλον ἐξεγερεῖ.

ΤΗΣ

ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ Β',

Τὰ κοινὰ πᾶσι καθήκοντα περιέχον.

§. 1. *Περὶ καθηκόντων ἐν γένει.*

Ὅσα παντὶ ἀνθρώπῳ, ὡς λογικῷ, ἐφ' ὅσον εἶναί τε καὶ μένειν τοιοῦτος βούλεται, ἐπιτελεῖν καθήκει, καὶ ὧν οὐκ ἄνευ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως εἴη ἂν τοιοῦτος, ταῦτα ἐν τούτῳ τῷ τῆς ἠθικῆς μέρει ἐκτενέστερον πραγματευόμεθα. Καθήκοντα δ' ἐν γένει, καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα, οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν, ἢ ἀπαιτήσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὅπως ἐν τῇ κατὰ προαίρεσιν ἡμῶν ἐνεργείᾳ, καὶ ἐν τῇ χρήσει τῶν πραγμάτων, πρὸς ἃ οἰκείως πως ἢ σχετικῶς ἔχομεν, ὅρους τινὰς φυλάττωμεν. Εἰσὶ δὲ ταῦτα τρία μάλιστα· ά, ὁ Θεὸς, τὸ ὕψιστον πάντων τῶν ὄντων· 6', ἡ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ ἐν τῷ ὁμοφύλῳ ἀνθρωπίνη φύσις· γ', πάντα τὰ περὶ ἡμᾶς, ὅσα ἥττονα ἡμῶν εἰσι τῇ ἀξίᾳ καὶ τῇ τάξει. Πᾶσι γὰρ τούτοις οἰκείως ἔχομεν, καὶ πάντων μάλιστα τῷ Θεῷ, παρ' οὗ δεδώρηται ἡμῖν καὶ τὸ εἶναι, καὶ τὸ ζῆν, καὶ πάντα τὰ ἐν ἡμῖν χαρίσματα σωματικά τε καὶ πνευματικὰ, καὶ πάντα τὰ πρὸς τὴν συντήρησιν τοῦ ζῆν καὶ τοῦ εἶναι ἀναγκαῖα, ἔτι δὲ καὶ εἰς κοινωνίαν αὐτοῦ καὶ ἐξομοίωσιν πρὸς αὐτὸν, ὅσον λογικοῖς οὖσιν ἐφικτὸν,

κεκλήμεθα, καὶ αὐτὸς ἀεὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐπιβλέπει, προνοῶν ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἀγαπῶν ἡμᾶς, καὶ ἐλεῶν καὶ ἀγαθοποιεῖν μὴ διαλείπων. Εἶτα δὲ καὶ πρὸς πᾶν τὸ ὁμόφυλον ἡ ἡμετέρα σχέσις τε καὶ οἰκειότης μεγάλη τε τυγχάνει καὶ ἀναφαίρετος. Ἐγγύτατα γὰρ ἀλλήλων ὑπὸ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ οἱ πάντες ἐτέθημεν, εἶτα δὲ καὶ πάντες ἐκ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ ἡμεῖς, καὶ τῶν αὐτῶν ἠξιώθησαν χαρισμάτων, καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ τέλος ἐκλήθησαν, καὶ τῆς αὐτῆς προνοίας καὶ τοῦ ἐλέους καὶ τῶν εὐεργεσιῶν μεταλαγχάνουσι, ὧν καὶ ἡμῶν ἕκαστος.

Τελευταῖον δὲ καὶ πρὸς τὰ ἄλλα τὰ περὶ ἡμᾶς, τὰ ἥττονα τῇ τάξει καὶ τῇ ἀξίᾳ, σχετικῶς μάλιστα ἔχομεν· πάντα γὰρ ταῦτα ἐδόθησαν ἡμῖν παρὰ τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος, τὰ μὲν εἰς τροφὴν, τὰ δὲ πρὸς ἱματισμὸν, τὰ δὲ πρὸς ἄλλην τινὰ χρῆσιν καὶ παραμυθίαν τοῦ ἐπὶ γῆς βίου ποικίλην τε καὶ ἡδίστην. Πάντα ἄρα ταῦτα ἀριδηλότατα τυγχάνουσι τεκμήρια τῆς ἐκείνου δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀγαθότητος, καὶ ἐπιβλέπει ἐπ' αὐτὰ, καὶ προνοεῖ καὶ τούτων, ἵνα μηδέποτε τὸ ἡμῖν ἀναγκαῖον ἐκλίπῃ. Ἡ δὲ σχέσις αὕτη οὐ τῆς ἡμετέρας γνώμης καὶ προαιρέσεώς ἐστιν ἔργον, ἀλλὰ τῆς ὑψίστου βουλῆς τοῦ δημιουργοῦ, ὃς παναγάθως ηὐδόκησεν ἔχειν ἡμᾶς τὸ ζῆν καὶ τὸ εἶναι ἐν τούτοις, καὶ οὐδαμῶς ἄλλως. Διὸ καὶ θέλημα αὐτοῦ ἐστι τὸ οὕτως ἁρμόζεσθαι ἐν τῇ κατὰ προαίρεσιν ἡμῶν ἐνεργείᾳ, καὶ οὕτω διάγειν τὸν βίον, ὅπως τῇ σχέσει ταύτῃ προσήκει, ἵνα ἀδιάλυτος διαμένῃ.

§. 2. *Διασάφησις τῶν εἰρημένων.*

Ἐπειδὰν τὸ λογικὸν διαγνῷ τὴν πρὸς τὰ ἐκτὸς ἡμῶν σχέσιν, οἴκοθεν ὁρμώμενον ἐπιβλέπει τὴν ἐν τῇ κατὰ

προαίρεσιν ἡμῶν ἐνεργείᾳ καὶ τῇ τῶν πραγμάτων χρήσει διαγωγὴν πρὸς αὐτά, εἰ προσήκει ταύτῃ, ἢ διαλύει καὶ καταστρέφει αὐτήν· κἂν εὑρίσκῃ ταύτην προσήκουσαν τῇ ἡμετέρᾳ πρὸς αὐτὰ σχέσει, ἀδεκάστως τὴν κρίσιν αὐτοῦ ἐξαγγέλλει, καὶ αὐστηρῶς ἐντέλλεται προσέχειν καὶ ὑπακούειν αὐτῇ. Παρίσταται δ' ἐνταῦθα τὸ λογικὸν οὐχ ὡς νομοθέτης κυρίως, κατὰ τὴν δόξαν τινῶν, ἀλλ ὡς κήρυξ τοῦ θείου νόμου, καὶ τοῦ καθήκοντος.

Ἐὰν μὲν οὖν τὸ λογικὸν ἀποφαίνηται, ὅτι ἡ διαγωγὴ ἡμῶν προσήκει τῇ πρὸς τὸ θεῖον ἡμετέρᾳ σχέσει, καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτῇ ταύτην παρ' ἡμῶν, καθῆκον τότε θετικὸν πρὸς τὸ θεῖον ἐκφράζει· ἐὰν δὲ ἐναντίαν τῇ σχέσει ταύτῃ κρίνῃ τὴν τοιαύτην ἡμῶν διαγωγήν, καὶ διὰ τοῦτο ἀπαγορεύῃ, ἀποφατικὸν καθῆκον πρὸς τὸν Θεὸν ἐξαγγέλλει· οὕτω καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις· ὥστε τὸ λογικὸν πανταχοῦ κήρυξ γίνεται τοῦ θείου νόμου καὶ τοῦ καθήκοντος, καὶ οὐχ ἁπλῶς κήρυξ ψυχρός τε καὶ ἀδιάφορος, ἀλλὰ τοὺς μὲν ὑπακούοντας ἀμείβει τῇ συνευδοκίᾳ καὶ τῇ τῆς ψυχῆς γαλήνῃ καὶ χαρᾷ, τοὺς δὲ τῆς αὐτοῦ ἐντολῆς καταφρονοῦντας ἀποδοκιμάζει, αὐστηρούς τε καὶ πικροὺς ἐλέγχους προφέρον αὐτοῖς· καὶ οὕτως ἀναγκάζεται πᾶς τις ἢ τῷ λόγῳ ὑπακούειν, ἢ τοὺς ἐλέγχους, πικροτέρους καὶ τοῦ θανάτου πολλάκις ὄντας, ἐφ' ἑαυτὸν ἐπισπᾶσθαι· Ἡ δὲ τοιαύτη ἐσωτερικὴ κατανάγκασίς ἐστι τὸ παρ' ἡμῶν καθῆκον λεγόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν καθηκόντων ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν.

§. 3. *Ὅτι ὁ Θεός ἐστι τὸ σπουδαιότατον ἀντικείμενον οὐ μόνον τῆς ἡμετέρας γνώσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ βαθυτάτου ἡμῶν σεβασμοῦ καὶ τῆς λογικῆς λατρείας.*

Ἐν τῇ τῶν καθηκόντων ἐπιστημονικῇ πραγματείᾳ εὐλόγως τὰ πρὸς τὸν Θεὸν τάσσονται πρῶτα· ἡ γὰρ πρὸς τὸ ὕψιστον καὶ ἁγιώτατον τοῦτο Ὂν ἡμετέρα σχέσις, πασῶν τῶν ἄλλων ἐστὶν οἰκειοτάτη τε καὶ στενωτάτη καὶ ἁγιωτάτη. Αὐτός ἐστιν ἡ ἀρχικὴ πηγὴ, ἐξ ἧς πάντα ἀνέβλυσαν τὰ ὄντα ἐν τῷ παντὶ, καὶ πάντων ἐστὶ τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος· χωρὶς δ' αὐτοῦ, πανταχοῦ, ὅπου νῦν ἡ κτίσις ἐν ἀῤῥήτῳ καλλονῇ καὶ μεγαλοπρεπείᾳ φαίνεται ζῶσα καὶ κινουμένη, εἴη ἂν κενὸν καὶ μηδὲν, ζωὴ δὲ οὐδὲ κίνησις, οὐδὲ ὕπαρξις οὐδαμοῦ· ἐπ' αὐτὸν δὲ πᾶσα καὶ ὕπαρξις καὶ ζωὴ τοῦ ὅλου στηρίζεται, ἡ πολυτρόπως φαινομένη τε καὶ κινουμένη. Διὰ ταῦτα τοίνυν καὶ ὑπόθεσις τῆς ἡμετέρας γνώσεως πρωτίστη τε καὶ κρατίστη ἐστὶν ὁ Θεὸς, καὶ τῆς ἄκρας ἡμῶν εὐσεβείας τε καὶ λατρείας μοναδικὸν ἀντικείμενον. Τί γὰρ ἄλλο ἢ περιεργότερον, ἢ μᾶλλον ἄξιον γινώσκειν ἡμᾶς, ἢ τὸν ἐξ οὗ καὶ ἡμεῖς καὶ πάντα τὰ ὄντα τὸ εἶναι καὶ τὸ ζῆν ἔχομεν; ἢ τίνι ἄλλῳ τῶν ὄντων οὕτω στενῶς συνεχόμεθα, ὥσπερ τῷ Θεῷ; Ἐκ τούτου καὶ ἡ ἀκατάπαυστος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος σπουδὴ ἀνέκαθεν πρὸς τὴν τοιαύτην γνῶσιν, καὶ οὐδὲν ἄλλο οἱ ἀρχαῖοι

σοφοὶ οὕτω πάνυ ἐξευρεῖν ἐσπούδασαν, ὅσον τὴν πρώτην ταύτην ἀλήθειαν. Ἡ δὲ σπουδὴ αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἀξιάγαστος, ὥσπερ τοὐναντίον ἡ ὀλιγωρία ταύτης αἶσχος καὶ ζημία μεγίστη τῷ ἀνθρώπῳ γίνεται. Οὕτω λέγει ἡ θεία φωνὴ ἐν Ἡσαΐᾳ· « Ἄκουε οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου ἡ γῆ, ὅτι κύριος ἐλάλησεν· υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν. Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ, Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός με οὐ συνῆκεν ». (α) Οὐκ ἀρκεῖ δὲ τῷ νοΐ γνῶναι ἁπλῶς, ὅτι ἐςι Θεὸς, ὕψιστος ποιητὴς πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκριβεστέραν τε καὶ τελειοτέραν αὐτοῦ γνῶσιν ἐπείγεται.

Ἐκ γὰρ τῶν ἀπείρων αὐτοῦ ποιημάτων τεκμαίρεται τὸ ἀπεριόριστον τῆς δυνάμεως, τῆς σοφίας, καὶ τῆς γνώσεως, τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης καὶ ἁγιότητος αὐτοῦ, τὸ ἀσύγκριτον τῆς τελειότητος, τὸ πρὸς πάντα τὰ ποιήματα αὐτοῦ κηδεμονικόν τε καὶ ἀγαθοποιόν. Τοῦθ' ἕνεκα δικαίως ἡγησαίμεθα ἂν πρώτην ταύτην τῶν τοῦ λογικοῦ ἀπαιτήσεων, ἡ πρῶτον τῶν ἡμετέρων καθηκόντων, τὸ μὴ νεκρᾷ τινι καὶ ἐπιπολαίῳ γνώσει τοῦ ὑπερτάτου Ὄντος ἀρκεῖσθαι, ἀλλ' ἀεὶ τελειοτέραν τινὰ, ὅσον ἐνδέχεται, καὶ βασιμωτέραν καὶ ἐναργεστέραν κτᾶσθαι, καὶ κρατύνειν αὐτὴν ἔτι μᾶλλον πειρᾶσθαι· μέχρις ἂν εἰς μόνιμον διάθεσιν ἀποβῇ. Ὅσῳ γὰρ στερεωτέρα τε καὶ τελειοτέρα ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις ἡμῶν, καὶ ὅσῳ μᾶλλον ἐν τῇ ψυχῇ ἀνεπισκίαστός τε καὶ ἐναργὴς διαμένει, τοσούτῳ καὶ γονιμωτέρα γίνεται τῆς ὀφειλομένης παρ' ἡμῶν εὐσεβείας τε καὶ λατρείας πρὸς τὴν μεγαλωσύνην αὐτοῦ. Πῶς δ' ἂν τοῦτο ἐφι-

(α) Ἡσαΐ. α'. 12.

κτὸν ὑμῖν γένοιτο, ὅτε ἡ θεία Γραφὴ διαῤῥήδην λέγει· « Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· » (α) καὶ ὅτι « οἰκεῖ φῶς ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται » (β); Τοῦτο δὴ καὶ ῥηθήσεται.

§. 4. *Πῶς ἄν τις εἰς τελειοτέραν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ ἀφίκοιτο.*

Τέσσαρά τινα τὰ πρὸς τοῦτο ἐπιτήδεια κρίνονται, οἷς ἄν τῷ, ὡς δεῖ, χρησαμένῳ ἐκγένοιτο σαφέστερόν τε καὶ τελειότερον ἐπιγνῶναι τὴν τοῦ Θεοῦ μεγαλωσύνην. Οἷον, ά, τὸ Πᾶν, οἷον φαίνεται, περιέργως τε καὶ ἐπισταμένως ἔν τε τῇ δημιουργίᾳ καὶ ἐν τῇ διαμονῇ αὐτοῦ θεωρούμενον· β΄, ὁ ἄνθρωπος ἔν τε τῇ νοερᾷ αὐτοῦ φύσει καὶ ἐν τῇ τοῦ σώματος κατασκευῇ· γ΄, ἡ ἐξ ἀποκαλύψεως διδασκαλία· δ΄, αἱ τῶν εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ πεφωτισμένων ἁγίων ἀνδρῶν διδασκαλίαι.

Καὶ πρῶτον, ἡλίκην ἡμῖν παρίστησι τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ ἀγαθότητα ἡ τῆς μεγάλης κατασκευῆς τοῦ Παντὸς θέα, μετὰ λόγου καὶ σκέψεως θεωρουμένου! Οὔτε γὰρ ἀρχὴν οὔτε πέρας αὐτοῦ ὁρῶμεν, ἀλλ' οἷον ἄπειρον φαίνεται, καὶ εἰκὼν τοῦ ἀπείρου μεγαλοπρεπεστάτη. Οἵα δὲ τάξις καὶ ἁρμονία καὶ ῥυθμὸς πανταχοῦ ἀπὸ τοῦ μεγίστου μέχρι καὶ τοῦ ἐλαχίστου τῶν κτισμάτων! Διὰ τοῦτο ὁ μακάριος Παῦλος δικαιότατα λέγει, ὅτι « Ἀπὸ κτίσεως κόσμου τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ὥστε καὶ ἀναπολόγητον εἶναι τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἐν αὐτῷ τὴν Θεότητα καθορᾷ » (γ).

« Ὡς μέγας, ἐκφωνεῖ καὶ ὁ Βαρούχ, ὡς μέγας ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ! καὶ ἐπιμήκης ὁ τόπος τῆς κτίσεως

(α) Ἰωαν. ά. 18. (β) Α΄. Τιμ. ς΄. 16. (γ) Ῥωμ. ά. 20

αὐτοῦ! Μέγας καὶ οὐκ ἔχει τελευτὴν, ὑψηλὸς καὶ ἀμέτρητος! » Ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον τὰς τελειότητας ταύτας τοῦ Θεοῦ μαρτυρεῖ τρανώτατα καὶ ἡ διαμονὴ τοῦ Παντός. Οὐ γὰρ ἂν ἄνευ τῆς προνοίας αὐτοῦ εὕρισκον πάντα τὰ τοῦ Παντὸς συμπληρωτικὰ ὅ,τι ἂν ἀναγκαῖον ᾖ εἰς τὸ εἶναι αὐτῶν, καὶ ἐνεργεῖν, ὅπερ ἐτάχθησαν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, καὶ μηδὲν τούτων ὑφ᾽ ἑτέρου ἐκκρούεσθαι, ἢ ἀφανίζεσθαι. Ἆρ᾽ οὐχί τις ἐκ τῆς ἀδιαλείπτου καὶ συνεχοῦς ταύτης διαμονῆς τοῦ Παντὸς καὶ ἑκάστου τῶν αὐτοῦ μερῶν εὐλογώτατα τεκμαίρεται τὴν τοῦ Θεοῦ παντογνωσίαν, τὴν ἁπανταχοῦ παρουσίαν τε καὶ ἐνέργειαν; τὸ δὲ κυριώτατον, καὶ τὴν ἐπὶ πάντα τὰ ὄντα ἀκατονόμαστον αὐτοῦ ἀγαθότητα; Πάντως δήπου ἀμφότερα ταῦτα, ἥτε δημιουργία καὶ ἡ διαμονὴ τῶν ὄντων, μάρτυρές εἰσι διαπρύσιοι τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης καὶ μεγαλωσύνης.

Οὐχ ἧττον δὲ μαρτυροῦσι ταῦτα, καὶ ἡ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς λογικὴ οὐσία, καὶ ὁ τοῦ σώματος ἄριστος καὶ σκοπιμώτατος σχηματισμός. Οὐ γὰρ, εἰμὴ αὐτοὶ πνευματικοὶ εἴημεν ἐν σώματι ἐνειλημένοι, οἷόντ᾽ ἂν εἴη τὴν τῆς πνευματικῆς οὐσίας ἔννοιαν ἔχειν ἡμᾶς, νῦν δὲ καὶ ὀλίγον ἐπιστῆσαι τὴν διάνοιαν ἀρκεῖ, ἵνα γνῶμεν, τί ἐστι λογικὴ οὐσία, καὶ ποῖαι δυνάμεις ἐν αὐτῇ κεῖνται, καὶ ἡλίκης ἀναπτύξεως δεκτικαί εἰσιν. Αὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ ὁδηγὸς ἡμῖν γίνεται ἀσφαλὴς εἰς τὸ προσαναβῆναι καὶ ἐπὶ τὸ ὕψιστον Πνεῦμα, ἐξ οὗ πᾶσα νοεράτε καὶ λογικὴ οὐσία τὸ εἶναι ἔχει. Ἐκ γὰρ τῆς ἐν ἡμῖν πνευματικῆς οὐσίας λογικώτατα εἰκάζομεν καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πνευματικὴν φύσιν, τιθέμενοι ταύτην μὲν, ὑπερτάτην πασῶν καὶ ἀρχὴν καὶ αἰτίαν πάντων τῶν ὄντων, τὴν δ᾽ ἡμετέραν κάτω που ὡς ἐκείνης ἀπεικόνισμα. Πῶς γὰρ τὸ ὕψιστον Ὂν καίτοι παντοδύναμόν τε καὶ πάνσοφον καὶ πανάγαθον,

εἰ μὴ ἦν αὐτὸ πνευματικῆς φύσεως, ἔδωκεν ἂν ἡμῖν ταύτην; Ἀπόλυτος ἄρα ἀλήθεια, ὅπερ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἔφη· « Πνεῦμα ὁ Θεός » (α)· ὅμοιος ἡμῖν τῇ πνευματικῇ φύσει, μᾶλλον δὲ ἡμεῖς ὅμοιοί αὐτῷ ἐκτίσθημεν τῇ πνευματικῇ οὐσίᾳ. Ὅσῳ οὖν μᾶλλον ἐκμανθάνειν τὴν ἐν ἡμῖν λογικὴν οὐσίαν ἔν τε τοῖς χαρίσμασι καὶ ταῖς δυνάμεσιν αὐτῆς σπουδάζομεν, τοσούτῳ καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ πνευματικῆς φύσεως τρανωτέραν καὶ τελειοτέραν ἔννοιαν λαβεῖν δυνάμεθα. Ὥσπερ καὶ τοὐναντίον, ὅσῳ ἔλαττον τὴν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς λογικὴν οὐσίαν γινώσκειν πειρώμεθα, τοσούτῳ καὶ ἀμυδροτέραν ἔχομεν τῆς τοῦ Θεοῦ ἰδέαν, καὶ βουλόμενοι ἐννοῆσαι αὐτὴν, καταβιβάζομεν αὐτὸ τὸ πανύψιστον καὶ ἀκήρατον καὶ πανάγιον Ὂν εἰς τὴν τῶν ἐμπαθῶν καὶ ὅλως σαρκικῶν ἀνθρώπων τάξιν, ὡς φαίνεται ἐν τῇ παρ' Αἰγυπτίοις, καὶ Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις ἀσεβεστάτῃ πολυθεΐᾳ.

§. 5. Πάντων δὲ κάλλιστά τε καὶ τρανώτατα ἐξηγοῦνται ἡμῖν τὴν τοῦ Θεοῦ πνευματικὴν φύσιν αἱ θεῖαι Γραφαὶ, καὶ μάλιστα αἱ τῆς Καινῆς Διαθήκης « Θεόν, φασιν, οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο » (β) Μόνος αὐτὸς πάντως ἠδύνατο γνωρίσαι ἡμῖν αὐτὸν, διότι « ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος » Τίνα δ' αὐτοῦ εἰκόνα ἔδειξεν ἡμῖν; Ὅταν, ἔφη, εἰκονικῶς βουλώμεθα παριστάναι τὸν Θεὸν, οὐκ ἄλλως, ἢ ὡς πατέρα εὐμενέστατον, πάνσοφον, πανάγαθον, δικαιότατόν τε καὶ ἁγιώτατον, χρὴ ἐννοεῖν, πατρικῶς περὶ πάντων τῶν ποιημάτων αὐτοῦ προνοοῦντα, καὶ πάντων ἀντιλαμβανόμενον, καὶ ἐπὶ πάντα ἐπιβλέποντα, καὶ κοσμοῦντα τὰ κρῖνα τοῦ ἀγροῦ, καὶ

(α) Ἰωάν. δ'. 24. (β) Ἰωάν. ά. 18.

παρέχοντα τροφὴν τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ πᾶσαν τρίχα τῆς κεφαλῆς ἡμῶν γινώσκοντα, καὶ τοῖς ἀνθρώποις παναγάθως φανερωθέντα κ.λ. Εἰ δέ ποτε καὶ ὀνομαστὶ ἐπικαλεῖσθαι αὐτὸν τὸν ἀκατονόμαστον βουλόμεθα, αὐτῷ μόνῳ τῷ τοῦ εὐμενεστάτου πατρὸς ὀνόματι χρῆσθαι δεῖ πρὸς αὐτὸν λέγοντας, Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Οὐ γὰρ ἐπὶ τῷ δουλικῷ φόβῳ τε καὶ τρόμῳ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ χαίρει, ἀλλὰ τῇ μετὰ χαρᾶς ἀγάπῃ καὶ πεποιθήσει τῇ εἰς αὐτὸν, καὶ τῇ εὐσεβείᾳ, ὡς προσήκει τοῖς υἱοῖς τὸν πατέρα σέβεσθαι. Οὐδὲ πρὸς τοὺς μὴ ὀρθῶς αὐτὸν γινώσκοντας, καὶ διὰ τοῦτο καταφρονοῦντας, οὐδὲ πρὸς αὐτούς, φησιν, ἀδυσωπήτως ἔχει, ἀλλ' ἀεὶ ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, ἵνα τοὺς πάντας τῇ εὐποιίᾳ πρὸς ἑαυτὸν ἑλκύσῃ· καὶ αὐτὸν δὲ τὸν μονογενῆ υἱὸν αὐτοῦ παρέδωκεν ὑπὲρ ἡμῶν πάντων, ἐκπεσόντων ἀπ' αὐτοῦ τῇ ἁμαρτίᾳ, σωτῆρα καὶ λυτρωτὴν, καί τοι προγινώσκων, ὅτι ἀπηνῶς εἰς θάνατον κατακριθήσεται. Τίς ἂν οὖν μὴ σέβοιτο ἢ μὴ λατρεύοι καὶ προσκυνοῖ ἐν πνεύματι ταπεινώσεως καὶ ζωηρᾶς κατανύξεως τὸ ὑπεράγαθον καὶ πανάγιον, καὶ παντέλειον τοῦτο Ὄν; Τίς ἂν μὴ κάμπτοι γόνυ ἐν συντριβῇ καρδίας ἐνώπιον αὐτοῦ; ἢ τίς ἂν μὴ ἀγαπῴη ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ αὐτὸν ὑπὲρ πάντα;

§. 6. Καὶ τῶν σοφῶν δὲ καὶ ἁγίων ἀνδρῶν οἱ λόγοι, εἰ καὶ μηδὲν καινότερον, ἢ μεῖζον περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ φύσεως λέγοιεν, ἀλλά γε νουθετεῖν ἡμᾶς καὶ συνετίζειν δύνανται, πῶς ἂν ὀνησιμώτερον τοῖς εἰρημένοις χρώμεθα, καὶ πρὸς τί ἕκαστον αὐτῶν συντελεῖ τῷ πρὸς ἐπίγνωσιν τοῦ ὄντως Θεοῦ χρωμένῳ. Τελείαν μὲν γὰρ καὶ πεπληρωμένην ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ, ὅσον ἂν ἐπιμεληθῶμεν, οὐκ ἄν ποτε ἐπὶ τῆς γῆς σχοίημεν, ἀλλὰ πᾶσα ἡμῶν ἡ

γνῶσίς ἐστι τε καὶ μένει μερικὴ τις καὶ ὡρισμένη, ὥς φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος « Ἄρτι βλέπομεν δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην » (α). Μέρος τι μόνον ἰδεῖν ἄρτι ἔχομεν τοῦ ἀχανεστάτου πελάγους, καὶ ὀλίγον τι προβῆναι περαιτέρω ἕτερος θατέρου τῶν ἐπ' αὐτὸ τὴν διάνοιαν τρεπόντων καὶ τοῖς εἰρημένοις χρωμένων δύναται. Ἀλλ' ἕκαστον τούτων ἴδιόν τι παρέχει τρανώτερον καὶ τελειότερον τοῦ ἑτέρου. Οἷον ἡ θέα τῆς τοῦ Παντὸς παραγωγῆς, διακοσμήσεως καὶ διαμονῆς δείκνυσι μὲν τρανῶς τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ ἀγαθότητα, ἔτι δὲ καὶ τὴν παντογνωσίαν, καὶ τὴν ἁπανταχοῦ αὐτοῦ παρουσίαν, καὶ τὴν ἐπὶ παντὸς ἀγαθοποιὸν ἐνέργειαν, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ καθαρῶς πνευματικὸν τῆς αὐτοῦ οὐσίας. Οἷον γὰρ ὁρᾶται τὸ Πᾶν ὑφ' ἡμῶν, οὐδὲν ἐν αὐτῷ καθαρῶς πνευματικὸν φαίνεται. Διὰ τοῦτο καὶ τῶν ἐθνῶν τὰ ἀρχαιότατα, ὅσα ὅπως δήποτε εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ὑψίστου ὄντος ἀφίκοντο, κατὰ ἄνθρωπον, μᾶλλον δὲ ὅλως ἀνθρωποπαθὲς αὐτὸ ἐνόμισαν εἶναι, καὶ τύποις τισὶ καὶ δωρήμασι καὶ θυσίαις θεραπευτέον εἶναι, ἐφ' ὅσον τὰς λοιπὰς τῆς θεογνωσίας πηγὰς ἠγνόουν. Οἷον οἱ μὲν Πέρσαι ἐν τῷ πυρὶ καὶ ἐν τῷ ἡλίῳ φανταζόμενοι αὐτὸ ἐλάτρευον· οἱ δὲ Αἰγύπτιοι ἐν τύπῳ τοῦ ἄῤῥενος καὶ τοῦ θήλεος, μέχρις οὗ καὶ εἰς τὴν ἀγροικοτάτην κατέπεσον πολυθεΐαν. Μόνη γὰρ ἡ διὰ τῆς καθαρᾶς φιλοσοφίας, ἡ διὰ τῆς θείας διδασκαλίας, ἢ καὶ δι' ἀμφοτέρων τούτων ἐπίγνωσις τῆς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει πνευματικῆς οὐσίας καὶ εἰς τὸ τῆς θείας οὐσίας καθαρῶς πνευματικὸν ἀναγαγεῖν ἡμᾶς δύναται. Καὶ τούτων πά-

(α) α', Κορ. ιγ'. 12.

λιν ἑκατέρα χωρὶς τῆς ἑτέρας οὐκ ἂν ἀποχρῶσαν παρέχοι τῆς τοιαύτης ἰδέας διατράνωσιν, ἀλλ' ἡνωμέναι καὶ ἀλλήλας ὑποστηρίζουσαι, ὀρθοτομοῦσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὴν ταύτης ἑρμηνείαν εὐχερεστέραν καθιστᾶσι. Βεβαιοῖ δὲ ταῦτα μάλιστα τὸ τῶν Ἰουδαίων πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ῥωμαίους ἀντίθετον, ὧν οἱ μὲν πολλῶν τε καὶ ποικίλων ἀποκαλύψεων ἀξιωθέντες, τῶν ἐκ τῆς φιλοσοφίας γνώσεων ἐνδεῶς εἶχον· οἱ δὲ τούτων πλουτοῦντες, τοῦ θείου λόγου ἄμοιροι διετέλουν· διὸ καὶ πάνυ ἐλλιπὴς ἦν παρ' ἀμφοτέροις κατά τε τὸ βάσιμον καὶ ἐναργὲς καὶ τέλειον ἡ γνῶσις τῆς θείας οὐσίας, μέχρις οὗ καὶ ἐν αὐτοῖς συνῆλθον αἱ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πηγῶν γνώσεις. Ἐντεῦθεν οὖν ἀναντιῤῥήτως συνάγεται πρῶτον μὲν, ὅτι παντός ἐστι καθῆκον ἴδιον πάσαις ἐπιμελῶς χρῆσθαι ταῖς εἰρημέναις πηγαῖς, μηδεμιᾶς μετ' ἐλαφρίας καταφρονοῦντα, ἕως ἂν ἡ τοῦ Θεοῦ ἐπίγνωσις τὸ ἑδραῖόν τε καὶ ἐναργὲς καὶ τέλειον τοιοῦτο κτήσηται, ὥστε κρηπῖδα ἀσάλευτον τῆς εὐσεβείας τε καὶ λατρείας πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι. Εἶτα δὲ κἀκεῖνο, ὅτι οἱ ψυχρῶς τε καὶ ἐπιπολαίως τοῖς εἰρημένοις χρώμενοι, ὥστε μηδὲν ἐξ αὐτῶν τῇ τοιαύτῃ ἐπιγνώσει προσγίνεσθαι, καὶ οἱ ὅλως ἀμελῶς πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ ἀληθῆ ἐπίγνωσιν ἔχοντες, ἢ τὸ ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως φῶς ἐξ ἀλαζονείας ἀποφεύγοντες, τοῦ πρωτίστου τούτου τῶν καθηκόντων ἁμαρτάνουσι. Πάσας οὖν σεβαστέον τε καὶ ἱερὰς νομιστέον· ὁ γὰρ μιᾶς τινος, ἢ καὶ πασῶν καταφρονῶν, ψυχρὸς καὶ ἀδιάφορος φαίνεται πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ πρὸς τὴν εὐσέβειαν δὲ καὶ λατρείαν, ἣ παρ' ἡμῶν ὀφείλεται τῇ αὐτοῦ ἁγιότητι καὶ μεγαλωσύνῃ. Ὥσπερ δὲ ὅλως οὐδὲν δυνάμεθα σέβεσθαι καὶ τιμᾶν καὶ ἀγαπᾶν εἰλικρινῶς, ὡς λογικοὶ, εἰ μὴ γινώσκομεν αὐτὸ, καὶ ὀρθῶς ὡς ἀληθὲς καὶ ἀξιότιμον καὶ ἀγαπητὸν γινώσκομεν,

οὕτω καὶ τὸν Θεὸν, ἵνα ἀληθῶς σεβώμεθα καὶ ἀγαπῶμεν καὶ λατρεύωμεν, ὡς προσήκει, ἀνάγκη πρότερον ἐπιγνῶναι αὐτὸν ὀρθῶς καὶ ὡς τοιοῦτον, οἷός ἐστι μόνος ἄξιος, διὰ τὴν ἄπειρον αὐτοῦ τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς πατρικὴν αὐτοῦ σχέσιν, ἀγαπᾶσθαι ὑπὲρ πάντα καὶ λατρεύεσθαι ὑφ' ἡμῶν.

§. 7. *Πῶς δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ ἐπίγνωσις τῇ εἰς αὐτὸν ὀφειλομένῃ εὐσεβείᾳ τε καὶ λατρείᾳ συνέχεται;*

Πρὸς τὴν ἀληθῆ εὐσέβειαν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ ἀπαραίτητος κρίνεται ἀεὶ καὶ πανταχοῦ ἡ ἀληθὴς γνῶσις. Ὅπου δ' ἂν αὕτη ἐλλείπῃ, δύναται μὲν εἶναι τὸ ἕτερον, ἀλλ' οὐκ ἀναγκαίως. Πολλὰ γὰρ ὑπάρχει τὰ κωλύοντα ἀπονέμειν τῷ Ὑψίςῳ τὴν ὀφειλομένην λατρείαν κατὰ τὴν οὖσαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γνῶσιν, διὸ καὶ ὁ θεῖος Παῦλος ἐλέγχει τοὺς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σοφοὺς, ὅτι « Γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία· φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν, καὶ ἤλλαξαν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν· διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς » (α)· Τῶν δὲ κωλυμάτων τούτων κυριώτατά εἰσι ά, μεγάλη ῥαθυμία· β', δειλία μωρὰ, μὴ ἄλλοις τισὶν ἀπαρέσκῃ· γ', τὸ ἄγαν φιλάρεσκον· δ', πολλὴ περὶ τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου σπουδή· έ, προσκόλλησις μὲν ἰσχυρὰ εἰς τὰ τοῦ σώματος φθαρτὰ καὶ ἐπίκηρα, ἀδιαφορία δὲ πρὸς τὰ κρείττονα καὶ αἰώ-

(α) Ρωμ. ά. 21—25.

νια. Πολλοὶ γὰρ καὶ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς συνετωτάτων ἄλλως ἀνθρώπων ἀμελοῦσι διὰ ταῦτα τοῦ πρωτίστου τούτου τῶν καθηκόντων, ὅπερ ἔδει τοῖς πᾶσι καὶ ἐν παντὶ καιρῷ ἥδιστόν τε εἶναι καὶ ἱερώτατον καὶ ἁγιώτατον. Θεωρείτω οὖν ἕκαστος μή τινι τοιούτῳ ἐνέχηται, καὶ φροντιζέτω σπουδαίως ἀπαλλάττεσθαι τοῦ τοιούτου, κἂν πολλὰς καὶ μεγάλας ἀπαιτῇ θυσίας.

§ 8 *Περὶ τῆς εἰς τὸν Θεὸν εὐσεβείας τε καὶ λατρείας.*

Τὴν μὲν εἰς Θεὸν εὐσέβειαν καὶ λατρείαν πολλοὶ πολλάκις καὶ λέγουσι καὶ ἀκούουσι, σπανίως δὲ κατὰ τὴν κυρίαν αὐτῶν σημασίαν ἐκλαμβάνουσιν· Ὅ γάρ τις μόνον ὀρθῶς γινώσκει ὡς ἀληθὲς καὶ ἀγαθὸν, τοῦτο καὶ σέβεσθαι εἰλικρινῶς δύναται, ὡς εἴρηται § 6. Ἡ γὰρ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἡ τοῦ γινωσκομένου ἀγαθότης ἐντίκτουσι τῇ ψυχῇ κλίσιν τινὰ πρὸς αὐτὸ καὶ φροντίδα τοῦ προσέχειν ἀεὶ, μή τι ἀπαρέσκον αὐτῷ γένηται ἐκ τῆς κατὰ προαίρεσιν ἐνεργείας, ἀλλὰ μόνον τὸ ἀρεστόν. Ἡ δὲ φροντὶς αὕτη τυγχάνει ἡ λεγομένη εὐσέβεια, ἧς τὸ ἀντίθετόν ἐστιν ἡ ἀσέβεια· τὸ δ' ἐπίτηδες πρὸς καταφρόνησίν τινος πραττόμενον, ὕβρις ἐστὶ καὶ λέγεται· μέσον δὲ τῆς ἀσεβείας καὶ τῆς ὕβρεώς ἐστιν ἡ ὀλιγωρία, καθάπερ καὶ τῆς εὐσεβείας βαθμὸς ἀνώτερός ἐστιν ἡ εὐλάβεια. Εὐσέβεια τοίνυν ἐστὶ κλίσις καὶ ἀγάπη πρὸς τὸ ἐγνωσμένον ὡς ἀγαθὸν, μετ' ἐπιμελείας τοῦ μηδὲν αὐτῷ ἀπαρέσκον, ἀλλ' ἐν ᾧ ἂν ἐκεῖνο εὐδοκῇ, τοῦτο μόνον πράττειν. Εἰ δὲ καὶ ἐκδηλῶσαι διὰ σχημάτων καὶ πράξεών τινων βούλεται τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην κλίσιν καὶ ἀγάπην καὶ ἐπιμέλειαν τοῦ πράττειν τὸ ἐκείνῳ ἀρεστὸν, τοῦτο δή ἐστι τὸ λατρεύειν καὶ τιμᾶν τὸ πεφιλημένον· ὥστε λατρεία ἂν εἴη ἡ διὰ τῶν προσηκόντων σχημάτων καὶ πράξεων τῆς

ἐσωτερικῆς εὐσεβείας φανέρωσις. Καὶ τοιαύτης μὲν οὔσης τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς λατρείας, φαμὲν, ὅτι οὐδενὶ ἄλλῳ ὀφείλεται παρὰ τῶν λογικῶν κτισμάτων ἡ βαθυτάτη εὐσέβεια καὶ προσκύνησις καὶ λατρεία, ἢ τῷ Θεῷ, οὐ μόνον ὡς ἀεὶ ὄντι, καὶ τοῖς οὖσι τὸ εἶναι διὰ μόνην ἀγαθότητα δωρουμένῳ, ἀλλὰ δὴ καὶ ὡς παναγάθῳ καὶ παντελείῳ, καὶ ὡς μάλιστα πάντων οἰκειότατα πρὸς ἡμᾶς ἔχοντι.

Ἡ μὲν οὖν εἰς τὸν Θεὸν ἀληθὴς εὐσέβειά ἐστιν ἡ διὰ πάσης ἀρετῆς τῷ Θεῷ εὐαρέστησις, ἡ πρὸς τὸν ἕνα καὶ μόνον ὡς ἀληθῶς ὁμολογούμενόν τε καὶ ὄντα Θεὸν ἀνάνευσις, καὶ ἡ κατὰ τοῦτον ζωή· καὶ ὡς μὲν διάθεσις ἐσωτερικὴ, καὶ ἐντὸς διαμένει, φανερωθεῖσα δὲ, λατρεία γίνεται. Διὰ τοῦτο καὶ τῆς λατρείας εἰσὶν εἴδη πολλά· καὶ γὰρ καὶ ὁ προσευχόμενος, Θεῷ λατρεύει, καὶ ὁ νηστείᾳ χρώμενος, καὶ ὁ τοῖς θείοις προσέχων λογίοις, καὶ μέντοι καὶ ὁ τῆς τῶν ξένων θεραπείας ἐπιμελούμενος (α). Καὶ ἡ μὲν εὐσέβεια μόνιμόν τε καὶ διηνεκὲς, ἡ δὲ λατρεία, φανέρωσις ἐν καιρῷ τῷ δέοντι τῆς εὐσεβείας· δυνατὸν δὲ καὶ πρέπον πάντα κατ' ὀλίγον περιλαμβάνειν τὸν βίον. «Χρὴ γὰρ, λέγει ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, χρὴ καὶ τῆς κλίνης ἀπανισταμένους φθάνειν ἀεὶ τὸν ἥλιον τῇ τοῦ Θεοῦ λατρείᾳ, καὶ τραπέζης ἁπτομένους, καὶ καθεύδειν μέλλοντας, μᾶλλον δὲ καὶ καθ' ἑκάστην ὥραν μίαν εὐχὴν τῷ Θεῷ προσφέροντας, ἴσον τῇ ἡμέρᾳ δρόμον τρέχοντας, ἐν δέ γε τῇ τοῦ χειμῶνος ὥρᾳ καὶ τῆς νυκτὸς τὸ πλεῖστον μέρος εἰς προσευχὰς ἀναλίσκοντας, καὶ τὰ γόνατα κάμπτοντας, σὺν πολλῷ τῷ φόβῳ τῇ δεήσει προσέχοντας, μακαρίζοντας ἑαυτοὺς ἐπὶ τῇ τοῦ Θεοῦ λατρείᾳ» καὶ αὖθις «Ὅταν ἴδω τινὰ

(α) Θεοδωρ. ἐν κφ' α'. πρὸς Ῥωμ.

τῆς τοῦ Θεοῦ λατρείας ἀκορέστως ἐχόμενον, καὶ τὸ μὴ προσεύχεσθαι συνεχῶς, ἐν ταῖς μεγίσταις ἀριθμοῦντα ζημίαις, τεκμαίρομαι τὸν τοιοῦτον πάσης ἀρετῆς ἀσκητὴν εἶναι βέβαιον, καὶ τοῦ Θεοῦ ναόν» (α).

§ 9. *Περὶ τῆς θρησκευτικότητος.*

Ἡ δὲ προθυμία τοῦ δεικνύναι καὶ ἐξωτερικῶς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐσωτερικὴν καὶ μόνιμον εὐσέβειαν προσηκόντως ἐν καιρῷ, ἐστὶν ὁ καλοῦμεν θρησκευτικότητα. Ὁ γὰρ ὁπωςδήποτε γνοὺς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἡμῶν σχέσιν, καὶ ἡλίκον ἀγαθὸν ἐν τῷ Θεῷ κεκτήμεθα, καὶ διὰ τοῦτο μακαριώτατον ἑαυτὸν ἡγούμενος, οἴκοθεν βιάζεται φανεροῦν καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων αὐτὴν τὴν ἑαυτοῦ ἐσωτερικὴν πάθησιν, ἵνα καὶ οὗτοι κατανοήσαντες, μέτοχοι τῆς τοιαύτης μακαριότητος γένωνται. Συμβαίνει δὲ τὸ αὐτὸ, ὅπερ καὶ ἐπειδάν τις μέγαν καὶ πολύτιμον εὕρῃ θησαυρόν. Οὐ γὰρ ἔχει καὶ οὗτος περιστεῖλαι ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀποκρύπτειν ἀπὸ τῶν ἄλλων τὴν ἐπ' αὐτῷ χαράν. Διὸ καὶ ὁ μακάριος Παῦλος παραγγέλλει λέγων, « Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ, χαίρετε! τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις » κ. λ. (β)· Ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν, « Οὐδείς, φησιν, ἅπτει λύχνον, καὶ τίθησιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ. Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς (γ). » Ἀλλὰ πολλάκις συμβαίνει φαίνεσθαι μὲν ἔξωθεν θρήσκους, βρενθυομένους ἐπὶ τούτῳ, ἔσωθεν δὲ μὴ εἶναι ὄντως τοιούτους,

(α) Χρυσοστ. ὁμιλ. ά. περὶ προσευχ. (β) Φιλιπ. δ'. (γ) Ματθ. ε. 15.

ἀλλὰ μόνον προσποιεῖσθαι εἶναι, καὶ δοκεῖν τοιούτους ἐθέλειν, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ λεγομένη γοητεία καὶ ὑπόκρισις, βδελυκτὴ καὶ θεοστυγής, ὡς παίζουσα πρὸς τὸ πάντων ἁγιώτατον καὶ ἱερώτατον τῶν ἐν ἀνθρώποις. Τούθ' ἕνεκα καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐλογίσθη διττή τις θρησκευτικότης, ἡ μὲν ἀληθὴς καὶ εἰλικρινής, ἡ δὲ ψευδὴς καὶ δολία, μέση δὲ τούτων εἴη ἂν ἡ ἐξ ἀπάτης διεστραμμένη. Καὶ ἀληθὴς μέν ἐστιν, ἐπειδὰν τῇ ὀρθῇ τοῦ Θεοῦ γνώσει ἐπερειδομένη, τὸ τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας αἴσθημα ἐκδηλοῖ ἀξίως καὶ προσηκόντως τῇ τοῦ Θεοῦ μεγαλωσύνῃ καὶ τῇ ἀξίᾳ τῆς τοῦ ἀνθρώπου λογικῆς φύσεως, καὶ τῷ καιρῷ, καθ' ὃν γίνεται. Ψευδὴς δέ, ἐὰν ἐξωτερικῶς ὑποκρίνηται εὐσέβειαν, ἣν οὐκ ἔχει ἀληθῶς, οὐδ' αἰσθάνεται. Κἂν μὲν χωρὶς γνώμης κακῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς μὴ ὀρθῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ γίγνηται, καὶ οἱονεὶ ἀπομίμησις ὑπάρχει μηχανική, οὗ παρ' ἄλλοις ἑώρακεν, ἄλογος καὶ ψευδὴς μόνον τυγχάνει εὐλάβεια· ἐὰν δέ, ὅπως τὴν παρὰ τῶν ἀνθρώπων δόξαν τε καὶ εὔνοιαν, ἢ ἄλλο τι τῶν προσκαίρων ἀγαθῶν ἑαυτῷ περιποιήσηται, χωρὶς αἰσθήματος ἀληθοῦς εὐσεβείας γίνηται, ὑπόκρισις τότε κυρίως ἐστίν. Ἐσφαλμένη δὲ καὶ διεστραμμένη, ἐπειδὰν αἰσθάνηται μὲν ἐσωτερικῶς ζωηρὸν τὸ πρὸς Θεὸν σέβας, καὶ ἀδόλως ἐκδηλῶσαι τὰ αἰσθήματα ταῦτα βούληται, ἀδίδακτος δ' ὢν τὰ τοῦ Θεοῦ, ἢ κακῶς δεδιδαγμένος, οὐ προσηκόντως οὐδὲ κατ' ἀξίαν ταῦτα ἐκδηλοῖ· Ταύτης οὐκ ὀλίγα παραδείγματα παρέχει ἡμῖν ἤτε τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἡ τοῦ ἐθνισμοῦ ἱστορία, πῶς δ' οὐχὶ καὶ ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔστιν ὅτε, ἐὰν κακῶς καὶ ἐννοῆται καὶ ἑρμηνεύηται; Καὶ γὰρ καὶ ἐξ αὐτοῦ διαστρεφομένου ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν, πολλαὶ προῆλθον τερατώδεις ἐπιδείξεις θρησκευτικότητος, ὑβριστικαὶ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ μεγαλωσύνην καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου λογικὴν φύσιν, καὶ ταῖς ἄλλαις περιστάσεσιν ὅλως ἀπρεπεῖς.

§. 10. *Συνέχεια τοῦ αὐτοῦ.*

Ἡ μὲν οὖν γνησία καὶ ἀληθὴς θρησκευτικότης, καίτοι κοινοτάτην εἶναι ἔδει, καὶ ἠδύνατο εἶναι, μᾶλλον δὲ ταύτην μόνην ὑπάρχειν διὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν οἰκειοτάτην ἡμῶν σχέσιν, σπανιωτάτη ἐν τοῖς ἀνθρώποις εὑρίσκεται, ἀμελῶς ἔχουσι τοῖς πλείστοις περὶ τὴν ἀκριβεστέραν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ, ἐπιπολαίῳ δέ τινι καὶ νεκρᾷ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ γνώσει ἀρκουμένοις· ὅθεν καὶ αἱ πολλαὶ ψευδεῖς δόξαι καὶ αἱ ἄτοποι καὶ ἀπρεπεῖς τῆς θρησκευτικότητος ἐπιδείξεις ἀνὰ πᾶσαν τάξιν καὶ ἡλικίαν ἀνθρώπων φαίνονται. Ὅπου δ' ἂν ἀληθὴς καὶ γνησία ὑπάρχῃ, δηλοῦται μάλιστα διὰ τῆς πίστεως, διὰ τῆς ἀγάπης, καὶ διὰ τῆς ἐλπίδος, τῆς μὲν πίστεως, ὡς γνώμης φαιδρᾶς καὶ ἑκουσίου ἀποδοχῆς τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ παναγάθως ἀποκαλυφθείσης ἡμῖν σωτηρίου διδασκαλίας, τῆς δὲ ἐλπίδος, ὡς σπουδῆς σταθερᾶς καὶ ἐπιθυμίας τῶν ἀγαθῶν, ἃ ὁ Θεὸς ἐπηγγείλατο καὶ ἐβεβαίωσε τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν, τῆς δὲ ἀγάπης, ὡς μετὰ πόθου προσκολλήσεως εἰς αὐτὸ τὸ πανύψιστον ἀγαθὸν τὸν Θεόν. Τὰ τρία τοίνυν ταῦτα εἶεν μὲν ἂν καὶ τῆς γνησίας θρησκευτικότητος ἀληθῆ γνωρίσματα, εἰσὶ δ' ἅμα καὶ ἴδια ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα. Γνωσθέντος γὰρ ἡμῖν, ὅτι ὁ Θεός ἐστι τὸ πάντων ὕψιστον καὶ ἀγαθώτατον, καὶ κράτιστον ὄν, ἀναγκαζόμεθα ὑπὸ τοῦ λογικοῦ οὐ μόνον σέβεσθαι αὐτὸν καθ' ὑπεροχήν, καὶ ὑπὲρ πάντα τιμᾷν, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ τὸ ὀφειλόμενον σέβας, πᾶσαν παρ' αὐτοῦ δωρηθεῖσαν ἡμῖν διδασκαλίαν ἀδιστάκτως καὶ μετὰ προθυμίας ὡς ἀπόλυτον ἀλήθειαν ἀποδέχεσθαι, ὅπερ ἐστὶ πιστεύειν αὐτῷ· ἔτι δὲ καὶ χαίροντας, τὴν τῶν ἐπηγγελμένων παρ' αὐτοῦ ἐκπλήρωσιν προσδοκᾷν, ὅπερ ἐστὶν ἐλ-

πίζειν ἐπ' αὐτόν· καὶ προσκολλᾶσθαι δὲ αὐτῷ, ἀφωσιωμένους τῷ παναγίῳ αὐτοῦ θελήματι, ἤτοι ἀγαπᾷν αὐτόν. Ἡ δὲ παρὰ τοῦ λογικοῦ γινομένη ἡμῖν κατανάγκασις αὕτη ἐστὶν ὃ πρότερον ὠνομάσαμεν καθῆκον ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, ὥςτε ἀνάγκη τὰ τρία ταῦτα πίστιν, ἐλπίδα, καὶ ἀγάπην, ὡς ἴδια ἡμῶν καθήκοντα πρὸς τὸν Θεὸν λογίζεσθαι. Αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ ἑτέρως ἀλλαχοῦ ἐκλήθησαν, ἤτοι θεολογικαὶ ἀρεταί (α).

§. 11 *Πίστις, ὡς ἐπίδειξις τῆς θρησκευτικότητος, καὶ ὡς καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν.*

Ἵνα δὲ περὶ πίστεως βέβαιόν τι καὶ σαφὲς εἴπωμεν, ἐξεταστέον πρῶτον, τί ἂν εἴη πίστις ἐν γένει, καὶ πῶς ἂν διάφορος γένοιτο. Ἐκ μὲν οὖν τῶν ἄλλοις περὶ αὐτῆς εἰρημένων συνάγεται, ὅτι πίστις οὐδέν ἐστιν ἄλλο, ἢ τὸ τῆς ψυχῆς πρόθυμον τοῦ ὡς ἀληθῆ τὸν λόγον ἢ τὴν μαρτυρίαν ἄλλου τινὸς ἀποδέξασθαι, ὑπὸ λόγων ἰσχυρῶν εἰς τοῦτο προτρεπομένης· οἱ δὲ λόγοι οὗτοι, ἢ τῇ δόξῃ τοῦ λέγοντος ἐπερείδονται, ἢ τοῖς λεγομένοις, ἢ καὶ ἀμφοτέροις τούτοις, ἃ πείθουσι τὸν ἀκούοντα ἀδιστάκτως τὰ λεγόμενα ὡς ἀληθῆ ἀποδέξασθαι· καὶ ἡ μὲν ἐκ τῶν πρώτων γεννωμένη καλεῖται πίστις· ἱστορικὴ ἢ ἐκ τοῦ κύρους, ἡ δὲ ἐκ τῶν δευτέρων, λογικὴ, σύμμικτος δὲ ἡ τρίτη. Κἂν μὲν τὸ κῦρος ἀνθρώπινον ᾖ, ἀνθρωπίνη τότε καὶ ἡ πίστις ἐστὶν, εἰ δὲ θεῖον, θεία· κατ' ἀμφότερα δὲ λόγοις βεβαίοις τε καὶ ἰσχυροῖς τὴν συγκατάθεσιν ἡμῶν καὶ τὸ πρὸς τὴν συγκατάθεσιν πρόθυμον ἐπερείδεσθαι χρή· εἰσὶ δὲ τοιοῦτοι, οἳ ἂν προσηκόντως ἐξεταζόμενοί τε καὶ σταθμι-

(α) Ἴδε Μέρ. Α'. § 51.

ζόμενοι πάντα λογικόν τε καὶ ἀπροκατάληπτον πείθειν δύνωνται, καὶ ἀναγκάζειν εἰς τὸ συνευδοκεῖν· ἡ δ' αὐτοῖς ἐπερειδομένη συνευδοκία ἐστὶν ἡ λογικὴ πίστις· τυφλὴ δὲ καὶ ἄλογος ἡ τῶν τοιούτων λόγων ἄμοιρος, ἡ δὲ καὶ ἐναντίον τῶν τοιούτων λόγων συγκατάθεσις τῇ τοῦ ἑτέρου μαρτυρίᾳ, μωρὰ καὶ παράλογος πίστις ἐστίν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη προσήκει μάλιστα τῇ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀξίᾳ, ἡ δὲ τελευταία ἀνατρεπτικὴ ταύτης γίνεται, οὔτε δὲ ἡ δευτέρα ἁρμόσειε τῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀξίᾳ, ὃς, οἷα δὴ λογικὸς, μόνῳ τῷ λόγῳ ἐπαναπαύοιτ' ἂν, τὴν δ' ἀλογίαν φύσει ἀποστρέφεται. Διὸ καὶ ὁ μακάριος Παῦλος διακελεύεται : « Πάντα, λέγων, δοκιμάζετε, τὸ κάλὸν κατέχετε » (α). ἤτοι τὸ ὀρθὸν τὸ τὴν δοκιμὴν ὑφιστάμενον.

§. 12. *Τῶν τῆς πίστεως λόγων διαίρεσις.*

Τῶν τῆς πίστεως λόγων, οἱ μὲν ἐκ τοῦ μαρτυροῦντος λαμβανόμενοι, ἐξωτερικοὶ λέγονται, καὶ δύο εἰσί· ά, ἡ γνῶσις τοῦ μαρτυρουμένου· καὶ β', ἡ ἀγαθὴ θέλησις καὶ τὸ φιλάληθες τοῦ μαρτυροῦντος· ὅσῳ γὰρ βεβαιότεροί ἐσμεν προσεῖναι ταῦτα τῷ μαρτυροῦντι ἀμφότερα, τοσούτῳ μᾶλλον καὶ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου λογικοῦ ἀναγκαζόμεθα τῇ ἐκείνου μαρτυρίᾳ συγκατατιθέμενοι ἀδιστάκτως ὡς ἀληθῆ ἀποδέχεσθαι ἃ λέγει· ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον, διστάζοντες, εἰ ταῦτα τῷ λέγοντι πρόσεστιν, ὑπ' αὐτοῦ αὖθις τοῦ λογικοῦ κελευόμεθα, μὴ πιστεύειν τοῖς λεγομένοις, μήτι εἰς ἀπάτην ἐμπέσωμεν. Οἱ δὲ ἐκ τοῦ πράγματος αὐτοῦ τοῦ λεγομένου, ἐσωτερικοὶ καλοῦνται

(α) Α'. Θεσσαλ. έ. 21.

δύο καὶ οὗτοι ἀριθμούμενοι· ά, τὸ τοῦ πράγματος δυνατὸν καὶ μηδεμίαν περιέχον ἀντίφασιν, ἀλλὰ πιθανὸν καθ' ἑαυτό· β', τὸ πρέπον καὶ σύμφωνον ἐντελῶς ταῖς τοῦ λογικοῦ ὡς ἀληθέσιν ἀνεγνωσμέναις ἐννοίαις ταῖς καθόλου. Οὗτοι δὲ καὶ κριτήρια τῆς ἀληθείας καλοῦνται, οἷς δὴ ἀπὸ τοῦ ψεύδους διακρίνεται. Ὅπως οὖν ἐν δέοντι πιστεύωμεν, καὶ μή, ἢ τὴν συγκατάθεσιν ἀποποιώμεθα ἔνθα δεῖ, ἢ τοῖς πίστεως ἀναξίοις ἀλόγως πιστεύωμεν, ἐξεταστέον νῦν μὲν τοὺς ἐσωτερικούς, νῦν δὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς τῶν λόγων, ἔστι δ' ὅπου καὶ ἀμφοτέρους. Οὕτω γὰρ λογική τις καθίσταται ἡ πίστις.

§. 13. *Ὅτι ἡ πίστις καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ γνώρισμα τῆς ὀφειλομένης αὐτῷ εὐσεβείας τε καὶ λατρείας.*

Τὰ περὶ πίστεως ἐν γένει εἰρημένα ἀναγκαῖα ὑπάρχουσι πρὸς τὴν τῆς θείας πίστεως, περὶ ἧς νῦν ἡμῖν ὁ λόγος, ἀσφαλῆ καὶ τελείαν ἐκτίμησιν. Αὕτη γὰρ ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης διακρίνεται, πρῶτον μέν, ἐξ ὧν ἡμῖν ἀποκαλύπτει πραγμάτων, εἶτα δέ, ἐξ ὧν ὑπὲρ ἑαυτῆς ἔχει λόγων, καὶ τρίτον, ἐξ ὧν συνεπάγεται τοῖς πιστεύουσιν ἀγαθῶν πρὸς ἀνάπαυσίν τε καὶ μακαριότητα. Καὶ τὰ μὲν ἀποκαλυπτόμενά εἰσιν, ἃ ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἄφατον αὐτοῦ ἀγαθότητα ηὐδόκησε γνωρίσαι ἡμῖν, οἷον ἀληθείας δογμάτων, παραινέσεις, ἐντολὰς καὶ ἐπαγγελίας, τὰ μὲν εἰς βοήθειαν τοῦ νοὸς πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, τὰ δὲ εἰς ὁδηγίαν τῆς θελήσεως πρὸς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ αἵρεσιν καὶ τὴν πρὸς τὸ ἔσχατον ἡμῶν τέλος ῥοπήν. Οἱ δ' ὑπὲρ ἑαυτῆς λόγοι εἰσί, πρῶτον μέν, ἡ πάντων περιληπτικὴ τοῦ Θεοῦ γνῶσις καὶ σοφία, εἶτα δέ, ἡ ἄπειρος αὐτοῦ ἀγαθότης, καὶ δικαιοσύνη καὶ ἁγιότης. Τῇ

μὲν γὰρ γνώσει πάντα κατ' οὐσίαν ἐπίσταται, καὶ οὐδὲν αὐτὸν ἐν τῇ θεωρίᾳ λανθάνει, τῇ δὲ ἀγαθότητι καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἁγιωσύνῃ ἀδύνατον ψεύσασθαι ἡμᾶς, ἢ ἀπατῆσαι, ἢ ὅλως μὴ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ὁδηγεῖν. Εἰ γὰρ οἷόν τε ἦν, οὐκ ἂν ἦν δήπου Θεός, ἢ οὐκ ἄν γε εἴη πανάγαθος. Αὗται οὖν αἱ τελειότητες ἐχέγγυον τὴν τῶν ἀποκαλυφθέντων ἀλήθειαν ποιοῦσι καὶ πιστευτέαν ἡμῖν, ἅμα παρ' αὐτοῦ ἀποκεκαλύφθαι πεισθεῖσι. Τοῦτο καὶ ὁ ψαλμῳδὸς ἀποφαίνεται, « Τὰ λόγια Κυρίου λόγια ἁγνά, ἀργύριον πεπυρωμένον, δοκίμιον τῇ γῇ κεκαθαρισμένον ἑπταπλασίως (α). Ἡ δ' ἀνθρωπίνη πίστις οὐδὲν τοιοῦτον ἐχέγγυον ἔχειν δύναται. Τὰ δ' ἐκ ταύτης γινόμενα τοῖς ἀνθρώποις ἀγαθὰ ἀπερίγραπτα τυγχάνει καὶ ἀμέτρητα τῷ τε πλήθει καὶ τῷ μεγέθει. Μυρία γὰρ ὅσα, γνωρισθέντα ἡμῖν διὰ τῆς ἀποκαλύψεως, ἧς χωρὶς διὰ παντὸς ἂν ἠγνόησεν ἡ ἀνθρωπότης αὐτά, ἢ κακῶς περὶ αὐτῶν ἐφρόνησεν ἀπατωμένη καὶ ἀμφιβάλλουσα, μεγάλην νῦν ἡμῖν παρέχουσιν ἀνάπαυσιν τε καὶ ἀγαλλίασιν· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κοινωνικώτερος καί, ἵν' οὕτως εἴπω, ἀνθρωπικώτερος βίος οὐκ ἄν ποτε ἐν ἀνθρώποις εἰσήγετο καὶ προέκοπτεν, εἰ μὴ ὑπ' αὐτῆς ἐδιδάσκετο. Αὕτη γὰρ καὶ τῶν ὑψηλοτέρων φρονημάτων, καὶ τῶν φιλανθρωποτέρων αἰσθημάτων καὶ διαθέσεων καὶ τῆς ἡμερωτέρας καὶ χρηστοτέρας πρὸς ἀλλήλους διαγωγῆς σπόρος ἐγένετο γονιμώτατος.

§. 14. *Καθῆκον τοῦ πιστεύειν τοῖς θείοις λόγοις.*

Ἐπειδὰν ἀκούσωμεν, ὅτι ἐλάλησέ τι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ὁ Θεός, εὐθὺς τὸ λογικὸν πάντα τινὰ ἀναγκάζει, ἐὰν ὄντως σέβηται αὐτόν, ἵνα ἐξετάσῃ ἐπιμελῶς, εἰ ἀληθῶς ἐλαλήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰ δυνατὸν τὸ λα-

(α) Ψαλ. ιά. 6.

ληθὲν, καὶ μὴ ἀντιφάσκον, ἀλλὰ πιθανὸν καὶ ἀληθὲς καὶ ὠφέλιμον· κἂν δὲ μετὰ τὴν λογικὴν ἔρευναν μηδὲν εὑρίσκηται πρὸς ὑπόνοιαν ἀπάτης, ἢ δυσπιστίαν, αὐτὸ αὖθις τὸ λογικὸν ἀναγκάζει ἀποδέξασθαι τὸ λαληθὲν ὡς βέβαιον, μηδὲν διστάζοντα, ἀλλ' ἐντελῶς συγκατατιθέμενον, ὡς ἐγγυωμένης ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ ὀρθότητος τούτου, τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας καὶ ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης καὶ ἁγιωσύνης· τὸ δ' ἐναντίον παρὰ φύσιν πάντως ἂν εἴη, καὶ ἢ ἀδιαφορίαν σκαιὰν καὶ ἀθέμιτον, ἢ καὶ ὕβριν ἄντικρυς πρὸς τὸ Θεῖον δεικνύοι. Εἰ γὰρ ἀναγκαία τῷ ἀνθρώπῳ ἡ παρ' ἑτέρου διδασκαλία, ἵν' ὁπωσοῦν λογικώτερος γένηται, οὐκ ἄρα ὠφελιμώτατον, ἐπειδὰν αὐτὸς ὁ Θεὸς, δι' ἄφατον αὐτοῦ ἀγαθότητα, συγκαταβαίνῃ εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸς αὐτῷ ὁδηγὸς καὶ διδάσκαλος; ἢ πῶς οὐ χρὴ τότε, ἐπειδὰν ὁ ὕψιστος νοῦς λαλῇ πρὸς αὐτὸν, ὅλον μὲν ἀκοὴν, ὅλον δ' ὀφθαλμὸν γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον; Τὸ καθῆκον ἄρα τοῦ πιστεύειν τῷ Θεῷ ἀφορᾷ μὲν εἰς πολλὰ, ἐξαιρέτως δὲ εἰς τὸ ἐρευνᾷν ἐπιμελῶς, α΄, τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ λαληθῆναι λεγόμενον, εἰ ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἔχει πάντας τοὺς ἐσωτερικοὺς λόγους, οὓς ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν· καὶ β΄, εἰ ἀληθῶς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐλαλήθη, ἢ οὔ. Ἀναγκαία γὰρ ἡ διττὴ αὕτη ἔρευνα, ἵνα μετὰ λόγου ἢ ὡς θεῖον ὄντως ἀποδεξάμενοι πιστεύσωμεν, ἢ ὡς μὴ τοιοῦτον ἀποῤῥίψωμεν. Διὰ τοῦτο αὐταὶ αἱ θεῖαι Γραφαὶ πολυτρόπως εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην ὁδηγοῦσι καὶ προτρέπουσι. Ταύτην ἐπιμόνως καὶ παῤῥησίᾳ ἐζήτει παρὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ καὶ τῶν Γραμματέων ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς « Ἐρευνᾶτε, ἔλεγε, τὰς Γραφὰς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν, καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ (α). » Καὶ ἀλλαχοῦ αὖθις

(α) Ἰωάν. ἐ. 39.

περὶ τούτου, « Εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον, νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν (α). » Καὶ, « εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν, νῦν δὲ λέγετε ὅτι βλέπομεν, ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει (β). » Ἠδύναντο δηλαδὴ οἱ τῶν Ἰουδαίων πρεσβύτεροι, εἴπερ ἠβούλοντο, ἐρευνῆσαι τὴν τοῦ Χριστοῦ διδαχὴν, ἣν ἐδίδασκεν ἐν ὀνόματι καὶ κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, καὶ γνῶναι αὐτὴν καὶ τὸ δυνατὸν αὐτῆς καὶ μηδὲν ἀντιφάσκον, ἀλλὰ καὶ πιθανὸν, καὶ εὔλογον, καὶ θεοπρεπὲς, ἀλλ' οὐκ ἐποίησαν, διὸ καὶ ἀναπολόγητοι. Οὕτως οὖν πᾶς ὁ ἐκ ῥαθυμίας ἢ τυφλῆς παλαιᾷ τινι προλήψει προσκολλήσεως, ἢ ἐκ μεγάλης περὶ τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου σπουδῆς, ἢ ἐξ ὑπερηφανίας καὶ ἑκουσίου πωρώσεως, ἢ ἐξ ὑπονοίας, μὴ ὁ κατὰ τὸν κόσμον βίος αὐτοῦ ταραχθῇ, ἀμελῶν τοῦ μαθεῖν, ἃ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀκούει λαληθέντα, καὶ πιστεῦσαι αὐτοῖς, οὗτος ἑκουσίως τῇ ἀπιστίᾳ ἐμπίπτει, καὶ ἀναπολόγητός ἐστι. Περὶ τῶν τοιούτων φησὶν ὁ Κύριος ἡμῶν· « Ὁ ἀπιστήσας κατακριθήσεται· αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ οἱ ἄνθρωποι ἠγάπησαν μᾶλλον τὸ σκότος, ἢ τὸ φῶς, ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα (γ). » Ὁ ἀνεξετάστως τὸν θεῖον λόγον ἀποῤῥίπτων καὶ μὴ πιστεύων αὐτῷ, ἀλόγως ἀπιστεῖ, καὶ ἀλόγως καταφρονεῖ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς μεγίστης τῶν πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦ εὐεργεσιῶν. Ὀρθῶς ἄρα ἡ πίστις λέγεται ἀρχὴ τῆς τοῦ ἀνθρώπου σωτηρίας, καὶ κρηπὶς καὶ ῥίζα τῆς δικαιώσεως αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ἐκ γὰρ τῆς πίστεως καὶ τὸ ὀρθὸν φρόνημα καὶ ὁ ἐνάρετος βίος ὁ εὐδόκιμον παρὰ τῷ Θεῷ ἀποφαίνων τὸν ἄνθρωπον.

(α) Ἰωαν. ιέ. 22. (β) Ἰωαν. θ'. 4. (γ) Ἰωαν. γ'. 19.

Τούθ' ἕνεκα καὶ ὁ θεῖος Παῦλος λέγει, ὅτι ἄνευ πίστεως, ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι τῷ Θεῷ. (α).

§. 15 *Περὶ τῶν τῆς πίστεως ἰδιωμάτων.*

Οὐκ ὀρθῶς ἄρα, οὐδὲ δικαίως κατηγοροῦσι τῆς πίστεως, οἱ μὲν ἐκ κακίας, οἱ δ' ἐξ ἀγνοίας, ὅτι πολεμία ἐστὶ τῷ λογικῷ βουλομένη παρώσασθαι αὐτὸ κατὰ κράτος, ἵνα μόνη ἀρχῃ αὐτή. Τοὐναντίον γὰρ ἡ πίστις ἀπαιτεῖ ἀκριβῆ ἔρευναν καὶ σκέψιν βαθεῖαν περὶ τῶν μεγίστων τε καὶ σπουδαιοτάτων, ἃ γινώσκειν παρέχει, διὸ καὶ τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῆς τοῦ λογικοῦ ἐνεργείας. Ἡ γὰρ γνῶσις προσγενομένη τῇ πίστει, τελεσιουργεῖ τῆς ἀληθείας τὴν ἐπιστήμην (β), ὁ δὲ μὴ γινώσκων τὴν ἀλήθειαν οὔτε ἀληθῶς πιστεύειν δύναται· ἡ γὰρ γνῶσις κατὰ φύσιν προηγεῖται τῆς πίστεως, καὶ οὔτε πίστις ἄνευ γνώσεως, οὔτε γνῶσις δίχα πίστεως γένοιτ' ἄν. Ἵνα τοίνυν ἡ πίστις γνησία καὶ ἀληθὴς ᾖ, ἀναγκαῖόν ἐστιν εἶναι ταύτην ά, λογικήν· β', σταθερὰν καὶ ἀσφαλῆ· γ', περιληπτικὴν πάντων· δ', ζῶσαν καὶ ἐνεργόν. Τούτοις γὰρ διακρίνεται οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἀλόγου καὶ αὐτοκατακρίτου ἀπιστίας, ἀλλὰ δὴ καὶ ἀπὸ τῆς τυφλῆς πίστεως, καὶ ἀπὸ τῆς νεκρᾶς καὶ ἀκάρπου προφορᾶς, ὧν ὁμολογεῖ μὲν πολλάκις τις ἀπὸ στόματος, οὐδὲ ποτε δὲ καὶ συνιέναι ἐπεμελήθη· καὶ τῆς αὐθάδους δὲ καὶ αὐθαιρέτου ἐκλογῆς, καθ' ἣν ἐκεῖνα μόνα ἐκ τῆς θείας διδασκαλίας παραδέχεται, ὅσα τῇ παλαιᾷ αὐτοῦ ζύμῃ συμφωνεῖν οἴεται, ἴδιον θησαυρὸν ἑαυτοῦ αὐτὴν λογιζόμενος, καὶ ἐπ' αὐτῇ ἀρκούμενος. Ἔστι δ' ἡ πίστις λογικὴ μὲν, ὅταν τὰ ὑπ' αὐτῆς διδασκόμενα ἀποδεχώ-

(α) Ἑβρ. ιά 6. (β) Θεοδωρ. θεραπευτ. ὁμιλ. Α'.

μεθα πεισθέντες πρότερον α', ὅτι δυνατὰ καὶ οὐδεμίαν περιέχουσιν ἀντίφασιν, ἀλλὰ καὶ πιθανὰ, καὶ ὅλως λογικὰ καὶ ὀρθὰ καὶ ἀληθῆ εἰσι· β', ὅτι ἀληθῶς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ προέρχονται. Σταθερὰ δὲ καὶ βεβαία, ὅταν ἀμεταχινήτως τῇ πληροφορίᾳ ταύτῃ ἐμμένωμεν, ὥστε καὶ αἱρεῖσθαι μᾶλλον τὸ ζῆν ἢ τὴν πληροφορίαν ταύτην ἐκ κινδύνου ἢ ἄλλης τινος αἰτίας, ἀρνήσασθαι· τοῦτ' ἔστιν ἡ πίστις δεῖται ἀνδρίας καὶ γενναιότητος χρείττονος πάσης χάριτος καὶ πάσης δυσμενείας, ἐπειδάν τις ἀφελεῖν ἀπ' αὐτοῦ τὴν τοιαύτην πληροφορίαν βούληται. Περιληπτικὴ δὲ πάντων, ἐπειδὰν μὴ μόνον τὰ ἡμῖν ἀρέσκοντα ἐκ τῆς γνωστῆς θείας διδασκαλίας ἀποδεχώμεθα, ἀλλὰ πάντα καὶ τὰ λυπηρὰ καὶ τὰ τῇ σαρκὶ πολέμια. « Καὶ ἐὰν ἀγαπᾶτέ, φησιν ὁ Χριστὸς, τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι; (α) Ζῶσα δὲ τέλος καὶ ἐνεργός ἐστιν, ἐπειδὰν διὰ βίου σώφρονος καὶ ἐναρέτου καὶ συμφώνου τῇ ἡμετέρᾳ πληροφορίᾳ δεικνύηται. « Τί τὸ ὄφελος ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ » κλ. (β); Οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐν εὐαγγελίοις ἀποπέμπει τοὺς ἐργάτας τῆς ἀδικίας. Παντὸς οὖν τοῦ βίου ἔχεσθαι δεῖ τὴν πίστιν καὶ διορθοῦν καὶ δι-ευθύνειν αὐτὸν ὑπὸ τῆς τοῦ δικαίου, καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τοῦ θείου ἀγάπης ζωογονουμένην, καὶ ἐν παντὶ τὴν ἀγάπην ὑπερισχύειν καὶ ἐν τοῖς λογισμοῖς, καὶ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις, καὶ ἐν τοῖς λόγοις, καὶ ἐν ταῖς πράξεσιν· ἄλλως δὲ ἡ πίστις ἐστὶ θησαυρὸς νεκρός τε καὶ ἄχρηστος.

§ 16 *Περὶ τοῦ πότε δὴ τὸ καθῆκον ἄρχεται τοῦ πιστεύειν.*

Ἐπεὶ οὖν, ὡς εἴρηται, ἵνα ᾖ λογική τε καὶ γνησία ἡ

(α) Ματθ. ε. 44. (β) Ἰακωβ. β'. 14-17. ἴδε καὶ Λουκ. ιγ'. 25-28.

πίστις, τὴν τῶν πιστευτέων γνῶσιν προϋποτίθησι, δῆλον, ὅτι καὶ τὸ καθῆκον τοῦ πιστεύειν μετὰ τῆς τελείας χρήσεως τοῦ λογικοῦ ἄρχεται· ἐπεὶ δ' οὐκ ἔστι πάντα ἐν ὀλίγῳ ἐκμαθεῖν καὶ κατανοῆσαι, ἀνάγκη παῖδα μὲν ὄντα εὐθὺς τὰς πρώτας καὶ στοιχειώδεις τῆς πίστεως ἀληθείας ἐκδιδάσκεσθαι καὶ ἐπιμελῶς ἐκμανθάνειν, οἷον ά, ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Θεὸς ποιητὴς καὶ συνοχεὺς καὶ προνοητὴς τοῦ Παντὸς, ἁπλοῦς μὲν τῇ φύσει καὶ τῇ οὐσίᾳ, ἐν τρισὶ δὲ ὑποστάσεσιν, ὡς πατὴρ, υἱὸς, καὶ πνεῦμα ἅγιον, τριὰς ὁμοούσιος καὶ ἀδιαίρετος· 6', ὅτι καὶ μισθαποδότης πάντων ὁ αὐτὸς· γ',ὅτι ὁ υἱὸς ἀτρέπτως ἐνανθρωπήσας ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον κατεδέξατο, καὶ τοῦ αἰωνίου θανάτου ἡμᾶς ἐῤῥύσατο· δ', ὅτι ἀθάνατος ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχή· έ, ὅτι ἀναγκαία τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις ἵνα σωθῇ κλ. Ταῦτα πρὸ παντὸς ἄλλου μανθάνων καὶ τοὺς τούτων λόγους, ὕστερον, προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα τῆς πίστεως κατὰ μικρὸν διδαχθήσεται. Οὕτω δὲ καὶ τοῖς ἀρχαιοτέροις ἐδόκει, ὅτι ἀπαραίτητος παντὶ ἀνθρώπῳ ἡ τούτων γνῶσις, ὡς διεγείρουσα καὶ ζωογονοῦσα τὸ πρὸς Θεὸν σέβας καὶ τὸν φόβον καὶ τὴν ἐπιμέλειαν πρὸς τὴν τῆς αἰωνίου μακαριότητος ἀπόλαυσιν.

§. 17. *Ὅτι καὶ ὁμολογεῖν παῤῥησίᾳ τὴν πίστιν τῶν καθηκόντων ἐστί.*

Τῶν ὁμολογουμένων δοκεῖ καὶ τὸ καθῆκον τοῦ δεικνύναι τὴν εἰς Θεὸν καὶ εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ διδασκαλίαν πίστιν παῤῥησίᾳ ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων. Εἰ γὰρ ὄντως μακαρίους ἡμᾶς αὐτοὺς ἡγούμεθα ἐπὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐπιγνώσει, καὶ ἴσμεν ἡλίκον ἀγαθόν ἐστιν ἡμῖν ἐν τῷ Θεῷ καὶ ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ διδαχῇ, δεινότατον ἂν εἴη,

μᾶλλον δὲ καὶ ἀνύποιστον ἐντὸς ἡμῶν διακατέχειν καὶ ἀποκρύπτειν οὕτω τὴν χαρὰν, ὥστε μηδένα ἄλλον δύνασθαί τι ἰδεῖν αὐτῆς. Διττῶς δ᾽ ἂν ἡ πίστις ὁμολογοῖτο; λόγοις καθαροῖς καὶ ἐναργέσι, καὶ ἔργοις τοῖς προσήκουσι· λόγοις μὲν, ἐπειδὰν ὑπὸ τῆς νομίμου ἀρχῆς ζητῆται, ἢ ἡ ἡσυχία ἡμῶν καὶ ἡ τοῦ πλησίον οἰκοδομὴ τὴν ὁμολογίαν ταύτην ἀπαιτῇ, ὥστε αὕτη κατά τινας μόνον καιροὺς ἐστιν ἀναγκαία, καὶ τότε δὲ μετὰ πολλῆς τῆς σεμνότητος καὶ χωρὶς βίας γινέσθω· τοῖς δ᾽ ἔργοις καὶ τῷ βίῳ τῷ τῇ πίστει προσήκοντι ἀεὶ καὶ πανταχοῦ δεικνύναι καὶ ὁμολογεῖν ταύτην ὀφείλομεν. « Ὁ δίκαιός, φησιν, ἐκ πίστεως ζήσεται· » Περὶ δὲ τῶν μὴ τοιαύτην ὁμολογίαν ἀποδιδόντων τῇ πίστει, λέγει πάλιν ἡ Γραφὴ, « Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι (α). » Ἀπούσης γὰρ τῆς διὰ τῶν ἔργων ὁμολογίας, οὐδὲν ἡ διὰ λόγων, κἂν ἄριστα λέγωνται, ὠφελεῖ, ὁ γὰρ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔργα καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀεὶ ἐπιβλέπει. Καὶ ἡ ἄρνησις δὲ τῆς πίστεως διττῶς ἂν γένοιτο, καθάπερ καὶ ἡ ὁμολογία, ἢ λόγοις δηλαδὴ ἢ πράξεσι. Καὶ ἄλλως δὲ ποικίλλεται, θεωρουμένη ἢ κατὰ τὸ πρᾶγμα, ὅτις ἀρνεῖται, ἢ κατὰ τὸ αἴτιον, ἐξ οὗ ἡ ἄρνησις, ἢ κατὰ τὸ τέλος, πρὸς ὅ. Καὶ κατὰ μὲν τὸ πρᾶγμα, ἢ ἀπολύτως πάντα τὰ τῆς πίστεως ἀπορρίπτονται, ἤ τινα μόνον τῶν ὑπ᾽ αὐτῆς διδασκομένων· καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἡ τελεία ἐστὶν ἀπιστία, ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ ἡ ἐν μέρει. Κατὰ δὲ τὸ αἴτιον, ἐξ οὗ ἡ τελεία, ἢ ἡ ἐν μέρει ἀπιστία, ἢ μωρία τοῦ πνεύματός ἐστι, καὶ ἄγνοια καὶ ἀλογιστία, δι᾽ ἣν οὐδὲν ἄλλο προσοχῆς ἄξιον ἡγεῖται ἢ τὸ τὰς ὁρμὰς τῆς σαρκὸς θεραπεύειν· ὃ συμβαίνει μάλιστα τοῖς

(α) Τιτ. ά. 16.

ἀγροικοτέροις τῶν ἀνθρώπων· ἡ ὑπερηφανία καὶ θρασύτης, ἐξ ἧς μόνας μὲν τὰς ἰδίας ἐπινοίας τιμᾷ καὶ ὀρθὰς ἡγεῖται, πάσῃ δὲ ἑτέρου γνώμῃ καὶ διδαχῇ ὑπεροπτικῶς ἀνθίσταται, ἡ παρεκτροπὴ εἰς τὸν κτηνώδη βίον, περὶ οὗ φησιν ὁ θεῖος Παῦλος «Ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι (α).» Ἔστι δ' ὅτε καὶ ἀποπλάνησις τῆς φαντασίας, ἥτις πᾶσαν κοινὴν ὁδὸν ἀποστρέφεται, καὶ τὸν ὑγιᾶ νοῦν λίαν ἁπλοῦν ἡγεῖται, καὶ φόβος δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἀνθρωπαρέσκεια. Διὰ ταῦτα καὶ ἡ ἐντολὴ τοῦ Σωτῆρος «Μὴ φοβῆσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα ὑμῶν, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι (β)·» ἀλλὰ καὶ ἡ συναναστροφὴ καὶ συνήθεια τῶν τὰ πάντα χλευαζόντων, καὶ πᾶν τὸ ἐναντιούμενον ταῖς ἡδοναῖς αὐτῶν ἀπωθουμένων. Τέλος δὲ προτίθεται ἡ ἄρνησις ἀεὶ τὸ ἐν τῇ τῶν ἡδονῶν ἀπολαύσει ἀτάραχον, καὶ τὸ ἐλεύθερον καὶ ἀκώλυτον τῶν σαρκικῶν ὀρέξεων, ἔτι δὲ τὴν ἀποφυγὴν τῶν θλίψεων καὶ τῶν ἀνιαρῶν, ἃ διὰ τὴν πίστιν ὑποστῆναι κινδυνεύει. Ἀλλ' ὅμως ἐπὶ πάσῃ ἀρνήσει τῆς πίστεως μεγίστη τε καὶ βαρυτάτη εὐθύνη ἐπίκειται. «Ὃς γὰρ ἄν, φησιν ὁ Κύριος ἡμῶν, ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτόν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων» (γ). Ἡ δ' εὐθύνη αὕτη τοσούτῳ μείζων ἐστίν, α', ὅσῳ μᾶλλον ἡ ἀπιστία διὰ τῆς ἀρνήσεως ἐξαπλοῦται· β', ὅσῳ ἧττον ἐκ τῶν πραγμάτων ἀναγκάζεταί τις εἰς αὐτήν· γ', ὅσῳ τὸ τῆς ἀρνήσεως τέλος εὐτελέστερον· δ', ὅσῳ πλείοσιν ἀφορμὴ πρὸς τὴν τοιαύτην διαφθορὰν γίνεται· ε', ὅσῳ μᾶλ-

(α) Α'. Κορ. β', 14. (β) Ματθ. ι'. 28. (γ) Λουκ. θ'. 26.

λον ἐν γνώσει τῆς ἀδικίας καὶ ἑκουσίως ἐκ κακίας γίνεται. Οὐδέ ποτε ἄρα οὐδαμῶς οὔτε ἐκ φόβου, οὔτε ἐξ ἀνθρωπαρεσκείας, οὔτε πρὸς κενὴν ἐπίδειξιν, χρὴ τὴν πίστιν ἀρνεῖσθαι, ἔξεστι δὲ μόνον σιγᾷν πρὸς τοὺς μηδὲν ἔχοντας δικαίωμα ἐξετάζειν ἡμᾶς περὶ αὐτῆς. Ἀλλ' οὐδὲ ἐξωτερικῶς ἐπιδείκνυσθαι, ὅπερ οὐκ ἔνεστιν ἡμῖν, ἵνα λυπηρόν τι φύγωμεν. Τοῦτο γὰρ τῇ πρὸς ἀλλήλους, ὡς ἀδελφοὺς, ὀφειλομένῃ εἰλικρινείᾳ καὶ τιμιότητι ἀντίκειται, καὶ ἀφορμὴν δυσπιστίας, καὶ ἔχθρας καὶ μίσους πολλάκις παρέχει φανερωθέν. Ἐκ τούτων οὖν κατανοεῖται, διατί ἡ τοῦ Πέτρου διαγωγὴ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Καϊάφα, καὶ ἡ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀντιοχείας ὑποστολὴ αὐτοῦ ἀπρεπεῖς ἐλογίσθησαν καὶ κατεκρίθησαν. Περὶ μὲν γὰρ τοῦ πρώτου κηρύττει τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτι ἀθέμιτον, περὶ δὲ τοῦ δευτέρου ὁ θεῖος Παῦλος. (α)

§. 18. *Ὅτι καὶ διεγείρειν καὶ ἀναζωοποιεῖν τὴν πίστιν ὀφείλομεν.*

Τὸ διεγείρειν τὴν πίστιν καὶ ἀναζωογονεῖν οὐδὲν ἄλλο σημαίνει, ἢ τὸ ἐπιμελῶς περὶ τῶν τῆς πίστεως πραγμάτων καὶ περὶ τῶν λόγων αὐτῆς λογίζεσθαι καὶ κρίνειν, ἵνα μετὰ λόγου περὶ τῆς αὐτῶν ὀρθότητος καὶ ἀληθείας πειθόμενος ἀσφαλέστερον συγκατατίθηται, καὶ ὡς ἀληθῆ καὶ βέβαια ἀδιστάκτως ταῦτα ἀποδέχηται. Ὅσῳ γὰρ βαθυτέρα τε καὶ πλατυτέρα ἡ τοιαύτη σκέψις ἐστὶ, τοσούτῳ καὶ ἡ πίστις μᾶλλον ἐσωτερικῶς κρατύνεται, καὶ εἰς πλάτος ἐκτείνεται, ὥσπερ καὶ τοὐναντίον. Ὅσῳ γὰρ ἧττον περὶ τῶν τῆς πίστεως πραγμάτων καὶ περὶ τῶν λόγων αὐτῶν λογίζεται, ἢ ὅσῳ

(α) Γαλ. β'. 11.

ἐπιπολαιοτέρα τε καὶ βραχυτέρα ἡ τοιαύτη γίνεται σκέψις, τοσούτῳ ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡ πίστις ἀτελεστέρα τε καὶ ἐπισφαλεστέρα ἀποβαίνει, καὶ ῥᾳδίως ἂν κατ' ὀλίγον καὶ ἀποσβεσθείη. Δεῖται ἄρα διηνεχῶς διὰ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν ἀρωγῆς τινος, ἵνα μὴ τοῦτο πάθῃ, ἀλλ' ἵνα ἐπὶ μᾶλλον αὐξάνῃ καὶ κραταιῶται. Πρὸς τοῦτο δὲ καὶ τὸ τῆς πίστεως σύμβολον συνταχθὲν παρεδόθη τοῖς πιστοῖς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, οὐ μόνον ἵνα προσεύχωνται ἁπλῶς, ἀλλ' ἵνα καὶ βαθύτερον σκέπτωνται ἐπ' αὐτοῦ· οὕτω καὶ πολλοὶ ἄλλοι ὁμολογίας τύποι ἐν ταῖς προσευχαῖς ἀπαντῶνται τὰ κυριώτερα ἄρθρα τῆς πίστεως περιέχοντες, καὶ ῥᾳδίαν οὕτω τὴν περὶ αὐτῶν σκέψιν ποιοῦντες.

Χρὴ τοίνυν τὰ κυριώτατα τῶν τῆς πίστεως καὶ τοὺς τούτων λόγους ἐπιμελῶς ἐκμανθάνειν, καὶ ἐν ἑαυτῷ τὴν πίστιν ἀνακαινίζειν καὶ ζωογονεῖν ἀεὶ μέν, μάλιστα δέ, ἐπειδάν τις συνίδῃ ψυχρότητα, ἢ ἀδιαφορίαν, ἢ ἀμφιβολίαν τῇ ψυχῇ ἐγγενομένην, ἔτι δὲ καὶ κατὰ πάντα κίνδυνον θανάτου, ἢ βαρεῖαν ἀσθένειαν, καὶ ἐν τῇ τῶν θείων μυστηρίων κοινωνίᾳ, ὅτε ἰδίως τὴν εἰς τὰ τῷ μυστηρίῳ προσήκοντα πίστιν χρὴ διεγείρειν· ἵνα δέ τις καὶ μᾶλλον οἰκοδομῆται καὶ στηρίζηται εἰς αὐτήν, ἐξεταστέον νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δ' ἐκεῖνο ἐκ τῶν τῆς πίστεως ἀκριβέστερον. Πρὸς τοῦτο γὰρ τὸ τέλος συνέστησεν ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν διηνεχῆ καὶ μόνιμον διδαχήν, ἵνα καιρὸν διὰ παντὸς ἔχωμεν προσμανθάνειν τι δι αὐτῆς, μέχρις οὗ ἐν τῇ πίστει τελειωθῶμεν. Ὧ τινι δὲ οὐκ ἀδιάφορον ἡ πίστις, φροντιζέτω ἐκ τῆς διδαχῆς ὠφελεῖσθαι· προσκαρτερείτω δέ, κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς Γραφῆς, (α)

(α) Ἰωαν. ἑ, 39.

Αὕτη γὰρ πρὸς τοὺς ἐφιεμένους μανθάνειν τὰ τῆς πίστεως πηγὴ ἀένναός ἐστι τῆς γνώσεως, ἐὰν νηφαλίως τε καὶ ἀγαπητῶς πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ μετὰ πίστεως ἀναγινώσκηται. Ῥυθμιζέτω δὲ καὶ τὸν βίον ἕκαστος πρὸς τὴν πίστιν· οὐδὲν γὰρ ἄλλο εὐθετωτέρους ἡμᾶς πρὸς αὐτὴν ἀπεργάζεται, ὅσον ὁ ἐνάρετος βίος, ταῦτα δ' ἀμφότερα ἥ τε πίστις καὶ ὁ κατὰ Χριστὸν βίος, ὑπ' ἀλλήλων ἀεὶ βοηθούμενα, ὑποστηρίζονται, καὶ συναύξονται, τοῦ μὲν καλῶς πρὸς τὴν πίστιν διατιθέντος ἡμᾶς, τῆς δὲ αὖθις πρὸς τὸν ἐνάρετον βίον ὁδηγούσης καὶ ἱκανοὺς ἀπεργαζομένης, ὥστε πάντοτε τείνουσι χεῖρα βοηθείας ἀμοιβαίως εἰς ἄλληλα. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὅτι « Ἡ διδαχὴ ἡ ἐμὴ, οὐκ ἔστιν ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός. Ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ » (6). Προσεχέτω δὲ πᾶς τις καὶ ἀπὸ τῶν κακοήθων συγγραμμάτων, ἅτινα πληροῦσι διαφθορᾶς τὴν τοῦ ἀναγινώσκοντος ψυχὴν, ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἕξεων καὶ παρεκτροπῶν, ὅσαι καταλύουσί τε καὶ ἐκνευρίζουσιν ἐν τῇ γνώμῃ τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας. « Ὁ ἁπτόμενος πίσσης μολυνθήσεται » φησιν ὁ σοφός. Τὸ δὲ συνεχῶς ἀναλογίζεσθαι τὴν εὐεργεσίαν καὶ τὸ ἀγαθὸν τὸ διὰ τῆς θείας οἰκονομίας ἡμῖν γενόμενον, χαίρειν ἡμᾶς ἐπὶ τῇ πίστει δικαίως ποιεῖ ἐνθυμουμένους, εἰς οἵαν ἀπάτην καὶ ἀμφιβολίαν καὶ πώρωσιν τοῦ νοὸς ἂν εἴημεν, εἰ μὴ τὴν θείαν ταύτην διδασκαλίαν ἀποκαλύψαι ἡμῖν φιλανθρώπως ηὐδόκησεν. Οὐδὲ γὰρ λογίσαιτ' ἄν τις, ἡλίκον ἀγαθὸν πρὸς ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος διὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως

(6) Ἰωάν. ιζ'. 26.

ἐγένετο· διὸ καὶ εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ διὰ παντὸς ἐπ' αὐτῇ, καὶ μετὰ ζήλου θερμοῦ ἀντέχεσθαι τοῦ τοιούτου θησαυροῦ ὀφείλομεν.

§. 19. *Περὶ τοῦ ὑπὲρ τῆς πίστεως ζήλου.*

Ὁ τὸ ἀληθὲς καὶ κράτιστον τῆς ἑαυτοῦ πίστεως σαφῶς ἐπιστάμενος, καὶ μακάριον ἑαυτὸν διὰ τοῦτο ἡγούμενος, ὁ ἀληθῶς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ σεβόμενος καὶ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπῶν δὲ καὶ τὸν πλησίον, οἴκοθεν βιάζεται κοινωνοὺς τῆς τοιαύτης μακαριότητος καὶ ἄλλους ἀναδεῖξαι. Ἡ δ' ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης καταναγκάσεως γεννωμένη προθυμία τοῦ καὶ ἄλλοις τὴν μακαρίζουσαν τοὺς ἀνθρώπους πίστιν μεταδοῦναι, ζῆλος ὑπὲρ τῆς πίστεως καλεῖται. Διττὸς δ' ἂν εἴη καὶ οὗτος, ἢ γνήσιος καὶ λογικός, ἢ ψευδὴς καὶ ἄλογος. Καθόλου δέ, ὅπερ ὁ θεῖος Ἰάκωβος περὶ τῆς θείας σοφίας ἀποφαίνεται, τοῦτο καὶ περὶ τοῦ ἀληθοῦς καὶ γνησίου ζήλου λεκτέον. « Ἡ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος » (α). Τοιούτου ζήλου ἀρχέτυπον τελειότατον εἰς μίμησιν ἔδωκεν ἡμῖν ὁ κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς καὶ διδάσκαλος Ἰησοῦς Χριστός. Περιερχόμενος γὰρ ἀκαμάτως κατὰ πᾶσαν τὴν Ἰουδαίαν καὶ Γαλιλαίαν ἐδίδασκε τοὺς καθημένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, παρήγγειλε δὲ ἡμῖν καὶ προσεύχεσθαι καθ' ἑκάστην οὕτω· « Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· » Ἁγιάζεται δὲ τὸ θεῖον ὄνομα, ὅταν ἡμεῖς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιγινώσκειν αὐ-

(α) Ἰακωβ. γ'. 17.

τὸν τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν ὡς τὸ ὕψιστον καὶ πανάγαθον Ὃν μανθάνωμεν, καὶ προθύμως τὰ παρ' αὐτοῦ ἡμῖν διδαχθέντα, ὡς ἀψευδῆ καὶ ἀλάνθαστα ἀποδεχόμενοι, εἰς οἰκονομίαν καὶ σχηματισμὸν τοῦ βίου ἐπιμελῶς χρώμεθα, καὶ μεταδιδόναι πάντα ταῦτα καὶ τῷ πλησίον, ὅπου ἂν ἐξῇ, μετὰ συνέσεως καὶ πρᾳότητος διὰ τῆς διδαχῆς ἐπιμελώμεθα, χωρὶς βίας καὶ καταδυναστείας, ἀλλὰ τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ αὐτεξουσίου αὐτῶν φειδόμενοι. Ὁ δὲ καθ' ὑπόκρισιν καὶ ἄλογος ζῆλος σφοδρὸς καὶ θρασὺς καὶ βίαιος, μηδαμῶς τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ αὐτεξουσίου τῶν ἄλλων ἀνθρώπων φειδόμενος, ἀνηλεὴς εἰς τὸ καταστρέφειν, ὡς καὶ εἰς τὸ ἀνεγείρειν, στυφὸς καὶ πικρὸς πανταχοῦ. Ἵνα δὲ δῆλα τὰ εἰρημένα γένηται, ἀναγνωσθήτω ἡ ἐν τῷ ιγ' κεφαλαίῳ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου παραβολὴ (α), ἐν ᾗ καταφαίνεται, ὅσον ἀπεῖχεν ὁ Ἰησοῦς τοῦ τοιούτου ζήλου! Εἶπε μὲν ἀληθῶς, ὅτι « πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη; (б) Ἀλλὰ τὸ πῦρ τοῦτο τὸ τῆς κακίας καὶ ἀσεβείας καταφλεκτικόν, οὐδὲν ἄλλο ἦν, ἢ ὁ κατὰ τὴν διδαχὴν αὐτοῦ θεοσεβὴς καὶ ἐνάρετος βίος συνιστάμενός τε καὶ κανονιζόμενος κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὃν ἠβούλετο εἰς πάντας εἰσαγαγεῖν καὶ κοινὸν ἀγαθὸν ποιῆσαι. Οὐδέ ποτε μέν τοι πρὸς τοῦτο βίᾳ καὶ ὁρμῇ, ἢ θρασύτητι ἐχρήσατο, οὔτε ἀπηνείᾳ καὶ πικρίᾳ πρὸς τὸ λογικὸν καὶ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε περὶ καταστροφῆς καὶ ἀνεγέρσεως, οὔτε περὶ ἐκριζώσεως καὶ ἐρημώσεως ἀνηλεοῦς ἐλάλησεν οὐδὲν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπέπληξε δεινῶς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς, βουλομένους ῥίψαι πῦρ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς Σαμαρείτας, λέγων « Οὐκ οἴδατε ποίου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς (γ). »

(α) Ματθ. ιγ'. 24—31. (б) Λουκ. ιβ'. 44. (γ) Λουκ. θ'. 54.

Ὅλως δέ, κατὰ τὸν ὑπὲρ πίστεως ζῆλον, προσεκτέον, μὴ ἐξ αὐτοῦ εἰς ἀπήνειαν καὶ ἀπανθρωπίαν ἐκτρεπώμεθα, ἧς πολλάκις καὶ αὐτοὶ οἱ ὀρθόδοξοι καὶ ὄντως εὐσεβεῖς οὐκ ἐντελῶς ἀπηλλαγμένοι εὑρίσκονται, μισοῦντες καὶ σκληρῶς τοὺς ἑτέρως φρονοῦντας καταδιώκοντες. « Μὴ κρίνετε, ἔλεγεν ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε, ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε. Γίνεσθε οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί (α). » Τὸ τῆς τοιαύτης κρίσεως ἔργον παραχωρητέον μετὰ διακρίσεως τῷ τὰ πάντα γινώσκοντι ἀδεκάστῳ κριτῇ· ἐπιμελητέον δέ, ὅπως ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὴν πίστιν αὐξάνωμεν καὶ στηρίζωμεν καὶ πλατύνωμεν.

§. 20. *Περὶ τῶν ἐναντίων τῇ λογικῇ καὶ ὀρθῇ πίστει.*

Πολλὰ καὶ διάφορά εἰσι τὰ τῇ ὀρθῇ καὶ γνησίᾳ πίστει πολέμια, τὸ δ' ἀπ' εὐθείας ἀντίθετον αὐτῆς ἐστιν ἡ ἀπιστία, ἧς ἡ μὲν κατὰ θεωρίαν ὑπάρχει, ἡ δὲ κατὰ πρᾶξιν, καὶ ἡ μὲν κατὰ θεωρίαν διὰ τοῦ λόγου ἢ καὶ τῆς γραφῆς κατειρωνευομένη πάντων τῶν τῆς πίστεως καὶ τῶν λόγων αὐτῆς ὑποσκάπτει καὶ καταστρέψαι ταῦτα ἀγωνίζεται, εἰς τὸν ὑλισμόν, ἢ εἰς τὸν σκεπτισμὸν καταφέρουσα, ἡ δὲ κατὰ πρᾶξίν ἐστι διαγωγὴ καὶ βίος τοιοῦτος, οἷος πάσῃ πίστει ἀντίκειται μυκτηρίζων καὶ αὐτὴν τὴν ἐπιφάνειαν τῆς πίστεως. Πολέμιον δὲ τῇ ὀρθῇ πίστει καὶ ἡ εἰδωλολατρεία, εἰ γὰρ καὶ ὑποτίθησι τὴν εἰς ὑπέρτατόν τι ὂν πίστιν, δοξάζει δὲ κακῶς, ὅτι τὸ Ὂν αὐτὸ δυνατὸν ἐν εἰκόνι φανερωθῆναι καὶ ἐν τοιαύτῃ προσκυνεῖσθαι καὶ λατρεύεσθαι. Ἡ δὲ τοιαύτη δόξα ῥᾳ-

(α) Λουκ. ς' 36—37.

ίως ποιεῖ ἐπιλανθάνεσθαι μὲν τῆς οὐσίας, τῷ δὲ τύπῳ καὶ τῷ σχήματι προσκολλᾶσθαι, καὶ αὐτῷ τὴν τῇ οὐσίᾳ μόνῃ προσήκουσαν προσκύνησίν τε καὶ λατρείαν ἀπονέμειν. Οἷον συνέβη ἐν τῇ τῶν Περσῶν μονοθείᾳ, καὶ ἐν τῇ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ τῶν Ἑλλήνων, καὶ τῶν Ρωμαίων πολυθείᾳ, καὶ ἐν τῷ τῶν Ἰνδῶν πανθεϊσμῷ. Εκ τούτου ἡ ἐντολὴ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. « Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον κλ. (α). Ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸς καὶ Κύριος ἡμῶν φησι· « Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » (6) Πολέμια δ' εἰσὶ τῇ λογικῇ καὶ ὀρθῇ πίστει καὶ ὁ καλούμενος ἐλευθεριασμός, καθ' ὃν φρονεῖ τις καὶ κρίνει κατὰ τὸ δοκοῦν περὶ τῶν τῆς πίστεως, μόνα τὰ αὐτῷ ἀρέσκοντα ἀποδεχόμενος, καὶ ἡ αἵρεσις δὲ, εἰς ἣν ἐκεῖνος παράγει. Καὶ γὰρ ἡ αἵρεσις, ἀντίστασίς τις ἐστι πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ διαστροφὴ αὐτῆς, καὶ ὁ αἱρετικὸς οὐ βούλεται τῇ ἀληθείᾳ συναινέσαι, ἵνα μὴ καὶ αὐτὸς ἀναγκασθῇ ὀπαδὸς αὐτῆς γενέσθαι. Διὰ τοῦτο παραινεῖ ὁ θεῖος Παῦλος, « Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ, εἰδώς, ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος « (γ). Καὶ πᾶσα μὲν ἀντίστασις εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως ἁμαρτία λέγεται εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἥτις οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου (δ). Ἡ δὲ ἐκ τοῦ ἐλευθεριασμοῦ καὶ τῆς αἱρέσεως τοσούτῳ μείζων κρίνεται, ὅσῳ φανερώτερόν ἐστι τὸ ἐκ τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐκ τῆς εἰς τὴν πλάνην εὐδοκίας τε καὶ ἐπιμονῆς γινόμενον ἄδικον, καὶ ὅσῳ ἐντελέστερον τὸ τέ-

(1) Γεν. κ'. 3—5. (6) Ἰωαν. δ'. 24. (γ) Τιτ. γ'. 10. (δ) Ματθ. ιб. 31.

λος πρὸς ὅ. Τέλος γὰρ, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τῆς αἱρέσεως εὑρίσκεται ὁ ἄνετος, μᾶλλον δὲ ἀκόλαστος βίος. Τὰ γὰρ ὑπὸ τῆς πίστεως ἐπιβαλλόμενα ὅρια στενά τε δοκεῖ καὶ οὐκ ἀνεκτὰ, διὸ καὶ ἀφελεῖν ταῦτα ἀγωνίζεται, καὶ ἆραι τὰ τὸν ἄσωτον βίον κωλύοντα. Πηγὴ δὲ ταύτης ἐστὶ νῦν μὲν ἡ ἐπιπόλαιος καὶ πολλάκις σκολιὰ δόξα καὶ γνῶσις τῶν τῆς πίστεως ἀληθειῶν, νῦν δὲ, ἡ ἀλαζονεία καὶ ἡ θρασύτης, δι' ἣν ὑπεροπτικῶς πάσῃ παντὸς ἄλλου γνώμῃ ἀνθίσταται, ἔστι δ' ὅτε καὶ ἡ εἰς τὴν κτηνωδίαν τελεία κατάπτωσις, καὶ ἡ τῆς φαντασίας ἀποπλάνησις. Ἔτι δὲ καὶ ἡ δεισιδαιμονία οὐχ ἧττον τῇ γνησίᾳ καὶ λογικῇ πίστει ἀντίκειται. Ἔστι δὲ δεισιδαιμονία δόκησις ἄλογος, καθ' ἣν τύποις τισὶ καὶ ἐπῳδαῖς καὶ ὀνόμασιν ἀνοήτοις καί τισι τῶν φυσικῶν πραγμάτων θαυματουργὸς ἀποδίδεται δύναμις, ἣν οὔτε ἔχουσιν, οὔτε δυνατὸν ἐνεῖναι αὐτοῖς τοιαύτην, βλαβερὰ δὲ καὶ τῇ γνησίᾳ καὶ λογικῇ πίστει, καὶ τοῖς ἤθεσι, καὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων εὐδαιμονίᾳ. Τὴν μὲν γὰρ πίστιν παραγκωνίζεται παρισταμένη, ἢ γοῦν διαστρέφει τε καὶ μιαίνει, καθάπερ καὶ τὸ ἦθος, ἀφορμὴν ἀπάτης καὶ ψεύδους καὶ ὑποκρίσεως παρέχουσα, καὶ πολυτρόπως κατὰ τὴν πρὸς τὸν πλησίον διαγωγὴν ἀδικοῦσα· τὴν δ' ἡσυχίαν καὶ εὐδαιμονίαν λυμαίνεται, ἐξαπατῶσα διηνεκῶς ὃν κατέχει, ἐφ' οἷς προσεδόκησεν. Μαρτυροῦσί μοι ταῦτα οἱ τῶν ἀνορύττειν θησαυροὺς ἐπαγγελλομένων ὕθλοι, καὶ τῶν τὰ περίαπτα κατασκευαζόντων, καὶ τῶν ἐξορκιστῶν, καὶ τῶν ἐπῳδῶν καὶ γοήτων, ὅσων κεφαλὰς οἱ τοιοῦτοι ἐτάραξαν! καὶ ὅσων οἴκους εἰς κακοδαιμονίαν καὶ ἀθλιότητα κατήνεγκον! Ὅλως δὲ πολλά εἰσι τὰ τὴν γνησίαν καὶ λογικὴν πίστιν διαστρέφοντα, ἢ ὅλως καταργοῦντα· φυλακτέον οὖν ἀπὸ πάντων τούτων· ἡ γὰρ πίστις ἐστὶν ἡ δόξα καὶ ὁ στέφανος τῆς ἀνθρωπότητος,

ς φησιν ὁ θεηγόρος (α), διὸ καὶ ἐντέλλεται: « Κράτει ἔχεις, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου! » Ἡ πίστις διαφερόντως ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον, θείας ἐννοίας, θεῖον φρόνημα, θείαν πολιτείαν αὐτῷ ἐμπνέουσα, ὧν οὐδὲν ὁ ψυχικὸς ἄνθρωπος οὔτε γινώσκει, οὔτε δύναται γνῶναι. Διὰ τοῦτο παραβάλλει ταύτην ὁ Κύριος ἡμῶν θησαυρῷ εὐδαιμονίζοντι τὸν εὑρόντα, ἀλλὰ καὶ πάντα, φησὶν, ὑπὲρ αὐτοῦ δοῦναι χρὴ, καὶ ὅσον ἂν ὑπὲρ αὐτοῦ δαπανήσῃ, πάλιν μέγιστον ἔσται τὸ κέρδος τῷ κτησαμένῳ. (β) Ἔτι δὲ καὶ τῷ τοῦ σινάπεως κόκκῳ παραβάλλει, ὃς ἐλάχιστος μέν ἐστιν ἐν ἀρχῇ πάντων τῶν σπορίμων, ὅταν δὲ βλαστήσας αὐξηθῇ, μείζων τῶν λαχάνων γίνεται, καὶ εἰς δένδρον μεγεθύνεται. (γ) Κατ' ἀρχὰς μὲν γάρ τις τὰς γενικὰς καὶ πρώτας ἀληθείας τῆς πίστεως μανθάνει, ὕστερον δὲ καὶ κατὰ μικρὸν καὶ τὰ λοιπὰ πάντα, καὶ ἐθιζόμενος ἐν αὐτοῖς, οὕτως ἀγαπητῶς πρὸς αὐτὰ διατίθεται, ὡς καὶ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν, καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ στελέχους πᾶσαν τὴν ἑαυτοῦ εὐδαιμονίαν τε καὶ μακαριότητα ἐπιστηρίζει.

§ 21. *Περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, ὅτι καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ δήλωσις τῆς εἰς αὐτὸν ὀφειλομένης εὐσεβείας τε καὶ λατρείας.*

Ὁ Θεὸς, ὡς οὐ μόνον τὸ ὕψιστον, ἀλλὰ καὶ τὸ κράτιστον καὶ πανάγαθον πάντων τῶν ὄντων, ὑπόθεσίς ἐστι σπουδαιοτάτη τῆς ἡμετέρας λατρείας καὶ προσκυνήσεως οὐχ ἧττον, ἢ τῆς ἡμετέρας γνώσεως. Τὸ δὲ τὴν λατρείαν ταύτην καὶ εὐσέβειαν ἐκδηλοῦν μάλιστα μετὰ τῆς πίστεως, καὶ ἡ ἀγάπη ἐστὶν, ἐγγι-

(α) Ἀποκαλ. γ'. 11. (β) Ματθ. ιγ'. 44. (γ) Ματθ. ιγ'. 31—32.

νομένη καὶ αὕτη ἐκ τῆς, ὅσον οἷόν τε, ἐναργοῦς καὶ τελείας γνώσεως. Ὁ γάρ τις ὡς ἀγαθὸν ὀρθῶς γινώσκει, τοῦτο καὶ φιλεῖν οἴκοθεν ἀναγκάζεται. Διὸ καὶ ἡ Γραφὴ λέγει. « Ὁ μὴ ἀγαπῶν οὐκ ἔγνω τὸν Θεὸν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν ». (α). Οὐ μόνον δὲ πανάγαθος αὐτὸς, μᾶλλον δὲ ἡ αὐτοαγαθότης, κατὰ τὸ « Οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεὸς, » (β) ἀλλὰ καὶ παντὸς ἀγαθοῦ πηγὴ ἀέναος « Πᾶσα γὰρ δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα » (γ). Διὸ καὶ ἅμα γνωσθεὶς ὑφ' ἡμῶν, ἕλκει καὶ προτρέπει ἡμᾶς εἰς τὴν αὐτοῦ τελείαν ἀγάπην· ἡ δὲ ἕλξις αὕτη οὐδέν ἐστιν ἀλλ' ἢ τὸ ἐκ τοῦ πράγματος καθῆκον· ὥσπερ καὶ ἡ, ἣν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς αἰσθανόμεθα ἐσωτερικὴν βίαν τοῦ ἐκπληροῦν τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, τὸ ἐκ τοῦ προσώπου καθῆκόν ἐστιν. Τοῦτο καὶ Μωϋσῆς ὁ Θεόπτης ἐκήρυξε τοῖς Ἰσραηλίταις ἐν τῇ ἐρήμῳ (δ), καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπεκύρωσεν, ὀνομάσας πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολὴν τὸ « ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου (ε) ». Οὗτοι δὲ οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λόγοι τρανῶς ἑρμηνεύουσι τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς ἀγάπης, ἣν ἔχειν ὀφείλομεν εἰς τὸν Θεὸν τὸ πάντων τῶν ὄντων ὕψιστόν τε καὶ πανάγαθον, καὶ ὡς θεῖον πῦρ ἀεὶ ἀναζωπυρεῖν καὶ φυλάττειν. Εὐλόγως ἄρα φαμὲν, ὅτι τῷ Θεῷ, ὡς τῇ ὑψίστῃ ἀγάπῃ καὶ ἡ παρὰ τῶν ἀνθρώπων ὑψίστη ἀγάπη κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτοῖς ὀφείλεται. Οὐδὲν γὰρ τῶν ὄντων, ἡλίκον ἂν ᾖ, καὶ ὅσον ἂν εὐμενῶς πρὸς ἡμᾶς ἔχῃ, πρὸς αὐτὸν παραβληθείη,

---

(α) Ἰωαν. Ἐπιστ. Α'. δ'. 8—16. (β) Μαρκ. ἱ. 18. (γ) Ἰακωβ. ά. 15—17. (δ) Δευτερ. ς'. 5. (ε) Ματθ. κβ'. 37.

ὸδ' οὕτω θερμῶς ἀγαπᾷ το, ὥς περ αὐτὸς ὁ Θεός. Ἐκ ύτου καὶ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου. « Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ ητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος κλ. (α).

§. 22. *Ὅρος τῆς ἀγάπης, καὶ τρόπος, δι' οὗ αὕτη ἡ πρὸς τὸν Θεὸν φανεροῦται.*

Χαλεπὸν μὲν λόγῳ τὴν ἀγάπην ὁρίσαι, αἴσθημα οὖαν καὶ τῇ ψυχῇ ἐφεδράζουσαν, καὶ αἰσθητὴν μᾶλλον, ῥητὴν γινομένην, λέγεται δ' ὅμως κλίσις φανερὰ πρός ι μεθ' ἡδονῆς καὶ εὐαρεστήσεως ἐπ' αὐτῷ διὰ τὰ ἐνωσμένα αὐτοῦ πλεονεκτήματα. Ἡ οὖν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἴη ἂν κλίσις φανερὰ εἰς αὐτὸν μεθ' ἡδονῆς καὶ εὐαρεστήσεως διὰ τὴν αὐτοῦ τελειότητα καὶ ἀγαθότητα. Φανεροῦται δὲ τριχῶς ά, διὰ τῆς ἐπ' αὐτῷ ἀγαλλιάσεως αἱ εὐαρεστήσεως· β', διὰ τῆς προθυμίας τοῦ γνῶναι ὐτὸν ἐναργῶς τε, ὅσον οἷόν τε, καὶ ὀρθῶς, καὶ κοινωνὸν αὐοῦ γενέσθαι· γ', διὰ τῆς ἐπιμελείας τοῦ προσφέρειν αὐτῷ κ καρδίας τὴν ὀφειλομένην εὐχαριστίαν. Ἡ δὲ τοιαύτη ανέρωσις γίγνοιτ' ἄν, ὅταν ἀληθῶς γινώσκηται καὶ μολογῆται ἡ τοῦ Θεοῦ ἄπειρος τελειότης καὶ ἡ ἀγαθότης καὶ φιλανθρωπία· ὅσῳ γὰρ ἡ ταύτων γνῶσις καὶ μολογία ἐναργέστερον γινώσκεται καὶ ὁμολογεῖται, τοσούτῳ καὶ τὸ αἴσθημα ἥδιον καὶ ζωηρότερον ἐγείρεται, αὶ ἡ εὐαρέστησις φαιδροτέρα, καὶ ἡ κλίσις ἰσχυροτέρα, αὶ ἡ εὐχαριστία θερμοτέρα, καὶ ἡ προσκύνησις βαθυτέρα. Τὰς δὲ εἰρημένας τοῦ Θεοῦ τελειότητας μαρτυροῦσιν ἡ τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργία, καὶ ἡ συντήρησις αὐτοῦ, καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων διὰ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γενομένη ἀπολύτρωσις· « Οὕτω γὰρ ἠ-

(α) Ματθ. ί. 37.

γάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε ἔδωκε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον» (α). Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἐπιστήθιος αὐτοῦ μαθητὴς Ἰωάννης λέγει,» Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτὸν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς» (β).

§. 23. *Περὶ τῶν ἰδιωμάτων τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης.*

Ἵνα δὲ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη γνησία καὶ λογικὴ ὑπάρχῃ, δέον ἐστὶν εἶναι· ά, εἰλικρινῆ· β', καθαρὰν ἀπὸ πάσης ἰδιοτελείας· γ', τρυφερὰν, οἷα ἡ τοῦ ἀγαθοῦ τέκνου πρὸς τὸν ἑαυτοῦ φιλόστοργον πατέρα· δ', πάντων τῶν ἄλλων αἰσθημάτων κατισχύουσαν· ε', ἐνεργὸν καὶ δραστήριον· ς, καρτερικὴν καὶ μόνιμον. Χωρὶς γὰρ τούτων οὐκ ἔστιν ἀγάπη γνησία καὶ ἀληθής. Καὶ εἰλικρινὴς μέν ἐστιν, ἐὰν ἐξ ἀδόλου καρδίας προέρχηται. Τῶν γὰρ ματαίων λόγων, ὅσον ἂν ὦσιν οὗτοι τετεχνευμένοι καὶ εὔηχοι, οὐδὲν τὸ ὄφελος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐπὶ μόνην ἐπιβλέποντος τὴν καρδίαν· διὸ καὶ ἡ Γραφὴ λέγει, « Τεκνία μου! μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ, καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμὲν, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν « (γ). Καθαρὰ δὲ, ἐὰν μὴ μόνον διὰ τὴν προσδοκίαν ἀγαθοῦ ἢ βοηθείας τινος ἐν ἀνάγκαις, ἀγαπᾷ τὸν Θεόν. Οὕτω γὰρ οὐ τὸν Θεὸν κυρίως, ἀλλὰ τὰς παρ' αὐτοῦ προσδοκωμένας εὐεργεσίας ἀγαπᾷ, διὸ καὶ ὅσῳ μᾶλλον εἰς αὐτὰς ὁ ἀγαπῶν ἀφορᾷ, καὶ ταύτας προσκαίρους τε καὶ σωματικὰς οὔσας αἰτεῖ, τοσούτῳ καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ ἀγάπη ἀκαθαρτοτέρα καὶ ἰδιοτελεστέρα

(α) Ἰωάν. γ', 16. 17. (β) Α'. Ἐπιστολ. δ'. 19. (γ) Α. Ἐπιστ. Ἰωάν. γ'. 18.

λογίζεται. Τοὐναντίον δὲ, ὅσῳ μᾶλλον ἐν τῇ ἀγάπῃ, τῶν μὲν σωματικῶν καὶ προσκαίρων ὠφελειῶν ὑπερφρονεῖ, ἐπὶ δὲ μόνην τὴν τοῦ Θεοῦ τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦ ἀγάπην ἀποβλέπει, καὶ ταύτῃ διὰ τῆς θερμῆς ἀγάπης καὶ εὐσεβείας προσκολλᾶται, τοσούτῳ καὶ ἡ ἀγάπη καθαρωτέρα κρίνεται. Καθαρωτάτη μὲν γὰρ καὶ τελειοτάτη κατ᾽ ἰδέαν μόνην ἂν εἴη ἐν τοῖς ἀνθρώποις, πρὸς ἣν ἀδιαλείπτως δεῖ σπεύδειν, κατὰ μικρὸν ἀποκαθαίροντας ταύτην ἀπὸ πασῶν τῶν μὴ καθαρῶν ἐπιθυμιῶν. Καθαρωτάτη δὲ καὶ τελειοτάτη ἀγάπη παρὰ μόνῳ ἐστὶ τῷ Θεῷ, ὡς μηδὲν διὰ τῆς ἀγάπης δεομένῳ προσκτήσασθαι· τῆς δ᾽ ἀνθρωπίνης φύσεως, πολλῶν δεομένης, ἀχώριστός ἐστιν ἡ τῆς ὠφελείας προσδοχία καὶ αἴτησις, πλὴν ὅτι τῶν αἰτουμένων τὰ μέν εἰσι κρείττονα καὶ τιμιώτερα ὡς τῇ ἀθανάτῳ πνευματικῇ αὐτοῦ φύσει προσήκοντα, τὰ δὲ ὡς τῇ σωματικῇ ἥττονά τε καὶ εὐτελέστερα. Διὸ καὶ τοῦ ἀγαπῶντος, ἐὰν εὐθὺς ἄρξηται εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ τελειότητα καὶ ἀγαθότητα ἀφορᾷν μᾶλλον, ἢ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ὠφέλειαν, τότε καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ προσεγγίζειν ἄρχεται τῇ τελειότητι. Τρυφερὰ δέ ἐστιν ἡ ἀγάπη, καὶ οἵα ἡ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα, ἐπειδὰν μὴ θεωρῶμεν τὸν Θεὸν ὡς τραχὺν καὶ αὐστηρὸν δεσπότην, ἀλλ᾽ ὡς πατέρα εὐμενῆ τε καὶ φιλόστοργον ἀγαπῶμεν εὐλαβούμενοι, μή τι τῶν μὴ ἀρεσκόντων τῇ ἁγιότητι αὐτοῦ πράξωμεν· καὶ οὐκ ἂν ὀρθῶς αὐτὸν ἐγινώσκομεν, εἰ ὡς ἀγαθὰ καὶ χρηστὰ τέκνα πρὸς αὐτὸν διάγοντες, εἶτα περιδεῶς εἰς αὐτὸν ἐνητενίζομεν. « Φόβος, φησὶν ὁ ἠγαπημένος μαθητής, οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ᾽ ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ (α).» Οὐδέποτε ὄντως τοῖς

(α) Α' Ἐπιστ. δ'. 14.

ἀγαθοῖς τῶν τέκνων ἐπέρχεται, ὅτι καὶ δεδιέναι χρὴ τοὺς γονεῖς αὐτῶν, ἀλλὰ τρυφερῶς ἀγαπῶσιν, εἰδότα, ὅτι καὶ ὑπὸ τῶν γονέων οὕτω φιλοῦνται· τὸ δ' αὐτὸ καὶ τοῖς ὄντως ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν γίνεται. Δηλοῦται δὲ μόνον ἡ τοιαύτη ἀγάπη τῇ διηνεκεῖ προσοχῇ εἰς τὸ μηδὲν κατά τε τὸ φρόνημα καὶ τὸ πολίτευμα ἀπαρέσκον τῷ φιλουμένῳ παρεισδύσαι, καὶ τοῦτό ἐστιν ὁ κατὰ τοὺς υἱοὺς φόβος, ὃν ὁ ψαλμῳδὸς ἀρχὴν σοφίας καλεῖ. (α) Κατισχύει δὲ ἔτι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πάντων τῶν ἄλλων αἰσθημάτων, ἐπειδὰν πάντα καὶ τὰ ἐν ἡμῖν καὶ τὰ περὶ ἡμᾶς τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ ἀφοσιῶνται, καὶ ὑπείκωσι καὶ συντελῶσιν εἰς αὐτήν. Τοῦτο γὰρ ὁ ἰσχυρὸς καὶ ἔντονος τῆς ἐντολῆς λόγος σημαίνει· « Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. » Ὃς γὰρ ἄν τι ἐν τῷ κόσμῳ, ἐν τῷ οὐρανῷ ἢ ἐν τῇ γῇ σέβηται, ἢ ἀγαπᾷ, ἢ τιμᾷ μᾶλλον τοῦ Θεοῦ, ἢ εἰς τὰ αὐτοῦ ἔργα μᾶλλον ἢ εἰς τὸν Θεὸν ἀφορᾷ, ἢ οὐ πρότερον πάντων τὸ διὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ νόμου γνωρισθὲν ἡμῖν πανάγιον αὐτοῦ θέλημα τίθηται, οὗτος οὔπω ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας, οὔπω ὑπὲρ πάντα τιμᾷ, ἀλλ' ἔτι θεὸν ἔχει τὸ, οὗ μᾶλλον ἐφίεται, καὶ ᾧ μᾶλλον προσέχει. Ἐνεργὸς δέ ἐστιν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ὅταν δὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τε καὶ προθύμως τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα παρ' ἡμῶν ἐκτελῆται κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Σωτῆρος, ὅς τροφὴν αὐτοῦ ἔλεγεν εἶναι τὸ ποιεῖν τὸ θέλημα τοῦ πατρός (β) καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων, περὶ ὧν λέγεται ἐν εὐαγγελίοις, ὅτι « διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς » (γ). Πρὸς τί δὲ βλέπουσιν,

(α) Ψαλμ. ρί. 10. (β) Ἰωαν. δ'. 13. (γ) Ματθ. ιή, 10.

εἰ μὴ, ἵνα διὰ παντὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν προθύμως ἔχωσι; Διὰ τοῦτο καὶ ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν διὰ παντὸς προσεύχεσθαι τὸ « Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς! Καρτερικὴ δὲ τελευταῖον καὶ σταθερὰ ὑπάρχει, ὅταν μὴ πρὸς καιρὸν μόνον φαινομένη, πάλιν ταχέως ἀλλοιῶται καὶ ἀφανίζηται, ἀλλὰ διαμένῃ ὡς σταθερὰ καὶ ἀναλλοίωτος διάθεσις, οἵα ἦν ἐν τῷ Χριστῷ τῷ κατὰ πάντα εἰς μίμησιν ἡμῶν ἀρχετύπῳ, ἔτι δὲ καὶ ἐν τῷ μακαρίῳ Παύλῳ τῷ μετὰ τοσούτου ἐνθέου ζήλου λέγοντι καὶ γράφοντι; « Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα; . . . Πέπεισμαι γὰρ, ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν (α). » Τοιαύτη δ' ἦν καὶ ἐν πᾶσι τοῖς μαθηταῖς καὶ λατρευταῖς τοῦ Σωτῆρος, ὧν ἡ μνήμη δοξάζεται ἔτι καὶ νῦν, καὶ εἰς ἀεὶ παρὰ τοῖς πιστοῖς δοξασθήσεται. Ταῦτα τοίνυν εἰσὶ τὰ τῆς γνησίας καὶ λογικῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ἰδιώματα, οὐχ αὐθαιρέτως καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν ἐπινενοημένα, ἀλλὰ τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς ἀχωρίστως συνημμένα.

§. 24. *Ὅτι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἀδιαλύτως τῷ τοῦ ἀνθρώπου τέλει συνδέεται.*

Ὕψιστον τοῦ ἀνθρώπου τέλος ἐστὶν ἡ τῆς ἐν ἑαυτῷ θείας εἰκόνος ἐπανόρθωσις, καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἕνωσις. Πῶς ἂν οὖν ἐπέλθοι τῷ ἀνθρώπῳ, ἢ πῶς ἂν ἐπιθυμήσειεν ἐπανορθώσασθαι τὴν θείαν εἰκόνα, καὶ ἐ-

(α) Ῥωμ. η. 35—39.

ξομοιωθεὶς τῷ Θεῷ ἑνωθῆναι μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀγαπήσας αὐτόν; ἢ πῶς ἂν ὑψωθείη εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἐξομοίωσίν τε καὶ ἕνωσιν χωρὶς τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης; Ἐντεῦθεν ἄρα καὶ ὁ ἀδιάλυτος τοῦ ἡμετέρου τέλους μετὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης σύνδεσμος δηλοῦται· χωρὶς γὰρ ταύτης ἀκατανόητον ὅλως ἐκεῖνο καὶ ἀνέφικτον, καὶ τὸ μέγεθος δὲ καὶ τὸ σπουδαῖον τοῦ καθήκοντος εἰς τὸ ἀντέχεσθαι τῆς τοιαύτης ἀγάπης διατρανοῦται. Διὰ τοῦτο τὴν ἀγάπην καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος παραγγέλλει ἡμῖν διώκειν, « Διώκετε τὴν ἀγάπην » (α). Καὶ τὸ ταύτης ἀναγκαῖον καὶ τὴν μεγίστην αὐτῆς ἀξίαν ἅμα παρίστησι λέγων: « Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον· καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα, καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι· καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου, ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι » (β). Πάντα δηλονότι τὰ χαρίσματα οἷά δήποτε, δι' ὧν ἄν τις τὸ ἀγαθὸν πράξειεν, ὀλίγου ἢ καὶ οὐδενὸς εἰσιν ἄξια, εἰ μὴ ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη, ἐξ οὗ ταῦτα πηγάζουσι, πᾶσι τούτοις ὡς βάσις ὑπόκειται, τῷ γὰρ μὴ ἀγαπῶντι τὸν ἀπείρου ὄντως ἀγάπης ἄξιον, μᾶλλον δὲ τὴν αὐτοαγάπην, μηδ' εἰς αὐτὸν κατὰ πάντα τὸν βίον ἀποβλέποντι, ἵν' ἐξ αὐτοῦ ἐνισχύηται, πῶς ἄν τις αὐτῷ πιστεύσειεν; ἢ πῶς ἂν μέγα τι καὶ ἀγαθὸν παρ' αὐτοῦ ἐλπίσειεν;

(α) Α'. Κορ. ιδ'. 1. (β) Α'. Κορ. ιγ'. 1—3.

§. 25. *Περὶ τοῦ καθήκοντος τοῦ διεγείρειν καὶ ἀναῤῥιπίζειν ἐν ἡμῖν συνεχῶς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην.*

Τὸ διεγείρειν καὶ ἀναῤῥιπίζειν ἐν ἡμῖν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην οὐδὲν ἄλλο βούλεται λέγειν, ἢ ἐπιμελεῖσθαι καὶ προσέχειν τὸν νοῦν, ἵνα γινώσκωμεν ἀκριβῶς πάντα, ἃ ὁ Θεὸς περὶ τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως, καὶ τῆς ἀγαθότητος, καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦ ἀγάπης ἐγνώρισεν ἡμῖν, ὅπως ἡ θέλησις ἡμῶν ὑπὲρ αὐτοῦ διατιθεμένη, ἡδέως πρὸς αὐτὸν καὶ σφοδρῶς ῥέπῃ. Τοῦτο δὲ πράττειν ὀφείλομεν μάλιστα α', ὁσάκις ἂν γνῶμεν ψυχρότητα ἢ ἀδιαφορίαν, ἢ καὶ ἐλάττωσιν ἐν ἡμῖν τῆς ἀγάπης· ἐγγιγνομένην β', ὁσάκις διά τινων μεγάλων ἁμαρτημάτων ἀπηλλοτριώθημεν τοῦ Θεοῦ, ἀρνησάμενοι τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην· γ', ἐν ταῖς ἀσθενείαις καὶ ἐν τοῖς κινδύνοις τοῦ βίου, καὶ ὅπου τις οἴεται μέγα τι ἀγαθὸν οἷόν τε γενέσθαι, ὥστε ἑαυτόν τε καὶ ἄλλους τῇ ἀνακαινίσει τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης ἐνισχύειν. Τὸ γὰρ ἐν τοῖς τοιούτοις μέλλειν, ψυχρότητος δήπου καὶ ἀδιαφορίας πρὸς τὸν Θεὸν, τὴν αὐτοαγάπην, τεκμήριον, καὶ ἀγνωμοσύνη πρὸς τὰς αὐτοῦ ἀπείρους πρὸς ἡμᾶς εὐεργεσίας. Ἐν γένει δὲ οὐδένα καιρὸν παραλείπειν δεῖ, ἐν ᾧ ἄν τις προσκτήσεσθαί τι κατὰ τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ κοινωνίαν ἐλπίζοι, ὅπως καὶ ἡ καρδία ἡμῶν ἔμπλεως μᾶλλον τῆς θερμοτάτης ἀγάπης οὕτω γίγνηται, καὶ ὅλη κατὰ μικρὸν κατασχεθεῖσα ὑπ' αὐτῆς ζωοποιῆται. Ταύτην γὰρ ὄντως, ὡς ἱερὸν πῦρ ἄσβεστον διὰ πάσης ἡμῶν τῆς οὐσίας διήκειν χρὴ, καὶ ἅπαν τὸ φρόνημα καὶ τὸ πολίτευμα περιλαμβάνειν καὶ διορθοῦν καὶ καλλύνειν. Τούθ' ἕνεκά φησιν ὁ θεῖος λόγος· «Πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω» (α).

(α) Α'. Κορ. ις'. 14.

Τὸ γὰρ μὴ ἐν ἀγάπῃ γινόμενον, καὶ οὐδενὸς ἄξιον κατά γε τὴν τῶν πραγμάτων κρείττονα διάγνωσιν. Ἐπεὶ οὖν πάντα τὰ ἐν ἡμῖν μεγάλα καὶ ποικίλα ἀγαθὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐστι· πάντα ἄρα καὶ τὰ ὑφ' ἡμῶν πραττόμενα κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ χρὴ πράττεσθαι, καὶ πᾶν, ἐν ᾧ ἂν μὴ αὐτὸς εὐδοκοίη, μηδὲ πραττέσθω· καὶ ἡ ἀπόλαυσις δὲ τῶν παρ' αὐτοῦ δεδωρημένων μετ' εὐφροσύνης καὶ εὐχαριστίας πρὸς αὐτὸν γινέσθω. Καὶ τὴν τοιαύτην διάθεσιν δεῖ ἐπικρατεῖν ἀεὶ, καὶ διὰ πάντων διήκειν, διὰ παντὸς τοῦ βίου μηδέποτε ἀλλοιουμένην, μηδ' ὑφιεμένην κατά τε τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἐνέργειαν. Ὅταν δὲ μείωσιν ἢ ὕφεσιν ταύτης ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἐννοήσωμεν, ἐπιμελητέον εὐθὺς ἀνακαινίζειν αὐτὴν ά, ἐν ἀρχῇ μάλιστα ἑκάστης ἡμέρας διὰ τῆς προσευχῆς· β', ὅταν σπουδαῖόν τι πράττειν ἐπιχειρῶμεν· γ', ὁσάκις συνειδῶμεν τῆς εὐθείας ὁδοῦ τοῦ θεαρέστου βίου παρεκτραπέντες. Ὃ δὲ ῥᾷστον ἡμῖν καὶ ἥδιστον τοῦτο ἀπεργάζεται, ἐστὶ ά, τὸ ἀεὶ τῆς κατὰ τὸ δυνατὸν τελείας γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐπιμελεῖσθαι. Ὅσῳ γὰρ ἐναργέστερον γινώσκομεν τὸν Θεὸν ὡς ὕψιστον καὶ πανάγαθον Ὄν, καὶ διὰ τοῦτο ἀπείρου ἀγάπης ἄξιον, τοσούτῳ μᾶλλον καὶ ἡ καρδία ἡμῶν ὑπὲρ αὐτοῦ διατίθεται, καὶ πρὸς αὐτὸν ἑλκύεται, καὶ διὰ μνήμης ἔχομεν αὐτόν· β', τὸ συνεχῶς ἀναλογίζεσθαι, τὰς πρὸς ἡμᾶς ἀπείρους αὐτοῦ εὐεργεσίας, ἃς ἐκ γενεῶν ἀρχαίων διὰ τὴν ἄφατον αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην καὶ ἡμῖν αὐτοῖς ἐδωρήσατο καὶ τοῖς οἰκείοις ἡμῖν, καὶ παντὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, καὶ ἀεὶ δ' ἔτι δωρεῖται, καὶ ἐς τοὐπιὸν δωρήσεται κατὰ τὰς ἀψευδεῖς αὐτοῦ ἐπαγγελίας· γ', τὸ μηδέποτε τῶν ἀγαθῶν ἐπιλανθάνεσθαι, ἃ προσγίνεται ἡμῖν ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Τοιαῦτα δ' εἰσὶ ά, ἡ ἐσωτερικὴ ἀγαλλίασις καὶ γαλήνη τῆς ψυχῆς· β', ἡ ἀκλόνητος πεποίθησις ἐπὶ τῇ τοῦ Θεοῦ

εὐδοκίᾳ καὶ τῇ ἐν πᾶσι τοῖς δεινοῖς ἀντιλήψει· γ', ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος πανευφρόσυνος ἐλπὶς, κτλ. Τί γὰρ ἂν ἄλλο ἀναφλέγοι ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν τὸ τῆς ἀγάπης θεῖον πῦρ, εἰ μὴ ταῦτα;

§. 26. *Περὶ τῶν μὴ προσηκόντων καὶ τῶν ἐναντίων τῇ πρὸς τὸν Θεὸν γνησίᾳ καὶ λογικῇ ἀγάπῃ.*

Ψυχρότης καὶ ἀδιαφορία, ἐν ᾗ οὐδόλως φροντίζει τις, εἰ ἔστι Θεὸς, ἢ οὔ, ἢ τί ἐστι, τῆς σαρκὸς μόνον καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτῆς ἐπιμελούμενος, οὐδαμῶς τῇ γνησίᾳ καὶ λογικῇ ἀγάπῃ τῇ πρὸς τὸν Θεὸν προσήκει. Ἐγγίνεται δ' αὕτη ἡ ἐκ τῆς εἰκαίας καὶ ἐπιπολαίου γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐκ τῆς ἄγαν περὶ τὰς ἡδονὰς τοῦ βίου σπουδῆς. Τούτων γὰρ ὄντων, οὐκ ἔστι γνησίαν καὶ εἰλικρινῆ ἀγάπην εὑρεῖν πρὸς τὸν Θεόν. Διὰ ταῦτα εἶπεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν· « Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν » (α)· καὶ ὁ ἐπιστήθιος αὐτοῦ μαθητὴς Ἰωάννης. «Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ » (β). Ἡ γὰρ φιληδονία, ἢ ἡ πλεονεξία, καὶ τὸ ἐξ ὑπερηφανίας μῖσος, ἐμφιλοχωρήσαντα τῇ ψυχῇ, καὶ κρατήσαντα αὐτῆς, παντὸς τοῦ κρείττονος ἐπιλαθέσθαι αὐτὴν καὶ ὀλιγωρεῖν ποιοῦσιν, οὐδὲν οὔτ' ἀκούειν περὶ αὐτοῦ, οὔτε βλέπειν ἐθέλουσαν. Τοῦτο καὶ ἐκ τῆς πείρας γινώσκεται, καὶ ὑπὸ τῆς ἱστορίας βεβαιοῦται. Προσεκτέον ἄρα, μή τις ὑπὸ τῆς λύμης ταύτης τῶν ἀνθρώπων παραχθῇ. Ἐναντία δὲ ὅλως τῇ γνησίᾳ ἀγάπῃ ὑπάρχουσιν ἥ τε καταφρόνησις καὶ τὸ ἐκ δυσαρεσκείας μῖσος. Ταῦτα γάρ εἰσιν ἀποστροφὴ ὄντως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ γνώμη φαύλη κατ' αὐτοῦ, ἔκ τε τοῦ ἀκολάστου βίου, καὶ τῆς εἰς τὰ αἰ-

(α) Ματθ. ς', 24. (β) Α'. Ἐπιστ. β', 15—17.

σθητὰ προσκολλήσεως γινομένη. Ὁ γὰρ ὑπ' αὐτῶν καταγοητευθείς, ἀταράχως τε καὶ ἀκωλύτως ἐπιθυμεῖ κορεσθῆναι τῆς αὐτῶν ἀπολαύσεως, ὑπὸ δὲ τοῦ θείου νόμου πολλαχοῦ κωλυόμενος, ἄρχεται ἐπιθυμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, εἰ οἷόν τε ἦν, μὴ εἶναι Θεόν, μήτε νόμον Θεοῦ τὸν ἐν τῇ ἀπολαύσει κωλύοντα αὐτόν· μισεῖ δ' ἀμφότερα, καὶ ἐνδομύχως ἀποστρέφεται. Διὸ λέγει ὁ θεῖος Ἰάκωβος, «Οὐκ οἴδατε, ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστίν; ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καθίσταται» (α). Ὅπου οὖν ταῦτα ὑπάρχει, οὐκ ἔτι γνώμην ἀγαθὴν περὶ τοῦ Θεοῦ, οὔτε κλίσιν μεθ' ἡδονῆς καὶ εὐαρεστήσεως ἔστιν εὑρεῖν, ἄρα οὔτε ἀγάπην.

§. 27. *Περὶ τῶν χαρακτήρων τῆς γνησίας καὶ λογικῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης.*

Τέσσαρες ἐκ παλαιοῦ ἠριθμοῦντο οἱ τῆς γνησίας ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν χαρακτῆρες· ά, ὁ κατὰ τοὺς υἱοὺς φόβος· β', ἡ πρὸς τὴν τελειοτέραν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς τὴν μετ' αὐτοῦ ἕνωσιν τελεία σπουδή· γ', ἡ εἰς τὰς ἁγίας αὐτοῦ ἐντολὰς καὶ ὅλως εἰς τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα πρόθυμος ὑπακοή· δ', ἡ ἄδολος φιλαδελφία. Ὅπου γὰρ ταῦτα φαίνονται, τεκμήρια εἰσὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς γνησίας καὶ τελείας ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν Θεόν· χωρὶς δὲ τούτων, οὐδεμία ὑπάρχει ἀληθὴς καὶ γνησία ἀγάπη· διὸ καὶ ἐροῦμέν τινα ἰδίως περὶ ἑκάστου τούτων.

§. 28. *Περὶ τοῦ κατὰ τοὺς υἱοὺς φόβου.*

Εὐλόγως πάνυ ὁ χαρακτὴρ οὗτος τῆς πρὸς τὸν Θεὸν

(α) Ἐπιστ. δ'. 4.

γνησίας καὶ λογικῆς ἀγάπης προτάττεται τῶν λοιπῶν· αὐτῷ γὰρ καὶ οἱ λοιποὶ ἐπερείδονται, καὶ ἀρχὴν σοφίας αὐτὸν ὁ Προφητάναξ καλεῖ (α). Ὅπερ δηλοῖ, ὅτι τότε ἄρχεταί τις τοῦ εἶναι λογικός τε καὶ συνετὸς, ἐπειδὰν τὸν υἱϊκὸν φόβον ἄρξηται τρέφειν ἐν τῇ καρδίᾳ αὑτοῦ ὡς ἱερὰν φλόγα. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλος παρὰ τοῦτον, ὃς καλεῖται δουλικὸς, οὓς ἀναγκαῖον διακρίνειν ἀπ' ἀλλήλων, ὡς διαφόρου τιμῆς καὶ ἀξίας ὄντος ἑκατέρου. Καὶ δουλικὸς μὲν φόβος ἐστὶν, ἐπειδάν τις περιδεῶς τε καὶ ἐναγωνίως φρίττῃ καὶ τρέμῃ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, μηδὲν ὀρθὸν ἢ ἀρεστὸν αὐτῷ κατεργάσασθαι οἰόμενος, καὶ φρονῶν περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ὀργῇ ἀεὶ διατελεῖ, καὶ κολάζει, καὶ πλήσσει πανταχοῦ, ὅπου ἂν μὴ γίνηταί τι αὐτῷ εὐάρεστον, καὶ ἀνηλεῶς πᾶσι χρῆται. Ὀρθῶς δὲ καλεῖται δουλικὸς, ὡς παραπλήσιος τῷ φόβῳ τῶν δούλων, οἵτινες τὸν ἑαυτῶν δεσπότην ἰταμόν τε καὶ ὀξύχολον γινώσκοντες, ὀῤῥωδοῦσιν ἀεὶ καὶ ὑποπτήσουσι, καὶ πράττουσι μὲν τὰ παραγγελλόμενα, καὶ ἀπέχουσιν ὧν ἂν κελευσθῶσιν, ἀλλὰ παρὰ γνώμην καὶ μετά τινος ἐναντιότητος. Ἄσμενοι δὲ, εἰ μὴ ἐφοβοῦντο, ἄλλως ἂν ἔπραττον, νῦν δὲ πράττουσιν οὕτω, ἵνα μὴ δίκην τῆς ἀπειθείας καὶ παρακοῆς τίσωνται. Τίνος δ' ἂν εἴη ἀξία ἡ τοιαύτη ἐκ φόβου ὑπακοή; Οὐδενὸς δήπου. Ὁ γὰρ οὕτως ἔχων, ἀποσεῖσαι ἀεὶ τὸν ζυγὸν ἕτοιμος, ἐπειδὰν ἐλπίσῃ μόνον διαφεύξεσθαι τὴν ποινὴν, ἀλλὰ καὶ μὴ ἐλπίζων, δάκνει τὸ χεῖλος ὑπὸ τῆς λύπης καὶ τῆς ἀγανακτήσεως, καὶ ἀπονενοημένως καταρᾶται τὸ πεπρωμένον. Τοιοῦτος δὲ φόβος οὔτε τῷ Θεῷ πρέποι ἂν, οὔτε τοῖς ἀνθρώποις ὡς λογικοῖς. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ βούλεται ὁρᾶν περὶ ἑαυτὸν δούλους γογγύζοντας, καὶ ἀ-

(α) Ψαλμ. ρί. 10.

σχάλλοντας, καὶ τεθλιμμένους, ἀλλὰ τέκνα χρηστά, χαίροντα καὶ ἀγαλλόμενα ἐπὶ τῇ ἀῤῥήτῳ τοῦ οὐρανίου πατρὸς αὐτῶν ἀγαθότητι καὶ εὐμενείᾳ, καὶ οὐκ ἂν ὀρθῶς ἐγινώσκομεν αὐτὸν, φρονοῦντες, ὅτι βούλεται ἡμᾶς περιδεῶς ἔχειν πρὸς αὐτὸν ὡς δεσπότην χαλεπὸν καὶ πικρόν· αὐτὸς δὲ ἀγαπᾶσθαι μᾶλλον ὡς πρᾶος καὶ φιλόστοργος πατὴρ εὐδοκεῖ. Τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα, ἀφορᾷν ἀεὶ ἐν πᾶσιν, οἷς πράττομεν, κατὰ πάντα τὸν βίον εἰς τὸ ὄντως ἀγαθὸν, καὶ δίκαιον, καὶ εὐπρεπὲς, καὶ τούτου μὲν ἀεὶ ἐπιμελεῖσθαι, φεύγειν δὲ τοὐναντίον καὶ ἀποδιοπομπεῖσθαι, καὶ ταῦτα πρὸς εὐαρέστησιν αὐτοῦ τοῦ παναγάθου πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐκ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης θερμῆς καὶ καθαρᾶς πρὸς αὐτόν. Οὗτός ἐστιν ὁ κατὰ τοὺς υἱοὺς φόβος· τοῦτο τὸ λεπτὸν καὶ τρυφερὸν αἴσθημα, καὶ ἡ προσοχὴ τοῦ ἀγαθοῦ τέκνου, τοῦ πανταχοῦ περιβλέποντος, μή τι ἀπαρέσκον τῷ ἀγαπωμένῳ πατρὶ γένηται, ἀλλὰ μόνον τὸ ἀρεστὸν αὐτῷ. Ὅλως οὖν διάφορον τοῦτο καὶ πολλῷ κρεῖττόν τε καὶ εὐγενέστερον τοῦ πανικοῦ καὶ ἐναγωνίου τρόμου, ὃν δουλικὸν φόβον ὠνομάσαμεν. Οὗτος ὁ φόβος ἐστὶν ἀρχὴ τῆς σοφίας· εὐθὺς γὰρ, οὕτω πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν ἐνάρετον βίον διατεθέντες, ἀρχόμεθα καὶ εὐθεῖς γίνεσθαι, καὶ εὐσταθεῖς τὴν γνώμην, καὶ κυρίως λογικοὶ καὶ σοφοὶ, μὴ ἀσκόπως βιοῦντες, μηδὲ κατὰ τὸ ἐπὶ τοῦ τέγους ἀνεμούριον ῥεμβόμενοι. Πῶς γὰρ ἂν ἄλλως κληθείη, ἡ σοφία, τὸ πόῤῥω μὲν πάσης ἄλλης ἐπιθυμίας καὶ σκοποῦ γίνεσθαι, ἐπὶ δὲ μόνον τὸ εὐθὲς καὶ ὄντως ἀγαθὸν καὶ εὐπρεπὲς τείνειν, καὶ τοῦτο θηρεύειν, καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀγωνίζεσθαι, πᾶν δὲ τὸ ἄλλως ἔχον φοβεῖσθαι καὶ φεύγειν; καὶ ταῦτα, ἵνα πανταχοῦ εὐθὺς ᾖ, καὶ τῆς παρὰ τῷ Θεῷ τῷ ἐν τούτοις εὐδοκοῦντι δόξης ἀξιωθῇ; Οὕτω τοίνυν ὁ κατὰ

τοὺς υἱοὺς φόβος, ὅπου ἂν ᾖ, βλαστός ἐστι τῆς ἀγάπης, καὶ μετ' αὐτῆς καὶ ἐπ' αὐτῇ συντηρεῖται, ὡς ὁ κλάδος ἐπὶ τοῦ στελέχους, διὸ καὶ χαρακτὴρ οὐσιώδης ἐστὶ τῆς γνησίας καὶ λογικῆς ἀγάπης.

§. 29. *Πῶς ἄν τις τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον κτήσαιτο;*

Ὥσπερ ἡ γνῶσις, ὅτι ὁ Θεός ἐστι πατὴρ ἡμῶν πανάγαθος, καθ' ἑκάστην συντηρῶν καὶ διατρέφων ἡμᾶς εὐμενῶς, καὶ ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ φυλάττων, καὶ ἐν ταῖς ἀνάγκαις σὺν τῇ ἀπείρῳ αὐτοῦ δυνάμει τε καὶ σοφίᾳ καὶ ἀγαθότητι παριστάμενος, ἕλκει τὰς καρδίας ἡμῶν πρὸς αὐτὸν καὶ ἰσχυρῶς δεσμεύει, ὅπερ ἐστὶν, ἐμπνέει τὴν πρὸς αὐτὸν ὀφειλομένην εὐσέβειαν καὶ λατρείαν· οὕτω καὶ ἡ ἐνθύμησις, ὅτι ἀδιαλείπτως ἐν παντὶ καιρῷ παρίσταται ἡμῖν, θεωρῶν πᾶσαν ἡμῶν τὴν προαίρεσιν καὶ τὰς πράξεις, καὶ ὅτι οὐχ ἀδιάφορος αὐτῶν ἐστι θεατὴς, ἀλλὰ καὶ κριτὴς ἀδέκαστος καὶ μισθαποδότης, προσεκτικωτέρους ἡμᾶς ἀπεργάζεται, ὅπως μηδὲν ἀπαρέσκον, ἀλλὰ τὸ ἀρεστὸν μόνον αὐτῷ πράττωμεν, ὅπερ ἐστὶν, ἐμβάλλει ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τὸν κατὰ τοὺς υἱοὺς σωτήριον φόβον τοῦ Θεοῦ. Ἐθιζέσθω οὖν πᾶς τις καὶ οὕτω γινώσκειν καὶ θεωρεῖν τὸν Θεὸν, ὡς ἀεὶ δηλονότι παριστάμενον ἡμῖν μάρτυρα παντεπόπτην καὶ πασῶν τῶν πράξεων ἡμῶν ἀδέκαστον καὶ ἀπροσωπόληπτον μισθαποδότην· καὶ τὸ εὐσεβὲς τοῦτο φρόνημα συνεχῶς ἀνακαινιζέτω, καὶ ἐπιμελείσθω ἅμα τῆς κατὰ τὸν βίον ὀρθότητος καὶ ἀκριβείας. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ θεῖος φόβος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῇ ψυχῇ ἡμῶν ἐγχωρεῖ, παρέχων ἡμῖν ἐν μὲν τοῖς δεινοῖς θάῤῥος καὶ ἀφοβίαν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ προκοπὴν καὶ στερέωσιν, ἐν δὲ τῇ ψυχῇ γαλήνην τε καὶ ἀνάπαυσιν ἡδεῖαν, καὶ εὐχαρίστη-

σιν, σὺν δὲ τούτοις καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ ἀσφαλὴς εὐδοκία, καὶ ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος φαιδρὰ καὶ ἀκαταίσχυντος ἐλπὶς παρακολουθεῖ ἡμῖν. Ὅσῳ γὰρ μᾶλλον αὔξει καὶ κραταιοῦται ἐν ἡμῖν ὁ θεῖος οὗτος φόβος, τοσούτῳ καὶ τὰ τοιαῦτα ἔπαθλα προδηλότερα φαίνεται.

§. 30. *Ὅτι δεύτερος χαρακτὴρ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν γνησίας καὶ λογικῆς ἀγάπης ἐστὶν ἡ πρὸς τὴν ἐναργεστέραν γνῶσιν καὶ στενωτέραν κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ διηνεκὴς σπουδή.*

Καθάπερ ἡ ὀρθὴ γνῶσις τοῦ Θεοῦ ἐντίκτει τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, οὕτω πάλιν καὶ ταῦτα, εἰσχωρήσαντα ἅπαξ εἰς τὴν ψυχὴν, οὐκ ἄπρακτα διατελοῦσιν, ἀλλ' ἀναγκάζουσιν αὐτὴν διηνεκῶς εἰς τὴν ἐναργεστέραν ἐπίγνωσιν αὐτοῦ, καὶ τὴν στενωτέραν κοινωνίαν πρὸς αὐτόν. Διὰ τοῦτο, ὅσῳ ἐπαισθητοτέρα ἐστὶν ἡ πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ σπουδὴ, τοσούτῳ καὶ ἡ παρουσία τῆς εἰλικρινοῦς εὐσεβείας, καὶ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ φόβου πρὸς αὐτὸν μᾶλλον βεβαιοῦται, ὥσπερ καὶ τοὐναντίον. Τοιαύτη ἐφαίνετο ἀνέκαθεν ἐν πᾶσι τοῖς ὄντως ἀγαπῶσι τὸν Θεόν. Οὕτως ἔκραζεν ὁ Δαυΐδ· « Ὡς ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχή μου προς σὲ ὁ Θεός· πότε ἥξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ;» (α) Ὁ δὲ θεῖος Παῦλος « Ἐκ μέρους, φησὶ, γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν, ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται » (β). Προβαίνοντες δὲ εἰς τὴν γνῶσιν, προβαίνομεν καὶ εἰς τὴν εὐσέβειαν, καὶ εἰς τὴν ἀγάπην, καὶ εἰς τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀμοιβαίως

(α) Ψαλμ. μβ. 2. (β) Α'. Κορ. ιγ'. 10.

ὅσῳ μᾶλλον εἰς ταῦτα προβαίνομεν, τοσούτῳ καὶ ἐπιγινώσκειν ἐγγύτερον τὸν Θεὸν ἐπειγόμεθα, καὶ σταθερώτερον αὐτῷ προσκολλᾶσθαι.

§. 31. *Τρίτος χαρακτὴρ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν γνησίας καὶ λογικῆς ἀγάπης, ἡ τῷ νόμῳ καὶ τῷ θελήματι αὐτοῦ πρόθυμος ὑπακοή.*

« Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, διδάσκει ὁ μακάριος Ἰωάννης (α), ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτὸν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. Ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτὸν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν.» Ὁ τηρῶν ἄρα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ ἀκριβῶς, οὗτος ἐπὶ τὸ τέλειον τῆς γνησίας ἀγάπης προβέβηκεν ἤδη. Τί γὰρ, ἄλλο καὶ ἐν τῷ πατριάρχῃ Ἀβραὰμ μάλιστα θαυμάζεται, ἢ ἡ ἀδίςακτος αὐτοῦ πίστις καὶ ἡ πρὸς τὸ γνωσθὲν αὐτῷ θέλημα τοῦ Θεοῦ τελειοτάτη ὑπακοή; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν οὕτω καθ' ἑκάστην προσεύχεσθαι πρὸς τὸν Θεὸν ἐνετείλατο· « Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.» Οὐδὲν γάρ ποτε οὔτε ἐπιθυμήσαιμεν ἂν, οὔτε κτησαίμεθα κρεῖττον τοῦ κατὰ τὸ θεῖον θέλημα καὶ κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ ἁγίου αὐτοῦ νόμου προσγινομένου ἡμῖν. Πάνσοφος γὰρ ὢν ὁ Θεὸς καὶ πανάγαθος, καὶ γινώσκει τί τὸ ἡμῖν συμφέρον καὶ ἀναγκαῖον, καὶ βούλεται τοῦτο ἡμῖν ἀεὶ προσγίνεσθαι· διὰ τοῦτο καὶ λογικώτατα πράττομεν τῇ αὐτοῦ εὐδοκίᾳ συγκατατιθέμενοι, καὶ ἅμα γνωσθείσῃ ἡμῖν ὑπακούοντες. Ἀλλ' ἐρεῖ τις.» Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; ἢ τίς σύμβου-

(α) Α'. Ἐπιστολ. ί. 3. καὶ 6'. 3—5.

λος αὐτοῦ ἐγένετο;» (α) Εἰς τοῦτο ἀποκρίνεται ἡ θεία Γραφὴ λέγουσα· «Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ, ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν (β).» Καὶ νῦν οὖν ἔτι ἀναγγέλλει πᾶσι τοῖς ἀκούειν βουλομένοις τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα ά, διὰ τῆς σχέσεως ἡμῶν τῆς πρὸς αὐτὸν, καὶ πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς πάντα τὰ περὶ ἡμᾶς· β', διὰ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως· γ', τρανώτατα δὲ μάλιστα διὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου καὶ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διδασκαλίας· δ', διὰ τοσούτων πραγμάτων καὶ συμβεβηκότων παραδόξων. Ἐκ πάντων οὖν τούτων πᾶσι τοῖς προσέχουσι τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα καταγγέλλεται. Δεῖ δὲ τὴν ὑπακοὴν ἡμῶν ταύτην εἶναι σταθερὰν, καὶ τελείαν, καὶ καρτερικὴν, ἐκ τῆς ἀγάπης γεννωμένην, καὶ πρόθυμον, ὥςε πάντα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ποιεῖν καὶ φεύγειν, κἂν βαρέα δοκῇ καὶ ὀχληρὰ τῇ σαρκί. «Ὅς τις γὰρ, φησιν, ὅλον τὸν νόμον τηρήσει, πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάντων ἔνοχος· ὁ γὰρ εἰπών· μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καὶ μὴ φονεύσῃς· εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δὲ, γέγονας παραβάτης νόμου (γ).» Καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν· «Ὃς ἂν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίςων, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν (δ).» Οὐ θέμις τοίνυν ἐξαιρέσεις ποιεῖν, ὥστε τὰ μὲν ἀποδεχόμενον τηρεῖν, τὰ δὲ ἀποῤῥίπτοντα μὴ ὑπακούειν· τοῦτο γὰρ ὑπεύθυνον ἀποδείκνυσι τὸν ἄνθρωπον τῇ τοῦ Θεοῦ σοφίᾳ καὶ ἀγαθότητι.

(α) Ῥωμ. ιά. 34. (β) Ἑβρ. ά. 1. (γ) Ἰακ. β'. 10. (δ) Ματθ. έ. 9.

§. 32. *Τέταρτος χαρακτὴρ τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, ἡ ἄδολος φιλαδελφία.*

Πάλιν ἡ θεία Γραφὴ καὶ περὶ τούτου λέγει· « Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύςης ἐστίν. Ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ὃν ἑώρακε, τὸν Θεὸν, ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾷν; » (α) Οἱ πάντες ἐλάβομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸ ζῆν καὶ τὸ εἶναι, κατ' εἰκόνα αὐτοῦ πλασθέντες, καὶ πρὸς τὴν ἐξομοίωσιν αὐτοῦ κληθέντες, καὶ τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ υἱοῦ λυτρωθέντες, καὶ διηνεκῶς τῆς πατρικῆς αὐτοῦ προνοίας καὶ ἀγαθότητος ἀπολαύοντες. Ἐὰν οὖν θεωρῶμεν οὕτω τὸν πλησίον ὡς τέκνον τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, καὶ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν πεπλασμένον, καὶ λελυτρωμένον τῷ αὐτῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ ταῦτα τιμῶμεν καὶ ἀγαπῶμεν αὐτὸν, τότε ἡ φιλαδελφία ἡμῶν τυγχάνει ἀποκύημα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ἡμῶν, ὡς εἰς τὸ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει θεῖον ἀναφερομένη. Διαφέρει δ' ὅλως, ὅταν εἰς τὰ πρόσκαιρα αὐτοῦ πλεονεκτήματα ἀφορῶντες, καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν θηρεύοντες, ἢ τῷ κάλλει αὐτοῦ ἀρεσκόμενοι, ἀγαπῶμεν αὐτόν. Τοιαύτη γὰρ ἀγάπη, εἰ καὶ ἀξία ὅλως οὕτω καλεῖσθαι, οὐκ ἔστι τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης ἡμῶν τεκμήριον, ἀλλὰ καὶ πολλάκις αὐτῇ ἀντίκειται. Μόνη ἄρα ἡ ἄδολος καὶ ἀφιλοκερδὴς φιλαδελφία τεκμήριον καὶ χαρακτὴρ ἀψευδής ἐστι τῆς ὄντως γνησίας ἀγάπης εἰς τὸν Θεόν· διὸ καὶ ταύτην διωκέτω πᾶς τις, θεωρῶν τὸ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει θεῖον, καὶ φιλῶν καὶ τιμῶν αὐτό.

(α) Ἰωάν. Α'. Ἐπιστ. δ'. 20.

§. 33. Ὁ γινώσκων τὸν Θεὸν, καὶ μακάριον ἑαυτὸν ἐπὶ τούτῳ ἡγούμενος, καὶ, ἡλίκον ἀγαθὸν καὶ γινώσκει καὶ κέκτηται ὄντως ἐν αὐτῷ, διακρίνων, οὐ δύναται μὴ χαίρειν ἐπ' αὐτῷ, καὶ τὴν χαρὰν ταύτην διὰ τῆς φανερᾶς εὐαρεστήσεως ἐκδηλοῦν. Ὁ γὰρ Θεός ἐστιν ἡ ἄπειρος δύναμις καὶ σοφία, καὶ ἀγαθότης, καὶ πίστις καὶ δικαιοσύνη, καὶ ἁγιωσύνη, ἐφ' ἣν ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ αἰωνιότητι πεποιθέναι δύναται. Ἡλίκον αἴτιον χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως! Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ μένει πιϛὸς καὶ ἀναλλοίωτος! Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας τῷ τοιούτῳ προσκολληθείη, ἅμα αὐτὸν γνούς; ἢ τίς οὐκ ἂν ἡγήσαιτο ἑαυτὸν μακάριον, διότι ἔγνω αὐτόν; ἢ τίς οὐκ ἂν χαίροι σκιρτῶν καὶ ἀγαλλόμενος ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ γνώσει καὶ μακαριότητι; Διὸ καὶ ὁ μακάριος Παῦλος καλεῖ πάντας ἐπὶ τὴν χαρὰν ταύτην, λέγων· «Χαίρετε ἐν Κυρίῳ, πάλιν ἐρῶ, χαίρετε!» Ἡ δὲ τοιαύτη ἐν Θεῷ χαρὰ μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ ἀκριβεστέρᾳ ἐπιγνώσει τυγχάνει ἐφικτὴ, καὶ οὐκ αὐτίκα, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν, ὅσῳ συνεχέστερόν τε καὶ ὀρθότερον τὰς πηγὰς τῆς γνώσεως ἐρευνᾷ, καὶ τὴν ἐν τῷ Παντὶ ἀρίστην οἰκονομίαν ὀξυδερκῶς θεωρεῖ, καὶ τὰ βουλεύματα καὶ τὰ ἔργα τῆς τὰ πάντα πανταχοῦ διεπούσης προνοίας ὡριμώτερον ἀναλογίζεται. Διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ ἀνέκαθεν πάντες οἱ μακάριοι καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρες ἐπὶ τὴν καθαρὰν καὶ ὑψηλὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἀφίκοντο, ἐξ ἧς ἡ ἐν αὐτοῖς ἐσωτερικὴ γαλήνη καὶ ἡ ἐν Θεῷ χαρὰ δαψιλὴς ἐπήγαζε. «Κρεῖσσον τὸ ἔλεός σου ὑπὲρ ζωάς! (α)» ἔκραζεν ὁ μακάριος Δαυὶδ, ἔμπλεως ὢν τῆς τοιαύτης εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως. Τοσούτῳ δὲ κρεῖττον τὸ αἴσθημα τοῦτο τυγχάνει, καὶ

(α) Ψαλ. ξϛ'. 4.

μείζονος ἀξίας, ὅσῳ ἂν διαρκέστερον εἴη, καὶ ἐπὶ τὸν ἐνάρετον βίον προάγοι. Γεννᾶται δ' ἐξ αὐτοῦ, καὶ ἀχωρίστως αὐτῷ συνῆπται α', ἡ ἐλπίς, ὡς βεβαία προσδοκία πολλῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν· β'. ἡ ἐπὶ τοῖς παροῦσιν, οἷα δήποτ' ἂν ὦσι, τελεία εὐαρέστησις.

§. 34. *Περὶ ἐλπίδος ἐν γένει.*

Καθόλου μὲν ἡ ἐλπίς, ὡς τῷ φόβῳ ἀντίθετος, εἰς ἐφετὸν οὔπω κατεχόμενον, ἀλλὰ βεβαίως προσδοκώμενον ἀναφέρεται, ὥσπερ ὁ φόβος, εἰς κακὸν, ὃ δὴ οὔπω μὲν ἐπῆλθεν, ἄφυκτον δὲ δοκεῖ. Ὥστε ἡ ἐλπίς ἐστιν εὐφρόσυνον αἴσθημα ἐξ ἀσφαλοῦς καὶ εὐλόγου προσδοκίας τῆς ἀγαθοῦ τινος ἐπιτεύξεως γεννώμενον· Ὅσῳ δὲ μεῖζον, καὶ ἀναγκαιότερον, καὶ βεβαιότερον τὸ προσδοκώμενον, τοσούτῳ καὶ ἡ ἐλπὶς σταθερωτέρα, καὶ ἡ χαρὰ ζωηροτέρα γίνεται· βαθμὸς δέ τις ἀνώτερος τῆς ἐλπίδος καλεῖται πεποίθησις. Ἰδίως δὲ ἡ κατὰ Χριστὸν ἐλπὶς διαφέρει πάσης ἄλλης ἐλπίδος α', τῷ λόγῳ, ἐξ οὗ γεννᾶται· β', τοῖς πράγμασι τοῖς ἐλπιζομένοις· γ', τοῖς αἰτίοις, ἃ τὸ βέβαιον καὶ σταθερὸν τῇ ἐλπίδι παρέχουσι· δ', τῇ ἰσχύϊ, ἣν ἐπὶ τὸν βίον καὶ τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ ἀνθρώπου κέκτηται. Καὶ λόγος μὲν, ἐξ οὗ ἡ ἐλπίς, εἰσιν αἱ θεῖαι ἐπαγγελίαι, αἱ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κηρυχθεῖσαι, καὶ ἡ ἰσχυρὰ αὐτοῦ πρὸς τὸν πατέρα μεσιτεία, καὶ ἡ πανύψιστος ἀξία παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί, ᾧ διήλλαξε διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐλπιζόμενα δὲ α', ἡ τελεία τῶν ἁμαρτιῶν ἄφεσις (α)· β', ἡ κραταιὰ αὐτοῦ βοήθεια κατὰ τὴν σπουδὴν ἡμῶν εἰς ὃ ἐκλήθημεν· γ', ἡ πανευμενὴς ἀντιλη-

(α) Ματθ. ιή. 24—25.

ψις καὶ σκέπη ἔν τε ταῖς σωματικαῖς, καὶ ἐν ταῖς πνευματικαῖς ἡμῶν ἀνάγκαις· δ', ἡ αἰώνιος μακαριότης, ὑφισαμένη ἐν τῇ μετ' αὐτοῦ κοινωνίᾳ καὶ τῇ μετὰ τῶν ἁγίων ἀγγέλων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος αὐτῷ εὐαρεστησάντων. Τὰ δὲ τὸ βέβαιον καὶ σαθερὸν τῇ τῶν χριστιανῶν ἐλπίδι παρέχοντα, εἰσὶν αἱ τοῦ Θεοῦ ἄπειροι τελειότητες, ἤτοι ἡ παντοδυναμία, ἡ σοφία, ἡ ἀγαθότης, ἡ δικαιοσύνη, καὶ ἡ ἁγιωσύνη. Ὡς μὲν γὰρ παντοδύναμος, πλούσιός ἐστι πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν, καὶ προσανέχουσιν αὐτῷ· ὡς δὲ πάνσοφος, πάσας ἑκάστου τὰς ἀνάγκας γινώσκει, καὶ πόσον ἑκάστῳ ὠφέλιμον βοηθῆσαι· ὡς δὲ πανάγαθος, τὸ ὠφέλιμον ἀεὶ μόνον παρέχει. Τοῦτο τρανῶς ἐπηγγείλατο ὁ Θεὸς, λέγων « Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐμή σε ἐγκαταλίπω. » (α) καὶ ἐν Ἡσαΐᾳ· (β) « Μὴ ἐπιλήσεται γυνὴ τοῦ παιδίου αὐτῆς; ἢ τοῦ μὴ ἐλεῆσαι τὰ ἔκγονα τῆς κοιλίας αὐτῆς; εἰ δὲ καὶ ταῦτα ἐπιλάθοιτο γυνὴ, ἀλλ' ἐγὼ οὐκ ἐπιλήσομαί σου, λέγει Κύριος. » Ὅτι δὲ πιστός ἐστι πάσαις ταῖς διὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ Προφητῶν καὶ διὰ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ υἱοῦ δοθείσαις ἡμῖν ἐπαγγελίαις, βεβαιοῖ ἡμᾶς ἡ πανάμωμος αὐτοῦ δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιωσύνη· « Πιστὸς Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. » Ἡ ὑψίστη παντοδυναμία σὺν τῇ ἀπείρῳ σοφίᾳ καὶ ἀγαθότητι καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἁγιωσύνῃ διέπει οὕτω καὶ κυβερνᾷ τὸ Πᾶν, ὥστε ἀεὶ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πάσῃ ὥρᾳ γίνεται ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς αὐτοῦ μέρεσι τὸ κράτιστον, οἷον καὶ ὅσον ἑκάστῳ προσήκει, καὶ ὑπ' οὐδεμιᾶς δυνάμεως εἴτε κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην, εἴτε προαιρετικῶς ἐνεργού-

(α) Ἑβρ. ιγ'. 5. (β) μθ'. 15.

της οὐχ ἂν ἄλλο τι γένοιτο, ἢ τὸ ἐν τῷ τῆς προνοίας αὐτοῦ βουλήματι. Κατ' αὐτὸ δὲ τὸ τῆς ἀϊδίου προνοίας σχέδιον ἐν τῇ τοῦ Παντὸς κυβερνήσει οὐδὲν οὔτε τῷ ἀγαθῷ καὶ δικαίῳ ἀνθρώπῳ γένοιτ' ἂν κακὸν, οὔτε τῷ πονηρῷ ἀγαθόν· μεταδίδοται δὲ πάντως ἑκατέρῳ τὸ ἀκριβῶς ἀνάλογον μέτρον χαρᾶς καὶ λύπης, ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ὡς προσήκει ἑκάστῳ πρὸς κρείττονα ἐπίδοσιν, κατὰ νόμους ἀναλλοιώτους σοφίας, ἀγαθότητος, δικαιοσύνης καὶ ἁγιωσύνης. Ἡ γὰρ χαρὰ καὶ ἡ λύπη, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία ἑκάστου μέσον τυγχάνει ἀπαραίτητον τῇ προνοίᾳ εἰς τὴν τοῦ ὑψίστου σκοποῦ ἐπιτυχίαν. Καὶ ἐπὶ τὴν ἐλπίδα ταύτην ἵσταται ὁ ἐν τῇ πίστει ζῶν, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τῷ Θεῷ παραδεδομένος, καὶ ἐπὶ τὴν εἰς τὸν Θεὸν πεποίθησιν τεθεμελιωμένος. Πάντα δὲ ταῦτα μέγα συμβάλλουσι ά, εἰς τὴν τελείαν ἀνάπαυσιν καὶ εὐχαρίστησιν ἐπὶ τοῖς παροῦσιν, οἱαδήποτ' ἂν τύχωσιν ὄντα· β΄, εἰς τὴν μετὰ πεποιθήσεως ὑπακοὴν ἡμῶν πάσαις ταῖς θείαις ἐντολαῖς· γ΄, εἰς τὴν ὑπομονὴν καὶ καρτερίαν ἐν τοῖς κατὰ τὸν παρόντα βίον δεινοῖς· δ΄, εἰς τὴν ὀρθὴν καὶ σπουδαίαν χρῆσιν τῶν παρὰ Θεοῦ κεχορηγημένων ἡμῖν πρὸς τὴν ἀσφαλῆ ἐπιτυχίαν τοῦ ἡμετέρου τέλους· έ, εἰς τὸ κατισχῦσαι πάντων, ὅσα κωλύουσιν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἡμετέρας κλήσεως. Οὕτω ῥυθμίζει καὶ ἄγει εἰς τάξιν πάντα τὸν βίον καὶ πᾶσαν ἡμῶν τὴν σπουδὴν ἡ ἐλπὶς, δεικνύουσα πανταχοῦ τὴν σωτήριον αὐτῆς ἰσχὺν καὶ ἐνέργειαν, ταῖς μὲν ἐπιθυμίαις σώφρονα, ἐπὶ δὲ τοῖς παροῦσιν αὐτάρκη, καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἀσφαλῆ καθιστῶσα τὸν ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Ἰωάννης λέγει· « Ἀγαπητοὶ, νῦν τέκνα Θεοῦ ἐσμὲν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα· οἴδαμεν δὲ, ὅτι, ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα· ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν, καθώς ἐστι· καὶ πᾶς

ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτὸν, καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι (α).»

§. 35 *Περὶ τῶν ἀναγκαίων τῆς ἐλπίδος ἰδιωμάτων.*

Ὥσπερ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν ἡμῶν καὶ τὴν ἀγάπην, οὕτω καὶ τὴν εἰς αὐτὸν ἐλπίδα λογικὴν εἶναι δεῖ καὶ σταθερὰν καὶ μόνιμον. Οὐδὲν γὰρ προσδοκᾷν δεῖ, ἢ αἰτεῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅπερ ἀντίκειται τῇ σοφίᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ καὶ τῇ ἁγιότητι αὐτοῦ· διότι μωρὸν ἂν εἴη καὶ ἄλογον. Ἀλλ' οὐχ ἧττον μωρὸν, καὶ εἰ ἀπολύτως προσδοκᾷν παρ' αὐτοῦ βουλοίμεθα, ἅπερ ὑφ' ὅρους τινὰς δοῦναι ἡμῖν ἐπηγγείλατο, τοὺς ὅρους τούτους μὴ φυλάξαντες. Σταθερὰν δὲ καὶ μόνιμον εἶναι δεῖ, εἴτι μέλλει πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἀνάπαυσιν συντελέσειν· τῆς γὰρ κλονουμένης τε καὶ ἀβεβαίου οὐδὲν τὸ ὄφελος. Ἐκ μὲν οὖν τοῦ Θεοῦ, οὐδεμία γένοιτ' ἂν ἀμφιβολία ἢ ἀβεβαιότης· πιστὸς γὰρ ἀεὶ μένει ταῖς ἐπαγγελίαις, καὶ οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ἂν ἀπολίποιτο. Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παραλεύσεται, ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ οὐ μὴ παρέλθῃ. Ἐγγυῶνται δ' ἡμῖν περὶ τούτου αἱ ἄπειροι αὐτοῦ τελειότητες. Ἐξ ἡμῶν δ' ἄρα βεβαίαν προσήκει εἶναι τὴν ἐλπίδα, ἐπιμελουμένων δηλονότι τηρεῖν τοὺς ὅρους, οὓς αὖθις ὑπὲρ ἡμῶν ἔθετο ὁ Θεός. Ταῖς γὰρ εὐεργεσίαις, ἃς ἡμῖν ἐπηγγείλατο, διεγείρειν ἡμᾶς βούλεται εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐνισχῦσαι εἰς τὸ ἐπιδιδόναι μᾶλλον εἰς τὴν ἀρετήν. Τοῦτο καὶ ἡμῖν δεῖ ἀρέσκειν· καὶ αἱ ἐπαγγελίαι δὲ εἰς τοῦτο ἀφορῶσι, καὶ τὸ πατρικὸν καὶ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα τοῦτό ἐστι· ἀλλὰ χρὴ καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς συνεργεῖν, ἵνα ἡμῖν ἀγαθόν τι γένηται· μόνοις γὰρ τοῖς

(α) Ἰωάν. Α'. ἐπιστ. γ'. 2. 3.

ἀγαθοῖς καὶ ἀγαθὰ γένοιντ᾽ ἄν. Εἰς τοῦτο οὖν χρὴ τὴν ἐξ ἡμῶν ἀσφαλῆ καὶ μόνιμον ἐλπίδα διεγείρειν ἡμᾶς καὶ ἐνισχύειν· ὅπως δὲ τοῦτο δύνηται, οὐ πρὸς καιρὸν εἶναι δεῖ, ἀλλ᾽ ἀεὶ διαμένειν, τοῖς ἐλπιζομένοις καὶ τοῖς τούτων αἰτίοις προσέχουσαν. Τότε δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ βίου διόρθωσιν, καὶ πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἀνάπαυσιν ἰσχυρὰ γίνεται, κατὰ τὸ ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις θέλημα τοῦ Θεοῦ.

§. 36. Δῆλον οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι ἡ κατὰ Χριστὸν ἐλπὶς τῇ τοῦ ἐσχάτου τέλους τῶν ἀνθρώπων ἐπιτυχίᾳ συνῆπται. Ἔστι γὰρ ῥοπὴ ἀληθὴς πρὸς αὐτὸ, καὶ ἀντίληψις αὐτοῦ καὶ περιβολὴ, διὸ καὶ εὐάρεστος τῷ Θεῷ. Καὶ πᾶν δὲ ἄλλο ἀγαθὸν, ὃ παρὰ τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος προσδοκῶμεν, ἐν τούτῳ ὑφίσταται, ὅπως συναντιλαμβάνηται ἡμῖν πρὸς τὸ εἰρημένον ἔσχατον τέλος, καὶ χορηγῇ τὰ εἰς αὐτὸ φέροντα. Τοιαῦτα δ᾽ εἰσὶν ἡ τελεία τῶν ἡμαρτημένων ἄφεσις, καὶ ἡ ποικίλη εὐκαιρία τοῦ ἐπιγνῶναι αὐτὸν τελεώτερον, καὶ τὴν αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην, καὶ τὴν κοσμοσωτήριον οἰκονομίαν, καὶ τὰς ἐπαγγελίας. Πάντα γὰρ ταῦτα συμβάλλεται ἡμῖν, ἵνα μᾶλλον τῷ Θεῷ προσεγγίζωμεν, ἀγωνιζόμενοι ἀεὶ μετὰ σπουδῆς ἐξομοιοῦσθαι αὐτῷ, καὶ ἐντελῶς μετ᾽ αὐτοῦ ἑνωθῆναι, ὃ δή ἐστι τὸ ὕψιστον καὶ ἔσχατον ἡμῶν τέλος, εἰς ὃ ἀφικέσθαι χρὴ, καὶ ᾧ μάλιστα χαίρει ὁ Θεὸς, ἐπειδὰν εἰς αὐτὸ ἀφικώμεθα. Ἔτι δὲ δῆλον, ὅτι καὶ διεγείρειν καὶ ἀνακαινίζειν τὴν κατὰ Χριστὸν ἐλπίδα ὀφείλομεν, ἤτοι συνεχῶς ἀναμιμνήσκεσθαι τῶν ἀγαθῶν πάντων, ἃ ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἄπειρον αὐτοῦ ἀγαθότητα δωρήσασθαι ἡμῖν ἐπηγγείλατο, καὶ εὐδοκεῖ μεταδιδόναι, ἵνα εἰς τὸν ἐνάρετον βίον ἡμᾶς προτρέπῃ τε καὶ ἐνισχύῃ. Ἡ γὰρ τούτων ἀνάμνησις, καὶ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ταῦτα δωρεῖται, καὶ τὸ τοῦ δω-

ρουμένου ἀνενδεὲς, ἔτι δὲ καὶ ἡ τῆς χρείας, ἣν ἔχομεν αὐτῶν, καὶ τῆς ἀναξιότητος τοῦ λαβεῖν αὐτὰ, μέγιστον πάντως ἐγείρει ἐν ἡμῖν θαῦμα. Δεῖ δὲ μάλιστα διεγείρειν τὴν ἐλπίδα ά, ἐν καιρῷ τῆς ἀθυμίας καὶ λύπης ἐφ᾿ οἷς ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀρετῆς πάσχομεν ἀνιαροῖς· β', ὅταν ὑπὲρ τὰ ἐπίγεια, οἷς δοκοῦμεν λίαν προστετηκέναι, ἀνυψωθῆναι δέῃ πρὸς τὰ κρείττονα καὶ οὐράνια, ἅπερ πόῤῥω που καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν καὶ τῆς μνήμης φυγεῖν ἀπελίπομεν. Ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς ἀναλογιστέον τὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀγαθότητα, καὶ πάντα τὰ ὑπὲρ ἡμῶν ἐξευρημένα ὑπ᾿ αὐτῆς ἀγαθά. Ὅλως δὲ μνημονεύειν ἀεὶ δεῖ καὶ μηδέποτε ἐπιλανθάνεσθαι τοῦ ἐλέους Κυρίου, ὅπερ καὶ ἔδειξε, καὶ ἔτι δείξει πρὸς ἡμᾶς, μηδὲ τῶν μεγάλων ἀγαθῶν, ὅσων ἡμᾶς καὶ ἠξίωσε καὶ ἔτι κατὰ τὰς ἀψευδεῖς αὐτοῦ ἐπαγγελίας ἀξιώσει· τὸ μὲν γὰρ τὴν εὐγνωμοσύνην, τὸ δὲ τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πεποίθησιν ἐγείρει καὶ κρατύνει, καὶ τὰς καρδίας ἡμῶν ἕλκει εἰς τὸ ἔτι μᾶλλον τῷ Θεῷ ἀδιασπάστως προσκολλᾶσθαι.

§. 37. *Περὶ τῶν ἐναντιουμένων τῇ κατὰ Χριστὸν ἐλπίδι.*

Τὰ ἀντιπίπτοντα τῇ κατὰ Χριστὸν ἐλπίδι εἰσὶ ά, ἡ θρασύτης καὶ κακόβουλος θαυμάτων ἀπαίτησις· β', ἡ ἐπὶ τὰ πρόσκαιρα μεγάλη πεποίθησις· γ', ἡ τελεία ἀπελπισία. Καὶ ἡ μὲν θρασύτης, ὡς ἄλογος θαυμάτων ἀπαίτησις, δείκνυται, ἐπειδὰν ἀδιακρίτως αἰτῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ θαυματουργίας ὑπὲρ τῶν καθ᾿ ἡμᾶς πραγμάτων καὶ περιστάσεων καὶ κινδύνων, εἰς οὓς ἑκουσίως τε καὶ χωρὶς ἀνάγκης, ἢ κλήσεως, περιέστημεν, ἵνα τούτων ἀπαλλαγῶμεν. Τοιαύτη δέ τις δοκεῖ καὶ ἡ ἔφεσις τοῦ πρᾶξαι ἢ παρασχεῖν ἡμῖν τὰ ἀρεστὰ, ἅπερ, κατὰ

γε τὴν σοφίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν φιλανθρωπίαν αὐτοῦ, οὐκ εὐδοκεῖ ποιῆσαι. Παράδειγμα τοῦ μὲν πρώτου, τὸ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἔθος τοῦ διὰ πυρὸς τοὺς ἐνόχους κρίνειν, καὶ κλήρῳ τοὺς κολαστέους αἱρεῖσθαι· καὶ τὸ τῶν Ἰουδαίων, τῶν αἰτούντων παρὰ τοῦ Ἰησοῦ σημεῖον ἰδεῖν ἐξ οὐρανοῦ, οὓς καὶ αὐστηρῶς ἤλεγξεν εἰπών· « Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς! σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ Προφήτου (α) »· τοῦ δὲ δευτέρου, ἡ αἴτησις τῆς μητρὸς τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου (β). Ἐν δὲ τούτοις καταλογίζοιντ' ἂν καὶ πάντα τὰ τολμηρὰ καὶ βλαβερὰ ἔργα, οἷς ἐπιχειρεῖ τις ἑκουσίως τε καὶ ὑπεροπτικῶς, καί περ εἰδὼς τὸν ἐξ αὐτῶν κίνδυνον τῆς ζωῆς, προσδοκῶν ἀνοήτως ἐν τῇ ἀνάγκῃ ἕξειν τὸν Θεὸν ἀντιλήπτορά τε καὶ συνεργόν. Ὅτι δὲ πάντα ταῦτα ἐναντία εἰσὶ τῷ θείῳ βουλήματι, οὐ χαλεπὸν διαγνῶναι· τῆς γὰρ ὀφειλομένης παρ' ἡμῶν εὐσεβείας τῇ αὐτοῦ δόξῃ καὶ μεγαλωσύνῃ ἐστὶν ἀθέτησις, καθ' ἣν ὁ ἄφρων μετὰ θράσους ἀσυγγνώστου αἰτεῖ παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ταῖς φαύλαις καὶ παρανόμοις αὐτοῦ ἐπιθυμίαις πρόθυμος δειχθῇ συνεργὸς καὶ ὑπηρέτης. Ἡλίκη θρασύτης καὶ ἀφροσύνη! Ἡ δὲ ἐπὶ τὰ πρόσκαιρα ἰσχυρὰ πεποίθησις δηλοῦται, ἐπειδάν τις νομίζῃ, μηδὲν τῆς παρὰ Θεοῦ βοηθείας δεῖσθαι, τὰς δὲ παρ' αὐτοῦ εὐεργεσίας, ἐκτυφλούμενος τὸν νοῦν ὑπὸ τῆς φαντασίας, οὐχ ὁρᾷ, οὐδὲ τιμᾷ, οὐδὲ χάριν αὐτῷ ἐπ' αὐταῖς οὐδεμίαν ὁμολογεῖ, χρῆται δὲ μᾶλλον πρὸς τὴν ἑαυτοῦ, ἢ ἄλλων, ἃ οὐκ ἔστι Θεός, ἀποθέωσιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς, ὡς εἰδωλολατρεία ἡ τοιαύτη μωρὰ πεποίθησις ἐλέγχεται, οἷον τὸ « Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς,

(α) Ματθ. ις΄. 1. (β) Ματθ. κ΄. 20.

πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία, δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας (α)»· καὶ ἀλλαχοῦ ἡ παραίνεσις γίνεται τοῦ μὴ ἐπ' αὐτὰ πεποιθέναι. «Μὴ πεποίθατε ἐπ' ἄρχοντας, ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία. Μακάριος, οὗ ὁ Θεὸς Ἰακὼβ βοηθὸς αὐτοῦ, ἡ ἐλπὶς αὐτοῦ ἐπὶ κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ, τὸν φυλάσσοντα ἀλήθειαν· εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ποιοῦντα κρίμα τοῖς ἀδικουμένοις, καὶ διδόντα τροφὴν τοῖς πεινῶσι (β).» Ὅσῳ δὲ ἐπισφαλέστερον τὸ, ἐφ' ὃ πέποιθέ τις, τοσούτῳ καὶ ἡ πεποίθησις μωροτέρα καὶ ματαιοτέρα. Ὅπου δ' ἂν ἐρείδηται, ἡ ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ δοκούσῃ μεγαλονοίᾳ τε καὶ ἰσχύϊ καὶ δόξῃ καὶ περιουσίᾳ χρημάτων, ἢ ἐπὶ εὐνοίᾳ καὶ προστασίᾳ τῶν δυνατῶν, ἅμα ἐπὶ τοσοῦτον προελθοῦσα, ὥστε καὶ ἀποστρέφειν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς εἰς τὸ ἔσχατον ἡμῶν τέλος σπουδῆς, ὀλέθριος ἡμῖν γίνεται, καὶ τοσούτῳ μείζονα τὴν διαστροφὴν ἐμποιεῖ, ὅσῳ πορρωτέρω τούτων ἀπάγει. Τὸ δὲ πάντων μάλιστα τῇ κατὰ Χριστὸν ἐλπίδι πολεμιώτατόν ἐστιν ἡ παντελὴς ἀπελπισία, ἤτοι ἡ πάσης ἐλπίδος ἀναίρεσις, τὸ πάντων χείριστόν τε καὶ ὀλεθριώτατον τῷ ἀνθρώπῳ. Τοῦτο συνέβαινε μάλιστα τοῖς ἐθνικοῖς, ὡς ἀποφαίνεται ὁ μακάριος Παῦλος, ὅτι «ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν· οἵτινες ἀπηλγηκότες, ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ (γ).» Ἐνταῦθα δείκνυσιν ὁ μακάριος Παῦλος τὴν ὄντως πηγὴν τῆς τῶν Ἐθνικῶν ἀπονοίας. Ἀλλ' ἆρ' οὐχὶ καὶ ἐν ἡμῖν πολλα-

(α) Κολ. γ'. 5. (β) Ψαλ. ρμέ. 5—7. (γ) Ἐφ. δ'. 18, 19.

χῶς οὕτω γίνεται; Ἐκ γὰρ τῆς ἀμελείας κατὰ πρῶτον περὶ τὴν πνευματικὴν ἡμῶν μόρφωσιν· ἡ περὶ τὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἠθικῆς πηγάζει ἀμαθία· ἐκ δὲ τῆς ἀμαθίας, ἡ ἀπὸ τοῦ ἐναρέτου βίου, ἐν ᾧ μόνῳ ὁ Θεὸς εὐδοκεῖ, ἀποστροφή· ἐκ δὲ τῆς ἀποστροφῆς, ἡ παντὸς εἴδους κακία, ὡς κατάπτωσις εἰς τὴν ὄντως κτηνωδίαν, ἧς τὸ τέλος ἀνιαρὸν γίνεται, καὶ κατά τινα ἀμετάβλητον τοῦ Θεοῦ οἰκονομίαν, τοιοῦτον εἶναι δεῖ· κόρος γὰρ τοῦ ζῆν, καὶ ἔλεγχοι τῆς συνειδήσεως ἀνύποιστοι, καὶ τελεία τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ πνεύματος καταστροφὴ ἐκ τῶν εἰρημένων ἕπεται, καὶ ἀπελπισία ἤτοι ἀποδειλίασις, ὅτι οὐκ ἔτι ἀπαλλαγῆναι τῶν τοιούτων ἐστί. Συμβαίνοι δ' ἂν ὅμως καὶ ἄλλοθεν ἡ ἀπελπισία· οἷον ά, ἐκ τῆς ἄγαν τοῦ πνεύματος ταραχῆς δι' ἀπροσδόκητον ἀπώλειαν τῶν ὄντων ἀγαθῶν, καὶ διὰ τὴν ἐξ αὐτῆς ταπείνωσιν, καὶ αἰσχύνην, καὶ ἔνδειαν· β', ἐκ τῆς ἀσθενείας τῶν νεύρων, ἐκ τῆς μελαγχολίας, καὶ ἀποτυχίας τοῦ ἐμπορίου· γ', ἐκ νόσων καὶ ἀλγηδόνων μακροχρονίων, ὧν οὐδὲν ἄν τις ἐλπίζοι τέλος· δ', ἐξ ἀποτυχίας ἐρωτικῆς καὶ ἄλλων τοιούτων παθῶν, ἃ οὐκ ἄν τις δύναιτο θεραπεῦσαι. Πάντα γὰρ ταῦτα ἐπὶ τὴν ἀπελπισίαν φέρει, καὶ οὐδενὶ τοῦ λοιποῦ προσέχειν ποιεῖ οὔτε τῷ ζῆν, οὔτε τῷ θνήσκειν, οὔτε οὐρανῷ, οὔτε ᾅδῃ, ἀλλ' ἢ κατὰ μικρὸν μαραινόμενον καὶ φθίνοντα ὑπὸ τῆς λύπης τελευτᾶν, ἢ βιαίῳ θανάτῳ ἐκβάλλειν ἑαυτὸν τοῦ βίου. Αἴτιον δὲ τῆς τοιαύτης θλίψεώς ἐστιν ἡ δυσπιστία εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἑαυτόν· εἰ καὶ οὐδέποτε δικαιοῦται ὁ ἄνθρωπος, κἂν πολλὰ περὶ τούτου παρὰ πολλῶν ἐῤῥέθη, ἀπιστεῖν τῷ Θεῷ, ᾧπερ οὔτε δύναμις λείπει, οὔτε σοφία καὶ γνῶσις τῶν ἐν τοῖς δεινοῖς ἀλεξημάτων, οὔτε πατρικὴ ἀγαθότης εἰς τὸ βοηθεῖν. Ἀλλὰ τῷ ἀνθρώπῳ οὐ λυσιτελεῖ πολλάκις ἀπαλ-

λαγῆναι τῶν δεινῶν, ὡς αὐτὸς, κατὰ σάρκα κρίνων, ἐφίεταί τε καὶ αἰτεῖ, ἀλλὰ πειρασθῆναι δεῖ ἐπὶ πλεῖον, ἵνα διὰ τῶν θλίψεων καὶ τῆς ἐν αὐταῖς καρτερίας σωθῇ ἡ ψυχή· ὁ δὲ ἄνθρωπος, τῇ τοιαύτῃ δοκιμῇ μὴ ἀρεσκόμενος, ἀνθίσταται, καὶ διαφυγεῖν ταύτην ζητεῖ, καὶ ἀπορῶν, τῇ τοῦ Θεοῦ σοφίᾳ καὶ δυνάμει καὶ ἀγαθότητι δυσπιστεῖν ἄρχεται, καὶ οὕτως εἰς ἀπελπισίαν καταπίπτει. Τοῦτο δὲ ἁμαρτία κρίνεται, καὶ τοσούτῳ μείζων, ὅσῳ μᾶλλον ἠδύνατο ἐκ τῶν καθ' ἑαυτὸν διδαχθῆναι φρονεῖν ὀρθότερον περὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ εὐμενέστερον ἔχειν πρὸς αὐτὸν, ἢ αὐτὸς ἀκριβέστερον διαλογιζόμενος, ἢ παρ' ἄλλων διδασκόμενος καὶ νουθετούμενος, καὶ οὐδέτερον ποιεῖν ἠξίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

§. 38. *Περὶ τῆς ὁρατῆς θείας λατρείας.*

Θρησκεία ἐστὶν ἡ ἡμετέρα πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τὰς ἀπείρους αὐτοῦ τελειότητας, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἡμῶν σχέσιν ἀγαθὴ διάθεσις. Οὐ γὰρ οἷόν τε, ταῦτα μαθόντας, μὴ μακαρίους ἡμᾶς αὐτοὺς ἡγεῖσθαι καὶ καλῶς πρὸς αὐτὸν διακεῖσθαι· ἡ δὲ τοιαύτη ἀγαθὴ διάθεσις εὐθὺς εἰς τὴν ὄντως εὐσέβειάν τε καὶ εὐλάβειαν ἀναλύεται, ὑφ' ὧν παρορμώμενοί τε καὶ ἑλκυόμενοι, τῷ Θεῷ μᾶλλον προσκολλώμεθα, καὶ κατὰ πάντα τὸν βίον εἰς αὐτὸν μᾶλλον, ἢ εἰς τ' ἄλλα πάντα ἀφορῶμεν, καὶ τῇ αὐτοῦ εὐδοκίᾳ ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις ἡμῶν προσέχομεν μᾶλλον, ἢ τῇ παντὸς ἄλλου, ὅπερ οὐκ ἔστι Θεός. Ἐφ' ὅσον οὖν ἡ ἀγαθὴ αὕτη διάθεσις, ἐν τῇ καρδίᾳ ἐμμένουσα, μηδεμιᾷ πράξει φανερὰ τοῖς ἀνθρώποις γίνεται, ἐσωτερικὴ θρησκεία καὶ εὐσέβειά ἐστι καὶ καλεῖται. Ἐπεὶ δ' οὐχ οἷόν τε διὰ παντὸς οὕτω μένειν, ὥστε μὴ καὶ ὁρατὴν

πως διὰ πράξεων ἢ κινήσεών τινων καὶ σχημάτων γενέσθαι, παρέπονται ἀναγκαίως τῇ ὁρμῇ ταύτης τοιαῦτα, ὡς δηλωτικὰ αὐτῆς, καὶ ἀνάλογα πάντως καὶ προσήκοντα ταύτῃ τυγχάνουσιν. Ἐκ τούτου οὖν, ὅπου ἂν ἀληθὴς εὐσέβεια καὶ φόβος Θεοῦ ὑπάρχῃ, ἀνάγκη καὶ δηλοῦσθαι ταῦτα δι' ὁρατῶν τινων σημείων καὶ πράξεων ἐξωτερικῶς. Οἷα δ' ἂν κατὰ πᾶσαν ὥραν ἡ τῆς ψυχῆς διάθεσις τυγχάνῃ οὖσα, τοιοῦτον καὶ τύπον καὶ σημασίαν ἡ ἐξωτερικὴ δήλωσις αὐτῆς λαμβάνει. Μαρτυρεῖ μοι ταῦτα ἡ καθ' ἡμέραν πρὸς ἀλλήλους διαγωγή. Οὐ γάρ, καὶ παρὰ γνώμην, ἀεὶ πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς διάθεσιν συμμορφοῦται αὕτη καὶ κανονίζεται; καὶ τὸ βλέμμα τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ τῶν τοῦ προσώπου μυώνων ἡ συστολή τε καὶ διαστολή, καὶ τῶν χειρῶν τὰ κινήματα, καὶ ὅλου τοῦ σώματος ἡ στάσις, πάντα, φημὶ, ταῦτα οὐχὶ πιστῶς τε καὶ ἀκριβῶς, ὅπου ἂν μὴ προσποίησις τεχνεύηται, τὴν τῆς ψυχῆς διάθεσιν ἐκφαίνουσιν; Κατὰ ταῦτα ἄρα καὶ τὰ τῆς θείας λατρείας ὁρατὰ ἔργα οὐδὲν ἂν εἴη, ἀλλ' ἡ πιστὴ καὶ ἀπροσποίητος δι' αὐτῶν τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας δήλωσις. Κἂν γὰρ τῷ ἐπὶ τὰς καρδίας ἐμβλέποντι Θεῷ οὐκ ἀναγκαία αὕτη, ἀλλ' ἡμῖν γε αὐτοῖς καὶ τῷ πλησίον ἀναγκαιοτάτη πέλει, ἡμῖν μέν, ἵνα μᾶλλον τὸ τῆς εὐσεβείας αἴσθημα διεγείρωμεν, καὶ ζωοποιῶμεν, καὶ μονιμώτερον ἀπεργαζώμεθα· τῷ δὲ πλησίον, ἵνα καὶ ἐν αὐτῷ διὰ τοῦ παραδείγματος τὸ αὐτὸ αἴσθημα, ἐὰν μὲν ὅλως ἐλλείπῃ, ἐμποιῶμεν, παρὸν δέ, μᾶλλον κρατύνωμεν καὶ ἀνυψῶμεν. Πείρᾳ γὰρ εἰδότες γινώσκομεν, ὅτι τῆς ἐν ἡμῖν διαθέσεως ἡ δήλωσις, καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ζωοποιεῖ ταύτην καὶ κρατύνει, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ῥᾷστα αὐτὴν μεταδίδωσι. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ Ἰησοῦς· « Οὐδαμοῦ καίουσι λύχνον, καὶ τι-

θέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ. Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς (α). »

§. 39. *Περὶ τῶν ἔργων τῆς θείας λατρείας.*

Πᾶσα διὰ τοῦ προσήκοντος ἔργου δήλωσις τῆς καθ' ἡμᾶς εὐσεβείας καλεῖται ἐξωτερικὴ ἄσκησις τῆς εὐσεβείας. Αἱ δὲ ἀσκήσεις αὗται ποικιλώταται ἂν εἶεν καὶ διαφόρου ἀξίας. Εἰ γὰρ μὴ ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως καὶ γνησίας ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν γίγνοιντο, καὶ ἔκφρασις ἀληθῶς ταύτης εἶεν, ὅσον ἂν ὦσι λαμπραὶ καὶ ἐπιτετηδευμέναι, οὐδενὸς ἄξιαι λογίζονται, ἀλλὰ φαινόμενόν εἰσιν ἐξωτερικόν, καὶ κενὸν μορμολύκειον χωρὶς πνεύματος ζωῆς, εἰς οὐδὲν χρήσιμοι, ἢ εἰς τὸ ἀπατᾶν τοὺς ἁπλουστέρους, καὶ δόξαν ἢ κέρδος πρόσκαιρον δι' αὐτῶν περιποιεῖσθαι. Ἀλλὰ καὶ αἱ μὴ ὅλως μὲν ἐσωτερικῆς εὐσεβείας ἄμοιροι, οὐκ ἐπιτήδειαι δὲ οὐδ' ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οὐδ' ἐν τῷ πλησίον ζωογονεῖν τε καὶ στηρίζειν τὴν εὐσέβειαν, οὐδ' αὗται οὐδενός εἰσιν ἄξιαι. Μόναι ἄρα αἱ ἐξ ἀγαθῆς πρὸς τὸν Θεὸν διαθέσεως καὶ ἀγάπης γινόμεναι, καὶ φύσει ἐπιτήδειαι διεγείρειν καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ ἐν τῷ πλησίον τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸν θεῖον φόβον, καὶ αὔξειν καὶ κρατύνειν αὐτά, αὗται καὶ πλείστου, μᾶλλον δὲ τοῦ παντός εἰσιν ἄξιαι. Πλανῶνται ἄρα ά, οἱ μόναις ταῖς ἐξωτερικαῖς τῆς εὐσεβείας ἀσκήσεσιν ἐπερειδόμενοι, καὶ πιστεύοντες μέγα τι δι' αὐτῶν διαπεπρᾶχθαι, μηδὲν περὶ τῆς ὄντως εὐσε-

(α) Ματθ. έ. 15—17.

βείας τῆς ἐσωτερικῆς φροντίζοντες. Τῶν γὰρ ἀσκούντων ταῦτα, διότι καὶ ἄλλους ὁρῶσι ταὐτὰ πράττοντας, ἢ παρὰ τῶν ἄλλων βλέπουσι τιμώμενα, ἢ δοκοῦσι δι' αὐτῶν κερδᾶναι τὸν Θεὸν ὑπὲρ ἑαυτῶν πρὸς κοσμικά τινα τέλη, τούτων ἡ εὐσέβεια οὐδέν ἐστιν, ἢ μηχανισμὸς ἄψυχος, ἢ φιλαυτία κατάκριτος· β', Ἔτι δ' ὡσαύτως καὶ οἱ πάσης εὐσεβοῦς πράξεως ἐξωτερικῆς ἀδιακρίτως καταφρονοῦντες, καὶ πανταχοῦ ταύτας ἀποφεύγοντες, προφασιζόμενοι, ὅτι ἐμέλησεν αὐτοῖς μᾶλλον τῶν τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ θείου φόβου, ἤ, τὸ αἴσχιστόν τε καὶ ἀσεβέστατον, ὅτι οὐδὲν ὁ Θεὸς αὐτῶν δεῖται οὐδὲ ζητεῖ ταύτας· γ', Ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ οἱ μωρῶν καὶ ἀλλοκότων ἐπινοημάτων τῆς ἰδίας φαντασίας καὶ δεισιδαιμονίας μετὰ θεοβλαβείας ἀντεχόμενοι, καὶ ἐν αὐτοῖς δοκοῦντες τὴν τοῦ ὑψίστου Θεοῦ λατρείαν ὑφίστασθαι, τῶν δὲ κοινῇ παραδεδεγμένων τε καὶ κανονικῶν, ὡς ἁπλῶν ἢ ἐνδεῶν καταφρονοῦντες. Ὅλως δὲ πᾶσα ἐξωτερικὴ πρᾶξις τῆς θείας λατρείας, ἐφ' ὅσον μόνον ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγαθῆς διαθέσεως πράττεται, καὶ οἷατέ ἐστι διεγείρειν καὶ αὔξειν καὶ κρατύνειν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ ἐν τῷ πλησίον τὸ τῆς εὐσεβείας αἴσθημα, ἐπὶ τοσοῦτόν ἐστι καὶ κρίνεται πολλοῦ ἀξία. Τὸ δὲ θαυμαστὸν, ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐξωτερικῇ ἀσκήσει εὐσχημόνως τε καὶ μετὰ μετριότητος καὶ διακρίσεως δεῖ μένειν, ἵνα μὴ εἰς ὑπερβολὴν ἐκπέσῃ, ἢ τὸ ἀγαθὸν λυμάνηται, ἢ εἰς βαττολογίαν μωρὰν διαστραφῇ τὸ τῆς εὐσεβείας ἔργον. Ἡ γὰρ ἐν τοῖς τοιούτοις ὑπερβολὴ πιέζει μᾶλλον, ἢ ἀνυψοῖ, καὶ ἀποβάλλει μᾶλλον, ἢ αὔξει τὴν εὐσέβειαν.

Δεῖ δὲ ταύτας καὶ θεοπρεπεῖς εἶναι, καὶ τῇ τοῦ ἀνθρώπου λογικῇ φύσει προσηκούσας, καὶ ὀρθῶς πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, καὶ τὰς λοιπὰς περιστάσεις συμ-

μέτρους· μόναις γὰρ ταῖς τοιαύταις πράξεσιν εὐαρεστεῖται ὁ Θεός, καὶ μόνον, ἐφ' ὅσον εἰς τὸν εἰρημένον σκοπὸν συντελοῦσιν, ἵνα δηλαδὴ τὸ τῆς εὐσεβείας αἴσθημα διεγείρωσι καὶ ζωοποιῶσι, χρηστέον αὐταῖς.

§. 40. *Περὶ τῶν εἰδῶν τῆς ἐξωτερικῆς θείας λατρείας.*

Τῶν περὶ τὴν θείαν λατρείαν πράξεων, αἱ μέν εἰσιν ἴδιαι καὶ μυστικαί, ὡς ἀφορῶσαι τὴν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἀνακαίνισιν καὶ ζωοποίησιν τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ θείου φόβου· αἱ δέ, φανεραὶ καὶ κοιναί, δημοσίᾳ μετὰ τῶν ἄλλων τελούμεναι πρὸς τὴν οἰκοδομὴν καὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τοῦ πλησίον. Τούτων δ' ἑκατέρων ὑπόδειγμα καὶ ἐντολὰς δέδωκεν ἡμῖν ὁ Κύριος, ὧν οὐδέποτε χρὴ ἐπιλανθάνεσθαι. Αὐτὸς μὲν γὰρ « ἐξῆλθεν ἐπὶ τὸ ὄρος προσεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ (α), » καὶ ἀνατείνων τὰς χεῖρας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανόν, εὐχαρίστει τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ ἐπὶ ταῖς εὐεργεσίαις. Ἐπὶ δὲ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ προσευχόμενος (β). Τοῦ δ' ἑτέρου, μετὰ τὸν δεῖπνον ἀναστὰς ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἶπε· « Πάτερ, δόξασόν σου τὸν υἱὸν κτλ. (γ) ». Ἐδίδαξε δὲ καὶ πῶς δεῖ προσεύχεσθαι (δ)· « Ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταί, ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις. Σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου, πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν

(α) Λουκ. ς'. 12. (β) Ματθ. κς'. 39. (γ) Ἰωάν. ιζ'. 1.
(δ) Ματθ. ς'. 5-13.

τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ. Προσευχόμενοι δὲ, μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί· δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται. Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς· οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν· κτλ. »

Καὶ παρεῖχε μὲν ἀεὶ προσευχόμενος, τρανὰ δείγματα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πατέρα αὐτοῦ εὐλαβείας καὶ τιμῆς, ἔπραττε δὲ τοῦτο πάνυ κοσμίως καὶ μετὰ διακρίσεως, ἔνθα ἂν ὁ καιρὸς ἐπέτρεπε, καὶ οὐδαμοῦ πρὸς ἐπίδειξιν. Τοῦτο καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν εὕρηται ἀεὶ γινόμενον· πάντες γάρ οἱ ὁπωςδήποτε γνόντες τὸν Θεὸν, καὶ ἀγαπᾷν αὐτὸν, καὶ εὐλαβεῖσθαι καὶ τιμᾷν ᾐσθάνοντο, βιαζόμενοι καὶ τὰ αἰσθήματα ταῦτα διὰ λατρευτικῶν πράξεων δεόντως ἐκδηλοῦν. Ἆρ' οὖν, ὡς σχηματισμὸς αὐθαιρέτως παραδεδεγμένος καὶ ὑπ' ἀλλήλων διδασκόμενος θεωρηθείη ἂν τοῦτο; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ· ἀλλ' ἐμπέφυκε τῇ τοῦ ἀνθρώπου λογικῇ φύσει, καὶ ἀνεξάλειπτον διαμένει· καὶ ἐνδέχεται μὲν μὴ ὀρθῶς διακρίνειν τινὰς τὴν ἔμφυτον ταύτην ὁρμὴν, ἀλλὰ καὶ ἐξουθενεῖν καὶ ἀντιπράττειν αὐτῇ, τὸ δὲ ὅλον τῆς ἀνθρωπότητος οὐδέποτε οὐδαμῶς πράξει τοῦτο. Διαφέρει δὲ μόνον ἐν τοῖς διαφόροις ἔθνεσι τὰ κατὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ θείου φόβου, καθὰ ἕκαστον ἠξιώθη ὀρθοτέρας, ἢ μὴ, γνώσεως τοῦ Θεοῦ.

§. 41. *Περὶ τοῦ καθήκοντος τοῦ πράττειν ἀνελλιπῶς τὰ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, καὶ περὶ τῆς ἐκ τούτου ὠφελείας.*

Παντὸς καθήκοντος τὸ μέγεθος ἀνάλογον κρίνεται, ἔνθεν μὲν, τῷ ἐξ αὐτοῦ τελουμένου ἀγαθῷ, ἔνθεν δὲ, τῇ ἐκ τῆς ἀθετήσεως αὐτοῦ ζημίᾳ, καὶ τῇ ἰσχύϊ δ' αὐ-

τοῦ πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ τέλους ἡμῶν· ὅσῳ γὰρ αὕτη ὑπὸ μὲν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος ἀσφαλίζεται, ὑπὸ δὲ τῆς ὀλιγωρίας αὐτοῦ διακινδυνεύεται, τοσούτῳ καὶ τὸ καθῆκον καὶ ἡ τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ ὀφειλὴ μείζων· ἐντεῦθεν ἄρα καὶ τὸ μέγεθος τοῦ καθήκοντος διαγινώσκεται τοῦ ἐκδηλοῦν διὰ τῶν λατρευτικῶν πράξεων, ὅσον, καὶ ὅπου, καὶ ὅπως δεῖ, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν καὶ τὸν φόβον πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἡμετέρου τέλους· εἰ γὰρ τέλος ἡμῶν ἐστιν ἡ τῆς ἐν ἡμῖν θείας εἰκόνος ἐπανόρθωσις, καὶ ἡ δι' αὐτῆς κοινωνία καὶ ἕνωσις πρὸς τὸν Θεόν, πῶς ἂν ταύτης τύχοιμεν χωρὶς τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, καὶ χωρὶς ἀναζωπυρήσεως καὶ ὑποθάλψεως συνεχοῦς τῆς ἀγάπης ταύτης; Τί δ' ἂν ἄλλο ἀναζωπυροῖ μᾶλλον καὶ ὑποθάλποι τὴν ἀγάπην, ἢ ἡ ἐκτενὴς προσευχὴ καὶ πᾶσα ἄλλη εὐσεβὴς ἄσκησις τῶν τῆς θείας λατρείας; Καὶ πείρᾳ μὲν ἕκαστος γινώσκει, ὅτι ἅμα γνοὺς τὸν Θεόν, ὡς τὸ ὕψιστον καὶ πανάγαθον Ὄν, καὶ ἀγαπᾷ αὐτόν, καὶ ἐξομοιωθῆναι αὐτῷ εἰς δύναμιν ἐπιμελεῖται, καὶ εἰς ἐγγυτέραν ἀεὶ κοινωνίαν ἔρχεσθαι μετ' αὐτοῦ, καὶ ἄλλοις ἀνθρώποις τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀγάπην ταύτην μεταδιδόναι, ἀλλὰ καὶ ἡ φύσις τοῦ πράγματος οὕτως ἀπαιτεῖ γίνεσθαι. Πῶς δ' ἂν ἄλλως ταῦτα γένοιντο, εἰ μὴ διὰ τῆς εὐμενοῦς καὶ προθύμου ἐκδηλώσεως τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἡμετέρας εὐσεβείας τε καὶ τοῦ θείου φόβου, καὶ παντὸς ἡμῶν τοῦ περὶ αὐτοῦ φρονήματος; Ὅσῳ δὲ μᾶλλον ἀγαπῶμεν τὸν Θεόν, καὶ πεπληρωμένοι ἐσμὲν τῆς πρὸς αὐτὸν εὐσεβείας, τοσούτῳ μᾶλλον καὶ τῷ παναγίῳ αὐτοῦ νόμῳ προσέχομεν, ὅπως ἀκριβῶς τηρῆται, καὶ μηδαμῶς ἀθετῆται, ὡς ἔκφρασις τοῦ παναγάθου καὶ ὑψίστου αὐτοῦ θελήματος. Πόσα τοίνυν καὶ ἡλίκα ἀγαθὰ ἐκ τούτου ἔσται! πόσων δὲ κακῶν ἀπαλ-

λαγησόμεθα! Εἰ γὰρ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἡ πρὸς Θεὸν ἀληθὴς εὐσέβειά διεδίδετο καὶ ἐστηρίζετο, μέγα ἂν τῇ αὐτῶν εὐδαιμονίᾳ τε καὶ μακαριότητι συνεβάλλετο. Τίνι δ' ἂν ἄλλο διαδοθείη τε καὶ στηριχθείη καὶ πλατυνθείη, ἢ διὰ τῶν εὐσεβῶν πράξεων τῆς θείας λατρείας, αἵτινες τὸ εὐσεβὲς ἡμῶν δηλοῦσι φρόνημα; Πανταχόθεν ἄρα δείκνυται μεγίστη ἡ ὀφειλὴ εἰς τὴν ἀκριβῆ καὶ πιστὴν αὐτῶν ἐκτέλεσιν, καὶ οὐ θέμις ἐξ ἐλαφρίας ἢ νωθρότητος ἢ καὶ ἀλαζονείας ὀλιγωρεῖν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἐντέλλεται τὸ « Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς (α). »

§. 42. *Περὶ διακρίσεως τῶν κατὰ τὴν θείαν λατρείαν πράξεων.*

Συμβαίνει πολλάκις ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἐπιτελεῖν μὲν τὰς τῆς θείας λατρείας πράξεις, οὐχὶ δὲ ἐξ ἀγάπης θερμῆς πρὸς τὸν Θεὸν, ἀλλὰ πρὸς ἄλλα κοσμικά τε καὶ πρόσκαιρα τέλη· διὸ καὶ ἀνέκαθεν διεκρίθησαν αὗται εἰς ἀληθεῖς, καὶ εἰς τὰς καθ' ὑπόκρισιν· κἀκεῖναι μὲν εἰσὶν, αἱ πρὸς ταῖς εἰρημέναις ἰδιότησι καὶ ἐξ ἀγάπης θερμῆς πρὸς τὸν Θεὸν γινόμεναι· αἱ δὲ, αἱ μὴ ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν, ὑφ' ἧς καὶ πᾶσαν ἔχουσι τὴν ἰδίαν ἀξίαν. Ὅτι δὲ αἱ τοιαῦται οὐ μόνον οὐδενός εἰσιν ἄξιαι, ἀλλὰ δὴ καὶ βδέλυγμά εἰσι παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, ἅμα γνωσθεῖσαι αὐτοῖς ὡς τοιαῦται, οὐδ' ἀναμνῆσαι ἀναγκαῖον δοκεῖ. Προσωπεῖον γὰρ εὐσεβείας περιτιθέμενος ὁ οὕτω πράττων, δοκεῖν βούλε-

(α) Ματθ. ε. 16.

ται ὃ οὐκ ἔστι, οὐδὲ γενέσθαι ὄντως βούλεται, ἀγαπᾷν τὸν Θεὸν ὑποκρινόμενος, ὃν οὐκ ἀγαπᾷ, λαχεῖν δέ τινος παρὰ τοῦ πλησίον τῇ τοιαύτῃ δόξῃ βουλόμενος. Ὑπόκρισις ὄντως, καὶ βδέλυγμα ἀτεχνῶς! Πόσον δὲ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀπεστρέφετο πάντας τοὺς διὰ τῆς ὑποκρίσεως δοξάζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων βουλομένους, ὅπως ῥᾷον, ὧν ἐφίενται, τυγχάνωσιν, οὐδεὶς ὅς τις ἀγνοεῖ. Παρέβαλλε δὲ καὶ τῇ ζύμῃ τὴν ὑπόκρισιν, τὴν παντὶ τῷ ἤθει τὴν ζύμωσιν μεταδιδοῦσαν καὶ παντὶ τῷ βίῳ καὶ τῷ φρονήματι καὶ τοῖς ἀγῶσι, καὶ πολλάκις πώρωσιν ὄντως τῷ πνεύματι καὶ ἀμετανοησίαν ἐμποιοῦσαν· διὸ καὶ ἐπ᾽ οὐδενὶ ἄλλῳ οὕτως ἠγανάκτει, οὐδ᾽ οὕτως αὐστηρῶς ἤλεγχεν, ὅσον τὴν ὑπόκρισιν. Διακρίνονται δὲ μάλιστα τῶν κατὰ τὴν θείαν λατρείαν πράξεων αἱ ἑπόμεναι· ά, ἡ κλίσις τοῦ αὐχένος καὶ τῶν γονάτων, καὶ ἡ ἐπὶ πρόσωπον προσκύνησις ἐπὶ τῆς γῆς, ἤτοι αἱ μετάνοιαι· β', ἡ τῶν χειρῶν ἀνάτασις· γ', ἡ ἐνατένισις καὶ ἀνύψωσις τῶν ὀφθαλμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, ἢ ἡ προσήλωσις αὐτῶν εἰς τὴν γῆν· δ', ἡ παντὸς εἴδους προσφορά· έ, ἡ δοξολογία· ς', ἡ προσευχή· ζ', τὸ ἑορτάζειν τὰς κανονικὰς ἑορτὰς, καὶ ἡ κατ᾽ αὐτὰς σύναξις εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ· ή, ἡ δι᾽ ὅρκου βεβαίωσις· θ', αἱ εὐχαὶ κ. τ. λ. Ταῦτα πάντα ὁμοῦ καλοῦνται λατρεία ἐξωτερικὴ τοῦ Θεοῦ, ἢ ἔργα τῆς θείας λατρείας, ὡς τούτοις χρωμένων συνήθως τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι ἔγνωσαν τὸν Θεὸν, καὶ ἐπίστευσαν, ὅτι ἄξιός ἐστι λατρεύεσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ὅπως φανερὰν ποιήσωσι τὴν ἑαυτῶν εὐσέβειαν καὶ τὸν θεῖον φόβον. Δεῖ δὲ πάντα ταῦτα ἐκ τῆς πρὸς Θεὸν καθαρᾶς ἀγάπης πράττεσθαι, καὶ τὰς λοιπὰς, ἃς προαπεδώκαμεν, ἔχειν ἰδιότητας, καὶ ἐπιτήδεια πρὸς τὸ τέλος εἶναι, ἵνα καὶ πλείστου ἄξια λογίζωνται. Διὰ γὰρ τούτων εἰκονικῶς δεικνύομεν,

ὅτι γινώσκομεν τὸν Θεόν, καὶ ὁμολογοῦμεν αὐτὸν ὡς πρώτην καὶ κυρίαν πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ προσδοκῶμεν πάντα τὰ πρὸς συντήρησιν καὶ διατροφὴν καὶ σκέπην ἡμῶν ἀναγκαῖα, καὶ πάντα δέ, ὧν ἤδη ἠξιώθημεν ἀγαθῶν, τῇ αὐτοῦ ἀγαθότητι ὀφείλομεν. Οὕτως οὖν χρωμένων ἡμῶν τούτοις, πολλοῦ πάντως εἰσὶν ἄξια, καὶ δόξαν ἡμῖν οὐ μικρὰν περιάπτουσιν· εἰ δὲ κατὰ συνήθειαν μόνον γίνονται, μηδὲν ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ αἰσθανομένων, οὐδενός ποτέ εἰσιν ἄξια, ἀλλὰ κενόν τι καὶ μάταιον ἄθυρμα καὶ βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. « Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; Λέγει Κύριος· πλήρης εἰμὶ ὁλοκαυτωμάτων κριῶν, καὶ στέαρ ἀρνῶν καὶ αἷμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι, οὐδ' ἂν ἔρχησθε ὀφθῆναί μοι· τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; Πατεῖν τὴν αὐλήν μου οὐ προσθήσεσθε. Ἐὰν φέρητε σεμίδαλιν, μάταιον θυμίαμα, βδέλυγμά μοί ἐστι . . . καὶ τὰς νουμηνίας ὑμῶν, καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχή μου· ἐγενήθητέ μοι εἰς πλησμονήν, οὐκ ἔτι ἀνήσω τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν. Ὅταν ἐκτείνητε τὰς χεῖρας, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀφ' ὑμῶν, καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν κ.τ.λ. (α) ». Τὸ γὰρ περὶ τῶν θυσιῶν ἐνταῦθα λεγόμενον καὶ περὶ πάσης λατρευτικῆς πράξεως ἄριστα ἂν ἁρμόσειεν.

§. 43. *Περὶ προσευχῆς καὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν καὶ τύπων αὐτῆς.*

Οὐκ εὐχερὲς μὲν ἀποδοῦναι τὸν τῆς προσευχῆς ὅρον, πολλοὺς ἐν μιᾷ ἰδέᾳ ἀπεριλήπτους τύπους ἐχούσης. Ἡ

(α) Ἡσαΐ. α. 11—16.

γὰρ ἀνύψωσις τοῦ πνεύματος εἰς τὸν Θεὸν μετὰ πεποιθήσεως, ἡ συνδιάλεξις μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἡ συμβούλευσις μετ' αὐτοῦ, κτλ. οὐ παρίστησι τὴν τῆς προσευχῆς γενικήν τε καὶ περιληπτικὴν ἰδέαν. Πολλὰ μὲν γὰρ καὶ πολλαχῶς ἐνεργεῖν ἐν τῇ προσευχῇ δύναται ἡ διάνοια, ἢ τὴν τοῦ Θεοῦ μεγαλωσύνην καὶ ἀγαθότητα θεωροῦσα, καὶ τὴν ἁπανταχοῦ παρουσίαν, καὶ τὴν παντογνωσίαν, καὶ παντοδυναμίαν αὐτοῦ, καὶ ὅτι παρέχει αὐτὸς πλουσίως πᾶσι πᾶν ἀγαθόν, ἢ ἑρμηνεύουσα τὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τὰ τῆς ἀγάπης καὶ εὐλαβείας αἰσθήματα, ἢ τὰς περιστάσεις καὶ θλίψεις καὶ ἀνάγκας ἀναλογιζομένη, καὶ συνιστῶσα ταύτας τῇ αὐτοῦ εὐσπλαγχνίᾳ, ἢ τὴν τῶν ἡμαρτημένων ἄφεσιν ἐξαιτουμένη, ἢ εὐχαριστοῦσα ἐφ' οἷς ἤδη ἀπήλαυσεν ἀγαθοῖς, ἢ καὶ τῶν ἄλλων τῶν περὶ ἡμᾶς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν θλίψιν διανοουμένη, καὶ ἀναφέρουσα καὶ ταῦτα τῇ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητι. Πάντα ταῦτά, φημι, δύναται ἡ ψυχὴ διὰ λόγων ἢ δι' ἐσωτερικῶν κινήσεων, αἵτινες τὰ μυστικὰ αἰσθήματα καὶ τὰς εὐχὰς ἡμῶν δηλοῦσιν, ἐνεργεῖν ἐν τῇ προσευχῇ. Ὅτι δὲ πάντα ταῦτα εἰς τὴν τῆς προσευχῆς ἰδέαν συνέρχονται, οὐ χαλεπὸν συνιέναι, διὸ καὶ ἀνέκαθεν ἐῤῥέθη περὶ προσκυνήσεως, περὶ δεήσεως, περὶ αἰτήσεως, περὶ εὐχαριστίας καὶ δοξολογίας, περὶ παρακλήσεως, ὡς περὶ τοσούτων εἰδῶν προσευχῆς διαφόρων, ἀλλὰ καὶ περὶ μυστικῆς ἢ κατὰ διάνοιαν προσευχῆς, καὶ περὶ φανερᾶς τῆς διὰ λόγων ἀπαγγελλομένης. Τὸ δὲ κυριώτατον κατὰ πάντα ταῦτα τοῦτό ἐστιν, ὅτι ὁ νοῦς διανοεῖται τὸν Θεόν, ὡς τὸ ὕψιστον καὶ πανάγαθον Ὄν, ὡς παρόντα, καὶ παντεπόπτην, καὶ παντογνώστην, καὶ παντοδύναμον, καὶ παντὸς ἀγαθοῦ χορηγόν· ἡ δὲ γνῶσις αὕτη καὶ τὸ φρόνημα δείκνυται ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, νῦν μὲν οὕτως, νῦν δὲ οὕτως. Τοῦτό, φημι, ἐστὶ τὸ κυριώτατον, οὗ χωρὶς πᾶσα προ-

σευχὴ διαστρέφεται εἰς βαττολογίαν καὶ λῆρον κενὸν πρὸς τὸν Θεὸν, χωρὶς λογισμοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὀρθῶς δὲ πρὸ τῶν ἄλλων ἡ προσκύνησις ἀριθμεῖται· ἔστι γὰρ τελεία ταπείνωσις καὶ ἀφοσίωσις τῆς ψυχῆς εἰς τὸν Θεὸν, καὶ πᾶσαν τὴν αὐτοῦ πάνσοφον βουλὴν καὶ οἰκονομίαν. Ἐμπνέει δὲ ταῦτα ἡ ὀρθὴ γνῶσις, ἔνθεν μὲν, τῆς τοῦ Θεοῦ μεγαλωσύνης, ἐκεῖθεν δὲ, τῆς ἡμῶν μικρότητος καὶ ἀσθενείας, καὶ τῆς τελείας ἡμῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξαρτήσεως. Ἐδεικνύετο δὲ ἐξ ἀρχῆς ἡ προσκύνησις τῇ βαθείᾳ ὑποκλίσει τοῦ αὐχένος, καὶ τῇ τοῦ προσώπου προσηλώσει ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τοῖς αἴνοις τοῖς μετ' ἐνδομύχου εὐλαβείας καὶ φόβου. Ἡ δὲ δέησίς ἐστιν ἡ μετὰ πεποιθήσεως ἔκθεσις τῶν ἀναγκῶν ἡμῶν καὶ περιστάσεων, ἐν ᾗ δεόμεθα μὲν, ὡς τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ὅπως ἐπιβλέψας ἐφ' ἡμᾶς εὐμενῶς, πρὸς τὸ συμφέρον τό τε αἰώνιον καὶ τὸ πρόσκαιρον οἰκονομήσῃ αὐτάς· οὕτω δ' ὅμως ἀεὶ διακείμεθα, ὥστε τὴν εὐδοκίαν τῆς αὐτοῦ σοφίας καὶ ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης καὶ ἁγιωσύνης στέργειν, καὶ ταύτῃ ἐντελῶς ὑποτάσσεσθαι. Ἐξομολόγησις δὲ καλεῖται ἡ ἑκούσιος τῶν ἁμαρτημάτων ἡμῶν ὁμολογία ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ μετὰ ταπεινώσεως αἴτησις τῆς ἀφέσεως αὐτῶν, σὺν τῇ ἐπαγγελίᾳ τοῦ προσέχειν μᾶλλον τοῦ λοιποῦ τῷ θείῳ νόμῳ καὶ τῷ θείῳ θελήματι, ἀλλὰ καὶ σὺν πεποιθήσει, ὅτι ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα καὶ εὐσπλαγχνίαν αὐτοῦ, ἐξαιρέτως δὲ διὰ τὴν ἰσχυρὰν μεσιτείαν τοῦ λυτρωτοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀφήσει ἡμῖν πάντα, καὶ τὴν χάριν δωρήσεται πρὸς τὴν τελείαν διόρθωσιν ἡμῶν καὶ σωτηρίαν. Οὕτω καὶ ἔντευξις καὶ εὐχαριστία πρὸς τὸν Θεόν ἐστιν, ἀναλογισμὸς μὲν πρῶτον ἐν σιωπῇ τῶν πρὸς ἡμᾶς πολλῶν καὶ ποικίλων τοῦ Θεοῦ εὐεργεσιῶν, καὶ τῆς ἡμετέρας ἀναξιότητος καὶ τῆς ἐκείνου ἀγα-

θότητος, ὑφ' ἧς ἐδωρήθησαν ἡμῖν· εἶτα δὲ ὁμολογία ἐνδόμυχος τῆς ζωηρᾶς καὶ βαθείας ἡμῶν ἐπ' αὐταῖς εὐγνωμοσύνης, καὶ ἐπιθυμία σφοδρὰ καὶ θερμὴ τοῦ ἀνταποδοῦναί τί πως τῷ παναγάθῳ ἡμῶν εὐεργέτῃ, πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ ταῖς εὐεργεσίαις χρωμένους. Ἡ δὲ παράκλησις, ἱκεσία τις ὑπάρχει οὐχ ὑπὲρ τῶν ἰδίων, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν ἀλλοτρίων ἀναγκῶν καὶ περιστάσεων ἐκ φιλαδελφίας, ἵνα ἵλεως αὐτοῖς γένηται, καὶ εὐμενῶς ἐπ' αὐτοὺς ἐπιβλέψῃ, δωρούμενος αὐτοῖς τὰ πρὸς τὴν παροῦσαν εὐδαιμονίαν, καὶ τὰ πρὸς τὴν αἰώνιον σωτηρίαν.

§. 44. *Περὶ τοῦ καθήκοντος τοῦ προσεύχεσθαι.*

Ὅτι μὲν τῶν σπουδαιοτάτων καθηκόντων τοῦ εὐσεβοῦς ἐστι τὸ προσεύχεσθαι, οὐδεὶς ἂν τῶν γινωσκόντων τὸν Θεὸν, καὶ τὴν ἡμετέραν πρὸς αὐτὸν σχέσιν, ἀντίποι. Τί γὰρ ἐσμὲν, ἢ τί ἔχομεν, ὃ οὐκ ἐλάβομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ; Αὐτός ἐστι πάντων κύριος, πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν (α). Πῶς οὖν οὐκ ὀφείλομεν διὰ παντὸς καὶ μετὰ χαρᾶς τῆς παρ' αὐτοῦ τελείας ἡμῶν ἐξαρτήσεως μνημονεύειν, καὶ μακαρίους ἡγεῖσθαι ἡμᾶς αὐτοὺς, ὅτι πάντα τὰ καθ' ἡμᾶς τοιούτου ἔλαχον κηδεμόνος καὶ εὐεργέτου, καὶ συνεχῶς συνιστάναι ταῦτα τῇ πατρικῇ αὐτοῦ ἀγαθότητι, καὶ περὶ τῆς ἀφέσεως τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων ἱκετεύειν, καὶ ἐπὶ ταῖς πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦ εὐεργεσίαις εὐχαριστεῖν; Εἰ γὰρ μὴ πολλάκις τὴν τοιαύτην ἀνάγκην αἰσθανόμεθα, οὐδὲ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ λογικοῦ ὄντος ἄξιοι ἂν εἴημεν. Ἐκ τούτου

(α) Ῥωμ. ι. 12.

καὶ ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεία ἐντολή « Ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε »· καὶ πάλιν, « Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε, κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν » (α). Οὐ μέντοι νομίζειν χρὴ, ὅτι διὰ τῆς προσευχῆς γνωστὰ τὰ καθ' ἡμᾶς τῷ Θεῷ ποιοῦμεν. «Οἶδε γάρ, φησιν, ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτά » (β)· οὐδ' ὅτι διὰ τῆς τῶν αἰτήσεων φορτικότητος δυνάμεθα ἀναγκάσαι, ἢ ἄλλως πως κινῆσαι τὸν Θεὸν εἰς εὐεργεσίαν. Ἐκ γὰρ τῆς οἰκείας ἀγαθότητος τὸ χρήσιμον ἑκάστῳ παρέχει, μηδενὶ ἐπὶ τοῖς χαρίσμασιν αὐτοῦ γογγύζων· « ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ» (γ)· οὐδ' ὅτι χαριζόμεθα τῷ Θεῷ διὰ τῆς προσευχῆς· ἡμῶν γὰρ ἕνεκα, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν μᾶλλόν ἐστιν, ἢ ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ· ὅτι ἡμεῖς χρείαν ἔχομεν μανθάνειν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸν Θεόν, καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦ ἄφατον ἀγαθότητα, καὶ μᾶλλον οἰκειοῦσθαι αὐτῷ, καὶ εἰς τὴν ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας ἀγάπην πρὸς αὐτὸν προτρέπεσθαι, καὶ τὴν ἐν ἡμῖν εὐσέβειάν τε καὶ τὸν θεῖον φόβον, καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην ἀναζωποιεῖν τῇ συνεχεῖ ἀναμνήσει τῶν ἀπείρων αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς εὐεργεσιῶν, ἃς καὶ ἐποίησε, καὶ ἀδιαλείπτως ποιεῖ, καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπερχομέναις γενεαῖς ποιήσει κατὰ τὰς ἀψευδεῖς αὐτοῦ ἐπαγγελίας.

Εἰς ταῦτα δεῖ φέρειν ἡμᾶς τὴν προσευχὴν, καὶ τοῦτο δύναται.

§. 45. *Περὶ τῆς νοερᾶς καὶ τῆς διὰ λόγων προφερομένης προσευχῆς.*

Ἡ μὲν νοερὰ προσευχὴ ἐν τοῖς εὐσεβέσιν ὑφίσταται

(α) Ματθ. ζ'. 1. (β) Ματθ. ς'. 8. (γ) Ῥωμ. ιά. 29.

διαλογισμοῖς τοῖς ἐν τῇ ψυχῇ μόνῃ διατηρουμένοις, καὶ μὴ διὰ τοῦ λόγου ἐκφραζομένοις. Χρησίμη δ' ἂν εἴη αὕτη ἐν τῇ κατὰ μόνας διατριβῇ. Ἡ δὲ διὰ τῶν χειλέων προφερομένη ἐπιτηδειοτέρα τυγχάνει ἐν ταῖς δημοσίᾳ γινομέναις ἱεραῖς συνάξεσιν· ἀμφοτέρων δὲ τούτων τύπους τινὰς καὶ βιβλία ὑπάρχειν δεῖ τοῖς πλείστοις, ἃ τοσούτῳ μείζονός εἰσιν ἄξια, ὅσῳ δεινότερα τυγχάνει διεγείρειν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνθουσιᾷν καὶ ἀνακινεῖν τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸν θεῖον φόβον, καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην, καὶ τὴν ἀγάπην, καὶ πάντα τὰ ἄλλα εὐσεβῆ τε καὶ θεοφιλῆ αἰσθήματα. Τοιοῦτοι δ' εἰσὶν οἱ τύποι τῶν εὐχῶν καὶ πάντα τὰ τῆς προσευχῆς βιβλία, τὰ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας παραδεδεγμένα τε καὶ τεταγμένα εἰς τοῦτο. Ἄριστος δὲ καὶ τελειότατος προσευχῆς τύπος ὁμολογεῖται ὁ παρὰ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ δοθεὶς ἡμῖν, ἐὰν μὴ ἀλογίστως τε καὶ μηχανικῶς προφέρηται· ἔστι γὰρ οἱονεὶ σύνοψις πασῶν τῶν εὐσεβῶν εὐχῶν, ἃς ὁ ἀληθὴς τοῦ Θεοῦ λάτρις τρέφοι ἂν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐν παντὶ καιρῷ ἀδιστάκτως δύναται ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων φανεροῦν. Πρῶτον μὲν γὰρ εὔχεται, ἵνα κοινῶς καὶ πανταχοῦ γνωρισθῇ ὁ Θεὸς ὡς πατὴρ εὐμενέστατος καὶ προνοητὴς καὶ κηδεμὼν πάντων ἀνθρώπων, καὶ προσηκόντως δοξάζηται καὶ προσκυνῆται. Εἶτα δὲ, ἵνα μᾶλλον ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς ἡ βασιλεία αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶν ἡ βασιλεία τῆς ἀληθείας, τῆς δικαιοσύνης, τῆς φιλανθρωπίας, τῆς καθόλου εἰρήνης, καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης, καὶ εἰς πάντας διαδοθῇ. Τρίτον δὲ, ἵνα τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα, ὡς ἀπαίτησις τῆς ὑψίστης σοφίας, ἀγαθότητος, δικαιοσύνης καὶ ἁγιωσύνης, γνωστὸν γένηται καὶ τηρῆται παρὰ πᾶσι, καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς ἁγίοις ἀγγέλοις. Τέταρτον, ἵνα μηδέποτε ὑπὸ τῆς ἐνδείας τῶν πρὸς τὸ ζῆν

ἀναγκαζόμενοι, τὴν χρηστότητα καὶ ἀρετὴν ἀθετήσωμεν. Πέμπτον, ἵνα μὴ ἐν γνώσει ἐμμένωμεν τῇ ἁμαρτίᾳ, ἢ ἔχθραν ἐν τῇ καρδίᾳ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τρέφωμεν. Ἕκτον δὲ, ἵνα μὴ ἐάσῃ ἡμᾶς ἐλθεῖν εἰς ἀπορίαν, ἐν ᾗ κινδυνεύομεν ἄπιστοι γενέσθαι αὐτῷ καὶ παραβάται τοῦ ἁγίου αὐτοῦ νόμου· εἰ δέ τι ἀπερισκέπτως ἢ ἐκ συναρπαγῆς πάθους τινὸς ἡμάρτομεν, συγχωρήσῃ ἡμῖν διὰ τὴν πολλὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὁπωςδήποτε ἡμᾶς ἀδικήσασιν· ἐν δὲ τοῖς κατ' ἀνάγκην συμβαίνουσιν ἡμῖν ἐναντίοις, τὴν ἀναγκαίαν δύναμίν τε καὶ καρτερίαν παράσχῃ, ἵνα ὡς λογικοὶ ὑπομεῖναι ταῦτα δυνηθῶμεν καὶ μὴ αἰσχρῶς εἰς τὴν ἀθλιότητα καὶ κακίαν ἐκπέσωμεν. Πρὸς δὲ τὴν τούτων ἐκτέλεσιν δύο μάλιστα δεῖται· ά, τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ κραταιᾶς βοηθείας· 6', τῆς παρ' ἡμῶν ἀγαθῆς θελήσεως. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον αἰτοῦμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐν ταύτῃ τῇ προσευχῇ, τῇ μετὰ θάῤῥους καὶ πεποιθήσεως τὰς εὐσεβεῖς ἡμῶν ἐπιθυμίας ἐκτιθεμένῃ· εἰς δὲ τὸ δεύτερον προτρεπόμεθά τε καὶ ἐνισχυόμεθα ὑπ' αὐτῆς, ὁρῶντες πάσας ταύτας τὰς εὐχὰς, καί τοι ἀγαθὰς καὶ εὐσεβεῖς, μηδέποτ' ἂν ἐκτελουμένας, χωρὶς τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀντιλήψεως σὺν τῇ σπουδῇ καὶ ἐνεργείᾳ καὶ ἡμῶν αὐτῶν.

§. 46. *Περὶ τοῦ πότε, καὶ ποῦ δεῖ μάλιστα προσεύχεσθαι.*

Οὐ ῥᾴδιον μὲν ἀκριβῶς ὁρίσαι τὸν χρόνον οὐδὲ τὸν τόπον τῆς προσευχῆς· φησὶ δὲ ὁ Σοφὸς, « Πρὶν εὔξασθαι, ἑτοίμασον σεαυτὸν, καὶ μὴ γίνου ὡς ἄνθρωπος πειράζων τὸν Κύριον » (α). Ἵνα δέ τις, ὡς δεῖ, προσεύξηται,

(α) Σειρὰχ ιή, 23·

δεῖται ά, γαλήνης τοῦ πνεύματος, καὶ ἀπαλλαγῆς παντὸς πάθους σφοδροῦ καὶ ταραχῆς καὶ μερίμνης· β', ὀρθῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μεγαλωσύνης· γ', ἀναμνήσεως ζωηρᾶς τῆς παρ' αὐτοῦ ἡμῶν ἐξαρτήσεως, ἤ, ὅπερ οὐδὲν διαφέρει, ὁ βουλόμενος προσεύξασθαι ἀναμνησθήτω προτοῦ, τί μὲν αὐτός ἐστι, τί δὲ ὁ Θεός, καὶ τί τὸ ἐν τῇ προσευχῇ αἰτούμενον. Καὶ τὸν μὲν Θεὸν γινωσκέτω ἀεὶ ὡς παρόντα, καὶ παντεπόπτην, καὶ παντογνώστην, καὶ παντοδύναμον, πανάγιόν τε καὶ δικαιότατον καὶ παντὸς ἀγαθοῦ πηγὴν ἀένναον. Εἶτα δ' ἐξομολογείσθω μετ' εὐλαβείας πάντα αὐτοῦ τὰ διανοήματα καὶ τὰς ἐπιθυμίας, ὡς προσήκει τῇ τοῦ Θεοῦ μεγαλωσύνῃ καὶ τῇ λογικῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει. Καὶ τῆς μὲν νοερᾶς προσευχῆς οὐκ ἄν ποτε καιρὸς ἴδιος ὁρισθείη, ὡς παντὸς καιροῦ καὶ χρόνου ἐπιτηδείου εἰς αὐτὴν ὄντος· διὸ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οἱ θεῖοι Ἀπόστολοι ἐνετείλαντο « ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, » ὃ δηλοῖ, ἀδιαλείπτως ἐν παντὶ καιρῷ μνημονεύειν τοῦ Θεοῦ, καὶ πίστει καὶ ἀγάπῃ ἀναλλοιώτῳ ἀνακεῖσθαι αὐτῷ, καὶ πάντα πρὸς εὐαρέστησιν αὐτοῦ πράττειν, καὶ ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς ἐπιποθεῖν μᾶλλον ἐπιγνῶναι αὐτὸν καὶ συνοικειοῦσθαι αὐτῷ. Τῆς δὲ κοινῆς καὶ διὰ λόγου γινομένης καιρὸς ἴδιος μάλιστα νομίζεται ά, αἱ τῶν ἑορτῶν ἡμέραι· β', αἱ τῶν πειρασμῶν καὶ τῆς κοινῆς ἀνάγκης· γ', ὅτε προτίθεται ἔργῳ τινὶ ἀγαθῷ καὶ σπουδαίῳ ἐπιχειρεῖν· δ', ὅτε μεγάλης παρὰ τοῦ Θεοῦ εὐεργεσίας ἠξιώθη· έ, ὅλως δὲ καὶ πάντες οἱ παρὰ τῆς ἐκκλησίας τῶν πιστῶν ὡρισμένοι εἰς τοῦτο καιροί. Δύναται μέντοι καὶ αὐτός τις πρὸς τὴν κατὰ μόνας προσευχὴν ἴδιον ὁρίζειν καιρόν, καὶ εἴ ποτε μὴ ἐπιτρέποιτο ὑπὸ τῶν περιστάσεων, οὐ χρὴ δουλικῶς αὐτῷ προσκεῖσθαι. Ὃ δὲ περὶ τοῦ χρόνου εἰρήκαμεν, τοῦτο καὶ περὶ

τοῦ τόπου ἁρμόσειεν. Εἰ γὰρ μὴ κενὸν ἄθυρμα τὴν προσευχὴν ποιεῖν βούλοιτο, ἀναχωρείτω ἔνθα ἂν ἧττον θορυβοῖτο καὶ περισπῷτο τὸν νοῦν. Τοῦτο σημαίνει ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐντολή· «Σὺ δὲ, ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου, πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου, ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ» (α). Καὶ αὐτὸς δὲ ἀπελθὼν, φησὶν, εἰς τὸ ὄρος διενυχτέρευσεν ἐν τῇ προσευχῇ. (β) Πρὸς δὲ τὴν κοινὴν προσευχὴν ἐπιτηδειότατοι μάλιστά εἰσι ά, οἱ ἱεροὶ ναοὶ τῶν πιστῶν, καὶ οἱ εὐκτήριοι οἶκοι· β', καὶ ὁ οἶκος, ἐν ᾧ τις διαμένει, ἀλλὰ καὶ ἐν ὑπαίθρῳ ἔστιν ὅτε. Στάσις δὲ καὶ θέσις ἐν ταῖς προσευχαῖς ἔστω ἀεὶ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς κοσμιότητος καὶ εὐπρεπείας, ἵνα καὶ δι᾽ αὐτῆς ἡ ἐσωτερικὴ εὐλάβεια καὶ αἰδημοσύνη ἡμῶν δηλῶται, καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη καὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ πάντων τῶν περὶ ἡμᾶς αὔξηται καὶ στηρίζηται. Τὸ δὲ εὐπρεπὲς τῆς στάσεως ἐκ τοῦ καιροῦ μάλιστα τῆς προσευχῆς καὶ τοῦ κοινοῦ ἔθους κανονίζεται.

§. 47. *Περὶ τοῦ ἐν τῇ προσευχῇ περισπασμοῦ.*

Τὸ διὰ γλώσσης μόνον προσεύχεσθαι χωρὶς τῆς τοῦ νοὸς προσοχῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀγαθῆς διαθέσεως, οὐδὲ προσευχὴν ταύτην ὀνομαστέον. Καλεῖται δὲ περισπαμὸς τοῦ νοὸς, ὅταν ἵστῆται μέν τις ὡς προσευχόμενος, καὶ λόγους προσευχῆς διὰ τῶν χειλέων προφέρῃ, ἡ δὲ διάνοια ἐπὶ πᾶν μᾶλλον ῥέμβηται, ἢ ἀνυψῶται εἰς τὸν Θεόν. Τοῦτο δὲ συμβαίνειν εἴωθε μάλιστα, ὅταν τις τὸν αὐτὸν τῆς προσευχῆς τύπον συνεχῶς ἐπανα-

(α) Ματθ. ς'. 6. (β) Λουκ. ς'. 12.

λαμβάνῃ· ὑφίησι γὰρ τοῦτο τὴν τοῦ νοὸς προσοχὴν καὶ ἐπ' ἄλλο τι, καὶ παρὰ γνώμην περισπᾷ, μὴ δυναμένου ἐφ' ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐπὶ πολὺ διαμένειν, ἀλλ' ἀπαυδοῦντος, καὶ ἐπ' ἄλλο ἑκουσίως μεθισταμένου. Ἐκ τούτου καὶ οἱ περισπασμοὶ εἰς ἑκουσίους καὶ εἰς ἀκουσίους ἀνέκαθεν διεκρίθησαν, ὡς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐκ προαιρέσεως γεννώμενοι, καὶ τῇ ἀμελείᾳ καὶ τῷ νυσταγμῷ ἐπερειδόμενοι· μὴ ἀπωθούμενος γὰρ εὐθὺς, ὅταν ἐπέλθῃ, ἑκούσιόν τι γίνεται καὶ βουλητόν. Τὰ δὲ τοὺς περισπασμοὺς ἐμποιοῦντά εἰσι, α', ἡ τῆς αὐτῆς εὐχῆς πολλάκις ἐπανάληψις· β', αἱ δειναὶ παθήσεις· γ', σάλος καὶ βρασμὸς τοῦ πνεύματος· δ', πᾶσα ὁρμὴ σφοδρὰ τῆς ψυχῆς καὶ πάθος, οἷον φόβος, ἐπιθυμία, μέριμνα, λύπη, κ. τ. λ. Ὑπὸ πάντων τούτων ἀπὸ τῆς προσοχῆς εἰς τὸν Θεὸν ἐπ' ἄλλο τι περισπᾶται ἡ διάνοια, μέχρις ἂν, τὸν περισπασμὸν συνιδοῦσα, εἰς ἑαυτὴν ἐπανέλθῃ. Εἰ δέ τις ἐπίτηδες τὸ τοῦ προσευχομένου σχῆμα καὶ τὴν στάσιν λαμβάνει, ὁ δὲ νοῦς αὐτοῦ ἄλλῳ τινὶ τῶν βιωτικῶν πραγμάτων προσέχει, οὗτος δὴ ὑποκριτής ἐστι καὶ ψεύστης, καὶ τὸ ἔργον αἰσχρὸν καὶ βδελυκτὸν, μάλιστα δὲ, ἐὰν γίνηται, ἵνα δόξαν ἀγαθὴν καὶ σέβας τῷ πράττοντι παρὰ τοῖς ἄλλοις περιποιήσηται. Τοῦ γὰρ ἱερωτάτου τῶν ἐν ἀνθρώποις κατάχρησις γίνεται πρὸς τέλη βέβηλα καὶ αἰσχρὰ, διὸ καὶ ἡ ἁμαρτία τούτου τοσούτῳ μείζων λογίζεται, ὅσῳ τὸ τέλος ἀγενέστερον, καὶ πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν ἄλλων μᾶλλον ἀφορᾷ. Ἡ δὲ εὐπρόσδεκτος τῷ Θεῷ προσευχή ἐστιν ἡ τοῦ νοὸς ἀτενὴς προσκόλλησις εἰς αὐτόν· πᾶσα δὲ ὑπόκρισις ἢ βία εἰς αὐτὴν βδέλυγμα ὑπάρχει τῷ Θεῷ, διὸ καὶ προὐργιαίτατον ἂν εἴη τὸ διδάσκεσθαι, οἵαν εἶναι δεῖ τὴν προσευχὴν, καὶ πόσα τὰ εἴδη αὐτῆς, καὶ πότε καὶ πῶς ἑκάστῳ αὐτῶν χρηστέον, καὶ ὅτι οὐ χρὴ εὐ-

σεβέστερόν τε καὶ θεαρεστότερον ἑαυτὸν νομίζειν, διότι πλείστας γινώσκει προσευχὰς, καὶ πολὺν καθ' ἑκάστην δαπανᾷ χρόνον εἰς τὸ ἀπαγγέλλειν αὐτὰς, καὶ ὅτι οὐδέποτε δεῖ αἰτεῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἄδικα, ἢ τῇ ἐκείνου σοφίᾳ καὶ ἀγαθότητι καὶ δικαιοσύνῃ διαμαχόμενα, οὐδ' ἀποδιδόναι μείζονα ἰσχὺν καὶ ἀξίαν τύποις τισὶ προσευχῆς ἢ εὐλογίας· οὐ γὰρ αἱ λέξεις, ἀλλ' ἡ διάθεσις τοῦ προσευχομένου τὴν ἀξίαν τῇ προσευχῇ προστίθησιν. Οὕτω δὲ καί τινας ἐν ταῖς προσευχαῖς μιγνυομένας δεισιδαιμονίας φεύγειν ἀνάγκη, οἷον τὸ νομίζειν προσευχάς τινας ἔν τισι καιροῖς καὶ τόποις ἰδίως, ἢ ἀπέναντί τινων εἰκόνων προφερομένας ἰσχύειν ἐξαιρέτως περιποιῆσαι ἡμῖν τὴν τοῦ Θεοῦ εὐμένειαν καὶ εὐεργεσίαν· τοὐναντίον δὲ ἰσχυρῶς ἀντέχεσθαι τῆς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνήσεως. « Τοιούτους γάρ, φησιν ὁ Κύριος ἡμῶν, ζητεῖ ὁ Θεὸς τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν » (α). Ἡ δὲ τοιαύτη προσκύνησις οὐ χρόνῳ οὐδὲ τόπῳ περιγράφεται· « Ἔρχεταί, φησιν, ὥρα, ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί(β) » Οὐ τύπον, οὐ φωνὴν, οὐ σχῆμα ἴδιον ἔχει, ὅτι « Πνεῦμα ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » Μόνης δηλαδὴ τῆς τοῦ ἀνθρώπου διανοίας ἐστὶν ἔργον, ἤτοι ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις καὶ γνώμη περὶ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὡς ἀκαριαῖόν τι μετέωρον φαινομένη, καὶ αὖθις εἰς τὸ μηδὲν ἀφανιζομένη, ἀλλὰ μόνιμος καὶ διαρκὴς, ἀεὶ καὶ πανταχοῦ δεικνυομένη ὡς σπουδὴ δραστήριος τοῦ κατὰ πάντα εὐαρέστως τῷ Θεῷ διάγειν, καὶ πᾶν τὸ ἀντικείμενον τῷ ἐκείνου παναγίῳ θελήματι φεύγειν ἐπιμελῶς, αὕτη ἐστὶν ἡ ὄντως ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ

(α) Ἰωάν. δ'. 23. (β) Ἰωάν. δ'. 23.

προσκύνησις. Πᾶσα δὲ μὴ τοιαύτη προσευχὴ οὐδέν ἐστιν, ἀλλ' ἢ κρότος χειλέων κενὸς καὶ μάταιος.

§. 48. *Περὶ τῶν χριστιανικῶν ἑορτῶν.*

Ὁ πιστὸς τοῦ Θεοῦ θεράπων, καὶ διὰ τῆς ἑορτάσεως τῶν ὡρισμένων ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἡμερῶν, δηλοῖ τὴν ἑαυτοῦ εὐσέβειαν καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς, ὧν ἀξιοῦται παρ' αὐτοῦ, καὶ τὴν πεποίθησιν, καὶ οὕτως οἰκοδομεῖ καὶ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐν τῷ πλησίον τὴν περὶ Θεοῦ ἀγαθὴν γνώμην καὶ διάθεσιν. Διὰ τοῦτο πανταχοῦ ἀνέκαθεν, ὅπου ὁ Θεὸς ἐγινώσκετο καὶ ἐλατρεύετο, καὶ ἡμέραι εὑρίσκονται ῥηταὶ, ἐν αἷς πάντων τῶν ἔργων οἱ εὐσεβεῖς ἀφιστάμενοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχονται, ἵνα εἰς τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην ἀλλήλους οἰκοδομήσωσί τε καὶ στηρίξωσι· καιρὸς γὰρ ἀτεχνῶς ἀμοιβαίας οἰκοδομῆς ἐστιν ἡ ἑορτή· εἰ δ' οὕτω καὶ γίνεται, οὔπω νῦν περὶ τούτου. Ὥρισε δὲ καὶ ἡ τῶν πιστῶν ἐκκλησία ἑορτὰς πρὸς ἀνάμνησιν μετ' εὐγνωμοσύνης τῶν πρὸς ἡμᾶς μεγάλων εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ, ἢ τῶν τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν πραγμάτων. Καθῆκον τοίνυν πᾶσι τοῖς πιστοῖς τὸ παρίστασθαι μὲν ἐν αὐταῖς τῇ ἀκολουθίᾳ καὶ τῇ ἱερουργίᾳ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους μετὰ τῆς δεούσης εὐλαβείας, εἰ μή τις ὑπ' ἀσθενείας, ἢ ἄλλης ἰσχυρᾶς αἰτίας κωλύοιτο, προσκαρτερεῖν δὲ καὶ τῇ γενομένῃ διδασκαλίᾳ, καὶ κατ' ἰδίαν τῇ ἀναγνώσει τῆς ἁγίας Γραφῆς ἢ ἄλλων πρὸς οἰκοδομὴν χρησίμων συγγραμμάτων, ἔτι δὲ καὶ τῇ κατ' οἶκον προσευχῇ, καὶ τῇ ἐξετάσει τοῦ βίου, καὶ περὶ τὰ ἔργα τῆς ἐλεημοσύνης καὶ τῆς φιλαδελφίας ἀσχολεῖσθαι· φεύγειν δὲ πᾶσαν ἐπίπονον σωματικὴν ἐργασίαν, ἐκτὸς κατεπειγούσης ἀνάγκης, καὶ

πᾶσαν διεξαγωγὴν τῶν κοσμικῶν πραγμάτων, καὶ πᾶσαν ἐπιχείρησιν ταράττουσαν τὴν κοινὴν ἡσυχίαν, καὶ τὸν τῆς ἑορτῆς σκοπὸν ματαιοῦσαν. Διττὰ οὖν τὰ τοῦ εἰρημένου καθήκοντος, τὰ μὲν καταφατικὰ, τὰ δὲ ἀποφατικά· διὸ καὶ οὐκ ἄχρηστον μικρά τινα περὶ ἑκατέρων ὑπομνῆσαι. Πρῶτον μὲν γὰρ εἴρηται, ὅτι ἅπαν τὸ πλήρωμα τῶν πιστῶν παραστῆναι δεῖ ταῖς ἐν τῷ ναῷ συνάξεσι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς. Ἀλλὰ τοῦ καθήκοντος τούτου ἐξαιροῦνται ά, τὰ νήπια, μέχρι τοῦ ἕκτου ἢ τοῦ ἑβδόμου ἔτους ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτῶν, διὰ τὸ μήπω εἶναι ἐν χρήσει τοῦ λογικοῦ, μηδὲ γινώσκειν τὰς πρώτας καὶ καθολικωτέρας τῆς πίστεως ἀληθείας· β΄, οἱ παράφρονες· γ΄, οἱ δέσμιοι· δ΄, οἱ ἀσθενεῖς καὶ κλινήρεις, καὶ οἱ τούτων θεράποντες· έ, τῶν στρατιωτικῶν, ὅσοι ἂν ἐν ὑπηρεσίᾳ τότε ὦσι· ς΄, πάντες, ὅσοι παριστάμενοι διακινδυνεύουσι τὴν ὑγείαν, ἢ τὴν ζωὴν, ἢ τὴν ἀθωότητα καὶ τὴν περιουσίαν αὐτῶν· πάντα γὰρ ταῦτα ἰσχυρὰ αἴτια κρίνονται, ἵνα τῆς ἱερᾶς συνάξεως ἀπολίπηταί τις· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες προσελθεῖν ὀφείλουσι καὶ παραστῆναι μετὰ τῆς δεούσης εὐλαβείας, καὶ μηδέποτε ἐξ ἀμελείας ἢ ὀλιγωρίας ἀπολιπέσθαι. Ἀθετοῦσιν ἄρα τὸ καθῆκον καὶ τὴν τῆς ἐκκλησίας ἐντολὴν ά, οἱ ἐπὶ μικρᾷ τινι προφάσει τῶν ἱερῶν συνάξεων ἀπολειπόμενοι· β΄, οἱ μόνῳ τῷ σώματι παριστάμενοι, τῇ δὲ διανοίᾳ ἀλλαχοῦ περιϊόντες· γ΄, οἱ ἐν καιρῷ τῆς ἀκολουθίας ἀπρεπῶς καὶ ἀσέμνως διάγοντες, ληροῦντες, σαρκάζοντες, ἢ ἀστεϊζόμενοι. Τὸ γὰρ τῆς τελετῆς ἀξίωμα μέγα ἐστὶ, καὶ σέβας βαθύτατον καὶ σπουδὴν ἀπαιτεῖ, διὸ καὶ ἡ ἐκκλησία οὐχ ἁπλῶς παρίστασθαι παραγγέλλει, ἀλλὰ μετ' εὐλαβείας καὶ προσοχῆς καὶ κατανύξεως. Ἐν αὐτῇ γὰρ καὶ θῦμα καὶ μυσταγωγὸς αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ μεσίτης ἡ-

μῶν καὶ συνήγορος πρὸς τὸν πατέρα, ὁ δοὺς ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν τὸ πανάχραντον αὑτοῦ αἷμα καὶ τὴν ζωήν.

Εἶτα δὲ, καὶ ἐγκαρτερεῖν καὶ παραμένειν τῇ ἐν ταῖς συνάξεσι γινομένῃ διδασκαλίᾳ. Τοῦτο οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὸς κανὼν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τοῦ Σωτῆρος ἡ ἐντολὴ διακελεύεται, ἐντειλαμένου τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ἵνα ἀπελθόντες διδάξωσι καὶ μαθητεύσωσι πάντα τὰ ἔθνη, καὶ προσθέντος τὸ, « Ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει, καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ, ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με (α). » Συστήσας οὖν ἐν τῇ αὑτοῦ ἐκκλησίᾳ τὸ τοῦ διδάσκειν ἀξίωμα, ἠβούλετο πάντως καὶ ἀκούειν αὐτοῦ τοὺς πιστούς. « Ἡ γὰρ πίστις, ἧ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ » (β). Ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ μέχρι καὶ νῦν ἡ τοῦ θείου λόγου διδασκαλία θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρίστη τῶν τῆς πίστεως γυμνασιῶν, καὶ ἐπιτηδειοτάτη εἰς τὸ μεταδιδόναι τὴν γνῶσιν τῶν τῆς πίστεως θείων καὶ σωτηριωδῶν διδασκαλιῶν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ οἰκείας αὐτοῖς αὐτὰς ἀναδεῖξαι· Καὶ τοιαύτη ὄντως ὑπάρχει· πόθεν γὰρ ἄλλοθεν ἐγγένοιτο ταῖς ψυχαῖς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη; πόθεν δὲ ἡ εὐσέβεια καὶ ὁ φόβος; ἢ ἡ ἐνάρετος πολιτεία πόθεν; εἰ μὴ ἐκ τῆς διδαχῆς, καὶ μάλιστα τῆς δημοσίᾳ γινομένης, εἰς ἣν ἔξεστι παντὶ τῷ βουλομένῳ προσιέναι τε καὶ ἀκούειν; Ὥσπερ τοίνυν παντὸς πιστοῦ καθῆκον τὸ τῇ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ παρίστασθαι, οὕτω καὶ τὸ τῇ διδαχῇ παραμένειν. Τρίτον δὲ, καὶ ἐγκύπτειν τῇ τῆς Γραφῆς ἀναγνώσει καὶ τῇ τῶν ἄλλων τῶν πρὸς οἰκοδομὴν ἐπιτηδείων λόγων ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς, καὶ προσκαρτερεῖν τῇ κατ' ἰδίαν προσευχῇ καὶ τῇ τοῦ βίου ἐρεύνῃ, καὶ τὰ ἔργα τῆς ἐλεημοσύνης καὶ φι-

(α) Λουκ. ί. 16. (β) Ῥωμ. ί. 17.

λανθρωπίας ἐπιτελεῖν, καὶ εὐσεβῶς τὰς θείας εὐεργεσίας ἀναλογίζεσθαι, οὐδενὶ χρόνῳ οὕτω προσήκει, ὅσον τῇ τῆς ἑορτῆς ἡμέρᾳ. Διό, φησιν ἡ θεία Γραφή, « Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου (α)· » τὸ βοηθεῖν τοῖς πένησι, καὶ ἀνορθοῦν τοὺς κατεῤῥαγμένους, καὶ ἐπισκέπτεσθαι τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ διδάσκειν τοὺς ἀμαθεῖς καὶ τοὺς μικροὺς καὶ ἀκάκους, καὶ ταῦτα ἐν ἀγάπῃ καθαρᾷ καὶ φιλαδελφίᾳ γινόμενα, πλείστου εἰσὶν ἄξια, καὶ πρεπόντως ἂν ταῦτα τὴν ἑορτὴν ὡς ἀναπαύσεως καὶ ἡσυχίας ἡμέραν ἐπιτελοῖτο· ταῦτα γὰρ καὶ ἁγιασμός ἐστι τῆς ἑορτῆς. Τὸ δὲ παρεῖναι μόνον τῇ ἱερουργίᾳ, μηδὲν δὲ πλέον εὐσεβὲς ἔργον ἐργάσασθαι, οὐχ ὅλον οὐδὲ τέλειον τὸ καθῆκον ἀποπληροῖ. Χείριστον δὲ πάντων τὸ ἐν ἀθύρμασι καὶ παιδιαῖς, ἢ ἐν μέθαις καὶ κώμοις καὶ ἀσωτείαις, ἢ καὶ ἐν ἀπραγμοσύνῃ διάγειν. Οὐ γὰρ οὕτως αἱ ἑορταὶ ἁγιάζονται, ἀλλ' ὅταν ἡμεῖς πρὸς τὸν ἡμέτερον ἁγιασμὸν ἐν αὐταῖς καὶ πρὸς τὴν τοῦ βίου διόρθωσιν ἀγωνιζώμεθα. Καὶ ταῦτα μέν ἐστιν ἃ δεῖ πράττειν, ῥητέον δὲ καὶ ἃ δεῖ φεύγειν.

§. 49. Ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἐνετείλατο ὁ Θεὸς τοῖς Ἰσραηλίταις ἀκριβῶς τε καὶ ἀπαραβάτως τηρεῖν τὰ σάββατα, θάνατον τῷ ἀθετήσαντι ἀπειλήσας· « Ὁρᾶτε καὶ τὰ σάββατά μου φυλάξεσθε· σημεῖόν ἐστι παρ' ἐμοὶ καὶ ἐν ὑμῖν εἰς τὰς γενεὰς ὑμῶν, ἵνα γνῶτε, ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ ἁγιάζων ὑμᾶς. Πᾶς ὃς ποιήσει ἐν αὐτῷ ἔργον, ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Ἓξ ἡμέρας ποιήσεις ἔργα, τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ σάββατα, ἀνάπαυσις ἁγία τῷ Κυρίῳ, πᾶς ὃς ποι-

(α) Ἰακωβ. α'. 27.

ήσει ἔργον τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ, θανατωθήσεται (α). »
Ἐκ τούτων οὖν δῆλον, ὅτι μέγα καὶ σπουδαῖον ἡ τῶν σαββάτων τήρησις οὐ μόνον πρὸς τὴν σωματικὴν ἀνάπαυσιν, ἀλλὰ δὴ καὶ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων μεγάλων καὶ ἀγαθῶν σκοπῶν ἐπιτυχίαν δοκεῖ· τὰς γὰρ ἓξ τῶν ἡμερῶν περὶ τὴν τοῦ σώματος θεραπείαν ἀσχολουμένους, δίκαιον κρίνεται, μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον, μίαν τὴν ἑβδόμην τῇ πνευματικῇ ζωῇ ἀφοσιοῦν. Ὅθεν καὶ παντὸς ἔργου τοῦ τὴν κοινὴν ἡσυχίαν ταράττοντος, ἢ τὸν ἀγαθὸν σκοπὸν τῆς ἑορτῆς ματαιοῦντος, ἀφίστασθαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς δεῖ. Εἰσὶ δὲ τοιαῦτα πᾶσα ἐπίπονος βιωτικὴ ἐργασία, καὶ αἱ δημώδεις παιδιαί, καὶ αἱ ἐμπορικαὶ πανηγύρεις, καὶ τὰ συμπόσια, καὶ οἱ κῶμοι, καὶ αἱ δικαστικαὶ ἐργασίαι, κ. λ. Οἱ μὲν οὖν Ἰουδαῖοι οὕτως ἀκριβῶς τὸ σάββατον ἐτήρουν, ὥστε καὶ εἰς μικρολογίαν καὶ δεισιδαιμονίαν πολλάκις ἐξέκλινον, ὡς ὅτε τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου κατέκρινον, ὅτι τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, διὰ τῶν σπορίμων διερχόμενοι καὶ πεινῶντες, ἔτιλλον στάχυας (β), τὸν δὲ Ἰησοῦν, ὅτι τῷ σαββάτῳ τὸν ὑδρωπικὸν ἐθεράπευσεν (γ). Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκ ἀφίστατο τοῦ ἀγαθοεργεῖν ἐν σαββάτῳ, λέγων· « Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον (δ).» Ἔξεστιν ἄρα ἀγαθοποιεῖν ἐν τοῖς σάββασι μηδὲν διστάζοντας, μὴ διὰ τοῦτο τὸ σάββατον βεβηλῶται. Ἔστι δ' ὅτε καὶ τὰς βαρυτάτας ἐργασίας ἀνάγκη ἐν τῇ τοῦ σαββάτου ἡμέρᾳ ἀναλαμβάνειν ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλαδελφίας. Ἀλλ', ἐν ᾧ οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τῆς μικρολογίας καὶ δεισιδαιμονίας δοκοῦσι περὶ τὴν τοῦ σαββάτου ἑορτὴν ἁμαρτάνειν, οἱ χριστιανοὶ διὰ τῆς

(α) Ἐξοδ. λά. 13—18. (β) Ματθ. ιβ΄. 1—12. (γ) Λουκ. ιδ΄. 1—5. (δ) Μαρκ. β΄. 27.

ὀλιγωρίας τῶν ἑορτῶν ἔτι βαρύτερον ἁμαρτάνουσιν, ὡς ταύταις χρώμενοι εἰς τὸ μᾶλλον ἐπ' ἀδείας τῇ ἀσωτείᾳ καὶ ταῖς σωματικαῖς ἀπολαύσεσι παραδίδοσθαι.

§. 50. Ἐπεὶ δὲ τέλος, δεύτερόν γε, τῆς ἑορτῆς καὶ ἡ τῶν ἀναλισκομένων δυνάμεων ἀνάκτησις, διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἡμέραι ἀναπαύσεως λέγονται, πολλαὶ δὲ τῶν ἀθώων τε καὶ θεμιτῶν ἡδονῶν εἰς αὐτὸ συντελοῦσι, μᾶλλον δὲ καὶ ἐνισχύουσιν εἰς τὸ θαῤῥαλεώτερον τοῖς πράγμασι καὶ τῇ τῶν καθηκόντων ἐκτελέσει ἐπιχειρεῖν, εὐλόγως καὶ αὗται θεμιταὶ κρίνονται, ἐὰν μόνον τοιαῦται ὦσιν, ὥστε μηδεμίαν λύμην, ἢ σκάνδαλον συνεπάγεσθαι, μηδὲ τὸ κύριον τέλος τῶν ἑορτῶν διακόπτειν, μηδὲ τῇ κατὰ κόρον ἢ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀπολαύσει ἐξαντλεῖν μᾶλλον, ἢ ἐπανορθοῦν τὰς σωματικὰς δυνάμεις. Πάσης γὰρ ἡδονῆς ἡ ἀπόλαυσις πρὸς οὐδὲν ἄλλο ἀφορᾷν δεῖ, ἢ πρὸς τὴν τῶν δυνάμεων ἀνάκτησίν τε καὶ ζωοποίησιν, ἵνα προθυμότερον τὰ καθήκοντα ἐπιτελῶνται. Οὐκ ἀθέμιτον δὲ καὶ ἡ μετρία καὶ ἥσυχος ἐνασχόλησις πρὸς διάχυσιν τοῦ πνεύματος, καὶ τῆς νωθρότητος ἀπέλασιν, εἰ μὴ ἐπὶ πολὺ, καὶ ἐκ πλεονεξίας, καὶ χωρὶς ἀνάγκης γίγνοιτο. Ἧττον δ' ἀθέμιτον λογίζοιτ' ἂν ἡ κατ' οἶκον οἰκονομία, ἐν ᾗ ἐπανορθοῦσι τὰ ἱμάτια οἱ πένητες καὶ τὰ τῆς τέχνης αὐτῶν ὄργανα, ἢ διατάττουσι τὰ τῆς τροφῆς, ἵν' ἔχωσιν ὕστερον τὰ βαρύτερα τῶν ἔργων ἀταράχως ἐπιτελεῖν. Κρεῖσσον γὰρ περὶ ταῦτα εἶναι, ἢ καθημένους ἐν ἀργίᾳ καταλαλεῖν τοῦ πλησίον, ἢ αἰσχρολογεῖν, ἢ τῇ παιδιᾷ καὶ τῇ μέθῃ καὶ τῇ ἀσωτείᾳ ἐγκαλινδεῖσθαι. Καὶ τοσαῦτα μὲν περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς θρησκείας, ὅπερ ἀεὶ πολλοῦ ἄξιον καὶ τίμιον ἐστὶ καὶ εὐσεβὲς, ἐὰν μόνον, ὡς εἴρηται, ἐκ τῆς ἔσω ἀγαθῆς διαθέσεως καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν γίγνηται.

§. 51. *Παράρτημα περὶ ὅρκου.*

Καὶ ἡ ὁρκωμοσία, ὡς τῇ ἐξωτερικῇ τοῦ Θεοῦ λατρείᾳ προσήκουσα ἐθεωρήθη, ἀλλ' οὐ ῥᾴδιον ὡρισμένως ἀποφήνασθαι περὶ τούτου. Ὁ γὰρ ὅρκος ἀπαίτησίς ἐστι πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ παρεῖναι τοῖς ἡμετέροις συναλλάγμασί τε καὶ συζητήσεσιν ὡς μάρτυρα, καὶ κριτὴν καὶ μισθαποδότην. Ἆρ' οὖν οὐχ ἁμαρτάνει περὶ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸν θεῖον φόβον ὁ εὐσεβεῖν βουλόμενος, ἐπειδὰν τῇ ὁρκωμοσίᾳ δοκῇ καταναγκάζειν τὸν Θεὸν ἐπιστῆναι ἰδίως τοῖς ἑαυτοῦ; Ὑπόνοιά τις τοιαύτη συμβαίνει παρὰ πολλοῖς εἰς τὸν τοῦ Κυρίου λόγον ἀφορῶσιν· «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὀμόσαι ὅλως· ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὒ οὔ, τὸ δὲ περισσὸν τούτων, ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν (α).» Ἐκ τούτων φαίνεται μὲν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀπαγορεύει τὸν ὅρκον, ἀλλ' ἀκριβέστερον ἐρευνήσαντες εὑρήσομεν, ὅτι ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ἔτεινε μᾶλλον εἰς ἀπαγόρευσιν τῶν κατ' αὐτὸν ἀλλοκότων τοῦ ὅρκου καταχρήσεων, οὐ κατέκρινε δὲ τὴν νόμιμον τοῦ ὅρκου χρῆσιν. Ἔθος γὰρ ἦν τοῖς Ἰουδαίοις πάντα λόγον αὐτῶν, καὶ τοῦ μηδενὸς ἄξιον ὅρκῳ βεβαιοῦν, καί τοι πολλάκις καὶ τὸ ψεῦδος, περὶ οὗ ὡρκομότουν, συνεγίνωσκον, ὥστε ὁ ὅρκος ἐν τῷ στόματι αὐτῶν κατέστη φράσις ὅλως κενὴ καὶ ἀσήμαντος, καὶ διαβεβαίωσις ἡ φιλοφροσύνη ματαία. Τῆς τοιαύτης οὖν ἀσεβοῦς καταχρήσεως ἀποτρέψαι βουλόμενος τοὺς ἑαυτοῦ ὁ Κύριος, ἔλεγε· Πᾶς λόγος ὑμῶν, πᾶν ναί, ἢ οὔ, οὕτω βέβαιον εἶναι δεῖ, καὶ ἀπαράβατον καὶ ἱερόν, ὅσον καὶ ὁ ὅρκος αὐτός. Ὅ,τι δηλαδὴ ἕκαστος προφέρει ὡς

(α) Ματθ. ἐ. 37.

ἀληθὲς καὶ ὀρθὸν, τοῦτο καὶ τοιοῦτον εἶναι δεῖ ἀτεχνῶς, ἐξ ἀδόλου καὶ εἰλικρινοῦς καρδίας προερχόμενον, ὅ,τι δέ τις ἀγνοεῖ, οὐ χρὴ τοῖς ἄλλοις ὡς ἀλήθειαν ἐπιβάλλειν, οὐδ' ὑπισχνεῖσθαι ὅ,τι ἂν μὴ βούληται, ἢ μὴ δύνηται πράττειν· ἐν τούτοις οὐδενὸς ὅρκου χρεία. Ἐπεὶ δ' ἐν πολλοῖς καὶ σπουδαίοις βεβαιώσεως ἀσφαλοῦς δεόμεθα περὶ τῆς πίστεως καὶ εἰλικρινείας τῶν ἄλλων, καὶ οὐδαμῶς ἄλλως δυνάμεθα δεσμεύειν καὶ στηρίζειν αὐτὰς, ἢ διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπικλήσεως, ἵνα αὐτὸς γένηται μάρτυς καὶ κριτὴς καὶ ἀνταποδότης, ἐὰν δολίως τε καὶ μετὰ ψεύδους καὶ ἀπάτης πολιτευθῇ ὁ ὀμνύων, συνέστη καὶ ἡ τῆς ὁρκωμοσίας χρῆσις, ἥτις νομίμως τε καὶ εἰλικρινῶς γινομένη οὐκ ἀπαγορεύεται.

§. 52. *Διάκρισις τοῦ ὅρκου.*

Τῶν ὅρκων, οἱ μέν εἰσι διαβεβαιώσεις μετὰ θείας ἐπικλήσεως τῆς τῶν λεγομένων ἀληθείας, καθ' οὓς δηλονότι ὁ ὀμνύων διαβεβαιοῖ, ὅτι ἐξαγορεύσει καθαρὰν τὴν ἀλήθειαν, ἄνευ δόλου καὶ ἀπάτης, περὶ οὗ ἐρωτᾶται, ὅσον περὶ αὐτοῦ γινώσκει· οἱ δέ εἰσιν ἐπαγγελίας, καθ' οὓς δηλαδὴ διαβεβαιοῖ, ὅτι ἔσται πιστὸς ἐφ' οἷς ἐπηγγείλατο, καὶ ἐκπληρώσει ταῦτα ἀκριβῶς ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ. Ὥστε ὁ μὲν τῆς μαρτυρίας ἀναγκαίως ἂν εἴη ἀπόλυτος, ὁ δὲ τῆς ἐπαγγελίας ὡρισμένος· κατ' ἀμφοτέρους δὲ ὁ ὀμνύων, αὐστηρῶς ὑποχρεοῦται, ἵνα καθαρὰν δηλώσῃ τὴν ἀλήθειαν, ἢ πιστῶς τὴν ἐπαγγελίαν ἐκτελέσῃ. Ἐπάγει δὲ τὴν ὀφειλὴν ταύτην τὸ παρ' ἡμῶν ὀφειλόμενον τῷ θεῷ σέβας, ὃν ἐπικαλούμεθα μάρτυρα καὶ κριτὴν, καὶ ἀνταποδότην, ἔτι δὲ καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ πίστις, ἣν δεῖ ἁγίαν τε εἶναι καὶ ἱερὰν διὰ παντὸς ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα μὴ κατὰ κράτος διαφθα-

ρῶσιν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀξία τῆς λογικῆς ἡμῶν φύσεως, ἥτις καὶ τῆς ἀλόγου γένοιτ' ἂν ὑποδεεστέρα, εἰ μηκέτι ὁ ὅρκος μείζονα πίστιν καὶ ἀσφάλειαν ἔχοι. Ἀπέστω τοίνυν τοῦ ὅρκου ά, ὁ δόλος καὶ πᾶσα προσποίησις· β', ἡ ῥᾳδιουργία καὶ τὸ ἐν τοῖς λόγοις ἀμφίδοξον καὶ ἀπατηλόν· γ', ἡ ὑποστολὴ καὶ ἡ ἔντεχνος διεκφυγὴ ἐν τῇ τῆς ἀληθείας ὁμολογίᾳ· πάντα γὰρ ταῦτα τῷ τῆς ὁρκωμοσίας τέλει διαμάχεται. Ἐπεὶ δὲ πάντα ταῦτα χάριν ἰδίου συμφέροντος γίνεται, ἐπιχειρητέον τῇ ὁρκωμοσίᾳ πάνυ πεφυλαγμένως, καὶ προσεκτέον, τίνα τις ἔχει ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ οἷος, ὁ παρ' οὗ ὁ ὅρκος ἀπαιτεῖται, ἢ ὁ ἐν τῷ ὅρκῳ ἐπαγγελλόμενος. Ἄνθρωποι μὲν γὰρ ἀσυνείδητοι παίζουσί τε καὶ χλευάζουσι τὸ τῆς ἀνθρωπότητος ἁγιώτατον χρῆμα, ἔνθα ἂν ἡγήσωνται δυνατὸν, ἢ τὴν ὕβριν αὐτῶν ταύτην καὶ ἀσέβειαν ἀποκρύψαι, ἢ κερδάναι τι· τῶν δὲ τοιούτων ἀνθρώπων οὐθ' ὁ ὅρκος οὐδεμίαν παρέχει ἀσφάλειαν, οὐδ' ἀποδεκτέον αὐτόν· ἐπὶ μεγάλοις δὲ μόνον πράγμασι, καὶ ὅπου ἂν πιθανώτατα εἰκάζοιτο πίστις καὶ εἰλικρίνεια, ζητητέον τὸν ὅρκον, καὶ γενόμενον ἀποδεκτέον, ἄλλως δὲ, παραιτητέον, ἵνα μὴ καὶ ἐπιορκίας ἀφορμὴ διδῶται.

§. 53. *Περὶ ἐπιορκίας καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἁμαρτίας.*

Διττή τις τυγχάνει καὶ ἡ ἐπιορκία, καθάπερ καὶ ἡ ὁρκωμοσία· ἢ γὰρ διαβεβαιοῖ τις μεθ' ὅρκου ὡς ἀληθὲς, ὅπερ σύνοιδε ψευδὲς ὂν, ἢ ὑπισχεῖται ἐνόρκως, καί τοι γινώσκων μὴ ὑπάρχουσαν αὐτῷ τὴν δύναμιν ἢ τὴν θέλησιν τοῦ ἐπιτελέσαι ὃ ὑπισχνεῖται· κατ' ἀμφότερα τοίνυν ἐπιορκεῖ, ὡς ἐμπαίζων οὕτω καὶ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις, καὶ ἔστιν ἄντικρυς ἀθεΐα, καὶ αἶσχος, ὡς καταχρωμένου τοῦ ἐπιόρκου ἀσεβῶς τὸ τοῦ Θεοῦ πανάγιον ὄνομα, ἵνα ψεύ

σηται καὶ ἀπατήσῃ τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνέκαθεν ἐνομίσθη μέγιστον ἁμάρτημα ἡ ἐπιορκία, εἴτουν ἡ τοῦ ὅρκου ἀθέτησις· κρίνεται δὲ τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἀνάλογον ἀεὶ τῇ ἐκ τῆς ἐπιορκίας γινομένῃ τῷ πλησίον βλάβῃ, καὶ τῷ δι' αὐτὴν κωλυθέντι ἢ ἐλαττωθέντι ἀγαθῷ· κρίνεται δ' ἔτι καὶ ἐκ τοῦ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εὐτελοῦς σκοποῦ, δι' ὃν ἡ ἐπιορκία γίνεται. Αἱ δὲ σεσοφισμέναι διεκφυγαί, δι' ὧν ἀγωνίζεται ὁ ἐπίορκος πολλάκις καλύπτειν τὸ αἶσχος καὶ τὴν ἀσέβειαν τῆς αὐτοῦ ἐπιορκίας, οὐδὲν ἰσχύουσι. Καὶ τῷ μὲν ὅρκῳ τῆς ἐπαγγελίας ἐνυπάρχει τι, ὃ δύναται πολλάκις κολάζειν τὸ τῆς ἐπιορκίας αἶσχος καὶ τὸ μέγεθος τοῦ κατ' αὐτὴν ἁμαρτήματος, οἷον, εἰ ἐπί τισιν ἡ ἐπαγγελία ἐγένετο, ἃ οὐ συνέβη γενέσθαι, καὶ ταῦτα παρὰ γνώμην καὶ παρὰ τὴν προσδοκίαν τοῦ ἐπαγγελλομένου· εἰ ἡ τῆς ἐπαγγελίας ἐκπλήρωσις ἀδύνατος φύσει ἢ ἠθικῶς κατέστη· εἰ ὁ πρὸς ὃν ἡ ἐπαγγελία ἑκουσίως ταύτης παραιτεῖται· εἰ ἡ ἐκπλήρωσις αὐτῆς πρὸς βλάβην ἢ κίνδυνον γένοιτ' ἂν τῷ πρὸς ὃν ἐδόθη· εἰ παρὰ τῆς νομίμου ἀρχῆς ἀνῃρέθη ἢ ἀνεβλήθη διὰ τὰς τοῦ ἐπαγγειλαμένου ἀπροσδοκήτως παρεμπεσούσας συμφοράς. Πάντα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα τῆς ἐνόρκου ἐπαγγελίας τὴν ὀφειλὴν ἀνελεῖν δύνανται. Ὁρίζεται δ' ἔτι ὁ τῆς ἐπαγγελίας ὅρκος ὑπὸ τῶν ἑπομένων· ά, ὅτι οὐδὲν ἄν τις ἑτέρῳ ἐπαγγείλαιτο, ἢ ὃ δικαίως καὶ νομίμως κατέχει· β', ὅτι τὴν ἐπαγγελίαν ἐλευθέραν εἶναι δεῖ καὶ αὐτοπροαίρετον καὶ ἀκατανάγκαστον. Ἄδικον ἄρα, ἢ ἀλλότριον, ἢ κακόηθες οὐκ ἔξεστιν οὐδενὶ ἐπαγγείλασθαι, εἰ δὲ καὶ ἐπαγγείλαιτο, οὐδὲν ἔχει κῦρος ἡ τοιαύτη ἐπαγγελία, κἂν μυρίοις ὅρκοις ἐμπεδουμένη τυγχάνῃ· οὐδεὶς γὰρ τἀλλότρια διατιθέναι δικαιοῦται. Οὕτω καὶ αἱ βίᾳ καὶ παρὰ γνώμην

ἢ μετὰ δόλου γινόμεναι ἄκυροι μένουσιν. Ὅταν γὰρ ἡ θέλησις μὴ ἐλευθέρα ᾖ, οὐδεμία ἐγγίνεται τῷ ἐπαγγειλαμένῳ ὀφειλὴ, οὐδὲ τῷ δεξαμένῳ τὴν ἐπαγγελίαν δικαίωμα οὐδέν. Πάντα τοίνυν εὐσεβῆ καὶ ἐνάρετον τηρεῖν δεῖ ἐν ταῖς ὁρκωμοσίαις τάδε· ά, Μηδέποτε χωρὶς κατεπειγούσης ἀνάγκης καὶ αἰτίας μεγίστης ὁρκίζεσθαι· β', Ὅπου δ' ἂν ἀνάγκη τοιαύτη παρῇ, μετὰ λογισμοῦ σώφρονος καὶ ἐν γνώσει ὁμολογεῖν πιστῶς καὶ ἀκριβῶς τὴν ἀλήθειαν, μηδὲν ὑποστελλόμενον, χωρὶς δόλου ἢ ψεύδους· γ', Τοὺς τῆς ἐπαγγελίας ὅρκους ἀπαραβάτως εἰς δύναμιν τηρεῖν· δ', Τὸν δικαίως τε καὶ νομίμως παρά τε τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν δικαστικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ἀπαιτούμενον ὅρκον μὴ παραιτεῖσθαι μηδὲ φεύγειν ἐξ εὐλαβείας τυχὸν κακῶς ἐννοουμένης· έ, Μὴ ἐπιβάλλειν ἑτέρῳ ἀδίκως τε καὶ χωρὶς ἀνάγκης μεγάλης ὅρκον. Οὕτω γὰρ οὐκ ἂν πολλαπλασιάζοιντο εἰς κενὸν οἱ ὅρκοι, οἱ δὲ γινόμενοι ἁγίως τε καὶ τιμίως καὶ πιστῶς, ὡς δεῖ, φυλαχθήσονται.

§. 54. *Περὶ τῶν θρησκευτικῶν εὐχῶν.*

Ἡ θρησκευτικὴ εὐχὴ ὁμοία ἐστὶ τῷ τῆς ἐπαγγελίας ὅρκῳ. Ἐπαγγελία γάρ τις καὶ αὕτη πρὸς τὸν Θεὸν αὐτοπροαίρετος τοῦ πρᾶξαί τι, ἢ ἀποστῆναί τινος, ὅπερ θεάρεστον εἶναι δοκεῖ. Τοιαῦτα δ' εἰσὶ ά, πράξεις τινὲς προαιρετικαὶ, ἢ πράξεών τινων ἑκούσιος ἀποχή· β', πράγματα τῇ τοῦ Θεοῦ λατρείᾳ ἁρμόττοντα. Διὸ καὶ αἱ εὐχαὶ εἰς προσωπικὰς διαιροῦνται καὶ εἰς πραγματικάς· προσωπικαὶ μὲν, ἐπειδάν τις ἐπαγγέληται τῷ Θεῷ πολιτείαν τινὰ ἀναδέξασθαι, καὶ ἀκριβῶς τε καὶ ἐπιμελῶς ἐν αὐτῇ διαμένειν, θεάρεστον αὐτὴν εἶναι νομίζων· πραγματικαὶ δὲ, ὅταν τις ἐπαγγέληται ἀναθεῖναί τι τῷ

Θεῷ ὡς ἀρεστὸν αὐτῷ. Οἷον, τοῦ μὲν Σαμψὼν ἡ εὐχὴ τοῦ μηδέποτε ἀποκεῖραι τὰς τῆς κεφαλῆς τρίχας, μηδὲ πιεῖν οἶνον καὶ σίκερα, προσωπικὴ ἦν εὐχή· τοῦ δὲ Ἰεφθάε εὐξαμένου ἐν τῇ μάχῃ θυσίαν προσενεγκεῖν τῷ Θεῷ τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ συναντῆσαν ἐπανελθόντι, ἐὰν νικηφόρος ἐπανέλθῃ, πραγματικὴ ἦν εὐχή. Γίνεται δὲ ἢ ἀπόλυτος, ἢ κατὰ συνθήκην, καὶ διαρκὴς, ἢ πρὸς καιρὸν καὶ ἐφάπαξ, καὶ παῤῥησίᾳ, ἢ κατὰ μόνας, καὶ ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ, ἢ ἀορίστως. Οὕτω τοῦ μὲν Σαμψὼν, ἦν διαρκὴς, καὶ ἀόριστος ὁ τῆς ἐκτελέσεως χρόνος, καὶ κατὰ μόνας ἐγένετο, καὶ ἀπόλυτος· ὡρισμένη δὲ τῷ πράγματι μόνῳ, ἤτοι θῦσαι ἀμνόν· ἡ δὲ τοῦ Ἰεφθάε κατὰ συνθήκην, καὶ ἐφάπαξ τελεσθησομένη, καὶ παῤῥησίᾳ γενομένη, κατὰ δὲ τὸ πρᾶγμα ἀόριστος, ἤτοι τὸ ὡρισμένον αὐτῆς ἔδει ἐπανιόντα νικητὴν οἴκαδε λαβεῖν. Οὐδὲν δὲ ἄλλο διὰ τῆς εὐχῆς γίνεται, ἢ προσδεδέσθαι τὴν ἄλλως ἀσταθῆ καὶ εὐμετάβολον θέλησιν μιᾷ τινι ὡρισμένῃ πράξει θεαρέστῳ δοκούσῃ. Διὸ καὶ ἀγαθόν τι ἀεὶ δεῖ ταῖς τοιαύταις εὐχαῖς ἐνεῖναι καὶ ἀτεχνῶς θεάρεστον· ἐπαγγελίας γὰρ οὔσης τῆς εὐχῆς πρὸς τὸν Θεὸν τὸ πανύψιστον καὶ πανάγαθον ὄν, ἀναγκαῖον εἶναι ταύτην α΄, ἠθικὴν καὶ δικαίαν· β΄, μὴ ἀνατρεπτικὴν τοῦ κρείττονος καθήκοντος· γ΄, πρέπουσαν τῇ τοῦ Θεοῦ δόξῃ καὶ μεγαλωσύνῃ, καὶ τῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀξίᾳ· χωρὶς γὰρ τούτων οὐκ ἂν εἴη θεάρεστος. « Θύσατέ, φησι, θυσίαν δικαιοσύνης, καὶ ἐλπίσατε ἐπὶ Κύριον. » « Οὐ διαμενοῦσι παράνομοι κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου Κύριε! (α) » Περὶ τούτων λέγει ὁ μακάριος Αὐγουστῖνος ταῦτα « Πολλοὶ διαφόρους εὐχὰς ἐν τῇ παρούσῃ ἑορτῇ ποιοῦσιν, ὁ μὲν ἔλαιον προσενεγκεῖν, ἢ κηρὸν πρὸς

(α) Ψαλ. ἐ. 5—6.

φωτισμὸν ἐν τῇ νυκτί, ὁ δὲ μὴ πιεῖν οἶνον, ἢ νηστεῦσαι χρόνον τινὰ πρὸ τῆς ἑορτῆς, κ. τ. λ. πάντα δὲ ταῦτα οὐχὶ αἱ κάλλισται καὶ μάλιστα πρέπουσαι εὐχαί εἰσι· βουλοίμην δ' ἂν ἔγωγε κρεῖσσόν τι τούτων. Τῷ Θεῷ, μήτε φώτων δεομένῳ, μήτε λαμπάδων, μήτε ἐλαίου, μήτε νηστείας, προσάγαγε αὐτῷ, ὅπερ τοσούτου ἐξηγόρασεν ἐν σοί, φημὶ δὴ τὴν ψυχήν σου. Ἴσως δ' ἐρωτᾷς, καὶ πῶς ἂν τὴν ἐμαυτοῦ ψυχὴν προσενέγκοιμι; οὐχὶ αὐτοῦ ἐστιν ἤδη; Ἐγώ σοι ἐρῶ, πῶς ἂν αὐτῷ τὴν ψυχὴν προσενέγκοις, καὶ πῶς σε δεῖ τοῦτο ποιεῖν. Προσένεγκε αὐτὴν ἤθεσιν ἁγνοῖς καὶ ἁγίοις κεκοσμημένην, φρονήμασιν ἀγαθοῖς καὶ ἔργοις κοινωφελέσιν, ἐκκλίνων ἀπὸ τοῦ κακοῦ, καὶ ποιῶν τὸ ἀγαθόν, καὶ βδελυσσόμενος πᾶσαν κακίαν ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, καὶ πρὸς τὸν πλησίον, καὶ εὐσπλαγχνιζόμενος τοὺς πένητας καὶ τοὺς ἐνδεεῖς, καὶ ἀφιεὶς τοῖς ἀδικήσασι τὰ παραπτώματα. Ταῦτα δήπου θεαρεστότερα πάσης ἐστὶ προσφορᾶς. » (α) Οὕτω καὶ ὁ μακάριος Ἀντώνιος « Εὐχὰς ἐκ κενοδοξίας ἢ κουφότητος γινομένας, καὶ πρὸς οὐδὲν ὠφέλιμον ἀφορώσας, χλευάζειν δεῖ μᾶλλον, ἢ τηρεῖν ὡς ἀπρεπεῖς καὶ κενάς, οἷον τὸ μὴ βούλεσθαι ζώου κεφαλῆς ἐσθίειν δι' εὐλάβειαν εἰς τὸν Βαπτιστήν, καὶ τὸ μὴ πλύνειν ἢ νήθειν ἐν παρασκευῇ καὶ τὰ τοιαῦτα. Αἱ γὰρ μωραὶ τῶν εὐχῶν οὐκ ἔστιν ὅπως μὴ τῷ Θεῷ ἀπαρέσκωσιν. » Οὕτω διδάσκουσιν οἱ ἅγιοι οὗτοι καὶ μακάριοι ἄνδρες, οἱ σὺν τῇ ἀρετῇ καὶ παιδίαν πλουτήσαντες. Ἐκ δὲ τούτων δηλοῦται, τί δεῖ φρονεῖν περὶ τῶν εὐχῶν, ὅσαι ἐξ ἀνάγκης, ἢ ἐν κινδύνῳ ἀπερισκέπτως καὶ πολλάκις ἐν παραφροσύνῃ γίνονται, οἷον τὸ εὔξασθαί τινας ἐν αἰφνιδίῳ θανάτου κινδύνῳ ἀπελθεῖν

(α) Λόγ. εἰς τὴν γέν. τοῦ Κυρίου.

εἰς τόπον τινὰ προσκυνήσεως χάριν, εἰ τὸν κίνδυνον διαφύγοι, ἢ δῶρόν τι τῇ ἐκκλησίᾳ προσενεγκεῖν, εἰ τὴν λύπης τε καὶ ζημίας πρόξενον δίκην κερδάνοιεν· κ. τ. λ, ὕστερον δὲ μήτε καιρὸν, μήτε δύναμιν, μήτε περιουσίαν ἔχοντες, ὅπως τὴν εὐχὴν τελέσωσιν, ὀφειλέτας δ' ἑαυτοὺς διὰ παντὸς ἡγούμενοι, κατατήκονται βασανιζόμενοι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως. Ἆρ' οὐχὶ ἁρμόττει λέγειν τοῖς τοιούτοις τὸ τοῦ μακαρίου Αὐγουστίνου; «Οὐκ εἰσὶ ταῦτα αἱ ἄριστοι τῶν εὐχῶν, κρεῖσσον τούτων ὁ Θεὸς βούλεται.»

§. 55. *Περὶ τῆς ἐν ταῖς εὐχαῖς ὀφειλῆς.*

Ὅλως μὲν οὖν τὴν εὐχὴν μετὰ συνέσεως, καὶ ἐν συνειδήσει τελείᾳ τοῦ πράγματος, καὶ πρὸς ἀγαθόν τι χρὴ γίνεσθαι· ἀπέστω δὲ ταύτης ἀλαζονεία καὶ κουφότης, ὥστε νομίζειν διὰ τῆς εὐχῆς ὑποχρεοῦν τὸν Θεὸν ποιῆσαι τὰ μὴ προσήκοντα· ἃ δέ τις ἔφθη εὐξάμενος, ἀπαραβάτως τηρείτω μετὰ πίστεως καὶ προθυμίας. Οὕτως ἐνετείλατο ὁ Θεὸς τοῖς Ἰσραηλίταις. «Ἐὰν εὔξῃ εὐχὴν Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, οὐ χρονιεῖς ἀποδοῦναι αὐτὴν, ὅτι ἐκζητῶν ἐκζητήσει κύριος ὁ Θεός σου παρὰ σοῦ, καὶ ἔσται ἐν σοὶ ἁμαρτία. Ἐὰν δὲ μὴ θέλῃς εὔξασθαι, οὐκ ἔστιν ἐν σοὶ ἁμαρτία. Τὰ ἐκπορευόμενα ἐκ τῶν χειλέων σου φυλάξῃ, καὶ ποιήσεις ὃν τρόπον ηὔξω κυρίῳ τῷ Θεῷ σου δόμα, ὃ ἐλάλησας τῷ στόματί σου (α).» Τὸ μὲν γὰρ πιστῶς καὶ τιμίως τὰ ὡμολογημένα τηρεῖν, δόξα τῆς ἀνθρωπότητος· τὸ δὲ προσποιεῖσθαι καὶ ἀθετεῖν αὐτὰ, αἶσχος αὐτῇ μέγιστον· διὸ τὰς ἅπαξ γενομένας εὐχὰς τῶν σπουδαιοτάτων καθηκόντων ἐστὶν ἀκριβῶς ἐκπληροῦν, μάλιστα δὲ, ἐὰν μεγάλαι ὦσι καὶ σπου-

(α) Δευτερ. κγ'. 21.

δαῖαι· ὅσῳ γὰρ αὗται μείζους καὶ σπουδαιότεραι, τοσούτῳ καὶ ἡ ὀφειλὴ τοῦ ἐκπληροῦν αὐτάς· αἱ δὲ ὑφ' ὅρον τινὰ γινόμεναι, ἐὰν μὴ ὁ τεθεὶς ὅρος ὑπάρξῃ, οὐδεμίαν ἐπιβάλλουσιν ὀφειλήν. Οὕτω δὲ καὶ αἱ προσωπικαὶ εὐχαὶ μόνου τοῦ εὐχομένου εἰσί, καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ ἐπάγουσιν ὀφειλὴν, ὡς δυσχερεῖς τελεσθῆναι, καὶ φροντίδος καὶ πόνου δεόμεναι, ἃ οὐδενὶ ἔξεστιν ἄλλοις ἐπιβάλλειν, ἐκτὸς ἑκουσίου καὶ ἀμοιβαίας συγκαταθέσεως· τοῦτο καὶ περὶ τῶν πραγματικῶν ἰσχύει εὐχῶν. Εἰσὶ δὲ καί τινες, ἀμετάδοτοι ὅλως, οἷον τὸ τηρῆσαι τὰς καλουμένας συμβουλὰς τοῦ Εὐαγγελίου, ὥστε ἐν πενίᾳ διηνεκεῖ τὸν βίον διατελέσαι, ἢ ἐν παρθενίᾳ, κ. τ. λ. Οὐδεὶς γὰρ ἂν ταῦτα παρ' ἄλλου δέξαιτο.

§. 56. Ἐπεὶ δ', ὡς εἴρηται, τὰς εὐχὰς περιεσκεμμένως τε καὶ ἐν πλήρει τοῦ πράγματος συνειδήσει δεῖ γίνεσθαι, καὶ πρὸς ἀγαθὸν ἀεί, οὐκ ἔξεστιν, οἷς διὰ τὸ τῆς ἡλικίας ἄωρον ἡ ἀναγκαία γνῶσίς τε καὶ σκέψις ἐλλείπει, τοιαύτας εὔχεσθαι εὐχάς· κἂν δὲ εὔξωνται, οὐδὲν ἔχουσι κῦρος· οὕτω καὶ οἱ αἰφνιδίοις τε καὶ ἀπροσδοκήτοις δυστυχήμασι περιπίπτοντες, καὶ ὑπὸ σφοδρῶν ὁρμῶν τε καὶ παθήσεων ἢ ὑπὸ ταραχῆς καὶ τρόμου τῆς ψυχῆς κατεχόμενοι. Καὶ ὅλως δὲ πολλῆς προσοχῆς καὶ προνοίας ἐν ταῖς εὐχαῖς δεόμεθα· πολλάκις γὰρ καὶ αἱ ἄρισται καὶ ἠθικώταται δοκοῦσαι, ἐπειδὰν διαρκεῖς ὦσι διὰ παντὸς τοῦ βίου, γένοιντ' ἄν τισι τραῦμα τῆς συνειδήσεως ἀνίατον. Μηδεὶς οὖν εὐχὴν διὰ βίου, χωρὶς ἀνάγκης, εὐχέσθω· ἀρκετὸν γὰρ τοῖς πλείστοις τὸ κοινὸν βάρος τῶν ἐντολῶν ἐν ἀγαθότητι καρδίας βαστάζειν, ποιοῦντας ὃ πράττειν δύνανται ἀγαθόν. Εἰ δέ τις καί τι πλέον διαπράξεσθαι δεῖν οἴεται, ἀναδεχέσθω καὶ τοῦτο, καὶ ἐπιτελείτω ἐφ' ὅσον ἐγχωρεῖ· ἀλλ' ὅπου οὐδεμία ἐπίκειται ἀνάγκη, μὴ ἐπιτιθέσθω ἐφ' ἑαυτὸν βάρος, ὅπερ οὐ δύναται

βαστάσαι. Οὗτος ὁ κανὼν καὶ τοῖς πνευματικοῖς, τοῖς τοὺς λογισμοὺς δεχομένοις τῶν πιστῶν, ἀναγκαῖος ὑπάρχει. Προσεχέτωσαν δὲ μάλιστα τῇ τῆς παρθενίας εὐχῇ, καὶ τῇ τῶν ἄλλων τῶν οὕτω σπουδαίων, ὅταν ἄνθρωποι ἀπερίσκεπτοι ῥᾳδίως ἂν τοιαῦτα εὔχεσθαι δοκῶσι, καὶ παραινείτωσαν αὐτοῖς δοκιμάζειν ἑαυτοὺς πρῶτον ἐφ' ἱκανὸν χρόνον, καὶ τοῦ ἀκαίρου ζήλου ἀποτρεπέτωσαν. Ταῦτα καὶ περὶ τῶν εὐχῶν, ὡς τῇ ἐξωτερικῇ λατρείᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ τούτων ἀναφερομένων· καὶ δι' αὐτῶν ὁ περὶ τῶν καθηκόντων λόγος τῶν πρὸς τὸν Θεὸν περατοῦται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐν ᾧ τὰ εἰς ἑαυτὸν καθήκοντα διδάσκονται

§. 57. *Εἰσαγωγή.*

Τὰ μὲν ἄχρι τοῦδε διαγεγραμμένα καθήκοντα δεικνύουσι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν σχέσιν, ἐξ ἧς καὶ προέρχονται, ὑπαγορευόμενα καὶ ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ὡς κανόνες τῆς παρ' ἡμῶν ὀφειλομένης ἀγάπης καὶ διαγωγῆς πρὸς αὐτὸν, παρ' οὗ καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ ζῆν ἔχομεν, καὶ πάντα τὰ χαρίσματα, οἷς πάντων διαφέρομεν τῶν ἐπὶ γῆς κτισμάτων, καὶ εἰς τέλος κράτιστον παρὰ τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος προωρίσθημέν τε καὶ ἐκλήθημεν. Τούτοις δὲ παρέχει καὶ ἡ θεία Γραφὴ τὸ κράτιστον κῦρος ἐντελλομένη τὸ «Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου (α).» Ὃ δηλοῖ παντὸς τοῦ βίου σου ἡ ψυχὴ ἔστω τὸ πρὸς αὐτὸν

(α) Λουκ. ί, 27.

βαθύτατον σέβας, καὶ ἡ τελεία καὶ θερμοτάτη ἀγάπη, καὶ ἡ λατρεία καὶ ἡ προσκόλλησις· διότι αὐτός ἐστιν ὁ πατήρ σου, ὃς ἐποίησέ σε καὶ ἔπλασέ σε, αὐτὸς ὁ τροφεὺς καὶ συντηρητής σου καὶ κηδεμὼν καὶ προνοητὴς, αὐτὸς ἔσται καὶ ὁ δίκαιος κριτὴς καὶ ἀνταποδότης σου, αὐτὸν κατὰ πάντα μιμοῦ ὡς ἀρχέτυπόν σου, ἡ δ' αὐτοῦ τελειότης, ἐναργῶς, ὅσον ἔνεστι, κατανοηθεῖσα, ἔστω σοι πανταχοῦ στάθμη τῶν διανοημάτων καὶ τῶν ἔργων καὶ πάσης τῆς ἐνεργείας σου. Οὕτω γὰρ ἔσται σοι, ὅπερ ἔφη ὁ θεῖος Παῦλος «Ἐν αὐτῷ ζῆν καὶ κινεῖσθαί καὶ εἶναι (α)». Τὸ μὲν οὖν οὕτως ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν ἡ πρὸς αὐτὸν ἡμῶν ἱερά τε καὶ ἀναλλοίωτος ἀπαιτεῖ σχέσις, ἀλλὰ τούτῳ συνῆπται καὶ συνδέδεται ἀχωρίστως καὶ ἡ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὀφειλομένη ἀγαθὴ γνώμη ἡμῶν καὶ διαγωγὴ, ὃς τὴν εἰκόνα ἐκείνου φέρει· ὁ μὲν γὰρ Θεός ἐστιν ἡ αἰώνιος καὶ ἀναλλοίωτος αὐτοαγαθότης, ὁ δὲ ἄνθρωπος ὑπάρχει καὶ αὐτὸς δυνάμει ἀγαθὸς, ἤτοι ἱκανὸς καὶ προωρισμένος, ἵνα μιμούμενος τὸν ποιητὴν αὐτοῦ, ἀγαθὸς γένηται, καὶ τῆς θείας ἀγαθότητος κοινωνὸς καὶ συμμέτοχος. Ἔνεστι γὰρ αὐτῷ τὸ λογικὸν, ᾧ τὸ ἀγαθὸν διακρίνει, ἀλλὰ καὶ τὸ αὐτεξούσιον, ᾧ τὸ γνωσθὲν ἀγαθὸν αἱρεῖσθαί τε καὶ κατορθοῦν δύναται· διὰ τοῦτο καὶ ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων, ἐξ αὐτοῦ θεωρούμενος, ἀγάπης τε καὶ τιμῆς ὑπάρχει ἄξιος. Ἐκ τούτου ἡ δευτέρα ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται » (β) ἀποφαίνεται ὁ κύριος καὶ θεὸς ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός· ὅπερ δηλοῖ, ὅτι ἐκ τῶν δύο τούτων ἐντολῶν γεννῶνται πάντα τὰ λοιπὰ, ὅσα, καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου παραγγέλλονται, καὶ ὑπὸ

(α) Πραξ. ιζ΄. 28. (β) Λουκ. ί. 28.

τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων ἀνδρῶν ἀνέκαθεν περὶ τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου ἐῤῥέθησαν. Ἄξιον δ' ἀναμνησθῆναι ἐνταῦθα καὶ τὸν λόγον τοῦ ἠγαπημένου μαθητοῦ τοῦ Κυρίου. « Ἀγαπῶμέν, φησι, τὸν Θεὸν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς. Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισεῖ, ψεύστης ἐστίν· ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ὃν ἑώρακε, τὸν Θεὸν, ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾷν; Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ (α). » Ἐκ τούτων οὖν δῆλον τὸ εἰρημένον, ὅτι τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὰ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καθήκοντα συνέχονται ἐν ἀλλήλοις καὶ ἀχώριστα διατελοῦσι. Τὸ δὲ θαυμαστὸν, ὅτι οὐ μόνον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑκάστῳ τῶν πλησίον ἐξίσου δεῖ παρ' ἡμῶν τιμᾶσθαι καὶ ἀγαπᾶσθαι τὸν ἄνθρωπον, ὡς πανταχοῦ ἱκανόν τε καὶ κεκλημένον πρὸς τὴν θείαν ὁμοίωσιν καὶ τελειότητα, καθάπερ καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος τέλειος ἐστί. Τὸ οὖν παρὰ παντὸς τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ ἐν τῷ πλησίον ὀφειλόμενον ὧδέπως ἂν ἐν κεφαλαίῳ ῥηθείη. Τίμα καὶ ἀγάπα τὸν ἄνθρωπον ὡς εἰκόνα Θεοῦ καὶ κεκλημένον εἰς τὸ ἐξομοιωθῆναι αὐτῷ, τῷ πατρὶ ἡμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Μηδέποτε πράττε τι πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀνοίκειον τῇ γενέσει, τῇ ἀξίᾳ καὶ τῇ κλήσει αὐτοῦ. Τούτων τὸ μὲν, καταφατικῶς, τὸ δὲ, ἀποφατικῶς ἐκφράζει τὸ πρὸς τὸν ἄνθρωπον κυριώτατον ἡμῶν καθῆκον.

Σημ. Ἀναγκαιότατόν ἐστι τὸ μαθεῖν ἅπαξ διὰ παντὸς ἐκ τῆς ἀληθοῦς ὄψεως θεωρεῖν τὸν ἄνθρωπον. Τοῦτο γὰρ καὶ μόνον παρέχει λόγον ἀποχρῶντα καὶ βάσιν ἀ-

(α) Ἰωάν. Α'. Ἐπιστ. δ'. 19.

κράδαντον τῆς πρὸς αὐτὸν ὀφειλομένης τιμῆς καὶ ἀγάπης. Ἔστι τοίνυν οὐ μόνον ἀριστούργημα τῆς τοῦ Θεοῦ παντοδυναμίας τε καὶ σοφίας καὶ ἀγαθότητος, ἀλλὰ δὴ καὶ πρὸς τὴν θείαν ἀφομοίωσιν κεκλημένος διὰ τῶν ἐν αὐτῷ ὑψηλῶν χαρισμάτων· διὸ καὶ ὑπὸ τὴν ἐξαίρετον καὶ διηνεκῆ αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ ἀγάπην καὶ τὸ ἔλεος διατελεῖ, καὶ τίμιον καὶ μέγα καὶ ἱερὸν ἐνώπιον αὐτοῦ φαίνεται. Ὃ ἂν οὖν ποιῇ τις τῷ ἀνθρώπῳ ἀγαθὸν ἢ κακὸν, τοῦτο ὡς εἰς ἑαυτὸν ἀναγόμενον θεωρεῖ ὁ Θεός· οὐ γὰρ μόνον ἐπιβλέπει ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα, ἀλλὰ καὶ προΐσταται ταύτης πανσόφως καὶ δικαίως καὶ ἁγίως, καὶ διὰ τοῦτο ἄψαυστον χρὴ ὑπὸ χειρῶν βεβήλων διαμένειν.

§. 58. *Περὶ τῆς εἰς ἑαυτὸν ὀφειλομένης τιμῆς καὶ ἀγάπης.*

Ἐπειδὴ ἡ θεία ἐντολὴ μέτρον ὡρίσατο τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης καὶ τιμῆς τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς τιμὴν καὶ ἀγάπην, διὰ τοῦτο καὶ περὶ ταύτης πρῶτον δοκεῖ λέγειν, εἶτα δὲ καὶ περὶ ἐκείνης. Τιμὴ τοίνυν καὶ ἀγάπη δύο διάφορα μέρη εἰσὶ τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀγαθῆς γνώμης, ἣν ὡς ἱερὸν πῦρ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἄσβεστον διατηρεῖν ὀφείλομεν πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὡς ἀριστούργημα τοῦ Θεοῦ καὶ εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ ὑπὸ τὸ πατρικὸν αὐτοῦ βλέμμα διηνεκῶς διατελοῦντα· πάντα γὰρ ταῦτα ἐσμὲν ἀληθῶς ἡμεῖς τε καὶ πᾶν τὸ ὁμόφυλον. Καὶ τιμὴ μέν ἐστιν ἡ ἐξαίρετος φροντὶς τοῦ ἀπέχειν πάντων τῶν τῷ τιμωμένῳ ἀνιαρῶν ἢ βλαβερῶν ὁπωσδήποτε γενομένων. Ἀγάπη δὲ, τὸ προθύμως ἀναδέχεσθαι καὶ πράττειν πάντα τὰ αὐτῷ ἡδέα τε καὶ ὠφέλιμα. Ἀμφότερα δ' ὁμοῦ παρίστησι τὸ ὑπὸ τῆς ἁγίας Γραφῆς ἐννοούμενον ὑπὸ τὴν λέξιν ἀγάπη· καὶ εἰ

τὸν ἐν ἡμῖν ἄνθρωπον ἀφορᾷ, αὐτοτιμὴ καὶ αὐτοαγάπη καλεῖται. Δεικνύονται δὲ, ἢ κατὰ καιρὸν ἐν πράξεσί τισιν, ἢ εἰς γνώμην μόνιμον καὶ διαρκῆ μεταβάλλονται. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μικρὸν ὠφελεῖ, τὸ δὲ δεύτερον ὑπάρχει τὸ καθῆκον καὶ ἡ κλῆσις πάντων ἡμῶν, ὅπερ οὐκ ἄλλως κατορθοῦται, ἢ θεωρουμένου τοῦ ἀνθρώπου, ὡς εἴρηται, ἐκ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Ἵνα δὲ μὴ καὶ ψευδὴς αὐτοτιμὴ καὶ αὐτοαγάπη ἀντὶ τῆς γνησίας καὶ ἀληθοῦς εἰσχωρῇ, σημειούσθωσαν ἐνταῦθα οἱ κυριώτεροι τῶν χαρακτήρων, οἷς αὕτη ἀπὸ τῆς ψευδοῦς διακρίνεται.

§. 59. *Περὶ τῶν τῆς γνησίας αὐτοτιμῆς καὶ αὐτοαγάπης χαρακτήρων.*

Τὴν πρὸς ἑαυτὸν τιμὴν καὶ ἀγάπην, ἵνα γνήσιαι καὶ ἀληθεῖς ὦσι, δεῖ εἶναι ά, εὔτακτον· ϐ', δικαίαν· γ', γενναίαν· δ', σταθεράν· ε', τῷ εἰρημένῳ τῆς πίστεως δόγματι ἐπῳκοδομημένην. Χωρὶς γὰρ τούτων οὐκ ἔτ' ἂν εἴη αὐτοτιμὴ καὶ αὐτοαγάπη, εἰ μὴ κατὰ δόκησιν. Καὶ εὔτακτος μέν ἐστιν, ἐπειδὰν μὴ μόνον τὴν σάρκα θεραπεύῃ, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα οὕτως, ὥστε μὴ θάτερον θατέρῳ λυμαίνηται. Δικαία δὲ, ἐπειδὰν μηδενὸς παρ' ἑαυτῇ καταφρονῇ, μηδένα βλάπτῃ, ἐν οἷς δικαίως ἀξιοῖ ἢ κέκτηται. Γενναία δὲ, ἐπειδὰν πᾶσαν μὲν πρόσκαιρον ὠφέλειαν ἢ ἡδονὴν ἀνοίκειον τῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀξίᾳ καὶ τῇ κλήσει ἐξουθενῇ, μηδεμίαν δὲ δυσχέρειαν ἢ πόνον, ἢ κίνδυνον φεύγῃ, ὅπως τὴν οἰκείαν ἀξίαν διατηρήσῃ, καὶ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ κλῆσιν προβαίνῃ. Μόνιμος δὲ καὶ σταθερὰ, ὅταν, ἀπὸ τῆς νεότητος μέχρι τῆς ἐσχάτης αὐτοῦ ἀναπνοῆς, τιμᾷ ἑαυτὸν, καὶ κατὰ τὸ θεῖον θέλημα χρῆται, μηδέποτε εἰς κτηνωδίαν ἐκπίπτων, μηδὲ τῆς

ἐν αὐτῷ θείας εἰκόνος ἐπιλανθανόμενος, μηδ' ὅτι ὑπὸ τὴν προστασίαν ἀεὶ καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Θεοῦ διατελεῖ. Ὁ γὰρ αἴφνης, ὡς ἀστραπὴ διεγειρόμενος, καὶ πάλιν ἐν ἀκαρεῖ ἀφανιζόμενος ἐνθουσιασμὸς, οὐδὲν ὠφελεῖ· καὶ ὁ μὴ θεωρῶν οὕτως ἑαυτὸν, ὡς ἀριστούργημα τῆς παντοδυναμίας, τῆς σοφίας, καὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, καὶ ὡς εἰκόνα αὐτοῦ ζῶσαν, ἧς ἀδιαλείπτως κήδεται, καὶ προνοεῖ, οὐ δύναται ἀληθῶς καὶ καθαρῶς ἀγαπᾶν καὶ τιμᾶν ἑαυτὸν, ἀλλὰ δόκησις μόνη ἂν εἴη ἡ τούτου εἰς ἑαυτὸν ἀγάπη, οὐχὶ δὲ γνησία καὶ ἀληθὴς αὐτοαγάπη, οὐδ' αὐτοτιμὴ, δι' ἧς ἕκαστος δείκνυσι, πόσον πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ὡς τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἐν ἑαυτῷ σεβόμενος. Ὁ δὲ μὴ οὕτως ἀγαπῶν μηδὲ τιμῶν τὴν ἐν ἑαυτῷ ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀλλὰ περὶ μόνον τὸ σαρκικὸν αὐτῆς θέλημα ἀσχολούμενος, καὶ τοῦτο θεραπεύων, δῆλός ἐστι μηδὲν τὸ ἐν αὐτῇ θεῖον νομίζων, διὸ καὶ ἐπισφαλὴς, μᾶλλον δὲ ἐπικινδυνώτατος τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ὁ τοιοῦτος γίνεται, ὡς πρὸς πᾶν κακὸν, ἐπειδὰν μὴ ὑπ' ἄλλου προσκαίρου λόγου κωλύηται, πρόθυμος καὶ ἐπιῤῥεπής. Ὁμολογητέον δὲ, ὅτι γνησία καὶ ἀληθὴς αὐτοτιμὴ καὶ αὐτοαγάπη σπανιωτάτη ἐν τοῖς ἀνθρώποις εὑρίσκεται, διὰ τὴν κουφότητα καὶ καὶ τὸ ἀμέριμνον τῶν πολλῶν, καὶ διὰ τὴν ἄγνοιαν τῆς καθ' ἡμᾶς ἀξίας καὶ τοῦ προορισμοῦ, καὶ διὰ τὴν εἰς τὰ πρόσκαιρα καὶ τὰ σαρκικὰ προσκόλλησιν αὐτῶν. Ὁ βουλόμενος οὖν ἀληθῶς, καθάπερ δίκαιον καὶ πρέπον, ἀγαπᾶν καὶ τιμᾶν ἑαυτὸν, φυλαττέσθω ἐπιμελῶς ἀπὸ πάντων τούτων, ὡς πολεμίων.

§. 60 *Περιγραφὴ τῶν εἰς ἑαυτὸν καθηκόντων.*

Ὁ ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς τε καὶ σώματος συνίσταται· καὶ τὸ μὲν σῶμα ὄργανον τυγχάνει τῆς ψυχῆς, δι' οὗ

αὕτη ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ δηλοῦται καὶ ἐνεργεῖ· ἡ δὲ ψυχὴ πάλιν ζωοποιοῦσα τὸ σῶμα αἰτία πάσης κινήσεως καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ γίνεται. Ἀμφότερα τοίνυν ταῦτα ἰδίας ἑκατέρον ἐπιμελείας δέονται, ἵνα, οἷα δεῖ εἶναι κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῶν, γένωνται, καὶ οὐδέτερον ἂν αὐτῶν, χωρὶς τῆς δεούσης ἐπιμελείας, τοῦ τέλους αὐτοῦ ἐφίκοιτο. Αὕτη δὲ ἡ ἐπιμέλεια τε καὶ θεραπεία τούτων τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου συνιστᾶσιν, ἃ δεῖ ἐξ ἀγάπης τε καὶ τιμῆς πρὸς τὴν ἐν ἑαυτῷ ἀνθωπίνην φύσιν ἐκπληροῦν. Ἐροῦμεν τοίνυν πρῶτον τίνα τὰ κυριώτερα ἑκάστου πρὸς ὅλον ἑαυτὸν καθήκοντα, εἶτα δέ τίνα τὰ πρὸς τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἰδίως, καὶ τελευταῖον τίνα τὰ πρὸς τὸ πνεῦμα.

§. 61. *Περὶ τῶν εἰς ἑαυτὸν ἐν γένει καθηκόντων.*

Σῶμα καὶ πνεῦμα συνῆπται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὁμοῦ, ἀδιαλείπτως ἑκάτερον πρὸς τὸ ἕτερον ἐπενεργοῦν· καὶ οὐκ ἀλόγως ἡ τοιαύτη ὑπάρχει συνάφεια καὶ ἀμοιβαία ἐπενέργεια. Τὸ μὲν γὰρ πνεῦμα τέλος ἔχον τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσιν, προώρισται καὶ μανθάνειν ἀεὶ ἀκριβέστερόν τε καὶ ἐναργέστερον πᾶν τὸ ἀληθὲς, καὶ ἀγαθὸν, καὶ δίκαιον, καὶ καλὸν, καὶ πρέπον, ἔν τε τῷ αἰσθητῷ καὶ τῷ νοητῷ κόσμῳ, ἵν, ὕστερον καὶ ἐνεργεῖν κατὰ τὴν αὐτοῦ ὀρθὴν γνῶσιν δύνηται, καὶ οὕτω μᾶλλον εἰς τὸν Θεὸν, τὴν πρώτην αὐτοῦ πηγὴν καὶ αἰτίαν καὶ τὸ ἀρχέτυπον, ἀνυψῶται. Πρὸς δὲ τοῦτο καὶ τοῦ σώματος, οἷα δὴ ὀργάνου, δεῖται· ἀκατανόητον γὰρ ἡμῖν, πῶς ἂν, ἔν γε τῷ παρόντι, χωρὶς ὀργάνου τοῦ σώματος, ἢ γνῶσίν τινα τὸ πνεῦμα κτήσαιτο, ἢ ἐκτὸς ἑαυτοῦ ἐνεργήσειεν. Ὅσῳ ἄρα χρονιώτερος ὁ τοῦ σώματος μετὰ τοῦ πνεύματος διαμένει σύνδεσμος, τοσούτῳ

καὶ ὀνησιμώτερον πρὸς τὴν τοῦ τέλους ἐπιτυχίαν· καὶ ὅσῳ ἰσχυρότερόν τε καὶ ἀκεραιότερον τὸ σῶμα διατηρεῖται, τοσούτῳ καὶ ἐπιτηδειότερον ὄργανον ὑπάρχει τῷ πνεύματι πρὸς αὐτὸ τοῦτο. Τοῦ δὲ σώματος ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων μελῶν συνισταμένου, ὡρισμένην ἕκαστον θέσιν τε καὶ ἐνέργειαν ἔχει, καὶ τῇ ἀσκήσει πολλῷ ἐπιτηδειότερα πάντα γίνεται τῷ πνεύματι πρὸς τὰς διαφόρους ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ φθαρῆναι, ἢ κολοβωθῆναι παντοιοτρόπως ἐνδέχεται. Ἐὰν οὖν ἢ ὅλον τὸ σῶμα, ἤ τινα τῶν αὐτοῦ μελῶν φθαρῶσιν, ἀναγκαίως ἀφαιρεῖται τὸ πνεῦμα τὸ ὄργανον τοῦ προβαίνειν ἐπὶ τὸ αὐτοῦ τέλος. Ἐὰν δὲ καὶ κατὰ κράτος οὕτω διαφθαρῇ ὅλον, ὥστε καὶ διαλυθῆναι, οὐκ ἔτι λείπεται τῷ πνεύματι ὄργανον ἔν γε τῷ παρόντι, ὅπως περαιτέρω πρὸς τὸ τέλος αὐτοῦ προβῇ. Καὶ ἡ μὲν ὁλικὴ τοῦ σώματος φθορὰ ἄφυκτον, κατὰ τὸν τῆς φύσεως νόμον, ὡς εἴρηται τῷ γενάρχῃ «Γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ» (α). ἢ ὥς φησιν ὁ θεῖος Παῦλος «Ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν.» (β). Ἐπεγένετο δὲ ἡ ἀνάγκη αὕτη ἐκ τῆς τοῦ πρώτου ἀνθρώπου παραπτώσεως, ὡς ἡ θεία Γραφὴ διδάσκει, «Ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον ἡ ἁμαρτία εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν» (γ). Οὗτος δὲ ὁ θάνατος, ὅς ἐστιν ἡ τελεία τοῦ σώματος καταστροφὴ καὶ διάλυσις, οὐ τυχαῖον, ὡς δοκεῖ τισιν, ἀλλὰ κατὰ βούλησιν τῆς θείας προνοίας, ὡς καὶ πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ γινόμενα, συμβαίνει. Διττῶς δ' ἐπιγίνεται, ἢ διὰ φυσικῶν δυνάμεων ἐσωτερικῶς ἢ ἐξωτερικῶς ἐνεργουσῶν, ἢ διὰ προαιρετικῶς κινουμένων ἰδίων ἢ ἀλλοτρίων. Καὶ ἐν πολλοῖς μέν, προνοῶν τις καὶ φυλαττόμενος, δύναται

(α) Γεν. (β) Ἑβρ. θ'. 27. (γ) Ῥωμ. ε'. 12.

τὸν τῆς ζωῆς κίνδυνον διαφυγεῖν, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν πᾶσιν οὐδὲ πανταχοῦ· καὶ ὅταν μὲν δύνηται, παντὶ σθένει προσήκει κωλύειν τὴν τοῦ βίου κατάλυσιν, κἂν μεγάλας θυσίας ὑποστῆναι πρὸς τοῦτο δέῃ, ἐὰν μόνον δικαίοις τε καὶ νομίμοις χρῆται τοῖς τρόποις· ἄλλως γὰρ, ἑκουσίως ἀποστερεῖ ἑαυτὸν τὴν δύναμιν τοῦ προβῆναι ἐπὶ τὸ ἴδιον τέλος, ὅπερ ἀθέμιτον πάντως ἐστὶ καὶ ὁμολογεῖται. Τοῦ γὰρ τέλους, πρὸς ὃ δεῖ σπεύδειν ἡμᾶς, ὡς πορρωτάτω κειμένου, ἀφροσύνη καὶ ἀδικία μεγίστη εἰς ἑαυτὸν ὑπάρχει ἀφαιρεῖν οἴκοθεν τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω πρόοδον. Ἐντεῦθεν οὖν εὑρίσκεται καθῆκον ἀπόλυτον τὸ μηδέποτέ τινα ταῖς ἑαυτοῦ δυνάμεσι χρώμενον, ἐν γνώσει τε καὶ ἑκουσίως λύειν τὸν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ σῶμα σύνδεσμον, μηδ' ὑπ' ἀλλοτρίας δυνάμεως κατ' ἀνάγκην, ἢ κατὰ προαίρεσιν ἐνεργούσης, ἐᾶν διαλυθῆναι, ἀλλὰ φυλάττεσθαι, ὅσον ἔνεστι, καὶ ἀνθίστασθαι, εἰ μή τινα καθήκοντα κρείττονα τὴν ὑπ' ἀλλοτρίας δυνάμεως διάλυσιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος ἐπιβάλλουσιν.

§· 62. *Περὶ τῆς αὐτοκτονίας, ὅτι ἀθέμιτον καὶ κακόηθες.*

Τῷ εἰρημένῳ σπουδαιοτάτῳ καθήκοντι ἀντίκειται ἡ αὐτοκτονία, καταστροφὴ καὶ διάλυσις τῆς ζωῆς ἐκ προαιρέσεως οὖσα. Διττῶς δ' ἂν καὶ αὕτη πράττοιτο, ἢ γὰρ ἀμέσως καὶ σκαιῶς, ἐπειδάν τις ἑκουσίως ἐπιβάλῃ οὕτω χεῖρα εἰς τὴν τῆς ζωῆς κατάλυσιν, ὥστε ἀνάγκῃ τὸν θάνατον ἐπελθεῖν, ἢ ἐμμέσως καὶ πλαγίως, ἐπειδὰν τοιαῦτα πράττῃ, ἐξ ὧν ἀναγκαίως ἐνεργεῖται κατὰ μικρὸν ἡ κατάλυσις τῆς ζωῆς· καὶ αὕτη δὲ, ἢ ἐπίτηδες καὶ λελογισμένως, ἢ οὐκ ἐπίτηδες μὲν, ἀλλ' ὅμως ἐν συνειδήσει, ὅτι ἐκ τῶν τοιούτων αὐτοῦ πρά-

ξεων δύναιτ' ἄν, ἢ δέοι συμβῆναι τοῦτο. Κυρίως τοίνυν αὐτοκτονία, κατὰ ταῦτά, ἐστιν, ἐπειδὰν ἡ ἄμεσος, ἢ ἡ ἔμμεσος κατάλυσις τῆς ζωῆς ἐν τῇ τοῦ πράττοντος γνώμῃ καὶ τῇ συνειδήσει κέηται· ἡ δὲ ἐκ πράξεως, καθ' ἣν οὐδέποτε ὁ πράττων κατάλυσιν τῆς ζωῆς διενοήθη, καί τοι ἐπίμεμπτος καὶ ἁμαρτωλή, οὐδέποτε μέν τοι ὀρθῶς ἂν κληθείη αὐτοκτονία κυρίως, ἥπερ ἐστὶ τὸ μέγιστον τῶν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου πραττομένων ἁμαρτημάτων· καὶ τοῦτο, ὅσῳ μᾶλλον ἐν γνώσει, καὶ ἐν ἀταραξίᾳ τοῦ πνεύματος γίνεται, καὶ ὅσῳ τὸ τέλος, πρὸς ὅ, ἀγεννέστερον, τοσούτῳ μεῖζον κρίνεται, καθάπερ καὶ ἡ ἐπ' αὐτῷ εὐθύνη ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Ἔστι γὰρ, πρῶτον μὲν ἁρπαγὴ καὶ σφετερισμὸς ἀσεβὴς τῆς τοῦ Θεοῦ ἐξουσίας καὶ τοῦ δικαιώματος· εἶτα δὲ καὶ κακούργημα μέγιστον πρὸς τὴν ἐν ἑαυτῷ ἀνθρωπίνην φύσιν· καὶ τελευταῖον πρὸς πᾶσαν τὴν κοινωνίαν, ἐξαιρέτως δὲ πρὸς τὸν ἴδιον οἶκον ἀδίκημα μέγιστον. Τὸ μὲν πρῶτον, ὅτι ὁ αὐτόχειρ δοκεῖ βούλεσθαι διδάξαι, ἢ ἐπιβαλεῖν τῷ Θεῷ τὸ πρακτέον, πράττων αὐτὸς αὐθαιρέτως, ὅπερ ἔδει μόνῳ τῷ Θεῷ ἀφιέναι πρᾶξαι, ὅτε ἂν εὐδοκοίη, καὶ ἀφανίζων ἀγνωμόνως τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ φιλανθρώπως τε καὶ παναγάθως γενομένην αὐτῷ πρὸς τὸ ἀγαθὸν μεγίστην τῶν εὐεργεσιῶν· τὸ δὲ δεύτερον, ὅτι ὁ αὐτόχειρ, χωρὶς δικαιώματος, ἀλλ' ἀδίκως τε καὶ αὐθαιρέτως ἀνατρέπει τὸν τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸν, τὸ προβαίνειν ἀεὶ ἐπὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσιν, ἐν ᾗ ἡ ἀξία καὶ ἡ μακαριότης καὶ τὸ ὄντως ἀγαθὸν ἑκάστου ὑφίσταται, μηδὲν λογιζόμενος, πόσον ἤδη πρὸς τὸ ἑαυτοῦ τέλος προέβη, ἢ πόσον ἂν ἔτι προκόψειεν, εἰ ἔτι ἐν τῷ βίῳ διέμενε, καὶ ὀρθῶς αὐτῷ ἐχρῆτο. Ἀδίκημα δὲ μέγιστον πρὸς ἅπασαν τὴν κοινωνίαν, ἥπερ προσδοκᾷν ἐδικαιοῦ-

το παρὰ τοῦ αὐτόχειρος εἶναι αὐτῇ μέλος χρήσιμον καὶ ἀγαθοποιὸν, ὁ δὲ αἰσχρῶς τε καὶ ἀγεννῶς τὴν προσδοκίαν ταύτην ἐξαπατῶν, ὅτε, εἰ ἠβούλετο, πολλὰ ἔτι ἀγαθὰ ποιεῖν ἠδύνατο, χωρίζεται ἀπ' αὐτῆς, κηρύττων οἱονεὶ διὰ τούτου, ὅτι οὐδὲν αὐτῷ περὶ τῆς κοινωνίας μέλλει, οὐδὲ περὶ τοῦ εὖ ἢ κακῶς ἔχειν αὐτήν. Οὕτω δὲ καὶ πρὸς τὸν ἴδιον οἶκον ἐξαιρέτως ἀδίκημα μέγιστον ἡ αὐτοκτονία, ὃς τοσοῦτο καὶ ἠγάπησεν αὐτὸν, καὶ ἐπεμελεῖτο αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τὴν βοήθειαν καὶ ἀρωγὴν αὐτοῦ ἤλπιζε, καὶ ἐλπίζειν δίκαιος ἦν, διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν οἰκειότητα, καὶ παραμυθίαν ἐν τῇ θλίψει, καὶ βοήθειαν ἐν ἀνάγκῃ διὰ τὴν ἀγάπην, ὁ δὲ αἴφνης ἐγκαταλείπει αὐτὸν μικρὰ περὶ τῶν κατ' αὐτὸν φροντίζων, καὶ εἰς ἀνίαν καὶ αἰσχύνην ἐπὶ τῷ παρὰ φύσιν χωρισμῷ βυθίζων αὐτόν.

§. 63. *Περὶ τῶν εἰς τὴν αὐτοχειρίαν ἀγόντων.*

Καίτοι παρὰ φύσιν τὸ ἑκουσίως ἐπιχειρεῖν τῇ τοῦ ἰδίου βίου καταλύσει, πολλάκις μέν τοι καὶ αἰτίαι δίδονται εἰς αὐτοχειρίαν παραφέρουσαι· αἱ δὲ κυριώτεραι τούτων νομίζονται αἱ ἑπόμεναι ά, ἀτελὲς ἢ λελωβημένον κατά τινα πρὸς τὴν τῆς ζωῆς ἐνέργειαν ἀναγκαιότατα μέλη· β', βίος ἄσωτος, ᾧπερ τὰ φυσικῶς τε καὶ ἀναγκαίως παρεπόμενα ὀδυνηρὰν ἤδη παρέχει αἴσθησιν· γ', δεινοὶ τοῦ συνειδότος ἔλεγχοι καὶ φόβοι, οὓς οὐκ ἔτι κατασιγάσαι τις δύναται· δ', παντοῖα πάθη ψυχῆς ἀκάθεκτα, οἷον ὑπερηφανία, κενοδοξία, φθόνος, ζηλοτυπία, ὀργή, ἡδυπάθεια, καὶ ταῦτα ἐπειδὰν τῶν ἐφετῶν ἀποτυγχάνωσι· έ, κακουργήματα κολάσεσιν αὐστηραῖς ὑπὸ τῶν νόμων, ὅταν φωραθῶσι, τιμωρούμενα· ς', δυστυχήματα καὶ πενία μεγάλη, καὶ καταφρόνησις·

μάλιστα δὲ, ἐὰν καὶ αἰσχύνη ἄκαιρος προσῇ, ἢ δυσπιστία εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν· ζ', ἀποδειλίασις καὶ μικροψυχία ἐν τοῖς δεινοῖς, καὶ ἀπελπισία [ἐκ μελαγχολίας· πάντα γὰρ ταῦτα δεινῶς τὴν τοῦ ἀνθρώπου γνώμην διαστρέφει, καὶ εἰς παραφροσύνην φέρει, ἥτις εἰς κατάλυσιν τῆς ζωῆς τελευτᾷ. Ἐν πολλοῖς δὲ καὶ ἄδηλος ἡ αἰτία μένει, ἀλλ' ὅμως ἕν, ἢ καὶ πλείω τούτων τῶν εἰρημένων ἀεὶ ὑπάρχει, ὡς ἐκ τοῦ παρεληλυθότος βίου τοῦ αὐτόχειρος πιθανώτατα εἰκάζεται. Ἐπεὶ δὲ σπανίως ἂν ἡ ἀληθὴς αἰτία ἀνευρίσκοιτο τῆς αὐτοχειρίας, συλλυπεῖσθαι χρὴ μᾶλλον καὶ πενθεῖν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις διὰ τὸ φιλάδελφον, ἢ αὐστηρούς τε καὶ ἀσπλάγχνους εἶναι κριτάς.

§. 64. *Περὶ τῶν λεγομένων πρὸς παραμυθίαν περὶ τούτου.*

Α'. Οὐδαμοῦ, φασιν, ἐν ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς φαίνεται ἀπαγορευομένη ὡς ἀθέμιτον ἡ αὐτοκτονία· οὐκ ἄρα ἀθέμιτον.

Β'. Τὸ καλῶς ἀποθανεῖν κρεῖσσον, ἢ τὸ ζῆν αἰσχρῶς. Ὅταν ἄρα οὐδὲν ἕτερον προσδοκᾷ, ἢ ὄνειδος καὶ δυστυχίαν, οὐκ ἂν εἴη ἀθέμιτον ἡ αὐτοχειρία.

Γ'. Ἐπειδὰν ἄχθος ᾖ τις περιττὸν ἐν τῷ κόσμῳ, μηδενὶ μηδεμίαν παρέχειν ὠφέλειαν δυνάμενος, τί ἂν ἔτι ζώῃ;

Δ'. Εἰ τὸ ζῆν δῶρόν ἐστι τοῦ Θεοῦ καὶ εὐεργεσία πᾶσι τοῖς αὐτοῦ μετέχουσιν, ἐμοὶ δὲ οὐκ ἔτι ἡδὺ, ἀλλὰ καὶ μάλα ἀλγεινὸν καθίσταται, πῶς ἂν εἴη ἀθέμιτον ἀποδοῦναι αὐτὸ τῷ δωρησαμένῳ, ἐπεὶ οὐκ ἔτι μοι ἡδὺ οὐδ' εὐεργεσία τυγχάνει; Οὕτω καὶ διανοοῦνται καὶ λέγουσιν οἱ τὸ ζῆν βαρέως φέροντες, δικαιῶσαι πειρώμενοι ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων τὴν αὐτοκτονίαν. Ἀλλ' οἱ λόγοι οὗτοι ληρήματά εἰσιν ἄντικρυς κενὰ καὶ ἀνίσχυ-

ρα. Ὁ γὰρ τῶν τοῦ ζῆν δυσχερειῶν μετὰ μακροθυμίας τε καὶ καρτερίας ἀνεχόμενος, οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ τῆς ἀρετῆς ἥρως, οἷος οὐδέποτε ὁ αὐτόχειρ φαίνεται, ἀλλὰ καὶ πόῤῥω τοῦ ἡρωϊσμοῦ εὑρίσκεται. Ἐπεὶ δὲ πολλάκις ὁ εἰς τὴν αὐτοχειρίαν πειρασμὸς μέγας ἐστὶ καὶ δεινὸς, φυλαττέσθω πᾶς τις ἀπὸ παντὸς πράγματος, ὃ καὶ μακρόθεν δύναται παραφέρειν εἰς αὐτήν· ἐπιμελείσθω δὲ ἐν καιρῷ καὶ φίλους ἀγαθοὺς κτᾶσθαι, καὶ συνετοὺς συμβούλους, ἵνα καὶ ὁδηγίαν καὶ παραμυθίαν ἐν τοῖς πειρασμοῖς παρ' αὐτῶν λαμβάνῃ· καὶ βίου σώφρονος φροντιζέτω, ὃς ἐκ τῆς ἀνυποκρίτου πίστεως, καὶ τῆς εἰλικρινοῦς καὶ θερμῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης γίνεται, καὶ ὑποθαλπέτω διηνεκῶς τὴν ἐπὶ τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα καὶ πατρικὴν πρόνοιαν σταθερὰν πεποίθησιν. Ἐπιτηρείτω δὲ ἀδιαλείπτως καὶ τὴν ἑαυτοῦ κλίσιν, καὶ τὰς τῶν αἰσθήσεων παθήσεις, ἵνα εἰς μηδὲν ἀθέμιτον ἀποκλίνωσι, μηδ' ἐπιχειρείτω πράγμασι περιττοῖς, καὶ ταραχὴν τῷ πνεύματι ἐπάγουσι, καὶ τὴν εὐθυμίαν ἀφαιροῦσι, καὶ τὴν ζωὴν καταπικραίνουσι, καὶ μισητὴν αὐτὴν ἀπεργαζομένοις, ἀλλ' ὅσον ἔνεστι, φευγέτω ταῦτα· ὅπου δ' ἂν μὴ δυνατὸν ᾖ φυγεῖν, ἐγκαρτερείτω γενναίως· οὕτω γὰρ οὐκ ἄν ποτε εἰς νοῦν ἐπέλθοι ἡ αὐτοχειρία.

§. 65. *Ὅτι ὑπὸ τοῦ θείου νόμου ἡ αὐτοχειρία ἀπαγορεύεται.*

Ἡ τῆς αὐτοχειρίας ἀπαγόρευσις οὐ μόνον τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν σχέσει καὶ τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἔγκειται, ἀλλὰ δὴ καὶ τῇ τοῦ θείου νόμου ἐντολῇ τῇ λεγούσῃ «οὐ φονεύσεις». Εἰ γὰρ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, καὶ ναὸς καὶ ἁγιαστήριον ὁ ἄνθρωπος, ὁ φθείρων ἄρα τὴν εἰκόνα ταύτην, ἢ ἐν ἑαυτῷ, ἢ καὶ ἐν ἄλλῳ, ἐχθρὸς δείκνυται τῷ Θεῷ, καὶ

ἀγνώμων πρὸς τὸν πανάγαθον αὐτὸν εὐεργέτην. Οὕτω φησὶν ὁ μακάριος Παῦλος, » Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; ὅστις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεὸς, ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινες ἐστε ὑμεῖς (α). » Διὰ τοῦτο καὶ μέγιστον πάντων τῶν γινομένων ἁμαρτημάτων πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα λέγεται ἡ αὐτοχειρία. Ἀλλὰ δεῖ κἀνταῦθα ἐξετάζειν καὶ κρίνειν μετὰ προσοχῆς τὰ κατὰ μέρος, τὸν βαθμὸν τῆς συνειδήσεως, τῆς προαιρέσεως τὸν σκοπὸν, καὶ τὰ λοιπὰ, ἐν οἷς ἡ αὐτοχειρία ἐπράχθη. Ἐπεκτείνεται δὲ μάλιστα ἡ ἀπαγόρευσις οὐ μόνον ἐπὶ τὴν βίᾳ καὶ ἐπίτηδες γινομένην αὐτοχειρίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸν ἑκούσιον κίνδυνον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγιείας καὶ τῆς τοῦ σώματος ἀκρωτηριάσεως ἢ κολοβώσεως, ἥπερ ἐκ τῆς ἀκολασίας, ἢ κενῆς περιεργείας, ἢ ἐκ πλεονεξίας ἐπιγίγνεται· ἡ γὰρ ζωὴ καὶ ἡ ὑγίεια καὶ ἡ τοῦ σώματος ἀκεραιότης ὄργανα ὑπάρχουσι τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν τοῦ κρατίστου τέλους ἐπιτυχίαν. Καί περ οὖν αὐτόχειρες κυρίως λέγοιντ' ἂν οἱ μετὰ γνώμης τὸ ζῆν καταλύοντες, οὐκ εἰσὶ μέν τοι ἀλλότριοι τῆς κατὰ τὴν αὐτοχειρίαν ἁμαρτίας, καὶ οἱ ἐξ ἀπερισκεψίας καὶ ἐλαφρίας ἐπιχειροῦντες πράγμασιν, ἐξ ὧν ἕπεται ἀναγκαίως ἡ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγιείας φθορὰ, καὶ ἡ τῶν μελῶν τοῦ σώματος, οἷά εἰσιν ἡ πάλη, ἡ ἀνάβασις, ἡ ἀναῤῥίχησις, ἡ νῆξις, ἡ ἄρσις βάρους τινος, καὶ τὰ τοιαῦτα, ἔτι δὲ αἱ ῥιψοκίνδυνοι παιδιαὶ καὶ τὰ ἀθύρματα, ἡ οἰνοφλυγία, ἡ ἀδδηφαγία, ἡ τῶν σαρκικῶν ἡδονῶν ἄμετρος ἀπόλαυσις· πλεῖστοι γὰρ ὅσοι ὑπὸ τούτων καὶ πολλῶν ἄλλων διασπῶσι πρὸ ὥρας τὸν τῆς ζωῆς μίτον, ἢ

(α) Α'. Κορ. γ'. 16-17.

φθείρονται καὶ ἀνίκανοι πρὸς τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ καθίστανται· διὸ καὶ ὑπεύθυνοί εἰσιν οἱ τοῖς τοιούτοις ἐπιχειροῦντες, καὶ τοσούτῳ μεῖζον, ὅσῳ καὶ ἡ ἀπερισκεψία καὶ ἡ κουφότης, ᾗ πράττουσι τὸ τῇ ζωῇ βλαβερὸν, καὶ τὸ τέλος δὲ, πρὸς ὃ πράττεται, ἀγεννέστερον καὶ ὀλεθριώτερον.

§. 66. *Περὶ τῆς ἀξίας ἐν γένει τοῦ ζῇν.*

Ἐπειδὴ ἡ ζωὴ ἡμῶν τὸ μέσον ἐστὶ, δι' οὗ ἂν τοῦ τέλους ἡμῶν τύχοιμεν, ἀναγκαῖον ἄρα καὶ ὑπάρχειν αὐτὴν, καὶ πρὸς τοῦτο ἀφορᾶν, καὶ χρησίμην εἶναι, καὶ ὡς ἀναγκαίαν τῇ ἐπιτυχίᾳ ταύτῃ τιμᾶν, καὶ ἀντέχεσθαι αὐτῆς ἐπιμελῶς. Ὥστε ἡ τῆς ζωῆς ἀξία οὐχ ἔστιν ἀπόλυτος, ἀλλὰ σχετικὴ μόνη, ὑπόκειται δηλονότι ὡς μέσον τῆς ἠθικῆς ἡμῶν τελειότητος. Εἰ οὖν ἐν τοιούτοις καιροῖς εὑρεθείημεν, ὥστε ἀναγκαζόμεθα δυοῖν θάτερον ἑλέσθαι, ἢ τὴν ζωὴν, ἢ τὴν τῆς ἠθικῆς ἡμῶν τελειότητος ἐπίδοσιν, αἱρετώτερον ὁμολογεῖται τὸ δεύτερον, τὴν δὲ ζωὴν γενναίως παραδοτέον· ἡ γὰρ ἠθικὴ τελειότης, ὡς ἐξομοίωσις πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ τελικώτατος τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸς, ζητητέα ἐστὶ πρὸ παντὸς ἄλλου παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰς αὐτὴν διὰ παντὸς σπεύδειν ὀφείλει, καὶ οὐδέποτε οὐδαμῶς ἀφαιρεθῆναι ἔξεστιν. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ κανὼν, ὡς ἀρχὴ ἢ νόμος ἠθικὸς, « Μηδέποτε ἐξωνεῖσθαι τὴν ζωὴν ἀντὶ τῆς ἠθικῆς τελειότητος, ἀθετοῦντα τὸν ἠθικὸν νόμον· » ὃ δηλοῖ, ὅτι ἐάν τίς ποτε ἐν τοιούτοις καιροῖς εὑρεθῇ, ἐν οἷς, ἵνα τὸ ζῇν διασώσῃ, ἀναγκαῖον διασπάσαι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρὸς τὸ ὁμόφυλον σχέσιν, καὶ προδοῦναι τὴν ἀρετὴν, τότε τῆς ζωῆς μᾶλλον, ἢ τῆς ἀρετῆς καταφρονῆσαι δεῖ. Τότε γὰρ μάλιστα ἰσχύει τὸ

κρεῖσσον γενναίως ἀποθανεῖν, ἢ αἰσχρῶς ζῆν· τῇ γὰρ ἀρετῇ μηκέτι λυσιτελοῦσα ἡ ζωὴ πᾶσαν ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτῆς ἀξίαν. Περὶ τούτου ἔλεγεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν: « Ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτήν, καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν (α). » καὶ ἀλλαχοῦ « Τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον, ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; (β)» Ἀλλ' ἐρεῖ τις, εἰ ἅπαξ μόνον μιᾷ τινι πράξει τὸν νόμον ἀθετήσαιμι, ἵνα τηρήσω τὸ ζῆν, πόλλ' ἂν ἔτι ἀγαθὰ ἔργα διαπράξαιμι, ἅπερ οὐκ ἂν ἔσοιντο εἰργασμένα, εἰ τὴν ζωὴν προδεδώκοιμι. Ἆρ' οὐκ ἄδικον τοῦτό γε; δοκεῖ τοίνυν μὴ μόνον ἐξεῖναι, ἀλλὰ καὶ χρῆναι τοιαύτην ἅπαξ παρεκτροπὴν ἢ ἀθέτησιν τοῦ νόμου ποιήσασθαι τῶν ἀγαθῶν χάριν, πρὸς ἃ αὖθις τῇ ζωῇ χρήσομαι. Τῷ λόγῳ τούτῳ φανερῶς διαμάχεται καὶ τὸ λογικὸν καὶ ἡ θεία Γραφή, ἡ μὲν, λέγουσα, « Μὴ ποιήσωμεν τὰ κακὰ, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ (γ). » Τὸ δὲ, ὅτι περὶ τῆς ἐν τῷ παρόντι ἀπαιτήσεως τοῦ καθήκοντος μόνον ἐσμὲν βέβαιοι, περὶ δὲ τοῦ μέλλοντος ἀγαθοῦ, ὃ ἔσοιτ' ἂν, εἰ οὕτως αἰσχρῶς τὴν ζωὴν τηρήσαιμεν, οὐδαμῶς ἐσμὲν βέβαιοι· ἄδηλον γὰρ ὅλως, εἰ μὴ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ ἐν πάσῃ ὥρᾳ ὑπ' ἀδοκήτου συναντήματος ἀφαιρεθείη ἡμῖν αὕτη. Διὰ τοῦτο ἔσται ἡμῖν κανὼν ἀπαράβατος οὗτος. Πράττειν, τό γε νῦν ἔχον, τὸ παρὰ τοῦ καθήκοντος ἀπαιτούμενον, περὶ δὲ τοῦ μέλλοντος τῇ προνοίᾳ μελήσει. Τοῦτο καὶ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ὑπαινίττεται, « Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιο-

(α) Ἰωάν. ιβ', 25. (β) Μαρκ. ή. 36. (γ) Ῥωμ. γ'. 4.

σύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ἡμῖν (α). » Ἵνα δὲ μάλιστα πιστοὶ τῷ καθήκοντι μένωμεν, ἀναγκαῖον ὀρθῶς περὶ τῆς παρούσης ζωῆς γινώσκειν, καὶ τὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου μετριάζειν φόβον, ὃς οὐδόλως τοῖς πιστοῖς ἁρμόττει. Ἔσται δ᾽ ἡμῖν τοῦτο, ἐὰν τὴν ἀπὸ τῆς πίστεως περὶ αὐτῶν πληροφορίαν ἐπιμελῶς ζητῶμεν.

§. 67. *Ἡ κατὰ τὴν πίστιν ἰδέα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου.*

Ἡ μὲν παροῦσα ζωή, κατὰ τὴν τῆς πίστεως διδασκαλίαν, γυμναστήριόν ἐστι καὶ δοκιμασίας χρόνος βραχύς, ἐν ᾧ δεῖ ἀναπτυχθῆναι ἡμᾶς καὶ δεῖξαι, εἰ ἄξιοι τοῦ κρείττονος ἀγαθοῦ ἐσμέν· οὕτω λέγει ὁ θεῖος Ἰάκωβος, « Μακάριος ἀνήρ, ὃς ὑπομένει πειρασμόν, ὅτι δόκιμος γενόμενος, λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν (β). » Πρὸς δὲ τοῦτο κεῖται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ πρὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἅπας ὁ ὁρατὸς κόσμος, ᾧ παντοίως χρῆσθαι δύναται, ἀλλ᾽ ὅμως οὐχ ἀδιάφορον οὐδ᾽ ἴσον ὑπάρχει τό, ὅπως αὐτῷ ἐχρήσατο, ἀλλὰ δεῖ πως χρῆσθαι κατὰ τὴν τοῦ λογικοῦ ὑφήγησιν, καὶ τὴν τοῦ νόμου τοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ κρείττονι χειρὶ ἐγγεγραμμένου. Εἰ μὲν οὖν τῇ διττῇ ταύτῃ ὑφηγήσει πιστῶς ἕπεται, οὐδόλως παρεκτρεπόμενος, ἢ καὶ παρεκτραπείς, σπουδάζει αὐτίκα ἐπανιέναι, καὶ τὸ ἡμαρτημένον ἐπανορθῶσαι, ἄξιος δείκνυται τῆς κρείττονος μερίδος· εἰ δὲ τοὐναντίον, τῇδε κἀκεῖσε ἀμφιῤῥέπων, διὰ παντὸς κατὰ τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς πράττει, αὐστηροτέρας δοκιμασίας δείκνυσιν ἑαυτὸν δεόμενον. Οὕτως ἡ παροῦσα ζωὴ ἁπλοῦν φαίνεται γυμναστήριον, καὶ χρόνος δοκιμασίας βραχύς, διὰ τοῦ-

(α) Ματθ. ς΄. 33. (β) Ἰακ. α΄. 12.

το καὶ πρὸς τὸν καιρὸν τῆς γεωργίας καὶ τῆς σπορᾶς παραβάλλεται, καὶ κατὰ τοῦτο λέγει ὁ μακάριος Παῦλος, « Ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει, καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει (α). » Ὁ δὲ θάνατος, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς πίστεως, ἔστι καὶ οὗτος χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος, καὶ μετάβασις αὐτῆς, ἢ εἰς τὸν τῆς κρείττονος καὶ μακαριωτέρας μερίδος χῶρον, ἧς ἐδείχθη ἄξιος τῇ δοκιμασίᾳ ἐγκαρτερήσας, ἢ εἰς τὸν τῆς αὐστηροτέρας δοκιμασίας πρὸς αἰωνίαν κόλασιν αὐτῆς. Ἡ δὲ κρείττων μερὶς ἡ μετὰ θάνατον ἀποκειμένη τῷ πνεύματι, ὑπάρχει γαλήνη ἀτάραχος εἰς αἰῶνας, καὶ ἀμοιβὴ τελεία πάσης τῆς ἐν τῷ παρόντι βίῳ δοκιμασίας καὶ θλίψεως, καὶ παντὸς τοῦ ἀγῶνος, ὃν ὑπέστη. Αὕτη ἐστὶν ἡ μακαριότης, ἐν ᾗ χαίροντες καὶ ἀγαλλόμενοι ἀγαλλίασιν θείαν καὶ ἄῤῥητον, θερίσομεν τὸ ἐν θλίψει καὶ ἐν δάκρυσι καὶ στεναγμοῖς σπαρὲν ὑφ' ἡμῶν ἐν τῷ παρόντι βίῳ· μακαριότης, ἐν ᾗ προσπελάσομεν τῷ Θεῷ τῷ αἰωνίῳ πατρὶ ἡμῶν καὶ δημιουργῷ, ἀφικόμενοι εἰς τὸ ἡμέτερον τέρμα, καὶ τοῖς μακαρίοις πνεύμασι πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος ἐν τῇ εὐσεβείᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ καὶ τῇ χρηστότητι τοῦ βίου διαλαμψάντων. Τὸ γενέσθαι τοίνυν ἡμᾶς τῆς κρείττονος ταύτης μερίδος ἀξίους, τοῦτό ἐστι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς ἅπασα ἡ περὶ ἡμᾶς αὐτοῦ οἰκονομία τρανώτατα μαρτυρεῖ, καὶ ὁ θεῖος Παῦλος κηρύττει, « Τοῦτο γάρ, φησι, καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν (β). » Τούθ' ἕνεκα ὀλίγον καὶ πρὸ τοῦ σωτηρίου πάθους ἔλεγε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ὁ Κύριος « Μὴ ταρασσέσθω ὑ-

(α) Β'. Κορ. Θ'. ς'. (β) Α'. Τιμ. β'. 4.

μῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω, πιστεύετε εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν, εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν, πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν. κ.τ.λ. (α). » Εἰ οὖν ἐναργῶς κατανοήσαιμεν, τί ἐστιν ἡμῖν ἡ παροῦσα ζωή, καὶ τί ἂν ἔσοιτο ἡ μέλλουσα, πῶς ἂν ἔτι τὸν θάνατον ὀρρωδήσαιμεν; μᾶλλον δέ, πῶς οὐκ ἂν αὐτὸν ὡς φίλον ἢ ἀγαθὸν ἄγγελον λογισαίμεθα, ἐν χαλῷ παριστάμενον, καὶ εἰς τὸν Θεὸν καλοῦντα ἡμᾶς, καὶ ἐπανάγοντα εἰς τὴν ἀρχαίαν ἡμῶν πατρίδα; Τοσοῦτον δὲ μόνον ἀναγκαῖον, ἵνα τὸν βίον οὕτω διάγωμεν, ὥστε ἀγαθὰ μόνον ἀεὶ τὸν θάνατον ἐπιόντα ἀναγγέλλειν. Ἐν τοιαύτῃ οὖν πληροφορίᾳ γενομένοις, πῶς ἂν ἔτι ἐπέλθοι τὸ βουληθῆναι φαύλῃ τινὶ πράξει, ἢ ἀδικίᾳ, ἢ παραβάσει τοῦ καθήκοντος ἀπαλλαγῆναι τοῦ θανάτου; ἥκιστα δὲ πρὸς ἀγεννέστερα τέλη πράττειν τι, ὅπερ τῇ γενέσει ἡμῶν καὶ τῇ ἀξίᾳ καὶ τῇ κλήσει ἀπᾴδει.

§. 68. *Περὶ τοῦ θετικοῦ καθήκοντος τοῦ τὴν ζωὴν ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ διδόναι.*

Ὅτι μέν, ἀνάγκης ἐπικειμένης δι' αἰσχρᾶς καὶ ἀθεμίτου πράξεως ἐξαγοράσαι τὸ ζῆν, παραδιδόναι αὐτὸ μᾶλλον δεῖ, ἢ τηρῆσαι, εἴρηται. Ἐὰν δέ, θετικοῦ καθήκοντος ἡ ἐκπλήρωσις οὕτω πολλοῖς, ἤ τισι τῶν πλησίον ἡμῶν διαφέρῃ, ὥστε καὶ κινδυνεύσειεν ἂν ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀσφάλεια αὐτῶν, εἰ μή τις καὶ μετὰ κινδύνου τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς φθάσας βοηθήσειε καὶ διασώσειεν αὐτούς, τότε ὁμολογουμένως ἀπαιτεῖ τὸ καθῆκον, ἵνα τις τὴν ζωὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῆς τῶν πολλῶν σωτηρίας· Οἷον ά, ὅταν

(α) Ἰωάν. ιδ'. 1-3

ἡ πατρὶς καὶ ἡ ἐκκλησία εἰς τοῦτο κινδύνου τε καὶ ἀμηχανίας ἥκη, ὥστε καὶ ἐρημωθῆναι, ἢ γοῦν δουλωθῆναι ἀπειλοῦνται, εἰ μήτις διακινδυνεύων τὸ ζῆν, τὴν προστασίαν αὐτῶν ἀναδέξαιτο. 6ʹ, Ἐν πυρκαϊᾷ, ἡ πλημμύρρᾳ, ἢ λοιμῷ, ἢ ἄλλοις τοιούτοις κοινοῖς δυστυχήμασιν, ἢ πόλεων καὶ χωρῶν ὅλων, ἤ τινων τῶν τῆς χώρας καὶ τῆς πόλεως. Ἐν γὰρ πᾶσι τοῖς τοιούτοις ἀνάγκη καὶ κινδυνεύοντα τὸ ζῆν βοηθεῖν· καθῆκον γὰρ τὴν ἑνὸς ζωὴν ὑπὲρ τῆς τῶν πολλῶν σωτηρίας κινδυνεῦσαι· καὶ τοῦτο ἔνθα ἂν δέῃ ἐπικουρίας τε καὶ βοηθείας τῆς ταχίστης. Μὴ ἐπείγοντος δὲ μήτε ἰδίᾳ μήτε δημοσίᾳ, ἢ καὶ τεταγμένων ἰδίως τινῶν ἐν ταῖς τοιαύταις ἀνάγκαις βοηθεῖν, αὐτοῖς μὲν καθήκει ἀφειδῶς τε καὶ ἀνυπερθέτως βοηθεῖν ὁπωςδήποτε, τοῖς δὲ λοιποῖς, ὅπου μάλιστα ὁ ζωὴ τὸ κινδυνευόμενόν ἐστιν, οὐ καθήκει τὴν ἰδίαν ζωὴν διακινδυνεύειν. Τῷ μὲν οὖν ἀγνοοῦντι τὴν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν, καὶ τὸ ὕψος τῆς κλήσεως, καὶ τὸ ἔσχατον τέλος, καὶ τὴν μακαριότητα τὴν ἐκδεχομένην αὐτὸν πέραν τοῦ τάφου, βαρὺ τοῦτο φαίνεται καὶ παρὰ φύσιν· τῷ δὲ καλῶς περὶ πάντων τούτων διδαχθέντι οὐ τοιοῦτο δοκεῖ, ἀλλὰ προθύμως καὶ τὸν τῆς ζωῆς κίνδυνον ἀναδέχεται, ὅπως τοῖς ἄλλοις ἡ σωτηρία γένηται. Οἶδε γὰρ καὶ πεπίστευκεν, ὅτι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων σωτηρίας τιθείς, ἐξαγοράζει διὰ τούτου τὴν ὄντως ζωὴν τῶν δικαίων. Εἶτα κἀκεῖνο ἐνθυμητέον, ὅτι τὸ τιθέναι τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ἄλλων, οὐχ ἀεὶ τὴν ὄντως παράδοσιν καὶ καταστροφὴν τῆς ζωῆς σημαίνει, ἀλλʼ ὅτι οὐ θέμις, φειδόμενον τῆς ζωῆς, ἀπολείπεσθαι τοῦ καθήκοντος, ἀλλὰ καὶ τοῦ θανάτου καταφρονοῦντα, αὐτὸ πάντως ἐκπληροῦν. Οὐ γὰρ δὴ συμβαίνει ἀεὶ καὶ ἔργῳ τὴν ζωὴν καταλύειν, ὁσάκις ἄν τις αὐτὴν ἐκ τοῦ καθήκοντος διακινδυνεύσειεν, οὐδʼ ἅπαξ μόλις, εἰ

καὶ ἑκατοντάκις κινδυνεύσειεν· ἀλλ' ἐνδέχετο καὶ αὐτίκα κατὰ πρῶτον συμβῆναι, καὶ γενόμενον, εὖ ἂν ἔχοι· προσφέρεται γὰρ οὕτω θυσία τῷ ἰδίῳ καθήκοντι καὶ τῇ κλήσει· καὶ μὴ γενόμενον, πάλιν ἡ προαίρεσις ἴση καὶ τῇ πράξει λογίζεται· εἰ γὰρ καὶ ζῇ ἔτι, ἀλλ' οὖν ὑπὲρ τῆς κακῶς ἐχούσης ἀνθρωπότητος ἑκουσίως προσηνέχθη. Οὕτω προσφέρονται καθ' ἑκάστην εἰς θυσίαν οἱ ἰατροί, οἱ πνευματικοί, καὶ ἱερεῖς, οἱ νοσοκόμοι, καὶ οἱ στρατιῶται, ἐὰν μὴ μόνον ἕνεκεν τῆς εὐτελοῦς ἀντιμισθίας ταῦτα πράττωσιν, ἀλλ' ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως πιστοὶ διαμένωσιν, ἐν ᾧ ἕκαστος ἐκλήθη, καὶ ἀκριβῶς τὸ καθῆκον ἐπιτελῶσι, κἂν κίνδυνος τῇ ζωῇ ἐπικέηται, καίτοι πολλάκις αὐτὴν διασώζουσιν. Ὁ δ' ἐν τοῖς τοιούτοις, φειδοῖ τῇ ἑαυτοῦ ἀπολειπόμενος τοῦ καθήκοντος, οὐκ ἀνεύθυνος ἔσται, καὶ ἡ εὐθύνη ἀνάλογος γίνεται τῷ μεγέθει καὶ τῇ σπουδαιότητι τοῦ παραλειπομένου καθήκοντος.

§. 69. *Περὶ τοῦ θανατιᾷν.*

Πολλάκις φαίνονταί τινες θανατιῶντες, οἷον ὁ Δαυὶδ ὅτε ἐθρηνῴδει « Οἴμοι, ὅτι ἡ παροικία μου ἐμακρύνθη! » Ἐξάγαγε, ἔλεγε πρὸς τὸν Θεόν, ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχήν μου! Ὁ Ἰώβ, « ἵνα τί, λέγων, ἐκ κοιλίας με ἐξήγαγες, καὶ οὐκ ἀπέθανον, ὀφθαλμὸς δέ με οὐκ εἶδε; διατί γὰρ ἐκ γαστρὸς εἰς μνῆμα οὐκ ἀπηλλάγην (α);» Ὁ δὲ μακάριος Παῦλός φησι, « Ἐμοὶ τὸ ζῆν Χριστός, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκί, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου, καὶ τί αἱρήσομαι, οὐ γνωρίζω; συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο, τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι· πολλῷ γὰρ

(α) Ἰώβ. ι. 18.

μᾶλλον κρεῖσσον· τὸ δὲ ἐπιμένειν ἐν τῇ σαρκὶ, ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς (α). »· Τί οὖν ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία δοκεῖ; Κατὰ τὴν τῆς πίστεως διδασκαλίαν, εἰ μὲν ἐκ κόρου γίνεται τοῦ ζῆν, ἢ ἐξ ἀθυμίας καὶ ἀκηδίας, ἢ ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ διάγειν ἐν κόποις καὶ μόχθοις καὶ ἐν θλίψεσι καθ' ἑκάστην, ἢ ἐκ τοῦ μηκέτι τῶν ἡδονῶν ἀπολαύειν δύνασθαι, ὅσον ἡ διεφθαρμένη σὰρξ ἐφίεται, κακοήθης δήπου καὶ παράνομός ἐστιν ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία, καί τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ διὰ τὴν μετ' αὐτῆς ὑπάρχουσαν ἀθυμίαν καὶ δυσαρέσκειαν, κωλύει τὴν τῶν καθηκόντων ἐκτέλεσιν. Εἰ δ' ἐκ τοῦ εὐσεβοῦς τε καὶ ἠθικωτάτου ἐπαισθήματος, καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν σπουδῆς πρόεισιν, ἵνα μᾶλλον ἐν ἀπολαύσει αὐτοῦ γένηται, ἢ τὴν προθυμίαν μόνον δηλοῖ τοῦ καταλιπεῖν τὸν βίον, ὅταν αὐτὸς ὁ Θεὸς εὐδοκῇ, ὀρθὴ τότε καὶ ἠθικωτάτη ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία. Ὁ γὰρ ὄντως ἐνάρετος, πρόθυμος ἐν παντὶ καιρῷ δείκνυται τὸ καθῆκον ποιεῖν εἴτε πρὸς τὴν ζωὴν, εἴτε πρὸς τὸν θάνατον. Ἵνα τοίνυν ὀρθῶς περὶ αὐτῆς κρίνωμεν, θεωρητέον τὸ αἴτιον, καὶ τὸ τέλος τῆς ἐπιθυμίας. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ζῆν ἰσχύει· εἰ μὲν γὰρ καὶ αὕτη ἐκ λόγου καὶ πρὸς τέλος ἀγαθὸν ὑπάρχει, ἀγαθή ἐστι, κακὴ δὲ, εἰ ἐκ κακοῦ καὶ πρὸς κακόν.

§. 70. *Περὶ τῆς ἀμύνης.*

Πολλαχῶς ἐνδέχεται τὴν ζωὴν κινδύνοις περιπίπτειν νῦν μὲν ὑπὸ φυσικῶν, νῦν δὲ καὶ ὑπὸ προαιρετικῶς ἐνεργουσῶν δυνάμεων· κατὰ πάντα δὲ χρόνον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογεῖται τὸ, ὅσον ἐνδέχεται, δικαίως τε

(α) Φιλιπ. ά. 21—24.

καὶ νομίμως ἀγωνίζεσθαι, καὶ ὑπὲρ αὐτῆς τὸν ἀδικεῖν βουλόμενον ἀμύνεσθαι. Ἐὰν οὖν ἀδίκως ἀποκτεῖναί μέ τις ζητῇ, ἐγὼ δὲ οὐκ ἂν ἄλλως δυνηθείην τὸν κίνδυνον διαφυγεῖν, ἢ πλήξας καὶ καταβαλὼν αὐτὸν, τί μοι καθήκει ἐν τῷ τοιούτῳ ποιεῖν; Πότερον, παραδοῦναι κἀνταῦθα τὴν ζωὴν, ἢ σῶσαι, ἀποκτείναντα τὸν πολέμιον; Περὶ τούτου καὶ αὖθίς φαμεν, ὅτι τὸ καθῆκον τοῦ μὴ φονεῦσαί τινα, εἰ καὶ ἀποφατικὸν, οὐχ ὑπάρχει ἀπόλυτον, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ κτεῖναι οὐκ ἀθέμιτον, οἷον ὅταν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀδίκως τε καὶ βιαίως ἡ ζωὴ προσβάλληται, καὶ οὐκ ἂν ἄλλως διασωθείη, ἢ καταλυθείσης τῆς τοῦ προσβάλλοντος ζωῆς· πλὴν ἀλλὰ τοῖς ἐπιεικεστέροις τῶν μέσων χρῆσθαι δεῖ ἐν πρώτοις εἰς ἄμυναν, εἰ ἐξείη· εἰ γάρ τις τῇ φυγῇ, ἢ τῇ ἐπικλήσει ἄλλων ἀθρώπων εἰς βοήθειαν, ἢ τῇ ἀφοπλίσει τοῦ ἀντιπάλου διαφυγεῖν τὸν θάνατον δύναιτο, τοῦτο ἄριστόν τε καὶ ἀσφαλέστατον καὶ συντομώτατον. Ἀδυνάτου δὲ τούτου ὄντος, ἀνάγκη τότε καὶ ἐπὶ τὰ ἀπηνέστερα χωρεῖν, αἰκίζοντα, ἢ πηροῦντα, ἢ καὶ ὅλως ἀποκτείνοντα τὸν ἀδίκων χειρῶν ἄρξαντα καὶ βιαζόμενον. Ἐφ' ὅσον οὖν ἐνδέχεται, φειστέον τῆς τοῦ βιάζοντος ζωῆς, καὶ τὸν ἀμυνόμενον οὐδέποτε δεῖ τὸν θάνατον τοῦ ἀδικοῦντος προτίθεσθαι, ἀλλὰ τὴν ἑαυτοῦ σωτηρίαν μόνην. Οὕτω γὰρ ἐπιχειρῶν, καὶ τοῦ κακούργου εἰς τοῦτο ἥκοντος, ὥστε μηδεμίαν λείπεσθαι ἐλπίδα τοῦ σωθῆναι, ἀλλ' ἀνάγκη πᾶσα, ἢ θανεῖν αὐτὸν, ἢ τὸν ἀδικοῦντα κτεῖναι, ἀθῷος ἔσται ἀπὸ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἄλλων δικαστῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ συνειδήσεως, καὶ ἐπὶ τοῦ θείου δικαστηρίου. Οὐδὲν γὰρ ἄλλο ἐν τῷ τοιούτῳ πράττει, ἢ ὃ ὀφείλει πράττειν, συνεχόμενος ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ἵνα τὴν ἑαυτοῦ διατηρήσῃ ζωὴν, ἀδίκως τε καὶ ἀνόμως κινδυνεύουσαν. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ φυσικὸν δίκαιον καὶ ἡ φυσικὴ ἐπιείκεια

τοῦτο ἀπαιτοῦσιν, ἵνα ὁ ἀδίκως ἐπιχειρῶν καὶ βιαζόμενος μᾶλλον ἀπολέσῃ τὸ ζῆν, ἢ ὁ ἀθῶος καὶ μηδὲν ἀδικῶν, ὅπου οὐκ ἔνι αἵρεσις ἑτέρα ἢ τὸν ἕτερον θανεῖν. Est haec non scripta, sed nata lex, lex quam non didicimus, sed ex natura ipsa arripuimus, expressimus. φησιν ὁ Κικέρων (α). Ἀλλά φασιν, ὅτι ὁ Χριστὸς φαίνεται ἀποδοκιμάζων ὅλως καὶ μὴ συγχωρῶν οὐδαμῶς τὴν ἄμυναν. « Ἠκούσατε, ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ, ἀλλ' ὅς τις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιὰν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην κ. τ. λ. » (β). Οἱ λόγοι οὗτοι φαίνονται μὲν ἀπαγορεύοντες πᾶσαν βιαίαν ἀντίστασιν πρὸς τοὺς ὑβρίζοντας, ἀλλὰ κυρίως ἐν αὐτοῖς οὐχ ἡ ἄμυνα, ἀλλ' ἡ αὐτοδικία κωλύεται, καὶ ἡ ταυτοπάθεια, ἐν ᾗ βούλεταί τις τὰ αὐτὰ ἀποδοῦναι τῷ βιαζομένῳ καὶ κακῶς ποιήσαντι, ὅπως καὶ αὐτῷ τὴν αὐτὴν ὀδύνην τε καὶ ζημίαν ἐμποιήσῃ. Τοῦτο ἐκ τοῦ ὅλου λόγου τοῦ Κυρίου κατανοεῖται. Ἐν πολιτείᾳ γὰρ εὐνομουμένῃ, πολλαχῶς δύναταί τις, ἀδικηθεὶς, ἢ ζημιωθεὶς, δικαιωθῆναί τε καὶ ἀποζημιωθῆναι, μηδεμιᾶς αὐτοδικίας δεόμενος, μηδὲ αἰτεῖν ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, μηδὲ τῷ ἀδικοῦντι ἀνθίστασθαι, καὶ μάλιστα, ἐπειδὰν γνωστὴ ἡ μοχθηρία αὐτοῦ ᾖ. Ἐν αὐτῇ γὰρ πρόχειρος ἡ ἀρχὴ, εἰς ἣν καταφυγεῖν χρὴ καὶ δικαιωθῆναι δι' αὐτῆς. Διαφέρει δὲ ὅλως, ὅταν ἡ ζωὴ κινδυνεύῃ· ἀπολεσθείσης γὰρ, οὐκ ἔτι δύναται παρὰ τῆς ἀρχῆς βοήθειαν αἰτεῖν, ἢ τὸ δίκαιον, ἢ ἀποζημίωσιν, διὸ καὶ ἐν τῷ τοιούτῳ αὐτόν τινα χρὴ, ὡς ἂν οἷός τε ᾖ, σώζεσθαι.

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀδίκως ἐπιχειρῶν, εἴποι ἄν τις, εἰς φα-

(α) Orat. pro Milone (β) Ματθ. ε. 38—39

νερὸν κίνδυνον αἰωνίως ἀπολέσθαι καθίσταται, εἰ ἐν τῇ πάλῃ κτάνοιμι αὐτόν. Οὐκ ἄρα χρὴ διὰ τὸ φιλάδελφον, ἑλέσθαι μᾶλλον θανεῖν, ἢ τοιαύτης αὐτῷ ζημίας, οἷα ἡ αἰώνιος κόλασις, αἴτιον γενέσθαι με; καὶ ταῦτα εἰ ἐμαυτῷ σύνοιδα τὰ κατ' ἐμὲ καλῶς ἔχοντα; Ὡς πολλὴν τὴν ὑπόκρισιν ἔχει ἡ ἔνστασις αὕτη. Αὐτὸς γὰρ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς λέγει· « Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ (α). » Ἴσως που ἂν εἴη φρόνιμον τοιαῦτα νεανιεύσασθαι, ἀλλ' οὐκ ἀεί, οὐδὲ πανταχοῦ. Τί γὰρ ἂν τοῦτο πρὸς τὴν κοινὴν ἀσφάλειαν λυσιτελέσειεν; ἢ τί πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν πλησίον ἡμῶν, εἰ οὕτως οἱ βίᾳ καὶ δυναστείᾳ τοῖς ἄλλοις ἐπιχειροῦντες, βοηθοῖντο, καὶ θυσίαις τοιαύταις οἱονεὶ τιμῷντο; Ἆρ' οὐκ ἔστι τοῦτο βοηθεῖν καὶ ἀμύνειν τοῖς πονηροῖς, καὶ ἐνθαῤῥύνειν αὐτούς, ἵνα πλείω καὶ μείζω ἀδικῶσιν; Εἶτα δέ, καὶ πῶς ἄν τις ἀσφαλὴς οὕτως εἴη, ἢ περὶ τῆς ἑαυτοῦ διαθέσεως, ἢ ὅτι ὁ πονηρὸς μετὰ τὸ κακούργημα μεταμεληθήσεται, καὶ διορθωθήσεται; Τοὐναντίον γὰρ ἡ πεῖρα διδάσκει, ὅτι οἱ ἅπαξ εἰς τοῦτο κακίας τε καὶ μοχθηρίας ἀφικόμενοι, οὐκ ἔτι παύονται, πρὶν ἄν τις αὐτοὺς ἐκβάλῃ τοῦ ζῆν. Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων, καὶ τοσαῦτα τῆς τῶν πονηρῶν φειδοῦς συνεπαγομένης κακά, ἀκατανόητον δοκεῖ, πῶς ἂν ἡ φιλαδελφία ὑπαγορεύοι τιθέναι τὴν ζωὴν ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἑκουσίως τε καὶ χωρὶς ἀντιστάσεως, μήτι γε δὴ καὶ ὡς ὀφειλὴν αὐτὸ ἐπιβάλλοι. Χωρὶς δὲ τούτων καὶ ἡ βιαία ἀναίρεσις ἡμῶν, προφανὴς πάντως ἀθέτησις, μᾶλλον δέ, καὶ καταπάτησις ἂν εἴη τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὃν ὀφείλομεν κωλύειν εἰς δύναμιν, καὶ μὴ συγχωρεῖν οὕτω

(α) Ἰωάν. ιέ. 13.

γίνεσθαι. Ἐκ τούτων οὖν δῆλον, ὅτι οὐ μόνον θεμιτὸν, ἀλλὰ δὴ καὶ καθῆκον πολλάκις ἡ ἄμυνα.

§. 71. *Ὅτι καθῆκον τὸ τῆς ὑγιείας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ σώματος ἐπιμελεῖσθαι.*

Ὀργάνου ὄντος, ὡς εἴρηται, τῷ πνεύματι τοῦ σώματος, ἐκ τῆς αὐτοῦ ὑγιείας τε καὶ ἀκεραιότητος ἡ τελεία τοῦ πνεύματος ἐνέργεια ἤρτηται, προαγομένη μᾶλλον, ἢ καὶ κωλυομένη ὑπὸ τῆς κατ' αὐτὸ διαθέσεως. Ἀκέραιον μὲν γὰρ, καὶ ἐν ἀκμῇ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ διατηρούμενον, καὶ τῇ ἀσκήσει γεγυμνασμένον τὸ σῶμα, καὶ εὔκαμπτον, πολλοῖς ἔργοις ἐπιτήδειον ὑπάρχει, οἷς τὸ νοσηρὸν καὶ ἀνάπηρον, ἢ ὑπὸ τῆς τρυφῆς ἐκτεθηλυμένον, ἀνεπιτήδειον ὅλως εὑρίσκεται. Διὰ τοῦτο ἄρα ἐπιμελητέον, ὅσον ἐνδέχεται, τῆς ὑγιείας καὶ τῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὡς μέσων καὶ τούτων πρὸς τὴν ἠθικὴν ἡμῶν τελειότητα, πρὸς ἣν πάντα τὰ κατὰ τὸν ἄνθρωπον δεῖ τείνειν. Ὅλος γὰρ ὁ ἄνθρωπος, οἷός ἐστι, καὶ πνεῦμα καὶ σῶμα, πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ ἀφομοίωσιν ἐκλήθη πλασθείς. Διὸ καὶ τότε λέγεται ὀρθῶς ἐπιμελεῖσθαι τοῦ σώματος, καὶ τῶν αὐτοῦ δυνάμεων, ὅταν πρὸς τὸ ὡρισμένον τέλος ὄργανον αὐτὸ παρέχῃ ἐπιτήδειον, καὶ πρὸς αὐτὸ χρῆται. Πρῶτον μὲν οὖν φυλακτέον, ὅσον οἷόν τε, ἀπὸ πάντων, ὅσα ἂν εἴη ἢ γένοιτο τῇ τοῦ σώματος ὑγιείᾳ καὶ τῇ ἰσχύϊ βλαβερά. Εἶτα δὲ καὶ ποριστέον ἐπιμελῶς πάντα τὰ τούτοις ἐπιτήδεια. Τελευταῖον δὲ, εἴ ποτέ πως βλαβείη, ἐπιμελητέον περὶ τῆς ταχίστης αὐτοῦ ἐπανορθώσεώς τε καὶ ἀναῤῥώσεως, μηδεμιᾶς φειδομένους δαπάνης. * Πρὸς

* Σημ. **Valetudo sustentatur notitia sui corporis, et observatione, quae res aut prodesse soleant, aut obesse, et continentia in victu omni atque cultu corporis tuendi causa, et praetermittendis voluptatibus, postremo arte eorum, quorum ad scientiam haec pertinent. Cicero de offic. L. II. C. 24.**

δὲ ταῦτα ἀφεκτέον ἐπιμελῶς πρῶτον, πάντων τῶν τὴν ὑγίειαν καὶ τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος λυμαινομένων. Τοιαῦτα δ᾽ εἰσὶ ά, ἡ ἐξ ὀλιγωρίας ῥαθυμία· ἐκ γὰρ ταύτης γίνεται καὶ ἡ τῆς ὑγιείας ὀλιγωρία, καὶ ἐν τῷ πορίζεσθαι τὰ τῇ ὑγιείᾳ ἐπιτήδεια κατάχρησις, καὶ πολλὰ τολμηρὰ ἐπιχειρήματα, ὑφ᾽ ὧν πολλάκις ὑποσκάπτεται, ἢ καὶ κατὰ κράτος καταλύεται ἡ ὑγίεια· 6΄, ἡ μαλθακότης καὶ ἐκθήλυνσις ἡ ἐκ τῆς ἄγαν φιλοζωίας πᾶσαν τὴν ἐκ τοῦ καιροῦ, ἢ τοῦ ἔργου, ἢ οἱουδήποτε ἀγῶνος ταλαιπωρίαν φεύγουσα· γ΄, αἱ σφοδραὶ παθήσεις, ἐξαιρέτως δὲ ἡ τῆς λύπης, τοῦ φθόνου, τοῦ θυμοῦ, τῆς φιλαργυρίας, τῆς ἐναγωνίου φροντίδος καὶ μερίμνης, κ. τ. λ. « Ζῆλος καὶ θυμὸς ἐλαττοῦσιν ἡμέρας, καὶ πρὸ καιροῦ γῆρας ἄγει μέριμνα » (α)· δ΄, ἀκράτεια περὶ τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν· « Ὑγίεια γὰρ ψυχῆς καὶ σώματος ποτὸν μέτριον. Μὴ ἀπληστεύου ἐν πάσῃ τρυφῇ, καὶ μὴ ἐκχυθῇς ἐπὶ ἐδεσμάτων. Ἐν πολλοῖς γὰρ βρώμασιν ἔσται πόνος, καὶ ἡ ἀπληστία ἐγγιεῖ ἕως χολέρας. Δι᾽ ἀπληστίαν πολλοὶ ἐτελεύτησαν, ὁ δὲ προσέχων προσθήσει ζωήν » (6)· έ, ἡ ἀσέλγεια καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία, αἳ καὶ σώματα καὶ ψυχὰς ἀπώλεσαν· ς΄, ἡ ἀργία καὶ ἡ ὀκνηρία· ζ΄, ἀλλὰ καὶ πᾶσα διὰ βιαίας καὶ ἐπιμόνου ἐργασίας, καὶ διὰ μακρᾶς ἀγρυπνίας ἢ νηστείας μακρᾶς, καὶ διὰ παντὸς εἴδους ὑπερβολῆς, ἐπὶ πολὺ καὶ ἀδιαλείπτως γινομένης, ἐξάντλησις τῶν σωματικῶν δυνάμεων. Ἀπὸ πάντων οὖν τούτων φυλακτέον, ὡς, κατὰ τὸ μᾶλλον, ἢ ἧττον, τῇ ὑγιείᾳ καὶ τῇ εὐεξίᾳ τοῦ σώματος βλαβερῶν. Χρηστέον δὲ τοῖς ταύτῃ ἐπιτηδείοις, οἷά εἰσι, ά, περιστολὴ τῶν σφοδρῶν παθήσεων, καὶ μάλιστα τῶν φύσει τὴν ὑγίειαν ἐπηρεαζουσῶν· 6΄,

(α) Σειράχ. λ΄. 24. (6) Σειραχ. λζ΄. 31.

μετριότης τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, καὶ ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις καὶ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις, ἡ ἐκ τῆς πεποιθήσεως ἐπὶ τὴν θείαν πρόνοιαν, καὶ ἐκ τῆς ἀγαθῆς συνειδήσεως γινομένη· γ', τήρησις τῶν διαιτητικῶν κανόνων κατὰ τὴν τοῦ σώματος ἐξιδιασμένην κρᾶσιν· δ', ἄσκησις τοῦ σώματος συνεχὴς διὰ τῆς ἐργασίας, καὶ τῆς ἐν ταῖς τοῦ βίου δυσχερείαις καρτερίας. Ταῦτά εἰσι τὰ κυριώτερα τῶν τὴν ὑγίειαν καὶ τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος διατηρούντων· εἰσὶ δ' ἴσως καὶ ἕτερα παρὰ ταῦτα πλείω, ἃ οὐ χαλεπῶς τις εὑρήσει, προσέχων τῇ ἑαυτοῦ φύσει, καὶ δοκιμάζων, τί τὸ χρήσιμον ἢ τὸ βλαβερόν. «Τέκνον! φησὶν ὁ Σειράχ, ἐν τῇ ζωῇ σου πείρασον τὴν ψυχήν σου, καὶ ἴδε τί πονηρὸν αὐτῇ, καὶ μὴ δῷς αὐτῇ. Οὐ γὰρ πάντα πᾶσι συμφέρει, καὶ οὐ πᾶσα ψυχὴ ἐν παντὶ εὐδοκεῖ» (α). Ὁ δὲ μακάριος Πέτρος περιέχει πάντα ἐν κεφαλαίῳ οὕτως· «Ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὑτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὑτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον. Ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθὸν, ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτὴν κ. τ. λ.(β)» «Ὑγίεια καὶ εὐεξία βέλτιον παντὸς χρυσίου, καὶ σῶμα εὔρωστον, ἢ ὄλβος ἀμέτρητος. Οὐκ ἔστι πλοῦτος βελτίων ὑγιείας σώματος» (γ).

§. 72. *Περὶ τῆς ἐν ἀσθενείᾳ θεραπείας*

Συμβαίνει πολλάκις, νῦν μὲν ὑπὸ νόσου, νῦν δὲ ὑπ' ἄλλης αἰτίας, τὴν τοῦ σώματος εὐεξίαν καταλύεσθαι. Οὐ χρὴ τοίνυν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀμεριμνᾷν, [ἀλλ' ἕως ἂν ἐλπὶς βοηθείας λείπηται, βοηθεῖν τῷ σώματι, καὶ

(α) Σειρ. λζ'. 27. (β) Α', ἐπιστ. γ'. 10—12. (γ) Σειραχ. λ'. 15, 16.

τὴν παρὰ τῶν ἄλλων ἐπικαλεῖσθαι βοήθειαν. Πρῶτον μὲν οὖν τῇ συμβουλῇ ἰατροῦ ἐμπείρου χρησόμεθα, ἀκριβῶς τὰ παρ' αὐτοῦ παραγγελλόμενα, κἂν αὐστηρὰ ὦσιν, ἢ ὀχληρὰ τῇ αἰσθήσει, τηροῦντες· εἶτα δὲ οὐδέποτε ἀπείροις καὶ ἀμαθέσι πιστεύσομεν ἰατροῖς, τοῖς προθύμως ἔχουσι παρέχειν φάρμακα καὶ παντοῖα ἰάματα, ὅπου ἂν ἐλπίσωσι κέρδος· τρίτον δὲ καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητι καὶ προνοίᾳ, τῇ καὶ περὶ τῆς ζωῆς τῶν στρουθίων μεριμνώσῃ, συστήσομεν τὰ ἡμέτερα, ἐπικαλούμενοι τὴν θείαν ἀντίληψιν καὶ τὸ ἔλεος· τέταρτον δὲ, καὶ ἀπὸ τοῦ ἀλόγου φόβου καὶ τῆς ἀγωνίας φυλαξόμεθα· ταῦτα γὰρ μᾶλλον πολλάκις τὴν ὑγίειαν λυμαίνονται, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἀγαθὸν, ἢ ἡ νόσος αὐτή.

Τελευταῖον δὲ, ἐπειδὰν ἡ νόσος λωφήσῃ, καὶ ἡ ἀνάρρωσις ἄρχηται, οὐ τολμήσομεν πρὸ ὥρας τι, ὑφ' οὗ ἂν ἡ νόσος ἐπανέλθοι· οὐ γὰρ μόνον ῥᾳδίως τοῦτο γίνεται, ἀλλὰ καὶ εἰς κακὸν ἀνίατον μεταπίπτει. (ἴδε Σειραχ. λή. 1—10) Πάντα τοίνυν τὰ εἰρημένα οὐχ ἁπλῶς ἐπίνοιαί εἰσι χρήσιμοι, ἀλλὰ καθήκοντα, ἅπερ οὐκ ἀνεύθυνος ὁ ἐν γνώσει ἀθετῶν ἔσται.

§. 73. *Ἕτερα καθήκοντα πρὸς τὸ σῶμα.*

Ἐπειδὴ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ὅλον τι ὀργανικὸν ὑπάρχει, καὶ διὰ πάσης ἐνεργείας τῆς ζωῆς, διὰ τῆς διαφορήσεως, διὰ παντὸς σωματικοῦ τε καὶ πνευματικοῦ ἀγῶνος, ἡ ζωϊκὴ αὐτοῦ δύναμις ἀναλισκομένη κατὰ καιρὸν, ἐλαττοῦται, ἀναγκαῖον ἀναπληροῦν αὐτὴν, διηνεκῶς ἀπολλυμένην, ἢ τὸ σῶμα μαραινόμενον παρακμάζειν, καὶ φθείρεσθαι. Γίνεται δὲ ἡ ἀναπλήρωσις τῇ ἀπολαύσει τῆς τροφῆς· δεῖται δὲ καὶ ἱματισμοῦ, καὶ κατοικίας, καὶ ποικίλης ἄλλης θεραπείας, ἵνα ἐν ἀσφαλείᾳ

μένη ἀπό τε τῆς ἐπηρείας τῶν καιρῶν, καὶ τῆς ἐκ τῶν ἀγρίων καὶ ἰοβόλων θηρίων, ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιβουλῆς τῶν πονηρῶν καὶ κακοποιῶν ἀνθρώπων. Εἰς πορισμὸν δὲ πάλιν πάντων τούτων, ὀργάνων αὖθις δεῖται, ὥστε καὶ ταῦτα δεῖ ζητεῖν, καὶ δύναται διὰ τῆς δαπάνης, καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ δυνάμεων περιποιεῖσθαι ἑαυτῷ ταῦτα. Οὕτως οὖν κατὰ πάντα τὸν βίον ἀναγκαίως δεῖ ἀλλήλας διηνεκῶς διαδέχεσθαι, τήν τε ἀνάλωσιν καὶ τὴν ἀναπλήρωσιν τῶν δυνάμεων· καθάπερ γὰρ ἀεί τι τούτων ἀποβάλλει, οὕτως αὖθις καὶ ἀεὶ δεῖ τι προσλαμβάνειν, καὶ τἀνάπαλιν. Τῶν δὲ δυνάμεων ἡ χρῆσις καὶ ἡ ἀνάλωσις εἰς πορισμὸν τῶν ἀναγκαίων ἐργασία καλεῖται, καὶ ταύτης ἡ μὲν σωματική, ἡ δὲ πνευματική· ὁτὲ μὲν γὰρ αἱ τοῦ σώματος μᾶλλον, ὁτὲ δὲ αἱ τοῦ πνεύματος μᾶλλον ἐπιτείνονται, καὶ εἰς ἐνέργειαν ἔρχονται. Πᾶσα δὲ κυρίως σωματικὴ ἐργασία καὶ τῆς τοῦ πνεύματος δεῖται προσοχῆς, ἵν' ὀρθῶς ἐπιτελῆται, ἀλλ' οὐδὲ πνευματικὴ γίνεται χωρίς τινος καὶ σωματικῆς κινήσεως· ἡ οὖν διαίρεσις αὕτη ἐπὶ τὸ μᾶλλον, ἢ ἧττον τῆς χρήσεως στηρίζεται. Αἴτιον δὲ τῆς τῶν δυνάμεων χρήσεως εἰς πορισμὸν τῶν ἐπιτηδείων τῷ σώματι, τὸ αὐτό ἐστιν, ὃ καὶ πρότερον ἀπεδόθη, τὸ καθῆκον δηλονότι τοῦ φροντίζειν περὶ τῆς ζωῆς, καὶ περὶ τῆς ὑγιείας καὶ τῆς εὐεξίας τοῦ σώματος, ἵνα διὰ παντὸς πρὸς τὴν ἀρετήν, καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσιν ἐπιδιδόναι ἔχωμεν, καὶ οὕτως εἰς τὸ ἔσχατον ἡμῶν τέλος προσεγγίζωμεν. Δι' αὐτὸ δὴ τοῦτο καὶ τοῦ πορισμοῦ τῶν πρὸς διατροφήν, καὶ ἱματισμόν, καὶ κατοικίαν, καὶ τὴν ἄλλην θεραπείαν τοῦ σώματος ἐπιτηδείων ἐπιμελεῖσθαι. Ἐκ τούτου καὶ ἡ ἐργασία, ὡς χρῆσις τῶν ἡμετέρων δυνάμεων, ἀληθὲς καὶ ἀναντίῤῥητον καθῆκον παντὸς ἀνθρώπου ἐστίν· ἀλλὰ

καὶ ὡς προφυλακτικὸν ἀπὸ τῆς νωθρότητος καὶ τῆς ἐξαχρειώσεως οὐχ ἧττον τυγχάνει καθῆκον ἡ ἐργασία· λέγεται γάρ, ὅτι « ἐν τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους, ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρός, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου, καὶ ἀπῆλθεν (α). » Οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρώπου εὑρίσκεται τεταγμένον αὐτῷ τὸ ἐργάζεσθαι. « Καὶ ἔλαβε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν » (β)· καὶ ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ θεία αὕτη ἐντολὴ ἐτηρεῖτο, ἀγαθοὶ καὶ ἀναμάρτητοι διέμειναν οἱ πρωτόπλαστοι, ἐπὶ δὲ τὴν ἀργίαν τραπομένοις ἐπῆλθεν ὁ πονηρὸς λογισμὸς ἐκτεῖναι χεῖρα ἐπὶ τὸ ἀπηγορευμένον ξύλον· τῷ γὰρ μηδὲν ποιεῖν, τὸ κακῶς ποιεῖν διδασκόμεθα. Ὥστε κατὰ πολλὰ δύναται ἡ ἐργασία ὄργανον γενέσθαι τῇ ἀρετῇ· διὸ καὶ οὐ μόνον ἡ ἀνάγκη, ἀλλὰ δὴ καὶ ἡ θεία φωνὴ ἐντέλλεται περὶ ταύτης· « Ἴθι, φησί, πρὸς τὸν μύρμηκα ὦ ὀκνηρέ! καὶ ζήλωσον, ἰδὼν τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ γενοῦ ἐκείνου σοφώτερος. Ἐκείνῳ γὰρ γεωργίου μὴ ὑπάρχοντος, μηδὲ τὸν ἀναγκάζοντα ἔχων, μηδὲ ὑπὸ δεσπότην ὤν, ἑτοιμάζεται θέρους τὴν τροφήν, πολλήν τε ἐν τῷ ἀμητῷ ποιεῖται τὴν παράθεσιν » (γ). Οὕτω καὶ ὁ θεῖος Παῦλος παραινεῖ· « Ὁ κλέπτων, μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι » (δ). Ὁ δὲ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς παρίστησι τὸν ἄναρχον πατέρα καὶ ἑαυτόν, ὡς διηνεκοῦς ἐργασίας παράδειγμα· « Ὁ πατήρ μου, φησίν, ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι » (ε). Πᾶσα δὲ καὶ ἡ φύσις τῷ ἰδίῳ αὐτῆς πα-

(α) Ματθ. ιγ'. 25. (β) Γεν. β'. 15. (γ) Παροιμ. ς'. 6—8. (δ) Ἐφ. δ'. 28. (ε) Ἰωαν. ε. 17.

ραδείγματι τὴν ἐνέργειαν καὶ χρῆσιν τῶν δυνάμεων ἡμῖν διακελεύεται, ἀκαταπαύστως ἐνεργοῦσα, φύουσά τε καὶ διαλύουσα, καὶ τὸ διαλυθὲν αὖθις ἀναπλάττουσα. Ἆρ' οὖν μόνοις τοῖς ἀνθρώποις ἔδει προσεῖναι τὸ τῆς ἀργίας λυπηρὸν πλεονέκτημα; Οὐδαμῶς. Γνωστὸν γὰρ αὐτοῖς φύσει καὶ τὸ τῆς ἀνάγκης καὶ τὸ τοῦ καθήκοντος τοῦ ἐργάζεσθαι, καίτοι πολλάκις ὀλιγωροῦσιν αὐτοῦ, ὡς ὀχληροῦ καὶ ἀπαρέσκοντος τῇ σαρκί.

§. 74. *Περὶ τοῦ τίνα δεῖ προσεῖναι τῇ ἐργασίᾳ.*

Οὐχ ἁπλῶς δὲ τὸ ἐργάζεσθαι ἀγαθόν, ἀλλὰ τὸ δικαίως καὶ πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἤτοι τὸ μηδὲν ἀπρεπὲς τῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀξίᾳ, μηδ' ἐναντίον τῇ τοῦ ἤθους χρηστότητι πράττειν, ἀλλὰ τέλος ἀεὶ ὠφέλιμον προτίθεσθαι, καὶ σὺν λόγῳ καὶ μέτρῳ, ἵνα μὴ μάτην αἱ δυνάμεις κατατριβόμεναι, ἄχρηστοι τοῦ λοιποῦ γίνωνται, τὸ δὲ τέλος τῆς ἐργασίας ἐπιτυγχάνηται, ἔτι δὲ καὶ μεθ' ὑπομονῆς, καὶ καρτερίας καὶ προθυμίας ἐργάζεσθαι· οὐ γὰρ δεῖ ταράττεσθαι τὸν ἀγαθὸν ἄνδρα, ἐὰν ποτε οἱ πόνοι καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτοῦ μὴ κατ' εὐχὴν χωρῶσιν. Ἔτι δὲ δεῖ τὸ προτιθέμενον τιμίως τε καὶ ἐπιμελῶς ἐπιτελεῖν· ἄλλως γὰρ λύπη τε καὶ ζημία, ἢ αὐτῷ τῷ ἐργαζομένῳ ἢ τοῖς, οἷς ἐργάζεται, πολλάκις γίνεται. Μάλιστα δὲ τὸ ἑτέροις ὀφειλόμενον πραχθῆναι ὑφ' ἡμῶν, ἐργαστέον οὕτως ἀεί, ὅπως κατὰ τὴν εὐχὴν καὶ τὴν προσδοκίαν καὶ τὴν ἀξίωσιν αὐτῶν ἀποβαίνῃ, καὶ μηδεμίαν ἀπάτην, ἢ ἀμέλειαν ἐν αὐτῷ συγχωρητέον. Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις καὶ ἐνατενίζειν εἰς τὸν Θεὸν χρὴ τὸν ἐργαζόμενον, καὶ εὖ διακεῖσθαι, τὸ μέν, ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰσιν ἡμῖν πᾶσαι αἱ δυνάμεις, αἵ τε σωματικαὶ καὶ αἱ πνευματικαί, διὸ καὶ κατὰ τὸ θέλημα καὶ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ ἀεὶ χρη-

στέον αὐταῖς· τὸ δὲ, ἵν' ἐπιτελεῖν διὰ παντὸς προτιθώμεθα τὸ παρὰ τοῦ καθήκοντος ἀπαιτούμενον, ὡς αὐτὸ ἀπαιτεῖ, καὶ διότι ἀπαιτεῖ· ἀλλὰ καὶ ἀνάλογον εἶναι πρὸς τοὺς καιροὺς καὶ τὰς λοιπὰς περιστάσεις τὴν τῶν ἡμετέρων δυνάμεων χρῆσίν τε καὶ κατανάλωσιν. Ὅταν οὖν πάντα ταῦτα τῷ ἐργάζεσθαι προσῇ, τότε καὶ τῇ ἀξίᾳ, καὶ τῇ λογικῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τῇ κλήσει αὐτοῦ πρέπει, καὶ ἠθικῶς ἀγαθόν ἐστιν. Τῇ δ' ἠθικῶς ἀγαθῇ χρήσει τῶν ἡμετέρων δυνάμεων ἀντίκειται ά, ἡ ἀχρηστία· καὶ β', ἡ κατάχρησις αὐτῶν· ταῦτα δ' ἀμφότερα, κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἄδικά τε καὶ ἀπόβλητα κρίνονται. Καὶ ἡ μὲν ἀχρηστία ἐκ πολλῶν ἂν γένοιτο, οἷον ά, ἐκ τῆς ἀκηδίας· β', ἐκ τῆς ἄγαν φειδοῦς ἑαυτοῦ· γ', ἐκ τῆς ῥαστώνης· δ', ἐκ παντοίων προλήψεων. Πάντα γὰρ ταῦτα, ὄκνον ἐμποιοῦντα καὶ φόβον ἀπὸ πάσης δυσχερείας, ἀχρήστους ἐᾶν τὰς ἡμετέρας δυνάμεις παραίτια γίνονται, καίτοι πάντων τὴν ἀργίαν κακὸν εἶναι ὁμολογούντων, καὶ τοὺς ἀργοὺς τῷ τοῦ ἀχρείου μισητῷ ὀνόματι στιγματιζόντων. Ὥσπερ γὰρ τὸ πτηνὸν ἵπτασθαι, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐργάζεσθαι καὶ πονεῖν πέφυκεν· «Ἄνθρωπος γεννᾶται κόπῳ, νεοσσοὶ δὲ γυπὸς τὰ ὑψηλὰ πέτονται» (α). Οἱ δ' ἀρχαῖοι σοφοὶ, ὀρθῶς τὴν ἀργίαν ἐκάλουν μητέρα πάσης κακίας. Καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τρανώτατα τὴν τῆς ἀργίας κακίαν κατέδειξεν ἐν τῇ παραβολῇ τῆς ἀκάρπου συκῆς, ἥτις οὐκ εἶχε καρπὸν, εἰ μὴ φύλλα μόνον (β)· ἀλλὰ καὶ τὸ τέλος αὐτῆς ἐν τῇ τοῦ ὀκνηροῦ καὶ ἀχρείου δούλου παραβολῇ, ὃς ἐξεβλήθη εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὅπου ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων» (γ). Ἀγνώμων μὲν

(α) Ἰώβ. έ. 7. (β) Ματθ. κά. 19. (γ) Ματθ. κέ. 30.

γὰρ φαίνεται ὁ ὀκνηρὸς πρὸς τὸν Θεὸν, τὸν ποικίλας δυνάμεις αὐτῷ δωρησάμενον, ἵνα καὶ αὐτὸς εἰς τὸ τῆς ἀνθρωπότητος ἀγαθὸν συντελῇ· ἄδικος δὲ καὶ εἰς ἑαυτὸν, ὅτι διὰ τῆς ὀκνηρίας εἰς ἔνδειαν ἐμπίπτει, καὶ εἰς ἀπορίαν, καὶ εἰς κόρον τοῦ βίου, καὶ εἰς μυρίας ἄλλας κακίας· ἄδικος δὲ τελευταῖον καὶ τῷ πλησίον, ὅτι ἐκ τῶν ἱδρώτων ἐκείνου τρεφόμενος, οὐδὲν αὐτὸς εἰς ἀνταλλαγὴν ἐκείνῳ παρέχει. Διὸ καὶ ὁ Παῦλός φησιν, « Εἴτις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω. » (α). Ἡ δὲ κατάχρησις τῶν ἡμετέρων σωματικῶν τε καὶ πνευματικῶν δυνάμεων, ἡ καὶ αὐτῆς τῆς παντελοῦς ἀχρηστίας χείρων, διττῶς γίνεται· ἢ γὰρ εἰς ὅλως περιττὰ καὶ ἄχρηστα ἔργα καὶ παιδιὰς κενὰς καὶ χρονοκτόνους καταναλίσκονται, ἢ εἰς βλαβερὰ καὶ παράνομα, οἷα πράττουσιν οἱ λησταὶ καὶ κακοῦργοι, νυκτὸς ἐγειρόμενοι καὶ ἀγρυπνοῦντες, ἵνα ἄλλους κτείνωσι. Πρόκειται δὲ πανταχοῦ στάδιον εὐρὺ εἰς τὴν κατάχρησιν, ἐὰν μὴ βούληταί τις προσέχειν. Διὸ παραινεῖ ὁ μακάριος Παῦλος· « Μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία, ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ. Μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τῷ Θεῷ » (β). Ἵνα δὲ τὸ τῆς εὐθύνης μέγεθος κατὰ πᾶσαν τῶν ἡμετέρων δυνάμεων κατάχρησιν ὀρθῶς ὁρισθῇ, παρατηρητέον α´, τὸν τῆς καταχρήσεως τρόπον· β´, τὸ ὑπ' αὐτῆς κωλυθὲν ἀγαθόν· γ´, τὸ ἐξ αὐτῆς γενόμενον κακόν· δ´, τὸ τέλος, πρὸς ὃ ἡ κατάχρησις. Ἐκ γὰρ πάντων τούτων τὸ τῆς ἁμαρτίας μέγεθος καταφαίνεται.

(α) Β´. Θεσσαλ. γ´. 10. (β) Ῥωμ. ϛ´. 12. 13.

§. 75. *Περὶ τοῦ, πρὸς τί δεῖ κυρίως ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν χρῆσθαι.*

Χρηστέον τοίνυν ταῖς ἡμετέραις δυνάμεσιν ἀεὶ, ά, ἵνα τῇ πρώτῃ καὶ μεγίστῃ τῆς ψυχῆς χρείᾳ, ἥπερ ἐστὶν ἡ ἠθικὴ αὐτῆς μόρφωσις, ἐπαρκέσωμεν· 6΄, ἵνα καὶ τὸ σῶμα, τῆς ψυχῆς χάριν, διαθρέψωμέν τε καὶ διατηρήσωμεν· γ΄, ἵνα καὶ εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν συντελέσωμεν. Ἐπὶ πόσον δὲ δεῖ ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν πρὸς τὴν τοῦ σώματος θεραπείαν χρῆσθαι, οὐχ οἷόν τε ἀκριβῶς ὁρίσαι· ἐκ γὰρ τῶν ἰδίων ἑκάστου σχέσεών τε καὶ περιστάσεων ἤρτηται. Καθῆκον οὖν ἐστιν ἑκάστῳ πονεῖν, ἵνα τὰ ἀναγκαῖα αὐτῷ τε καὶ τοῖς ὑφ᾽ αὐτὸν, ἢ περὶ αὐτὸν πορίζηται, μόνον δὲ περιττὰς ἀνάγκας μὴ παρασκευαζέσθω, ἀλλ᾽ ἔν τε τῇ τροφῇ καὶ ἐν τῇ περιβολῇ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς περὶ τὸ σῶμα τὴν μετριότητα, ἔνθα τέτακται, ἀσπαζέσθω, καὶ πρὸς τοῦτο ἐργαζέσθω καὶ κοπιάτω· ἧττον γὰρ τοῦ δυνατοῦ ποριζόμενος, ἢ ποιῶν, τοῦ καθήκοντος ἀπολείπεται, καὶ ἀμελής ἐστι καὶ ἄσωτος. Περὶ τῶν τοιούτων λέγει ὁ Θεῖος Ἀπόστολος· « Εἴτις τῶν ἰδίων, καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων » (α). Καὶ ὁ Σολομῶν ἐν ταῖς Παροιμίαις· « Πλοῦτον καὶ πενίαν μή μοι δῷς, σύνταξον δέ μοι τὰ δέοντα καὶ τὰ αὐτάρκη, ἵνα μὴ πλησθεὶς, ψευδὴς γένωμαι, καὶ εἴπω, τίς με ὁρᾷ; ἢ πλανηθεὶς κλέψω, καὶ ὀμόσω τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ » (6). Οὕτως οὖν ἕκαστος ὀφείλει διανοεῖσθαι, καὶ εἰς πορισμὸν τῶν ἀναγκαίων ἐργάζεσθαι. Ἐπεὶ δὲ ἡ περὶ τὴν χρῆσιν τῶν δυνάμεων ἕξις καὶ

(α) Α΄. Τιμ. έ. 8. (6) Παρ. λ΄. (κ3΄). 10.

καρτερία ῥάονα καὶ ἀσφαλεστέραν τὴν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων κτῆσιν καθιστᾶσι, περιποιητέον καὶ ταύτας παντὶ σθένει διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἐπιμελείας, ὡς ἓν καὶ τοῦτο τῶν σπουδαιοτάτων καθηκόντων. Οὐ μόνον δὲ τὸ κτήσασθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀρθῶς καὶ σκοπίμως τοῖς ορισθεῖσι χρῆσθαι, καθῆκον ὁμολογεῖται σπουδαιότατον. Τῷ γὰρ ἀνθρωπίνῳ σώματι, καί τοι σοφίᾳ τινὶ θαυμαστῇ κατεσκευασμένῳ, ἀλλ' ὡς τῇ λώβῃ καὶ τῇ φθορᾷ ὑποκειμένῳ, οὐ ταῦτα οὐδ' ἴσα παντὶ χρήσιμα καὶ ἀναγκαῖα, ἀλλὰ τὰ τούτῳ αὐτάρκη, τῷ ἑτέρῳ ἀνεπαρκῆ φαίνεται. Μέγα δὲ δύναται καὶ τροφὴ καὶ περιβολὴ καὶ τ' ἄλλα, νῦν μὲν ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ σώματος, νῦν δὲ πρὸς τὸ ἐναντίον, καὶ διὰ τοῦ σώματος ἐπὶ τοῦ πνεύματος. Διὸ καὶ καθῆκον ἑκάστου μανθάνειν τί μὲν τὸ ὠφέλιμον, τί δὲ τὸ βλαβερὸν τῷ σώματι, ἵνα ἐκεῖνο μὲν ἑαυτῷ περιποιῆται, τούτου δὲ ἀπέχῃ.

§. 76. *Περὶ τῆς βρώσεως.*

Τῶν πρὸς τροφὴν ἀναγκαίων εἰσὶ τά τε ἐδέσματα καὶ τὰ ποτά. Ποικιλωτάτων δὲ ὄντων, παρατηρητέον ἐν τῇ ἀπολαύσει αὐτῶν ά, τὸ ποιόν· β', τὸ ποσόν· γ', τὴν τοῦ σώματος χρείαν καὶ τὴν ἕξιν. Οὐ χαλεπὸν δὲ παντὶ τῷ προσέχοντι καταμαθεῖν ἐν ὀλίγῳ, ἔκ τε τῆς χρείας καὶ ἐκ τῆς πείρας καὶ τοῦ λογικοῦ, τί μὲν τὸ ὠφέλιμον, τί δὲ τὸ βλαβερὸν, ἢ περιττὸν πρὸς τὸ ἀνακτήσασθαι τὴν ἐκλιποῦσαν ζωϊκὴν δύναμιν, καὶ μὴ ὑπερκορεσμὸν γίνεσθαι. Ὁ δὲ τῷ ἀναγκαίῳ καὶ χρησίμῳ ἐμμένων, ἐγκρατὴς καὶ μέτριος λέγεται, καὶ ἐγκράτεια καὶ μετριότης ὁ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀναγκαίοις κατὰ τὴν τῆς βρώσεως καὶ πόσεως μετάληψιν περιορισμός. Αὕτη δὲ, εἰ καὶ πρὸς ἀγαθὸν τέλος ἀσκεῖται, καὶ ἠθικὴν

ἔχει ἀξίαν. Εἰ γὰρ πρὸς τὸ ἑτοίμως ἀεὶ ἔχειν καὶ προθύμως εἰς τὴν τῶν καθηκόντων ἐκτέλεσιν, ἠθικὸν δὴ τότε καὶ ἀληθὴς ἀρετή ἐστιν· εἰ δὲ ἐκ φειδοῦς καὶ οἰκονομίας, θεωρητέον αὖ τὸ τῆς οἰκονομίας τέλος. Εἰ γὰρ πρὸς τὸ ῥᾷον καὶ ἀσφαλέστερον πράττειν τι τῶν κακῶν, πᾶσαν ἠθικὴν ἀξίαν ἀπόλλυσι, τότε ἡ ἐγκράτεια, καὶ εἰς ἠθικὸν τέρας μεταβάλλεται, οἷον συμβαίνει ἐν τῷ φιλαργύρῳ, τῷ φιλεκδίκῳ, καὶ τοῖς τοιούτοις. Ἐν τούτοις δὲ ἐν τῷ τῆς ὑγιείας διατηρεῖ πως ἀεὶ ἀξίαν τινὰ ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ μετριότης, ἐν τοῖς καθήκουσιν ὁρίοις ἐμμένουσα· « Μήτηρ ὑγιείας ἐγκράτεια, νόσου δὲ τρυφή» ἔλεγεν ὁ μακάριος Ἱερώνυμος (α), ὃ καὶ ἡ πεῖρα βεβαιοῖ· « Διὰ γὰρ ἀπληστίαν πολλοὶ ἐτελεύτησαν, ὁ δὲ προσέχων προσθήσει ζωήν » (β). Ἀντίθετον δὲ τῆς ἐγκρατείας καὶ μετριότητός ἐστιν ἡ ἀκρασία καὶ ἡ πλησμονὴ περὶ τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν. Ὁ γὰρ ἀκρατὴς τὴν τῆς γεύσεως ἡδονὴν ἐκ σιναμωρίας διώκων, οὐ μόνον τὸ δίκαιον ὑπερβαίνει μέτρον, ἀλλ' οὐδ' ὅρον οὐδένα βούλεται γινώσκειν ἐν αὐτῇ. Περὶ τῶν τοιούτων φησί τις, (γ) ὅτι ἐπίμεμπτοι καὶ ὅλως ἀπηλλοτριωμένοι τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστοῦ, οἱ τὴν τρυφὴν καὶ τὴν ἀλαζονείαν, καὶ τὸν τοῦ σώματος καλλωπισμὸν ἀπλήστως θηρεύοντες, τοῦ δὲ Θεοῦ καὶ τῶν πτωχῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιλήσμονες γινόμενοι· διὸ καὶ τοῖς τοιούτοις, τοῖς εἰς τὴν τρυφὴν καταῤῥέουσι, καὶ ἐν τοῖς κώμοις ὑβρίζουσιν, ὑπεκκαίεται ἡ τοῦ γαστριμάργου ἐκείνου κόλασις (δ)· ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ Ἡσαΐου αὐτοῖς ἁρμόττει· Οὐαί, φησιν, οἱ ἐγειρόμενοι τὸ πρωῒ καὶ τὰ σίκερα διώκοντες, οἱ μένοντες τὸ ὀψέ· ὁ γὰρ οἶνος αὐ-

---

(α) Mater sanitatis abstinentia, aegritudinis voluptas.
(β) Σιράχ. λζ'. 37. (γ) Μ. Σχνέκλος §. 577. (δ) Λουκ. ις'. 24.

τοὺς συγκαύσει. Μετὰ γὰρ κιθάρας, καὶ ψαλτηρίου, καὶ τυμπάνων καὶ αὐλῶν, τὸν οἶνον πίνουσι, τὰ δὲ ἔργα Κυρίου οὐκ ἐμβλέπουσι, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ οὐ κατανοοῦσιν» (α).

Ἐπεὶ δὲ πρότερον εἴρηται ἡμῖν ἰδίως περὶ ἀκρασίας, σημειωτέον ἐνταῦθα μόνον ἐν κεφαλαίῳ, τί ἂν εἴη τὸ κατὰ Χριστὸν τῆς τροφῆς μεταλαμβάνειν. Ἔστω τοίνυν αὐτῇ πρῶτον τὸ ἐν μέτρῳ λογικῷ ὁρίζεσθαι, καὶ μήτε ἐλλείπειν, μήτε πλεονάζειν τοῦ μετρίου. Εἶτα δὲ τέλος αὐτῷ ἡ τῆς ζωῆς διατήρησις, καὶ τῶν ἀνηλωμένων δυνάμεων ἀποκατάστασις, ὥστε καὶ σῶμα καὶ πνεῦμα ἱκανῶς ἔχειν πρὸς τὴν τῶν κρειττόνων καθηκόντων ἐκπλήρωσιν. Τελευταῖον δὲ, καὶ εὐγνωμόνως ἐνατενίζειν τῷ Θεῷ τῷ δοτῆρι παντὸς ἀγαθοῦ. Οὕτω παραινεῖ ὁ μακάριος Παῦλος· «Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε» (β). Καὶ ἀλλαχοῦ δέ φησι· «Πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλὸν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον· ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως» (γ). Ἄριστον δὲ καὶ τούτου παράδειγμα κατέλιπεν ἡμῖν εἰς μίμησιν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐν τῇ ἐπὶ γῆς αὐτοῦ παρουσίᾳ.

§. 77. *Περὶ τῆς τοῦ σώματος περιβολῆς.*

Ἡ τοῦ σώματος περιβολὴ κατὰ πολλὰ τυγχάνει ὠφέλιμος. Πρῶτον μὲν γὰρ τὴν τοῦ σώματος διαφόρησιν, καὶ τὴν θερμότητα, ἀναγκαίας οὔσας τῇ ὑγιείᾳ, διατηρεῖ. Εἶτα δὲ καὶ ἐκ τῆς τοῦ καιροῦ βλαβερᾶς ἐπηρείας, καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων κακώσεων ἀσινὲς διαφυλάττει· τρίτον δὲ καὶ τὴν ἀσχημοσύνην αὐτοῦ ἀπὸ τῆς

(α) Ἡσαΐ. ἑ. 11. (β) Α΄. Κορ. ί΄. 31. (γ) Α΄. Τιμ. δ΄. 4.

αἰσχρᾶς περιεργείας τε καὶ καταχρήσεως ἀποκρύπτει· τέταρτον δὲ καὶ τελευταῖον εὐπρέπειαν καὶ εὐσχημοσύνην οὐ μικρὰν ἐμποιεῖ. Πάντων δὲ τούτων οὐκ ὀλιγωρητέον, ἀλλὰ πρὸς ταῦτα μάλιστα, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν καὶ ἀλαζονείαν καὶ πολυτέλειαν δεῖ περιβάλλεσθαι. Οὕτω πάλιν ὁ μέγας τοῦ Κυρίου Ἀπόστολος παραγγέλλει· « Τὰς γυναῖκας (τὸ δ' αὐτὸ δήπου καὶ περὶ τῶν ἀνδρῶν ἰσχύει) ἐν καταστολῇ κοσμίῳ μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτάς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ, ἀλλ' ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν, δι' ἔργων ἀγαθῶν » (α)· ὁ δὲ μακάριος Χρυσόστομος λέγει που, ὅτι τὸ ἱμάτιον ἐδόθη ἡμῖν, οὐχ ἵνα καλλωπιζώμεθα, ἀλλ' ἵνα τὴν γύμνωσιν ἡμῶν καλύπτωμεν, τὸ τῆς Γραφῆς ὑπαινιττόμενος· « Καὶ ἐποίησε κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ καὶ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ χιτῶνας δερματίνους, καὶ ἐνέδυσεν αὐτούς » (β). Οὐ χρὴ τοίνυν οὕτως ἐνδύεσθαι, ὅπως καὶ τῆς γυμνώσεως μείζονα φέρει τὴν αἰσχύνην, ἀλλὰ σκοπεῖν ά, ὅπως μὴ τὴν ἑαυτοῦ, ἢ τὴν τῶν ἄλλων ἀρετὴν λυμαίνηται· β', ὅπως μήτε πολυτελεστέρα, μήτε εὐτελεστέρα τοῦ προσήκοντος ᾖ· γ', ὅπως μὴ τῇ ὑγιείᾳ ἢ τῇ περιουσίᾳ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς κατ' αὐτὸν βλαβερὰ ἀποβαίνῃ. Δεῖ γὰρ καὶ ἐν τῇ περιβολῇ τὴν ἀρετὴν ἀσκεῖν, καὶ δεικνύναι τὸν χριστιανόν, τεκμήριον αὐτὴν τῆς νηφαλιότητος καὶ τῆς τῶν πραγμάτων ἐχέφρονος ἐκτιμήσεως παρεχόμενον. Ἐνδυόμενος γάρ, ἀφορᾷ πρῶτον μὲν εἰς τὴν κοσμιότητα, εἶτα δέ, εἰς τὴν ὠφέλειαν καὶ τὴν ῥαστώνην, τελευταῖον δὲ καὶ εἰς τὸ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐπικρατοῦν ἔθος, εἰ μή τι κενὸν ἢ τῷ

(α) Α'. Τιμ. β'. 9. (β) Γεν. γ'. 21.

ἤθει βλαβερὸν ἔχει. Τὸ δὲ ἐν γένει καὶ ἀπαραιτήτως ἐν τῷ ἱματισμῷ ἀπαιτούμενον ἐστὶν ἡ καθαριότης.

Εὐκόλως δέ τις καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐνδύεται, τῇ ἁμαρτίᾳ περιπίπτει· ά, ἐὰν ὑπὲρ τὸ δέον λαμπρῶς τε καὶ πολυτελῶς ἐνδύηται, ἢ εἰς πλῆθος περιττὸν δαπανᾷ, ὥστε πρὸς τὰς ἀναγκαιοτέρας χρείας ἀνεπαρκὴς γίνεται καὶ λυπεῖ ἑαυτὸν, ἢ καὶ ἄλλους τινὰς, καὶ τῶν ἔργων τῆς ἐλεημοσύνης καὶ τῆς ἄλλης φιλανθρωπίας διὰ ταῦτα ἀπολείπεται· β', ἐὰν τῇ περιβολῇ πρὸς ἀλαζονείαν καὶ τύφον καὶ ὑπεροψίαν χρῆται, ἵνα τῶν ἄλλων διαφέρῃ, ἢ ἵνα μείζονα αἴσθησιν αὐτοῖς τῆς καταφρονήσεως παρέχῃ· γ', ἐὰν δι' αὐτῆς ἕλκειν ἀθεμίτως πρὸς ἑαυτὸν ἄλλους, καὶ δελεάζειν καὶ ἐρεθίζειν βούληται πρὸς τὰς αἰσχρὰς ἡδονὰς, ἢ πρὸς κατάχρησιν τοῦ προσώπου αὐτῶν. Πρὸς τὸν τοιοῦτον ἁρμόσειεν ἡ τοῦ πλουσίου παραβολή (α). Ἡ περὶ τὴν βρῶσιν καὶ τὸν ἱματισμὸν πολυτέλεια ῥᾳδίως εἰς θρύψιν καὶ ἐκθηλυσμὸν καὶ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ λήθην, καὶ εἰς ἀναλγησίαν πρὸς τὰς τοῦ πλησίον δυστυχίας καταφέρει τὸν ἄνθρωπον, καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας ἀπρεπεῖς πράξεις ἐναντίον τοῦ θείου θελήματος· κρίνονται δὲ καὶ τὰ ἐκ ταύτης ἁμαρτήματα κατὰ τοὺς ἀποδοθέντας ἤδη κανόνας.

§. 78. *Περὶ τῆς οἰκήσεως καὶ τῶν ἄλλων τῶν πρὸς ἀνάπαυσιν ἀναγκαίων.*

Τοῦ οἰκήματος τέλος ὑπάρχει γενικῶς ά, ἡ ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν καιρῶν καὶ τῆς τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν βλαβερῶν θηρίων ἀσφάλεια· β', τὸ ἐν ἀνέσει καὶ ἐφ' ἡσυχίας παρέχειν τῷ σώματι τὴν ἀναγκαίαν

(α) Λουκ. ιϛ'. 19.

ἀναψυχὴν μεταλαμβάνοντας τροφῆς, καὶ ὕπνου, καὶ τῆς ἄλλης θεραπείας· γ', τὸ δύνασθαι ἐπιτελεῖν ἐν αὐτῷ ἀταράχως πολλὰς ἐργασίας, καὶ φυλάττειν τὴν ὑπάρχουσαν περιουσίαν. Ἐπεὶ δὲ πάντων τούτων ἐπιμελεῖσθαι χρεὼν, ἐπιμελητέον ἄρα καὶ τοῦ οἰκήματος, ἵνα πρὸς τὸ ἀποδεδειγμένον τέλος ἐπιτήδειον ᾖ, καὶ μὴ ἀντίξουν αὐτῷ, ἢ τῇ δεούσῃ τάξει τε καὶ κοσμιότητι· ἀλλὰ φευκτέον κἂν τούτῳ τὴν ἄχρηστον πολυτέλειαν καὶ τὰς περιττὰς δαπάνας, ἵνα μὴ ἐκ τούτων πρὸς τὰ κρείττονα καθήκοντα ἀνεπαρκεῖς ὦμεν. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τῆς κτήσεως τῶν ἄλλων, τῶν πρὸς ῥαστώνην καὶ ἀνάπαυσιν ἐπιτηδείων, εἰρήσθω, οἷα τὰ διάφορα ἔπιπλα τῆς οἰκίας καὶ τὰ σκεύη. Τὰ μὲν γὰρ τούτων εἰσὶ πρὸς ἔργων τινῶν ἐκτέλεσιν, τὰ δὲ πρὸς τὴν τῶν πόνων τῆς ζωῆς ἀνακούφισιν, ἄλλα δὲ καὶ πρὸς εὐπρέπειαν, διὸ καὶ τὰ μὲν μᾶλλον, τὰ δὲ ἧττον, ἀναγκαῖα, καὶ τὰ μὲν μᾶλλον, τὰ δὲ ἧττον, περιττὰ, κατὰ τὴν διάφορον αὐτῶν ἐπιτηδειότητα καὶ χρῆσιν. Κανὼν οὖν κυριώτατος καὶ περὶ τῆς κτήσεως τούτων ἐστὶν ὅδε· « Πορίζου πρὸ πάντων ἀεὶ τὸ ἀναγκαιότατον· εἶτα δὲ, ἐπιτρεπόντων τῶν πραγμάτων, καὶ τὸ ἧττον ἀναγκαῖον· τοῦ δὲ μὴ ἀναγκαίου ἀλλὰ περιττοῦ ἀπέχου. » Ὁ τὰ πρὸς ἀνάπαυσιν ἐπιτήδεια χωρὶς περιττότητος κεκτημένος, ἐν εὐπορίᾳ εἶναι λέγεται, ἣν ἕκαστον δεῖ ζητεῖν, ὅσον οἷόν τε ἐπιμελούμενον, ἵνα μή τινος τῶν ἀναγκαίων στερῆται. Τοῦτο παντὸς ἀνθρώπου ἐν γένει καθῆκον ὁμολογεῖται· πολλῶν γὰρ καὶ ἀνιαρῶν πραγμάτων διὰ τῆς εὐπορίας ἀπαλλάττεται, καὶ εὐθυμίαν καὶ εὐφροσύνην τῇ ψυχῇ περιποιεῖται, καὶ οὐχ ἑτέροις ὑποδουλοῦται, καὶ δύναμιν δὲ καὶ καιρὸν δι' αὐτῆς κτᾶται, ἵνα μᾶλλον πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἠθικὴν τελειότητα, καὶ πρὸς τὸ κοινῇ συμφέρον ἐργάζηται. Τῆς δὲ εὐπορίας μέσα κάλλιστά τε καὶ ἀ-

σφαλέστατά εἰσι ἀ, ἡ φιλοπονία, καὶ ἡ περὶ τὰ ὠφέλιμα ἐπιμελὴς ἀσχολία· β', ἡ τῶν πορισθέντων μετὰ συνέσεως χρῆσις καὶ οἰκονομία· γ', ἡ περὶ τὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις ἐγκράτεια ἐν ἁπλότητι καὶ αὐταρκείᾳ, ἡ περιστολὴ τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν. Τῷ οὖν τούτοις ἐπιμελῶς χρωμένῳ οὐ χαλεπὸν τὴν τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ αὐτάρκη εὐπορίαν περιποιήσασθαι· ὁ δ' ἐκ νωθρότητος, ἢ ἀμεριμνίας, ἢ ὅπως ἄλλως ὀλιγωρῶν τούτων, εἰς ἔνδειάν τε καὶ πενίαν ταχέως ἐμπίπτει. Ἔστι δὲ πενία τὸ τοῦ ἀναγκαίου πρὸς τὰς σωματικὰς χρείας στερεῖσθαι. Διὸ καὶ καθῆκον παντὸς λογικοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ ταῖς ἑαυτοῦ δυνάμεσι καὶ τῇ ἱκανότητι χρώμενον ἀπὸ τῆς πενίας προφυλάττεσθαι. Πειρασμὸς γὰρ γίνεται πολλοῖς ἰσχυρὸς ἐπικειμένη, εἰς ἀδίκους τε καὶ ἀθεμίτους πράξεις, καὶ πολλάκις μὲν ἀφορμὴν θλίψεώς τε καὶ φροντίδος πολλοῖς παρέχει, πολλάκις δὲ καὶ τὴν εὐφροσύνην ἀπὸ τῆς ψυχῆς περιαιρεῖται, καὶ οὕτω καθυποδουλοῖ τὸν ἄνθρωπον, ὥστε καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ πρὸ ὥρας καταναλίσκει, καὶ πρὸς τὴν ἠθικὴν τελειότητα μέγα γίνεται κώλυμα. Διὸ καὶ τὸ ἑκουσίως ἐξ ἀμελείας, ἢ ἄλλης αἰτίας περιπίπτειν αὐτῇ, ἁμαρτία μεγάλη κρίνεται, καὶ τοσούτῳ μείζων, ὅσῳ καὶ ἀπερισκεψία, ἐξ ἧς ἡ πενία συνέβη, καὶ ὁ κίνδυνος, ἢ ἡ πραγματικὴ ζημία πρὸς τὴν ἠθικὴν τελειότητα, ἢ ἡ ἑτέροις, μηδὲν ἁμαρτήσασι, γενομένη ἐξ αὐτῆς βλάβη. Ἀλλὰ καὶ παρὰ γνώμην ἐνδέχεται πολλάκις τῇ πενίᾳ περιπεσεῖν. Τί ἄρα τὸ καθῆκον ἐν τῷ τοιούτῳ; Ὅσα περὶ τούτου τό τε λογικὸν καὶ ἡ θεία Γραφὴ διακελεύεται καὶ ὑπαγορεύει, ταῦτά εἰσι· ά, ὁπλίζεσθαι ἀεὶ τῇ γενναιότητι καὶ τῇ καρτερίᾳ πρὸς τοὺς ἐκ τῆς πενίας κινδύνους· β', ἔργον τι εὐπρεπὲς καὶ τίμιον ἐπιμελῶς ἐργάζεσθαι, ἵνα τὰ ἐπιτήδεια ἐξ αὐτοῦ πορίζηται· γ', περιστέλλειν δὲ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς

ἐπιθυμίας ἐν αὐταρκείᾳ, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ καὶ ἀγαθότητι πεποιθέναι· δ΄, ζητεῖν μᾶλλον τὸν ἐν οὐρανῷ, ἢ τὸν ἐπὶ γῆς πλοῦτον, ἐγκαρτεροῦντα τῇ πίστει, καὶ τῇ χρηστότητι, καὶ φιλοπονίᾳ· έ, Μηδέποτε διὰ χαμερποῦς κολακείας, ἢ ἄλλων αἰσχρῶν τεχνασμάτων, τὰς παρὰ τῶν ἄλλων δωρεὰς ζητεῖν, ἢ βίᾳ ἐκθλίβειν αὐτάς. Ὅλως δὲ καὶ τῇ πενίᾳ ὀργάνῳ ἀρετῆς χρῆσθαι, ά, ἵνα τὴν ταπείνωσιν, καὶ τὴν ὑπομονὴν, καὶ τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν χρηστότητα ἀσκῇ· β΄, ἵνα ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς τρυφῆς καὶ τοῦ κόρου καὶ τῆς πολυτελείας κινδύνων φυλάττηται. Ὁ γὰρ τῇ πενίᾳ σωφρόνως ἐγκαρτερῶν, θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ ἀποτίθεται (α).

§. 79. *Περὶ τῆς εὐπρεπείας καὶ τῆς ἀγαθῆς δόξης.*

Τὸ μὲν θηρεύειν τὴν παρὰ τῶν ἀνθρώπων δόξαν, μάταιον καὶ ἀνωφελές· τῆς δὲ ἀγαθῆς συνειδήσεως καὶ τῆς παρὰ τῷ Θεῷ εὐαρεστήσεως ἐπιμελεῖσθαι προὐργιαίτατον νομιζέτω πᾶς τις. Χρὴ μέντοι καὶ πρὸς πάντας οὕτω πολιτεύεσθαι, ὥστε εὐλόγως καὶ παρὰ πάντων τιμᾶσθαι, καὶ τὴν τιμὴν ταύτην ἀποτέλεσμα εἶναι τῆς πρὸς αὐτοὺς ἀγαθῆς πολιτείας. Κανόνες δὲ τούτου ἀσφαλέστατοί εἰσιν οἵδε. Α΄. Ἀπόνεμε πᾶσιν εὐμενῶς τὸ δίκαιον, καὶ τὸ κατὰ τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην ὀφειλόμενον. Β΄. Ἔσο πρὸς πάντας φιλοφρονητικὸς, πρόθυμος, καὶ περιποιητικὸς ἄνευ κολακείας, ἢ θρασύτητος, εἰ μήτι τὰ κρείττονα τῶν καθηκόντων βλάπτοι. Γ΄. Ἀπόνεμε ἑκάστῳ τὴν τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι αὐτοῦ προσήκουσαν δόξαν καὶ τιμήν· φεῦγε δὲ ἐκ προθέσεως πᾶν, ὃ ἂν αὐτοῖς ὄνειδος, ἢ βλάβην, ἢ σκάνδαλον φέρῃ. Δ΄. Διη-

(α) Μαρκ. ί. 21.

γοῦ εὐγνωμόνως τὸ παρὰ τῶν ἄλλων κατ᾽ ὀφειλὴν, ἢ ἐκ προαιρέσεως γενόμενόν σοι ἀγαθόν. Ε΄. Ἐν πάσῃ τῇ διαγωγῇ σου δηλούσθω φρόνησις, κοσμιότης, καὶ ἀδιαφορία πρὸς τὴν κενὴν δόξαν. Κεφάλαιον δὲ, ἐπιτέλει ἀεὶ καὶ πρὸς πάντας, χωρὶς διακρίσεως, τὰ μεγάλα ταῦτα τοῦ λογικοῦ καὶ χριστιανοῦ ἀνθρώπου καθήκοντα, ἤτοι ὃ σὺ μισεῖς, ἑτέρῳ μὴ ποιήσῃς. Καὶ τὸ τελειότερον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ παράγγελμα. «Ὅπως θέλετε, ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως.» Κατὰ ταῦτα γὰρ ζῶντες καὶ πολιτευόμενοι, οὐδέποτε τῆς παρὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τιμῆς τε καὶ ἀγάπης στερησόμεθα, ὅσον ἐστὶν ἡμῖν ἀναγκαία εἰς ἐπίδοσιν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ. Ὁ δὲ παρὰ πάντων φιλεῖσθαι βουλόμενος, ἀδυνάτων ἐφίεται, καὶ οὐδέποτε τοῦ ἐφετοῦ τεύξεται, κἂν διὰ παντὸς ἀγωνίζηται· ὅτε τῷ μὴ θηρεύοντι μὲν τὴν τιμὴν, τὸ δὲ τίμιον ἀεὶ ἐργαζομένῳ, παρὰ πόδας ἕψεται ἡ τιμὴ, κἂν μὴ βούληται. Ἔστι δὲ τιμὴ ἡ παρὰ τῶν ἄλλων εὐμενὴς περί τε τοῦ ἤθους ἡμῶν καὶ τῶν χαρισμάτων καὶ τῆς ἀρετῆς κρίσις, ἥτις ἔργῳ μὲν δηλουμένη, αὐτὸ τοῦτο λέγεται τιμὴ, λόγῳ δὲ, ἔπαινος, δόξα δὲ ἀγαθὴ, ἐὰν ἐν τῇ διανοίᾳ ὑπάρχῃ. Τὸ δὲ περὶ ἡμῶν πολλοὺς οὕτω φρονεῖν ἀγαθὴ ὑπόληψις καλεῖται, καὶ ἀγαθὸν ἢ καλὸν ὄνομα κτᾶσθαι λεγόμεθα. Περὶ τούτου παραινεῖ ὁ Σειρὰχ λέγων· «Φρόντισον περὶ ὀνόματος, αὐτὸ γάρ σοι διαμένει, ἢ χίλιοι θησαυροὶ χρυσίου (α).» Ὁ δὲ Σολομῶν· «Αἱρετώτερον ὄνομα καλὸν ὑπὲρ πλοῦτον πολύν (β).» Καὶ ἀλλαχοῦ «Φήμη ἀγαθὴ πιαίνει ὀστᾶ». Οὐ μικρὸν δήπου, τί περὶ ἡμῶν οἱ ἄλλοι δοξάζουσιν· ἐξ αὐτοῦ γὰρ ἤρτηται α΄, ἡ πρόοδος ἡμῶν εἰς τὴν κοινωνίαν· β΄, ἡ εἰς ἄλλους ἐπιρροή· γ΄,

(α) Σειρὰχ μά. 12· (β) Παροιμ. κβ΄. 1.

ἡ ἐνεργητικότης ἡμῶν ἐν γένει. Ἀλλὰ τὸ περὶ τούτου καθῆκον ἀποφατικόν ἐστι μόνον, ἤγουν· α΄, Μηδὲν πράττειν, ὅπερ ἄν πως ἐλαττώσειεν, ἢ καὶ ὅλως ἀποσβέσειε τὸ καλὸν ἡμῶν ὄνομα· β΄, Τηρεῖν αὐτὸ συνετῶς, καὶ, ἐπειδὰν ὑπ' ἄλλου ἀδίκως προσβάλληται, νομίμως τε καὶ δικαίως ὑπὲρ αὐτοῦ ἀμύνεσθαι. Οὐ δεῖ δὲ κατὰ πᾶσαν ἄδικον προσβολὴν ὑπεραπολογεῖσθαι· οὐ γὰρ συνετὸν, οὐδὲ ἀγαθὸν, ἄρα οὔτε καθῆκον· κρεῖσσον δὲ πολλάκις ἀγνοεῖν, ἢ καὶ ὀλιγωρεῖν τῶν ἀδίκων προσβολῶν, αἵπερ τῇ σιγῇ, καὶ τῇ ἐπιμονῇ εἰς τὴν τοῦ ἤθους χρηστότητα, ἢ τῇ ὑποστροφῇ, ἐὰν αἱ προσβολαὶ μὴ ὦσι παντάπασιν ἄδικοι, ῥᾷον καὶ θᾶσσον ἀνασκευάζονται καὶ ἀποστομοῦνται. Ἡ δ' ἐκ παρατάξεως ἄμυνα τοὐναντίον πολλάκις ἐπάγεται, ἐὰν μάλιστα μὴ μετὰ συνέσεως καὶ διακρίσεως γίγνηται. Ἔν τισι δὲ μόνον καὶ πρός τινας ἀναγκαία ἡ ἀπολογία, διὸ καὶ καθῆκον. Οἷον, ὅταν τις ἐπὶ τοιούτοις ἐγκλήμασι κατηγορῆται, ὧν οὐχ οἷόν τε, ἀλλ' οὐδὲ θέμις ἀνέχεσθαι διὰ τὸ μεγάλην ἐπάγειν τὴν ζημίαν τῇ τε προόδῳ καὶ τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ. Κἀκείνοις δὲ μάλιστα ἀναγκαία ἡ ἀπολογία, οἷς ὁ βίος τε καὶ τὸ ἀξίωμα ἐκ τῆς περὶ αὐτῶν ἀγαθῆς δόξης ἤρτηται, καὶ ταύτης ἐκλιπούσης, αὐτίκα καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν παύσεται. Τῷ δὲ ἀπολογουμένῳ ἐπιμελητέον α΄, ὅπως ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ δίκαιον καὶ ἡ διάκρισις καὶ τὸ φιλόνομον ἐν τῇ ἀπολογίᾳ διαλάμπῃ, οὐδὲν δὲ οὐδαμοῦ πάθος ἄγριον· ἤτοι ἐπιμελητέον ἄμυναν ἑαυτοῦ εἶναι τὴν ἀπολογίαν, οὐχὶ δὲ προσβολὴν κατὰ τοῦ ἀντιπάλου· διὰ τοῦτο καὶ μετὰ φειδοῦς καὶ οἰκονομίας γίνεσθαι χρὴ τῆς ἀλλοτρίας τιμῆς· β΄. ἀπωστικὴν μόνον τοῦ ἀδίκως ἡμῖν προσαπτομένου· γ΄, προσήκουσαν τῇ ἡμετέρᾳ καταστάσει κατά γε τὴν χρῆσιν καὶ διαχείρησιν τῶν μέσων. Τῷ δὲ ἐναργῶς τὴν ἑαυτοῦ ἀθωότητα συνειδότι

οὐδεμία κρείττων ἀπολογία τῆς, ἧπερ ὁ Χριστὸς πολλάκις ἐχρῆτο. Ῥαπισθεὶς ἐπὶ κόῤῥης παρὰ τῷ Ἀρχιερεῖ ὑπὸ τοῦ δούλου μεθ' ὕβρεως, οὐδὲν ἄλλο ἀπελογήσατο, ἢ τὸ « Εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ, εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις; » (α). Θερμότερον γάρ τις τοῦ καλοῦ ὀνόματος ἀντιλαμβανόμενος, τὴν γύμνωσιν ὑπεμφαίνει, καὶ πρὸς τὴν σκιὰν οὕτως ἐναγωνίως διαμαχόμενος, ἀφ' ἑαυτοῦ ἀμαυροῦται. Ἥκιστα δὲ μονομαχίας δεῖται, ἵνα τὴν ἑαυτοῦ τιμὴν διατηρήσῃ, ἔξεστι δ' ἐνίοτε, εἰ ἀναγκαῖον δοκοῖ, εἰς δίκην τὸν συκοφάντην εἰσαγαγεῖν, καὶ νομίμως ἀναγκᾶσαι αὐτὸν ἀνελεῖν τὴν συκοφαντίαν, μᾶλλον δὲ, εἰμή τι προσηνέστερον φάρμακον παρῇ πρὸς καθαρισμὸν τῆς ἀθωότητος, ἐξέσται καὶ τὰς ἀληθεῖς παρανομίας τε καὶ ἀδικίας τοῦ συκοφάντου ἐλέγξαι, πρὸς ἀνασκευὴν καὶ καθαίρεσιν τῆς αὐτοῦ πίστεως, ὅταν περὶ μείζονος ἀτιμίας καὶ καταισχύνης ἡμῶν ἐνεργῆται (β).

§. 80. Τῇ δὲ γνησίᾳ τε καὶ λογικῇ φιλοτιμίᾳ ἀντίκειται ἡ φιλοδοξία βιαία τις ἀπαίτησις οὖσα τιμῆς καὶ ὑπὲρ πάντας διακρίσεως, καὶ σπουδὴ πρὸς αὐτάς. Ἀεὶ γὰρ ὑπερέχειν πάντων καὶ προτιμᾶσθαι βούλεται ὁ φιλόδοξος, καὶ περὶ τοῦτο σπουδάζει, καὶ ἀποτυγχάνων μισεῖ, καὶ πάντων καταφρονεῖ τῶν μὴ βουλομένων τιμᾷν αὐτὸν, καὶ διακρίνειν κατὰ τὸ ἐκείνῳ δοκοῦν, καθάπερ καὶ τῶν ἴσα αὐτῷ, ἢ καὶ μεῖζον αὐτοῦ τιμωμένων ἀξίως. Τὸ ἦθος τούτων ἄριστα περιέγραψεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν. « Φιλοῦσί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ῥαββὶ, ῥαββί! (γ). » τῆς δ' ἑαυτοῦ δυσμενείας αἴσθησιν ἀμφο-

(α) Ἰωάν. ιή. 23. (β) Μ. Σχεικλ. § 366. (γ) Ματθ. κγ', 6—7.

τέροις παρέχει τοῖς τε μὴ τιμῶσιν αὐτὸν, ὅσον βούλεται, καὶ τοῖς ἴσα αὐτῷ τιμωμένοις. Πολλὰ δ' ἐν γένει συνεπάγεται κακὰ ἡ φιλοδοξία, καὶ ταῦτα ἐπειδὰν καὶ ἐξουσία καὶ δύναμις προσῇ, καὶ εἰς πάθος σφοδρὸν μετατραπῇ, οἷον ά, ψεῦδος καὶ κολακείαν· β', σοκοφαντίαν καὶ σμικρυσμὸν καὶ καταπίεσιν τῶν ἄλλων· γ', δεξίωσιν σκαιὰν καὶ κατάχρησιν τῶν προσώπων αὐτῶν· δ', ἀλαζονείαν καὶ αἰσχρὰν ἑαυτῶν ὀλιγωρίαν ἐκ κολακείας, πρὸς τοὺς καιρούς. Ἕτοιμος δ' ἀεὶ ὁ φιλόδοξος καὶ θυσίαν πᾶσαν τῷ ἑαυτοῦ εἰδώλῳ ἀνενεγκεῖν, καὶ, καθ' ὅ,τι ἂν πράττῃ, οὐδέποτε εἰς τὸ δίκαιον, ἢ τὸ καλὸν ἀφορᾷ, ἀλλ' εἰς μόνον τὰ ἀρεστὰ τῷ, παρ' οὗ τιμᾶσθαι καὶ φιλεῖσθαι ἐφίεται, καὶ τὰ πάντα γίνεται, ἵνα τοὺς ἄλλους πρὸς τὸ ἴδιον τέλος κερδάνῃ· καὶ ἀποτυχὼν, αὐτίκα τὴν ὑποκρινομένην φιλίαν εἰς μανίαν καὶ ἐκδίκησιν μεταβάλλει, καὶ βλοσυρὸν ὑποβλέπει, καὶ συκοφαντίᾳ, καὶ καταδιώξει χρῆται, ἵνα τοὺς καταφρονοῦντας, ὥς φησιν, ἀμύνηται. Κρινέσθω δὲ καὶ τούτου ἡ εὐθύνη κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ ἠθικοῦ ὑπολογισμοῦ.

§ 81. *Καθήκοντα πρὸς τὸ πνεῦμα.*

Κυριώτατον δὲ τῶν τοῦ ἀνθρώπου καθηκόντων, τῆς ψυχῆς, ἤτοι τοῦ πνεύματος ἀδιαλείπτως ἐπιμελεῖσθαι. Τοῦτο καὶ ὁ λόγος καὶ ἡ θεία Γραφὴ ὁμοφώνως παραγγέλλουσιν· αὐτὸ γὰρ ὑπάρχει τὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εὐγενέστερόν τε καὶ θειότερον, μᾶλλον δὲ, τὸ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἄφθαρτόν τε καὶ αἴδιον, ἀναπτύξεώς τε καὶ μορφώσεως δεκτικὸν, καὶ ζῶσα εἰκὼν τοῦ ἀοράτου καὶ αἰωνίου Θεοῦ, καὶ πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐξομοίωσιν κεχαριτωμένον. Διὸ καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ φροντὶς μεῖζόν τι πάσης ἄλλης φροντίδος περιποιεῖ τῷ φροντίζοντι,

καὶ αὕτη μάλιστα τῶν ἐφ' ἡμῖν ἐστιν, ἥκιστα ὑπὸ τῶν ἔξωθεν κωλυομένη, καὶ πᾶν τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ γινόμενον πρὸς τὴν αἰωνιότητα γίνεται, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν. Ἐκ τούτου καὶ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου· « Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; (α) Δεῖ δὲ τὴν τοῦ πνεύματος μόρφωσιν τελείαν εἶναι, καὶ εἰς τὸ ὅλον αὐτοῦ διήκειν. Διττὴ δέ τις ἐστι, ἡ μὲν, θεωρητικὴ, πρὸς τὸν νοῦν ἀναφερομένη, ἡ δὲ πρακτικὴ, εἰς τὴν θέλησιν, καὶ ἡγεῖσθαι μὲν ἀεὶ δεῖ τὴν θεωρητικὴν, μηδαμῶς δὲ τὴν πρακτικὴν ἀπολείπεσθαι, ἧς χωρὶς, κἀκείνη ἄχρηστός τε καὶ ἄσκοπος ἀποβαίνει.

§. 82. *Καθῆκον τῆς κατὰ θεωρίαν μορφώσεως τοῦ πνεύματος.*

Τὸ καθῆκον τοῦτο καὶ καταφατικὸν ἂν εἴη, καὶ ἀποφατικὸν, τὸ μὲν οὕτως ἐκφραζόμενον· « Φεῦγε πᾶν τὸ δυνάμενον διαφθεῖραι ἢ καὶ ἀμβλῦναι τὸν νοῦν, ἢ τὴν ὀρθὴν αὐτοῦ χρῆσιν κωλῦσαι»· τὸ δὲ οὕτως· «Χρῶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τῆς πείρας, καὶ παρὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς διδομένοις σοι εἰς τὴν τοῦ νοὸς μείζονα ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν, καὶ προαγωγὴν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἐνδεχομένην τελειότητα ». Ὥσπερ γὰρ ἡ ὀργανικὴ φύσις, χωρὶς τῆς ἐκ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων θερμότητος καὶ ζωῆς, ψυχρὰ ἂν εἴη ἅπασα καὶ νεκρά· οὕτω καὶ ὁ τοῦ ἀνθρώπου βίος, χωρὶς τῆς κατὰ θεωρίαν μορφώσεως τοῦ νοός· ὑπ' αὐτοῦ δεῖ πάντα φωτίζεσθαί τε καὶ ζωοποιεῖσθαι, ὅπου δ' ἂν ἀπῇ ἡ τοιαύτη ζωοποίησις, ἐκεῖ καὶ πᾶσα κίνησις ἀπόλλυται.

(α) Ματθ. ις'. 26.

καὶ ὅπου ἂν ὁ νοῦς ἐν ἀπάτῃ καὶ διαστροφῇ ᾖ, ἐκεῖ καὶ οὐδὲν ἄλλο, ἢ ἀταξία καὶ ἀφροσύνη· καθάπερ καὶ τοὐναντίον, ὅσῳ ἂν ἀληθεστέρας, καὶ γενικωτέρας καὶ τελειοτέρας κέκτηται τὰς ἐννοίας, τοσούτῳ καὶ τὸ ἦθος καὶ ὁ βίος ὅλος τοῦ ἀνθρώπου χρηστότερα καὶ κανονικώτερα· καὶ ἐν παντὶ ἔργῳ ὁ νοῦς ἐστιν ἡ ψυχὴ, ὁ νοῦς τῶν, ὧν οὐκ ἄνευ.

§. 83. *Περὶ τοῦ πῶς δεῖ μορφοῦσθαι τὸν νοῦν.*

Οὐ παντὸς τοῦ παρατυχόντος ἀντιλαμβάνεσθάι δεῖ πρὸς τὴν τοῦ νοὸς μόρφωσιν, ἀλλ' ἐξετάζειν ἀεὶ, τίς τῶν διαφόρων γνώσεων, καὶ πρὸς τί ὠφελεῖ· οὐ γὰρ ἁπλῶς, ἵνα τις πολυΐστωρ γένηται, χρὴ μανθάνειν. Οἷα δὲ φύσει πεπερασμένος ὁ ἄνθρωπος, δύναται μὲν τὰ τοῦ νοὸς ὅρια ὁπωσοῦν πλατῦναι, οὐχὶ δὲ διὰ μιᾶς, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον, καὶ διὰ τῆς βαθμηδὸν τῶν διανοητικῶν δυνάμεων ἀναπτύξεως. Ἐκ τούτου καὶ οἱ κανόνες· Α', Μάνθανε πρὸ πάντων τὸ, οὗ ἡ γνῶσις ἀναγκαιοτάτη σοι τυγχάνει, εἶτα δὲ τὸ ἁπλῶς ὠφέλιμον, ὡς ἧττον ἀναγκαῖον. Β', Μάνθανε δὲ καὶ τὸ συντελεστικὸν τῇ τοῦ ἀναγκαιοτάτου γινώσκεσθαι κτήσει. Ἵνα δὲ ὀρθῶς τὸ ἀναγκαῖον ἑκάστῳ διακρίνηται, θεωρητέον· ά, τὸ πρόσωπον καθ' ἑαυτὸ καὶ τὴν, ἧς ἔλαχε φύσεως· β', τὰς σχέσεις καὶ περιστάσεις αὐτοῦ· καὶ γ', τὴν τῆς γνώσεως ὑπόθεσιν καὶ τὴν αὐτῆς ἰδιότητα. Τῶν γὰρ μαθητῶν, τὰ μέν εἰσιν ἀναγκαιότατα ἐν γένει τοῖς πᾶσι καὶ ὠφέλιμα, τὰ δέ τισι μόνον προσήκοντα· ἐξεταστέον οὖν ταῦτα, ἵνα εὐστόχως ἡ αἵρεσις τοῦ ἀναγκαίου ἑκάστῳ γίγνηται. Τὸ μὲν γὰρ πνεῦμα κενὸν ὅλως γνώσεως εἰς τὸ στάδιον εἰσέρχεται, τὴν δύναμιν μόνην ἔχον τοῦ μανθάνειν, ἡ δὲ χρεία καὶ ἡ ὁρμὴ εἰς τὸ εἰδέναι νῦν μὲν τοῦτο,

νῦν δὲ ἐκεῖνο, οὐχ εἰς μακρὰν διεγείρεται, καὶ αἱ ἰδέαι οἱονεὶ ἐκ συγκυρίας ἐπεισερχόμεναι, κατὰ καιρὸν τελειοποιοῦνται διευκρινούμεναι. Ἀλλ' ἐν τούτοις καὶ ἀπάται πολλαί, καὶ προλήψεις, τῷ πρακτικῷ βίῳ τὰ μάλιστα βλάπτουσαι, παρεισέρχονται, εἰ μή τις προσεκτικῶς τε πάνυ καὶ ἐπιμελῶς ὁδηγεῖται. Πάντα δὲ ταῦτα τί ἄλλο τυγχάνουσιν ὄντα, ἢ νεῦμα τῆς φύσεως, μᾶλλον δὲ τοῦ δημιουργοῦ, φανερόν, πρὸς ὃ ἕκαστος ἡμῶν πράττειν ὀφείλει περὶ τῆς τοῦ νοὸς ἀναπτύξεως; Τοῦτ' ἔστι καθῆκόν ἐστι γενικὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐπιμεληθῆναι, ὅσον οἷόν τε, καὶ προσήκει ἑκάστῳ, πλατῦναι, καὶ τῇ γνώσει ἀνυψῶσαι τὸν νοῦν· οἰκονομεῖν δὲ ταῦτα οὕτως, ὥστε μὴ σὺν τῇ ἀληθεῖ γνώσει καὶ ἀπάτας παραδέχεσθαι ἢ προλήψεις. Τὸ νεῦμα τοῦτο τοῦ δημιουργοῦ ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ πάντων κατενοήθη, καὶ ἐξαιρέτως ὑπό τινων, διὸ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἰδίως τοῖς ἐπὶ τὸν πολιτισμὸν προβεβηκόσι τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα πρὸς τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν ἐπινενόηται. Πάντων δὲ τούτων διαφέρει πολλῷ τῷ μέτρῳ τὸ παρὰ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ ἀῤῥήτῳ σοφίᾳ καὶ ἀγαθότητι οἰκονομηθὲν ἡμῖν διὰ τῆς θετικῆς ἀποκαλύψεως· καὶ πάντα φανερῶς ἀφορῶσιν εἰς τὴν τῆς ὀρθῆς γνώσεως κτῆσίν τε καὶ παγίωσιν, κατά τε τὸ ἠθικὸν μάλιστα, καὶ τὸ θρησκευτικόν, διὰ δὲ τῆς ὀρθῆς γνώσεως, εἰς τὸ καλῶς καὶ δικαίως πράττειν. Ὥσπερ οὖν ἐν τῷ ὑλικῷ τε καὶ ὀργανικῷ κόσμῳ, οὕτω καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ, τὸ φῶς ἐστιν ἀναγκαῖον πρὸ παντὸς ἄλλου γενέσθαι, πρὶν ἂν κίνησις καὶ ζωὴ παραχθῇ. Πρῶτον γὰρ δεῖ γνῶναι τὸ πρακτέον, καὶ πεισθῆναι περὶ αὐτοῦ, ὡς οὕτω, καὶ οὐκ ἄλλως δεῖ πράττειν, πρὶν ἂν δυνηθῇ πρᾶξαι τὸ ὀφειλόμενον· τοιαύτη μὲν ἡ τῶν πραγμάτων φυσικὴ τάξις. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐντεῦθεν ἤρξατο τοῦ ἔργου τῆς ἡμετέ-

ρας ἀπολυτρώσεως, διδάσκων ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας μέχρι τῆς Ἱερουσαλὴμ αὐτὸς, καὶ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς διδάσκειν ἐντειλάμενος, καὶ τῇ ἐντολῇ ταύτῃ τὸ ἀξιοσημείωτον τοῦτο προσθέμενος· « Ὁ πιστεύσας, καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται » (α). Ὁ οὖν ἑκουσίως ἐν τῷ σκότει καὶ τῇ σκιᾷ μένων, ἀνεῳγμένης αὐτῷ τῆς εἰς τὸ φῶς εἰσόδου, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον ἀποδοκιμασθήσεται. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἐν τῷ Ἰωάννῃ λέγει· « Αὕτη ἐστὶν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος, ἢ τὸ φῶς (β). » Ἐκ πάντων οὖν τούτων τρανῶς δηλοῦται τὸ ἑκάστου καθῆκον τοῦ διηνεκῶς ἀγωνίζεσθαι προβαίνειν εἰς τὴν τοῦ νοὸς μόρφωσιν, καὶ μείζονα τελειότητα διὰ τῆς γνώσεως. Τὸ δὲ θαυμαστὸν, ὅτι οὔτε ἐν τῇ φύσει, οὔτε ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ πνεύματος εὑρίσκεται ὅριον, εἰς ὃ δεῖ προβῆναι τὴν αὐτοῦ μόρφωσιν, καὶ ἐκ τούτου ὀρθῶς συνάγεται, ὅτι ἀεὶ δεῖ προβαίνειν, και μηδέποτε καταπαῦσαι, μέχρις οὗ δυνατὸν ἢ παραιτέρω προελθεῖν.

§. 84. *Ἐν τίσιν ὁ νοῦς μορφοῦται καὶ τελειοῦται ;*

Ἐν τῇ τῆς ἀληθείας θεωρίᾳ τε καὶ γνώσει προάγεται ὁ νοῦς εἰς τὴν τελειότητα, καὶ πρὸς τοῦτο προώρισται· εἰς δὲ τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν δεῖται μὲν καὶ ἄλλων πολλῶν, μάλιστα δὲ α', φιλομαθείας καρτερικῆς τε καὶ ἀκαμάτου. Εὐρυτάτου γὰρ ὄντος τοῦ τῆς ἀληθείας κύκλου, οὐ ῥᾳδίως, οὐδ' ἐν ὀλίγῳ ἀφικνεῖταί τις εἰς τὸ τέρμα, πολλάκις δὲ καὶ ὑπὸ κωλυμάτων παντοίων, ἐν οἷς καὶ αἱ προλήψεις, ἡ πάροδος εἰς αὐτὴν ἀποκλείεται· διὸ καὶ ἀνάγκη καρτερικὴν εἶναι καὶ θερμὴν τὴν φιλο-

(α) Μαρκ. ις'. 16. (β) Ἰωαν. γ'. 19.

μάθειαν· β', ἀγάπης ἀδόλου καὶ ἀνυποκρίτου πρὸς τὴν ἀλήθειαν, μηδέποτε ὑπὸ τῶν κατ' ἐπιφάνειαν, ἢ ὑπὸ ῥαθυμίας, ἢ ἄλλου σαρκικοῦ συμφέροντος διαστρεφομένης, ἢ δι' ὑπόνοιαν ζημίας, ἢ ἄλλης τινὸς δυσχερείας παρεκτρεπομένης· γ', προσοχῆς ἐκτενοῦς καὶ διακρίσεως τῶν ἐσωτερικὴν καὶ μόνιμον ἀξίαν ἐχόντων, ἀπὸ τῶν πρὸς καιρὸν μόνον καὶ πρὸς σχέσεις τινὰς προσκαίρους χρησίμων. Τὰ δὲ μάλιστα κατορθοῦντα τὴν τοῦ νοὸς μόρφωσίν εἰσι ταῦτα· α', ἡ ἐξ ἀποκαλύψεως θεία διδασκαλία· β', τὸ λογικόν· γ', τὰ συγγράμματα καὶ αἱ διὰ ζώσης φωνῆς τῶν σοφῶν καὶ ἐναρέτων ἀνδρῶν διδασκαλίαι· δ', τελευταῖον δὲ καὶ ἡ ἰδία ἑκάστου πεῖρα. Πάντα ταῦτα συντελοῦσι νῦν μὲν εἰς ἀνάπτυξιν, νῦν δὲ εἰς ἐπανόρθωσιν καὶ εἰς πλουτισμὸν τοῦ νοός· διὸ καὶ ἐκ πάντων ἐπιμελῶς, ὅσον ἂν ἐγχωρῇ, ὠφελητέον. Φωτιζέσθω δὲ μάλιστα ὁ νοῦς, ἐν οἷς καὶ δικαιοπραγεῖν δύναται· οἷον μανθανέτω, τί δίκαιον, τί ἄδικον, τί ἀγαθὸν, τί κακὸν ἐν γένει, καὶ τίς ἡ τούτων διαφορὰ, ἔτι δὲ τίς ἡ τῆς θελήσεως ἠθικὴ δύναμις καὶ ἐλευθερία, ποῖα τὰ τῆς ἠθικῆς ἀξιώματα· διδασκέσθω δὲ καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, καὶ τὸ κράτιστον τέλος, πρὸς ὃ δεῖ σπεύδειν, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, ἵνα γινώσκῃ αὐτὸν ὡς δημιουργὸν πάντων καὶ προνοητὴν, καὶ νομοδότην καὶ μισθαποδότην. Ἐχόμενα δὲ τούτων εἰσὶ καὶ τὰ μὴ συνημμένα μὲν τῇ ἠθικῇ ἀμέσως, ἐπενεργοῦντα δὲ ταύτῃ ἰσχυρῶς, νῦν μὲν πρὸς διατήρησιν, νῦν δὲ πρὸς εὐχέρειαν αὐτῆς, οἷον αἱ εἰδικώτεραι τῆς πίστεως ἀλήθειαι πρὸς ταῖς εἰρημέναις. Ὅλως δὲ, ὅσῳ μείζων ἡ ἱκανότης ὑπάρχει, καὶ ὁ καιρὸς ἑκάστῳ, καὶ τ' ἄλλα δὲ συγχωροῦσι πλουτίζειν τὸν νοῦν τῇ τοιαύτῃ γνώσει, τοσούτῳ καὶ τὸ καθῆκον ἀεὶ μεῖζόν τε καὶ σπουδαιότερον, καὶ τῷ μὴ φροντίζοντι κτήσασθαι τὴν γνῶσιν ταύτην ἡ εὐθύνη βαρυτέρα καὶ ἡ ἁμαρτία.

Τὰ δὲ διακωλύοντα τὴν τοῦ νοὸς μόρφωσιν ἐκ τῶν ἐφ' ἡμῖν, εἰσὶ μάλιστα πρὸς τῇ ἀμελείᾳ καὶ νωθρότητι τὸ ἀπερίσκεπτον, τὸ ἐν τῇ περὶ τῶν πραγμάτων κρίσει ἐπισπερχὲς, ὁ τοῦ νοὸς περισπασμὸς, ἡ ἀστάθεια, τὸ φιλόκαινον, ἡ τυφλὴ εἰς τὰ ἀρχαῖα προσκόλλησις, ἡ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν παθήσεων ταραχὴ, ἡ μόνων τῶν ὠφελούντων τῷ σώματι αἵρεσις, ἡ μετὰ ψυχρῶν καὶ ἀδιαφόρων ἀνθρώπων συναναστροφή.

§. 85. *Περὶ τῆς πρακτικῆς μορφώσεως τοῦ πνεύματος.*

Ἡ πρὸς τὴν θεωρίαν μόρφωσις τοῦ νοὸς τέλος ἔχει τὴν πρᾶξιν, καὶ πρὸς ταύτην ἀναγκαία ὑπάρχει. Διὰ τοῦτο δηλαδὴ πολλὰ γινώσκειν ἡμῖν χρεία, ὅτι καὶ πολλὰ πράττειν ἀνάγκη· ἐπεὶ δὲ τὸ ἐν ἡμῖν πρακτικόν ἐστιν ἡ θέλησις, τυφλὴ ἂν εἴη ὅλως χωρὶς τοῦ νοὸς, ὃς, κατηρτισμένος τῇ γνώσει, φῶς ἐστι τῆς ζωῆς. Ἀμφότερα γὰρ, νοῦς καὶ θέλησις, ἀλλήλων δέονται, καὶ εἰς ἄλληλα ἀναφέρονται, ὥσπερ οἱ ἀντίθετοι τοῦ μαγνήτου πόλοι. Οὐκ ἀεὶ δὲ, ὡς ἔδει, τῷ τοῦ νοὸς φωτὶ ἡ θέλησις ἕπεται, ἀλλὰ συμβαίνει, ὅπερ ἡ Μήδεια ποιεῖται ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου λέγουσα· «Καὶ ὁρῶ μὲν, οἷα δρᾷν μέλλω κακὰ, θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων»· ἢ τὸ τοῦ Ὀβιδίου «Video meliora proboque, deteriora sequor.» Ἡ γὰρ θέλησις, ὥσπερ ἐκ τοῦ νοὸς, οὕτω καὶ ἐκ τῶν ὀρέξεών τε καὶ τῶν παθήσεων τῆς σαρκὸς ἤρτηται· ὠφελιμώτατον ἄρα καὶ τὴν τούτων ἰσχὺν καταμαθεῖν.

§. 86. *Περὶ τῆς ἰσχύος τῶν τῆς σαρκὸς ὀρέξεών τε καὶ παθήσεων ἐπὶ τῆς θελήσεως.*

Τῶν περὶ ἡμᾶς ὄντων τὰ μὲν παρίσταται τῇ ψυχῇ

διὰ τῶν αἰσθήσεων, τὰ δὲ διὰ τῆς φαντασίας· καὶ αὖθις τῶν παρισταμένων, τὰ μὲν εἰς τὸ πνεῦμα ἀναφέρονται, καὶ αὐτὸ ὠφελοῦσι, τὰ δὲ εἰς τὸ σῶμα, ἡδονὴν αὐτῷ, ἢ ἄλλην τινὰ ὠφέλειαν παρέχοντα. Ἐν ἑκάστῃ δὲ περιπτώσει ἐρεθιζόμεναι αἱ ὀρέξεις, ἐπενεργοῦσι τῇ διαθέσει, κλίσιν τινὰ πρὸς τὰ παριστάμενα ἐμποιοῦσαι, ἢ ἀποστροφὴν ἀπ᾿ αὐτῶν. Καὶ αὕτη μὲν ἡ κλίσις ἢ ἀποστροφὴ καλοῦνται κοινῶς πρῶται ὁρμαί, αἰσθήμασιν ἡνωμέναι, ἡδέσι μὲν ἡ κλίσις, ἀλγεινοῖς δὲ ἡ ἀποστροφή. Καὶ μέχρι μὲν τούτου αὐτομάτως ἐγγίνονται τῇ ψυχῇ κατ᾿ ἀνάγκην ὑπ᾿ ἀλλήλων. Μετὰ δὲ τοῦτο ἄρχεται ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθέρα ἐνέργεια· ἢ γὰρ λογίζεται τὸ πνεῦμα προσέχον τῇ ἐγγενομένῃ κλίσει, ἢ ἀποστροφῇ, καὶ τῷ, περὶ ὃ αὗται, καὶ κρίνει ἐπιμελῶς, εἰ κατὰ τοὺς γνωστοὺς αὐτῷ κανόνας ἔξεστι δοκιμάζειν καὶ στέργειν ὁμοῦ, ἢ χρὴ ἀποδοκιμάζειν, καὶ ἀποδιοπομπεῖσθαι τὸ κατὰ συγκυρίαν τοῦτο ἐγγενόμενον· ἢ οὐδόλως περὶ αὐτῶν λογίζεται οὐδ᾿ ἐρευνᾷ, ἀλλ᾿ ἀφίησι τὴν κλίσιν, ἢ ἀποστροφήν, ἐπὶ τὰ πρόσω ἀκωλύτως χωρεῖν, καὶ οὕτως ἀθετεῖ τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ τεταγμένον αὐτῷ καθῆκον· ἡ δὲ κλίσις ἢ ἡ ἀποστροφὴ προβαίνουσαι, φέρουσι τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς ἡδονῆς εἰς τὴν τοῦ ἀθεμίτου καὶ τὴν παρὰ τὸ καθῆκον πρᾶξιν. Εὐλόγως ἄρα, ἐὰν ἡ πρᾶξις ἀθέμιτος ᾖ, καὶ δι᾿ αὐτὸ ἀποδοκιμάζεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ἀποδίδοται εἰς τὸ πνεῦμα, τὸ τοῦ καθήκοντος ἀμελῆσαν, ἡ αἰτία· ἡ δὲ ἁμαρτία τοσούτῳ μείζων κρίνεται, ὅσῳ καὶ τὸ, περὶ ὃ ἐπράχθη, σπουδαιότερον. Κἂν δὲ μὴ κακῶς ἀποβῇ, οὐκ ἀνεύθυνον μένει τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅτι οὐ προσέσχεν, οὐδ᾿ ἔκρινεν, ὡς ἔδει. Ὅταν γὰρ ἀλόγως ταῖς ὀρέξεσι τῆς σαρκὸς ἑπώμεθα, οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν ἐκ τούτου προσδοκᾶν· εἰ δὲ καὶ συνέβη, κατὰ συγκυρίαν

συνέβη, ἐνεδέχετο μέν τοι καὶ ἄλλως γενέσθαι· οὐ γὰρ πρὸς τὸ ἀγαθὸν αἱ ὁρμαί, ἀλλὰ μόνον πρὸς τὸ ἡδύ, τοῦτο δὲ οὐκ ἀεὶ καὶ ἀγαθὸν τυγχάνει. Διὰ τοῦτο καὶ Κάϊν τῷ τοῦ Ἀδὰμ ἐῤῥέθη τό· «Πρὸς σὲ ἡ ἀποστροφὴ αὐτοῦ, καὶ σὺ ἄρξεις αὐτοῦ». Ἐκ τούτου καὶ αἱ πολλαὶ καὶ σύντονοι παραινέσεις τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς τὸ ἀδιαλείπτως προσέχειν καὶ νήφειν καὶ ἀρνεῖσθαι ἑαυτόν· πρὸς τοῦτο καὶ ἡ δύναμις τῷ πνεύματι τοῦ διανοεῖσθαι καὶ κρίνειν, καὶ ἡ τοῦ ἠθικοῦ νόμου διδασκαλία, ἵνα πάσας κρίνῃ τὰς ὁρμὰς καὶ δοκιμάζῃ, ἃ δεῖ συγχωρεῖν αὐταῖς. Τὸ γὰρ ποιὸν τῶν ποθητῶν ἢ μισητῶν, καὶ ἡ πρὸς τὸ πνεῦμα ἢ τὸ σῶμα σχέσις αὐτῶν, παρατιθέμενα πρὸς τὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑφήγησιν, παρέχουσι κρίσιν ἀσφαλῆ, εἰ δεῖ συγχωρεῖν τῇ κλίσει τὸ ποθούμενον, ἢ οὔ, καὶ εἰ ἀπολύτως δεῖ ἀρνεῖσθαι, ἢ ὑπό τινας ὅρους. Ἐν τούτῳ γὰρ μάλιστα τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ ἰσχὺς τοῦ πνεύματος δείκνυται, ἐν τῷ κρατεῖν οὕτω τῶν σωματικῶν ὀρέξεων, ὥστε μηδὲν αὐταῖς ἐναντίον τῇ αὐτοῦ ἀξίᾳ καὶ τῇ κλήσει, καὶ τῇ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον σχέσει χαρίζεσθαι. Οὐκ ἔστιν ἐνταῦθα περὶ ἀπαθείας, ἢ τελείας ἀποσβέσεως τῶν ὁρμῶν καὶ παθήσεων τῆς σαρκός, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐν λόγῳ μετριάσεως καὶ περιστολῆς καὶ διευθύνσεως αὐτῶν πρὸς τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἔσχατον τέλος. Εἰ δὲ δυσχερὲς τοῦτο καὶ βαρὺ καὶ ἀκατόρθωτόν τισι δοκεῖ, καὶ ταῦτα χριστιανοῖς, ἀκουσάτωσαν τοῦ ἐθνικοῦ φιλοσόφου λέγοντος· «Οὐδέν ἐστιν οὕτω δυσχερές τε καὶ ἀνέφικτον, ὅπερ οὐ νικᾷ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, καὶ εὐπρόσιτον ἡ μελέτη ἀπεργάζεται· οὐδὲν δὲ πάθος οὕτως ἐστὶ χαλεπόν τε καὶ ἀκάθεκτον, ὥστε τῇ ἀσκήσει μὴ δαμάζεσθαι· οὐκ ἔστιν, ὃ ἂν εἴποις ἀνίατον· ἴασιμα

γὰρ νοσοῦμεν κακὰ, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ φύσις ἡμῖν πρὸς τὸ ἀγαθὸν γεγενημένοις, βοηθεῖ, ἐὰν διορθοῦσθαι βουλώμεθα.» * (α). Τέλος δὲ τῆς κατά τε τὸ θεωρητικὸν καὶ τὸ πρακτικὸν ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως τοῦ πνεύματός ἐστιν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν, ὅσον ἐνδέχεται, τελεία αὐτοῦ ἐξομοίωσις· τῷ μὲν γὰρ, κατὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, τῷ δὲ, κατὰ τὸν ἐνάρετον βίον, ἐξομοιοῦται αὐτῷ· διὸ καὶ πᾶν τὸ πρὸς τὸ πνεῦμα γινόμενον, πρὸς τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμὸν ἀφορᾷ, πάντα δὲ τ' ἄλλα πλαγίως τε μόνον καὶ ἐμμέσως εἰς αὐτὸ ἀναφέρεται. Αὐτὸ δὴ τοῦτο οἱονεὶ κέντρον εἶναι δεῖ τοῖς ἀνθρώποις, εἰς τὸ ἀκαμάτως τε καὶ ἀδιαλείπτως τῆς εἰς τὸ δυνατὸν τελειοτέρας ἀεὶ ἀναπτύξεώς τε καὶ μορφώσεως τοῦ πνεύματος ἐπιμελεῖσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ',

Ἐν ᾧ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἐκτίθενται.

§. 86. Καθάπερ πρὸς τὸν Θεὸν, οὕτω καὶ πρὸς πάντας ἀνθρώπους οἰκειότατα ἔχομεν· τὴν δὲ οἰκειότητα ταύτην ἱερὰν καὶ ἀδιάλυτον ἀεὶ δεῖ διαμένειν. Ὁ μὲν γὰρ, πατὴρ ἡμῶν ἐστιν, ἡμεῖς δὲ τέκνα αὐτοῦ, καὶ ἀδελφοὶ ἀλλήλων. Διὰ τοῦτο ἐντέλλεται καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν «Πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (β).» Ἐκ δὲ τούτου καὶ ἡ θεία ἐντολή· «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου,

* Nihil est tam difficile et arduum, quod non humana mens vincat et in familiaritatem perducat meditatio. Nullique sunt tam feri et sui juris affectus, ut non disciplina domentur. Non est, quod dicas: Exscindi non posse. Sanabilibus aegrotamus malis, ipsaque nos in rectum genitos natura, si emendari velimus, juvat.

(α) Senec. Lib. de ira. (β) Ματθ. κγ', 9.

ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου· αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν»· καλεῖται δὲ ὁμοία τῇ πρώτῃ, ὅτι καὶ τῇ ἐννοίᾳ καὶ τῇ σπουδαιότητι κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ὁμοία ἀληθῶς ἐστιν ἐκείνῃ. Διὸ αὖθις καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Ἀπόστολος ἀποφαίνεται, ὅτι, «Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐςίν· ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ὃν ἑώρακε, τὸν Θεόν, ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾷν; καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ (α).» Ὡς γὰρ κοινὸς πατήρ, οὐ μόνον, πῶς πρὸς αὐτὸν ἔχομεν, ὁρᾷ, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλλήλους πῶς, καὶ ἀδύνατον ἀδιαφορεῖν, ὅπως ἂν πρὸς ἀλλήλους διάγοιμεν. Οὕτω λέγει τοῖς Ἰσραηλίταις παρ' αὐτοῦ ὁ προφήτης· «Ὁ ἁπτόμενος ὑμῶν, ὡς ὁ ἁπτόμενος τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ (β).» Οὕτω καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς φησιν· «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων (ἀγαθὸν ἢ κακὸν) ἐμοὶ ἐποιήσατε» (γ). Ἐκ δὲ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης διακρίνει πάλιν ὁ Ἰωάννης τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν τέκνων τοῦ διαβόλου. «Ἐν τούτῳ, φησί, φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου. Πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ» (δ). Δικαίαν ἄρα καὶ ἀθῶαν ἐν πᾶσι διαγωγήν, καὶ ταύτην ἐν ἀγάπῃ διάγειν ὀφείλομεν πρὸς πᾶν τὸ ὁμόφυλον κατὰ τὴν πρὸς τὸν Θεόν, ὡς κοινὸν πατέρα ἡμῶν, καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ὡς ἀδελφοὺς ἡμῶν, οἰκειότητα. Ποικίλον δὲ καὶ

(α) Ἰωάν. Α'. Ἐπιστ. δ'. 20. (β) Ζαχαρ. Β'. 8. (γ) Ματθ. κέ. 40
(δ) Ἰωάν. Α'. Ἐπιστ. γ'. 10.

οὐχ ἁπλοῦν ἡ διαγωγὴ αὕτη, ἥτις, κατὰ τὸ τῆς σχολῆς ἰδίωμα, καθῆκον καλεῖται. Πολλὰ ἄρα καὶ ποικίλα τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα, ὡς ἐφεξῆς δηλωθήσεται. Ψυχὴ δὲ καὶ πνεῦμα τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πρὸς τὸν πλησίον καθηκόντων ἐστὶ σέβας βαθὺ, καὶ ἀγάπη θερμὴ καὶ εἰλικρινὴς πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἐν γένει. Ὅτι δὲ τοῦτο τῶν ἐφ' ἡμῖν ἐστιν, οὐδεὶς ἂν ἐρίσειε· τὸ δὲ, πῶς ἄν τις ταῦτα κτήσαιτο, τοῦτο ἤδη ἐξεταστέον. Ἐμοὶ τοίνυν δοκεῖ, οὐδαμῶς ἄλλως οἷόν τ' ἂν εἴη σέβεσθαί τε καὶ ἀγαπᾶν τοὺς ἀνθρώπους, ἢ τὴν γένεσιν αὐτῶν, καὶ τὴν κλῆσιν καὶ τὴν ἀξίαν καταμαθόντα. Τῷ γὰρ ὀρθῶς περὶ τούτων γινώσκοντι, καὶ διὰ μνήμης ἄγοντι, ἀνάγκη αὐτῷ καὶ σέβας προσγενέσθαι καὶ ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Παρέχει δὲ τὴν ἀκριβῆ περὶ τούτων γνῶσιν ὁ θεῖος λόγος, ὃς διαῤῥήδην κηρύττει, Α', ὅτι ὁ ἄνθρωπός ἐστιν ἀριστούργημα τῆς θείας παντοδυναμίας τε καὶ σοφίας καὶ ἀγαθότητος· Β', ὅτι τοιούτοις κεκόσμηται παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς χαρίσμασιν, οἷς ἂν ζῶν τε καὶ τέλειον αὐτοῦ ἀφομοίωμα γένοιτο· Γ', ὅτι εἰς τοῦτο κυρίως ἐκλήθη τε καὶ προωρίσθη, ἵνα τῇ διηνεκεῖ ἐπιμελείᾳ καὶ τῇ ὀρθῇ χρήσει τῶν αὐτοῦ χαρισμάτων ὄντως πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοιωθῇ· Δ', ὅτι διὰ τοῦτο καὶ ὑπὸ τὴν τοῦ Θεοῦ πατρικὴν πρόνοιαν καὶ ἀγάπην καὶ τὸ ἔλεος διατελεῖ. Ταῦτα περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ θεία διδάσκει ἀποκάλυψις, καὶ οὕτω θεωρούμενος σεβαστὸς, φαίνεται καὶ ἀγαπητὸς καὶ προσοχῆς ἄξιος ἐν πᾶσιν, οἷς διανοούμεθα καὶ πράττομεν· καὶ εἰ μὴ ἐκ τούτων θεωρούμενος τοιοῦτος ἐδόκει, οὐδεμίαν ἡμᾶς τοῦ ὑψηλοῦ τε καὶ θείου αἴσθησιν ἔχειν ἔδει, ἤτοι μὴ εἶναι ὅλως ἀνθρώπους. Ἐκ τούτων ἄρα καὶ μόνων τὸ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ὀφειλόμενον σέβας καὶ ἡ ἀγάπη γεννᾶται. Ἀλλ' οὐ φαίνονται ταῦτα νῦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· εἴποι τις ἄν· μόλις γὰρ καὶ ἐν τοῖς

δοκοῦσιν εἶναι εὐγενεστάτοις, μικρὰ καὶ ἀσθενῆ τῶν εἰρημένων ἴχνη ὁρῶμεν, τοὐναντίον δὲ μεγάλην τὴν ἀμορφίαν καὶ ἀσχημοσύνην δείκνυσι, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα τοὐναντίον τῇ θείᾳ ἀποκαλύψει κηρύττουσι. Πῶς οὖν ἄν τις τὸν τοιοῦτον σεβασθείη τε καὶ ἀγαπήσειεν; Μεγάλη ὄντως καὶ παράδοξος ἡ διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου, οἷος ἡμῖν καθ' ἑκάστην παρίσταται, καὶ οἷον ἡ θεία Γραφὴ αὐτὸν δείκνυσιν, ἀλλ' οὐδὲν τοῦτο κωλύει τοῦ σέβεσθαι καὶ ἀγαπᾶν αὐτόν. Ἡ γὰρ μεγάλη αὕτη διαφορὰ ἐκ τούτου μάλιστα γίνεται, ὅτι, οἷος ἡμῖν καθ' ἑκάστην παρίσταται, ἐν τῷ γίνεσθαί ἐστιν, ἤτοι δυνάμει ἐστὶν, οἷον ἡ Γραφὴ παρίστησι, καὶ οἷος ἦν ἀληθῶς πρὸ τῆς παραπτώσεως. Δεῖ ἄρα καὶ ἐν τῷ σπέρματι καὶ ἐν τῇ δυνάμει τιμᾶσθαι τὸν μέλλοντα καὶ δυνατὸν ἐξ αὐτοῦ γενέσθαι καρπὸν εὐγενῆ.

§. 87. *Ἀκριβεστέρα ἔκθεσις τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἀγάπης.*

Ὅπου ἂν τὸ σέβας καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπον λείπῃ, ἐκεῖ ἀναγκαίως καὶ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ πρὸς αὐτὸν καθήκοντος ἐλλείψει, καὶ εἴτις γίνεται, καπηλική τε καὶ ἰδιοτελὴς ἂν εἴη· ἡ δὲ τοιαύτη πάνυ ὀλίγου ἀξία ἂν εἴη καὶ ἀλυσιτελὴς τοῖς ἀνθρώποις. Καὶ τὸ μὲν σέβας πρὸς τὴν τῶν ἀποφατικῶν καθηκόντων ἐκπλήρωσιν ἀναγκαῖον, ἡ δ' ἀγάπη πρὸς τὴν τῶν θετικῶν, ἀμφότερα δ' ὁμοῦ τὴν ἀγαθὴν ἀποτελοῦσι γνώμην καὶ προαίρεσιν, ἣν ἔχειν δεῖ ἀεὶ πρὸς πάντα καὶ ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων, καὶ καλεῖται ἰδίως καὶ κατ' ἐξαίρεσιν ἀγάπη ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ. Περὶ τῆς τοιαύτης ἀγάπης φησὶν ὁ μακάριος Παῦλος, ὅτι ταύτην εἶναι δεῖ τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ζωογόνον ἀρχὴν πάσης τῆς πρὸς τὸν πλησίον διαγω-

γῆς ἡμῶν, καὶ εἰς ταύτην προτρέπει τοὺς πάντας λέγων· « Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά· ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον· καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα, καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμί. Καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου, ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι. » Εἶτα καὶ τὴν φανέρωσιν ταύτης περιγράφει, λέγων· « Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται, ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ, ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακὸν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ὑπομένει κ. τ. λ. (α). » Αὕτη δὲ ἡ ἀγάπη, ὅρῳ περιγραφομένη, οὐδέν ἐστιν, ἀλλ' ἡ γνώμη ἀγαθὴ καὶ προθυμία τοῦ ἐπιτελεῖν ἀκριβῶς πρὸς τὸ ὁμόφυλον πάντα, ὅσα κατὰ τὰς σχέσεις ἡμῶν πρὸς αὐτὸ ὀφείλομεν, καθήκοντα· καλεῖται δὲ καὶ ἄλλως, ὁτὲ μὲν φιλανθρωπία, ὅτι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀεὶ, ὁτὲ δὲ ἀγάπη τοῦ πλησίον, καὶ φιλαδελφία, ὅτι συγγενεῖς πάντες καὶ ἀδελφοὶ ἀλλήλων εἰσὶ, διὰ τὸ ταυτὸν τῆς γενέσεως, τῆς ἀξίας, καὶ τῆς κλήσεως. Διὸ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν λέγει· « Πάντες ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε » (β).

§. 88. *Περὶ τῶν κυριωτέρων τῆς ἀγάπης ἰδιωμάτων.*

Εἰ μέλλει ἀξία τῆς παρὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων εὐδοκίας ἔσεσθαι ἡ ἡμετέρα ἀγάπη, ἀναγκαῖον τὰ ἑπόμενα προσ-

(α) Α'. Κορ. ιγ'. 1—7. (β) Ματθ. κγ'. 8. 9.

εἶναι αὐτῇ, ἤτοι α', καθολικὴν εἶναι· β', εἰλικρινῆ· γ', δικαίαν καὶ εὔτακτον· δ', γενναίαν καὶ δραστήριον· ε', καρτερικήν· ς', καθαρὰν, ἤτοι ἐκ τοῦ κρείττονος λόγου τῆς ἀνθρωπότητος προερχομένην. Καὶ καθολικὴ μὲν ὑπάρχει, ἐὰν πάντας ἀνθρώπους, μηδ' αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς ἐξαιροῦσα, περιλαμβάνῃ. Εἰλικρινὴς δὲ, ἐὰν μηδὲν ψεῦδος, ἢ ἀπάτην, ἢ προσποίησιν στέργῃ, ἀλλ' ἀγαθὴ ὄντως ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων ᾖ γνώμη, καὶ ἀληθὴς προθυμία τοῦ ἐπιτελεῖν πάντα τὰ πρὸς αὐτοὺς καθήκοντα· Δικαία δὲ καὶ εὔτακτος, ἐὰν μὴ πρὸς χάριν, ἢ σωματικῆς ἡδονῆς ἕνεκα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν χρείαν τῶν προσώπων, πρὸς ἃ καθήκει τι πρᾶξαι, ἐπιμελῆται τοῦ μηδὲν μὲν ἀγαθὸν, ὃ δεῖ γενέσθαι, παραλιπεῖν, μηδενὶ δὲ κακῷ συνεργῆσαι, ἀλλὰ κατὰ τὸ τοῦ καθήκοντος σπουδαῖον πρὸς τὴν τελείαν καὶ ἀκριβῆ αὐτοῦ ἐκτέλεσιν ἀγωνίζεσθαι. Δραστήριος δὲ, ἐὰν μὴ μόνον εὐχαῖς ἀρκῆται, ἀλλὰ καὶ ἐνεργῇ τι δεόντως· « Ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, λέγει ἡ Γραφὴ, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου! μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ » (α). Ὁ δὲ Ἡσαΐας· « Διάθρυπτέ, φησι, πεινῶντι τὸν ἄρτον σου, καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἰσάγαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· ἐὰν ἴδῃς γυμνὸν περίβαλε, καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει. » (β) Δεῖ δὲ καὶ εἰς ἀγῶνας καὶ θυσίας ἑτοίμως ἔχειν, ἔνθα ἄν τις ἀνάγκη παρῇ, ἀλλὰ καὶ φρονήσεως δεῖται, ἵνα μήτις εἰς ἀναξίους διασκορπίζῃ, ὅπερ τοῖς ἀληθῶς χρείαν ἔχουσι μεταδιδόναι χρή. Καὶ σταθερὰν δὲ δεῖ εἶναι τὴν ἀγάπην, ἤτοι μὴ καθ' ἑκάστην

(α) Ἰωαν. Α'. Ἐπιστ. γ'. 17. (β) Ἡσ. νή. 7.

ἀλλοιοῦσθαι καὶ μεταβάλλεσθαι οὕτως, ὥστε νῦν μὲν ψυχρὰν, νῦν δὲ θερμὴν φαίνεσθαι, καὶ νῦν μὲν ζήλου μεστὴν, νῦν δὲ χωρὶς κινήσεως καὶ ζωῆς, οὔτε πρὸς καιρὸν μόνον, ἀλλ' εἰς ἦθος ἑστηκὸς καταστῆναι. Ἵνα δὲ τοιαύτη γένηται, ἀνάγκη καὶ καθαρὰν εἶναι, ὅπερ ἐστὶν ἐπὶ τὴν κρείττονα ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος στηρίζεσθαι, καὶ μὴ ἐπὶ τὴν ἰδιοτέλειαν, ἢ τὴν σαρκικὴν φιλαυτίαν. Ἡ γὰρ χαρίτων ἰδιοτελὴς ἀνταλλαγὴ πόῤῥω ἔτι ἐστὶ τῆς ἀγαθῆς διαθέσεως, ἣν ἔχειν πρὸς ἀλλήλους ὀφείλομεν, ἢ δὴ καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἐπεκτείνεται τῶν καθηκόντων, ἐν οἷς καὶ θυσία ἀπαιτεῖται μεγάλη, καὶ οὐδεμία φαίνεται ἀνταποδόσεως ἐλπίς. Ἔσται δὲ τοιαύτη, ἐὰν, οἷς ἔφθημεν εἰπόντες, ἐπερείδηται.

§. 89. *Περὶ τῆς ἀξίας αὐτῆς.*

Ἡ τῆς ἀγάπης ἀξία καταφαίνεται μὲν καὶ ἐξ ὧν ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν τοῦ μακαρίου Παύλου, δείκνυται δὲ τρανώτερον καὶ ἐκ τῆς συναφείας αὐτῆς μετὰ τοῦ ὑψίστου τέλους ἡμῶν, καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Χωρὶς γὰρ ταύτης ἀδύνατον, ὡς ἡ θεία Γραφὴ διδάσκει, τοῦ τέλους ἡμῶν ἐπιτυχεῖν, ὅπερ ἐστὶν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν, τὴν αὐτοαγάπην, ἐξομοίωσις ἡμῶν. « Ἡμεῖς οἴδαμέν, φησι, ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς· ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ (α). » Ζωὴ δὲ καὶ θάνατος ἐνταῦθα οὐ κατὰ κοινὴν λαμβάνεται σημασίαν. Ἔτι δέ φησιν ὁ αὐτός « Ὁ μὴ ἀγαπῶν οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν· ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ γινώσκει τὸν Θεόν. Ἐὰν

(α) Ἰωαν. Α'. Ἐπιστ. γ'. 14.

τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστί»· Ἐκ τούτου μάλιστα φαίνεται καὶ ἡ συνάφεια ταύτης μετὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης· ἀδύνατον γὰρ τὴν ἑτέραν χωρὶς τῆς ἑτέρας ὑφεστάναι, ἀλλὰ δεῖ τὸν ἀγαπῶντα τὸν Θεὸν, καὶ τὸν πλησίον ἀγαπᾷν. Αὐτὴν δὲ ταύτην δείκνυσι καὶ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου· «Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου, αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή· δευτέρα δὲ, ὁμοία αὐτῇ· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.» Ὥσπερ οὖν χωρὶς τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, ἀδύνατον τοῦ κρατίστου τέλους ἡμῶν ἐπιτυχεῖν, οὕτω καὶ χωρὶς τῆς πρὸς τὸν πλησίον· δι᾽ ἀμφοτέρων γὰρ τῷ Θεῷ ἐξομοιούμεθα. Τοῦτ᾽ αὐτὸ βεβαιοῖ καὶ ἕτερος τοῦ Κυρίου λόγος· «Ἐφ᾽ ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε· ἐφ᾽ ὅσον δὲ οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε (α).» Ἐκ τούτων οὖν οὐ μόνον ἡ συνάφεια τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης μετὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν δηλοῦται, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀξία αὐτῆς· διὰ τοῦτο καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἔλεγε, ταύτην εἶναι τὸ ἐξαίρετον τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν γνώρισμα· «Ἐν τούτῳ, φησὶ, γνώσονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις (β).» Τύπος δὲ τῆς τοιαύτης τελείας ἀγάπης πρόκειται ἡμῖν εἰς μίμησιν διττὸς, ά, ἡ ἄφατος πατρικὴ τοῦ Θεοῦ ἀγάπη πρὸς τοὺς ἀνθρώπους· β, ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς ἡμᾶς. Ἐν αὐταῖς γὰρ πάντα τὰ προαποδοθέντα ὑπάρχει γνωρίσματα, διὸ καὶ εἰς αὐτὴν ἀεὶ ἀφορᾷν, καὶ αὐτῇ προσεγγίζειν πειρᾶσθαι χρὴ, εἰ καὶ ἀνέφικτος ἡμῖν κυρίως

(α) Ματθ. κέ. 35—46. (β) Ἰωαν. ιγ΄. 35.

τυγχάνει. Ἡ μὲν γὰρ πρώτη δηλοῦται, ὅτι «ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους» (α)· ὅτι «χορηγεῖ τοῖς πᾶσι πλουσίως τὰ δέοντα, καὶ ἐπὶ ταῖς εὐεργεσίαις αὐτοῦ οὐκ ὀνειδίζει (β)·» ὅτι «θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» (γ)· ὅτι «τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν (δ).» Τοῖς τοίνυν εἰς αὐτὸν ἀφορῶσιν οὐ μόνον τύπος, ἀλλὰ καὶ ἐλατήριον κράτιστον ἂν εἴη πρὸς τὴν διαγωγήν, ἣν διάγειν ὀφείλομεν πρὸς τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ Κύριος ἡμῶν· «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, ἵνα γένητε υἱοὶ ὑψίστου.» Τοιαύτη δὲ καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπη, ἐν ᾧ ἰδίως ἐκλάμπει ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός. Αὐτοῦ γὰρ ἔτι μᾶλλον τὸ παράδειγμα τῇ ἡμετέρᾳ ἀσθενείᾳ ἁρμόττει, ὃς υἱὸς ὢν τοῦ πατρὸς μονογενὴς καὶ ἀγαπητός, ἐκένωσεν ἑαυτόν, εὐδοκήσας κατελθεῖν πρὸς ἡμᾶς, ἵνα, ἐκπεσόντας τῇ ἁμαρτίᾳ, διαλλάξῃ τῷ Θεῷ καὶ πατρί, καὶ ἀνυψώσῃ πάλιν εἰς τὴν ἀξίαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ πάντων, ἵνα πάντας ἡμᾶς κερδήσῃ ἑαυτῷ τε καὶ τῷ πατρί. Οἷα δὲ ὑπὲρ ἡμῶν ὑπέστη, τί δεῖ καὶ λέγειν; ἀλλὰ τοῖς πᾶσι διὰ τέλους μετὰ μακροθυμίας ἐνεκαρτέρησεν, ὥσπερ ἡ τῆς παναγίας αὐτοῦ ζωῆς ἱστορία τρανῶς κηρύττει. Παρὰ ταῦτα δὲ καὶ ἕτερον τύπον τῆς ἀγάπης παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Χριστὸς διὰ τῆς ἐντολῆς· «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.» καί τοι μὴ οὕτως ἀσφαλῆ, ὡς τὸν πρότερον, διὰ τὸ μὴ προσεῖναι ἀεὶ τὰ ἀποδοθέντα ἰδιώματα αὐτῷ· διὸ καὶ ἐν τῇ χρήσει αὐτοῦ προσοχῆς οὐ μικρᾶς δεῖται.

(α) Ματθ. έ. 44. (β) Ἰακ. ά. 5. (γ) Α'. Τιμ. β'. 4. (δ) Ῥωμ. ή. 32.

§. 90. *Περὶ τῶν τῆς ἀγάπης καρπῶν.*

Ἡ ἀγάπη, ὡς ἀγαθὴ ὑπὲρ τοῦ πλησίον γνώμη μετὰ προθυμίας τοῦ ἐπιτελεῖν τὰ πρὸς αὐτὸν καθήκοντα, καρποφορεῖ καὶ πράξεις ἀγαθὰς τῷ πλησίον. Εἰς ἔργον γὰρ ἡ γνώμη μεταβάλλεται, ἔνθα ἂν δέῃ, ἐὰν μὴ κενὴ προσποίησις ᾖ. Πρῶτον μὲν οὖν τὸ κοινὸν ἀγαθὸν τοῦ πλησίον ἀπαιτεῖ, μᾶλλον δὲ καὶ ἔρεισμα αὐτοῦ ἐστιν· εἶτα δὲ καὶ μέγαν θησαυρὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀνταποδόσεως κατατίθησιν, ὅτε ὁ Χριστὸς ἀναδέξεται αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν πᾶν τὸ παρ' ἡμῶν καὶ τῷ ἐλαχίστῳ τῶν πλησίον πεπραγμένον. « Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε » (α)· τρίτον δὲ, καὶ ἀνάπαυσιν παρέχει, τὴν γῆν εἰς οὐρανὸν μεταβάλλουσαν, κἂν δὲ μὴ κατὰ τὴν προσδοκίαν ἡ τοῦ καθήκοντος ἐκτέλεσις ἐνίοτε ἀποβαίνῃ, ἀλλ' ἧγε παραμυθίᾳ μένει, ὅτι ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν· τέταρτον δὲ καὶ τελευταῖον ἀνυψοῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσιν, εἰκόνα ζῶσαν αὐτὸν αὐτοῦ ἀποφαίνουσα! Δυνάμει μὲν γὰρ ὑπάρχει εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὡς τὰ πρὸς τοῦτο κεκτημένος ἀναγκαῖα χαρίσματα, ἔργῳ δὲ τοιοῦτος γίνεται διὰ τῆς ἀγάπης. Οἷος ὁ καρπὸς τῆς ἀγάπης! Ἐὰν δὲ πρὸς ταῦτα παραβάλωμεν καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐναντίας γνώμης γινόμενα κακὰ, ἐναργέστερον τότε κατανοήσομεν τὴν ἀνάγκην τοῦ διηνεκῶς ὑποθάλπειν τὸ τῆς ἀγάπης ἱερὸν πῦρ, καὶ διηνεκῶς ὑπ' αὐτοῦ θερμαίνεσθαι. Ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἀεὶ, καθάπερ ἔδει, οὐδὲ παρὰ πᾶσιν ἡ αὐτὴ, διά τε τὴν ἑκάστου ἰδιοτροπίαν, καὶ τὰ ἴδια συμφέροντα, καὶ τὴν κατὰ τὸ μᾶλ-

(α) Ματθ. κέ. 40.

λον ἢ ἧττον σπουδαίαν ἐπὶ τῶν εἰς τὴν ἀγάπην προτρεπόντων ἡμᾶς λόγων διάσκεψιν. Ὥσπερ γὰρ πάντα ταῦτα ἐν ἡμῖν διαφέρει, οὕτω καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη διαφέρει, διὸ δεῖ ἕκαστον τὰ κωλύματα αἴρειν παντὶ σθένει, ὅπως εἰς μείζονα καὶ τελειοτέραν τὴν ἀγάπην προαγάγη.

§. 91. *Περὶ τῶν τῇ ἀγάπῃ ἀντικειμένων.*

Τῇ πρὸς τὸν πλησίον ὀφειλομένῃ ἀγάπῃ ἀντίκειται ά, ἡ ἀδιαφορία· β΄, ἡ δυσμένεια· γ΄, τὸ μῖσος καὶ ἡ ἔχθρα. Καὶ ἡ μὲν ἀδιαφορία μέση τις τῆς ἀγάπης καὶ τῆς δυσμενείας τυγχάνει, ὡς ἔλλειψις τῆς ὀφειλομένης ἀγάπης. Οὔτε γὰρ ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ τοῦ πλησίον χαίρει, οὔτε τῇ δυστυχίᾳ λυπεῖται, ἀλλ᾽ οὐδὲ ἐφήδεται ὁ ἀδιάφορος, ἀλλὰ ψυχρός τίς ἐστι, καὶ ὅλως ἄφροντις περὶ τῶν συμβαινόντων τῷ πλησίον, πάντα φιλαδελφίας σπινθῆρα ἀπεσβεσμένον ἔχων. Ὁ δὲ τῇ μὲν εὐτυχίᾳ τοῦ πλησίον λυπούμενος, τοῖς δὲ δεινοῖς αὐτοῦ ἐπιχαίρων καὶ ἀρεσκόμενος, οὗτος δυσμενὴς λέγεται, καὶ ἡ κακία αὐτοῦ δυσμένεια, μείζων καὶ χείρων τῆς ἀδιαφορίας οὖσα, ὡς γνώμη φαύλη κατὰ τοῦ πλησίον, ἀπ᾽ εὐθείας τῇ φιλαδελφίᾳ ἀντικειμένη. Τὸ δὲ μῖσος διαφέρει τῆς δυσμενείας, ὅτι ἡ μὲν ἐμφωλεύει καὶ ἐγκρύπτεται τῇ ψυχῇ, τὸ δὲ ἐν παντὶ καιρῷ ἐκρήγνυται εἰς ὀνειδισμοὺς, καὶ ἀδικίας, καὶ ἐκφαύλισιν τοῦ μισουμένου. Ὅτι δὲ καὶ ἡ ἀδιαφορία ἀσυμβίβαστον τῷ τῆς ἀγάπης καθήκοντι, διδάσκουσι τότε λογικὸν καὶ ἡ θεία Γραφὴ ὁμοφώνως. Τὸ μὲν γὰρ τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν κλῆσιν τοῦ ἀνθρώπου γινῶσκον, οὐδέποτε ἀδιαφορίας ἄξιον κρίνει αὐτὸν, πρὸς ὃν ἡ ἄπειρος τοῦ Θεοῦ ἀγαθότης καὶ σοφία οὕτως εὐμενῶς τε καὶ διακεκριμένως φέ-

ρεται· ἡ δὲ Γραφὴ διακελεύεται· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν· ὃ δὴ θετικόν τί ἐστι, καὶ οὐχ ἀδιαφορίαν δηλοῖ, ὡς ἐξ ἀρχῆς παρὰ πάντων καὶ ἐνοήθη καὶ ἡρμηνεύθη. Θαυμαστὸν δὲ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐν τῇ ἀποκαλύψει περὶ τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς κατ' αὐτὴν κακίας εἰρημένον. « Οἶδά σού, φησι, τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός· ὄφελον ψυχρὸς εἴης, ἢ ζεστός· οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς, οὔτε ζεστὸς, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου » (α). Ἡ δὲ δυσμένεια καὶ τὸ μῖσος καὶ ἡ ὀργὴ ἀντίθετα ὅλως εἰσὶ, μᾶλλον δὲ, ἀνατρεπτικὰ τῆς φιλαδελφίας, ὡς γνώμη φαύλη κατὰ τοῦ πλησίον, καὶ προθυμία τοῦ ἀθετεῖν παντοίως τὰ πρὸς αὐτὸν καθήκοντα. Ὥσπερ οὖν ἡ ἐντολὴ τῆς φιλαδελφίας μεγάλη καὶ σύντονος, καὶ τὸ καθῆκον μέγα καὶ σπουδαιότατον, οὕτω καὶ τὸ μηδενὶ τῶν πολεμίων αὐτῇ συγχωρεῖν ἐγγίνεσθαι. Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἀγαπᾶν κελευόμεθα (β), καὶ φανερῶς ἀναγγέλλεται ἡμῖν, ὅτι « ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ· καὶ πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀνθρωποκτόνος ἐστὶ, καὶ οἴδατε, ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος, οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν » (γ). Ἀξιομνημόνευτοι δὲ διὰ παντὸς καὶ οἱ τοῦ μακαρίου Παύλου περὶ τούτου λόγοι· « Μὴ γίνεσθέ, φησι, φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς, μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες, προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων, εἰ δυνατὸν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες (χωρὶς βλάβης ἠθικῆς, ἐννοεῖται) Μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες ἀγαπητοὶ, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ (ἕως ἂν ἐφ' ἡσυχίας περὶ τῶν καθ'

(α) Ἀποκαλ. γ'. 15—16. (β) Ματ. ἑ. 44. (γ) Ἰωαν. Α'. Ἐπιστο. γ'. 14—15.

ὑμᾶς σκέψησθε)· γέγραπται γάρ, ἐμὴ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. Ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν, ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν. Τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν » (α). Πλὴν δὲ τῶν εἰρημένων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα, οὐχ ἧττον τῇ φιλαδελφίᾳ ἀντικείμενα, οἷον ά, ἡ πρὸς τὴν τρυφὴν καὶ τὴν ἡδυπάθειαν ἄτακτος ῥοπή· β΄, ἡ τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἄλλης περιουσίας ἀκόρεστος ἐπιθυμία· γ΄, ἡ πρός τινας ἐξαίρετος τυφλὴ εὔνοια· δ΄, ἡ μεγάλη πρὸς τοὺς ἄλλους αὐστηρότης· έ, ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ὀλιγωρία τῆς τάξεως, καθ' ἣν δεῖ ἐπιτελεῖν τὰ τῆς φιλαδελφίας καθήκοντα. Πάντα γὰρ ταῦτα κωλύει πολλοὺς ἐπιμελεῖσθαι τῶν τῆς ἀγάπης καθηκόντων, ἢ καὶ αἴτια γίνεται τοῦ ἀντιπράττειν αὐτοῖς. Μαρτυροῦσι ταῦτα πολλὰ τῆς Γραφῆς χωρία, καὶ τὰ ἐν τῷ βίῳ καθ' ἑκάστην συμβαίνοντα. Διὰ τοῦτο καὶ εὐθύνη μεγάλη ἐπ' αὐτοῖς κεῖται, κατὰ τὸ ἐξ αὐτῶν κωλυόμενον τῆς ἀνθρωπότητος ἀγαθόν, ἢ τὸ προσγινόμενον κακόν, καὶ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν οὕτως ἔχει πρὸς τὸν πλησίον, καὶ τὸ μῆκος τοῦ χρόνου, καὶ τὸν βαθμόν, εἰς ὃν τὸ μῖσος προέβη.

§. 92. *Ἐνστάσεις τῶν τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης ὀλιγωρούντων.*

Οὐ πρὸς ἐμοῦ, φασι, περὶ ἄλλων φροντίζειν, μηδενὸς περὶ ἐμοῦ φροντίζοντος. Οἱ γὰρ πάντες τὸ ἑαυτῶν ζητοῦσι, κἂν φαίνωνται φιλοφρόνως πρὸς τοὺς ἄλλους ἔχοντες. Ἕκαστος δὲ προσέχει ἑαυτῷ, καὶ προνοεῖ περὶ ἑαυτοῦ, ὅση δύναμις, καὶ ὀλίγοι εἰσίν, οἱ ἀλλοτρίας

(α) Ῥωμ. ιβ΄. 16—21.

βοηθείας δεόμενοι. Πολλοὶ δὲ καὶ τῇ τῶν ἄλλων καλοκαγαθίᾳ ὑπὲρ τὸ δέον θαῤῥήσαντες, ἐν τῇ καρδίᾳ διεφθάρησαν, ἡ ἐπαῖται ἐγένοντο. Οὐδένα δ' ἐγὼ τοῦ πλούτου φθονῶ, ἐχέτω τὸ ἑαυτοῦ ἕκαστος, ἀλλὰ καὶ διδόναι, ἢ βοηθεῖν ἑκάστῳ, καθὰ βούλεται, τίς ἂν ἐξαρκέσειεν; Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ἀνάξιοι ἐλέους τυγχάνουσι διὰ τὴν πρὸς τοὺς εὐεργέτας αὐτῶν ἀγνωμοσύνην, διὰ τὴν κατάχρησιν τῆς τοῦ εὐεργέτου ἀγαθότητος, διὰ τὸν σκανδαλώδη βίον, ἐκ τοῦ ἐλέους ἀεὶ τρέφεσθαι βουλομένων.

Απ. Πολλὰ μὲν τούτων ἐνίοτε ὀρθῶς λέγονται, ἀλλ' οὐδέποτε ἰσχύουσι δικαιῶσαι τὴν πλεονεξίαν καὶ τὸ ἀφιλάδελφον τοῦ τρόπου, οὐδ' ἀπαλλάξαι ἡμᾶς τοῦ τῆς φιλαδελφίας καθήκοντος. Τοῦτο δὲ μόνον δηλοῦσιν, ὅτι μετὰ φρονήσεώς τε καὶ προνοίας δεῖ τὴν εὐεργεσίαν γίνεσθαι, ἵνα μὴ εἰς ἀναξίους καταναλίσκηται· οὐ γὰρ δεῖ τῇ ὀκνηρίᾳ καὶ ἐξαχρειώσει τῶν ἀνθρώπων συνεργεῖν, οὐδὲ τὴν ἀσωτείαν εὐεργετεῖν. Εἶτα δὲ καὶ τὸ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης οὐ μόνον ἐν τῷ μεταδιδόναι ὑφίσταται, ὡς ἐν ταῖς εἰρημέναις ἐνστάσεσι δοκεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ προαιρέσει καὶ τῇ προθυμίᾳ τοῦ ἐπιτελεῖν πάντα καὶ πρὸς πάντας τὰ τῆς εὐποιίας καὶ τῆς δικαιοσύνης καθήκοντα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔργον δεῖ ἐν καιρῷ τὴν προαίρεσιν ταύτην καὶ τὴν προθυμίαν ἥκειν.

§. 93. *Περὶ τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπης.*

Πολλὰ μὲν τὸ ἄρθρον τοῦτο τῆς ἠθικῆς ἀντιλέγεται, ἀλλὰ καὶ οὐδενὸς ἄλλου χεῖρον πολλάκις κατενοήθη. Φασὶ δὲ, ὡς τὸ ἀγαπᾷν τοὺς ἐχθροὺς παρὰ φύσιν ἐστί· καὶ ἡλίκον κακὸν οὐκ ἂν ἐγίνετο τοῖς ἀνθρώποις, εἰ τοῦτο πανταχοῦ ἐκράτει; Ἀρ' οὐχὶ δι' αὐτοῦ ἡ ὕβρις καὶ ἡ κακουργία ἐβοηθεῖτο, καὶ τὸ θράσος ηὐ-

ξανε τῶν κακούργων, εἰ καὶ βίαια πράττοντες ἠγαπῶντο; Πάντα ταῦτα κεναί εἰσιν ὑπόνοιαι, καὶ οὐδὲν πλέον, ὡς ψευδεῖ γνώμῃ περὶ τῆς διανοίας τῆς ἐντολῆς στηριζόμεναι. Ὑπολαμβάνουσι γὰρ οὐκ ὀρθῶς, ὅτι ἡ ἐντολὴ πᾶσαν ἀφίησι τὴν ἀδικίαν, καὶ ἀφιέναι ὑποχρεοῖ ἡμᾶς πᾶσαν τὴν παρὰ τοῦ βουλομένου ἀδικεῖν γινομένην πρὸς ἡμᾶς ζημίαν, καὶ ὅλως ἐπιλελῆσθαι αὐτῆς· ἡ δὲ ἐντολὴ οὐ τοῦτο βούλεται, οὐδ' ἀπαγορεύει ἀγανακτεῖν ἐπὶ τῇ παρὰ τῶν ἐχθρῶν ὕβρει καὶ ἀδικίᾳ τῇ πρὸς ἡμᾶς, ἢ δεικνύναι παῤῥησίᾳ τὴν ἐπ' αὐτῇ ἀγανάκτησιν καὶ λύπην, οὐδὲ τὸ ζητεῖν ἐν ἀνάγκῃ, ἢ ἐν καιρῷ, τὴν προσήκουσαν ἱκανοποίησιν· ἀλλὰ τοῦτο βούλεται, τὸ ἐν μετριότητι πάντα ταῦτα γίνεσθαι, καὶ μὴ ἐχθρικὴν γνώμην τῇ ἐκείνων φαύλῃ προαιρέσει ἀντιτάσσειν, ἀλλὰ διὰ τῆς νομίμου ἀρχῆς, καὶ μετ' ἀληθείας καὶ ἐπιεικείας τὸ ἱκανὸν αἰτεῖν, καὶ ὅπου ἡ ζημία μεγάλη ὑπάρχει, καὶ ἡ ἱκανοποίησις μέσον ἀσφαλὲς τοῦ τὰς βιαιοπραγίας τοῦ λοιποῦ κωλῦσαι δοκεῖ. Πολλάκις δὲ καὶ διὰ μόνης τῆς χριστιανικῆς μεγαλοψυχίας αἱ ἐχθροπραξίαι ἀναιροῦνται, ἐπειδάν τις μηδὲ προσέχειν τοῖς γενομένοις δοκῇ. Οὕτω δὲ ἡ ἐντολὴ τοῦ ἀγαπᾷν τοὺς ἐχθροὺς οὐκ ἄν ποτε τῇ κακουργίᾳ ἢ τῇ βιαιοπραγίᾳ βοηθήσειεν, ἀλλὰ τοὐναντίον συντηρητικὴ μᾶλλον ἂν γένοιτο τῆς εἰρήνης καὶ ὁμονοίας, καὶ ἐπανορθωτική, ὅπου ἂν πρὸς καιρὸν διακοπῇ. Μαρτυρεῖται δὲ καὶ ὑπὸ τῆς ἱστορίας, ὅτι ἐκεῖ μάλιστα σπανιωτάτη ἡ βιαιοπραγία συνέβαινεν, ὅπου ἡ ἐντολὴ ἀκριβέστατα ἐτηρεῖτο· τοὐναντίον δὲ ὑπερηύξανεν, ὅπου μετ' ἐπιμονῆς ἡ ἐκδίκησις ἐζητεῖτο. Καθάπερ γὰρ ἡ τῶν λίθων πρὸς ἀλλήλους τριβὴ οὐκ ἐλαττοῖ, ἀλλὰ μᾶλλον αὔξει τὴν θερμότητα, οὕτω καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων σύγκρουσις αὐξάνει τε καὶ κρατύνει τὰ πάθη.

§. 94. *Περὶ τοῦ τί ἰδίως ἀπαιτεῖ τὸ καθῆκον τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπης.*

Τοῦ καθήκοντος τούτου τὸ μέν ἐστιν ἀποφατικὸν, τὸ δὲ καταφατικόν· κἀκεῖνο μὲν οὕτω πως λέγεται· Μηδαμῶς πρὸς μηδένα ἐχθρικῶς ἔχειν στέργε· τοῦτο δὲ οὕτως· Ἐπιμελοῦ διὰ τοῦ δικαίου τρόπου, καὶ τῆς ἐν τάξει διαλλαγῆς, ἐὰν καὶ αὕτη πρὸς ἡσυχίαν τῶν διαιρεθεισῶν διαθέσεων ἀναγκαία τυγχάνῃ, τὸν ἐν ἔχθρᾳ γενόμενον ἀδελφόν σου ἀνακτήσασθαι, ὑπ' οὐδεμιᾶς ζημίας ἢ ὕβρεως ἐκτρεπόμενος τῆς ἀγαθῆς γνώμης. Ὅτι δὲ ἀπαραίτητον τὸ καθῆκον τοῦτο ὑπάρχει, ἐδήλωσεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εἰπών· «Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς, ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου» (α). Οὐκ ἄρα ἀρκεῖ μόνον πρὸς τὴν τοῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσιν τὸ μὴ βίᾳ ἀμύνασθαι τὸν ἀδικήσαντα, ἀλλὰ καὶ διαλλάττεσθαι χρὴ πρὸς αὐτόν· Ἄριστον δὲ πρὸς διαλλαγὴν τὸ διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους χρηστῆς καὶ νομίμου διαγωγῆς δεικνύναι, μὴ μόνον μηδὲν διανοεῖσθαι κακόν, ἀλλὰ καὶ προθύμως ἔχειν ἀγαθοποιεῖν, καὶ ἔργῳ τὴν τοιαύτην γνώμην δηλοῦν ἐν καιρῷ τῷ ἐχθρῷ. Ἀπαιτεῖται δὲ μάλιστα ἡ διαλλαγὴ ά, ὅπου ἡ ἀγανάκτησις ἐπὶ μέγα προέβη· β', ὅπου καὶ ζημία μεγάλη ἐκ ταύτης ἐγένετο, καὶ περιέργειαν καὶ θαυμασμὸν πολὺν ἀνεκίνησεν. Αἴτια δὲ, δι' ἃ δεῖ καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἀγαπᾶν, τὰ αὐτά εἰσιν, ἃ καὶ τῆς καθόλου ἀγάπης πρὸς τὸν

(α) Ματθ. έ. 23.

πλησίον προειρήκαμεν· ἄνθρωπος γὰρ καὶ πλησίον καὶ ὁ ἐχθρὸς, καὶ τέκνον τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ τέλος κτισθείς. Πῶς οὖν μισεῖν δυναίμεθα, καὶ μὴ ἀγαπᾷν τὸν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀγαπώμενον; Οὕτω γὰρ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ τοῦ σκοποῦ ἀποπλανώμεθα, καὶ τῷ πλησίον ἀφορμὴν ἀποπλανηθῆναι παρέχομεν. Ἀλλ' οἵαν εὐθύνην πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦτο ἀναδεχόμεθα! Ἀλλ' ἐπανίσταταί, φασιν, ἡ φύσις κατὰ τοῦ καθήκοντος τούτου. Ποία φύσις, ἡ σαρκικὴ, ἢ ἡ πνευματική; Πάντως δήπου ἡ σαρκικὴ καὶ διεφθαρμένη· ἀλλ' ὑπακούειν αὐτῇ προσήκει, οὐχὶ δὲ ἄρχειν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἄλλως δὲ οὐκ ἐμμένομεν τῇ ἡμετέρᾳ ἀξίᾳ· διὸ καὶ καταστέλλειν αὐτὴν τὸ πνεῦμα τὸ ἡγεμονικὸν χρή. Κανὼν δὲ πρῶτος τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπης ἔστω ἡμῖν αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ, ὃς καὶ θεὸς τῆς εἰρήνης, καὶ θεὸς τῆς ἀγάπης καλεῖται πολλάκις ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ, διὸ καὶ ἡμᾶς βούλεται ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ ἀλλήλους ἀγαθοποιεῖν, καθάπερ αὐτὸς οὐ κωλύεται ὑπὸ τῆς παρ' ἡμῶν ἀγνωμοσύνης ἀνατέλλειν τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς τε καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχειν ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, καὶ πάντας ἀγαθοποιεῖν, οὐδενὶ τὰς εὐεργεσίας ὀνειδίζων. Οὕτω δεῖ καὶ ἡμᾶς ὁμοιοῦσθαι αὐτῷ, προθύμως εἰς τὸ ἀγαθοποιεῖν ἔχοντας, καὶ μὴ εἰς εὐχαριστίας καὶ ἀμοιβὰς τὰς παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἀφορᾶν, ἵνα ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ υἱοὶ αὐτοῦ γενώμεθα. Δεύτερος δὲ, αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὃς λοιδορούμενος, οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως» (α)· ἠγαθοποίει δὲ καὶ τοὺς ἑαυτοῦ διώκτας, καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐκπνέων, ὑπὲρ τῶν ἑαυτοῦ σταυρωτῶν ἐδέετο. Εἶτα καὶ ἐδι α-

(α) Α'. Πετρ. β'. 23.

σκεν οὕτω λέγων· « Ἐὰν ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; Οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; » Οὐ τοίνυν ἄλλως χρὴ ἐν τοῖς ὀπαδοῖς αὐτοῦ συμβαίνειν, οὐδὲ μιμεῖσθαι τοὺς τὴν φιλίαν ἐμπορευομένους καὶ καπηλεύοντας. Ἐκεῖνοι γάρ, ὅπου ἂν κέρδος ὁρῶσιν, ἐκεῖ μόνον φιλοῦσιν· ἀφίστανται δὲ παραχρῆμα, ὅθεν οὐδὲν ὄφελος ὑποδείκνυται. Τὸν δὲ τοῦ Χριστοῦ μαθητὴν οὐ τὸ κέρδος, ἀλλὰ τὸ καθῆκον χρὴ ὁδηγεῖν, καὶ τὸ πρακτέον ἐν πᾶσιν ὑφηγεῖσθαι.

§. 95. *Περὶ τοῦ τί ἡ φρόνησις περὶ τῆς ἔχθρας καὶ τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπης ὑπαγορεύει.*

Οὐδέποτε δεῖ χωρίζεσθαι ἀπὸ τῆς ἠθικῆς τὴν φρόνησιν. Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐντέλλεται τό, « Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραὶ » (α). διὸ καὶ τοῖς ἑπομένοις προσεκτέον ἀεί, ὡς ὑπὸ τῆς φρονήσεως ὑπαγορευομένοις. Α', Μὴ ῥᾳδίως πιστεύειν περί τινος, ὅτι ἐχθρός, χωρὶς φανερῶν ἀποδείξεων τῆς αὐτοῦ ἔχθρας. Β', Πεισθέντα δὲ περὶ τῆς ἔχθρας, διότι ἐκ προδήλου κακῆς γνώμης ζημίαν, ἢ ὕβριν ἐπήνεγκεν, ἀποστρέφειν μὲν τὸ βλέμμα ἀπὸ τῆς ζημίας καὶ τῆς ὕβρεως, σκοπεῖν δὲ μάλιστα τοὺς λόγους, οἷς ἡ ὀργὴ καὶ τὸ μῖσος δαμάζονται. Γ', Ἀναλογίζεσθαι τὴν ἐν γένει ἀσθένειαν τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, καὶ εἰς ταύτην ἀναφέρειν τὸ γενόμενον, καὶ εἰς τὴν τοῦ πάθους ἀνάζεσιν, καὶ θρηνεῖν συμπαθῶς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀθλιότητα, δι' ἣν οἱ πλεῖστοι, δοῦλοι τῶν ἀλόγων ἐπιθυμιῶν γίνονται. Δ', Ἀνθίστασθαι παραχρῆμα τῇ ὀργῇ, καὶ κωλύειν τὴν ἐν λόγῳ, ἢ πράξει, ἢ σχή-

(α) Ματθ. ί. 16.

ματι φανέρωσιν αὐτῆς, καὶ μᾶλλον ζημίαν καὶ θλίψιν αἱρεῖσθαι, εἰ οὕτως ἀπαλλαγῆναι τῆς ἔχθρας, ἢ φυλάξασθαι αὐτὴν οἷόν τε. Ε΄. Εἰ δ' ἀνάγκη τὴν ἔχθραν ὑποστῆναι, μὴ δυνηθέντα διαφυγεῖν αὐτὴν, καί τοι παντὶ θεμιτῷ τρόπῳ χρησάμενον, μὴ πάνυ πτοεῖσθαι, καὶ μάλιστα, εἰ ὑπὸ πονηρῶν ἀνθρώπων διὰ χρηστότητα, ἢ ὡς κωλύων αὐτοὺς ἀφ' ὧν διανοοῦνται κακῶν, μισοῖτο. Οὐ γὰρ θέμις ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἐργάσασθαι τὸ κακὸν, ἢ γοῦν συνεργῆσαι τῇ πράξει αὐτοῦ. « Μακάριοί, φησιν, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς, καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ » (α). Κεφάλαιον δὲ, ἔχθραν μὲν μὴ ζητεῖν, μηδ' ἀφορμὴν εἰς ἔχθραν διδόναι τὸ καθ' ἑαυτὸν, εἰ δ' ἄλλοι ὁπωςδήποτε ἐχθροὶ γίνονται, ὑπομένειν μετὰ χριστιανικῆς φρονήσεως, μηδέποτε τῆς ἀγαθῆς γνώμης ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος ἐκτρεπόμενον. « Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν » (6).

Σημ. Ὅπερ ἐν τῇ φύσει αἱ θύελλαι, τοῦτό εἰσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ αἱ ἔχθραι, συντριβῆς μέσα ἰσχυρά. Τῷ δὲ πιστῷ καὶ φρονίμῳ ἀνδρὶ καὶ εὐκαιρία πολλάκις εἰς γύμνασιν γίνεται παντοίας ἀρετῆς, οἷον ὑπομονῆς, πραότητος, μεγαλοψυχίας, ἀδελφικῆς ἀγάπης, ἀφοσιώσεως εἰς τὸν Θεὸν κ. τ. λ., τῷ δ' ἀστηρίκτῳ πολλῶν ἁμαρτημάτων ἀφορμὴ γίνεται, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ πρὸς τὴν τοῦ ὅλου ἤθους τελείαν διαστροφήν· ἀλλὰ τὸ μὲν ἀγαθὸν τὸ ἐκ τῆς ἔχθρας κατὰ συγκυρίαν μόνον συμβαίνει, τὸ δὲ κακὸν, φύσει παρέπεται αὐτῇ, καὶ εἰς αὐτὸ πέφυκε τείνειν· διὸ καὶ ὄντως κακὸν τοῖς ἀνθρώποις διὰ παντὸς ἡ ἔχθρα.

Ἐκ δὲ τῶν περὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης μέ-

(α) Ματ. ε΄. 11 (6) Ματθ. ε΄. 44.

χρι τοῦδε εἰρημένων συνάγεται, ὅτι αὕτη ἐστὶ κρεῖττόν τι καὶ τιμιώτερον, ἢ ἡ ἁπλῶς σαρκικὴ κλίσις καὶ συμπάθεια, ἥν τινες ἐνίοτε πρὸς ἀλλήλους αἰσθάνονται, ἢ ἡ ἰδιοτελὴς καὶ καπηλικὴ χαρίτων ἀνταλλαγή, ἢ ἡ κατ' ἐπιφάνειαν δεικνυομένη πρὸς ἀλλήλους φιλοφροσύνη δι' εὐπρέπειαν.

§. 96. *Περὶ τῶν κυριωτέρων καθηκόντων πρὸς τὸν πλησίον.*

Τῶν πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν καθηκόντων τὰ μὲν εἰς τὸ πνεῦμα ἀναφέρονται, τὰ δὲ εἰς τὸ σῶμα. Ἐπεὶ οὖν τὸ πνεῦμα κυρίως ἐστὶν ἡ ζῶσα εἰκὼν τοῦ αἰωνίου καὶ ἀοράτου Θεοῦ, ἱκανὸν ἐξομοιωθῆναι αὐτῷ, καὶ εἰς τοῦτο κέκληται καὶ προώρισται, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀληθὴς αὐτοῦ μακαριότης ὑπάρχει, τὸ βοηθεῖν αὐτῷ εἰς δύναμιν, καὶ μὴ κωλύειν τὴν εἰς αὐτὸ ἐπίδοσιν καὶ προκοπήν· τοῦτο πρῶτον καὶ κυριώτατον τυγχάνει τῶν πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν καθηκόντων. Ἔστι δ' αὐτοῦ τὸ μὲν καταφατικὸν ἐκφραζόμενον οὕτως· Συνέργει, ὅσον οἷόν τε, τῷ πλησίον εἰς τὸ προβαίνειν ἀεὶ καὶ προσεγγίζειν εἰς τὸ κράτιστον αὐτοῦ τέλος, πρὸς ὃ ἐπλάσθη καὶ προωρίσθη ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος. Τὸ δὲ ἀποφατικὸν οὕτω· Φυλάττου, μήτι ἐν τῷ πλησίον διαφθείρῃς, μηδένα μηδαμῶς κώλυε, μήτε δόλῳ, μήτε βίᾳ, τῆς πρὸς τὸ κράτιστον αὐτοῦ τέλος σπουδῆς. Καὶ τοῦ μὲν καταφατικοῦ ἡ ἐκπλήρωσις ἐκ πολλῶν καὶ ποικίλων ἤρτηται, οἷον, τοῦ χρόνου, τοῦ προσώπου, τῆς χρείας αὐτοῦ, καὶ τῶν ἰδίων χαρισμάτων· ἐὰν γάρ τις τῆς παρ' ἡμῶν βοηθείας καὶ ἀντιλήψεως δέηται, ἡμεῖς δὲ βοηθεῖν αὐτῷ οὐκ ἀδύνατοι ὦμεν, καθῆκον τότε πάσῃ δυνάμει βοηθεῖν, καὶ μηδὲν πρὸς τοῦτο παραλείπειν· τοῦ δὲ ἀποφατικοῦ ἀπο-

λύτως καὶ παρὰ παντὸς ἀπαιτεῖται ἡ ἐκπλήρωσις. Οὔτε γὰρ χρόνος, οὔτε τόπος ἐστὶν, ἐν ᾧ συγχωρεῖται διαφθεῖραί τινα, ἢ κωλῦσαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ κράτιστον αὐτοῦ τέλος σπουδῆς· μέγα γὰρ ἂν εἴη ἁμάρτημα εἰς τὴν ἀξίαν καὶ εἰς τὴν κλῆσιν τοῦ ἀνθρώπου, μᾶλλον δὲ, καὶ εἰς τὸν ποιητὴν αὐτοῦ τὸν Θεόν. Δῆλον δὲ ἐξ ὧν ὁ Προφήτης παρὰ τοῦ Θεοῦ λέγει· « Ὁ ἁπτόμενος ὑμῶν, ὡς ὁ ἁπτόμενος τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ, λέγει κύριος παντοκράτωρ » (α)· καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστός· « ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε » (β).

§. 97. *Περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῆς ὠφελείας τούτου τοῦ καθήκοντος.*

Οὐδὲν οὔτε σπουδαιότερον οὔτε ὀνησιμώτερον τοῖς ἀνθρώποις, ἢ τὸ ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ εἰρημένου καθήκοντος γινόμενον. Οὐ γὰρ μόνον τὸ κωλύειν τινὰ ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ κράτιστον αὐτοῦ τέλος σπουδῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀπαγορεύεται, ἀλλ' ἅμα καὶ τὸ βοηθεῖν καὶ ἀρήγειν πάσῃ δυνάμει εἰς τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ παραγγέλλεται. Οἷον δὲ καὶ ἡλίκον ἀγαθὸν ἐκ τούτου, εἰ παρὰ πάντων, ὡς ἔδει, ἐτηρεῖτο, τῇ ἀνθρωπότητι συνέβαινε, καὶ ὅσων κακῶν ἂν εἴη ἀπηλλαγμένη, οὐχ οἷόν τε ἐξειπεῖν. Γεννᾶται δ' ἀμέσως ἐκ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης, μᾶλλον δὲ τοῦτο πρῶτον παρ' ἡμῶν ἀπαιτεῖ ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη. Εἰ γὰρ μὴ ἀπήτει, οὐκ ἂν ἦν ἄδολος καὶ γνησία· διὸ καὶ οἱ αὐτοὶ λόγοι εἰσὶ περὶ τοῦ καθήκοντος τούτου, οὓς καὶ περὶ τῆς ἀγάπης πρότερον εἴπομεν. Τὸ δὲ πρὸς τὴν τήρησιν αὐτοῦ ἐνισχύον ἡμᾶς, τὸ μέγα ἐστὶ παρά-

(α) Ζαχαρ. β'. 8. (β) Ματθ. κέ. 40.

δειγμα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Τὸ γὰρ προσφιλέστατον ἐνασχόλημα τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, εἰ θέμις οὕτω λέγειν, ἐστὶ τὸ πάντας ἀνθρώπους διατρέφειν, καὶ βοηθεῖν αὐτοῖς, ὅπως ἀεὶ μᾶλλον εἰς αὐτὸν προσεγγίζωσι κατά τε τὴν ἠθικὴν τελειότητα, καὶ τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην καὶ μακαριότητα. Πρὸς τοῦτο τείνουσι πάντα, ὅσα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου μέχρι καὶ νῦν πανσόφως καὶ παναγάθως ὑπὲρ ἡμῶν ᾠκονόμησε, καὶ ὅσα ἡμῖν ἀποκαλυφθῆναι ηὐδόκησε περὶ τῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως καὶ τῆς μεγαλωσύνης, καὶ περὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἡμῶν σχέσεως. Χωρὶς γὰρ τῆς παρ' αὐτοῦ διδασκαλίας, τί ἂν περὶ αὐτῶν ἐγινώσκομεν; ἅπερ ὀρθῶς γινωσκόμενα, μέγα συντελεῖ εἰς τὸ προσεγγίζειν ἡμᾶς ἀεὶ εἰς τὸ κράτιστον ἡμῶν τέλος, καὶ μαρτύριά εἰσι τῆς ὑπὲρ ἡμῶν ὑψίστης βουλῆς τοῦ Θεοῦ. Πρὸς τοῦτο δὲ καὶ ὁ μονογενὴς αὐτοῦ υἱὸς καὶ σωτὴρ τοῦ κόσμου, ἀῤῥήτῳ συγκαταβάσει, κατῆλθε πρὸς ἡμᾶς, ἵνα πρὸς τὸ ἀρχαῖον ὕψος, ἀφ' οὗ διὰ τῆς ἁμαρτίας ἐξεπέσομεν, πάλιν ἐπαναγάγῃ, καὶ τοῦτο πρὸ παντὸς ἄλλου ἐν τῇ ἐπὶ γῆς αὐτοῦ παρουσίᾳ ἔθετο, καὶ εἰς τοῦτο πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἁγιωτάτην ζωὴν ἔθηκε, καὶ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς τοῦτο ἐνετείλατο, ἀποστείλας αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα κηρύξαι τὸ εὐαγγέλιον. Ταῦτα οὖν τὰ παραδείγματα μεγάλα εἰσί, καὶ ἰσχυρῶς προτρέπουσιν ἡμᾶς, ἵνα χεῖρα ἀλλήλοις ὀρέγοντες, ἐνισχύωμεν τὸν πλησίον εἰς τὴν ἐπίδοσιν καὶ προκοπὴν αὐτοῦ εἰς τὸ ὕψιστον ἡμῶν τέλος. Οὕτω γινόμεθα συνεργοὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν, καὶ διὰ τῆς ἀγαθοεργίας ἐξομοιούμεθα μᾶλλον, καὶ προσεγγίζομεν πρὸς αὐτόν. Ἐκ τούτων οὖν ἡ ἀξία καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ὠφέλεια τοῦ καθήκοντος τούτου δηλοῦται.

§. 98. *Πῶς ἂν τὸ καθῆκον τοῦτο, καὶ ἐν ποίᾳ τάξει ἐπιτελοῖτο.*

Τὸ μὲν καταφατικὸν τοῦ καθήκοντος τούτου ἐκτελεῖται ά, διὰ τῆς ἀδελφικῆς παραινέσεως· 6', διὰ τῆς ἀδελφικῆς προτροπῆς μὲν εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἀποτροπῆς δὲ ἀπὸ τοῦ κακοῦ· γ', διὰ τῆς ἀδελφικῆς διορθώσεως καὶ τῆς ἐκ τῶν καλῶν παραδειγμάτων οἰκοδομῆς. Διὰ τούτων πάντων συντελεῖν ἕκαστος δύναται τῷ πλησίον πρὸς τὴν τοῦ ὑψίστου τέλους ἐπιτυχίαν, ἀλλ' ἐν τούτοις περιέχονται καὶ πάντα, ὅσα πρὸς ἀλλήλους ποιεῖν δυνάμεθα εἰς ϐοήθειαν πρὸς τὴν εἰρημένην ἐπιτυχίαν, διὸ καὶ ὡς τοσαῦτα δευτερεύοντα καθήκοντα λογιστέον. Τὸ δὲ ἀποφατικὸν αὐτοῦ ἐκτελεῖται διὰ τῆς προσοχῆς ά, ἵνα μηδὲν ἐξ ἀμελείας παραλίπωμεν πρὸς τὴν τοῦ θετικοῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσιν, ὅπου ἂν ᾖ καιρός· 6', οὐχ ἧττον δὲ, ἵνα μήτις ἐναντίον τοῦ παρὰ τοῦ θετικοῦ καθήκοντος ἀπαιτουμένου πράξωμεν. Ἡ δὲ τάξις, ἣν ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ καθήκοντος δεῖ τηρεῖν, δύο τινὰ μάλιστα ἀπαιτεῖ· ά, ἐκλογὴν τῶν προσώπων, ὑπὲρ ὧν τὸ καθῆκον ἐπιτελεῖται· 6', ἐκλογὴν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν δεῖ ἐκτελεσθῆναι, ὅπως τῇ χρείᾳ τῶν, ἐφ' οἷς ἐκτελεῖται, προσήκῃ· τὸ μὲν, ὅτι ὅσῳ οἰκειότερον ἡμῖν τὸ πρόσωπον, καὶ ὁ κίνδυνος μείζων ἐπίκειται αὐτῷ ἀποπλανηθῆναι, ἐὰν μὴ αὐτῷ βοηθήσωμεν, καὶ πλείονος δεῖται τῆς παρὰ τῶν ἄλλων ϐοηθείας, ἵνα τὸν κίνδυνον διαφύγῃ, καὶ ἧττων ἐλπὶς ἀλλαχόθεν ϐοηθείας τυχεῖν ἀσφαλοῦς, τοσούτῳ μεῖζον ἡμῖν τὸ καθῆκον ἀντιλαϐέσθαι αὐτοῦ καὶ τὸ ἀναγκαῖον παρασχεῖν· τὸ δὲ, ὅτι, εἰ μὲν διδασκαλίας μόνον ἐναργεστέρας δεῖται, ταύτης μεταδιδόναι αὐ-

τῷ χρῄ· εἰ δὲ καὶ προτροπῆς εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἢ ἀποτροπῆς ἀπὸ τοῦ κακοῦ, προτρεπτέον, ἢ ἀποτρεπτέον αὐτόν· εἰ δὲ νουθεσίας καὶ διορθώσεως, ταῦτα ποιητέον· εἰ δὲ χρείαν ἔχει τοῦ ἡμετέρου παραδείγματος, ἵνα πεισθῇ, λύχνος, ἵν' οὕτως εἴπω, ὀφείλομεν αὐτῷ γενέσθαι. Οὕτω κατὰ τὴν ἑκάστου χρείαν ὑπηρετητέον. Ἡ γὰρ ἀγάπη κατὰ τὸν θεῖον Παῦλον, μακροθυμεῖ, χρηστεύεται κ. τ. λ. Ὅλως δὲ τῷ κατορθοῦν ἐν τοῖς ἀνθρώποις βουλομένῳ, μετὰ φρονήσεως δεῖ προσιέναι αὐτοῖς, φειδόμενον τῶν τε δικαιωμάτων καὶ τῆς ἀξίας καὶ τοῦ αὐτεξουσίου αὐτῶν· τῇ γὰρ βίᾳ καὶ τῇ ἀνάγκῃ οὐδὲν βάσιμόν γε καὶ διαρκὲς κατορθοῦται· διὸ καὶ προσεκτέον, μὴ ἐπαχθεῖς καὶ ὀχληροὶ γινώμεθα τοῖς, ὑπὲρ ὧν τὸ καθῆκον ἐκτελεῖται, ἀλλὰ μετὰ κοσμιότητος καὶ ἀλύπως ἕλκειν αὐτοὺς εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἠθικὴν τελειότητα ἀγωνιζώμεθα. Δέονται δὲ μάλιστα παραινέσεως καὶ διδαχῆς οἱ ἐν ἀγνοίᾳ τελείᾳ ὄντες, ἢ κακῶς φρονοῦντες περὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, περὶ τοῦ ὑψίστου τέλους τοῦ ἀνθρώπου, κ. τ. λ. ταῦτα γὰρ ἀπαραίτητα πρὸς τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ· διότι ἡ γνῶσίς ἐστι τὸ τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς φῶς, οὐ μόνον τὸ πρακτέον αὐτῷ δεικνύουσα, ἀλλὰ καὶ ἔσωθεν συνωθοῦσα καὶ συνελαύνουσα πρὸς αὐτὸ, καὶ ὅσῳ ἐναργεστέρα καὶ περιληπτικωτέρα καὶ ἀσφαλεστέρα ἐστὶ, τοσούτῳ καὶ ἰσχυροτέρα ζωοποιὸς ἀρχὴ γίνεται τοῦ στηρίξαι αὐτὸν εἰς τὸν ἐνάρετον βίον. Ὁ εἰδὼς οὖν τὴν τοιαύτην ἄγνοιαν, καὶ δυνατὸς διδάσκειν, μεταδιδόναι ὀφείλει τοῖς ἀγνοοῦσι τὴν προσήκουσαν τῇ αὐτῶν χρείᾳ καὶ διαθέσει καὶ ἱκανότητι παραίνεσιν καὶ διδασκαλίαν. Εἰ γὰρ μὴ οὕτω πράττοι, καταφρονητὴς τοῦ ἀνθρώπου φαίνεται, καὶ κακοήθως ἀδιαφορεῖ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ὃ γένοιτ' ἂν, εἰ ὁ πλησίον τῆς ἐπισκοτούσης ἀγνοίας

ἀπαλλαγείη, καὶ περὶ τοῦ κακοῦ, ὃ διὰ τὴν αὐτοῦ ἄγνοιαν πράττεται. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ τοῦ κόσμου λυτρωτὴς ἀπὸ τοῦ κηρύγματος τῆς οὐρανίου διδασκαλίας ἤρξατο τοῦ ἔργου τῆς ἡμετέρας σωτηρίας, καὶ ἐν τῇ συστάσῃ ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ μόνιμον ὡρίσατο τὴν τῆς διδασκαλίας διακονίαν, καὶ ὁ τοῦ καθήκοντος τούτου ἐπιμελῶς ἀντεχόμενος, μεγίστην ἑαυτῷ περιποιεῖται παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις τὴν ἀντιμισθίαν. « Οἱ συνιέντες, φησὶν ἡ θεία Γραφὴ, ἐκλάμψουσιν ὡς ἡ λαμπρότης τοῦ στερεώματος, καὶ οἱ διδάσκοντες ἄλλους ἐν δικαιοσύνῃ » (α). Ὁ δὲ Σειρὰχ οὕτω· « Ὁ ἐκφαίνων ὡς φῶς παιδείαν γνώσεως κληρονομήσει ζωὴν αἰώνιον » (β). Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Παῦλος παραγγέλλει συντόνως· « Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ, φησιν, ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως ἐν πάσῃ σοφίᾳ, διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτούς » (γ). Αἴτιος γὰρ καὶ τοῦ ἐκ τῆς παραινέσεως ἀγαθοῦ, καὶ τῆς ἀναιρέσεως τοῦ κακοῦ, ὃ διὰ τῆς παραινέσεως κωλύεται, γενόμενος ὁ τοὺς ἐν ἀγνοίᾳ καὶ πλάνῃ διδάσκων, μεγίστην κτᾶται τὴν ἀξιομισθίαν παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις.

§. 99. *Περὶ τῆς εἰς τὸ ἀγαθὸν προτροπῆς καὶ τῆς ἀπὸ τῶν φαύλων ἀποτροπῆς.*

Ὥσπερ οἱ ἐν ἀγνοίᾳ καὶ πλάνῃ ὄντες παραινέσεως καὶ διδασκαλίας δέονται, οὕτω καὶ, οἷς ἡ προαίρεσις εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ πρᾶξιν ἐλλείπει, ἀναγκαία ἡ προτροπή. Πολλάκις γὰρ ἀδράνεια ἔμφυτος, ὡς εἰπεῖν, πρὸς τὰ ἐπίπονα ἔργα, καὶ ἡ ἄγαν φιληδονία, καὶ ἡ πλεονεξία καὶ συνήθεια τὰς κλίσεις ἡμῶν κολακεύουσα, κω-

(α) Δαν. ιβ'. 3. (β) Σειρ. κδ'. 27. (γ) Κολ. γ'. 16.

λύουσι τὴν τῶν ἡμετέρων καθηκόντων ἐκπλήρωσιν, ἢ καὶ πρὸς τὰ ἐναντία τοῦ καθήκοντος κατασπῶσιν, ὥστε ἀναγκαίως καὶ τῆς εἰς τὸ ἀγαθὸν προτροπῆς, καὶ τῆς ἀπὸ τῶν φαύλων ἀποτροπῆς δεόμεθα, ἵνα ἐν τῷ ἀγαθῷ ὦμεν, ἢ μένωμεν. Διὰ γὰρ τούτων, ἀποδεικνυομένης τῆς τοῦ καθήκοντος ἀξίας καὶ τοῦ εὐλόγου, καὶ τοῦ μεγέθους τῆς ἐξ αὐτοῦ ὠφελείας, ἔτι δὲ τοῦ τῆς ἀθετήσεως αὐτοῦ αἰσχροῦ καὶ ἐπιβλαβοῦς, καὶ τοῦ μεγέθους τῆς ἁμαρτίας, διεγείρεται τὸ τῆς τιμῆς αἴσθημα καὶ ἐνθουσιασμός τις, ὃς πείθει τὸν προτρεπόμενον ἐπιμεληθῆναι μὲν τοῦ καθήκοντος, τῆς δ' ἀθετήσεως αὐτοῦ ἀποστῆναι. Χρὴ δὲ καὶ ταύτας νῦν μὲν ἠπιώτερόν τε καὶ εὐλαβέστερον γίνεσθαι, νῦν δὲ σφοδρότερον καὶ σπουδαιότερον, καὶ νῦν μὲν κατ' ἰδίαν, νῦν δὲ παῤῥησίᾳ, κατὰ τὴν διάθεσιν καὶ τὴν ἰδιότητα τῶν προτρεπομένων καὶ τὰς ἄλλας περιστάσεις. Διὰ τοῦτο τοίνυν καθῆκόν ἐστι τοῦ ἀγαπῶντος τὸν πλησίον, τὸν μὲν δειλὸν καὶ ἀπρόθυμον εἰς τὴν τῶν καθηκόντων ἐκτέλεσιν προτρέπειν, τὸν δ' ἐπιῤῥεπῆ εἰς τὴν ἀθέτησιν αὐτῶν, ἀποτρέπειν. «Τὰς παρειμένας χεῖρας, φησὶν ἡ Γραφὴ, καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε» (α)· «ὁ γὰρ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.» (β)

§. 160. *Ὅτι καὶ τῷ παραδείγματι οἰκοδομεῖν ὀφείλομεν τὸν πλησίον.*

Ἡ μὲν παραίνεσις καὶ ἡ προτροπὴ, καὶ ἡ ἀποτροπὴ διὰ λόγων γίνεται, τὰ δὲ παραδείγματα ἔργοις τὸ αὐτὸ

(α) Ἑβρ. ιβ'. 42. Ἠσαΐ. λε. 3. (β) Ἰακ. ε. 19.

κατορθοῦσιν· οἱ γὰρ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ὑπὸ τοῦ παραδείγματος ἕλκονται, ἢ ὑπὸ τοῦ λόγου ὁδηγοῦνται· ἐπεὶ καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ θέλησις αὐτῶν οὕτως ἐκ τοῦ ἀλλοτρίου κύρους ἤρτηνται, ὥστε μήτε λογίσασθαι, μήτε πρᾶξαί τι ὀρθὸν πιστεύουσιν, ἢν μὴ καὶ εἰς ἄλλους, οὓς φρονιμωτέρους ἡγοῦνται, ἀποβλέψωσι. Συμβαίνει δὲ τοῦτο, οὐ μόνον τοῖς ἀνηλίκοις τε καὶ ἀπείροις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπὶ μέγα μορφώσεώς τε καὶ ἀναπτύξεως προκεχωρηκέναι δοκοῦσιν. Ἐκ τούτου καὶ τὰ λαμπρὰ τῆς ἀρετῆς παραδείγματα τοὺς μὲν εἰς τὸν ἔνδοξον τῆς ἀρετῆς ἀγῶνα στηρίζουσι, τοὺς δὲ νωθροτέρους εἰς τὴν τοῦ βίου βελτίωσιν πλήττουσί τε καὶ διεγείρουσι, τοὺς δὲ ἀσθενεῖς καὶ κλονουμένους ἐνισχύοντα, ἑδραιοτέρους ποιοῦσι, τοὺς δὲ φαύλους καὶ πονηροὺς καταισχύνουσιν. Ἔτι δὲ καὶ εἰς ἅμιλλαν διεγείρουσιν, ἐπαισθητοτέραν ποιοῦντα τὴν τῆς ἀρετῆς ἀξίαν καὶ ὑπεροχὴν, καὶ τῆς νωθρότητος πᾶσαν πρόφασιν ἀφαιροῦσιν· οἱ μὲν γὰρ ἀπροκατάληπτοι καὶ ἀδιάφθοροι τὴν ψυχὴν, ῥαδίως ὑπὸ τῶν ὁρωμένων τῆς ἀρετῆς παραδειγμάτων ἕλκονται, οἱ δὲ φαῦλοι, κἂν μὴ δύνωνται ἐρυθριᾷν, ἀλλ᾽ οὖν γε τῇ δοκούσῃ εὐπρεπείᾳ τε καὶ κοσμιότητι ἐμμένειν πειρῶνται, ἵνα μὴ κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν ἀγαθῶν ἀποδοκιμασθῶσι, καὶ οὐχ ἀναισχύντως εἰς τὸ κοινὸν ἐμφανιζόμενοι, τὸ τῆς φθορᾶς μίασμα μεταδιδοῦσιν. Ἀλλ᾽ ἴσως εἴποι τις, ὅτι τὸ κατὰ μίμησιν γινόμενον οὐκ ἔστιν ἀρετή· ἀλλ᾽ οὐ χαλεπὸν τὸ ἐκ μιμήσεως κατ᾽ ἀρχὰς πραττόμενον, καὶ ἐξ ἀγάπης ὕστερον γίγνεσθαι, προστεθείσης καὶ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ὀρθοτέρας γνώσεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸ ἀγάπης. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς ἐνετείλατο λέγων· «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα

ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (α). Καὶ ὁ μακάριος Παῦλος πρὸς τοὺς Κορινθίους γράφει· «Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ (β)·» καὶ ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους· «Ἕκαστος ὑμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν (γ).» Οὐ χρὴ δὲ ἡγεῖσθαι, ὡς δεῖ τι ἀσύνηθες, ἢ ἔκτακτον, ἢ μὴ καθῆκον πράττειν πρὸς παράδειγμα μόνον. Οὐ τοῦτο λέγεται, ἀλλ' ὅτι οὕτως ἀεὶ πιστῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ ἴδια καθήκοντα ἐπιτελεῖν δεῖ, ὥστε καὶ πάντας τοὺς περὶ ἡμᾶς ἐγείρεσθαι καὶ προτρέπεσθαι εἰς μίμησιν. Καὶ τοῦτο μὲν καθολικόν ἐστι πᾶσι καθῆκον, ἐξαιρέτως δὲ, τοῖς ἐν ὑπεροχῇ τινι διατελοῦσιν, οἷοί εἰσι, ά, οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας· β', οἱ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας προϊστάμενοι· γ', οἱ ἱερεῖς καὶ διδάσκαλοι· δ', οἱ γονεῖς καὶ οἱ οἰκοδεσπόται· έ, οἱ πλούτῳ ἢ δόξῃ διαφέροντες. Φιλεῖ γάρ, ὥς φασι, τὸ ὑπήκοον ἐξομοιοῦσθαι τοῖς ἄρχουσιν. Ὅταν δὲ μάλιστα τοιαῦται κακίαι ὑπερισχύωσιν, ὑφ' ὧν καταστροφὴ τελεία ἐπαπειλεῖται τῇ ἀρετῇ, καὶ ἐξαιρέτως τῇ δικαιοσύνῃ, τῇ φιλανθρωπίᾳ, τῇ σωφροσύνῃ, τῇ εὐσεβείᾳ, ἢ ὅταν τὰ τῆς θρησκείας παῤῥησίᾳ χλευάζωνται καὶ καταφρονῶνται, τότε τοῖς πᾶσίν ἐστι καθῆκον γενναίως ἀνθίστασθαι, καὶ εἰ μή τις διὰ λόγου δύναιτο, τῷ γε ἔργῳ καὶ τοῖς παραδείγμασιν, οἷς κατὰ τῆς κακίας ἰσχυρῶς ἀντιπράττει. Μέγα γὰρ πάντως ἀγαθὸν ἐγίνετο ἂν τοῖς ἀνθρώποις, εἰ παρὰ πάντων ἐπιμελῶς τὸ καθῆκον τοῦτο ἐτελεῖτο, καὶ πολλὰ κακὰ ἂν ἐκωλύοντο. Καὶ τοῦτο μὲν τὸ τοῦ καθήκοντος θετικὸν, καὶ τῷ οὕτω πράττοντι μέγας ἀπόκειται μισθός. Οὗτος γὰρ ἀληθῶς προσεγγίζει δι' αὐτῶν εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσιν, καὶ συνεργὸς γίνεται τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν.

(α) Ματθ. έ. 16. (β) Α'. Κορ. δ'. 16. (γ) Ῥωμ. ιέ. 2.

§. 101. *Περὶ τοῦ ἀποφατικοῦ τοῦ εἰρημένου καθήκοντος.*

Διττῶς ἂν, κατά γε τὸ ἀποφατικὸν, ἐπιτελοῖτο τὸ γενικὸν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης καθῆκον, πρῶτον μὲν, ἐάν τις μηδὲν παρορᾷ, ὧν θετικῶς αἰτεῖ παρ᾽ ἡμῶν· εἶτα δὲ, ἐὰν μηδὲν ἐναντίον ἐκείνοις πράττῃ. Τοιαῦτα δ᾽ ἂν εἶεν διδασκαλία στρεβλὴ καὶ παραίνεσις φαύλη, παραγωγὴ διὰ κακῶν παραδειγμάτων, συνδρομὴ εἰς ἔργα ἐναντία τοῦ καθήκοντος. κ. τ. λ. Ἡ γὰρ ἐκ τούτων γινομένη τῷ πλησίον φθορὰ, μεγάλη ἐστὶ καὶ βαρυτέραν ἐφέλκεται τὴν εὐθύνην, ἢ ἡ ὀλιγωρία τῶν, ἃ ὤφειλέ τις πράττειν τῷ πλησίον· διὰ ταύτης μὲν γὰρ ὁ πλησίον ἀγαθοῦ τινος στερεῖται, ὅπερ δίκαιος ἦν προσδοκᾷν καὶ τυγχάνειν παρ᾽ ἡμῶν· δι᾽ ἐκείνης δὲ τὸ μὲν ὑπάρχον ὄντως ἀγαθὸν ἀφαιρεῖται, προσλαμβάνει δὲ τὸ κακὸν, ὃ οὐκ εἶχε. Καὶ διδασκαλία μὲν στρεβλὴ λέγεται ἡ τῶν στρεβλῶν ἰδεῶν καὶ φαύλων αἰσθημάτων διὰ λόγου μετάδοσις, ἵνα ταῦτα καὶ εἰς ἄλλους ἐπικρατήσαντα, τὴν αὐτὴν γνώμην καὶ ἐπιθυμίαν περί τινος πράγματος αὐτοῖς ἐμπνεύσωσιν· οἷον ἐπειδάν τις ἰδέας ἐναντίον τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ τῆς ἠθικῆς μεταδιδῷ, ἵνα τὸ περὶ αὐτῶν φρόνημα διαστρέψῃ. Ἡλίκη δὲ ζημία ἐκ ταύτης ἐπιγίνεται τῷ πλησίον, οὐκ ἄν τις εἴποι. Ἡ γὰρ διαστροφὴ τοῦ φρονήματος οὐκ ἐν ἑνὶ διαμένει, ἀλλ᾽ ἐξ αὐτοῦ ῥᾳδίως καὶ εἰς ἄλλους πολλοὺς μεταδιδόμενον, εἰς πολλὰς μυριάδας ἀνθρώπων ἐμβάλλει τὸ μίασμα. Διὰ τοῦτο ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐξεφώνησε τό· « Οὐαὶ κατὰ τοῦ ἀνθρώπου, δι᾽ οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται! Ὃς ἐὰν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμὲ, συμφέρει αὐτῷ, ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ

πελάγει τῆς θαλάσσης (α). » Ἐκ τούτου καὶ τὸ καθῆκον προσέχειν ἑαυτῷ, προνοεῖν, καὶ μηδὲν ἐν τῷ πλησίον διαστρέφειν. Ἔστι δὲ ἡμῖν μέγα καὶ ἐπαισθητὸν παράδειγμα τοῦ ἐκ τῆς στρεβλῆς διδασκαλίας κακοῦ, τὸ κατὰ τοὺς πρωτοπλάστους γενόμενον (β). Οὕτω δὲ καὶ τὸ κακὸν παράδειγμα, ἐπειδὰν μηκέτι λόγοις, ἀλλὰ δὴ καὶ ἔργοις τὰ φρονήματα καὶ τὰ αἰσθήματα φανερούμενα τοῖς ἄλλοις μεταδιδῶνται· ἰσχυρότερα γὰρ τὰ ἔργα τῶν λόγων εἰς τὸ διαφθεῖραι. Καθῆκον ἄρα τὸ φεύγειν ἐν τῇ καθ' ἡμέραν διαγωγῇ πᾶν τὸ δυνάμενον ἀποπλανῆσαι, ἢ διαφθεῖραι τοὺς ἄλλους, καὶ τὸ μὲν ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ φρόνημα αὐτῶν διαστρέψαι, τὴν δὲ πρὸς τὸ κακὸν ῥοπὴν καὶ ἐπιθυμίαν διεγεῖραι. Τῷ δὲ ὁπωσδήποτέ τισι διὰ τοῦ κακοῦ παραδείγματος διαφθορᾶς ἀφορμὴν παρασχόντι, καθήκει οὐ μόνον μηκέτι τοῦτο πρᾶξαι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς κακὰ εἰς δύναμιν ἀπαλεῖψαι. Τῷ γὰρ δυναμένῳ ποιεῖν ἀμφότερα, καὶ ἐξ ἐθελοκακίας, καὶ ἀδιαφορίας πρὸς τὸν πλησίον μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία μεγάλη, καὶ εὐθύνη βαρεῖα ἐπίκειται. Ἐξαλείφονται δέ, ἐὰν αὐτὸς μὲν ἀπέχων τοῦ λοιποῦ τῆς κακῆς πράξεως, τρανὰ καὶ ἀναμφίλεκτα παρέχῃ τεκμήρια τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας καὶ διορθώσεως, εἶτα δὲ καὶ τοὺς ἐκ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ ἀποπλανηθέντας παραινῇ σπουδαίως ἀπὸ τῆς πλάνης ἐπιστρέψαι. Καὶ ταῦτα δὲ τοσούτῳ ἀναγκαιότερα κρίνονται, ὅσῳ σπουδαιότερον τό, περὶ ὃ ἡ ἀποπλάνησις ἐγένετο, καὶ ἥκιστα τοὺς ἀποπλανηθέντας οἴκοθεν ἐπιστραφῆναι ἐλπίζεται, ἀλλὰ τοὐναντίον δοκοῦσι καὶ αὐτοὶ ἐν τῇ πλάνῃ διαμένειν, καὶ ἄλλους παραγαγεῖν.

(α) Ματθ. ιή. 6—7. (β) Γεν. γ'. 1—7.

§. 102. *Περὶ τοῦ σκανδάλου.*

Σκάνδαλον λέγεται κυρίως πᾶς λόγος φαῦλος καὶ πᾶσα πρᾶξις τοιαύτη, ἅ τινα παρέχουσιν ἀφορμὴν τῷ πλησίον, ἢ ἐρεθισμὸν εἰς ἁμαρτίαν, ἣν οὐκ ἂν χωρὶς αὐτῶν πράξειε. Πολλάκις γὰρ ἐκ τῆς ἐν τῷ λέγειν ἢ πράττειν διαγωγῆς ἡμῶν ῥᾳδίως εἰς τὸ κακὸν ἀποπλανῶνταί τινες, ἤτοι ῥᾳδίως ἐν αὐτοῖς ἡ πρὸς τὸ κακὸν ἐπιθυμία καὶ ἡ ὁρμὴ διεγείρεται, καὶ εἰς τὸ ἔργον χωρεῖ, διὰ τὴν τοῦ νοὸς ἀσθένειαν, καὶ τὸ πρὸς τὸ κακὸν εὐόλισθον καὶ ἐπιῤῥεπές. Ἐκ τούτου οὖν δῆλον, πόσης δεόμεθα προσοχῆς καὶ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν ταῖς πράξεσιν ἡμῶν, ἵνα μή τις ἐξ αὐτῶν σκανδαλισθῇ. Εἰ γὰρ καὶ ἐκ μόνης ἀπροσεξίας τοῦτο γένοιτο, οὐκ ἂν χωρὶς εὐθύνης φανείημεν. Περὶ τούτου φησὶν ὁ μακάριος Παῦλος· « Μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ. Σὺ πίστιν ἔχεις; κατὰ σεαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ (α). » Διὰ τοῦτο καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἄλλως θεμιτοῖς προνοίας τε ἀεὶ καὶ προσοχῆς δεόμεθα, ἵνα μή τις παρ' ἡμῶν σκανδαλίζηται, καὶ μάλιστα, ὅταν παρεῖναί τινας εἰκάζωμεν ἱκανοὺς εὑρίσκειν τι ἀμφίδοξον ἐν τοῖς λόγοις ἢ ἐν ταῖς πράξεσιν ἡμῶν. Τοῦτο καὶ ἡ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐντολὴ παραγγέλλει, λέγουσα· « Ὁρᾶτε, μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ (β). » Ἀλλ οἵα δουλεία! εἴποι τις ἄν, εἰ διὰ παντὸς τοῦ βίου ἐν πᾶσι καὶ λόγοις καὶ πράξεσι προσέχειν με δεῖ τοῖς τῶν μωρῶν ἀνθρώπων λήροις, καὶ τῇ

(α) Ῥωμ. ιδ', 20. (β) Ματθ. ιή. 10

ἔχθρα ἢ τῇ κολακείᾳ. Ὁ ταῦτα λέγων, πολύ μοι δοκεῖ ἔτι τῆς πρὸς τὸν πλησίον ὀφειλομένης ἀγάπης ἀπολείπεσθαι. Ἐπειδὴ γὰρ πολλοί καί εἰσι, καὶ ἔτι ἔσονται, ἱκανῶς ἀσθενεῖς τόν τε νοῦν καὶ τὴν καρδίαν, ὥστε ἀεὶ πρὸς τὴν τοῦ ἑαυτῶν βίου οἰκονομίαν εἰς ἄλλους ἀφορῶσι, μηδὲν ἴδιον, ἢ ἀνεξάρτητον φρονοῦντες, ἀλλ᾽ εἰσὶν ἀγαθοὶ ἢ κακοί, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν, πρὸς οὓς ἀφορῶσι, καθῆκόν ἐστι παντὸς ἀνθρώπου, ἐφ᾽ ὅσον τοιοῦτος εἶναι βούλεται, προσέχειν ἀεὶ τῇ ἑαυτοῦ διαγωγῇ, φειδόμενον τῆς τοῦ πλησίον ἀσθενείας, καὶ διὰ τῶν ἀγαθῶν παραδειγμάτων στηρίζειν αὐτὸν εἰς τὸ ἀγαθόν, καὶ μὴ διὰ τῶν κακῶν ἀπωθεῖν αὐτὸν περαιτέρω εἰς τὴν κακίαν.

§. 103. *Περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς εἰλικρινείας καὶ ἀληθότητος.*

Καὶ τὸ εἰλικρινεῖς εἶναι καὶ ἀληθεύειν ἀεὶ πρὸς τὸν πλησίον, καθῆκον ὁμολογεῖται, τῇ γνησίᾳ ἀδελφικῇ ἀγάπῃ ἐπερειδόμενον, καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν αὐτῆς λόγων συνιστάμενον. Πάντων γὰρ ὄντων, ὡς κἀγὼ, τέκνων Θεοῦ, καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ τέλος κεκλημένων, εἰλικρινῶς με δεῖ φρονεῖν τἀγαθὰ περὶ αὐτῶν, καὶ ἀνυποκρίτως, καὶ χωρὶς ψεύδους διαλέγεσθαι πρὸς αὐτούς, καὶ ἀναστρέφεσθαι μετ᾽ αὐτῶν, ἐπειδὰν ἀναγκαῖον αὐτοῖς ᾖ γινώσκειν τὴν περί τινος γνώμην μου καὶ τὴν πληροφορίαν καὶ τὴν κρίσιν. Ἔστι δὲ εἰλικρίνεια ἡ ἁπλῆ καὶ ἀπροσποίητος τῆς ἡμετέρας πληροφορίας τῷ πλησίον μετάδοσις, ἔνθα ἂν ᾖ χρήσιμον αὐτῷ εἰδέναι ταύτην. Ἡ δὲ μετάδοσις ἢ λόγῳ γένοιτ᾽ ἄν, ἢ πράξει, διὸ καὶ διττήν τινα παρεδέξαντο ἀνέκαθεν εἰλικρίνειαν καὶ ἀληθότητα, τὴν μὲν, ἐν τοῖς λόγοις, τὴν δὲ, ἐν ταῖς πράξεσιν, καὶ τῇ μὲν τὸ ψεῦδος, τῇ δὲ ἡ ὑπόκρισις ἀντίκειται. Ψεῦ-

δος μὲν γὰρ ὁ πεπλασμένος λόγος, οὗ αἱ λέξεις παντάπασι διάφορον ἠχοῦσι τῆς περὶ τοῦ πράγματος ἀληθοῦς πληροφορίας, ἐφ' ᾧ τῷ πλησίον ψευδῆ δόξαν περὶ αὐτοῦ ἐγγένηται, ἢ καὶ στηριχθῇ ἐν αὐτῷ. Ὑπόκρισις δὲ πρᾶξις φαινομένη, τῇ τοῦ πράττοντος ἀληθεῖ γνώμῃ διάφορος, τέλος ἔχουσα καὶ αὕτη τὸ αὐτὸ πρὸς τὸν πλησίον. Ὅλως δὲ, ψεῦδος καὶ ὑπόκρισις τεχνάσματα δόλιά εἰσιν, ἵνα τὸν νοῦν κατὰ τῆς ἀληθείας προκαταλάβωσι καὶ διαστρέψωσιν, ὅπως μὴ ῥᾳδίως εἰς τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν ἀφίκηται.

Διακρίνονται δὲ τρία τὰ εἴδη τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ὑποκρίσεως, οἷον τὰ σκώμματα, αἱ κολακεῖαι, αἱ αἰσχρολογίαι· πάντα δὲ ταῦτα, ὡς παράγοντα τὸν πλησίον ἀπὸ τῆς ἀληθείας, ὡς δόλια τεχνάσματα, αἰσχρά τέ εἰσι καὶ κακὰ, τὸ μὲν ἄδολον καὶ εἰλικρινὲς καὶ πεπαῤῥησιασμένον ἀφαιροῦντα, ἐν ᾧ δεῖ πανταχοῦ τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην δηλοῦσθαι, τὴν δ' ἀπάτην καὶ ἀπιστίαν, τὴν τῇ ἀληθεῖ φιλαδελφίᾳ ἀσυμβίβαστον, παρεισάγοντα εἰς τὸν βίον, καὶ τὸ ἦθος οὕτω διαφθείροντα, καὶ τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν ἀναιροῦντα, καὶ φθορὰν καὶ ζημίαν πανταχοῦ καὶ τοῖς ψευδομένοις, καὶ τοῖς, πρὸς οὓς τὸ ψεῦδος, ἐμποιοῦντα. Ἀεὶ γὰρ ὄντως κατάχρησίς ἐστι κατὰ τοῦ πλησίον, καὶ χλευασμὸς τοῦ νοὸς, ὃν ἀπατῆσαι ζητοῦσι, καὶ χλευασμὸς τῆς θελήσεως, ἣν πρὸς τὰ φαῦλα κατασπᾶσαι βούλονται. Ὅτι δὲ πολέμια ταῦτα τῇ πρὸς τὴν ἠθικὴν τελειότητα σπουδῇ, δῆλον ἐξ ὧν καὶ ὁ σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεφήναντο. Ὁ μὲν γὰρ τοῖς ἑαυτοῦ ἐνετείλατο λέγων· « Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ, ναὶ, οὐ, οὐ, τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν (α). » Τρανώτατα δὲ τὴν κατὰ τοῦ ψεύδους

(α) Ματθ. ἑ. 37.

καὶ τῆς ὑποκρίσεως γνώμην αὐτοῦ ἐφανέρωσε τῇ αὐστηρότητι τοῦ ἐλέγχου, ὃν ἤλεγξε τοὺς πρὸς αὐτὸν ψευδομένους τε καὶ ὑποκρινομένους. « Ὑμεῖς, ἔφη, ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν· ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ· ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ » (α). Τοὐναντίον δὲ περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγει ὁ μακάριος Πέτρος, ὅτι «ὑπέλιπεν ἡμῖν ὑπογραμμὸν, ἵνα ἐπακολουθήσωμεν τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ, ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» (β). Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, καὶ οἱ μισοῦντες αὐτὸν, ἐμαρτύρουν αὐτῷ, ὅτι εἰλικρινῶς καὶ ἀνυποκρίτως τὴν ἀλήθειαν φιλεῖ· « Διδάσκαλε, ἔλεγον αὐτῷ οἱ παρὰ τῶν Φαρισαίων ἀπεσταλμένοι, οἴδαμεν, ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενὸς, οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπου» (γ). Ὁ δὲ μακάριος Παῦλος παραγγέλλει ἐν γένει οὕτως· « Ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ, ὅτι μέλη ἀλλήλων ἐσμέν » (δ). Συνιστᾶσι δὲ ἡμῖν καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ λόγῳ καὶ παραδείγμασιν ἐν παντὶ τὴν ἁπλότητα, καὶ εἰλικρίνειαν, καὶ τὴν ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τῷ βίῳ ἀλήθειαν καὶ πίστιν. * Οὐ γὰρ μισητὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄδικος τῷ πλησίον ὁ ψευδόμενος καὶ ὑποκρινόμενος.

§. 104. Καὶ τἄλλα δὲ τοῦ ψεύδους εἴδη, οἷον ἡ κολακεία, ἡ ἀποσιώπησις τῆς ἀληθείας, αἱ προφάσεις, οὐχ

(α) Ἰων. η'. 44. (β) Α'. ἐπιστ. β'. 21. (γ) Ματθ. κβ'. 16. (δ) Ἐφ. δ'. 25.

* Ἴδε καὶ Κικρ. βιβλ. α'. de off. c. 7. Fundamentum est autem justitiae fides, i. e. dictorum conventorumque constantia et veritas.

ἧττόν εἰσι βλαβερὰ καὶ θεοστυγῆ. Καὶ κολακεία μέν ἐστιν ἀπατηλὴ ἐπίδειξις, καθ' ἣν κατὰ προσποίησιν φιλοφροσύνης λαλεῖ τις καὶ πράττει πρὸς ἀρέσκειαν ἄλλων τινῶν, ἵνα χάριν καὶ τιμὴν ἑαυτῷ παρ' αὐτοῖς καταθῆται, ἢ τὴν εὔνοιαν αὐτῶν κτήσηται, ἢ ἄλλο τι κερδάνῃ. Ἔστι δὲ τοσούτῳ μᾶλλον μισητή τε καὶ φθοροποιός, ὅσῳ ἐκ τῆς δοκούσης φιλοφροσύνης, μετὰ καταφρονήσεως τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ καθήκοντος, ἐπαινεῖ παρὰ τοῖς ἄλλοις τὰ οὐδενὸς ἐπαίνου ἄξια, ἵνα ἀρεστὸς γένηται, καὶ κερδάνῃ τι ἐξ αὐτοῦ. Τὸ γὰρ ἐκ τῆς κολακείας κακόν, καὶ μάλιστα τοῖς ἐν ἰσχύϊ καὶ ἐν ἀξιώματι οὖσι μέγα καὶ ἀπερίγραπτον. Ἡ δ' ἀπιστία πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ τῆς ἀληθείας ἀποσιώπησις, ὅταν τις κατὰ γνώμην φεύγῃ τὴν τῆς καθαρᾶς ἀληθείας φανέρωσιν, ἵνα τοὺς ἀκούοντας ἀποπλανήσῃ τῆς ἀληθείας, ἀντίθετός ἐστι τῇ ὀφειλομένῃ παῤῥησίᾳ. Καὶ εἰ μὲν οὕτω γίνεται, ἵνα μήτι ἔργον ἀγαθὸν κωλυθῇ, ἢ ἵνα μήτι παρὰ τὸ καθῆκον πραχθῇ, εὔλογος τότε ἡ τοιαύτη ἀποσιώπησις· εἰ δὲ πρὸς τέλος κακόν, κακὴ καὶ ἀθέμιτος· καὶ ἡ ἐπ' αὐτῇ εὐθύνη τοσούτῳ μείζων, ὅσῳ καὶ τὸ ἐκ ταύτης κακόν, καὶ μετὰ κακίας ἀτεχνῶς γίνεται. Ὁμολογεῖται δέ, ὅτι ἡ εἰλικρινὴς τῆς ἀληθείας φανέρωσις καὶ μετάδοσις τότε μόνον τυγχάνει καθῆκον ἴδιον ἑκάστου, ά, ὅταν πρὸς τὴν πρᾶξιν ἀγαθοῦ τινος· β', πρὸς ματαίωσιν ἢ διαφυγὴν κακῆς τινος πράξεως ἀναγκαία κρίνηται. Ἐὰν δὲ μηδὲν κακόν, μηδὲν παρὰ τὸ καθῆκον ἐκ τῆς σιγῆς πράττηται, ἀλλὰ καὶ ἀγαθόν τι μᾶλλον γίγνηται, καὶ κατὰ τὸ καθῆκον, οὐ μόνον ἔξεστι τότε, ἀλλὰ καὶ καθῆκον σιγᾷν, ἄλλως τε, κἂν διὰ τῆς εἰλικρινοῦς διακοινώσεως τῆς ἀληθείας, πολλὰ καὶ δεινὰ ἐφ' ἑαυτὸν ἐφέλκηταί τις. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποσιώπησις ἐν ἀθωότητι καὶ χωρὶς ψεύδους γινέσθω. Δοκοῦσι δὲ καὶ

παραδείγματα ἐκ τοῦ Χριστοῦ παρέχεσθαι ἂν πρὸς ἐπικύρωσιν τούτου· οἷον, ὅτι ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐρωτώμενος, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ ἀπακαθιστάνοι τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραὴλ, ἀπεκρίνατο αὐτοῖς· « Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς, οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ » (α)· καὶ τὸ « Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι » (β). Παραπλησίως δ' ἔχει καὶ τὸ τῶν προφάσεων, ἢ τὸ κατ' ἀνάγκην ψεῦδος. Ἀλλ' ἐν τούτῳ διχογνωμοῦσί τινες. Τοῖς μὲν γὰρ δοκεῖ κακὸν ἀεὶ τὸ προφασίζεσθαι, ὡς ἀπάτη τῇ ἀδελφικῇ ἀγάπῃ ἐναντία· τοῖς δὲ, ἐὰν μὴ ἐν αὐτῷ κατάχρησίς τις γίγνηται, οὐ μόνον οὐ κακὸν, ἀλλὰ δὴ καὶ χρήσιμον εἶναι, ἐὰν πρὸς ἀπώθησιν μεγάλης τινὸς ζημίας, ἢ πρὸς ματαίωσιν ἀδίκου τινὸς καὶ ἀπανθρώπου ἐπιχειρήματος λέγηται. Τότε γὰρ παύεται τοῦ εἶναι ψεῦδος, καὶ εἰς γνησίαν ἀδελφικὴν ἀγάπην μεταβάλλεται· εὑρίσκεται δὲ καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ὑπὲρ τῆς δόξης ταύτης. Ποῦ γὰρ γῆς ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς οὐκ εἰς τοῦτο κατέφυγον; Ἐντεῦθεν οὖν καὶ ἀξίωμα τῷ πρακτικῷ βίῳ χρήσιμον πορίζεται. Τὸ πρὸς τὰ εἰρημένα τέλη κατ' ἀνάγκην λέγειν τὸ μὴ ἀληθὲς, οὐκ ἔστιν ἀθέμιτον, οὐδὲ τῇ ἠθικῇ ἀγαθότητι ἐναντίον. Εἰ δὲ πρὸς ἴδια τέλη, οὐ θεμιτὸν, κἂν προσφορώτατον δόξειεν, ὅπως τῆς βίας καὶ τῆς παρούσης ἀμηχανίας ἀπαλλαγείη. Ἔστι γὰρ ἀεὶ καὶ μένει ψεῦδος ἀληθῶς, καὶ ἀπάτη πρὸς τὸν πλησίον. Οὐκ ἄλογος δὲ παντάπασι καὶ ἡ πρώτη δόξα φαίνεται· εἰ μὲν γάρ τις ὡς θεμιτὸν ἔν τισι τὸ ψεύσασθαι ἀποδέξαιτο· οὐκ ἂν ἔτι ὕστερον ἰσχυρῶς κωλυθείη, καὶ οὕτω πανταχόθεν ἀνοίγεται θύρα εἰς τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην, καὶ οὐδεὶς ἂν εἴη τοῦ λοιποῦ

(α) Πράξ. ά. 67. (β) Ἰωαν. ιϛ'. 12.

ἀσφαλής. Πλὴν ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἑτέρᾳ δόξῃ προὐλήφθη ἡ τοιαύτη ὑπόνοια· ἀεὶ γάρ ἐστι καὶ μένει ἐναντίον τῆς συνειδήσεως, ἐάν τις, παρὰ τὰς εἰρημένας περιστάσεις, εἰς τὸ ψεύδεσθαι καὶ προφασίζεσθαι καταφεύγῃ.

§. 105. *Καθήκοντα πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν σωματικὴν ὠφέλειαν τοῦ πλησίον.*

Πρώτιστον τῶν πρὸς τὴν σωματικὴν ὠφέλειαν τοῦ πλησίον καθηκόντων ἐστὶ τό· « Μηδενὸς μηδέποτε μήτε ἀπ' εὐθείας, μήτε ἐκ πλαγίου, μήτε ἰδίᾳ, μήτε ἀλλοτρίᾳ χειρὶ, μήτε βίᾳ, μήτε δόλῳ, τὴν ζωὴν καταλύειν.» Φησὶ γὰρ ἡ θεία φωνή· « Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται, ὅτι ἐν εἰκόνι Θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον » (α). Ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος, ὃς γινώσκει τὸν ἄνθρωπον τέκνον Θεοῦ καὶ ἀριστούργημα τῆς αὐτοῦ παντοδυναμίας τε καὶ σοφίας καὶ ἀγαθότητος, κτισθέντα κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ, ταύτῃ συναινεῖ. Καλεῖται δὲ ἡ αὐθαιρέτως γινομένη κατάλυσις τῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς, φόνος ἑκούσιος, ἀπὸ τοῦ ἀκουσίου καὶ κατὰ συγκυρίαν γινομένου διακρινόμενος. Καὶ ἀκούσιος μὲν, ὁ ἐξ ἀγνοίας, ἢ ἐξ ἀπροσεξίας πραττόμενος· κατὰ συγκυρίαν δὲ, ὁ ἐκ τύχης καὶ παρὰ γνώμην τοῦ φονεύσαντος. Ἡ μεγίστη οὖν εὐθύνη ἐπίκειται τῷ αὐθαιρέτῳ καὶ ἐξ ἔχθρας ἢ μίσους πραττομένῳ, ὃν καὶ ἑκούσιον φόνον καλοῦσιν. Ἔστι γὰρ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης ἐσχάτη ἐξουθένησις, καὶ μέγιστον κατὰ τῆς δικαιοσύνης πλημμέλημα, καὶ ἔσχατος τοῦ ἀνθρώπου ἐξευτελισμός. Γίνεται δὲ ζημία ἀδιόρθωτος πρῶτον μὲν

(α) Γεν. θ', 6.

αὐτῷ τῷ φονευθέντι· εἶτα δὲ, τοῖς αὐτοῦ οἰκείοις, καὶ τελευταῖον τῇ κοινωνίᾳ πάσῃ· τῷ μὲν, ὅτι οὐ μόνον πάντων τῶν ἑαυτοῦ ἀγαθῶν καὶ τῶν δικαιωμάτων ἀδίκως ἀποστερεῖται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ δρόμου τῆς ζωῆς βίᾳ ἐκβάλλεται· τοῖς δὲ οἰκείοις αὐτοῦ, ὅτι πολλάκις συμβαίνει τὸ μέγιστον αὐτῶν ὑποστήριγμα, ἐφ' ᾧ πεποιθότες ἦσαν, ἐν τῷ πεσόντι ἀπολέσαι, ἢ γοῦν εἰς πένθος καὶ οἰμωγὴν ἐμπίπτουσι. Τοῖς δὲ λοιποῖς ἀνθρώποις, ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ πεσόντι ὅτι μάλιστα ἐκφαυλίζονται καὶ κακοῦνται, καὶ ἐν κινδύνῳ δ' εἰσὶ τοῦ αὐτοῦ κακουργήματος, ἕως ἂν ὁ κακοῦργος φανερωθεὶς, ἐν τοιούτῳ τεθῇ, ὅθεν οὐκ ἂν ἔτι κατεργάσεσθαι ἄλλο τοιοῦτο δυνηθείη. Καὶ τοιοῦτον ὁ ἑκούσιος φόνος, τὸ μέγιστον τῶν ἐν ἀνθρώποις κακουργημάτων· καταδιώκει δὲ συνήθως τὸν ῥέκτην τοῖς τοῦ συνειδότος σκληροτάτοις ἐλέγχοις, ἕως ἂν ἐν τῷ βίῳ περιῇ. Ὅσῳ δὲ σπουδαιότερός τε καὶ διασημότερος πρὸς τὸ ὅλον τῆς ἀνθρωπότητος ὁ φονευθεὶς, καὶ οἰκειότερον πρὸς τὸν κακοῦργον εἶχε, καὶ οὐδεμίαν πρὸς τὸν φόνον ἀφορμὴν παρέσχεν, ἔτι δὲ καὶ ὅσῳ τὸ τέλος, πρὸς ὃ ὁ φόνος, εὐτελέστερόν τε καὶ αἰσχρότερον, καὶ ἡ τοῦ φόνου ἐκτέλεσις ἀπηνεστέρα τε καὶ ὀδυνηροτέρα, καὶ ταῦτα οὐκ ἐν ἀναζέσει πάθους ἐκτυφλοῦντος, ἀλλὰ μετὰ ψυχρότητος καὶ λογισμοῦ ἐπράχθη· τοσούτῳ μείζων καὶ ἡ ἀδικία καὶ ἀσπλαγχνία, καὶ ἡ εὐθύνη τοῦ κακούργου. Ἐκ τούτου καὶ διῃρέθη παρὰ τῶν ἀρχαίων ὁ φόνος εἰς ἁπλοῦν, καὶ εἰς πεποιωμένον, οἷον πατροκτονίαν, παιδοκτονίαν, ἀδελφοκτονίαν κ. τ. λ.

Παραφέρει δὲ πολλάκις εἰς τὴν πρᾶξιν τοῦ κακουργήματος καὶ τὸ ἐλάχιστον τῶν πραγμάτων, οἷον πᾶν πάθος ἀχαλίνωτον καὶ ἀφύλακτον, σφοδρῶς ἐκρηγνύμενον, μάλιστα δὲ ἡ δοξομανία, ἡ πλεονεξία, ὁ φθόνος,

ἡ ὀργή, ἡ κτηνώδης φιληδονία, ἡ ἀσωτία καὶ ἡ πολυτέλεια, καὶ ἡ ἐν ταῖς ἀνάγκαις ἀπόνοια καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Παραδοθεὶς γὰρ ἅπαξ τοῖς τοιούτοις, ἅπαν ἀπόλλυσι τὸ ἐφ' ἑαυτοῦ κράτος, καὶ δοῦλος αὐτῶν καθίσταται.

Ἀνέκαθεν δὲ καὶ ἐλογίσθη ὁ ἑκούσιος φόνος, καὶ ἐκολάσθη ὡς τὸ μέγιστον τῶν ἐν ἀνθρώποις κακουργημάτων· καὶ ὡς τοιοῦτον μαρτυρεῖται ά, ἐκ πολλῶν τῆς ἁγίας Γραφῆς χωρίων· β', ἐκ τῶν αὐστηρῶν κολάσεων, αἳ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τῷ ἀνθρωποκτόνῳ ἐπεβάλλοντο, καὶ ἔτι καὶ νῦν ἐπιβάλλονται. « Οἴδατέ, φησιν, ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν ἑαυτῷ μένουσαν (α)· « καὶ πάλιν « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς (β). » Ἐν δὲ τῷ ψαλμῳδῷ διαῤῥήδην κηρύττεται τὸ « Ἄνδρα αἱμάτων καὶ δόλιον βδελύσσεται Κύριος (γ). » Καὶ τῶν νόμων δέ, οἱ μὲν πολιτικοὶ θάνατον τῷ ἑκουσίως ἀποκτείναντι ἀπειλοῦσιν· οἱ δὲ ἐκκλησιαστικοί, ἀφορισμὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας.

§. 106. *Περὶ τῆς ἀμύνης ὑπὲρ τῆς πατρίδος.*

Ὅτι μὲν οὐκ ἀπόλυτον τὸ καθῆκον « Μηδενὸς ἀνθρώπου τὴν ζωὴν καταλύειν », ἀλλὰ σχετικόν, καὶ ἔξεστιν ἡμῖν, ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν ἀμυνομένοις, τὸν πολέμιον ἀνελεῖν, εἴρηται ἤδη. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἔθνη ὅλα οὐχ οὕτως ἀσφαλῆ ἀπ' ἀλλήλων εἰσίν, ὥσπερ οὐδὲ τὰ πρόσωπα, ἀλλ' ἕκαστον ὁρμᾷ εἰς τὸ κακῶσαι καὶ ὑποδουλῶσαι τὸ ἕτε-

(α) Ἰωαν. Α'. ἐπιστ. γ'. 15. (β) Α'. Κορ. γ'. 16—17. (γ) Ψαλ. ἑ. 7.

ρον, ποικίλαις μηχαναῖς τε καὶ ὅπλοις χρώμενον πρὸς τοῦτο, ἕως ἂν κατὰ κράτος νικήσῃ, καὶ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας αὐτὸ καταναγκάσῃ, διὰ τοῦτο καὶ τὸ κινδύνῳ τοιούτῳ περιπίπτον ἀναγκαίως ἀνθίσταται, καὶ διαφυγεῖν πειρᾶται τὸν κίνδυνον, καὶ οὕτω συνίσταται ὁ καλούμενος πόλεμος, ᾧ παρέπεται ἡ αἱματεχχυσία, ὁ βίαιος φόνος, καὶ μυρίαι ἄλλαι βιαιοπραγίαι, καὶ ἀδικίαι, καὶ καταχρήσεις. Τοῦ δὲ πολέμου τὸ μὲν ἐστιν ἐπιθετικὸν, τὸ δὲ ἀμυντικὸν, οὕτως ἔχοντα πρὸς ἄλληλα, ὡς ἡ αἰτία πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα. Συμβαίνει δὲ πολλάκις καὶ ἔθνη πολλὰ ἐν ταὐτῷ διεγερθῆναι κατ᾽ ἀλλήλων, ἵνα ἢ ἀμύνωνται κατὰ τῶν ἀδίκων χειρῶν ἀρξαμένων, ἢ καὶ ἵνα σὺν βίᾳ ἄλλων καταχυριεύσωσιν, καὶ οὕτω γένοιτ᾽ ἂν ἅμα καὶ ἐπιθετικὸς καὶ ἀμυντικὸς ὁ πόλεμος ἀμφοτέρωθεν· ἀναιρετικὸς δὲ, ὅταν τὸ ἕτερον μέρος τῶν πολεμούντων, ἢ καὶ ἀμφότερα οὕτως ἔχουσιν ἐν τῷ πολεμεῖν, ὥστε ἀναστατῶσαι καὶ ἐξαλεῖψαι ἀλλήλους, οἷος ἦν ὁ τῶν Ἰσραηλιτῶν πρὸς τοὺς Χαναναίους πόλεμος. Τοσούτῳ δὲ ἀνιαρώτεροί τε καὶ καταστρεπτικώτεροι ἀποβαίνουσιν οἱ πόλεμοι, ὅσῳ τὰ πολεμοῦντα πολυπληθέστερα τυγχάνουσιν ὄντα, μείζων δὲ ἡ πρὸς ἀλλήλους ζηλοτυπία καὶ ἔχθρα, καὶ ὅσῳ μᾶλλον δόλῳ καὶ τεχνάσμασι χρῶνται κατ᾽ ἀλλήλων πρὸς κάκωσιν καὶ ἀφανισμόν.

§. 107. *Τίνα τὰ εὐλογοφανῆ αἴτια τοῦ πολέμου.*

Ὅ,τι περὶ τῆς ἀμύνης ἐν τῇ κατά τινος ἐπιθέσει ἐῤῥέθη, ὅτι μόνον ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ ἐπιχειρητέον κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἐπιτιθεμένου, κἀκεῖ δ᾽ ἔτι μετὰ μετριότητος καὶ ἐπιεικείας, τοῦτ᾽ αὐτὸ καὶ τῷ πολέμῳ ἁρμόσειεν· ὅτι δηλαδὴ οὐδενὶ τῶν ἐθνῶν ἔξεστιν εἰς πόλεμον κατ᾽

ἄλλου ἔθνους διεγείρεσθαι, ἐὰν μὴ ὑπὸ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης βιάζηται. Τοιαύτη δ' ἐστὶν, ἐὰν πᾶσα μὲν πεῖρα πρὸς εἰρηνικὴν διάλυσιν τῆς ἐπικρατούσης διαφορᾶς ἀτελεσφόρητος γένηται, οὐκ ἔτι δὲ αἵρεσις ἄλλη ὑπολείπηται, ἢ τοῖς ὅπλοις ἀγωνισάμενον νικῆσαι καὶ σωθῆναι, ἢ ἡττηθὲν ὑποκύψαι. Τότε γὰρ ἔξεστι παντὶ ἔθνει, τῇ ἰδίᾳ δυνάμει χρησάμενον, κατὰ τῆς βίας τῶν ἄλλων ἀμύνασθαι, καὶ βίᾳ αὐτὴν ἀπώσασθαι. Καὶ ὁ μὲν πρὸς ἄμυναν πόλεμος, ἵνα νόμιμος ᾖ καὶ δίκαιος, οὐδενὸς ἑτέρου δεῖται, ἢ τῆς ἐκ τοῦ ἑτέρου φανερᾶς ἀπειλῆς καταπιέσεώς τε καὶ λεηλασίας καὶ κακώσεως τῶν μελῶν αὐτοῦ. Ὁ δὲ ἐπιθετικὸς πλειόνων δεῖται· προϋποτίθησι γὰρ παρὰ τῷ ἑτέρῳ διαγωγὴν, ἢ πολιτείας μεταβολὴν τοιαύτην, δι' ἣν οὐκ ἔτι διαμένειν παρ' αὐτῷ δύναται τὸ ἕτερον, ἢ περιορᾶν, μὴ καὶ τὰ ἑαυτοῦ μέλη μιανθῶσιν. Ὅλως δὲ, οὗ ἂν ἑκάστῳ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν οὐχ οἷόν τε ᾖ οὐδὲ θεμιτὸν ἐν τοῖς ἄλλοις κατὰ τὸ εὐθὲς καὶ τὸ δίκαιον ἀνέχεσθαι, τούτου οὐδὲ ἔθνος ὅλον ἀνασχέσθαι δεῖ, εἰ μὴ βούλεται καὶ τὴν νόμιμον αὐτοῦ ὕπαρξιν ἀναιρεθῆναι. Ἐὰν μὲν οὖν τοιαῦτα συμβαίνωσι, κατὰ φιλίαν δεῖ πρῶτον ὑποβάλλειν αὐτοῖς τὰ δέοντα· μὴ προσεχόντων δὲ, ἀλλὰ καὶ παῤῥησίᾳ καταφρονούντων, ἀνάγκη τότε ἐπὶ τὰ αὐστηρότερα χωρεῖν. Εἰ δέ τις πολεμεῖν ἐπιχειρεῖ, ἵνα τὰ ὅρια τῆς ἰδίας χώρας ἐπεκτείνῃ, ἢ τὸν στρατὸν τῇ ἀλλοτρίᾳ δαπάνῃ διατηρῇ, ἀδικώτατον ἂν εἴη καὶ ἀνομώτατον· οὕτω καὶ εἴ τις ἄλλῳ τινὶ τῶν ἐθνῶν, διότι ἀσθενὲς, ἢ ἀπαράσκευον, ἢ ἀλλαχοῦ ἔχει πράγματα, ἐπιτίθεται. Τοιοῦτος γὰρ πόλεμος παραπλήσιός ἐστι τῇ λῃστείᾳ καὶ πειρατείᾳ. Τοῦ δὲ νομίμως γινομένου πολέμου οὐδὲν ἄλλο εἶναι δεῖ τὸ τέλος, ἢ ἀ, τὸ ὑπὲρ τῶν ἰδίων νομίμων τε καὶ δικαίων ἀμύνασθαι κατὰ τῆς ἀνόμου ἐπιθέσεως καὶ

βίας καὶ ἀδικίας· ϐ', τὸ τὰ δόλῳ ἢ βίᾳ ἀφαιρεθέντα ἀνακτήσασθαι· γ', τὸ ἐπανορθῶσαι, καὶ διὰ συνθήκης εἰρηνικῆς ἀποκαταστῆσαι ἐν τῷ μέλλοντι ἀμοιβαίαν τῶν πολεμούντων ἀσφάλειαν. Πρὸς ταῦτα οὖν κυρίως δικαιοῦταί τις καταναγκάζειν τοῖς ὅπλοις τὸν μὴ βουλόμενον ἑκουσίως συγκατατίθεσθαι, καὶ ἔξεστι κατὰ τὸν πόλεμον πᾶσι τοῖς ἐπιτηδείοις εἰς τὸ ἐπαναγαγεῖν τὴν εἰρήνην χρήσασθαι, οἷον τῇ εἰσϐολῇ εἰς τὴν πολεμίαν, τῇ τῶν φρουρίων καὶ τῶν στρατοπέδων ἁλώσει, τῇ τῶν ἀποθηκῶν καὶ τῶν εἰς πόλεμον ἐπιτηδείων διαρπαγῇ, τῇ αἰχμαλωσίᾳ καὶ ζωγρήσει τῶν κατατιθέντων τὰ ὅπλα στρατιωτῶν, τοῖς τραύμασι, καὶ ἀκρωτηριασμοῖς, ἢ καὶ αὐτῷ τῷ φόνῳ. πρὸς τοὺς ἀνθισταμένους, ἐὰν μὴ ἄλλως ἐκϐιασθῆναι δυνατὸν ᾖ. Ἀλλὰ κἂν τούτῳ φευκτέον, ὅσον ἐνδέχεται, τὴν σκληρότητα καὶ ἀπανθρωπίαν, τὴν μηδεμίαν φειδὼ, ἢ συγκατάϐασιν γινώσκουσαν· τῇ δὲ βίᾳ, ὅπου ἂν μόνον ἀναγκαία δοχῇ εἰς τὸ τὴν νόμιμον καὶ δικαίαν εἰρήνην ἀποκαταστῆσαι, ἐκεῖ μόνον, καὶ πρὸς μόνους τοὺς ἐν ὅπλοις ἀντιπαρατεταγμένους χρηστέον· τοὺς δ' ἀόπλους οὐδέποτε ὡς ἐχθροὺς ἡγητέον, ἀλλὰ φιλανθρώπως τε καὶ ἐπιεικῶς, ὡς τὰ ἑαυτῶν τῷ στρατῷ ἐπιτρέψαντας, θεραπευτέον. Δεῖ δὲ τοῖς τοιούτοις ἐπιϐάλλειν τὸ παρ' ἑαυτοῖς προσηκόντως ξενίζειν τοὺς εἰσϐαλόντας, ἢ διαϐαίνοντας τῶν στρατιωτῶν, τὰ ἐπιτήδεια παρέχοντας αὐτοῖς, καὶ θεραπεύοντας· τὸ τελεῖν ἀργύριον τεταγμένον ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ εἰς ὀψώνια τοῦ στρατοῦ· καὶ ταῦτα δὲ ἐπιεικῶς παρά τε τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν στρατιωτῶν ἀπαιτητέον, καὶ ὡς προσήκει τοῖς φιλανθρωπίαν ἐπαγγελλομένοις· ἤτοι προεξεταστέον τὴν ἐν τῇ χώρᾳ γενικῶς εὐπορίαν, καὶ τὴν ἑκάστου τῶν κατοίκων περιουσίαν, ἵνα μὴ ὑπὸ τῶν ὑπὲρ δύναμιν ἀπαιτήσεων

καταπιεζόμενοι, αὐτίκα ἀπόλωνται· αἱ γὰρ βίαιαι καὶ ὑπὲρ δύναμιν ἐπιβολαὶ φόρων καὶ δαπάνης, καὶ ἡ ἀπηνὴς κάκωσις τῶν ἀνθρώπων, ὥσπερ ἐν εἰρήνῃ, οὕτω καὶ ἐν πολέμῳ ἀεὶ ἀδικία καὶ ἀπανθρωπία καὶ βαρβαρότης ἐστί.

§. 108. *Περὶ τῶν ἁμαρτημάτων τοῦ μὲν στρατιωτικοῦ πρὸς τοὺς ἀόπλους, τῶν δὲ πολιτῶν πρὸς τοὺς στρατιώτας.*

Πᾶν τὸ ὑπό τινος τῶν στρατιωτῶν τοῖς ἀόπλοις γινόμενον ἄδικον, ἢ βίαιον καὶ αἰσχρὸν, κατὰ τὸν κοινὸν κανόνα τῆς ἀποδόσεως καταλογιστέον τε καὶ κολαστέον· τὸ γὰρ ἐν εἰρήνῃ ἄδικον καὶ βίαιον καὶ αἰσχρὸν, καὶ ἐν πολέμῳ τοιοῦτον μένει, καὶ ὁ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φιλανθρωπίας νόμος ἀεὶ καὶ πανταχοῦ ἑκάστῳ παρέπεται, ὡς τῇ ἀναλλοιώτῳ σχέσει ἡμῶν πρὸς τὸ Θεῖον καὶ πρὸς τὸ ὁμόφυλον ἐπερειδόμενος. Ὥσπερ δ' αὐτὴν ἀδιάσπαστον δεῖ διαμένειν, καὶ οὐδέποτε οὐδενὶ θεμιτὸν οὔτε ἐν μιᾷ στιγμῇ τοῦ παρόντος βίου, οὔτε τῆς αἰωνιότητος ἑκουσίως ἀποκλῖναι ἐξ αὐτῆς, οὕτως οὐδὲ τὸ τοὺς νόμους τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φιλανθρωπίας ἀθετῆσαι ἐν οὐδεμιᾷ καιροῦ ῥοπῇ οὔτε ἐν εἰρήνῃ, οὔτε ἐν πολέμῳ οὐδενὶ θεμιτὸν ἂν εἴη. Ἐκ δὲ τούτων ῥᾳδίως συνίησιν ἕκαστος τὸ ἄδικον καὶ τὸ ἀθέμιτον τῶν ὕβρεων καὶ αἰκισμῶν καὶ κακώσεων, τῶν γινομένων τοῖς ἀόπλοις, ά, ἐπειδὰν μὴ οἷόν τε παρέχειν τοῖς ἐπὶ τῆς τροφῆς καὶ τῶν σκηνωμάτων τεταγμένοις τὰ ἐπιτήδεια, ἐὰν μή τι καὶ αὐτοῖς ἰδίως δωρήσωνται· 6΄, ἐπειδάν τινες αὐθαιρέτως τοῦ στρατοπέδου ἀποχωροῦντες, φόρους ἰδίους παρὰ τῶν κατοίκων ἀπαιτῶσι· γ΄, ἐπειδὰν οἱ καταλύοντές που, μὴ ἀρκούμενοι τοῖς προσφερομένοις καὶ τῇ ἄλλῃ θεραπείᾳ, ἔτι πλέον τοὺς ἱκανῶς ἤδη κεκακωμένους βασανίζωσί τε

καὶ λυπῶσιν, ἢ καὶ τοιαῦτα παρ᾽ αὐτῶν ἀπαιτῶσιν, ἃ οὐ θέμις, κατά γε τὴν ἠθικότητα, παρέχειν καὶ ὑπακούειν, καὶ βίᾳ πρὸς τὰ τοιαῦτα αἰσχρὰ καὶ ἀθέμιτα ἀναγκάζωσιν. Ἀλλὰ καὶ οἱ τῆς χώρας κάτοικοι πολλαχῶς ἂν πρὸς τοὺς στρατιώτας ἁμαρτήσειαν, μάλιστα δὲ ά, ἐὰν τροφὰς αὐτοῖς ἐφθαρμένας, ἢ φαρμάκοις μεμιγμένας ἐκ κακίας, ἢ ἐκ πλεονεξίας προσφέρωσι· β', ἐὰν τῇ ὀλιγωρίᾳ καὶ τῇ σκαιότητι παροργίζωσιν αὐτοὺς καὶ ἐξαγριαίνωσιν, ἢ ἄλλως τῇ ζωῇ αὐτῶν ἐπιβουλεύωσιν, ἵνα τὰ ἐκείνων νοσφίσωνται, κ.τ.λ. Δῆλον οὖν ἐξ ἁπάντων τούτων, ὡς πολλῶν τε καὶ βαρέων ἁμαρτημάτων τοῖς ἀνθρώποις ἀφορμὴν καὶ αἰτίαν ὁ πόλεμος παρέχει· διὰ τοῦτο καὶ ὁ δικαιότατος μόνον ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ὡς θλιβερὸν μέν, ἀλλ᾽ ἀναγκαῖον βοήθημα, λαμβανέσθω, καὶ οὐδέποτε ἐκ κουφότητος καὶ ἀλογίας. Ὅπου δ' ἂν ἄφυκτος εἴη, ἐκεῖ καὶ καθῆκον παντὸς πολίτου, καὶ τοῦτο κατεπεῖγον, ἢ συνεκστρατεύειν αὐτόν, ἢ συντελεῖν γε τὸ κατὰ δύναμιν, ἵνα τοῖς στρατευομένοις ἄφθονα ὑπάρχῃ τὰ ἐπιτήδεια, ἕως ἂν τὰ τῶν πολεμίων ἡττηθῇ, καὶ ἡ νόμιμος καὶ δικαία εἰρήνη ἀποκαταστῇ· ὁ δ' οὐδέτερον τούτων ποιῶν, ἄνευ λόγου ἀποχρῶντος, ὑπερόπτης ἐστὶ καὶ καταφρονητής, μᾶλλον δὲ προδότης αἰσχρὸς καὶ οὐτιδανὸς τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος καὶ τοῦ ἰδίου ἔθνους, κατά γε τὴν προαίρεσιν. Ἔτι δ' αἰσχρότερός τε καὶ οὐτιδανώτερος ὁ δι᾽ αἰσχροκέρδειαν μυστικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς πολεμίους διατηρῶν, καὶ διακοινῶν αὐτοῖς τὰ τὴν πατρίδα καὶ τὸ ἔθνος ἀπολέσοντα.

Σημ. Πάντων μάλιστα τῶν πολέμων δεινότατοί εἰσιν οἱ ἐμφύλιοι· ὑπὸ γὰρ τῆς ἀντιζηλίας, καὶ κενοδοξίας, καὶ πλεονεξίας ἀναῤῥιπιζόμενοι ἑκατέρωθεν, εἰς πυρσὸν ἐξαίρονται μέγαν. Συμβαίνουσι δ' ἔσθ' ὅτε καὶ ἄλλα αἴτια, οἷον, ὅταν ἡ τοῦ ἔθνους ἰσχυροτέρα καὶ ἡ

ἐπιφανεστέρα μερὶς τῇ ἑαυτῆς καταχρωμένη δυνάμει, ἀφορήτως τὴν ἑτέραν καταπιέζῃ, ἢ ὅταν τῇ καθεστώσῃ τάξει μὴ ἀρεσκόμενοι, ἀνατρέψαι αὐτὴν βούλωνται, ἵν' ἐπ' ἀδείας μᾶλλον εἰς τὴν ἀταξίαν χωρήσωσι. Χαλεπὸν δὲ μάλιστα ἐν τοῖς ἐμφυλίοις πολέμοις τοῖς ὑπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ ὁμονοίας διακειμένοις, ἢ τὴν εὐταξίαν ἀσπαζομένοις, ἀλλὰ καὶ τὸ φανερῶς τῇ ἑτέρᾳ τῶν ἀντιμαχομένων μερίδων προστίθεσθαι ἐπικίνδυνον· δεῖ γὰρ τελευταῖον τὴν μὲν νικῆσαι, τὴν δὲ ἡττηθῆναι, τοῖς δ' ἡττηθεῖσιν οὐκ ἂν ἔξοι τὰ πράγματα καλῶς· ἀλλ' ἔτι χεῖρον πολλάκις τὸ μηδετέρᾳ προστίθεσθαι· οὐ γὰρ ἀμφοτέροις ἀντιστῆναι δύναται, ἀλλὰ χλευάζεσθαι καὶ κακοῦσθαι ὑπ' ἀμφοτέρων ἀνάγκη. Κράτιστον οὖν ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς τῇ δοκούσῃ μάλιστα ὑπὲρ τοῦ δικαίου ἀγωνίζεσθαι, προσέχειν καὶ συνεργεῖν· τὸ γὰρ ἐν συνειδήσει τοῖς ἀδικοῦσι προστίθεσθαι διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς ἰσχυροτέρους, αἰσχρὸν καὶ ἀθέμιτον.

§. 109. *Περὶ τῆς τῶν ἁμαρτημάτων κολάσεως.*

«Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται.» Ἐκ τῆς θείας ταύτης φωνῆς παρήγαγον ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐξουσίαν τοῦ κολάζειν θανάτῳ τινὰ τῶν ἁμαρτημάτων, μηδὲν ἄδικον τούθ' ἕνεκα πράττειν οἰομένους. Δίκαιον δὲ τὸ αὐτὸ καὶ παρὰ τῶν ἀγνοούντων τὴν θείαν ἐντολὴν ἀνέκαθεν πανταχοῦ ἐνομίσθη, τὸ ὑποστῆναι ἕκαστον, ὃ πρὸς ἄλλους ἔπραξε, καὶ ἀφαιρεθῆναι πρὸς ποινὴν, ὅπερ ἄλλον αὐτὸς πρότερον ἀφεῖλεν. «Ὧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν» ἔφη καὶ ὁ Χριστὸς (α). Μόνον δὲ οὐκ ἔξεστι τῷ ἀδικη-

(α) Λουκ. ς. 38.

θέντι αὐτῷ κολάζειν τὸν ἀδικήσαντα, ἵνα μὴ ἐπὶ πλέον ἡ ἀδικία προβαίνῃ, ἀλλὰ τῇ ἐπὶ τούτῳ τεταγμένῃ ἀρχῇ ἐπιτρέπειν, περὶ ἧς ὁ θεῖος Παῦλός φησιν, ὅτι « οὐκ εἰκῇ τὴν μάχαιραν φορεῖ, Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι (α)». Δεῖ δὲ τοὺς τὴν δικαιοσύνην μετιόντας διττόν τι δύνασθαι, πρῶτον μὲν, ἀκριβῶς ἐρευνᾷν περὶ τοῦ γενομένου καὶ περὶ τοῦ κακούργου· εἶτα δὲ, καὶ ἀκωλύτως ἐπάγειν τῷ κακουργήσαντι τὴν ὡρισμένην ποινήν. Χωρὶς γὰρ τούτου οὐκ ἔτ' ἂν εἴη οὐδεὶς τῶν τῆς κοινωνίας ἀσφαλής· διὸ καὶ ὀφείλεται τοῦτο ὑπὸ τῆς ἀρχῆς, ἵνα τὴν εἰσαῦθις ἐπανάληψιν τοῦ κακουργήματος κωλύσῃ. Ἀλλὰ τὸ δεύτερον οὐχ οὕτως ἀεὶ ἀναγκαῖον, ὡς τὸ πρότερον. Ἐὰν γὰρ ὁ κακοῦργος οὕτω τηρῆται, ὥστε μηκέτι παραπλήσιον δύνασθαι πρᾶξαι, μηδὲ παρ' ἄλλων τὰ τῆς κοινωνίας μέλη τοιοῦτον ὑπολαμβάνειν πραχθήσεσθαι, δύναται καὶ μετριάσαι τὴν ποινήν. Ὅπου δὲ ἡ κοινὴ ἀσφάλεια μόνον διὰ τῆς αὐστηρότητος τῶν κολάσεων διατηρηθῆναι δύναται, καὶ ἄλλα κακουργήματα προληφθῆναι, τὰ δὲ ἠπιώτερα μὴ ἐπαρκῶσιν, ἐκεῖ καὶ ἡ περὶ τὴν ἐπαγωγὴν τῆς ποινῆς αὐστηρότης τε καὶ ἀκρίβεια ἀναγκαία ὑπάρχει. Ἀλλὰ κἀνταῦθα οὐ δεῖ παντάπασιν ἐκλείπειν τὴν ἐπιείκειαν καὶ κοσμιότητα, μηδ' ἐπιλελῆσθαι τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας, μηδὲ τῆς ἀξίας, καὶ ἀπηνέστερον τοῦ δέοντος κολάζειν, καὶ εἰς μείζονα ὀνειδισμὸν ἐκτιθέναι τὸν ἀδικήσαντα, καὶ ὅλως, ὅπερ ἐν τῇ ἀμύνῃ ὑπὸ τοῦ ἀδίκως προσβαλλομένου θεμιτὸν γενέσθαι, τοῦτο μόνον, καὶ οὐδὲν πλέον, κἀν τῇ γινομένῃ ὑπὸ τῆς ἀρχῆς κολάσει τοῦ κακούργου. Τοὺς γὰρ ἀδικηθέντας ἡ ἀρχὴ παρίστησι, καὶ οὐκ ἔξεστιν αὐτῇ μεί-

(α) Ῥωμ. ιγ'. 4.

ζονα κόλασιν ἐπαγαγεῖν τῷ ἀδικήσαντι, ἢ ἣν ἔδει ὑποστῆναι παρὰ τοῦ ἀδικηθέντος, ὅτε τὸ πρὸς αὐτὸν ἀδίκημα ἔπραττεν. Ἐκ τῶν εἰρημένων τοίνυν ἐξάγεται, ὅτι ἔστιν, ὅτε καὶ καταλῦσαι ζωὴν ἀνθρώπου, χωρὶς ἀδικίας, θεμιτόν· καὶ τὸ καθῆκον, ζωὴν ἀνθρώπου μὴ κατάλυε, οὐκ ἔστιν ἀπόλυτον, ἀλλὰ σχετικὸν, ὑπὸ τῶν εἰρημένων περιστάσεων ὁριζόμενον. Τί δὲ ἐπὶ κινδύνου τῶν ὑπαρχόντων, καὶ τῆς βιαίας καταισχύνης; Οὐ πᾶσι ταὐτὰ περὶ τούτου δοκεῖ· περὶ μὲν γὰρ τοῦ πρώτου ἀποφαίνονται οὕτως. Ἐὰν σὺν τοῖς ὑπάρχουσι καὶ ἡ ζωὴ κινδυνεύῃ, ἔξεστι πάντως ὑπὲρ ἀμφοτέρων ἀμυνόμενον, τὸν ἀδικοῦντα πλῆξαι καὶ καταβαλεῖν, εἰ δέοι, εἰ μὴ ἄλλως οἷόν τε ἀπώσασθαι. Εἰ δὲ τὸ ζῆν οὐ κινδυνεύει, ἔξεστι μὲν ἄλλως καὶ ὑπὲρ τῶν ὑπαρχόντων ἀμύνεσθαι, τῆς δὲ ζωῆς τοῦ πολεμίου παντὶ τρόπῳ φειστέον· ἔξεστιν ἐπικαλέσασθαι τὴν παρὰ τῶν ἄλλων βοήθειαν, καὶ πάσῃ δυνάμει ἀντιστῆναι, καὶ τραυματίσαι τὸν ἀδικοῦντα δεινῶς, κἂν ἄγνωστος ᾖ, σημειῶσαι αὐτὸν οὕτως, ὥστε καὶ ὕστερον ἀκριβῶς γνωσθῆναι. Καὶ ταῦτά φασιν, ὅτι δυνατὸν ἐναγαγεῖν ὕστερον τὸν ἀδικήσαντα, καὶ ἀναγκάσαι αὐτὸν ἀποδοῦναι τὴν ζημίαν. Εἶτα δὲ καὶ, τῆς ζωῆς κρείττονος οὔσης τῶν ὑπαρχόντων, ὡς τοῦτο παρὰ πάντων ὁμολογεῖται, οὐ δίκαιον τὸ κρεῖττον ἀγαθὸν ἄλλοις ἀφαιρεῖν, ἵνα τὸ ἑαυτοῦ χεῖρον ἀμύνηται. « Οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος; » (α)· κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου. Ἐν γένει δὲ, ὡς ἀλλαχοῦ εἴρηται, ἡ ζωὴ μόνον ἀντὶ ζωῆς δίδοται. Ὅπου δ' ἂν αὕτη μὴ κινδυνεύῃ, οὐδ' ἑτέρου ζωὴν κινδυνεῦσαι, ἢ καταλυθῆναι χρή. Διαφέρει δὲ, ἐπειδὰν νυκτὸς, καὶ πολλοὶ ὁμοῦ, καὶ ἄγνωστοι,

(α) Ματθ. ς'. 25.

καὶ βιαίως ἐπιτίθωνται· τότε γὰρ ἔξεστι παντὶ τρόπῳ ὑπὲρ τῶν ὑπαρχόντων ἀμύνασθαι, καὶ τοὺς ἐπιτιθεμένους καταβάλλειν. Οἱ γὰρ νυκτὸς τὰς θύρας συντρίβοντες, ἢ τὰς θυρίδας κατασπῶντες, καὶ βίᾳ εἰς τὴν οἰκίαν εἰσερχόμενοι, ἀπειλοῦσι καὶ τὴν ζωὴν, εἴτις ἀνθίσταται, ἢ γοῦν ἄγνωστον, τί περὶ τῆς ζωῆς οἱ τοιοῦτοι βουλεύονται· διὸ καὶ οὐκ ἀθέμιτον δοκεῖ, ἐὰν καὶ οὗτοι τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ ζῆν τὸ ἁμάρτημα ἀποτίσωσι.

§. 110. *Περὶ τῆς ἐν βίᾳ καταισχύνης καὶ κακώσεως.*

Περὶ δὲ τῆς βιαίας καταισχύνης διαφωνοῦσιν αὖθις, οἱ μὲν καταφάσκοντες, οἱ δ' ἀποφάσκοντες ἐξεῖναι τὸν καταισχῦναι βίᾳ πειρώμενον ἀποκτείνειν. Οἱ μὲν γὰρ οὕτω τὴν ἑαυτῶν γνώμην ὑποστηρίζουσι. Πάντων τῶν τῆς τύχης ἀγαθῶν κράτιστον ὁμολογεῖται ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀθωότης· ὥσπερ οὖν ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν ἀμυνόμενον, ἔξεστι καὶ καταβάλλειν τὸν ἀδίκως ἐπιτιθέμενον, οὕτω καὶ ἔτι μᾶλλον δίκαιον ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ τιμῆς τε καὶ ἀθωότητος ἀμυνόμενον, τὸν βίᾳ καταισχῦναι πειρώμενον ἀποκτεῖναι, ἐὰν μὴ ἄλλως διασῶσαι αὐτὰ δύνηται. Ὁ δὲ λόγος οὗτος ἔτι μᾶλλον ἰσχυρὸς φαίνεται, ἐπειδάν τις λογίζηται, ἡλίκον ἀγαθόν ἐστιν ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀθωότης· τὰ μὲν γὰρ ἄλλα, καὶ ἀφαιρεθέντα, ἔστι διὰ τῆς δίκης ἀπολαβεῖν· ἢ γοῦν τῇ φιλοπονίᾳ τε καὶ οἰκονομίᾳ ἀνακτήσασθαι, τὴν δὲ τιμὴν καὶ ἀθωότητα ἀφαιρεθεῖσαν, οὐκ ἔτι ἀνακτήσασθαι δυνατὸν οὐδ' ἀποζημίωσιν αὐτῆς οὐδεμίαν ἔχειν, ἀλλ' ἀνάγκη, διὰ παντὸς στερηθῆναι· διὰ τοῦτο καὶ τοσούτου δεῖ παρ' ἑκάστου τιμᾶσθαι, ὅσου καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν, καὶ ὑπὲρ αὐτῆς τῷ εἰρημένῳ τρόπῳ ἀμύνεσθαι. Οἱ δ' ἄλλως φρονοῦντές φασιν, ὡς ἔστι μὲν ἀληθῶς ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀ-

θωότης τὸ κάλλιστον τοῦ πνεύματος ἀγλάϊσμα, ἀλλὰ καὶ ἀγαθὸν, ὃ οὐκ ἄν τις ἀφέλοιτο παρὰ γνώμην τοῦ κεκτημένου· τὸ γὰρ βίᾳ καὶ παρὰ γνώμην γινόμενον, οὐδεμίαν αἰσχύνην φέρει τῷ παθόντι, οὐδὲ ζημίαν, ἄρα οὐδ᾽ ἀνάγκη ἔσται ποτὲ ἀποκτεῖναι τὸν ἐπιβουλεύοντα, ἢ βιαζόμενον ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ἑαυτοῦ ἀθωότητος καὶ τιμῆς. Τοῦτο μέν τοι οὐδέν μοι δοκεῖ, ἢ σόφισμα ἄθλιον, ἀτιμότερον καὶ τοῦ κτήνους ἀποφαῖνον τὸν ἄνθρωπον· τὸ γὰρ βίᾳ καὶ παρὰ γνώμην, οἷα ὀργάνῳ χρήσασθαί τινα εἰς θεραπείαν ὁρμῆς ἀλόγου, τοῦτο δή μοι φαίνεται μεγίστην εἶναι καὶ ἐσχάτην πασῶν καταισχύνην, καὶ ἐξουθένησιν τῆς ὑψηλῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀξίας, καὶ τῇ εὐθύνῃ ἐγγύς ἐστι τοῦ βιαίου θανάτου. Ἆρ᾽ οὐ θέμις τῇ τοιαύτῃ καταισχύνῃ ἀνθίστασθαι; Καὶ τίς, νοῦν ἔχων, καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν γινώσκων, πεισθείη; Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ περὶ τῆς βιαίας κακώσεως ἰσχύουσιν. Ἔστι δὲ κάκωσις, ἡ εἰς τοιαῦτα ἔργα κατανάγκασις, ἅτινα καὶ τῇ ἀξίᾳ καὶ τῇ προσωπικῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀνθρώπου εἰσὶν ἐναντία, οἷον ά, ἡ ἁρπαγὴ προσώπων εἰς ἀνδραποδισμὸν, ἢ εἰς ὄργανον αἰσχρῶν καὶ ἀδίκων ἐπιθυμιῶν· β΄, ἡ πρᾶσις ἀνθρώπων· γ΄, ἡ ἄδικος κάθειρξις καὶ δέσμευσις· δ΄, ἡ ἐξύβρισις δι᾽ ἀθεμίτου θεραπείας τῆς γεννητικῆς ὁρμῆς· έ, ἡ καταδυνάστευσις καὶ καταπίεσις παντὸς εἴδους. Ταῦτα δὲ, καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια, πράττονται τὰ πλεῖστα ἐξ ἔχθρας, ἐκ πλεονεξίας, ἐκ φιλαρχίας, ἐκ φιληδονίας κτηνώδους, καὶ τοσούτῳ μείζω εἰσὶ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἀμπλακήματα, ὅσῳ καὶ ἡ ζημία καὶ ἡ ἀδικία τῷ παθόντι μείζων γίνεται, καὶ δόλος καὶ ἀπήνεια τῇ πράξει προσῆν, καὶ ὁ σκοπὸς ἀγενέστερος. Οὐ μόνον δὲ τῇ φιλανθρωπίᾳ, ἀλλὰ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ μάχεται ταῦτα, ὡς ἀφαιροῦντα μὲν ἀγαθὰ τοσαῦτα, μεγίστην

δὲ τὴν ζημίαν συνεπαγόμενα τῷ παθόντι πρὸς τὸ μέλλον, καὶ ὅλως κώλυμα μέγιστον τυγχάνουσι τῆς πρὸς τὸ κράτιστον τέλος τοῦ ἀνθρώπου σπουδῆς, καὶ ἐκφαύλισις καὶ ἐξουδένωσις αὐτοῦ· οὐκ ἔτι γὰρ δύναται χρῆσθαι ἑαυτῷ πρὸς ὃ βούλεται, ἀλλ' ἀνάγκη παρέχειν ἑαυτὸν τοῖς βιαζομένοις, ὡς ἄψυχον ὄργανον, πρὸς ὃ ἂν βούλωνται, ἀνεύθυνον ὄντα, ὡς τοῦ αὐτεξουσίου στερηθέντα, καὶ τῆς ἑαυτοῦ προσωπικότητος, καὶ εἰς κτῆμα μεταβληθέντα.

§. 111. *Περὶ τῶν πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς ἐξ αὐτῶν ζημίας καθηκόντων.*

Ἐκ τῶν κακώσεων τῶν κατὰ τῆς τοῦ προσώπου ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀξίας γενομένων ἴδιά τινα γεννῶνται καθήκοντα· οἷον ά, Τὸν ἀδίκως τὸ ἴδιον αὐτεξούσιον καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἀφαιρεθέντα ἐπὶ τὴν προτέραν αὐτοῦ κατάστασιν, ὅπου ἂν ἐνδέχηται, ἐπανάγειν· β΄, Ἀνάλογον τῇ, ἣν ὑπέστη, ζημίᾳ, ἀποζημιοῦν, καὶ ἐπὶ τῇ προσωπικῇ ὕβρει καὶ κακώσει τὸ ἱκανὸν ποιεῖν· γ΄, Ὅπου δ' αὐτῷ τῷ κακωθέντι μηκέτι οἷόν τε ἀποδοῦναί τι τῶν εἰρημένων, ὡς μηκέτι ἐν τῷ βίῳ περιόντι, τοῖς οἰκείοις γε κατὰ τὸ δεύτερον ἄρθρον ἀποδοτέον τὸ ἐκείνῳ ὀφειλόμενον. Ταῦτα δὲ οὕτω πράττειν ὀφείλει ὁ κακώσας οὐ μόνον ἐξ ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς δικαιοσύνης, ὁ δὲ μὴ ποιῶν οὕτω, ἀλάστωρ τε καὶ κακοῦργος μένει τῷ ἀδικηθέντι, καὶ καταφρονεῖ οὐ μόνον τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ τῆς δικαιοσύνης· τὸ γὰρ ἁμάρτημα οὐκ ἀφίεται, εἰ μὴ τὸ ἀφαιρεθὲν ἀποδοθείη φησιν ὁ μακάριος Αὐγουστῖνος. (α) Ἔστι δὲ διττή τις ἐν τοῖς τοιούτοις ζημία, ἣν ὁ δράσας ἀποδοῦναι ὀφείλει,

(α) Non dimittitur peccatum, nisi restituatur ablatum.

ἡ τῶν ὑπαρχόντων μέχρις ἐκείνου τῷ κακωθέντι ἀφαίρεσις, καὶ ὧν ἂν ἔτι κεκτημένος εἴη, εἰ μὴ βιαίως ἐκωλύθη, στέρησις· καὶ ἡ μὲν πρώτη καλεῖται ζημία φανερὰ, ἡ δὲ κέρδος ἀφῃρημένον· ἀμφότερα οὖν ταῦτα χρὴ ἐξετάζειν, καὶ ὡς μέτρον λαμβάνειν τῆς ἀποζημιώσεως. Οἷον, ἐν φόνῳ οὐκ ἔτι οἷόν τε εἰς τὸν βίον ἀναγαγεῖν ὃν ἀπέκτεινέ τις, οὐδὲ τὸ ἱκανὸν αὐτῷ ποιῆσαι, δι' ἣν ὑπέστη κάκωσιν· αὐτὸν μὲν οὖν οὐκ ἔτι ἐςὶν ἀποζημιῶσαι, ἀλλὰ τούς γε οἰκείους αὐτοῦ, πάντα μὲν ἀποτίων τὰ πρὸς τὴν δικαστικὴν ἔρευναν καὶ τὴν ταφὴν τοῦ φονευθέντος ἀναλώματα, τοὺς δὲ γονεῖς αὐτοῦ, ἢ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, εἰ τύχοι ἔχων ὁ φονευθεὶς, κατὰ λόγον τῆς ἑαυτοῦ περιουσίας ἀποζημιῶν, καὶ τὸ ὄφλημα δὲ τοῦ φονευθέντος, ὃ ἀπέδωκεν ἂν ἐκεῖνος, εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ φόνου καταλαμβάνετο, ἀποδιδούς. Πάντα ταῦτα χρὴ τὸν τὸ κακούργημα πράξαντα ἐκ τῶν ἑαυτοῦ ἀποτῖσαι, κἂν εἰς πενίαν διὰ ταῦτα περιπεσεῖν δέῃ· ὅτι δὲ αὐτὸς οὐκ ἀδικεῖται, παντὶ δῆλον τῷ σπουδαίως λογιζομένῳ. Ἐν δὲ ταῖς ἐκ βιαίας κακώσεως γενομέναις κολοβώσεσιν ἢ τραυματισμοῖς, καὶ τῇ ἄλλῃ βλάβῃ, τὸ τῆς ἀποζημιώσεως καθῆκον ὑφίσταται α', ἐν τῷ παρέχειν πᾶσαν τὴν πρὸς ἀνάῤῥωσιν τοῦ κακωθέντος δαπάνην· β', ἐν τῷ ἀποτῖσαι πᾶσαν ζημίαν, ἣν ὁ κακωθεὶς ὑπέστη ἐν τῇ ἐργασίᾳ μέχρι τῆς τελείας αὐτοῦ ἀναῤῥώσεως· γ', ἐν τῷ ἱκανοποιῆσαι τὸν παθόντα διά τε τὴν κάκωσιν καὶ τὸν κίνδυνον καὶ τὰς ἀλγηδόνας, ὧν ἐπειράθη. Ἐν ἁρπαγῇ δὲ, ἢ πράσει, ἢ δεσμεύσει ἀνθρώπων, πρὸς τῇ εἰρημένῃ ἀποζημιώσει τε καὶ ἱκανοποιήσει, ἀναγκαῖον καὶ ἐπαναγαγεῖν τὸν ἄνθρωπον, ὅπου ἦν τὸ πρότερον, εἰ δυνατὸν, κἂν δυσχερέστατον εἴη. Ἐν δὲ τῇ ἐκβιάσει πρὸς τὴν κτηνώδη ἀκολασίαν, ἀποτῖσαι δεῖ πάντα τὰ ἐκ τῆς βίας γενόμενα ἀναλώματα, καὶ ἐκτρέφειν

καὶ συντηρεῖν τὸ ἐκ ταύτης τεχθὲν, εἰ οὕτω συμβαίνοι, καὶ φερνὴν τῇ βιασθείσῃ παρέχειν τοσαύτην, ὥστε εἰς νόμιμον γάμον ἐλθεῖν. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὴν ἠθικὴν εὐθύνην, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς πραγματικῆς ζημίας ἐν ταῖς εἰρημέναις περιστάσεσιν ἡ ὀφειλὴ γίνεται τῷ κακώσαντι ἀποζημιοῦν οὕτω τὸν κακωθέντα· ὅσῳ γὰρ μείζων ἡ βλάβη, τοσούτῳ καὶ ἡ ὀφειλὴ πρὸς τὴν ἀποζημίωσιν.

§. 112. *Καθήκοντα τῆς εὐποιΐας.*

Οὐδὲν μέγα τὸ μὴ βλάπτειν μόνον τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον, μηδ᾽ ἄλλως βιαιοπραγεῖν, ἀλλὰ καὶ συντελεῖν καθήκει, τό γε ἐφ᾽ ἡμῖν, εἰς τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ, μάλιστα δὲ ἐν ἀνάγκαις κοιναῖς ἢ ἰδίαις. Τοῦτο τῇ ἀδελφικῇ ἀγάπῃ ἐμπέφυκε, καὶ τοῦτο αὕτη παρ᾽ ἡμῶν ἀπαιτεῖ. «Ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ἡμῶν, εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα, εἷς Θεὸς, καὶ πατὴρ πάντων καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν (α)»· ὥσπερ δὲ καλῶς τεταγμένου σώματος, οὐ θέμις διαφωνίαν εἶναι ἐν τοῖς μέλεσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ συμφωνεῖν ἀλλήλοις, καὶ ὑπὸ τοῦ ἑνὸς πνεύματος ζωοποιεῖσθαι, οὕτω καὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἔχειν δεῖ πρὸς ἀλλήλους, τῷ πάσχοντι συμπάσχειν δεῖ καὶ συνεργεῖν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τοὺς λοιποὺς, τὰ μὲν κακὰ ἀπ᾽ ἀλλήλων ἀποσοβοῦντας, εἰς δὲ τὸ ἀγαθὸν συνεργοῦντας ἀλλήλοις, καὶ ἀμφότερα ἐν ἀγαθῇ προαιρέσει ποιοῦντας, διὰ τὸν λόγον τῆς φιλαδελφίας· τὸ γὰρ οὕτω γινόμενον ἔργον καλεῖται φιλαδελφία, καὶ χάρις, καὶ ἔλεος, καὶ εὐεργεσία. Προσ-

(α) Ἐφ. δ΄. 4—6.

ἥκει δ' αὕτη τῷ ἐν ἀνάγκαις ὄντι, καὶ ἀπαλλαγῆναι αὐτῶν μὴ δυναμένῳ, καὶ διὰ τοῦτο πάσχοντι καὶ θλιβομένῳ, ἕως ἂν ὑπ' ἀλλοτρίας χειρὸς τὴν ἀναγκαίαν κομίσηται βοήθειαν. Εὐεργεσία ἄρα καὶ εὐποιΐα ἐστὶν ἡ πρόθυμος τῷ πλησίον συνδρομὴ εἰς τὸ ἀποτρέψαι μὲν ἀπ' αὐτοῦ τὸ ἐπικείμενον κακὸν, τὸ δ' ἀγαθὸν, οὗ δεῖται, παρασχεῖν ὅσον ἐστὶν ἐφ' ἡμῖν. Ἀπαιτεῖται δ' αὕτη μάλιστα ἐν καιρῷ πυρκαϊᾶς, πλημμύρας, ναυαγίου, σιτοδείας, ἢ ἄλλως μεγίστης τῶν ἐδωδίμων τιμῆς, ἔτι δὲ ἐπὶ βιαίας κακώσεως δι' ἀδίκου προσβολῆς καὶ καταπιέσεως, ἐπὶ νόσου καὶ παντοίων ἄλλων δυστυχημάτων. Γένοιτο δ' ἂν ἐν τοῖς τοιούτοις ἡ βοήθεια ἢ ἀμέσως, ἢ καὶ ἐμμέσως, τὸ μὲν, ἐὰν αὐτός τις τῇ ἰδίᾳ χρώμενος δυνάμει ἀπαλλάξαι τινὰ τῆς ἀνάγκης, ἢ τὴν θλίψιν αὐτοῦ ἀνακουφίσαι ἐπιχειρῇ, τὸ δὲ, ἐὰν ἄλλους προτρέπῃ, ἢ συμβουλεύῃ καὶ ὁδηγῇ καὶ ἐνισχύῃ, ἢ καὶ ἀμοιβὴν παρ' ἑαυτοῦ ὑπισχνῆται τῷ προθύμως συνδραμόντι τὸν κινδυνεύοντα, ὅπου ἂν αὐτὸς μὴ δύνηται.

§. 113. *Περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς εὐποιΐας.*

Τὸ τῆς εὐποιΐας καθῆκον ἐκ τῶν αὐτῶν λόγων γίνεται, ἐξ ὧν καὶ τὸ τῆς φιλαδελφίας· ἡ γὰρ εὐποιΐα οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἡ πραγματικὴ φανέρωσις τῆς φιλαδελφίας. Συνέστησε δ' αὐτὸ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ Σαμαρείτου (α)· καὶ ἐν τῇ ἀψευδεῖ αὐτοῦ ἐπαγγελίᾳ, ὅτι ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ εἰς τὰ τῆς εὐποιΐας ἔργα ἀποβλέψας, τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀπόφασιν πρὸς ταῦτα ποιήσει (β)· καὶ εἰπὼν, «Ὃς ἐὰν

(α) Λουκ. ι. 30—37. (β) Ματθ. κε. 31—46.

ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ ὕδατος μόνον εἰς ὄνομα μαθητοῦ, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ » (α). Ὁ δὲ ἀδελφόθεος γράφει· « Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς, καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου » (β)· καὶ πάλιν ὁ αὐτός· « Ἐὰν ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν: ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος; » (γ) ὁ δε ἐπιστήθιος τοῦ Κυρίου μαθητὴς Ἰωάννης· « Ὃς ἂν ἔχῃ, φησὶ, τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου! μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ » (δ). Εἰ δέ τις ἔροιτο, Μέχρι δὲ τίνος δεῖ τὴν εὐποιίαν χωρεῖν; λέγομεν αὐτῷ τὸ τοῦ Τωβίου· « Τέκνον, φησὶ πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων σοι ποίει ἐλεημοσύνην . . . ὡς σοι ὑπάρχοι κατὰ τὸ πλῆθος, ποίησον ἐξ αὐτῶν ἐλεημοσύνην· ἐὰν ὀλίγον σοι ὑπάρχῃ, κατὰ τὸ ὀλίγον μὴ φοβοῦ ποιεῖν ἐλεημοσύνην » (ε). Ἔνθεν μὲν ἡ ἀνάγκη τοῦ πλησίον, ἐκεῖθεν δὲ τὸ τῶν ὑπαρχόντων ἡμῖν μέτρον ὁρίσειεν ἂν τὸ τῆς ὀφειλομένης εὐποιίας μέτρον. Ὁμολογεῖται δὲ παρὰ πάντων, ὅτι οὐδενὶ ὀφείλεται τοσοῦτον πρὸς τὴν ἀφαίρεσιν τῆς τοῦ πλησίον ἀνάγκης διδόναι, ὥστε δι' αὐτὸ εἰς ἀνάγκην αὐτὸν καὶ στενοχωρίαν περιστῆναι, ἀλλὰ διατηρεῖν ἕκαστον ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ ἀναγκαῖον, ὅπως τῇ

(α) Ματθ. ι'. 42. (β) α'. 27. (γ) β'. 15—16. (δ) Ἰωαν. Α'. ἐπιστ. γ'. 17, 18. (ε) Τωβ. δ'. 7.

ἑαυτοῦ τάξει τε καὶ καταστάσει ἀνάλογον βίον διάγῃ. Διττὴ δέ τις ἀνάγκη διακρίνεται, ἡ μὲν κοινὴ, ἐπειδὰν ὁ πλησίον θλίβηται μὲν καὶ πάσχῃ, οὐχ οὕτω δὲ ἐν κινδύνῳ εἰσὶ τὰ τῆς ὑγιείας καὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ὥστε καὶ ἀναγκαίαν εἶναι τὴν ἄμεσον βοήθειαν, ἀλλ' ἔστι καὶ παρ' ἄλλων αὐτὴν ζητῆσαι· ἡ δὲ ἐσχάτη, καθ' ἣν ἐν τοιούτοις ὑπάρχει δεινοῖς, ὥστε, εἰ μή τις παραχρῆμα βοηθήσειε, κινδυνεύει ἢ κατὰ κράτος ἀπολέσθαι, ἢ γοῦν μεγάλην ὑποστῆναι ζημίαν κατά τε τὴν ὑγίειαν ἢ τὴν ζωήν. Πάντες οὖν ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀνάγκῃ καθῆκόν ἐστι παντὸς τὸ κατὰ δύναμιν βοηθεῖν τῷ κινδυνεύοντι, καὶ σώζειν αὐτὸν, κἂν δυσχερὲς λίαν, καὶ δαπανηρὸν, ἢ καὶ κίνδυνόν τινα τῆς ὑγιείας καὶ τῆς ζωῆς συνεπάγηται· εἰ δὲ πολλοὶ εἶεν ἅμα οἱ κινδυνεύοντες, ἀμήχανον δὲ πᾶσιν ὁμοῦ βοηθῆσαι καὶ σῶσαι πάντας, βοηθεῖν δεῖ τῷ κατὰ πρῶτον ἐντυγχάνοντι· οὐ γάρ ἐστιν αἵρεσιν ποιεῖσθαι. Ὁ γὰρ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ καταλιμπάνων τὸν πλησίον ἀσπλάγχνως, καί τοι εἰ ἠβούλετο, δυνάμενος σώζειν αὐτὸν, τοσοῦτον ἁμαρτάνει, ὅσον καὶ εἰ αὐτὸς αὐτοχειρὶ τὴν ἀπώλειαν αὐτοῦ ἔπραττε, καὶ μεγάλως ἐξουθενεῖ τήν τε ἀξίαν καὶ τὴν κλῆσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν δὲ τῇ κοινῇ ἀνάγκῃ δεῖ μὲν καὶ ἐν αὐτῇ προθύμως ἔχειν εἰς βοήθειαν, ἀλλὰ τῇ συνδρομῇ τῶν δυναμένων συντελεῖν· καὶ τὸ ποσὸν δὲ τῆς εὐποιΐας ἀόριστον ἐν τοῖς τοιούτοις, ὡς διηνεκῶς τῶν καθ' ἕκαστον μεταβαλλομένων. Τὰς δὲ πρὸς ἀνακούφισιν τῆς κοινῆς ἀνάγκης συνδρομὰς φρονίμως δεῖ διανέμεσθαι καὶ μετὰ προνοίας, ἐξεταζομένης καὶ τῆς τοῦ πλησίον πραγματικῆς ἀνάγκης, καὶ τῶν ἰδίων περιστάσεων, ἵνα μὴ κεναῖς ἀποπέμπωνται χερσὶν οἱ ἐν μείζονι ὄντες ἀνάγκῃ, μείζονα δὲ λαμβάνωσι τὴν βοήθειαν οἱ ἧττον ταύτης δεόμενοι, ἢ ἵνα μή τις ἑαυτὸν

ἢ τοὺς οἰκείους λυπήσῃ, τῶν ἀναγκαίων στερήσας, ἄλλους εὖ ποιῶν· ἔτι δὲ καὶ μετ' ἀγαθοῦ σκοποῦ, ἀποβλέποντα εἰς τὸ ἐν τῷ πλησίον θεῖον, καὶ οὐχὶ εἰς πρόσκαιρον ἄλλο τέλος (α).

§. 114. *Πῶς ἄν τις εἰς τὴν εὐποιΐαν προτρέποιτο.*

Ἐάν τις συνεχῶς τε καὶ σπουδαίως ἀναλογίζηται ά, τὰς καθ' ἡμέραν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πλουσίως ἡμῖν δαψιλευομένας εὐεργεσίας, νῦν μὲν διὰ τῶν ἀγαθοποιῶν ἀνθρώπων, νῦν δὲ δι' ἄλλης παντοδαποῦς εὐλογίας ἐπὶ τὰ ἔργα ἡμῶν, καὶ ὅτι δωρεῖται ἡμῖν τἀγαθά, ἵνα καὶ τοῖς χρείαν ἔχουσι μεταδιδῶμεν, καὶ τοῦτο ὄντως ὑπάρχει τὸ πατρικὸν αὐτοῦ θέλημα, διὸ καὶ ἡ ἄνισος τῶν ἀγαθῶν ἐν τοῖς ἀνθρώποις διανομή· καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν καὶ τὴν κλῆσιν, εἶτα δὲ καὶ τὰς τῶν πενήτων καλύβας ἐνίοτε ἐπιβλέπῃ, καὶ τὰς κλίνας τῶν ἀσθενῶν, καὶ τῶν καταδεδικασμένων τὰς εἰρκτὰς καὶ τὰ δεσμωτήρια, καὶ τὰς οἰμωγὰς ἀκούῃ τῶν ἐκεῖ καταπιεζομένων, καὶ τὴν θλιβερὰν αὐτῶν κατάστασιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὁρᾷ, ἀμήχανον μὴ κινηθῆναι εἰς συμπάθειαν ἐπὶ τῇ κακοδαιμονίᾳ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐπιμεληθῆναι, ὅσον οἷόν τε, παραμυθῆσαι αὐτοὺς διὰ τῆς εὐποιΐας, ἥτις γίνεται μάλιστα ά, τῇ προκαταβολῇ ἐν ταῖς ἀνάγκαις τοῦ πλησίον (β)· β', τῷ τοῖς ἀπόροις πόρον παρέχειν· γ', τῷ ὀρφανοὺς ἰδίοις ἀναλώμασιν ἢ γοῦν ἐπιμελείᾳ συνιστάναι παρὰ χρηστοῖς καὶ ἐμπείροις ἀνδράσιν, ὅπως χρηστῆς ἀπολαύσωσιν ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Πολλάκις δὲ τὰ τοιαῦτα ἔργα μείζονος ἄξια γίνονται,

(α) Ἰδὲ Ματθ. ς'. 2—4. (β) Λουκ. ς'. 35.

ἢ αἱ μεγάλαι δωρεαί. Τὰ δὲ κοινωφελέστατα καὶ μονιμώτατα μνημεῖα τῆς εὐποιΐας εἰς βοήθειαν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, ἀνήγειραν ἀναντιῤῥήτως οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, συστήσαντες καὶ πλουτίσαντες τοσαῦτα νοσοκομεῖα, γηροκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα καὶ πτωχοτροφεῖα ἐκ τῆς ἑαυτῶν οἰκονομίας. Μυρίοι δ' ἐν αὐτοῖς τῶν πασχόντων καὶ πενομένων ἐπιτυγχάνουσιν ἀντιλήψεως θεραπείας τε καὶ σωτηρίας, ὧν χωρὶς οὐκ ἂν ἐσώζοντο. Διὸ καὶ καθῆκόν ἐστι τῶν σπουδαιοτάτων τὸ συντελεῖν εἰς τὴν αὐτῶν διατήρησιν, μάλιστα δὲ τοῖς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν οἰκονομίαν αὐτῶν ἐπιτετραμμένοις· ἡ δὲ ἐν γνώσει ὀλιγωρία καὶ ἐπιβουλὴ κατ' αὐτῶν εἰς τὸ τῆς ἐπανορθώσεως καθῆκον ὑπόκειται. Δύνανται δὲ πάντες καὶ οἱ πενέστατοι διὰ μικρῶν δωρεῶν καὶ ἐν ταῖς διαθήκαις εἰς τὴν συντήρησιν αὐτῶν συντελεῖν· αἱ δὲ τοιαῦται δωρεαὶ πρὸς τοὺς πάσχοντάς εἰσι διηνεκεῖς εὐεργεσίαι.

§. 115. *Περὶ τῆς τῶν ἀσθενῶν θεραπείας.*

Καὶ τὸ θεραπεύειν καὶ περιθάλπειν τοὺς ἀσθενεῖς ἔργον εὐποιΐας δικαίως λογίζεται· τὸ γὰρ ἀνθρώπινον σῶμα, νόσοις παντοίοις καὶ βλάβαις ὑποκείμενον, τῆς παρὰ τῶν ἄλλων δεῖται βοηθείας τε καὶ θεραπείας, μάλιστα δὲ ἰατροῦ, φαρμάκων, τροφῆς, καὶ σκεπάσματος, καὶ ἄλλης περιποιήσεως. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἐπισκέπτεσθαι τοὺς ἀσθενεῖς ἀνέκαθεν ὡμολογήθη τῆς φιλανθρωπίας καθῆκον, καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τοῖς ἑαυτοῦ ἐνετείλατο· « Ἠσθένησα, φησι, καὶ ἐπεσκέψασθέ με » (α)· καὶ « Ἐπιμελήθητι αὐτοῦ, καὶ ὅ,τι ἂν προσδαπανήσης, ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με ἀποδώσω σοι» (β)· καὶ

(α) Ματθ. κέ. 31—46. (β) Λουκ. ἰ. 30—36.

« Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε » (α). Καὶ πρῶτον μὲν τοῖς τοῦ νοσοῦντος οἰκείοις ἐστὶ τὸ καθῆκον· μὴ ὄντος δέ τινος αὐτῷ, προσήκει τῷ κοινῷ ἐπιμεληθῆναι αὐτοῦ, ἐὰν ἐκ τῶν πτωχῶν καὶ ἀπόρων ᾖ, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσον καὶ οἰκείων καὶ φίλων ἔρημος τυγχάνει, καὶ ἡ νόσος δεινοτέρα, καὶ τῶν ἀναγκαίων πρὸς ἴασιν ἀπορεῖ. Διττῶς δ' ἂν καὶ τοῦτο τὸ καθῆκον πράττοιτο, ἤτοι ἢ ἀμέσως, ἐάν τις αὐτὸς τὴν βοήθειαν καὶ περιποίησιν τοῦ νοσοῦντος ἐπιχειρῇ, ἢ ἐμμέσως, ἐὰν τὰ πρὸς θεραπείαν ἀναγκαῖα παρέχῃ, ἢ πρὸς ἄλλους μεσιτεύῃ, ἵνα μεταδώσωσιν αὐτῷ ταῦτα. Ὃς ἂν οὖν μὴ ἀμέσως δύνηται τὸ καθῆκον τοῦτο ἐπιτελεῖν, ὡς μὴ ἔχων ἢ καιρὸν, ἢ ἱκανότητα, ἢ θάῤῥος, ἐμμέσως γοῦν τοῦτο πράττειν ὀφείλει. Ἐὰν δὲ ἐκ φιλαργυρίας, ἢ ἀναλγησίας, ἢ ἐξ ὀλιγωρίας τοῦ πλησίον μὴ ποιῇ οὕτως, ἔστω σπουδαιότατον παραβαίνων καθῆκον.

§. 116. *Περὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας.*

Καὶ τὸ εἰρηνεύειν δὲ καὶ τὸ ὁμονοεῖν ἐν ἀλλήλοις οὐχ ἧττόν ἐστι καθῆκον· μέγα γὰρ καὶ ταῦτα πρός τε τὸ σωματικὸν καὶ πρὸς τὸ πνευματικὸν ἀγαθὸν συμβάλλεται τοῖς ἀνθρώποις, ὥσπερ καὶ τἀναντία τούτοις μεγάλως τὴν εὐημερίαν αὐτῶν λυμαίνονται. Καὶ εἰρήνη μέν ἐστι τὸ τῆς ἔχθρας καὶ τῆς ἐκπολεμώσεως ἀντίθετον· ὁμόνοια δὲ, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ τέλος ἐπείγεσθαι· καὶ ἀπόλυτος μὲν ἀξία τούτοις οὐκ ἔνεστιν, ἐὰν δὲ ἀγαθόν τι τέλος αὐτοῖς ὑποτίθηται, καὶ φιλαδελφίας καὶ φιλανθρωπίας ἕνεκα διατηρῶνται, πολ-

(α) Ματθ. κς'. 40.

λοῦ γε τότε ἄξια, καὶ ὄντως ἀγαθὰ γίνονται. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ παραγγέλλει: « Εἰ δυνατόν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύειν, μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες ἀγαπητοί, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ » (α)· καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου οἱ εἰρηνοποιοὶ μακαρίζονται « Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται (β). » Γίνεται δὲ καὶ τοῦτο τὸ καθῆκον ἐκ τῆς πρὸς ἀλλήλους καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεως ἡμῶν. Ἵνα δὲ ἡ εἰρήνη καὶ ὁμόνοια οὕτω βασιλεύῃ ἐν ἡμῖν, ἀπαιτεῖται ά, βίος τοιοῦτος, ὥστε μηδαμῶς ταῖς ἀρχαῖς τῆς τε δικαιοσύνης καὶ τῆς ἠθικότητος ἀντιβαίνειν· β', μετριοπάθεια μετὰ συνέσεως, καὶ περιορισμὸς τῆς αἰσθητικότητος ἡμῶν· γ', παραχώρησις καὶ ὑπομονὴ ἐν οἷς ὁ πλησίον παρ' ἡμῶν δικαίως ἀπαιτεῖ· δ', εὐδιάλλακτον, ὅτε λύπην τινά, ἢ ζημίαν παρὰ τοῦ πλησίον ὑπέστημεν. Ἔξεστι μὲν γὰρ ὑπὲρ τῶν δικαίων ἀμύνεσθαι, εἰ ἀδικούμεθα, ἢ παρ' ἀξίαν κακῶς ὑπό τινος πάσχομεν, μᾶλλον δὲ καὶ εἰς δίκην ἐνάγειν τὸν ἀδικεῖν ἡμᾶς βουλόμενον, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ πρὸς τὴν δικαιοσύνην, ἐν μετριότητι καὶ φειδοῖ, οὐχὶ δὲ πικρῶς, καὶ ἀπαραιτήτους εἶναι ἐν οἷς ἀπαιτοῦμεν. Τὸ δὲ μάλιστα ῥᾳδίως τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ὁμόνοιαν μετὰ τοῦ πλησίον ἀποκαθιστάνον ἐστὶ ά, τὸ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ γενναίως τε καὶ ἀνδρικῶς τῇ ὀργῇ καὶ τῇ λύπῃ ἀνθίστασθαι, καὶ καταστέλλειν αὐτὰς ἐγειρομένας· β', τὸ μετὰ λογισμοῦ προμελετᾶν, πῶς χρὴ τοῖς τοιούτοις συναναστρέφεσθαι, καὶ διάγειν, ἐπειδὰν εἰς διαφωνίαν ἔλθωμεν μετ' αὐτῶν· γ', τὸ μηδέποτε ἐπιλελῆσθαι, ὅτι ἀδελφὸς ὁ πλησίον καὶ τέκνον τοῦ αὐτοῦ πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ παρορᾶν τὴν ἐξ αὐτοῦ γενομένην ἡμῖν λύπην, οἰ-

(α) Ῥωμ. ιβ'. 18. (β) Ματθ. έ. 9.

κτείροντας τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, καὶ εἰς αὐτὴν μᾶλλον, ἢ εἰς τὸν πλησίον ἀφορῶντας· δ΄, τὸ καταστέλλειν σπουδαίως τὴν δυσκολίαν, τὴν ὑπερηφανίαν, τὴν πλεονεξίαν, ἵνα μὴ κατισχύσωσι. Ταῦτα γὰρ πολλάκις τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ὁμόνοιαν διέλυσαν καὶ ἠφάνισαν.

§. 117. *Περὶ τῆς ὑπολήψεως τοῦ πλησίον.*

Ὥσπερ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς σωματικῆς εὐδαιμονίας, οὕτω καὶ περὶ τῆς ἀγαθῆς ὑπολήψεως τοῦ πλησίον φροντίζειν ὀφείλομεν. Παντὶ γὰρ ἀνθρώπῳ ἀπαραίτητον εἰς εὐδοκίμησιν ἐν τῷ βίῳ ἡ ἀγαθὴ περὶ αὐτοῦ δόξα τῶν ἄλλων, καὶ τῶν πλείστων ἥ τε ἐνέργεια καὶ ἡ τύχη ἐκ τῆς κοινῆς περὶ αὐτῶν ὑπολήψεως ἤρτηται. Ὁ οὖν ὁπωςδήποτε τὴν παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀγαθὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον διαφθείρων, οὗτος ἀναιρεῖ καὶ διαφθείρει, ἵνα τὸ ἐλάχιστον εἴπω, τὸ πλεῖστον τῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως, μηκέτι τὸ ἀγαθὸν κατορθοῦν δυναμένου, ὃ πρότερον ἠδύνατο. Τί γάρ, φέρε, ἄρχων, ἢ ἱερεύς, ἢ διδάσκαλος, ἢ πατὴρ καὶ οἰκοδεσπότης ἐργάσεται, τὴν παρὰ τοῖς ὑφ᾽ ἑαυτὸν ἀγαθὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ ἀπολέσας; ἢ τί τεχνίτης, ἢ θεράπων, ὧν ὁ βίος τῆς περὶ αὐτῶν ἀγαθῆς ὑπολήψεως μάλιστα ἤρτηται; τίς τοῦ λοιποῦ πιστεύσειεν αὐτοῖς, ὅταν ἅπαξ δυσφημισθῶσιν; οὕτως ἡ ζημία τῆς ἀγαθῆς ὑπολήψεως καὶ πολλῶν ἄλλων ὠφελίμων πραγμάτων συνεπάγεται τὴν ζημίαν. Καὶ ῥᾷστα μὲν καὶ τάχιστα ἡ ἀγαθὴ ὑπόληψις ἀναιρεῖται, χαλεπώτατον δὲ ἀφαιρεθεῖσαν ἀποδοῦναι αὖθις καὶ ἀποκαταστῆσαι· οἱ δὲ πλεῖστοι λανθάνουσι διαβάλλοντες, καὶ οὐδὲν περὶ ἀποτίσεως τοιαύτης ζημίας εἰδέναι βούλονται, καίτοι φανερῶς βλάψαντες. Οἷαι δὲ καὶ ὅσαι λύπαι, καὶ ζημίαι, καὶ ψόγοι φανεροί τε καὶ λανθάνοντες, καὶ ἄλγη καὶ

μίση καὶ ὀργαὶ ἐκ τούτου τοῖς ἀνθρώποις γίνονται, οὐδ' ἐξειπεῖν ῥᾴδιον. Διὸ καὶ ὁ κοινὸς νοῦς καὶ ἡ θεία φωνὴ ἐντέλλονται τὸ « ὃ σὺ μισεῖς, ἑτέρῳ μὴ ποιήσῃς». Μὴ διάστρεφε τὴν ἀγαθὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον, ἐπιμελοῦ δὲ, ὅπως τὸ κατὰ σὲ ἀκέραιος καὶ ἀδιάφθορος πανταχοῦ διατηρῆται, εἰ μὴ αὐτός τις τῇ τοῦ βίου φαυλότητι αὐτὴν ἀπολέσειε. Πολυτρόπως δ' ἄν τις τὴν τοῦ πλησίον ἀγαθὴν ὑπόληψιν διαστρέψειε, μάλιστα δὲ τῇ ἐκ κακίας διαδιδομένῃ κατ' αὐτοῦ εἰς τὸν λαὸν ὑπονοίᾳ, τῇ ἐπίτηδες ἢ ἐξ ἐλαφρίας γινομένῃ παῤῥησίᾳ καὶ ἐνώπιον πολλῶν καταχρίσει, τῇ ἐκ ζήλου καὶ φθόνου καὶ δυσμενείας συκοφαντίᾳ, καὶ τοῖς σαρκασμοῖς, δι' ὧν τὰ μὲν ἀληθῶς προσόντα τῷ πλησίον ἀγαθὰ ἰδιώματα, ἢ ὅλως ἀποφάσκονται, ἢ ἐκ προθέσεως κακῶς δεικνύονται, ἢ κακίαι καὶ φαῦλοι σκοποὶ ἀνύπαρκτοι πλάττονται, καὶ ἐλαττώματα ἀληθῆ μὲν, μικρὰ δὲ καὶ λανθάνοντα μεγεθύνονται, καὶ χωρὶς ἀνάγκης φανεροῦνται καὶ διαδίδονται· ἔτι δὲ καὶ τῇ ἐνώπιον ἄλλων φανερᾷ καταφρονήσει λόγοις καὶ σχήμασι δηλουμένῃ. Ἀλλὰ τῇ ἐκ τούτων καὶ τῶν τοιούτων γινομένῃ τῷ πλησίον ζημίᾳ κατὰ τὴν ἀγαθὴν ὑπόληψιν ἡ μεγίστη ἐπίκειται εὐθύνη, μάλιστα δὲ τῇ ἐξ ἔχθρας καὶ φθόνου, ἢ καὶ ἐκ μόνης χαιρεκακίας· σατανικὸν γὰρ ὄντως τὸ τοιοῦτον ἁμάρτημα. Διὸ καὶ ὅσῳ μείζων ἡ προσβολὴ γίνεται, καὶ ὁ σκοπὸς ταύτης ἀγενέστερος, καὶ ἡ ἐπίγνωσις τοῦ δι' αὐτῆς γινομένου τῷ πλησίον κακοῦ, καὶ ἡ προαίρεσις εἰς τοῦτο σταθερωτέρα, τοσούτῳ καὶ ἡ εὐθύνη καὶ τὸ ἁμάρτημα μεῖζον, καὶ βαρύτερον.

§. 118. *Περὶ σπερμολογίας.*

Οὐ σπάνιον ὁρᾷν τινας ἔργον ποιουμένους οὐχ ἔντιμον οὐδὲ γενναῖον, ἐρευνᾷν καὶ μανθάνειν, τί ἂν εἴη εἰς

ψόγον ἄλλου, καὶ λέγειν τοῦτο καὶ διαδιδόναι πολλαχοῦ, ὅπου ἂν εὑρίσκωσι πάροδον. Αἱ τοίνυν τοιαῦται εἰδήσεις οὕτω μανθανόμεναι, καὶ προφερόμεναι, καὶ ἡδέως ἀκουόμεναι, καλοῦνται σπερμολογίαι καὶ ψευδολογίαι. Καὶ περιέχουσι μὲν ἔσθ' ὅτε ἀλήθειάν τινα, ἀλλὰ καὶ ψεῦδος μεῖζον ὁμοῦ, σύμμικτόν τι ἐξ ἀμφοτέρων οὖσαι καὶ συγκεχυμέναι, καὶ προσθήκαις ἰδίαις τοῦ λέγοντος μετεσχηματισμέναι. Αἱ δὲ τοιαῦται σπερμολογίαι, εἴτε σιγῇ περιφέρονται, εἴτε παῤῥησίᾳ διαθρυλλοῦνται, σαφεῖς εἰσι συκοφαντίαι, καὶ ἡ ἐπ' αὐταῖς εὐθύνη ἐστίν, ὡς ἡ ἐπὶ τοῖς ἀνωτέρω εἰρημένοις· μάλιστα δὲ, ὅταν ἀληθῶς ἡ τοῦ πλησίον ἀγαθὴ ὑπόληψις δι' αὐτῶν καταστρέφηται, καὶ διὰ τὸ φιλόψογον, ἢ δι' εὐτελές τι καὶ αἰσχρὸν συμφέρον, ἢ πάθος εἰς ἄλλους διαδίδωνται· καὶ οἱ περὶ ταύτας δὲ ἀσχολούμενοι, ὡς ἐπονείδιστον ἔργον, δικαίως παρὰ τῶν ἀγαθῶν καὶ φρονίμων ἀνδρῶν μισοῦνται καὶ φεύγονται. Ἔγκειται γάρ τις τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀποστροφὴ κατὰ τῶν τοιούτων, καὶ πᾶς τις ἀπὸ τῆς ὁδοῦ καὶ τοῦ βλέμματος αὐτῶν ἐκκλίνει, ὅπου ἂν ᾖ δυνατὸν, ἀδύνατον εἶναι ἡγούμενος ἄληπτός τε καὶ ἀκέντητος παρελθεῖν ἀπ' αὐτῶν, ὡς ἀπὸ τῆς πολυακάνθου βάτου. Μεγάλη δ' ἀμφοτέροις ἡ εὐθύνη τοῖς τε θηρεύουσι τὰ τοιαῦτα ἀκούσματα, καὶ τοῖς ἡδέως ἀκούουσι καὶ ἀποδεχομένοις· καὶ ἔτι μείζων ἡ ἐπὶ τῇ βλάβῃ τῆς ἀγαθῆς ὑπολήψεως, ἢ ἡ ἐπὶ τῇ βλάβῃ τῶν πρὸς διατροφὴν καὶ εὐημερίαν ἀγαθῶν. Τῆς γὰρ ὑπάρξεως πολλῶν ἐκ τῆς περὶ αὐτῶν ἀγαθῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων ἠρτημένης, μάλιστα δὲ τῶν ἐπάγγελμα, ἢ ἀξίωμά τι τῶν κρειττόνων ἐχόντων, καὶ τῶν ἐξ ἐπιτηδεύματος, ἢ ἐργοχείρου τινὸς διατρέφεσθαι ἀναγκαζομένων, ἡ κολόβωσις καὶ διαστροφὴ αὐτῆς τῆς ἀγαθῆς αὐτῶν ὑπολήψεως, κωλύουσα τὴν αὐτῶν

ἐνέργειαν, ἀποκλείει πολλάκις τὴν ὁδὸν αὐτοῖς εἰς τὸν πορισμὸν ἐν τῷ μέλλοντι τῶν πρὸς τὴν διατροφὴν καὶ τὴν εὐημερίαν ἀναγκαίων, καὶ πολλαπλοῦν τὸ ἄδικον αὐτοῖς κατεργάζεται. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ πρὸς παιδιὰν ἐν συναναστροφῇ λεγόμεναι κατά τινος κακολογίαι, ἄδικοί εἰσι καὶ ἀθέμιτοι, ὡς τὴν αὐτὴν πολλάκις ζημίαν ἐμποιοῦσαι ταῖς ἐξ ἔχθρας καὶ δυσμενείας λεγομέναις. Οὐδὲν δὲ οὕτω ῥᾳδίως εἰς ἕξιν καθίσταται, ὅσον ὁ σαρκασμὸς, καὶ ἡ πρὸς τὸ βλάπτειν ἐπιθυμία, καὶ τὸ πανταχοῦ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν περιέργως ἀνιχνεύειν, καὶ τὴν ἀνιχνευθεῖσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐκφέρειν, καὶ παντὶ τῷ ἐντυγχάνοντι φορτικῶς ἐπικεῖσθαι ἀκούειν αὐτήν. Γεννᾶται δὲ ἡ τοιαύτη κλίσις εἰς τὸ προφέρειν ἀνυποστόλως τὰ τοῖς ἄλλοις βλαβερὰ, καὶ ἐξ ἄλλων μὲν, μάλιστα δὲ α΄, ἐκ τῆς ἄγαν αὐταρεσκείας καὶ ὑπερηφανίας· β΄, ἐκ τοῦ φθόνου καὶ τοῦ μίσους· γ΄, ἐκ τῆς κενοδοξίας, ὅπως ὀξύνους τε καὶ πολυΐστωρ δοκῇ· δ΄, τέλος δὲ καὶ ἐκ τῆς πτωχείας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐλλείψεως ὠφελίμων γνώσεων· μηδὲν γὰρ εἰδὼς ὠφέλιμον λέγειν, ἵνα μὴ κωφός τε καὶ ἄλαλος φαίνηται, μωρὰ φθέγγεται, καὶ καταστρέφειν τὴν ἀγαθὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον πειρᾶται, ἵνα τὸ ἴδιον αἶσχος καλύπτῃ.

§. 119. *Περὶ τῶν κενῶν προφάσεων τῶν φιλοψόγων.*

Πολλάκις οἱ τὸν πλησίον οὕτω διασύροντες, καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴν δόξαν διαστρέφειν πειρώμενοι, παντοίοις λόγοις καλύπτειν, ἢ δικαιοῦν τὸ φιλόψογον καὶ μισάδελφον αὐτῶν ζητοῦσι, καί φασιν· Ὃ λέγω, μικρόν τι, καὶ πρὸς παιδιὰν, λέγεται· ἢ Ὃ εἶπον, οὐκ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ πλησίον οὐδὲ ἐκ κακίας εἴρηκα· καὶ, Αὐ-

στηρῶς ἀπηγόρευσα, ὅπως μηδενὶ ἄλλῳ κοινωθείη τὸ ὑπ' ἐμοῦ ῥηθὲν, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλ' ὅτι πάντα ταῦτα διακενῆς λέγονται, καὶ οὐδαμῶς δικαιοῦσι τὴν ἐξ αὐτῶν γινομένην τῷ πλησίον βλάβην, οὐ χαλεπὸν συνιδεῖν. Κούφως γὰρ καὶ ἀσυνειδήτως ἀποκαλοῦσι μικρὸν, καὶ παιδιὰν τὰ ὄντως μὴ τοιαῦτα, καὶ ὡς ἀλήθειαν προφέρουσι τὸ μετ' ἀκριβεστέρας ἐξετάσεως ἁπλῆ εἰκασία καὶ κενὸν φαντασίας ἀνάπλασμα εὑρισκόμενον. Κατ' αὐτοὺς δὲ καὶ ἡ πικροτάτη κατηγορία, καὶ δηκτικωτάτη κατάκρισις, ζῆλος κατὰ τῆς ἐπικρατούσης διαφθορᾶς, καὶ φροντὶς φιλάνθρωπος, ἵνα μὴ προβῇ περαιτέρω, ἐςίν· Οὐδ' αὐτὸ δὴ τὸ μεθ' ὅρκου ἀπαγορεύειν τοῖς ἄλλοις, ἵνα μὴ τὸ ἀκουσθὲν εἴπωσιν, οὐδὲν ἰσχύει· πείρᾳ γὰρ ἴσμεν, ὅτι ὅσῳ μᾶλλον κωλύεται ἡ τοῦ μυστικοῦ φανέρωσις, τοσούτῳ θᾶττον διακοινοῦται· τὸ γάρ τισι κοινωθὲν οὐκ ἔτι ἔσται διαμένειν κρυπτὸν, ὡς ὄντων κἀκείνοις οἰκείων, οἷς ἀποκαλύψουσι τὸ εἰρημένον, καὶ οὕτω διὰ πολλῶν πάντως δημοσιεύεται. Εἰ μὲν οὖν ἀκριβῶς γινώσκομεν, ὅτι ὁ ἄδικα διανοούμενος καὶ πράττων, οὐκ ἀποστήσεται οἴκοθεν τῆς ἀδικίας, ἀλλὰ καὶ πορρωτέρω προβήσεται, καὶ ἄλλους εἰς τὴν διαφθορὰν συμπαραλήψεται, τότε οὐ μόνον θεμιτὸν, ἀλλὰ καὶ καθῆκον ἱερὸν δηλῶσαι τὴν πρᾶξιν καὶ τὸ πρόσωπον, οἷς δεῖ, ἵνα τὸ κακὸν προληφθῇ, ἀλλὰ καὶ τότε μετὰ διακρίσεως καὶ οἰκονομίας, ἵνα μή τις ταραχὴ ἐγερθῇ μείζονα τὴν βλάβην ἐπάγουσα. Ὥσπερ γὰρ πολλάκις καθῆκον ἐκ τῆς ἀγάπης ὑπάρχει, τὰ τοῦ πλησίον ἁμαρτήματα, ἢ ἐλαττώματα τῇ σιγῇ καλύπτειν, οὕτω καὶ πολλάκις τὸ λέγειν αὐτά· καί εἰσιν ἡμῖν περὶ ἀμφοτέρων πλεῖστα παρὰ τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν θεοπνεύστων αὐτοῦ μαθητῶν παραγγέλματα, ἐν οἷς καὶ τὰ τοῦ μακαρίου Παύλου· «Ὁ πᾶς νόμος, φησὶ, ἐν ἑνὶ λόγῳ

πλ ροῦται ἐν τῷ «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλωθῆτε» (α)· καὶ «Ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ δώσει λόγον τῷ Θεῷ, μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν, ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον» (ϐ). Ὁ δὲ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐντέλλεται τὸ «Ἐὰν ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου κ. τ. λ. (γ). Πόσων δὲ θλίψεων, καὶ ἐκπολεμώσεων, καὶ ἔχθρας διακένου εἴησαν ἂν οἱ ἄνθρωποι ἀπηλλαγμένοι, εἰ τοὺς τοιούτους κανόνας ἀκριϐέστερον τηρεῖν βούλοιντο, καὶ ὅρια τῇ ἀθυροστομίᾳ τιθέναι!

§. 120. *Περὶ τῶν ἐκ τῆς γενομένης βλάϐης τῇ ἀγαθῇ τοῦ πλησίον ὑπολήψει καθηκόντων.*

Τῷ τὴν ἀγαθὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον βλάψαντι καθῆκόν ἐστι ά, τὴν τοιαύτην βλάϐην ἀναπληρῶσαι, καὶ ϐ', τὴν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ γενομένην ζημίαν ἀποτῖσαι. Πῶς δέ, καὶ ποῦ, καὶ πότε, αὐτὰ διδάξουσι τὰ πράγματα. Εἴ τις, φέρ' εἰπεῖν, ἐκ μωρίας, ἢ μίσους, ἢ ἐκ πλεονεξίας, κακὰς κατὰ τοῦ πλησίον ὑπονοίας διήγειρε, τὴν ἐν αὐτῷ ἐγνωσμένην χρηστότητα καὶ δεινότητα ἀρνούμενος, ἢ κακίαν ἀνύπαρκτον αὐτῷ προσάπτων, ἵνα τὴν παρ' αὐτοῦ ζητουμένην εὐδαιμονίαν κωλύσῃ, καθῆκον τότε τὴν διαδοθεῖσαν ψευδῆ φήμην ἀνελεῖν παῤῥησίᾳ καὶ ἐνώπιον τῶν, πρὸς οὓς ἡ διαϐολὴ καὶ ἡ κατηγορία ἐγένετο, καὶ παρ' οἷς ἡ ζημία μεγίστη γενήσεται τῷ κατηγορηθέντι, καὶ τοῦτο, ἢ λέγων

(α) Γαλ. έ. 15. (ϐ) Ῥωμ. ιδ'. 12. (γ) Ματθ. ιή. 15.

ἢ γράφων· ὅτι οὐκ ὀρθῶς κατὰ τοῦ πλησίον ἐλάλησε, καὶ διαμαρτυρόμενος κατὰ πάσης ζημίας, ἣν αὐτῷ ἡ διαδοθεῖσα ψευδὴς φήμη ἐμποιῆσαι δύναται, ὅπως τά γε τοιαῦτα προλήψεται, κἂν μετὰ ζημίας τοῦτο τῆς ἑαυτοῦ ἀγαθῆς ὑπολήψεως γίγνηται· ὁ δὲ μὴ οὕτω πράττων, οὐ μόνον τῆς δυσφημίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς γενομένης ζημίας τῶν ὑπαρχόντων ἔνοχος κρίνεται, ὥσπερ ὁ κλέψας ἢ ληστεύσας αὐτά. Ἐὰν δὲ ὁ ἀδικηθεὶς ἑκουσίως τῆς ἀποζημιώσεως παραιτῆται, ἢ φυσικῶς τε καὶ ἠθικῶς ἡ ἀποζημίωσις ἀδύνατος ᾖ, τότε καὶ ὁ ἀδικῶν τῆς τοιαύτης ὀφειλῆς ἀπαλλάττεται. Οὐκ ἀρκεῖ δὲ μόνον τὸ μὴ ἀδικεῖν διὰ κρυφίων ἢ φανερῶν σπερμολογιῶν καὶ συκοφαντιῶν, ἀλλὰ μηδ' ἀνέχεσθαι παντάπασιν αὐτῶν, γινομένων παρ' ἄλλων, ἀλλὰ καὶ κωλύειν, τὸ καθ' ἑαυτὸν, ὅσον οἷόν τε, ἢ ἀντιλέγων παῤῥησίᾳ, καὶ τὰς κατηγορίας ἀσθενεῖς καὶ ἀνυποστάτους δεικνύων διὰ τῶν ἐν τῷ κατηγορουμένῳ γνωστῶν ἀγαθῶν, καὶ μετὰ διακρίσεως καὶ κοσμιότητος ὑπεραπολογούμενος, ἢ τῇ ὄψει καὶ τῇ σιγῇ καὶ τῷ σχήματι δηλῶν, μὴ ἀνεκτὴν αὐτῷ οὖσαν, μηδὲ καθ' ἡδονὴν τὴν τοῦ πλησίον ἀμαύρωσιν καὶ κατηγορίαν, καὶ ἐπ' ἄλλα δὲ μεταφέρων τὸν λόγον, ἵνα τὴν ἐξ αὐτοῦ βλάβην κωλύσῃ. Τὸ φείδεσθαι οὕτω τοῦ πλησίον καὶ ἀμύνεσθαι ὑπὲρ αὐτοῦ, τῶν καθηκόντων ἐστίν· «Ὅπως θέλετέ, φησιν, ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως» (α). Ἐκφράζεται δὲ οὕτω· « Κώλυε, τὸ γ' ἐπὶ σοί, τὴν τῆς ἀγαθῆς ὑπολήψεως τοῦ πλησίον βλάβην ». Ἡ τοῦ καθήκοντος τούτου ἐκπλήρωσις τὸν μὲν πλησίον πολλῆς ζημίας τε καὶ λύπης ἀπαλλάττει, τῆς δὲ κακολογίας τὴν διάδοσιν καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς κακὰ προλαμ-

(α) Ματθ. ζ'. 12.

βάνει, φιλίας δὲ θερμοτάτης αἰτία πολλάκις γίνεται, τοῦ κινδυνεύοντος δεινὰ παθεῖν ἐκ τῆς κακολογίας ἀκούσαντος, ὅτι θαῤῥαλέως ἠμύνατό τις ὑπὲρ αὐτοῦ. Διὰ ταῦτα πάντα χρὴ α', ἀνθρωπίνως ἀεὶ καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὸ προσῆκον, ἑκάστῳ τῶν πλησίον ἐν τοῖς λόγοις χρῆσθαι, τὸ χαλεπὸν καὶ τραχὺ καὶ σαρκαστικὸν τοῦ λόγου, καὶ τὸ δηκτικὸν καὶ εἰρωνικὸν καὶ καταφρονητικὸν διὰ παντὸς φεύγοντας· β', ἀφορᾷν δὲ μᾶλλον εἰς τὸ ἐν αὐτῷ ἀγαθὸν, ἢ εἰς τὰ ἐλαττώματα καὶ ἁμαρτήματα αὐτοῦ· γ', ἕως ἂν ἡ κακία τινὸς μὴ φανερὰ ᾖ, καλὸν κἀγαθὸν αὐτὸν ἡγεῖσθαι, καὶ ἀπὸ τῆς ὑπονοίας τῆς οἴκοθεν, ἢ παρ' ἄλλων διεγειρομένης προσέχειν· δ', μὴ σπεύδειν ἐν τῇ περὶ τοῦ πλησίον κρίσει· πολλὴ γὰρ ἐκ τούτου οἰμωγὴ καὶ ζημία πολλάκις γίνεται τοῖς ἀνθρώποις· διὸ καὶ ἀσφαλῶς καὶ βραδέως εἰς τὴν περὶ τῶν ἄλλων κρίσιν δεῖ βαίνειν, καὶ μηδέποτέ τι φαντάζεσθαι, ὅπου ἂν μὴ ὦσι λόγοι ἀποχρῶντες, καὶ τὰ βεβαίως γινωσκόμενα μὴ κατακρίνειν, πρὶν ἄν τις μάθῃ, πρὸς τί, καὶ διὰ τί· ε', μὴ ἐκ μιᾶς πράξεως περὶ τοῦ ὅλου ἤθους κρίνειν· πολλὰ γὰρ καὶ ἐξ ἀγνοίας, ἢ ἐκ συναρπαγῆς πράττεται· ἀλλὰ τὸ δικαιοῦσθαι δυνατὸν, δικαιοῦν, καὶ τὸ ἐπ' ἀγαθῷ δυνατὸν ἐξηγεῖσθαι, οὕτως ἐκλαμβάνειν. Ἐνταῦθα μάλιστα ἁρμόττει τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου εἰρημένον περὶ τῆς ἀγάπης, ὑφ' ἧς δεῖ πάντας ἐμπνέεσθαι. « *Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται, ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ, ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακὸν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέγει, πάντα πιστεύει (τὰ ἀληθῆ καὶ τὰ ἀγαθὰ) πάντα ὑπομένει* » (α)· πανταχοῦ μὲν εἰς τὸ ἀγα-

(α) Α'. Κορ. ιγ'. 4. καὶ ἑφεξ.

θὸν καὶ ὠφέλιμον μεθαρμόζεται, ἐξαιρέτως δὲ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ταῖς κρίσεσι περὶ τοῦ πλησίον λίαν προνοητικὴ γίνεται, τὸ μὲν σιγᾶσθαι χρεὼν, τῇ σιγῇ καλύπτουσα, τὸ δὲ πεπιστευμένον αὐτῇ, ὡς μυστήριον ἱερὸν διαφυλάττουσα.

ΤΗΣ

ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ Γ'.

Ἰδιά τινα καθήκοντα πραγματευόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

§. 1. *Περὶ τῆς κτήσεως καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῇ δικαιώματος.*

Τὰ μὲν ἄχρι τοῦδε εἰρημένα καθήκοντα κοινά εἰσι πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ ἐκ τῆς ἀναλλοιώτου σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους προέρχονται· τὰ δὲ ἑπόμενα ταῖς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον προαιρετικῶς συνισταμέναις σχέσεσιν ἐποικοδομοῦνται, καὶ εἰδικά εἰσιν· ἀλλὰ καὶ ταῦτα, τηρούμενά τε καὶ ἀκριβῶς ἐκτελούμενα, ὠφελιμώτατα τοῖς ἀνθρώποις γίνονται, καὶ μέγα πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς ἀπολύτου ἡμῶν σχέσεως τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους συμβάλλουσι· τῶν γὰρ σχέσεων, ἐφ' αἷς ταῦτα ἐρείδονται, τιμωμένων τε καὶ διατηρουμένων προσηκόντως, καὶ ἡ καθολικὴ τότε διατηρεῖται, ὥσπερ καὶ τοὐναντίον. Κυριώτεραι δὲ τῶν εἰδικῶν τούτων σχέσεων εἰσὶν αὗται· α', ἡ πρὸς ἀλλήλους ἐκ τοῦ δικαιώματος ἐπὶ τῆς ἰδίας οὐσίας ἑκάστου συνισταμένη· β', ἡ τῶν συζύγων· γ', ἡ τῶν κυρίων καὶ τῶν οἰκετῶν· δ', ἡ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων. Καὶ κτῆσις μὲν λέγεται ὁ παντὸς ἀναγκαίου ἢ χρησίμου γε πρὸς τὴν διατήρησιν καὶ ἀσφάλειαν καὶ

ῥᾳστώνην τοῦ βίου δίκαιος πορισμός· καὶ κτῆμα ἴδιον καλεῖται τὸ οὕτω πορισθέν· τὸ γὰρ ἀδίκως οὐκ ἂν εἴη οὐδὲ λέγοιτο κτῆμα ἴδιον. Πορίζεται δέ τις δικαίως, ὅταν μηδενὸς ἄλλου δικαιώματα πρὸς τὴν κτῆσιν βλάπτῃ· ἐὰν δὲ μετὰ δόλου ἢ βίας ἑαυτῷ τὰ ἀλλότρια περιποιῆται, οὐ δικαίως κτᾶται, οὐδὲ κτῆμα ἴδιον κληθείη ἂν τὸ οὕτω κεκτημένον. Ἡ μὲν οὖν ἐξουσία, ἣν ἔχει ἕκαστος τοῦ περιποιεῖσθαι ἑαυτῷ πάντα τὰ πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν εὐπάθειαν ἀναγκαῖα, καὶ περιποιησάμενος οὕτω, φυλάττειν ταῦτα ἑαυτῷ, καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν χρῆσθαι, δικαίωμα ἐπὶ τῆς ἰδίας οὐσίας καλεῖται. Τριπλοῦν δὲ δοκεῖ εἶναι, ἤτοι ά, τοῦ κτήσασθαι· β', τοῦ κατέχειν τὸ κεκτημένον· γ', τοῦ καθ' ἡδονὴν αὐτῷ χρῆσθαι· ἤτοι δικαίωμα κτήσεως, τηρήσεως, καὶ χρήσεως. Ἐπὶ τούτῳ τοίνυν τῷ δικαιώματι πᾶσα ἡ πάντων ἀνθρώπων ἀσφάλειά τε καὶ ἡσυχία καὶ εὐδαιμονία θεμελιοῦται. Εἰ γὰρ μὴ ἐξῆν ἑκάστῳ τὸ ἐν τῷ βίῳ ἀναγκαῖόν τε καὶ χρήσιμον πορίσασθαι, ἢ ἑτέρῳ ἐξῆν ἀφαιρεῖν τοῦ κεκτημένου, ὃ δικαίως ἐπορίσατο, ἢ βίᾳ τὴν ἀπόλαυσιν καὶ χρῆσιν αὐτοῦ κωλύειν, πάντες ἂν ἐν ὀλίγῳ ἀπώλοντο καὶ ἠφανίσθησαν, μᾶλλον δὲ ἡ νῦν ὑπὸ τοσούτων ἀνθρώπων οἰκουμένη εἰς ἐρημίαν αὐτίκα μετεβάλλετο, ἢ εἰς σαρκοβόρων θηρίων, ἢ ἡμιαγρίων πλανήτων κατοικίαν, πᾶσα δὲ ἡ γῆ εἰς ζοφερὸν καὶ φρικαλέον τάφον, καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων κοινωνία πᾶσα διελύετο. Τοὐναντίον δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας παντὸς χρόνου καὶ πάντων τῶν ἐθνῶν βεβαιοῦται, ὅτι ὅσῳ ἀκριβέστερον ἡ οὐσία ἑκάστου διεκρίνετο, καὶ τὸ ἐπ' αὐτῇ αὐτοῦ δικαίωμα ὡς ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον ἀνωμολογεῖτο καὶ ἐτιμᾶτο, τοσούτῳ καὶ αἱ τέχναι προήγοντο ἐπὶ τὸ τελειότερον, καὶ αἱ ἐπιστῆμαι πᾶσαι, καὶ ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία, ἔτι δὲ καὶ τὸ φιλόπατρι, καὶ ἡ ἀ-

μοιβαία σχέσις τῶν ἀνθρώπων, καὶ πᾶσα κοινωνικὴ ἀρετὴ ἤκμαζεν. Ὡς οὖν τοιούτων καὶ τηλικούτων ἀγαθῶν πᾶσιν ἀνθρώποις γινομένων ἐκ τοῦ ἐπὶ τῆς ἰδίας οὐσίας ἑκάστου δικαιώματος, δῆλον, ὅτι καὶ θέλημα πάντως ἐστὶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἵνα παρὰ πάντων γινώσκηται, καὶ ἀνεπηρέαστον διαμένῃ· διὸ καὶ ἡ καθολικὴ τῶν ἀνθρώπων γνώμη, καὶ ὁ θεῖος λόγος ὡς ἄδικον καὶ κακοῦργον ἀποφαίνονται πάντα τὸν μὴ βουλόμενον γνῶναί τε καὶ σέβεσθαι τὸ τοιοῦτο δικαίωμα, ἀλλ' ἢ δόλῳ ἢ βίᾳ ἐπηρεάζοντα αὐτό· μάλιστα δὲ ὁ θεῖος λόγος καὶ μόνην τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ἀλλοτρίων ὡς ἀθέμιτον ἀπαγορεύει. Εἰσὶ δ' ἐν γένει τὰ ἐφ' ὧν τὸ δικαίωμα, ἢ πρόσωπα, ἢ πράγματα· διὸ καὶ εἰς προσωπικὸν, καὶ πραγματικὸν αὐτὸ διαιρεῖται, καὶ τὸ πραγματικὸν αὖθις εἰς τὸ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ἢ εἰς τὸ ἐπὶ τῆς χρήσεως μόνης καὶ ἀπολαύσεως αὐτοῦ πρὸς καιρὸν, οἷον ἐν ταῖς ἐνοικιάσεσιν, ἢ ἐκμισθώσεσι. Καὶ αἱ διαιρέσεις αὗται οὐκ ἄχρηστοί εἰσιν, ἀλλ' ἔχουσί τι ἀξίας, ὡς ἐπὶ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος στηριζόμεναι.

§. 2. *Περὶ πορισμοῦ τῆς οὐσίας.*

Διττῶς ἄν τις τὴν οὐσίαν πορίζοιτο, ἤτοι δικαίως, ἢ ἀδίκως· καὶ ὁ μὲν δίκαιος πορισμὸς θεμιτὸς, ἀθέμιτος δὲ ὁ ἄδικος. Καὶ δίκαιος μὲν καὶ θεμιτός ἐστι, ά, ἡ ἄμαχος κατοχὴ πράγματος, μηδενὶ προσήκοντος πρότερον· β', τὰ ἐκ νομίμων συναλλαγμάτων γινόμενα· γ', τὸ ἐκ τῆς ἐργασίας τε καὶ φιλοπονίας κέρδος. Κατὰ μὲν τὸν πρῶτον πορισμὸν, πάντα ἐν ἀρχῇ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, μηδενὶ πρότερον προσήκοντα, ἐγένοντο κτῆμα ἴδιον ἑκάστου, ὡς ἐξὸν τῷ βουλομένῳ τὸ ὑπ' οὐδενός

πω κατεχόμενον οἰκειοποιεῖσθαι καὶ κατέχειν. Τοῦτο δὲ ἔτι καὶ νῦν γίνεται, ἐν οἷς ἂν οὐδεὶς γινώσκηται κύριος, ἢ ἀνεῖλεν αὐτὸς καὶ ἀφῆκε τὸ ἐπ' αὐτῶν δικαίωμα. Ἄμαχον δὲ δεῖ τὴν κατοχὴν γίνεσθαι, ἵνα καὶ δικαίωμα ἐπ' αὐτοῦ συστῇ· τὸ γὰρ δόλῳ ἢ βίᾳ κατεχόμενον, οὐδὲν συνίστησι δικαίωμα, οὐδὲ θεμιτόν ἐστιν, ἄρα οὔτε κτῆμα ἴδιον. Ἔτι δὲ δεῖ καὶ φανερῶς ἐξηγήσασθαι τοῖς ἄλλοις, ὅτι κατέχειν αὐτὸ τοῦ λοιποῦ, ὡς κτῆμα ἴδιον, βούλεται, καὶ φυλάττειν ἑαυτῷ, ὅπως καὶ οὗτοι γινώσκοντες ἀπέχωσιν αὐτοῦ. Ὁ δὲ διὰ συναλλάγματος, ὃ νῦν ἐν χρήσει μάλιστα ὑπάρχει· καλεῖται δ' ὁ αὐτὸς καὶ παράγωγος, καὶ τὸν πρῶτον προϋποτίθησιν, ἵνα δικαίως καὶ θεμιτῶς δι' αὐτοῦ τὸ ἐπὶ τῆς οὐσίας δικαίωμα εἰς ἕτερον μεταβῇ· ὃ γὰρ κέκτηταί τις, καὶ νομίμως κατέχει, οὐδενὶ ἔξεστιν ἑτέρῳ βίᾳ ἁρπάζειν αὐτὸ, ἢ δόλῳ, καὶ φθείρειν, χωρὶς ὕβρεως καὶ ἀδικίας πρὸς τὸν κεκτημένον. Εἰ δὲ δεῖ ἄλλου γενέσθαι, τῇ ἐκουσίᾳ βουλῇ καὶ συγκαταθέσει τοῦ κεκτημένου ἀμάχως τε καὶ εἰρηνικῶς χρὴ γίνεσθαι· ἄλλως δὲ ἄδικόν τε καὶ ἀθέμιτον· ἑκάστῳ γὰρ ἔξεστι τοῖς ἑαυτοῦ καθ' ἡδονὴν χρῆσθαι, καὶ ἄλλοις ταῦτα δωρήσασθαι, καὶ πράγματι, ἢ ἐργασίᾳ τινὶ ἀνταλλάξαι, ἐὰν ἀμφότερα τῶν συναλλαττομένων μερῶν συμφωνῶσιν· οὕτω δὴ δίκαια πάντα καὶ κατὰ τάξιν γίνεται· τῷ γὰρ βουλομένῳ οὐδεμία γίνεται ὕβρις ἢ ἀδικία. Ὅταν οὖν, ἢ προαιρετικῶς, ἢ ἐν ἀνταλλαγῇ πράγματος ἑτέρου, ἢ ἀντὶ ἐργασίας τινὸς διδῶ τις ἑτέρῳ τι τῶν ἑαυτοῦ, κατὰ τὴν θέλησιν καὶ τοῦ λαμβάνοντος, συνάλλαγμα ἐξ ἀμοιβαίας συγκαταθέσεως καὶ συνθήκης λέγεται. Ὥστε ἡ συνθήκη δήλωσίς ἐστι τῆς ἀμοιβαίας θελήσεως δύο, ἢ καὶ πλειόνων προσώπων, καθ' ἣν τι ἀμάχως τε καὶ δικαίως ἀπὸ τῆς κτήσεως τούτου εἰς τὴν τοῦ ἑτέρου μεταβαίνει. Τῶν δὲ συνθη-

κῶν αἱ μέν εἰσιν ἀπόλυτοι, αἱ δὲ ὑφ' ὅρους τινὰς, καὶ ὑπουργίαν τινὰ ἀφορῶσι τοῦ ἑτέρου, ἢ καὶ ἀμφοτέρων τῶν συντιθεμένων. Ἐν ἁπάσαις δὲ δεῖ προσέχειν, τί, καὶ εἰς τίνα καιρὸν, καὶ ὑπὸ τίνας ὅρους ἐῤῥέθη, καὶ πάντα ἀκριβῶς τε καὶ κατὰ γράμμα λαμβάνειν. Διὰ τοῦτο καὶ ῥήμασιν ὡρισμένοις καὶ ἐναργέσι χωρὶς δόλου καὶ ψεύδους χρῆσθαι δεῖ ἐν αὐταῖς μετὰ σπουδῆς καὶ συνειδήσεως τελείας, καὶ σώας φρενὸς, ἄλλως δὲ, ἄκυρος καὶ ἀνίσχυρος ἂν μένοι· ἔτι δὲ καὶ ὑπόθεσιν ἔχειν οὐδὲν τῶν καθ' ἑαυτὰ αἰσχρῶν, ἢ ἀδίκων καὶ ἀθεμίτων, ἀλλ' ὅπερ ὁ πρότερος δικαίως ἐκέκτητο, ἵνα διὰ τῆς συνθήκης δικαία κτῆσις καὶ τῷ ἑτέρῳ γένηται· χωρὶς γὰρ τούτων ἔν γε τῷ τῆς συνειδήσεως δικαστηρίῳ οὐδὲν ἰσχύουσιν, οὐδ' ἀληθὴς κτῆσις γένοιτ' ἂν δι' αὐτῶν, κἂν τοῖς πολλοῖς ἄλλως δοκῇ, ὡς τὴν ἀπιστίαν, ἧπερ ἐγένοντο, ἀγνοοῦσι. Τοιαύτης οὖν γενομένης τῆς συνθήκης, καθῆκον ὁμολογεῖται ἀμφοτέρων τῶν συντεθειμένων, ἵνα τοῖς ἐγνωσμένοις τε καὶ ὡμολογημένοις ἐμμένωσι, τὸ ὑπὸ τοῦ γράμματος καὶ τοῦ πνεύματος τῆς συνθήκης ἀπαιτούμενον ἀλλήλοις παρέχοντες. Γίνεται δὲ πάλιν καὶ τοῦτο τὸ καθῆκον ἐκ τῆς ὀφειλομένης τῷ πλησίον ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης καὶ τιμῆς· ἡ γὰρ ἀληθοσύνη καὶ πίστις καὶ εἰλικρίνεια ἐν ταῖς ὑποσχέσεσι καὶ τοῖς ὡμολογημένοις, δόξα καὶ στέφανός ἐστι τῆς ἀνθρωπότητος· δολοφροσύνη δὲ καὶ ψεῦδος καὶ ἀπάτη, κηλὶς αὐτῇ μέλαινα καὶ λύμη· καὶ εἰ μὴ τὸ ὅλον, ἀλλὰ τόγε πλεῖστον καὶ μέγιστον τῆς τῶν προσώπων καὶ ἐθνῶν ὅλων ἀσφαλείας τε καὶ ἡσυχίας καὶ εὐημερίας, ἐκ τοῦ εἰλικρινῶς συνομολογεῖν καὶ συντίθεσθαι, καὶ πιστῶς τὰ ἀνωμολογημένα τηρεῖν, ἤρτηται. Οὔτε πλέον δὲ, οὔθ' ἧσσον τῇ συνθήκῃ μεταβιβάζεται, ἢ ὅσον αὕτη ὁρίζει, καὶ οὔτε δοῦναι, οὔτε πρᾶξαί τι πλέον ὁ

ἕτερος ὀφείλει, οὐδὲ προσδοκᾷν ἢ αἰτεῖν ὁ ἕτερος δικαιοῦται. Ὅταν δὲ τὰ δικαίως συνομολογηθέντα, δικαίως καὶ ἀκριβῶς παρὰ τῶν συνομολογησάντων ἀμφοτέρων ἐνεργῶνται καὶ τηρῶνται, οὐδεμία λύπης ἀφορμὴ εὔλογος γίγνεται.

§. 3. Ἐπεὶ δὲ συμβαίνει πολλάκις τοιαύτην εἶναι τὴν τῆς συνομολογίας ὑπόθεσιν, ὥστε μὴ αὐτίκα μετὰ τὴν συνομολογίαν παραδοῦναι τὸ, ὃ συνωμολόγηται, ἀλλ' ἀνάγκη χρόνον τινὰ παρελθεῖν, πρὶν ἂν ἡ παράδοσις αὐτοῦ ἐνεργηθῇ, ἀπορεῖται, εἰ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ, μέρος, ἢ ὅλον τὸ συμπεφωνημένον ἀπολεσθείη, ἢ γοῦν οὕτω διαφθαρείη, ὥστε μηκέτι εἶναι τοιοῦτον, οἷον συνεφωνήθη, πότερος τῶν συνομολογησάντων δικαίως ἂν τὴν ἐκ τούτου ζημίαν ὑποσταίη; Καὶ φαμὲν, εἰ μὲν ἐξ ἀμελείας, ἢ δόλου τῇ τοῦ πράγματος ἀπωλείᾳ, ἢ τῇ φθορᾷ συνετέλεσεν ὁ παρ' ᾧ πρὸ τῆς παραδόσεως τὸ πρᾶγμα ἀπέκειτο, πάντως δήπου καὶ τὴν ζημίαν ὑποστήσεται οὗτος, ὡς αἴτιος ταύτης γενόμενος. Εἰ δὲ ὁ ὀφείλων παραλαβεῖν αὐτὸ, οὐ παρέλαβεν ἐν καιρῷ, ἀλλὰ κατέλιπεν αὐτὸ πέρα τῆς ῥητῆς προθεσμίας, αὐτὸν δεῖ τότε τὴν ζημίαν ὑποστῆναι. Εἰ δ' αὐτομάτως διεφθάρη ἢ ἀπώλετο, μηδετέρου τῶν συναλλασσομένων αἰτίαν εἰς αὐτὸ παρασχόντος, ἀμφοτέρους τότε δοκεῖ δίκαιον εἶναι τὴν ζημίαν ὑποστῆναι, εἰ μήτι καὶ περὶ τούτου πρότερον συνωμολόγηται.

Συμβαίνει δὲ καὶ ἐκ τῶν ἑπομένων λόγων καὶ τὰ δικαίως καὶ νομίμως συνωμολογημένα πολλάκις ἀκυροῦσθαι· οἷον ά, ὅτε ὑφ' ὅρους τινὰς συνωμολογήθη, ὧν χωρὶς, οὐδὲν ἔχουσι τὸ κῦρος· μὴ πληρουμένων γὰρ τῶν ὅρων, αἴρεται τὸ τοῦ συμβολαίου κῦρος· β', ἐὰν ἀμφοτέροις ὁμοῦ τοῖς συναλλασσομένοις ἄκυρον ἀποφῆναι τὸ συμβόλαιον δόξῃ· γ', ἐὰν, ὁ, ὑπὲρ οὗ μάλιστα

τὸ συμβόλαιον ἐγένετο, ἑκουσίως τῶν ἐξ αὐτοῦ δικαιωμάτων παραιτῆται· δ', ἐὰν ὁ ἕτερος τῶν συναλλασσομένων τὰ ὁμολογηθέντα μὴ τηρῇ· οὕτω γὰρ καὶ ἀπὸ τοῦ ἑτέρου ἡ ὀφειλὴ αἴρεται· ε', ἐὰν τὰ τῶν συναλλασσομένων οὕτω μεταβληθῇ, ὥστε καὶ ἡ τοῦ συμβολαίου ἐκτέλεσις ἠθικῶς ἢ φυσικῶς ἀδύνατος ἀποβαίνει. Δεῖ δὲ μόνον τὰς μεταβολὰς ὁρᾷν, μὴ δόλῳ ἢ τεχνάσματι γίνωνται· αἱ γὰρ τοιαῦται οὐδεμίαν ἀκύρωσιν τοῦ συναλλάγματος ἐπάγουσιν.

§. 4. *Περὶ τοῦ ἐκ τῶν συναλλαγμάτων δικαιώματος.*

Τὸ νομίμῳ συναλλάγματι προσκτηθὲν ἴδιον τοῦ κτησαμένου καθίσταται τοῦ λοιποῦ, καὶ δίκαιός ἐστιν οὗτος παρὰ τῶν ἄλλων αἰτεῖν, ὅπως μηδεὶς αὐτῷ τὴν κατοχὴν ἢ ἀπόλαυσιν ἐπηρεάζῃ, μηδὲ βλάπτῃ, ἢ ἀφαιρῆταί τι ἐξ αὐτοῦ. Ἔτι δὲ καὶ μὴ ἀνέχεσθαι, μηδὲ συγχωρεῖν ἄλλοις, ἐὰν παρὰ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην δόλῳ, ἢ βίᾳ φθείρωσιν, ἢ ἁρπάζωσιν αὐτό· καὶ τὸ μὲν, ἀσφαλίσεως, τὸ δὲ, ἀμύνης καλεῖται δικαίωμα, ὧν χωρὶς, οὐκ ἄν ποτε ἀσφαλὴς εἴη ἀπὸ τῆς κακίας τε καὶ τῆς πλεονεξίας ἡ κτῆσις. Δύο δέ τινα τὰ δικαιώματα ταῦτα παρέχουσι· πρῶτον μὲν, ἐξουσίαν τοῦ κωλύειν ἢ ἀποτρέπειν τὴν ζημίαν, πρὶν γένηται, ἐναντιούμενον, ὅπως μὴ γένηται· εἶτα δὲ, καὶ ἐξουσίαν τοῦ αἰτεῖν ἐπὶ τῇ γενομένῃ ἤδη ζημίᾳ ἀποζημίωσιν παρὰ τοῦ βλάψαντος· τὸ μὲν οὖν καλεῖται προφυλάξεως, τὸ δὲ ἀποζημιώσεως δικαίωμα. Ἀμφοτέροις δὲ τοῖς δικαιώμασι τούτοις πρᾴως τε δεῖ καὶ φιλανθρώπως χρῆσθαι, οἷον τῷ μὲν τῆς προφυλάξεως, ἵνα μὴ ζημία γένηται, ἔξεστι σπουδαίως ἀντιστῆναι, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ πράγματος, καὶ κατὰ τὸ εἶδος τῆς προσβολῆς, ὡς καὶ ἐν τῷ περὶ ἀμύνης

τῶν ὑπαρχόντων εἴρηται, καὶ μόνον, ἵνα τὴν ἀπειλουμένην ζημίαν καὶ ἀδικίαν προκαταλάβῃ, καὶ μὴ μεῖζον γένηται τὸ κακὸν τὸ ἐκ τῆς ἀντιστάσεως, ἢ τὸ ἐκ τῆς βλάβης καὶ τῆς ἀδικίας αὐτῆς· τῷ δὲ τῆς ἀποζημιώσεως, ἔνθα μόνον πραγματικὴ ἐγένετο βλάβη, ἴσην ταύτῃ τὴν ἀποζημίωσιν αἰτεῖν· οὐδὲν γὰρ πλέον οὔθ' ὁ ζημιωθεὶς αἰτεῖν δικαιοῦται, οὔτε τῷ ζημιώσαντι καθῆκον δοῦναι, ἢ τὸ ἀφαιρεθέν. Καὶ ἐφεῖται μὲν τὸ δικαίωμα τοῦτο σπουδαίως ἐνεργεῖσθαι, ἄλλως τε, καὶ ὅταν μεγάλη τις ἡ ζημία τυγχάνῃ· ἡ δ' ἀποζημίωσις οὐ κατὰ προαίρεσιν γίνεται· ἀεὶ δὲ δεῖ μετ' ἐπιεικείας τε καὶ παρατηρήσεως τοῦ προσώπου, παρ' οὗ ἡ ἀποζημίωσις· οὐ γὰρ ἐπὶ καταστροφῇ τελείᾳ τοῦ πλησίον εἰκὸς γίνεσθαι, οὐδὲ πρὸς μόνον τὸ ἴδιον ὄφελος, ἢ πρὸς τὴν ἐκδίκησιν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀφορᾷν, ἀλλὰ πρὸς τὴν δικαιοσύνην, καὶ τὴν τῆς ἀδικίας ἀναίρεσιν, καὶ τὴν τῆς τάξεως, ἣν ἐν τοῖς ἀδελφοῖς ἐπικρατεῖν δεῖ, ἀποκατάστασιν.

§. 5. *Περὶ τοῦ, πῶς καὶ πότε τὴν ἀποζημίωσιν γίνεσθαι χρή.*

Πολλαχῶς ἂν ἐν τοῖς τοῦ πλησίον ὑπάρχουσι ζημία γένοιτο· ἢ γὰρ ἀφαιρεῖταί τι δόλῳ ἢ καὶ βίᾳ, ἢ διαφθείρεται οὕτως, ὥστε μηκέτι τὴν προτέραν παρέχειν ὠφέλειαν, ἢ καὶ κατὰ κράτος ἀπόλλυται, ὥστε μηκέτι ὑπάρχειν. Κατὰ τὸ διάφορον ἄρα τῆς ζημίας διάφορον ἂν εἴη καὶ τὸ τῆς ἀποζημιώσεως· καθόλου δ' εἰπεῖν, τὴν ἀποζημίωσιν τελείαν εἶναι δεῖ εἰς τὴν προτέραν κτῆσιν τοῦ ζημιωθέντος ἀποκατάστασιν. Εἰ μὲν οὖν τι βίᾳ, ἢ δόλῳ ἀφαιρεθὲν, τέλειον ἔτι καὶ ἀκέραιον μένει, ἀποδιδόναι αὐτὸ χρὴ, ᾧ προσῆκε, καὶ τοῦτο καλεῖται ἀπόδοσις. Εἰ δ' ὑπάρχει μὲν, ἀλλ' ἐφθαρμένον καὶ κα-

κῶς ἔχον, ἀποδοτέον μὲν καὶ τότε, ἣν ὁ κτήτωρ ἀπολαβεῖν βούληται, μετ' ἀποζημιώσεως δὲ ἐπὶ τῇ γενομένῃ φθορᾷ, καὶ τῇ ἐκ τῆς στερήσεως αὐτοῦ ζημίᾳ. Μὴ βουλομένου δ' ἐκείνου ἀπολαβεῖν οὕτω τὸ ἐφθαρμένον, ὡς ἄχρηστον τοῦ λοιποῦ, ἢ μηκέτι μένοντος τοῦ ἀφαιρεθέντος, καθήκει τότε τὸ ἐντελὲς ἀντίτιμον αὐτοῦ ἀποτῖσαι. Καὶ ταῦτα πάντα δικαιοῦται μὲν ὁ ζημιωθεὶς ἀπαιτεῖν, ὀφείλει δ' ὁ ζημιώσας ἀποδοῦναι. Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις, ἐὰν πρὸς τῇ ἀφαιρέσει τινὸς τῶν ἐμῶν, καὶ ἄλλην ἐκ ταύτης ζημίαν ὑφίσταμαι; δίκαιός εἰμι καὶ ταύτην παρὰ τοῦ προσάψαντος ἀπαιτεῖν· τοῦ δὲ καθῆκον ἀποδοῦναι καὶ ταύτην· οἷον τὸ ὑφαιρεθὲν ἢ λωβηθὲν πολλήν μοι παρεῖχε τὴν ὠφέλειαν, ἧς νῦν στεροῦμαι, αἴτιος δὲ ὁ ὑφελὼν, ἢ λωβησάμενος· ἢ οὐχ ἁπλῶς ὠφέλιμον, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖον, οὗ χωρὶς οὐ δύναμαι ζῆν, ἀλλ' ἀνάγκη μοι ἄλλο κτήσασθαι, καὶ τοῦτο δεῖται δαπάνης οὐ σμικρᾶς, καὶ αἴτιον ταύτης ἡ παρ' ἐκείνου γενομένη μοι ζημία. Ἀμφότερα οὖν ταῦτα τὸν αἴτιον ἀποδοῦναι καὶ ἀποτῖσαι χρὴ, καὶ τὰς ἀποδόσεις ὡς τάχιστα γίνεσθαι· ἡ γὰρ ἑκούσιος ἀναβολὴ, συνέχεια τῆς ἀδικίας ἂν εἴη. Εἰ δὲ μὴ δύναιτο ἅπασαν ἅμα τὴν ζημίαν ἀποτῖσαι, ὡς μὴ εὖ ἐχόντων τῶν κατ' αὐτὸν, ἐκ διαλειμμάτων γοῦν, ὅσον οἷόν τε, ἀποδοτέον, τὸ δὲ λοιπὸν, ἐπειδὰν τάχιστα δύνηται· καὶ εἴποτέ τις δι' εὐλόγους αἰτίας μὴ δύναιτο αὐτὸς τὴν ἀπότισιν ποιεῖν, ἐπιτρεπέτω τινὶ τῶν πιστῶν καὶ δοκίμων, ᾧ πέποιθεν, ὅτι τιμίως τὸ ἐπιτετραμμένον ἐκτελέσει. Μηδεὶς δὲ ῥᾳδίως οὕτω τοῦ καθήκοντος τούτου ἀπολειπέσθω, μηδ' ἄλλον ἀπολυέτω, ὡς κατὰ τὴν ἀκρίβειαν ὄντος τῆς δικαιοσύνης, καὶ οὐδενὶ αὐτοσχεδιάζειν ἔξεστιν ἐν τοῖς τοιούτοις· ἡ γὰρ εὐπραγία καὶ τοῦ ἀδικηθέντος καὶ πάντων ἀνθρώπων πάντα ἐν τούτῳ ἀκριβῶς καὶ κατὰ

γράμμα λαμβάνεσθαι ἀπαιτεῖ, καὶ πάντες ἐπὶ τοσοῦτον μόνον ὑπάρχειν ἐν κοινωνίᾳ δύνανται, ἐφ' ὅσον οἱ τῆς δικαιοσύνης νόμοι καὶ γνωρίζονται, καὶ ἀκριβῶς τηροῦνται· κυριωτάτων γὰρ ὄντων αὐτῶν τοῖς ἀνθρώποις ἐρεισμάτων, ἐὰν μὴ τιμῶνται, μηδὲ τηρῶνται ἀκριβῶς, αὐτίκα καὶ πᾶν ἐπιτήδευμα καταπαύει, καὶ πᾶσα ἀμοιβαία πίστις ἐξαλείφεται, καὶ τὰ πάντα εἰς διαρπαγὴν καὶ διάλυσιν παραδίδεται. Διὸ καὶ παρὰ πάντων ἀνέκαθεν ἐγνώσθη καὶ ἀνωμολόγηται τὸ τῆς ἀποζημιώσεως καθῆκον, καὶ νόμοι πανταχοῦ ἐτέθησαν, καὶ διατάξεις πρὸς τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ ἐκτέλεσιν ἐγένοντο· οὐ γάρ, ὡς οἴονταί τινες, ἐκ τῆς τοῦ καταδικάζοντος δικαστοῦ γνώμης μόνον γίνεται, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς γενομένης βλάβης· ταύτῃ γὰρ παρέπεται αὐτίκα γενομένῃ τὸ καθῆκον· « Ἐξάλειψον τὸ χρέος, ἀπόδος, ὅπερ ὀφείλες. »

§. 6. *Πῶς, καὶ πρὸς τίνα, καὶ ὑπὸ τίνων ἡ ἀποζημίωσις ὀφείλεται.*

Ὅτι μὲν τῷ τὴν ζημίαν ὑποστάντι, αὐτῷ καὶ ἡ ἀποζημίωσις ὀφείλεται, ὡμολογήθη· ἀποκατάστασιν γὰρ εἶναι δεῖ τοῦ ζημιωθέντος εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ κτῆσιν. Ἐπεὶ δὲ πολλάκις συμβαίνει τινά, χαλεπὸν καὶ δυσκατόρθωτον τοῦτο ἀποφαίνοντα, οἷον, ἐὰν μηκέτι τὸ ἀδικηθὲν πρόσωπον ὑπάρχῃ, ἢ ἄγνωστον καὶ δυσεύρετος ᾖ, ἢ πολλῶν ὄντων τῶν ἀδικηθέντων, τοῖς μὲν πλέον, τοῖς δὲ ἔλασσον ὀφείληται, ἢ ἀδύνατον ᾖ, τὴν ζημίαν ἀκριβῶς ὑπολογίσασθαι, ὡς ἐν μικροῖς μέν, ἀναριθμήτοις δὲ γενομένην δολιεύμασι, ζητεῖται τίνι δεῖ ἐν ταῖς τοιαύταις συγχυρίαις τὴν ἀποζημίωσιν γίνεσθαι, καὶ πῶς; Καὶ φαμέν, ὅτι ἐν μὲν τῇ πρώτῃ συγχυρίᾳ τοῖς ἐκείνου κληρονόμοις γίνεσθαι προσήκει, ὡς

κατὰ νόμον τά τε δικαιώματα καὶ τὰ ὑπάρχοντα τοῦ ἐκλιπόντος κτωμένοις· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, ἐὰν μὲν τὸ ἀφαιρεθὲν μέγα τι ᾖ, καὶ δυνατὸν ἐν ἀσφαλείᾳ τηρηθῆναι, τηρητέον μέχρις ἂν ὁ, ᾧπερ ὀφείλεται, εὑρεθῇ· ἐὰν δὲ οὔτε μέγα, οὔτε τηρηθῆναι ῥᾴδιον, ἀνταλλακτέον αὐτὸ, καὶ τὸ ἀντίτιμον φυλακτέον, ἵνα γνωσθέντι καὶ εὑρεθέντι τῷ, ᾧ προσήκει, ἴσον ἀκριβῶς ἀποδοθῇ· ἀσμένως γὰρ δοκεῖ τὴν τοιαύτην ἀνταλλαγὴν ἀποδέξεσθαι τὸν ἀπολέσαντα, ὡς μηκέτι ἀπολαβεῖν τὸ ἑαυτοῦ δυνάμενον, ὅτι πρότερον ἠγνοεῖτο ἢ αὐτὸς, ἢ ὁ τῆς διατριβῆς αὐτοῦ τόπος· ἐν δὲ τῇ τρίτῃ, ὅτε πολλοὶ μὲν οἱ ἀδικηθέντες, οὐχ ἴσον δὲ πᾶσιν ὀφείλεται, οὐδ' ἀκριβῶς ἐστιν εἰδέναι τὸ ἑκάστῳ τούτων ὀφειλόμενον, οἷον εἴωθε γίνεσθαι μάλιστα ἐν τοῖς ἐμπορευομένοις καὶ τοῖς πωλοῦσι καὶ ἀγοράζουσι, καὶ μέτροις καὶ σταθμοῖς ἀδίκοις χρωμένοις, διὸ καὶ ἡ ἀποζημίωσις ἀδύνατος αὐτοῖς γενέσθαι, τῷ κοινῷ τὴν τοιαύτην ζημίαν λογιστέον, καὶ αὐτῷ τὴν ἀποζημίωσιν ποιητέον· ῥᾷστα δὲ καὶ ἀσφαλέστατα γένοιτ' ἄν, ἐὰν τοῦ λοιποῦ ἀνόθευτα καὶ ἀδιάφθορα τὰ ὤνια δίδωνται, καὶ ἐν ἐλάσσονι τιμῇ, καὶ ἐν μέτρῳ μείζονι καὶ σταθμοῖς, ἕως ἂν ἡ γενομένη ζημία τῷ κοινῷ ἀποδοθῇ· ἐὰν δέ τι καὶ τῶν τῆς φιλανθρωπίας ἱδρυμάτων ὑπάρχῃ, οἷον ὀρφανοτροφεῖον, ἢ νοσοκομεῖον, ἢ πτωχοτροφεῖον, προσενεκτέον κἀκεῖ τὴν τῆς ζημίας ἀπότισιν, ἵνα οἱ τοῦ κοινοῦ ἐνδεέστεροι ὠφελῶνται· μὴ ὄντος δὲ τοιούτου, τοῖς πένησι διανεμητέον· οὕτω δὲ τελευταῖον καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ γινέσθω. Ἐὰν δέ τις ὀφείλῃ μὲν πολλὰ καὶ πολλοὺς ἀποζημιῶσαι, μὴ δύνηται δὲ ἅμα πάντα καὶ πρὸς πάντας ἀποτῖσαι, τῷ ἐνδεεστέρῳ πρῶτον, καὶ ᾧ μᾶλλον διὰ τὴν πενίαν αἴσθησιν ἡ ζημία παρέχει, καὶ τῷ δικαιοτέραν ἔχοντι τὴν ἀξίωσιν ἀποδιδόναι χρὴ τὸ ὀφειλόμενον, εἰ καὶ μὴ

κατὰ δικαιοσύνην· ἀλλὰ κατά γε τὴν ἐπιείκειαν καὶ φιλανθρωπίαν, οὕτω καὶ τὰς ἀρχαιότερον πραχθείσας ζημίας, κατά τε τὸν κανόνα καὶ κατὰ τὴν ἐπιείκειαν, ἀποζημιοῦν χρή· εἰ δὲ μάλιστα τὸ ἀφαιρεθὲν μένοι, τοῦτο πάντως ἀποδοτέον, ᾧ προσήκει, κἂν μηδὲν λείπηται, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀδικηθέντων ἀπολάβωσιν. Οὐ καθήκει δὲ οὐδὲ πρὸς τὸν ὀφείλοντα τὴν ἀπότισιν ἀπηνῶς οὕτω φέρεσθαι, ὥστε καὶ εἰς ἀμηχανίαν αὐτὸν φέρειν, καὶ ἄγχειν διὰ τὴν ἔνδειαν· ἀπάνθρωπον γὰρ καὶ θηριῶδες, ἀλλὰ συγκαταβαίνειν καὶ οἰκονομεῖν φιλανθρώπως τὴν ἐκείνου ἀσθένειαν· εἰ γὰρ πρὸς τὸν βοῦν καὶ τὸν ὄνον εἰς βόθυνον πεσόντας συμπαθεῖς γινόμεθα, κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πόσῳ μᾶλλον συμπαθεστέρους τε καὶ ἐπιεικεστέρους εἶναι δεῖ πρὸς τὸν πλησίον ἐν τοιαύταις περιπεσόντα ἀνάγκαις;

Εἰ δὲ πολλοὶ ἅμα τὴν ἀδικίαν κατειργάσαντο, καὶ οὐ τῶν ἴσων πάντες ἐν τῷ ἔργῳ καὶ τῇ ἐξ αὐτοῦ ὠφελείᾳ μετέσχον, τῷ μᾶλλον τῇ πράξει συνεργήσαντι, καὶ μεῖζον τοῦ ἐκ ταύτης κέρδους μετασχόντι, τούτῳ καὶ βαρύτερον τὸ τῆς ἀποζημιώσεως καθῆκον ἐπίκειται, ὡς αὐτῷ μάλιστα τὴν τοῦ πλησίον δυστυχίαν κατεργασαμένῳ· οὕτω καὶ τῷ τὴν πρώτην ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀδικίαν διὰ τῆς συμβουλῆς καὶ προτροπῆς δόντι, καὶ τῷ προθύμως ἑαυτὸν εἰς αὐτὴν παρασχόντι, μετὰ δὲ τούτους καὶ τοῖς ἄλλως συνεργήσασι, καὶ ἐκ τῆς ἀδικίας ὠφεληθεῖσι. Πᾶσι τοίνυν τούτοις, κατὰ λόγον τῆς ἐν τῇ ζημίᾳ τοῦ πλησίον μετοχῆς, τὸ τῆς ἀποζημιώσεως καθῆκον ἐπίκειται, καὶ πάντες ἐν αὐτῇ ἐνέχονται ἀλληλεγγύως, ὡς πάντες ὁμοῦ τὴν ἀδικίαν κατεργασάμενοι. Οὐκ εἰσὶ δὲ τοῦ τῆς ἀποζημιώσεως καθήκοντος ἀπηλλαγμένοι οὐδ' οἱ τὴν σκοπουμένην ζημίαν γινώσκοντες, καὶ μὴ κωλύσαντες, μηδὲ τῷ κινδυνεύοντι κατειπόντες

ἐν καιρῷ, ὅπως φυλάξεται· οὕτω γὰρ καὶ πάνυ ὀρθῶς εἰκάζεται, ὅτι καὶ τούτοις βουλητὸν ἦν ἡ τοῦ πλησίον βλάβη, διὸ καὶ ἐνέχονται τῇ ἀποζημιώσει· ἢ γοῦν τῇ τῶν ἀδικησάντων καταμηνύσει, ἐὰν οὗτοι ἄγνωστοι τῷ ἀδικηθέντι, ἢ κεκρυμμένοι διατελῶσιν· ἀλλὰ καὶ οἱ τὴν γενομένην ζημίαν καὶ τοὺς αὐτουργοὺς ἀγνώστους τῷ πλησίον ὄντας γινώσκοντες. Ἐὰν γὰρ καὶ οὗτοι σιγῶντες, μὴ ἀποκαλύπτωσιν, ὅπου δεῖ, τὸ κεκρυμμένον, ἔστι καὶ περὶ τούτων πιθανῶς εἰκάζειν, ὅτι βουλητὸν καὶ αὐτοῖς ἡ τοῦ πλησίον ζημία, καὶ τῆς ἀποζημιώσεως ὀφειλέται καθίστανται, οὐχ ὡς ἀδικήσαντες αὐτοί, ἀλλ' ὡς τῷ ἀδικηθέντι μὴ βοηθοῦντες εἰς τὴν ἀποζημίωσιν, καί περ δυνάμενοί τε καὶ γινώσκοντες. Ἔστι γὰρ καὶ τοῦτο ἀδίκημα οὐχ ἧττον τῆς γενομένης ζημίας. Ἀπαλλάττουσι δὲ τοῦ σπουδαίου τούτου καθήκοντος ά, ἡ ἐξουσία παραίτησις τοῦ τὸ δικαίωμα ἔχοντος, ἵνα τὴν ἀπότισιν ἀπαιτῇ· β', τὸ φυσικῶς καὶ ἀπολύτως ἀδύνατον τῷ τὴν ἀπότισιν ὀφείλοντι· γ', ἀμοιβὴ ἱκανὴ διὰ πράγματος παραχωρουμένου, ἢ ἐργασίας καὶ ὑπουργίας ἀνταξίων τῆς γενομένης ζημίας· ἡ δὲ τῶν δικαστῶν ψῆφος, καὶ ἡ τῶν ὑπαρχόντων παράδοσις οὐκ ἀπαλλάττει, κατά γε τὴν συνείδησιν, πλὴν εἰ μὴ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὑποχρέωσιν, τοῦ τῆς ἀποζημιώσεως καθήκοντος. Τοῦτ' ἔστιν, ὁ τὰ εὑρεθέντα ὑπάρχοντα τῇ ἀρχῇ παραδοὺς, ἵνα τοῖς δανεισταῖς τὸ ἱκανὸν ποιήσῃ, οὐκ ἔτι εἰς πολιτικὸν ἐναχθήσεται δικαστήριον ἐπὶ τῇ ὀφειλῇ ταύτῃ, ἐν δὲ τῷ τῆς συνειδήσεως δικαστηρίῳ, καὶ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν ἡ τῶν δικαστῶν ψῆφος ἰσχύει, ἀλλ' ἐὰν ἢ ἔτι κέκτηται περιουσίαν ὁ ὀφειλέτης, ἢ καὶ ὕστερον ὅπως δήποτε προσκτᾶται, τὸ τῆς ἀποτίσεως καθῆκον ἀναλλοίωτον διαμένει, κἂν αὐτὸς ὑπὸ πολλῶν κοσμικῶν δικαστηρίων ἀπολελυμένος αὐ-

τοῦ ᾖ. Ἐνταῦθα γὰρ ἵσταται ἄρχων καὶ δικαστὴς πάντων τῶν τοῦ κόσμου ἀρχόντων καὶ δικαστῶν ὑπέρτερος, πᾶν τὸ δυνατὸν ποιεῖν διακελευόμενος, μέχρις ἂν ἀποδῷ τὸν ἔσχατον κοδράντην. Τοῦτο καὶ τὸ κοινὸν ἀγαθὸν καὶ ἡ τῆς συνειδήσεως ἀνάπαυσις ἀπαιτεῖ.

§. 7. *Περὶ τῶν κυριωτέρων καθηκόντων πρὸς τὴν τοῦ πλησίον περιουσίαν.*

Ὥσπερ ἐν παντὶ δικαιώματι καὶ καθῆκον ὑπάρχει παράλληλον, ὑπ' ἐκείνου ὁριζόμενον, οὕτω καὶ ἐν τῷ τῆς περιουσίας· καὶ ά, τὸ μηδὲν τῶν τοῦ πλησίον παρὰ τὴν ἐκείνου γνώμην νοσφίζεσθαι, μηδὲν ἀπαλλοτριοῦν, ἢ καταλύειν δόλῳ ἢ βίᾳ, ἀλλ' ἄθικτα καὶ ἀκέραια πάντα ἐᾷν· β', τὸ δικαίως ὀφειλόμενον τάχιστά τε καὶ πληρέστατα ἀποδιδόναι· ἡ γὰρ ἑκουσία τῆς ἀποδόσεως ἀναβολὴ, καινὸν καθίσταται ὄφλημα· γ', οὕτως ἐπιμελῶς καὶ πιστῶς προφυλάττειν τὸν πλησίον ἀπὸ τῆς ζημίας καὶ τοῦ κινδύνου, ἔνθα ἂν εἴη καιρὸς καὶ δύναμις, ὡς ἑαυτόν· δ', μᾶλλον δὲ καὶ βοηθεῖν ἔργῳ καὶ λόγῳ, ὅπου ἂν ᾖ δυνατὸν, ἵνα καὶ ὁ πλησίον ἐπὶ τὸ κρεῖττον δικαίως προαχθῇ διὰ τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς ἀγαθῆς τῶν ὑπαρχόντων οἰκονομίας. Ἀναιρετικὰ δὲ τῶν εἰρημένων καθηκόντων εἰσὶ, ά, ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἁρπαγή· β', ἡ μετὰ δόλου ὑφαίρεσις ἐκ πλεονεξίας· γ', ἡ ἄδικος τοκογλυφία· δ', τὰ ἐξ ἀνοησίας χρέη· έ, ἡ ἐκ προαιρέσεως ἐπαιτεία καὶ ἀγυρτία· ϛ', ὁ λάθρα τῶν ἀλλοτρίων νοσφισμός. Διὸ καὶ ῥητέον ὀλίγα τινὰ περὶ ἑκάστου τούτων.

§. 8. *Περὶ κλοπῆς καὶ ἁρπαγῆς, καὶ τίνα τὰ φέροντα εἰς αὐτήν.*

Ὁ παντὸς ἀλλοτρίου σφετερισμὸς παρὰ γνώμην τοῦ κεκτημένου, καὶ ἡ τοῦ ὅπως ποτὲ εἰς χεῖρας ἐμπεσόντος

καταχράτησις καλεῖται κλοπή· εἰ δέ τις βίᾳ εἰς τὴν οἰκίαν εἰσέλθοι πρὸς τοῦτο τὸ τέλος, φανερὰ τότε καλεῖται κλοπὴ, καὶ ὑπὸ τῶν δικαστηρίων ὡς τοιαύτη κολάζεται· ἐὰν δὲ καὶ μετὰ προσβολῆς, ἢ ἀπειλῆς κακώσεως τοῦ κεκτημένου γίγνηται, ἁρπαγὴ τότε καὶ λῃστεία ὑπάρχει. Τῆς δὲ τοιαύτης ἁμαρτίας ἡ εὐθύνη τοσούτῳ μείζων καὶ βαρυτέρα λογίζεται, ὅσῳ καὶ ἡ ζημία τῷ ἀδικηθέντι ἐπαισθητοτέρα, καὶ μείζονι βίᾳ καὶ κακώσει συνῆπται, καὶ ὁ κλέψας οὐχ ἐξ ἀληθοῦς ἀνάγκης εἰς τὴν κλοπὴν ἢ τὴν ἁρπαγὴν ὡρμήθη. Ἐκ τούτου καὶ τὸ λογικὸν, καὶ ἡ θεία Γραφὴ τὴν τοιαύτην ἀδικίαν, ὡς γνώμης φαύλης τεκμήριον, καὶ ἁμάρτημα ἀξιόποινον, κατακρίνουσιν. «Ὁ κλέπτων, φησὶν ὁ μακάριος Παῦλος, μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ κοπιάτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσὶν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι (α)». Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν τὴν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἀρχαίαν ἐντολὴν ἐπικυρώσας, ἀνεκήρυξεν αὖθις «Μὴ κλέψης.» Φέρουσι δὲ εἰς τὴν κακοπραγίαν ταύτην τὰ ἑπόμενα, ά, ἡ πενία σὺν τῇ ἀκαίρῳ αἰσχύνῃ τοῦ δηλῶσαι τὴν ἑαυτοῦ χρείαν· β́, ἡ ὀκνηρία μετὰ τῆς κακῆς οἰκονομίας· γ́, ἡ τρυφὴ καὶ ἡ πολυτέλεια· δ́, ἡ ἀκόρεστος πλεονεξία· έ, ἐπιθυμίαι καὶ πάθη, ἢ ἐλαττώματα δαπάνης ἁδρᾶς δεόμενα· ς́ ἕξις ἐκ νεότητος ὑπ' ἀμελείας προσγινομένη, καὶ μηκέτι ἀποβαλλομένη· ζ́, διαστροφὴ τοῦ ἤθους ἐκ φαύλης ἀναστροφῆς καὶ παραδειγμάτων. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα πολλάκις εἰς τὴν τῶν ἀλλοτρίων ἁρπαγὴν παράγουσι, διὸ καὶ φυλακτέον ἀπὸ πάντων. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ μικραὶ καὶ ἀσήμαντοι καθ' ἑαυτὰς ὑφαιρέσεις οὐκ ἀνεύθυνοι λογίζονται, ὅταν τις διὰ τῶν μικρῶν τούτων ἐπὶ τὰ μείζω προβῆναι κατὰ μικρὸν ἐθέλῃ, ἢ τινας τῶν φαύλων ὀρέ-

(α) Ἐφ. δ'. 28.

ξεων θεραπεῦσαι, ἢ καὶ λυπῆσαι καὶ κακῶς διαθεῖναι τὸν πλησίον· ὁ γὰρ τοιαῦτα δολιεύματα κατεργάζεσθαι τολμῶν, τοῖς ἀνθρώποις ἐμπαίζει, αὐθαιρέτως τοῖς ἐκείνων χρώμενος, μηδὲν περὶ δικαιοσύνης καὶ φιλαδελφίας φροντίζων, ἀλλὰ πρὸς τὴν εὐτυχίαν, ἢ τὴν δυστυχίαν τοῦ πλησίον ἀδιαφορῶν, καὶ ὁμολογουμένως καταφρονῶν αὐτοῦ. Πρὸς δὲ τῇ κακῇ γνώμῃ, καὶ ἡ ἔργῳ γινομένη τῷ πλησίον ζημία τὴν εὐθύνην ἐπαύξει· ὅσῳ γὰρ μείζονος ἀξίας τὸ κατὰ μικρὸν ὑφαιρούμενον ἀπὸ τοῦ πλησίον, τοσούτῳ βαρυτέρα καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν πλημμέλεια, καὶ κατά γε τὴν εὐθύνην, οὐδὲν διαφέρει ἡ κατὰ μικρὸν τῆς διὰ μιᾶς γενομένης ζημίας. Οὕτως ἔχει καὶ ἐν ταῖς ἀπάταις καὶ τοῖς δολιεύμασιν, ἅπερ οἱ μὲν σύζυγοι πρὸς ἀλλήλους, τὰ δὲ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς, καὶ οἱ οἰκέται πρὸς τοὺς ἑαυτῶν δεσπότας πράττουσι· τοῖς μὲν γὰρ συζύγοις ἐνδέχεται παρὰ τὴν κοινὴν οὐσίαν, καὶ ἰδίαν τινὰ προσεῖναι, ἢ καὶ πρὸς οἰκονομίαν μόνην διαχειρίζεσθαι ἐπιτετράφθαι. Ἐὰν οὖν τὸ ἕτερον μέλος τῆς συζυγίας λάθρα καὶ παρὰ γνώμην τοῦ ἑτέρου ὑφαιρῇ τι ἐξ αὐτῆς πρὸς ἴδιον ὄφελος, κλοπὴ καὶ τοῦτο λογίζεται, ὡς εἰ καὶ ὑπ' ἄλλου οἱουδή ποτε ἐπράττετο, ὡς τῆς ἰδίας οὐσίας ἐπιβουλευομένης. Τὸ δὲ κατὰ τὴν κοινὴν αὐτοῖς περιουσίαν, ἔξεστι μὲν ἑκατέρῳ ταύτῃ χρῆσθαι, οὐ μὴν λαθραίως οὐδὲ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἑτέρου, ἀλλὰ μετ' ἀκριβοῦς συνειδήσεως πρὸς μόνην τὴν τοῦ οἴκου ὠφέλειαν, καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ὑπαρχόντων· αἱ δὲ παρὰ ταῦτα γινόμεναι ὑφαιρέσεις κλοπαὶ λογίζονται σαφεῖς. Οὕτω δ' ἔχουσι καὶ τὰ παρὰ τῶν τέκνων, ἢ τῶν οἰκετῶν ὑφαιρούμενα ἐκ τῆς τῶν γονέων καὶ τῶν δεσποτῶν αὐτῶν περιουσίας· τὸ μὲν γὰρ παρέχειν τοῖς τέκνοις τὴν ἀναγκαίαν καὶ ἀνάλογον τῇ οὐσίᾳ τροφήν, καὶ ἱματισμόν, καὶ ἀγωγὴν καὶ τὰ ἄλλα ἀναγκαῖα, μέχρι οὗ αὐξηθέντα συντηρεῖ-

σθαι καὶ ἐπαρκεῖν ἑαυτοῖς δύνωνται, καθῆκον δήπου τῶν γονέων ὁμολογεῖται· ἐὰν δὲ ταῦτα, τούτοις μὴ ἀρκούμενα, καὶ ὑφαιρεῖν τι λάθρα ἐπιχειρῶσι, καὶ τὸ ληφθὲν πρὸς ἡδονὴν καταχρῶνται, ὡς κλοπὴ καὶ τοῦτο λογίζεται, καὶ οὐδὲν τὰ πρὸς δικαίωσιν αὐτῶν προφερόμενα σοφίσματα ἰσχύουσιν, οἷον, ὅτι πλούσιοι καὶ πολυκτήμονες οἱ γονεῖς, ὅτι καὶ αὐτῶν ἐστιν ὡς υἱῶν ἡ τοῦ πατρὸς περιουσία, καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐφ' ὅσον γὰρ οἱ γονεῖς οὐ παραχωροῦσι τοῖς τέκνοις τὰ ἑαυτῶν, οὐδ' αὐτοῖς ἔξεστιν, ὥσπερ καὶ οὐδενὶ ἑτέρῳ, αὐθαιρέτως αὐτοῖς χρῆσθαι. Οὕτω δὲ καὶ τοῖς οἰκέταις καὶ πᾶσι τοῖς θεράπουσι καθῆκον μέν ἐστι τῇ χορηγουμένῃ τροφῇ καὶ τῇ ῥηθείσῃ ἀντιμισθίᾳ ἀρκεῖσθαι· ἐὰν δὲ τούτοις μὴ ἀρκούμενοι, δολιεύωνται, ἀεί τι τῶν κυρίων αὐτῶν ὑφαιρούμενοι, κλοπὴν πάντως καὶ αὐτὸ νομιστέον· οὐδὲν γὰρ ὁ μισθωτὸς ὠφελεῖν ἀπὸ τοῦ κυρίου αὐτοῦ δικαιοῦται. Τῶν δὲ τοιούτων ἁμαρτημάτων αἴτιον πολλάκις ἡ λιχνεία, ἡ κατὰ τὴν περιβολὴν καὶ τὸν βίον πολυτέλεια, ἡ πρὸς τὰς παιδιὰς καὶ τὴν τρυφὴν ῥοπὴ, αἱ μετά τινων συνήθειαι, καὶ ἡ κακῶς ἑρμηνευομένη ἀγαθότης. Μόνον δὲ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, οἷον, ὅταν κίνδυνος τῷ ζῆν ἐπικέηται, ἐφεῖται, κατὰ τὴν γνώμην τῶν τὰ δίκαια καὶ τὴν ἠθικὴν ἀκριβολογούντων, τοῖς ἀλλοτρίοις χρήσασθαι, ἵνα τὸ ζῆν διατηρηθῇ· τῆς γὰρ ζωῆς τιμιωτέρας οὔσης τῶν κτημάτων, εἰκάζεται, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ κτήτωρ συνεισήνεγκεν ἄν τι ἐκ τῶν ἑαυτοῦ, εἰς σωτηρίαν τοῦ κινδυνεύοντος. Εἰ δ' ἡ τοιαύτη συνεισφορὰ τὸν αὐτὸν ἐπάγοι τῷ στερηθέντι κίνδυνον, οὐκ ἔτι τότε δικαίωμα λείπεται πρὸς σωτηρίαν ἑτέρου τοῖς ἐκείνου χρήσασθαι· οὕτως οὐδὲ ἐν τῇ μὴ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ὅτε καὶ ἄλλως οἷόν τε σωθῆναι· ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ μετὰ πολλῆς φειδοῦς καὶ προσοχῆς ἐπὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀλλοτρίων δεῖ

χωρεῖν, μηδὲν πλέον τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου πρὸς σωτηρίαν λαμβάνοντα· καὶ τοῦτο δὲ λαμβάνειν μετὰ γνώμης, ὅπως αὐτίκα, ἐπειδὰν τὰ κατ' αὐτὸν εὐροήσωσιν, ἀποδῷ τῷ ἀδικηθέντι· τοῦτο γὰρ καὶ ἡ πίστις, καὶ ἡ φιλαδελφία, καὶ ἡ χρηστότης ἀπαιτεῖ.

§. 9. *Περὶ τῆς ἐκ πλεονεξίας ἀπάτης καὶ τοῦ νοσφισμοῦ ἐν τοῖς συναλλάγμασι καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασι, καὶ τῆς τοκογλυφίας.*

Πᾶσα ἐν τοῖς τοιούτοις γινομένη ἀδικία οὐ πόῤῥω τῆς κλοπῆς ἀπέχει. Ἔστι δὲ ἀπάτη πᾶν τὸ ψευδῶς τῷ πλησίον λεγόμενον, ἵνα πείσῃ αὐτὸν εἰς συνάλλαγμα τοιοῦτον, ὅπερ ζημίαν αὐτῷ ἐποίσει, ἵνα τι αὐτὸς ἐξ αὐτῆς κερδάνῃ. Δηλοῦται δὲ ποικιλοτρόπως καὶ ἐν διαφόροις καιροῖς, πηγάζουσα, ὅθεν καὶ ἡ κλοπὴ, καὶ πρὸς τὴν κτῆσιν τοῦ πλησίον ἴσον καὶ τῇ κλοπῇ βλαβερὰ τυγχάνουσα· διὸ καὶ τῇ αὐτῇ τάξει τῆς ἀδικίας καὶ ἀπανθρωπίας ἐγκαταλέγεται· διαφέρει δὲ μόνον, ὅτι τεχνικώτερον τἀλλότρια λυμαίνεται, τὰ δὲ ἴσα τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας καταφρονεῖ. Περὶ ταύτης φησὶν ὁ θεῖος Παῦλος «Μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, διότι ἔκδικος ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων». (α) Τὸ μὲν γὰρ ἐκ τῆς ἐμπορίας κερδαίνειν τι, οὔτε κακὸν, οὔτε ἀθέμιτον κρίνεται, ἐάν τις μόνον εἰλικρινῶς τε καὶ δικαίως φέρηται, καὶ μέτρον τίθησι τοῦ κέρδους νόμιμον· οὐδεμία γὰρ ἂν κοινωνία οὐδ' ἐπιμιξία ἀνθρώπων ἐγίνετο, εἰ μήτι καὶ κέρδος προσῆν, καὶ οὐδεὶς μάτην κοπιᾷ, ἵνα τι ἐν τῷ βίῳ ὑπὲρ τῶν ἄλλων παραγάγῃ. Δεῖ δὲ ἀεὶ τὸ κατ' ἐργασίαν, ἢ κατὰ συμβόλαιον διδόμενον ἴσον εἶναι τῇ τοῦ λαμβα-

(α) Α'. Θεσσαλ. δ'. 6.

νομένου ἀξίᾳ· τοῦτο τῆς πρὸς ἀλλήλους ὀφειλομένης δικαιοσύνης τε καὶ ἀγάπης ἐστίν. Ἡ δ᾽ ἀξία ἑκάστου ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων νόμων, καὶ τῆς παραδεδεγμένης ἐκτιμήσεως, καὶ τῆς φυσικῆς ποιότητος τοῦ πράγματος ὁρίζεται· καὶ ὁ τούτοις ἐμμένων ἐν τοῖς συναλλάγμασι καὶ τῇ ἐμπορίᾳ, δίκαια πράττει, ὁ δὲ πλέον λαμβάνων, ἢ ἔλαττον διδοὺς, ἀδικεῖ, καὶ αἰσχροκερδὴς καὶ τοκογλύφος καλεῖται· ἡ γὰρ αἰσχροκέρδεια οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἡ σπουδὴ τοῦ πλέον τοῦ δικαίου κερδᾶναι δι᾽ ἀπάτης τοῦ πλησίον· καὶ πάρεστι μὲν πανταχοῦ τροφὴ ταύτης, μάλιστα δὲ ἐν τοῖς διαφόροις ἐπιτηδεύμασι καὶ συναλλάγμασι, καὶ ἐν τῇ πράσει καὶ τῇ ὠνῇ, καὶ ἐν τῷ τῶν χρημάτων τοκισμῷ. Ἀλλὰ τὸ οὕτω πορίζόμενον κέρδος οὐδαμῶς κρεῖττον οὐδὲ τιμιώτερον κρίνεται τοῦ διὰ κλοπῆς, ὡς τῇ δικαιοσύνῃ καὶ τῇ φιλαδελφίᾳ καὶ ἐπιεικείᾳ, ἣν πρὸς ἀλλήλους ὀφείλομεν, ἀντιμαχόμενον. Τὸ δὲ χείριστον, ὅτι τὴν ἐκ τούτων γινομένην τῷ πλησίον βλάβην, μάλιστα δὲ ἐν τοῖς μεγάλοις καὶ κοινοτέροις ἐπιτηδεύμασι καὶ συναλλάγμασιν, οὐδὲ καταλογίσασθαι δυνατόν.

§. 10. *Περὶ τῶν ἐξ ἀνοίας γινομένων ὀφλημάτων, καὶ τῆς ἐθελουσίου ἐπαιτείας.*

Πολλαχῶς ἐνδέχεταί τινα τῆς παρὰ τῶν ἄλλων ἀντιλήψεως καὶ ἀρωγῆς χρείαν σχεῖν ἐν χρήμασιν, ἢ ἐν ἄλλοις τισὶ πρὸς καιρὸν ὡρισμένον· τυχόντα δὲ ταύτης, δίκαιον πάντως ἐν καιρῷ τὸ χρησθὲν εὐγνωμόνως καὶ σὺν τόκῳ, εἰ τοιοῦτος συνεφωνήθη, ἀποδοῦναι. Καὶ τοῦτο μὲν παρὰ πάντων ὁμολογεῖται ὡς καθῆκον, οὐ τηρεῖται δὲ, ὡς ἔδει, καί τοι διὰ παντὸς τοιοῦτο μένον, κἂν μείζων, κἂν μικρά τις ᾖ ἡ ἐν καιρῷ χρείας δοθεῖσα

βοήθεια. Τὸ δ' ἀπατᾶν τοὺς εὐεργέτας, μηδὲν περὶ ἀποδόσεως τοῦ ὀφλήματος φροντίζοντα, καί τοι ἐπιμεληθῆναι τούτου δυνάμενον, ἢ καὶ αὔξειν τὸ ὄφλημα, ὡς μηκέτ' ἀποζῶντα, ἢ καὶ συνειδότα, ὅτι οὐκ ἔτι ἀποδοῦναι δυνήσεται, τοῦτο οὐκ ἔτι ἀπήνεια καὶ ἀδικία τῶν συνήθων, ἀλλ' ἄντικρυς κακουργία καὶ αἰσχρότης· καὶ κοινὴ ἅμα πᾶσιν ἐκ τούτου γίνεται βλάβη, ὅτι ὅσῳ πλείω τοιαῦτα τοῖς εὐεργέταις συμβαίνει, τοσούτῳ καὶ δυσπιστία μείζων καὶ ψυχρότης τοῖς εὖ πρὸς τὸ εὐεργετεῖν τοὺς χρείαν ἔχοντας διακειμένοις ἐγγίνεται, καὶ ὄκνος πρὸς τὸ εὐεργετεῖν, ἵνα μὴ καὶ αὖθις ἀπατηθῶσι, καὶ κατὰ μικρὸν οὕτω πᾶσαν τὴν οὐσίαν ἀπολέσωσιν. Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις, καὶ οἱ ἐκ δωρημάτων ἀεὶ καὶ ἐλεημοσυνῶν τρέφεσθαι βουλόμενοι, καί τοι καὶ ἐργάζεσθαί τι ὠφέλιμον καὶ τίμιον δυνάμενοι, καὶ εὐκαιρίας τοιαύτης οὐ στερούμενοι, οὕτως ἔχουσι πρὸς τοὺς λοιποὺς τῶν ἀνθρώπων, ὡς οἱ ἀργοὶ κηφῆνες πρὸς τὰς ἐργατικὰς καὶ φιλοπόνους τῶν μελισσῶν· οὐ γὰρ μόνον ὀχληροί, ἀλλὰ καὶ ἐπιζήμιοι. Περὶ τούτων ἀποφαίνεται ὁ θεῖος Παῦλος, « Εἴτις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω » (α). Ὁ γὰρ ἄνθρωπος καὶ ἐπλάσθη πρὸς τὴν ἐργασίαν, καὶ ἐκλήθη παρὰ τοῦ παναγάθου Θεοῦ εἰς αὐτὴν « Ἐν ἱδρῶτί, φησι, τοῦ προσώπου σου φαγῇ τὸν ἄρτον σου » (β). Αὕτη ἐστὶ μία τῶν πρώτων ἐντολῶν, ἃς ὁ Θεὸς ἐνετείλατο τοῖς ἀνθρώποις ἐν τῷ Ἀδάμ. Ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ περὶ τὸν ἄνθρωπον κτίσις, ἐνεργὸς ἀεὶ οὖσα, προκαλεῖται καὶ αὐτὸν εἰς ἐνέργειαν, καὶ ὁ τῆς προκλήσεως ταύτης ὀλιγωρῶν, ἐστὶν ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ὁ ὀκνηρὸς καὶ ἀχρεῖος ὁ τὸ τάλαντον ἀποκρύπτων, ὃς τελευταῖον καὶ τὸν τοῦ ὀκνηροῦ δούλου μισθὸν λήψεται (γ). Οὗτός ἐστι

(α) Β'. Θεσσαλ. γ'. 10. (β) Γεν. γ'. 19. (γ) Ματθ. κέ. 3.

τὸ τοῦ μεγάλου σώματος τῆς ἀνθρωπότητος ἄχρηστον μέλος· καὶ τὴν ἐπαιτείαν ἐκ ῥαστώνης αἱρούμενος, ἀντὶ τοῦ ἐργάζεσθαί τι καὶ τοῖς ἄλλοις ὠφέλιμον, ἵν' ἐξ αὐτοῦ ἐντίμως τε καὶ δικαίως τρέφηται, οὐδαμῶς κρείττων τοῦ κλέπτου καὶ τοῦ ἀπαταιῶνος τυγχάνει· ὑφαιρεῖται γὰρ τὰ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν, ἅπερ οὐ πρὸς ὑποστήριξιν καὶ διατροφὴν τῆς νωθρότητος καὶ ὀκνηρίας παρέχειν βούλονται, ἀποστερεῖ δὲ καὶ τοὺς ἀληθῶς πένητας τῆς ἀντιλήψεως, δόλῳ καὶ ὑποκρίσει τὰς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν προλαμβάνων καὶ σφετεριζόμενος ἐλεημοσύνας. Διὸ καὶ τούτοις, ὡς τὰ μὴ προσήκοντα μηδὲ δίκαια λαμβάνουσι, βαρεῖα ἐπίκειται ἡ εὐθύνη, ὥσπερ καὶ τοῖς μὴ τὰ ἀλλότρια ἀποδιδοῦσι.

§. 11. *Περὶ τῆς λάθρα γινομένης αὐτομισθαποδοσίας.*

Πολλοὶ τῶν ἐχόντων δίκαιά τινα παρὰ τῶν πλησίον αἰτεῖν, ἐπειδὰν μὴ παρ' ἐκείνων ἑκουσίως λαμβάνωσι, λάθρα ἐκ τῶν ἐκείνοις προσηκόντων ὑφαιρούμενοι, τὸ ἑαυτῶν ἀναπληροῦσι δικαίωμα. Τοῦτο δὲ λαθραίαν καλοῦμεν αὐτομισθαποδοσίαν. Ἔστι δὲ τοῦτο ἄδικόν τι καὶ ἀθέμιτον· παρέχει γὰρ ἀφορμὴν πολλάκις μὲν κλοπῆς, πολλάκις δὲ ὑπονοίας καὶ μίσους καὶ κακώσεως ἀθώων τινῶν. Δίκαιον δὲ καὶ νόμιμον, ἐπειδάν τις ἀσφαλῶς γινώσκῃ τι ἑαυτῷ ὀφειλόμενον, πρὸς τὸν ὀφειλέτην αὐτὸν τρέπεσθαι, καὶ ἀναμιμνήσκειν αὐτῷ τὸ ὄφλημα· μὴ βουλομένου δ' ἐκείνου ἀποδιδόναι, πρὸς τὴν ἀρχὴν καταφεύγειν, ὅπως δι' αὐτῆς κατὰ νόμον τὸ ὀφειλόμενον ἀπολάβῃ· καὶ τῇ γνώμῃ τῆς ἀρχῆς ἀρκεῖσθαι· τὸ γὰρ παρὰ ταύτην, ἄδικον, καὶ φανερὰν κλοπὴν λογιστέον. Καὶ ὅπου δ' ἂν τῶν ὁμολογουμένων δικαίων μὴ ᾖ νομίμως τυχεῖν, κἀκεῖ μόνον ὑπὸ τοὺς ἑπομένους ὅρους ἀνεκτὴ

ἡ αὐτομισθαποδοσία γένοιτ' ἄν, ἤτοι ἐπεὶ πρῶτον πᾶσιν ὄντως τοῖς νομίμοις τρόποις χρησάμενος, ἀπέτυχε τῆς ἀποδόσεως, τὸ δὲ ὄφλημα τῶν ὁμολογουμένων τε καὶ ἀναντιῤῥήτων ἐστὶ, καὶ οὐ τῇ προαιρέσει, ἀλλὰ τοῖς κατὰ νόμον δικαιώμασιν ἐρείδεται· εἶτα δὲ καὶ ἡ αὐτομισθαποδοσία, χωρὶς μεγάλης ζημίας, καὶ ἐνοχλήσεως καὶ ἔχθρας πρὸς τοὺς ὀφειλέτας, καὶ ὑποψίας κατ' ἄλλων ἀθώων γενέσθαι δύναται. Πάντες τοίνυν οἱ μέχρι τοῦδε ῥηθέντες ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ ἀθέμιτοι πορισμοὶ διαμάχονται πρὸς τὸ ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ κτήσει δικαίωμα, καὶ ἐπηρεάζουσι καὶ καταστρέφουσιν αὐτό· πᾶν γὰρ κέρδος, οὕτω λαμβανόμενον, ἄδικόν ἐστι, καὶ οὐδεμίαν δικαίαν κτῆσιν ἀληθῶς συνίστησι τῷ τοιούτοις τεχνάσμασι χρωμένῳ. Ὅτι δὲ καὶ εὐθύνη βαρεῖα πᾶσι τούτοις ἐπίκειται, οὐδεὶς ἂν τῶν καὶ ὁπωσοῦν λόγον τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ τῆς ἀνθρωπότητος ποιουμένων ἐρείσειεν, οὐδ' ἀμφιβάλλοι. Τὸ δὲ τῆς εὐθύνης μέγεθος ἐκ τῆς προαιρέσεως καὶ τῶν ἄλλων περιστάσεων τοῦ τοῖς τοιούτοις ἐνόχου ἑκάστοτε καταλογίζεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

§. 12. *Περὶ τῆς ἐκ τοῦ γάμου σχέσεως καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς καθηκόντων.*

Τοῦ γάμου μυστηρίου ὄντος, καὶ σχέσιν ἱερὰν καὶ ἀδιάλυτον ἀποτελοῦντος, ἣν ἑκουσίως δύο ἑτερογενῆ καὶ ἄζυγα πρόσωπα συνδέουσι μετ' ἀλλήλων, εἰς συνδιαβίωσιν καὶ εἰς προαγωγὴν τοῦ γένους, ῥηθήσεται ἐνταῦθα μόνον περὶ τῶν κατὰ τὴν σχέσιν ταύτην καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς καθήκοντα. Οἷον ά, τί τὸ οὐσιῶδες τῆς σχέσεως ταύτης καὶ τὸ πάσης ἄλλης οἵας δήποτε σχέσεως διακρίνον αὐτήν· β', Τίς ὁ κύριος τῆς σχέ-

σεως ταύτης σκοπός· γ', Τίς ἡ ταύτης ἀξία παρὰ τοῖς ἀνθρώποις. δ', Τίνα τὰ ἐξ αὐτῆς δικαιώματα καὶ καθήκοντα τοῖς οὕτω συνδεομένοις. Καὶ πρῶτον περὶ τοῦ πρώτου. Τίς οὖν ἡ οὐσία καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς ἱερᾶς ταύτης σχέσεως; ἤ, ὃ ταὐτόν ἐστι, τί τὸ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον εἰς σύστασιν τῆς τοιαύτης σχέσεως; Πρῶτον μὲν οὖν, εἷς ἀνὴρ καὶ μία γυνή, ἄζυγοί πω ἀμφότεροι· εἶτα δὲ ἀμοιβαία ἀμφοτέρων αὐτοπροαίρετος καὶ ἀκατανάγκαστος συγκατάθεσις, ἣν σπουδαίαν εἶναι δεῖ, καὶ εἰλικρινῶς ἀνωμολογημένην, ὥστε καὶ πεποιθέναι ἀδιστάκτως ἐπ' αὐτὴν ἀμφότερα τὰ τῆς συζυγίας μέλη· τελευταῖον δέ, καὶ τέλος αὐτῇ προτεθειμένον τὸ μετ' ἀλλήλων μέχρι θανάτου τοῦ ἑτέρου συνδιαβιῶσαι, καὶ ἐξ ἑαυτῶν μόνων τεκνοποιῆσαι. Οὕτως οὖν οὐσιώδη πάντα ταῦτα πρὸς τὴν σχέσιν ταύτην εἰσίν, ὥστε καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν εἰ λείποι, ἡ σχέσις αὕτη διαλύεται καὶ παύεται. Πλάσας γοῦν ὁ Θεὸς τὸ πρῶτον τῶν ἀνθρώπων ζεῦγος κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ, καὶ εὐλογήσας, εἶπεν « Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς » (α). Ἐν δὲ τοῖς θείοις τούτοις ῥήμασιν ἐκφράζεται τὸ περὶ τοῦ γάμου καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἐννοίας θέλημα τῆς θείας προνοίας· μίαν γὰρ μόνην γυναῖκα ἔπλασεν ὁ Θεὸς τῷ πρώτῳ ἀνθρώπῳ, καὶ ἕνα μόνον ἄνδρα ἔδωκε τῇ πρώτῃ γυναικί, ὡς ἐν δυσὶ μόνοις ἑτερογενέσι τὸν γάμον ὑφίστασθαι βουλόμενος. Οὐκ ἐνὶ ἄρα θεμιτὸν οὔτε ἑνὶ ἀνδρὶ πλείους ἔχειν γυναῖκας, οὔτε μιᾷ γυναικὶ πλείοσιν ἀνδράσι συνάπτεσθαι, ἀλλ' ἑνὶ μιᾷ καὶ μιᾷ ἑνὶ μόνῳ. Διὸ καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς νόμοις ὥρισται ὁ γάμος « *ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνάφεια καὶ συγκλήρωσις πάσης τῆς ζωῆς, θείου τε καὶ ἀνθρωπίνου*

(α) Γεν. ά. 8.

δικαίου κοινωνία » (α). Τὸ δὲ τῆς ἀνθρωπότητος λάγνον ἐκ παλαιοῦ χρόνου ἐπὶ τὴν παραφροσύνην καὶ κτηνωδίαν τῆς πολυγαμίας ἐξετράπη ἐναντίον τῆς θείας βουλῆς· ἀλλ' ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὡς ἐπανορθωτὴς τῆς πεπτωκυίας φύσεως τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸν νόμιμον γάμον αὖθις εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἀξίαν καὶ τὸ τέλος ἐπανήγαγε, τὴν πολυγαμίαν ἀπαγορεύσας, καὶ τὴν τοῦ κατὰ νόμον τελεσθέντος γάμου διάλυσιν, ἕως οὗ ὁ θάνατος τοῦ ἑτέρου τῆς συζυγίας μέλους φέρῃ ἐκ φύσεως τὸν χωρισμόν. « Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω » φησὶ (β)· προσθεὶς, ὅτι « ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται, καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας μοιχᾶται » (γ). Οὕτω καὶ ὁ θεῖος Παῦλος λέγει, « Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι, ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω· καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι » (δ)· καὶ ἀλλαχοῦ, « Ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς, μοιχαλὶς χρηματίσει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ, ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ » (ε). Διὰ ταῦτα καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία ἀκέραιον καὶ τὸ περὶ τούτου δόγμα διετήρησεν, ὡς οἱ περὶ τούτου κανόνες τῶν ἁγίων συνόδων βεβαιοῦσι, καὶ ἡ ἐνιαχοῦ γενομένη παράβασις, τῇ ἀγνοίᾳ μᾶλλον ἐπισκόπων τινῶν ἀπαδοθῆναι προσήκει, ἢ τῇ ἀθετήσει τῆς κυριακῆς ἐντολῆς παρὰ τῆς καθόλου ἐκκλησίας. Λέγει δέ που καὶ ὁ μακάριος Αὐγουστῖνος, « Οὐδεμία γυνὴ ἀνδρὸς ἄλλου γενέσθαι δύναται, εἰ μὴ ἐπαύσατο

(α) Φωτ. νομοκ. τιτ. ιβ'. κφ. ιγ'. (β) Ματθ. ιθ'. 6. (γ) Ἰδὲ καὶ Μαρκ. ι. 11. καὶ Λουκ. ις'. 18. (δ) Α'. Κορ. ζ. 10. (ε) Ῥωμ. ζ'. 3.

τοῦ εἶναι ἐκείνου γυνὴ, παύεται δὲ, ἐπειδὰν ὁ ἀνὴρ τελευτήσῃ, οὐχ ἐπειδὰν τὴν μοιχείαν ἐργάσηται» (α). Ἐκ πάντων οὖν τούτων συνάγεται, ὅτι πάντα τὰ εἰρημένα, οὐσιώδη εἰσι τοῦ γάμου συστατικά.

§ 13. *Περὶ τοῦ τέλους τοῦ γάμου.*

Τέλος τοῦ γάμου κυριώτατον μὲν ἡ παιδοποιΐα, ἤτοι ἡ ἐπὶ τῆς γῆς προαγωγή τε καὶ διατήρησις τῆς ἀνθρωπότητος, ἥτις ἐστι τὸ ὁρατὸν ἀφομοίωμα τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς γεννήσεώς τε καὶ ἀνατροφῆς τῶν γεννωμένων μάλιστα ἐφικτὴ οὖσα· τὰ δ' ἄλλα δευτερεύοντα κρίνονται. Δῆλον δὲ ἔκ τε τῆς ἰδιότητος τῆς γαμικῆς συναφείας, καὶ ἐκ τῶν τῆς θείας ἀποκαλύψεως λόγων. « Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς, καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς λέγων, Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν (β)». Ἡ δὲ τῆς ἐν γάμῳ συναφείας ἰδιότης ἐστὶν, ὅτι εἷς μόνος ἀνὴρ καὶ μία μόνη γυνὴ δύνανται ἐν ἀλλήλοις εἰς κοινωνίαν γάμου ἐλθεῖν, ἔχοντες τὴν κατασκευὴν ἀμφότεροι τελείαν εἰς τὸ γεννᾷν καὶ πληθύνειν ἐπὶ τῆς γῆς τὸ ἀνθρώπινον γένος διὰ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν γεννωμένων. Πρὸς δὲ τὸ αὐτὸ τέλος καὶ ἰδίαν ὁρμὴν, καὶ κλίσιν πρὸς ἀλλήλους ἐνέθηκεν ὁ Θεὸς ἀμφοτέροις, ἵνα ζητῶσι καὶ ἐπιθυμῶσιν ἀλλήλους πρὸς τὴν τοῦ τέλους ἐπιτυχίαν, ἀλλὰ καὶ στοργὴν καὶ φίλτρον σφοδρὸν πρὸς τὰ γεννώμενα· καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλους δὲ ὁρμὴ οὕτως ἐστὶν ἰσχυρὰ, ὥστε κατὰ τὸ θεῖον λόγιον· « ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν

(α) L. II. de adult. conj. C. 8. (β) Γεν. ά. 28.

μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ ἰδίᾳ γυναικί, κ. τ. λ. (α)». καὶ τ' ἄλλα δὲ λόγια τῆς Γραφῆς τοῦτο δηλοῦσιν, ὅτι καὶ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ κυριώτατον τέλος τοῦ γάμου ὑπάρχει ἡ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους προαγωγὴ καὶ συντήρησις ἐπὶ τῆς γῆς. Ἔτι δὲ πρὸς τούτῳ εἰσὶ καὶ ἄλλα δεύτερα τοῦ γάμου τέλη, οἷον ά, ἡ σώφρων καὶ κατὰ νόμον τῆς γεννετησίου ὁρμῆς θεραπεία πρὸς ἀποφυγὴν πάσης ἀθεμίτου, ἢ παρὰ φύσιν, θεραπείας αὐτῆς· 6', ἡ ἐν ταῖς ταλαιπωρίαις καὶ τοῖς δεινοῖς τοῦ παρόντος βίου ἀμοιβαία τῶν συζύγων βοήθεια, καὶ ἡ πρὸς τὴν εὐημερίαν ἀμοιβαία συνέργεια. Καὶ τοῦτο μὲν δῆλον ἐξ ὧν ὁ Θεὸς λέγει, « Οὐ καλὸν εἶναι μόνον τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς, ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν· καὶ ᾠκοδόμησεν ὁ Θεὸς τὴν πλευρὰν, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ εἰς γυναῖκα, καὶ ἤγαγεν αὐτὴν εἰς τὸν Ἀδὰμ κ. τ. λ. » (6)· καὶ ἐξ ὧν ὁ θεῖος Παῦλος παραινεῖ « Διὰ δὲ τὰς πορνείας (ἤτοι, ἵνα τὰ ἐκ τῆς ἀκρασίας ἁμαρτήματα φύγητε) ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω » (γ). Τούτοις δὲ καὶ ἡ καθόλου γνώμη τῶν ἀνθρώπων συναινεῖ· ἀπ' ἀρχῆς γὰρ, καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις θεμιτὸς καὶ τίμιος ὁ γάμος ἐνομίσθη, κἂν μὴ πρὸς τὸ πρῶτον, ἀλλὰ πρὸς τὰ δεύτερα τέλη συνάπτηται. Ἀεὶ μέν τοι πρὸς τὸ πρῶτον δεῖ ἀφορᾷν μᾶλλον, ἢ εἰς τὰ δεύτερα τὰ δοκοῦντα συγκατάβασιν εἶναι πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν.

§. 14. *Περὶ τῆς τοῦ γάμου ἀξίας.*

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπός ἐστιν ἐπὶ τῆς γῆς ἡ ὁρατὴ τοῦ ἀοράτου Θεοῦ εἰκὼν, κεκλημένος πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστι,

(α) Γεν. 6'. 24. (6) Γεν. 6', 20. (γ) Α'. Κορ. Ζ'. 2.

τελείαν πρὸς αὐτὸν ἐξομοίωσιν καὶ ἕνωσιν μετ' αὐτοῦ, ὁ δὲ γάμος, μέσον νόμιμον, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὡρισμένον, ἵνα διατηρῆται καὶ αὐξάνῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, δοκεῖ ἐκ τούτου σεβάσμιόν τι καὶ ἱερὸν καὶ τίμιον εἶναι. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ θεῖος Παῦλος βεβαιοῖ λέγων, « Τίμιος ὁ γάμος καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος » (α). Ἡ δὲ ὑψηλὴ αὐτοῦ ἀξία ἐκ τῶνδε μάλιστα διαλάμπει· α', ὅτι ἰδιαιτέρα διάταξίς ἐστιν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· β', ὅτι ὑπὸ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς μέγα καὶ ἱερώτατον ἀνυψώθη μυστήριον, ἤτοι σύμβολον τῆς αὐτοῦ ἀγάπης καὶ ἑνώσεως μετὰ τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ· γ', ὅτι οἱονεὶ φυτοκομεῖον γίνεται τῆς ἀεὶ ἀνακαινιζομένης ἀνθρωπότητος, καὶ μέσον τῆς ἐπὶ γῆς διατηρήσεως τῆς θείας εἰκόνος· δ', ὅτι τὰ δεινὰ καὶ τὰς κυριωτέρας ἀνάγκας τοῦ βίου ἀνακουφίζων, ἀνεκτοτέρας ἀπεργάζεται· ε', ὅτι οὐ μόνον τῆς κοινῆς ἡσυχίας τε καὶ εὐημερίας ἀσφαλέστατόν ἐστιν ὑπέρεισμα, ἀλλὰ καὶ τῆς κατ' οἶκον εὐδαιμονίας ὁ θεμέλιος· ϛ', τελευταῖον δὲ, ὅτι τὸ κυριώτατον κώλυμα τῆς ἠθικῆς ἡμῶν τελειότητος αἴρει, τὴν σφοδρὰν γενετήσιον ὁρμὴν εἰς τὰ τῆς λογικῆς μετριότητος ὅρια περιορίζων. Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ τοῦ γάμου ἀξία, οὐ μικρὰ πάντως, οὐδ' εὐκαταφρόνητος, ἐν τῇ δεούσῃ τιμῇ τηρουμένου, ὅπως δηλαδὴ μήτε κατάχρησις τῶν δικαιωμάτων γίγνηται, μήτε τῶν καθηκόντων παράβασις, ἀλλ' ὡς ἱερὰ τηρῶνται καὶ μετὰ τῆς δεούσης προθυμίας ἐπιτελῶνται. Συμβαίνει δ' ὅμως πολλάκις καὶ δεινά τινα ἐν τῷ γάμῳ, ἅπερ οὐκ ἔνι σιγᾶν. Οἷον, ἐὰν μετὰ τὸν γάμον, τὸ ἕτερον τῆς συζυγίας μέλος γνωσθῇ τοιοῦτον ἔχον ἦθος, χαλεπὸν καὶ τραχὺ, ἢ ἄλλα τινὰ σωματικὰ, ἢ πνευματικὰ ἐλαττώ-

(α) Ἑβρ. ιγ'. 4.

ματα, καὶ ταῦτα κατὰ πάντα τρόπον, καὶ διὰ πάσης πείρας ἀθεράπευτά τε καὶ ἀδιόρθωτα, καὶ ὅμως ἀνάγκη συνδιαβιῶσαι, καὶ μηδέποτε μέχρι θανάτου χωρισθῆναι. Οἵα βάσανος! Ἔτι δὲ καὶ οἱ ἐπὶ τῇ ἀγωγῇ τῶν παίδων πόνοι τε, καὶ φροντίδες, καὶ θλίψεις, καὶ ὁ τῆς ἠθικῆς κίνδυνος ἐκ τῆς διηνεκοῦς εὐκαιρίας τοῦ θεραπεύειν τὴν γενετήσιον ὁρμήν· ἀκρατῶς γὰρ τῶν σωματικῶν ἡδονῶν ἀπολαύων, ῥᾳδίως εἰς κτηνωδίαν ἀποκλῖναι κινδυνεύει, ἢ κορεσθεὶς, ἄλλας θηρεύειν τοιαύτας σχέσεις, ἢ εἰς ἔριδας διηνεκεῖς καὶ διαπληκτισμοὺς χωρεῖν ἐκ τοῦ κόρου, ἀλλὰ καὶ δυστυχήματα ἄλλα περὶ τὴν τοῦ οἴκου συντήρησιν καὶ οἰκονομίαν· πάντα ταῦτα ἐνίοτε τῷ γάμῳ συμβαίνοντα, ἐλαττοῦσι μὲν τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, οὐδὲν δὲ τῆς αὐτοῦ ἱερότητός τε καὶ τοῦ ἀξιώματος ἀφαιροῦσιν, ὡς τυχαῖα καὶ μηδαμῶς τῆς οὐσίας ἁπτόμενα. οὐ γὰρ ἐκ τῆς τοῦ γάμου φύσεως ταῦτα γίνεται, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν συζύγων γνώμης ἢ κακίας, καὶ ἐξ ἄλλων ἔξωθεν περιστάσεων, μάλιστα δὲ ά, ἐκ τοῦ μὴ μετὰ σκέψεως καὶ προνοίας τὴν αἵρεσιν γίνεσθαι· β', ἐκ τοῦ κατὰ τὴν αἵρεσιν ταύτην τὰ ἐπουσιώδη μᾶλλον, ἢ τὸ οὐσιῶδες θεωρεῖν καὶ ἐξετάζειν· γ', ἐκ τοῦ κακῶς, ἢ εἰς ὑπερβολὴν τοῖς τοῦ γάμου δικαιώμασι χρῆσθαι· δ', ἐκ τοῦ μὴ ἐπιτελεῖν ἀκριβῶς μηδ' εὐσυνειδήτως τὰ τοῦ γάμου καθήκοντα· έ, ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν πρὸς τὸν γάμον ἀναγκαίων χαρισμάτων, καὶ ἐκ τοῦ ὀλίγον περὶ αὐτῶν ὕστερον ἐπιμελεῖσθαι. Ἐκ τούτων καὶ τῶν τοιούτων τὰ πλεῖστα τῶν ἐν τῷ γάμῳ δεινῶν ἐπιγίνονται, κἂν τις ἐν αὐτῷ εὑρίσκῃ τὴν κόλασιν, οὐδαμόθεν ἄλλοθεν, ἢ ἐκ τῆς ὀλιγωρίας τῶν εἰρημένων τοῦτο συμβαίνει· διὸ καὶ ἀνάγκη προνοεῖν τε καὶ προλαμβάνειν αὐτά·

§. 15. *Εἰ ἄρα καθῆκον γενικὸν πᾶσι τὸ τοῦ γάμου;*

Καθόλου μὲν εἰπεῖν, ἐπεὶ τὸ διατηρεῖσθαι καὶ αὐξάνεσθαι ἐπὶ τῆς γῆς τὸν ἄνθρωπον θέλημα ὕψιστον καὶ πανάγιόν ἐστι τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ γάμος τὸ πρὸς τοῦτο τεταγμένον παρὰ τοῦ Θεοῦ νόμιμον μέσον ὑπάρχει, καθῆκον ἄρα καὶ τὸ εἰς κοινωνίαν αὐτοῦ ἔρχεσθαι. Τὸ δὲ θέλημα τοῦ δημιουργοῦ διττῶς ἐδηλώθη, πρῶτον μὲν διὰ τῆς ῥητῆς ἐντολῆς «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε», εἶτα δὲ καὶ διὰ τῆς ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου γενετησίου ὁρμῆς, ὑφ' ἧς εἰς τὸν γάμον ἑλκόμενοι, τὴν τοῦ γένους διατήρησιν καὶ τὸν πληθυσμὸν διενεργοῦσι. Δοκεῖ μέντοι τὸ καθῆκον τοῦτο τῷ ὅλῳ μᾶλλον τῆς ἀνθρωπότητος, ἢ ἑκάστῳ τῶν μελῶν αὐτῆς προσήκειν. «Εἰσὶ γάρ τινες, ὥς φησι τὸ ἱερὸν λόγιον, εὐνοῦχοι, οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτω» (α). Εἶτα δὲ καὶ ἄλλοι πολλοί, οἵπερ, καί τοι τῶν γενετησίων ὀργάνων μὴ στερούμενοι, οὐδεμίαν αἰσθάνονται πρὸς τὸν γάμον ὁρμήν, ἢ τελευταῖον ὑπ' ἄλλων ἔργων, οὐχ ἧττον τῇ ἀνθρωπότητι ὠφελίμων, ἀπὸ τοῦ γάμου κωλύονται, καὶ παρθενίᾳ συζῆν βούλονται. Πάντας οὖν τοὺς τοιούτους ἡ φύσις, ἢ τὸ κρεῖττον τοῖς ἀνθρώποις ἀγαθὸν τοῦ γαμικοῦ καθήκοντος ἀπολύουσί, πᾶσι δὲ τοῖς λοιποῖς ἔνεστι τὸ καθῆκον ἴδιον ἑκάστῳ, καὶ τὸ τοῦ Ἀποστόλου αὐτοῖς ἁρμόττει, «Εἰ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν, κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι, ἢ πυροῦσθαι· διὰ τοῦτο ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω» (β), ἵνα μὴ δηλονότι εἰς ἀκαθαρσίαν τινὰ ἐμπίπτωσιν. Ἀεὶ δὲ θετικόν ἐστι τὸ καθῆκον, κἀ-

(α) Ματθ. ιθ'. 12. (β) Α'. Κορ. Ζ'. 9·

κεῖνοι μόνον εἰσὶ τούτῳ ὑπόχρεοι, ὅσοις καὶ τὰ πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ἀναγκαῖα καὶ ὁ καιρὸς πάρεστι, τοῖς δ' ἄλλοις, τοὐναντίον, παρίσταται τὸ καθῆκον τοῦ ἀπέχειν διὰ παντὸς τοῦ γάμου, ὅσοι, ἢ τῆς ἱκανότητος καὶ τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων στεροῦνται, ὅπως τὰ γεννηθέντα ἐκθρέψωσί τε, καὶ εἰς εἰκόνα ζῶσαν καὶ ἀφομοίωμα τοῦ Θεοῦ μορφώσωσιν, ἢ μηδεμίαν κέκτηνται περιουσίαν, ὥστε ἑαυτούς τε καὶ ὅλον τὸν οἶκον τιμίως συντηρεῖν. Ἐὰν γὰρ οἱ τοιοῦτοι, χάριν τῆς κτηνώδους ὁρμῆς μόνον, εἰς γάμον ἔρχωνται, μέγα πράττουσιν ἁμάρτημα, πρῶτον μέν, εἰς τὰ ἑαυτῶν τέκνα, οἷς τὴν ἑαυτῶν ἀθλιότητα μεταδιδόασι, τῇ δυστυχίᾳ ὑποβάλλοντες, εἶτα δέ, καὶ πρὸς τὴν ἄλλην ἀνθρωπότητα, ἧπερ ὡς ἄχθος ἐπιβάλλουσι τὴν πενεστάτην αὐτῶν οἰκίαν. Ἐκ τούτων ἄρα δῆλον, τί δεῖ φρονεῖν περὶ τῶν ἐκ ῥαθυμίας, ἢ καὶ ἐκ λαγνείας, ἵνα μὴ μιᾷ μόνῃ γυναικὶ συνδεδεμένοι ὦσιν, ἀποστρεφομένων τὸν γάμον, καίτοι πάντα τὰ πρὸς αὐτὸν ἀναγκαῖα χαρίσματα, καὶ περιουσίαν, καὶ καιρὸν κ. τ. λ. κεκτημένων· ἡ γὰρ τῶν τοιούτων ἀπὸ τοῦ γάμου ἀποχὴ ὀλιγωρίαν καὶ καταφρόνησιν τῆς ἀνθρωπότητος δείκνυσι, προτιμωμένης τῆς οὕτω ποταπῆς ὠφελείας, ἀντὶ τῆς συντηρήσεως καὶ αὐξήσεως τῆς ἀνθρωπότητος· μάλιστα δὲ ἡ ἐκ λαγνείας ἀπὸ τοῦ νομίμου γάμου ἀποχὴ μέγα τυγχάνει πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἁμάρτημα, ἐξ ἀκρασίας βλαπτομένην τε καὶ ἀτιμαζομένην· τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ πάσης ἄλλης ἀνόμου θεραπείας τῆς γενετησίου ὁρμῆς νομιστέον· διὸ καί φησιν ἡ Θεία Γραφή· « Μὴ πλανᾶσθε ἀδελφοί! οὔτε πόρνοι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἀρσενοκοῖται.... βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν» (α).

(α) Α'. Κορ. ς'. 9—10.

§. 16. *Περὶ τῶν ἐκ τοῦ γάμου δικαιωμάτων τε καὶ καθηκόντων.*

Ὥσπερ ἐξ ἁπάσης ἄλλης σχέσεως τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους δικαιώματά τινα καὶ καθήκοντα προέρχονται· δικαιώματα, οἷς, ὅταν βούλωνται, ἔξεστιν αὐτοῖς χρῆσθαι, καὶ καθήκοντα, ἃ δεῖ προθύμως ἐπιτελεῖν, ἵνα ἡ σχέσις διατηρῆται, καὶ ἀμφότερα ἐκ τῆς ἰδιότητος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς σχέσεως ἀκριβῶς ὁρίζονται· οὕτω καὶ ἐκ τῆς ἐν γάμῳ σχέσεως ἀμφοτέροις τοῖς τῆς συζυγίας μέλεσι δικαιώματά τε καὶ καθήκοντα γίνεται, ἐκ τῆς ἰδιότητος καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ὁριζόμενα. Καὶ πρῶτον μὲν δικαίωμα ὑπάρχει τοῦ αὐτοὺς μόνους κατὰ φύσιν ἀλλήλοις ὁμιλεῖν, πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διατήρησίν τε καὶ αὔξησιν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀχωρίστως μετ᾽ ἀλλήλων συζῆν· ἴσον δ᾽ ἀμφοτέροις τῷ τε ἀνδρὶ καὶ τῇ γυναικὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο τυγχάνει, καὶ ἴδιον λέγεται, ὡς μόνων αὐτῶν τῶν ἐν γάμῳ ἡνωμένων δύο ἑτερογενῶν προσώπων ὑπάρχον, καὶ ἐν τῷ γάμῳ ὑφίσταται, καὶ μέχρις ἂν ἀμφότερα τὰ τῆς συζυγίας μέλη ἐν τῷ βίῳ διατελῶσι, καὶ αὐτὸ διαμένει. Ὥσπερ δὲ παντὶ δικαιώματι καὶ καθῆκον ἀνάλογον παράκειται, οὕτω καὶ αὐτῷ σύνεστι τὸ καθῆκον, ἵνα ἑκάτερον πρόσωπον προθύμως ἑαυτὸ παρέχῃ τῷ ἑτέρῳ πρὸς τὴν τοῦ δικαιώματος ἀπόλαυσιν· ὥστε τὸ δικαίωμα τοῦ αἰτεῖν, καὶ τὸ καθῆκον τοῦ διδόναι τὴν γαμήλιον ὀφειλὴν ἀμοιβαίως ἀλλήλοις παράκειται, ὁριζόμενα καὶ ταῦτα κατὰ πάντα τὰ ὑποθετικὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Καὶ τὸ μὲν δικαίωμα τοὺς ἑπομένους ἔχει ὅρους, ά, τὸ μὴ συνεχέστερον χρῆσθαι αὐτῷ, ἢ ὅταν ἡ ἀνάγκη, ἤτοι ἡ τῆς φύσεως ὁρμὴ ἐν τῷ ἑτέρῳ ἀ-

παιτῇ, καὶ τότε μετὰ φειδοῦς λογικῆς τοῦ ἑτέρου μέλους, καὶ μετὰ τῆς δεούσης τιμῆς· β', πρὸς τὸ ἀγαθὸν τέλος, ἤτοι οὐ μόνον διὰ τὴν τῆς αἰσθήσεως ἡδονὴν, ἀλλὰ καὶ μετὰ γνώμης, ὅπως καὶ τῷ Θεῷ καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὑπουργήσῃ, κατὰ τὸ τέλος τοῦ γάμου, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς γῆς διατήρησιν καὶ μόρφωσιν τῆς θείας εἰκόνος. Οὐ δεῖ ἄρα ἐν οὐ δέοντι ἀλλήλους ἐρεθίζειν, ἥκιστα δὲ μετὰ βίας τε καὶ ὀργῆς καταναγκάζειν εἰς τὴν χρῆσιν ἢ κατάχρησιν τοῦ δικαιώματος, ἐπὶ φανερᾷ ζημίᾳ τῆς ὑγιείας, ἢ τῆς ἑαυτοῦ, ἢ τῆς τοῦ ἑτέρου, ἢ καὶ ἀμφοτέρων ἅμα· οὐ γὰρ ἁμαρτίας χωρὶς τοῦτο γε· μεῖζον δ' ἔτι ἁμάρτημα καὶ τὸ μὴ κατὰ ἄνθρωπον, ἢ ἐναντίως τῷ ἀρχικῷ τοῦ γάμου τέλει, ὥσπερ Αὐνὰν ὁ τοῦ Ἰούδα, ὁμιλεῖν βούλεσθαι. Τὰ τοίνυν εὔλογα τῆς ὁμιλίας αἴτια εἰσὶ ά, ἡ ἔργῳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους προαγωγή· β', ἡ τοῦ ἐκ τῆς ἀκρασίας κινδύνου ἀποφυγή. Τοῦ δὲ καθήκοντος ὅρους τιθέασιν οἱ τῆς ἠθικῆς διδάσκαλοι τούτους, ά, ἑκατέρῳ τῶν τῆς συζυγίας μελῶν καθήκει συγχωρεῖν τῷ ἑτέρῳ τὴν τοῦ εἰρημένου δικαιώματος χρῆσιν πρὸς τὰς εἰρημένας ἀνάγκας· β', ἀποστερεῖν δὲ ἀλλήλους μετὰ λόγου καὶ συμφωνίας, ἐὰν ἡ πρόθυμος ὑπακοὴ βλάβην φανερὰν τῇ ὑγιείᾳ ἐπάγῃ, ἢ ἐν οὐ δέοντι καιρῷ καὶ τόπῳ γίνηται ἡ ἀπαίτησις, ἢ ἐὰν τὸ αἰτοῦν ἐν ἐκστάσει φρενῶν ᾖ, ἢ γοῦν ἐν ὑπονοίᾳ τοιαύτῃ· μάλιστα δὲ, εἰ τὸ ἕτερον μέλος τὴν τῷ γάμῳ ὀφειλομένην πίστιν μοιχείᾳ ἠθέτησε, καὶ ἡ ἀπιστία ἐξηλέγχθη· διὰ γὰρ τῆς τοιαύτης ἀπιστίας αὐτίκα τὸ δικαίωμα ἀναιρεῖται, καὶ ἡ σχέσις διαλύεται, καὶ τὸ καθῆκον τοῦ ὑπακοῦσαι ἐν τῷ ἑτέρῳ πέπαυται, εἰ δὲ μὴ, ἔδει τὸ ἀδικηθὲν καὶ περιφρονηθὲν παριδεῖν γενναίως τὸ καθ' ἑαυτοῦ ἀδίκημα, ἵνα μὴ τοῦ ἀπίστου χωρισθείη. Ἔτι δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ ταῦτα ἀπ' ἀρχῆς παρά γε

τοῖς εὐνομουμένοις τῶν ἐθνῶν, ὡς καθήκοντα ὡρίσθησαν, α΄, ἡ πρὸς ἀλλήλους διηνεκὴς καὶ ἀκράδαντος πίστις καὶ ἀγάπη μέχρι τέλους τοῦ βίου· β΄, ἡ ἀμοιβαία ἀντίληψις πρὸς τὴν τῶν παίδων ἀνατροφήν· γ΄, ἡ κατὰ πάντα τὰ ἐν τῷ βίῳ δεινὰ, τὰ πάθη, τὰς νόσους, τὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς κινδύνους ὑπομονὴ καὶ ἀμοιβαία βοήθεια. Καλοῦνται δὲ ταῦτα δικαιώματα ἅμα καὶ καθήκοντα, ὅτι ἀμφότερα τὰ τῆς συζυγίας μέλη δικαιοῦνται παρ᾽ ἀλλήλων αἰτεῖν, καὶ ἀμφότερα παρέχειν ταῦτα ἀλλήλοις ὀφείλουσι, καὶ τῇ τοῦ γάμου φυσικῇ ἰδιότητι καὶ τῷ ἀρχικῷ τέλει μετὰ τῶν εἰρημένων συνῆπται καὶ συνδέδεται ἀμέσως τε καὶ ἀναγκαίως· χωρὶς γὰρ τούτων, οὐδεὶς ἄν ποτε τῶν τὴν ἰδίαν ἡσυχίαν τε καὶ εὐτυχίαν καὶ τὸ ἀγαθὸν περὶ πολλοῦ ποιουμένων, γάμου κοινωνήσειεν, εἰ μὴ σφόδρα ἀλόγιστός τε καὶ ἀπερίσκεπτος· καὶ ὁ γάμος δ᾽ αὐτὸς εἰς τὴν κτηνώδη συνουσίαν ἐκπέσειεν, ὡς μόνην τὴν τῆς γενετησίου ὁρμῆς θεραπείαν θηρεύων, τὰ δ᾽ ἄλλα πάντα φροῦδά τε καὶ ἐξίτηλα καθιστῶν, ὡς τὴν τῶν τέκνων ἀγωγὴν καὶ τὴν εἰς εἰκόνα καὶ ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ μόρφωσιν, ὅπερ καὶ ἔστι, καὶ μένειν δεῖ ἀεὶ τέλος τοῦ γάμου τὸ κυριώτατον. Πῶς γὰρ ἄν τις, χωρὶς πίστεως καὶ ἀγάπης τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους, ἢ χωρὶς τῆς ἀμοιβαίας συναντιλήψεως εἰς τὴν τροφὴν, καὶ τὸν ἱματισμὸν, καὶ τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων, ἔτι δὲ χωρὶς ὑπομονῆς καὶ συναρωγῆς ἀλλήλων ἐν τοῖς δεινοῖς, καὶ ἐν ταῖς ἀνάγκαις καὶ ταῖς νόσοις, τοῦ εἰρημένου τέλους τεύξεσθαι ἐλπίσειεν; Ἀλλὰ ταῦτα, εἴποι τις ἂν, ἀναγκαῖά εἰσιν, ὅπου καὶ τέκνα, καὶ μέχρις ἂν ἀφ᾽ ἑαυτῶν ζῇν δυνήσωνται, αὐξηθέντων δὲ, ἢ καὶ μὴ ὄντων, οὐχ ἔτι συνδιαβιοῦν ἀνάγκη τοὺς γεγαμηκότας. Μόνοι οἱ μηδὲν ἄλλο, ἢ τὴν τῆς φύσεως ἄλογον ὁρμὴν θεραπεύειν φροντίζοντες οὕτως ἂν εἴ-

πειεν, ἡ φρονήσειαν περὶ τοῦ οὕτως ἱεροῦ καὶ σπουδαίου πράγματος, οἷον ὁ γάμος! Ἀλλὰ ποῖ δὴ ἀταξίας τε καὶ αὐθαιρεσίας οὐκ ἂν περισταίη οὕτω τὰ κατ' αὐτόν; Ἀσφαλεστάτην εἶναι δεῖ συνδιαβίωσιν τοῖς ἀνθρώποις τὸν γάμον· ἄλλως γάρ, ὡς εἴρηται, εἰς ἁπλῶς κτηνώδη συνουσίαν ἐκπίπτει, καὶ αἰσχρὸν ἂν εἴη οὕτω τοῖς ἀνθρώποις. Οὕτω παρὰ πᾶσι, καὶ αὐτοῖς δὲ τοῖς βαρβάροις ἔγνωσται. Ὅπως οὖν ἀσφάλειάν τε καὶ βεβαιότητα ἔχῃ, ἀναγκαῖον συνεῖναι αὐτῷ πάντα τὰ εἰρημένα καθήκοντά τε καὶ δικαιώματα τῶν συζύγων.

§. 17. *Περὶ τῆς ὀφειλομένης ἀμοιβαίας πίστεως τῶν συζύγων.*

Ἡ πρὸς ἀλλήλους τῶν συζύγων ἀμοιβαίως ὀφειλομένη πίστις ἐν δυσὶ τούτοις ὑφίσταται, ά, ἐν τῷ παρέχειν ἀλλήλοις προθύμως, κατὰ τοὺς ἀποδοθέντας ὅρους, τὴν γαμικὴν ὑπουργίαν: ϐ', καὶ ἐν τῷ μηδέποτε μηδέτερον τῶν τῆς συζυγίας μελῶν ἄλλῳ τινὶ ὁμιλῆσαι, ἀλλὰ μάλιστα καὶ τὴν σκιὰν ὑπονοίας τοιαύτης ἐπιμελῶς διὰ παντὸς τοῦ βίου φεύγειν· πολλάκις γὰρ καὶ ὑπόνοια μόνη ταραχῆς μεγάλης τὴν οἰκίαν ἐνέπλησε, καὶ τὴν εἰρήνην ἀπήλασε, καὶ τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν τῶν συζύγων διέλυσε καὶ ἠφάνισε. Μέγα οὖν καὶ σπουδαιότατον καθῆκον ἑκατέρῳ τῶν συζύγων φεύγειν ἐπιμελῶς τὴν ἄλλῳ τινὶ τῶν ἔξωθεν ἑτερογενῶν ἐλευθέραν συμπεριφοράν, καὶ μάλιστα τὴν φιλικῶν συνεννοήσεων μυστικὴν διατήρησιν, καὶ πάντα τὰ τοιαύτην σχέσιν ὑπαινιττόμενα κινήματα, κἂν μηδὲν φαῦλον ἐξ αὐτῶν δικαστικῶς ἀποδεικνύηται. Ἡ δὲ μεθ' ἑτέρου προσώπου παρὰ τὸ σύζυγον σαρκικὴ μίξις μοιχεία ἐστὶν, ἤτοι ἀναίρεσις τῆς ἱερᾶς ἑνώσεως, καὶ ἀπιστία καὶ ἀθέτησις

τῆς δημοσίᾳ δεδομένης πρὸς τὸ ἕτερον τῆς συζυγίας πρόσωπον ἐπαγγελίας, ἥπερ οὐ μόνον ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις, ὡς τὸ μέγιστον τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀδικημάτων τε καὶ ἁμαρτημάτων νενόμισται, καὶ, ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων στιγματιζόμενον, αὐστηρῶς κολάζεται· ἀδικία γὰρ καὶ κάκωσις κυρίως τοῦ ἑτέρου μέλους τῆς συζυγίας ἐστὶν, οὐχ ἧττων τοῦ βραδέος μὲν, ὀδυνηροῦ δὲ θανάτου· διὸ καὶ ἡ ἐπὶ τῇ μοιχείᾳ εὐθύνη μεγίστη τε καὶ βαρυτάτη ἐπίκειται, μάλιστα δὲ, ἐὰν μηδεμία παρὰ τοῦ ἑτέρου μέλους τῆς συζυγίας διδῶται εἰς τοῦτο ἀφορμὴ, ἀλλὰ λαγνείας τε καὶ ἀκολασίας ὑπάρχῃ καρπὸς αἴσχιστος· οὕτω δὲ καὶ ὅταν ἐξ αὐτῆς μεγίστη συμβαίνῃ τῷ ἑτέρῳ αἰσχύνη καὶ θλίψις, καὶ καταστροφὴ τοῦ οἴκου καὶ διάλυσις. Ἔτι δὲ καὶ τὸ ἀλόγως ἀποστερεῖν ἀλλήλους τῆς κατὰ τὸν γάμον ὀφειλομένης ὑπουργίας ἀποφατική τις θεωρεῖται μοιχεία. Εἰ μὲν γὰρ ἐξ ἔχθρας ἢ πεισμονῆς πρὸς θλίψιν καὶ βάσανον τοῦ ἑτέρου γίγνεται, ἄδικος καὶ παρὰ τὸ καθῆκόν ἐστι, καὶ ἀφορμὴν πολλάκις παρέχει εἰς ὑπονοίας κακὰς καὶ εἰς παντελῆ ψυχρότητα καὶ μῖσος πρὸς ἀλλήλους ἀδιάλλακτον, καὶ θλίψεις καὶ κακώσεις, τέλος δὲ, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν αἰσχρὸν καὶ παράνομον χωρισμὸν, ἢ εἰς πραγματικὴν μοιχείαν, ἢ εἰς τὰ παρὰ φύσιν ἁμαρτήματα·

§. 18. *Περὶ τῆς ἐν τῷ γάμῳ ὀφειλομένης φιλίας τε καὶ ἀγάπης τῶν συζύγων.*

Ἐκ τῆς διὰ παντὸς τοῦ βίου πίστεως καὶ ἀγάπης τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους διακρίνεται ἡ τῶν ἀνθρώπων συζυγία ἀπὸ τῆς κατὰ φύσιν μίξεως τῶν κτηνῶν. Τῆς δὲ ἀγάπης ἐστὶ ά, τὸ εἰλικρινῶς ἀλλήλοις συμβιοῦν, καὶ συμπρονοεῖν περὶ τῆς κατ' οἶκον εὐημερίας, καὶ τῆς

αἰωνίου μακαριότητος, ἥπερ ἐστὶν ὁ ὕψιστος σκοπός· β', τὸ προθύμως τε καὶ ἀμοιβαίως ἀλλήλοις συμβοηθεῖν εἰς τὴν τῶν τέκνων διατροφήν τε καὶ ἀγωγήν· γ', τὸ ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ ταῖς νόσοις καὶ ἐν πᾶσι τοῖς δεινοῖς παραμυθεῖσθαι ἀμοιβαίως, καὶ ἀλλήλων συναντιλαμβάνεσθαι. Ταῦτα πάντα καὶ αἰτεῖν καὶ ἐκδέχεσθαι παρ' ἀλλήλων δικαιοῦνται τὰ τῆς συζυγίας πρόσωπα, καὶ εὐλόγως ὡς δικαιώματα καὶ καθήκοντα κρίνονται. Δεῖ δὲ τὴν τῶν συζύγων ἀμοιβαίαν ἀγάπην μὴ ἀναγκαστικὴν μηδὲ κατὰ προσποίησιν εἶναι, ἀλλ' εἰλικρινῆ καὶ ἐνδόμυχον ἀλλήλοις εὔνοιαν, καὶ συμμετοχὴν ἔν τε ταῖς εὐτυχίαις καὶ ἐν ταῖς δυστυχίαις, καὶ ὁμαλὴν ἀεὶ καὶ ἴσην καὶ σταθεράν· καὶ τὸ ἐπιμελεῖσθαι δὲ, ὅπως μηδέποτε ψυχρανθῇ, ἢ ἐκλίπῃ, καθῆκον δήπου τῶν κυριωτάτων. Τί δ' ἄρα τὸ τὴν τοιαύτην ἀγάπην ἐμποιοῦν τε καὶ διατηροῦν; ἢ οὐ χαλεπὸν συνιδεῖν τοῦτό γε; Ἵνα γὰρ ἀγάπη ἐγγένηται, καὶ ἀξιαγάπητόν τι ἐνυπάρχειν ἀνάγκη, καὶ τοῦτο οὐκ ἐν τοῖς ἔξω μόνον καὶ σωματικοῖς χαρίσμασίν ἐστιν, ἀλλ' ἐν τοῖς ἀγαθοῖς μάλιστα ψυχικοῖς χαρίσμασιν, οἷον ἐν τῇ εὐγνωμοσύνῃ, ἐν τῇ μετὰ φιλοπονίας ἱλαρότητι καὶ εὐθυμίᾳ, ἐν τῇ συνέσει καὶ καρτερίᾳ κατὰ τὴν τοῦ ἰδίου ἐπιτηδεύματος ἐνέργειαν, ἐν τῇ εἰλικρινεῖ ἀγάπῃ πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν χρηστότητα, ἐν τῇ μετὰ συνέσεως οἰκονομίᾳ τῇ ἴσον τῆς περιττῆς δαπάνης καὶ τῆς γλισχρότητος καὶ μικρολογίας ἀφισταμένῃ, ἐν τῇ πρὸς πάντας ἠπιότητι, καὶ δακρίσει, καὶ εὐμενείᾳ, χωρὶς οἰκειότητος, ἀλλ' ἐν ἀμέμπτῳ πρὸς ἕκαστον καὶ προσηκούσῃ διαγωγῇ, πρὸ δὲ πάντων, ἐν τῇ ἀνυποκρίτῳ εἰλικρινείᾳ καὶ τῇ προλαμβανούσῃ τῷ ἑτέρῳ παρ' ἑκατέρου τῶν συζύγων συναρεσκείᾳ, χωρὶς ζημίας τῆς ἰδίας ἀρετῆς. Ὅπου δ' ἂν τοιαῦτα ἐνυπάρχωσι χαρίσματα, οὐκ ἔστιν ὅπως ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη ἐκλίπῃ· ἀλλ' ὅπου

ταῦτα ὀλιγωροῦνται, ἀδύνατον μὴ ἀηδίαν καὶ δυσαρέσκειαν ἐπιγενέσθαι. Κυριώτατον ἄρα καθῆκον τοῖς συζύγοις ἐπιμελεῖσθαι τούτων, ὅσον οἷόν τε, καὶ μετὰ προσοχῆς δὲ προλαμβάνειν τὰ ψυχρότητα, ἢ κόρον καὶ ἀηδίαν ἐμποιοῦντα, καὶ φεύγειν τὰ διαφωνίαν, ἢ διχόνοιαν φέροντα, καὶ τὰς ἐπισυμβάσας δυσαρεσκείας ἀφαιρεῖν οὕτως, ὡς καὶ αὔξειν μᾶλλον, ἢ ἐλαττοῦσθαι ἐξ αὐτῶν τὴν ἀγάπην, κἂν μεγάλην ἀπαιτῇ τὴν θυσίαν. Διὰ τοῦτο καὶ προσέχειν δεῖ μάλιστα τὴν συζυγίαν, ἵνα μηδέποτε δυσμενεῖς τε καὶ ἐπαχθεῖς πρὸς ἀλλήλους γίνωνται, μηδ' ἀντιλέγωσι πρὸς ἀλλήλους ἐξ ἰδιοτροπίας καὶ πεισμονῆς, καὶ μάλιστα, ὅταν τὸ ἕτερον τῆς συζυγίας μέλος εἰς ἀνάζεσιν πάθους τυγχάνῃ, μηδὲ λοιδορῶσι καὶ κακῶσι, καὶ ταῦτα ἐνώπιον τῶν ἰδίων τέκνων, ἢ οἰκετῶν, ἢ ἄλλων ἀνθρώπων· κἂν δὲ ἡγῆται δίκαιον δηλῶσαι τὴν ἑαυτοῦ πρὸς τὸ ὁμόζυγον λύπην, κατ' ἰδίαν μεταξὺ ἀμφοτέρων μόνων γινέσθω, εἰ μὴ τὸ πραχθὲν μείζονος αὐστηρότητος δέοιτο. Καὶ ἀεὶ μὲν ἐνεργὸν φαίνεσθαι δεῖ τὴν τῶν συζύγων ἀγάπην ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους διαγωγῇ, μάλιστα δὲ, ἐν τοῖς λυπηροῖς, ἃ συμβαίνουσιν, ἢ αὐτοῖς, ἢ τοῖς τέκνοις αὐτῶν, ἢ τοῖς κατ' οἶκον πράγμασι· τὸ γὰρ ἐν τοῖς δεινοῖς ἀλλήλους ἐγκαταλείπειν, χωρὶς παραμυθίας τε καὶ ἀντιλήψεως, ἢ καὶ λυπεῖν μᾶλλον ἀλλήλους δι' ἐλέγχων καὶ ἄλλων κακώσεων, τοῦτο οὐχ ἁπλῶς ἁμαρτία, ἀλλ' ἀπήνεια καὶ θηριωδία· τὸ γὰρ τοῦ Ἀποστόλου κλαίειν μετὰ κλαιόντων, καὶ χαίρειν μετὰ χαιρόντων (α) εἰ καὶ πᾶσι προσήκει, ἀλλὰ τοῖς συζύγοις φαίνεται καθῆκον ἴδιον, ὥστε συμμετέχειν ἀλλήλοις τῆς τε εὐτυχίας καὶ τῆς δυστυχίας, συναντιλαμβανομένους ἀλλήλων ἐν πάσῃ

(α) Ῥωμ. ιβ'. 15.

ἀνάγκῃ, καὶ ἐν παντὶ κινδύνῳ. Τελευταῖον δὲ, τὸ θέλημα καὶ ἡ ἐντολὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ ἐστιν, ἵνα ἡ τῶν συζύγων πίστις καὶ ἀγάπη ἀπομίμησις ᾖ καὶ φανέρωσις τῆς ἐκείνου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἐκκλησίαν ἀγάπης, ὑπὲρ ἧς θανάτῳ παρέδωκεν ἑαυτόν. Τῆς τοιαύτης δ' ἀγάπης ἐστὶ καὶ τὸ μηδὲν ἀλλήλοις ἀποκρύπτειν, μηδὲ κατ' ἰδίαν γνώμην ὁρίζειν τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν, χωρὶς τῆς τοῦ ἑτέρου γνώσεώς τε καὶ συναινέσεως· πολλάκις γὰρ ταῦτα διαφωνίας τε καὶ λύπης, καὶ ταραχῆς καὶ λοιδορίας, ἔστι δ' ὅτε, καὶ χωρισμοῦ ἀφορμὴ γίνεται.

§. 19. *Περὶ τῶν ἰδίως τῷ ἀνδρὶ καθηκόντων.*

Κατὰ τὸν θεῖον λόγον, ὁ ἀνήρ ἐστιν ἡ κεφαλὴ τῆς γυναικὸς, οὐ γάρ, φησιν, ἐκτίσθη ὁ ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλ' ἡ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα (α)· τούτου ἕνεκα καὶ μειζόνων ἠξίωται χαρισμάτων πνευματικῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, εἰ μὴ τῆς τελειοποιήσεως αὐτῶν ὀλιγωρεῖ, καὶ προστάτης ἐστὶ καὶ χορηγὸς τῆς τροφῆς καὶ τῆς οἰκίας, ὡς μείζονος ῥώμης καὶ θάῤῥους λαχὼν παρὰ τῆς φύσεως, ἐξ οὗ καὶ δῆλον, ὅτι εἰς ἀξίωμα προώρισται ὁ ἀνὴρ κρεῖσσον τῆς γυναικὸς, καὶ διατηρεῖν αὐτὸ ὀφείλει διὰ παντὸς τῇ τῆς φρονήσεως ὑπεροχῇ, καὶ τῇ τῆς γνώμης σταθερότητι, καὶ τῇ τοῦ βίου χρηστότητι· τὸ γὰρ ἐν τούτοις ἀπολείπεσθαι τῆς γυναικὸς, ἀτιμία καὶ ὄνειδος αὐτῷ ἐστίν. Οὐ χρὴ δὲ τὴν ὑπεροχὴν δεσποτικῶς τε καὶ αὐστηρῶς δεικνύναι, ἀλλ' ἴσα καὶ ἑαυτῷ τὴν γυναῖκα τιμᾷν, καὶ ὡς πιστὸν τοῦ βίου συνοδίτην καὶ ἑταῖρον, καὶ ὡς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδομένην αὐτῷ βοηθὸν, ἡγεῖσθαι, καὶ φιλεῖν ἀγάπῃ ἱερᾷ, καὶ φιλοφρόνως αὐτῇ

(α) Α'. Κορ. ιά. 9.

χρῆσθαι, καὶ τῷ θελήματι αὐτῆς συγκαταβαίνειν, ἐὰν μὴ ἄλογον καὶ ἀθέμιτον ᾖ, καὶ τῇ συμβουλῇ δὲ καὶ τῇ γνώμῃ αὐτῆς προσέχειν. Ἐὰν δὲ ἀνόητος ᾖ καὶ ἀδιάκριτος ἐν τοῖς θελήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις, καὶ ἀπρεπῆ καὶ βλαβερὰ ζητῇ, οὐκ ἔτι καθῆκον τοῦ ἀνδρὸς ὑπακούειν αὐτῇ, ἀλλὰ μᾶλλον διδάσκειν καὶ διορθοῦν τὸ φρόνημα μετὰ τῆς δεούσης συγκαταβάσεως. Ἔτι δὲ καθήκει τῷ ἀνδρὶ, ὡς ἰσχυροτέρῳ καὶ συνετωτέρῳ, τῇ τῆς γυναικὸς ἀσθενείᾳ συγκαταβαίνοντα, καλύπτειν αὐτὴν τῷ τῆς ἀγάπης πέπλῳ, καὶ εὐθύνειν καὶ τὴν γυναῖκα, καὶ ὅλον τὸν οἶκον, καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἀμύνεσθαι, καὶ τἀναγκαῖα παρέχειν, καὶ τὴν οἰκονομίαν ἐπιτηρεῖν, ἵνα, καὶ ἀρθέντος αὐτοῦ ὁπωςδήποτε, ὑποστήριγμά τι καὶ βοήθεια αὐτοῖς ὑπολείπηται. Ταῦτα πάντα τοῦ ἀνδρὸς καθήκοντά εἰσιν ἴδια, ὧν ἐπιμελεῖσθαι χρή· οὐχ ὅτι μόνος καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργεῖν τὰ πάντα ὀφείλει, μηδὲν τῆς γυναικὸς καὶ τῶν ἄλλων τῶν κατ' οἶκον συντελούντων, ἀλλὰ τοὐναντίον πᾶσι τούτοις καθήκει προθύμως ὑπηρετεῖν καὶ συνεργεῖν τῷ οἰκοδεσπότῃ· αὐτοῦ μὲν γάρ ἐστιν, ὡς κεφαλῆς τοῦ οἴκου, τὸ κυριώτατον, ἤτοι ὁδηγεῖν αὐτοὺς ὡς ὑπηκόους, καὶ ἐνθαῤῥύνειν κρείττονι φρονήματι, καὶ συνέσει· τῶν δὲ ὑπακούειν καὶ προθύμως τὰ παραγγελλόμενα ἐπιτελεῖν. Τοῦτο δηλοῖ ἡ τῶν καθηκόντων διάνοια, τοῦτο προσήκει τῷ τοῦ ἀνδρὸς ἤθει, ὡς ἠθικῆς τοῦ οἴκου κεφαλῆς.

§. 20. *Περὶ τῶν ἰδίως τῇ γυναικὶ καθηκόντων.*

Ἡ γυνὴ, ὡς αὖθις ὁ θεῖος Ἀπόστολος διακελεύεται, ἔστω τῷ ἀνδρὶ, ὡς καὶ ἡ ἐκκλησία τῷ Χριστῷ κατά τε τὸ σέβας, καὶ τὴν τιμὴν, καὶ τὴν πρόθυμον ὑπακοὴν, καὶ κατὰ τὴν θερμὴν προσκόλλησιν καὶ ἀγάπην. Καὶ

τὸ μὲν προθύμως, κατὰ πάντα τὰ δίκαια καὶ εὔλογα ὑπακούειν τῷ ἀνδρὶ τὴν γυναῖκα, ὡς κεφαλὴν αὐτῆς αὐτὸν καὶ προϊστάμενον γινώσκουσάν τε καὶ τιμῶσαν, ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον ὁμολογεῖται· χωρὶς γὰρ ὑπακοῆς, οὐδεμία οὔτε τάξις, οὔτε εἰρήνη ἂν εἴη ἐν τῇ οἰκίᾳ· τὸ δὲ θερμῶς ἀγαπᾷν καὶ προσκολλᾶσθαι αὐτῷ ἀνακουφίζει τὰ βάρη, καὶ γλυκαίνει τὰς ἀηδίας καὶ πικρίας τοῦ βίου· καὶ ἔξεστι μὲν αὐτῇ, ἰδούσῃ μωμητόν τι ἐν τῷ ἀνδρὶ παραινέσαι, καὶ μέμψασθαι, ἀεὶ δὲ μετὰ διακρίσεως, καὶ οἱονεὶ μετὰ παρακλήσεως γινέσθω· γνωστὸν γὰρ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν καὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὅτι μεῖζον ἀγαθὸν τῇ οἰκίᾳ προσγίνεται, καὶ πλείω τῶν ἐλαττωμάτων διορθοῦνται διὰ τῆς κατὰ φιλίαν παραινέσεως, καὶ τῆς τοῦ παρατηρηθέντος ἐλαττώματος ἀποσιωπήσεως, καὶ τῆς ὑπενδόσεως καὶ παραβλέψεως, ἢ διὰ τῆς ἔριδος καὶ φιλονεικίας καὶ τῆς πεισμονῆς καὶ τῆς διαμάχης. Ἔτι δὲ καὶ τὸ μὴ ἄκλητον ἐπεμβαίνειν τοῖς τῷ ἀνδρὶ ἰδίοις ἔργοις καὶ πράγμασιν, ἀλλὰ τὰ ἑαυτῆς ἐπιμελέστερον πράττειν, μηδὲ δαπανᾷν τι κρύφα τοῦ ἀνδρὸς, μήτε ἐκ τῆς κοινῆς, μήτε ἐκ τῆς τῷ ἀνδρὶ ἰδίας, ἥκιστα δὲ ἐκ τῆς ἐπιτετραμμένης αὐτῇ πρὸς οἰκονομίαν, περιουσίας, φεύγειν δὲ καὶ πᾶσαν ὑπεραίρουσαν τὰ κατ' αὐτοὺς πολυτέλειαν, καὶ τὰς ἀσχολίας τὰς πρὸς παιδιὰν, ἢ διάχυσιν μόνην οὔσας, μηδὲν δὲ τῇ τῆς οἰκίας εὐδαιμονίᾳ συμβαλλομένας, καὶ τηρεῖν ἐν πάσῃ τῇ διαγωγῇ εὐσχημοσύνην καὶ καθαριότητα, τὴν τῷ γένει καὶ τῇ καταστάσει αὐτῆς μάλιστα προσήκουσαν, καὶ τὸ οἰκουρεῖν καὶ ἐπιμελεῖσθαι ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης ἔργων, καὶ τύπον γίνεσθαι τῶν οἰκείων ἐν τῇ εὐσεβείᾳ καὶ τῇ φιλοπονίᾳ καὶ τῷ θείῳ φόβῳ, ὁδηγοῦσαν ἐν καιρῷ καὶ ἐθίζουσαν ἐν τούτοις τὰ ἑαυτῆς τέκνα, ταῦτα πάντα ἴδια ὁμο-

λογοῦνται τῇ γυναικὶ καθήκοντα. Κατὰ ταῦτα δὲ τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ καθήκοντα βιούντων τοῦ τε ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς, τότε καὶ ὁ οἶκος καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἔσονται οἷα δεῖ, κατάγε τὴν αὐτῶν τάξιν τε καὶ κατάστασιν. Πολλῶν δὲ ἁμαρτημάτων καὶ παραβάσεων τῶν καθηκόντων ὁτὲ μὲν ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς, ὁτὲ δὲ ὑπὸ τῆς γυναικὸς γινομένων, ἐν τούτῳ μὲν δι' ἔλλειψιν συνέσεως, ἐν ἐκείνῳ δὲ γνώμης ἀγαθῆς, πολλὰ τῶν εἰρημένων παραγγελμάτων πολλάκις ἐν τῇ πράξει μεταβάλλονται καὶ μεταποιοῦνται ἀναγκαίως, ὥστε τὸ ἕτερον τῆς συζυγίας μέλος διὰ τὴν τοῦ ἑτέρου ἀναξιότητα, ἢ ἀμέλειαν, τῶν μὴ προσηκόντων ἀντιποιεῖται δικαιωμάτων, ἢ τὰ μὴ ἐπικείμενα αὐτῷ καθήκοντα ἀναδέχεται, ἵνα μὴ ἡ εἰρήνη διαταραχθῇ, καὶ ὁ οἶκος εἰς ὄλεθρον καὶ ἀφανισμὸν ἔλθῃ.

§. 21. *Κανόνες εἰς ἐκλογὴν συζύγου.*

Ἐν ταῖς τοῦ γάμου συζυγίαις οὐ μόνον αὐτοῖς τοῖς συζευγνυμένοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς αὐτῶν τέκνοις, καὶ τῇ πολιτείᾳ καὶ πάσῃ τῇ ἀνθρωπότητι ὡς πλεῖστα λυσιτελεῖ τὸ ὀρθὴν καὶ δικαίαν καὶ προσήκουσαν γίνεσθαι τὴν αἵρεσιν. Ὅπως οὖν τοιαύτη γίνηται, πολλῆς δεῖται συνέσεως καὶ προνοίας, καὶ κατά τινας ἀνωμολογημένους ὡς ὀρθοὺς κανόνας τοὺς ἑπομένους γίνεσθαι· τὸ γὰρ ἐν τοῖς τοιούτοις αὐτοσχεδιάζειν, καὶ τῇ τύχῃ, ἢ τῇ ἁπλῇ κλίσει ἕπεσθαι ἐπισφαλὲς μάλιστα, ὡς καὶ ἐπιτυχεῖν, ἀλλὰ καὶ ἀποτυχεῖν ἐπίσης δυνατόν. Οἱ δὲ κανόνες τούτου εἰσὶ, Α΄, Μὴ πρὸ ὥρας, μηδὲ πρὶν τά τε δκαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ γάμου γνῶναι καλῶς, εἰς κοινωνίαν αὐτοῦ ἔρχεσθαι. Β΄, Ἀναλογίσασθαι πρότερον τὸ βάρος, καὶ ἐπιστῆσαι σπουδαίως τὸν νοῦν, εἰ ἱκανὸς βαστάσαι. Γ΄, Τὸ ἐπὶ γνώμῃ ἀγαθῇ καὶ

ἀρετῇ ἀνυποκρίτῳ ἐγνωσμένον, καὶ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ τάξιν καὶ τὸ ἔργον προσῆκον μᾶλλον αἱρεῖσθαι. Δ', Ἐν τῇ αἱρέσει μέτρον τηρεῖν τὸ μεταξὺ ἐλαφρίας, καὶ τῆς ἄγαν μικρολόγου παρατηρήσεως. Οὐδέ ποτε δὲ μεγάλα προσδοκᾶν· ἔστι γὰρ καὶ μένει ἀεὶ ἄνθρωπος τὸ τῆς συζυγίας πρόσωπον, καὶ οὐδεὶς ὑπὸ τὸν ἥλιον ἐλλείψεως χωρὶς εὑρεθήσεται, ἀλλ' ἐν τῷ μᾶλλον, ἢ ἧττον ἀγαθῷ ἡ διαφορὰ ὑφίσταται. Ε', Μηδέποτε πράγματι οὕτω σπουδαίῳ ἀβούλως ἐπιχειρεῖν, ἀλλὰ συμβουλεύεσθαι πιστοῖς καὶ χρηστοῖς ἀνδράσι, τοῖς καλῶς γινώσκουσι καὶ σὲ αὐτόν, καὶ ὃ διανοεῖσαι ὁμόζυγον ἑλέσθαι, καὶ πάντα τὰ κατὰ σέ, καὶ συμβουλεύειν σοι τὰ βέλτιστα αἱρουμένοις. ς', Ἐν τῇ ἐκλογῇ φυλάξασθαι ἀπὸ τῆς ὀρέξεως τῶν ἐπιθυμιῶν, καὶ ἀπὸ τῆς ψευδοῦς ἐπιφανείας, ἥτις ταχέως παρέρχεται. « Ψευδεῖς ἀρέσκειαι, καὶ μάταιον κάλλος γυναικός· γυνὴ γὰρ συνετή, φοβουμένη κύριον, αὕτη ὑμνηθήσεται » (α). Ὅλως δὲ ἐν τῇ συζύγου αἱρέσει τὴν ἐφ' ἡσυχίας σκέψιν μᾶλλον, ἢ τὴν φαντασίαν τε καὶ τὴν φιληδονίαν ἐνεργὸν εἶναι δεῖ. Ἵνα δὲ ὁ γάμος κύριός τε καὶ τέλειος ᾖ, ἀπαιτεῖται ά, μηδὲν τῶν τοῦ γάμου κωλυμάτων παρεῖναι· β', ἡ τῶν γονέων, καὶ ἐν τοῖς ὀρφανοῖς καὶ ἀνηλίκοις ἡ τῶν κηδεμόνων αὐτῶν συναίνεσις· γ', ἄδεια παρὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς· δ', ἡ ἱερατικὴ εὐλογία. Τῶν δὲ τὸν γάμον διαλυόντων κυριώτατά εἰσι ά, ἡ λαγνεία· β', ἡ τῆς κοινῆς περιουσίας ἄλογος διασπάθησις· γ', ἡ πρὸς τὴν μέθην, ἢ ἄλλην τινὰ τῶν φαύλων ἕξεων ῥοπή· δ', τὸ ἰσχυρόγνωμον, καὶ τὸ σκαιόν, καὶ τὸ ψεῦδος, καὶ ἡ δυσπιστία, καὶ ἡ ζηλοτυπία· έ, ἡ φανερὰ καὶ ἐλευθέρα συνδιαγωγὴ ἑτερογενέσι προσώποις, καὶ αἱ μυστικαὶ συνεννοήσεις καὶ συν-

(α) Παροιμ. κθ'. 30.

ναντήσεις κ.τ.λ. πολλάκις δὲ καὶ δυσμενῶν ἀνθρώπων φλυαρίαι καὶ συκοφαντίαι· πάντα γὰρ ταῦτα ἀφορμὴν πολλάκις παρέχουσιν εἰς διαφωνίας καὶ ἔριδας, καὶ ἀποστροφὴν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ψυχρότητα, καὶ μῖσος καὶ πικρίαν καὶ κάκωσιν, καὶ τὴν τοῦ γάμου εὐδαιμονίαν ἀφανίζουσι, καὶ ταῦτα, ὅταν ἔνθεν μὲν ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις τοῦ ἀνελεῖν τὰ τοιαῦτα, ἐκεῖθεν δὲ ἡ διάκρισις καὶ ἡ συγκατάβασις καὶ ἡ ὑπομονὴ ἐλλείπωσι.

§. 22. *Περὶ τῆς διαζεύξεως.*

Τὸν κατὰ νόμους τελεσθέντα γάμον ἀχώριστον δεῖ καὶ ἀδιάζευκτον διὰ τέλους μένειν κατὰ τὸν κανόνα· « ἃ γάρ, φησιν, ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω » (α). Ἀλλ' ὅμως συμβαίνει ἐνίοτε τὸν χωρισμὸν οὕτως ἀναγκαῖον εἶναι, ὥστε χωρὶς αὐτοῦ ἀμφότερα τὰ μέλη τῆς συζυγίας εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν περιστῆναι κινδυνεύουσιν ὑπὸ τῆς διαφωνίας. Ὅταν γὰρ ἅπαξ ὅθεν δήποτε εἰς τοῦτο χωρήσωσιν, οὐδὲν ἕτερον ὑπολείπεται, ἡ καρτερία καὶ ὑπομονὴ ἰώβειος, ἢ χωρισμὸς τέλειος ἀπ' ἀλλήλων· καὶ τοῦτο ἄρα ἐστὶ τὸ λυπηρότατον ἀλέξημα τῆς ἐν τῷ γάμῳ ἐπιγενομένης διαφωνίας, πλὴν ἀλλ' ὅμως οὐκ ἔξεστι χωρεῖν ἐπ' αὐτό, εἰ μὴ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, καὶ ἐπεὶ παντὶ τρόπῳ πρότερον πάντα τὰ ἄλλα πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς συμφωνίας φροῦδα καὶ ἀτελεσφόρητα ἐδείχθη. Διττῶς δὲ γένοιτ' ἂν ὁ χωρισμός, ἢ πρὸς καιρόν, ἢ διὰ παντός· τὸ μέν, ἵνα πεῖρα γένηται, μὴ κατὰ μικρόν, τῆς διαφωνίας καὶ τῆς ὀργῆς λωφησάσης, πρὸς τὴν ἕνωσιν αὖθις διατεθῶσι· καὶ οὗτος ἀπὸ κλίνης καὶ τραπέζης κα-

(α) Ματθ. ιθ'. 6.

λεῖται χωρισμός· ὁ δὲ διὰ παντὸς, ἐπειδὰν τελεία ἡ διάζευξις, καὶ τῆς κατὰ τὸν γάμον σχέσεως ἀναίρεσίς τε καὶ διάλυσις διὰ παντὸς τοῦ βίου. Πότε δὲ, καὶ ὁποτέρῳ τούτων χρῆσθαι δέον, ὑπὸ τοῦ κανονικοῦ δικαίου διδάσκεται. Οὐδέποτε δὲ ἐπιχειρεῖν ἔξεστι τοῖς συζύγοις χωρισμῷ ἀφ' ἑαυτῶν, χωρὶς τῆς προσηκούσης ἀρχῆς, ἥτις ἐπιμελῶς πρότερον ἐξέτασιν ποιεῖται, πρὶν ἢ πράξῃ τι ὡρισμένον περὶ αὐτῆς, ὡς γὰρ ἱερὰν τὴν τοῦ γάμου σχέσιν, καὶ ἀσφαλῆ δεῖ εἶναι, καὶ τῇ ἑκάστου γνώμῃ μὴ ἀφίεσθαι. Οὐδ' αὐτὴ δὲ ἡ ἀρχὴ, μὴ ζητηθείσης τῆς διαζεύξεως ὑπὸ τοῦ ἑτέρου, ἢ καὶ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, διαζεῦξαί τινα δύναται. Εἴ τις οὖν οἴεται δικαιοῦσθαι τὸν χωρισμὸν αἰτεῖν, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αἰτείτω μετ' ἐπιεικείας καὶ συγκαταβάσεως, καὶ μὴ ἐν τῇ ὁρμῇ τῆς ὀργῆς, ἵνα μὴ κίνδυνον τῷ ἀνθρώπῳ, ἢ τῇ δικαιοσύνῃ καὶ τῇ χρηστότητι ἐπαγάγῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

§. 23. *Περὶ τῶν ἀμοιβαίων καθηκόντων ά, τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, β΄, καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς.*

Τοῖς γονεῦσιν, ὡς κοινῇ ἀμφοτέρων γνώμῃ εἰς τὸ εἶναι τὰ τέκνα παράγουσι, καθῆκον αὐτοῖς καὶ ἐπιμελεῖσθαι, ὅπως ἡ δοθεῖσα αὐτοῖς ὕπαρξις ἀληθὴς γένηται εὐεργεσία, καὶ μὴ ἄχθος λυπηρόν· οὐ μόνον δὲ καθῆκον, ἀλλὰ καὶ δίκαιον καὶ φιλάνθρωπον. Ἀναγγέλλει δὲ τοῦτο ἡ ἄπλαστος φυσικὴ ὁρμὴ, ἧς τὴν φωνὴν καὶ οἱ ἄγριοι συνίασιν· ἀντιλαμβάνονται γὰρ κᾀκεῖνοι τῶν γεννωμένων, καὶ τρυφερῶς περιθάλπουσι καὶ τρέφουσι, μέχρις οὗ ἀντιλήψεως καὶ τροφῆς δέονται, πόσῳ δὴ μᾶλλον προσ-

ήκει τοῖς ἐν πολιτείᾳ καὶ ἡμερότητι βίου ζῶσι προσέχειν ταύτῃ καὶ ἀκολουθεῖν, ἐν οἷς καὶ ὑπὸ τοῦ λόγου ὑποστηρίζεταί τε καὶ κανονίζεται; Καὶ ἔγνωσαν μὲν πάντες ἄνθρωποι ἀπ' ἀρχῆς καὶ ὡμολόγησαν τὸ καθῆκον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ὁ θεῖος λόγος τρανώτατα τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ διακελεύεται, καὶ ἡ φυσικὴ τῶν παίδων ἀσθένεια τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ ἀποδείκνυσι· πάντων γὰρ μάλιστα ἐν ἀρχῇ τῆς ζωῆς δέονται τὰ τοῦ ἀνθρώπου τέκνα τῆς παρὰ τῶν ἄλλων θεραπείας καὶ ἀντιλήψεως, ὡς πάντων ἀσθενέστερα τῶν κτισμάτων βοηθεῖν ἑαυτοῖς, καὶ πλείονα χρόνον ἐν αὐτῇ διαμένοντα. Ὡς τοιαῦτα οὖν τῆς ἀνθρωπότητος μέλη, δικαίως τε καὶ εὐλόγως πάνυ τῆς παρὰ τῶν ἄλλων βοηθείας τε καὶ ἀντιλήψεως τῇ ἀκουσίᾳ αὐτῶν ἀσθενείᾳ ἀντιποιοῦνται, καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ τὸ καθῆκον ἐπίκειται τῆς ἀντιποιήσεως ταύτης ἐπακούειν καὶ τὸ ἱκανὸν ποιεῖν, ἢ τοῖς γονεῦσιν αὐτοῖς τοῖς τὸ πρῶτον τῆς ζωῆς σπέρμα οἰκείᾳ βουλήσει καταθεμένοις. Καὶ τὸ μὲν καθῆκον παρὰ πάντων γινώσκεται καὶ ὁμολογεῖται, ζητεῖται δὲ μόνον ἡ περίληψις αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτο τοίνυν φαμὲν, ὅτι ὀφείλεται τοῖς τέκνοις ά, ἡ συντήρησις· β́, ἡ τροφή· γ́, ὁ ἱματισμός· δ́, ἡ ἀναγκαία θεραπεία· έ, ἡ τοῦ ὅλου διάπλασίς τε καὶ διαμόρφωσις, ἵνα καὶ σῶμα καὶ πνεῦμα, ὅπερ δεῖ καὶ ὥρισται γενέσθαι, ἀναδειχθῶσιν, ἢ συντομώτερον φάναι, ὀφείλεται τοῖς τέκνοις ὑπὸ τῶν γονέων ἡ ἀνατροφή· αὕτη γὰρ πάντων τῶν εἰρημένων περιληπτική· καὶ ταύτης δὲ τὸ μὲν φυσικὸν, τὸ δὲ ἠθικὸν, εἴποι δ' ἄν τις καὶ πολιτικὸν καὶ θρησκευτικόν· τέλος δ' αὐτῇ τὸ τῇ ἀνθρωπότητι μέλη χρήσιμα περιποιῆσαι, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ θεῖον ἀφομοίωμα ἀνακαινίζειν. Καὶ ὁ καιρὸς δ' αὐτῆς, κατὰ τὴν τῆς παιδαγωγίας ἐπιστήμην, διαιρεῖται, ὅπως κατὰ τὴν χρείαν τῶν ἀνατρεφομένων, ὅτε μὲν τοῦ φυσικοῦ

μᾶλλον, ὁτὲ δὲ καὶ τοῦ ἠθικοῦ, ἔτι δὲ καὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ ἐπιμέλωνται. Καὶ πρῶτον μὲν καιρὸν τῆς ἀνατροφῆς λογίζονται, τὸν ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν ὑποστάσεως, μέχρις οὗ οἱ παῖδες λαλεῖν ἄρξωνται. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ χρόνῳ καθῆκόν ἐστι τῶν γονέων α', προσέχειν καὶ φυλάττεσθαι ἀπὸ πάντων, ὅσα ἂν αὐτοὺς ἀνεπιτηδείους καταστῆσαι δύναιντο εἰς τὴν γέννησιν βρεφῶν ὑγιῶν τε καὶ ῥωμαλαίων καὶ εὖ πεπλασμένων· τοιαῦτα δ' εἰσὶν αἱ σφοδραὶ παθήσεις καὶ ἐρεθισμοὶ τῆς ψυχῆς ὑπὸ θυμοῦ καὶ ὀργῆς καὶ λύπης καὶ τῶν τοιούτων, αἱ πολυφαγίαι καὶ πολυποσίαι, ἡ ἐκ τῆς περὶ τὰ ἀφροδίσια ἀκρασίας ἐξάντλησις τῶν κρατίστων τε καὶ εὐγενεστάτων χυμῶν καὶ δυνάμεων, τὰ δυστοκίαν ἐμποιοῦντα, καὶ ἐν τῷ τόκῳ, ἢ μετὰ τὸν τόκον, κίνδυνον τῇ ὑγιείᾳ ἢ τῇ ζωῇ ἐπάγοντα· β', ἐπιμελεῖσθαι πάντων τῶν πρὸς τὴν χρείαν καὶ τὴν ἀνάπαυσιν τῶν βρεφῶν ἀναγκαίων, οἷον κοιτίδος καθαρᾶς, τροφῆς ὑγιεινῆς τε καὶ προσφόρου, θερμάνσεως κ.τ.λ. περὶ τούτων διδάσκει εἰς πλάτος ἡ παιδαγωγία. Δεύτερος δὲ καιρὸς ὁρίζεται, ἀφ' οὗ ἂν οἱ παῖδες ἄρξωνται νοῦν ἴσχειν, καὶ τῷ λόγῳ χρῆσθαι, μέχρις ἂν εἰς τελείαν καὶ ἀνεξάρτητον χρῆσιν αὐτοῦ ἀφίκωνται. Κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τοῦτον σύμμικτον εἶναι δεῖ τὴν ἀνατροφὴν, ἤτοι φυσικὴν καὶ ἠθικὴν, καὶ νῦν μὲν ταύτης, νῦν δ' ἐκείνης μᾶλλον ἐπιμελητέον κατὰ τὴν χρείαν. Οὐ καλὸν δὲ ῥαδίως χερσὶν ἀλλοτρίαις ἐπιτρέπειν τὰ τέκνα, ἀλλ' αὐτοὺς, εἰ δυνατὸν, ὁδηγεῖν καὶ μορφοῦν· εἰ δὲ μὴ, προνοεῖν γοῦν ἐπιμελῶς περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου πράγματος· ἐκ γὰρ τῆς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὁδηγίας τε καὶ διευθύνσεως, ἥ τε πρόσκαιρος καὶ ἡ αἰώνιος αὐτῶν εὐδαιμονία ἤρτηται· ἐν ἀρχῇ γὰρ ἄμοιρα ὅλως εἰσὶ τὰ τέκνα μορφώσεως καὶ βίου ἀνθρωπίνου, καὶ οὐδένα κανόνα ἔχουσι φυλάττειν, οὐδὲ κίνδυνον οἴδασι φεύγειν, ἀλλὰ τῇ

συνετῇ ὁδηγίᾳ, καὶ τῇ διηνεκεῖ ἐπιστασίᾳ, καὶ διορθώσει κατὰ μικρὸν, εἰς ὃ προώρισται, προβαίνει. Τίς δ' ἂν ἄλλος βουληθείη μᾶλλον, ἢ δυνηθείη παρασχεῖν ταῦτα πάντα τοῖς παισὶν, ἢ οἱ γονεῖς αὐτῶν; τοῖς γὰρ ἀλλοτρίοις πολλάκις μὲν ἐλλείπει ἡ ἱκανότης καὶ ἡ ἀναγκαία γνῶσις, πολλάκις δὲ καὶ ἡ ἀγαθὴ θέλησις· διὸ καὶ οὐ χωρὶς ἀνάγκης ἐπιτρέπειν δεῖ ἄλλοις τὴν τῶν ἰδίων τέκνων ἀγωγὴν, οὐδ' οὕτω παντελῶς, ὥςτε μὴ καὶ αὐτοὺς συνεργεῖν τι.

§. 24. *Συνέχεια τοῦ αὐτοῦ.*

Ἐν μὲν οὖν τούτῳ τῷ χρόνῳ προσέχειν δεῖ μάλιστα, ἵνα μακρὰν τῶν παίδων ἀπελαύνωσι πᾶν τὸ τὴν ὑγιείαν, ἢ τὴν ζωὴν, ἢ τὸ σῶμα αὐτῶν βλάψαι δυνάμενον, παρέχωσι δὲ τὰ πρὸς ὑγιείαν, καὶ ἄσκησιν, καὶ εὐκαμψίαν τοῦ σώματος ἐπιτήδεια, καὶ τὰ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν εἰς ἐνέργειαν καὶ ἐπιμέλειαν κινοῦντα. καὶ ὅλως ἐν τῇ ἀγωγῇ ἀεὶ δεῖ τὴν μέσην βαδίζειν, μήτε πρὸς τὴν μικρολόγον στενοχωρίαν ἀποκλίνοντας, μήτε πρὸς τὴν τελείαν ἀμεριμνίαν, καὶ μήτε πρὸς τὴν ἄγαν μαλθακότητα, μήτε πρὸς τὴν σπαρτιατικὴν αὐστηρότητα, ἀλλ' ἀνάλογον ταῖς δυνάμεσι, καὶ τῇ ἡλικίᾳ, καὶ τοῖς πνευματικοῖς χαρίσμασι, καὶ σταθερὰν, καὶ ὁμαλὴν, καὶ κανόσι δεδοκιμασμένοις ἐπερειδομένην εἶναι δεῖ τὴν δίαιταν καὶ ἀγωγήν. Ἅμα δὲ δεῖ καὶ, τῆς ἡλικίας συγχωρούσης, διδάσκεσθαι τοὺς παῖδας οὐ μόνον τὰ τῇ ὑγιείᾳ τοῦ σώματος καὶ τῇ προσκαίρῳ αὐτῶν εὐτυχίᾳ ἐπιτήδεια, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸς τὴν κρείττονα κλῆσιν αὐτῶν φέροντα. Πρὸς ταῦτα πάντα συνεχῶς δεῖ τρέπειν τὴν προσοχὴν αὐτῶν, καὶ ἐν καιρῷ ἐθίζειν αὐτὰ καὶ φρονεῖν καὶ πράττειν κατὰ κανόνας, εἰ καὶ κατ' ἀρχὰς, οὐ συνίασι τὸν λόγον, δι' ὃν οὕτω δεῖ φρονεῖν καὶ πράττειν· κατὰ μικρὸν γὰρ,

ἀναπτυσσομένου τοῦ λογικοῦ, τὸ μηχανικῶς πράττειν παρέρχεται, ἡ δὲ περὶ τὸ λογίζεσθαι καὶ πράττειν εὐθύτης, ἔργον οὖσα πρότερον τυφλῆς συνηθείας, τῆς κατὰ γνώμην καὶ προαίρεσιν ἐνεργείας ὕστερον γίνεται. Καὶ ἐθίζειν δὲ χρὴ τοὺς παῖδας ἐν ἀρχῇ ὀρθῶς χρῆσθαι ταῖς εὐγενεστέραις τῶν αἰσθήσεων, οἷον τῇ ὁράσει, τῇ ἀκοῇ, καὶ τῇ γεύσει· οὕτω γὰρ ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ προσοχὴ καὶ ἡ διάκρισις ὀξύνεται καὶ ἀκονᾶται· καὶ τούτων τῇ ἀσκήσει ἀποχρώντως ἠκονημένων, καὶ τὰς τῶν πραγμάτων ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς διακρίνειν, τῶν δὲ καθ' ἑκάστην ὁρωμένων, ἢ ἀκουομένων, καὶ τῶν λεγομένων, ἢ πραττομένων, κατὰ μικρὸν ὀρθὴν τὴν γνῶσιν κτᾶσθαι, ὅπερ δὴ μεγάλην ἔχει ῥοπὴν πρὸς ὅλον τὸν βίον καὶ πρὸς τὴν τοῦ πνεύματος ἀνάπτυξιν καὶ τὴν τάσιν, πρὸς ἣν ὕστερον τείνει. Ἔτι δὲ δεῖ ἐν καιρῷ καὶ εἰς ἑαυτὰ καὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν αὐτενέργειαν τρέπειν τὴν τῶν παίδων προσοχὴν, ὥστε μανθάνειν κατὰ μικρὸν καὶ λέγειν καὶ πράττειν κατά τινας δεδοκιμασμένας καὶ ἀσφαλεῖς ἀρχάς· καὶ ἀνακρίνειν δ' αὐτοὺς περὶ τῶν λόγων, οὓς προφέρουσι, καὶ περὶ τῶν πράξεων, ἃς πράττουσιν, οἷαι δήποτ' ἂν ὦσιν, ἵνα γνῷ τις, εἰ ἀποχρώντως τὰ λεγόμενα καὶ πραττόμενα γινώσκουσιν, ἢ οὔ, καὶ ποῖα ταῦτα, ἵνα καὶ διορθοῦν ἔχῃ τὰ διορθώσεως δεόμενα, καὶ ὁδηγεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν φρόνησιν καὶ τὴν παραδοχὴν ὑγιεστέρων ἀξιωμάτων· οὕτω γὰρ καὶ τὸ ὑγιὲς φρόνημα αὐτῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ κατὰ τοῦ ψεύδους, ὑπὲρ τοῦ δικαίου καὶ κατὰ τοῦ ἀδίκου, ὑπὲρ τοῦ εὐπρεποῦς, καὶ κατὰ τοῦ ἀπρεποῦς, ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐγενείας τοῦ ἤθους ἐγείρεται καὶ κρατύνεται. Ἀσκεῖσθαι τοίνυν δεῖ, καὶ μάλιστα καθ' ὅσον εἰς τὴν τοῦ λογικοῦ χρῆσιν προβαίνουσιν, ἐν τῇ ὀρθῇ πάντων τούτων τιμῇ καὶ διακρίσει· χωρὶς γὰρ τῆς τοιαύτης ἀσκήσεως, οὐδ' ἑαυτοῖς ἐν τῷ βίῳ

ἔσονται χρήσιμοι, ὅτι ἡ γνῶσις μόνη φυσιοῖ κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον.

§. 25. Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις καὶ διδάσκειν αὐτοὺς χρὴ τοὺς λόγους δι' οὓς οὕτω καὶ οὐκ ἄλλως δεῖ καὶ φρονεῖν καὶ πράττειν, ὅτι οὐ τὸ πρόσκαιρον συμφέρον, οὐδὲ τὸ σωματικὸν ὄφελος, οὐδὲ τὴν ἐφετὴν ἡμῖν ἡδονὴν εἶναι δεῖ τὸ κινοῦν ἡμᾶς ἀφορμὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὸ δίκαιον, καὶ τὸ πρέπον ἐν τῷ διανοεῖσθαι καὶ λέγειν καὶ πράττειν, ἀλλὰ τὸ τῆς ἡμετέρας λογικῆς φύσεως ἀξίωμα, καὶ ὁ ὕψιστος ἡμῶν προορισμὸς, εἰς ὃν δεῖ ἐπείγεσθαι πάντας ἡμᾶς· καὶ ὅτι ἐν πάσῃ ἀρετῇ ἐξομοιοῦσθαι δεῖ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῷ πατρὶ ἡμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὁ δ' ἀπολειπόμενος τούτου, καὶ μὴ προβαίνων καθ' ἑκάστην πρὸς τὸ τέρμα, μεγίστην ἑαυτὸν ζημιοῖ ζημίαν εἰς τὸν αἰῶνα. Ταῦτά εἰσι τὰ πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἠθικότητα ἀληθῆ καὶ ἀσφαλῆ ἀξιώματα, ἐφ' οἷς οὐδέποτέ τις ἐρυθριάσει, ἀλλ' ἀεὶ καὶ πανταχοῦ φανεροῦν καὶ ὁμολογεῖν αὐτὰ δύναται, ὡς διατηροῦντα πανταχοῦ τὴν ἰσχὺν καὶ σταθερότητα αὐτῶν, αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτα ὄντα, καθάπερ καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ οὐσία καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἐξ ὧν λαμβάνονται. Ἀναγκαῖον δὲ τῇ χρηστῇ καὶ ἠθικῇ τῶν παίδων ἀγωγῇ συνεῖναι ἀχώριστον καὶ τὴν θρησκευτικὴν, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων δηλοῦται· χρηστότης γὰρ καὶ ἠθικότης, χωρὶς θρησκείας, οὐδέν εἰσιν, ἢ λέξεις κεναὶ χωρὶς ἐννοίας τε καὶ σημασίας. Ἐπεὶ δὲ ὁ Θεός ἐστιν ἀεὶ καὶ μένει τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεώς τε καὶ ἀγάπης κυριωτάτη ὑπόθεσις, ἀναγκαῖον καὶ τοὺς παῖδας ἐν καιρῷ μανθάνειν, κατὰ τὸ δυνατὸν, γινώσκειν τὸν Θεὸν, καὶ οἰκειοῦσθαι αὐτῷ, ὡς πανσόφῳ καὶ παναγάθῳ πατρὶ, τὰ πάντα γινώσκοντι, καὶ περὶ πάντων προνοοῦντι, καὶ πανταχοῦ τὸ ἄριστον διατάττοντι· ὑπὸ γὰρ τὴν εἰκόνα ταύτην ῥᾷστά τε καὶ ἀσμένως ἀντιλαμβάνονται καὶ οἱ παῖδες τῆς τοῦ Θεοῦ

ἰδέας, καὶ κατὰ πᾶσαν πεῖραν, καλλίστην τε καὶ σωτήριον ἔχει ῥοπὴν αὕτη εἰς πάντας ἀνθρώπους, ὡς ἐμποιοῦσα α', σέβας καὶ φόβον υἱοῦ πρὸς αὐτόν· β', πεποίθησιν σταθεράν· γ', ἀγάπην ζωηρὰν καὶ προσκόλλησιν ἐνδόμυχον εἰς αὐτὸν, καὶ ὅλως ὅλον τὸ τοῦ ἀνθρώπου φρόνημα μέγα καὶ κράτιστον ζωοποιοῦσα. Διὰ τοῦτο καὶ γνωρίζειν ἐν καιρῷ τοῖς παισὶ τὴν τοῦ Θεοῦ ἰδέαν, καὶ προσοικειοῦν αὐτῇ αὐτοὺς ὀφείλουσι, καὶ διδάσκειν τὰ πάντα εἰς αὐτὸν ἀναφέρειν, καὶ πάντα ἐξ αὐτοῦ παράγειν, καὶ θεωρεῖν αὐτὸν, καὶ λατρεύειν, ὡς ἀόρατον μὲν αὐτὸν ὄντα, ὁρῶντα δὲ πάντα καὶ ἀνταμείβοντα· ἐν γὰρ τῷ Θεῷ μόνῳ εἴη ἂν καὶ χρηστότης ἀσφαλής τε καὶ μόνιμος, χωρὶς δ' αὐτοῦ, οὔτε μέτρον αὐτῆς ἀσφαλὲς, οὔτε αἴτιον ζωοποιοῦν, οὔτε τέλος καὶ ὄφελος αὐτῆς μέγα ὑπάρχει. Τὸ δὲ κατὰ τὴν θρησκείαν, ἐπιμελεῖσθαι δεῖ αὐτῶν ἐξ ἀρχῆς, ὅπως τὸ πρᾶγμα αὐτὸ ἀπὸ τοῦ ἁπλοῦ τύπου, καὶ τὴν οὐσίαν ἀπὸ τῆς ψευδοῦς ἐπιφανείας, διακρίνειν ἔχωσι· πάντα γὰρ δεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ περιλαμβάνειν τὴν θρησκείαν καὶ ζωοποιεῖν, καὶ φρόνημα καὶ πρᾶξιν ἐν πᾶσιν ὁρίζουσαν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ ἰδέαν ἐν πᾶσιν εἶναι τῷ ἀληθινῷ προσκυνητῇ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀρχέτυπον καὶ σκοπόν· τὸ γὰρ ἦθος καὶ ἡ χρηστότης τοῦ ἀληθινοῦ προσκυνητοῦ ἐν τούτῳ μάλιστα φανεροῦται, ἐν τῷ σπουδάζειν, ἵνα, ἣν ἔχῃ περὶ Θεοῦ ἰδέαν, ὡς τῆς ὑψίστης σοφίας καὶ ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης καὶ ἁγιωσύνης, ταύτην ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ, ὅσον ἐφικτὸν, δηλοῖ. Καὶ τὸ φύσει δ' αὐτῶν φιλομαθὲς ἀναγκαῖόν ἐστιν ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ διατρέφειν καὶ ὑποθάλπειν, οὐ μέν τοι πλέον τοῦ προσήκοντος τοῖς τηλικούτοις, οὐδ' ἀποστοματισμοῖς μακροῖς καὶ συνεχέσιν ἐπιβαρύνειν αὐτούς· οὐδὲν γὰρ ὄφελος τῶν ἀδιανοήτων αὐτοῖς λέξεων, ἀλλ' ἡ οὕτω περιποιηθεῖσα ἐ-

πιστήμη χωρὶς πνεύματος καὶ ζωῆς ἐστί. Καὶ τούτῳ δὲ μάλιστα δεῖ προσέχειν ἐν τῇ τῆς θρησκείας διδασκαλίᾳ· ἡ γὰρ τοιαύτη ἀμεθοδία ἀηδίαν κοινῶς πρὸς αὐτὴν ἐμποιεῖ, καὶ προσκυνητὰς ψυχροὺς καὶ ὑποκριτὰς ἀποφαίνει τοὺς παῖδας, πολλάκις δ' ἐπὶ τέλους, καὶ μῖσος ἐντίκτει, καὶ καταφρόνησιν τῆς θρησκείας.

§. 26. Καὶ τηρεῖν δὲ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ τοὺς παῖδας δεῖ, πρῶτον μὲν, ἀπὸ τῶν φυσικῶν τῆς ὑγιείας καὶ εὐεξίας τοῦ σώματος κινδύνων, εἶτα δὲ, καὶ ἀπὸ τοῦ τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς μιάσματος· τὸ γὰρ φιλομαθὲς καὶ φύσει μιμηλὸν ζωηρότατον πέλει τοῖς τηλικούτοις, καὶ ῥᾷστα, ἃ ἂν βλέπωσι καὶ ἀκούωσι, μανθάνουσί τε καὶ μιμοῦνται· ὅπερ ἔχει μέν τι καὶ ἀγαθοῦ, ἔχει δ' ὅμως καὶ κίνδυνον οὐ μικρόν· εἰ μὲν γὰρ ἐν χρηστοῖς τε καὶ ἀγαθοῖς ἀνθρώποις διάγουσι, ταχέως αὐτοὺς εἰς μόρφωσιν ἄγει· ἐὰν δὲ φαῦλα ἀκούωσι καὶ ὁρῶσι, τάχιστα καὶ διαφθείρονται. Τὸν δὲ κίνδυνον ἐπάγει τοῖς τηλικούτοις μάλιστα ἡ τῶν ἀῤῥένων καὶ θηλέων ἀφύλακτος συναναστροφὴ, ἡ μετ' ἀλλήλων ἢ μετὰ τῶν θεραπόντων συγκοίμησις, αἱ τῶν σκαιῶν καὶ φαύλων ἀνθρώπων ἄσεμνοι καὶ αἰσχραὶ ὁμιλίαι καὶ τὰ παραδείγματα, καὶ αἱ τῶν ἐνηλίκων ἐλεύθεραι ἐπὶ παιδιᾷ ἀναστροφαὶ, αἱ δημόσιαι ὀρχήσεις,' ὑπὸ τῶν παίδων θεωρούμεναι, καὶ τελευταῖον λόγοι καὶ ἔργα ἀσεβείας καὶ αἰσχρότητος ἄλλων. Οὐκ ἀδιάφορον δὲ πρὸς τὴν πλάσιν τοῦ ἤθους καὶ ἡ τῆς ἀγωγῆς μέθοδος· εἰ μὲν γὰρ ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὠφελίμου καὶ τιμίου ὁρμᾶται καὶ διευθύνεται, χρήσιμοι μὲν καὶ δραστήριοι ἀποβαίνουσιν οἱ οὕτως ἀνατρεφόμενοι, οὐχὶ δὲ καὶ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι, ὥστε τἀγαθὸν αἱρεῖσθαι ἀεὶ καὶ πανταχοῦ, κἂν μὴ ὑπ' ἄλλων θεωρῶνται, ἀλλὰ μόνην τὴν ἑαυτῶν συνείδησιν καὶ τὸν Θεὸν μάρτυρα τῶν πράξεων αὐτῶν ἔχωσιν. Εἰ δέ τις τῇ ἀρχῇ

τῆς εὐδαιμονίας πρὸς τὴν ἀγωγὴν χρήσαιτο, μαλθακὴ τότε γίνεται, καὶ τὸ μὲν σῶμα ἐξασθενεῖ, τὸ δὲ πνεῦμα διαστρέφει, καὶ ὅλον τὸν ἄνθρωπον ἀνεπιτήδειον ἀποφαίνει εἰς τὸ ἐνεργεῖν τὰ τῆς ἀρετῆς καθήκοντα, ἢ ἀναλαμβάνειν καὶ βαστάζειν βαρέα καὶ διαρκῆ ἔργα. Ἡ δ' ἀρετὴ δι' ἀγῶνος κατορθουμένη, θάῤῥους δεῖται, καὶ ἰσχύος, καὶ καρτερίας, ἅπερ οὐκ ἔνεστι τῷ ἐν μαλθακότητι κατὰ τὸ θέλημα τῆς σαρκὸς τραφέντι καὶ αὐξηθέντι.

§. 27. *Περὶ τοῦ τρίτου χρόνου τῆς ἀγωγῆς.*

Ὁ χρόνος οὗτος ἄρχεται μὲν ἀπὸ τῆς τελείας χρήσεως τοῦ λογικοῦ τῶν παίδων, λήγει δὲ, ὅταν ὅλως τῆς πατρικῆς ἐξουσίας τε καὶ κηδεμονίας ἀπολυθῶσιν. Ὅσον δ' ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ εἰς ἡλικίαν καὶ ἀληθῆ μόρφωσιν προκόπτουσι, τοσοῦτον καὶ τὴν τῆς ἀγωγῆς μέθοδον χρὴ μετριάζειν, καὶ φιλικὸν ὕφος ἀναλαμβάνειν, μηδ' ἀπαιτεῖν ἔτι παρὰ τῶν παίδων, ὡς ἐν τῷ προτοῦ χρόνῳ, ὑπακοὴν αὐστηρὰν, ἀλλὰ πολλὰ καὶ τῷ λογισμῷ καὶ τῇ διακρίσει αὐτῶν ἐᾷν, ἵνα καὶ ἰδεῖν ἔχῃ τις, πῶς ἂν ἐν ταῖς διαφόροις περιστάσεσι πολιτεύσαιντο. Καὶ εἰ μὲν ἴδοιεν, ὅτι οὐ καλῶς, οὐδ' ὡς προσεδόκησαν, ὁδηγεῖν αὐτοὺς χρὴ καὶ διευθύνειν, οὐ μὴν ἔτι ὡς ἐξουσίαν ἔχοντας δεσποτικὴν, ἥκιστα δὲ ἀπειλαῖς τε καὶ ῥαβδισμοῖς, ἀλλὰ νουθεσίαις τε καὶ παραινέσεσιν. Οὕτω τοῦ πράγματος ἡ φύσις ἀπαιτεῖ· ὡς γὰρ λογικοὶ, καὶ τὴν ἑαυτῶν συνειδότες ἀξίαν, καὶ λογικῶς ὁδηγεῖσθαι βούλονται· πρὸς δὲ τὸν βίᾳ καὶ αὐστηρότητι ἀναγκάζοντα βιαίως ἐπανίστανται. Ἐν μὲν οὖν τούτῳ τῷ χρόνῳ οὐκ ἄνευ ἀνάγκης πρὸς βίαν δεῖ τοῖς παισὶ χρῆσθαι· εὐερέθιστοι γὰρ οἱ τηλικοῦτοι, καὶ ῥαδίως κατεξανίστανται· ἐὰν δὲ καὶ βίᾳ χρήσασθαί ποτε ἀναγκαῖον δοκῇ πρὸς τοὺς τηλι-

κούτους, μετὰ καταστολῆς φανερᾶς τοῦ πάθους γινέσθω, μηδαμῶς τῆς τε ἐπιεικείας, καὶ τῆς δικαιοσύνης, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας παρορωμένης· οὐδὲν γὰρ ἄλλο τοσοῦτον ἰσχύει, ὡς ἡ πεῖρα διδάσκει, ἀπεῶσαι πᾶσαν ἀγάπην καὶ σέβας ἀπὸ τῆς ψυχῆς τῶν παίδων, ὅσον τὸ τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς ὁρᾷν, κακῶς αὐτοῖς καὶ μετ' ὀργῆς χρωμένους, καὶ οὐκ ἔτι διὰ παντὸς τοῦ βίου τῆς ὕβρεως ἐπιλανθάνονται, ἀλλὰ δυσπιστία τις καὶ ἀποστροφὴ, καὶ καταφρόνησις ἀνεξάλειπτος ἐμφύεται αὐτῶν τῇ ψυχῇ. Ἀλλ' οὐδ' αὖ ἀνέτους παντάπασιν ἐᾷν ἐκ συγκαταβάσεως καὶ ἁπλότητος δεῖ, ἀλλ' ἐπαγρυπνεῖν ἐπὶ τὰς ἐπιθυμίας, καὶ τὰ ἔργα, καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὰς φιλίας καὶ τὰς συνηθείας, καὶ μηδαμῶς ἀπολείπεσθαι τοῦ κατέχειν αὐτοὺς ὑπὸ ἐπιστασίαν τινὰ καὶ τάξιν.

Πάντα οὖν ταῦτα ὀφείλονται τοῖς τέκνοις ὑπὸ τῶν γονέων, διά τε τὴν ὑψηλὴν ἀξίαν καὶ τὴν κλῆσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει, καὶ διὰ τὸ φύσει ἀδύνατον τῶν παίδων, ἄνευ τῆς λογικῆς ἀγωγῆς, εἰς αὐτὴν ἀφικέσθαι. Συνάπτοντες γὰρ προαιρετικῶς οἱ γονεῖς τὸν γάμον, ὁμολογοῦσι τοῖς ἔργοις, ὅτι τῇ αὐξήσει καὶ τῇ συντηρήσει τῆς ἀνθρωπότητος συντελέσουσιν, ὅπερ οὐκ ἂν ἄνευ τῆς τῶν εἰρημένων καθηκόντων ἐκτελέσεως γένοιτο· τὸ γὰρ γεννᾷν, χωρὶς τοῦ τρέφειν τὰ γεννηθέντα, οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλ' οὐδὲ τὸ τρέφειν, ἄνευ τοῦ περιποιεῖσθαι αὐτὰ διὰ τῆς λογικῆς ἀγωγῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ τῆς φύσεως δημιουργὸς τηλικαύτην ἐνέσταξε ταῖς τῶν γεννητόρων ψυχαῖς πρὸς τὰ τέκνα στοργὴν καὶ κλίσιν, συνωθοῦσαν αὐτοὺς εἰς τὴν τῶν εἰρημένων καθηκόντων ἐκτέλεσιν, εἰ μὴ βιαίως ἀνθίστανται· ἀλλὰ καὶ τοῖς τέκνοις ἰσχυρὰν ἐνέβαλε τὴν κλίσιν πρὸς τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς· καὶ αὕτη ἡ ἀμοιβαία σφοδρά τε καὶ τρυφερὰ

κλίσις τὸν ἥδιστον καὶ εὐποιητικώτατον ἀποτελεῖ σύνδεσμον, ὅς συνέχει τούς τε γονεῖς πρὸς τὰ τέκνα, καὶ ταῦτα πάλιν πρὸς ἐκείνους, ὥστε θηριωδία ὀρθῶς νομίζεται ἡ τοῦ συνδέσμου τούτου διάλυσις. Καθάπερ δὲ ἐν ἀρχῇ εἴρηται, καὶ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀνωμολόγηται, καὶ ὑπὸ τοῦ θείου λόγου κεκύρωται ταῦτα τὰ τῶν γονέων πρὸς τοὺς ἑαυτῶν παῖδας καθήκοντα· « Παίδευε υἱόν, καὶ ἀγαπήσει σε, καὶ δώσει κόσμον τῇ σῇ ψυχῇ » (α), « Οἱ πατέρες, φησί, μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου » (β). Ὁ δὲ σοφὸς Σειρὰχ ἀποφαίνεται οὕτω, « Κρεῖσσον εἷς υἱὸς δίκαιος, ἢ χίλιοι ἀσεβεῖς· κρεῖσσον ἄτεκνον θανεῖν, ἢ ἀσεβῆ τέκνα ἔχειν » (γ). Καὶ ἐκ τῶν νόμων ἄρα τῆς φύσεως, καὶ ἐκ τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ δηλοῦται τρανῶς τὸ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καθῆκον, ὅτι οὐκ ἀρκεῖ μόνον τῆς ζωϊκῆς ἀνατροφῆς ἐπιμελεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ τῆς λογικῆς ἀγωγῆς τῆς τῇ ἀξίᾳ καὶ τῇ κλήσει αὐτῶν προσηκούσης, καὶ τοῦτο πράττειν, μέχρις ἂν δυνηθῶσι δι' αὐτῆς, καὶ φρονεῖν, καὶ λέγειν, καὶ πράττειν ἀφ' ἑαυτῶν κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν κλῆσιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πρὸς τὸ κράτιστον τέλος προβαίνειν τε καὶ προσεγγίζειν. Διὸ καὶ οὐχ ὅλον ἐπράχθη τὸ καθῆκον, ἐὰν φροντίζωσι μόνον, ὅπως φιλόπονά τε καὶ ἐπιτήδεια ἐν τῷ παρόντι βίῳ καὶ τῇ πολιτείᾳ γένωνται, καὶ ἄφθονον αὐτοῖς περιουσίαν καταλίπωσιν, ἀλλὰ καὶ περαιτέρω δεῖ προβαίνειν τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀγωγήν, ἵνα κρείττων ᾖ τῆς τῶν κτηνῶν, καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἐντελῶς ἁρμόττουσα· ὁ γὰρ ἄνθρωπος, ὡς ἐκ ψυχῆς τε καὶ σώματος συνιστάμενος, ἔστι μὲν αἰσθητικόν, ἔστι δ' ὅμως καὶ λογι-

(α) Παροιμ. κθ'. 17. (β) Ἐφ. ς', 4. (γ) Σειρ. ις'.

κὸν ζῶον, καὶ ἐτέθη ἐπὶ τῆς γῆς, οὐχ ἵνα, διαμείνας ὀλίγον χρόνον ἐπ' αὐτῆς, ὕστερον εἰς τὸ μηδὲν ἐπανέλθοι, ἀλλ' ἵνα, ὡς ἀφθάρτου τε καὶ ἀθανάτου φύσεως μετειληφὼς, εἰς ἀφομοίωμα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς γίγνοιτο, καὶ διὰ πάσης τῆς αἰωνιότητος τὴν τῆς θείας εἰκόνος ἀνάπτυξίν τε καὶ διαμόρφωσιν προάγοι· τῆς δ' ἐπιτυχίας τοῦ κρατίστου τούτου τέλους τὴν ἀγωγὴν χρὴ ποιῆσαι τὴν ἀρχὴν καὶ τιθέναι τὸν θεμέλιον. Τοῦτο οὖν ἔργον ἐστὶ τῶν γονέων τὸ κυριώτατον, τὰ δ' ἄλλα πάντα ἐπουσιώδη, καὶ οἱονεὶ βοηθήματα πρὸς αὐτό.

§. 28. *Καθήκοντα τῶν παίδων πρὸς τοὺς γονεῖς.*

Ὥσπερ τοῖς γονεῦσι πρὸς τὰ τέκνα, οὕτω πάλιν καὶ τοῖς τέκνοις πρὸς τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς εἰσιν ἴδιά τινα καθήκοντα, ἐκ τῆς πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν σχέσεως καὶ ταῦτα γεννώμενα. Κυριώτατα δὲ τούτων εἰ.ι, ά, σέβας ἴδιον καὶ τιμὴ πρὸς αὐτούς· β', ἀγάπη θερμὴ καὶ προσκόλλησις σταθερὰ πρὸς αὐτούς· γ', ἑκούσιος καὶ πρόθυμος ὑπακοὴ τῷ θελήματι αὐτῶν· δ', εὐγνωμοσύνη ζωηρὰ καὶ ἐνεργός. Ἐν τούτοις ἔνεστι πᾶν, ὅπερ οἱ μὲν γονεῖς αἰτεῖν παρὰ τῶν τέκνων δικαιοῦνται, τὰ δὲ τέκνα τοῖς γονεῦσι παρέχειν προθύμως τε καὶ ἀγογγύστως ὀφείλουσι· τοῖς πᾶσι μὲν γὰρ πάντα ἄνθρωπον, διὰ τὴν αὐτοῦ ἀξίαν, σέβεσθαι καὶ τιμᾶν καθῆκόν ἐστι, τὸ δὲ πρὸς τοὺς γονεῖς σέβας καὶ τὴν τιμὴν ἐξαίρετα καὶ ἱερώτατα καὶ ἀπαραβίαστα εἶναι δεῖ, διὰ τοῦτο, ὅτι γονεῖς, καὶ ὅτι τὸν πλεῖστον τοῦ βίου καταναλίσκοντες, περὶ τῆς προσκαίρου καὶ αἰωνίου εὐδαιμονίας τῶν τέκνων μεριμνῶσι καὶ μοχθοῦσιν. Ἐκ τούτου καὶ ἡ θεία ἐντολὴ, « Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου » ἣ προστίθησιν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς « ὁ κα-

κολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τελευτάτω» (α)· ἔτι δὲ μᾶλλον ὁ καὶ πλέον τι καταφρονῶν ἢ ἀτιμάζων αὐτούς. Καὶ ἡ μὲν τιμὴ ἐν τῇ πάντων τῶν ἀποφατικῶν καθηκόντων ἐκτελέσει δηλοῦται, τὸ δὲ σέβας, ὡς τιμῆς κρεῖσσον, προσήκει μὲν πᾶσι, τὸ δὲ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς ἐστιν ἡ εὐλάβεια καὶ προσοχὴ εἰς τὸ ἀπέχειν πάντων, ἃ ἂν ὀχληρά πως αὐτοῖς ᾖ, ἢ ὄνειδος φέρῃ. Ἡ δὲ ἀγάπη ἐν τῷ ἐπιτελεῖν πάντα τὰ καταφατικὰ καθήκοντα μετὰ χαρᾶς δείκνυται· σπουδὴ γάρ ἐστι τοῦ πράττειν πάντα τὰ τοῖς γονεῦσιν ἀρεστά· καὶ ζωηρὰ δὲ καὶ τρυφερὰ λέγεται, ὅταν ἐξ εὐνοίας, καὶ μετὰ φιλοφροσύνης καὶ προθυμίας ἐνεργῇ ταῦτα, καὶ προλαμβάνῃ, ἐρευνῶσα καὶ ἀνιχνεύουσα τὰς ἐκείνων ἐπιθυμίας, καὶ μὴ ἐπιταγὰς καραδοκοῦσα, ἵνα τι τῶν ἐφετῶν αὐτοῖς πράξῃ. Καὶ ἡ ὑπακοὴ δὲ εἰς τὰς παραινέσεις καὶ συμβουλὰς τῶν γονέων περὶ τῆς χρηστῆς διαγωγῆς, καὶ περὶ τῆς κατ' οἶκον εὐταξίας τε καὶ φιλοπονίας, ἀναφέρεται. Δεῖ δὲ ταύτην πρόθυμον καὶ ἀγόγγυστον, καὶ ἀκριβῆ, καὶ καρτερικὴν εἶναι, ἵνα μὴ ἀφορμὴν λύπης παρέχωσι τοῖς γονεῦσιν. Οὕτω διακελεύεται ὁ θεῖος Παῦλος, «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον ἐν Κυρίῳ» (β). Ὁ δὲ Θεὸς καὶ σωτὴρ ἡμῶν τῷ ἰδίῳ μᾶλλον παραδείγματι, ἢ τοῖς λόγοις τὸ καθῆκον τοῦτο συνέστησε, «Καὶ ἦν, φησιν, ὑποτασσόμενος τοῖς γονεῦσιν αὐτοῦ» (γ). Φησὶ δὲ καὶ ὁ Σολομῶν περὶ τούτου, «Ἄκουε υἱὲ παιδείαν πατρός σου, καὶ μὴ ἀπώσῃ θεσμοὺς μητρός σου· στέφανον γὰρ χαρίτων δέξῃ σῇ κορυφῇ, καὶ κλοιὸν χρύσεον περὶ σῷ τραχήλῳ. Υἱέ! μή σε πλανήσωσιν ἄνδρες ἀσεβεῖς, μηδὲ βουληθῇς, ἐὰν παρακαλέσωσί σε λέγοντες, ἐλθὲ μεθ' ἡμῶν

(α) Ματθ. ιέ Δ. (β) Κολ. γ'. 30. (γ) Λουκ. β'. 51.

κοινώνησον αἵματος, κρύψωμεν δὲ εἰς γῆν ἄνδρα δίκαιον ἀδίκως, καταπίωμεν δὲ αὐτὸν, ὥσπερ ᾅδης, ζῶντα... τὴν κτῆσιν αὐτοῦ τὴν πολυτελῆ καταλαβώμεθα, πλήσωμεν δὲ οἴκους ἡμετέρους σκύλων, τὸν δὲ σὸν κλῆρον βάλε ἐν ἡμῖν, κοινὸν δὲ βαλάντιον κτησώμεθα πάντες, καὶ μαρσίπιον ἓν γενηθήτω ἡμῖν κ.τ.λ. Υἱέ μου! μὴ πορευθῇς ἐν ὁδῷ μετ' αὐτῶν, ἔκκλινον τὸν πόδα σου ἐκ τῶν τρίβων αὐτῶν· οἱ γὰρ πόδες αὐτῶν εἰς κακίαν τρέχουσι, καὶ ταχινοί εἰσι τοῦ ἐκχέαι αἷμα. Αὐτοὶ γὰρ οἱ φόνου μετέχοντες, θησαυρίζουσιν ἑαυτοῖς κακὰ, ἡ δὲ καταστροφὴ ἀνδρῶν παρανόμων κακή (α).» Κορωνὶς δὲ πάντων τῶν πρὸς τοὺς γονεῖς καθηκόντων τυγχάνει ἡ εὐγνωμοσύνη, προθυμία τις οὖσα ἐνεργὸς καὶ δραστήριος τοῦ ἀνταποδοῦναι καλὰ τοῖς γονεῦσι τροφεῖα, ἐφ' οἷς τοσοῦτον ἐμόχθησαν ἐν ἀγάπῃ καὶ στοργῇ πρὸς τὰ τέκνα. Ἄρχεσθαι δὲ δεῖ ταύτην εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τῶν παίδων ἐνηλικιώσεως, καὶ διὰ παντὸς τοῦ βίου διαμένειν, ἔργοις τε καὶ λόγοις πρὸς τοὺς γονεῖς, μέχρις ἂν οὗτοι ἐν τῷ βίῳ διατελῶσι, δεικνυομένην, μάλιστα δὲ τῇ προθύμῳ βοηθείᾳ, ἐὰν ἐκ τοῦ γήρως, ἢ ἐκ πενίας καὶ ἄλλων δυστυχημάτων, χρήζωσι ταύτης οἱ γονεῖς, ἔτι δὲ καὶ τῷ πιστεύειν ἀδόλως τοῖς γονεῦσι, καὶ συμβουλεύεσθαι εἰλικρινῶς ἐν τοῖς σπουδαιοτάτοις μετ' αὐτῶν, κἂν ἀπηλλαγμένοι ὦσιν ἤδη τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, καὶ τῷ συμμετέχειν αὐτοῖς τῶν τε ἡδέων καὶ τῶν λυπηρῶν ἐπίσης, καὶ ἀνέχεσθαι συγκαταβατικῶς, ἐὰν ὑπὸ τοῦ γήρως δυσκόλως τε καὶ ἀσθενῶς ἔχωσιν. Ὑπόδειγμα δὲ καὶ τούτου, καθάπερ καὶ πασῶν τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἔδωκεν ἡμῖν ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὃς κἂν τῇ ἐσχάτῃ ὥρᾳ καὶ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ προσηρτη-

(α) Παροιμ. ζ'. 7—18.

μένος, ἐφρόντιζε περὶ τῆς μητρός (α). Τὸ δὲ πρὸς τοὺς γονεῖς ὀφειλόμενον σέβας καὶ ἡ ἀγάπη καὶ ὑπακοὴ καὶ πρὸς τοὺς πάππους, καὶ τοὺς ἄλλους προγόνους, καὶ παιδαγωγοὺς καὶ διδασκάλους καὶ κηδεμόνας, ἐὰν ὦσι τοιοῦτοι, ὀφείλονται. Ὅλως δ' εἰπεῖν, εἴτι μέλλοι ἀγαθὸν ἔσεσθαι ἐκ τῶν τέκνων, ἀναγκαῖον ἐπιμελεῖσθαι σπουδαίως τοὺς γονεῖς ἐν καιρῷ, μηδὲν παραλείποντας, τῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς καὶ παιδείας, ἀλλ' ὅμως καὶ τὰ τέκνα ὀφείλουσι προθύμως ὑπακούειν, καὶ μηδὲν παραλείπειν τῶν, ἃ ἂν ῥᾴδιον καὶ εὐμαρὲς τὸ τῆς ἀγωγῆς πολύμοχθον ἔργον καθιστῶσι· ταῦτα δ' εἰσί, μετὰ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων καθηκόντων, καὶ ἡ προθυμία καὶ ἡ φιλοπονία· οὕτω γὰρ ἡ ἀμοιβαία καὶ τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων εὐδαιμονία προάγεται, ἡ ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἐφικτή, καὶ ἡ μακαρία ἐλπὶς τῆς αἰωνίου σωτηρίας γεννᾶται καὶ στηρίζεται.

§. 29. *Περὶ τῆς τοῦ οἰκοδεσπότου καὶ τῶν οἰκετῶν σχέσεως, καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀμοιβαίων καθηκόντων.*

Ἡ τῶν οἰκετῶν καὶ τοῦ οἰκοδεσπότου σχέσις, καί τοι κοινοτάτη, οὐχ οὕτως οἰκεία καὶ σταθερὰ εὑρίσκεται, ὥσπερ ἡ ἐκ τοῦ γάμου. Καὶ οἰκοδεσπότης μέν ἐστιν ὁ πατήρ, ἡ δὲ μήτηρ οἰκοδέσποινα, οἰκέται δὲ πάντες οἱ διὰ ῥήτρας, ἢ συμβολαίου ἐπὶ χρόνον ὡρισμένον, ἢ καὶ ἀόριστον τὴν θεραπείαν τοῦ οἴκου ἀναδεχόμενοι. Καὶ ἐκ ταύτης οὖν τῆς σχέσεως δικαιώματά τε καὶ καθήκοντα ἀμφοτέροις, τοῖς τε κυρίοις, φημί, καὶ τοῖς οἰκέταις, γεννῶνται, ἀνάλογα ταύτῃ ἀκριβῶς κατὰ τὴν ῥήτραν ἢ τὸ συμβόλαιον. Καὶ τοῦ μὲν οἰκοδεσπότου καθήκοντα τὰ

(α) Ἰωαν. ιθ'. 26. 27·.

κυριώτατα εἰσι α΄, ἡ τῶν προσώπων ἐκλογή· β΄, τὸ συμβάλλεσθαι αὐτοῖς· γ΄, τὸ χρῆσθαι μέχρις ἂν παρ᾽ αὐτῷ διαμένωσι κατὰ τὴν ῥήτραν καὶ τὸ συμβόλαιον. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἐκλογῇ, τοὺς δεδοκιμασμένους ἐπὶ χρηστότητι τοῦ ἤθους, καὶ δεξιότητι καὶ προθυμίᾳ τοῦ ἐπιτελεῖν τὰ ἐπιτρεπόμενα αὐτοῖς ζητεῖν· εἰ γὰρ μὴ ὁ οἰκοδεσπότης ἐπιβλέποι ταῦτα, οὐ μικρὸς ὁ κίνδυνος, μὴ καὶ τὰ τέκνα καὶ οἱ λοιποὶ τῶν οἰκείων, ἐκ τῆς διαφθορᾶς τοῦ ἀχρείου δούλου μιανθῶσιν, ἢ καὶ κινδυνεύει ἀποβαλεῖν τοὺς παραληφθέντας πρὸ καιροῦ, διὰ τὸ ἀνεπιτήδειον αὐτῶν καὶ τὸ ἀπρόθυμον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν, ὅπερ καὶ τῷ οἰκοδεσπότῃ ὀχληρὸν, καὶ τῷ οἰκέτῃ πολλάκις ἐπιζήμιον, καὶ ἀμφοτέροις λυπηρὸν ἀποβαίνει. Ἐν δὲ τοῖς συμβολαίοις, καθῆκόν ἐστι, α΄, ἀναλογίαν τινα σταθερὰν τῆς ἀντιμισθίας πρὸς τὰ ἔργα, ἃ ἐπιτρέπεται τῷ οἰκέτῃ, τηρεῖν· β΄, μὴ ὑπὲρ τὸ δέον ἀναγκάζειν τοὺς ἐπὶ μισθῷ οἰκέτας εἰς εὐτελῆ ἀντιμισθίαν· γ΄, ἐμμένειν πιστῶς τῇ ἐπαγγελίᾳ, καὶ πλέον τι τοῦ ἐπηγγελμένου ποιεῖν, ἐὰν οἱ ὑπόμισθοι προθύμως τε καὶ πιστῶς τὰ ἑαυτῶν χρέη ἐπιτελῶσι· δ΄, μὴ πρὸ τοῦ ὁρισθέντος καιροῦ, χωρὶς ἀποχρῶντος λόγου, τοὺς ἅπαξ παραληφθέντας ἀπολύειν. Ταῦτα δεῖ ἐν τοῖς συμβολαίοις τηρεῖσθαι. Ἄλλως δὲ ἀκουέτωσαν τῆς θείας φωνῆς διακελευομένης οὕτως: « Οὐκ ἀποστερήσεις μισθὸν πένητος καὶ ἐνδεοῦς ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου, ἢ ἐκ τῶν προσηλύτων τῶν ἐν ταῖς πόλεσί σου· αὐθημερὸν ἀποδώσεις τὸν μισθὸν αὐτοῦ· οὐκ ἐπιδύσεται ὁ ἥλιος ἐπ᾽ αὐτῷ, ὅτι πένης ἐστὶ, καὶ ἐν αὐτῷ ἔχει τὴν ἐλπίδα » (α), ἀλλὰ καὶ ἀπειλούσης τοῖς ἀπειθέσιν οὕτως, « Ἰδοὺ ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ᾽ ὑμῶν, κράζει, καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου

(α) Δευτερ. κδ΄. 15.

Σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν » (α). Ἔτι δὲ καὶ ἐν τῇ χρήσει τῶν οἰκετῶν κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ὑπουργίας, οὐδέποτε ἐπιλανθάνεσθαι χρὴ τοὺς δεσπότας, ά, ὅτι ἄνθρωποι καὶ οἱ οἰκέται εἰσὶ, καὶ ὡς τοιούτοις χρῆσθαι μετὰ φειδοῦς καὶ ἀγάπης ὡς ἐν Χριστῷ ἀδελφοῖς, καὶ τὸν αὐτὸν Θεὸν καὶ πατέρα ἐν οὐρανοῖς ἔχουσιν, ὃν καὶ αὐτὸς ὁ οἰκοδεσπότης. Ἔτι δὲ, β', μηδὲν αὐτοῖς φαῦλον, ἢ κακόηθες ἐπιβάλλειν, ἀλλὰ μηδὲ παρορᾷν μηδενὸς, ἐκ τῆς ἄγαν πρᾳότητος ἢ ὑπεροψίας, ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἢ ἐκτὸς τῆς οἰκίας, ὑφ' οὗ ἂν εἰς πειρασμὸν ἐμπέσοιεν· γ', καὶ παρέχειν δὲ, κατὰ τὴν ῥήτραν καὶ τὸ συμβόλαιον, τήν τε τροφὴν καὶ τὴν ἀντιμισθίαν ἐν τῷ ὡρισμένῳ χρόνῳ, καὶ προσεπιχορηγεῖν δέ τι εὐγνωμόνως, ἕνεκα τῆς χρηστῆς αὐτῶν διαγωγῆς καὶ τῆς πίστεως καὶ τῆς φιλοπονίας, εἰ τοιοῦτοι ἐφάνησαν· δ', καὶ τὴν εἰρήνην δὲ ἐν τοῖς οἰκέταις, ἐὰν πλείους ὦσι, διατηρεῖν, καὶ προνοεῖν, ὅπως μηδεὶς ὑπὸ τοῦ ἑτέρου ἐκ δυσμενείας, ἢ δόλου καὶ πανουργίας, λυπῆται· έ, μὴ ἐπιτιθέναι αὐτοῖς ἔργα ὑπὲρ δύναμιν, μηδὲ εἰς κίνδυνον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγιείας ἐμβάλλειν αὐτοὺς, μᾶλλον δὲ, καὶ ἀσθενούντων πατρικῶς ἀντιλαμβάνεσθαι, καὶ περὶ τῆς ἰάσεως αὐτῶν προνοεῖν, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν εὐαγγελίοις ἑκατοντάρχου (β)· ς', τελευταῖον δὲ, καὶ φροντίζειν περὶ τῶν οἰκετῶν, μάλιστα δὲ, εἰ πολὺν χρόνον διετέλεσαν ὑπηρετοῦντες πιστῶς καὶ εὐσυνειδήτως, ὅπως τὰ κατ' αὐτοὺς βελτίω καὶ εὐδαιμονέστερα γένηται. Πάντα ταῦτα τὰ καθήκοντα τοῦ οἰκοδεσπότου πρὸς τοὺς οἰκέτας τῇ τε φιλανθρωπίᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ, ἔτι δὲ καὶ τῇ ἰδιαιτέρᾳ σχέσει αὐτῶν ἐπερείδονται, διὸ καὶ ὁ θεῖος λόγος παραγγέλλει, « Οἱ κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες, ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν

(α) Ἰακωβ. έ. 4. (β) Ματθ. ή. 5—13.

Οὐρανοῖς » (α). ὁ δὲ σοφὸς Σειρὰχ παραινεῖ λέγων, « Μὴ κακώσῃς οἰκέτην ἐργαζόμενον ἐν ἀληθείᾳ, μηδὲ μίσθιον διδόντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Οἰκέτην συνετὸν ἀγαπάτω σου ἡ ψυχὴ, μὴ στερήσῃς αὐτὸν ἐλευθερίας » (β). Τῶν δὲ οἰκετῶν πρὸς τοὺς οἰκοδεσπότας καθήκοντά εἰσι ταῦτα· ά, σέβεσθαι καὶ τιμᾷν τοὺς ἑαυτῶν κυρίους ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ διαγωγῇ· β΄, ὑπακούειν αὐτοῖς κατὰ πάντα, οἷς ἑκουσίως συνεφώνησαν· γ΄, ἐπιτελεῖν πιστῶς καὶ προθύμως τὰ παραγγελλόμενα· δ΄, μηδὲν ὑφαιρεῖν τῶν τοῖς κυρίοις, ἢ τοῖς συνδούλοις προσηκόντων, μηδὲ φθείρειν δι᾽ ἀσωτίαν, ἢ δι᾽ ὀλιγωρίαν καὶ ἀκηδίαν, καὶ ζημιοῦν οὕτω τὸν πλησίον· έ, μηδὲν τῶν ἰδίων μυστικῶν, ἢ ἐλαττωμάτων τῶν κυρίων, ἢ τῶν συνδούλων πρὸς τοὺς ἔξω ἐκφέρειν· ϛ΄, εἰρηνεύειν δὲ καὶ ὁμονοεῖν πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ πρὸς τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὰς μυστικὰς συμπεριφορὰς φεύγειν καὶ τὸν φθόνον καὶ τὴν ὑπεροψίαν. Ταῦτα τοίνυν τὰ καθήκοντα ἐκ τῆς σχέσεως τῆς πρὸς τοὺς κυρίους αὐτῶν γεννῶνται, καὶ τῇ φιλανθρωπίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ταῦτα ἐπερείδονται, καὶ ὑπὸ τοῦ θείου λόγου δὲ αὐτὸ παραγγέλλονται· « Οἱ δοῦλοί, φησιν, ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ. Μὴ κατ᾽ ὀφθαλμοδουλίαν ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ᾽ ὡς δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς, μετ᾽ εὐνοίας, δουλεύοντες τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις, εἰδότες, ὅτι ὃ ἂν ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθὸν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ Κυρίου, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος » (γ)· καὶ πάλιν « δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθὴν, ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ

(α) Κολ. δ΄. 1. (β) Σειραχ. ζ΄. 22—23. (γ) Εφ. ϛ΄.5—8.

σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν. (α)» Εἰσὶ δὲ καὶ ἕτερα πρὸς τοῖς εἰρημένοις καθήκοντα τῶν διὰ τῆς ὑπηρεσίας ζητούντων τὴν ἑαυτῶν συντήρησιν καὶ τὸν ἄρτον· οἷον ά, Τὸ τοιαύτας ὑπηρεσίας ζητεῖν, ἐν αἷς ἐπ' ἐλάχιστον κινδυνεύει ἡ τοῦ ἤθους χρηστότης καὶ ἡ ἀρετὴ, καὶ ἐλάσσονα ἀπαντῶνται κωλύματα εἰς τὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔργα, εἰς τὴν παράστασιν κατὰ τὴν θείαν λατρείαν· τὸ γὰρ τῆς πνευματικῆς ὠφελείας καταφρονεῖν διὰ τὸ πρόσκαιρον κέρδος, οὐ καλὸν οὐδ' ὠφέλιμον κρίνεται· 6', Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν ποιεῖν ἀκριβῶς τὰ καθήκοντα, οὐ μόνον τῆς μικρᾶς ἀντιμισθίας ἕνεκα, ἀλλὰ καὶ πιστῶς καὶ εὐσυνειδήτως πρὸς τέλος κρεῖττον· γ', Εὐχαρίστως τὸν βίον διάγειν, τὴν ἑαυτῶν στέργοντας τύχην, σεβομένους τὴν πάνσοφον καὶ πανάγαθον τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν, τὴν οὕτω κληρώσασαν αὐτοὺς, καὶ ἐκ τῆς ταπεινότητος αὐτῶν ταύτης ὠφελουμένους, τὴν χρηστότητα καὶ ὁσιότητα μᾶλλον ἀσκεῖν· δ', Ἐθίζεσθαι ἀπὸ τῆς νεότητος κατατιθέναι ἀεὶ τὸ ἐκ τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν γινόμενον, οἰκονομοῦντας φρονίμως, καὶ τὴν ματαιότητα καὶ τὴν ἐν τῇ περιβολῇ πολυτέλειαν, καὶ τὴν λιχνείαν ἐν τῷ βίῳ φεύγοντας, ἵνα εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας τῆς προβεβηκυίας αὐτῶν ἡλικίας μὴ μένωσιν ἐν ἀπορίᾳ καὶ ἀμηχανίᾳ· έ, Ἐπιμελεῖσθαι δὲ καὶ τῆς ἕξεως περὶ τὰ ἔργα τῆς τάξεως αὐτῶν, καὶ μηδὲν ἐπιχειρεῖν, ὃ ἂν μῶμον ἢ ἐλάττωσιν τοῦ ἀγαθοῦ ὀνόματος αὐτῶν φέρῃ. Τοῖς καθήκουσι τούτοις τῶν τε οἰκοδεσποτῶν καὶ τῶν οἰκετῶν ἀντιπαράκειται καὶ δικαιώματα, περὶ ὧν περιττὸν ἂν εἴη νῦν λέγειν κατὰ μέρος· πρόδηλα γὰρ ἐξ ἑαυτῶν, μετὰ τὴν γνῶσιν τῶν καθηκόντων. Ὅτι δὲ ἐκ τῆς πιστῆς τῶν καθηκόντων τούτων ἐκτελέσεως, καὶ τῆς φρονίμου χρή-

(α) Τιτ. 6'· 9.

σεως τῶν ἀντιπαρακειμένων δικαιωμάτων, μέγα καὶ κοινὸν τοῖς ἀνθρώποις ἀγαθὸν προέρχεται, οὐδὲ ὑπομνῆσαι ἀναγκαῖον· οἱ γὰρ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἄνευ τοιαύτης σχέσεως διατελοῦσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Περὶ πολιτείας καὶ τῆς ἐν αὐτῇ σχέσεως τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων.

§. 30. *Ἰδιότης καὶ τέλος τῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ σχέσεως.*

Πολιτεία ἐστὶν ἀνθρώπων πλειόνων κοινωνία, ὑπὸ μίαν νόμιμον ἡγεμονίαν καὶ κυριότητα ἡνωμένων, ὅπως ἀσφαλέστερον καὶ πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἀπὸ τῶν ἔξωθεν ἐπερχομένων προσβολῶν, κατὰ πάντα τὰ ἑαυτῶν διάγωσιν. Ἐντεῦθεν οὖν καὶ τὸ ἴδιον καὶ τὸ τέλος τῆς τοιαύτης σχέσεως καταφαίνεται· τὸ μὲν γὰρ, ὅτι πλῆθος ἀνθρώπων ὑπὸ μίαν καὶ μόνην νόμιμον ἡγεμονίαν ἥνωται, τὸ δὲ τέλος ἡ πάντων τῶν κατ᾽ αὐτοὺς ἀσφάλεια, οἷον τῆς ζωῆς, τῆς τοῦ σώματος ἀκεραιότητος, τῆς ἐλευθέρας χρήσεως καὶ ἐφαρμογῆς πασῶν τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς· εἰ γὰρ καταμόνας ἔζων, οὐκ ἂν τοιαύτης ἀσφαλείας ἐτύγχανον· διὸ καὶ συνενοῦνται καὶ συμπαραμένουσιν· ἡ δὲ συνένωσις πάλιν καὶ συμπαραμονὴ οὐκ ἂν εἴη διαρκὴς, εἰ μὴ καὶ νόμιμος παρείη ἀρχὴ καὶ ἡγεμονία, ᾗ χρὴ πείθεσθαι τοὺς πάντας. Ἵνα δὲ ὄντως τὴν εἰρημένην ἀσφάλειαν διατηρῇ ἡ ἀρχὴ, ἀνάγκη περιλαμβάνειν ἐν ἑαυτῇ τριττήν τινα ἐξουσίαν, τὴν τοῦ νομοθετεῖν, τὴν τοῦ κρίνειν τὰς συμπιπτούσας διαφορὰς, καὶ τὴν τοῦ ἐκτελεῖν τὰ νενομισμένα. ἢ σαφέστερον φάναι, τῇ νομίμῳ ἀρχῇ ἀναγκαία ὑπάρχει ἡ νομοθετικὴ

ἐξουσία, ἡ δικαστικὴ, καὶ ἡ ἐκτελεστική· ἡ δὲ τριττὴ αὕτη ἐξουσία δύναται μὲν καὶ ἐν ἑνὶ μόνῳ προσώπῳ συνεῖναι, δύναται δὲ καὶ μεταξὺ πολλῶν διῃρῆσθαι οὕτως, ὥστε τοῖς μὲν τὸ νομοθετεῖν μόνον προσήκειν, τοῖς δὲ τὸ κρίνειν, ἑτέροις δὲ τὸ ἐκτελεῖν τὰ νενομισμένα. Καὶ οἱ μὲν τὴν ἐξουσίαν ταύτην περιβεβλημένοι ἄρχοντες καλοῦνται καὶ ἡγεμόνες, ἀρχόμενοι δὲ, ἢ ὑπήκοοι οἱ ὑπὸ τὴν ἀρχὴν ἡνωμένοι.

§. 31. *Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θείου λόγου παραγγελλομένων κατὰ τὴν πολιτικὴν σχέσιν.*

Ὑπὸ τοῦ θείου λόγου σαφῶς διδασκόμεθα ά, ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία, καὶ ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ νόμιμος ἀρχὴ καὶ ἐξουσία θείας ἐστὶ προνοίας καὶ διατάξεως· διὸ καὶ σέβειν αὐτὴν καὶ τιμᾶν χρὴ προσηκόντως· β', ὅτι τοὺς ἡγεμόνας, ὡς Θεοῦ διακόνους τε καὶ ἐπιτρόπους ἐπὶ τῆς γῆς δεῖ λογίζεσθαι· γ', ὅτι ταῖς αὐτῶν νομίμοις διαταγαῖς ὑπακούειν χρὴ εὐσυνειδήτως τε καὶ μετ' ἀγαθῆς θελήσεως· δ', ὅτι τοῖς ἡγεμόσιν ὀφείλεται παρὰ τῶν ὑπηκόων τέλος, τιμὴ, καὶ σέβας. Ἐν τούτοις οὖν πάντα τὰ τῶν ἀρχομένων καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄρχοντας συνοπτικῶς περιέχονται, καὶ τῷ ἀρχικῷ τέλει τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἐρείδονται, καὶ τῇ ἰδίᾳ συμφωνίᾳ τῇ μεταξὺ ἡγεμόνων τε καὶ ὑπηκόων. Οἱ δὲ λόγοι τῆς θείας Γραφῆς, ἐν οἷς ταῦτα διδάσκεται, εἰσὶν οὗτοι «Ἀπόδοτέ, φησιν ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ (α).» Καὶ τῷ ἰδίῳ δὲ παραδείγματι τὴν ἐντολὴν ἐκράτυνε, τελέσας αὐτὸς ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν φόρον

(α) Ματθ. κβ'. 21.

τοῖς τοῦ Καίσαρος. Ὁ δὲ μακάριος Πέτρος «τὸν Θεόν, φησι, φοβεῖσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε.» (α) Ἐν τῷ Καίσαρι δὲ καὶ τῷ βασιλεῖ ἐννοοῦνται πάντες οἱ ἡγεμόνες, ὅπως ἂν καλῶνται. Τοῦτο ἐκ τῶν τοῦ θείου Παύλου τρανῶς διασαφεῖται λέγοντος· « Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία, εἰμὴ ἀπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν· ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν, οἱ δὲ ἀνθεστηκότες ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται· οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. Θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς. Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ· οὐ γὰρ εἰκῇ τὴν μάχαιραν φορεῖ. Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι· διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν. Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὴν τιμήν, τὴν τιμήν. (β)» Χωρὶς νόμου καὶ δίκης, οὐδεὶς ἂν ἐν τῷ κόσμῳ βιώῃ. Τοῖς δ' εἰρημένοις προστίθησι καὶ τοῦτο τὸ καθῆκον ὁ θεῖος Παῦλος «Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων, ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι (γ)». Κἀκεῖνο δὲ ἀναντίῤῥητον, ὅτι τοσοῦτος ὀφείλεται τοῖς βασιλεῦσι φόρος παρὰ τῶν ἀρχομένων, ὅσος ἐπαρκεῖ τῷ ἀξιώματι αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνάλογον θεραπείαν καὶ σιτισμόν, καὶ εἰς διατήρησιν τηλικαύτης δυνάμεως, ὅση ἀναγκαία ὑ-

(α) Πετρ. β'. 17. (β) Ῥωμ. ιγ'. 1—7. (γ) Β'. Τιμ. β'. 1,2.

πάρχει αὐτοῖς, ἵνα τὴν κοινὴν ἀσφάλειαν καὶ τάξιν διατηρῶσι, καὶ τὴν πολιτείαν ἅπασαν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν ἐπιβουλῶν τε καὶ προσβολῶν κραταιῶς προστατεύωσιν. Εἰς δὲ τὴν ματαίαν πολυτέλειαν καὶ ἀσωτείαν καὶ ἀλαζονείαν οὐδὲν οἱ ἀρχόμενοι κατὰ συνείδησιν ὀφείλουσι.

§. 32. *Περὶ τῶν καθηκόντων τοῖς πολίταις πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τοὺς ἑαυτῶν συμμάχους.*

Κυριώτατα τῶν τοιούτων καθηκόντων εἰσὶ τὰ ἑπόμενα ά, Ἐξ ἀγάπης καὶ τιμῆς πρὸς τὴν πατρίδα φεύγειν ἕκαστον πάντα ἐπιμελῶς τὰ δυνάμενα βλάψαι, ἢ φθεῖραι τὸ κοινὸν, ἢ τὸ ἴδιον ἀγαθὸν, μᾶλλον δὲ καὶ ἀγωνίζεσθαι ἕκαστον, ὅσον οἷόν τε, ἀπελαύνειν ταῦτα τῆς χώρας, ὑπ᾽ ἀλλοτρίων σκοπούμενά τε καὶ ἐνεργούμενα. β', Αἱρεῖσθαι ἕκαστον τάξιν τινὰ, ἐν ᾗ δύναται ὠφέλιμος εἶναι τῇ πατρίδι, πάσαις αὐτοῦ ταῖς δυνάμεσι σωματικαῖς τε καὶ πνευματικαῖς πρὸς τοῦτο χρώμενος, ἄλλως δὲ ἀγαπᾷν ὃν ἔλαχε παρὰ τῆς προνοίας κλῆρον· γ', Τὸν ἀδόλως τὴν πατρίδα φιλοῦντά τε καὶ τιμῶντα, ὡς προσήκει, μηδέποτε μετὰ δόλου καὶ ῥᾳδιουργίας ὑπουργίαν θηρεύειν· κληθέντα δὲ παρὰ τῆς ὑπερτάτης Ἀρχῆς οἰκονομεῖν καὶ διοικεῖν ἐπιμελῶς πάνυ καὶ δικαίως τὰ ἐπιτετραμμένα, καὶ μηδενὸς πόνου φείδεσθαι, ἵνα ἔνδοξον τὴν πατρίδα ἐπὶ τῇ πίστει καὶ τῇ χρηστότητι διατηρῇ τὸ καθ᾽ ἑαυτόν· δ', Μηδένα μέν τοι ἐπὶ τοσοῦτον τὴν πατρίδα φιλεῖν τε καὶ σέβεσθαι, ὥστε καὶ ἄδικα, ἢ ἀθέμιτα πρὸς τοὺς ξένους ὑπὲρ αὐτῆς πράττειν, μᾶλλον δὲ εἰδέναι καὶ λογίζεσθαι χρὴ σπουδαίως, ὅτι ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος μίαν καὶ μόνην ἀποτελεῖ οἰκογένειαν, καὶ ἑνός τινος καταφρονουμένου, ἢ ἀδικουμένου, ὁποῖος δήποτ᾽ ἂν ᾖ, αὐτὴ ἡ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀξία ὀλιγωρεῖται καὶ καταφρο-

νεῖται. έ, Ἐπεὶ δὲ πάσης εὐδαιμονίας ὁ θεμέλιος, καὶ τῆς πατρίδος ἡ δόξα καὶ ὁ στέφανός ἐστιν ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἡ ἀρετὴ, ἀμφότερα ταῦτα προστατεύειν καὶ προάγειν λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἤτοι τῷ οἰκείῳ παραδείγματι, ὅσον οἷόν τε, μετὰ διακρίσεως, καὶ χωρὶς παραβάσεώς τινος τῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα καθηκόντων. ς', Ἔτι φιλοφρονητικώτερον χρῆσθαι τοῖς ἑαυτοῦ συμπολίταις, ἢ τοῖς ξένοις, καὶ ἀγωνίζεσθαι ἐντιμοτέραν καθιστάναι τὴν πατρίδα τῇ καλλιτεχνίᾳ καὶ τῇ βιομηχανίᾳ, καὶ τῇ πρὸς ἕκαστον χρηστῇ διαγωγῇ. Πάντα οὖν ταῦτα δεῖ ἕκαστον τηρεῖν, οὐ μόνον διὰ τὸ πρόσκαιρον κέρδος, ἀλλὰ διότι δίκαια καὶ καθήκοντα· διὰ τούτων γὰρ οὐ μόνον ἡ κοινὴ εὐτυχία αὔξει καὶ πληθύνεται, ἀλλὰ καὶ ἡ ἠθικὴ μόρφωσις ἀνυψοῦται. Ἁμαρτάνουσιν ἄρα μεγάλως οἱ κατεσθίειν καὶ παχύνεσθαι μόνον ἀπὸ τοῦ λίπους τῆς ἑαυτῶν πατρίδος βουλόμενοι, μηδεμίαν ἀποφέροντες αὐτῇ ὠφέλειαν, ἀλλ' εἰς ἔργα καὶ ἐπιτηδεύματα μηδενὸς ἄξια ἀσχολούμενοι, περὶ δὲ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς πατρίδος ὅλως ἀμεριμνοῦντες. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἁμαρτάνουσιν οἱ πρὸς πάντα ἐθισμὸν, τὰ μὲν τῶν ξένων τεχνουργήματα καὶ κατασκευάσματα περὶ πλείστου ποιούμενοι, τῶν δὲ τῆς πατρίδος καταφρονοῦντες, καὶ ἀποῤῥίπτοντες καὶ χρῆσθαι οὐκ ἀξιοῦντες. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἁμαρτάνουσι καὶ οἱ τοῖς ἀλλοδαποῖς ὑπερηφάνως ἐντυγχάνοντες, καὶ ἐν ἀλαζονείᾳ καταφρονοῦντες αὐτῶν, δι' οὐδὲν ἄλλο, εἰμὴ, διότι ἀλλοδαποί· πάντα γὰρ ταῦτα πρὸς τὸ κοινὸν σέβας καὶ τὴν ἀγάπην τὰ πρὸς τὸν πλησίον, ὡς κατ' εἰκόνα Θεοῦ ὄντα, ὀφειλόμενα διαμάχονται, καὶ σκαιόν τι καὶ ἀπάνθρωπον δεικνύουσι.

§. 33. *Περὶ τῶν κυριωτέρων τοῖς ἡγεμόσι καθηκόντων.*

Ἐπειδὴ δὲ οἱ τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν πολιτειῶν ἡγεμόνες, ὑπηρέται εἰσὶ καὶ διάκονοι ἔξοχοι τοῦ Θεοῦ, καὶ ὡς τοιούτους δεῖ λογίζεσθαι καὶ τιμᾷν κατὰ τὴν θείαν διδασκαλίαν, διὰ τοῦτο καὶ καθῆκον δήπου αὐτοῖς, ά, Ἐν τῇ τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῶν ἀξιώματος οἰκονομίᾳ, κατὰ τὸ θέλημα καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ πολιτεύεσθαι, τοῦτο ἀδιαλείπτως λογιζομένους, ὅτι καὶ οὗτοι ὀφείλουσί ποτε δοῦναι λόγον ἀκριβῆ τῷ Θεῷ, περὶ πάσης αὐτῶν τῆς ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ ἀξιώματος διαγωγῆς· ὑπὸ γὰρ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ὑψηλὸν αὐτῶν ἀξίωμα ὁρισθέντες πρὸς τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὸ ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἰδίως προνοεῖν περὶ τούτων καὶ ἀγρυπνεῖν ἐπ' αὐτὰ ὀφείλουσι· 6', Ἐπιμελεῖσθαι παντὶ σθένει, μηδενὸς φειδομένους πόνου, ὅπως οἱ χρηστοὶ καὶ τίμιοι τῶν πολιτῶν ἀεὶ καὶ πανταχοῦ ἰσχυρῶς προστατεύωνται, καὶ τὰ τῶν διεφθαρμένων ἀνθρώπων μηχανήματα ἀποθῶνται, καὶ μάταια ἀποβαίνωσιν, ἡ δὲ τῶν ἐπιτετραμμένων αὐτοῖς λαῶν εὐδαιμονία αὔξῃ καὶ κρατύνηται, καὶ ἐν τούτῳ μάλιστα πᾶσαν αὐτῶν τιθέναι τὴν δόξαν, ἀλλ' οὐχὶ ἐν τῇ περὶ αὐτοὺς ματαίᾳ λαμπρότητι καὶ μεγαλοπρεπείᾳ· γ', Ἐν ἑκάστῳ τῶν ὑπηκόων καὶ τῷ ἐλαχίστῳ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν τιμᾷν, καὶ τῶν δικαίων αὐτοῦ προΐστασθαι, καθάπερ καὶ τῶν τοῦ πλουσίου καὶ πολυκτήμονος, μεμνημένους ἀεὶ, ὅτι ἀνθρώπων ἄρχουσιν, ὡς ἄνθρωποι· δ', Πατέρας εἶναι ἀληθεῖς καὶ ἀπροσωπολήπτους τῶν ὑπηκόων, καὶ οὕτω χρῆσθαι αὐτοῖς, ὥστε μηδεμίαν ἑαυτοῖς συγχωρεῖν αὐθαιρεσίαν, ἢ δεσποτισμὸν, ἢ ἄλλην τινὰ δυσκολίαν, ἀλλ' ὡς οἰκονόμους καὶ διακόνους πιστοὺς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἀγωνίζεσθαι ἐν τῇ κυβερνήσει

αὐτῶν προσεγγίζειν, ὅσον οἷόν τε, τῇ τοῦ Θεοῦ ἁγίᾳ τε καὶ δικαίᾳ κυβερνήσει· έ, Ἰδίως δὲ καθῆκον τῶν ἡγεμόνων ἐστὶ τὸ φροντίζειν, ὅπως μηδεμία γίνηται τοῦ δικαίου, οὔτε τοῦ ἰδίου, οὔτε τοῦ κοινοῦ ἀθέτησίς τε καὶ καταπάτησις, τῆς δὲ ὅπως ποτὲ γενομένης ἀδικίας ἐξέτασιν ἀκριβῆ ποιεῖσθαι, ὅπως οἱ ἀδικήσαντες φανεροὶ γένωνται, καὶ φανερωθέντες εἰς τὴν ἀπότισιν τοῦ δικαίου ἀναγκάζωνται, καὶ προσηκόντως τῇ ἀδικίᾳ αὐτῶν κολάζωνται· ϛ', Ἐγκαθιστᾷν πανταχοῦ τῆς πολιτείας τοὺς τῷ πλήθει καὶ τῇ ἐκτάσει τῆς χώρας ἀναγκαίους διακόνους τῆς δικαιοσύνης· ζ', Διανέμειν προσηκόντως τὰ τῆς δημοσίου ὑπηρεσίας, ἐπιτρέποντας αὐτὴν τοῖς χρηστοτέροις καὶ δοκιμωτέροις τῶν ἀνδρῶν, μηδέποτε εἰς πρόσωπον ἀποβλέποντας, καὶ ἐπὶ τοὺς καταστάντας εἰς τὰς ἀρχὰς ἐπαγρυπνεῖν, ὅπως μὴ ἀμελῶς ἔχωσι περὶ τὰ ἔργα τῆς διακονίας αὐτῶν, μηδὲ τῇ ἐξουσίᾳ καταχρῶνται· ή, Μόνον τὸν ἀναγκαῖον κατὰ νόμον φόρον καὶ τὴν ἄλλην ὑπουργίαν ἐπιβάλλειν τοῖς ἀρχομένοις, καὶ τοῦτον κελεύειν μετὰ μετριότητος καὶ οἰκονομίας εἰσπράττεσθαι, κατὰ λόγον τῆς ἑκάστου περιουσίας καὶ τῶν ἄλλων περιστάσεων· θ', Μόνα τὰ δίκαια καὶ τῷ κοινῷ ὠφέλιμα κελεύειν, καὶ τὰ διατεταγμένα ἐντόνως διακατέχειν, καὶ ἐμμένειν αὐτοῖς, καὶ μηδὲν τούτων χωρὶς ἀνάγκης οὕτω ῥαδίως μεταβάλλειν· ἥκιστα δὲ συγκαταβαίνειν τισὶ, μὴ ἀκριβῶς τὰ τεταγμένα ἐπιτελοῦσιν, εἰ μὴ τὸ κοινὸν ἀγαθὸν, ἢ ἄλλο ἰσχυρὸν αἴτιον τοιαύτην συγκατάβασιν ἀπαιτοῖ· ί, Προνοεῖν καὶ ἐπιμελεῖσθαι περὶ τῆς διαδόσεως καὶ τῆς προόδου τῶν ἐπιστημῶν, καὶ τῆς στερεώσεως τῶν εἰς κρείττονα μόρφωσιν συντελούντων καθιδρυμάτων, καὶ τῶν εἰς περίθαλψιν καὶ διατροφὴν καὶ παραμυθίαν τῶν ἐνδεῶν καὶ πασχόντων, ἔτι δὲ καὶ μὴ κωλύειν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀγωνί-

ζεσθαι ὑπὲρ τοῦ αὐξάνειν τὴν τῶν ἀρχομένων εὐπορίαν, εὐκολίαν τῇ βιομηχανίᾳ καὶ τῇ γεωργίᾳ, καὶ τῷ ἐμπορίῳ παρέχοντας· ιά, Οὐχ ἥκιστα δὲ τὴν ἀσωτείαν, καὶ τὴν πομπώδη περὶ τὰ ἐνδύματα καὶ θεάματα πολυτέλειαν καὶ ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐν τοῖς ἀρχομένοις περιστέλλειν.

§. 35. Πρὸς δὲ τὰς ἄλλας πολιτείας καθήκοντα τῶν ἡγεμόνων εἰσὶ ά, Μηδὲν ἄδικον ἐπιχειρεῖν αὐτοὺς πρὸς τὴν γείτονα πολιτείαν, μηδὲ πρός τινα τῶν ἐκείνης πολιτῶν, μηδ' ἀνέχεσθαι, ἢ συγχωρεῖν πράττεσθαί τι τοιοῦτον παρὰ τῶν ἀρχομένων· β', Καὶ πραχθὲν δὲ, ὡς τάχιστα ἱκανοποιεῖν τοὺς ἀδικηθέντας, καὶ οὐ μόνον δικαίους, ἀλλὰ καὶ ἐπιεικεῖς καὶ ἐλευθερίους φαίνεσθαι πρὸς τὰς γείτονας πολιτείας καὶ τοὺς αὐτῶν πολίτας, καὶ ἐν ἰδίαις ἀνάγκαις μὴ ἀποποιεῖσθαι τὴν ἀναγκαίαν συνδρομὴν καὶ βοήθειαν· γ', Διατηρεῖν παντὶ τρόπῳ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν φιλίαν μετὰ τῶν ξένων πολιτειῶν, κἂν δέποτε διαφωνίαι καὶ διαφοραὶ συμβῶσιν, ἐπιμελεῖσθαι ὡς τάχιστα καὶ καλῶς καταπαύειν αὐτάς, καὶ μηδέποτε πόλεμον βίαιον ἐγείρειν, χωρὶς τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης, καὶ ἀφ' οὗ πρότερον πάντα τὰ πρὸς διαλλαγὴν εἰρηνικὰ ἐπιχειρήματα ἀνωφελῆ καὶ μάταια ἐδείχθη· δ', Καὶ πολέμου δὲ γενομένου ἐν τοῖς ἡγεμόσι τῶν πολιτειῶν, πάλιν ἑτοίμως ἔχειν δεῖ αὐτοὺς καὶ προθύμως ἐν παντὶ καιρῷ πρὸς τὴν εἰρήνην, καὶ συνθήκαις δικαίαις ἀσφαλίζειν αὐτήν· τὰς δὲ ἅπαξ γενομένας συνθήκας ἀπαραβάτως ὡς ἱερὰς τηρεῖν μετὰ δικαιοσύνης καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς. Εἰ οὖν τὰ εἰρημένα καθήκοντα προθύμως καὶ πιστῶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχομένων ἀμοιβαίως ἐτηροῦντο, πάντως ἂν ηὔξανε καὶ προήγετο ἡ κοινὴ εὐδαιμονία· ἀγάπη δὲ ἀμοιβαία καὶ εἰρήνη καὶ ὁμόνοια ἐπλήρου πᾶσαν καρδίαν, καὶ οὐδεὶς ἂν γογ-

γυσμὸς τὴν τῶν ἐθνῶν ἡσυχίαν ἐτάραττε. « Καὶ νῦν Βασιλεῖς σύνετε! παιδεύθητε πάντες οἱ κρίνοντες τὴν γῆν, δουλεύσατε τῷ κυρίῳ ἐν φόβῳ, καὶ ἀγαλλιᾶσθε αὐτῷ ἐν τρόμῳ· δράξασθε παιδείας, μήποτε ὀργισθῇ Κύριος. »

ΤΕΛΟΣ.

ΟΙ

ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΙ

ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΑΙ

Ἀττικῆς.

Ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως.	Σώμ.	200
Ὁ παρὰ τῇ αὐτοῦ Ἑλληνικῇ Μεγαλειότητι Πρέσβυς τῆς Αὐτοῦ αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Ῥωσσιῶν, Ἐξοχώτατος Κύριος Ἰωάννης Περσιάννης.	»	10
Ἡ ἐκλαμπροτάτη Δομνίτζα Ῥαλλοῦ Μουρούζη.	»	3
Ὁ υἱὸς αὐτῆς κύριος Κωνσταντῖνος Κ. Μουρούζης.	»	3
Ὁ Σεβασμιώτατος ἐπίσκοπος Εὐβοίας Νεόφυτος Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.		2
Ὁ Σ. Σάμου Κύριλλος.	»	1
Ὁ Σ. Ἀττικῆς Νεόφυτος.	»	1
Ὁ Σ. Δαμαλῶν Ἰωνᾶς	»	1
Ὁ Σ. Τριφυλίας Παΐσιος.	»	1
Ὁ Κύριος Θεόκλητος Φαρμακίδης.	»	2
Ὁ Ἀρχιμανδρίτης τῆς Ῥωσσικῆς Ἐκκλησίας Πολύκαρπος.	»	1
Ὁ Ἱεροδιάκονος τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας Ἀμβρόσιος.	»	1
Ὁ Πρωτοσύγκελλος Χρύσανθος Κωνοφάος.	»	2
Κωνσταντῖνος Κοντογόνης Καθηγητὴς τῆς Θεολογίας.	»	1
Νικόλαος Ἰ. Σαρίπολος Καθηγητὴς ἐν τῷ τοῦ Ὄθωνος Πανεπιστημίῳ.		3
Πέτρος Ἠπίτης Ἰατρός.	»	1
Ἀνανίας Ἱερομόναχος Μενιδιώτης ἐκ τῶν κλειστῶν.	»	1
Φιλόθεος Οἰκονομόπουλος.	»	2
Κύριλλος Χαιρωνίδης.	»	1
Κωσταντῖνος Γ. Βραχνός.	»	1
Γεώργιος Γεννάδιος Γυμν.	»	1
Ὁ αὐτὸς διὰ τὸν Δημήτριον Καραστάθην.	»	1
Νικόλαος Χορτάκης.	»	1
Ἰωάννης Ψαρᾶς.	»	1
Χρῆστος Βάφας.	»	1
Κωσταντῖνος Παπαῤῥηγόπουλος.	»	1
Γεώργιος Ν. Οἰκονομίδης.	»	1
Λύθος θεολ. καὶ φιλ. Δόκτωρ.	»	1
Ἰ. Βλάχ.	»	1
Ἀχελωΐδης Ἰατρός.	»	1
Α. Καγκελλάρης.	»	1
Νικόλαος Χαρμούκης.	»	1
Ἡλίας Γ. Λύτσικας Ἱερεύς.	»	1
Π. Λιβαδᾶς.	»	1

Διονύσιος Χουντουμάδης. 1
Ἱερομόναχος Μακάριος Σώμ.
παπᾶ Δημητρίου. » 1
Νικόδημος Ῥωμανίδης
Ἀρχιμανδρίτης. » 1
Ἰωάννης Ἱερεύς Καραβέλας. » 1
Ἰωσὴφ Ταμπακόπουλος. » 1
Δημήτριος Κωνοφάος. » 1
Γεώργιος χ. Δημητρίου. » 1
Κ. Τ. Οἰκονομίδης. » 1
Δημήτριος Πανταζῆς. » 1
Ἰωάννης Ν· Βάθης. » 1
Γρηγόριος Παπαδόπουλος. » 1
Ἰωάννης Ν. Κολέας ἐκ Βερατίου. » 1
Ἰωάννης Δ. Κρεμίτσου ἐκ Κυνουρίας. » 1
Ἰωάννης Πολίτης. » 1
Ἀθανάσιος Ἱερεὺς εἰς Δῆμον Λαυρίου. » 1
Ἰωάννης Ἱερεύς. » 1
Ἡλίας Ψαρᾶς Δημοδιδάσκαλος. » 1
Ἰωάννης Ἀναγνώστου. » 1
Γεώργιος Μ. Ἀνδρέου. » 1
Δημήτριος Ἰω. Σίνη. » 1
Ἀναστάσιος Ἱερεὺς ἐκ χωρίου Κουβαρᾶ. » 1
Ἰωάννης Ἱερεύς. » 1
Θ. Καισάμβας » 1
Ἐμμ. Δ. Καλέργης. » 1
Νικόλαος Παναγόπουλος » 1
Εὐγένιος Ῥωμανός. » 1
Ἀδριανὸς Γ. Βελίνης. » 1
Παναγιώτης Παπασπυρίδωνος. » 1
Δημήτριος Παππόπουλος. » 1
Κοσμᾶς Ν. Σιατήρης. » 1
Σπυ. Καλογερόπουλος Γερουσιαστής. » 1
Ν. Ῥενιέρης Γερουσιαστής· Σώμ. 1
Γ. Αἰνιάν Γερουσιαστής. » 1
Γ. Ψύλλας Γερουσιαστής » 1
Κ. Καστόρχης Ἱεροκῆρυξ. » 1
Πρωτοσύγκελλος Ἀμβρόσιος Φραντσῆς. » 1
Δανιὴλ Γεωργόπουλος Ἱεροκῆρυξ. » 1
Εὐγένιος Διογενίδης Σχολάρχης Τριπόλεως, » 1
Προκόπιος Οἰκονόμου Σχολάρχης Δημητσάνης. » 1
Ζ. Μαθᾶς Ἀρχιμανδρίτης. » 1
Ἀμφιλόχιος Γαρδέλης Ἱεροδιάκονος. » 1
Λύσανδρος Καυταντσόγλους. » 1
Ἄγγελος Δ. Καππώτας. » 1
Ῥήγας Κουρόπουλος. » 1

Οἱ Διδασκαλισταί.

Δῆμος Κωνσταντινίδης Εἰδυλλιεύς. » 1
Αθ. Φιλιππόπουλος. » 1
Χ. Παππαγεωργακόπουλος. » 1
Ἰω. Ἀντιβάσας Λάκων. » 1
Θεόδ. Παππαδόπουλος Δωριεύς. » 1
Σωτήριος Κούστας Νυμφάσιος. » 1
Γ. Πελέκης Θηρεύς. » 1
Ἐμμ. Γεωργιάδης Κρής. » 1
Ἰω. Σταγόπουλος. » 1
Θ. Βακαλόπουλος. » 1
Δ. Γιαννακόπουλος Μεσσήνιος. » 1
Εὐστ. Δημητριάδης. » 1
Δημ. Παναγόπουλος. » 1
Παναγ. Σπεράνστας, Σίφνιος. 1
Χρ. Α. Τριανταφύλλου Αἰ-

τωλός. Σώμ. 1
Ἰω. Βλαδιανὸς Ἀμοργῖνος. » 1
Παναγ. Παππακωνσταντίνου. » 1
Ἰω. Καρελᾶς Λάκων. » 1
Γεώργιος Βάος Μήλιος » 1
Ἀντ. Καμπάνης. » 1
Δημ. Ῥαδανόπουλος. » 1
Δ.Α. Χαριτόπουλος Ἠλεῖος. » 1
Κ. Δημητριάδης. » 1
Ν. Σταμπουλῆς. » 1
Τρ. Μανταφούνης. » 1
Γ. Λογοθέτου. » 1
Ἰω. Λαουτάρης. » 1
Ἀντ. Ῥεκλίτης. » 1
Ἰω. Ξυδάκης. » 1
Δημ. Ζαχαράκης. » 1
Γεώ. Καμπάνης Ἄνδριος. » 1
Γ. Παππακωνσταντίνου Θηβαῖος. » 1
Ἰω. Χρυσικόπουλος » 1
Γ. Κυριαζόπουλος. » 1
Γ. Κηρύκου. » 1
Μ. Σακόρραφος. » 1
Δ. Κορομβόκης. » 1
Γ. Σακελλαρίου. » 1
Ν. Δούκας, Λάκων » 1
Θ. Ν. Θεοδωρακόπουλος. » 1
Ν. Ἡλιόπουλος. » 1
Κωνστ. Πεπονόπουλος. » 1
Δημ. Ἀγγέλου Θηβαίου. » 1
Γεώ. Στάμου Διστομίτης. » 1
Ἰω. Γ. Παππαδόπουλος » 1
Νικ. Παππαμενουδάκης Μεσσήνιος. » 1
Γεώρ. Βλάχος. » 1
Θεόδωρος Σταθόπουλος. » 1
Π. Σεργάκης. » 1
Γοργίας Λάμπρου ἐξ Ἀταλάντης. » 1

Ἰω. Σωτηρόπουλος ἐξ Αἰτωλικοῦ. Σώμ. 1

Περικλῆς Κωνσταντινίδης. » 1
Συμεὼν Γεωργίου Ἱερεύς. » 1
Ἱερεὺς Σταμάτιος Λίτσας. » 1
Παναγ. Κυλαδόπουλος. » 1
Χ. Βασιλειάδης. » 1
Μαρία Βοζάρδη. » 1
Κωνσταντῖνος Δημητρίου Δημοδιδάσκαλος Φυλῆς. » 1
Παντολέων Φελουζάκης Κρής. 1
Ἰω. Ἱερέως Ἰσιδώρου. » 1
Ἐμμ. Μανιτάκης. » 1
Θεόδωρος Κομνηνός. » 1
Δ. Σχαλιστήρης. » 1
Ι. Σισίνης. » 1
Π. Κάλκος. » 1
Θεόδωρος Κ. Παναγιώτου. » 1
Νικόλαος Δεληγιάννης. » 1
Γεώργιος Τζατύλας. » 1
Σ. Η. Μπαρότσης. » 1
Γ. Δούκας. » 1
Δημήτριος Παππαχιλάκης » 1
Π.Γ.Μέγκλης ἐξ Ἄστρους. » 1
Ἰω. Τρίμης Ἀθηναῖος » 1
Α. Ζ. Μάμουκας. » 1
Ἰωάννης Π. Κοκκώνης. » 1
Ν. Φλογαίτης. » 1
Ι. Π. Γκινάκας. » 1
Π. Κλάδος. » 1
Νικόλαος Βαρούχας Κρής. » 1
Παρθένιος Περίδης. » 1
Στέφανος Βεριβιάδης. » 1
Ἰωάννης Μοάτσος. » 1
Ἀναγνώστης Ἀργυρίδου. » 1
Πορφύριος Ἱεροδιάκονος Νικολαΐδης. » 1
Εὐστράτιος Ι. Κλεόβουλος. » 1
Παΐσιος Ζ. Ἰωαννίτης. » 1

Στυλιανὸς παππᾶ Ἰωάννου. Σώμ. 1
Βαρθολομαῖος Σωτηριάδης. » 1
Ἀθανάσιος Κωνσταντίνου Σκαγιανόπουλος. » 1
Ἰωακεὶμ Μερσιάδης Ἱεροκῆρυξ. » 1
Ἀλέξανδρος Γ. Λυκούργου Σάμιος. » 1
Ἄνθιμος Ὀλύμπιος. » 1
Κυριακὸς Ἀλεξάνδρου Δημοδιδ. Πειραιῶς. » 1
Μαριγῶ Ἐμμ. Μαραντή. » 1
Παππᾶ Χαρίσης ἐφημέριος. » 1
Γεράσιμος Θεσσαλός. » 1
Ἄνθιμος ἱερομόναχος Χῖος. » 1
Γεράσιμος ἱερομόναχος ἐφημέριος. » 1
Κ. Δ. Ἀλεξανδρίδης. » 1
Παῦλος Σταυρόπουλος. » 1
Α. Θεοχάρης. » 1
Διὰ τὴν Βιβλιοθήκην Πειραιῶς. » 1
Α. Κοντοσταύλου. » 1
Γεώργιος Τριανταφύλλου δημοδ. Μεγάρων. » 1
Ἀντώνιος Α. Θηβαίου. » 1
Ἀναγνώστης Γαβρίλης ἐκ Διστόμου. » 1
Νικ. Παππαδόπουλος Δημοδ. Χαιρωνείας. » 1
Ἰωάσαφ Στάμου ἡγούμενος τῆς Μονῆς Μακαριωτίσσης τῆς ἐπαρχ. Θηβῶν. » 1
Δημήτριος Χληρὸς δημοδ. Θίσβης. » 1

Εὐβοίας.

Γεννάδιος Εὐσταθίου ἡγούμενος τῆς μονῆς Καρυῶν. » 1
Ναθαναὴλ Ἰωάννου. Σώμ. 1
Κωνσταντῖνος Α. Γουναρόπουλος. » 1
Παναγῆς Ἰωάννου Βιολίτου. » 1
Ἰωάννης Χ. Νικολάου. » 1
Γεώργιος Ἰωάννου Μαρῖνος Κυμαῖος. » 1
Ἰωάννης Μαῦρος. » 1
Νικόλαος Δημ. Νικολαΐδης » 1
Γεώργιος Π. Ῥόνδος. » 1
Βελισσάριος Νικολαΐδης. » 1
Τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον Πολιτικῶν Χαλκίδος. » 1
Ἐμμ. Ἰ. Κριεζῆς δημοδ. Πολιτικῶν. » 1
Ἰωάννης Χρήστου Πιλιαφόπουλος. » 1
Μεθόδιος Δημου Χαλᾶς Ἱερομόναχος. » 1
Νεκτάριος Πασχάλης Ἱερομόναχος » 1
Γαβριὴλ Ἀρνάρης Ἡγούμενος. » 1
Παναγιώτης Χριστοδούλου. » 1
Ἰωσὴφ Μαῦρος σχολάρχης Χαλκίδος. » 1
Ι. Κ. Κοτζιᾶς. » 1
Ι. Χ. Μαδεμοχωρίτης. » 1
Χρ. Μυριανθούσης. » 1
Δ. Κωνσταντινίδης. » 1
Γεώργιος Ἰ. Μαντᾶς. » 1
Ἰωάννης Στυλιανιώτης. » 1
Μιχαὴλ Βοναφᾶς Δημοδιδάσκαλος. « 1
Γεώργιος Μανοῦσος Δημοδιδάσκαλος. » 1
Θ. Ἰ. Μαρίνου. » 1
Γεώργιος Ζαχαρόπουλος. » 1
Γεώγιος Ἀθανασιάδης ἐκ Ξηροχωρίου. » 1

Δημ. Κοντονικολάου. Σώμ. 1
Νικόλαος Γ. Δικαιοφύλακος Δημοδιδ. Αἰγαίων. » 1
Ἀναγνώστης Γεωργίου. » 1
Ν. Καραπιπέρης Δημοδιδ. Κονιστρῶν. » 1
Χ. Ν. Λιανόπουλος ὑπολοχαγός. » 1
Παπᾶ Ἰωάννης Π. Λουκᾶ. » 1
Δ. Κανελόπουλος δημοδιδ. Βασιλικοῦ. » 1
Κωσταντῖνος Ἱερεὺς Σταματιάδης. » 1
Ιω. Στάμου δημοδ. Αὐλωναρίου. » 1
Παππᾶ Παναγιώτης Παππᾶ Ἀναστασίου. » 1
Παππᾶ Ἀναστάσιος Παππᾶ Βελισσαρίου. » 1
Ι. Τριανταφυλλίδης Δημοδ. Χαλκίδος. » 1

Φθιωτιδοφωκίδος.

Χ. Ἰακωβίδης Δημοδιδ. Ἀντικύῤῥας. » 1
Ἀθανάσιος Γ. Σῶπος Δημοδ. Κρίσσης. » 1
Δ. Χ. Πρίμας Δημοδ. Τολοφῶνος τῆς Δωρίδος. » 1
Τηλέμαχος Α. Σταθοτόπουλος. » 1
Ἰωάννης Ἀναγνωστόπουλος ἐκ Παλαιοσταρίου. » 1
Παναγιώτης Μανδανόπουλος. » 1
Κουμῆς Κωνσταντίνου. » 1
Δημ. Ἀθανασόπουλος ἐκ Περεθηωτίσσης. » 1
Ν. Ἀγκυστριώτης Δημοδ. » 1
Φαλάρων. » 1
Ν. Παππαθανασίου Δημοδ. Ὑπάτης. Σώμ. 1
Δημ. Οἰταιοχαρίδης. » 1
Γιαννούλης Πολυμερόπουλος. » 1
Κωνσταντῖνος Γεωργιάδης Δημοδ. Κρεμ. Λαρίσσης. » 1
Κώνστας Ν. Στάμος στρατιώτης τοῦ Δ΄ λόχου τοῦ Γ΄ τάγμ. τῶν ὀροφυλάκων. » 1
Κωνσταντῖνος Τσούκας ὡσαύτως. » 1
Π. Δαμισύνας ἐξ Ἴου. » 1
Ἰω. Ἀν. Βασιλειάδης ἐπιλοχίας τοῦ Γ΄ ἐλαφροῦ τάγμ. τῆς ὀροφυλακῆς. » 1
Χ. Α. Χατσόπουλος Δημ. Παρνασσίων. » 1
Δ. Θεοδωρόπουλος Δημοδ. Ἀμαλιοπόλεως. » 1
Ι. Καλαμίδας. » 1
Μαριγὼ Κουμπαρούτσου δημοδιδάσκαλος. » 1
Χριστοφ. Ἀλεξάνδρου εἰς Ἄμφισσαν. » 1
Δῆμος Κεριμπραῖος. » 1
Ἀλέκος Σ. Δούκας. » 1
Γ. Τασήκας. » 1
Ζήσης Σκουμβουρδῆς. » 1
Ἀνδ. Φαρδῆς. » 1
Γεώργιος Κρίτσας, » 1

Λοκρίδος.

Ὁ Μητροπολίτης Λοκρίδος Ἀγαθάγγελος. » 1
Δημ. Τσαμόπουλος. » 1
Ὁ ἔπαρχος Λοκρίδος Ν. Π. Νάκος. » 1
Δημήτριος Καλογερόπου-

λος Γραμμ. τοῦ Δήμ. Λαρύμνης. Σώμ. 1
Ἰω. Σακελλαριάδης Δημοδ. » 1
Παππᾶ Γιάννης Σπεγκαίου. » 1
Παππᾶ Γκίκας Νικολάου. » 1
Σπυρίδων Κοντογεωργίου δημοδ. Αἰγιτίου. » 1

Αἰτωλακαρνανίας.

Γεώργιος Καβαδίας Δημοδ. Ναυπάκτου. » 1
Σπῦρος Παππαναστασίου Δημοδ. Ἀπεραντίων. » 1
Λουκᾶς Π Ἰγγλέσης Δημοδ. Μεσολογγίου. » 1
Χρῆστος Μακρυνιώτης. » 1
Δ. Ζαννάτος ἐκ μεγάλης Λομποτινῆς. » 1
Παππᾶ Γεώργιος Γεδεὼν Δημοδ. Ἀρακυνθίων. » 1
Ἰω. Ἀθανασίου Οἰκονόμου Δημοδ. Θέρμου. » 1
Δημήτριος Δημητριάδου. » 1
Ἀναγνώστης Ἰωαννίδης. » 1
Σωτήριος ἱερεὺς Δημητριάδης. » 1
Δανιὴλ Γκολφῖνος. » 1
Ἰω. Χ. Γεωργόπουλος. » 1
Κωνσταντῖνος Μοτσορόπουλος. » 1
Κωνσταντῖνος ἱερεὺς Παππᾶ Σωτηρόπουλος. » 1
Δημήτ. Ν. Μπούας Δημοδ. Αἰτωλικοῦ. » 1
Δῆμος Ἀμπελογιάννης Ἱερεύς. » 1
Ἰωάννης Μακούλας Ἱερεύς. » 1
Ζαννέτος Σταμάτη ἔμπορος. » 1
Σπυρίδων Μπούας δημοδ. Ἀμβρακίας. Σώμ. 1
Νικόλαος Ἀθανασιάδης δημοδ. Καρπενησίου. » 1
Δ. Γαληνὸς δημοδ. εἰς Κριχέλλον. » 1

Ἀργολίδος.

Ἰωάν. Ἀξελός. » 1
Ἀ. Τζάννης Ἀντισυνταγματάρχης. » 1
Ἰ. Ἀ. Σχῆνος. » 1
Δ. Μακρογιάννης. » 1
Σ. Κυδωνάκης. » 1
Ἀ. Βλῆς. » 1
Ἐλευθέριος Σχινᾶς ταγματάρχης. » 1
Γ. Κακαναράκης. » 1
Γ. Συναδινός. » 1
Ἰ. Κυμηνός. » 1
Ν. Ῥώμας. » 1
Ἰω. Κ. Τσάτσος. » 1
Ιω. Γ. Γλαράκης. » 1
Ε. Φοντάνας Συνταγματάρχης. » 1
Π. Βασιλείου. » 1
Δ. Τριγγέττας. » 1
Σ. Μανούσης. » 1
Δ. Πονηρόπουλος. » 1
Γ. Μομφερράτος λοχαγός. » 1
Δ. Α. Π. Κλάδος. » 1
Βότζαρης. » 1
Βασιλικὴ Χ. Σισίνη. « 1
Ν. Μαράτος. » 1
Κ. Πετσάλης. » 1
Ε. Λουριώτης. » 1
Γ. Στεφανόπουλος. » 1
Λ. Λαμπρινός. » 1
Δελιγιάννης. » 1
Στ. Παππαδόπουλος ταγματάρχης. » 1

Κλεώπας.	Σώμ. 1
Ι. Δαλλονᾶς.	» 1
Α. 'Ρικάκης.	» 1
Θ. Μιχαλίδης.	» 1
Π. Α. Κυπαρίσσης.	» 1
Λυκούδης.	» 1
'Ελ. Πλατύκας.	» 1
Σ. Β. Βασιλειάδης.	» 1
Νικόλαος Ζανέζιος.	» 1
'Ι. Σ. Καλογερόπουλος.	» 1
Β. Σαπουντζάκης ταγματάρχης.	» 1
Ι. Γερανιώτης.	» 1
Π. Κιάππας.	» 1
Χ. Ζυμβρακάκης.	» 1
Γεώργιος 'Ι. Κόντης.	» 1
Σακελλάριος Μαγουλᾶς.	» 1
Γρηγόριος Ἱερεὺς, Λευϊτικά.	» 1
Σακελλίων 'Ρώτας.	» 1
Παππᾶ Ἀναστάσιος 'Ρώτας.	» 1
Ζωὴ Σακελλίωνος διδάσκαλος.	» 1
'Αθ. Γ. Δαῤῥωνᾶς ἐκ Μιδείας.	« 1
Σύγγελος Διονύσιος Κρομμύδης.	» 1
Παππᾶ Λουκᾶς Στρῖγγος.	» 1
Παππᾶ Ἰωάννης 'Ρομπότσης.	» 1
Παππᾶ Γεώργιος ἐκ χωρίου Φοῦρνοι.	» 1
Λουκᾶς Δ. Λουκᾶ.	» 1
Γεώργιος Θεοδοσιάδης δημοδ. Σικυῶνος.	» 1
Γεώργιος Ἐμμανουὴλ δημοδ. Ταινίας.	» 1
Γεώργιος Νικολάου Ἱερεύς.	» 1
Ἱερεὺς Ἀνδρέας Οἰκονόμου ἐν Ζαχόλῃ.	» 1
Βησσαρίων Εὐσταθιάδης.	Σώμ. 1
Σ. Δ. Ψάῤῥος.	» 1
Νικόλαος Κυριακόπουλος.	» 1
Ἱερεὺς Μενιτζέλος Κούσης.	» 1
Μῆτρος Ἰω. Δοῦλκος.	» 1
Ἱερεὺς Βασίλειος Μενιτζελίδης.	» 1
'Αθ. Παναγιωτόπουλος.	» 1
Ἰω. Γ. Κυριακόπουλος.	» 2
Ἀπόστολος Γεωργαντόπουλος.	» 1
Χρ. Σ. Καλογερόπουλος.	» 1
Ἀναγνώστης Κάσιος.	» 1
Δ. Καλκάνης.	» 1
'Αθ. Δ. Πύῤῥου, δημοδ. Πυργέλας Ἄργους.	» 1
Παππᾶ Γεώργης, Ἐφημέριος Πυργέλας.	» 1
Δ. Μαριγὼ Φουντουλάκη, δημοδ. Ἄργους.	» 1
Φηφὶ Δ. Καλλέργη.	» 1
Εὐφ. Δ. Δεσύλλα.	» 1
Ἰω. Ζουλουφιάδης.	» 1
Ἀγγελικὴ Σ. Τσόχρη.	» 1
Εὐσταθ. Νικολαΐδης.	» 1
Νικόλαος Βουζιοῦκος δημοδ. Γλυπίας.	» 1
Ἀναγνώστης Κυριακόπουλος.	» 1
Ἀναγνώστης Καλπέρης.	» 1
Ἰω. Στ. Ναύτης.	» 1
Κωνς. Ζαννιάδης δημοδ. Προνοίας.	» 1
Σ. Καραγιαννακίδης Λέσβιος.	» 1
Ἰω. Δ. Πάνος ἐξ Ἀγκιστρίου δημοδ. Κρανειδίου.	» 1
Γεώργιος Νικολαΐδης.	» 1
Σπυ. Καρασσόπουλος.	» 1
Εὐθύμιος Βρυζάκης.	» 1

Μ. Λύρης Δήμαρχος Μινώας. Σώμ. 1
Κυριακὸς Σγουρός. » 1
Ἐμμ. Παππαδάκης δημοδ. Μινώας. » 1
Γ. Πρωτοπαππᾶς. » 1
Ματθαῖος Ἱερεὺς Ματθαιουδάκης. » 1
Μάξιμος Ἱερομόναχος Παλαμιδίου. » 1
Ἰ. Κ. Σαρίδης δημοδ. Περαχώρας τῆς Κορινθίας. » 1
Ἰ. Παππαντωνίου Κοτσάκης. » 1
Σπυρίδων Ἀναζηρόπουλος. » 1
Ἐλευθέριος Παππᾶ Δημητρίου δημοδ. εἰς Κατούναν. » 1
Βενετσάνος Ἰατρίδης δημοδ. Λενιδίου. » 1
Μιχαὴλ Τροχάνης. » 1
Πανταζῆς Δολιανίτης. » 1

Ἀχαΐας καὶ Ἤλιδος

Ἡ τοῦ μεγάλου Σπηλαίου Μονή. » 1
Ὁ Καθηγούμενος Ἀρσένιος. » 1
Ὁ Προηγούμενος Δαμασκηνός. » 1
Ὁ Προηγούμενος Ἱερόθεος. » 1
Ὁ Προηγούμενος Γερμανὸς Περλέγκας. » 1
Ὁ Προηγούμενος Γεράσιμος. » 1
Ὁ Προηγούμενος Ἰωνᾶς. » 1
Ὁ Προηγούμενος Σαμουήλ. » 1
Σωφρόνιος ἐκ Ζαρούχλας. » 1
Διονύσιος Διαμαντάκης. » 1
Παφνούτιος Κορίνθιος Ἱερολοχίτης. » 1
Χρύσανθος Ῥηγόπουλος. » 1
Βησσαρίων Ἀγγελίδης. » 1
Γαβριὴλ Καρυτινός. Σώμ. 1
Γρηγόριος Καρζάκος ἐκ Περιστερᾶς. » 1
Στέφανος Ψίλος Σολεώτης » 1
Ἰωάσαφ Πνευματικός. » 1
Κοσμᾶς Πανάγου ἐξ Ἀνδρούσης. » 1

Πατρῶν.

Λάμπρος Γεωργακόπουλος. » 1
Μουτερίζης Γεώργιος. » 1
Ἀνδρέας Ῥηγόπουλος. » 1
Κωνσταντῖνος Παππάζογλους. » 1
Ἀριστείδης Κασημάτης. » 1
Α. Ῥαδινός. » 1
Γεώργιος Ἀθ. Γεράκης. » 1
Σ. Σταθόπουλος. » 1
Ἀριστοτέλης Τσάτσος. » 1
Ἰ. Ἀθ. Οἰκονομίδης. » 1
Σ. Πετζάλης. » 1
Θεμιστοκλῆς Οἰκονόμου. » 1
Μ. Βαχατόρης. » 1
Εὐστ. Παλαμᾶς. » 1
Χ. Ἀργυρόπουλος. » 1
Ἀνδ. Φακίρης. » 1
Ζαχαρίας Ἀναγνώστου. » 1
Δημοσθένης Γ. Γεωργίου. » 1
Θεόδωρος Ζίνης. » 1
Γ. Τριανταφυλλόπουλος. » 1
Πέτρος Δόξας. » 1
Θ. Χάμπας. » 1
Σ. Μ. Σβορῶνος. » 1
Ἐπαμ. Σπηλιωτόπουλος. » 1
Νικόλαος Ἰ. Τέκτων. » 1
Κωνσταντῖνος Στροῦμπος. » 1
Χαράλαμπος Γκίκας. » 1
Σ. Ἰ. Κασιμάτης. » 1
Γ. Σ. Οἰκονομόπουλος. » 1

Σ. Βλασόπουλος. Σώμ. 1
Εὐστ. Τσίπηρας. » 1
Γ. Α. Σακελλόπουλος. » 1
Κωνσταντῖνος Ν. Λάππας. » 1
Σ. Γερούσης. » 1
Κωνσταντῖνος Πατρινός. » 1
Νικόλαος Ἰ. Θαλασσινός. » 1
Δ. Γ. Ἀντωνόπουλος. » 1
Κωνσταντῖνος Παππασπυρίδης. » 1
Δημήτριος Μητσόπουλος Δημ. Πατρῶν. » 1
Πριντζόφιλος. » 1
Ἀγάπιος Παππᾶ Ἀποστόλου Δημοδ. Παρασκευῆς Αἰγίου. » 1
Πέτρος Ἱερεὺς Παππᾶ Χριστοδούλου. » 1
Ἀντώνιος Βασιλειάδης Δημοδ. Καλαβρύτων. » 1
Γεώργιος Σόλων Διδάσκαλος. » 1
Γεώργιος Σπηλιωτόπουλος Διδάσκαλος. » 1
Δανιὴλ Λαυριώτης. » 1
Μακάριος Παππᾶ Δημητρίου Δημοδ. Ψωφίδος. » 2
Ἀναγνώστης Σακελλαρόπουλος. » 1
Καλλίνικος Ἡγούμενος τῆς Ἱερᾶς μονῆς Λαύρας. » 1
Ὁ Προηγούμενος Θεοφάνης. » 1
Ἀμβρόσιος Ἀθανασίου Ἱερομόναχος. » 1
Σαμουὴλ Μοναχός. » 1
Προκόπιος Παππᾶ Νικολάου. » 1
Ἀντώνιος Ἀντωνόπουλος
Δημοδ. Κερτέζης. Σώμ. 1
Ἀναγνώστης Α. Σελλόπουλος. » 1
Ἰω. Δ. Πρινόπουλος. » 1
Σταμάτιος Ἱερεὺς Οἰκονόμος Λυκουρίας Δήμ. Κλείτωρος. » 1
Γ. Κωνστάκης. » 1
Σ. Ῥοδόπουλος. » 1
Ἀν. Κολιόπουλος. » 1
Θεόδωρος Ἱερεύς. » 1
Θεοδωράκης Κωνσταντόπουλος. » 1
Γεώργιος Κρόμμας. » 1
Κωνστ. Μακρόπουλος. » 1
Μῆτρος Μπουγιούκας. » 1
Ἀναγνώστης Παππαγγελόπουλος. » 1
Πᾶνος Ἀθανασίου. » 1
Γ. Παππαθανασόπουλος δημοδ. Λετρίνων. » 2
Κωνστ. Γιαννόπουλος » 1
Γεωρ. Νικολόπουλος δημοδ. Νωνάκριδος. » 1
Παναγιώτης Καρῖκος. « 1
Σωτήριος Πρινόπουλος δημ. Λαμπείας. » 1

Λακεδαίμονος.

Κωνσταντῖνος Στεφανίδης » 1
δημοδ. Σπάρτης. » 1
Ἠλίας Κοπανίτζας. » 1
Νικηφόρος Ἱερομόναχος. » 1
Εὐστάθιος Δ. Μαρκόπουλος. » 1
Νικόλαος Δοντόπουλος. » 1
Γ. Κριτσιλάκος δημοδ. Ἀρεοπόλεως. » 1
Δημ. Μ. Παππαδόπουλος Δημοδ. Βοιῶν. » 1
Παν. Ὀρφανὸς Δημοδ. Φά-

ριδος εἰς Παλαιοπαναγιάν. » 1
Ναθαναὴλ Ἱερομόναχος. » 1
Μιχαὴλ Π. Μωϋσάκης. » 1
Ἀθανάσιος Ἀδαμαντόπουλος. » 1
Γ. Θεοφιλάκης. » 1
Παΐσιος Ἱερομόναχος ἐκ τῆς μονῆς Ζερμπίτζας. » 1
Χρ. Κουμουτσίδης δημοδ. Ἀβίας. » 1
Ν. Παντόπουλος δημοδ. Βερδωνίας, » 1

Μαντινείας.

Καλλίνικος ἡγούμενος τῆς μονῆς Κανδύλας. » 2
Ὁ Δημοδ. Κανδύλας Γεώργιος Φουμάκης. » 1
Σπυρίδων Ἱερεὺς ἐκ τῆς Κανδύλας. » 1
Παν. Ἀναγνωστόπουλος. » 1
Σπυ. Σακελλαράκης δημοδ. Κολλίνων. » 1
Γεώργιος Ἱερεὺς Οἰκονόμου ἐκ Κολλίνων. » 1
Νικ. Ἱερεὺς Σταματόπουλος ἐκ Κολλίνων. » 1
Δημ. Ἰ Φιλάρετος δημοδ. Τεγέας. » 1
Κωνς. Ν. Μιχόπουλος δημοδ. Ὀρχομενοῦ τῆς Μαντινείας. » 1
Ἰ. Εὐς. Σπηλιόπουλος Γραμ. τῆς Ἐπαρχ. Γορτυνίας. » 1
Δημή. Χρυσαφόπουλος Κρὴς Οἰκονομ. Ἔφορ. τῆς Ἐπαρ. Γορτυνίας. » 3
Φώτιος Δάρας Ταμίας Γόρτυνος. » 2
Μιχαὴλ Ἀ. Ἰωαννίδης. » 1
Πουλίτζα Α. Δαρειώτου ἐκ Κορώνης. Σώμ. 1
Εὐς. Σπυράκης Δημοδ. Γόρτυνος. » 1
Πέτρος Παπαηλιόπουλος ἐκ Γρανίτσης τῆς Γορτυν. » 1
Παναγ. Ἀθ. Τσεκούρας δημοδ. Κλειτορίας τῆς Γορτ. » 1
Πολυχρόνιος Ἱερεὺς Πολυχρονόπουλος. » 1
Κωνσταντῖνος Ἱερεὺς Ἀναστασόπουλος. » 1

Μεσσηνίας

Ι. Γ. Μητρόπουλος δημοδ. Πύλου. » 1
Ἀθ. Κωνσταντινίδης. » 1
Ἀδαμ. Ἰωαννίδης Δημοδ. Παμίσου. » 1
Εὐς. Ἱερεὺς Πρωτοπαππᾶς. » 1
Βησσαρίων Ἱερομόναχος. » 1
Νικ. Κ. Μουσχούλης ἐξ Ἀγουλινίτσης τῆς Ὀλυμπίας. » 1
Νικ. Δ. Μουσχούλας. » 1
Γ. Ἀποστολίδης Δημοδ. Ἀνδριτσαίνης. » 1
Π. Κ. Σαρδέλης ὡσαύτως. » 1
Γιαννάκα Ν. Τσανέττου. » 1
Γ. Ἀδαμίδης. » 1
Πέτρος Κανελλόπουλος » 1
Γεώργιος Χριστόπουλος. » 1
Φώτιος Πητήρης. » 1
Δημ. Α. Μοσχούλας. » 1
Κ. Κανελλόπουλος δημοδ. Μεθώνης. » 1
Γεώ. Παπαντωνίου Κωτσιάκης δημοδ. Οἰχαλίας. » 1
Παναγ. Παππασαραντόπουλος. » 1
Μ. Πολυμενάκης δημοδ.

Εὔας. Σώμ. 1
Ἰ. Παππατσόνης. » 1
Παππᾶ Εὐστάθιος. » 1
Φωτεινὸς Κωσταντόπουλος. » 1
Παναγ. Παππᾶ Βασιλείου. » 1
Πολυξένη Λυκάκη, δημοδ. Καλαμῶν. » 1
Χρῆστος Νικολάου. » 1
Ἀ. Μαυρομιχάλης. » 1
Παναγ. Δ. Ἀλούπης. » 1
Θ. Μαρκόπουλος. » 1
Γ. Μιχᾶλος. » 1
Β. Καπετανάκης. » 1
Πανάρετος Ἀγγελόπουλος. » 1
Στ. Καπετανάκης. » 1
Γεώρ. Π. Καπετανάκης. » 1
Ἀγγελικὴ Α. Ἀναγνωσταρᾶ. » 1
Καλλιῤῥόη Ἰ. Κυριακοῦ. » 1
Τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον Καλαμῶν. » 1
Δ. Γιάννουκλας, δημοδ. Καλαμῶν. » 1
Ν. Ἰ. Παππαμανόλης. » 1

Σύρου.

Ὁ Σεβασμ. Μητροπολίτης Κυκλάδων Κ. Δανιήλ. » 15
Δανιὴλ Ἀστράγαλος. » 1
Μ. Καλλιάρχης. » 1
Π. Γεώργιος Γρυπάρης. » 1
Ἄνθιμος Καλογιάννης » 1
Σεραφὶμ Λευκόκυλος. » 1
Γεδεὼν Μενεάκης. » 1
Θεοφάνης Πολεάνης. » 1
Μιχαὴλ ἱερεὺς Χειμώνας. » 1
Δανιὴλ Χ. Θεοφίλου. » 1
Φιλόθεος Εὐθυμίου. » 1
Γρηγόριος Βαρούχας. » 1
Ἀρχιμανδρίτης Ἄνθιμος. » 1
Πρωτοπαππᾶς Μυκόνου Αὐξέντιος. 1
Παππᾶ Ζαχαρίας Καραγιαλῆς. Σώμ. 1
Μάξιμος Ἱερομόναχος. » 1
Σακελλίων Ἀγάπιος. » 1
Νεόφυτος Φωκᾶς. » 1
Ἀρχιμανδρίτης Διονύσιος Παρίσης ἐκ Τήνου. » 1
Α. Τριαντάφυλλος Δημοδ. Ὑρίας ἐν Νάξῳ. » 1
Ν. Χ. Ἰωάννου Δημοδ. Σκύρου. » 1
Γεώργιος Σουρίας Καθηγ. ἐν τῷ γυμνασίῳ Σύρου. » 1
Γ. Σερούϊος Γυμνασιάρχης Σύρου. » 1
Ἴλνερ. » 1
Ι. Ν. Βαλέτας. » 1
Π. Ἐφραιμίδης. » 1
Ν. Φαρδούλης Καθηγητής. » 1
Θ. Μαισχίνης. » 1
Κ. Χαρίλαος. » 1
Δημ. Δούκα. » 1
Σολομῶν Νικολαΐδης Κύπριος. » 1
Δημήτριος Δουραμάνης. » 1
Ι. Γ. Καράλης. » 1
Ἐμ. Α. Στεφανάκης. » 1
Δημ. Στεργίου. » 1
Ἐμ. Μαγκάκης. » 1
Θεμ. Καλομενόπουλος. » 1
Γεώργιος Φραγγούλης. » 1
Ι. Κ. Βλαστός. » 1
Ἑλένη Δημητριάδου Δημοδιδ. Σύρου. » 1
Ἀργυρῆ Ἀναγνωστάκη. » 1
Γ. Ῥοδίτης δημοδ. Κωμιακῆς τῆς Νάξου. » 1
Ἰωάν. Ν. Ὀλύμπιος δημοδ. Πάρου. » 1

Φ. Λιμπρίτης δημοδ. Ἰου. Σώμ. 1
Δ. Βενέρης Πρωτοσύγγελος. » 1
Α. Σομαρήπας ὑγειονομολιμενάρχης Ἰου. » 1
Ζαχαρίας Σαλουστρίδης. » 1
Δ. Ἰ. Ἀγγελόπουλος δημοδ. Καλλίστης ἐν Θήρᾳ. » 1
Ἄγγελος Ν. Ἀγγέλου. » 1
Γ. Ζανάκης δημοδ. Καλλίστης ἐν Θήρᾳ. » 1
Ἰγνάτιος Ἱερομόναχος Πρωτοσύγγελος. » 1
Κύριλλος Ἱερομόναχος Ἰακώβου Μπάλμπας. » 1
Ἰωάννης Ἀσημῆς δημοδ. Θήρας » 1
Ζάννης Δεϊμέζης. » 1
Γάσπαρος Συρῖγος. » 1
Κωνσταντῖνος Πετρακάκης δημοδ. Κορθίου τῆς Ἄνδρου. » 1
Π. Γεωργαντόπουλος δημοδ. Πανόρμου τῆς Τήνου. » 1
Λάζαρος Παλαμάρης ἱερεύς. » 1
Νικόλαος Λούβαρης δημοδ. Τήνου. » 1
Α. Βουρδουμπάκης δημοδ. Κέας. » 1
Μαριγὼ Ν. Πλέκα. » 1
Ἰ. Χωματιανὸς δημοδ. Ὕδρας. » 1
Ἀναστάσιος Κ. Ταπεινός. » 1
Ζωήτσα Ἰ. Γκίκα δημοδ. Ὕδρας. » 1
Παῦλος Πέππας δημοδ. Αἰγίνης. » 1
Οἰκονόμος Τήνου Φιλόθεος. » 1
Διονύσιος Ἱερομόναχος Κεῖος. » 1
Εἰρήνη Μοσχάτου. » 1
Ἰωσὴφ Πλυτᾶς. » 1
Γεώ. Βασιλείου Ψάλτης. Σώμ. 1
Ἱερεὺς Ἀνδρέας Σοφιανός. » 1
Ἀθαν. ΠαππᾶΚώστας δημοδ. Σκιάθου. » 1
Δημ. Κυδωνιώτης δημοδ. Σκοπέλου. » 1
Ὁ Πρώην Σάμου Θεοδόσιος. » 1
Εὐςρ. Πετρίδης Ἔπαρχος Σκοπέλου. » 1
Νικόλαος Σταγειρίτης ὑγειονόμος Σκοπέλου. » 1
Κυριακὸς Κωνσταντίνου. » 1
Γρηγόριος Μίτας Ἱερομόναχος Ἑλληνοδιδ. » 1
Δημή. Ἀποστολόπουλος. » 1
Δαμασκηνὸς Ἱερομόναχος. » 1
Πολυμ. Εὐς. Παππαδόπουλος, δημοδ. εἰς Καινούριον τοῦ δήμου Θρονίου τῆς Λοκρίδος. » 1

Πόρου.

Τὸ Μοναστήριον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. » 2
Ὁ Ἡγούμενος Ἰγνάτιος Ἱερομόναχος. » 1
Ὁ Προηγούμενος Νικηφόρος. » 1
Πελάγιος Ἱερομόναχος. » 1
Νεῖλος Μοναχός. » 1
Ἀθανάσιος Ἱερεὺς Σακελλίων. » 1
Εὐγένιος Ἱερομόναχος ἐκ τῆς ἐν Ἄνδρῳ μονῆς. » 1
Βασίλειος Ἱερεὺς Σακελλαρίδης. » 1
Παρθένιος Ἱερομόναχος Τσεβαίρης Ἀθηναῖος » 1
Χριστόδουλος ἱερεὺς παππᾶ Δημητρίου. » 1
Γεώργιος Σπυρίδων Κριεζῆ. » 1

Γεώργιος Ππ. Κυριακοῦ. Σώμ. 1
Χ. Ἰ. Δροσινὸς Ἰατρός. » 1
Δημήτριος Στ. Οἰκονόμου. » 1
Κωνς. Λογοθέτης Δουζίνας. » 1
Ἀναγ. Δ. Λογοθέτου. » 1
Γεώργιος Στ. Θεοφάνη. » 1
Π. Ἀνδριανόπουλος γραμ. τοῦ Εἰρηνοδ. Πόρου. » 1
Δ. Παππαδῆμος. » 1
Κ. Κασινάρης. » 1
Κ. Στ. Οἰκονόμου. » 1
Κ. Γ. Δουζίνας. » 1
Νικολαΐδης δημοδ. Τροιζῆνος. » 1
Ἰάκωβος Ἰωαννίδης δημοδ. » 1
Παρασκευὴ Ν. Πραγματάρη δημοδ. Τροιζῆνος. » 1
Ἀθανάσιος Παππᾶ Χριστοδούλου δημοδ. Δρυόπης » 1
Ἀντώνιος Ψαρουδάκης, φαρμακοποιός, » 1
Κ. Κιζάννης, φαρμακοποιός. » 1
Ὁ Πλοίαρχος Ἰωάννης Νικοδήμου. » 1
Νικόλαος Πιπίνου. » 1
Ἀναστάσιος Β. Ἀντωνάκης. » 1
Βασίλειος Σούρμπας. » 1
Δ. Ἰ. Κιζάνης· » 1
Α. Δουζίνας Κυριακούλης. » 1
Α. Παππᾶ Σωτηριάδης. » 1
Δ. Χούντας ἐκ Μεθάνων. » 1
Κωνς. Οἰκονομίδης. » 1
Ἀναγν. Ππ. Ἀντωνίου Χῖος. » 1
Ἀ. Ἰω. Δ. Παναγιώτου. » 1
Πέτρος Γ. Πρωτοπαππᾶ. » 1
Ἀνδρέας Δερβενιώτης. » 1
Ἀναγν. Ππ. Ἀντωνίου. » 1
Νικόλαος Κοφινᾶς· » 1
Ἀνδρέας Μάνεση. » 1
Μάνθος Μάνεση. » 1

Κρήτης.

Ὁ Θεοφ. Ἐπίσκοπος Κυδωνίας καὶ Κισάμου Κ. Κάλλιστος. Σώμ. 3
Ὁ Πρωτοσύγγελος αὐτοῦ Νικόδημος. » 1
Ἡ ἐφορεία τῶν Ἐκπαιδ. καταστημάτων. » 3
Ὁ Σχολάρχης τῆς Ἑλλ. Σχολῆς Μ. Οἰκονομίδης. » 1
Ὁ Διδάσκαλος τῆς Ἑλλ. Σχολῆς Ν. Μαραθάκης. » 1
Ὁ Δημοδ. Γ. Χ. Ψαρουδάκης. » 1
Ἡ Διδάσκαλος Κυρία Ἀσπασία Γεωργίου. » 1
Ὁ ἐξ. Ἰ. Ζερβάκης Ἰατρὸς ἔφορος. » 2
Ἐμμ. Κασιμάτης ἔφορος. » 1
Ἀνδρέας Ἀνδρουλινάκης ἔφορος. » 1
Ἀλέξιος Ἀθανασίου ἔφορος. » 1
Ἰω. Μπογιατσόγλου. » 1
Γεώργιος Φουλάκης. » 1
Ἐμμ. Μοάτσος. » 1
Σόλων Ἀποστολίδης. » 1
Ἀθαν. Γ. Πλοῦμ. » 1
Ἰω. Α. Μαυρουλιανός. » 1
Γεώργιος Ἰω. Ῥενιέρης. » 1
Ἀναστασία Γερακάκη. » 1
Κωνστ. Σπανούδης. » 1
Χ. Παπαδάκης. » 1
Γεώργιος Πλατύ. » 1
Ἀδελφοὶ καὶ Σιδηράκη. » 1
Κωνστ. Μαλτσάκης. » 1
Ἀλέξιος Ψαρουδάκης. » 1
Ἰωάννης Περοχίδης. » 1

Χριστόφορος Παπαδάκης. Σώμ. 1
Χ. Θεόδωρος Μαρκίδης. » 1
Μερκούριος Μαλατάκης. » 1
Ἰω. Γ. Μιτσοτάκης. » 1
Γεώργιος Ἀλφιέρης. » 1
Ἰω. Παπαδάκης. » 1
Ἀναγν. Γ. Μαρκίδης. » 1
Ἀναγν. Σταυρούδης. » 1
Ὁ Ἡγ. τῆς μονῆς τῆς Ἁγ. Τριάδος Συμεών. » 1
Ὁ Κ. Ἀνανίας. » 1
Ὁ Κ. Δαμασκηνὸς διδάσκαλος. » 1
Ὁ Κ. Γεράσιμος Ἱερομόναχος. » 1
Ὁ Κ. Ζαχαρίας διδάσκαλος. » 1
Ὁ Ἡγ. τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Ἄνθιμος. » 1
Ὁ Ἡγ. τῆς μονῆς Γουβερνέτου Ἰωσήφ. » 1
Ὁ Προηγούμενος Χρύσανθος. » 1
Ὁ Κ. Παρθένιος Φιλιππίδης. » 1
Ὁ τῆς ἁγίας Μονῆς προηγούμενος Στέφανος. » 1
Τὸ μοναστήριον τῆς ἱερᾶς μονῆς Γωνίας. » 2
Παρθένιος Προηγούμενος. » 1
Νεόφυτος Ἱερομόναχος Σελινιώτης. » 1
Μισαὴλ Ἱερομόναχος. » 1
Σεραφὶμ Ἱερομόναχος. » 1
Μελέτιος Ἱερομόναχος. » 1
Δωρόθεος Μουσικός. » 1
Στέφανος Ι. Ψαρουδάκης. » 2
Γεώργιος Μεσαρχάκης. » 1

Ὁ Θεοφιλ. Ἐπίσκ. Ῥεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου Κύρ. Καλλίνικος. Σώμ. 3
Τὸ Ἑλλ. Σχολεῖον Ῥεθύμνης. » 1
Ὁ Σχολάρχης αὐτῆς Δωρόθεος. » 1
Ὁ ἀλληλοδιδ. αὐτῆς Μ. Χ. Πετυχάκης. » 1
Κ. Μαρουλιανός. » 1
Ν. Χ. Κωνσταντίνου. » 1
Ἰωάννης Δροσάκης. » 1
Ζωρζάκης Παπαδάκης. » 1
Ὁ Σκευοφύλαξ Γεράσιμος. » 1
Ὁ Ἡγούμενος Δαμιανός. » 1
Συμεὼν Ἱερομόναχος. » 1
Ἰάκωβος Ἱερομόναχος. » 1
Μελέτιος Ἱερομόναχος. » 1
Νέστωρ Ἱερομόναχος. » 1
Μελέτιος Ἱερομόναχος. » 1
Ὁ Ἡγούμενος Μελέτιος. » 1
Ἀνδρέας Σεγουντσῆς. » 1
Ν. Πιττάκης » 1
Γεώργιος Σαριδάκης. » 1

Κύπρου.

Ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κ. Ἰωαννίκιος. » 2
Ὁ Πανιερ. Μητρ. Πάφου Κ. Χαρίτων. » 1
Ὁ Πανιερ. Μητρ. Κιτίου Κ. » 1
Ὁ Πανιερ. Μητρ. Κυρηνίας Κ. Χαρίτων. » 1
Ὁ Σ. Ἀρχιμανδρίτης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου. » 1
Μάρκος Περιστιάνης Πρόξενος τῆς Σουηκίας. » 1
Γεώργιος Γλυκὺς Ἀρχιδημογέρων Κύπρου. » 1

Ὁ Ἑλλ. Διδ. Κ. Ὀνούφριος. Σώμ. 1
Παῦλος Βαλσαμάκης Ἰατρός. » 1
Γεώργιος Τελεβάντος. » 1
Δημήτριος Θεμιστοκλῆς. » 1
Λογιζῆς Κραμβῆς. » 1
Π. Παῦλος Βονδιτσιάνος. » 1
Νικόλαος Δ. Φραγκούδης. » 1
Δημήτριος Πιερίδης. » 1
Κυπριανὸς Οἰκονομίδης. » 1
Ἰωάννης Ἰασωνίδης. » 1
Γεώργιος Σιβιτανίδης. » 1
Ἀδελφοὶ Λογίζου καὶ Σα. » 1
Γεώργιος Πελαβάκης. » 1
Ἀλέξ. Γ. Κυλβελίδης. » 1

Κεφαλληνίας.

Ὁ Πανιερ. Μητρ. Κεφαλ. Κ. Σπυρίδων καὶ ἔξαρχος.» 2
Ν. Ἱερεὺς Μαντσαβῖνος Ἱερογραμματεύς. » 1
Παναγῆς Ἱερεὺς Ματσούκης. » 1
Γεράσιμος Ἀρχιδ. Μαντσαβῖνος. » 1
Χρύσανθος Ἱερομ. Ῥαζῆς Σακελλίων. » 1
Γεράσιμος Ἱερεὺς Σιμάτος. » 1
Χρύσανθος Ἱερομ. Βαλσάμος. » 1
Ἰωάννης Δ. Χωραφᾶς. » 1
Κωνστ. Εὐσταθιάδης Μεταξᾶς. » 1
Γεράσιμος Τυπάλδος Ματος. » 1
Γεώργιος Ἱερεὺς Χωραφᾶς Ῥακαντσῆς. » 1
Ἰω. Ἄννινος. » 1
Βασίλειος Δ. Πανᾶς. » 1
Ἠλίας Ῥαζῆς Λουκάτος. Σώμ. 1
Ε. Χουρμουζιάδης. » 1
Δημ. Μιλλιαρέσης. » 1
Δημ. Πινιατόρος. » 1
Κωνστ. Μ. Φωκᾶς. » 1
Νικόλαος Μεταξᾶς Τσανάτης. » 1
Μιχαὴλ Τυπάλδος Ξυδιᾶς. » 1
Παναγῆς Λουβέρδος Λασκαράτος. » 1
Διονύσιος ἱερεὺς Λουβέρδος. » 1
Γεράσιμος Λοβέρδος Δοτοράτος. » 1
Ἠλίας ἱερεὺς Ἀλιπράντης. » 1
Διονύσιος Ἱερομ. Δελλαπόρτας. » 1
Νικόλαος Α. Κοντομίχαλος. » 1
Ἰωάννης Μεταξᾶς Ἱερομόναχος. » 1
Χριστόδουλος Ἱερομόναχος Μηνιάτης. » 1
Ἀγάπιος Ἱερομόναχος ὁ Μήλας. » 1
Σπυρίδων Ἱερομόναχος ὁ Βεργοτῆς. » 1
Παρθένιος Ἱερομόναχος ὁ Καλλιγᾶς. » 1
Βασίλειος Ἱερομόναχος ὁ Σάρλος. » 1
Παρθένιος Ἱερομόναχος ὁ Μηχαλιτζιάνος. » 1
Γεώργιος Ἱερεὺς ὁ Βυζάντιος. » 1
Παναγῆς Ἱερεὺς ὁ Ματζούκης. » 1
Εὐαγγελινὸς Ἱερεὺς ὁ Ποταμιάνος. » 1
Μαρῖνος Ἱερεὺς ὁ Βάρχας. » 1
Μιχαὴλ Ἱερεὺς ὁ Κούπας. » 1
Γεράσιμος Ἱερεὺς ὁ Πανᾶς. » 1

Ἀνδρέας Ἱερεὺς ὁ Βέλσης. Σώμ. 2
Παῦλος Ἱερεὺς ὁ Σβορῶνος. » 2
Παναγῆς Ἱερεὺς ὁ Σβορῶνος. » 1
Σπυρίδων Ἱερεὺς ὁ Φασώης. » 1
Γεώργιος Ἱεροδιάκονος ὁ Καλλιγᾶς. » 1
Γεώργιος Ἱεροδιάκονος ὁ Σάρλος. » 1
Θωμᾶς Ἱεροδιάκονος ὁ Ῥουμβάτος. » 1
Ἰωάννης Ἱεροδιάκονος ὁ Κατζαίτης. » 1
Διονύσιος Ἱεροδιάκονος ὁ Ζακυνθινός. » 1
Γεράσιμος Ἀναγνώστης Μαράτος. » 1
Παναγῆς Ἀναγνώστης Πυλαρινός. » 1
Διονύσιος Κονιδάρης. » 1
Γεώργιος Π. Μοντεσάντος. » 1
Βίκτωρ Σ. Χοϊδᾶς. » 1
Νικόλαος Α. Μελισσινὸς Λάσκαρης. » 1
Εὐαγγέλης Τυπάλδος Δοτοράτος. » 1
Φώτιος Χ. Μουδηλᾶς. » 1
Γεράσιμος Φωκᾶς Πε. Θεοδώρου. » 1
Σπυρίδων Ι. Κομποθέκρας. » 1
Σταῦρος Μ. Ἰγγλέσης. » 1
Παναγῆς Ἰγγλέσης. » 1
Γεώργιος Ἰγγλέσης. » 1
Νικόλαος Γ. Ἰγγλέσης. » 1
Χριστόδουλος Βαλσαμάκης. » 1
Ἰωάννης Ν. Κουντούρης. » 1
Ἀναστάσιος Γ. Καλλιγᾶς. » 1
Νικόλαος Ἱερεὺς ὁ Δρακοντίδης. » 1
Ὁ Υἱὸς αὐτοῦ Ἀνδρέας Δρακοντίδης. Σώμ. 2

Κερκύρας.

Ὁ Πανιερ. Μητροπ. Κερκύρας Κ. Χρύσανθος. » 2
Ἀθανάσιος Πολίτης Πρωτοσύγγελος. » 1
Φώτιος Ἱερεὺς Κάντας Ἀρχιμανδρίτης. » 1
Παντελῆς Λ. Διλμπέρογλους. » 1
Βασίλειος Μῶρος Ἱερεύς. » 1
Σπυρίδων Στεργὸς Ἱερομόναχος. » 1
Φιλόθεος Καρύδης Ἱερομόναχος. » 1
Ἰωάννης Ἱερομόν. Σχαλτσούνης. » 2
Οἱ Ἱεροσπουδασταί.
Νικ. Κεφαλληνός. » 1
Ἀντώνιος Στραβοπόδης. » 1
Ἀθανάσιος Μπονσινιόρ. » 1
Γαβριὴλ Στρατσάλης. » 1
Κωνσταντῖνος Κούρτας. » 1
Θεαγένης Λειβαδᾶς. » 1
Χαραλάμπης Καροῦσος. » 1
Δημητρ. Καβάσιλας. » 1
Ἀλέξανδρος Πιέρης Χαλιχιόπουλος. » 1
Παρθένιος Ἱερομόναχος Βριώνης. » 1
Κωνς. Ἀρχιδιάκονος Καβαδίας. » 1
Σπυρίδων Μαγνιαρίζης ἀναγνώστης. » 1
Ἐλευθέριος Ἰωάννου. » 1

Λιβόρνου.

Κωνς. Τοσήτσας Πρό-

ξενος τῆς Α. Ἑλλ. Μ. Σώμ. 4
Μανουὴλ Παντολ. Ῥοδοκανάκης. » 1
Παῦλος Π. Ῥοδοκανάκης. » 1
Ζ. Μ. Μαυρογορδάτος. » 1
Ἰωακεὶμ Βαλαμόντες, ἐφημέριος τῆς ἐκκλησίας. » 1
Μεθόδιος Θεοδωρίδης, ὡσαύτως. » 1
Ἠλίας Λ. Πανᾶς. » 2
Ἰωάννης Σαλματανάκης. » 1
Ἀναστάσιος Δεσπότης Μονοπιντιώτης. » 1
Ἰωάννης Γ. Καρατσᾶς. » 1
Στέριος Εὐθυμιάδης. » 1
Στ. Βαρδάκης. » 1
Νικ. Ζ. Μιταράκης. » 1
Δημήτριος Σατζελῆς. » 1
Ἀ. Γιάμαρης. » 1
Ἀπόστολος Ν. Μυλωνᾶς. » 1
Νικόλαος Σέτερης. » 1
Γεώργιος Κουτουφᾶς. » 1
Δημήτριος Ζαννετόπουλος. » 1
Ἀντώνιος Κοντογεύρης. » 1
Διονύσιος Κ. Τσερώνης. » 1
Εὐθύμιος Α. Γρίβας. » 1
Ἀντώνιος Ῥίζος. » 1
Ἰωάννης Μαργαρίτης. » 1
Γεώργιος Χ. Παχώμης. » 1
Ἀνδρέας Π. Πουλιέζος. » 1
Ε. Σεβαστόπουλος. » 1
Ἰω. Βαφιαδάκης. » 1

Λειψίας.

Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Κ. Γρηγ. Ἀγαθόβουλος. » 2
Ὁ Κ. Διονύσιος Κλεώπας. » 1
Ὁ Κ. Κωνσταντῖνος Παππιᾶ. » 2

Μασσαλίας.

Ὁ ἐφημ. τῆς ἐκκλησίας Κ. Γρηγόριος Φωτεινός. Σώμ. 5
Ὁ ἐφημ. τῶν ἐν Μελίτῃ ὀρθοδόξων. 1

Τεργέστης.

Ἡ ἑλληνικὴ Κοινότης. » 3
Ἀμβρόσιος Σ. Ῥάλλης. » 1
Μιχαὴλ Δ. Ἀποστολόπουλος. » 1
Ἀντώνιος Δημητρίου. » 1
Ὁ Ἀρχιμανδ. Ἰγνάτιος Θεολογίτης. » 2
Ὁ Ἱεροδιάκονος Γρηγόριος Ψαλτάκης. » 2
Θεοδόσιος Περγαμηνὸς διδάσκαλος. » 1
Θεόδωρος Δούμας. » 1
Γεώργιος Φ. Μανούσης. » 1
Ἰωάννης Σκαραμαγκᾶς. » 1
Ἰωάννης Γ. Χ. Κώνστα. » 3
Δημήτριος Προκοπίου Καρτσιώτης. » 1
Διονύσιος Μανέτας. » 1
Γεώργιος Γ. Χ. Κώνστα. » 1
Χαράλαμπος Π. Μητρόπουλος. » 1
Ἀναστάσιος Μηκώνιος. » 1
Σπήλιος Μέγαρης. » 1
Γεώργιος Πατούνας. » 1
Διονύσιος Ῥωσσιάδης. » 1
Δημήτριος Δουραμάνης. » 1
Ἰωάννης Κουνενίδης. » 1
Ἀθανάσιος Μεντσέλος. » 1
Κωνς. Ποτηρόπουλος. » 1
Μίνως Κοσκολέκας. » 1
Ἀριστείδης Κοσκολέκας. » 1
Ἀπόστολος Μαντσούφας. » 1
Διαμάντης Κουφαριώτης. » 1
Δημήτριος Κουβαρᾶς. » 1

Δαμήτριος Γ. Πυριάκος. Σώμ. 1
Κωνς. Κολλόκας. » 1
Θεόδωρος Γέγης » 1
Δημήτριος Χασάπης. » 1
Ἐμμ. Μελιγγός. » 1
Ἀπόστολος Δ. Τριανταφύλλου. » 1
Γεώργιος Γέγης. » 1
Μιχαὴλ Γ. Γαλάτης. » 1
Ἰωαννης Σαραγιάννης. » 1
Ζ. Μ. Ἀπαλύρας. » 1
Λεονῆς Τσιτσεκλῆς. » 1
Μ.Α. Ῥοδοκανάκης. » 1
Μιχαὴλ Δέλτας. » 1
Ἰωάννης Ἀνδρεάδης. » 1

Βιέννης.

Ἡ ἐθνικὴ Ἑλληνικὴ σχολή. » 10
Ὁ Ἀρχιμ. Κ. Κοσμᾶς Β. Λιβερόπουλος. » 2
Προκόπιος Γεωργιάδης. » 2
Ὁ ἐν Ἰασίῳ μέγας Βορνικος Κ. Θεόδ. Γκίκας. » 10
Νικόλαος Μαντσουράνης. » 2
Δημήτριος Τύρκας. » 2
Θεόδωρος Τουσίτζας. » 2
Μιχαὴλ Δούμπας. » 2
Θεόδωρος Δούμπας. » 3
Νικόλαος Δούμπας. » 2
Ἀλέξανδρος. Δ. Ξάνθος. » 1
Ἐφραὶμ. Ἰ Γερμάνης. » 2
Νικόλαος Μ. Γκιούκα. » 2
Δημήτριος Ν. Γερμάνης. » 1
Μενέλαος Ν. Γερμάνης. » 1
Πέτρος Γ. Τσιχάνης. » 1
Σίμων Γ. Τσιχάνης. » 1

Τραπεζοῦντος.

Ὁ Πανιερ. Μητρ. Τραπεζοῦντος Κ. Κωνςάντιος. » 4

Γρ. Π. Ξανθόπουλος. Σώμ. 1
Π. Γ. Παπαδόπουλος. » 1
Ἀθ. Ἰ. Ἀθανασάντης. » 1
Πλάτων Ν. Παρασκευᾶ. » 1
Ν. Γ. Γεμουρίτης. » 1
Ἑλ. Χ. Ἰ. Δομνηνός. » 1
Γεώργιος Εὐθυμίου Εὐμηρίδης. » 1
Γρ. Γ. Καρπούζηλος. » 1
Γρ. Δ. Γιαννικαπανίδης. » 1
Ἰω. Λ. Καλαφατίδης. » 1
Ν. Σιργανίδης. » 1
Δ. Λ. Καρβουνίδης. » 1
Περικλῆς Τριανταφυλλίδης. » 1
Δ. Π. Αὐγερινός. » 1

Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Παν. Μητροπ. Κ. Σαμουὴλ ὁ Κύπριος, Διευθυντὴς τῆς Φιλοσοφικῆς τοῦ Γένους Σχολῆς. » 1
Κ. Εὐθυβούλης Καθηγητής. » 1
Γεώργιος Νεκταρίδης Ῥαιδεστινός. » 1
Ι. Α. Φιλαλήθης. » 1

Ἀττικῆς

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ Ῥιζάρειος Σχολή. » 20
Νικόλαος Πανταλέων δικηγόρος. » 1
Βενιαμὶν Κανανός. » 1
Σταῦρος Γ. Ῥοδοκανάκης. » 1
Διονύσιος Ἱεροδιάκονος Μαλδαρέσκος ἐκ τῆς Ἐπισκοπῆς Ῥημνήκου. » 1
Ἡλίας Βενέσκος ἐκ Κραϊόβης. » 1
Λάζαρος Δρουτζιάνος ἐκ Βουκορεστίου. » 1
Ἰωάννης Νικολέσκος ἐκ

Βουκορεστίου.	Σώμ.	1	Χαράλαμπος Μπακόπουλος.	»	1
Δημήτριος Ῥακόβητζ.	»	1	Ν. Ι Θαλασσινός.	»	1
Ἀργολίδος.			Κύριλλος Ἱεροδιάκονος Κρής.	»	1
Παππᾶ Ἀνδρέας Σ. Νομοφύλαξ.	»	1	Β. Παυλίδης.	»	1
Ἐμμανουὴλ Ν. Δανδρές.	»	1	Π. Γρηγορόπουλος.	»	1
Δημήτριος Γ. Παππαγιάννη.	»	1	Ν. Σπηλιάδης.	»	1
			Ν. Γιαννόπουλος.	»	1

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Σελ.	4	στ.	22	προυργιαίτερον	Γράφε προὐργιαίτερον.
»	7	»	7	τὸ τεχνούργημα	» τὸν τεχνίτην
»	9	»	13	τῶ ἀνθρώπῳ	» τῷ ἀνθρώπῳ
»	12	»	27	τὸ κέντρον	» ἡ ἀρχὴ
»	14	»	3	Προῆλθον·	» Προῆλθον
»	17	»	12	πρακ-	» πρα-
»	17	»	13	τικῶν	» κτικῶν
»	32	»	28	ὡμοιώθη	» ὡμοιώθη·
»	46	»	29	καὶ κατεπείγοντος	» καὶ ἥττον κατεπείγοντος
»	48	»	19	οὕτω	» οὕτως,
»	58	»	14	μελέτη	» μελέτη
»	64	»	27	θερίσει ὅτι	» θερίσει· ὅτι
»	65	»	12	Τούθ' ἕνεκα	» Τούτου ἕνεκα
»	79	»	4	σθένειναν	» ἀσθένειαν
»	86	»	1	ἀπεργάζεται·	» ἀπεργάζεται,
»	90	»	3	χρήσιμαι,	» χρήσιμοι,
»	106	»	8	ἐπιτήδεια εἰσί,	» ἐπιτήδειά εἰσι,
»	107	»	31	eurat	» cura

Σελ.	115	στ.	6	φιλαργυρία ἠ	Γράφε φιλαργυρία, ἡ
»	118	»	10	χορενύμενος	» χορεννύμενος
»	118	»	11	Τούθ' ἕνεκα	» Τούτου ἕνεκα
»	119	»	20	ἱμαστισμῷ	» ἱματισμῷ
»	120	»	8	αὐτὴν ὡς	» αὐτὴν, ὡς
»	124	»	31	παρ'	» παρὰ
»	126	»	6	προαγωγῆ	» προαγωγῇ
»	129	»	8-9	αἰ-σχρὸν	» αἰσ-χρὸν
»	130	»	5-6	λαγ-νεία	» λα-γνεία
»	130	»	12	χὰν	» χᾆν
»	130	»	15	ὧν ἔγνω,	» ὧν ἔγνω,
»	137	»	21	χάρισματα	» χαρίσματα
»	137	»	2-3	βασ-καίνειν	» βα-σκαίνειν
»	142	»	27-28	λεπ-τοτέραν	» λε-πτοτέραν
»	143	»	20	φησὶν,	» φησὶν,
»	144	»	12	Εἵλωτας	» Εἵλωτας
»	151	»	12	χᾆν	» χἂν
»	160	»	28	Τούθ' ἕνεκα	» Τούτου ἕνεκα
»	160	»	29	δένδρω	» δένδρῳ
»	169	»	10	νοί	» νοΐ
»	171	»	28	νοεράτε	» νοερά τε
»	175	»	3	ὑποστηρίζουσαι	» ὑποστηρίζουσαι
»	175	»	19	χἀκεῖνο	» χἀκεῖνο,
»	180	»	5	Τούθ' ἕνεκα	» Τούτου ἕνεκα
»	180	»	19	ἑαυτῶ	» ἑαυτῷ
»	185	»	14	τῶ τε	» τῷ τε
»	188	»	1	Τούθ' ἕνεκα	» Τούτου ἕνεκα
»	189	»	7	ἄλλης τινος	» ἄλλης τινὸς
»	190	»	1	προϋποτίθησι,	» προϋποτίθησι,
»	190	»	2	τῆς τε	» τῆς τε-
»	198	»	24	ἐπειφάνειαν	» ἐπιφάνειαν
»	199	»	30	ἐντελέστερον	» εὐτελέστερον
»	203	»	1	ἀγαπῶ το,	» ἀγαπῶτο,
»	204	»	19	ἀληθεία,	» ἀληθείᾳ,

Σελ. 204	στ. 26	τοσούτω	Γράφε	τοσούτῳ
» 205	» 26	χρητὰ	»	χρηστὰ
» 206	» 22	ύπὲρ	»	ὑπὲρ
» 209	» 11	ἀγάπης· ἐγγιγνομένην	»	ἀγάπης ἐγγιγνομένην·
» 250	» 11-12	εὑρίσ-κονται	»	εὑρί-σκονται
» 255	» 29	τίμιον ἐστὶ·	»	τίμιόν ἐστι
» 257	» 17-20	διαβεβαῖοι	»	διαβεβαιοῖ
» 258	» 25	ὑπισχεῖται	»	ὑπισχνεῖται
» 262	» 18	πᾶσης ἐστὶ	»	πάσης ἐστὶ
» 262	» 26	παιδίαν	»	παιδείαν
» 263	» 17	Ἰαραηλίταις.	»	Ἰσραηλίταις.
» 264	» 12	παρθινία	»	παρθενία
» 267	» 18	τέλειος ἐστὶ	»	τέλειός ἐστι
» 271	» 4	ἑκατέρον	»	ἑκάτερον
» 271	» 22	ἵν, ὕστερον	»	ἵν' ὕστερον
» 272	« 28	δενάμεων	»	δυνάμεων
» 273	» 6	τὴν δύναμιν	»	τῆς δυνάμεως
» »	» 4	ἠδύνατο	»	ἠδύνατο
» 276	» 22	ζώη	»	ζώη
» »	» 26	βάρους τινος	»	βάρους τινὸς
» 283	» 6	εσοιτο	»	ἔσοιτο
» 291	» 27	ἧττον	»	ἧττον
» 308	» 28	ὀστᾶ	»	ὀστᾶ
» 309	» 19	ἐνεργεία	»	ἐνεργείᾳ
» 310	» 11	ἀναγκᾶσαι	»	ἀναγκάσαι
» 311	» 5	σοκοφαντίαν	»	συκοφαντίαν
» 324	» 24	ταυτὸν	»	ταὐτὸν
» 335	» 15	δαλλάγηθι	»	διαλλάγηθι
» 341	» 13	προεγγίζειν	»	προσεγγίζειν
» 344	» 15	πάση	»	πάσῃ
» 359	» 23	δόλη	»	δόλῳ
» 364	» 8	ἐπικίδυνον	»	ἐπικίνδυνον
» 369	» 17	ἱκανὸν	»	ἱκανὸν
» 370	» 15	καταλαμβάνετο	»	κατελαμβάνετο

Σελ. 371	στ.	2	τῇ βιασθείσῃ	Γράφε.	τῇ βιασθείσῃ
» 372	»	27	ἀπβλέψας	»	ἀποβλέψας –
» 377	»	15	πράτειν	»	πράττειν
« 397	»	24	δυσεύρετος	»	δυσεύρετον
» 399	»	18	τῇ πράξει	»	τῇ πράξει
» 409	»	16	ἐρείσειεν	»	ἐρίσειεν
» 411	»	26	ἀπαδοθῆναι	»	ἀποδοθῆναι
» 412	»	4	εἴσι	»	εἰσί
»	» »	8	ἐστι	»	ἐςὶ
» 413	•	7	γεννετησίου	»	γενετησίου
» 423	»	26	δακρίσει	»	διακρίσει
» 428	»	27	δκαιώμανα	»	δικαιώματα
» 429	»	30	πρωσώποις	»	προσώποις
» 434	»	22	διδοκιμασμένοις	»	δεδοκιμασμένοις
» 437	»	24	ἣν ἔχῃ	»	ἣν ἔχει
» 441	»	5	ἐν ἀρχῇ	»	ἐν ἀρχῇ
» 444	»	11	κατστροφὴ	»	καταστροφὴ
» 450	»	18	πασῶν	»	πάντων

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ

ΤΗΣ

ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΗΘΙΚΗΣ

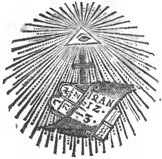
ΧΑΡΙΝ ΤΗΣ ΣΠΟΥΔΑΖΟΥΣΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ,

ΥΠΟ

ΜΙΣΑΗΛ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ.

Ἀρχιμανδρίτου καὶ Καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημείῳ

ΟΘΩΝΟΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ.

ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ.

1849.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΑΓΙΝΩΣΚΟΝΤΑΣ.

Ὅτι μὲν καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπὴ, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη καλὴ καὶ ὠφέλιμος ἕξις, γεννᾶται καὶ αὔξει καὶ κρατύνεται ἐκ τῆς ὀρθῆς καὶ ἐναργοῦς ἐπιγνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς διὰ τῆς διδασκαλίας προσγινομένης, τοῦτο καὶ ὁ θεῖος λόγος πολλαχοῦ διακηρύττει (1), καὶ τῶν πάλαι σοφῶν ἡ παρατήρησις συνεῖδε καὶ ἐμαρτύρησε (2), καὶ ἡ καθημερινὴ πεῖρα τρανῶς διαβεβαιοῖ. « Εἰ γὰρ ἡ μάθησις γένεσίς ἐστιν, ἡ τοῦ μαθεῖν κώλυσις ἀναίρεσις »· λέγει ὁ σοφὸς Πλούταρχος (3), καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἀλλαχοῦ· « τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς ἐθικὰς ἄν τις ὀνομάσῃ, οὐκ ἂν ἁμάρτοι (4). Οὐδεὶς γὰρ φύσει ἀγαθὸς ἢ κακὸς γεννᾶται, ἀλλ' ἔχει μὲν πρὸς ἀμφότερα ταῦτα τὴν δύναμιν ἢ τὴν διάθεσιν, γίνεται δὲ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο κατὰ τὴν ἀγωγὴν καὶ παιδείαν καὶ τὰς ἄλλας τοῦ βίου περιστάσεις, ἐν αἷς ἀνεπτύχθη καὶ ἐμορφώθη. « Μετὰ ὁσίου ὅσιος ἔσῃ, καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτὸς ἔσῃ, καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις (5).

Τούτου δὲ γνωστοῦ ὄντος καὶ παρὰ πάντων ὁμολογουμένου, οὐδεμία ὑπάρχει ἀποδείξεως χρεία, ὅτι ἡ ἔγκαιρος καὶ ἐμμελὴς διδασκαλία τῶν ἠθικῶν ἀξιωμάτων τε καὶ παραγγελμάτων, ὅσα ἀφορῶσιν εἰς τὴν ὁδηγίαν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς θελήσεως πρὸς τὴν αἵρεσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ἀποστροφὴν ἀπὸ

(1) Ἡσ. ά. 18. Ἱερ. ιγ'. 23. ψαλμ ριή. 7. 73. κλ. (2) Ἰδὲ Πλούταρχ. Εἰ διδακτὸν ἡ ἀρετή. (3) Ἔνθα ἀνωτέρω. (4) Πλούτ. περὶ παιδ. ἀγωγῆς. (5) Ψαλμὸς ιζ'. 25.

τοῦ κακοῦ, εἶναι εἰς τοὺς παῖδας ἀναγκαιοτάτη· ἐπειδὴ, ἐὰν ὁ κυριώτατος ἐπὶ τῆς γῆς σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου ἦναι ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ τελειοποίησις, καὶ δι' αὐτῆς ἡ τῆς μακαριότητος ἀπόλαυσις, εἰς ἣν ἐκλήθη καὶ προώρισται ὑπὸ τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος τοῦ πανοικτίρμονος Θεοῦ, ἀναγκαίως πρέπει καὶ νὰ ζητῶμεν καὶ νὰ μεταχειριζώμεθα ἐπιμελῶς τὰ μέσα, δι' ὧν ὁ ὕψιστος οὗτος σκοπὸς ἐπιτυγχάνεται. Ἓν δὲ τῶν κυριωτέρων μέσων εἶναι ἡ εἰρημένη διδασκαλία· αὕτη, ἐκθέτουσα κατὰ τάξιν τὰ τοῦ ἀνθρώπου καθήκοντα, τὰ πρὸς τὸν Θεὸν, τὰ πρὸς ἑαυτὸν, καὶ τὰ πρὸς τὸν πλησίον, καὶ ἀποδιδοῦσα τοὺς λόγους, ἐφ' ὧν ταῦτα στηρίζονται, καὶ παριστῶσα ἐναργῶς, ἔνθεν μὲν, τὸ τῆς ἀρετῆς κάλλος καὶ τὴν παρακολουθοῦσαν αὐτῇ εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα, ἐκεῖθεν δὲ, τὸ τῆς κακίας αἶσχος καὶ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀχώριστον κακοδαιμονίαν καὶ ἀθλιότητα, σωφρονίζει τὴν ψυχὴν, καὶ διευθύνει τὰς κλίσεις αὐτῆς εἰς τὸ ἀγαθὸν, εἰς τὸ δίκαιον καὶ τὸ πρέπον, ἐμπνέουσα ἀποστροφὴν καὶ φρίκην ἀπὸ τῶν ἐναντίων, καὶ οὕτω γίνεται μέσον ἰσχυρὸν τῆς κατὰ μικρὸν προαγομένης ἠθικῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀλλ' ἵν' ἔχῃ τοιαύτην ἰσχὺν καὶ ἐνέργειαν, ἀνάγκη πᾶσα νὰ ἦναι τὸ θεῖον κῦρος περιβεβλημένη, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τὸν θεῖον λόγον ἐπικυροῦντα τὰ ἀξιώματα ταύτης, καὶ παρέχοντα τὰ αἴτια, ὅσα πείθουσιν εἰς ὑπακοὴν καὶ τήρησιν αὐτῶν τῶν ἀξιωμάτων· ἄλλως δὲ, ἡ καθαρὰ ἀνθρωπίνη διδασκαλία, ἡ ἐκ μόνου τοῦ ἀσθενοῦς λογικοῦ τοῦ ἀνθρώπου πηγάζουσα, οὐδέποτε δύναται νὰ δείξῃ τοιαύτην πλαστικὴν ἐνέργειαν· μόνης δὲ τῆς θείας καὶ θρησκευτικῆς διδασκαλίας εἶναι ἴδιον τὸ πλεονέκτημα τοῦτο· ὡς τὸ ἀποδεικνύει ἀναντιῤῥήτως ἡ ἱστορία τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἠθικῆς ἀναπλάσεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἣν κατώρθωσε μὲν μόνη ἡ εὐαγγελικὴ διδασκαλία, οὐδέποτε δὲ ἴσχυσεν ἡ κοσμικὴ σοφία νὰ κατορθώσῃ· οὐδέποτε ἴσχυσεν αὕτη νὰ στήσῃ τὸν χείμαῤῥον τῆς κακίας καὶ διαφθο-

ρᾶς, οὐδὲ νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς κτηνώδους ἀγνοίας καὶ ἀποπλανήσεως· ἀλλ' ἡ τοῦ Χριστοῦ θεία διδασκαλία, φωτίσασα τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τῆς ἀληθείας, περιέστειλε καὶ κατεπράϋνε τὰ ἄλογα πάθη, καὶ ἐνέπνευσεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου τὴν γενικὴν πρὸς πάντας ἀγάπην, τὴν δικαιοσύνην, τὴν σωφροσύνην καὶ πάντα τὰ ἄλλα φιλάνθρωπα αἰσθήματα. Τὴν δὲ τοιαύτην δύναμιν ἔχει καὶ μέχρι τοῦδε καὶ διὰ παντὸς θέλει διατηρήσει εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων, ἐὰν μόνον ἐγκαίρως τε καὶ ἐπιμελῶς μεταδιδῶται, ὡς διδάσκουσα ἐκείνας τὰς ἀληθείας, αἵτινες ὑπάρχουσι πάσης ἠθικῆς μορφώσεως, πάσης γνησίας καὶ ἀνυποκρίτου ἀρετῆς κρηπὶς ἀκράδαντος, χωρὶς τῆς ὁποίας ἡ ἠθικὴ μόρφωσις ὁμοιάζει τὴν ἐπὶ τῆς ἄμμου ᾠκοδομημένην οἰκίαν, ἣν ἡ πρώτη σφοδρὰ τῶν σωματικῶν ἐπιθυμιῶν πνοή, ἡ πρώτη τῶν ἀλόγων παθῶν καταιγὶς παρασύρει καὶ καταστρέφει ἐλεεινῶς, μηδ' ἴχνος τῆς προτέρας αὐτῆς ὑπάρξεως ἀπολείπουσα. Τοιαῦται ἀλήθειαι εἶναι ἡ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ, ὡς ὑψίστου δημιουργοῦ καὶ συντηρητοῦ καὶ προνοητοῦ πάντων τῶν ὄντων, καὶ παναγάθου καὶ εὐμενεστάτου πατρὸς καὶ σωτῆρος πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν (1), οἵτινες ἀπολαύουσι καθ' ἑκάστην παρὰ τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος καὶ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ χάριτι τῶν μεγίστων εὐεργετημάτων. Ἔτι δὲ καὶ ὅτι ὑπὸ τὸ παντέφορον καὶ ἀκοίμητον αὐτοῦ ὄμμα διατελοῦμεν ἀείποτε πάντες, καὶ οὐδὲν τῶν ἡμετέρων, οὔτε πρᾶξις, οὔτε ἐνθύμημα, οὔτε αἴσθημα δύναται νὰ μένῃ ἄγνωστον εἰς αὐτόν, ἀλλὰ πάντα, κατὰ τὸ θεῖον λόγιον, εἰσὶ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ (2). Εἶναι δὲ οὐχὶ ἁπλῶς μάρτυς τούτων ἁπάντων ψυχρὸς καὶ ἀδιάφορος, ἀλλὰ καὶ κριτὴς ἀδέκαστος, καὶ μισθαποδότης· ἐπομένως ὅτι πᾶσα ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ μακαριότης τοῦ ἀνθρώπου

(1) Α'. Τιμοθ. δ'. 10. (2) Ἑβρ. δ. 13.

ἤρτηται ἐκ τῆς παρ' αὐτῷ εὐδοκιμήσεως, ὅτι τὸ διάγειν τὸν βίον κατὰ τὸ ἐν τῷ θείῳ νόμῳ ἐκπεφρασμένον πανάγιον αὐτοῦ θέλημα, τοῦτο εἶναι καὶ ὁ σκοπὸς καὶ ἡ μακαριότης τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω καὶ ἡ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, καὶ ἡ περὶ τῆς μελλούσης αἰωνίου ζωῆς καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἀποκειμένης ἀφάτου μακαριότητος εἰς τὸν διά τῆς ἀρετῆς εὐαρεστήσαντα τῷ Θεῷ, καὶ τῆς κολάσεως τῶν τὴν ὁδὸν τῆς ἀσεβείας καὶ τῆς κακίας ἐν τῷ παρόντι βίῳ πορευθέντων. Πᾶσαι αὗται αἱ ἀλήθειαι, ἃς περιέχει ἡ ἐξ ἀποκαλύψεως διδασκαλία, σαφῶς τε καὶ ὡρισμένως μανθανόμεναι ἐγκαίρως, καὶ ἐναργῶς κατανοούμεναι, καθίστανται πηγὴ δαψιλὴς εὐσεβείας, δικαιοσύνης, σωφροσύνης, καὶ πάσης ἄλλης ἀληθινῆς ἀρετῆς.

Καὶ εἰς μὲν τὰς μεγάλας ταύτας καὶ σωτηρίους ἀληθείας, ὡς καὶ εἰς πάσας τὰς ἄλλας τῆς ἁγιωτάτης ἡμῶν πίστεως, δύναται νὰ στοιχειωθῇ ὁ παῖς ἐκ τῆς εὐμεθόδου καὶ ἐπιμελοῦς διδασκαλίας τῆς ἱερᾶς ἱστορίας καὶ τῆς κατηχήσεως· ἀλλ' ὅμως ἦτον ἂν ἐλλειπὲς τὸ ἔργον, εἰ ἔμενε μέχρις αὐτοῦ· διότι δὲν ἀρκεῖ πρὸς τὴν κατὰ Χριστὸν μόρφωσιν τὸ μαθεῖν, τί πρέπει νὰ πιστεύῃ τις, ἀλλ' ἔχει χρείαν νὰ διδαχθῇ καὶ τί ὀφείλει νὰ πράττῃ. Οὕτως οἱ θεῖοι ἀπόστολοι, κηρύττοντες τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τῆς χάριτος τοῦ παναγίου πνεύματος πείθοντες τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀποδεχθῶσι τὰς δογματικὰς ἀληθείας τῆς πίστεως, προσετίθουν ἀμέσως καὶ τὴν τῶν πρακτέων διδασκαλίαν, κατὰ τὴν θείαν ἐντολὴν τοῦ ἀποστείλαντος αὐτοὺς εἰς τὸ κήρυγμα, ἵνα διδάσκωσι τοὺς πιστεύοντας τηρεῖν πάντα, ὅσα ἐνετείλατο αὐτοῖς (1). Οὕτως ἔπραξεν ὁ μακάριος Πέτρος πρὸς τοὺς ἀποδεξαμένους τὴν ὑπ' αὐτοῦ κηρυχθεῖσαν κατὰ πρῶτον ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀλήθειαν τῆς πίστεως. Οὕτω φαίνεται πράττων διηνεκῶς καὶ ὁ μακάριος Παῦλος, ἐξ ὧν ἐν ταῖς θεοπνεύστοις αὐτοῦ ἐπιστολαῖς ἀ-

(1) Ματθ. κή. 20.

ναγινώσκομεν, ἐν αἷς φαίνεται ἀγωνιζόμενος νὰ δεικνύῃ πανταχοῦ τὸν στενὸν καὶ ἀδιάῤῥηκτον σύνδεσμον τὸν τῶν ὀρθῶν δογμάτων τῆς πίστεως καὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων· τὸ « σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζῆν » εἶναι τὸ κεφάλαιον τῆς ὑπ' αὐτοῦ κηρυττομένης θείας διδασκαλίας· « Ἐπεφάνη, λέγει, ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις, παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα,ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι (1)». Οὕτω καὶ οἱ τῶν ἀποστόλων διάδοχοι, οἱ θεοφόροι πατέρες τῆς ἐκκλησίας, πιστοὶ καὶ ἀκριβεῖς μιμηταὶ ἐκείνων γενόμενοι, ἠγωνίζοντο διὰ παντὸς ἐν ταῖς πρὸς τοὺς πιστοὺς αὐτῶν ὁμιλίαις οὐχ ἧττον νὰ διορθώσωσι τὴν καρδίαν, διευθύνοντες τὴν θέλησιν αὐτῶν εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἐκλογὴν καὶ πρᾶξιν διὰ τῆς ἑρμηνείας τῶν θείων ἐντολῶν, ἢ νὰ φωτίσωσι τὸν νοῦν διὰ τῶν θεωρητικῶν τῆς πίστεως ἀληθειῶν. Τῆς θεοδιδάκτου ταύτης μεθόδου τοὺς θαυμασίους καρποὺς ἠναγκάζετο καὶ αὐτὸς ὁ βέβηλος καὶ διεφθαρμένος κόσμος νὰ ὁμολογῇ καὶ νὰ θαυμάζῃ πολλάκις· ἐπειδὴ μόνον μεταξὺ τῶν χριστιανῶν διέλαμψαν τοσαῦται καὶ τηλικαῦται ἀρεταί, οἵας οὐδέποτε οὐδαμοῦ εἶχεν ἰδεῖ παρὰ τοῖς ἔθνεσιν. Ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ τις τὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ τὰ συγγράμματα τῶν πρώτων αὐτῆς ἀπολογητῶν, ἵνα πληροφορηθῇ ἐντελῶς περὶ τούτου. Αὕτη ἀπέφαινε τοὺς χριστιανοὺς ἀνθρώπους δικαίους, εὐσεβεῖς, σώφρονας, ἀγαθοποιούς, φιλανθρώπους, νηφαλίους, καὶ ἀκριβεῖς παντὸς καθήκοντος ἐκτελεστάς.

Ἡ μέθοδος αὕτη, ἡ τοσοῦτον τελεσφόρος ἀποδεδειγμένη, εἶναι ἀνάγκη νὰ τηρῆται καὶ εἰς τὴν ἐν τοῖς σχολείοις γινομένην εἰς τοὺς παῖδας θρησκευτικὴν διδασκαλίαν, ὥστε, ἐν ᾧ φωτίζεται ὁ νοῦς διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τῶν θεωρητικῶν ἀληθειῶν, ἤτοι τῶν δογμάτων τῆς πίστεως, νὰ διδάσκωνται καὶ αἱ πρα-

(1) Τίτ. β'. 11.

κτικαὶ ἀλήθειαι, ὥστε νὰ διατίθηται ἡ θέλησις αὐτῶν πρὸς τὴν πρόθυμον ἐκτέλεσιν τῶν ἰδίων καθηκόντων. Καὶ γίνεται μὲν οὕτω ἐν τῇ κατηχήσει, ἐν ᾗ, ἀφ᾽ οὗ εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐκτίθενται συνήθως αἱ ἀλήθειαι τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, εἰς τὸ δεύτερον ἑρμηνεύονται καὶ αἱ τοῦ θείου νόμου ἐντολαί· ἀλλ᾽ ὅμως ἡ τῶν γενικῶν ἀρχῶν, ἐξ ὧν πορίζονται τὰ τοῦ ἀνθρώπου καθήκοντα, πλατυτέρα καὶ σαφεστέρα ἀνάπτυξις, καὶ αὐτῶν δὲ τῶν καθηκόντων ἡ προσήκουσα ἔκθεσις καὶ κατάταξις, καὶ ἡ τῶν λόγων καὶ τῶν αἰτιῶν, δι᾽ ἃς ἡ πιστὴ αὐτῶν ἐκπλήρωσις ἀπαιτεῖται παρὰ παντὸς ἀνθρώπου, ὅστις ζητεῖ τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα, τοιαύτη λέγω ἰδιαιτέρα διδασκαλία ὑπάρχει πάντως ἀναγκαία εἰς τὴν νεολαίαν, οὐ μόνον ἵνα μάθῃ ἀκριβῶς πάντα τὰ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς σχέσεις καθήκοντα, ἀλλὰ καὶ ἵνα διατεθῇ καλῶς περὶ αὐτῶν· διότι ἡ ἐναργὴς αὐτῶν ἀντίληψις καὶ κατανόησις ἀποτελεῖ ἤδη τὸ ἥμισυ ἔργον τῆς ἠθικῆς τελειότητος τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων πράττουσι τὸ κακὸν, οὐχὶ βέβαια, διότι εἶναι κακὸν (τοιαύτη σατανικὴ κακία δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδωται εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἰδία οὖσα μόνον τοῦ χαιρεκάκου δαίμονος)· ἀλλ᾽ ἢ διότι ἀγνοοῦσι τὸν βαθμὸν τῆς κακίας του, ἢ διότι δὲν εἶναι ἐντελῶς πεπληροφορημένοι τοὺς λόγους, δι᾽ οὓς πρέπει νὰ ἀπέχωσιν ἀπ᾽ αὐτοῦ. Ἀναγκαιοτάτη λοιπὸν κρίνεται ἡ σαφὴς καὶ ἐπίμονος διδαχὴ πάντων τούτων καὶ μάλιστα εἰς τοὺς παῖδας, οἵτινες καὶ διὰ τὴν ἀπειρίαν αὐτῶν, καὶ διὰ τὴν φυσικὴν ζωηρότητα καὶ τῆς φαντασίας καὶ τῶν φυσικῶν ὁρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, σαλεύονται πάντοτε, καὶ διηνεκῶς τρέχουσι κίνδυνον νὰ παρεκτραπῶσιν εἰς μυρίας κακοήθεις καὶ βλαβερὰς παρεκτροπὰς, ἐξ ὧν κατ᾽ ὀλίγον διαφθειρόμενοι, ἀποβαίνουσι κῆρες τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἄθλιοι καὶ κακοδαίμονες καθ᾽ ἑαυτούς· ἡ δὲ τούτων μάθησις, στηρίζουσα τὴν ἄπηκτον καὶ σαλευομένην αὐτῶν θέλησιν, ἐξασφαλίζει αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ τοιούτου κινδύνου. Ἐκ τούτου καὶ τὸ ἐμβριθὲς

καθῆκον τῶν σπουδαίων καὶ φιλανθρώπων διδασκάλων νὰ διδάσκωσι μετὰ ζήλου καὶ ἐπιμονῆς εἰς τοὺς ἑαυτῶν μαθητὰς τὰ ἠθοποιὰ ταῦτα μαθήματα, ἵνα γίνωνται ἀληθῶς εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἵνα δὲ συντελέσω κἀγὼ εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον καὶ φιλάνθρωπον αὐτῶν ἀγῶνα τὸ κατὰ δύναμιν, συνέταξα τὸ ἀνὰ χεῖρας ἐγχειρίδιον, συνοψίσας αὐτὸ ἐκ τῆς πραγματείας, ἣν προηγουμένως ἐξέδωκα εἰς χρῆσιν τῶν ἐν τῷ πανεπιστημείῳ σπουδαζόντων. Καὶ ὑπάρχουσι μὲν καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἠθικῆς ἐγχειρίδια λίαν καλὰ καὶ ὠφέλιμα, χάρις εἰς τὰ φῶτα καὶ εἰς τὰ φιλογενῆ αἰσθήματα τῶν σοφῶν διδασκάλων τοῦ τε ἀοιδίμου καὶ πολλὰ ὑπὲρ τοῦ φωτισμοῦ τῶν ὁμογενῶν μοχθήσαντος Κωνσταντίνου Κούμα, καὶ τοῦ ἔτι ἐν τῷ βίῳ περιόντος καὶ πολλὰ τὴν νεολαίαν ὠφελοῦντος, Νεοφύτου Βάμβα, οἵτινες πρὸς τοῖς ἄλλοις κοινωφελέσιν αὐτῶν συγγράμμασι, παρέσχον καὶ τοιαῦτα ἐγχειρίδια τῆς ἠθικῆς· ἀλλ' ἐπειδή, ὡς ἐῤῥέθη ἀνωτέρω, μόνου τοῦ θείου λόγου εἶναι ἴδιον τὸ πλεονέκτημα τοῦ ἀναπλάττειν καὶ μορφόνειν τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ μόνος αὐτός, καθὼς ἴσχυσεν ἐξ ἀρχῆς νὰ δώσῃ ἐκ τοῦ μηδενὸς τὸ εἶναι εἰς τὰ ὄντα, οὕτως ἰσχύει νὰ ἐνεργῇ καὶ νῦν τὴν τῶν λογικῶν ὄντων πνευματικὴν ἀνακαίνισιν καὶ ἀνάπλασιν, οἱ πάντες, νομίζω, θέλουσι συνομολογήσει μετ' ἐμοῦ, ὅτι εἶναι συντελεστικώτερον καὶ ὀνησιμώτερον νὰ περιβάλλωνται τὰ ἠθικὰ ταῦτα ἀξιώματά τε καὶ παραγγέλματα αὐτοῦ τοῦ θείου λόγου τὸ σεπτὸν κῦρος. Τοῦτο δὴ καὶ ἐν τῷ παρόντι γίνεται ἐγχειριδίῳ, καὶ αὕτη εἶναι ἡ μέθοδος αὐτοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο διακρίνεται κυρίως ἀπ' ἐκείνων.

Πέπεισμαι δέ, ὅτι καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἐν τοῖς σχολείοις θέλει δικαιώσει διὰ τῆς πείρας τὸν λόγον μου, ἐάν, μετὰ τὴν ἱερὰν ἱστορίαν καὶ τὴν κατήχησιν διδάσκηται οὕτως. Ἅπασα μὲν ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία διαιρείσθω εἰς τριετίαν κατὰ τὰς τρεῖς τάξεις τῶν ἑλληνικῶν σχολείων· διδασκέσθωσαν δὲ

οἱ παῖδες, ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἔτει τὴν ἱερὰν ἱστορίαν εἰς τὴν μικροτέραν τάξιν, τῷ δὲ δευτέρῳ εἰς τὴν μεσαίαν τὴν κατήχησιν, καὶ τῷ τρίτῳ εἰς τὴν ἀνωτάτην αὐτὰ τὰ τῆς ἠθικῆς μαθήματα κατὰ τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον. Ἴσως δὲ καὶ ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐὰν μὴ φθάσωσιν οἱ παῖδες νὰ διδαχθῶσι ταῦτα ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις, καθίσταται ἔτι ὠφελιμωτέρα ἡ τούτων διδασκαλία, ὡς προβεβηκότων ἤδη τῶν μαθητῶν καὶ μᾶλλον ἠσκημένων εἰς τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ ἐννοεῖν τὰς ὁπωσοῦν ὑψηλοτέρας ἰδέας. Οὕτω δὲ στοιχειουμένη ἐπιμελῶς ἐν τοῖς ἱεροῖς καὶ ἠθοποιοῖς τούτοις διδάγμασιν ἡ νεολαία, καὶ ἐκ τοῦ ζῶντος τούτου ὕδατος συνεχῶς ἀρδευομένη, θέλει αὐξάνει οὐχ ἧττον εἰς τὴν ἠθικήν, ἢ εἰς τὴν διανοητικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν, γινομένη χάρμα μὲν τοῖς γονεῦσι καὶ τοῖς οἰκείοις, ὄφελος δὲ τῇ πατρίδι καὶ τῇ πολιτείᾳ, εὐδαίμων δὲ καὶ μακαρία καθ' ἑαυτήν. Τοῦτο εὔχεται ἀπὸ καρδίας, καὶ εἰς τοῦτο ἠγωνίσθη νὰ συντελέσῃ τὸ κατὰ δύναμιν ὁ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦτο φιλοπονήσας.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 17 Σεπτεμβρίου 1849.

ΜΙΣΑΗΛ ΑΠΑΣΤΟΛΙΔΗΣ.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΜΕΡΟΣ Α'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Έ.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Περὶ τῶν γενικῶν καθηκόντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν καθηκόντων ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν.

Σελ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῶν εἰς ἑαυτὸν καθηκόντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα.

Σελ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ.

Περὶ τῶν εἰδικῶν καθηκόντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΗΘΙΚΗΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

§. 1. Ὁρισμός.

Ἡ κατὰ Χριστὸν ἠθικὴ εἶναι ἡ ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν περὶ τῆς ἀρετῆς τῶν Χριστιανῶν ἐπιστημονικὴ διδασκαλία. Κατὰ τοῦτο διακρίνεται ἀπὸ πάσης ἄλλης κατὰ τὴν καθαρὰν φιλοσοφίαν ἠθικῆς πραγματείας, διότι, κἂν ἀφορῶσιν ἀμφότεραι εἰς τὸ αὐτὸ τέλος, διαφέρουσιν ὅμως κατὰ τὰς ἀρχάς· ἐπειδὴ ἡ μὲν καθαρῶς φιλοσοφικὴ λαμβάνει ταύτας ἐκ μόνου τοῦ λογικοῦ, ἡ δὲ χριστιανικὴ, κἂν μὴ παραβλέπῃ τὰ λογικὰ ἀξιώματα, καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ὀρθὰ πορίσματα, ἀλλ' ὅμως τὰς ἀρχὰς αὐτῆς λαμβάνει κυρίως ἐκ τοῦ θείου λόγου.

Ἡ ἠθικὴ, κατὰ μὲν τὴν ὕλην, ἣν πραγματεύεται, θεωρουμένη, εἶναι εὐμέθοδος ἔκθεσις πάντων τῶν ἀξιωμάτων, μετὰ τῶν λόγων καὶ τῶν ἀποδείξεων αὐτῶν, ὅσα ὁδηγοῦσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἠθικὴν τελειότητα· ἐκ δὲ τοῦ προσώπου τοῦ σπουδάζοντος ταύτην ὁριζομένη, εἶναι ἡ πάντων τῶν εἰρημένων ἐναργὴς καὶ σταθερὰ γνῶσις.

§. 2. Τὸ τῆς ἐπιστήμης ὠφέλιμόν τε καὶ ἀναγκαῖον.

Τὴν τῆς ἠθικῆς μεγίστην ὠφέλειαν δύναται πᾶς τις εὐκόλως νὰ κατανοήσῃ καὶ ἐκ τῆς ὑποθέσεως, ἣν πραγματεύεται, καὶ ἐκ τοῦ τέλους, πρὸς ὃ ἀφορᾷ· ὑπόθεσιν μὲν γὰρ ἔχει κυρίως τὸ

δεῖξαι καὶ διερμηνεῦσαι τὴν σχέσιν, ἐν ᾗ ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος πρός τε τὸν πλάστην αὐτοῦ Θεὸν, καὶ πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτοῦ ἀνθρώπους, καὶ ὅσα κατὰ ταύτην τὴν σχέσιν ὀφείλει νὰ πράττῃ, ἢ νὰ μὴ πράττῃ, κατὰ πάντα τὸν ἐπὶ γῆς βίον. Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τῆς τοιαύτης σχέσεως ἀναφέρει περὶ τῆς πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τῶν χαρισμάτων αὐτοῦ, περὶ τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ ἀξίας, καὶ τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν παρὰ τοῦ παναγάθου αὐτοῦ δημιουργοῦ ἐκλήθη· τελευταῖον δὲ καὶ τὰ μέσα διδάσκει, καὶ τὰ κωλύματα δεικνύει, ὧν τὰ μὲν πρέπει προσεκτικῶς νὰ φεύγῃ, τὰ δὲ μετὰ θάῤῥους νὰ ὑπερνικᾷ, ὅπως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ προσεγγίζῃ. Τί δ' ἄλλο ὠφελιμώτερον τούτου δύναται νὰ γένῃ καὶ εἰς ἕνα ἕκαστον ἡμῶν καὶ εἰς πάντας ὁμοῦ τοὺς ἀνθρώπους, ἢ τὸ σαφῶς τε καὶ εὐμεθόδως πάντα ταῦτα διδάσκεσθαί τε καὶ ἐκμανθάνειν; Τέλος δὲ πάλιν σκοπιμώτατον ἔχει τὸ διὰ τῆς τοιαύτης διδασκαλίας ὁδηγῆσαι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν τελείαν ἀρετὴν, ἵνα δι' αὐτῆς ἐξομοιωθῇ καὶ συνοικειωθῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἔσχατον καὶ σκοπιμώτατον τέλος τοῦ ἀνθρώπου. Οὐ μόνον δὲ λόγοις ψυχροῖς τὸ τέλος τοῦτο διδάσκει, ἀλλὰ καὶ δι' ἐπιχειρημάτων ἰσχυρῶν πείθει πάντα ἄνθρωπον νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸ, καὶ νὰ σπεύδῃ πάσῃ δυνάμει πρὸς αὐτό. Ἐκ τούτων οὖν καταφανὴς γίνεται οὐ μόνον ἡ μεγάλη ὠφέλεια, ἀλλὰ καὶ ἡ μεγάλη ἀξία τῆς ἐπιστήμης ταύτης, καὶ τὸ μέγα καθῆκον τοῦ ἐπιμελεῖσθαι καὶ ἐκμανθάνειν καὶ διαδιδόναι ταύτην πανταχοῦ, ὡς στενώτατα συνδεδεμένην πρὸς τὸ ὕψιστον καὶ σκοπιμώτατον τέλος τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ, ὅσῳ πλειότερον αὕτη παραμελεῖται, τοσούτῳ μᾶλλον εἰς ἀγροικίαν καὶ ὑλισμὸν κτηνώδη καταπίπτουσιν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου αὐτῶν τέλους ἀπομακρύνονται. Οὐδεὶς ἄρα πρέπει νὰ ἀδιαφορῇ πρὸς τὴν σπουδὴν ταύτης, οὐδὲ νὰ ἀγνοῇ τοὐλάχιστον τὰ οὐσιωδέστερα αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

§. 3. Περὶ τῆς καθολικῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ Χριστὸν ἠθικῆς.

Πᾶσα ἐπιστήμη, ὡς τοιαύτη, ἀπαιτεῖ καθολικήν τινα ἀρχὴν, ὡς κρηπῖδα, ἐφ' ἣν ἅπαν τὸ τῆς ἐπιστήμης οἰκοδόμημα ἐφεδράζει. Εἶναι δὲ τοσοῦτον ἀναγκαία, ὥστε χωρὶς ταύτης οὐδ' ἐπιστήμη δύναται νὰ ὀνομασθῇ. Τοιαύτην καθολικὴν ἀρχὴν, ἀπρόσβλητον ἀπὸ πάσης σοφιστικῆς ἐφόδου, καὶ ὡς ἀληθῆ παρὰ παντὸς εἰλικρινοῦς τῆς ἀληθείας φίλου ἀνομολογουμένην, ἀπαιτεῖ καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν ἠθικὴ ὡς ἐπιστήμη. Ἔχει δὲ ὡς τοιαύτην τὴν εἰδικὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ πρὸς πάντα τὰ ὄντα τῆς ἑαυτοῦ φύσεως. Ἡ δὲ καθολικὴ αὕτη ἀρχὴ, κἂν μὴ ἐκφράζηται ῥητῶς ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ· εὐκόλως ὅμως κατανοεῖται καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων, μάλιστα δὲ ἐκ τῶν ἀκολούθων λόγων τοῦ Κυρίου: « Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν . . . καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς, *ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς* κ.τ.λ. (1) » Ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ὑπετυπώθη σαφῶς ἡ καθολικὴ αὕτη ἀρχὴ, ἥτις ὑπόκειται ὡς βάσις πάντων τῶν τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς παραγγελμάτων· αὕτη εἶναι τὸ κέντρον ἐξ οὗ προέρχονται πάντα, καὶ εἰς ὃ πάλιν ἐπανακάμπτουσιν. Ἐπειδὴ ἡ εἰδικὴ αὕτη σχέσις ἐπιβάλλει τὸ καθῆκον τοῦ ὁρίζειν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐλευθέραν ἡμῶν διαγωγήν.

§. 4. Εἰς τί ὑφίσταται, καὶ πόθεν δηλοῦται ἡ σχέσις αὕτη;

Ὅτι μὲν οὖν ὑπάρχει εἰδική τις σχέσις ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, δῆλον γίνεται πρῶτον μὲν,

(1) Ματθ. ἐ. 44—45.

ἐκ τῆς κοινῆς ἡμῶν καταγωγῆς, δεύτερον δὲ, ἐκ τῶν φυσικῶν χαρισμάτων, ἐξ ὧν εἴμεθα κατηρτισμένοι, καὶ τρίτον, ἐκ τῆς ὑψηλῆς ἀξίας καὶ τῆς κλήσεως, εἰς ἣν ἐκλήθημεν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐκ πάντων τούτων τρανώτατα ἀποδεικνύεται, ὅτι εἴμεθα εἰς τοιαύτην πρὸς τὸν Θεὸν σχέσιν, εἰς ἣν ὑπάρχει τὸ τέκνον πρὸς τὸν φιλόστοργον καὶ προνοητικὸν αὐτοῦ πατέρα, ἢ τὸ τεχνούργημα πρὸς τὸν ἑαυτοῦ τεχνίτην, ἢ ἡ εἰκὼν πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, μᾶλλον δὲ καὶ στενωτέρα ἡ σχέσις αὕτη ὑπάρχει, ἢ ὅσον αἱ παρομοιώσεις αὗται δεικνύουσιν· ἡ δὲ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σχέσις ἡμῶν πάλιν εἶναι τοιαύτη, οἷα ἡ τῶν γνησίων ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους. Ταῦτα δὲ πάντα σαφῶς ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν ἀποδεικνύονται.

§. 5. Ἀπόδειξις ά,) ἐκ τῶν θείων Γραφῶν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Τὸ ἀρχαιότατον καὶ πρώτιστον τῶν τῆς ἁγίας Γραφῆς βιβλίων, ἀποκαλύπτον ἡμῖν τὰ περὶ τῆς δημιουργίας τῶν ὄντων, διδάσκει καὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, εὐδοκήσαντος νὰ ἐντυπώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἀκήρατον αὐτοῦ εἰκόνα: Εἶπε, λέγει, ὁ Θεός: « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν . . . καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς, καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς λέγων: Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατακυριεύσατε κ.λ. (1) » Διὰ τοῦτο καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ συνάναρχος καὶ ὁμοούσιος τῷ πατρὶ υἱὸς μονογενὴς τοῦ Θεοῦ, ἐδίδαξεν ἡμᾶς καὶ νὰ δοξάζωμεν καὶ νὰ ὀνομάζωμεν πατέρα τὸν Θεὸν, ἐπικαλούμενοι τὴν χάριν αὐτοῦ. « Οὕτω, λέγει, προσεύχεσθε ὑμεῖς: Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ.λ. καὶ πατέρα

(1) Γεν. ά. 26. 28. καὶ β'. 7.

μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς Οὐρανοῖς (1).» δηλαδὴ ὁ ποιητὴς ὑμῶν καὶ δημιουργός, ἐξ οὗ καὶ ἐλάβομεν καὶ διατηροῦμεν τὸ εἶναι.

Κατ' αὐτὴν ἄρα τὴν θείαν διδασκαλίαν, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔργον Θεοῦ, ἀριστούργημα τῆς παντοδυναμίας, τῆς σοφίας, καὶ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, πεπλασμένον ἐκ τοῦ χοὸς κατὰ τὸ σῶμα, καὶ ἐζωοποιημένον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῇ πνοῇ τῆς ζωῆς, ἵνα ὑπάρχῃ ἐπὶ τῆς γῆς ζῶσα καὶ ὁρατὴ εἰκὼν αὐτοῦ. Πόσον ὑψηλὴ δὲν εἶναι ἡ κλῆσις αὐτοῦ! Μεταξὺ τῶν ἀναριθμήτων κτισμάτων ἐν μόνῳ τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει συνημμένη ἡ ὕλη καὶ τὸ πνεῦμα, ἓν ἐξ ἀμφοτέρων ὅλον ἀποτελοῦντα. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην πολλαχοῦ καὶ διαφορότρόπως μᾶς ἀποκαλύπτει ἡ θεία Γραφή, οἷον «(ὁ Θεὸς) ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς (2).» ὥστε ἐξ αὐτῆς μανθάνομεν καὶ κατανοοῦμεν σαφῶς, ὁποία ἡ σχέσις ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους.

β',) ἐκ τῶν τοῦ ἀνθρώπου φυσικῶν χαρισμάτων.

Τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δωρηθέντων τῷ ἀνθρώπῳ χαρισμάτων, τὰ μὲν εἰσὶ τοῦ σώματος, τὰ δὲ τοῦ πνεύματος, οἷον τὸ μὲν ὀρθοπεριπατητικόν, τὸ τῶν διαφόρων μελῶν εὔκαμπτον καὶ εἰς ποικίλας κινήσεις καὶ ἐργασίας ἐπιτήδειον, τὰ διάφορα αἰσθητήρια, δι' ὧν λαμβάνομεν παντοίας γνώσεις τῶν περὶ ἡμᾶς πραγμάτων, ἡ θαυμασία αὐτῶν διευθέτησις, αἱ διάφοραι ὁρμαί, ἐξ ὧν γεννῶνται αἱ ποικίλαι κλίσεις καὶ ἀποστροφαί, αἱ τοσοῦτον πρὸς τὴν ἰδίαν ἡμῶν διατροφὴν καὶ διατήρησιν συντελοῦσαι, πάντα ταῦτα καταλογίζονται εἰς τὰ σωματικὰ χαρίσματα. Τῶν δὲ τοῦ πνεύματος τὰ κράτιστα εἶναι μάλιστα τὸ γνωστικόν, ἤτοι ἡ δύναμις τοῦ γινώσκειν, καὶ τὸ αὐτεξούσιον, ἤτοι ἡ ἐλευθέρα θέλησις. Διὰ τῶν δύο τούτων χαρισμάτων δύναται μάλιστα ὁ ἄνθρωπος νὰ πλησιάζῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλ-

(1) Ματθ. κγ'. 9 καὶ ς'. 9. (2) Πράξ. ιζ'. 24. 26.

λον εἰς τὸν Θεόν, τὸ ἀρχέτυπον αὐτοῦ, ἤγουν διὰ μὲν τοῦ γνωστικοῦ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, διὰ δὲ τοῦ αὐτεξουσίου, εἰς τὴν αἵρεσιν αὐτῶν, διότι ἀμφότερα δύνανται νὰ ἀναπτυχθῶσι καὶ νὰ τελειοποιηθῶσιν ἐπ' ἄπειρον.

γ',) ἐκ τοῦ τέλους, εἰς ὃ ἐκλήθη ὁ ἄνθρωπος.

Ἐκ τῆς ἰδιότητος δὲ τῶν θαυμασίων τούτων χαρισμάτων τοῦ πνεύματος εὐκόλως εἰκάζεται, ὅτι ἐδωρήθησαν τῷ ἀνθρώπῳ παρὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς ὑψηλόν τινα σκοπόν, ἄμεσον μέν, ἵνα περιποιῆται εἰς ἑαυτὸν ὀρθὴν καὶ ἐναργῆ τῆς ἀληθείας γνῶσιν, καὶ ἐπομένως, ἵνα πράττῃ, ὅ,τι πρὸς τὴν γνῶσιν ταύτην ἐντελῶς συμφωνεῖ· ἔμμεσον δὲ καὶ ἀπώτερον, ἵνα διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας καὶ διὰ τῆς πράξεως τοῦ ἀγαθοῦ ἐξομοιῶται ἐντελῶς πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο βεβαιοῖ ἡ θεία Γραφὴ λέγουσα, ὅτι « Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν » (1). Ἔτι δὲ καὶ αὐτὴ ἡ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ ἡ πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας, λέγουσα· « Γίνεσθε ἅγιοι, ὅτι κἀγὼ ἅγιός εἰμι, ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν » (2)· καὶ ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐντελλομένου τὸ « Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, καθὼς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι » (3). Ἐκ τούτων λοιπὸν βεβαιοῦται, ὅτι ὁ ἔσχατος σκοπὸς τῶν χαρισμάτων τούτων εἶναι νὰ προσεγγίζωμεν τῷ Θεῷ κατὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας καὶ κατὰ τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ εἰς τοῦτο τὸ ὕψιστον τέλος ἐκλήθη καὶ προωρίσθη ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ.

§. 6. Πῶς δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ὕψιστον τέλος τοῦ ἀνθρώπου.

Τὰ δύο μάλιστα πνευματικὰ χαρίσματα, ἤτοι ὁ νοῦς καὶ ἡ ἐλευθέρα θέλησις, καθιστῶσιν ἡμᾶς ἱκανοὺς οὐ μόνον νὰ γνωρίσωμεν, ἀλλὰ καὶ νὰ σπεύδωμεν εἰς τὸ εἰρημένον τέλος· ἐπειδή,

(1) Γεν. ϐ'. 7. (2) Λευϊτ. ιά. 44. ιθ'. 2. (3) Ματθ. ἑ, 48.

διὰ μὲν τοῦ νοὸς προσεγγίζομεν κατὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν σοφίαν, διὰ δὲ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως, κατὰ τὴν ἀγαθότητα καὶ ἁγιωσύνην, εἰς τὴν ἀφομοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἀλλ' ὅμως τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι τοσοῦτον εὐκατόρθωτον, ὅσον ἴσως νομίζουσί τινες, ἀλλ' ἀπαιτεῖ, πρῶτον μὲν, γνῶσιν ὀρθὴν καὶ ἐναργῆ, ὅσον ἐνδέχεται, τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς σχέσεως ἡμῶν τῆς πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους· εἶτα δὲ, καὶ γνώμην ςαθερὰν καὶ ἀκλόνητον τοῦ νὰ μὴ θέλωμεν τίποτ' ἄλλο, εἰ μὴ ὅ,τι μάλιστα ἁρμόττει εἰς ταύτην τὴν σχέσιν· καὶ πρὸς τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἀναπτύσσωμεν ἐπιμελῶς, καὶ νὰ μεταχειριζώμεθα ὀρθῶς πάσας ἡμῶν τὰς δυνάμεις καὶ τὰ χαρίσματα, ὅσα πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ἐδωρήθησαν ἡμῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τοῦτο τὸ ἔργον ἀπαντᾶται ὡς μέγιστον κώλυμα ἡ φιληδονία, ἢ ἐν γένει αἱ τῆς σαρκὸς ὁρμαὶ καὶ ἐπιθυμίαι, ἀπαιτεῖται πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ διηνεκὴς ἐπαγρύπνησις εἰς αὐτάς. Διὰ τῆς διηνεκοῦς λοιπὸν καὶ ὀρθῆς χρήσεως πάντων τῶν εἰρημένων δυνάμεθα νὰ ἀνυψωθῶμεν εἰς τὴν πραγματικὴν ἀφομοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν, γινόμενοι εἰκόνες αὐτοῦ ζῶσαι, καὶ περιποιοῦντες εἰς ἑαυτοὺς τὴν μεγάλην ἀξίαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο εἶναι καὶ τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα καὶ ἡ ἐντολή· πρὸς τοῦτο ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς πάσας τὰς δυνάμεις, καὶ πάντα τὰ χαρίσματα, ὅσα πραγματικῶς παρατηροῦμεν εἰς ἡμᾶς αὐτούς· πρὸς τοῦτο ἀπέβλεπε καὶ πᾶσα ἡ πάνσοφος καὶ φιλάνθρωπος οἰκονομία, ἣν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ὑπὲρ ἡμῶν ᾠκονόμησε. Πόσην οὐκ ὀφείλομεν εὐγνωμοσύνην διὰ ταῦτα πρὸς τὴν ἄφατον αὐτοῦ ἀγαθότητα! Πόσον δὲ ἐναργέστερον καταφαίνεται ἤδη ἐξ αὐτῶν, καὶ ἡ στενωτάτη καὶ ἁγιωτάτη σχέσις ἡμῶν πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους, διότι οὐ μόνον εἶναι ὁ ποιητὴς καὶ πατὴρ ἡμῶν, παρ' οὗ ἔχομεν οἱ πάντες καὶ τὸ ζῆν καὶ τὸ εἶναι καὶ πᾶν τὸ ἐν ἡμῖν ἀγαθόν, ἀλλ' εἶναι καὶ τὸ τέρμα, εἰς ὃ θέλομεν ἐπανέλθει διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀφομοιώσεως. Διὰ τοῦτο καὶ εἶναι ἀδύτον νὰ ἀδιαφορῇ περὶ τῆς πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους

ἡμῶν διαγωγῆς, καθὼς εἶναι ἀδύνατον εἰς φιλόστοργον πατέρα νὰ ἀδιαφορῇ, πῶς τὰ ἑαυτοῦ τέκνα διάγουσιν ἢ, πρὸς ἑαυτόν, ἢ καὶ πρὸς ἄλληλα.

§. 7. Περὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ.

Οἱ γενάρχαι ἡμῶν ἔζων κατ᾽ ἀρχάς, ὡς ἀπῄτει ἡ πρὸς τὸν Θεὸν σχέσις αὐτῶν, καὶ ἀπήλαυον ἀῤῥήτου μακαριότητος· ἀλλ᾽ ἔχοντες ἐλευθέραν τὴν θέλησιν, ἠδύναντο καὶ νὰ διαμένωσιν εἰς αὐτὴν τὴν σχέσιν, διάγοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἠδύναντο δὲ καὶ νὰ διαλύσωσι τὴν σχέσιν ταύτην, τραπέντες μᾶλλον εἰς τὴν θεραπείαν τῶν τοῦ σώματος ἐπιθυμιῶν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς θείας ἀποκαλύψεως (1), οἱ γενάρχαι ἔπραξαν τὸ δεύτερον, ἥμαρτον δηλονότι καὶ ἐξέπεσον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ὑπακούσαντες μᾶλλον εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀλόγους ἐπιθυμίας. Ἐξ ἐκείνου δὲ τοῦ χρόνου, διὰ τῆς παραβάσεως τῆς θείας ἐντολῆς, διαλυθείσης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν αὐτῶν σχέσεως, ἡ ζωὴ αὐτῶν ὑπέκυψεν εἰς τὸν θάνατον καὶ εἰς τὰ πάθη καὶ τὰς ταλαιπωρίας τοῦ βίου (2), καὶ αὐτοὶ ἔγιναν τέκνα ὀργῆς, αἰχμαλωτισθέντες εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας τῆς σαρκός. « Ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφημέν ποτε ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν, ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν, καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς (3). » Ἐσκοτίσθη δὲ καὶ ὁ νοῦς αὐτῶν ἐκ τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς ἀπάτης, ἡ δὲ θέλησις ἐδεσμεύθη εἰς μόνα τὰ ὑλικὰ πράγματα, μὴ δυναμένη ἀφ᾽ ἑαυτῆς νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὰ κρείττονα καὶ ὑψηλότερα· τὸ δὲ σῶμα ὑπεβλήθη εἰς διηνεκεῖς μεταβολὰς καὶ εἰς τὸν θάνατον. Καὶ τοιαῦτα μὲν συνέβησαν τοῖς πρωτοπλάστοις διὰ τὴν ἁμαρτίαν.

§. 8. Περὶ τῆς διαδόσεως τῆς φθορᾶς εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ πρωτόπλαστοι εἰσὶν οἱ γενάρχαι πάντων

(1) Γεν. 6'. 15—17 καὶ γ'. 1—7. (2) Γεν. γ'. 7. (3) Ἐφ. 6'. 3.

τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων, δῆλον, ὅτι, ἐὰν ἐκεῖνοι διέμενον εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς μακαριωτάτην σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸν Θεὸν, μὴ ἁμαρτήσαντες, τότε καὶ ἡμεῖς, ὡς ἐξ αὐτῶν καταγόμενοι, ἠθέλαμεν εἶσθαι καὶ τῆς αὐτῆς ἐκείνων μακαριότητος κληρονόμοι, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκεῖνοι ἐξέπεσον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀθετήσαντες τὴν ἁγιωτάτην αὐτοῦ ἐντολὴν, καὶ ἑκουσίως ἐπέσπασαν ἐφ' ἑαυτοὺς τὰ εἰρημένα κακὰ, ἐγίναμεν καὶ ἡμεῖς, ὡς ἀπόγονοι αὐτῶν, ἐξ ἀνάγκης μέτοχοι τῆς ἐκείνων ἀθλιότητος. Ἐπειδὴ, ὅταν ἡ ῥίζα ἦναι ἐφθαρμένη, οἱ κλάδοι δὲν δύνανται νὰ φέρωσι καρποὺς ὑγιεῖς. Διὰ τοῦτο ἡ θεία Γραφὴ παρίςησι πάντας τοὺς ἐκείνων ἀπογόνους ὁμοίους πρὸς τοὺς γενάρχας αὐτῶν, ἤτοι ὡς ὑποκειμένους τῇ θείᾳ ὀργῇ, καὶ ὡς τέκνα κατάρας (1), ὡς δεδουλωμένους εἰς τὴν ἑαυτῶν σάρκα, ὡς ἐσκοτισμένους τὸν νοῦν, καὶ πεπωρωμένους τὴν καρδίαν (2), καὶ εἰς τὸ κράτος τοῦ θανάτου ὑποκειμένους· « Ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος· καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον (3). » ἑπομένως ὡς ἔχοντας τοὺς πάντας χρείαν ὁλικῆς ἀναγεννήσεως, ἵνα πάλιν δυνηθῶσι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ (4).

§. 9. Περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας.

Ἡ ἐπανόρθωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς παραπτώσεως αὐτοῦ εἶναι εὐεργεσία ἐξαίρετος τοῦ παναγάθου Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Θεὸς, καίτοι καταφρονηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς παραβάσεως, πάλιν ὅμως αὐτὸς πρῶτος ἐξέτεινε, νὰ εἴπω οὕτω, χεῖρα εἰς τὸν παραπεσόντα πρὸς ἀνόρθωσιν. Καὶ ἤρξατο μὲν ἡ θεία οἰκονομία εὐθὺς ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐτελείωσε δὲ τότε μόνον, ὅτε ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐφάνη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσταυρώθη ὑπὲρ ἡμῶν. Καθὼς δὲ τὸ κακὸν τῆς ἁμαρ-

---

(1) Ἐφ. β'. 3. (2) Ῥωμ. ά. 21. (3) Ῥωμ. έ. 12. (4) Ἰωάν. γ'. 5.

τίας κατὰ μικρὸν ἐφανερώθη πρῶτον μὲν εἰς τὸ πνεῦμα, εἶτα δὲ καὶ εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰς πάντα τὰ περὶ τὸν ἄνθρωπον, οὕτω καὶ ἡ ἐπανόρθωσις, ὡς ἀναγέννησις, ἔπρεπε νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦ πνεύματος, καὶ ἔπειτα νὰ φθάσῃ καὶ εἰς τὸ σῶμα, οὗτινος ἡ ἀναγέννησις, ὡς φθαρτοῦ, ἀπαιτεῖ νέαν δημιουργίαν καὶ ἀνάπλασιν αὐτοῦ μετὰ τὴν διάλυσιν· καὶ καθὼς διεδόθη τὸ τῆς ἁμαρτίας κακὸν εἰς πάντας διὰ τῆς γεννήσεως, οὕτω καὶ ἡ ἐπανόρθωσις πρέπει νὰ γίνῃ εἰς πάντας διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ οἰκονομηθείσης ἀναγεννήσεως. Ἐνεργεῖται δὲ, πρῶτον μὲν, δι᾽ ἰδιαιτέρας τινὸς διδασκαλίας, ἥτις διαχέουσα εἰς τὸν νοῦν νέον φῶς, ἀπελαύνει καὶ διασκεδάζει τὸ ἐν αὐτῷ σκότος τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς ἀπάτης· εἶτα δὲ, διὰ θετικῶν ἐντολῶν, αἵτινες διευθύνουσι τὴν τῇ σαρκὶ δεδουλωμένην θέλησιν εἰς τὰ κρείττονα καὶ ὠφελιμώτερα, καὶ τελευταῖον δι᾽ ὑψηλοτέρων βοηθημάτων, ἅτινα καὶ τὸν νοῦν βοηθοῦσιν, ἵνα δέχηται μᾶλλον τὸ τῆς ἀληθείας καθαρὸν φῶς, καὶ τὴν θέλησιν, ἵνα μᾶλλον ἐπὶ τὰ κρείττονα ῥέπῃ, καὶ εἰς αὐτὰ σταθερὰ διαμένῃ. Διὰ τούτων ἀπαλλάττεται κατὰ μικρὸν ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς σαρκὸς, καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὴν τοῦ πνεύματος ἐλευθερίαν, ἐν ᾗ διατελοῦντες οἱ πρωτόπλαστοι πρὸ τῆς ἀποστασίας αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἦσαν ἐντελῶς μακάριοι.

§. 10. Τίς ἡ δουλεία τῆς σαρκὸς, καὶ τίς ἡ τοῦ πνεύματος ἐλευθερία.

Δουλεία μὲν τῆς σαρκὸς λέγεται ἡ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, καθ᾽ ἣν ἀκολουθεῖ ἐν τῇ τοῦ βίου διαγωγῇ μόνας τὰς τῆς σαρκὸς ὀρέξεις καὶ κλίσεις, καὶ εἰς οὐδὲν ἄλλο κρεῖττον ἢ ὠφελιμώτερον ἀφορᾷ. Τὴν τοιαύτην κατάστασιν παρίστησιν ὁ θεῖος Παῦλος, ὅταν λέγῃ· « Ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν· ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω· οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ᾽ ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ (1) »· κατισχύει

(1) Ῥωμ. ζ΄. 15.

γὰρ ἐν αὐτῇ ἐντελῶς ἡ σὰρξ κατὰ τοῦ πνεύματος, ὥστε ὁ βίος τοῦ τοιούτου ἀνθρώπου οὐδαμῶς διαφέρει τοῦ τῶν κτηνῶν· ἐνίοτε δὲ καὶ αἰσχρότερος ἐκείνου καὶ μᾶλλον διεφθαρμένος φαίνεται, πλὴν ὅτι διατηρεῖ πως ἔτι καὶ χρῆσίν τινα τοῦ λογικοῦ, ἀλλὰ καὶ ταύτην πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς θεραπείαν. Καθίσταται δὲ τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιοκαταφρόνητος, καὶ ἀποβάλλει αἰσχρῶς πᾶσαν τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν, ὅσῳ πλείονα χαρίσματα καὶ βοηθήματα ἔχει, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν τοιαύτην δουλείαν· τοιαῦτα εἰσὶ τὸ λογικὸν, τὸ αὐτεξούσιον, καὶ ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ διδομένη δαψιλῶς χάρις καὶ βοήθεια πᾶσι τοῖς εἰλικρινῶς αἰτοῦσιν αὐτήν. Διὰ τοῦτο παραινεῖ καὶ ὁ θεῖος Παῦλος, λέγων· « Ἀδελφοὶ ὀφειλέται ἐσμὲν οὐ τῇ σαρκὶ τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν, εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν, εἰ δὲ πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε (1)». Σημειωτέον δὲ, ὅτι καὶ ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος ἐννοοῦνται ἐνταῦθα ἠθικῶς, δηλονότι ὁ τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς ἀκολουθῶν, ἀποθνήσκει πρὸς τὰ κρείττω, ὅπερ ἐστὶ, καθίσταται ἀνίκανος νὰ πράξῃ τὸ ἀγαθὸν, καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν Θεὸν, οὗτινος ἀπέστη καὶ ἐχωρίσθη διὰ τῆς ἀνόμου θεραπείας τῶν τῆς σαρκὸς θελημάτων. Ἡ δὲ τοῦ πνεύματος ἐλευθερία, ἥτις καὶ ἠθικὴ ἐλευθερία καλεῖται, εἶναι ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γενναία καὶ σταθερὰ γνώμη τοῦ διάγειν τὸν βίον κατὰ τὴν ὑπαγόρευσιν τοῦ λογικοῦ, καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν ὄρεξιν τῆς σαρκός. Αὕτη δὲ εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἀρετὴ καὶ ἠθικὴ τελειότης, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος δύναται ἐν τῷ παρόντι νὰ τὴν ἀποκτήσῃ. Ὅτι δὲ πᾶς τις ὀφείλει νὰ ζητῇ τὴν τοιαύτην ἐλευθερίαν, βεβαιοῦται ἐξ ὧν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἔλεγε πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς, συνιστῶν αὐτοῖς σπουδαιότατα τὴν ζήτησιν αὐτῆς. « Ἐὰν, ἔλεγεν, ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστὲ, καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς (2). »

(1) Ῥωμ. ή. 12—13. (2) Ἰωάν. ή. 31.

Τὸ πλεῖστον βέβαια τῆς τοῦ Κυρίου διδασκαλίας ἐστρέφετο περὶ τὴν ἀκριβῆ ἀνάπτυξιν τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τῶν κατὰ τὴν σχέσιν ταύτην καθηκόντων ἡμῶν πρός τε τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅστις οὖν γνωρίζει πᾶσαν ταύτην τὴν σχέσιν, γινώσκει τὴν ἀλήθειαν, καὶ δὲν θεωρεῖ ταύτην ὡς φάσμα, ἢ ἀπάτην τῆς φαντασίας, διότι στηρίζεται εἰς τὴν γένεσιν, εἰς τὰ χαρίσματα, καὶ εἰς τὴν ὑψηλὴν κλῆσιν τοῦ ἀνθρώπου· γινώσκων δὲ ταύτην, διάγει τὸν βίον ἐντελῶς κατ' αὐτὴν, πράττων οὐχὶ πλέον κατὰ τὰς ὀρέξεις τῆς σαρκὸς, ἀλλὰ κατὰ τὴν λογικὴν αὐτοῦ γνώμην καὶ διάνοιαν, καὶ οὕτως ἐλευθεροῦται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς σαρκός. Οὕτως ἐλευθερώνει τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀλήθεια, καὶ ἀνυψοῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἀξίαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο λέγει ὁ μακάριος Παῦλος· «Οὗ δὲ τὸ πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία (1)».

§. 11. Περὶ τῆς ἀναλογίας τῶν ἡμετέρων πράξεων πρὸς τὴν ἡμετέραν σχέσιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους.

Ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων αἱ μὲν ἁρμόζουσιν εἰς τὴν σχέσιν ταύτην, καὶ ἀπαιτοῦνται μάλιστα παρ' αὐτῆς· διὸ καὶ εἰσὶ καὶ λέγονται ἀγαθαί, αἱ δὲ ἀντίκεινται εἰς αὐτὴν καὶ τὴν διαλύουσι, καὶ αἱ τοιαῦται καὶ εἰσὶ καὶ λέγονται κακαί, ἄλλαι δὲ εἰσὶν ἀδιάφοροι, διότι κατὰ τὴν διάθεσιν τοῦ πράττοντος δύνανται καὶ νὰ ἁρμόζωσι καὶ νὰ ἀντίκηνται εἰς αὐτήν. Ἡ δὲ τοιαύτη ἀγαθότης ἢ κακία τῶν πράξεων εἶναι ἐσωτερικὴ καὶ οὐσιώδης, καὶ πρέπει πρὸ παντὸς ἄλλου νόμου νὰ θεωρῆται, καὶ ὡς βάσις νὰ κῆται εἰς πᾶσαν ἠθικὴν νομοθεσίαν, ἵνα οἱ νόμοι αὐτῆς καλοὶ καὶ δίκαιοι ὦσιν. Ὥστε κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν ὀφείλομεν νὰ παρατηρῶμεν ά, τὴν σχέσιν ταύτην· καὶ β', τὴν φυσικὴν ἰδιότητα αὐτῶν τῶν πράξεων, ἵνα διακρίνωμεν ὀρθῶς καὶ ἀσφαλῶς τὴν

(1) Β'. Κορ. γ'. 17—18.

ἀγαθότητα ἢ κακίαν ἑκάστης πράξεως. Τὰ δύο ἄρα ταῦτα ἀποτελοῦσι τὴν πρώτην ἀρχὴν, καθ' ἣν πρέπει νὰ ἐκτιμᾶται καὶ νὰ ὁρίζηται ἡ ἀγαθότης ἢ ἡ κακία, ἢ καὶ τὸ ἀδιάφορον πάσης ἀνθρωπίνης πράξεως· καὶ ὁ μὲν θεῖος Παῦλος ὀνομάζει αὐτὴν νόμον γραπτὸν ἐν τῇ καρδίᾳ πάντων ἡμῶν (1)· ἄλλοι δὲ νόμον αἰώνιον τοῦ Θεοῦ, ἢ νόμον φυσικὸν ὠνόμασαν. Ἀλλ' ἴσως ἁρμοδιώτερον ἤθελεν ὀνομασθῇ λόγος ὕψιστος, ὡς βάσις καὶ πηγὴ παντὸς νόμου· διότι πάντες οἱ νόμοι, θεῖοί τε καὶ ἀνθρώπινοι, ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης, ὡς ἐκ ῥίζης καθολικῆς, ἐκφύονται· καὶ ἔστιν ἡ λυδία λίθος πάσης ἀνθρωπίνης πράξεως, καὶ αἴτιον ἰσχυρότατον πρὸς τὴν διόρθωσιν αὐτῆς. Ἐπειδὴ ἐφ' ὅσον φροντίζει τις νὰ συμφωνῇ τὰς ἰδίας πράξεις πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἀποδεικνύεται τέκνον Θεοῦ ἀληθῶς κατὰ χάριν, καὶ διατηρεῖ τὴν ἑαυτοῦ ὑψηλὴν ἀξίαν· ἐὰν δὲ πράττῃ ἐναντία τῆς σχέσεως ταύτης, ἀδόκιμος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις καθίσταται. Εἶναι δὲ τοσοῦτον σταθερὰ καὶ ἀναλλοίωτος ἡ ἀρχὴ αὕτη, ὅσον καὶ ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἡ τούτων πρὸς ἀλλήλας σχέσις.

§. 12. Περὶ νόμου.

Νόμος ἐστὶ παράγγελμα, ὑπὸ τῆς νομίμου ἐξουσίας διδόμενον, ἢ γενικῶς εἰς πάντας ἀνθρώπους, ἢ μερικῶς εἰς ἔθνος τι, διορίζον, τί ὀφείλουσι κατά τινας περιπτώσεις τοῦ βίου νὰ πράττωσιν, ἢ τί νὰ μὴ πράττωσι, προστιθεμένης ἐν αὐτῷ καὶ ἀπειλῆς κατὰ τοῦ μὴ τηροῦντος τὸν νόμον κατὰ τὴν διάνοιαν τοῦ νομοθέτου. Διαφέρει ἄρα ὁ νόμος ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἀρχῆς, ὅτι οὗτος μὲν ὁρίζει ἓν μόνον εἶδος πράξεων, ὅτι πρέπει νὰ πράττωνται, ἢ νὰ μὴ πράττωνται· ἡ δὲ ἀρχὴ εἶναι ἡ γενικὴ στάθμη πάσης ἀνθρωπίνης πράξεως. Τρία δ' εἰσὶ τὰ οὐσιώδη τοῦ νόμου μέρη, ἐξ ὧν ἀναγκαίως συνίσταται· ά, ἐντολὴ παραγγέλλουσα ὁριστικῶς τὸ πρακτέον, ἢ τὸ μὴ πρακτέον·

(1) Ῥωμ. β'. 15.

β', ἀπαίτησις τοῦ πείθεσθαι τῇ ἐντολῇ· καὶ γ', αἰτιολογία ὑφισταμένη ἐν τῇ ἐπαγγελίᾳ, ὠφελείας μὲν εἰς τὸν ὑπακούοντα, ζημίας δὲ εἰς τὸν ἀπειθοῦντα· χωρὶς γὰρ τοῦ τρίτου μάλιστα οὐδὲ τὰ πρῶτα τηροῦνται. Οἱ νόμοι λοιπὸν εἰσὶ δύο εἰδῶν, οἱ μὲν κελευστικοὶ τοῦ πρακτέου· οἱ δὲ, ἀπαγορευτικοὶ τοῦ μὴ πρακτέου.

§. 13. Περὶ τοῦ καθολικοῦ νόμου τῆς Ἠθικῆς.

Ὁ καθολικὸς νόμος τῆς ἠθικῆς, ὅστις διαφέρει καὶ οὗτος ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἀρχῆς, διότι αὕτη μὲν ὁρίζει ἐν γένει, ποῖαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων εἰσὶν ἀγαθαὶ, ποῖαι δὲ κακαὶ, ὁ δὲ καθολικὸς νόμος ἕπεται παραγγέλλων, τὰς μὲν νὰ πράττωμεν, τὰς ἀγαθὰς, τὰς δὲ νὰ μὴ πράττωμεν, τὰς φαύλας· οὗτος λέγω ὁ καθολικὸς νόμος περιλαμβάνει πᾶσαν δυνατὴν πρᾶξιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ οὕτω πως:

Ὅ,τι εὑρίσκεις πρέπον εἰς τὴν σχέσιν σου τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον, τοῦτο πράττε διὰ παντὸς ὡς ὄντως ἀγαθόν· ὅ,τι δὲ γινώσκεις ἐν συνειδήσει, ὅτι ἀντίκειται εἰς τὴν σχέσιν ταύτην, τούτου ἄπεχε διὰ παντὸς ὡς ὄντως φαύλου. Μὴ πράξῃς τίποτε πρὸς εὐπάθειαν, ἢ ἡδονὴν, ἢ πρόσκαιρον ὠφέλειαν οἱανδήποτε, κατὰ ἀθέτησιν αὐτοῦ τοῦ νόμου, ἀλλὰ μηδ' ἀπόφευγε τίποτε πρὸς τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ ἐκπλήρωσιν.

Ὁ καθολικὸς οὗτος νόμος ἀναγγέλλεται καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ πολυτρόπως, οἷον· « Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθόν » (1) κ.λ. Ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἡρμήνευσεν αὐτὸν οὕτως: « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου· αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ: Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν » (2). Ὥστε ὁ θεῖος οὗτος νόμος οὐ μόνον διακελεύεται αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅπερ καὶ ὁ ἀνωτέρω ἐκτεθεὶς, ἀλλὰ προστίθησι καὶ τὸ ἐξ ἀγάπης, ἤτοι μετὰ

(1) Ψαλμ. λγ', 15. (2) Ματθ. κβ', 37—40.

χαρᾶς καὶ προθυμίας ποιεῖν αὐτὸ τὸ παραγγελλόμενον. Καὶ οὗτος ὁ νόμος ὑπάρχει ἀληθὴς καὶ βέβαιος, καθὼς καὶ ἡ καθολικὴ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται, καὶ ἐντελῶς πρὸς αὐτὴν συμφωνεῖ. Περιέχει δὲ καὶ τὴν ἀναγκαίαν αἰτιολογίαν, ἥτις καὶ πείθει καὶ ἐνισχύει πάντα ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ. Διότι, ἐν ὅσῳ ὁ ἄνθρωπος δὲν θέλει νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν, καὶ ἀκριβῶς νὰ τὸν διατηρῇ, οὐδεμία κοινωνία ὑπάρχει αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν, οὐδὲ ἐλπὶς νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, ἀλλὰ πλανᾶται μακρὰν τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ ἄσωτος υἱός, ὅς, ἀπελθὼν τῆς πατρικῆς οἰκίας, ἐδαπάνησε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν εἰς χώραν μακράν (1). Ἐκ δὲ τούτου ἡ ἀδιάλειπτος ἐσωτερικὴ ταραχὴ, καὶ λύπη διὰ τὴν τοιαύτην αὐτοῦ κατάστασιν· καθὼς ἐξ ἐναντίας, ὅσῳ μᾶλλον ὑπακούει καὶ τηρεῖ τὸν νόμον τοῦτον, τοσούτῳ καὶ ἐπαισθητότερον αὐξάνει ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοῦ ἀξία, ἡ παρὰ τῷ Θεῷ καὶ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις εὐδοκίμησις, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν αὐτοῦ ἐξομοίωσις, καὶ ἡ φαιδρὰ ἐλπὶς περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ μακαριότητος. Ταῦτα εἰσὶν αἴτια ἱκανὰ νὰ πείθωσιν ἕκαστον περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐκπληροῖ τὸν νόμον· διότι τὰ μὲν ἀποτρέπουσιν ἀπὸ τῆς ἀθετήσεως, δεικνύοντα τὰς ἐξ αὐτῆς ζημίας· τὰ δὲ προτρέπουσιν εἰς τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ ἐκπλήρωσιν, παριστάνοντα τὰς παρ' αὐτῆς μεγάλας ὠφελείας.

§. 14. Περὶ τῆς διαθέσεως, ἣν ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον.

Ὅταν ἐκτελῇ τις τὸν νόμον, εἰς μόνον τὸ ἐκ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ νόμου ἀγαθὸν πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ, ἤτοι εἰς τὴν ἁγιότητα καὶ τὴν ἐξομοίωσιν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν κατὰ τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ. Οὕτω, κατὰ τὴν καθολικὴν κρίσιν πάντων, ἐκτελεῖται ὀρθῶς καὶ ἐντελῶς, ἄλλως δὲ, ἐάν τις προσποιῆται, ὅτι φυλάττει τὸν νόμον πρὸς τὸ φαινόμενον, ἵνα δοξασθῇ ὑπὸ τῶν ἀνθρώ-

(1) Λουκ. ιέ, 13.

πων, ὥς ποτε οἱ Φαρισαῖοι, ἢ ἀπολαύσῃ ἄλλην τινὰ πρόσκαιρον ὠφέλειαν, οὗτος καὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καταφρονεῖται, ὡς ῥυπαρὸς καὶ οὐτιδανὸς, ὡς μεταχειριζόμενος τὸ ἐν ἀνθρώποις ἁγιώτατον χρῆμα τῆς ἀρετῆς ὡς ἁπλοῦν μέσον, ἵνα φθάσῃ εἰς φιλαυτίας σκοποὺς, καὶ παρὰ τῷ Θεῷ ἐστιν ἀδόκιμος· διότι τὸ θέλημα αὐτοῦ εἶναι νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ δίκαιον δι' αὐτὸ καὶ μόνον, διότι εἶναι ἀγαθὸν καὶ δίκαιον, καὶ ὄχι πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπόν. Διὰ τοῦτο παρήγγελλεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς τό· « Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς· εἰ δὲ μή γε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ Πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς » (1). Μὴ πρὸς ἀνθρωπαρέσκειαν, ἢ δόξαν, ἢ κέρδος, ἢ ἡδονὴν πράττε τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου παραγγελλόμενα, ἀλλὰ διότι παραγγέλλονται ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς ἀγαθὰ καὶ δίκαια. Τῆς θελήσεως ἡ τοιαύτη ῥοπή ἐςι κυρίως ἡ ἀγαθὴ διάθεσις, ἣν ἔχειν ὀφείλομεν πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, καὶ διατηρεῖν καὶ ἀνακαινίζειν αὐτὴν ἐνδελεχῶς, ἵνα μηδέποτε ἐκλίπῃ, ἢ λάβῃ ὕφεσίν τινα, ἕως οὗ καταστῇ ἐν ἡμῖν ἕξις, οὕτως, ὥστε καὶ πᾶσα ἡμῶν πρᾶξις, κἂν μὴ ἀποβλέπωμεν ἰδίως εἰς τὸ τέλος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, νὰ τείνῃ πρὸς αὐτό. Τοῦτο εἶναι ἀναγκαιότατον, διότι πᾶσα πρᾶξις ἡμῶν, ὅσον ἂν ἦναι καθ' ἑαυτὴν ἀγαθὴ, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἠθικὴν ἀξίαν, ἐὰν μὴ πράττηται μετὰ τοιαύτης διαθέσεως. Οἱ ἑπόμενοι λόγοι τοῦ θεοπνεύστου Παύλου βεβαιοῦσι τρανῶς τὴν ἀλήθειαν ταύτην: « Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ κτλ. ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι (2) ». Πρέπει δὲ νὰ διακρίνωμεν καλῶς τὴν οὐσιώδη ἀγαθότητα ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἀγαθότητος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων· ἐπειδὴ ἡ μὲν οὐσιώδης ἀγαθότης τῆς πράξεως ὑπάρχει εἰς τὴν αὐτῆς ἁρμοδιότητα πρὸς τὴν σχέσιν ἡμῶν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον, ἡ δὲ ἠθικὴ ἀγαθότης· εἰς τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν αὐ-

(1) Ματθ. ϛ'. 1. (2) Α'. Κορ. ιγ'. 1—3.

τη ἐπράχθη. Ὥστε, ἂν αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου πράττωνται, διότι γνωρίζονται καὶ ὁμολογοῦνται ὡς οὐσιωδῶς ἀγαθαὶ, τότε ἔχουσι καὶ ἠθικὴν ἀξίαν, τότε εἰσὶ καὶ ἠθικῶς ἀγαθαί· ἐὰν δὲ πράττωνται, καίτοι ἀνάρμοστοι εἰς τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου γνωριζόμεναι, τότε εἰσὶν ἠθικῶς κακαί. Εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν γίνονται τεκμήριον ἀσφαλὲς, ὅτι ὁ ταύτας πράττων ἀγαπᾷ καὶ τιμᾷ τὸν καθολικὸν νόμον· εἰς δὲ τὴν δευτέραν, μαρτυροῦσι τὸ ἐναντίον. Ἀλλὰ καὶ οὐσιωδῶς ἀγαθαὶ πράξεις πρὸς τέλη ὅλως γήϊνα καὶ πρόσκαιρα πραττόμεναι, οὐδεμίαν ἔχουσιν ἠθικὴν ἀξίαν καὶ ἀγαθότητα. Καὶ τὸ μὲν οὐσιωδῶς ἀγαθὸν μεταβάλλεται εἰς ἠθικῶς κακὸν, ὅταν πρὸς κακὸν σκοπὸν πράττηται· τὸ δὲ οὐσιωδῶς κακὸν οὐδέποτε δύναται νὰ μεταβάλῃ εἰς ἀγαθὸν ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις.

§. 15. Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀξία λέγεται ἡ ἐκ χαρισμάτων τινῶν προσγινομένη εἰς τὸν ἔχοντα ταῦτα τιμή. Τοῦ δὲ ἀνθρώπου ἡ ἀξία εἶναι διττή· ἡ μὲν, ἔμφυτος καὶ κοινὴ καὶ ἴση εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους· διότι οἱ πάντες εἰσὶ ποίημα Θεοῦ, οἱ πάντες ἔχουσι τὰ αὐτὰ παρ᾽ αὐτοῦ πνευματικά τε καὶ σωματικὰ χαρίσματα, οἱ πάντες εἰσὶ κεκλημένοι ὑπὸ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς αἰωνίου μακαριότητος· καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἀξίας διακρίνονται πάντων τῶν ἐπὶ γῆς κτισμάτων. Κατὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ προφητάναξ Δαβὶδ, θαυμάζων τὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀγαθότητα· « Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ᾽ ἀγγέλους, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτὸν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου, πάντα ὑπέταξας ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ (1)». Ἡ δὲ, ἐπίκτητος, δι᾽ ἧς διακρίνονται οἱ ἄνθρωποι ἀπ᾽ ἀλλήλων καὶ ὑπερέχουσιν ἀλλήλων. Γεννᾶται δὲ αὕτη ἐκ τῆς ὀρθῆς χρήσεως πάντων τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδομένων τῷ ἀνθρώπῳ χαρισμάτων, καὶ ἐκ τοῦ, εἰς ὃν διὰ τῆς ἰδίας ἐπιμε-

(1) Ψαλμ. ή. 5—9.

λείας προέβη, βαθμοῦ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοιώσεως αὐτοῦ· ἐπειδὴ, ὅσῳ ἐπιμελέστερον μετεχειρίσθη τὰ χαρίσματα ταῦτα εἰς τὸ νὰ ἐκτελῇ τὰ κατὰ τὴν σχέσιν αὐτοῦ, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καθήκοντα, τοσούτῳ μεγαλητέρα καὶ ἡ ἀξία αὕτη γίνεται· καθὼς ἐξ ἐναντίας, ὅσῳ μᾶλλον παρημέλησε τὰ χαρίσματα ταῦτα, ἀντιπράττων εἰς τὴν εἰρημένην σχέσιν, τοσούτῳ μᾶλλον ἐλαττοῦται, καὶ πολλάκις ἀπόλλυται κατὰ κράτος ἡ τοιαύτη ἀξία. Τότε πληροῦται εἰς αὐτὸν ἀληθῶς τὸ δαυϊτικόν· « Ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν οὐ συνῆκε, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς (1)». Καθῆκον λοιπὸν εἶναι μέγιστον καὶ σπουδαιότατον τοῦ ἀνθρώπου τὸ μανθάνειν ἐπιμελῶς τὴν διττὴν ταύτην αὐτοῦ ἀξίαν, καὶ ἐκτιμᾶν αὐτὴν προσηκόντως, καὶ σπουδάζειν διηνεκῶς εἰς τὸ αὐξάνειν καὶ ἀνυψοῦν αὐτήν· ἀλλ' ὅμως φαίνονται πολλοὶ φερόμενοι ἐπίτηδες εἰς τὸ καταφρονεῖν καὶ ἐξουθενίζειν τὴν τοιαύτην ἀξίαν καὶ ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις, χάριν τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν ἄλλων συμφερόντων τῆς σαρκὸς, καὶ ἐξ αὐτοῦ γεννῶνται μυρίαι ἀταξίαι καὶ δεινὰ καὶ πάθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Διὰ τοῦτο κρίνεται ἀναγκαῖον νὰ τίθηται φραγμός τις εἰς τὴν τοιαύτην ὕβριν καὶ ἀκολασίαν, ἵνα μὴ πλημμυρήσασα, κατακλύσῃ ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος· ὁ δὲ φραγμὸς οὗτος εἰσὶν οἱ νόμοι, οἱ τὴν διαγωγὴν ἑκάστου ὁρίζοντες, καὶ ποινὰς τοῖς ἀθετοῦσιν αὐτοὺς ἐπάγοντες.

§. 16. Ὅτι εἰς μόνον τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὴν νόμιμον ἀρχὴν ὑπάρχει τὸ δικαίωμα τοῦ νομοθετεῖν εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

Τὸ δικαίωμα τοῦ νομοθετεῖν εἰς τοὺς ἀνθρώπους κυρίως μὲν καὶ κατὰ πρῶτον ἀνήκει εἰς τὸν Θεὸν, ὡς τὸν ὑπέρτατον κύριον καὶ παντοκράτορα δεσπότην πάντων αὐτοῦ τῶν κτισμάτων· εἶτα δὲ καὶ εἰς τὰς νομίμους ἀρχὰς, αἵτινες κατὰ τὴν

(1) Ψαλμ. μη΄. 21.

σοφωτάτην τῆς πατρικῆς αὐτοῦ προνοίας διάταξιν ὡρίσθησαν, ἵνα ἐπαγρυπνῶσι περὶ τῆς ἀσφαλείας καὶ εὐημερίας τῶν ἄλλων, καὶ προνοῶσι περὶ αὐτῶν. Διὰ τοῦτο παραγγέλλει ὁ θεῖος λόγος τό· « Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία, εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ, ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται (1)». Ἡ πατρικὴ τοῦ Θεοῦ πρόνοια, ἥτις καὶ τὰ ἐλάχιστα τῶν πραγμάτων διέπει, καὶ πρὸς τὸ κάλλιστον τέλος διευθύνει, προνοεῖ ἀναντιῤῥήτως καὶ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς εὐημερίας καὶ τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων, ἀναβιβάζουσα εἰς τοὺς θρόνους, ἢ καταβιβάζουσα ἐξ αὐτῶν, οὕς τινας βούλεται, κατὰ τὸν ἀνεξιχνίαστον λόγον τῆς σοφίας καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ. Ὅτι δὲ καὶ διὰ ταῦτα ὑποχρεοῦνται πάντες οἱ ὑπήκοοι τῆς νομοθετικῆς ἀρχῆς νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς παρ' αὐτῆς τιθεμένους νόμους, δῆλον γίνεται ἐκ τούτου· ἐπειδὴ πρὸς τί ἤθελε χρησιμεύει εἰς τὰς ἀρχὰς τὸ δικαίωμα τοῦ νομοθετεῖν, ἂν μὴ ὑπῆρχε ταὐτοχρόνως καὶ εἰς τοὺς ὑπηκόους ἡ ὑποχρέωσις τοῦ πείθεσθαι εἰς τοὺς τιθεμένους νόμους; Διὰ τοῦτο λέγει τὸ θεῖον λόγιον· « Ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται ». Ἡ δὲ ὑποχρέωσις αὕτη εἶναι ἡ ἐκ τῆς καθαρᾶς γνώσεως τῆς βουλήσεως τοῦ νομοθέτου ἠθικὴ κατανάγκασις εἰς τὸ τηρεῖν τὰ νομοθετηθέντα. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται, ἵνα ὁ μὲν νομοθέτης γνωστοποιῇ καὶ ἑρμηνεύῃ σαφῶς τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν, οἱ δὲ ὑπήκοοι μανθάνωσιν αὐτὴν ἐπιμελῶς. Ἄρχεται δὲ ἡ ὑποχρέωσις αὕτη ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς τοῦ νόμου διακηρύξεως, ἥτις δύναται νὰ γένῃ ἢ ἐγγράφως, ἢ διὰ ζώσης φωνῆς. Καὶ ἐὰν μὲν ἐκ τῆς κατανοήσεως τοῦ εὐλόγου καὶ δικαίου τῶν νομοθετημένων γεννᾶται ἡ εἰρημένη ἠθικὴ κατανάγκασις, ὀνομάζεται ἐσωτερική· ἐὰν δὲ ἐκ τῆς ἐπιβαλλομένης ὑπὸ

(1) Ῥωμ. ιγ'. 1. 2.

τοῦ νόμου ποινῆς εἰς τοὺς ἀθετοῦντας τὸν νόμον, λέγεται ἐξωτερική· ἐὰν δὲ ἐξ ἀμφοτέρων, καλεῖται σύμμικτος. Πανταχόθεν δηλαδὴ βιάζεται ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ ἰδίου λογικοῦ νὰ ἐπιμελῆται τὴν τήρησιν τοῦ νόμου· διότι ἄλλως πράττει παρὰ λόγον, καὶ ἑκουσίως ὑποπίπτει εἰς τὴν ἐπιβαλλομένην ποινήν· ἅπερ ἀντίκεινται ἀμφότερα εἰς τὴν φύσιν τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου. Ὅσῳ δὲ σπουδαιότερον εἶναι τὸ πρᾶγμα, εἰς ὃ ὁ νόμος ἀφορᾷ, καὶ ὅσῳ βαρυτέρα ἡ ὁριζομένη ποινὴ εἰς τοὺς παραβάτας τοῦ νόμου, τοσούτῳ καὶ ἡ ὑποχρέωσις ὑπάρχει μεγαλητέρα καὶ σπουδαιοτέρα.

§. 17. Περὶ τῶν ὁρίων τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία οὔτε δύναται, οὔτε πρέπει νὰ ἦναι ἀπεριόριστος· διότι καθίσταται οὕτω δεσποτεία ἀφόρητος, πᾶσαν ἀξίαν καὶ προσωπικότητα τῶν ὑπηκόων ἀφαιροῦσα, καὶ εἰς ἁπλῆν μηχανὴν καὶ ὄργανον εἰς τὰς χεῖράς τινων μεταβάλλουσα αὐτούς· ἀλλὰ πρέπει νὰ περιορίζηται οὕτως, ὥστε μόνον τοιαύτας πράξεις νὰ ἐπιτάττῃ, αἵτινες οὐδόλως ἐναντιοῦνται εἰς τὸν καθολικὸν νόμον τῆς ἠθικῆς, οὐδ' εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους, εἰς ἣν ὁ καθολικὸς νόμος στηρίζεται· οὐδὲ νὰ ἀπαγορεύῃ ἄλλας, εἰ μὴ τὰς εἰς ἐκεῖνον τὸν νόμον καὶ εἰς ἐκείνην τὴν σχέσιν ἐναντίας· διότι πᾶς νόμος, ὅστις παραγγέλλει τί τὸ πρακτέον ἢ τὸ μὴ πρακτέον, πρέπει νὰ ἦναι ὡς παραφυὰς γνησία τοῦ καθολικοῦ ἐκείνου νόμου· ἄλλως δὲ οὐδὲν κῦρος δύναται νὰ ἔχῃ, καὶ μᾶλλον ὑποχρεοῦται πᾶς τις ἐκ τῆς ἑαυτοῦ συνειδήσεως, ἵνα μηδαμῶς τὸν τοιοῦτον νόμον τηρήσῃ· ἐπειδὴ οὐδεὶς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ὑποχρεώσῃ τὸν ἄλλον εἰς πρᾶξιν ἐναντίαν τῆς ἀξίας καὶ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτι δὲ καὶ μόνα τὰ δυνατὰ νὰ ἐκτελῶνται, καὶ πράξεις μόνον πρέπει νὰ παραγγέλλῃ ὁ νόμος· αἰσθήματα δὲ καὶ φρονή-

ματα καὶ διαθέσεις, ἐφ' ὅσον μάλιστα διατηροῦνται ἐν τῇ ψυχῇ ἀφανῆ, εἶναι ἀδύνατον οὔτε νὰ ἐπιταχθῶσιν, οὔτε νὰ ἀπαγορευθῶσιν ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας· τὰ τοιαῦτα πρέπει νὰ ἀφίνωνται πάντοτε εἰς τὸν Θεὸν, τὸν ἐτάζοντα καρδίας καὶ νεφροὺς, καὶ ἀμείβοντα ἕκαστον κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν. Οὕτω δὲ περιορίζεται καὶ ἐκ τοῦ τόπου, καὶ ἐκ τῶν προσώπων, καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν περιστάσεων· οἷον, ἡ μὲν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ πρέπει νὰ νομοθετῇ εἰς μόνα τὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας· ἡ δὲ πολιτικὴ, εἰς μόνους τοὺς ὑπηκόους. Ἐκ τούτου καὶ οἱ νόμοι αὐτοὶ διαιροῦνται εἰς τοπικοὺς, καὶ εἰς προσωπικούς· καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἀφορῶσι τόπον τινὰ, ἐν ᾧ πᾶς ὁ διαμένων ἐν αὐτῷ, ὀφείλει νὰ τοὺς φυλάττῃ, ἐν ὅσῳ διαμένει ἐκεῖ· οἱ δὲ δεύτεροι, πρόσωπα, ἅτινα, ὅπου δήποτε ἂν εὑρεθῶσιν, ὀφείλουσι νὰ φυλάττωσιν αὐτούς. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ σκοπὸς τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας περιορίζει αὐτήν· διότι οὐδὲν ἄλλο συγχωρεῖται νὰ διατάξῃ, ἢ νὰ ἀπαγορεύσῃ, εἰ μὴ ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὸν ἴδιον αὐτῆς σκοπὸν, τὰ δὲ λοιπὰ πρέπει νὰ ἀφίνωνται εἰς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου· διότι ἄλλως ἡ μὲν ἀρχὴ μεταστρέφεται εἰς δεσποτείαν, τείνουσαν νὰ ἐπιθέσῃ ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα· οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀποστεροῦνται πάσης αὐτῶν τῆς ἠθικῆς ἀξίας. Οὕτω πολλαχόθεν ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία τοῦ ἀνθρώπου περιορίζεται.

§. 18. Τίνες ἐκ τῶν νόμων ἀκυροῦνται, καὶ πῶς, καὶ πότε.

Ὁ μὲν καθολικὸς καὶ ἀκήρατος νόμος τῆς ἠθικῆς, ὡς ἐπὶ τῆς ἀναλλοιώτου φύσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐπερειδόμενος, οὐδέποτε οὐδαμῶς δύναται νὰ ἀκυρωθῇ, οὐδὲ αἱ ἐξ αὐτοῦ προερχόμεναι εἰς κανονισμὸν τῶν βιωτικῶν πραγμάτων ἰδιαίτεραι ἐντολαί. Οἱ δὲ λοιποὶ νόμοι, ὡς ὑπαγορεύματα διαφόρων περιστάσεων, δύνανται πολλάκις, ἐν μεταβολῇ τῶν περιστάσεων τούτων, νὰ μεταβληθῶσι καὶ οὗτοι, ἢ καὶ ἐντελῶς

νὰ ἀκυρωθῶσι, μάλιστα δὲ, ὅταν ἢ τὸ δι' αὐτῶν σκοπούμενον τέλος ἦναι ἀνέφικτον, ἢ ἀνωφελὲς τοῦ λοιποῦ εἰς τὸ κοινὸν, ἢ, διὰ τὴν μεταβολὴν τῶν περιστάσεων, ἤθελεν ἀποδεικνύει τὴν περαιτέρω αὐτῶν διατήρησιν βλαβεράν. Ἡ δὲ τούτων ἀκύρωσις ἢ φανερῶς κηρύττεται ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς ἀρχῆς, ἢ σιωπηλῶς, ὅταν ἡ νομοτελεστικὴ ἐξουσία μὴ κωλύῃ τὴν ἀθέτησιν αὐτῶν. Πολλάκις δὲ καὶ ἐξαιρέσεις γίνονται εἴς τινας ὑπὸ τῆς ἀρχῆς, ὡς χάρις παρ' αὐτῆς διδόμεναι· ἀλλ' αἱ τοιαῦται χάριτες μόνον εἰς δεινὰς περιστάσεις καὶ διὰ λόγους ἰσχυροὺς καὶ ἀποχρῶντας πρέπει νὰ δίδωνται, καὶ μετὰ φειδοῦς καὶ δικαιοσύνης αὐστηρᾶς· ἄλλως δὲ γεννῶνται θλίψεις καὶ γογγυσμοὶ δίκαιοι παρὰ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Οὐ μόνον δὲ οἱ διδόντες, ἀλλὰ καὶ οἱ αἰτοῦντες τὰς τοιαύτας ἐξαιρέσεις καὶ χάριτας ὀφείλουσιν εἶναι προσεκτικοὶ εἰς ταῦτα.

§. 19. Περὶ τοῦ τίνας καὶ μέχρι τίνος ὑποχρεοῦσιν αἱ τῶν πολιτικῶν νόμων διαταγαί.

Μόνους τοὺς ἐν τελείᾳ χρήσει τοῦ λογικοῦ ὑποχρεοῦσιν αἱ τῶν πολιτικῶν νόμων διαταγαὶ εἰς τὸ τηρεῖν καὶ ἐκτελεῖν αὐτάς· οἱ δ' ἀνήλικοι παῖδες, καὶ οἱ ἀσθενεῖς, καὶ οἱ φρενολῆπται, καὶ πάντες οἱ ὁπωςδήποτε τὴν ἐνέργειαν τοῦ λογικοῦ ἐστερημένοι, εἰς οὐδὲν τοιοῦτον χρέος ὑπόκεινται· ἐπειδὴ, ἅμα ἐλλείπει ἡ εὐκαιρία καὶ ἡ ἱκανότης εἰς τὴν τοῦ νόμου ἐκτέλεσιν, παύει πάραυτα καὶ ἡ ὑποχρέωσις αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τῶν ἐχόντων τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὴν ἱκανότητα οὐδεὶς ἐξαιρεῖται τῆς τοιαύτης ὑποχρεώσεως, οὐδ' ὁ νομοθέτης αὐτός· ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ὀφείλει νὰ τηρῇ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ τεθέντας νόμους, οὐ μόνον ἵνα εὑρίσκηται ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς πολιτείας σύμφωνος πρὸς τὰ μέλη αὐτῆς, καὶ μὴ παρέχῃ σκάνδαλον ἢ κώλυμα εἰς τοὺς λοιποὺς, ἀλλὰ καὶ ἵνα δύνηται οὕτω νὰ συνεργῇ ἐντονώτερον εἰς τὴν κοινὴν εὐτυχίαν· διότι εἶναι βέβαιον, ὅτι ὅσῳ μᾶλλον ὁ νομοθέτης ἀθετεῖ τὰς τῶν ἰδίων

νόμων ἐντολάς, ὑπερπηδῶν τὰ ὅρια αὐτῶν, τοσοῦτον κατ' ἀνάγκην ἀπόλλυσι τὸ σέβας καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ὑπόληψιν τῶν ἑαυτοῦ ὑπηκόων, καὶ ἀδυνατεῖ νὰ προαγάγῃ τὸ ἀγαθὸν, ὃ προτίθεται, καὶ ἀληθῶς ἠδύνατο νὰ προαγάγῃ· φιλεῖ γὰρ τὸ ὑπήκοον ἐξομοιοῦσθαι τοῖς ἄρχουσιν· ἀλλ' ὅμως δὲν δύναται καὶ νὰ ἐναχθῇ εἰς δικαστήριον, ἐὰν αὐτὸς ἀθετήσῃ ποτὲ τὸν ἑαυτοῦ νόμον, ἀλλ' ἀφίνεται εἰς τὴν ἑαυτοῦ συνείδησιν καὶ εἰς τὸν ὑπέρτατον κριτὴν τὸν Θεόν. Ἡ δ' αὐτὴ ὑποχρέωσις ὑπάρχει καὶ πρὸς τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων ἐθίμων, ὅταν εὑρίσκωνται ταῦτα νομίμως εἰσηγμένα, δηλαδὴ μὴ ἐκ βίας, ἢ δόλου ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἢ ἐκ τῶν ὑπηκόων· ὅταν ὦσι τίμια, ἤτοι δὲν ἀνατρέπωσιν ἠθικήν τινα διάταξιν, ἢ ἀξίωσιν δικαίαν πρὸς ζημίαν τινῶν, φαίνωνται δὲ καὶ συντελεστικὰ εἰς τὸ κοινὸν καλὸν, ἤγουν δὲν φέρωσιν εἴς τινα μὲν μέλη τῆς κοινωνίας βάρος καὶ κατάθλιψιν, εἰς ἄλλα δὲ τοὐναντίον χάριν καὶ αὔξησιν ἄδικον. Ἀλλ' αἱ ὑποχρεώσεις αὗται δὲν ἔχουσι τοιαύτην ἰσχὺν, ὥστε καὶ μετὰ κινδύνου τῆς ζωῆς, ἢ μετὰ θυσίας τῆς ἰδίας περιουσίας νὰ τηρῶνται αἱ τῶν τοιούτων νόμων ἐντολαὶ, εἰ μὴ εἰς τὰς ἀκολούθους περιστάσεις· α) ὅταν δηλαδὴ τὸ παραγγελλόμενον ὑπὸ τοῦ νόμου ἦναι ἄξιον τοιαύτης θυσίας· καὶ β') ὅταν ἐκ τῆς ἐκτελέσεως ἢ τῆς ἀθετήσεως τοῦ νόμου κρέμαται ἡ συντήρησις ἢ ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀγαθοῦ πολιτεύματος, καὶ ἐν γένει, ὅταν ὁ σκοπὸς τῆς ἐντολῆς ἦναι κρείττων τῆς τῶν ἀνθρώπων ζωῆς καὶ περιουσίας. Καὶ εἰσὶ μὲν σπάνιαι αἱ τοιαῦται περιστάσεις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀδύνατοι νὰ τύχωσι, καὶ τότε, ὅσῳ σπουδαιότερος καὶ ὑψηλότερος ἦναι ὁ σκοπὸς τῆς ἐντολῆς, τοσούτῳ μείζων γίνεται καὶ ἡ ὑποχρέωσις, ἵνα τηρηθῇ, κἂν συνεπάγηται κίνδυνον μεγίστης ζημίας, ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου.

§. 20. Περὶ τοῦ καθήκοντος.

Καθῆκον λέγεται πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀπαιτούμενον. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν νόμων, ὡς εἴδομεν, οἱ μὲν παραγ-

γέλλουσι τὰ πρακτέα, οἱ δὲ ἀπαγορεύουσι τὰ μὴ πρακτέα, διὰ τοῦτο καὶ τὰ καθήκοντα διαιροῦνται εἰς θετικὰ καὶ εἰς ἀποφατικά. Ἡ διαίρεσις αὕτη, ὡς καθολική, ἰσχύει καὶ κατὰ πᾶσαν ἄλλην ὑποδιαίρεσιν τῶν καθηκόντων· καὶ τῶν μὲν θετικῶν ἡ ὑποχρέωσις μένει, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκτελέσῃ αὐτά· ὅταν δὲ ἡ ἑτέρα τούτων, ἢ καὶ ἀμφότεραι ἐλλείπωσι, τότε καὶ ἡ ὑποχρέωσις εἰς τὸν στερούμενον ταύτας παύει· διότι ἡ ἐκτέλεσις εἶναι ἀδύνατος, καὶ εἰς τὰ ἀδύνατα οὐδεὶς ὑποχρεοῦται. Τῶν δὲ ἀποφατικῶν καθηκόντων ἡ ὑποχρέωσις διαμένει πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἰσχύουσα, καί τοι δυνατὸν, ὡς ἀλλαχοῦ θέλομεν ἰδεῖ, νὰ τύχῃ καὶ αὕτη ἐξαιρέσεις. Τοιαῦτα περὶ τούτου γνωματεύουσιν ὁμοφώνως πάντες οἱ τῆς ἠθικῆς διδάσκαλοι. Ἔτι δὲ ὑποδιαιροῦνται τὰ καθήκοντα εἰς ἀπόλυτα καὶ σχετικά· καὶ ἀπόλυτα μέν εἰσιν, ὅσα γεννῶνται ἀμέσως ἐκ τῆς φυσικῆς σχέσεως ἡμῶν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους· σχετικὰ δὲ, ὅσα ἐξ ἄλλων σχέσεων, προαιρετικῶς σχηματιζομένων· καὶ τὰ μὲν πρῶτα διαμένουσιν ἀμετάβλητα, καθὼς καὶ ἡ, ἐξ ἧς γεννῶνται, σχέσις εἶναι ἀμετάβλητος· τὰ δὲ δεύτερα ὑπόκεινται εἰς μεταβολήν, καθὼς εἰσι μεταβληταὶ καὶ αἱ προαιρετικῶς συνδεθεῖσαι σχέσεις, ἐξ ὧν ταῦτα γεννῶνται· οἷον, « Γυνὴ δέδεται νόμῳ, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν (ἑτέρῳ ἀνδρὶ γενέσθαι) μόνον ἐν Κυρίῳ (1) ». Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πρὸς ὃ τὰ καθήκοντα ἀναφέρονται, δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν οὕτως· εἰς καθήκοντα πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ καθήκοντα πρὸς ἑαυτὸν, καὶ καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον· ἐπειδὴ ἐν τούτοις περιέχονται πάντα ἐν γένει τὰ τοῦ ἀνθρώπου καθήκοντα. Μόνα δὲ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα δύνανται νὰ ὑποδιαιρεθῶσιν ἔτι εἰς καθήκοντα ὡρισμένα, ἤτοι τῆς δικαιοσύνης, καὶ εἰς καθήκοντα

(1) Α'. Κορ. ζ'. 39.

αόριστα, ήγουν της φιλανθρωπίας. Η δε διαφορά τούτων υφίσταται εν τούτῳ, ότι τα μεν ωρισμένα, ως έχοντα ωρισμένον μέτρον εκπληρώσεως, ονομάζονται αναγκαία, και η εκτέλεσις αυτών δύναται και να εκβιασθή, εάν μη βούληται προαιρετικώς να εκτελή αυτά ο οφείλων να τα εκτελέσῃ· των δε αορίστων η εκτέλεσις εις ουδεμίαν υπόκειται βίαν, ως μηδέν ακριβώς διαγεγραμμένον εχόντων αντικείμενον· διό και καθήκοντα συνειδήσεως ονομάζονται, ως εις την συνείδησιν εκάστου αφινομένης της εκτελέσεως αυτών, και εις μόνον το δικαστήριον του παντογνώστου Θεού είναι πας τις υπεύθυνος περί αυτής. Αλλ' ότι και η περί τούτων ευθύνη ουδόλως υπάρχει μικροτέρα της περί των ωρισμένων καθηκόντων, δήλον γίνεται εξ ών ο Κύριος ημών αποφαίνεται εν ευαγγελίοις (1), ότι εν τῇ δευτέρᾳ και φρικτῇ αυτού παρουσίᾳ, όταν επί θρόνου δόξης αυτού καθίσῃ, ίνα κρίνῃ τον κόσμον, και αποδώσῃ εκάστῳ κατά τα έργα αυτού, τους τα τοιαύτα καθήκοντα αμελήσαντας αποπέμψει εις κόλασιν αιώνιον, καθώς και οι πιστώς ταύτα εκτελέσαντες απελεύσονται εις ζωήν αιώνιον. Ώστε εν τῇ εκπληρώσει των καθηκόντων ουδαμώς πρέπει να αφορᾷ τις εις την ειρημένην διάκρισιν, νομίζων ίσως, ότι, επειδή τα αόριστα καθήκοντα δεν εκβιάζονται υπό των ανθρωπίνων δικαστηρίων, διά τούτο ουδ' οφείλει να ήναι τοσούτον ακριβής εις την τούτων εκτέλεσιν· διότι εις το δικαστήριον του καρδιογνώστου κριτού η ευθύνη επ' αμφοτέρων είναι εντελώς ίση.

§. 21. Πώς δύναταί τις να διακρίνῃ την υπεροχήν τινος απ' άλλου καθήκοντος.

Ότι μεταξύ των καθηκόντων του ανθρώπου υπάρχει διαφορά τις και υπεροχή τινων απ' άλλων, ουδείς αντιλέγει· διότι τα μεν είναι μάλλον, τα δε ήττον σπουδαία και εμβριθή. Διακρίνονται δε απ' αλλήλων νυν μεν εκ του τρόπου, καθ' όν η της

(1) Ματθ. κέ. 31—46.

ἐκτελέσεως αὐτῶν ἀπαίτησις γίνεται, νῦν δὲ ἐκ τῆς τοῦ ἀπαιτουμένου πράγματος ἰδιότητος, καὶ ἄλλοτε ἐκ τῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς χρείας τῶν, πρὸς οὓς ἀφορᾷ τὸ τοῦ καθήκοντος ἀποτέλεσμα. Ἐπειδὴ, ὅσῳ σπουδαιοτέρα τε καὶ αὐστηροτέρα γίνεται ἡ ἀπαίτησις τῆς ἐκτελέσεως, τοσούτῳ καὶ τὸ καθῆκον αὐτῆς κρίνεται σπουδαιότερον· ἄλλως δὲ ὁ νομοθέτης ἤθελε νομισθῆ, ὅτι παίζει πρὸς ἡμᾶς, ὅπερ ἄτοπον· οἷον τὸ « Ἧ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε (1)», καὶ τὸ « Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται (2)». Καὶ κατὰ τὰ δύο ταῦτα ἡ ἀπαίτησις εἶναι λίαν αὐστηρὰ, καὶ τὸ καθῆκον ἄρα τοῦ ἀπέχειν τῶν ἐν αὐτοῖς ἀπαγορευομένων πράξεων εἶναι μέγα καὶ σπουδαιότατον. Ἔτι δὲ, ὅσῳ μᾶλλον τὸ παρ' ἡμῶν ζητούμενον συνέχεται μετὰ τῆς σχέσεως ἡμῶν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, καὶ ἢ συντηρητικὸν, ἢ διαλυτικὸν εἶναι ταύτης, τοσοῦτον καὶ τὸ καθῆκον τοῦ παρέχειν αὐτὸ ὁμολογεῖται ἐμβριθέστερον καὶ σπουδαιότερον· ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἐκ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος προσγινομένου ἀγαθοῦ, ἢ τοῦ κωλυομένου κακοῦ, προστίθησιν ὑπεροχὴν καὶ σπουδαιότητα ἀνάλογον πάντοτε εἰς τὴν τοῦ καθήκοντος ἐκτέλεσιν. Οὕτω τελευταῖον καὶ ἡ ἀξία, καὶ ὁ ἀριθμὸς, καὶ ἡ χρεία τῶν προσώπων συντελοῦσιν εἰς τὸ ἀποδεῖξαί τινα τῶν καθηκόντων σπουδαιότερα καὶ προκριτώτερα ἄλλων· οἷον, τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντά εἰσι σπουδαιότερα παντὸς ἄλλου, καὶ τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς σπουδαιότερα τῶν πρὸς τὸν πλησίον· διότι εἰς μὲν τὸν Θεὸν, ὡς ὕψιστον καὶ τελειότατον ὂν, καὶ πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ, ἀνήκει ἡ παρὰ τῶν λογικῶν κτισμάτων ὑψίστη τιμὴ καὶ δόξα καὶ ἀγάπη· διὸ καὶ παραγγέλλεται πρὸς πάντας τό · « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου (3) ». Εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον, ὡς

(1) Γεν. β'. 17. (2) Γεν. θ'. 6. (3) Μάρκ. ιβ'. 30.

εἰκόνα ζῶσαν τοῦ Θεοῦ, ἀνήκει μετὰ τὸν Θεὸν ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἡ ἀγάπη· ὅθεν τὸ « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν», δικαίως ὀνομάζεται δευτέρα ἐντολή, ὁμοία τῇ πρώτῃ καὶ μεγίστη. Ὀφείλομεν δὲ νὰ τιμῶμεν τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα πρῶτον μὲν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς· ἔπειτα δέ, καὶ ἐν τῷ πλησίον. Ἔτι δὲ καὶ αὐτὰ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἔχουσι πρὸς ἄλληλα πολλὴν τὴν διαφορὰν καὶ ὑπεροχὴν ἀπ' ἀλλήλων· διότι, ὅσῳ μείζων εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος ἡμῶν ὠφελουμένων, καὶ ὅσῳ μᾶλλον κατεπείγουσα ἡ χρεία αὐτῶν, καὶ τὸ γινόμενον εἰς αὐτοὺς ἀγαθὸν μεῖζον καὶ κρεῖττον, ἢ τὸ κωλυόμενον ἀπ' αὐτῶν κακὸν βλαπτικώτερον, τοσούτῳ ἐμβριθέστερον καθίσταται καὶ τὸ καθῆκον τοῦτο εἰς ἡμᾶς. Ἐὰν δέ ποτε πολλὰ συμπέσωσι καθήκοντα ὁμοῦ, ἵνα ἐκτελεσθῶσιν, ἐπειδὴ ἀδύνατόν τις εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον νὰ πράττῃ δύο ἢ πλειότερα ἔργα ὁμοῦ, ὀφείλει ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ ἐκλέγῃ τὸ σπουδαιότερον καὶ μᾶλλον κατεπεῖγον· κἂν μὴ δύνηται αὐτὸς νὰ διακρίνῃ τὸ τοιοῦτον, συμβουλευέσθω τοὺς ἐμπειροτέρους περὶ τὰ τοιαῦτα.

§. 22. Περὶ δικαιώματος.

Τὸ δικαίωμα εἶναι ἀντίθετον τοῦ καθήκοντος, ὡς ἀπόλυτος ἐξουσία τοῦ πράττειν ἢ μὴ πράττειν τι, μηδεμιᾶς ἐντολῆς εἰς τοῦτο προϋποχρεούσης. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξουσία αὕτη πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ ἴδια ὅρια, ἵνα μὴ τὴν τοῦ ἑτέρου ἐξουσίαν, τὴν αὐτὴν καὶ ἴσην οὖσαν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, κωλύουσα, φέρῃ ζημίαν εἰς αὐτούς. Εἰσὶ δὲ καὶ τὰ δικαιώματα οὕτω ποικίλα καὶ διάφορα, ὡς καὶ τὰ καθήκοντα, καὶ διαιροῦνται καὶ ταῦτα, ὡς καὶ ἐκεῖνα, εἰς ἀπόλυτα, καὶ εἰς σχετικά, εἰς προσωπικὰ καὶ εἰς πραγματικά, εἰς ὡρισμένα καὶ εἰς ἀόριστα.' Καὶ τὰ μὲν ἀπόλυτα ὀνομάζονται καὶ φυσικά· τὰ δὲ σχετικά, καὶ ἐπίκτητα· διότι ἐκεῖνα μὲν δίδονται παρὰ τῆς φύσεως ἴσα εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, τὰ δὲ ἐπίκτητα τοσοῦτον εἰσὶ διάφορα καὶ ἄνισα,

ὅσον καὶ αἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὰς ὁποίας στηρίζονται. Οὕτω δὲ πάλιν τὰ μὲν ὡρισμένα συνεπάγονται τὴν ἐξουσίαν εἰς τὸ νὰ μεταχειρισθῇ τις καὶ βίαν κατ' ἐκείνων, ὅσοι βιαίως ἐπιχειροῦσι νὰ βλάψωσιν, ἢ νὰ ἀφαιρέσωσι ταῦτα· τὰ δὲ ἀόριστα οὐδεμίαν παρέχουσι τοιαύτην ἐξουσίαν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ δικαιώματα ταῦτα τῶν ἀνθρώπων ἐνδέχεται πολλάκις νὰ συγκρούωνται, καὶ ἐκ τῆς συγκρούσεως νὰ γεννῶνται ἔριδες καὶ ἀλληλομαχίαι, ἐξ ὧν ὁ ἀσθενέστερος ἤθελε βλάπτεσθαι καὶ ἐξουθενεῖσθαι κατὰ κράτος, ἀνάγκη πᾶσα πρὸς ἀποφυγὴν τούτου, ὅπερ οὐδόλως ἁρμόζει εἰς τὴν πρὸς ἀλλήλους καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν σχέσιν τῶν ἀνθρώπων, νὰ τιθῶνται ὁριά τινα τῆς ἀπολύτου ταύτης ἐξουσίας, ὑπὲρ τὰ ὁποῖα οὐδαμῶς πρέπει νὰ ἐπεκτείνηται· ἄλλως δὲ διηνεκὴς πόλεμος καὶ φθορὰ καὶ καταστροφὴ ἔπρεπε νὰ ἐπικρατῇ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἕως οὗ κατὰ κράτος νὰ ἀπολεσθῶσι. Τὰ δὲ ὅρια ταῦτα δύνανται νὰ τεθῶσιν ἢ ἐξ ἰδιαιτέρας συμφωνίας τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, ἢ ἐκ τῆς νομοθετικῆς ἀρχῆς. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἰδιαιτέρα συμφωνία, διὰ τὴν μοχθηρίαν τῶν ἀνθρώπων, εὐκόλως δύναται νὰ διαλυθῇ, ἐὰν μὴ ὑπὸ ἰσχυροτέρας δυνάμεως προστατεύηται, διὰ τοῦτο εἰς τὰ σπουδαιότερα τοὐλάχιστον πράγματα εἶναι ἀναγκαία ἡ τῆς ἀνωτέρας ἐξουσίας ἐποπτεία καὶ προστασία. Εἰς δὲ τὰ οὕτως ἢ ἄλλως τεθέντα ὅρια ὀφείλει ἕκαστος νὰ ἐμμένῃ ἀκριβῶς, μηδέποτε ὑπερβαίνων αὐτὰ πρὸς ἰδιοτέλειαν· ἄλλως δὲ, ἢ τῆς ἰδιαιτέρας συμφωνίας ἀποδεικνύεται παραβάτης, ἢ τῆς νομοθετικῆς ἀρχῆς καταφρονητὴς, καὶ κατ' ἀμφότερα ταῦτα εἶναι ἀξιόποινος· καὶ ἡ πρᾶξις αὕτη, εἰ μὲν ἐπράχθη μετὰ δόλου καὶ ἀπάτης, εἶναι ἀδικία, καὶ ὁ πράξας, ἄδικος· εἰ δὲ μετὰ βίας, κακούργημα, καὶ ὁ πράξας ταύτην, κακοῦργος· ὁ δὲ παθὼν τὴν ζημίαν, ἠδικημένος καὶ βεβλαμμένος.

§. 23. Περὶ δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας.

Δικαιοσύνη μὲν λέγεται ἡ σταθερὰ γνώμη τοῦ ἀνθρώπου,

ἵνα μὴ γένηταί ποτε ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἔχθρας βλαπτικὸς τῶν τοῦ πλησίον δικαιωμάτων· καὶ δίκαιος μὲν εἶναι ὁ ἐν τῇ χρήσει τῶν ἑαυτοῦ δικαιωμάτων μηδέποτε ὑπερβαίνων τὰ διαγεγραμμένα ὅρια, μηδὲ προσβάλλων τὰ τοῦ πλησίον δικαιώματα, κἂν ποτε εὑρίσκῃ εὐκαιρίαν νὰ πράξῃ τοιοῦτόν τι. Ἄδικία δὲ τοὐναντίον εἶναι ἡ γνώμη, ἵνα εἰς μόνον ἑαυτὸν ἀποβλέπῃ καθ' ὅσα πράττει, καὶ μηδέποτε εἰς τὰ τῶν ἄλλων δίκαια.

Καθὼς δὲ τὰ δικαιώματα, οὕτω καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀδικία δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διττή τις· οἷον, ἐὰν μὲν προσέχῃ τις εἰς μόνα τὰ ἀκριβῶς ὡρισμένα δικαιώματα τοῦ πλησίον, ἵνα μὴ κατ' οὐδένα τρόπον βλάψῃ ἢ καταστρέψῃ αὐτά, αὕτη λέγεται, κατὰ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῆς λέξεως, δικαιοσύνη· ἐὰν δὲ ἡ προσοχὴ καὶ εἰς τὰ ἀόριστα δίκαια ἐπεκτείνηται, ὥστε καὶ ταῦτα νὰ σέβηται, μὴ θέλων κατ' οὐδένα τρόπον νὰ βλάψῃ ἢ νὰ ἐλαττώσῃ αὐτά, τότε λέγεται καθολικὴ δικαιοσύνη. Καὶ τὴν μὲν πρώτην ὀνομάζουσι καὶ πολιτικὴν δικαιοσύνην· διότι ταύτην μόνην γινώσκει καὶ ἀπαιτεῖ ἡ πολιτικὴ ἀρχή, καὶ περὶ τῶν ὡρισμένων δικαιωμάτων μόνον ἐπιμελεῖται, καὶ ταῦτα προστατεύει, καὶ δίκαιον νομίζει τὸν ταῦτα τηροῦντα καὶ σεβόμενον· τὰ δὲ ἀόριστα εἰς τὴν ἑκάστου συνείδησιν καὶ εἰς τὸ ὑπέρτατον δικαστήριον τοῦ Θεοῦ ἀφίνει. Τὴν δὲ δευτέραν χριστιανικὴν ὀνομάζουσι· διότι παραγγέλλεται ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἐδίδαξεν, ὅτι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἱκανὴ μόνη ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη, ἤγουν ἡ περὶ μόνα τὰ ὡρισμένα δικαιώματα θεωρουμένη, ἀλλ' ἀπαιτεῖται πάντως καὶ ἡ καθολική, ἡ πάντα τὰ τοῦ πλησίον δικαιώματα, ὡρισμένα τε καὶ ἀόριστα, σεβομένη καὶ τηροῦσα ἀνεπηρέαστα καὶ ἀπαραμείωτα· ὥστε δίκαιος εἶναι, κατὰ τὴν αὐτοῦ θείαν διδασκαλίαν, ὁ μηδὲν τῶν τοῦ πλησίον δικαιωμάτων, ὡρισμένων τε καὶ ἀορίστων, ἀθετῶν ἢ βλάπτων· καὶ τοῦτο μὲν εἶναι τὸ τῆς δικαιοσύνης ἀποφατικὸν μέρος, ὅπερ καὶ ὡς ἐν τύπῳ δύναται νὰ ἐκφρασθῇ οὕτως· *Ἀπέχεσθαι τῶν ἀλλοτρίων*· τὸ δὲ καταφατικὸν

οὕτω· *Τὸ προσῆκον ἀπονέμειν ἑκάστῳ*· οὐ μόνον νὰ μὴ λάβῃ τις τὸ ἀλλότριον, ἀλλὰ καὶ νὰ δίδῃ ὅ,τι ἔχει ἄλλος δικαίωμα νὰ ζητῇ παρ' αὐτοῦ κατὰ τὸ μέτρον τῆς αὐτοῦ δυνάμεως.

§. 24. Περὶ ἐπιεικείας καὶ αὐστηρότητος.

Ἡ μὲν ἐπιείκεια ὑπάρχει συγκατάβασίς τις μετὰ φρονήσεως πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν, ὅταν ἡ κατὰ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ δικαίου γινομένη ἀπαίτησις μὴ δύνηται χωρὶς ἀσπλαγχνίας καὶ καταπιέσεως τοῦ πλησίον νὰ ἐκτελεσθῇ· διὸ καὶ κεῖται ὡς ἔγγιστα εἰς τὴν δικαιοσύνην, μᾶλλον δέ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἶναι εἶδος δικαιοσύνης· καὶ ἐπιεικὴς εἶναι ὁ εἰς τὰς δικαίας αὐτοῦ ἀπαιτήσεις μέτριος, καὶ μὴ ἀκριβοδίκαιος ἐκ φειδοῦς τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας. Ἡ δὲ αὐστηρότης εἶναι ἀπανθρωπία τις, ὡς μηδόλως τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας φειδομένη καθ' ὅ,τι ἔχει δίκαιον ν' ἀπαιτῇ. Θεωρεῖται δὲ ἡ ἐπιείκεια οὐ μόνον εἰς ὅσα τις δικαιοῦται νὰ ζητῇ παρ' ἄλλων, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅσα αὐτὸς πρὸς ἄλλους ὀφείλει, ὅταν μὴ μόνον μὴ τεχνεύηταί τι πρὸς ἐλάττωσιν τοῦ ὀφλήματος, ἀλλὰ καὶ ἑκουσίως προστιθῇ τι εἰς αὐτὸ πρὸς ὠφέλειαν τοῦ λαμβάνοντος, διὰ τὴν αὐτοῦ χρείαν καὶ ἀσθένειαν. Οὕτω καὶ ἡ αὐστηρότης οὐ μόνον περὶ τὴν ἀπαραίτητον ἀπαίτησιν τῶν ὀφειλομένων θεωρεῖται, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν ἀπόδοσιν αὐτῶν, ὅταν τις εἰς σοφίσματα καὶ τεχνάσματα καταφεύγῃ, ἵνα, ὅσον καὶ ὅπως δυνηθῇ, τὴν δικαίαν αὐτοῦ ὀφειλὴν σμικρύνῃ, καὶ ἀφαιρέσῃ τι ἐξ αὐτῆς· διὰ τοῦτο καὶ ἡ αὐστηρότης εὑρίσκεται πλησιέστατα τῆς ἀδικίας. Ἐκ τούτων δηλοῦται, ὅτι ἡ ἐπιείκεια πρέπει νὰ συνοδεύῃ τὴν δικαιοσύνην· τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ πρὸς ἀλλήλους σχέσις τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἀδελφῶν καὶ τέκνων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ οὐρανίου πατρός, καὶ οὐδέποτε πρέπει νὰ ὑπερισχύῃ ἐν αὐτοῖς ἡ αὐστηρότης τοῦ γράμματος, ἀλλ' ἡ ἐλευθεριότης τοῦ φρονήματος, ἐκτὸς ὅπου εἰκάζεται, ὅτι ἡ ἐπιείκεια δύναται, ὡς ὑποθάλπουσα τὴν ἀμέλειαν, νὰ παρέχῃ ἀφορμὴν εἰς

τὴν τοῦ ἤθους διαστροφήν. Ἐν ἑνὶ λόγῳ ἀμφότερα ταῦτα, ἡ ἐπιείκεια καὶ ἡ αὐστηρότης, πρέπει νὰ ἐνεργῶνται μετὰ συνέσεως, καὶ ἐντὸς ὁρίων τινῶν, ἵνα γεννᾶται μόνον τὸ ἐξ αὐτῶν σκοπούμενον ἀγαθὸν, ἀποφεύγηται δὲ ἡ ἐνδεχομένη βλάβη.

§. 25. Περὶ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων πρὸς ἄλληλα.

Ἡ πρὸς ἄλληλα σχέσις τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων εἶναι τοσοῦτον στενὴ, ὥστε οὐδέτερον δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἢ νὰ ἐννοηθῇ χωρὶς τοῦ ἑτέρου, ἀλλ' ἀντιπαράκεινται τὰ μὲν καθήκοντα εἰς τὰ δικαιώματα, τὰ δὲ δικαιώματα εἰς τὰ καθήκοντα· ἐπειδὴ, ὅπου τις ἔχει καθῆκον νὰ πράξῃ τι, ἢ νὰ ἀποστῇ ἀπό τινος, ἐκεῖ ὑπάρχει εἰς ἄλλον τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῇ παρ' αὐτοῦ ὅ,τι ὡς καθῆκον ὀφείλει νὰ πράξῃ, καὶ πάλιν τοὐναντίον. Εἰσὶ δὲ μάλιστα ἀντιπαρακείμενα τὰ ὁμοειδῆ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ἤτοι εἰς μὲν τὸ ἀπόλυτον καθῆκον, ἀντιπαράκειται καὶ ἀπόλυτον δικαίωμα, εἰς δὲ τὸ σχετικὸν σχετικὸν, καὶ τὰ λοιπὰ ὡσαύτως. Ὥστε δύναταί τις καὶ ἐκ τούτου νὰ ὠφελῆται εἰς τὴν εὕρεσιν τῶν ποικίλων καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων· διότι ἅμα τις γινώσκει δικαίωμά τι, γινώσκει διὰ τούτου ἤδη καὶ τὸ ἀντιπαρακείμενον καθῆκον, καθὼς καὶ τοὐναντίον, χωρὶς ἀπάτης. Ἡ δὲ τοιαύτη εὕρεσις πρέπει νὰ γίνηται πάντοτε μετὰ βαθείας σκέψεως καὶ ἀγαθῆς συνειδήσεως· ἐπειδὴ ἐκ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῶν καθηκόντων, καὶ ἐκ τῆς πιστῆς διατηρήσεως τῶν δικαιωμάτων, διατηρεῖται καὶ πᾶσα σχέσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μία μεγάλη οἰκογένεια, ἧς κεφαλὴ μὲν καὶ οἰκοδεσπότης κοινὸς εἶναι ὁ Θεὸς, μέλη δὲ πάντες οἱ ἐπὶ γῆς ἄνθρωποι· διὸ καὶ ὡς ἀδελφοὶ ἀλλήλων εἰσίν· οἱ δὲ τὸ ὅλον τοῦτο συνέχοντες δεσμοὶ εἰσὶ τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα καὶ δικαιώματα· ὥστε, ἐὰν μὴ ἐκπληρῶνται παρ' ἑκάστου πιστῶς τὰ καθήκοντα,

ἢ μὴ τιμῶνται εὐσυνειδήτως τὰ δικαιώματα, τὸ ὅλον πάσχει, ἐνοχλουμένων ἢ ἀδικουμένων τινῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον.

§. 28. Περὶ συνειδήσεως.

Συνείδησίς ἐστιν ἰδία τις ἐνέργεια τοῦ νοός, καθ' ἣν κρίνει ὡρισμένως τὴν ἰδιότητα πάσης πράξεως, ἣν ἔπραξέ τις ἤδη, ἢ διανοεῖται νὰ πράξῃ. Ἵνα γίνηται δὲ ἡ τοιαύτη κρίσις πάντοτε ὀρθή, ἀπαιτοῦνται ἀναγκαίως αἱ γνώσεις τῶν καθολικῶν καὶ τῶν εἰδικῶν τοῦ πράττοντος σχέσεων, καὶ τῆς εἰδικῆς ποιότητος τοῦ πεπραγμένου ἢ πραχθησομένου· διότι, ὅσῳ ἐναργέστεραι καὶ ἀκριβέστεραί εἰσιν αἱ τοιαῦται γνώσεις, τοσούτῳ μᾶλλον ὁ νοῦς, ὑπ' αὐτῶν φωτιζόμενος, δύναται νὰ κρίνῃ ἀσφαλέστερον περὶ τῆς ἀγαθότητος ἢ κακίας τῆς γενομένης ἢ σκοπουμένης πράξεως. Ὀνομάζεται δὲ ἡ κρίσις αὕτη καὶ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, ἥτις συνοδεύεται πάντοτε καὶ ἀπὸ αἰσθήματα, ἡδέα μέν, ἐὰν ἦναι ἐπαινετική· ἀλγεινὰ δέ, ἐὰν καταδικαστική· ταῦτα δέ εἰσιν ὁ λεγόμενος ἔλεγχος τῆς συνειδήσεως, ἢ τύψις τῆς συνειδήσεως· ἐν δὲ τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ καλοῦνται πολλάκις σκώληξ ἀκοίμητος καὶ πῦρ ἄσβεστον, ἅτινα ἐνίοτε ἀποβαίνουσι τοσοῦτον ἀφόρητα, ὥστε καὶ εἰς αὐτοχειρίαν καταφέρουσι τὸν ἄθλιον ἄνθρωπον. Ἡ συνείδησις διαιρεῖται συνήθως εἰς *εὐλαβῆ*, καθ' ἣν πρὸ τῆς πράξεως ἐρευνᾷ τις πάντοτε ἐπιμελῶς τὴν ἰδιότητα ταύτης, ἵνα κρίνῃ ὀρθῶς περὶ τῆς ἀγαθότητος ἢ κακίας αὐτῆς, καὶ ἀμετατρέπτως ἐμμένῃ ὕστερον εἰς ταύτην τὴν κρίσιν· καὶ τοῦτο πράττει οὐ μόνον εἰς τὰ μεγάλα καὶ σπουδαῖα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐλάχιστα τῶν ἔργων, χωρὶς ὅμως μικρολογίας, ἀφορῶν πάντοτε εἰς τὴν εὐθύτητα τοῦ πράττειν· καὶ εἰς *πλατεῖαν*, ὅταν τις οὐδόλως φροντίζῃ νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἰδιότητος τῆς πράξεως, ἀποβλέπων μόνον εἰς τὸ ἐξ αὐτῆς κέρδος ἢ τὴν ἡδονήν· τελευταῖον εἰς *περιδεῆ*, ὅταν οὐδεὶς λόγος ἰσχυρὸς δύναται νὰ πληροφορήσῃ τὴν περὶ τῆς ἀγαθότητος τῆς μελετωμένης πράξεως, ἀλλ' ἐξ ὑπερβολικῆς δειλίας νομίζει, ὅτι πανταχοῦ ἁμαρτάνει.

§. 27. Παραγγέλματά τινα πρακτικά.

Α. Ἐπιμελοῦ πρὸ παντὸς ἔργου νὰ ἀποκτᾷς τὰς ἀναγκαίας γνώσεις, ἐξ ὧν ὁ νοῦς φωτιζόμενος, δύναται ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ κρίνῃ ὀρθῶς περὶ τῆς ἀγαθότητος ἢ τῆς κακίας τῶν πραττομένων.

Β'. Ὅ,τι ἡ συνείδησις, μετὰ τὴν ὀρθὴν σκέψιν τοῦ πράγματος, ὑπαγορεύει ὡς ἀγαθὸν, τοῦτο πράττε ἀκριβῶς καὶ ἐπιμελῶς. Φεῦγε δὲ πάλιν μετὰ σταθερότητος, ὅ,τι ἡ συνείδησις αὕτη ὡς κακὸν ἀποδοκιμάζει.

Γ'. Ποτὲ μὴ πράξῃς τίποτε ἐναντίον τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεώς σου· ἄκουε δὲ τοῦ θείου Παύλου λέγοντος, ὅτι « ἡ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, κλ. (1) ».

Σπουδαιότατον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ὑπακούῃ ἐν πᾶσιν εἰς τὴν φωνὴν ταύτην τῆς συνειδήσεως, ἵνα μὴ ἐξουθενήσῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν, καὶ πράττῃ ἐναντίον τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ κλήσεως· διότι ἡ τοιαύτη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ οἰκονομία εἶναι ἐξ ἅπαντος ἔργον τῆς σοφίας καὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ· διὸ καὶ ὀρθῶς ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως καὶ φωνὴ τοῦ Θεοῦ ὀνομάζεται, καὶ ὁ ἀνθιστάμενος εἰς τὴν φωνὴν ταύτην, ἁμαρτάνει εἰς τὸν Θεὸν, καταφρονῶν τὴν ἐν ἑαυτῷ θείαν οἰκονομίαν. Ἐκ τούτων γίνεται ἤδη φανερὸν, ὅ,τι σημαίνει ἡ λέξις *εὐσυνειδησία*, καθὼς καὶ ἡ ἀντίθετος αὐτῆς *ἀσυνειδησία*· ἡ μὲν γὰρ εὐσυνειδησία σημαίνει τὴν σύντονον καὶ διηνεκῆ ἐπιμέλειαν τοῦ κρίνειν ὀρθῶς περὶ τῆς ἀγαθότητος καὶ κακίας τῶν διαφόρων πράξεων, καὶ εἰς τὴν κρίσιν ταύτην ἐμμένειν ἀκλονήτως· ἡ δὲ ἀσυνειδησία τοὐναντίον, ἀμέλειαν περὶ τὸ κρίνειν ὀρθῶς καὶ ὑπακούειν εἰς τὴν ὀρθὴν κρίσιν τοῦ λογικοῦ, ἥτις, ἐπὶ μᾶλλον προαχθεῖσα, γίνεται τὸ λεγόμενον ἠθικὴ ἀπάθεια καὶ ἀναλγησία. Ἐὰν δέ τις μὴ μόνον ἀμελῇ, ἀλλὰ καὶ ἀποστρέφηται τὴν φωνὴν τῆς συνειδή-

(1) Β'. Κορ. ά. 12.

σεως, τοῦτο δή ἐστιν ἡ λεγομένη *πώρωσις* τοῦ νοός. Διὰ τοῦτο καὶ μέγιστον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου κρίνεται, τὸ ἐπιμελεῖσθαι διὰ παντὸς καὶ κατὰ πάσας τὰς πράξεις καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀληθῆ εὐσυνειδησίαν. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ σχέσις, ἥτις, χωρὶς τῆς εὐσυνειδησίας, διαλύεται καὶ ἀνατρέπεται. Ἐκ τούτου ἤρτηται ὅλη τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀξία καὶ τοῦ ὑψίστου αὐτοῦ σκοποῦ ἡ ἀσφαλὴς ἐπιτυχία. Διὰ ταῦτα καὶ πολυτρόπως ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ παραγγέλλεται· « Ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, λέγει ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι, καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν (1)». Ἡ εὐσυνειδησία ἐπεκτείνεται μὲν εἰς πάντα τὰ καθήκοντα, καὶ εἰς πάντα τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, διαφέρει δὲ τῆς μικρολογίας ἐκείνης, δι' ἣν ἐσεμνύνοντό ποτε οἱ Φαρισαῖοι, ἥτις ἀφορᾷ εἰς πράξεις μόνον ἐξωτερικὰς τῆς θρησκείας, αἵτινες διεγείρουσι θαυμασμὸν, καὶ παρέχουσιν ἐπιφάνειαν μόνον ἁγιότητος· ἡ τοιαύτη μικρολογία ἀποσβύνει μᾶλλον, ἢ ὑποθάλπει τὴν αἴσθησιν καὶ ἐπιθυμίαν τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς. Δυνάμεθα δὲ νὰ αὐξάνωμεν τὴν εὐσυνειδησίαν, α', ἐὰν συνεχῶς καὶ μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς μελετῶμεν τὴν ἁγίαν Γραφὴν, ἐν ᾗ πολυτρόπως παραβάλλεται ἡ παροῦσα ζωὴ πρὸς τὸν καιρὸν τῆς δοκιμασίας, τῆς σπορᾶς, κλ. καὶ διὰ τοῦτο χρήζομεν προσοχῆς εἰς πάντα καὶ ἐπιμελείας· β', ἐὰν συνεχέστερον ἀκούωμεν τὸν θεῖον λόγον· γ', ἐὰν σπουδαιότερον γυμνάζωμεν τὴν κρίσιν ἡμῶν, ἀναλογιζόμενοι καὶ κρίνοντες αὐστηρῶς τὰς πράξεις ἡμῶν· δ', ἐὰν ἐπιμελῶς ἐπαγρυπνῶμεν εἰς τὰς ἐπιθυμίας τῆς σαρκός· διὰ τούτων δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ προβῶμεν εἰς τὴν εὐσυνειδησίαν καὶ ἀρετήν.

(1) Λουκ. ιϛ'. 10.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

§. 28. Περὶ ἀρετῆς.

Ἀρετὴ κυρίως εἶναι γνώμη τοῦ ἀνθρώπου σταθερὰ καὶ βεβαία τοῦ πράττειν πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἀκριβῶς πᾶν, ὅ,τι ἡ ἀσφαλὴς συνείδησις ὡς καθῆκον ὑπαγορεύει, κἂν ἀπαντᾷ πολλὰ καὶ μεγάλα ἐνίοτε κωλύματα ἐκ τῆς σαρκός. Μία τις λοιπὸν μόνη ἀγαθὴ πρᾶξις, ἢ ζῆλος πρόσκαιρος, ἢ ἐνθουσιασμὸς πρὸς ἀγαθοεργίαν τινά, ὅστις ταχέως ἀναφλέγεται καὶ εὐθὺς πάλιν ψυχραίνεται καὶ ἀποσβύνει, ἢ ἐπιθυμία ἵνα μεταβάλῃ τις ὅλον τὸν κόσμον εἰς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ, ἢ νὰ κατορθώσῃ, ἂν ἠδύνατο, διάφορα καλά, κατὰ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, ἐκτὸς μόνου ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ὀφείλει ὡς καθῆκον νὰ ἐκτελέσῃ, πάντα ταῦτα οὔτε εἶναι, οὔτε πρέπει νὰ λέγωνται ἀρετή. Ἡ ἀρετὴ δεικνύει πανταχοῦ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, ὅπου ἂν δοθῇ εὐκαιρία· εἶναι γνώμη σταθερὰ καὶ προθυμία ἄγρυπνος καὶ ἐκεῖ, ὅπου ἴσως αἱ περιστάσεις οὐδεμίαν παρέχουσιν ὕλην εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς· οὐδὲ περιλαμβάνει τοῦτο μόνον ἢ ἐκεῖνο τὸ καθῆκον, ἀλλὰ πάντα, ὅσα ἐκ πληροφορίας τῆς συνειδήσεως γινώσκει ὡς τοιαῦτα, εἴτε μικρὰ εἴτε μεγάλα νομίζονται. Περιέχει δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν εὐσυνειδησίαν, τὴν μέν, διότι τὸ τηρεῖν καὶ σέβεσθαι τὰ τοῦ ἄλλου δικαιώματα εἶναι τὸ πρώτιστον τῶν καθηκόντων· διὸ καὶ ἀρετή, χωρὶς δικαιοσύνης, εἶναι ἀκατανόητον, ἐν ᾧ δικαιοσύνη δύναται νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς τῆς ἀρετῆς· τὴν δέ, διότι προϋποτίθησιν ἀκριβῆ γνῶσιν πάντων τῶν καθηκόντων, ἧς χωρὶς οὐδὲν οὐδ' ἡ καλλίστη προαίρεσις δύναται νὰ κατορθώσῃ. Τῆς ἀρετῆς ἴδιον εἶναι νὰ ἐκτελῇ μὲν πιστῶς ὅ,τι ἡ συνείδησις ἀναγνωρίζει ὡς ἀγαθόν, νὰ φεύγῃ δὲ ἐκεῖνο, ὅπερ ὡς κακὸν ἀποδοκιμάζει· διὸ καὶ διακρίνεται ἀπὸ τῆς ἁπλῆς ἐν τῷ πράττειν νομιμότητος. Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἐπίτηδες ζητουμένη καὶ σκοπουμένη συμφωνία τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὸ καθῆκον· εἶναι ἡ ἀληθὴς ἠθικότης. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἀνθρωπίνη ἀρετή, ὅσον ἄλλως τελεία

καὶ ἂν φαίνηται, δὲν εἶναι τελεία ἁγιωσύνη, οἵα ἐν μόνῳ τῷ Θεῷ ὑπάρχει, περὶ οὗ μόνου λέγεται, ὅτι « φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία (1)»· ἡ δ' ἀνθρωπίνη ἀρετὴ εἶναι μόνον σπουδὴ καὶ προσέγγισις εἰς αὐτὴν μετὰ πόνου καὶ ἀγῶνος συνημμένη, διὰ τὴν διηνεκῆ διαμάχην τοῦ πνεύματος καὶ τῆς σαρκὸς πρὸς ἄλληλα, ἥτις διαρκεῖ μέχρι τῆς τελευταίας πνοῆς τοῦ ἀνθρώπου· « Ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός· ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις, ἵνα μή, ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα πράττητε (2) ». Κατορθοῦται δὲ κατ' ὀλίγον διὰ τῆς ἐπιμελείας, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς μορφώσεως τοῦ χρηστοῦ ἤθους, καὶ προβαίνουσα διὰ τῆς ἀκαμάτου σπουδῆς. Ποίων δὲ κόπων καὶ ἀγώνων, καὶ ποίας ὑπομονῆς, καὶ ποίων θυσιῶν εἶναι ἀξία ἡ ἀρετή, ἐδήλωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Κύριος, εἰπών· « Εἰ δὲ ἡ χείρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτά, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· καλόν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν ἢ κυλλόν, ἢ δύο χεῖρας, ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον· καὶ εἰ ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός (3) ». Ἐπειδὴ τοῦτο κυρίως εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη ἀρετή, τὸ διηνεκῶς ἀγωνίζεσθαι, ἵνα λάβῃ τὸ πνεῦμα τὴν νίκην κατὰ τῆς σαρκός. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ παριστάνεται ὡς μάχη, διὰ τὰς δυσκολίας καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς ἐκ τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς σαρκὸς γινομένους.

§. 29. Ὁποῖά εἰσι τὰ τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς ἰδιώματα.

Ἡ ἀρετὴ ἡ ἀληθὴς καὶ γνησία, ἀπαιτεῖται καὶ κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ λογικοῦ, καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἁγίας Γραφῆς, νὰ ἔχῃ τὰ ἐφεξῆς ἰδιώματα· ἤτοι ά, νὰ ἦναι πάντων, ὅσα ὡς καθήκοντα ἐγνωρίσθησαν, περιληπτική· β', καρτερική, καὶ πρὸς πάντα καιρὸν καὶ περίστασιν ὁμοία καὶ ἀμετάβλητος·

(1) Ἰωάν. Α'. ἐπις. ά. 5. (2) Γαλ. έ. 17. (3) Ματθ. ιή. 8.

γ', ἐνεργός· ἐπειδὴ μόνοι οἱ ἀγαθοὶ λόγοι καὶ αἱ εὐσεβεῖς εὐχαὶ δὲν ἀρκοῦσι πρὸς τὴν κατόρθωσιν τῆς ἀρετῆς· δ', καθαρὰ ἀπὸ πάσης προσκαίρου ἰδιοτελείας· ἕ, ἐνεργουμένη ἐπίτηδες δι' ἑαυτὴν μετ' εὐθύτητος. Ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος εἶναι γενναῖος καὶ ἀτρόμητος· ἐνεργεῖ, ὅπου καὶ ὅσον δύναται, κινούμενος ὑπὸ τοῦ καθήκοντος, οὐδ' ἀποδειλιᾷ πρὸς τὰς δυσκολίας, ὅταν νομίζῃ, ὅτι δύναται νὰ νικήσῃ· ζητεῖ δὲ καὶ ἀγαπᾷ πανταχοῦ τὸ ἀγαθὸν, διότι εἶναι ἀγαθὸν, καθὼς εὐλαβεῖται καὶ φεύγει τὸ κακὸν, διότι εἶναι κακὸν, οὔτε εἰς τὰς ἐκ τοῦ πρώτου ἐνδεχομένας προσκαίρους ὠφελείας, οὔτε εἰς τὰς ἐκ τοῦ δευτέρου ἐνδεχομένας ζημίας ἀφορῶν, ἀλλὰ αὐτὴν μόνην τὴν ἀρετὴν, ὡς ἐξομοίωσιν πρὸς τὸν Θεὸν, μέγιστον αὐτοῦ κέρδος καὶ σκοπὸν ὕψιστον ἔχων. Ὁ δὲ διὰ φόβον μὴ στερηθῇ τὴν παρὰ τῶν ἀνθρώπων δόξαν, ἢ ὑποστῇ ἄλλας τινὰς ζημίας καὶ λύπας, ἢ διὰ τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ γίνῃ εὐτυχὴς ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἐργαζόμενος τὴν ἀρετὴν, οὗτος μένει ἔτι πολὺ μακρὰν τῆς ἀληθινῆς ἀρετῆς· καθὼς καὶ ὅστις γινώσκει μὲν τὴν ἀξίαν, καὶ τὸ ἀναγκαῖον αὐτῆς, καὶ ἐπιμελῶς ἀγωνίζεται ὑπὲρ αὐτῆς, ἀλλ' ὅμως ὑπὸ τῶν θελγήτρων τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν ἐνίοτε δελεαζόμενος, γίνεται ἄπιστος εἰς αὐτὴν, καὶ τούτου ἡ ἀρετὴ εἶναι εἰσέτι λίαν ἀσθενὴς καὶ ἀτελής. Μόνου δὲ τοῦ ἐπιμελῶς πάντα καὶ ἐν παντὶ καιρῷ τὰ καθήκοντα ἐκπληροῦντος, καὶ μηδὲν ἐξ ἀμελείας παραλείποντος, καὶ τῶν ἀλόγων ἐπιθυμιῶν κρατοῦντος, τούτου μόνου ἡ ἀρετὴ εἶναι ἤδη εἰς ἱκανὸν βαθμὸν σταθερότητος προκεχωρημένη, ἐὰν καὶ τὰ αἴτια, δι' ἃ ἐργάζεται ταύτην, ἦναι καθαρὰ, καὶ ἄξια τῆς ὑψηλῆς κλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι, ἐὰν ζητῇ νὰ πράττῃ τὴν ἀρετὴν, διότι αὕτη μόνη ἁρμόζει εἰς τὴν εὐγένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ ἐξομοιοῖ τὸν ἄνθρωπον ἐντελῶς πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ αἴτιον τοῦτο ὑψόνει τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, καὶ τὴν ἀποκαθιστᾷ εὐδόκιμον παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις. Ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ εἰς τοῦτο παρέσχεν ἡμῖν τὸ ἀρχέτυπον εἰς μίμησιν·

ἐπειδὴ πασῶν τῶν μεγάλων καὶ ὑψηλῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα εὐεργεσιῶν, καὶ πάσης τῆς ἐπὶ γῆς κοσμοσωτηρίου αὐτοῦ ἐνεργείας οὐδὲν ἄλλο αἴτιον ἔλεγεν, εἰ μὴ, ὅτι· « τοῦτό ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός», « καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατὴρ, οὕτω ποιῶ (1)». Τοῦτο εἶναι τὸ κράτιστον αἴτιον· διότι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ τὸ πράττειν πάντοτε, ὅ,τι ἁρμόζει εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν ἡμῶν, καὶ τὸ ἀποφεύγειν, ὅ,τι ἀντιβαίνει εἰς αὐτήν· διὸ καὶ εἶναι τὸ αὐτὸ, ὅπερ καὶ ἡμεῖς λέγομεν αἴτιον. Πρὸς δὲ τούτῳ δυνάμεθα νὰ ἀποβλέπωμεν καὶ εἰς ἄλλα, ὡς δευτερεύοντα αἴτια τῆς ἀρετῆς, ἅτινα οὔτε κωλύουσιν, οὔτε σμικρύνουσιν, ἀλλὰ καὶ ὑποστηρίζουσι μᾶλλον τὸ πρώτιστον καὶ κράτιστον τῆς ἀρετῆς αἴτιον· οἷον, ὅτι μόνη ἡ ἀρετὴ φέρει ἀληθῆ ἀνάπαυσιν εἰς τὴν ἀνθρώπινον καρδίαν· ὅτι ζωοποιεῖ καὶ κρατύνει τὴν εἰς Θεὸν πεποίθησιν· ὅτι ἐμπνέει παῤῥησίαν μεγάλην εἰς τὸν Θεὸν, καὶ θάῤῥος καὶ παραμυθίαν ἐν τοῖς δεινοῖς· ὅτι γεννᾷ τὴν περὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς φαιδρὰν καὶ ἀκαταίσχυντον ἐλπίδα. Τοιαῦτα ἀναφέρονται πολλάκις ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ, καὶ μάλιστα, ὅταν ἡ μὲν παροῦσα ζωὴ παραβάλληται πρὸς τὸν καιρὸν τοῦ σπόρου, ἡ δὲ μέλλουσα, πρὸς τὸν τοῦ θερισμοῦ· « Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί, λέγει ὁ θεῖος Παῦλος, Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται· ὃ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσῃ· ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθορὰν, ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον· τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν· καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν κ.τ.λ (2)».

§. 30. Πῶς ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ ὀνομάζεται ἡ ἀρετὴ, καὶ ποῖα τὰ πρὸς αὐτὴν ἀναγκαῖα.

Ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ τὸ μὲν ὄνομα τῆς ἀρετῆς ὑπάρχει ἀσύνηθες, τὸ δὲ χρῆμα αὐτῆς συχνὰ καὶ πυκνὰ ἀπαντᾶται, καλούμενον ά, δικαιοσύνη, κατὰ τὴν καθολικωτέραν σημασίαν τῆς

(1) Ἰωάν. δ'. 34. καὶ ιδ'. 31. (2) Γαλ. ς'. 7—10.

λέξεως· οἷον τὸ, «Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην (1)»· β', φρόνημα τοῦ πνεύματος, ἀντιθέτως πρὸς τὴν κατὰ σάρκα μόνον ζωήν· οἷον, « Οἱ κατὰ σάρκα ὄντες τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν, οἱ δὲ κατὰ πνεῦμα, τὰ τοῦ πνεύματος· τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς θάνατος, τὸ δὲ φρόνημα τοῦ πνεύματος ζωὴ καὶ εἰρήνη (2) »· γ', ἁγιασμός· οἷον, « Τοῦτό ἐστι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν . . . οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ (3)»· καὶ τὸ, «Εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων καὶ τὸν ἁγιασμὸν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν κύριον (4)»· δ', φόβος Θεοῦ· οἷον τὸ, « Οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ (5)»· ε', τήρησις τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ· οἷον, « Ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ (6)». Τῶν δὲ τοιούτων προσωνυμιῶν ἡ μὲν, ἐκ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀρετῆς λαμβάνεται, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἐκτέλεσις παντὸς καθήκοντος, ἤτοι ἡ τήρησις τῶν θείων ἐντολῶν· ἡ δὲ, ἐκ τοῦ αἰτίου, ἐξ οὗ ἡ ἀρετὴ, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἀγάπη καὶ ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ· ἡ δὲ, ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος, ὅπερ ἡ ἀρετὴ ἐνεργεῖ, ἤτοι τὸν ἁγιασμὸν ἡμῶν. Ὅταν δὲ θεωρῆται καθόλου ὡς διαγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅλως λογικὴ καὶ πρέπουσα τῇ ἀξίᾳ καὶ τῇ κλήσει αὐτοῦ, καὶ ὡς ἀσφαλεστάτη ὁδὸς πρὸς τὴν μακαριότητα, τότε ὀνομάζεται φρόνημα τοῦ πνεύματος. Τὰ δὲ πρὸς τὴν κατόρθωσιν τῆς ἀρετῆς ἀπαιτούμενά εἰσι· α', γνῶσις ἐναργὴς καὶ ἀκριβὴς πάντων τῶν ἡμετέρων καθηκόντων· β', ἱκανότης τοῦ κρίνειν εὐκόλως καὶ ταχέως, πότε, ποῦ, καὶ πῶς πρέπει νὰ ἐκτελῆται ἕκαστον τῶν ἡμετέρων καθηκόντων· γ', γνώμη σταθερὰ, ὥστε νὰ μὴ σαλεύηται ἐκ τῶν παρεμπιπτόντων κωλυμάτων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος. Καὶ ταῦτα μὲν ἀπαιτοῦνται γενικῶς· πρὸς δὲ τούτοις εἰδικώτερον καὶ ἡ ἐπαγρύπνησις εἰς τὰς ἀλόγους ἐπιθυμίας τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὰς σωμα-

(1) Ματθ. ε'. 6. (2) Ῥωμ. η'. 5—7. (3) Α'. Θεσσαλ. δ'. 3. (4) Ἑβρ. ιβ'. 14. (5) Ἡσαΐας λγ'. 5. (6) Α'. Κορ. ζ'. 19.

τικὰς ἡδονὰς καὶ λύπας, ἐφ' ὅσον ἀντίκεινται εἰς τὴν ἀρετὴν, καὶ ἡ μετρίασις τῶν παθήσεων, καὶ ἡ συνεχὴς ἐνατένισις τοῦ πνεύματος εἰς τὸν Θεὸν, καὶ ἡ τοῦ νοὸς ἐπιστασία εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀμελείας καὶ περιφρονήσεως τῆς ἀρετῆς ποικίλην ζημίαν, καὶ ἀκατονόμαστον ἀθλιότητα τοῦ ἀνθρώπου· πάντα ταῦτα, λέγω, εὐκολύνουσι τὴν σπουδὴν πρὸς τὴν ἀρετὴν, καὶ ὑποστηρίζουσι τὸν ἄνθρωπον ἐν τοῖς πειρασμοῖς. Διὰ τοῦτο πολλοὶ καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, διακρίνοντες τὴν χρησιμότητα τούτων πρὸς τὴν ἀρετὴν, συνίστων αὐτὰ εἰς τοὺς ὀπαδοὺς των ἐν τοῖς ἀξιώμασι τούτοις· « Σεαυτοῦ κράτει. Ἀνέχου, καὶ ἀπέχου». Οἱ Στωϊκοὶ μάλιστα ἐθεώρουν ὡς θεμέλιον τῆς ἠθικῆς μορφώσεως τὴν ἐπαγρύπνησιν εἰς τὰς ἐπιθυμίας τῆς σαρκὸς, τὴν μετρίασιν τῶν παθήσεων, καὶ τὴν ἀδιαφορίαν πρὸς τὰς σωματικὰς ἡδονὰς καὶ λύπας. Ἡ δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν περὶ τούτων διδασκαλία εἶναι πασίγγνωστος· « Ἀγρυπνεῖτε, ἔλεγε, καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν· τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής (1)»· καὶ « Ὅςτις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι (2)». Ἡ συχνοτέρα μάλιστα ἐνατένισις εἰς τὸν Θεὸν συνεργεῖ πολὺ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ πνεύματος, ἵνα νικήσῃ τὸ σφοδρὸν καὶ ἀνένδοτον τῆς σαρκὸς θέλημα. Οὕτως ἐφάνη δι' αὐτῆς ὁ σώφρων Ἰωσὴφ νικητὴς ἐν τῷ δεινῷ ἐκείνῳ τῆς μάχλου γυναικὸς πειρασμῷ· « Πῶς ποιήσω τὸ ῥῆμα τὸ πονηρὸν τοῦτο, καὶ ἁμαρτήσομαι ἐναντίον τοῦ Θεοῦ (3)»; Οὕτω καὶ ἡ ἁγνὴ Σωσάνα· « Αἱρετώτερόν μοί ἐστι μὴ πράξασαν ἐμπεσεῖν εἰς τὰς χεῖρας ὑμῶν, ἢ ἁμαρτεῖν ἐνώπιον Κυρίου (4)».

§. 31. Ὅτι ἀναγκαῖον ἡ κτῆσις τῆς ἀρετῆς.

Χωρὶς τῆς ἀρετῆς δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὅ,τι κυρίως πρέπει

(1) Μάρκ. ιδ'. 38. (2) Ματθ. ις'. 24. (3) Γεν. λθ'. 9. (4) Δαν. ιγ'. 23.

νὰ ἦναι κατὰ τὴν γένεσιν καὶ τὴν κλῆσιν καὶ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ· καὶ τοῦτο μόνον ἀρκεῖ νὰ δείξῃ τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην, ἵνα ἀγωνίζηται ἕκαστος εἰς τὴν κτῆσιν τῆς ἀρετῆς. Οἱ πάντες ἐκτίσθημεν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐξομοιώμεθα πρὸς αὐτὸν εἰς τὸ ὀρθὸν φρόνημα καὶ τὴν διαγωγήν· εἰς τοῦτο ἐκλήθημεν καὶ προωρίσθημεν· καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν ἄλλο μέσον ὑπάρχει, ἵνα φθάσωμεν εἰς αὐτὸν τὸν προορισμὸν, εἰ μὴ ἡ ἀρετὴ, διὰ τοῦτο καὶ μέγιστόν ἐστι καθῆκον νὰ ζητῶμεν καὶ νὰ ἀποκτῶμεν αὐτὸ τὸ μέσον. Τὸ καθῆκον τοῦτο παραγγέλλεται ἡμῖν σαφῶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου, λέγοντος· « Γίνεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι (1) »· καὶ ὑπὸ τοῦ θεσπεσίου Παύλου, παρακαλοῦντος ἡμᾶς « περιπατῆσαι ἀξίως τῆς κλήσεως, ἧς ἐκλήθημεν », καὶ « περιπατῆσαι ἀξίως τοῦ Κυρίου εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ (2) ». Εἰς ταῦτα τὰ θεῖα λόγια οὐ μόνον τὸ κτᾶσθαι τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγωνίζεσθαι εἰς τὸ προκόπτειν καὶ αὐξάνειν διηνεκῶς εἰς αὐτὴν, παριστάνεται ὡς μέγιστον καθῆκον· καὶ οὐδὲν ὅριον μάλιστα τίθεται εἰς αὐτὴν, ἐν ᾧ δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι προέβη ἱκανῶς. Ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος πάντοτε πεινᾷ καὶ διψᾷ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν δικαιοσύνην τοσοῦτον, ὥστε, καὶ ἂν ἠδύνατο πάντοτε νὰ ζῇ, πάντοτε ἤθελε σπουδάζει νὰ γίνῃ ἔτι δικαιότερος. Τὸ καθῆκον λοιπὸν τοῦ περιποιεῖσθαι τὴν ἀρετὴν εἶναι μὲν γενικὸν εἰς πάντας ἀνθρώπους, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, κατὰ τὸ μέτρον τῆς δυνάμεως καὶ τῶν ἄλλων χαρισμάτων ἑκάστου, ἀλλ᾽ ὅμως εἴς τινας ὑπάρχει ἔτι μεγαλήτερον διὰ τὴν ὑπεροχὴν ἢ τάξιν αὐτῶν, ὁποῖοι, λόγου χάριν, εἰσὶν οἱ ἄλλων τινῶν προϊστάμενοι. Ἐπειδὴ χωρὶς διηνεκοῦς σπουδῆς πρὸς τὴν ἀρετὴν εἶναι ἀδύνατον νὰ προσεγγίσωμεν εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὴν ἀληθῆ μακαριότητα. Διὰ τοῦτο ὑπάρχει καὶ ἄλλο οὐχ ἧττον σπουδαῖον καθῆκον νὰ

(1) Ματθ. ε΄. 48. (2) Κολ. α΄. 10. καὶ Ἐφ. δ΄. 1.

μεταχειριζώμεθα ἐπιμελῶς πάντα τὰ μέσα, ὅσα συντελοῦσιν ἢ εἰς περιποίησιν τῆς ἀρετῆς, ὅπου ἀκόμη δὲν ὑπάρχει, ἢ εἰς τὴν πρόοδον καὶ αὔξησιν αὐτῆς, ὅπου ἤδη εὑρίσκεται· διότι ἡ παραμέλησις τῶν τοιούτων μέσων ἐνοχοποιεῖ τὸν ἄνθρωπον, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ πλειοτέραν εὐκαιρίαν εἶχε νὰ κάμῃ τὴν πρέπουσαν αὐτῶν χρῆσιν. Ἔνοχοι δὲ μάλιστα φαίνονται ὅσοι ἐπίτηδες καταφρονοῦσι τὴν ἀρετὴν, καὶ ὡς μικρόνοιαν αὐτὴν χλευάζουσι.

§. 32. Περὶ τῆς ἑνότητος καὶ τῆς ποικιλίας τῆς ἀρετῆς.

Ἡ ἀρετὴ ἀπολύτως καὶ εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς θεωρουμένη, εἶναι μία καὶ μόνη, ὡς γνώμη σταθερὰ καὶ ἀναλλοίωτος τοῦ πράττειν ἐπιμελῶς πάντοτε καὶ πανταχοῦ πάντα, ὅσα ἐκ τῆς συνειδήσεως ἀναγκάζεταί τις νὰ γνωρίζῃ ὡς καθήκοντα. Πρὸς πλειοτέραν ὅμως εὐκολίαν τῆς διδασκαλίας παρεδέχθησαν οἱ ἀρχαῖοι διάφορα εἴδη ἀρετῶν· οἷον, θεολογικῶν, ἠθικῶν, ἀρχικῶν κ.λ. Καὶ θεολογικὰς μὲν ἔλεγον τὴν πίστιν, τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν ἐλπίδα, ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ῥήσεως τοῦ μακαρίου Παύλου· « Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα, μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη (1)»· διότι ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὰς ἀπείρους αὐτοῦ τελειότητας· οἷον, ἡ μὲν πίστις εἰς τὴν θείαν ἀποκάλυψιν δεικνύει, ὅτι ὁμολογοῦμεν καὶ σεβόμεθα τὴν ἀπεριόριστον τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, καὶ ἀγαθότητα, καὶ δικαιοσύνην, καὶ ἁγιωσύνην· ἡ δὲ ἐλπὶς ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν καὶ παντοδυναμίαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ ἀγαθότητα· ἡ δὲ ἀγάπη, εἰς τὴν ἄῤῥητον αὐτοῦ τελειότητα, καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς ὑπὲρ λόγον καὶ ἔννοιαν ἀγαθότητα. Ὅθεν ἐν τοῖς τρισὶ τούτοις περιέχεται πᾶν, ὅ,τι ἔχομεν ὡς καθῆκον πρὸς τὸν Θεόν· καὶ ὅ,τι δ᾽ ἄλλο ὀφείλομεν, οἷον εὐγνωμοσύνην, ὑπακοὴν εἰς τὸν ἅγιον αὐτοῦ νόμον, φόβον κ.λ.

(1) Α΄. Κορ. ιγ΄. 13.

πάντα ταῦτα εἶναι μᾶλλον δήλωσις τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως καὶ ἐλπίδος καὶ ἀγάπης ἡμῶν. Ἠθικὰς δὲ ἀρετὰς ἔλεγον τὰ καθήκοντα, ὅσα ἔχει τις νὰ ἐκτελῇ πρὸς τὸν ἄνθρωπον τὸν ἐν ἑαυτῷ ἢ τὸν ἐν τῷ πλησίον· καὶ τούτων πάλιν εἶπον ἀρχικὰς τὴν φρόνησιν, τὴν σωφροσύνην, τὴν ἀνδρίαν, καὶ τὴν δικαιοσύνην· διότι ὑπάρχουσιν οἱονεὶ στοιχεῖα καὶ θεμέλιος τῆς ἀρετῆς, χωρὶς τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ αὕτη. Ἐπειδὴ, ἐὰν μὴ γινώσκῃ τις τὰ ἴδια καθήκοντα, μηδ' ἔχῃ τὴν ἀναγκαίαν ἕξιν νὰ διακρίνῃ ταχέως καὶ εὐκόλως, πότε, ποῦ, καὶ πῶς πρέπει νὰ ἐκτελῇ ἕκαστον τῶν ἐγνωσμένων αὐτοῦ καθηκόντων, τουτέστι χωρὶς φρονήσεως, καὶ ἐὰν μὴ κατεξουσιάζῃ ἀνδρικῶς τὰς ἀλόγους ὁρμὰς καὶ ὀρέξεις τῆς σαρκὸς, ἤτοι χωρὶς σωφροσύνης, καὶ ἐὰν μὴ ἔχῃ γνώμην σταθερὰν νὰ ἐκτελῇ πανταχοῦ τὸ καθῆκον, ἀντιπαλαίων πρὸς τὰς ἀπαντώσας δυσχερείας, ὅπερ ἐστὶ χωρὶς ἀνδρίας, καὶ τελευταῖον, ἐὰν μὴ ἔχῃ κλίσιν σταθερὰν καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν τάξιν καὶ τὴν ὁσιότητα καὶ εὐσέβειαν, ἤτοι χωρὶς δικαιοσύνης, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ κατορθώσῃ ἢ νὰ φαντασθῇ τις ἀρετήν; Ταῦτα λοιπόν εἰσι μὲν ἀπαραίτητα πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ θεωρῶνται ὡς τοσαῦται μερικαὶ ἀρεταί. Οὕτω πάλιν καὶ τὰ πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα καὶ πόλιν καθήκοντα ὠνόμασαν πολιτικὰς ἀρετὰς, τὰ δὲ πρὸς τὸν ἴδιον οἶκον, οἰκειακάς· ἀλλ' ὅλαι αὗται αἱ διαιρέσεις τῆς ἀρετῆς ἀποβαίνουσι περιτταί· διότι πάντα ταῦτα οὐδέν εἰσιν ἄλλο, ἢ ἡ φανέρωσις τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἀρετῆς, ἥτις εἶναι, ὡς εἴπομεν, σταθερὰ γνώμη νὰ ἐκτελῇ τις πάντοτε καὶ πανταχοῦ πάντα τὰ ἐκ τῶν σχέσεων αὐτοῦ γεννώμενα καθήκοντα.

§. 33. Περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀρετῆς.

Τῆς ἀρετῆς ἡ ἀξία εἶναι ἀνεκτίμητος· διότι δὲν εἶναι μόνον σχετικὴ, ἀλλ' ἰδία τις ἐσωτερικὴ καὶ ἀπόλυτος· εἶναι ἀληθῶς εὐγένεια τοῦ πνεύματος. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν Στωϊκῶν, ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει δι' ἑαυτὴν νὰ ζητῆται, καὶ ὅτι αὕτη

εἶναι καὶ ἀμοιβὴ ἑαυτῆς. Ἐπειδὴ οὐδὲν ἄλλο ἐν τῷ κόσμῳ δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀπολύτως ἀγαθὸν, εἰ μὴ μόνον ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις· πάντα δὲ τὰ ἄλλα ἐπὶ τοσοῦτον μόνον εἰσὶν ἀγαθὰ, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουσι τῆς τοιαύτης προαιρέσεως ἔργα ἢ συνέπειαι. Πάσης ἐλπίδος καὶ πάσης εὐχῆς ἡμῶν ἡ ἐπιτυχία, καὶ παντὸς σκοποῦ ἡ ἔκβασις, καὶ πᾶσα ἡ εὐδαιμονία, εἰς ἣν ἕκαστος σπεύδει ἀδιαλείπτως, τότε μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγκρίνωνται ὡς ἀγαθὰ, ὅταν διὰ τῆς ἀρετῆς ἐνεργῶνται καὶ ἐπιτυγχάνωνται. Τοιαύτη τις ἀξία καὶ ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ ἀποδίδεται εἰς τὴν ἀρετήν· « Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, λέγει ὁ θεῖος Πέτρος, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεὸς, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστι (1)». Καὶ αὐτὸς ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπῄνει καὶ ἐτίμα πανταχοῦ τὴν ἀρετὴν, ὅπου ἂν ὑπῆρχεν ἀληθής· οὕτω περὶ μὲν τοῦ ἐν Καπερναοὺμ ἐθνικοῦ ἑκατοντάρχου εἶπεν· « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον (2)»· εἰς δὲ τὸν λεπρὸν Σαμαρείτην· « Πορεύου, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε (3)». Τὸ ἀγαθὸν δηλαδὴ χωρὶς φιλαυτίας καὶ ἰδιοτελείας, ἀλλ' ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως πραττόμενον, εἶναι πανταχοῦ πάσης τιμῆς ἄξιον. Ἐκ τούτου καὶ ὁ θεῖος μακαρισμός· « Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην (4)», καὶ τὸ θεῖον παράγγελμα· « Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ κ.λ(5)». Ὑφίσταται δὲ μάλιστα ἡ τῆς ἀρετῆς ἀξία εἰς τοῦτο, ὅτι δὲν εἶναι μόνον μέσον ἢ ὁδὸς πρὸς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐξομοίωσιν ἡμῶν, ἀλλ' ἡ ἐξομοίωσις αὐτή· διὰ τοῦτο καὶ οὐδέποτε πρέπει νὰ μεταχειρίζηταί τις αὐτὴν ὡς ἁπλοῦν μέσον, διότι ἀπόλλυσι παρευθὺς τὴν ἀξίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα, ὅστις τὴν ἀποδεικνύει ἀνεκτίμητον παρὰ Θεῷ καὶ παρὰ ἀνθρώποις.

---

(1) Πράξ. ι. 34. (2) Ματθ. ή. 10. (3) Λουκ ιζ'. 18. (4) Ματθ. ε. 10. (5) Ματθ. ς'. 33.

Η άρετή πρός τούτοις είναι καί ή άληθής τοῦ Θεοῦ λατρεία, καί ὁ μόνος σταθερός θεμέλιος τῆς μακαριότητος. Λατρεία μὲν ἀληθής· διότι τότε μόνον δοξάζομεν τὸν Θεὸν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ, ὅταν κατὰ μίμησιν αὐτοῦ ζητῶμεν καὶ ἀγαπῶμεν μόνον τὸ ὄντως ἀγαθὸν καὶ ἄξιον τῆς εὐγενείας καὶ τῆς κλήσεως ἡμῶν. Αὐτὴ εἶναι ἡ λογικὴ λατρεία, περὶ ἧς παραγγέλλει ὁ θεῖος Παῦλος, λέγων· « Παρακαλῶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν, καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς, τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον (1) »· οὕτω καὶ ὁ θεῖος Ἰάκωβος ἀποφαίνεται· « Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου (2) ». Ὁ δὲ Θεὸς καὶ σωτὴρ ἡμῶν, παρῳδήσας τὴν τοῦ προφήτου Ἡσαΐου κατὰ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ῥῆσιν, ἐξηγήσατο σαφῶς κατὰ τοῦ ἐναντίου· « Ἐγγίζει μοι, λέγει, ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ ». Ὅπου δηλονότι δὲν ὑπάρχει φροντὶς εὐσυνείδητος καὶ ζῆλος θερμὸς ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, ὑπὲρ τῶν ἐκ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν σχέσεως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον γεννωμένων καθηκόντων, ἐκεῖ καὶ αὐτὴ ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι ματαία, δὲν εἶναι ἀληθὴς λατρεία τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν καὶ ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ· « Γίνεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι (3) ». Θεμέλιος δὲ πάλιν τῆς μακαριότητος σταθερὸς εἶναι ἡ ἀρετή· διότι εἶναι στενώτατα μετ' αὐτῆς συνδεδεμένη, καὶ ὁ σύνδεσμος οὗτος ποικιλοτρόπως ἐξηγεῖται ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ, οἷον ἐν Ἡσαΐᾳ (4)· « Εἴπατε τῷ δικαίῳ, ὅτι ἀγαθὸν αὐτῷ ἔσται, καὶ αὐτὸς τρυγήσει

(1) Ῥωμ. ιβ'. 1. (2) Κεφ. ά. 27. (3) Ματθ. έ. 48. (4) Κεφ. γ'. 10.

τὸν καρπὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἔργου αὐτοῦ »· καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ· « Ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον· ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθόν· ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν. Οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν (1). Ὁ φυσικὸς νοῦς τῶν ἀνθρώπων θεωρεῖ ὡς ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπακολουθήσῃ εἰς τὴν σπουδὴν καὶ κατόρθωσιν τῆς ἀρετῆς καὶ ἀποτέλεσμα ἀγαθὸν καὶ εὐφρόσυνον. Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ σοφία, ἡ παντοδυναμία, ἡ πατρικὴ ἀγαθότης, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἁγιωσύνη ἐγγυῶνται ἡμῖν περὶ τούτου. Ἀλλὰ μὴ νομίζωμεν, ὅτι ἅμα τις ἀρχίσῃ νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἰδίων καθηκόντων, παραγίνεται εἰς αὐτὸν καὶ ἡ εὐδαιμονία· διότι καὶ τὰ ἐξωτερικὰ περιστατικὰ δύνανται νὰ φέρωσι πολλὰ κωλύματα εἰς αὐτήν· πλὴν ὅμως τοῦτο δὲν θέλει συμβαίνει διὰ παντός· ἂν καὶ πολλάκις ἀποτυγχάνῃ ὁ δίκαιος, ἀλλὰ τελευταῖον αὐτὸς θέλει ἀπολαύσει τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ ἔργων τὸν καρπὸν, ὡς βεβαιοῖ καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ μυστική τις, ἀλλ' ἀνεξάλειπτος ἐντὸς ἡμῶν φωνή. Εἰς πάντα ἀγῶνα καὶ εἰς πᾶσαν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ὀφείλεταί τις ἀνάλογος ἀμοιβή· ἄλλως ἤθελε παύσει πᾶσα ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πάντα τὰ πρὸς τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ χαρίσματα ἤθελον μένει ἄχρηστα καὶ ἄκαρπα, ἀλλὰ τὴν τοιαύτην δικαίαν ἀμοιβὴν οὐδεὶς ἄλλος γινώσκει, οὔτε δύναται νὰ δώσῃ, εἰ μὴ ἡ τοῦ Θεοῦ ἄπειρος σοφία καὶ δύναμις καὶ δικαιοσύνη. Ἐκ τούτου φαίνεται, εἰς πόσον ἀσφαλεῖς χεῖρας ἐναπόκειται ἡ εὐδαιμονία καὶ μακαριότης ἡμῶν, καὶ ὅτι θέλει εἶσθαι πάντοτε ποικίλη καὶ ἀνάλογος πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ ἐναρέτου.

§. 34. Περὶ τῆς ἀληθοῦς μακαριότητος.

Τῆς μακαριότητος ἡ ἰδέα πολλάκις καὶ εἰς πολλοὺς εὑρίσκε-

(1) Α' Πέτρ. γ'. 10—14.

ται λανθασμένη· διότι μακαριότητα ὑπολαμβάνουσι τὴν τῶν σωματικῶν ἡδονῶν ἀπόλαυσιν, ἢ τὴν τῶν προσκαίρων ἀγαθῶν κτῆσιν, ἢ τὸν ἀμέριμνον καὶ ἥσυχον βίον· καὶ συντελοῦσι μὲν ὄντως καὶ ταῦτα εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν· οὐκ εἰσὶ δ' αὐτὰ ἡ ἀληθὴς μακαριότης· διότι οὐ δύνανται μόνα καὶ καθ' ἑαυτὰ νὰ ἀναπαύσωσι καὶ ἀποδείξωσι τὸν ἄνθρωπον μακάριον· πρῶτον μὲν, διότι καὶ ἡ κτῆσις αὐτῶν εἶναι ἐπίπονος, καὶ ἡ διατήρησις δυσχερεστάτη· εἶτα δὲ, καὶ διότι εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχουσιν ἀνέρικτα, ἐπειδὴ λείπει ἀπ' αὐτῶν ἡ ἀπαιτουμένη ἱκανότης, ἢ ἡ εὐκαιρία, πολλάκις δὲ καὶ τὰ δύο ὁμοῦ πρὸς τὸν πορισμὸν αὐτῶν. Ἡ δὲ μακαριότης πρέπει νὰ ἦναί τι βέβαιον καὶ μόνιμον κατὰ πάντα χρόνον καὶ κατὰ πᾶσαν τοῦ βίου περίστασιν· εἶτα δὲ, καὶ ἐφικτὸν εἰς πάντα ἄνθρωπον, ὅταν ἐπιμελῶς ζητῇ ταύτην. Δύναται δὲ νὰ διαιρεθῇ εἰς τὴν ἐν τῷ παρόντι βίῳ μακαριότητα, καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἀποκειμένην τοῖς ἐναρέτοις. Καὶ ἡ μὲν ἐν τῷ παρόντι οὐδεμία ἄλλη ὑπάρχει, ἢ ἡ ἐκ τῆς ἀγαθῆς συνειδήσεως, καὶ ἐκ τῆς σταθερᾶς εἰς τὸν Θεὸν πεποιθήσεως γεννωμένη ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἐναρέτου εὐφρόσυνος γαλήνη. Οὕτως ὁ μὲν μακάριος Παῦλος ἔλεγεν· « Ἡ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ . . . . . ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ (1)»· ὁ δὲ μακάριος Πέτρος· « Οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν (2)». Ἡ δὲ τοιαύτη μακαριότης δύναται νὰ συνυπάρχῃ καὶ μετὰ τῆς πενίας καὶ μετὰ πάσης ἀνθρωπίνης θλίψεως καὶ στενοχωρίας, διὸ καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἔλεγεν εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς· « Μακάριοί ἐστε, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν κ.λ (3)».

Αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν, μὴ δὲν ἦτο μακαριώτατος, ὅτε διήρχετο πανταχόθεν εὐεργετῶν, καὶ ἰώμενος πάντας, καίτοι μὴ

---

(1) Κεφ. ιγ'. 1. (2) Α'. Κορ. ιέ. 33. (3) Ματθ. έ. 11.

ἔχων ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίναι; μὴ δὲν ἦτο, καὶ ὅτε ἀπήγετο εἰς τὸν Γολγοθᾶν, καὶ ὅτε ἐπὶ τοῦ σταυροῦ κρεμάμενος παρέδιδε τὸ πνεῦμα εἰς χεῖρας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ; Δὲν ἦτο βέβαια ἐκεῖ ἡ μακαριότης ὁρατὴ, ἀλλ' ἐντὸς αὐτοῦ περικεκλεισμένη, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀληθὴς μακαριότης. Ὅλως δὲ ἡ μακαριότης δὲν εἶναι κατάστασις ὁρατὴ εἰς τοὺς σωματικοὺς ὀφθαλμοὺς, ἀλλ' ἐπαισθητὴ εἰς τὸν ἐγκρατῆ ταύτης. Ἡ παράθεσις τοῦ σοφοῦ Σόλωνος πρὸς τὸν πλούσιον Κροῖσον παρέχει ἀπόδειξιν ἀποχρῶσαν εἰς τὸ πρᾶγμα. Ἡ δὲ ἐν τῷ μέλλοντι ἀποκειμένη τοῖς ἐναρέτοις μακαριότης, ἣν μόνον ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν, ὑφίσταται α´) εἰς τὴν τελείαν ἀπαλλαγὴν πάντων τῶν δεινῶν, ὅσα πάσχομεν ἐνταῦθα, τὰ μὲν, ἐκ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀσθενείας καὶ διαφθορᾶς· τὰ δὲ, ἐκ τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐκ τῶν ἄλλων περιστάσεων· « Οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν ἔτι, οὐδὲ μὴ πέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος, οὐδὲ πᾶν καῦμα, καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν (1) »· β´) εἰς τὴν τελειοτέραν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐξομοίωσιν αὐτοῦ· « Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι· τότε δὲ, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον (2) »· « Οἴδαμεν δὲ, ὅτι, ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι (3)»· γ´) εἰς τὴν τελείαν κοινωνίαν μετὰ τῶν ἀγγέλων καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος δικαίων, καὶ εἰς τὴν ἄληκτον πάντων τούτων ἀπόλαυσιν· « Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν(4)». Καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς λέγει, ὅτι « τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ Ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν (5)». Ἀλλὰ ταῦτα πάντα περιγράφουσιν ἀτελῶς τὴν ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ ἀποκειμένην εἰς τοὺς ἐναρέτους μακαριότητα· διότι τελεία ταύτης ἑρμηνεία καὶ παράστα-

(1) Ἀποκαλ. ζ´. 16. 17. (2) Α´. Κορ. ϛ´. 9. (3) Α´. Ἰωάν. γ´. 2. (4) Α´. Κορ. ϛ´. 9. (5) Ματθ. ιζ´ 42.

σις εἶναι ἀδύνατον νὰ γένῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Κἂν λοιπὸν ἐῤῥέθη, ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ ζητῆται καὶ νὰ σπουδάζηται μόνον δι᾿ ἑαυτήν, ἤτοι διὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ἀξίαν, ἀλλ᾿ οὐχ ἧττον δύναται νὰ συνυπάρχῃ μετ᾿ αὐτῆς καὶ ἡ τῆς ἀπολαύσεως τῶν εἰρημένων ἀγαθῶν ἐπιθυμία· διότι, ὅταν κατέχῃ τις καὶ τὰ δύο, ἤγουν καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν τῆς ἀρετῆς παρὰ τοῦ παναγάθου Θεοῦ ἀποταμιευθεῖσαν ἀμοιβήν, εἶναι ἐντελῶς μακάριος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

§. 35. Περὶ κακίας καὶ ἁμαρτίας.

Κακία εἶναι τὸ τῆς ἀρετῆς ἀντίθετον, ἤτοι ῥοπὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς βίον καὶ πράξεις ἐναντίας εἰς τὴν σχέσιν ἡμῶν, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους, καὶ εἰς τὴν τάξιν, ἣν ὁ ἠθικὸς νόμος παραγγέλλει· ἡ δὲ ῥοπὴ αὕτη, εὐκαιρίας τυχοῦσα, εὐθὺς εἰς πρᾶξιν μεταβάλλεται, ἥτις εἶναι καὶ λέγεται ἁμαρτία. Τὴν τοιαύτην ῥοπὴν παράγει ἡ χριστιανικὴ πίστις ἐκ τῆς τῶν πρωτοπλάστων ἁμαρτίας, καὶ εἰς αὐτὴν ἀποδίδει πολλὰ καὶ ὀλέθρια ἀποτελέσματα· οἷον ά, τὴν σφοδρὰν καὶ ἀπερίσκεπτον ἐπιθυμίαν μὲν τῶν εἰς τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις ἡδέων, ἀποστροφὴν δὲ ἀπὸ τῶν δυσαρεστούντων αὐτάς· β΄, τὴν παράδοξον καὶ ἐξιδιασμένην ἀηδίαν καὶ νωθρότητα πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἡμετέρας πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σχέσεως, καὶ διαφωνίαν πρὸς τὸν ἐπ᾿ αὐτῆς στηριζόμενον ἠθικὸν νόμον· γ΄, τὴν τελείαν ἀμέλειαν εἰς τὴν ἀναγκαίαν παράθεσιν πάσης πράξεως πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, καὶ τὴν ἀδιαφορίαν πρὸς τὰ βλάπτοντα τὴν καθαρὰν ἀρετήν. Πάντα ταῦτα παρέχουσι διηνεκῶς ἀφορμὴν εἰς τὴν εἰρημένην ῥοπὴν νὰ φανερόνηται εἰς πράξεις ἀπηγορευμένας ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Κρατύνουσι δὲ μάλιστα τὴν τοιαύτην ῥοπὴν καὶ ταῦτα· ά, ἡ κακὴ ἀγωγή· β΄, ἡ ἐλλειπὴς ἢ καὶ διεστραμμένη διδασκαλία τῆς πίστεως· γ΄, τὰ κακὰ παρα-

δείγματα καὶ αἱ κακαὶ συναναστροφαί· δ', πολλὰ τῶν περὶ ἡμᾶς, καθέλγοντα καὶ ἐρεθίζοντα τὰς σωματικὰς ἐπιθυμίας.

§. 36. Ἡ μὲν κακὴ ἀγωγὴ συντελεῖ εἰς τὴν ἠθικὴν διαφθορὰν τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν παιδιόθεν βλέπῃ καὶ μανθάνῃ παρὰ τῶν γονέων, τῶν οἰκείων, τῶν συμπαικτόρων, καὶ διαφόρων ἄλλων ἀνθρώπων, προλήψεις, ἀπάτας, κακοηθείας· διότι ταῦτα ἔχουσι τοσούτῳ μεγαλητέραν ἰσχὺν εἰς τὸν μετὰ ταῦτα βίον καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἤθους, ὅσῳ πλειότερον χρόνον ἐθεώρει καὶ ἐμάνθανε ταῦτα, χωρὶς νὰ δυνηθῇ νὰ ἐννοήσῃ τὸ, τί εἶναι πραγματικῶς, καὶ διότι πολλάκις διδάσκεται παιδιόθεν νὰ ἐκτιμᾷ πάντα οὐχὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀξίαν, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν ἐπιφάνειαν καὶ κατὰ τὴν πρόσκαιρον αὐτῶν βλάβην ἢ ὠφέλειαν, καὶ κατ' ἄλλας τοιαύτας προλήψεις. Ἐπειδὴ δὲ πολλαὶ κακίαι φέρουσι προσκαίρως πλειότερον κέρδος καὶ ἡδονὴν, ἢ ἡ καθαρὰ ἀρετὴ, διὰ τοῦτο ὑπερνικᾷ εὐκόλως εἰς πολλοὺς ἡ κακία. Ἡ δὲ ἐλλειπὴς ἢ καὶ διεστραμμένη διδασκαλία τῆς πίστεως γίνεται ὡσαύτως πολλῆς ἠθικῆς βλάβης πρόξενος, ὅταν τις ἐκ παίδων ὁδηγῆται μόνον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῆς θρησκείας, καὶ εἰς αὐτὸ ἐμμένῃ· διότι γεννᾶται εἰς αὐτὸν ἡ ψευδὴς δόξα, ὅτι, ἐὰν μόνον τηρῇ ἀκριβῶς τὰ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, δύναται νὰ εὐδοκιμῇ παρὰ τῷ Θεῷ, κἂν ἡ ἄλλη αὐτοῦ διαγωγὴ μὴ ἦναι ἠθικὴ καὶ χρηστή. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται τὸ παράδοξον, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀσύνηθες φαινόμενον, ὅτι πολλοὶ ἄνθρωποι, καίτοι ἀκριβεῖς καὶ λίαν προσεκτικοὶ εἰς πάντα τὰ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, ἐργάζονται ὅμως ἔργα παράνομα, καὶ πολιτεύονται μετὰ δόλου καὶ ἀδικίας, καὶ μίση καὶ ἔχθρας διατρέφουσιν ἀδιαλλάκτως ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, καὶ κριταὶ τῶν ἄλλων ἀδυσώπητοι γίνονται, ὅταν ἐκεῖνοι ἢ μὴ κολακεύωσιν αὐτοὺς ἱκανῶς, ἢ μὴ διάγωσι κατὰ τὴν ἀρέσκειαν αὐτῶν. Τὸ δὲ κακὸν παράδειγμα, πάλιν καὶ αὐτὸ πολλῆς ἀταξίας αἴτιον γίνεται· ἐπειδὴ πολλοὶ διάγουσι τὸν βίον οὐχὶ κατά τινα ἀξιώματα, ἀλλ' ὅ,τι βλέπουσιν

ἢ ἀκούουσιν ὑπὸ τῶν ἄλλων πραττόμενον, τοῦτο καὶ αὐτοὶ ἀλογίστως πράττουσιν, ὅταν μάλιστα πρὸς τὰς αὐτῶν ἐπιθυμίας συμφωνῇ. Ἐξαιρέτως δὲ τῶν νεωτέρων καὶ ἀπειροτέρων τὸ φύσει μιμηλὸν κρημνίζει πολλοὺς εἰς τὸ τῆς διαφθορᾶς βάραθρον· ἀλλ' οὐδ' αὐτοὶ οἱ μετὰ τῶν καλλίστων ἀξιωμάτων κατηρτισμένοι διατηροῦνται ἐντελῶς ἀσφαλεῖς ἀπὸ τοῦ ἐκ τοῦ κακοῦ παραδείγματος μιάσματος· διότι, ὡς λέγει ὁ σοφὸς Σειράχ· « Ὁ ἁπτόμενος πίσσης μολυνθήσεται, καὶ ὁ κοινωνῶν ὑπερηφάνῳ ὁμοιωθήσεται αὐτῷ (1) ». Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐκ τῆς γνωριμίας, καὶ τῆς στενῆς φιλίας, καὶ ἄλλων μυστικῶν συνεννοημάτων μετὰ τῶν φαύλων καὶ μοχθηρῶν ἀνθρώπων, περὶ ὧν λέγει ὁ θεῖος Ἀπόστολος· « Μὴ πλανᾶσθε ἀδελφοί, φθείρουσιν ἤθη χρήσθ' ὁμιλίαι κακαί (2) ». Παντάπασιν ἀνεπαισθήτως μεταλαμβάνει τις πάντοτε ἐκ τοῦ βίου καὶ τοῦ φρονήματος τῶν, ὅσους συνεχῶς βλέπει ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ πολλάκις συναναστρέφεται. Διὰ τοῦτο καὶ σπουδαιότατον εἶναι νὰ προσέχῃ μετὰ τίνων συζῇ, καὶ τίνας συναναστρέφεται· διότι « Μετὰ ὁσίου ὅσιος ἔσῃ, καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτὸς ἔσῃ, καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις (3) ». Καὶ ἄλλαι δὲ πολλάκις τυχαῖαι περιστάσεις, ἀνακινοῦσαι σφοδρῶς τὴν φαντασίαν, καὶ δι' αὐτῆς τὴν σάρκα ἐρεθίζουσαι, γίνονται λίαν ἐπικίνδυνοι εἰς τὴν ἀρετήν. Ἓν μόνον βλέμμα πολλάκις εἰς ἀντικείμενον ἐξάπτον τὴν φαντασίαν, καὶ προσβάλλον ἰσχυρῶς τὰς αἰσθήσεις, πόσας δὲν ἴσχυσε νὰ ἀνακινήσῃ ὁρμὰς καὶ ταραχὰς καὶ ἀταξίας, ὅταν μάλιστα ἦναί τις εὐερέθιστος καὶ ἀφύλακτος! Ἐὰν δὲ καὶ διὰ πραγματικῶν ἢ τῶν τῆς φαντασίας παραστάσεων, διὰ τῆς ἀναγνώσεως τοιούτων εἰκόνων καὶ περιγραφῶν, ἢ διὰ τῆς ἀκροάσεως τοιούτων ὁμιλιῶν κλ. ζητῇ τὴν πρὸς τὰ τοιαῦτα εὐκαιρίαν, τότε μάλιστα ἡ ἀρετὴ τρέχει τὸν μέγιστον κίνδυνον. Οὕτω καὶ αὐτὸ τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου ἐνίοτε, καὶ ἡ κοσμικὴ

(1) Κεφαλ. ιγ'. 1. (2) Α'. Κορ. ιέ. 33. (3) Ψαλμ. ιζ'. 27.

εὐτυχία, καθὼς καὶ ἡ δυςυχία, καὶ ὁ πλοῦτος, καὶ ἡ πενία, καὶ ἄλλα πολλά, ἐνδέχεται νὰ γίνωνται σκόπελος, εἰς ὃν ἡ ἀρετὴ ναυαγεῖ. Ἀλλ', ὡς παρετηρήθη, τοῦτο ἐκ τῆς γνώμης μᾶλλον τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου ἐξήρτηται· τὸ μὲν γὰρ ἀντικείμενον τὴν εὐκαιρίαν μόνον παρέχει πρὸς ἀθέτησιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ πρὸς διάλυσιν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν σχέσεως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους· διὸ καὶ ὁ θεῖος Ἰάκωβος λέγει· « Ἕκαστος πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος (1)».

§. 37. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιθυμία εἶναι ἡ παρ' ἡμῶν ὀνομασθεῖσα ἰσχυρὰ ῥοπὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς τὴν εὐπάθειαν τῶν αἰσθήσεων καὶ τὴν ταύτης ἀπόλαυσιν, δι' ἣν τις ἀπερισκέπτως, ὅπου ἂν τύχῃ εὐκαιρία, χαίνει μὲν πρὸς τὰ ἡδέα μεθ' ὁρμῆς ἰσχυρᾶς, ἀποστρέφεται δὲ τὰ ἐναντία μετὰ φρίκης· ἐκ δὲ τούτων ἀμφοτέρων παραφέρεται πολυτρόπως εἰς ἀθέτησιν τῆς ἀρετῆς καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς ἁμαρτίας· ἐπειδὴ πολλὰ τῶν εἰς τὰς αἰσθήσεις τερπνῶν εἶναι ἐναντία καὶ ἀνάρμοστα εἰς τὴν σχέσιν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀπαγορεύονται. Ἐὰν λοιπὸν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς σφοδρᾶς ἐπιθυμίας νικώμενοι, ἀλογίστως ἀπολαύσωμεν τούτων, παρεκτρεπόμεθα ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ πράττομεν τὴν ἁμαρτίαν. Ὡσαύτως δὲ καὶ πολλὰ τῶν κατὰ τὴν αἴσθησιν ἀηδῶν, ὡς ἀναγκαῖα εἰς τὴν διατήρησιν τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, παραγγέλλονται ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ ὀφείλει πᾶς τις νὰ ἀποδέχηται ταῦτα προθύμως, καὶ νὰ τὰ ὑπομένῃ ἑκουσίως· ἐὰν λοιπὸν ἀποφεύγῃ ἀλογίστως ταῦτα ὡς δυσάρεστα εἰς τὴν αἴσθησιν, πάλιν ἀθετεῖ τὸν νόμον, πάλιν πράττει τὴν ἁμαρτίαν· ὥστε ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει πράττεται ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς παρανόμου ἀπολαύσεως τῶν ἡδέων, ἐν δὲ τῇ

(1) Κεφ. ά. 14.

δευτέρα διὰ τῆς παρανόμου τῶν δυσαρέστων ἀποφυγῆς· καὶ κατὰ τὰς δύο δὲ ἡ ἀρετὴ προσβάλλεται ἰσχυρῶς. Ἐὰν δὲ μετὰ τὸ πρῶτον ἁμάρτημα πάλιν ἐμμένῃ τις περισσότερον εἰς τὸ θέλημα τῆς σαρκός, τότε ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ ἐχάθη ὁλοτελῶς, καὶ αὐτὸς μὲν λέγεται ἀπονενοημένος ἁμαρτωλός, ἡ δὲ κατάστασις αὕτη κακία καὶ διαφθορά. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ ὁ λεγόμενος πειρασμὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, εἰ μὴ περίστασις, καθ' ἣν τὸ ἀθέμιτον, παριστανόμενον ὡς ἡδὺ εἰς τὸν ἄνθρωπον, δελεάζει αὐτόν, καὶ παρασύρει εἰς τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐὰν διὰ τοῦ λογισμοῦ καταφρονήσῃ τῆς ἡδονῆς, ἵνα φανῇ εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον εὐπειθής, τότε ἀποδείκνυται νικητὴς τῆς κακίας, καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἀρετήν. Ὥστε ὁ πειρασμὸς εἶναι εὐκαιρία ἐπαμφοτερίζουσα ἢ εἰς αὔξησιν τῆς ἀρετῆς, ἢ εἰς ζημίαν καὶ ἀπώλειαν αὐτῆς· διὰ τοῦτο καὶ ἡ θεία Γραφὴ μακαρίζει τοὺς ὑπομένοντας πειρασμόν· « Μακάριος ἀνήρ, λέγει, ὃς ὑπομένει πειρασμόν, ὅτι δόκιμος γενόμενος, λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς κ.τ.λ (1)». Συγχωρεῖ δὲ πολλάκις ὁ Θεὸς νὰ ἔλθωμεν εἰς πειρασμόν, ἵνα δοκιμασθέντες ἐν αὐτῷ, πλειοτέρων στεφάνων ἀξιωθῶμεν.

§. 38. Παραγγέλματα ὠφέλιμα περὶ τῶν πειρασμῶν.

Ά. Μὴ ζητῇς τοὺς πειρασμούς, μηδὲ νὰ καταφρονῇς αὐτοὺς ἀνοήτως· ἀλλ' ὅμως, καὶ ὅταν ἀκουσίως ἐμπίπτῃς εἰς αὐτούς, μὴ ἀποδειλιᾷς· ἐπειδὴ τὸ μὲν πρῶτον ἀποκαθίστησι τὸν ἄνθρωπον ἀμέριμνον καὶ προπετῆ, τὸ δὲ δεύτερον αὐξάνει τὸν κίνδυνον, ἀφαιρεῖ τὸ θάῤῥος καὶ τὸν λογισμόν, καὶ ἐπιφέρει τὴν πτῶσιν.

Β'. Ἀγρύπνει προνοητικῶς, καὶ μάχου γενναίως, ἀνθιστάμενος εὐθὺς εἰς τὴν ἀρχήν· κἂν μὴ δύνασαι νὰ χωρισθῇς σωματικῶς ἀπὸ τοῦ πειρασμοῦ, χωρίσθητι τοὐλάχιστον νοερῶς, τρέπων τὸ πνεῦμά σου ἀλλαχοῦ, καὶ ἐνατενίζων εἰς τὸν Θεόν, καὶ

(1) Ἰακωβ. ά. 12—15.

φυλαττόμενος ἀπὸ πάντων, ὅσα ἡ συνείδησις ἀποδοκιμάζει ὡς ἀντιβαίνοντα εἰς τὸν θεῖον νόμον. Τὸ μὲν ἀμέριμνον ἑλκύει καὶ ὑποθάλπει τοὺς πειρασμοὺς, ἡ δὲ δειλία καὶ νωθρότης καὶ ἀστασία ἐν τῷ ἀγῶνι κατορθοῦσι τὴν ἧτταν τοῦ πειραζομένου.

Γ'. Ἐνθυμοῦ τὸν θάνατον, καὶ τὸν τάφον, εἰς ὃν ἐνδέχεται μετ' ὀλίγον νὰ καταβῇς, καὶ τὴν φοβερὰν κρίσιν, ἐν ᾗ θέλεις ζητηθῆ λόγον περὶ πάντων τῶν ἔργων καὶ τῶν λόγων σου παρὰ τοῦ παντογνώστου καὶ ἀδεκάστου κριτοῦ.

Δ'. Διανοοῦ τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν ἐκεῖ ἀποκείμενόν σοι ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον, ἐὰν γενναίως ἀγωνισθῇς καὶ νικήσῃς, ἀλλὰ καὶ τὴν φρικτὴν κόλασιν, ἐὰν νικηθῇς ἢ συναρπαγῇς ἐν τῷ πειρασμῷ.

Ε'. Ἐνθυμοῦ, ὅτι σε βλέπει ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ δὲν εἶναι ἀργὸς θεατὴς, ἀλλὰ τὸν μὲν ἀσθενῆ, ἐὰν ἐνατενίζῃ μετὰ πεποιθήσεως εἰς αὐτὸν, ἐνισχύει, εἰς δὲ τὸν δειλὸν καὶ μικρόψυχον ἐμπνέει θάῤῥος καὶ ἀνδρίαν.

ϛ'. Τρέπου ταχέως εἰς ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ καὶ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος ὁμοῦ τὴν ἐνέργειαν. Διὰ τούτων καὶ τῶν τοιούτων μέσων θέλομεν δυνηθῆ εὐκόλως νὰ νικήσωμεν τοὺς πειρασμούς.

§. 39. Περὶ τοῦ πῶς καὶ πόθεν ἡ ἁμαρτία γεννᾶται.

Τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἐκ δύο διαφόρων φύσεων συνισταμένου, δύο διάφορα εἶναι καὶ τὰ εἴδη τῶν κλίσεων· αἱ μέν εἰσι τοῦ πνεύματος, αἱ δὲ τῆς σαρκός· ἑκάτερον δὲ τούτων ζητεῖ τῆς ἰδίας αὐτοῦ κλίσεως τὴν θεραπείαν. Καὶ ἡ μὲν σὰρξ κλίνει πολλάκις εἰς τοιαῦτα πράγματα, ἅτινα οὐδόλως ἁρμόζουσιν εἰς τὴν ἀξίαν καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ κλίσις αὕτη καὶ ὁρμὴ εἶναι πολλάκις λίαν σφοδρὰ καὶ βιαία, παρασύρει τὴν τοῦ πνεύματος συγκατάθεσιν εἰς τὴν ἀθέμιτον τῆς σαρκὸς ὄρεξιν, πρὶν ἢ συλλογισθῇ ἱκανῶς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀξίαν καὶ τὸν ὑψηλὸν σκοπόν. Πολλάκις δὲ ὕστερον, ἐξετάζον

τὸ πρᾶγμα ἀκριβέστερον, κατανοεῖ, ὅπερ ἐν ἀπροσεξίᾳ ἔπραξεν ἁμάρτημα, βασανίζεται ὑπὸ τῆς μετανοίας, λυπεῖται ἐν ἑαυτῷ, ἀποδοκιμάζον τὴν ἑαυτοῦ ἀπροσεξίαν καὶ ἄλογον συγκατάθεσιν, διὰ τί νὰ παραχωρήσῃ τοσαύτην ἐξουσίαν εἰς τὴν σάρκα, καὶ νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἀλόγους αὐτῆς ὀρέξεις. Ἀλλ᾽ ὅμως ἀφ᾽ οὗ ἅπαξ κατισχύσασα ἡ σὰρξ κατὰ τοῦ πνεύματος, ἐκτελέσῃ τὸ θέλημα αὐτῆς, πάλιν ἐπ᾽ εὐκαιρίας ἐξανίσταται σφοδροτέρα, κἂν ἐπιτύχῃ, κατακυριεύει τότε τοῦ πνεύματος, καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ αἰχμαλωτίζει, ἐκτελοῦσα βιαίως τὸ θέλημα αὐτῆς, πρὶν ἢ φθάσῃ πλέον αὐτὸ διὰ τὴν νωθρότητα, εἰς ἣν ἤδη κατέπεσε, νὰ σκεφθῇ, ὡς πρέπει, τὸ ἄτοπον καὶ ἀθέμιτον τῆς σαρκικῆς ὀρέξεως. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον γεννᾶται ἡ παντελὴς τοῦ πνεύματος ὑποδούλωσις, ἥτις εἶναι λίαν ἐπονείδιστος καὶ αἰσχρὰ, καὶ ταπεινωτικὴ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀξίας. Οὕτω γεννᾶται καθ᾽ ἑκάστην εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων ἡ ἁμαρτία, χωρὶς νὰ προσέξωσιν εἰς αὐτήν. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός· « Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας (1) »· καὶ ὁ θεῖος Παῦλος· « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοήν, δοῦλοί ἐστε ᾧ ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην (2)» ; Τρεῖς δὲ μάλιστα φανερόνονται αἱ ἀρχικαὶ τῆς σαρκὸς κλίσεις, ἡ τοῦ μίσους, ἡ τῆς ἡδονῆς, καὶ ἡ τῆς πλεονεξίας· αὗται δὲ, κἂν καὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ὦσι χρήσιμοι, καθὼς καὶ πρὸς τὸ κακὸν, ἀλλ᾽ ὅμως εἰς τὸ δεύτερον δεικνύονται προθυμότεραι καὶ σφοδρότεραι· διὸ καὶ εἰς μυρίας ἀπάτας καὶ ἁμαρτήματα παρέχουσι τὴν ἀφορμὴν, καὶ εἰσὶν ὡς ῥίζα, ἐξ ἧς βλαστάνουσι βλαστοὶ καὶ καρποὶ αὐτῆς τῆς ῥίζης πολλῷ χειρότεροι, ἐὰν μή τις προσέχῃ καὶ ἐπιτηρῇ αὐτάς. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν δύναται νὰ ὁρισθῇ ἀκριβέστερον ἡ ἁμαρτία, *ἀποπλάνησις* ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἑκουσία καὶ

(1) Ἰωάν. η΄. 34. (2) Ῥωμ. ς΄. 16.

ἐν συνειδήσει πρὸς θεραπείαν τῆς σαρκικῆς ὀρέξεως· ὥστε, διὰ νὰ ἦναι ἀληθῶς ἁμαρτία, ἀπαιτεῖται ά, γνῶσίς τις τοῦ ἠθικοῦ νόμου· β', πρᾶξις ἐναντίον τοῦ ἠθικοῦ νόμου· καὶ γ', ἐλευθέρα προαίρεσις, ὥστε νὰ γινώσκηται ἡ τῆς πράξεως ἐναντιότης πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Διὰ τοῦτο τὸ κακὸν τῆς ἁμαρτίας δὲν ὑφίσταται μόνον εἰς τὴν τῆς πράξεως πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἐναντιότητα, ἢ εἰς τὴν ἐκ τῆς παρανόμου πράξεως ζημίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀσέβειαν μάλιστα εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, ὃν τις ἀθετεῖ ὑπὲρ τοῦ προσκαίρου συμφέροντος τῆς σαρκός.

§. 40. Περὶ τῆς διαθέσεως εἰς τὸ ἁμαρτάνειν.

Ὅταν τις πράξῃ ἅπαξ τὴν ἁμαρτίαν, ἵνα εὐχαριστήσῃ τὸ θέλημα τῆς σαρκός, διατίθεται οὕτως, ὥστε καὶ πάλιν εἶναι πρόθυμος νὰ πράξῃ τὴν αὐτήν, ἢ ἄλλην ὁμοίαν, διότι θεραπεύει καὶ εὐχαριστεῖ σαρκικήν τινα ὄρεξιν· ἡ δὲ τοιαύτη φαύλη διάθεσις διαμένει εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἕως οὗ ὑπ' ἄλλης κρείττονος ἀπωσθῇ· ἡ δὲ κρείττων αὕτη διάθεσις εἶναι ἡ ὑπὲρ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τὴν ὁποίαν ἐν ὅσῳ δὲν ἀναλαμβάνει, εἶναι ἁμαρτωλός, κἂν μὴ πραγματικῶς ἁμαρτάνῃ. Ἡ τοιαύτη κατάστασις εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνος εἰς τὸν ἄνθρωπον· ά, διότι τὸν ὑποδουλόνει ἔτι μᾶλλον εἰς τὸ θέλημα τῆς σαρκός· β', διότι ἀπομακρύνεται ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ καὶ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· καὶ γ', διότι κινδυνεύει νὰ μείνῃ διὰ παντὸς κεχωρισμένος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· δηλαδὴ ἡ ῥοπὴ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν κρατύνεται τοσοῦτον, ὥστε ἀποβαίνει πάντοτε δυσκολώτερον μὲν νὰ ἀναλάβῃ τὸν κατὰ Θεὸν βίον, καὶ νὰ ἀγαπήσῃ τὰ τοῦ Θεοῦ, εὐκολώτερον δὲ, ἤ, ὀρθότερον εἰπεῖν, φυσικῶς ἀναγκαῖον νὰ ἐκπέσῃ εἰς τὴν κτηνωδίαν. Ὁποία ζημία! ἀπίστευστος σχεδὸν, ἂν μὴ ἐβλέπετο καθ' ἑκάστην ὀφθαλμοφανῶς. Τὰ τοιαῦτα ἀποτελέσματα τῆς πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν διαθέσεως φαίνονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ά, ἐκ τοῦ πράγματος, εἰς ὃ ῥέπει ἡ ἅπαξ προσληφθεῖσα διάθεσις· β', ἐκ τῆς παρὰ τὸ κα-

θῆκον πράξεως· καὶ γ', ἐκ τῆς ἐν γνώσει προσληφθείσης καὶ πλεῖστον χρόνον ἐν συνειδήσει διατηρουμένης φαύλης διαθέσεως.

Διττῶς δὲ δύναταί τις νὰ ἁμαρτήσῃ, ἢ πράττων τι ἐναντίον τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἢ μὴ πράττων τι, παραγγελλόμενον ὑπὸ τοῦ νόμου· καὶ τὸ μὲν λέγεται ἁμάρτημα πράξεως, τὸ δὲ ἁμάρτημα ἐλλείψεως. Πολλοὶ νομίζουσιν, ὅτι εἶναι ἀναμάρτητοι, διότι δὲν ἔπραξαν κανὲν κακούργημα· ὅτι δὲ πολλὰ καθήκοντα καὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης δὲν ἐκτελοῦσιν· ὅτι πολλὰς εὐκαιρίας, ἐν αἷς ἠδύναντο νὰ πράξωσί τι καλὸν, ἀφῆκαν νὰ παρέλθωσιν ἀνωφελῶς· ὅτι δὲν ἐπιμελοῦνται παντάπασι νὰ προβῶσιν εἰς τὸ ἀγαθόν· ὅτι, ἐν ἑνὶ λόγῳ, δὲν μεταχειρίζονται τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ δωρηθέντα εἰς αὐτοὺς χαρίσματα, ἵνα κερδήσωσί τι πρὸς τὸν ἐναρετώτερον βίον καὶ τὴν μακαριότητα, ταῦτα πάντα δὲν λογίζονται ὡς ἁμαρτήματα, καίτοι ἀκούοντες καὶ τὴν δεσποτικὴν φωνὴν καταδικάζουσαν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὡς νωθρὸν καὶ ἀχρεῖον δοῦλον, καὶ τὸν μὴ αὐξήσαντα τὸ δοθὲν αὐτῷ τάλαντον (1), καὶ τοὺς μὴ ἐκπληρώσαντας διὰ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης τὸ χρέος πρὸς τοὺς πτωχοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν (2), καὶ τὴν τοῦ Ἀποστόλου λέγουσαν· « Τῷ εἰδότι καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστι (3)». Πολλάκις δὲ αἱ ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἁμαρτίαι εἰσὶ τοσοῦτον βαρεῖαι καὶ μεγάλαι εἰς τὰς συνεπείας, ὅσον καὶ αἱ ἐκ τῶν παρανόμων πράξεων.

§. 41. Περὶ τῶν ἐκ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς τοῦ ἁμαρτάνειν συνηθείας κακῶν.

Ἡ ἐκ τῆς ἁμαρτίας γινομένη εἰς τὸν ἄνθρωπον ζημία εἶναι μεγίστη καὶ ἀνεκτίμητος· « Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, λέγει ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα

(1) Ματθ. κέ. 24—30. (2) Ματθ. κέ. 41—46. (3) Ἰάκωβ. δ'. 17.

τῆς ψυχῆς αὐτοῦ (1)»; Ἡ ἁμαρτία α', καταστρέφει τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν, δυσμορφοῦσα καὶ ἀσχημίζουσα τὴν ἐν αὐτῷ θείαν εἰκόνα· β', ἀπονεκρόνει κατ' ὀλίγον πᾶσαν αἴσθησιν παντὸς τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ· γ', ἀποστερεῖ τὸν ἄνθρωπον τῆς θείας χάριτος, ὑποβάλλουσα αὐτὸν εἰς κίνδυνον νὰ χωρισθῇ αἰωνίως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ ἀποτύχῃ τοῦ σκοπιμωτάτου τέλους. Διὰ τοῦτο ὁ θεῖος λόγος ἀποκαλεῖ συνήθως τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἄφρονας, παραβάλλουσα αὐτοὺς πρὸς τὰ ἄλογα κτήνη, καὶ δούλους τῶν ἐπιθυμιῶν, καὶ αἰχμαλώτους τῆς σαρκός. Οὕτω λέγει ὁ Κύριος· « Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας (2) »· ἐπειδὴ πᾶσα ἁμαρτία, ἐὰν μάλιστα συνεχέστερον πράττηται, ἐντίκτει εἰς τὴν ψυχὴν καὶ ἰδιαιτέραν διάθεσιν πρὸς αὐτήν, ἤτοι μεταβάλλεται εἰς συνήθειαν καὶ εἰς ἕξιν, καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀποπλανᾷ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀνεξαντλήτου πηγῆς πάσης μακαριότητος καὶ παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ ἔτι βαθύτερν κατακρημνίζει αὐτὸν εἰς τὸν βυθὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος. Ἐκ τούτου δηλοῦται, ὅτι ἡ ἁμαρτία εἶναι ἀληθῶς τῶν κακῶν πάντων τὸ μέγιστον καὶ φθοροποιότατον, καὶ ἐξαιρέτως, ὅταν κατασταθῇ συνήθεια καὶ ἕξις εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἔστι δὲ συνήθεια ῥοπή τις σφοδρά, συνωθοῦσα εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς ἁμαρτίας ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ, ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπαναλήψεως τοῦ αὐτοῦ ἁμαρτήματος γεννωμένη· μεταδίδεται δηλονότι καὶ εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τάσις τοιαύτη, ἥτις διαφθείρει ὅλον τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ πρὸς θεραπείαν μάλιστα τῆς σαρκικῆς ὁρμῆς πραττόμενα ἁμαρτήματα γίνονται τάχιστα συνήθεια, κρατυνομένη εὐκόλως, διότι ἐπιλαμβάνονται σφοδρῶς, καὶ σκοτίζουσι τὸ πνεῦμα, κατακυριεύοντα καὶ δεσμεύοντα αὐτὸ ὅλον. Ἡ δὲ συνήθεια αὕτη εἶναι τοσοῦτον χειροτέρα καὶ μεγαλητέρα, ὅσῳ καὶ τὸ πρᾶγμα, περὶ τὸ ὁποῖον στρέφεται,

(1) Ματθ. ις'. 26. (2) Ἰωάν. η'. 34.

καὶ ὅσῳ συχνότερα πράττεται ἡ ἁμαρτία, καὶ χρόνος πλειότερος παρῆλθε, χωρὶς νὰ ἐπιμεληθῇ τις νὰ διορθώσῃ τὴν φαύλην ταύτην συνήθειαν, ἀλλὰ καὶ μετ' εὐαρεστήσεως ἠκολούθει αὐτήν. Τὰ δὲ ἐξ αὐτῆς γινόμενα κακὰ εἶναι ταῦτα· ά, κολοβόνεται τὸ θάῤῥος, καὶ πᾶσαι αἱ δυνάμεις τοῦ σώματος ἐξασθενοῦσιν· β', ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία, ἥτις εἶναι ἡ ἐπὶ τῆς σαρκὸς κυριαρχία τοῦ πνεύματος, ἐντελῶς ἀφανίζεται· γ', ἡ μὲν ἐσωτερικὴ ἡσυχία καὶ γαλήνη τῆς καρδίας φυγαδεύεται, ἡ δὲ ταραχὴ καὶ οἱ ἔλεγχοι τῆς συνειδήσεως γίνονται πάντοτε σφοδρότεροι καὶ δηκτικώτεροι, καθ' ὅσον αὐξάνει τῶν ἁμαρτημάτων ὁ ἀριθμός· δ', τὰ μὲν ὄργανα καὶ μέλη τοῦ σώματος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κατατριβόμενα, παραλύονται· ἡ δὲ ὑγεία οὕτως ὑποσκάπτεται, καὶ ὁ παντελὴς ὄλεθρος τοῦ ἀνθρώπου προετοιμάζεται. Ἵνα δέ τις πεισθῇ περὶ τούτων, ἀρκεῖ νὰ ἀνοίξῃ τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ νὰ ἴδῃ τί γίνεται περὶ αὐτὸν εἰς τὸν κόσμον. Ὅθεν εὐλόγως κηρύττει ὁ τοῦ Θεοῦ Ἀπόστολος, ὅτι « Τὰ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος (1)».

§. 42. Περὶ τῶν θετικῶν ποινῶν τῆς ἁμαρτίας.

Τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα κακά, ὅσα ἡ ἁμαρτία συνεπάγεται, ὀνομάζονται φυσικαὶ τιμωρίαι τῆς ἁμαρτίας· διότι ἐκ φυσικῆς ἤτοι ἀναποφεύκτου ἀνάγκης ἀκολουθοῦσι κατὰ θείαν οἰκονομίαν εἰς τὸν ἁμαρτάνοντα, ἵνα κωλύωσιν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, καὶ παρεκτραπέντα ἐπαναφέρωσιν αὐτὸν εἰς μετάνοιαν καὶ διόρθωσιν. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων εἰσὶ καὶ ἄλλαι θετικαὶ λεγόμεναι κολάσεις τῆς ἁμαρτίας, αἵτινες ἐπιβάλλονται εἰς τὸν παραβάτην τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑπὸ τοῦ νομοθέτου Θεοῦ· ἐπειδὴ αἱ φυσικαὶ κολάσεις, ὅσον ἂν ὦσι φρικταὶ καὶ τρομεραί, δὲν φέρουσιν, ὅπερ ἔδει, ἀποτέλεσμα. Αὗται δὲ ἀναβάλλονται μάλιστα εἰς τὴν μέλλουσαν ζωήν, καὶ εἰσί, κατὰ τὰς ἁγίας Γραφάς, αἱ ἀκόλουθοι· ά, ὁ ἀμετανόητος ἁμαρτωλὸς ἀποχωρί-

(1) Ῥωμ. ς'. 23.

ζεται αἰωνίως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ πάντων τῶν μακαρίων πνευμάτων· « Οὐ παροικήσει σοι πονηρευόμενος, οὐδὲ διαμενοῦσι παράνομοι κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου· ἐμίσησας Κύριε πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν (1)»· β΄, ἀποπέμπεται εἰς τοὺς ὁμοίους αὐτοῦ, ἤγουν τοὺς τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν μακαριότητα ἐν τῷ διεφθαρμένῳ βίῳ ζητήσαντας· « Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ (2)»· γ΄· βασανίζεται ἀκαταπαύστως ὑπὸ πικρῶν ἐλέγχων τῆς συνειδήσεως, οἵτινες ὡς ἄσβεστον πῦρ κατακαίουσιν· « Ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν, καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων (3)». Διὰ τοῦτο ἡ νουθεσία τοῦ σοφοῦ Σειράχ· « Μὴ εἴπῃς, ἥμαρτον, καὶ τί μοι ἐγένετο; ὁ γὰρ Κύριός ἐστι μακρόθυμος, οὐ μή σε ἀνῇ. Μὴ ἄφοβος γίνου προσθεῖναι ἁμαρτίαν ἐφ' ἁμαρτίας, καὶ μὴ εἴπῃς, ὁ οἰκτιρμὸς αὐτοῦ πολύς, τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν μου ἐξιλάσεται· ἔλεος γὰρ καὶ ὀργὴ παρ' αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς καταπαύσει ὁ θυμὸς αὐτοῦ. Μὴ ἀνάμενε ἐπιστρέψαι πρὸς Κύριον, καὶ μὴ ὑπερβάλλου ἡμέραν ἐξ ἡμέρας (4)».

§. 43. Περὶ τῶν μέσων, δι' ὧν ἡ κακὴ συνήθεια τοῦ ἁμαρτάνειν προλαμβάνεται ἢ διορθοῦται.

Ὅταν κακή τις συνήθεια γεννηθῇ εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ διὰ τοῦ χρόνου συμπαγῇ καὶ ταυτισθῇ, οὕτως εἰπεῖν, μετὰ τῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀπαιτεῖται κόπος πολὺς καὶ ἐπιμέλεια, ἵνα ἐξαλειφθῇ καὶ διορθωθῇ· ἀλλ' ὅμως οὐδεμία ὑπάρχει τηλικαύτη συνήθεια, ὥστε νὰ ἦναι ἀδιόρθωτος, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος σπουδαίως ἀποφασίσῃ τὴν διόρθωσιν αὐτῆς. Καὶ εὐκολώτερον μὲν καὶ

(1) Ψαλ. ε΄. 4—6. (2) Ματθ. κε΄. 41. (3) Ματθ. ιγ΄. 42.
(4) Σειρ. ε΄. 4—8.

ἀσφαλέστερον εἶναι ἐάν τις, προλαβὼν, μὴ ἀφήσῃ τελείως τὴν κακὴν συνήθειαν νὰ γεννηθῇ εἰς αὐτόν. Πρὸς τοῦτο μάλιστα χρησιμεύουσι τὰ ἑπόμενα· ά, νὰ συλλογίζηται συνεχῶς καὶ σπουδαίως, πόσον εἶναι καὶ ἐπικίνδυνος καὶ ἐλεεινὴ ἡ κατάστασις τοῦ δεδουλωμένου εἰς φαύλην τινὰ συνήθειαν· διότι ἡ ἐναργὴς ἐπίγνωσις ταύτης ἐμπνέει ἀποστροφὴν ἰσχυρὰν ἀπὸ πάσης φαύλης συνηθείας· β́, νὰ ἐπαγρυπνῇ πάντοτε εἰς τὰς ὁρμὰς καὶ τὰς ὀρέξεις τῆς σαρκὸς, ἵνα μὴ κατισχύσωσι τοῦ πνεύματος, ἀπέχων καὶ ἀπ᾽ αὐτῶν τῶν φαινομένων μικρῶν ἁμαρτημάτων, ὥστε μηδέποτε νὰ συγχωρῇ εἰς ἑαυτὸν ἐν γνώσει κἀνὲν ἄδικον ἢ ἀθέμιτον, ὅσον ἂν κέρδος ἢ ἡδονὴν ἤθελε φέρει· γ́, ἐὰν δὲ ἐξ ἰδίας ἢ ἀλλοτρίας ἐπιθυμίας δελεασθεὶς, πράξῃ τι ἁμάρτημα, νὰ ἀνεγείρηται ταχέως, μηδαμῶς ἀναβάλλων τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Θεὸν, εἰς τὴν χρηστότητα καὶ τὴν ἀρετήν· δ́, νὰ σκέπτηται συχνότερον περὶ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ, παρατηρῶν προσεκτικῶς, μήπως ἐμφιλοχωρῇ εἰς αὐτὸν καμμία προσφιλὴς ἁμαρτία, ἵνα πολεμήσῃ αὐτὴν γενναίως, ἕως οὗ ἐξαλειφθῇ καὶ ἀποσκορακισθῇ ἀπ᾽ αὐτοῦ, ζητῶν εἰλικρινῶς παρὰ τοῦ Θεοῦ, τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, φωτισμὸν καὶ ἀνδρίαν πρὸς τὴν τελείαν κατ᾽ αὐτῆς νίκην· έ, νὰ μὴ ἀφήσῃ ποτὲ τὸν ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ βελτιώσεως ζῆλον νὰ ψυχρανθῇ, γινώσκων, ὅτι αὕτη εἶναι ὁ κυριώτατος τῆς ζωῆς σκοπός. Διὰ τούτων καὶ τῶν τοιούτων δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ φυλαχθῇ ἀπὸ τὰς ἄρκυς τῆς φαύλης συνηθείας. Ἐὰν δὲ ἢ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ κατανοήσῃ, ἢ παρ᾽ ἄλλου τινὸς μάθῃ, ὅτι ἐνυπάρχει ἤδη εἰς αὐτὸν φαύλη τις συνήθεια, καθῆκον σπουδαιότατον ἔχει νὰ ἀγωνισθῇ πάσῃ δυνάμει, ἵνα ἀποβάλῃ ταύτην· καὶ εἰς τοῦτο βοηθοῦσι τὰ ἀκόλουθα·

ά. Νὰ σκεφθῇ ὡρίμως καὶ ἐφ᾽ ἡσυχίας πόσα καὶ πηλίκα ἁμαρτήματα καὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ γεννηθῶσιν ἐκ τῆς τοιαύτης φαύλης συνηθείας, ἐὰν θελήσῃ νὰ ἐμμένῃ εἰς αὐτήν· καὶ ποίαν ζημίαν θέ-

λει φέρει εἰς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν κλῆσιν αὐτοῦ, εἰς τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς, εἰς τὴν ὑπόληψιν, εἰς τὴν ὑγιείαν, ἐν ἑνὶ λόγῳ, εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὴν ψυχὴν, ἐν τῇ παρούσῃ καὶ ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ· καὶ ὅτι τελευταῖον τρέχει μέγαν κίνδυνον νὰ χωρισθῇ διὰ παντὸς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ πάσης μακαριότητος.

ϛ'. Μετὰ τὴν ὥριμον ταύτην καὶ βαθεῖαν σκέψιν πρέπει μετὰ πάσης προθυμίας καὶ σταθερότητος νὰ πράξῃ ὅσα περὶ τῶν πειρασμῶν προεσημειώσαμεν ἤδη, ἀλλὰ τὸ κυριώτατον εἶναι ἡ ἀνδρία καὶ ἡ σταθερότης τῆς ἀποφάσεως. Δι' αὐτῆς πᾶσα συνήθεια νικᾶται καὶ ἀφανίζεται. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ κακὴ συνήθεια, διὰ τοῦ χρόνου εἰς δευτέραν φύσιν μεταβαλλομένη, εὐκόλως καὶ μετὰ τὴν ἀποβολὴν αὐτῆς δύναται νὰ ἀναζήσῃ, ἀνάγκη πᾶσα νὰ προφυλάττηταί τις καὶ νὰ προσέχῃ, νήφων καὶ ἐγκρατευόμενος εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν σωματικῶν ἡδονῶν, καὶ τῆς ἄλλης εὐπαθείας, καὶ περιστέλλων τὴν φαντασίαν ἀπὸ τὰς ἀποπλανήσεις καὶ τὰς θελκτικὰς αὐτῆς εἰκόνας καὶ παραστάσεις, καὶ κρίνων ὀρθῶς πάντα τὰ περὶ αὐτὸν, καὶ ἀποφεύγων ἐν συνειδήσει πᾶσαν σχέσιν καὶ πᾶσαν εὐκαιρίαν, εἰς ἣν εὐκόλως δύναται νὰ κινδυνεύσῃ ἡ ἀρετή. Διὰ τῆς ἠθικῆς ταύτης διαίτης δύναται πᾶς τις τὴν μὲν παλαιὰν συνήθειαν, τὴν πεπαλαιωμένην φύσιν, νὰ ἀποβάλῃ, τὴν δὲ καινὴν ἀναλαβὼν, νὰ στηρίξῃ καὶ νὰ διατηρήσῃ ἀλώβητον ἀπὸ τῶν διαφόρων τῆς συνηθείας προσβολῶν.

§. 44. Περὶ τῆς εὐθύνης ἐπὶ τοῖς ἀλλοτρίοις ἁμαρτήμασι.

Πᾶς ἄνθρωπος, ὡς ὂν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, εἶναι καὶ ὑπεύθυνος διὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ πράξεις ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων· ἀλλὰ πολλάκις δύναται νὰ γένῃ καὶ εἰς τὰ παρ' ἄλλων πραχθέντα ἁμαρτήματα ὑπεύθυνος, καθ' ὅσον ἤθελε γένει συνεργὸς εἰς αὐτά· ἐπειδὴ ὅ,τι πράττει τις δι' ἄλλων, τοῦτο δικαίως κρίνεται ὡς πράξας αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ποικιλοτρόπως δὲ δύναταί τις νὰ συνεργήσῃ εἰς τὴν πρᾶξιν τῶν ἀλλοτρίων ἁμαρτημάτων,

ἐξαιρέτως δὲ, ὅταν αὐτὸς, ἰσχύων πρός τινας, παραγγέλλῃ τὴν παράνομον πρᾶξιν· ἔπειτα, ὅταν συμβουλεύῃ καὶ εὐκολύνῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἁμαρτήματος, δεικνύων τὰ ἀσφαλέστατα μέσα πρὸς αὐτό· καὶ ὅταν προθύμως καὶ δραστηρίως συμπράττῃ πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν, καὶ ἐνισχύῃ τοὺς ἐργαζομένους τὸ κακὸν, καὶ ὅταν παρέχῃ καταφύγιον ἀσφαλὲς καὶ προστασίαν εἰς αὐτοὺς, καίτοι γινώσκων τὸν σκοπὸν αὐτῶν. Συνεργεῖ δ' ὡσαύτως, καὶ ὅταν γίνηται συμμέτοχος τῆς ἐκ τοῦ κακοῦ ὠφελείας, καίτοι μὴ ἀγνοῶν, πόθεν, καὶ πῶς ἐπορίσθη ἡ τοιαύτη ὠφέλεια. Κατὰ πάντα ταῦτα γίνεταί τις συνεργὸς, καὶ ἑπομένως συνυπεύθυνος εἰς τὰ ἀλλότρια ἁμαρτήματα. Ἀλλὰ καὶ ὅταν, γινώσκων καὶ τὸ κακὸν καὶ τὸν ἐργάτην τοῦ κακοῦ, ἀποσιωπᾷ καὶ ἀφίνῃ αὐτὸ νὰ πράττηται ἀκωλύτως, ἐν ᾧ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ τὸ κωλύσῃ, πρὶν γένῃ, ἢ ἀποτρέπων ἀπ' αὐτοῦ τὸν κακοῦργον σπουδαίως, ἢ ἀπειλῶν, ἢ, καὶ ἂν τοῦτο μὴ ἀρκῇ, δηλοποιῶν ἐγκαίρως τὸ κακὸν πρὸς ὃν μελετᾶται νὰ πραχθῇ, ἢ, ἂν ἤδη ἔγινε, δεικνύων τοὺς κακούργους, ἐὰν μένωσιν ἄγνωστοι, ἢ εἰς τὸν ἀδικηθέντα, ἢ εἰς τὴν προσήκουσαν ἀρχήν. Περὶ τοῦ δυναμένου μὲν νὰ πράξῃ τὸ ἕτερον τούτων, ἢ καὶ ἀμφότερα, μὴ πράξαντος δὲ μηδέτερον, ἀναγκαίως εἰκάζεται, ὅτι καὶ εἰς αὐτὸν ἤρεσκε τὸ πραχθέν· καὶ οὕτω φαίνεται οὐχ ἧττον πρὸς τὸν ἀδικηθέντα ἢ πρὸς τὸν ἀδικήσαντα κακῶς διακείμενος. Οὕτως ἐν τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀδίκῳ κατακρίσει πόσαι χιλιάδες ἀνθρώπων ἐγένοντο συνεργοί· καὶ ἑπομένως ὑπεύθυνοι! καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀθωοῦται.

§. 45. Περὶ τῶν θανασίμων ἁμαρτιῶν, καὶ πρῶτον περὶ τῆς ὑπερηφανίας.

Ὅτι ποικίλη διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἁμαρτιῶν ὁμολογεῖται παρὰ πάντων· τινὲς δὲ καὶ θανάσιμοι ὀνομάζονται· διότι ἀποκτείνουσι τὸν ἄνθρωπον, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν κρείττονα καὶ κατὰ Θεὸν βίον, ὅταν κατισχύσωσιν αὐτοῦ· καὶ διότι ὑπάρχουσι

πηγὴ καὶ ῥίζα παμπόλλων ἄλλων ἁμαρτιῶν, αἵτινες λαμβάνουσι τὴν ἀφορμὴν ἐξ αὐτῶν. Τοιαῦταί εἰσιν ἡ ὑπερηφανία, ἡ φιλαργυρία, ἡ ἀκολασία, ὁ φθόνος, ἡ γαστριμαργία, ὁ θυμὸς καὶ ἡ ἀκηδία. Αὗταί εἰσιν ὡς ἑπτακέφαλος ὕδρα, ἥτις καταφθείρει ἀπηνῶς πάντα ἄνθρωπον, ὅστις ἤθελεν ἔχει τὴν δυστυχίαν νὰ προσπελάσῃ καὶ νὰ ἐμπέσῃ εἰς τοὺς ὄνυχας αὐτῆς.

Καὶ *ὑπερηφανία* μὲν εἶναι ἡ ἐκ πολλῆς αὐταρεσκείας ὑπερβολικὴ σπουδὴ εἰς τὸ νὰ περιποιήσῃ τις εἰς ἑαυτὸν παντοιοτρόπως ὑπεροχήν τινα καὶ διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἄλλων. Ὁ ἄνθρωπος ἔλαβε παρὰ τοῦ Θεοῦ πολλὰ χαρίσματα καὶ ποικίλας δυνάμεις, αἵτινες διὰ τῆς ἀσκήσεως γίνονται χρησιμώτεραι καὶ τελειότεραι· ταῦτα δὲ δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι καὶ εἰς κατόρθωσιν τῆς ἀρετῆς, ἢ ὠφέλειαν τῆς ἀνθρωπότητος, καθὼς καὶ εἰς βλάβην τούτων ἀμφοτέρων. Ὀφείλει ἄρα πᾶς τις νὰ φροντίζῃ ἐπιμελῶς, ἔνθεν μὲν, ἵνα ἀναπτύξῃ κατὰ τὸ δυνατὸν ταῦτα, καὶ μεταχειρίζηται πρὸς τὸ ἀγαθόν· ἔνθεν δὲ, ἵνα μηδὲν τούτων μηδέποτε μεταχειρισθῇ πρὸς ζημίαν τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ εἰς μὲν τὸν οὕτως πράττοντα παρακολουθεῖ τιμὴ, εὔνοια, καὶ διάκρισις ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, καὶ χωρὶς αὐτὸς νὰ ζητῇ ταῦτα· ὁ δὲ μὴ πράττων οὕτως, εἶναι ἀνάξιος τῆς τοιαύτης τιμῆς καὶ εὐνοίας καὶ διακρίσεως, τὴν ὁποίαν σφοδρῶς ἐπιθυμεῖ καὶ ζητεῖ· καὶ ἄν ποτε δολίως ἁρπάζῃ ταῦτα, εἶναι μόνον κατ' ἐπιφάνειαν, σέβας δὲ ἀληθὲς, καὶ εὔνοια καὶ κλίσις τῶν καρδιῶν δίδονται ἐλευθέρως καὶ ἀκαταναγκάστως εἰς ἐκεῖνον μόνον, τὸν ὁποῖον γινώσκομεν, ὅτι ἔχει ἐσωτερικὴν ἀξίαν καὶ μέγεθος καὶ ἀγαθότητα.

Διακρίνεται δὲ μάλιστα ὁ ὑπερήφανος ἐκ τῶν ἀκολούθων· ά, πανταχοῦ ἐπιδεικνύει τὴν ἰδίαν φαινομένην ἢ καὶ πραγματικὴν ἀξίαν καὶ ὑπεροχὴν, ζητῶν νὰ ἐγείρῃ θαυμασμὸν εἰς τοὺς ὁρῶντας καὶ ἀκούοντας, καὶ ἐκβιάσῃ τρόπον τινὰ τὸν ἔπαινον αὐτῶν· β', πανταχοῦ παρεισδύει, ποτὲ μὲν διὰ χαμερποῦς κολακείας, ποτὲ δὲ καὶ διὰ βίας, ὅπου πρόκειται περὶ πρωτείων, ἢ ἄλλης

τινὸς διακρίσεως· τοὺς δὲ μὴ προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἢ μὴ προθύμως χαριζομένους, ἢ εἰς τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ ἐναντιουμένους καταφρονεῖ, καὶ ὑβρίζει, καὶ κακῶς μεταχειρίζεται. γ', Εἶναι δὲ καὶ καυχηματίας ἐξ ἀλαζονείας, καὶ φιλόνεικος ἐξ αὐθαδείας, καὶ θρασὺς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις, καὶ ἐκφαυλιστὴς τῶν ἄλλων, καὶ ὑποκριτὴς, καὶ πρὸς πᾶσαν ἀλλοτρίαν δόξαν ἀνενδότως ἀνθίσταται. Ἐν συντόμῳ δὲ, ὁ ὑπερήφανος εἶναι τὰ πάντα μόνος αὐτὸς εἰς ἑαυτόν· φρονεῖ, ὅτι μόνος αὐτὸς ἐννοεῖ τὰ πάντα ἀκριβέστερον παρὰ τοὺς ἄλλους, μόνος αὐτὸς γινώσκει ὀρθότερον τὰ πάντα, μόνα τὰ ἑαυτοῦ ἔργα εἰσὶν ἀλανθάστως ἐπινενοημένα· διὸ καὶ οὐδαμῶς ἀνέχεται νὰ παραγνωρισθῇ ὑπό τινος ἡ ὑπεροχὴ αὐτοῦ, ἢ νὰ διακοπῇ κἄποτε, ἢ νὰ ἀντείπῃ τις, ἢ νὰ πράξῃ ἐναντίον τῆς γνώμης αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξάπτεται ὅλος, ὡς ὑπερφίλαυτος, καὶ μηδὲν ἄλλο συλλογιζόμενος ἢ ζητῶν, ἢ, πῶς νὰ φανῇ πανταχοῦ μέγας καὶ πολύς. Ἐκ τούτων φαίνεται καθαρῶς, ὁποία διαστροφὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι ἡ ὑπερηφανία! διαστροφὴ καὶ εἰς τὸ φρονεῖν καὶ εἰς τὸ πράττειν· διότι τοῦ φρονήματος ἡ διαστροφὴ ἐπιφέρει καὶ τὴν τοῦ πράττειν διαστροφὴν, καθὼς καὶ τοὐναντίον, ἡ διεστραμμένη διαγωγὴ διαστρέφει καὶ τὸ φρόνημα, καὶ οὕτως ἐμπίπτει πολλάκις ὁ ἄθλιος ἄνθρωπος εἰς ταράχων λαβύρινθον, ἐξ οὗ μόλις δύναται νὰ εὕρῃ τινὰ διέξοδον.

§. 46. Διὰ ποῖα πράγματα ὑπερηφανεύεταί τις;

Πολλὰ καὶ διάφορά εἰσιν ἐκεῖνα, ἐφ' οἷς δύναται ὁ ἀπερίσκεπτος ἄνθρωπος νὰ ὑπερηφανευθῇ· ποῦ μὲν, τὰ πνευματικὰ χαρίσματα· ποῦ δὲ, ἰδία τις ἕξις καὶ ἱκανότης· ἀλλαχοῦ δὲ, τὸ τοῦ σώματος κάλλος, ἡ ῥώμη, ἡ εὐφυΐα· πολλάκις δὲ, καὶ τὰ τυχηρὰ ἀγαθὰ, πλοῦτος, εὐγένεια· προγόνων λαμπρότης κ.τ.λ. Ἀλλ' ὅμως πόσον ὀλίγον δικαιοῦται νὰ ὑψηλοφρονῇ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, ἢ νὰ καταφρονῇ τοὺς ἄλλους! ἐπειδὴ τί ἄλλο εἰσὶ ταῦτα πάντα, εἰ μὴ δῶρα τῆς τοῦ Θεοῦ εὐμε-

νοῦς προνοίας καὶ πατρικῆς ἀγάπης; ἢ ποῖον ἐξ αὐτῶν εἶναι ἔργον ἡμέτερον ἢ σταθερὰ ἰδιοκτησία; Ἐδόθησαν δὲ εἰς ἡμᾶς, ἵνα μεταχειριζώμεθα ταῦτα ὀρθῶς πρὸς τὸ ἀγαθὸν, καὶ εἴμεθα ὑπεύθυνοι περὶ τῆς καλῆς ἢ κακῆς αὐτῶν χρήσεως. Διὰ τοῦτο λέγει ἡ Γραφή· « Τί δὲ ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών (1) »; Ἐκτὸς δὲ τούτου εἰσὶ καὶ τοσοῦτον ἐπισφαλῆ τὰ πλεῖστα τούτων, ὥστε κατὰ πᾶσαν ὥραν ἐνδέχεται καὶ νὰ τὰ ἀφαιρεθῶμεν· κἂν μέχρι τέλους τοῦ παρόντος βίου διαμείνωσι, τότε ὅμως ἀνάγκη πᾶσα νὰ τὰ ἐγκαταλείψωμεν, ἢ μᾶλλον νὰ ἐγκαταλείψωσι ταῦτα ἡμᾶς. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ἤδη ἡ μωρία τῆς ὑπερηφανίας· δείκνυται δηλαδὴ, ὅτι εἶναι ά, ἀληθὴς πώρωσις τοῦ νοός· β', ἄγνοια τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ φυσικῆς ἐξαρτήσεως, καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου· καὶ γ', ἀπρεπὴς καὶ ἄτοπος διαγωγὴ πρὸς τὸν Θεὸν, πρὸς ἑαυτὸν, καὶ πρὸς τὸν πλησίον, ἐκ τῆς εἰρημένης πωρώσεως καὶ τῆς ἀγνοίας γεννωμένη. Ὅπου ἅπαξ ὑπερισχύσῃ ἡ ὑπερηφανία, διαστρέφει καὶ φρόνημα, καὶ λόγους, καὶ πράξεις, καὶ ὅλον τὸν ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο λέγεται, ὅτι « Μισητὴ ἔναντι Κυρίου καὶ ἀνθρώπων ὑπερηφανία (2) »· καὶ ὅτι « Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν (3) ». Διὰ τοῦτο ὁ Κύριος ἡμῶν κατέκρινεν αὐστηρῶς πανταχοῦ ταύτην, διδάσκων τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἵνα μὴ ὑψηλοφρονῶσι, λέγων, ὅτι· « Ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐκ εἰσελεύσεσθε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται, ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται (4) ».

§. 47. Ὅτι ἁμαρτάνει θανασίμως ὁ ὑπερήφανος· καὶ ποῖον τὸ πρέπον εἰς τὸν ἄνθρωπον φρόνημα.

Ὅταν ἡ ὑπερηφανία κατασταθῇ ἕξις εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ δι' αὐτὴν πρὸς μὲν τοὺς ἀνθρώπους φέρηται βαρὺς καὶ τραχὺς,

(1) Α'. Κορ. δ'. 7. (2) Σειρὰχ ι. 7. (3) Πετρ. Α'. ἐπιστ. ε. 5. (4) Λουκ. ιδ'. 11. Ματθ. ιη'. 4.

πρὸς δὲ τὸν Θεὸν ψυχρὸς καὶ ἀδιάφορος, ὁμολογεῖται παρὰ πάντων, ὅτι εἶναι ἁμαρτία μεγάλη καὶ ἀσύγγνωςος· ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίθετος πρὸς τὴν ὑπερηφανίαν χαμέρπεια, ὡς ἐξευτελισμὸς τῆς ἰδίας ἀξίας, εἶναι οὐχ ἧττον φευκτέα. Ἡ δὲ λογικὴ μετριοφροσύνη πρὸς τὴν μεταχείρισιν καὶ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ πλησίον, εἶναι τὸ πρέπον εἰς τὸν ἐνάρετον ἄνθρωπον φρόνημα, καὶ στηρίζεται εἰς τὴν ὀρθὴν γνῶσιν, καὶ καθαρὰν φιλαλήθειαν, ἀπέχουσα ἐπίσης καὶ τῆς ἀλαζόνος ὑψηλοφροσύνης, καὶ τῆς χαμερποῦς κολακείας καὶ δουλοφροσύνης. Ὁ μετριόφρων βαδίζει πάντοτε ἡσύχως τὸν δρόμον αὐτοῦ, ἐπιμελούμενος νὰ γίνηται χρήσιμος εἰς τὸ ἀγαθὸν, καὶ νὰ πράττῃ αὐτὸ, ὅπου καὶ ὅσον δύναται, χωρὶς νὰ ζητῇ μετὰ βίας καὶ παραγκωνισμοῦ τῶν ἄλλων ἀξιώματα καὶ τιμάς· καὶ ἄν ποτε ζητήσῃ τι μετὰ τῆς πρεπούσης κοσμιότητος, παρατηρεῖ πρότερον, ἂν δύνηται νὰ βαστάσῃ τὸ βάρος αὐτοῦ, καὶ οὔτε ζητεῖ, οὔτε ἐπιχειρίζεταί τι ἀνώτερον τῶν ἰδίων δυνάμεων· ὅ,τι δὲ ἀναλάβῃ, πιστῶς καὶ τιμίως ἐνεργεῖ, μηδόλως εἰς τοὺς ἐπαίνους ἢ τοὺς ψόγους τῶν ἀνθρώπων ἀποβλέπων· καὶ ἄλλως δὲ, οὐδὲν πλειότερον δεικνύει ἑαυτὸν, ἢ ὅ,τι πραγματικῶς ὑπάρχει, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Τὴν δὲ λογικὴν ταύτην μετριοφροσύνην, ἥτις ἁρμόζει εἰς τὸν ἐνάρετον καὶ συνετὸν ἄνθρωπον, δύναται πᾶς τις νὰ ἀποκτήσῃ· ά, ἐὰν συνεχῶς ἀναλογίζηται τὴν τελείαν ἡμῶν ἐξάρτησιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Πόθεν ἔχομεν πάντα, ὅσα ἔχομεν, ἢ ὅ,τι εἴμεθα; καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμη τῇ ὥρᾳ τί ἠθέλαμεν γενῆ, ἂν ὁ Θεὸς ἐσήκονεν ἀφ' ἡμῶν τὴν κραταιὰν καὶ πατρικὴν αὐτοῦ χεῖρα; Πόσον εἶναι ὁ ἄνθρωπος μηδὲν χωρὶς τοῦ Θεοῦ! β', Ἐὰν ἐκτιμᾷ ὀρθῶς καὶ ἀπροκαταλήπτως τὴν ἀνθρωπίνην μεγαλειότητα, τοὺς ἐπαίνους καὶ τὰς τιμάς. Τί εἶναι πάντα ταῦτα ὀρθῶς ἐξεταζόμενα καὶ κρινόμενα; μικρᾶς μὲν ἀξίας πάντα, ἀβέβαια δὲ, καὶ ὀλιγοχρόνια, καὶ οὐδὲν ὠφελοῦσιν, ὅταν ἡ πρόσκαιρος ἡμῶν ζωὴ φθάσῃ εἰς τὸ τέρμα αὐτῆς, καὶ οὐδεὶς φρόνιμος δύναται νὰ στηρίξῃ ἐπ' αὐτὰ τὴν ἑαυτοῦ πεποίθησιν. γ', Ἐὰν παραβάλ-

λή συνεχῶς τὴν παροῦσαν αὐτοῦ ἠθικὴν κατάστασιν πρὸς ἐκείνην, εἰς ἣν πρέπει νὰ φθάσῃ διὰ τῶν πρὸς τοῦτο δωρηθέντων ἡμῖν χαρισμάτων τῆς θείας προνοίας. Πόσον ἀπέχει ἔτι μακρὰν ἀπ' αὐτῆς! δ', Ἐὰν παραβάλλῃ συνεχῶς ἑαυτὸν πρὸς ἄλλους, οἵτινες διὰ τῶν αὐτῶν, ἢ καὶ μικροτέρων, χαρισμάτων προέβησαν πολὺ μακρότερον εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτῶν τελειότητα διὰ τῆς περισσοτέρας ἐπιμελείας καὶ τῆς ἐπιμόνου ἀσκήσεως. ε', Ἐὰν τελευταῖον θεωρῇ προσεκτικῶς, καὶ χωρὶς φιλαυτίας, τὴν ἰδίαν ἀτέλειαν, καὶ τὴν χρείαν ἀλλοτρίας συνδρομῆς καὶ ὑποστηρίξεως. Πόσον ἀκόμη βραδὺς καὶ νωθρὸς εἶναι εἰς τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ καὶ ἠδύνατο, καὶ καιρὸν ἔλαβε νὰ πράξῃ, ἂν μόνον εἶχε καὶ τὴν θέλησιν νὰ μεταχειρισθῇ τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὸν καιρὸν πρεπόντως. Ὅσῳ σπουδαιότερον καὶ συχνότερον ἀναλογίζεται ταῦτα, τοσοῦτον αἱ ὑπερήφανοι πτέρυγες τῆς φαντασίας, καταπίπτουσαι, φέρουσιν αὐτὸν εἰς τὴν εἰρημένην μετριοφροσύνην καὶ ταπείνωσιν.

§. 48. Περὶ τῆς φιλαργυρίας.

Ἐκ τῆς πρώτης σχεδὸν ἀρχῆς τοῦ βίου μανθάνει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ἔχει χρείαν πολλῶν πραγμάτων, ἵνα διατηρήσῃ τὴν ζωὴν, καὶ ἵνα ζῇ εὐχαρίστως. Τὰ δὲ πρὸς τοῦτο συντελοῦντα ὀνομάζονται ἀναγκαῖα τοῦ ζῆν, καὶ ἡ ἀφθονία αὐτῶν καθολικώτερον λέγεται πλοῦτος. Ὑπάρχει δὲ φυσική τις ὁρμὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ αὕτη κατὰ θείαν ἐξ ἅπαντος οἰκονομίαν, εἰς τὸ ζητεῖν καὶ πορίζεσθαι ἐκ τῶν τοιούτων οὐ μόνον ὅσα εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον ἀρκοῦσιν, ἀλλὰ καί τινα ἀφθονίαν αὐτῶν, ἵνα μὴ κινδυνεύσῃ ποτὲ νὰ ὑποπέσῃ εἰς ἔνδειαν, ὡς μὴ ἔχων πάντοτε τὸν καιρὸν καὶ τὴν δύναμιν νὰ πορίζηται ταῦτα. Ἐν ὅσῳ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος, ἀκολουθῶν τὴν ἔμφυτον ταύτην ὁρμὴν μετὰ συνέσεως, δὲν διάγει τὰς ἡμέρας αὐτοῦ ἀργὸς καὶ ἀμέριμνος, ἀλλὰ μεριμνᾷ καὶ ἀγωνίζεται νὰ συλλέξῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν καὶ εὐημερεῖν ἀναγκαῖα ἐντὸς τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐκτελεῖ καθῆκον

σπουδαιότατον. Ἐὰν δὲ ἀκολουθῇ τυφλῶς τὴν ὁρμὴν ταύτην, καὶ ἀνενδότως ἀγωνίζηται εἰς ἀποθησαύρισιν τῶν τοιούτων, μηδόλως εἰς τὸ δίκαιον ἢ εἰς τὸ ἄδικον προσέχων, τότε γίνεται ὁ λεγόμενος πλεονέκτης καὶ φιλάργυρος· καὶ ἡ τοιαύτη ἀκόρεστος σπουδὴ πρὸς τὴν κτῆσιν καὶ κατοχὴν τῶν εἰς τὸ ζῆν ἐπιτηδείων, πλεονεξία, καὶ εἰδικώτερον, φιλαργυρία. Λαμβάνει δὲ καὶ ὀνόματα διάφορα κατὰ τοὺς διαφόρους τρόπους, ἐν οἷς δηλοῦται· οἷον, ἐὰν μὲν ὁ πορισμὸς αὐτῶν γίνηται μετὰ δειλίας καὶ μικροψυχίας, χωρίς τινος ἀνέσεως, καὶ ὅπου, κατὰ τοὺς ἀνθρωπίνους λογισμούς, οὐδεὶς φαίνεται κίνδυνος, κυρίως δέ, ἐὰν γίνηται μετά τινος δυσπιστίας εἰς τὴν πατρικὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, τότε ὀνομάζεται ἐναγώνιος μέριμνα περὶ τοῦ πλούτου. Ἐὰν δὲ ἐξ ἀπληστίας μηδὲν ὅριον τίθηται εἰς τὸν πορισμὸν αὐτῶν, λέγεται πλεονεξία· φιλαργυρία δὲ ἰδίως, ὅταν κυριώτατον ἀντικείμενον τοῦ πορισμοῦ ὑπάρχῃ τὸ χρυσίον καὶ τὸ ἀργύριον, ὡς ἀντικαθιστῶν πᾶν ἄλλο μέσον τοῦ ζῆν· καὶ ὅταν πρὸς ἄμετρον καὶ ἄδικον κέρδος ἐκ τοῦ δανείσματος τοῦ ἀργυρίου ἀφορᾷ, τοκογλυφία· γλισχρότης δὲ πάλιν, ὅταν τὸ πορισθὲν κατέχῃ οὕτως, ὥστε οὐδ' αὐτὸς πλέον τολμᾷ νὰ ἐγγίξῃ πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ χρείας, οὔτε εἰς ἄλλου χρείας συγχωρεῖ νὰ δαπανηθῇ, ὅταν ὑψηλότερα καθήκοντα καὶ δικαιοσύνης καὶ φιλαδελφίας ἀπαιτῶσι. Ῥυπαρία δὲ τέλος καὶ μικρολογία ὀνομάζεται ἡ ἀκόρεστος ἐπιθυμία τοῦ πλουτισμοῦ, ὅταν τις καταφεύγῃ εἰς ἀπρεπῆ καὶ οὐτιδανὰ τεχνάσματα καὶ φειδωλίας αἰσχρὰς καὶ γελοίας, ἵνα τὸ πολὺ αὐξήσῃ ἔτι πλειότερον.

§. 49. Περὶ τῶν ἐκ τῆς φιλαργυρίας κακῶν.

Ὁ μακάριος Παῦλος διδάσκει, ὅτι ἡ φιλαργυρία εἶναι ῥίζα πάντων τῶν κακῶν ἐν γένει (1)· ἐπειδὴ ἐξ αὐτῆς προέρχεται ά, ἡ σκληροκαρδία καὶ ἀσπλαγχνία πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην

(1) Α'. Τιμ. ς'. 9.

δυστυχίαν· 6', ἡ παντὸς εἴδους ἀδικία· γ', ὁ δόλος καὶ ἡ ἀπάτη· δ', ἡ ἀπιστία καὶ προδοσία, ὅπου ὑποφαίνεται κέρδους τινὸς ἐλπίς· ε', ἡ ὀλιγωρία τοῦ ἰδίου προσώπου πρὸς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ τελειότητα· ς', ἡ εἰς τὸν Θεὸν ἀσέβεια· ζ', ἡ τελεία ἐξαχρείωσις. Ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ ἀνθρώπου ὑγιείαν ὑποσκάπτει καὶ καταστρέφει διὰ τῆς ἀδιαλείπτου μερίμνης καὶ ἀγωνίας, καὶ μάλιστα διὰ τῆς ὀδυνηρᾶς λύπης, ὅταν αἱ τοῦ φιλαργύρου ἐλπίδες ματαιῶνται, καὶ τὰ κερδοσκοπικὰ σχέδια ἀποτυγχάνωσιν. Ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς διδάσκει τὴν ἀλήθειαν ταύτην, λέγων ἐν τῇ περὶ τοῦ σπορέως παραβολῇ, ὅτι αἱ περὶ τῶν γηΐνων πραγμάτων καὶ τῆς δολερᾶς τοῦ πλούτου περιουσίας φροντίδες, καταπνίγουσαι τὸν σπόρον τοῦ θείου λόγου, ἄκαρπον αὐτὸν ἀποφαίνουσιν· ἐν δὲ τῇ περὶ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου ἐδήλωσε τὴν ἐξ αὐτῆς σκληροκαρδίαν καὶ ἀναισθησίαν πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων δυστυχίαν, προστιθεὶς καὶ τὴν ἀξιοσημείωτον παραίνεσιν· « Ὁρᾶτε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας, ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστι ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ (1)». Προσέθηκε δὲ καὶ τὴν παραβολὴν τοῦ ἄφρονος πλουσίου, ὅστις, ἐν ᾧ διελογίζετο νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ πλατύνῃ τὰς ἀποθήκας, ἵνα ἀποθέσῃ εἰς αὐτὰς τὴν περιουσίαν τῶν ἀγαθῶν, ἤκουσε τὴν οὕτω τρομερὰν, ὅσον καὶ ἀπροσδόκητον φωνὴν τοῦ Θεοῦ, λέγουσαν· « Ἄφρον! ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται (2)»; Ἐν γένει δὲ, ἡ ἀδιάκοπος σπουδὴ πρὸς τὴν τοῦ πλούτου ἀπόκτησιν κωλύει μάλιστα τὴν τοῦ κρείττονος ἀγαθοῦ ἀπόλαυσιν, καὶ τὴν φιλαδελφίαν, καὶ τὴν δικαιοσύνην· διότι ὁ πλοῦτος ἔχει ἰδίαν τινὰ μαγικὴν δύναμιν, δι' ἧς ὅσῳ μᾶλλον αὐξάνει, τοσούτῳ περισσότερον διψῆται καὶ ζητεῖται, ἐξαπατῶν καὶ δεσμεύων τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν. Ἀφ' οὗ δὲ ἅπαξ καθυπο-

(1) Λουκ. ιϐ'. 15. (2) Λουκ. ιϐ'. 20.

δουλώση τὸν ἄνθρωπον ἡ τοῦ πλουτεῖν ἐπιθυμία, οὐδὲν ἄλλο πλέον δύναται οὔτε νὰ ἀκούσῃ, οὔτε νὰ συλλογισθῇ, οὔτε νὰ ἐπιθυμήσῃ, εἰ μὴ πῶς τὸ πολὺ νὰ κάμῃ πλειότερον. Εἰς τοῦτο προσφέρει καὶ θυσιάζει ὅλον ἑαυτὸν, ἀνήσυχος διὰ παντὸς καὶ ἀκόρεστος διαμένων, μέχρις οὗ ἡ ἐπιθυμία καταξηράνῃ καὶ καταστρέψῃ ὅλην αὐτοῦ τὴν ζωήν. Διὰ τοῦτο ὁ θεῖος Παῦλος ὀνομάζει τὴν φιλαργυρίαν εἰδωλολατρείαν, καὶ εἰδωλολάτρην τὸν πλεονέκτην (1), καὶ παραγγέλλει τοῖς πλουσίοις « Μὴ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν· ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς, εὐμεταδότους εἶναι κ.τ.λ (2) ». Ἀλλὰ καὶ μωρία καὶ ἀφροσύνη ὄντως ἀποδεικνύεται ἡ ἀκόρεστος φιλαργυρία· διότι πείθει τὸν ἄνθρωπον τοῦ μὲν κρείττονος νὰ καταφρονῇ, εἰς δὲ τὸ χεῖρον νὰ προσκολλᾶται, ἐξυβρίζων ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, καὶ τὸ μὲν ὕψιστον ἀγαθὸν, τὸν Θεὸν, κατώτερον τῶν ματαίων πραγμάτων τοῦ κόσμου νομίζων, πολλὰς δὲ καὶ ποικίλας πρὸς τὸ ὁμόφυλον ἀδικίας κατεργαζόμενος.

§. 50. Ἡ ἁμαρτία τῆς φιλαργυρίας, καὶ οἱ διάφοροι αὐτῆς βαθμοί.

Ἡ ἁμαρτία τῆς φιλαργυρίας ὅσῳ περισσότερον παραφέρει τὸν ἄνθρωπον εἰς λήθην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς ὀλιγωρίαν ἑαυτοῦ καὶ τῶν σπουδαιοτέρων αὐτοῦ καθηκόντων, καὶ εἰς ἀσπλαγχνίαν καὶ ἀδικίαν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, τοσοῦτον εἶναι βαρυτέρα καὶ μεγαλητέρα. Καὶ πρῶτος μὲν βαθμὸς τῆς φιλαργυρίας εἶναι, ὅταν ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν συνήθη φροντίδα καὶ φιλοπονίαν, ἥτις εἶναι παντὸς ἀνθρώπου καθῆκον πρὸς πορισμὸν τῶν ἀναγκαίων εἰς τὸν βίον πραγμάτων, διανοῆται παντοίους δόλους καὶ τεχνάσματα, ἵνα πληθύνῃ τὴν περιουσίαν. Ἀνώτερος δὲ βαθμὸς αὐτῆς εἶναι, ὅταν καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν απο-

(1) Ἐφ. ἑ. 5. (2) Α'. Τιμ. ς'. 17—19.

στερῇ τῶν πρὸς τροφὴν τοῦ σώματος καὶ περίθαλψιν ἀναγκαίων, καὶ τῶν πρὸς καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος, ἀφορῶν μόνον εἰς τὴν τῶν ὑπαρχόντων αὔξησιν. Τρίτος δὲ καὶ ὑψηλότερος βαθμὸς εἶναι, ὅταν καὶ κακοτεχνίας ἐφευρίσκῃ, καὶ ἀδικῇ δολιευόμενος, καὶ κλέπτων καὶ ἀπατῶν, ἵνα σφετερισθῇ τὰ ἀλλότρια. Ὁ δὲ ὕψιστος αὐτῆς βαθμὸς εἶναι, ὅταν πᾶν ὅσιον ἢ βέβηλον μέσον πλουτισμοῦ καθίσταται εἰς αὐτὸν ἀδιάφορον.

Ἀλλ' ὅμως πολλάκις καὶ ὁ ῥυπαρώτατος τῶν φιλαργύρων, ἀγωνιζόμενος νὰ καλύψῃ τὸ τῆς κακίας αὐτοῦ αἶσχος, καταφεύγει εἰς σοφίσματα, λέγων· ά, καθῆκον καὶ θεία παραγγελία εἶναι νὰ φροντίζῃ ἕκαστος περὶ τῆς ἑαυτοῦ οἰκίας· « Εἴ τις, λέγει ὁ θεῖος Παῦλος, τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων (1)». Ἐγὼ ἄρα, φροντίζων περὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ οἴκου μου, οὐδὲν ἄλλο πράττω, ἢ ὅ,τι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ παραγγέλλει. 6', Ἡ ἀσωτεία καὶ ἀσυλλόγιστος διασκόρπισις τῶν χρημάτων εἶναι κλοπὴ καὶ ἁμαρτία. Εἶμαι ἄρά γε ἀξιόμεμπτος, διότι δὲν θέλω νὰ ἦμαι τοιαύτης ἁμαρτίας ἔνοχος; γ', Ἡ φρόνησις ὑπαγορεύει νὰ ἐναποθέτῃ τις ἐκ προνοίας εἰς μελλούσας καὶ ἐνδεχομένας ἀνάγκας μέρος τῆς οὐσίας, καὶ εἶναι μωρία τὸ διάγειν παντάπασιν ἀμερίμνως· καὶ τοιοῦτος μωρὸς δὲν θέλω νὰ φανῶ ἐγώ. δ', Ἡ οἰκονομία εἶναι πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἀσφαλὲς καταφύγιον, καὶ εἰς τὴν ὑγιείαν τοῦ ἀνθρώπου ὠφέλιμος· ἐν ᾧ οἱ ἄσωτοι ἐπισπῶσι μυρίας θλίψεις, καὶ τὴν ζωὴν αὐτῶν φθείρουσι πρὸ καιροῦ. Διὰ τῆς οἰκονομίας ἐγὼ εἶμαι εὐτυχής. έ, Τελευταῖον πᾶς τις φυλάττει τὰ ἑαυτοῦ, καὶ ζητεῖ τὴν ἰδίαν ὠφέλειαν· δὲν ἔχω ἄρά γε καὶ ἐγὼ τὸ αὐτὸ δικαίωμα; Οἱ τοιοῦτοι λόγοι, ὀρθῶς μὲν ἐννοούμενοι, εἰσὶ τῷ ὄντι καὶ φρόνιμοι καὶ κανόνες ἠθικοί, ἀλλ' ὁ φιλάργυρος κακῶς αὐτοὺς καὶ ἐκλαμβάνει καὶ ἐξηγεῖ. Μωρία ἀναμφιβόλως, καὶ ἀδικία οὐ μικρὰ καὶ

(1) Α'. Τιμ. ἑ. 8.

πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς οἰκείους εἶναι τὸ ἀμερίμνως διάγειν, καὶ μηδένα δίκαιον καὶ ἔντιμον πορισμὸν ζητεῖν, ἢ τὸ διασκορπίζειν ἀσώτως τὰ πορισθέντα· διότι καὶ αὐτὸς καὶ οἱ οἰκεῖοι ἐμπίπτουσιν οὕτω εἰς θλίψεις καὶ ἀνάγκας· ἀλλὰ πόσον ἀπέχουσι ταῦτα ἀπὸ τῆς τῶν φιλαργύρων ἐναγωνίου καὶ ἀδιαλείπτου μερίμνης. Μεταξὺ τῶν δύω τούτων ὑπερβολῶν ὑπάρχει ἡ χρυσῆ μετριότης, καὶ εἰς αὐτὴν ἁρμόζουσιν οἱ εἰρημένοι λόγοι· τὰς δὲ μωρὰς ἐπιθυμίας καὶ τοὺς ἀγῶνας τοῦ φιλαργύρου οὐδαμῶς δικαιοῦσι. « Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν, » λέγει ὁ Χριστός (1).

§. 51. Πῶς διορθοῦται ἡ φιλαργυρία.

Τὸ τῆς φιλαργυρίας κακὸν δὲν εἶναι ἀθεράπευτον, ἐὰν μόνον θελήσῃ τις νὰ μεταχειρισθῇ τὰ πρόσφορα εἰς τοῦτο μέσα· καὶ πρῶτον μὲν νὰ ἐνθυμῆται συνεχῶς τὰ ἐκ ταύτης γεννώμενα εἰς τοὺς ἀνθρώπους κακά· δεύτερον δὲ, νὰ συλλογίζηται συχνότερον τὸ ἄστατον καὶ ἀβέβαιον τῶν πραγμάτων, εἰς ἃ ἔχει τὴν πεποίθησιν αὐτοῦ ὁ πλεονέκτης. Πλουσιώτατος ἦτον ὁ Ἰὼβ, ἀλλ' ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ στερηθεὶς πάντων, ἔμεινε πενέστατος. Διὰ τοῦτο λέγει ἡ Γραφή· « Πλοῦτος ἐὰν ῥέῃ, μὴ προστίθεσθε καρδίαν ». Τρίτον, νὰ παραβάλλῃ συνεχῶς τὸ, τί δύναται νὰ δώσῃ ὁ κόσμος πρὸς ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπαγγέλλεται ὁ Θεὸς, ἐὰν ζῶμεν κατὰ τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα, ὡς τέκνα χρηστὰ καὶ εὐπειθῆ· τέταρτον, νὰ ἀποκτᾷ γνῶσιν ἐναργῆ τῆς πατρικῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας. Ἐάν τις μὴ θέλῃ νὰ διάγῃ ἀργὸς, ἀλλὰ, μετερχόμενος τίμιόν τι ἐπάγγελμα, ἐκτελῇ πιστῶς καὶ εὐσυνειδήτως τὰ ἔργα αὐτοῦ, οὐδέποτε ἐγκαταλείπεται ὑπὸ τῆς πατρικῆς αὐτοῦ προνοίας. Τελευταῖον δὲ, νὰ γυμνάζῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν δραστήριον ἀδελφικὴν ἀγάπην. Πολλάκις ὁ

(1) Ματθ. ς'. 33.

φιλάργυρος εἶναι σκληρὸς καὶ ἄσπλαγχνος, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ θεωρήσῃ ἐκ τοῦ πλησίον, ἢ δὲν ἐπειράθη τῆς ἀνθρωπίνης δυστυχίας, ἢ διότι δὲν ᾐσθάνθη πόσῳ μακαριώτερον εἶναι τὸ διδόναι μᾶλλον, ἢ λαμβάνειν. Διὰ τοῦτο παραγγέλλει ὁ Κύριος ἡμῶν· « Δότε ἐλεημοσύνην· ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς (1) ». Ἵνα δὲ θεραπευθῇ ἐντελῶς τὸ κακόν, πρέπει νὰ προσβάλληται εἰς τὴν ῥίζαν αὐτοῦ. Εἰσὶ δὲ ῥίζαι τῆς φιλαργυρίας α', φόβος ἐνδείας καὶ ἀνάγκης· β', ὑπέρμετρος ἀγάπη καὶ μέριμνα περὶ τῶν οἰκείων· γ', πολλάκις δὲ καὶ ζῆλος μάταιος, ἵνα ἐξισωθῇ πρὸς ἄλλους τινὰς εἰς τὴν περιουσίαν. Ἐξ οἱασδήποτε ἄρα ῥίζης φύεται ἡ φιλαργυρία, ταύτην καὶ πρέπει κατὰ πάντα τρόπον νὰ ἀνασπᾷ καὶ νὰ ἀνακόπτῃ· διότι, ἐκκοπείσης ταύτης, καὶ τὰ κακὰ βλαστήματα θανατοῦνται· ἐὰν δὲ ἡ ῥίζα μένῃ, ματαίως μοχθεῖ τις νὰ κωλύσῃ τὰ κακὰ βλαστήματα.

§. 52. Περὶ ἀκολασίας.

Καθ' ὅλην τὴν κτίσιν, ὅπου εἶδός τι ζωῆς ὑπάρχει, συνυπάρχει μετ' αὐτῆς καὶ ὁρμή τις γεννητική. Αὕτη ἐνεφυτεύθη καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τοῦ πανσόφου δημιουργοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλάνθρωπον σκοπόν, ἵνα συντηρῆται ἐπὶ τῆς γῆς ἡ ἀνθρωπότης, ἀνακαινιζομένων διὰ τῆς γεννήσεως ἀδιαλείπτως τῶν προσώπων, ἅτινα ζῶσι μόνον προσκαίρως, καὶ καθ' ἑκάστην ἀφανίζονται ὑπὸ τοῦ θανάτου. Εἰς τὴν θεραπείαν δὲ τῆς φυσικῆς ταύτης ὁρμῆς ὑπάρχει καὶ ἡδονή τις ὀξεῖα, πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ αὕτη οἰκονομηθεῖσα παρὰ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ, ἵνα βοηθῇ καὶ προάγῃ τὴν διατήρησιν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες δυσκόλως ἤθελον ἀναδέχεσθαι τὸ βαρύτατον ἔργον τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων, χωρὶς τῆς τοιαύτης ἡδονῆς. Ἀλλ' ὅμως διὰ τὴν ὀξύτητα καὶ σφοδρότητα ταύτης, ἐὰν μὴ κρατῆται ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ἐντὸς τῶν ὅρων τῆς

(1) Λουκ. ιβ'. 33.

μετριότητος καὶ πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τοῦ δημιουργοῦ, εὐκολώτατα παρέχει ἀφορμὴν εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας ἀταξίας, καὶ πολλάκις εἰς ὀδυνηροτάτην καταστροφὴν τῆς ὑγιείας καὶ τῆς ζωῆς. Ἡ ἀκόρεστος λοιπὸν ζήτησις καὶ ἀπόλαυσις τῆς τοιαύτης ἡδονῆς ὀνομάζεται κατ' ἐξοχὴν ἀκολασία, καὶ ἀκόλαστος, ὁ περὶ τὴν ἀπόλαυσιν ταύτης ἐπιῤῥεπὴς καὶ ἀκόρεστος. Τὰ κακὰ, ὅσα ἡ ἀκολασία γεννᾷ καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν, ὅταν αἰχμαλωτισθῇ ὑπ' αὐτῆς, καὶ εἰς τὸν πλησίον, εἰσὶν ἀπερίγραπτα· ἐπειδὴ ἐξ αὐτῆς προέρχεται πολλάκις.

α') ἡ πώρωσις τοῦ νοός. Αἱ σαρκικαὶ ἡδοναὶ καταγοητεύουσι καὶ καταπίνουσιν, οὕτως εἰπεῖν, ὅλον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, δεσμεύουσαι καὶ αὐτὸ καὶ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν αὐτῶν, καὶ δι' αὐτὰς μόνον ζῇ καὶ κινεῖται, ἀπὸ δὲ τῶν ἄλλων πάντων ἀηδιάζει.

β') ἡ κουφόνοια καὶ ἀβουλία. Ὁ ἀκόλαστος ἁρπάζει ἀλογίστως πᾶσαν παρουσιαζομένην εὐκαιρίαν εἰς ἀπόλαυσιν τῆς ἀρεστῆς αὐτῷ ἡδονῆς, μηδὲν συλλογιζόμενος τὰ κακὰ ἀποτελέσματα, ὅσα θέλει ἐπιφέρει εἰς τὸ τέλος καὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς ἄλλους.

γ') ἡ ἀστάθεια τῆς γνώμης. Ἐάν ποτε ἀποφασίσῃ τι περὶ τῆς αὐτοῦ διορθώσεως, δὲν ἐπιμένει συνήθως εἰς τὴν τοιαύτην γνώμην καὶ ἀπόφασιν, εἰ μὴ ἕως οὗ νὰ τοῦ παρουσιασθῇ πάλιν εὐκαιρία εἰς τὴν τοιαύτην ἄνομον καὶ αἰσχρὰν ἀπόλαυσιν.

δ') ἀποστροφὴ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ μῖσος κατὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ νόμου, ὅστις αὐστηρῶς καταδικάζει καὶ κωλύει πᾶσαν ἀκρασίαν, πᾶσαν ἀθέμιτον τῆς ἡδονῆς ταύτης ἀπόλαυσιν.

ε') ὑπερβολικὴ φιλοζωΐα. Ἀγωνίζεται ὁ ἀκόλαστος νὰ ἐπεκτείνῃ τὰ ὅρια τῆς παρούσης ζωῆς, πρὸς τὸν μόνον σκοπὸν, ἵνα ἀπολαύῃ, ὅσον τὸ δυνατὸν, πλειότερον χρόνον τὰς ἡδονάς.

ϛ') καταφρόνησις καὶ ὀλιγωρία παντὸς ὑψηλοτέρου σκοποῦ, ἔτι δὲ καὶ τελεία ἀπιστία εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἥτις διαδεχομένη τὴν παροῦσαν, διαμένει αἰωνίως. Οὔτε νὰ ἀκούῃ περὶ ταύτης δύναται ὁ ἀκρατὴς, θεωρῶν ταῦτα ὡς μάταια ὀνειρο-

πολήματα, καὶ εἰς μόνην τὴν ἡδονὴν ἀποδιδοὺς ἀξίαν καὶ πραγματικότητα.

ζ') καταστροφὴ καὶ ἀφανισμὸς τῆς ὑγιείας, ταραχὴ καὶ βάσανος τοῦ συνειδότος, δαπάναι ἄλογοι, στέρησις τιμῆς καὶ ὑπολήψεως, πολλάκις δὲ καὶ τιμωρίαι τῶν νόμων, καὶ θάνατος ἐπονείδιστος. Τοιαῦτα ἐπιφέρει ἀναποφεύκτως ἡ ἀκολασία εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον, καὶ ὅσῳ περισσότερον ὑπερισχύει, τοσοῦτον καὶ μεταβάλλεται εἰς πάθος ἀνίατον, αἰσχρὸν, καὶ ἐπιβλαβὲς καὶ εἰς τὸν πάσχοντα αὐτὸν, καὶ εἰς τὸν πλησίον.

Ὅσα προφέρουσιν οἱ ἀκόλαστοι, ἵνα δικαιώσωσι τὴν διαγωγὴν αὐτῶν, ἢ κἂν ἵνα καλύψωσιν ὁπωσοῦν τὸ αἶσχος αὐτῶν, εἰσὶ λόγοι μάταιοι καὶ κενοὶ, μηδαμῶς ἡσυχάζοντες τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνάγκη πᾶσα νὰ προφυλάττηται πᾶς τις ἀπὸ τῆς ἀκολασίας, ἵνα δυνηθῇ νὰ ἀποφύγῃ καὶ τὰ ἐκ ταύτης κακά. Εἰς τοῦτο χρησιμεύουσι μάλιστα τὰ ἐφεξῆς·

ά) Νὰ φεύγῃ τὸν ἀργὸν καὶ τρυφηλὸν βίον, σκληραγωγῶν τὸ σῶμα αὐτοῦ διὰ τῆς ἐργασίας, διὰ τῆς ὀλιγοσιτίας καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων. Τὴν ἀκολασίαν βόσκουσι τὰ φαγοπότια, τρέφουσιν αἱ τρυφαὶ, ἀνάπτει ὁ οἶνος, καὶ φλεγμαίνουσιν οἱ κῶμοι καὶ αἱ μέθαι.

β') Νὰ φυλάττῃ ἐπιμελῶς τὰς αἰσθήσεις, τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ὦτα ἀπὸ τῶν ἐρεθιστικῶν θεαμάτων καὶ ἀκουσμάτων· διότι αὗταί εἰσιν ὡς θυρίδες, δι' ὧν ἡ ψυχὴ βλέπει τὰ ἔξωθεν· πολλάκις ἓν ἀφύλακτον βλέμμα φέρει τὴν μεγίστην ταραχὴν εἰς τὴν ψυχήν. Μαρτυρεῖ τοῦτο τὸ τοῦ Δαυὶδ παράπτωμα.

γ') Νὰ ἀποφεύγῃ ἐπιμελῶς πᾶσαν γνωριμίαν καὶ συναναστροφὴν μετὰ προσώπων ἀσέμνων εἰς τοὺς λόγους· « Ὁμιλίαι κακαὶ φθείρουσιν ἤθη χρηστά (1)»· οὕτω καὶ τὴν ἀνάγνωσιν βιβλίων κακῶν, ἐν οἷς παριστάνεται ἡ ἡδονὴ ὡς ἡ μεγίστη μακαριότης τοῦ ἀνθρώπου, καὶ διεγείρεται ἡ ἐπιθυμία αὐτῆς·

(1) Α'. Κορ. ιέ, 33.

δ') Νὰ παρατηρῇ σπουδαίως τὸ ταπεινωτικὸν καὶ αἰσχρὸν καὶ βλαβερὸν ὅλων τῶν σαρκικῶν ἡδονῶν· αὗται μὲν εἰσὶ στιγμιαῖαι, τὸ δὲ ἐξ αὐτῶν κακὸν, πολυχρόνιον καὶ αἰώνιον· « Τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων θάνατος (2)».

§. 53. Περὶ φθόνου.

Ὁ φθόνος δηλοῦται διττῶς, ἢ ὡς χαρὰ διὰ τὴν βλάβην τοῦ πλησίον, ἢ ὡς λύπη διὰ τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ· ὥστε εἶναί τι ἐχθρικὸν, καὶ συνυπάρχει πάντοτε μετὰ τῆς ἀλαζονείας καὶ τῆς πλεονεξίας. Ὁ φθονερὸς ἄνθρωπος, ἐπιθυμῶν νὰ ἦναι πλουσιώτερος, ἢ κἂν ἴσος τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν περιουσίαν, ἐποφθαλμιᾷ εἰς τὸ τοῦ πλησίον ἀγαθὸν, ἀγωνιζόμενος νὰ ἀφαιρέσῃ τοῦτο ἀπ' ἐκείνου, καὶ οἰκειοποιηθῇ αὐτὸς αὐτό· ἐπειδὴ δὲ ἀπαντᾷ πολλάκις κωλύματα ἀνυπέρβλητα, ἐχθαίρει ἀδίκως, καὶ μισεῖ τὸν πλησίον, καὶ θλίβεται πικρῶς, καὶ ἀσχάλλει. Ἵνα δὲ ὁπωσοῦν ἀποζημιῶται διὰ τὴν ἀποτυχίαν, χαίρει μὲν, ὅταν εἰς τὸν μισούμενον συμβαίνῃ ζημία ἢ δυστυχία, λυπεῖται δὲ βαρέως, ὅταν τὰ τοῦ μισουμένου εὐροῶσι, καὶ πρὸς πᾶσαν τοῦ λοιποῦ ἀδικίαν κατ' αὐτοῦ διατίθεται.

Γίνεται δὲ καὶ ὁ φθόνος, καθὼς καὶ αἱ ἄλλαι ἁμαρτίαι, μυρίων κακῶν αἴτιος τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἐναντίος ἐπίσης καὶ εἰς τὴν φιλαδελφίαν, ἣν ὀφείλομεν πρὸς ἀλλήλους, καὶ εἰς τὴν δικαιοσύνην. Τῆς μὲν φιλαδελφίας ἴδιον εἶναι νὰ χαίρῃ ἐπὶ τῇ τοῦ πλησίον προόδῳ εἰς τὴν εὐτυχίαν· ὁ δὲ φθόνος εἶναι τὸ ἀπ' εὐθείας ἀντίθετον, ἤγουν λύπη ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ τοῦ πλησίον· τῆς μὲν φιλαδελφίας ἴδιον εἶναι νὰ συγκλαίῃ μετὰ τῶν κλαιόντων, καὶ νὰ συντρέχῃ τὸν δυστυχοῦντα κατὰ δύναμιν· ὁ δὲ φθόνος οὐδεμίαν ἄλλην γινώσκει μεγαλητέραν καὶ τερπνοτέραν ἡδονὴν, ἢ τὸ βλέπειν ζημιούμενον καὶ δυστυχοῦντα τὸν, καθ' οὗ ἅπαξ ἔρριψε τὰ βάσκανα αὐτοῦ βλέμματα. Δύναται νὰ γένῃ ἐπαισθητοτέρα ταύτης τῆς τοῦ φθόνου πρὸς τὴν φιλαδελφίαν ἀντί-

(1) Ῥωμ. ς'. 21.

θεσις; Οὕτω πάλιν ἀντίκειται καὶ εἰς τὴν δικαιοσύνην· ἐπειδὴ ταύτης μὲν εἶναι ἴδιον νὰ θεωρῇ τὰ τοῦ πλησίον ὡς ἱερὰ, καὶ ἄθικτα ταῦτα νὰ ἀφίνῃ· ὁ δὲ φθόνος κατὰ πᾶσαν δοθεῖσαν εὐκαιρίαν ἀσυνειδήτως ἐκτείνει εἰς αὐτὴν τὰς ἁρπακτικὰς αὐτοῦ χεῖρας· λυπεῖται δὲ, ὅταν μὴ δύνηται νὰ συντύχῃ πούποτε τὸν μισούμενον, ἵνα βλάψῃ αὐτόν· τότε καὶ εἰς κακολογίας καὶ συκοφαντίας, καὶ εἰς ἐκφαύλισιν τοῦ μισουμένου καταφεύγει, κρυφὰ διαδίδων ταῦτα, καὶ εἰς φανεροὺς πολλάκις καταδιωγμούς. Εἰς πόσην δὲ ἀσπλαγχνίαν καὶ ἀδικίαν δύναται νὰ παραφέρῃ τὸν ἄνθρωπον τὸ αἰσχρὸν τοῦ φθόνου πάθος, διδάσκουσιν ἡμᾶς τὰ ἀρχαῖα παραδείγματα τοῦ Κάϊν, τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Σαοὺλ, τοῦ Ἀχαὰβ κ.λ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ φθονερὸς ὀνομάζεται ἐν τῇ Σοφίᾳ Σολομῶντος φίλος καὶ βοηθὸς τοῦ διαβόλου· « Φθόνῳ δὲ διαβόλου ὁ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, πειράζουσι δὲ αὐτὸν οἱ τῆς ἐκείνου μερίδος ὄντες», ἤτοι συντρέχουσιν αὐτὸν, ἵνα καταστρέψῃ καὶ εἰς τὴν ἀθλιότητα κρημνίσῃ τοὺς ἀνθρώπους. Οὐ μόνον δὲ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἐχθρὸς ἄσπλαγχνος καὶ ἄδικος ὁ φθονερὸς, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ δεικνύει μῖσος καὶ δυσαρέσκειαν, ἤτοι κατὰ τῆς σοφίας καὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ· διότι ἀγαθοποιεῖ καὶ ἄλλους τινὰς ἐν τῷ κόσμῳ. Διὰ τοῦτο μέμφεται πάντοτε ὁ φθονερὸς αὐτὴν τὴν σοφίαν καὶ ἀγαθότητα, κατηγορεῖ τὴν δικαιοσύνην, καὶ γογγύζει κατὰ τῆς φιλανθρώπου αὐτοῦ οἰκονομίας. Τοῦτο δηλοῖ ἤδη τὸ κακόηθες καὶ διεφθαρμένον τοῦ φθόνου, ἀποδεικνύον, ὅτι ἀληθῶς ἐκ τοῦ διαβόλου ἐγεννήθη, καὶ διαβολικὸν εἶναι πάθος.

§. 54. Περὶ ζήλου καὶ ἁμίλλης.

Τοῦ φθόνου διαφέρει παντάπασιν ὁ εὐγενὴς ζῆλος καὶ ἡ ἅμιλλα πρὸς τὸ καλόν· ταῦτα εἶναι χρηστὰ καὶ ἐπαινετὰ, ἐν ὅσῳ μένουσιν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς μετριότητος καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Διὸ καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ προτρέπει ἡμᾶς εἰς αὐτά· «Ζηλοῦτε τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα· διώκετε τὴν ἀγάπην· ζη-

λοῦτε δὲ τὰ πνευματικά (1) ». Βλέποντες, λόγου χάριν, ἐξαίρετά τινα χαρίσματα, ἢ εὐτυχίαν τινὰ εἰς τὸν πλησίον, ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀποκτήσωμεν καὶ ἡμεῖς ταῦτα, καὶ συλλογιζόμεθα τὰ μέσα, δι' ὧν δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν. Ἐὰν λοιπὸν τὰ μέσα ταῦτα ὑπάρχωσι τίμια καὶ νόμιμα, καὶ ὁ ζῆλος ἡμῶν διώκῃ εὐθαρσῶς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, χωρὶς ἔχθρας, ἢ βλάβης τοῦ πλησίον, καὶ χωρὶς δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ ἁγίου Θεοῦ καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ σοφῆς αὐτοῦ οἰκονομίας, ὁ τοιοῦτος ζῆλος οὐ μόνον δὲν εἶναι κακός, ἀλλ' εἶναι καὶ ἀξιάγαστος· οὐ μόνον δὲν εἶναι κακοήθης, ἀλλ' εἶναι καὶ ἔνδοξος ἅμιλλα, ὑφ' ἧς εὐκταῖον ἦτον νὰ ἐμπνέωνται καὶ νὰ ἐμψυχόνωνται πολλοί, ἢ καὶ πάντες. Ἔτι δέ, καὶ ὅταν τις δεικνύῃ δυσαρέσκειαν, διότι βλέπει ἀνθρώπους ἀνικάνους εἰς ἀξιώματα, καὶ ὑπόληψιν, καὶ δημοσίας ὑπηρεσίας προβιβαζομένους, καὶ ἐκ τῆς οἰκειοτέρας γνωριμίας αὐτῶν γινώσκει ἢ προβλέπει, ὅτι θέλουσιν ἐξ ἅπαντος καταχρησθῆ ταῦτα πρὸς ἰδίαν τρυφήν, καὶ πρὸς καταπίεσιν καὶ ἀδικίαν τῶν ἄλλων, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ αὐτοὺς τάχιστα τῆς τοιαύτης θέσεως ἐξωσμένους, καὶ μετατεθειμένους ἐκεῖ, ὅπου ἢ ὀλιγώτερον δύνανται νὰ βλάψωσιν, ἢ καὶ οὐδεμίαν βλάβην τοῦ λοιποῦ δύνανται νὰ κάμωσιν· ἡ τοιαύτη δυσαρέσκεια καὶ ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία, μακρὰν τοῦ νὰ ἦναι φθόνος ἀξιοκατάκριτος, εἶναι μάλιστα ἀξιέπαινος ζῆλος ὑπὲρ τῆς κοινῆς τάξεως καὶ δικαιοσύνης, ἐὰν μόνον διαμένῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων λογικῆς διακρίσεως καὶ φιλαδελφίας· ἐὰν δὲ συνυπάρχῃ μετ' αὐτοῦ καὶ ἔχθρα κατὰ τοῦ προσώπου, ἢ δυσαρέσκεια κατὰ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ, εὐθὺς ὁ τοιοῦτος ζῆλος μεταπίπτει εἰς φθόνον σαφῆ. Ἐν γένει δέ, ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ ζήλου ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης εἰς τὸν φθόνον δὲν εἶναι μακρά, οὐδ' ἡ μετάβασις δύ-

(1) Α'. Κορ. ιβ'. 31. ιδ'. 1.

σκολος, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι πάντοτε χρεία προσοχῆς τινος καὶ προφυλάξεως, ἵνα μὴ πλανηθῇ τις εἰς τὴν κρίσιν.

§. 55. Πῶς θεραπεύεται τὸ πάθος τοῦ φθόνου.

Ἡ θεραπεία τοῦ φθόνου, ὅταν μάλιστα συναυξήσῃ πολὺν χρόνον μετὰ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι δύσκολος καὶ ἐπίπονος· ἀλλ' ὅμως, ἐάν τις θέλῃ νὰ μεταχειρίζηται ἐπιμελῶς τὰ ἀκόλουθα μέσα, δὲν εἶναι ἀνίατος.

α') Νὰ μὴ ἐκθαμβῆταί ποτε διὰ τὰ ὑπὸ τῶν μωρῶν ἀνθρώπων συνήθως ὑπὲρ τὸ δέον θαυμαζόμενα, οἷον ἐξουσίαν, δόξαν, πλοῦτον, ἡδονὴν σωματικὴν κτλ. ἐπειδὴ ταῦτα, ὑπὲρ τὸ δέον τιμώμενα, ἐρεθίζουσι τὸν φθόνον. Μέγα κέρδος εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ ἔχῃ εὐσέβειαν καὶ αὐτάρκειαν· τίποτε δὲν ἐφέραμεν εἰς τὸν κόσμον, ὅτε ἐγεννήθημεν, οὕτω καὶ τίποτε δὲν θέλομεν δυνηθῆ νὰ παραλάβωμεν μεθ' ἡμῶν, ὅταν ἐξέλθωμεν ἀπ' αὐτοῦ (1).

β') Νὰ συλλογίζηται συνεχῶς καὶ σπουδαίως, ἔνθεν μὲν, τὸ αἰσχρὸν καὶ μωρὸν τοῦ φθόνου, ἐκεῖθεν δὲ, τὰ κακὰ, ὅσα ἀπ' ἀρχῆς ἔφερεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἢ τί αἰσχρότερον τοῦ νὰ βλέπωσιν οἱ ἀδελφοὶ ἀλλήλους μὲ βάσκανον ὄμμα; καὶ δὲν εἴμεθα οἱ πάντες ἀδελφοὶ ἀλλήλων; ἢ τί μωρότερον τοῦ φθονεῖν τὸν ἀδελφὸν πολλάκις δι' εὐτελέστατα καὶ οὐτιδανὰ πράγματα; Τίς δὲ νὰ μὴ φρίττῃ διὰ τὰ κακὰ, ὅσα ἀπ' ἀρχῆς ὁ φθόνος ἐπέφερεν εἰς τοὺς δυστυχεῖς ἀνθρώπους; Διὰ φθόνον ἐφόνευσεν ὁ Κάϊν τὸν ἀθῶον ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἄβελ! διὰ φθόνον ἐπώλησαν οἱ υἱοὶ τοῦ Ἰακὼβ τὸν ἀδελφὸν αὐτῶν Ἰωσήφ! διὰ φθόνον κατεδίωκε μέχρι θανάτου ὁ Σαοὺλ τὸν πιστότατον αὐτοῦ ὑπηρέτην τὸν Δαβίδ! διὰ φθόνον κατεδίκασεν ὁ Ἀχαὰβ τὸν πτωχὸν Ναβουθαὶ νὰ λιθοβοληθῇ! διὰ φθόνον παρέδωκαν οἱ ἄρχοντες τῶν Ἰουδαίων Ἰησοῦν τὴν ἄσπιλον ἁγιότητα εἰς χεῖρας τοῦ Πιλάτου, ἵνα σταυρωθῇ κτλ.

(1) Α'. Τιμ. ς'. 7.

γ') Νὰ ἀποκτᾷ ὀρθὰς καὶ καθαρὰς ἰδέας τῆς θείας προνοίας, τῆς θείας σοφίας καὶ ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης, ἥτις διέπει τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. Δὲν δυνάμεθα βέβαια νὰ ἐξιχνιάσωμεν ἐντελῶς τοὺς λόγους, δι' οὓς νῦν μὲν οὕτω, νῦν δὲ ἄλλως φέρεται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ οἰκονομεῖ τὰ κατ' αὐτόν· διὰ τί τὸν μὲν ἀνυψοῖ, τὸν δὲ ταπεινοῖ, ἢ ἀφίνει εἰς τὸ σκότος· ὅτι ὅμως οὐδένα ἀδικεῖ, ἐγγυᾶται περὶ τούτου εἰς ἡμᾶς ἡ ἄπειρος αὐτοῦ σοφία καὶ ἀγαθότης καὶ δικαιοσύνη.

δ') Νὰ συλλογίζηται συνεχῶς τοὺς λόγους τῆς φιλαδελφίας· ἐπειδὴ ὅπου αὕτη ὑπάρχει ἀληθὴς καὶ γνησία, ἐκεῖ ἡ εἴσοδος εἶναι κεκλεισμένη εἰς τὸν φθόνον.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ κατὰ πᾶσαν τὴν ὁρατὴν κτίσιν ἀριστούργημα τῆς παντοδυναμίας, τῆς σοφίας, καὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ· ἐπλάσθη καὶ ἐκλήθη νὰ ἦναι ἐπὶ τῆς γῆς τὸ ζῶν ἀπεικόνισμα τοῦ ποιητοῦ, καὶ ἡ ἀφομοίωσις πρὸς αὐτόν· διατελεῖ δὲ πάντοτε ὑπὸ τὴν πατρικὴν αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ ἀγάπην, ἐξηγοράσθη ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς ἁμαρτίας διὰ τοῦ πολυτίμου αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ὁ δὲ οὐράνιος πατὴρ διανέμει διαφόρως εἰς τὰ τέκνα αὐτοῦ τὰ πλούσια αὐτοῦ δῶρα οὐχὶ πρὸς φθόνον καὶ δυσμένειαν, ἀλλ' ἵνα παρέχῃ εὐκαιρίαν εἰς ἡμᾶς νὰ δεικνύωμεν πρὸς ἀλλήλους τὴν ἀμοιβαίαν ἀγάπην διὰ τῶν εὐεργεσιῶν καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης.

Ἡ πρώτη πηγὴ τοῦ φθόνου εἶναι κυρίως ἡ ἄμετρος ἡμῶν σαρκικὴ φιλαυτία· διότι ἐξ αὐτῆς γεννᾶται ἡ θλιβερὰ πλεονεξία, ἥτις ὀνομάζεται φθόνος, ἀποῤῥέπουσα ἢ εἰς τὴν φιλαργυρίαν, ἢ εἰς τὴν ὑπερηφανίαν· ἀποτυγχάνουσα δὲ τῆς ἐπιθυμίας, μετατρέπεται εἰς χαιρεκακίαν καὶ δυσμένειαν. Ὅθεν, ἵνα θεραπεύσῃ τις τὸ κακόν, πρέπει νὰ ἐμφράξῃ τὴν πηγὴν αὐτοῦ.

§. 56. Περὶ γαστριμαργίας καὶ μέθης.

Πᾶν τὸ ζῶν, καὶ φιλόζωον φαίνεται· καὶ διὰ τοῦτο ζητεῖ μὲν τὰ τῆς ζωῆς συντηρητικά, ἀποφεύγει δὲ τὰ βλαβερὰ εἰς αὐτήν. Τῶν δὲ συντηρητικῶν τῆς ζωῆς τὰ μέν εἰσι στερεά, καὶ ὀνομά-

ζονται βρώματα, τὰ δὲ ῥευστὰ, καὶ καλοῦνται ποτά. Τούτων καὶ τῶν δύο ἔχει χρείαν πρὸς τὴν ἑαυτῆς διατήρησιν πᾶσα ὀργανικὴ ζωὴ, καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ ἀνθρώπου· διότι, ἐὰν μὴ ἀναπληρῶται καθ' ἑκάστην ἡ ἐκ τῆς διαφορήσεως καὶ τῶν ἄλλων φυσικῶν ἐκκενώσεων ἀφαιρουμένη δύναμις, κινδυνεύει νὰ ἀπομαρανθῇ ταχέως καὶ νὰ καταλυθῇ ἡ ὀργανικὴ ζωή. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ τοῦ πανσόφου δημιουργοῦ ἀγαθότης ἐπρονόησε καθ' ὅλην τὴν φύσιν περὶ τῆς διατροφῆς τοῦ ἀνθρώπου, χορηγήσασα πρὸς τοῦτο πολλὰ καὶ ποικίλα φυτὰ καὶ ζῶα, ὡς γίνεται φανερὸν οὐ μόνον ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς φυσικῆς αὐτῶν ἰδιότητος, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων τῆς θείας ἀποκαλύψεως. « Καὶ ἐξανέτειλε, λέγει, ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὡραῖον εἰς ὅρασιν, καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν . . . καὶ ἐνετείλατο τῷ Ἀδὰμ λέγων· ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῇ » καὶ πάλιν ὕστερον τῷ Νῶε· « Πᾶν ἑρπετὸν, ὅ ἐστι ζῶν, ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν, ὡς λάχανα χόρτου δέδωκα ὑμῖν τὰ πάντα (1)». Κατὰ ταῦτα λοιπὸν, τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐπιτήδεια εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα, ἀλλὰ δὲν εἶναι χρεία καὶ νὰ ἀπολαύῃ τις ἐκ πάντων ἐν ταὐτῷ· τοὐναντίον δὲ γινώσκομεν ἐκ πείρας, ὅτι ὅσῳ ἁπλουστέρα εἶναι ἡ τροφὴ, τοσούτῳ καὶ ὑγιεινοτέρα. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ μακάριος Παῦλος· « Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος (2)».

§. 57. Περὶ τῆς δεούσης χρήσεως τῆς τροφῆς.

Καὶ εἰς τὴν μετάληψιν τῆς τροφῆς ὑπάρχει τερπνὸν αἴσθημα, οἰκονομηθὲν οὕτω πανσόφως παρὰ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, ἵν' ἐξ αὐτοῦ προτρέπωνται οἱ ἄνθρωποι εἰς τὸν διὰ τῆς ἐργασίας πορισμὸν καὶ τὴν κατὰ μέτρον μετάληψιν αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως ὁ σκοπὸς αὐτῆς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἦναι ἡ τοῦ αἰσθήματος τούτου ἀπόλαυσις, ἀλλὰ τῆς ζωῆς ἡμῶν ἡ συντήρησις, καὶ ταύτης πάλιν ἡ ἐπιτυχία τοῦ ὑψηλοῦ ἡμῶν σκοποῦ, διὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν καθ' ἡμέραν καθηκόντων ἡμῶν. Οὕτως

(1) Γεν. ϐ'. 9. 16. καὶ θ'. 3. (2) Α'. Κορ. ς'. 12.

φρόνουν καί τινες τῶν ἔξω σοφῶν, λέγοντες· « Οὐ ζῶμεν, ἵνα ἐσθίωμεν, ἀλλ' ἐσθίομεν, ἵνα ζῶμεν ». Ἐὰν δὲ ῥέπῃ τις πρὸς τὸ ἐκ τῆς βρώσεως καὶ πόσεως ἡδὺ αἴσθημα, ἡ τοιαύτη ῥοπὴ γίνεται βλαβερὰ καὶ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν ἀρετήν· α') διότι εὐκόλως μεταβάλλεται εἰς ὁρμὴν σφοδρὰν καὶ ἀκάθεκτον· β') διότι σκοτίζει τὸ πνεῦμα, καὶ δεσμεύει αὐτὸ εἰς μόνα τὰ σωματικά, καὶ οὕτω καταφέρει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κτηνωδίαν. Τοῦτο συμβαίνει μάλιστα· α') ὅταν ἐν τῇ τροφῇ σκοπὸς τῆς ἀπολαύσεως προτιθῆται τὸ ἡδὺ καὶ εὐάρεστον αἴσθημα· β') ὅταν ὑπερβαίνῃ τὸ μέτρον· γ') ὅταν ἐν αὐτῇ καταναλίσκηται καὶ χρόνος καὶ κόπος καὶ δαπάνη τοσαύτη, ὥστε ἀθετοῦνται ἐκ τούτου τὰ ὑψηλότερα καὶ ἐμβριθέστερα καθήκοντα. Τὸ δὲ οὕτω ζητεῖν καὶ ἀπολαύειν τῆς τροφῆς ὀνομάζεται *γαστριμαργία*. Γαστριμαργία ἄρα εἶναι οὐχὶ ἡ ἐκ τῆς φυσικῆς ἀνάγκης γεννωμένη, καὶ ὑπὸ τοῦ λογικοῦ διευθυνομένη ὄρεξις τοῦ τρώγειν καὶ πίνειν, ἀλλ' ἡ ἀκόλαστος ὁρμή, ἡ τοῦ ἐκ τῆς βρώσεως καὶ πόσεως ἡδέος αἰσθήματος ὀρεκτική· καὶ ἂν μὲν ὀρέγηται τοῦ ἐκ τῆς βρώσεως αἰσθήματος, λέγεται γαστριμαργία, ἀδηφαγία, λαιμαργία, λιχνεία κ.τ.λ. ἐὰν δὲ τοῦ ἐκ τῆς πόσεως, φιλοποσία, μέθη, κραιπάλη, κτλ.

Γεννῶνται δὲ ἐξ αὐτῆς πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα κακά, μάλιστα δὲ τὰ ἀκόλουθα· α') χαρὰ ἀνόητος· β') βωμολοχία καὶ γελωτοποιΐα· γ') ἀκαθαρσία· δ') σκοτισμὸς τοῦ νοός· ε') ἀσπλαγχνία πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην δυστυχίαν· ϛ') φθορὰ τῆς ἰδίας ὑγιείας· ζ') ἀσώτευσις τῆς περιουσίας· η') παραμέλησις τῶν ὑψηλοτέρων καθηκόντων· θ') λήθη τοῦ Θεοῦ καὶ ἀδιαφορία πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τὰ ἔργα αὐτοῦ· ι') τελεία ἀμεριμνία περὶ τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐκ τούτων φαίνεται σαφῶς ἡ κακία τῆς γαστριμαργίας ὡς λίαν αἰσχρὰ καὶ ἐπιβλαβὴς εἰς τὸν ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο παρήγγειλε καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τό· «Προσέχετε ἑαυτοῖς, μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς (1)». Ὁ

(1) Λουκ. κά. 34.

δὲ μακάριος Παῦλος ὀνομάζει τοὺς ἀκρατεῖς δούλους τῆς σαρκὸς αὐτῶν, καὶ ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ, «ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ Θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν(1)». Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ κοινὸς νοῦς τῶν ἀνθρώπων πῶς συλλογίζεται καὶ κρίνει περὶ τοῦ κώμου καὶ τῆς μέθης; Δὲν αἰσθανόμεθα δειλίαν τινὰ καὶ φρίκην, ὅταν βλέπωμέν τινα παραφερόμενον ὑπὸ τῆς κραιπάλης; Δὲν ἀναγκαζόμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ τοιαύτη κατάστασις εἶναι παρὰ φύσιν, εἶναι αἰσχρὰ καὶ ἀτιμωτικὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον; Ἰδοὺ διὰ τί οἱ ἀρχαῖοι Λακεδαιμόνιοι παρέστηνον τοὺς Εἵλωτας εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν μεθυσμένους, νομίζοντες, ὅτι μόνη ἡ τοιαύτη θέα ἀρκεῖ νὰ ἀποτρέψῃ ταῦτα ἀπὸ τῆς μέθης· ἐπειδή, ἀφ' οὗ ἅπαξ ὑποδουλωθῇ τις εἰς τὴν τοιαύτην ἀκρασίαν, πᾶν ὑψηλότερον καθῆκον θυσιάζει, ἢ κινδυνεύει νὰ θυσιάσῃ εἰς αὐτήν· καὶ τὴν μὲν ὑψηλὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀτιμάζει, εἰς τὸ κτηνῶδες καταβιβάζων τὸ τοῦ Θεοῦ ἀφομοίωμα, τὴν δὲ ὑγιείαν καὶ τὴν ἀνάλογον τῆς καταστάσεως αὐτοῦ εὐημερίαν καταστρέφει, καθίσταται δὲ καὶ ἀνίκανος νὰ ἐκπληρώσῃ πᾶν εἶδος καθήκοντος. Ἀλλὰ πρὸς τί, λέγουσιν, ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς τοσαῦτα ἀγαθά, εἰ μὴ ἵνα καὶ ἀπολαύωμεν αὐτῶν; Ἐξ ἅπαντος· ἀλλ' οὐχὶ ἀμέτρως καὶ κατὰ κόρον. Ὁ λογικὸς ἄνθρωπος κατὰ πᾶσαν ἡδονῆς ἀπόλαυσιν ὀφείλει νὰ διατηρῇ τὸ μέτρον τὸ εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἀξίαν καὶ τὴν κλῆσιν ἁρμόδιον· τὸ δὲ περισσότερον, ὡς ἀντιβαῖνον εἰς αὐτάς, εἶναι ἁμαρτία καὶ καταισχύνη.

§. 58. Πῶς νὰ προφυλάττηταί τις ἐκ τῆς τοιαύτης ἀκρασίας.

Ἵνα τις ἀπὸ τῆς κακίας ταύτης προφυλαχθῇ, ἀναγκαῖον εἶναι, Α. νὰ ἀποφεύγῃ πᾶσαν εὐκαιρίαν καὶ πᾶσαν σχέσιν, ἐξ ὧν δύναται, διὰ τῆς παρακινήσεως ἢ τοῦ παραδείγματος, νὰ παρεκτραπῇ εἰς πολυφαγίαν καὶ πολυποσίαν. Ἐὰν δὲ ἐξ ἀνάγκης

(2) Φιλιπ. γ'. 19.

εὑρεθῇ εἰς τοιαύτας περιστάσεις, νὰ ἐμμένῃ σταθερῶς εἰς τὴν μετριότητα.

Β'. Νὰ συλλογίζηται συνεχῶς καὶ τῆς ἐκ τῆς ἀκρασίας ἡδονῆς τὸ βραχὺ καὶ μηδαμινὸν, καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς γινομένης ζημίας τὸ μέγεθος πρός τε τὴν παροῦσαν καὶ πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωήν. Ἡ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότης ἐχάρισεν εἰς τὸν ἄνθρωπον πάμπολλα μέσα διατροφῆς, οὐχὶ ἵνα σπαταλᾷ, ἀλλ' ἵνα ἐνισχύηται, διὰ τῆς φρονίμου χρήσεως αὐτῶν, εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, καὶ ζωογονῇ τὴν πρὸς αὐτὸν ὀφειλομένην ἀγάπην καὶ εὐχαριστίαν.

Γ'. Νὰ μὴ λησμονῇ ὡσαύτως καὶ τὸ ἐκ τῆς φρονίμου καὶ χριστιανικῆς λιτότητος καὶ αὐταρκείας μέγα ὄφελος. Αὕτη τὸ μὲν ἀνθρώπινον σῶμα κρατύνουσα, ἀποδεικνύει ἐπιτήδειον εἰς τὰς καθηκούσας ἐργασίας· τὸ δὲ πνεῦμα εἰς διηνεκῆ γοργότητα καὶ εὐθυμίαν διατηροῦσα, συντελεῖ εἰς τὴν τῆς ἀρετῆς αὔξησιν, πάντα τὰ ἐκ τῆς τρυφῆς καὶ τῆς ἀκρασίας κωλύματα ἀπελαύνουσα καὶ ἀφαιροῦσα. Ὑφίσταται δὲ ἡ χριστιανικὴ λιτότης οὐ μόνον εἰς τὴν σταθερὰν ἀποφυγὴν πάσης ἀμετρίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν εἰς τὸ ἁπλοῦν καὶ ὑγιεινότερον ἐπιμονήν· ἡ μὲν γὰρ ἀπόλαυσις τῶν βρωμάτων καὶ τοῦ ποτοῦ πρέπει νὰ ἦναι τοσαύτη, ὅση εἰς ἀνακαίνισιν ἀρκεῖ τῶν σωματικῶν δυνάμεων, καὶ οὐχὶ εἰς καταπίεσιν αὐτῶν· ἡ δὲ ἐκλογὴ αὐτῶν οὐχὶ κατὰ τὸ ἡδύτερον, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὑγιεινότερον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πεῖρα διδάσκει, ὅτι οὐχὶ πάντα καὶ εἰς πάντας εἰσὶν ἐπιτήδεια· διὰ τοῦτο ἀπὸ παντὸς ἐδέσματος ἢ ποτοῦ, ὅπερ ἐκ τῆς πείρας ἐγνωρίσθη ἢ ὡς βλαβερὸν εἰς τὴν ὑγιείαν τινὸς, ἢ ὡς πολυδαπανώτερον, ἀφ' ὅσον ἡ κατάστασις αὐτοῦ συγχωρεῖ νὰ δαπανήσῃ, πρέπει σταθερῶς νὰ ἀπέχῃ, κἂν ἄλλως φαίνηται ἡδύτατον καὶ νοστιμώτατον εἰς τὴν γεῦσιν. Τὸ μηδὲν περιττὸν, μηδὲ βαρύτιμον, εἶναι τὸ σύνθημα παντὸς φρονίμου φίλου τῆς μετριότητος· διότι ἕκαστος δύναται ἐκ τῆς ἰδίας πείρας νὰ μάθῃ, ὅτι καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα μένουσι κατὰ πάσας αὐτῶν τὰς ἐνεργείας ἐπιτηδειότερα ἐκ τῆς μετριότητος, ἢ ἐκ τῆς τρυφῆς καὶ τῆς

ἀδροδιαίτης. Οἱ περὶ τούτου λόγοι τοῦ σοφοῦ Σειράχ εἰσι πάσης προσοχῆς ἄξιοι· «Μὴ ἀπληστεύου ἐν πάσῃ τρυφῇ, καὶ μὴ ἐκχυθῇς ἐπὶ ἐδεσμάτων· ἐν πολλοῖς γὰρ βρώμασιν ἔσται πόνος, καὶ ἡ ἀπληστία ἐγγιεῖ ἕως χολέρας (διότι ὁ ὑπερεμπλησμὸς τοῦ στομάχου, ἐξασθενίζων τὰς πεπτικὰς δυνάμεις, φέρει ἀπεψίαν καὶ ἄλλας δυσκολίας)· δι' ἀπληστίαν πολλοὶ ἐτελεύτησαν· ὁ δὲ προσέχων προσθήσει ζωήν (1)». Περὶ δὲ τῆς φιλοποσίας λέγει ὁ Σολομών· «Τίνι οὐαί; τίνι θόρυβος; τίνι κρίσεις; τίνι δὲ ἀηδίαι καὶ λέσχαι; τίνι συντρίμματα διακενῆς; τίνος πελιδνοὶ οἱ ὀφθαλμοί; Οὐ τῶν ἐγχρονιζόντων ἐν οἴνοις; οὐ τῶν ἰχνευόντων ποῦ πότοι γίνονται; Μὴ μεθύσκεσθε ἐν οἴνοις . . . Ἐὰν γὰρ εἰς τὰς φιάλας καὶ τὰ ποτήρια δῷς τοὺς ὀφθαλμούς σου, ὕστερον περιπατήσεις γυμνότερος ὑπέρου. Πᾶς γὰρ μέθυσος καὶ συμβολοκόπος πτωχεύσει, καὶ ἐνδύσεται διεῤῥηγμένα καὶ ῥακώδη πᾶς ὑπνώδης (2)». Διὰ τοῦτο ταλανίζει αὐτοὺς καὶ ὁ προφήτης Ἡσαΐας δεινῶς· «Οὐαί, λέγει, οἱ ἐγειρόμενοι τὸ πρωΐ, καὶ τὰ σίκερα διώκοντες, οἱ μένοντες τὸ ὀψέ· ὁ γὰρ οἶνος αὐτοὺς συγκαύσει (3)».

§. 59. Περὶ ὀξυθυμίας καὶ ὀργῆς.

Ὀξυθυμία καὶ ὀργή εἰσι δύο διάφοροι ἐκδηλώσεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πάθους· προηγεῖται δὲ πάντοτε ἡ πρώτη, διὰ τοῦτο καὶ πρότερον περὶ αὐτῆς λέγομεν. Ὅταν ὁθενδήποτε συμβαίνῃ τι ἐναντίον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἢ ὑπομένει αὐτὸ γενναίως καὶ ἀταράχως, ὡς γινώσκων, ὅτι πᾶσα ἀντίστασις εἶναι ματαία, ἢ καὶ ὅτι τοῦ λυπηροῦ τούτου εἶναι αἴτιος αὐτός· ἢ ἀνθίσταται, δεικνύων τὴν ἑαυτοῦ δυσαρέσκειαν καὶ ἀγανάκτησιν, καίτοι προβλέπων, ὅτι ἡ ἀντίστασις οὔτε ἀπαλλάττει αὐτὸν τοῦ κακοῦ, οὔτε σμικρύνει τὸ κακόν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ὀνομάζεται ὑπομονή· ὀξυθυμία δὲ τὸ δεύτερον, λύπη τις οὖσα διὰ τὰ ἐναντία συμβεβηκότα, ὑφ' ἧς ἀνθίσταται, ἵνα ἀπελάσῃ αὐτά, ἢ κἂν μὴ ὑποφέρῃ ἡσύχως.

Ἡ μὲν ὀξυθυμία, διακόπτουσα τὴν σκέψιν, προσηλόνει τὴν

---

(1) Σειραχ. λζ'. 29—31. (2) Παροιμ. κγ'. 29. καὶ ἐφεξῆς.
(3) Ἡσαΐ. ε. 11

προσοχὴν εἰς μόνον τὸ ἐναντίον συνάντημα· ἡ δὲ ἐξ αὐτῆς ἐρεθισθεῖσα φαντασία, μεγεθύνουσα τὸ κακὸν, κωλύει τὴν ὀρθὴν αὐτοῦ ἐκτίμησιν, καὶ τὴν τοῦ προσήκοντος μέσου ἐκλογὴν πρὸς τὴν ἀφαίρεσιν αὐτοῦ. Φέρει δὲ καὶ αὕτη πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα κακὰ, μάλιστα δὲ τὴν ταραχὴν τοῦ πνεύματος, τὴν θερμὴν ἔξαψιν, ἢ τὴν σιωπηλὴν θλίψιν, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐκτραχηλίζει πολλάκις τὸν ἄνθρωπον εἰς ὕβρεις, εἰς βλασφημίας καὶ κατάρας, εἰς βιαιοπραγίας καὶ εἰς μεγάλας ἀδικίας· ἡ δὲ γεννᾷ ὑποψίας, ἔχθραν κρυφὴν καὶ μῖσος κατ' ἐκείνων, οὓς γινώσκει ἢ νομίζει αἰτίους αὐτοῦ, καὶ δυσπιστίαν εἰς τὸν Θεὸν, καὶ γογγυσμούς. Ἡ δὲ τοιαύτη σιωπηλὴ θλίψις, κατεσθίουσα καὶ καταξεσχίζουσα τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, προσβάλλει δεινῶς τὴν ὑγιείαν, καὶ φθείρει οὕτω καὶ σῶμα καὶ πνεῦμα· τὸ δὲ χείριστον, ὅταν εἰς πάθος διαρκὲς αὐξήσῃ, ἀποκτείνει πᾶσαν αἴσθησιν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, καὶ διαθέτει τὸν ἄνθρωπον πρὸς μόνην τὴν ἐκδίκησιν. Ταῦτα δεικνύουσι τὸ τῆς ὀξυθυμίας αἰσχρὸν καὶ κακόηθες. Οὐδὲ δύναται νὰ δικαιολογηθῇ ἐκ τῶν συνήθως ὑπὲρ αὐτῆς λεγομένων· ὅτι ἐκ φύσεως ἀνθίσταταί τις εἰς τὰ ἐναντία· ὅτι τὸ ἰδικόν μου δυστύχημα εἶναι ἀνιαρώτερον, ἢ ὥστε νὰ δυνηθῇ τις νὰ τὸ ὑπομείνῃ ἡσύχως· ὅτι πᾶν ἄλλο ἤθελα ὑπομείνει, ἂν μὴ μόνον ὑπῆρχε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο· καὶ ὅτι διὰ τί νὰ ἦμαι μόνος ἐγὼ δυστυχέστερος πάντων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, καὶ τὰ τοιαῦτα. Εἶναι βέβαια συγχωρημένον νὰ ἀνθίσταταί τις εἰς τὰ ἐναντία καὶ λυπηρὰ, ἀλλὰ μετὰ περιστολῆς καὶ μετριάσεως τῶν παθήσεων, καὶ ὡς πρέπει εἰς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν κλῆσιν τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι συγχωρημένον, ὅταν πάσχῃ τις, καὶ μάλιστα ἀθῶος ὢν αὐτὸς καὶ ἀναίτιος τοῦ πάθους, νὰ δείξῃ τὴν αὐτοῦ λύπην καὶ δυσαρέσκειαν· ἀλλὰ τὸ βυθίζεσθαι εἰς τὴν θλίψιν μέχρι παραφροσύνης, καὶ φαίνεσθαι ἀπαρηγόρητος, εἶναι ἀνάξιον τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου, καὶ δεικνύει ἀνανδρίαν καὶ μαλακίαν, φέρουσαν ὄνειδος εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐὰν δὲ, ὡς θέλει τις νὰ παραστήσῃ, τὸ δυστύχημα ἦναι μέγα καὶ ἀφόρητον· μήπως σμικρύνεται

διὰ τῆς ὑπερβολικῆς θλίψεως; ἢ ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον δυστύχημα τηλικοῦτον, ὥστε νὰ ἦναι ἀφόρητον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν ἔχῃ τὴν θέλησιν νὰ τὸ ὑποφέρῃ μετὰ σταθερᾶς πεποιθήσεως εἰς τὴν σοφίαν καὶ ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἰς πᾶν ἀνθρώπινον δυστύχημα φέρει καὶ τὸ προσῆκον τέρμα; Οὕτω καὶ ἡ πρόφασις, ὅτι πᾶν ἄλλο, πλὴν τούτου, ἤθελεν ὑπομείνει μετὰ πραότητος καὶ ὑπομονῆς, εἶναι ματαία· ἐπειδὴ δύναταί τις νὰ γινώσκῃ καλλίτερον ἀπὸ τὸν Θεὸν, τί εἶναι φορητότερον ἢ χρησιμώτερον εἰς αὐτόν; Ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὸν ἄνθρωπον, συμβαίνει ἢ κατ' εὐδοκίαν, ἢ κατὰ παραχώρησιν τοῦ Θεοῦ, ἢ πρὸς δοκιμὴν, ἢ πρὸς τιμωρίαν τοῦ ἀνθρώπου· ὁ χριστιανὸς ἄρα ὀφείλει, καὶ ἱερὸν χρέος ἔχει, νὰ ὑποτάσσηται ἑκουσίως εἰς τὸ πατρικὸν θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὅτι δὲ, ὡς λέγει, εἶναι δυστυχέστατος πάντων αὐτὸς μόνος, εἶναι ἀφροσύνη σαφὴς καὶ ἀδικία. Καὶ πόθεν γινώσκει τοῦτο, ὅτι εἶναι πάντων ἀνθρώπων δυστυχέστατος; Πόθεν ἐγνώρισε τὰς περιστάσεις πάντων, καὶ συγκρίνας ταύτας πρὸς τὰς ἑαυτοῦ, κατενόησεν, ὅτι αὐτὸς μόνος εἶναι δυστυχέστερος παρὰ πάντας; Καὶ ἂν τοῦτο ἦτο δυνατὸν, πάλιν εἶχε τάχα δίκαιον ὁ χριστιανὸς νὰ γογγύζῃ τοσοῦτον, καὶ νὰ ἐκπίπτῃ εἰς ἀπόγνωσιν; Τὰ πρόσκαιρα δεινὰ, ἐάν τις ἀνέχηται ταῦτα μετὰ καρτερίας καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὸν Θεὸν, ἀποσπῶσι τὰς καρδίας ἀπὸ τῶν προσκαίρων, καθαρίζουσι καὶ ἀνυψοῦσι τὴν ἀρετὴν, αὐξάνουσι τὴν εἰς Θεὸν πίστιν καὶ ἀγάπην. Διὰ τοῦτο μακαρίζει καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν τοὺς ὑπομένοντας ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ θλίψεις· διότι ὁ μισθὸς αὐτῶν εἶναι πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς (1).

§. 60. Πῶς δύναται νὰ προφυλαχθῇ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ὀξυθυμίας.

Τὸ πρώτιστον καὶ κάλλιστον μέσον εἰς τοῦτο εἶναι·

α) Νὰ ἀποτρέπῃ μὲν, ὅσον δύναται, τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ δεινοῦ, ἕως οὗ παρέλθῃ ἡ ταραχὴ, καὶ λωφήσῃ τὸ πάθημα

(1) Ματθ. ε. 12.

τῆς θλίψεως· νὰ τρέπῃ δὲ αὐτὴν πρὸς ἄλλο τι εὐάρεστον, ἐξαιρέτως δὲ, εἰς τὴν πατρικὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν, ἥτις διέπει πανσόφως καὶ παναγάθως πάντα τὰ ἀνθρώπινα, καὶ πάντοτε πρὸ τὸ αἰώνιον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου· « Τίς γάρ ἐστιν υἱὸς, ὃν οὐ παιδεύει πατήρ; Εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεός. Εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ, καὶ οὐχ υἱοί. » (1)

β´) Νὰ θεωρῇ πᾶν δεινὸν, ὡς σημεῖον τῆς πρὸς αὐτὸν πατρικῆς ἀγάπης καὶ προνοίας τοῦ Θεοῦ· καὶ σεβόμενος τὴν πανάγαθον αὐτοῦ βουλὴν, νὰ παραδίδηται ὅλος εἰς αὐτὸν, μὴ θέλων νὰ προγράφῃ νόμον εἰς αὐτὸν, πῶς καὶ ἐπὶ πόσον πρέπει νὰ γυμνάσῃ τὴν ὑπομονὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπιμελούμενος τούτου μόνου, ἵνα εὐδοκιμήσῃ διὰ τῆς εὐσεβοῦς διαγωγῆς ὡς τέκνον Θεοῦ εἰς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ πατέρα.

γ´) Νὰ συλλογίζηται ἐφ' ἡσυχίας τὰ ἐκ τῆς ὀξυθυμίας καὶ μικροψυχίας κακὰ, καὶ τὴν μωρίαν αὐτῆς, ἀλλ' ἐνταυτῷ καὶ τοὺς ὡραίους καρποὺς τῆς εὐσεβοῦς καὶ χριστιανικῆς ὑπομονῆς ἐν τῷ Χριστῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ.

δ´) Ποτὲ δὲ εἰς τὴν ἔξαψιν τοῦ πάθους νὰ μὴ ἀποφασίζῃ τίποτε πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ δεινοῦ· διότι ἐν τοιαύτῃ καταστάσει δὲν θέλει ἐκλέξει τὸ ὀρθὸν καὶ δίκαιον μέσον· ἀλλὰ νὰ ἀναβάλλῃ τὴν ἀπόφασιν, ἕως οὗ τὸ λογικὸν δυνηθῇ, διὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς ταραχῆς, νὰ σκεφθῇ ὡριμώτερον. Διὰ τῶν τοιούτων εὐκόλως δύναταί τις νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τὸν κίνδυνον τῆς ὀξυθυμίας καὶ μικροψυχίας. Ἡ μετρία θλίψις εἰς τὰ δεινὰ δὲν εἶναι βέβαια ἀπηγορευμένη· ἀπαγορεύεται δὲ μόνον ἡ κατίσχυσις αὐτῆς, ἥτις φέρει βλάβην εἰς τὴν ὑγιείαν, καὶ δίδει ἀφορμὴν εἰς ἀδίκους καὶ παρανόμους πράξεις. Οὕτω, καὶ ὅταν τὰ δεινὰ ἦναι μεγάλα, καὶ ὁ πάσχων ἦναι ἀθῷος καὶ ἀναίτιος παντάπασι τούτων, δὲν εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ λυπηθῇ. Οὕτως ἐλυπήθη ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ τὸν θάνατον, καὶ ἐν τῇ θλίψει

(1) Ἑβρ. ιβ´. 7.

αὐτοῦ πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν, ἐδεήθη θερμῶς τοῦ οὐρανίου πατρὸς λέγων «Πάτερ! εἰ δυνατὸν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σὺ πάτερ!» καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ κρεμάμενος, μετὰ θλίψεως ἐξεφώνησε τό· « Θεέ μου! Θεέ μου! ἵνα τί με ἐγκατέλιπες! » (1) Ἐκ τούτων καὶ τῶν τοιούτων παραδειγμάτων μανθάνομεν, ὅτι εἰς τὸν εὐσεβῆ ἄνθρωπον εἶναι συγχωρημένον, ἐν ᾧ εὑρίσκεται εἰς τὰ δεινὰ α) νὰ δείξῃ τὴν λύπην αὐτοῦ, ἐὰν τηρῇ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ εὐθύτητα· β) νὰ ἀναφέρῃ τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ ὡς υἱὸς εἰς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ πατέρα, καὶ νὰ δεηθῇ ἐκτενῶς νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτοῦ τὸ δεινὸν, ἢ κἂν μετριάσῃ, ἐὰν πρέπῃ εἰς τὴν ἄπειρον αὐτοῦ σοφίαν καὶ δικαιοσύνην· ἐπειδὴ ταῦτά εἰσι πρέποντα εἰς υἱοῦ διαγωγὴν, καὶ δεικνύουσι τὴν πρὸς τὸν οὐράνιον πατέρα πεποίθησιν καὶ ἀγάπην.

§. 61. Περὶ ὀργῆς καὶ ἐκδικήσεως.

Ἡ ὀξυθυμία, ὅταν ὑπὸ τοῦ λογικοῦ μὴ περιστέλληται, εὐκόλως μεταβάλλεται εἰς ὀργήν. Ἡ δὲ ὀργὴ εἶναι πάθος ψυχῆς μετὰ λύπης καὶ ὁρμῆς πρὸς ἀντίδοσιν ζημίας εἰς τὸν, ὅν τις νομίζει τῆς εἰς ἑαυτὸν ἢ εἰς τὰ ἑαυτοῦ φίλτατα γενομένης βλάβης αἴτιον. Καὶ ὁ μὲν θυμὸς τείνει εἰς τὰ δεινὰ, ἡ δὲ ὀργὴ εἰς τὰ πρόσωπα, ἐξ ὧν προέρχονται τὰ δεινὰ, καὶ πολλάκις εἶναι ἠνωμένη μετὰ δυσμενείας καὶ κατάρας, ὅτε καὶ λέγεται ἀγανάκτησις· ὅταν δὲ συνυπάρχῃ καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ κακοποιῆσαι τὸν νομιζόμενον αἴτιον τῆς ἡμετέρας βλάβης, τότε λέγεται ἐκδίκησις. Εἶναι δὲ ἐν γένει μὲν ἁμαρτία, μάλιστα δὲ, α) ὅταν διεγείρηται ἐναντίον ἀθώων καὶ ἀναιτίων· β) ὅταν ὑπερβαίνῃ τὰ τῆς φιλαδελφίας καὶ τὰ τῆς δικαιοσύνης ὅρια εἰς τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῆς· γ) ὅταν καὶ μῖσος κατὰ τοῦ ἀντικειμένου συνυπάρχῃ, καὶ μόνον σκοπὸν προτιθῆται νὰ κακοποιήσῃ τὸν μισούμενον. Ἡ τοιαύτη ὀργὴ εἶναι πολὺ κακοήθης· κακοηθεστάτη δὲ, ὅταν μὴ καταπαύῃ, ἕως οὗ ἴδῃ τὸν μισούμενον κακοποιηθέν-

(1) Ματθ. κς'. 39. κζ'. 46.

τα καὶ ζημιωθέντα. Ἐὰν δὲ καὶ εἰς κάκωσιν καὶ αἱματοχυσίαν τοῦ προσώπου προβῇ, καὶ χαίρῃ διὰ τὴν θλίψιν τοῦ κακωθέντος, τότε δὲν εἶναι πλέον ἁπλῶς ὀργὴ, ἀλλὰ μανία, λύσσα καὶ θηριωδία· διότι οὐδ' αὐτὰ τὰ θηρία προβαίνουσι περαιτέρω, ὅταν μαίνωνται. Διὰ τοῦτο ἡ ὀργὴ λέγεται μικρὰ μανία, κατὰ μόνον τὸν χρόνον τῆς ὄντως μανίας διαφέρουσα, καὶ ὡς ἁμαρτία μεγάλη καὶ βαρεῖα λογίζεται. Τοῦτο γίνεται φανερὸν καὶ ἐξ ἄλλων μὲν, μάλιστα δὲ ἐκ τῶν παρακολουθούντων αὐτῇ κακῶν, ἅτινά εἰσι, α') ἡ ὠμὴ καὶ ἄδικος κάκωσις τοῦ, καθ' οὗ τις ὀργίζεται· β') οἱ ὀνειδισμοὶ, καὶ αἱ κατάραι, καὶ αἱ ὕβρεις, καὶ αἱ βλασφημίαι, αἵτινες πίπτουσι χαλαζηδὸν καὶ ῥαγδαῖαι κατ' αὐτοῦ· γ') ἔχθρα καὶ μῖσος θανατηφόρον· δ') τραύματα, αἰκισμοὶ, ἀκρωτηριασμοὶ, φόνοι βίαιοι κ.τ.λ. Πόσον δὲ καὶ τὰ τῆς φιλανθρωπίας καθήκοντα παραμελοῦνται ὑπ' αὐτῆς, καὶ ἡ ὑγιεία ὑποσκάπτεται καὶ καταστρέφεται, οὐδεὶς ἀγνοεῖ· ἐπειδὴ ὅσῳ περισσότερον παραχωρεῖ τις εἰς τὴν ὀργὴν, ἀφίνων αὐτὴν νὰ αὐξάνῃ εἰς σφοδρὰς ἐκρήξεις, τοσούτῳ καὶ πάντα τὰ νεῦρα εὐερεθιστότερα γίνονται, καὶ οἱ κλονισμοὶ αὐτῶν βιαιότεροι. Διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται αὐστηρῶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου, λέγοντος· « Ἠκούσατε, ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῆ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει (1)»· Μάλιστα δὲ ὁ ἐν τῇ ὀργῇ λοιδορῶν καὶ ὀνειδίζων, καὶ ἔτι μᾶλλον, ὁ αὐστηρῶς καὶ πικρῶς καταχρώμενος καὶ αἰκίζων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, οὗτος εἶναι ἔνοχος μάλιστα εἰς τὴν ὑπερτάτην θείαν κρίσιν.

§. 62. Ὅτι τὰ δικαιολογήματα τῶν ὀργίλων εἰσὶν ἀνίσχυρα.

Ἵνα δικαιολογήσωσιν ἐνώπιον τοῦ κόσμου τὴν ἰδίαν μοχθηρίαν οἱ ὀργίλοι, καταφεύγουσιν εἰς λόγους παντάπασιν ἀνισχύρους εἰς δικαίωσιν. Ἐγὼ, λέγει τις, ἔλαβον ἐκ φύσεως πυρώδη

(1) Ματθ. ε'. 21. 22.

κρᾶσιν, καὶ μ᾽ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἐξάπτωμαι καὶ ὀργίζωμαι, ἐνίοτε δὲ καὶ νὰ μὴ βάλω χεῖρα εἰς τοὺς πταίσαντας. Ἴσως ἐνίοτε ἰσχύει ὁ λόγος οὗτος ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ὀργίλον διὰ μικρὰ πράγματα· ἀλλ᾽ ἰσχύει ἆρά γε καὶ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὰ μεγαλήτερα; Δὲν ἕπεται ἐξ ἐναντίας, ὅτι ὅσῳ θερμοτέραν κρᾶσιν ἔχει τις, τοσούτῳ προσεκτικώτερος ὀφείλει νὰ ἦναι εἰς τὸ καταστέλλειν τὸν θυμὸν, ἵνα μὴ παρεκτρέπηται εἰς ἄτοπα; Ἀλλ᾽ εἶναι ἀδύνατον, λέγει πάλιν, νὰ γένῃ τις ἐγκρατὴς τοῦ θυμοῦ· διότι πολλάκις ἐξάπτεται καὶ παρὰ γνώμην, καὶ πρὶν ἔτι τὸ ἐννοήσῃ τις. Ἴσως δ᾽ εἶναι καὶ ἀναγκαῖον ἐνίοτε· διότι τί μὴ ἤθελον τολμήσει οἱ κακοῦργοι, ἢ εἰς ποίαν ἀταξίαν καὶ ἀδικίαν δὲν ἤθελον προβῆ, ἂν μὴ ἀντέταττέ τις εἰς αὐτοὺς ἐνίοτε τὴν ὀργὴν καὶ τὴν αὐστηρότητα; Ὅταν τις ἀκούῃ τοιούτους λόγους, ὀφείλει νὰ παρατηρήσῃ τὸ ἦθος τῶν λεγόντων αὐτοὺς, ἵνα κρίνῃ, ἂν ἀληθῶς ἐκφράζωσι τὸ τοῦ λέγοντος φρόνημα, ἢ ἦναι ἁπλοῦς καλλωπισμός. Βέβαια ἡ αὐστηρότης καὶ ἡ ὀργὴ εἶναι ἀναγκαία, ἀλλ᾽ εἰς μόνους τοὺς ἀξίους ὀργῆς, καὶ ὅταν αὕτη μὴ ὑπερβαίνῃ τὰ ὅρια τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, καὶ καθαρεύῃ ἀπὸ τοῦ μίσους κατὰ τοῦ προσώπου, ζῆλος οὖσα εἰλικρινὴς ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ κατὰ τοῦ κακοῦ. Τοιαύτη ὀργὴ πρέπει εἰς τὸν φιλάρετον καὶ φιλοδίκαιον· ἀλλ᾽ ἡ μετὰ λύπης ἐσωτερικῆς καὶ ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ προσώπου πνέουσα ὀργὴ, πρὸς τί δύναται νὰ χρησιμεύσῃ; Μήπως δύναταί ποτε ἢ νὰ ἀποτρέψῃ ἀφ᾽ ἡμῶν τὸ κακὸν, ἢ νὰ κάμῃ ἄλλους προσεκτικωτέρους καὶ ἐπιμελεστέρους; Ἀλλ᾽ ἡ πεῖρα διδάσκει, ὅτι ἡ ὀργὴ συνήθως προάγει ἀντίστασιν, ἢ, ὅπου ἀντίστασις μὴ χωρῇ, ἐσωτερικὴν καταφρόνησιν ἀντὶ διορθώσεως.

§. 63. Πῶς πρέπει νὰ προφυλάττηταί τις ἀπὸ τῆς ὀργῆς.

Ὅστις θέλει νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ ταύτης τῆς κακίας, πρέπει ά) νὰ ἀποφράττῃ τὰς πηγὰς, ἐξ ὧν αὕτη συνήθως ἐκρέει. Εἶσι δὲ τοιαῦται ἡ μεγάλη περὶ ἑαυτοῦ οἴησις, καὶ ἡ παρακολου-

θοῦσα ταύτην ὑπερβολικὴ εὐαισθησία, ἡ πλεονεξία, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὅπου ταῦτα μὴ περιστέλλονται, ἀναῤῥιπίζουσι καὶ ἐξάπτουσιν εὐκόλως τὴν τῆς ὀργῆς καὶ τῆς ἐκδικήσεως ἀγρίαν φλόγα. β') Νὰ προλαμβάνῃ ἐπιμελῶς εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τὸν ἐρεθισμὸν καὶ τὴν ἔκρηξιν τῆς ὀργῆς· ἐπειδὴ, ἀφ' οὗ ἀφεθῇ νὰ αὐξήσῃ σφοδρὰ καὶ βιαία, τότε σπανίως, ἢ καὶ οὐδέποτε δύναται, κἂν θέλῃ τις καὶ ἀγωνίζηται, νὰ περιστείλῃ καὶ κατακυριεύσῃ αὐτῆς. γ') Ἐν ὅσῳ αἰσθάνεται ὁρμὴν ἐκδικήσεως καὶ ὀργῆς, νὰ μὴ ἐπιχειρῇ τίποτε σπουδαῖον· « ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται » κατὰ τὴν θείαν Γραφήν (1). δ') Νὰ συγκρίνῃ ἐφ' ἡσυχίας τὰ ἴδια ἑαυτοῦ ἐλαττώματα καὶ τὴν δυστροπίαν πρὸς τὰ τῶν ἄλλων. Δὲν ἔπραξεν ἆρά γε καὶ αὐτὸς πολλάκις τοιαῦτα, δι' ἃ νῦν ὀργίζεται πραχθέντα ὑπ' ἄλλων; Ἡ μεγάλη οἴησις περὶ ἑαυτοῦ ἐξάπτει πολλάκις τὴν ὀργήν. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ θεῖος Ἀπόστολος· « Εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ (2)». Ὡς ἀδελφοὶ ἀλλήλων, ὡς τέκνα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ οὐρανίου πατρὸς, ὀφείλομεν ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζειν, καὶ οὕτως ἀναπληρώσομεν τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ (3). Φρονιμώτατα δὲ καὶ ὁ Σενέκας λέγει που (4)· «Ὁ πταίσας σοι εἶναι ἢ ἰσχυρότερος, ἢ ἀσθενέστερός σου· ἐὰν ἦναι ἀσθενέστερος, φεῖσαι αὐτοῦ· ἐὰν ἰσχυρότερος, φεῖσαι σεαυτοῦ». ε') Νὰ συλλογίζηται συνεχῶς τὴν προσευχὴν, ἣν καθ' ἑκάστην ἀπευθύνει εἰς τὸν Θεόν· « Ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν». Συγχωρεῖ ἡ συνείδησις νὰ προφέρῃ ἡ γλῶσσα τοιούτους λόγους, ἐν ᾧ διατηρεῖ ἐν τῇ καρδίᾳ ὀργὴν καὶ μῖσος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ; ἢ δύναται νὰ λησμονήσῃ τὸν μέγαν λόγον τοῦ Κυρίου· « Ἐὰν ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώμα-

(1) Ἰάκωβ. ά. 20. (2) Γαλ. ς'. 3. (3) Αὐτόθι, 2. (4) Βιβλ. β'. περὶ ὀργῆς κεφ. 24.

τα ὑμῶν (1)», ἢ καὶ αὐτὸ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ, ὅστις καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσηρτημένος, ἐδεήθη ὑπὲρ τῶν σταυρωτῶν αὐτοῦ; «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς! οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι (2)».

§. 64. Περὶ ὀκνηρίας.

Η ὀκνηρία, καθ' ἣν λαμβάνεται ἐνταῦθα σημασίαν, εἶναι ἀδράνεια πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων ἐξ ἀλόγου δειλίας τῶν εἰς αὐτὴν ἀπαιτουμένων κόπων. Ἀντίκειται δὲ εἰς τὴν ἀρετὴν, ἥτις, ὡς ἀνδρικὴ γενναιοφροσύνη, καταφρονοῦσα τῶν τοιούτων κόπων, ἀγωνίζεται νὰ ἐξομαλύνῃ, ἢ νὰ ὑπερβῇ τὰ εἰς τὴν κατόρθωσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπαντώμενα κωλύματα. Ἔγκειται δὲ εἰς τὴν αἰσθητικὴν μάλιστα φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, δι' ἣν ῥέπει μὲν πάντοτε εἰς τὴν εὐπάθειαν, φρίττει δὲ καὶ ἀποστρέφεται πᾶσαν κακοπάθειαν, ἀγωνιζόμενος, ὅσον δύναται, νὰ τὴν ἀποφύγῃ. Δύο δὲ μεγάλα κακὰ ἐπιφέρει εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἤτοι α) ἀδιαθεσίαν πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ ἀπαιτεῖ κόπον τινὰ καὶ καρτερίαν, ἵνα πραχθῇ· β') τὴν ταχεῖαν παραίτησιν τοῦ ἀγαθοῦ ἔργου, εὐθὺς ἀφ' οὗ ἀπαντήσῃ τινὰ δυσκολίαν εἰς αὐτό. Ἐπειδὴ ὅμως ἔχει ὁ ἄνθρωπος καί τινα ἔμφυτον ὁρμὴν πρὸς τὴν ἐνέργειαν, καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ καταπαύσῃ ταύτην ὁλοτελῶς, τρέπεται ἀσμενέστερον εἰς τοιαῦτα πράγματα, ἅτινα παρέχουσιν εἰς αὐτὸν σωματικὴν εὐπάθειαν καὶ ἀπόλαυσιν ἡδονῆς, ὅπερ ἐστὶ, τρέπεται εἰς τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο ἡ ὀκνηρία δὲν ἀπέχει ποτὲ μακρὰν τῆς φαυλοβιότητος· ὑποθάλπεται δὲ εἰς τὸν ἄνθρωπον α) ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας ἀσθενείας ἢ βαρύτητος τοῦ σώματος αὐτοῦ· β') ἐκ τῆς ναρκώσεως τοῦ πνεύματος· γ') ἐκ τῶν συχνῶν καὶ μακρῶν διασκεδάσεων· δ') ἐκ τῆς ἀκαταπαύστου ἀναλώσεως τῶν σωματικῶν ἢ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων εἰς ἄχρηστα καὶ ὀλίγου ἄξια πράγματα· ε) ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς ὀρθῆς γνώσεως τοῦ, ποία εἶναι ἡ ὠφέλεια, ἡ ἀνάγκη, καὶ ἡ ἀξία τῆς ἀρετῆς, καὶ τίς ὁ ὑψηλὸς τοῦ ἀνθρώπου σκοπὸς κ.λ. ς') ἐκ τῆς ἐσφαλμένης γνώμης περὶ τῶν κόπων καὶ τῶν δυσκο-

(1) Ματθ. ς'. 14. 15. (2) Λουκ. κγ'. 34.

λιῶν, ὅσας ἔχει τῆς ἀρετῆς ἡ ἄσκησις. Ὅσῳ πλειότερα ὑπάρχουσι ταῦτα εἰς τὸν ἄνθρωπον, αὐτὸς δὲ, καὶ δυνάμενος, οὐκ ἀποφεύγει ταῦτα, τοσούτῳ μεγαλητέρα γίνεται ἡ εὐθύνη αὐτοῦ διὰ τὴν ὀκνηρίαν. Ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ παραβάλλεται πρὸς τὸ δένδρον τὸ ἄκαρπον, τὸ ὁποῖον, λέγει, πρέπει νὰ κοπῇ, καὶ νὰ βληθῇ εἰς τὸ πῦρ (1)· παραβάλλεται ὡσαύτως καὶ πρὸς τὸν ἀχρεῖον δοῦλον, τὸν κακῶς οἰκονομήσαντα τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῷ τάλαντον. Βαρυτάτη δὲ γίνεται ἡ εὐθύνη τοῦ ὀκνηροῦ, α') ὅταν δι' ὀκνηρίαν ἢ ὅλως παραλείπῃ, ἢ ἀμελῶς πράττῃ μεγάλα καὶ σπουδαῖα καθήκοντα· β') ὅταν ἡ τοῦ βίου διόρθωσις παραβλέπηται καὶ διὰ παντὸς ἀναβάλληται· γ') ὅταν ἐξ αὐταρεσκείας καταφρονῇ καὶ χλευάζῃ τοὺς συμβουλεύοντας αὐτὸν εἰς τὸ καλόν. Ἡ ὀκνηρία ἀντίκειται εἰς τὸν ὑψηλὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου· διότι ὁ μὲν σκοπὸς κεῖται εἰς ὕψος μέγα, ὁ δ' ὀκνηρὸς μένει πάντοτε κάτω, μᾶλλον δὲ καὶ ὀπισθοπορεῖ, ἀναισθητῶν μὲν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὸ ἀγαθὸν, εἰς δὲ τὸ κτηνῶδες ὅλος κατὰ μικρὸν φερόμενος, καὶ εἰς τελείαν ἀδιαφορίαν πρὸς πάντα τὰ πνευματικὰ συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος. « Ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι (2)». Ἐκ τούτων φαίνεται μάλιστα τὸ μέγα τῆς ὀκνηρίας κακόν· διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει παριστάνεται ὡς λίαν βδελυρὰ καὶ ἀποτρόπαιος· « Οἶδά σου, λέγει, τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός· ὄφελον ψυχρὸς εἴης, ἢ ζεστός! Οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς, οὔτε ζεστὸς, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου (3)».

§. 65. Ὅτι αἱ προφάσεις τοῦ ὀκνηροῦ εἰσι μάταιαι, καὶ πῶς δύναται νὰ θεραπευθῇ τὸ κακόν.

Συναισθάνονται μὲν καὶ οἱ ὀκνηροὶ ἐνίοτε τὸ αἶσχος τῆς κακίας αὐτῶν, καὶ ζητοῦσι διὰ λόγων τινῶν νὰ τὸ καλύψωσιν, ἀλλ' οἱ λόγοι οὗτοί εἰσι μάταιοι, καὶ οὐδὲν ἄλλο κατορθοῦσιν,

(1) Ματθ. κά. 19. (2) Α'. Κορ. β'. 14. (3) Ἀποκαλ. γ'. 15.

ἢ νὰ δείξωσιν ἐσωτερικὴν ἀποστροφὴν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, καὶ ἄγνοιαν ἢ σφαλερὰν ἰδέαν τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀνάγκης αὐτῆς. Λέγουσι ά) ἡ ἀρετή, ὡς καθαρότης ἄσπιλος, εἶναι ἀνέφικτος εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀφ' οὗ ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας ἐμιάνθησαν· καὶ ἐγὼ μάλιστα, λέγει ὁ ὀκνηρός, φαίνεται, ὅτι ἔλαβον μεγαλητέραν παρὰ τοὺς ἄλλους μερίδα τοῦ μιάσματος τούτου.

β') Τὰ ἰδιαίτερα ἔργα καὶ αἱ φροντίδες μου, λέγει ἄλλος, δέν μοι ἐπιτρέπουσι νὰ ἐνασχοληθῶ πολὺ εἰς τὴν ἀρετήν· ἂς ἐνασχολῶνται οἱ πλειότερον καιρὸν ἔχοντες· ἐγὼ βαδίζω τὴν μέσην ὁδόν, καὶ οὔτε θέλω, οὔτε ἀξιῶ νὰ νομίζωμαι μέγας ἅγιος. Οἱ τοιοῦτοι, μάταιοι ὄντως λόγοι, οὔτε δικαιολογοῦσι τὴν ὀκνηρίαν, οὔτε τὴν ἐξ αὐτῆς γινομένην ζημίαν θεραπεύουσιν, ἀλλ' ὅσῳ κενώτεροι φαίνονται, τοσούτῳ ἀναγκαιοτέραν ἀποδεικνύουσι τὴν θεραπείαν καὶ διόρθωσιν αὐτῆς, ἥτις δύναται νὰ γένῃ διὰ τῶν ἀκολούθων·

ά) Νὰ συλλογίζηται συνεχῶς καὶ σπουδαίως, τί ἕκαστον ἄνθρωπον προσμένει ἀναποφεύκτως μετὰ τὴν παροῦσαν ζωήν· δηλαδὴ ἢ μακαριότης, ἢ κόλασις αἰώνιος.

β') Νὰ ἐνθυμῆται συνεχῶς καὶ σπουδαίως 1) τὸ ὀλιγοχρόνιον τῶν τῆς ἀρετῆς κόπων καὶ δυσκολιῶν· 2) τὸ ἄσημον καὶ μηδαμινὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς χωρὶς τῆς ἀρετῆς· 3) τὴν μεγάλην ἀξίαν αὐτῆς τῆς ἀρετῆς· διότι εἶναι ἡ πραγματικὴ ἀφομοίωσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἡ ἀληθὴς παράστασις τῆς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει θείας εἰκόνος.

γ') Νὰ ἐνθυμῆται πρὸς τούτοις συνεχῶς καὶ σπουδαίως, ὅτι πανταχοῦ παρίσταται ὁ Θεὸς εἰς αὐτὸν εὐμενῶς βλέπων τὸν κόπον καὶ τὴν προθυμίαν αὐτοῦ, πρόθυμος νὰ ὑποστηρίζῃ αὐτὸν ἐν τῇ ἀσθενείᾳ, καὶ νὰ ἀνταμείψῃ πλουσίως ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀνταποδόσεως. Ταῦτα διεγείρουσι τὴν προθυμίαν, καὶ θεραπεύουσι κατὰ μικρὸν τὴν αἰσχρὰν καὶ ἐπιβλαβῆ ὀκνηρίαν.

ΗΘΙΚΗΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Περὶ τῶν γενικῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου.

§. 1. Ὁρισμὸς τοῦ καθήκοντος ἐν γένει.

Τὸ καθῆκον, καθ' ἑαυτὸ μὲν θεωρούμενον, εἶναι ὑπαγόρευσις τοῦ λογικοῦ, ὁρίζουσα τὴν ἐλευθέραν ἡμῶν ἐνέργειαν κατὰ τὴν σχέσιν, ἣν ἔχομεν πρὸς τὰ ἄλλα ὄντα, ἤγουν ά) πρὸς τὸν Θεόν, ὡς ποιητὴν καὶ κηδεμόνα καὶ εὐεργέτην τοῦ ἀνθρώπου· 6') πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα, ὡς τὸ ὅλον, οὗ τινος εἴμεθα μέλος γνήσιον ἕκαστος· καὶ γ') πρὸς τὰ ἄλλα τὰ περὶ ἡμᾶς, ὡς χρήσιμα εἰς τὸν ἐνταῦθα βίον ἡμῶν. Ἅμα δηλαδὴ γνωρίσῃ τὸ λογικὸν τὴν ἰδιαιτέραν ἡμῶν πρὸς ἕκαστον τῶν εἰρημένων σχέσιν, ἀναγκάζεται ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ παρατηρῇ καὶ τὴν πρὸς ἕκαστον αὐτῶν διαγωγὴν ἡμῶν, καὶ νὰ κρίνῃ, ἂν αὕτη ἁρμόζῃ ἢ μὴ πρὸς τὴν εἰρημένην σχέσιν· τὴν δὲ κρίσιν ταύτην ἐξαγγέλλει ἀδυσωπήτως, καὶ ἀπαιτεῖ αὐστηρῶς τὴν προσοχὴν ἑκάςου εἰς αὐτήν. Ὥστε τὸ λογικὸν δὲν εἶναι κυρίως ὁ νομοθέτης τῶν καθηκόντων, ὡς τινὲς ὑπέλαβον, ἀλλὰ κῆρυξ τοῦ θείου νόμου καὶ τοῦ καθήκοντος· καὶ ὅταν μὲν ἀποφαίνηται περὶ τῆς διαγωγῆς ἡμῶν, ὅτι ἁρμόζει εἰς τὴν σχέσιν ἡμῶν πρὸς αὐτά, καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτῇ ταύτην, τότε ἐκφράζει καθῆκον θετικόν· ὅταν δὲ ἀποφαίνηται περὶ αὐτῆς, ὅτι δὲν ἁρμόζει, ἀλλὰ μᾶλλον διαλύει τὴν σχέσιν ταύτην, καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτῇ νὰ ἀφήσωμεν τὴν τοιαύτην διαγωγήν, τότε ὑπαγορεύει καθῆκον ἀποφατικόν. Η δὲ ὑπαγόρευσις αὕτη δὲν εἶναι ψυχρὰ καὶ ἀδιάφορος, ἀλλὰ

τοὺς μὲν ὑπακούοντας πληροῖ ἐσωτερικῆς γαλήνης καὶ εὐχαριστήσεως, τοὺς δὲ μὴ πειθομένους ἐλέγχει πικρῶς καὶ αὐστηρῶς, καὶ οὕτως ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπον ἐσωτερικῶς νὰ ὑπακούῃ, ἢ νὰ δοκιμάζῃ τὴν ἀφόρητον πικρίαν τῶν ἐλέγχων· ἡ δὲ τοιαύτη ἐσωτερικὴ κατανάγκασις εἶναι τὸ λεγόμενον καθῆκον ἐκ τοῦ ὑποκειμένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν καθηκόντων ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν.

§. 2. Περὶ τῆς σπουδῆς πρὸς τὴν, ὅσον ἐνδέχεται, τελείαν ἐπίγνωσιν αὐτοῦ.

Εὐλόγως κατέχουσι τὸν πρῶτον τόπον τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου· διότι καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν σχέσις ἡμῶν εἶναι πασῶν τῶν ἄλλων οἰκειοτέρα καὶ ἁγιωτέρα. Αὐτὸς εἶναι ἡ πρώτη πηγὴ, ἐξ ἧς ἔῤῥευσαν πάντα τὰ ὄντα· αὐτὸς ὁ αἴτιος καὶ ὁ δοτὴρ πάσης ὑποστάσεως καὶ πάσης ζωῆς καὶ πάσης κινήσεως τῆς ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ χωρὶς αὐτοῦ οὐδεμία κτίσις, ἐκ τῶν μετὰ τοσαύτης καλλονῆς καὶ μεγαλοπρεπείας ὁρωμένων ἤδη ἐν τῷ παντὶ, ἤθελεν ὑπάρχει, ἀλλὰ πανταχοῦ ἤθελεν ἐπικρατεῖ χάος ἄζωον, κενὸν, καὶ μηδέν. Ἐξαιρέτως δὲ ὁ ἄνθρωπος ἔχει παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ εἶναι, καὶ τὸ ζῆν, καὶ πάντα τὰ πρὸς διατήρησιν αὐτῶν ἀναγκαῖα, καὶ πάντα τὰ ἐξαίρετα χαρίσματα καὶ τὰς δυνάμεις, ὅσαι συγκροτοῦσι τὴν ὑπεροχὴν τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ φύσεως, ἔτι δὲ καὶ τὴν κλῆσιν εἰς τὴν ἀφομοίωσιν πρὸς αὐτόν· διὸ καὶ ὁ Θεὸς ἐπιβλέπει, καὶ προνοεῖ ἀδιαλείπτως τοῦ ἀνθρώπου, ἐλεῶν καὶ ἀγαθοποιῶν αὐτὸν πλουσίως, καὶ οὕτως ὑπάρχει εἰς στενωτάτην σχέσιν πρὸς αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος. Ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς σχέσεως γεννᾶται τὸ πρώτιστον καὶ σπουδαιότατον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν

Θεῷ, τὸ σπουδάζειν, ὅσον δύναται, ἵνα περιποιήσῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν ὀρθὴν, καὶ, ὅσον ἐνδέχεται, τελείαν ἐπίγνωσιν αὐτοῦ τοῦ οὐρανίου πατρὸς αὐτοῦ· ἐπειδὴ τί ἄλλο δύναται νὰ ἦναι εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἢ ἀξιολογώτερον ἢ περιεργότερον νὰ μάθῃ, ἢ αὐτὴν τὴν ἀρχικὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἐπήγασε καὶ αὐτὸ, καὶ τοσαύτην ἔχει τὴν ὁμοιότητα πρὸς αὐτὴν κατά τε τὴν οὐσίαν καὶ τὰς δυνάμεις; Καὶ τῷ ὄντι ἀνέκαθεν ἐνησχολήθη ἀκαταπαύστως εἰς τὴν περιποίησιν τῆς τοιαύτης γνώσεως τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καὶ ἀκαμάτους κόπους κατέβαλον πάντες ὁμοῦ οἱ σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος, ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν γνῶσιν ταύτην. Ἡ δὲ τοιαύτη σπουδὴ οὐ μόνον εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀξιάγαστος, ἀλλὰ καὶ δόξα τοῦ ἀνθρώπου· καθὼς πάλιν καὶ ἡ ὀλιγωρία ταύτης ἢ ἡ ἀδιαφορία φέρει εἰς αὐτὸν τὴν μεγίστην ζημίαν καὶ ἄρρητον αἶσχος. Τὸ αἶσχος τοῦτο ἐκφράζει ὁ θεῖος λόγος ἐμφαντικώτατα ἐν τούτοις· « Ἄκουε οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου ἡ γῆ, ὅτι κύριος ἐλάλησεν· Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν. Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ, Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός μου οὐ συνῆκεν (1)». Τὸ καθῆκον λοιπὸν εἶναι οὐ μόνον νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος ἐπιπόλαιόν τινα καὶ νεκρὰν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπίγνωσιν ἐναργῆ, βάσιμον, καὶ τελείαν, ὅσον ἐνδέχεται, καὶ ταύτην νὰ κρατύνῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, ὥστε νὰ γένῃ αἴσθημα διαρκὲς εἰς αὐτόν· ἐπειδὴ ὅσῳ ἐναργεστέρα καὶ τελειοτέρα εἶναι ἡ τοιαύτη γνῶσις, τοσούτῳ καὶ μεγαλητέραν καὶ εἰλικρινεστέραν γεννᾷ τὴν ὀφειλομένην παρ' ἡμῶν εὐσέβειαν καὶ λατρείαν τοῦ Θεοῦ.

§. 3. Πόθεν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ λάβῃ τὴν τοιαύτην γνῶσιν;

« Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· λέγει ἡ θεία Γραφὴ, οἰκεῖ γὰρ φῶς ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύ-

(1) Ἡσαΐ. ά. 2. 3.

ναται (1)». Ταῦτά εἰσιν ἀληθῆ καὶ ἀναντίῤῥητα· ὁ πεπερασμένος νοῦς τοῦ ἀνθρώπου οὐδέποτε δύναται νὰ γνωρίσῃ ἐντελῶς καὶ κατ' οὐσίαν τὸν ἄπειρον Θεὸν, οὐδέποτε δύναται νὰ λάβῃ τελείαν αὐτοῦ γνῶσιν· ἀλλ' ὅμως, ὅσην δύναται νὰ λάβῃ, καὶ ὅση εἶναι ἱκανὴ πρὸς τὴν μακαριότητα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἑπομένως εἶναι καθῆκον ἱερώτατον αὐτοῦ νὰ τὴν ἀποκτήσῃ, ταύτην παρέχουσιν εἰς αὐτὸν δαψιλεστάτην, α´) ἡ θεωρία τοῦ παντὸς κατά τε τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ· β´) ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ πνευματικῆς οὐσίας καὶ ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῆς· γ´) ἡ ἐξ ἀποκαλύψεως θεία διδασκαλία· δ´) τελευταῖον δὲ καὶ αἱ τῶν κατὰ τοῦτο σοφῶν καὶ ἁγίων ἀνδρῶν διδασκαλίαι.

Ἡ μὲν θεωρία τῆς μεγάλης τοῦ παντὸς κατασκευῆς παρέχει ὑψηλὴν ἰδέαν οὐ μόνον τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ καὶ τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς σοφίας, καὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ κτίσαντος ταῦτα Θεοῦ. Εἰς ταύτην τὴν κτίσιν οὔτε ἀρχὴν βλέπομεν, οὔτε τέλος, ἀλλ' εἶναι οἷον ἄπειρος, εἶναι μεγαλοπρεπεστάτη εἰκὼν τοῦ ἀπείρου. Ποία δὲ τάξις καὶ σκοπιμότης καταφαίνεται πανταχοῦ ἀπὸ τοῦ μεγίστου μέχρι καὶ τοῦ ἐλαχίστου τῶν ποιημάτων! Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ θεῖος Παῦλος, ὅτι ἡ ἀόρατος οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου καθορᾶται οὕτως ὀφθαλμοφανῶς ἐν τοῖς ἔργοις τῆς δημιουργίας, ὡς καὶ ἡ ἀναλλοίωτος αὐτοῦ δύναμις καὶ ἐνέργεια, καὶ ὑπεροχὴ, ὥστε μένει ὁ ἄνθρωπος ἀναπολόγητος, ἐὰν μὴ θεωρῇ τὴν θεότητα ἐν αὐτῇ (2). Τὸ μέγεθος τοῦτο τῆς κτίσεως θεωρῶν καὶ εἷς τῶν προφητῶν, ὁ Βαρούχ, ἐξεφώνει ἐκπληττόμενος· « Ὦ Ἰσραὴλ! ὡς μέγας ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπιμήκης ὁ τόπος τῆς κτίσεως αὐτοῦ! Μέγας καὶ οὐκ ἔχει τελευτὴν, ὑψηλὸς καὶ ἀμέτρητος (3) »! Οὐχ ἧττον δὲ μαρτυρεῖ αὐτὰ ταῦτα καὶ ἡ συντήρησις αὐτοῦ· διότι ἡ αὐτὴ παντο-

(1) Ἰωάν. ά. 18. Α'. Τιμ. ς'. 16. (2) Ῥωμ. ά. 20. (3) Κεφ. γ'. 24.

δυναμία, ἡ αὐτὴ σοφία καὶ ἀγαθότης ἡ ἐν τῇ παραγωγῇ τῶν ὄντων φανερουμένη, φανεροῦται ἐπίσης καὶ ἐν τῇ διαμονῇ αὐτῶν· τῆς γὰρ ἀδιαλείπτου προνοίας τοῦ δημιουργοῦ ἔργον εἶναι νὰ εὑρίσκωσι καὶ νὰ ἔχωσι πάντα τὰ ὄντα, ἐξ ὧν συμπληροῦται τὸ πᾶν, τὰ εἰς τὴν διαμονὴν καὶ ἐνέργειαν αὐτῶν κατὰ τὴν ὑψίστην βουλὴν τοῦ δημιουργοῦ συντελεστικά, καὶ μηδὲν ἐξ αὐτῶν νὰ παρακρουσθῇ ἢ νὰ καταποθῇ ὑπ' ἄλλου τινός. Ἀλλ' ἐκ τῆς τοιαύτης διαμονῆς δὲν εἰκάζεται ἄρά γε εὐκολώτατα καὶ ἡ παντογνωσία, καὶ ἡ πανταχοῦ παρουσία, καὶ ἡ ἐπὶ πάντα ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ; δὲν συμπεραίνεται εὐλόγως ἐξ αὐτῆς, τὸ κυριώτατον, ἡ πρὸς πάντα αὐτοῦ τὰ κτίσματα πατρικὴ ὄντως ἀγαθότης; Ναὶ ἀληθῶς· ἀμφότερα ταῦτα, καὶ ἡ παραγωγὴ καὶ ἡ διαμονὴ τῶν ὄντων, ἐξαγγέλλουσι σαφέστατα τὴν τοῦ Θεοῦ μεγαλωσύνην καὶ δόξαν.

Ἀλλ' οὐχ ἧττον σαφῶς ἐξαγγέλλει καὶ ταύτην καὶ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ φύσιν ἡ ἐν ἡμῖν πνευματικὴ καὶ νοερὰ οὐσία, καὶ ἡ διοργάνωσις τῆς ἡμετέρας φύσεως. ἐπειδὴ οὐδέποτε ἠθέλαμεν δυνηθῇ νὰ λάβωμεν ἰδέαν τῆς πνευματικῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἂν μὴ εἴμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ πνεῦμα ἐν σωματικῷ καλύμματι κεκλεισμένοι. Ἀλλὰ τώρα, ἅμα ἐπιστήσαντες τὸν νοῦν εἰς ἡμᾶς αὐτούς, ἰδεαζόμεθα τί εἶναι πνευματικὴ οὐσία, κατανοοῦντες, οἵας δυνάμεις καὶ δεξιότητας ἔχει ἡ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς νοερὰ οὐσία, καὶ οἵας ἀναπτύξεώς εἰσιν αὗται δεκτικαί. Ἐκ δὲ ταύτης ἀσφαλῶς ὁδηγούμενοι, προσαναβαίνομεν βαθμηδὸν εἰς τὸν ὑπέρτατον καὶ ὕψιστον πάντων τῶν πνευμάτων πατέρα, ἐξ οὗ ἔχει τὴν ἀρχὴν πᾶσα ἄλλη νοερὰ καὶ πνευματικὴ οὐσία. Ὀρθῶς ἄρα ἐκ τῆς ἐν ἡμῖν πνευματικῆς φύσεως εἰκάζομεν τὴν τοῦ Θεοῦ πνευματικὴν φύσιν, τιθέντες αὐτὴν μόνον εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς τελειότητος, ἐν ᾧ ἡ ἡμετέρα κατέχει τὸν ἔσχατον· ἐπειδὴ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ δώσῃ εἰς ἡμᾶς πνευματικὴν φύσιν τὸ ὕψιστον καὶ πανυπέρτατον ὄν, καί τοι παντοδύναμον, καὶ πάνσοφον, καὶ πανάγαθον, εἰ μὴ ἦτον αὐτὸ τὸ ἴδιον πνευμα-

τικόν; διὸ καὶ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου « Πνεῦμά ἐϛιν ὁ Θεὸς (1)», εἶναι ἀπόλυτος ἀλήθεια. Ὅσῳ ἄρα ἐπιμελέστερον σπουδάζομεν νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἐν ἡμῖν πνευματικὴν οὐσίαν καὶ τὰ χαρίσματα καὶ τὰς δυνάμεις αὐτῆς, τοσούτῳ καὶ ἐναργεστέραν καὶ ζωηροτέραν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν τὴν τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ ἰδέαν. Καθὼς ἀπ' ἐναντίας ὅσῳ ὀλιγώτερον γινώσκομεν τὴν ἐν ἡμῖν πνευματικὴν οὐσίαν, τοσούτῳ ἀσθενέστερον καὶ ἀμυδρότερον ἰδεαζόμεθα τὴν τοῦ Θεοῦ πνευματικότητα, καὶ θέλοντες νὰ συλλογισθῶμεν περὶ αὐτῆς, τὴν καταβιβάζομεν πολλάκις εἰς τὴν τάξιν ἀνθρώπων ἐμπαθῶν καὶ σαρκικῶν, ὡς μαρτυρεῖ ἡ τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἡ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων πολυθεΐα.

Πάντων δὲ κάλλιστα καὶ τρανώτατα κυρήττουσι τὴν τοῦ Θεοῦ πνευματικὴν φύσιν αἱ θεῖαι Γραφαί, καὶ μάλιστα αἱ τῆς Καινῆς Διαθήκης· « Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε, ὁ μονογενὴς υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς ἐκεῖνος ἐξηγήσατο (2) ». Οὐδεὶς ἄλλος βέβαια ἠδύνατο νὰ μᾶς διδάξῃ περὶ αὐτοῦ ἀσφαλέστερον καὶ τρανώτερον, ἢ αὐτός, « ὃς ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς αὐτὸς ἀληθής ». Οὗτος λοιπὸν ἐδίδαξε νὰ μὴ θεωρῶμεν ὑπ' ἄλλην τινὰ εἰκόνα τὸν Θεόν, εἰ μὴ μόνον ὑπὸ τὴν εἰκόνα πατρὸς παναγάθου, πανσόφου, παναγίου καὶ δικαίου, πανευμενῶς περὶ πάντων τῶν ποιημάτων αὐτοῦ προνοοῦντος, καὶ πατρικῶς ἐπὶ πάντων ἐπαγρυπνοῦντος, ὅστις καὶ τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ κοσμεῖ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ τρέφει, καὶ πᾶσαν τρίχα τῆς κεφαλῆς ἡμῶν γινώσκει, καὶ πνευματικῶς ἀπεκαλύφθη εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν μετὰ πατρικῆς ἀγάπης παρέδωκε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ. Ὅταν δὲ θέλωμεν νὰ ὀνομάσωμεν τὸ ἀκατονόμαστον τοῦτο ὄν, οὐδὲν ἄλλο ὄνομα πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα πρὸς αὐτόν, εἰ μὴ τὸ τοῦ πατρός· διότι δὲν εὐαρεστεῖται εἰς

(1) Ἰωάν. δ'. 24. (2) Ἰωάν. ά. 18.

δουλικὸν φόβον καὶ τρόμον τῶν ἑαυτοῦ κτισμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν εὐφρόσυνον πεποίθησιν καὶ τὸ υἱϊκὸν σέβας αὐτῶν πρὸς αὐτόν. Δὲν εἶναι ἀδυσώπητος οὐδὲ πρὸς τοὺς μὴ ὀρθῶς αὐτὸν γνωρίζοντας, καὶ ἐξουθενοῦντας, ἀλλ' ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, ἵνα διὰ τῆς εὐεργεσίας καὶ τῆς ἀγαθότητος ἑλκύσῃ πάντων τὰς καρδίας. Τίς λοιπὸν νὰ μὴ σέβηται, τίς νὰ μὴ λατρεύῃ, τίς νὰ μὴ προσπίπτῃ ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ ἐν κατανύξει νὰ προσκυνῇ τοιοῦτον Ὄν;

Αἱ δὲ τῶν σοφῶν καὶ ἁγίων ἀνδρῶν διδασκαλίαι, κἂν μὴ παρέχωσι νέας ἄλλας περὶ αὐτοῦ γνώσεις, ἀλλ' ὅμως φωτίζουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ μεταχειριζώμεθα ἐπωφελέστερον τὰς μέχρι τοῦδε δειχθείσας πηγὰς, καὶ εἰς τί ἑκάστη αὐτῶν ὠφελεῖ πρὸς τὴν, ὅσον ἔνεστι, ἐναργῆ καὶ τελείαν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ. Γνῶσιν βέβαια τελείαν καὶ καθολικὴν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποκτήσωμεν· διότι πᾶσα γνῶσις ἡμῶν ἐνταῦθα, εἶναι ὡς λέγει ὁ θεῖος Ἀπόστολος μερική· « βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι (1) ». Μέρος τι μόνον δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐκ τοῦ ἀχανεστάτου τούτου πελάγους, καὶ ὀλίγον τι δύναται ὁ εἷς νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω τοῦ ἄλλου, κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν διανοητικῶν ἑκάστου δυνάμεων, καὶ κατὰ τὴν μεθοδικωτέραν χρῆσιν τῶν εἰρημένων πηγῶν, ὧν ἑκάστη παρέχει τι ἴδιον, μὴ ἀποδιδόμενον ὑπὸ τῆς ἑτέρας τοσοῦτον ἐναργῶς. Οἷον ἡ θέα τῆς φύσεως παρέχει μὲν ἰδέαν ὑψηλὴν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν πολλῶν τελειοτήτων τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ φύσεως· διότι οὐδὲν ἐν αὐτῇ πνεῦμα καθαρὸν ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς· ἐκ τούτου καὶ τὰ ἀρχαῖα ἔθνη εἰς τοσαύτας ἀπεπλανήθησαν ἀλλοκότους ἰδέας περὶ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐναργὴς γνῶσις τῆς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει νοερᾶς οὐσίας, καὶ ἡ θεία ἀποκάλυψις παρέχουσι μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὴν οὐσιώδη ταύτην

(1) Α'. Κορ. ιγ'. 12.

ἰδέαν τῆς θείας φύσεως. Διὰ ταῦτα καθῆκον παντὸς ἀνθρώπου εἶναι νὰ προστρέχῃ ἐπιμελῶς εἰς πάσας ταύτας τὰς πηγὰς τῆς θείας ἐπιγνώσεως, μηδεμιᾶς τούτων ὀλιγωρῶν ἢ καταφρονῶν· διότι πᾶσαί εἰσιν ἱεραὶ καὶ ἅγιαι, καὶ ἐκ πασῶν ὁμοῦ ἀποῤῥέει δαψιλέστατον τὸ τῆς θείας ἐπιγνώσεως σωτήριον νᾶμα.

§. 4. Περὶ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ὀφειλομένης εὐσεβείας τε καὶ λατρείας.

Τῆς ὀρθῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ ἄμεσος καὶ φυσικὴ συνέπεια εἶναι ἡ πρὸς αὐτὸν βαθυτάτη καὶ ἀνυπόκριτος εὐσέβεια, καὶ ἡ προσφερομένη εἰς αὐτὸν λατρεία· ἐπειδὴ, ὅ,τι γινώσκει τις καλῶς, καὶ γινώσκει αὐτὸ ὡς ἀγαθὸν καὶ τέλειον, τοῦτο δύναται καὶ λογικῶς νὰ σέβηται ἐν εἰλικρινείᾳ, καὶ νὰ τιμᾷ προσφιλῶς κατὰ τὴν ἐγνωσμένην αὐτοῦ ἀξίαν καὶ ἀγαθότητα. Ἡ ὀρθὴ καὶ ἀκριβὴς γνῶσίς τινος ὄντος, καὶ τῆς αὐτοῦ ἀξίας καὶ ἀγαθότητος, γεννᾷ εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν κλίσιν ἐσωτερικὴν πρὸς αὐτὸ, καὶ ἰδίαν τινὰ φροντίδα, ἵνα μηδὲν μὲν δυσάρεστον εἰς αὐτὸ μηδέποτε πράξωμεν· ὅ,τι δ' ἐξ ἐναντίας δύναται νὰ ἦναι εὐάρεστον αὐτῷ, τοῦτο προθύμως ἐκτελῶμεν. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι ἡ λεγομένη εὐσέβεια· τὸ δὲ ἐναντίον τούτου, ἀσέβεια. Ἐὰν δὲ τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην κλίσιν καὶ ἀγάπην φανερόνῃ τις διά τινων σχημάτων, ἢ λόγων, ἢ πράξεων, τότε γίνεται ἡ λεγομένη λατρεία· ὥστε λατρεία εἶναι ἡ διὰ σχημάτων, καὶ λόγων, καὶ πράξεων φανερουμένη ἐξωτερικῶς εὐσέβεια. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς ἐμάθομεν ἤδη, τὸ ὕψιστον καὶ τελειότατον ὂν, εἴμεθα δὲ καὶ εἰς οἰκειοτάτην σχέσιν πρὸς αὐτὸν, διὰ τοῦτο εἰς αὐτὸν μόνον ἀνήκει καὶ ἡ παρ' ἡμῶν βαθυτάτη εὐσέβεια καὶ ἡ προσκύνησις καὶ ἡ λατρεία διὰ παντός.

Καὶ ἡ μὲν εὐσέβεια πρέπει νὰ ἦναι διηνεκὴς καὶ μόνιμος· ἡ δὲ λατρεία, ὡς δήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, γίνεται κατὰ καιροὺς ὡρισμένους.

§. 5. Περὶ τῆς θρησκευτικότητος.

Τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας παρεπόμενον εἶναι καὶ ἡ θρησκευτι-

κότης, προθυμία οὖσα τοῦ φανεροῦν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους διὰ τῶν προσηκόντων καὶ ἔργων καὶ λόγων καὶ σχημάτων τὴν ἑαυτοῦ ἐσωτερικὴν εὐσέβειαν. Ὅταν τις ἀποκτήσῃ γνῶσιν ὀρθὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν σχέσεως ἡμῶν, καὶ αἰσθάνηται μακάριον ἑαυτὸν διὰ τὴν κτῆσιν τοῦ τοιούτου ἀγαθοῦ, αὐτὸς ἀναγκάζεται οἴκοθεν νὰ φανερόνῃ καὶ ἔμπροσθεν τῶν ἄλλων μετὰ προθυμίας τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ αἴσθημα, ἵνα καὶ αὐτοὺς ἑλκύσῃ εἰς κοινωνίαν τῆς τοιαύτης μακαριότητος. Ὁμοιάζει δ' ἐκεῖνον, ὅστις εὑρίσκει μέγαν καὶ πολύτιμον θησαυρὸν, καὶ χαίρει ἐπ' αὐτῷ, καὶ τὴν χαρὰν ταύτην δὲν δύναται νὰ τηρήσῃ διὰ παντὸς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ κεκρυμμένην. Ὅτι δὲ ἡ τοιαύτη φανέρωσις τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας εἶναι καθῆκον ἀληθῶς εὐσεβοῦς καὶ φιλανθρώπου, διδάσκει σαφῶς ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν οἷς λέγει· « Οὐδεὶς ἅπτει λύχνον, καὶ τίθησιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ. Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς (1) ».

Ἀλλ' ὅμως συμβαίνει πολλάκις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων νὰ δεικνύωσί τινες ἐξωτερικῶς διὰ λόγων καὶ πράξεων λατρευτικῶν εὐσέβειαν εἰς τὸν Θεὸν, ἣν οὔτε ἔχουσιν, οὔτε αἰσθάνονται ἀληθῶς εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ψεῦδος μάταιον, καὶ ἀπάτη καὶ γοητεία μισητὴ καὶ βδελυρὰ, ὡς κατάχρησις τοῦ ἁγιωτάτου χρήματος τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνέκαθεν διήρεσαν τὴν θρησκευτικότητα α') εἰς ἀληθῆ καὶ εἰλικρινῆ, ὁποία εἶναι ἡ εἰς τὴν ὀρθὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ στηριζομένη, καὶ ἀδόλως τὸ ἐσωτερικὸν τῆς εὐσεβείας αἴσθημα ἐκφράζουσα ἁρμοδίως πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου λογικῆς φύσεως, καὶ πρὸς τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς τοῦτο γίνεται· καὶ β') εἰς ψευδῆ καὶ προσποιητὴν, ὁποία εἶναι ἡ ἐξω-

(1) Ματθ. ἐ. 15.

τερικῶς μόνον εὐσέβειαν ἀνύπαρκτον ἐν τῇ καρδίᾳ δεικνύουσα. Μεταξὺ δὲ τούτων δύναται ἴσως νὰ τεθῇ καὶ ἄλλο τρίτον εἶδος θρησκευτικότητος, ἡ ἀπρεπὴς καὶ διεστραμμένη, ὁποία εἶναι, ὅταν ἔχῃ μέν τις ἀληθῶς σέβας εἰς τὴν Θεότητα, καὶ ἀδόλως ἀγωνίζηται νὰ ἐκφράσῃ αὐτὸ, ἀλλ' ἐπειδὴ γεννᾶται ἐκ σφαλερᾶς καὶ ψευδοῦς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, δηλοῦται καὶ τρόποις ἀναρμόστοις καὶ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ μεγαλωσύνην καὶ εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου λογικὴν φύσιν. Παραδείγματα τοιαύτης διεστραμμένης θρησκευτικότητος ἀπαντᾷ τις πάμπολλα καὶ εἰς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ εἰς τοὺς ἐθνικοὺς, καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς χριστιανικὰς αἱρέσεις.

Ἡ ἀληθὴς καὶ εἰλικρινὴς θρησκευτικότης φανεροῦται μάλιστα διὰ τῆς πίστεως, διὰ τῆς ἀγάπης, καὶ διὰ τῆς ἐλπίδος. Τὰ τρία ταῦτά εἰσιν ἀληθῆ γνωρίσματα τῆς εἰλικρινοῦς εὐσεβείας· διὸ καὶ ὡς ἰδιαίτερα καθήκοντα πρὸς τὸν Θεὸν λογίζονται· ἐπειδὴ, εὐθὺς ἀφ' οὗ γνωρίσωμεν τὸν Θεὸν ὡς τὸ ὕψιστον καὶ πανάγαθον καὶ παντέλειον Ὂν, ἀναγκαζόμεθα ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἡμῶν λογικοῦ οὐ μόνον νὰ ἔχωμεν βαθύτατον σέβας πρὸς αὐαὐτὸν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποδεχώμεθα προθύμως καὶ ἀδιστάκτως πᾶσαν παρ' αὐτοῦ δωρηθεῖσαν ἡμῖν διδασκαλίαν, ὅπερ ἐστὶ, νὰ πιστεύωμεν εἰς αὐτόν· ἔπειτα δὲ καὶ νὰ προσκολλώμεθα εἰς αὐτὸν, ἀφοσιούμενοι ὡς τέκνα εἰς τὸν φιλόστοργον αὐτῶν πατέρα· ὅπερ ἐστὶ, νὰ ἀγαπῶμεν αὐτὸν ὑπὲρ πάντα· καὶ τελευταῖον νὰ προσδοκῶμεν βεβαίως καὶ φαιδρῶς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀψευδῶν αὐτοῦ ἐπαγγελιῶν· τοῦτ' ἔστι νὰ ἐλπίζωμεν βεβαίως εἰς αὐτόν. Ἡ δὲ τοιαύτη κατανάγκασις τοῦ λογικοῦ εἶναι, καθὼς ἀλλαχοῦ εἴρηται, τὸ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου καθῆκον. Ἔχομεν λοιπὸν τρία ταῦτα ἰδιαίτερα καθήκοντα πρὸς τὸν Θεὸν, ἅτινα ὀφείλομεν νὰ ἐκπληρῶμεν πιστῶς, ἤτοι τὴν πίστιν, τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν ἐλπίδα· διὰ τοῦτο καὶ πρέπει νὰ εἴπωμεν ἰδίως περὶ ἑκάστου τούτων τὰ δέοντα.

§. 6. Περὶ τῆς εἰς Θεὸν πίστεως, ὡς καθήκοντος, καὶ ὡς γνωρίσματος τῆς ἀληθοῦς θρησκευτικότητος.

Πίστις λέγεται ἐν γένει ἡ πρόθυμος καὶ ἑκουσία ἀποδοχὴ τῆς μαρτυρίας ἄλλου τινὸς ὡς ἀληθοῦς καὶ βεβαίας. Γεννᾶται δὲ ἢ ἐκ τῆς ὑπολήψεως περὶ τοῦ λέγοντος, ὅτι καὶ γινώσκει ἀκριβῶς τὸ λεγόμενον, καὶ ἀνυποκρίτως ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν· καὶ αὕτη λέγεται πίστις ἱστορική· ἢ ἐκ τῆς ἰδιότητος τοῦ μαρτυρουμένου πράγματος, ὅταν ἐξεταζόμενον εὑρίσκηται δυνατόν, εὔλογον, πιθανόν, καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς ἐγνωσμένας ὡς ἀληθεῖς ἰδέας τοῦ νοός· καὶ τότε λέγεται πίστις λογική, ἢ καὶ ἐξ ἀμφοτέρων· καὶ τότε εἶναι σύμμικτος, ἤτοι ἱστορικολογική. Ἔτι δέ, ἐὰν ἡ μαρτυρία δίδωται παρὰ ἀνθρώπου, ἡ ἀποδοχὴ ταύτης λέγεται πίστις ἀνθρωπίνη· ἐὰν δὲ παρὰ τοῦ Θεοῦ, θεία· καὶ περὶ ταύτης εἶναι ὁ λόγος ἐνταῦθα. Διακρίνεται δὲ ἡ θεία πίστις ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ά) ἐκ τῶν πραγμάτων, ἅτινα ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς· β') ἐκ τῶν ἰσχυρῶν λόγων, οὓς ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς· γ') ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, ὅσα φέρει εἰς τὴν ἀνάπαυσιν καὶ μακαριότητα τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἀποκαλυπτόμενα μέν εἰσι διδασκαλίαι, ἐξηγήσεις πραγμάτων ὑπερφυσικῶν, ἐντολαί, καὶ ἐπαγγελίαι, ὅσα ὁ Θεὸς δι᾽ ἄκραν φιλανθρωπίαν καὶ ἀγαθότητα ηὐδόκησε νὰ φανερώσῃ εἰς ἡμᾶς, τὰ μέν, ἵνα φωτίσῃ τὸν νοῦν ἡμῶν εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, τὰ δέ, ἵνα διευθύνῃ τὴν θέλησιν ἡμῶν εἰς τὴν ζήτησιν τοῦ τελικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος σκοποῦ. Λόγοι δέ, οὓς ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς εἰσι, ά) ἡ τοῦ Θεοῦ παντογνωσία· β') ἡ ἄπειρος αὐτοῦ ἀγαθότης, καὶ δικαιοσύνη, καὶ ἁγιωσύνη· δι᾽ ἐκείνης μὲν γὰρ γινώσκει πάντα κατ᾽ οὐσίαν, καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ λανθασθῇ· διὰ δὲ τούτων εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀπατήσῃ ἡμᾶς. Ὅθεν αἱ τοιαῦται τοῦ Θεοῦ τελειότητες ἐγγυῶνται εἰς ἡμᾶς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ ὀρθότητος πάντων, ὅσα πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν ηὐδόκησε νὰ φανερώσῃ, καὶ ἑπομένως εἶναι πάντα ἄξια τῆς τελείας καὶ

ἀδιστάκτου ἡμῶν πίστεως. « Τὰ λόγια Κυρίου λόγια ἁγνά, ἀργύριον πεπυρωμένον, δοκίμιον τῇ γῇ κεκαθαρισμένον ἑπταπλασίως (1)». Τὰ δὲ σωτήρια τῆς θείας πίστεως ἀποτελέσματα εἰς τὴν ἀνάπαυσιν καὶ μακαριότητα τῶν ἀνθρώπων εἰσὶ καὶ κατὰ τὸ πλῆθος καὶ κατὰ τὸ μέγεθος ἀπερίγραπτα. Μυρία πράγματα, ἀνάπαυσιν ἤδη καὶ εὐχαρίστησιν τὴν ἡδίστην παρέχοντα, ἐγνώσθησαν εἰς ἡμᾶς διὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἅτινα χωρὶς αὐτῆς ἢ ἠθέλαμεν ἀγνοεῖ παντελῶς,ἢ ἠθέλαμεν ἀπατᾶσθαι καὶ ἀμφιβάλλει περὶ αὐτῶν· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρᾳότερος καὶ ἀνθρωπικώτερος βίος, ὃν διάγομεν ἤδη, τῶν διδασκαλιῶν ἐκείνων εἶναι ἀποτέλεσμα, καὶ χωρὶς ἐκείνων ἤθελεν εἶναι ξένος καὶ ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς. Τοῦτο δὲ μάλιστα ἀποδεικνύει σπουδαιότατον τὸ καθῆκον τοῦ πιστεύειν ἀδιστάκτως, καὶ προθύμως ἀποδέχεσθαι πᾶσαν τὴν θείαν διδασκαλίαν, ἣν ηὐδόκησε νὰ κοινώσῃ πρὸς ἡμᾶς πολυτρόπως, μὴ ἀπαξιῶν νὰ γίνῃ εἰς ἡμᾶς διδάσκαλος καὶ ὁδηγὸς αὐτός, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐγένετο πατὴρ καὶ δημιουργός. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ γίνηται ὅλος ὀφθαλμός, ὅλος ἀκοή, ὅταν ὁ ὕψιστος νοῦς ὁ Θεὸς λαλῇ πρὸς αὐτόν. Ἐκ τούτου καὶ τὸ καθῆκον νὰ ἐρευνῶμεν ἐπιμελῶς ἀναγινώσκοντες καὶ μελετῶντες τὸν θεῖον λόγον, κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Σωτῆρος· «Ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς ». Ὅςις δὲ ἐκ νωθρότητος ἢ ἀδιαφορίας, ἢ ἐκ τῆς προσκολλήσεως αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου, ἢ ἐξ ἀλαζονείας, ἢ ἄλλης τινὸς αἰτίας, ἀμελεῖ τῆς τοιαύτης μελέτης, αὐτὸς ἐκπίπτει ἑκουσίως εἰς τὴν ἀπιστίαν, καὶ εἶναι ἀναπολόγητος. Περὶ τούτου λέγει ὁ Κύριος· « Ὁ ἀπιστήσας κατακριθήσεται (2) ». Ἡ πίστις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς τοῦ ἀνθρώπου σωτηρίας, ἡ κρηπὶς καὶ ἡ ῥίζα τῆς δικαιώσεως αὐτοῦ παρὰ τῷ Θεῷ· ἐξ αὐτῆς γεννᾶται τὸ φρόνημα τὸ ὀρθὸν καὶ ὁ ἐνάρετος βίος, ὁ ἀποφαίνων τὸν ἄνθρωπον εὐδόκιμον παρὰ τῷ Θεῷ καὶ ἄμεμπτον κατὰ πάντα. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ θεῖ-

(1) Ψαλμ. ιά. 7. (2) Μάρκ. ις'. 16.

ος Παῦλος, ὅτι « χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι τῷ Θεῷ (1) ».

§. 7. Ὁποία πρέπει νὰ ἦναι ἡ εἰς Θεὸν πίστις.

Ἵνα δὲ ἡ πίστις ἀληθὴς ὑπάρχῃ καὶ γνησία, πρέπει νὰ ἦναι ά) λογική, ἤγουν νὰ ἀποδεχώμεθα ἀδιστάκτως τὴν ἀλήθειαν τοῦ θείου λόγου, πειθόμενοι προσηκόντως, ὅτι πάντα τὰ ὑπ᾽ αὐτοῦ διδασκόμενα οὐ μόνον εἰσὶ δυνατά, καὶ οὐδεμίαν περιέχουσιν ἀντίφασιν, ἀλλὰ καὶ πιθανά, καὶ ἐντελῶς λογικά, καὶ ἑπομένως ὀρθὰ καὶ ἀληθῆ, καὶ ἀληθῶς προέρχονται ἐκ τοῦ Θεοῦ· β') σταθερὰ καὶ ἀσφαλής. Τοιαύτη δὲ εἶναι, ὅταν ἀναποσπάστως ἐμμένωμεν εἰς τὰς εἰρημένας πληροφορίας, καὶ προτιμῶμεν νὰ παραδώσωμεν πάντα μᾶλλον, καὶ αὐτὴν ἡμῶν τὴν ζωήν, ἢ νὰ ἀρνηθῶμεν ἐκ φόβου τὴν τοιαύτην πληροφορίαν ἡμῶν, καὶ δεικνύωμεν τοιαύτην γενναιοψυχίαν, ὥστε οὔτε χάρις καὶ θέλγητρα, οὔτε ἀπειλὴ καὶ ζημία δύναται νὰ ὑπερισχύσῃ καθ᾽ ἡμῶν εἰς τὸ νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν πληροφορίαν ταύτην· γ') περιληπτικὴ πάντων, ἤτοι νὰ μὴ στέργωμεν καὶ ἀποδεχώμεθα ἐκεῖνα μόνον ἐκ τοῦ θείου λόγου, ὅσα κολακεύουσι τὰς κλίσεις, ἢ τοὐλάχιστον συμβιβάζονται πρὸς τὴν φιλαυτίαν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπαιτοῦντα τὴν νέκρωσιν καὶ τὴν θυσίαν τῶν σωματικῶν ἡμῶν ἐπιθυμιῶν. « Ἐὰν ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι (2) »; λέγει περὶ τούτου ὁ Κύριος ἡμῶν. δ') Ζῶσα καὶ ἐνεργός, τοῦτ᾽ ἔστι νὰ φανεροῦται διὰ βίου σώφρονος καὶ συμφώνου πρὸς τὴν ἡμετέραν πληροφορίαν· « Τί τὸ ὄφελος ἀδελφοί μου, λέγει ὁ θεῖος Ἰάκωβος, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν; Ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔχῃ ἔργα, νεκρὰ ἐστίν (3) ». Ἡ πίστις πρέπει νὰ κυριεύῃ ὅλον τὸν βίον, καὶ νὰ τὸν διορθόνῃ, καὶ νὰ τὸν διευθύνῃ, ζωογο-

(1) Ἑβρ. ιά. 6. (2) Ματθ. έ. 44. (3) Ἰάκ. ἐπιστ. β'. 14. 17.

νουμένη ὑπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ δικαίου, καὶ ἁγίου· ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ ἐπικρατῇ καὶ εἰς τοὺς λόγους, καὶ εἰς τοὺς λογισμοὺς, καὶ εἰς τὰς ἐπιθυμίας, καὶ εἰς τὰς πράξεις· εἰδὲ μὴ, ἡ πίστις γίνεται θησαυρὸς νεκρὸς, ἄχρηστος διόλου, καὶ μηδενὸς ἄξιος.

§. 8. Ὅτι ὀφείλει πᾶς τις καὶ νὰ ὁμολογῇ παῤῥησίᾳ τὴν πίστιν αὑτοῦ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων.

Ὅστις αἰσθάνεται τὴν μακαριότητα, ἥτις πηγάζει εἰς ἑαυτὸν ἐκ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ μέγα ἀγαθὸν, τὸ ὁποῖον ἀπολαύει ἐκ τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀποκαλυφθεισῶν διδασκαλιῶν, αὐτὸς δὲν δύναται νὰ κρατῇ διὰ παντὸς ἐν τῇ καρδίᾳ αὑτοῦ κεκλεισμένον τὸ τοιοῦτον αἴσθημα, χωρὶς νὰ τὸ δεικνύῃ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ φανερόνῃ, καὶ μάλιστα κατὰ δύο τρόπους, ἤγουν ἢ διὰ τοῦ λόγου, ἢ διὰ τοῦ βίου αὑτοῦ. Καὶ ἡ μὲν διὰ λόγου φανέρωσις, ἥτις λέγεται καὶ ὁμολογία τῆς πίστεως, πρέπει νὰ γίνηται εἰς δύο περιπτώσεις· α΄) ὅταν ἡ νόμιμος ἀρχὴ διά τινας λόγους ἀπαιτῇ ταύτην παρ᾽ ἡμῶν· β΄) ὅταν πρὸς τὴν ἡσυχίαν ἡμῶν, ἢ πρὸς τὴν τοῦ πλησίον οἰκοδομὴν φαίνηται ἀναγκαία. Καὶ ἡ μὲν διὰ τοῦ λόγου ὁμολογία γινέσθω πάντοτε μετὰ πολλῆς κοσμιότητος καὶ χωρὶς βίας· ἡ δὲ διὰ τοῦ προσήκοντος βίου φανέρωσις τῆς ἡμετέρας πίστεως, πρέπει νὰ ἦναι διηνεκὴς καὶ ἀχώριστος παντὸς τοῦ πολιτεύματος ἡμῶν συνοδίτης κατὰ τὸν λόγον τοῦ μακαρίου Παύλου· « Ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται (1)»· ἄλλως δὲ γινόμεθα τοιοῦτοι, οἵους ἔλεγέ τινας τῶν τότε ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος· « Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι (2)»· ἡ γὰρ διὰ λόγου ὁμολογία τῆς πίστεως, ὅσον ἂν ἦναι καλὴ καὶ τεχνικὴ, οὐδὲν ὠφελεῖ χωρὶς

(1) Ῥωμ. ά. 17. (2) Τίτ. ά. 16.

τῆς πρακτικῆς ταύτης ὁμολογίας, τῆς διὰ τῆς ἐναρέτου πολιτείας γινομένης· διότι ὁ Θεὸς δὲν ἀφορᾷ εἰς τοὺς λόγους, ἀλλ' εἰς τὰ ἔργα καὶ τὴν ἀλήθειαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἄρνησις τῆς πίστεως διττῶς δύναται νὰ γένῃ, ἡ μὲν διὰ τῶν λόγων, ἡ δὲ διὰ τῶν πράξεων, καὶ εἶναι ἢ τελεία ἀπιστία, ὅταν ἐκ μωρίας καὶ ἀπερισκεψίας, ἢ ἐξ ἀλαζονείας καὶ παρεκτροπῆς εἰς τὸν κτηνώδη βίον, ἀνθίσταταί τις εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως, ἀποῤῥίπτων, καὶ μὴ στέργων αὐτὴν παντάπασιν· ἢ εἶναι μερικὴ ἀπιστία καὶ ἄρνησις, ὅταν τινὰ μὲν ἐκ τῶν παρ' αὐτῆς διδασκομένων παραδέχηται καὶ πιστεύῃ, ἄλλα δὲ ἀποῤῥίπτῃ αὐθαιρέτως. Ἀλλ' ὅμως πᾶσα καὶ ὁποιαδήποτε ἄρνησις ἐπιφέρει μεγίστην καὶ βαρυτάτην εὐθύνην εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ μάλιστα ὅταν γίνηται ἀφορμὴ νὰ ἐξαπλοῦται πλειότερον καὶ εἰς ἄλλους ἡ ἀπιστία καὶ ἡ διαστροφή. Οὐδέποτε δικαιοῦται ὁ ἄνθρωπος, δι' οὐδεμίαν περίπτωσιν φόβου ἢ φιλαρεσκείας, κινδύνου ἢ ἐλπίδος, νὰ ἀρνηθῇ τὴν πίστιν. Ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ὡσαύτως νὰ δεικνύῃ ἐξωτερικῶς πίστιν, ἣν ἐσωτερικῶς οὐκ ἔχει, πρὸς ἀποφυγὴν ἴσως ἀηδίας τινός· διότι τοῦτο εἶναι ἐναντίον τῆς ὀφειλομένης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τιμιότητος καὶ εἰλικρινείας· καὶ ὅταν τὸ τοιοῦτο ψεῦδος φανερωθῇ, παρέχει ἀφορμὴν μεγάλην ἔχθρας καὶ μίσους καὶ δυσπιστίας. Διὰ ταῦτα καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ τὸ διεγείρειν συνεχῶς καὶ κρατύνειν τὴν πίστιν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· τοῦτ' ἔστι μελετᾷν συνεχῶς καὶ σπουδαίως τὰς ἀληθείας τῆς πίστεως, ἵνα αὐξάνῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πληροφορίαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον· ἐπειδὴ ὅσῳ τελειοτέρα εἶναι ἡ τοιαύτη πληροφορία, τοσούτῳ σταθερωτέρα ἀποβαίνει καὶ ἡ πίστις. Πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ὀφείλει νὰ ἀκροᾶται ἐπιμελῶς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας, νὰ ἔχῃ χρόνον τινὰ ὡρισμένον εἰς τὴν μελέτην καὶ ἀνάγνωσιν τῶν ἁγίων Γραφῶν. Τοῦτο εἶναι ἐντολὴ αὐτοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς»· διότι αἱ Γραφαί εἰσι πηγὴ ἀνεξάντλητος τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ, πρὸς

τοὺς ἐπιθυμοῦντας τὴν πίστιν, ὅταν ἐν ἀγάπῃ πρὸς τὴν ἀλήθειαν μελετῶνται καὶ ἐρευνῶνται. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἂς φροντίζῃ πᾶς τις νὰ ῥυθμίζῃ τὸν ἑαυτοῦ βίον οὕτως, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ εἰς τελείαν ἁρμονίαν πρὸς τὴν πίστιν αὐτοῦ· διότι οὐδὲν ἄλλο δεικνύει τὸν ἄνθρωπον δεκτικώτερον τῶν τῆς πίστεως ἀληθειῶν, ἢ ὁ ὀρθὸς καὶ ἐνάρετος βίος· τὰ δύο ταῦτα, πίστις ὀρθὴ, καὶ βίος ἐνάρετος, βοηθοῦνται καὶ στηρίζονται ὑπ' ἀλλήλων· ὁ μὲν ἐνάρετος βίος διατίθησι καλῶς τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν πίστιν, ἡ δὲ πίστις πάλιν ἐμπνέει πλειοτέραν τὴν προθυμίαν πρὸς τὸν ἐνάρετον βίον. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός· « Ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με· ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ (1) ». Ὀφείλει δὲ προσέτι νὰ προσέχῃ πᾶς τις ἀπὸ τῆς ἀναγνώσεως τοιούτων συγγραμμάτων, καὶ ἀπὸ τοιούτων συναναστροφῶν, καὶ παρεκτροπῶν, ὑφ' ὧν δύναται νὰ σαλευθῇ ἡ πίστις. « Ὁ ἁπτόμενος πίσσης μολυνθήσεται (2)»· τοὐναντίον δὲ ἂς ἀναλογίζηται συνεχέστερον τὰ ἀγαθὰ, ὅσα ἡ θεία διδασκαλία παρέσχεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα πρὸς τὸν ἀληθῆ φωτισμὸν, καὶ τὸν ἐξευγενισμὸν, καὶ τὴν εὐδαιμονίαν αὐτῆς.

§. 9. Περὶ τοῦ ὀφειλομένου ὑπὲρ τῆς πίστεως ζήλου.

Ὁ ὑπὲρ τῆς πίστεως ζῆλος εἶναι ἡ ἐκ φιλανθρωπίας ζωηρὰ ἐπιθυμία καὶ σπουδὴ τοῦ μεταδοῦναι τὴν ἡμετέραν πίστιν καὶ εἰς ἄλλους ἀνθρώπους, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς μακαριότητος. Ὁ τοιοῦτος ζῆλος εἶναι καθῆκον· ἐπειδὴ, πᾶς, ὅστις εἶναι πεπεισμένος περὶ τῆς ὀρθότητος, τῆς ἀληθείας, καὶ τοῦ κάλλους τῆς ἑαυτοῦ πίστεως, καὶ αἰσθάνεται τὴν ἐξ αὐτῆς ἀνάπαυσιν καὶ μακαριότητα, πᾶς, ὅστις τρέφει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ πρὸς μὲν τὸν Θεὸν εὐσέβειαν ἀληθινὴν, πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπην εἰλικρινῆ, αὐτὸς αἰσθάνεται καὶ τὴν ἐσωτε-

(1) Ἰωάν. ζ'. 16. 17. (2) Σειράχ. ιγ'. 1.

ρικὴν ἀνάγκην τοῦ μετοχετεύειν εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τὴν τοιαύτην μακαρίαν ἀνάπαυσιν καὶ εὐδαιμονίαν. Ἀλλ' ὅμως ὁ ζῆλος οὗτος δύναται νὰ ἦναι διττὸς, γνήσιος καὶ εἰλικρινὴς, ἢ νόθος καὶ ψευδὴς, καὶ διὰ τοῦτο ἄλογος. Καὶ ὁ μὲν εἰλικρινὴς ζῆλος εἶναι καθὼς ἡ ἄνωθεν σοφία, περὶ ἧς λέγει ὁ μακάριος Ἰάκωβος, ὅτι εἶναι « ἁγνὴ, ἔπειτα εἰρηνικὴ, ἐπιεικὴς, εὐπειθὴς, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος (1) ». Τοιούτου ζήλου μεστὸς ἦτον ὁ κύριος καὶ διδάσκαλος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, τὸ παντὸς ἀγαθοῦ τελειότατον ἀρχέτυπον! Περιερχόμενος γὰρ καθ' ὅλην τὴν Ἰουδαίαν καὶ Γαλιλαίαν, ἐδίδασκε τοὺς λαοὺς, τοὺς καθημένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, τὸ ὄνομα τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ· παρήγγειλε δὲ καὶ νὰ προσευχώμεθα καθ' ἑκάστην τό· « Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου »! Ὁ δὲ ἁγιασμὸς οὗτος τοῦ θείου ὀνόματος οὐδαμῶς ἄλλως γίνεται, εἰ μὴ, ὅταν μανθάνωμεν μὲν ἡμεῖς αὐτοὶ καὶ γινώσκωμεν τὸν Θεὸν, ὡς τὸν ὕψιστον καὶ πανάγαθον πατέρα πάντων, καὶ μετ' εὐφροσύνης ἀποδεχώμεθα προθύμως πάσας τὰς πατρικὰς αὐτοῦ διδασκαλίας καὶ τὰς ἐντολὰς καὶ τὰς ἐπαγγελίας, καὶ τὸν βίον κατ' αὐτὰς ῥυθμίζωμεν καὶ σχηματίζωμεν, ἐπιμελώμεθα δὲ νὰ μεταδώσωμεν ταῦτα πάντα καὶ εἰς τὸν πλησίον συνετῶς καὶ κοσμίως διὰ τῆς πραείας διδασκαλίας καὶ τῆς πειθοῦς, ἄνευ βίας, ἄνευ σφοδρότητος καὶ καταδυναστεύσεως, ἀλλὰ φειδόμενοι καὶ οἰκονομοῦντες ἀδελφικῶς καὶ τὸ λογικὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν. Ὁ δὲ νόθος καὶ ψευδὴς, καὶ διὰ τοῦτο ἄλογος ζῆλος, εἶναι πᾶν τοὐναντίον· δηλαδὴ πάντοτε βίαιος καὶ σφοδρὸς καὶ αὐθάδης καὶ καταναγκαστικὸς, μήτε τοῦ λογικοῦ, μήτε τῆς ἐμφύτου ἐλευθερίας τῶν ἄλλων φειδόμενος, ἀλλ' ἀνηλεῶς καταστρέφων καὶ ἀνεγείρων, καὶ στυφὸς καὶ πικρὸς πανταχοῦ. Πόσον ὁ Κύριος ἡμῶν ἀπεῖχε τοῦ τοιούτου διεστραμμένου ζήλου, γίνεται δῆλον πολλαχόθεν μὲν καὶ ἄλλοθεν, ἐξαιρέτως δὲ,

(1) Ἰάκωβ. γ'. 17.

καὶ ἐξ ὧν λέγει ἐν εὐαγγελίοις πρὸς τοὺς ζητοῦντας νὰ ἐκριζώσωσι τὰ ἐν τῷ σίτῳ βλαστήσαντα ζιζάνια· « Ἄφετε, λέγει, μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον (1)». Οὐδέποτε ἐδοκίμασε τὴν βίαν καὶ τὴν σφοδρότητα, καὶ τὴν στρυφνὴν καὶ πικρὰν ἀσπλαγχνίαν πρὸς τὸ λογικὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου· ἐπέπληξε δὲ μᾶλλον καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ αὐστηρῶς, ὅτε ἤθελον νὰ ῥίψωσι πῦρ ἐξ οὐρανοῦ κατὰ τῆς πόλεως τῶν Σαμαρειτῶν, « Οὐκ οἴδατε, λέγων, οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς (2)». Ἐν γένει λοιπὸν πρέπει νὰ προσέχωμεν πάντοτε, μὴ ὑπὸ τὴν πρόφασιν τοῦ ὑπὲρ τῆς πίστεως ζήλου παρεκτρεπώμεθα εἰς μανίαν κατακρίσεως καὶ καταδιωγμοῦ τοῦ πλησίον, μισοῦντες τοὺς ἄλλως πως φρονοῦντας, ἐνθυμούμενοι διὰ παντὸς τὸν λόγον τοῦ Κυρίου· « Μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε, μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε· ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε (3)». Βλεπέτω ἕκαστος ἑαυτὸν μᾶλλον ἢ τοὺς ἄλλους, φροντίζων νὰ στηρίζῃ εἰς ἑαυτὸν, νὰ κρατύνῃ, καὶ νὰ πλατύνῃ τὴν πίστιν.

§. 10. Περὶ τῶν ἐναντίων τῇ πίστει.

Πολλὰ μὲν καὶ διάφορα πράγματά εἰσι πολέμια τῆς πίστεως, τὸ δ' ἀπ' εὐθείας ἀντίθετον αὐτῆς εἶναι ἡ ἀπιστία· καὶ αὕτη εἶναι ἢ θεωρητική, ἢ πρακτική· ἡ μὲν, ὅταν διὰ λόγου, ἢ διὰ γραφῆς καταγελῶν τις πασῶν τῶν τῆς πίστεως ἀληθειῶν, ἀγωνίζηται νὰ ὑποσκάψῃ καὶ νὰ ἀνατρέψῃ αὐτάς· ἡ δὲ πρακτική, ὅταν οὕτω ζῇ τις καὶ πολιτεύηται, ὥστε καὶ αὐτὴν τὴν τῆς πίστεως ἐπιφάνειαν ἐξαλείφῃ, πράττων ὅλως ἐναντία τῶν ἐντολῶν, τῶν δογμάτων, καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τῆς πίστεως. Πολέμιον δ' ὡσαύτως τῆς ὑγιοῦς καὶ λογικῆς πίστεως εἶναι καὶ ἡ εἰδωλολατρεία, ἢ πολυθεΐα· διὰ τοῦτο ἡ θεία ἐντολή· « Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ· οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδω-

(1) Ματθ. ιγ'. 26. 30. (2) Λουκ. θ'. 59. (3) Λουκ. ς'. 37.

λον (1)» καὶ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, ὅτι « αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν (2) ». Πολέμιον καὶ ὁ ἐλευθεριασμὸς, ὅταν δηλαδὴ καὶ φρονῇ τις καὶ κρίνῃ περὶ τῶν τῆς πίστεως κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἀρέσκειαν, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποδέχηται μὲν ὅσα νομίζει ὠφέλιμα εἰς ἑαυτὸν, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἀποῤῥίπτῃ. Πολέμιον δὲ καὶ ἡ αἵρεσις, εἰς ἣν φέρει ὁ ἐλευθεριασμὸς, ὡς ἀντίστασις εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ διαστροφὴ αὐτῆς. Πᾶσα δὲ ἀντίστασις εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως λέγεται ἁμαρτία εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἥτις οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι, κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου (3). Ἀσυμβίβαστος δὲ πρὸς τὴν λογικὴν πίστιν εἶναι καὶ ἡ δεισιδαιμονία, ἥτις εἶναι δόκησις ἄλογος, καθ' ἣν ἀποδίδει τις εἰς τύπους τινὰς προσευχῶν, ἢ εἰς ἐπῳδὰς, ἢ εἰς φυσικὰ πράγματα, ἢ εἴς τινας εἰκόνας ἐξαίρετον θαυματοποιὸν δύναμιν, ἣν οὔτε ἔχουσιν, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωσιν. Ἡ τοιαύτη δεισιδαιμονία εἶναι προσέτι καὶ εἰς τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων βλαβερὰ, καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν εὐτυχίαν πολλῶν μυριάδων ἀνθρώπων· εἰς μὲν τὴν πίστιν, διότι τὴν διαστρέφει καὶ μολύνει τὴν καθαρότητα αὐτῆς· εἰς δὲ τὸ ἦθος, διότι δίδει ἀφορμὴν εἰς ψεῦδος, καὶ ὑπόκρισιν, καὶ ἀδικίαν, καὶ ἐν γένει εἰς μέτρα διεστραμμένα ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· τελευταῖον δὲ εἰς τὴν ἡσυχίαν καὶ εὐτυχίαν τῶν ἀνθρώπων· διότι ὁ δεισιδαίμων ἀναγκαίως πρέπει νὰ εὑρίσκηται πάντοτε ἠπατημένος εἰς τὰς προσδοκίας αὐτοῦ, καὶ τοῦτο ταράττει καὶ τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν ἄλλο μεταδίδεται εὐκολώτερον παρὰ τὴν δεισιδαιμονίαν, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς βλάβη ἐπεκτείνεται εἰς μῆκος καὶ πλάτος πρὸς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Ἂς ἐνθυμηθῇ τις τοὺς ὕθλους τῶν ἀνορυσσόντων τοὺς θησαυροὺς, καὶ τῶν ἐξορκιζόντων τοὺς δαίμονας,

(1) Ἐξοδ. κ΄. 3—5. (2) Ἰωάν. ιζ΄. 3. (3) Ματθ. ιβ΄. 31.

καὶ τῶν ἐπῳδῶν καὶ γοήτων, πόσων ἀνθρώπων κεφαλὰς δὲν ἐτάραξαν ἐλεεινῶς! πόσους οἴκους δὲν ἔῤῥιψαν εἰς δυστυχίαν καὶ ἀθλιότητα! Ἐν γένει δὲ πολλὰ πράγματα δύνανται νὰ διαστρέψωσι τὴν γνησίαν, ὀρθὴν, καὶ λογικὴν πίστιν, καὶ ἐκ πάντων τούτων πρέπει νὰ προσέχῃ ὁ εὐσεβὴς καὶ νουνεχὴς ἄνθρωπος· διότι ἡ πίστις εἶναι ἡ δόξα καὶ ὁ στέφανος τῆς ἀνθρωπότητος· ἡ πίστις ἐξευγενίζει ἐξαιρέτως τὸν ἄνθρωπον, φέρουσα εἰς αὐτὸν θεῖον φρόνημα, βίον ἔνθεον, καὶ θείαν σπουδὴν, ἅτινα ὁ ψυχικὸς καὶ ἀφώτιστος ἄνθρωπος οὔτε γινώσκει, οὔτε δύναται νὰ γνωρίσῃ. Διὰ τοῦτο τὴν παραβάλλει ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς πρὸς θησαυρὸν, ὃν ὅταν εὕρῃ τις, καθίσταται τρισόλβιος καὶ τρισμακάριος, ἀλλὰ διὰ τοῦτο, λέγει, πρέπει καὶ νὰ ἀποδώσῃ πάντα, ἵνα ἀπολαύσῃ αὐτόν (1).

§. 11. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ὡς φανέρωσις τῆς πρὸς αὐτὸν ὀφειλομένης εὐσεβείας τε καὶ λατρείας, δεύτερον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν.

Μετὰ τῆς εἰς τὸν Θεὸν πίστεως εἶναι καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ἀγάπη μία τῶν κυριωτέρων ἐκδηλώσεων τοῦ ὀφειλομένου παρ' ἡμῶν εἰς αὐτὸν σεβασμοῦ καὶ τῆς λατρείας. Ἡ δὲ ἀγάπη αὕτη γεννᾶται πάλιν ἐκ τῆς ὀρθῆς καὶ, ὅσον ἐνδέχεται, τελείας γνώσεως αὐτοῦ· ἐπειδὴ, ὅ,τι γινώσκει τις ὡς ἀγαθὸν καὶ τέλειον, τοῦτο ἐξ ἀνάγκης καὶ ἀγαπᾷ ὡς τοιοῦτον. Διὰ τοῦτο λέγει ἡ θεία Γραφή· « Ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν Θεὸν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί (2)». Καθὼς δὲ εἶναι τὸ ὕψιστον, οὕτως εἶναι καὶ τὸ κάλλιστον καὶ ἀπειράγαθον ὃν ὁ Θεὸς, καὶ παντὸς ἀγαθοῦ πηγὴ ἀέναος· « Πᾶσα γὰρ δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι, καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα (3)». Διὰ τοῦτο, ἅμα γνωσθὲν, ἕλκει ἡμᾶς εἰς τὴν πρὸς αὐτὸ τελείαν ἀγάπην. Ἡ δ' ἕλξις αὕτη εἶναι τὸ λεγόμενον καθῆκον ἐκ τοῦ ἀν-

(1) Ματθ. ιγ'. 44. (2) Α'. Ἐπις. Ἰωάν. δ'. 8. (3) Ἰάκ. ά. 17.

τικειμένου, καθὼς καὶ ἡ ἐσωτερικὴ βία, ἣν αἰσθανόμεθα πρὸς τὴν ὑπακοὴν εἰς ταύτην τὴν ἕλξιν, εἶναι τὸ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου καθῆκον.

Τοῦτο τὸ καθῆκον τοῦ ἀγαπᾷν τὸν Θεὸν ἀγάπην τελείαν καὶ ὑπὲρ πάντα, ἐκήρυξε μὲν καὶ ὁ Μωϋσῆς εἰς τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραὴλ(1), ἐπεκύρωσε δὲ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, λέγων· « Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή· ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου (2)». Τῶν λόγων τούτων ἡ διάνοια εἶναι, ὅτι εἰς τὸν Θεὸν, ὅστις εἶναι αὐτὴ ἡ ἀγάπη, ὡς ἐπιδαψιλεύων εἰς πάντα τὰ κτίσματα πᾶν ὅ,τι ἔχουσι καὶ ἀπολαύουσιν ἀγαθὸν, ὀφείλεται παρὰ τῶν ἀνθρώπων, ὡς λογικῶν ὄντων, ἡ τελεία καὶ ὑπερτάτη ἀγάπη, καὶ ὡς πῦρ ἱερὸν πρέπει ἄσβεστον νὰ διατηρῆται, καὶ διηνεκῶς νὰ ἀναζωπυρῆται εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν, καὶ οὐδὲν τῶν ὄντων, οἷα δήποτε ἔξοχα χαρίσματα ἂν ἔχῃ, ἢ ὅσον ἂν ἦναι εὐμενὲς πρὸς ἡμᾶς, δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν Θεὸν, οὐδὲ νὰ ἀγαπᾶται τοσοῦτον θερμῶς παρ' ἡμῶν, ὡς ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, « Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος κ.λ. (3)».

§. 12. Τί εἶναι ἀγάπη, καὶ πῶς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύεται.

Δύσκολον εἶναι νὰ ἑρμηνεύσῃ τις διὰ λόγου τὴν ἀγάπην, ἣν ὡς αἴσθημα τῆς ψυχῆς εἶναι εὐκολώτερον νὰ αἰσθανθῇ τις, ἢ νὰ ἐξηγήσῃ διὰ λόγων. Συνήθως ὅμως ὁρίζεται οὕτως. Ἀγάπη εἶναι κλίσις ἡδεῖα καὶ εὐάρεστος τῆς ψυχῆς πρός τι, ἐκ τῆς γνώσεως τῶν χαρισμάτων αὐτοῦ γεννωμένη· ἄρα καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἶναι τοιαύτη τῆς ψυχῆς ἡμῶν κλίσις πρὸς αὐτὸν ἡδεῖα καὶ εὐάρεστος, γεννωμένη ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ἀπείρων αὐτοῦ τελειοτήτων. Τριχῶς δὲ δύναται νὰ φανερωθῇ· α) διὰ τῆς ἐπ' αὐτῷ ἀγαλλιάσεως καὶ τῆς εὐαρεστήσεως·

(1) Δευτερον. ς'. 5. (2) Ματθ. κβ'. 37. (3) Ματθ. ι. 37.

β') διὰ τῆς φανερᾶς κλίσεως εἰς αὐτὸν, καὶ τῆς σπουδῆς τοῦ ἐπιγνῶναι αὐτὸν, ὅσον ἐνδέχεται, ἐναργῶς, καὶ κοινωνοὺς αὐτοῦ γενέσθαι· γ') διὰ τῆς ἐπιμελείας τοῦ προσφέρειν αὐτῷ ἐκ καρδίας τὴν ὀφειλομένην εὐχαριστίαν. Ἀλλ᾽ὅμως, χωρὶς τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀδύνατον ἢ νὰ γεννηθῇ ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν, ἢ νὰ φανερωθῇ ἡ πρὸς αὐτὸν ἀγάπη· καθὼς ἐξ ἐναντίας, ὅσῳ ζωηροτέρα καὶ ἐναργεστέρα εἶναι ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀπείρου αὐτοῦ τελειότητος, τῆς ἀπείρου αὐτοῦ ἀγαθότητος καὶ ἀγάπης τῆς πρὸς ἡμᾶς, τοσούτῳ ὑψηλότερον θαυμασμὸν, καὶ αἴσθημα τρυφερώτερον, καὶ χαρμόσυνον εὐαρέστησιν, καὶ κλίσιν ἰσχυρὰν καὶ ἐγκάρδιον, καὶ εὐχαρίστησιν θερμοτέραν, καὶ προσκύνησιν βαθυτέραν πρὸς αὐτὸν ἐμπνέει εἰς ἡμᾶς. Ἡ δὲ τελειότης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ ἀνέκφραστος αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπη ἐκλάμπουσι τηλαυγῶς ἔκ τε τῆς δημιουργίας καὶ ἐκ τῆς συντηρήσεως τοῦ σύμπαντος κόσμου, καὶ ἐκ τῆς ἀπολυτρώσεως ἡμῶν διὰ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ υἱοῦ· «Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε ἔδωκε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ, καὶ πρὸς τί; ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον (1)».

§. 13. Ὁποία τις πρέπει νὰ ἦναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἡμῶν.

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἡμῶν πρέπει νὰ ἦναι ἀληθὴς γνησία καὶ λογική. Ἵνα δὲ ὑπάρχῃ τοιαύτη, ἀπαιτεῖται νὰ ἔχῃ τοὺς ἑπομένους χαρακτῆρας, ἤγουν πρέπει νὰ ἦναι α') εἰλικρινὴς, ἤτοι νὰ προέρχηται ἐξ ἀδόλου καρδίας· ἐπειδὴ λόγοι μάταιοι, ὅσον ἂν ὦσι τεχνικοὶ καὶ εὔηχοι, οὐδὲν ὠφελοῦσιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐμβλέπει μόνον εἰς τὴν καρδίαν καὶ εἰς τὴν γνώμην τῶν ἀνθρώπων· «Τεκνία μου! παραινεῖ ὁ μακάριος Ἰωάννης, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ (2)». β') Καθαρὰ ἀπὸ πάσης χαμερποῦς ἰδιοτε-

(1) Ἰωάν. γ'. 16. 17. (2) Α'. Ἐπις. γ'. 18.

λείας. Ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν, ἐφ' ὅσον μόνον προσδοκᾷ παρ' αὐτοῦ διαφόρους, καὶ ταύτας προσκαίρους καὶ σωματικὰς ὠφελείας, καὶ πρὸς αὐτὰς μετρεῖ τὴν ἀγάπην, ἡ τοιαύτη ἀγάπη εἶναι λίαν ἀκάθαρτος· διότι δὲν εἶναι κυρίως ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθὸν, ἀλλὰ πρὸς τὰς παρ' αὐτοῦ εὐεργεσίας. Ἐὰν ὅμως τὰς μὲν προσκαίρους καὶ σωματικὰς ὠφελείας παραβλέπῃ, ἀποβλέπῃ δὲ κυρίως καὶ διὰ παντὸς εἰς μόνην τὴν τοῦ Θεοῦ ἄπειρον τελειότητα, καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀνέκφραστον αὐτοῦ ἀγάπην, καὶ ὑπὸ τούτων ἑλκόμενος προσκολλᾶται μετὰ τρυφεροῦ αἰσθήματος τοῦ εὐγνώμονος τέκνου εἰς αὐτὸν, τότε ἡ ἀγάπη αὐτοῦ εἶναι καθαρά. Καθαρωτάτη βέβαια ἀπὸ πάσης ἰδιοτελείας ἀγάπη δὲν δύναται νὰ εὑρεθῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὡς πολλῶν καὶ παντοίων χρήζοντας, ἀλλ' εἰς μόνον τὸν Θεὸν, ὡς παντέλειον ὂν, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχοντα, ὑπάρχει τοιαύτη ἀγάπη. Ὁ δὲ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀγωνίζηται διηνεκῶς νὰ φθάσῃ εἰς αὐτὴν, ἀποκαθαίρων βαθμηδὸν πάσας τὰς ἀκαθάρτους αὐτοῦ ἐπιθυμίας, καὶ παρὰ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ προσδοκῶν πάντα τὰ πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἀναγκαῖα· καὶ ὅσῳ μᾶλλον ἀφορᾷ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα, ἢ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ὠφέλειαν, καὶ δι' ἐκείνην μᾶλλον ἢ διὰ ταύτην ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν, τοσοῦτον ἡ ἀγάπη αὐτοῦ εἶναι καθαρωτέρα. γ') Τρυφερὰ καὶ τοιαύτη, οἷα εἶναι τοῦ ἀγαθοῦ τέκνου πρὸς τὸν φιλόστοργον αὐτοῦ πατέρα. Δὲν εὐδοκεῖ ὁ πανάγαθος Θεὸς νὰ θεωρῆται μετὰ τρόμου, ὡς δεσπότης αὐστηρὸς, ἀλλὰ νὰ ἀγαπᾶται ὡς πατὴρ εὐμενὴς καὶ φιλόστοργος. Ὅθεν, ὅταν ὡς τέκνα χρηστὰ καὶ εὐπειθῆ διάγωμεν πρὸς αὐτὸν, δὲν πρέπει νὰ τρέμωμεν ἐνώπιον αὐτοῦ· « Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ (1) ». Εἰς τοῦ ἀγαθοῦ τέκνου τὴν διάνοιαν ποτὲ δὲν ἐπέρχεται, ὅτι πρέπει καὶ νὰ φοβῆ-

(1) Ἰωάν. ά. Ἐπιστ. δ'. 18.

ται τοὺς ἑαυτοῦ γονεῖς, ἀλλ' ἀγαπᾷ τρυφερῶς, γινώσκον, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἀγαπῶσιν αὐτὸ ὡς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ζωήν. Οὕτω διατίθεται καὶ ὁ ἀληθῶς ἀγαπῶν τὸν Θεόν· δηλοῦται δὲ μόνον ἡ τοιαύτη τρυφερότης διὰ τῆς ἐκτενοῦς προσοχῆς εἰς τὸ νὰ μὴ ἤθελεν εἰσχωρήσει πώποτε οὔτε εἰς τὸ φρόνημα, οὔτε εἰς τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ τι δυσάρεστον εἰς τὸν ἀγαπώμενον· ἡ δὲ τοιαύτη προσοχὴ εἶναι ὁ ἁρμόδιος εἰς τοὺς υἱοὺς φόβος, περὶ οὗ λέγει ὁ προφητάναξ, ὅτι εἶναι ἀρχὴ τῆς ἀληθοῦς σοφίας· «Ἀρχὴ σοφίας φόβος κυρίου (1)». δ') Νὰ κατισχύῃ πάντων τῶν ἄλλων αἰσθημάτων. Τοῦτο δηλοῖ ἡ σφοδρὰ καὶ ἰσχυρὰ φράσις τῆς θείας ἐντολῆς· «Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου κ.λ». Ὅστις σέβεται ἢ τιμᾷ ἔτι ἐν τῷ κόσμῳ τι πλειότερον παρὰ τὸν Θεόν, ἢ ἀποβλέπει μᾶλλον εἰς οἷαν δήποτε ἑαυτοῦ ὠφέλειαν, ἢ εἰς τὸν Θεόν, ἢ προτιμᾷ ἄλλο τι παρὰ τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα, οὗτος δὲν ἀγαπᾷ ἀκόμη τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας, ἀλλὰ Θεὸς καὶ εἴδωλον τοῦ τοιούτου εἶναι τὸ ὑπ' αὐτοῦ προτιμώμενον καὶ ὑπερφιλούμενον. ε') Ἐνεργός, ἤτοι νὰ δεικνύηται διὰ τῆς προθύμου καὶ ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τοῦ θείου θελήματος, καθὼς βλέπομεν ταύτην εἰς τὸ μέγα παράδειγμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὅστις ἔλεγε τροφὴν ἑαυτοῦ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ θείου θελήματος· «Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν, ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον (2)». Οὕτω καὶ εἰς τὸ παράδειγμα τῶν ἁγίων ἀγγέλων, οἵτινές «διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (3)»· καὶ πρὸς τί; εἰ μὴ ἵνα ἐκτελέσωσι κατὰ πᾶσαν ὥραν τὸ νεῦμα αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἐδιδάχθημεν παρὰ τοῦ Σωτῆρος νὰ προσευχώμεθα τὸ «Γεννηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς». ς') Καρτερικὴ τελευταῖον καὶ σταθερά, οὐχὶ φαινόμενον πρόσκαιρον, ἀλλὰ μόνιμος καὶ ἀναλλοίω-

(1) Ψαλμ. ρί. 10. (2) Ἰωάν. δ'. 34. (3) Ματθ. ιή. 10.

τος, οἷα ἦτον εἰς τὸν Χριστὸν, τὸ τελειότατον ἀρχέτυπον, καὶ εἰς τὸν μακάριον Παῦλον, τὸ ἀκριβέστατον αὐτοῦ ἀπομίμημα, ὅστις μετὰ τοσούτου ζήλου ἔγραφεν εἰς τοὺς ἐν Ῥώμῃ πιστούς· «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα; κ.λ. (1)· καὶ εἰς πάντας δὲ τοὺς ἄλλους μαθητὰς καὶ εἰλικρινεῖς ὀπαδοὺς τοῦ Κυρίου. Καὶ τοιαύτη μὲν πρέπει νὰ ἦναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἡμῶν, ἵνα ἀληθὴς, γνησία, καὶ λογικὴ ὑπάρχῃ.

§. 14. Ὅτι ἀπαραίτητον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου ἡ τοιαύτη ἀγάπη.

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀληθὴς καὶ γνησία ἀγάπη εἶναι τοσοῦτον ἀπαραίτητος καὶ ἀναγκαία εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὥστε χωρὶς αὐτῆς οὐδέποτε καὶ οὐδαμῶς δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, ὅστις εἶναι ἡ τελεία αὐτοῦ ἀφομοίωσις καὶ ἕνωσις πρὸς τὸν Θεόν· ἐπειδὴ, ἐὰν μὴ ἀγαπᾷ οὕτω τὸν Θεὸν, πόθεν νὰ ἐπέλθῃ κἂν εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ, ἢ νὰ ἐπιθυμήσῃ τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν; Διὰ τοῦτο παραγγέλλει ὁ θεῖος Παῦλος νὰ ζητῶμεν ἐπιμελῶς τὴν ἀγάπην ταύτην· « Διώκετε τὴν ἀγάπην (2) »· δεικνύων τὸ ἀπαραίτητον καὶ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀξίαν. « Ἐὰν, λέγει, ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον· καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι . . . . (3) ». Ὁποιαδήποτε ὑψηλὰ καὶ ἔξοχα χαρίσματα ἂν ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος, δι' ὧν δύναται νὰ πράξῃ ἀληθῶς τὸ ἀγαθὸν, ὀλίγου ἢ καὶ τοῦ μηδενός εἰσιν ἄξια, ἐὰν μὴ στηρίζωνται εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην, καὶ ἐξ αὐτῆς γεννῶνται. Καὶ τῷ ὄντι τίς δύναται νὰ ἐλπίσῃ τι ἀγαθὸν παρ' ἀνθρώπου, ὅστις

(1) Ῥωμ. ή. 35. (2) Α'. Κορ. ιδ'. 1. (3) Α'. Κορ. ιγ'. 1—3.

ται τοὺς ἑαυτοῦ γονεῖς, ἀλλ' ἀγαπᾷ τρυφερῶς, γινώσκον, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἀγαπῶσιν αὐτὸ ὡς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ζωήν. Οὕτω διατίθεται καὶ ὁ ἀληθῶς ἀγαπῶν τὸν Θεόν· δηλοῦται δὲ μόνον ἡ τοιαύτη τρυφερότης διὰ τῆς ἐκτενοῦς προσοχῆς εἰς τὸ νὰ μὴ ἤθελεν εἰσχωρήσει πώποτε οὔτε εἰς τὸ φρόνημα, οὔτε εἰς τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ τι δυσάρεστον εἰς τὸν ἀγαπώμενον· ἡ δὲ τοιαύτη προσοχὴ εἶναι ὁ ἁρμόδιος εἰς τοὺς υἱοὺς φόβος, περὶ οὗ λέγει ὁ προφητάναξ, ὅτι εἶναι ἀρχὴ τῆς ἀληθοῦς σοφίας· «Ἀρχὴ σοφίας φόβος κυρίου (1)». δ') Νὰ κατισχύῃ πάντων τῶν ἄλλων αἰσθημάτων. Τοῦτο δηλοῖ ἡ σφοδρὰ καὶ ἰσχυρὰ φράσις τῆς θείας ἐντολῆς· « Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου κ.λ ». Ὅστις σέβεται ἢ τιμᾷ ἔτι ἐν τῷ κόσμῳ τι πλειότερον παρὰ τὸν Θεόν, ἢ ἀποβλέπει μᾶλλον εἰς οἵαν δήποτε ἑαυτοῦ ὠφέλειαν, ἢ εἰς τὸν Θεόν, ἢ προτιμᾷ ἄλλο τι παρὰ τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα, οὗτος δὲν ἀγαπᾷ ἀκόμη τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας, ἀλλὰ Θεὸς καὶ εἴδωλον τοῦ τοιούτου εἶναι τὸ ὑπ' αὐτοῦ προτιμώμενον καὶ ὑπερφιλούμενον. ε') Ἐνεργός, ἤτοι νὰ δεικνύηται διὰ τῆς προθύμου καὶ ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τοῦ θείου θελήματος, καθὼς βλέπομεν ταύτην εἰς τὸ μέγα παράδειγμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὅστις ἔλεγε τροφὴν ἑαυτοῦ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ θείου θελήματος· « Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν, ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον (2)». Οὕτω καὶ εἰς τὸ παράδειγμα τῶν ἁγίων ἀγγέλων, οἵτινές « διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (3)»· καὶ πρὸς τί; εἰ μὴ ἵνα ἐκτελέσωσι κατὰ πᾶσαν ὥραν τὸ νεῦμα αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἐδιδάχθημεν παρὰ τοῦ Σωτῆρος νὰ προσευχώμεθα τὸ « Γεννηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ». ϛ') Καρτερικὴ τελευταῖον καὶ σταθερά, οὐχὶ φαινόμενον πρόσκαιρον, ἀλλὰ μόνιμος καὶ ἀναλλοίω-

(1) Ψαλμ. ρί. 10. (2) Ἰωάν. δ'. 34. (3) Ματθ. ιή. 10.

τος, οἷα ἦτον εἰς τὸν Χριστὸν, τὸ τελειότατον ἀρχέτυπον, καὶ εἰς τὸν μακάριον Παῦλον, τὸ ἀκριβέστατον αὐτοῦ ἀπομίμημα, ὅστις μετὰ τοσούτου ζήλου ἔγραφεν εἰς τοὺς ἐν Ρώμῃ πιστούς· «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα; κ.λ. (1)· καὶ εἰς πάντας δὲ τοὺς ἄλλους μαθητὰς καὶ εἰλικρινεῖς ὀπαδοὺς τοῦ Κυρίου. Καὶ τοιαύτη μὲν πρέπει νὰ ἦναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἡμῶν, ἵνα ἀληθὴς, γνησία, καὶ λογικὴ ὑπάρχῃ.

§. 14. Ὅτι ἀπαραίτητον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου ἡ τοιαύτη ἀγάπη.

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀληθὴς καὶ γνησία ἀγάπη εἶναι τοσοῦτον ἀπαραίτητος καὶ ἀναγκαία εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὥστε χωρὶς αὐτῆς οὐδέποτε καὶ οὐδαμῶς δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, ὅστις εἶναι ἡ τελεία αὐτοῦ ἀφομοίωσις καὶ ἕνωσις πρὸς τὸν Θεόν· ἐπειδὴ, ἐὰν μὴ ἀγαπᾷ οὕτω τὸν Θεὸν, πόθεν νὰ ἐπέλθῃ κἂν εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ, ἢ νὰ ἐπιθυμήσῃ τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν; Διὰ τοῦτο παραγγέλλει ὁ θεῖος Παῦλος νὰ ζητῶμεν ἐπιμελῶς τὴν ἀγάπην ταύτην· « Διώκετε τὴν ἀγάπην (2) »· δεικνύων τὸ ἀπαραίτητον καὶ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀξίαν. « Ἐὰν, λέγει, ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον· καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι . . . . (3) ». Ὁποιαδήποτε ὑψηλὰ καὶ ἔξοχα χαρίσματα ἂν ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος, δι' ὧν δύναται νὰ πράξῃ ἀληθῶς τὸ ἀγαθὸν, ὀλίγου ἢ καὶ τοῦ μηδενὸς εἰσιν ἄξια, ἐὰν μὴ στηρίζωνται εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην, καὶ ἐξ αὐτῆς γεννῶνται. Καὶ τῷ ὄντι τίς δύναται νὰ ἐλπίσῃ τι ἀγαθὸν παρ' ἀνθρώπου, ὅστις

(1) Ρωμ. η'. 35. (2) Α'. Κορ. ιδ'. 1. (3) Α'. Κορ. ιγ'. 1—3.

δὲν τιμᾷ αὐτὸ τὸ ἀπείρως ἀξιαγάπητον Ὄν, μᾶλλον δὲ αὐτὴν τὴν ἀγάπην;

Οὐ μόνον δὲ τὸ ἔχειν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην εἶναι κατὰ τὰ εἰρημένα ἀπαραίτητον τοῦ ἀνθρώπου καθῆκον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξεγείρειν καὶ ἀναζωογονεῖν αὐτήν. Τοῦτο κατορθοῦται, ἐάν τις ἐνασχολῇ τὸν νοῦν αὐτοῦ ἐπιμελῶς εἰς τὸ μανθάνειν ἀκριβῶς τε καὶ ἐναργῶς ὅσα ὁ Θεὸς ηὐδόκησε νὰ φανερώσῃ περὶ τῆς ἑαυτοῦ ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀγάπης τῆς πρὸς ἡμᾶς, ἵνα καταλαμβάνηται ὑπὲρ αὐτοῦ ἡ ἡμετέρα θέλησις, καὶ εὐαρέστως καὶ ζωηρῶς κλίνῃ εἰς αὐτόν. Τοῦτο δὲ τὸ καθῆκον ὀφείλει μάλιστα νὰ ἐκπληροῖ πᾶς τις, α΄) ὁσάκις αἰσθανθῇ εἰσχωρήσασαν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ψυχρότητα καὶ ἀδιαφορίαν, ἢ ἐλάττωσιν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης· β΄) ὁσάκις διὰ τῆς παρεκτροπῆς εἰς βαρέα ἁμαρτήματα ἠθέτησε τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὀφειλομένην ἀγάπην· γ΄) ἐξαιρέτως δέ, ὅταν πάσχῃ βαρείας καὶ μακρὰς ἀσθενείας, ἢ τρέχῃ ἄλλους κινδύνους τῆς ζωῆς· δ΄) ὅπου νομίζει τις, ὅτι δύναται νὰ γένῃ ἀγαθόν, ἐνισχύων καὶ ἑαυτὸν καὶ ἄλλους διὰ τῆς ἀνακαινίσεως τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης· ἐπειδὴ ἡ ἐν τοιούτοις καιροῖς παράβλεψις τούτου τοῦ καθήκοντος εἶναι τεκμήριον ψυχρότητος καὶ ἀδιαφορίας πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἀχαριστίας πρὸς τὰς παρ' αὐτοῦ εὐεργεσίας. Ὅλως δὲ οὐδεμίαν εὐκαιρίαν πρέπει νὰ ἀφίνῃ τις εἰς τὸ γνωρίσαι ἐναργέστερον τὸν οὐράνιον αὐτοῦ πατέρα καὶ δημιουργόν, καὶ προβαίνειν εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ κοινωνίαν, ὥστε νὰ πληροῦται δι' αὐτῶν καὶ ἡ καρδία, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κατεχομένη ὅλη καὶ ζωοποιουμένη ὑπὸ τῆς πρὸς αὐτὸν θερμοτάτης ἀγάπης, ἥτις πρέπει νὰ διαμένῃ ὡς πῦρ ἄσβεστον ἐν αὐτῇ, περιλαμβάνουσα κατὰ μικρὸν πᾶσαν ἡμῶν τὴν οὐσίαν, καὶ ἐκκαθαίρουσα ἅπαν τὸ φρόνημα καὶ ἅπασαν τὴν διαγωγὴν ἡμῶν τὴν πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς πάντα τὰ περὶ ἡμᾶς. « Πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γενέσθω », παραγγέλλει καὶ ὁ μέγας τοῦ Χριστοῦ Ἀπόστολος. Καὶ ὅσα καθ' ἑκάστην πράττομεν, πρὸς τὴν αὐτοῦ εὐαρέστησιν καὶ κατὰ τὴν αὐτοῦ εὐδο-

κίαν πρέπει νὰ πράττωνται· διότι παρ' αὐτοῦ ἔχομεν πᾶν ἀγαθόν· καὶ ὅσα καθ' ἑκάστην ἀπολαύομεν, μετ' εὐφροσύνης καὶ εὐχαριστίας πρὸς αὐτὸν πρέπει νὰ τὰ ἀπολαύωμεν, ὡς δῶρα τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος, καὶ τοιαύτη νὰ διαμένῃ διὰ παντὸς τοῦ βίου ἡ πρὸς αὐτὸν ἡμῶν διάθεσις ἀναλλοίωτος, ἀνακαινιζομένη μάλιστα α') ἐν ἀρχῇ ἑκάστης ἡμέρας· β') ὁσάκις ἐπιχειριζόμεθα ἔργον τι σπουδαῖον· γ') καὶ ὁσάκις συναισθανθῶμεν, ὅτι ἐξετράπημεν τῆς εὐθείας ὁδοῦ τοῦ ἐναρέτου βίου. Ἀνακαινίζεται δὲ ἡ τοιαύτη ἀγάπη, α') ὅταν ἀναλογιζώμεθα σπουδαίως καὶ συνεχῶς τὰς πρὸς ἡμᾶς πολλὰς καὶ μεγάλας αὐτοῦ εὐεργεσίας, ὅσας διὰ τὴν ἄπειρον αὐτοῦ ἀγαθότητα ἐκ γενεῶν ἀρχαίων ἀδιαλείπτως ἐπεδαψίλευσε, καὶ ἔτι κατὰ πᾶσαν ἡμέραν καὶ ὥραν ἐπιδαψιλεύει, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἐπιδαψιλεύσει, κατὰ τὰς ἀψευδεῖς αὐτοῦ ἐπαγγελίας, καὶ πρὸς ἡμᾶς καὶ πρὸς τοὺς οἰκείους ἡμῶν, καὶ πρὸς πᾶσαν ὁμοῦ τὴν ἀνθρωπότητα· β') ὅταν προσεκτικῶς θεωρῶμεν τοὺς πολυτίμους καρποὺς, ὅσους φέρει πρὸς ἡμᾶς αὕτη ἡ εἰλικρινὴς καὶ θερμὴ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ὅταν κατακυριεύῃ τὰς καρδίας ἡμῶν· οἷον τὴν εὐφροσύνην καὶ γαλήνην τῆς ψυχῆς, τὴν ἰσχυρὰν πεποίθησιν εἰς τὴν αὐτοῦ πατρικὴν εὐδοκίαν, καὶ διηνεκῆ προστασίαν κατὰ πᾶσαν περίστασιν τῆς ζωῆς, τὴν περὶ τοῦ μέλλοντος μακαρίαν ἐλπίδα.

§. 15. Τίνα τὰ ἀσυμβίβαστα, καὶ τὰ ἀπ' εὐθείας ἀντικείμενα εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν γνησίαν ἀγάπην.

Ἡ μὲν ψυχρότης καὶ ἡ ἀδιαφορία οὐδόλως δύναται νὰ συμβιβασθῇ μετὰ τῆς γνησίας πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Ψυχρὸς δὲ καὶ ἀδιάφορος λέγεται ὁ μηδόλως φροντίζων, ἐὰν ὑπάρχῃ, ἢ τί εἶναι ὁ Θεὸς, καὶ τίς ἡ πρὸς ἡμᾶς ἁγιωτάτη σχέσις αὐτοῦ, ἀλλὰ περὶ μόνην τὴν σάρκα καὶ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῆς ἐνασχολούμενος. Ἡ τοιαύτη κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου γεννᾶται ἢ ἐκ τῆς εἰκαίας καὶ ἐπιπολαίου γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐκ τῆς μεγά-

λης προσκολλήσεως εἰς τὰ τοῦ κόσμου. Ἐκ τούτου καὶ ἡ παραίνεσις τοῦ θείου λόγου· « Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ· ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ· ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί (1)». Τουτέστι φιληδονία, πλεονεξία, καὶ ἔχθρα ἐξ ὑπερηφανίας, ὅταν ταῦτα καθίσωσιν εἰς τὸν θρόνον τῆς ψυχῆς, ἀπελαύνουσιν ἀπ' αὐτῆς πᾶσαν μέριμναν περὶ τῶν ὑψηλοτέρων συμφερόντων τοῦ ἀνθρώπου οὕτως, ὥστε οὔτε νὰ ἴδῃ, οὔτε νὰ ἀκούσῃ τίποτε πλέον περὶ τούτων ἀνέχεται. Ἡ δὲ καταφρόνησις καὶ τὸ ἐξ ὑπερηφανίας μῖσος οὐ μόνον ἀσυμβίβαστον, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας ἀντικείμενον εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν γνησίαν ἀγάπην ὑπάρχει. Αὕτη εἶναι ἀληθὴς ἀποστροφὴ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ μῖσος πρὸς αὐτὸν, γεννώμενα ἐκ τῆς φαυλοβιότητος καὶ τῆς μεγάλης προσκολλήσεως εἰς τὰ τοῦ κόσμου· ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος, αἰχμαλωτισθεὶς εἰς τὰς ἡδονὰς αὐτοῦ, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ κορεσθῇ ἐκ τῆς ἀπολαύσεως αὐτῶν, κωλυόμενος δὲ καὶ περιοριζόμενος ὑπὸ τοῦ θείου νόμου, ἄρχεται νὰ ἐπιθυμῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ νὰ μὴ ἦτο μήτε Θεὸς, μήτε νόμος τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτω προβαίνει εἰς μῖσος καὶ εἰς ἀποστροφὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ νόμου. Ὀρθῶς ἄρα λέγει ὁ μακάριος Ἰάκωβος, ὅτι « ἡ φιλία τοῦ κόσμου ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καθίσταται (2)».

§. 16. Περὶ τῶν γνωρισμάτων τῆς πρὸς τὸν Θεὸν γνησίας καὶ ἀληθοῦς ἀγάπης.

Τέσσαρα τινὰ ἀριθμοῦνται τὰ τῆς γνησίας καὶ ἀληθοῦς ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν γνωρίσματα, ἤγουν α') ὁ κατὰ τοὺς υἱοὺς φόβος· β') ἡ ζωηρὰ σπουδὴ πρὸς τὴν τελειοτέραν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ καὶ πλησιεστέραν ἕνωσιν μετ' αὐτοῦ· γ') ἡ

(1) Ἰωάν. Α'. Ἐπιστ. β'. 15. 16. (2) Ἰάκ. δ'. 4.

πρόθυμος ὑπακοὴ εἰς τὰς ἐντολὰς καὶ τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα· καὶ δ') ἡ εἰλικρινὴς φιλαδελφία. Ὅπου ταῦτα ὑπάρχουσιν, ἐκεῖ καὶ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ υἱϊκὸς μὲν φόβος εἶναι τὸ λεπτὸν ἐκεῖνο καὶ τρυφερὸν αἴσθημα τοῦ υἱοῦ, καὶ ἡ διηνεκὴς προσοχὴ νὰ μὴ πράξῃ τίποτε δυσάρεστον εἰς τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλόστοργον αὐτοῦ πατέρα, διὰ τὸ σέβας καὶ τὴν ἀγάπην, ἣν ἔχει πρὸς αὐτόν. Τοιοῦτον φόβον ἔχομεν, ὅταν διὰ παντὸς προσέχωμεν εἰς ὅλας ἡμῶν τὰς πράξεις, ὥστε νὰ μὴ πράττωμεν τίποτε ἄδικον, ἢ αἰσχρὸν, ἢ ἀπρεπὲς, ἀλλὰ μόνον τὸ δίκαιον, καὶ τὸ καλὸν, καὶ τὸ πρέπον, καὶ ταῦτα πρὸς εὐαρέστησιν τοῦ παναγάθου πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, διὰ τὸ βαθύτατον ἡμῶν σέβας καὶ τὴν εἰλικρινῆ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Τοιοῦτον φόβον παραγγέλλει ὁ θεῖος λόγος νὰ ἔχωμεν πρὸς τὸν Θεόν· « Τὸν Θεὸν φοβεῖσθε (1) »· τοῦτον τὸν φόβον ὀνομάζει ἀρχὴν τῆς σοφίας· « Ἀρχὴ σοφίας φόβος κυρίου (2) »· ἐπειδὴ τότε ἄρχεται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἦναι ἀληθῶς λογικὸς καὶ σοφὸς, ὅταν συλλάβῃ τὸν τοιοῦτον φόβον εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· τότε ἄρχεται νὰ γίνηται εὐθὺς καὶ σταθερὸς, μὴ ζῶν ἀσκόπως, μηδὲ περιστρέφεται ὡς τὸ ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ οἴκου ἀνεμούριον. Ἀποκτᾷ δὲ πᾶς τις τοῦτον τὸν φόβον, ὅταν μάθῃ καὶ συνηθίσῃ νὰ θεωρῇ πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὸν Θεὸν ὡς παρόντα, καὶ βλέποντα καὶ τὰς πράξεις καὶ τὰ βουλεύματα ἡμῶν, καὶ ἐνθυμῆται ὅτι δὲν εἶναι μάρτυς τούτων ψυχρὸς καὶ ἀδιάφορος, ἀλλὰ καὶ κριτὴς ἀδέκαστος καὶ μισθαποδότης δίκαιος.

Ἡ δὲ ζωηρὰ σπουδὴ πρὸς τὴν τελειοτέραν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν στενωτέραν μετ' αὐτοῦ κοινωνίαν, εἶναι ὡσαύτως ἀληθὲς γνώρισμα τῆς γνησίας καὶ ἀληθοῦς ἀγάπης· διότι, καθὼς ἐκ τῆς γνώσεως γεννᾶται ἡ ἀγάπη, οὕτω πάλιν καὶ ἐκ τῆς ἀγάπης διεγείρεται ὁ πόθος τοῦ νὰ γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον καὶ τελειότερον τὸ ἀγαπώμενον, καὶ νὰ οἰκειωθῶμεν

(1) Α'. Πέτρ. ϐ'. 17. (2) Ψαλμ. ρί. 10.

ἔτι μᾶλλον πρὸς αὐτό. Βεβαιοῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην τὸ παράδειγμα καὶ οἱ λόγοι πάντων τῶν ἀληθῶς ἀγαπώντων τὸν Θεόν. Ὁ μὲν μακάριος Δαυὶδ ἔκραζεν· «Ὡς ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχή μου πρὸς σὲ ὁ Θεός. Πότε ἥξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ μου; (1)» Ὁ δὲ θεῖος Παῦλος λέγει· «Ἐκ μέρους γινώσκομεν καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται (2)». Ὅσῳ μᾶλλον προβαίνομεν εἰς τὴν γνῶσιν, τοσοῦτον μᾶλλον αὐξάνει ἐν ἡμῖν καὶ τὸ σέβας καὶ ἡ ἀγάπη, καὶ ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, καὶ πάλιν ἡ αὔξησις τούτων διεγείρει ἔτι μᾶλλον τὴν σπουδὴν ἡμῶν εἰς τὴν τελειοτέραν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν οἰκειοτέραν κοινωνίαν μετ' αὐτοῦ.

Καὶ ἡ πρόθυμος δὲ ὑπακοὴ εἰς τὰς ἐντολὰς καὶ τὸ πανάγιον θέλημα τοῦ Θεοῦ, εἶναι τεκμήριον ἀλάνθαστον τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἀγάπης ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν. Οὕτω λέγει ὁ ἠγαπημένος μαθητὴς τοῦ κυρίου ὁ Ἰωάννης· «Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν· ὁ λέγων ἔγνωκα αὐτὸν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστὶν, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν (3)». Τί μάλιστα θαυμάζεται ἐν τῷ Ἀβραάμ; οὐχὶ ἡ ἀξιομίμητος αὐτοῦ ὑπακοὴ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ; Ἐκ τούτου καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν παρήγγειλε νὰ προσευχώμεθα καθ' ἑκάστην τό· Γεννηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ κάλλιστον καὶ συμφορώτατον εἰς ἡμᾶς· ἐπειδὴ ὡς μὲν πάνσοφος καὶ παντογνώστης, γινώσκει ἐντελῶς τί τὸ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὠφελιμώτατον καὶ ἀναγκαιότατον· ὡς δὲ πανάγαθος, οὐδὲν ἄλλο οὔτε θέλει, οὔτε δυνατὸν εἶναι νὰ θέλῃ, εἰ μὴ τὸ πάντοτε ὠφελιμώτατον καὶ ἀναγκαιότατον εἰς ἡμᾶς. Λογικώτατα ἄρα πράττομεν, συμφωνοῦντες πάντοτε καὶ κατὰ πάντα πρὸς τὸ

(1) Ψαλμ. μή. 2. 3. (2) Α'. Κορ. ιγ'. 9. (3) Α'. Ἐπιστ. β'. 3–5. έ. 3.

πανάγιον αὐτοῦ θέλημα. Γνωστὸν δὲ γίνεται εἰς ἡμᾶς τὸ θεῖον θέλημα πολλαχόθεν· καὶ πρῶτον μὲν ἐκ τῆς σχέσεως, εἰς ἣν ἐτέθημεν πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους· εἶτα δὲ ἐκ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως· τρίτον δὲ ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν· καὶ τελευταῖον ἐκ τῶν διαφόρων παραδόξων συμβεβηκότων τε καὶ περιστάσεων. Ἐκ πάντων τούτων δυνάμεθα, ἐὰν προσέχωμεν, νὰ γνωρίζωμεν κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν, τί εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ ὑπακούωμεν εἰς αὐτὸ προθύμως. Ἡ δὲ ὑπακοὴ αὕτη πρέπει νὰ ἦναι α΄) σταθερὰ, β΄) ἀκριβὴς, γ΄) καρτερική· ἐπειδὴ ταῦτα εἶναι τὰ τεκμήρια τῆς ἐξ ἀγάπης προερχομένης ὑπακοῆς.

Τελευταῖον δὲ καὶ ἡ εἰλικρινὴς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπη εἶναι μαρτύριον ἀψευδέστατον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν γνησίας καὶ λογικῆς ἀγάπης. Καὶ περὶ τούτου πάλιν λέγει ὁ μακάριος Ἰωάννης· « Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν· ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ὃν ἑώρακε, τὸν Θεὸν, ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾷν; καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ᾽ αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ (1) ». Ὅταν θεωρῶμεν τὸν πλησίον, ὡς τέκνον τοῦ αὐτοῦ οὐρανίου Πατρὸς, οὗ τινος, ὡς καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἕκαστος, ἐστὶ πεπλασμένον κατὰ τὴν θείαν εἰκόνα, καὶ κεκλημένον εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀφομοίωσιν, καὶ ὑπὸ τὴν αὐτοῦ πατρικὴν προστασίαν καὶ κηδεμονίαν ἀδιαλείπτως διατελοῦντα, καὶ διὰ τοῦ πολυτίμου αἵματος καὶ τῆς ζωῆς τοῦ σαρκωθέντος υἱοῦ αὐτοῦ ἐξαγορασθέντα, καὶ διὰ ταῦτα τιμῶμεν καὶ ἀγαπῶμεν αὐτὸν διὰ παντὸς ὡς ἀδελφὸν, τότε ἡ τοιαύτη ἀγάπη καὶ φιλαδελφία εἶναι τῷ ὄντι γέννημα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν γνησίας ἀγάπης· διότι ἀναφέρεται εἰς μόνον τὸ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει θεῖον, καὶ οὐχὶ εἰς τὸ ἐν αὐτῇ πρόσκαιρον καὶ μεταβλητὸν καὶ τυχαῖον. Ἐὰν δὲ ἀγαπῶμεν

(1) Α΄. Ἐπιστ. δ΄. 20. 21.

τὸν πλησίον, διότι ἴσως κάμνει εὐάρεστον ἐντύπωσιν εἰς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις, ἢ διότι ἐλπίζομεν, ἢ διότι ἀπολαύομεν πραγματικῶς ὠφέλειάν τινα ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν εὐμενείας, τότε ἡ τοιαύτη ἀγάπη, οὐδὲν ἄλλο οὖσα κυρίως, ἢ σαρκικὴ φιλαυτία, οὐδαμῶς εἶναι τεκμήριον ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν· μᾶλλον δὲ εἶναι καὶ φανερὰ ἀντίφασις πρὸς ταύτην τὴν ἀγάπην.

§. 17. Ὅτι καὶ ἡ ἐν Θεῷ χαρὰ, τεκμήριον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης.

Ὅστις γινώσκει τὸν Θεὸν ὡς τὸ ὕψιστον καὶ πανάγαθον Ὄν, καὶ συναισθάνεται τὴν ἀξίαν καὶ τὸ ἀγαθὸν τῆς τοιαύτης γνώσεως, καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς προερχομένην μακαριότητα, οὗτος δὲν δύναται καὶ νὰ μὴ χαίρῃ ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ γνώσει, καὶ τὴν τοιαύτην χαρὰν αὐτοῦ νὰ δεικνύῃ διὰ τῆς φανερᾶς εὐαρεστήσεως. Ἐν τῷ Θεῷ γινώσκει τὴν ἄπειρον δύναμιν, καὶ σοφίαν, καὶ ἀγαθότητα, καὶ πιστότητα, καὶ δικαιοσύνην, καὶ ἁγιωσύνην, εἰς ἣν ἀδιστάκτως καὶ μετὰ πάσης πεποιθήσεως, ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ διὰ πάσης τῆς αἰωνιότητος δύναται νὰ ἐπιστηριχθῇ. Πόσον μέγα, πόσον ἰσχυρὸν χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως αἴτιον! ἐπειδὴ καὶ ὁ ὁρατὸς κόσμος ὅταν καταστραφῇ, καὶ οἱ οὐρανοὶ ὅταν παρέλθωσι, ἡ πιστότης καὶ ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ καὶ τότε διαμένει σταθερὰ ἔτι καὶ ἀναλλοίωτος. Τίς λοιπὸν νὰ μὴ προσκολληθῇ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας εἰς τὸ τοιοῦτον ὄν, ἀφ' οὗ διδαχθεὶς ἐγνώρισεν αὐτό ; ἢ τίς γνωρίσας νὰ μὴ νομίζῃ ἑαυτὸν μακάριον ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ γνώσει; ἢ νὰ μὴ σκιρτᾷ μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ διηνεκοῦς χαρᾶς ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ μακαριότητι ; Ἰδοὺ διὰ τί προέτρεπεν ὁ μακάριος Παῦλος πάντας τοὺς πιστοὺς εἰς ταύτην τὴν ἐν Θεῷ χαρὰν, λέγων· «Ἀγαπητοί! χαίρετε ἐν κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε· τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις (1) ». Εἰς τὴν χαρὰν ταύτην φθάνει ὁ ἄνθρωπος κατὰ μικρὸν διὰ τῆς ἀκριβοῦς ἐπιγνώσεως

(1) Φιλιπ. δ'. 4. 5.

τοῦ Θεοῦ, σκεπτόμενος καὶ παρατηρῶν προσεκτικῶς πᾶσαν τὴν πάνσοφον οἰκονομίαν, καὶ τὰ βουλεύματα καὶ τὰ ἔργα τῆς πανταχοῦ τὰ πάντα διεπούσης ὑψίστης προνοίας. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἔφθασαν ἀνέκαθεν πᾶσαι αἱ εὐσεβεῖς καὶ ἅγιαι ψυχαὶ εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ πάλιν ἐξ αὐτῆς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν γαλήνην καὶ εὐχαρίστησιν, καὶ εἰς τὸ πανευφρόσυνον αἴσθημα τῆς ἐν Θεῷ ἀναλλοιώτου χαρᾶς. Οὕτως ἐνθουσιῶν ὁ μακάριος Δαυῒδ ἐκ τῆς τοιαύτης ἐναργοῦς ἰδέας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀπείρου αὐτοῦ ἀγαθότητος, ἔκραζε· « Κρεῖσσον τὸ ἔλεός σου ὑπὲρ ζωάς! τὰ χείλη μου ἐπαινέσουσί σε(1)»! Ὅσῳ δὲ διαρκεστέρα ὑπάρχει ἡ τοιαύτη χαρὰ, καὶ ὅσῳ πλειοτέραν ἔχει ἰσχὺν πρὸς τὸν ἐνάρετον βίον τῶν ἀνθρώπων, τοσούτῳ καὶ μείζονος ἀξία φαίνεται. Γεννᾶται δὲ ἐξ αὐτῆς, καὶ συνέχεται μετ' αὐτῆς ά) ἡ ἐλπὶς τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν· β') ἡ ἐπὶ τοῖς παροῦσιν ἡσυχία καὶ εὐχαρίστησις.

§. 18. Περὶ ἐλπίδος.

Ἐλπὶς ἐν γένει εἶναι αἴσθημα εὐάρεστον ἐξ εὐλόγου προσδοκίας ἀγαθοῦ τινος γεννώμενον· καὶ ὡς τοιαύτη εἶναι ἀντίθετος τοῦ φόβου, ὅστις εἶναι αἴσθημα λυπηρὸν καὶ ἀλγεινὸν ἐξ εὐλόγου καραδοκίας ἐπερχομένου δεινοῦ γεννώμενον. Εἰδικῶς δὲ ἡ χριστιανικὴ ἐλπὶς εἶναι ἡ σταθερὰ καὶ ἀναμφίβολος προσδοκία τῶν ἀγαθῶν, ὅσα ὁ Θεὸς ἐπηγγείλατο πᾶσι τοῖς πιστῶς ἀγαπῶσι καὶ λατρεύουσιν αὐτόν. Ἡ τοιαύτη ἐλπὶς διακρίνεται ἀπὸ πάσης ἄλλης ἐλπίδος, ά) κατὰ τὴν ἀρχὴν, ἐξ ἧς γεννᾶται· β') κατὰ τὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ἐλπίζονται· γ') κατὰ τὰ αἴτια, ὅσα ἀποδεικνύουσιν αὐτὴν ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν· δ') κατὰ τὴν ἰσχὺν, ἣν ἔχει πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἀρχὴ μὲν, ἐξ ἧς γεννᾶται ἡ χριστιανικὴ ἐλπὶς, εἶναι αἱ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίαι, καὶ ἡ πρὸς τὸν πατέρα ἰσχυρὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ μεσιτεία ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων, οὓς διήλλαξε τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος. Ἐλπιζόμενα δὲ ἀγαθὰ

(1) Ψαλμ. ξϐ'. 4.

εἰσι α') ἡ τελεία τῶν ἁμαρτιῶν ἄφεσις (1)· β') ἡ κραταιὰ αὐτοῦ βοήθεια εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ τελικοῦ σκοποῦ ἡμῶν ἀγῶνα· γ') ἡ εὐμενὴς αὐτοῦ ἀντίληψις καὶ προστασία εἰς πάσας τὰς σωματικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς ἡμῶν ἀνάγκας· δ') ἡ αἰώνιος μακαριότης ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ αὐτοῦ καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων καὶ πάντων τῶν δικαίων καὶ μακαρίων πνευμάτων ὑφισταμένη· πάντων γὰρ τούτων τῶν ἀγαθῶν ἡ ἐπαγγελία ἐδόθη εἰς τοὺς κατὰ τὸ θεῖον θέλημα διαβιοῦντας. Τὰ δὲ βεβαίαν καὶ ἀσφαλῆ τὴν ἐλπίδα ταύτην ἀποδεικνύοντα αἴτιά εἰσιν αἱ θεῖαι τελειότητες, ἤγουν ἡ παντοδυναμία, ἡ σοφία, ἡ ἀγαθότης, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἁγιωσύνη τοῦ Θεοῦ, αἵτινες ἐπικυροῦσι τὴν πιστότητα καὶ ἀληθότητα αὐτοῦ· διὰ μὲν γὰρ τῆς παντοδυναμίας δύναται νὰ ἐπιδαψιλεύσῃ ταῦτα πάντα· διὰ δὲ τῆς σοφίας γινώσκει, τίνος χρείαν ἕκαστος ἔχει, καὶ διὰ τῆς ἀγαθότητος ἐπιχορηγεῖ ὄντως πᾶν τὸ ἀναγκαῖον καὶ ὠφέλιμον εἰς τοὺς ἐπ' αὐτὸν πεποιθότας. Τοῦτο ἐκήρυξε τρανώτατα, λέγων· « Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλίπω (2)». « Μὴ ἐπιλήσεται γυνὴ τοῦ παιδίου αὐτῆς; ἢ τοῦ μὴ ἐλεῆσαι τὰ ἔκγονα τῆς κοιλίας αὐτῆς; εἰ δὲ καὶ ταῦτα ἐπιλάθοιτο γυνή, ἀλλ' ἐγὼ οὐκ ἐπιλήσομαί σου, λέγει Κύριος (3) ». Διὰ ταῦτα καὶ μεγάλην ἔχει ἰσχὺν ἡ ἐλπὶς αὕτη πρὸς τὴν ἀνάπαυσιν ἡμῶν καὶ πρὸς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἡμετέρου βίου, ἀποδεικνύουσα ἡμᾶς κοσμίους ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις, καὶ αὐτάρκεις εἰς τὰ παρόντα, καὶ προθύμους εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν θείων ἐντολῶν, καὶ ὑπομονητικοὺς μὲν εἰς τὰς θλίψεις καὶ τὰ δεινά, φαιδροὺς δὲ καὶ ἀφόβους πρὸς τὸ μέλλον. « Οἴδαμεν δέ, λέγει ὁ μακάριος Ἰωάννης, ὅτι, ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα· ὅτι ὀψόμεθα αὐτόν, καθώς ἐστι· καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτόν, καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστιν (4) ».

(1) Ματθ. ιη'. 24—35. (2) Ἑβρ. ιγ'. 5. (3) Ἡσαΐ. μθ'. 15.
(4) Α'. Ἐπιστ. γ'. 2—3.

§. 19. Ὁποία πρέπει νὰ ἦναι ἡ χριστιανικὴ ἐλπίς.

Καθὼς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια καὶ πίστις καὶ ἀγάπη, οὕτω καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν πρέπει νὰ ἦναι καὶ αὕτη λογικὴ, ἀσφαλὴς, καρτερικὴ καὶ μόνιμος ἐν τῇ ψυχῇ. Καὶ λογικὴ μὲν εἶναι, ἐὰν μὴ προσδοκῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ τι ἀνάρμοστον πρὸς τὴν σοφίαν καὶ δικαιοσύνην καὶ ἁγιότητα αὐτοῦ· διότι τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι ἄλογον, καθὼς ἄλογον οὐχ ἧττον ἤθελεν εἶσθαι καὶ τὸ προσδοκᾷν παρ' αὐτοῦ ἀπολύτως τὰ ἀγαθὰ, ὅσα ὑπό τινας ὅρους ἐπηγγείλατο, χωρὶς νὰ ἐκπληρώσωμεν τοὺς παρ' αὐτοῦ τεθέντας ὅρους· ἀσφαλὴς δὲ καὶ βεβαία εἶναι, ὅταν ἐπιμελῶς τηρῶμεν τοὺς ὅρους, οὓς ηὐδόκησε νὰ ὁρίσῃ πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν παρ' αὐτοῦ ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν· ἐπειδὴ παρὰ μὲν τοῦ Θεοῦ εἶναι πάντοτε ἀσφαλὴς καὶ βεβαία, διότι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι αὐτοῦ οὐ μὴ παρέλθωσι· παρ' ἡμῶν δὲ ἀπαιτεῖται νὰ ἦναι βεβαία διὰ τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως τῶν ὅρων, ὑφ' οὓς ἐπηγγείλατο τὰ προσδοκώμενα· τοιαύτη δὲ οὖσα ἡ ἐλπὶς ἀποκτᾷ τὴν μεγάλην ἐκείνην καὶ σωτήριον ἰσχὺν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀνάπαυσιν καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἡμετέρου βίου διόρθωσιν. Ἐκ τούτων δηλοῦται, ὅτι καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐλπὶς συνέχεται στενότατα μετὰ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ὑψηλοῦ ἡμῶν σκοποῦ, καὶ ὅτι ὀφείλομεν νὰ διεγείρωμεν καὶ νὰ ἀνακαινίζωμεν συνεχῶς ταύτην, μάλιστα δὲ, ὅταν εὑρισκώμεθα εἰς θλίψεις καὶ κινδύνους καὶ ἀγῶνας, καὶ ὅταν ἦναι χρεία νὰ ἀνυψωθῶμεν· ἐκ τῶν ἐπιγείων, ἐν οἷς προσεδέθημεν ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον, εἰς τὰ ὑψηλότερα καὶ οὐράνια, ἅτινα διέφυγον ἴσως μακρὰν ἀπὸ τῆς μνήμης καὶ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν. Διεγείρεται δὲ καὶ ἀναζωοποιεῖται ἡ ἐλπὶς, ὅταν ἀνακαλῶμεν εἰς τὴν ἰδέαν ἡμῶν πάντα τὰ ἀγαθὰ, ὅσα εὐμενῶς χορηγεῖ εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς, καὶ ὅσα ἐπηγγείλατο νὰ χορηγήσῃ εἰς τὸ μέλλον.

Ἀσυμβίβαστα δὲ πρὸς τὴν χριστιανικὴν ταύτην ἐλπίδα εἶναι α') ἡ θρασύτης καὶ ἡ ἄλογος θαυμάτων ἀπαίτησις· β') ἡ

μεγάλη πεποίθησις εἰς πράγματα πρόσκαιρα· γ') ἡ τελεία ἀπελπισία. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον συμβαίνει, ὅταν ζητῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ νὰ ἀπαλλάξῃ ἡμᾶς διὰ τῆς θαυματουργικῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἀπὸ τὰ δεινά, ὅσα καὶ ἐξ ἀπερισκεψίας πολλάκις ἑκουσίως ἐπισύρομεν εἰς ἡμᾶς αὐτούς, ἢ νὰ χορηγήσῃ ἡμῖν τοιαῦτα, ὁποῖα ἀντίκειται εἰς τὴν αὐτοῦ σοφίαν καὶ δικαιοσύνην καὶ ἁγιωσύνην. Τὸ δὲ δεύτερον, ὅταν τις, ὑπερηφανευόμενος ἐπὶ τοῖς προσκαίροις ἀγαθοῖς, νομίζῃ, ὅτι δὲν ἔχει χρείαν τῆς πατρικῆς προστασίας καὶ βοηθείας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ εὐτυχίαν, καὶ διὰ τοῦτο μήτε παρατηρῇ, μήτε τιμᾷ τὰς πρώτας καὶ μεγίστας εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ, μηδὲ εὐγνωμονῇ πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ μεταχειρίζηται ταύτας πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἢ πρὸς ἄλλων τινῶν ἀποθέωσιν, καί τοι κατακρινομένης καὶ ἐλεγχομένης αὐστηρῶς τῆς τοιαύτης ἀλόγου πεποιθήσεως ἐν ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς· « Μὴ πεποίθατε ἐπ' ἄρχοντας, ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία κ.λ. (1)». Τελευταῖον δὲ ἡ παντελὴς ἀπελπισία εἶναι ἡ κακίστη κατάστασις, εἰς ἣν δύναται νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ἠθικῆς γνώσεων· ἐπειδὴ ἡ τοιαύτη ἀμαθία γεννᾷ τὴν ἀποστροφὴν ἀπὸ τοῦ ἐναρέτου βίου, ἡ δ' ἀποστροφὴ ἀπ' αὐτοῦ γεννᾷ πάλιν τὴν κακίαν παντὸς εἴδους, καὶ τὴν τελείαν κατάπτωσιν εἰς τὴν κτηνωδίαν· αὕτη δέ, κατὰ τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀναλλοίωτον διάταξιν, φέρει εἰς τέλος λυπηρόν, ἤγουν φέρει κόρον τῆς ζωῆς, ἐλέγχους καυστηροὺς τῆς συνειδήσεως, τελείαν φθορὰν καὶ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος, καὶ τελευταῖον τὴν ἀπελπισίαν, ἤτοι τὴν τελείαν ἀποδειλίασιν, ὅτι εἶναι ἀδύνατον τοῦ λοιποῦ νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς τοιαύτης τρομερᾶς καὶ ἐλεεινῆς καταστάσεως. Δύναται ὅμως νὰ γεννηθῇ καὶ ἀλλαχόθεν ἡ ἀπελπισία, οἷον ἐκ τῆς ταραχῆς τοῦ πνεύματος ἕνεκα συμβεβηκότων ἀπροσδοκήτων, ἅτινα

(1) Ψαλμ. ρμέ. 3.

κρημνίζουσιν ἀπὸ τῆς εὐτυχίας εἰς τὴν ἐσχάτην δυστυχίαν καὶ ταπείνωσιν, ἐκ τῆς τῶν νεύρων ἀσθενείας, ἐκ τῆς μελαγχολίας, ἐκ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐμπορίου, ἐκ νόσων μακροχρονίων καὶ ἀνιάτων, ἐξ ἐρωτικῶν ἀποτυχιῶν καὶ ἄλλων τοιούτων παθῶν ἀθεραπεύτων. Πάντα ταῦτα δύνανται νὰ φέρωσι τὸν ἀφύλακτον καὶ ἀπερίσκεπτον εἰς τοιαύτην ψυχῆς κατάστασιν, ὥστε νὰ μὴ προσέχῃ πλέον μήτε εἰς τὴν ζωὴν, μήτε εἰς τὸν θάνατον, μήτε εἰς τὸν οὐρανὸν μήτε εἰς τὸν ᾅδην, ἀλλ' ἢ ἀπομαραίνεται καὶ φθίνει κατὰ μικρὸν ὑπὸ τῆς λύπης, ἢ καὶ ἐκβάλλει ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς ζωῆς διὰ θανάτου βιαίου. Ὅθεν δήποτε δὲ ἂν γεννᾶται ἡ ἀπελπισία, εἶναι πάντοτε δυσπιστία τις εἰς τὸν Θεόν, διὰ τοῦτο καὶ ἀδικαιολόγητος, καὶ ἀπ' εὐθείας ἐναντία εἰς τὴν ὀφειλομένην εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδα.

§. 20. Περὶ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας.

Ἐξωτερικὴ λατρεία εἶναι ἡ καθαρὰ καὶ ἀνυπόκριτος φανέρωσις τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν εὐσεβείας πρὸς τὸν Θεόν, διὰ τῶν προσηκόντων λόγων καὶ ἔργων καὶ σχημάτων γινομένη. Ἡ μὲν ἐσωτερικὴ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια γεννᾶται εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἐκ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ ὑψίστου καὶ τελειοτάτου καὶ παναγάθου ὄντος, καὶ τῆς ἁγιωτάτης αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς σχέσεως. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τοιαύτη, ὥστε οὐδέποτε δύναται νὰ διατηρῇ ἐντὸς ἑαυτοῦ ἐγκεκλεισμένα τὰ ἀληθῆ αἰσθήματα τῆς αὐτοῦ καρδίας, ἀλλὰ συνωθούμενα τρόπον τινὰ ἔσωθεν, ἐκδηλοῦνται καὶ ἐξωτερικῶς δι' ἐπαισθητῶν κινημάτων τε καὶ σχημάτων, διὰ τοῦ βλέμματος τῶν ὀφθαλμῶν, διὰ τοῦ χρώματος τοῦ προσώπου, διὰ τῆς κινήσεως τῶν χειρῶν, διὰ τῆς στάσεως ὅλου τοῦ σώματος· διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀληθὴς εὐσέβεια, ὅπου ὑπάρχει, ὡς αἴσθημα ζωηρόν, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ φανεροῦται καὶ ἐξωτερικῶς διὰ τῶν προσηκόντων λόγων καὶ πράξεων. Πάντας δὲ τούτους τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις, οὓς λέγομεν, καὶ ἃς πράττομεν πρὸς φα-

νέρωσιν τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν εὐσεβείας πρὸς τὸν Θεόν, ὀνομάζομεν ἐξωτερικὴν λατρείαν.

Ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία εἶναι ἀναγκαία· α') διότι ζωοποιεῖ καὶ στηρίζει μᾶλλον τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέβειαν· β') διότι διεγείρει καὶ κρατύνει ταύτην καὶ εἰς πάντας τοὺς περὶ ἡμᾶς διὰ τοῦ ἡμετέρου παραδείγματος. Ἡ καθολικὴ πεῖρα διδάσκει, ὅτι τοιαῦτα ἐνεργεῖ ἡ τοιαύτη φανέρωσις τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ ἐν τῷ πλησίον. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ κύριος ἡμῶν· « Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς (1)». Ἐκ τούτου δὲ ἕπεται, ὅτι πᾶσα τοιαύτη λατρευτικὴ πρᾶξις, ἐὰν μὴ γεννᾶται ἐκ τῆς ἀληθῶς ὑπαρχούσης ἐν τῇ ψυχῇ ζωηρᾶς εὐσεβείας, ἢ ἐὰν μὴ ἦναι τοιαύτη, ὥστε καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ ἐν τῷ πλησίον νὰ ζωοποιῇ καὶ νὰ στηρίζῃ τὸ τῆς εὐσεβείας αἴσθημα, οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, οὐδὲ εἰς τὸν Θεὸν δύναται νὰ ἦναι εὐάρεστος. Διὰ τοῦτο πλανῶνται ὅσοι νομίζουσιν, ὅτι ἐξετέλεσαν ἅπαν τὸ ἑαυτῶν καθῆκον πρὸς τὸν Θεόν, διότι πράττουσιν ἀκριβῶς λατρευτικάς τινας πράξεις, ἐν ᾧ οὐδόλως φροντίζουσι περὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ φόβου πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ πράττουσι ταύτας ἢ κατὰ μίμησιν ἁπλῆν, ἢ νομίζοντες, ὅτι δύνανται νὰ κερδήσωσι τὸν Θεὸν πρὸς ἄλλα τινὰ συμφέροντα, ὥστε ἡ εὐσέβεια αὐτῶν εἶναι ἢ ἄψυχος μηχανισμός, ἢ καθαρὰ φιλαυτία. Ἐπίσης πλανῶνται καὶ ὅσοι ἀποποιοῦνται πᾶσαν λατρευτικὴν πρᾶξιν, λέγοντες, ὅτι δὲν ἔχει χρείαν αὐτῶν ὁ Θεός. Οὐδὲν βέβαια προστίθεται ἐξ αὐτῶν, πραττομένων, εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ ἄπειρον μεγαλωσύνην, ἀλλ' οὐδ' ἀφαιρεῖταί τι ἐξ αὐτῆς, μὴ πραττομένων· ἡμεῖς ὅμως αὐτοὶ ἔχομεν μεγίστην χρείαν καὶ ἀνάγκην αὐτῶν πρὸς τὴν ἀναζωοποίησιν καὶ στερέωσιν τῆς ἡμετέρας καὶ τῆς τοῦ πλησίον εὐσεβείας·

(1) Ματθ. ε'. 16.

διὰ τοῦτο καὶ ἐκεῖναι μόνον αἱ πράξεις κρίνονται θεάρεστοι, ὅσαι εἰσὶ τοιαῦται, ὥστε νὰ παράγωσι τὸ εἰρημένον ἀποτέλεσμα.

§. 21. Περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας.

Πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ὅσα ὁπωςδήποτε ἐγνώρισαν τὸν Θεόν, συνῃσθάνοντο καὶ ἐσωτερικῶς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ σέβωνται, νὰ ἀγαπῶσι, καὶ νὰ φοβῶνται αὐτόν, καὶ ταῦτα τὰ αἰσθήματα νὰ φανερόνωσι καὶ ἐξωτερικῶς, ὅπως ἐνόμιζον πρέπον. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι δὲν εἶναι αὐθαίρετος ἐπίνοιά τινος, ἢ μίμησις, ἀλλ' εἶναι ἔμφυτον τῆς ἀνθρωπότητος ἰδίωμα καὶ ἀνεξάλειπτον· καὶ διὰ τοῦτο, ἐν ὅσῳ εἶναι καὶ μένει ἀνθρωπότης, θέλει διαμένει καὶ τὸ ἰδίωμα τοῦτο· καὶ ἂν εὑρίσκωνταί τινες ἐναντιούμενοι εἰς τὴν ἔμφυτον ταύτην ὁρμήν, ἀλλὰ τὸ ὅλον τῆς ἀνθρωπότητος οὐδέποτε δύναται νὰ καταπνίξῃ αὐτήν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ μέγεθος παντὸς καθήκοντος εἶναι ἀνάλογον τῆς ὠφελείας, ἥτις προσγίνεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως αὐτοῦ, ἢ τῆς ζημίας τῆς προσγινομένης ἐκ τῆς ἀθετήσεως αὐτοῦ, τὸ καθῆκον τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας εἶναι μέγα καὶ σπουδαιότατον· ά) διότι δι' αὐτῆς ἀνακαινίζεται, ζωοποιεῖται καὶ κρατύνεται ἡ ἐσωτερικὴ εὐσέβεια καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ ἐν τῷ πλησίον· β') διότι ἐκ τῆς ἀναζωοποιήσεως καὶ στερεώσεως ταύτης γινόμεθα προθυμότεροι εἰς τὸ ἀφομοιοῦσθαι πρὸς τὸν Θεόν, προσεκτικώτεροι εἰς τὸ τηρεῖν ἀκριβῶς τὸν ἅγιον αὐτοῦ νόμον, ὡς ἔκφρασιν τοῦ παναγίου αὐτοῦ θελήματος. Ἂν ἡ εὐσέβεια διεδίδετο καθολικωτέρα εἰς τοὺς ἀνθρώπους, μυρία μὲν ἀγαθὰ ἤθελον γεννᾶσθαι ἐξ αὐτῆς εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, μυρία δὲ κακὰ ἤθελον κωλύεσθαι ἀπ' αὐτῆς· τὸ διεγεῖρον ἄρα καὶ στηρίζον αὐτήν, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία, εἶναι καθῆκον, καὶ καθῆκον σπουδαιότατον, καὶ διὰ τοῦτο παραγγέλλεται ὑπὸ τοῦ Κυρίου τὸ « Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν

τοῖς οὐρανοῖς ». Ἓν μόνον ἀπαιτεῖται νὰ παρατηρήσωμεν προσέτι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἱερωτάτου τούτου καθήκοντος. Πᾶσα λατρευτικὴ πρᾶξις, διὰ νὰ ἦναι θεάρεστος, οὐ μόνον πρέπει νὰ ἦναι τοιαύτη, ὁποίαν προείπομεν, ἀλλὰ καὶ νὰ γίνηται ἐκ τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ φόβου τοῦ πρὸς αὐτόν· ἄλλως, οὐ μόνον οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ἀλλ' εἶναι καὶ βδελυκτὴ καὶ παρὰ τῷ Θεῷ καὶ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, ὡς δολία ὑπόκρισις πρὸς βεβήλους σκοποὺς πραττομένη. Καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς οὐδεμίαν ἄλλην κακίαν τοσοῦτον αὐστηρῶς ἤλεγξε καὶ κατέκρινεν, ὅσον τὴν τοιαύτην ὑπόκρισιν, ὡς ἄθεον βεβήλωσιν τοῦ ἁγιωτάτου χρήματος τῶν ἀνθρώπων. Παραβάλλει δὲ ταύτην πρὸς τὸ προζύμιον, ἐπειδὴ καὶ αὕτη μεταδίδει τὴν ζύμωσιν εἰς ὅλον τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου, διαφθείρουσα καὶ φρόνημα καὶ βίον καὶ ἀγῶνας, καὶ ἐπιφέρουσα πολλάκις τὴν τελείαν πώρωσιν τοῦ πνεύματος (1).

Αἱ λατρευτικαὶ πράξεις, δι' ὧν φανεροῦμεν τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέβειάν, εἰσι· α') ὁ σχηματισμὸς τοῦ σταυροῦ ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τοῦ στήθους ἡμῶν διὰ τῶν τριῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς χειρός· β') αἱ μετάνοιαι αἱ διὰ τῆς κλίσεως τῶν γονάτων καὶ τοῦ προσώπου ἐπὶ τῆς γῆς· γ') ἡ ἔκτασις καὶ ἀνάτασις τῶν χειρῶν, ἡ ἐνατένισις τῶν ὀφθαλμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, ἢ ἡ προσήλωσις αὐτῶν εἰς τὴν γῆν, ἡ κλίσις τοῦ αὐχένος, κ.λ. δ') ἡ δοξολογία· ε') ἡ δέησις· ϛ') ἡ ἑόρτασις τῶν ὡρισμένων ἑορτῶν, καὶ αἱ ἐν αὐταῖς ἱεραὶ καὶ εὐσεβεῖς συνάξεις· ζ') αἱ προσφοραὶ παντὸς εἴδους· η') αἱ ἔνορκοι διαβεβαιώσεις· θ') αἱ εὐχαί. Πάντα ταῦτα λέγονται λατρευτικαὶ πράξεις· διότι δι' αὐτῶν ἐπιτελεῖται ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία, ὡς δήλωσις τῆς εἰλικρινοῦς καὶ ἀδόλου εὐσεβείας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν· διότι δι' αὐτῶν δηλοῦμεν εἰκονικῶς, ὅτι γινώσκομεν τὸν Θεόν, καὶ ὁμολογοῦμεν αὐ-

(1) Ματθ. ιϛ'. 6.

τὸν ὡς πρώτην πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ παρὰ τῆς πατρικῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος προσδοκῶμεν πάντα, ὅσων χρείαν ἔχομεν, καὶ παρ᾽ αὐτῆς ἠξιώθημεν πάντων, ὅσα μέχρι τοῦδε ἀπηλαύσαμεν καὶ ἀπολαύομεν ἀγαθά. Ὅταν λοιπὸν πράττωμεν ταῦτα οὕτω καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν, εἰσὶν ἀληθῶς μεγάλης ἀξίας, καὶ τιμῶσι τὴν λογικότητα τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ᾽ ἐὰν πράττωνται ἐκ μόνης συνηθείας, ἢ καὶ πρὸς ἐπίδειξιν, ἵνα δελεάσωσι τοὺς ἀνθρώπους, τότε οὐ μόνον οὐδεμίαν ἔχουσι πραγματικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ βδέλυγμα γίνονται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀποφαίνεται διὰ τοῦ στόματος τοῦ προφήτου Ἡσαΐου (1)· « Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν»; κ.τ.λ.

§. 22. Περὶ προσευχῆς.

Προσευχὴ ἐν γένει εἶναι ἡ ἀνύψωσις τοῦ πνεύματος ἡμῶν εἰς τὸν Θεόν. Ἐπειδὴ γινώσκομεν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ πανύψιστον καὶ πανάγαθον Ὂν, ὁ πανταχοῦ παρὼν, ὁ παντεπόπτης καὶ παντογνώστης, καὶ παντοδύναμος, καὶ πανάγαθος χορηγὸς παντὸς ἀγαθοῦ, ἐνατενίζομεν εἰς αὐτὸν νοερῶς, νῦν μὲν ἐκφράζοντες τὰ ζωηρὰ αἰσθήματα τῆς ἀγάπης, τοῦ σεβασμοῦ καὶ τοῦ φόβου ἡμῶν πρὸς αὐτὸν, νῦν δὲ τὰς περιστάσεις καὶ θλίψεις καὶ ἀνάγκας ἡμῶν παριστάνοντες εἰς αὐτὸν, καὶ ἐξαιτούμενοι τὴν εὐμενῆ αὐτοῦ προστασίαν τε καὶ βοήθειαν, καὶ τὴν συγχώρησιν τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων· ἄλλοτε δὲ ἀνυμνοῦντες τὴν αὐτοῦ μεγαλωσύνην, καὶ εὐχαριστοῦντες αὐτὸν ἐφ᾽ οἷς καὶ εὐηργέτησε, καὶ καθ᾽ ἑκάστην εὐεργετεῖ ἡμᾶς· καὶ ἄλλοτε τελευταῖον συνιστῶντες εἰς τὴν πατρικὴν αὐτοῦ κηδεμονίαν καὶ ἀντίληψιν καὶ τὰ τῶν πλησίον ἡμῶν. Πάντα δὲ ταῦτα περιέχονται εἰς τὴν τῆς προσευχῆς ἰδέαν· διὸ καὶ διάφορα ἐκ τούτου λαμβάνει ὀνόματα· οἷον, προσκύνησις, αἴτησις, δέησις, παράκλησις, ἔντευξις, δοξολογία, εὐχαριστία, ἐξομολόγησις. Ἀλλ᾽

(1) Κεφ. ά. 11. 12.

εἰς πάντα ταῦτα τὸ κυριώτατον εἶναι νὰ διανοώμεθα τὸν Θεόν, οἷον ἀνωτέρω εἴπομεν· ἄλλως πᾶσα προσευχὴ μεταβάλλεται εἰς βαττολογίαν καὶ ψόφον κενὸν τῶν χειλέων.

Ὅτι δὲ εἶναι καθῆκον ἱερώτατον καὶ σπουδαιότατον παντὸς ἀνθρώπου τὸ προσεύχεσθαι, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ, εἰ μὴ, ἐὰν μήτε Θεὸν γινώσκῃ, μήτε τὴν ἀνθρωπότητα, μήτε τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἱερωτάτην καὶ οἰκειοτάτην σχέσιν. Τί εἶναι, ἢ τί ἔχει ἡ ἀνθρωπότης πλὴν τοῦ Θεοῦ καὶ χωρὶς τοῦ Θεοῦ; αὐτὸς εἶναι ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ, πλουτῶν ἐπὶ πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν (1)· ἡμεῖς δὲ πάντες ἐξαρτώμεθα ἀπὸ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐεργεσίας αὐτοῦ. Δύναταί τις λοιπὸν νὰ ἀμφιβάλλῃ, ἐὰν ἦναι καθῆκον νὰ ἀνακαλῇ εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ τὴν τοιαύτην ἐξάρτησιν, καὶ νὰ μακαρίζῃ ἑαυτὸν, ὅτι εὑρίσκονται πάντα τὰ κατ' αὐτὸν εἰς τοιαύτας ἰσχυρὰς καὶ πατρικὰς χεῖρας, καὶ νὰ συνιστᾷ εἰς τὴν πατρικὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα ταῦτα; ἢ νὰ ἱκετεύῃ περὶ τῆς ἀφέσεως τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν, ἢ νὰ εὐχαριστῇ αὐτῷ δι' ὅσας ἀπολαύει παρ' αὐτοῦ εὐεργεσίας; Ἤθελεν εἶσθαι ἀνάξιός τις νὰ ὀνομάζηται ἄνθρωπος καὶ λογικὸν ὂν, ἂν μὴ ᾐσθάνετο τὴν τοιαύτην ἀνάγκην. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐνετείλατο· « Ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε, αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν κ.λ (2)»· καὶ ὁ θεῖος Παῦλος· « Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ (3) ».

Προσεκτέον δὲ ἀπὸ τῆς ἐσφαλμένης δόξης τοῦ νομίζειν α) ὅτι διὰ τῆς προσευχῆς κάμνομεν γνωστὰ εἰς τὸν Θεὸν τὰ ἡμέτερα πράγματα καὶ τὰς περιστάσεις καὶ τὰς ἀνάγκας· « Οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ἡμῶν, ὧν χρείαν ἔχομεν, πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν (4)» λέγει ὁ Κύριος. Οὐδ' ὅτι δυνάμεθα διὰ τῆς φορτικότητος τῶν αἰτήσεων νὰ ἀναγκάσωμεν τὸν Θεὸν, ἵνα ἡμᾶς εὐεργετῇ· αὐτὸς γὰρ ἐξ οἰκείας ἀγαθότητος παρέσχεν εἰς ἕκα-

(1) Ῥωμ. ί. 12. (2) Μαρκ. ιγ'. 33. Ματθ. ζ'. 7. (3) Κολ. δ'. 2. (4) Ματθ. ς'. 8.

στον, ὅ,τι συμφέρει εἰς ἕκαστον, μηδένα ὀνειδίζων ἐπὶ τοῖς χαρίσμασιν αὐτοῦ· « ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ (1)». Οὐδ' ὅτι κάμνομεν θεραπείαν τινὰ εἰς τὸν Θεὸν, προσευχόμενοι· ἐπειδὴ ἡμεῖς ἔχομεν χρείαν τοῦ προσεύχεσθαι, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν προσευχόμεθα, ἵνα μᾶλλον προκόπτωμεν εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν τῆς πατρικῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος πρὸς ἡμᾶς ἐπίγνωσιν, καὶ εἰς τὴν μεγαλητέραν οἰκειότητα πρὸς αὐτόν. Ἡμεῖς ἔχομεν χρείαν νὰ προσευχώμεθα, ἵνα ἀνακαινίζωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸν φόβον καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν Θεὸν, ἀνακαλοῦντες εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν διὰ τῆς προσευχῆς τὰς ἀπείρους αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς εὐεργεσίας.

Διττῶς δὲ δύναται νὰ γένῃ ἡ προσευχὴ, ἡ νοερὰ καὶ μυστικὴ, ἢ φανερὰ, διὰ λόγων ἐκφραζομένη. Καὶ ἡ μὲν νοερὰ, ἡ εἰς εὐσεβεῖς διαλογισμοὺς ὑφισταμένη, εἶναι ἐπιτηδεία, ὅταν εὑρισκώμεθα κατὰ μόνας· ἡ δὲ φανερὰ, εἰς τὰς ἱερὰς συνάξεις. Καὶ πρὸς τὰ δύο εἴδη τῆς προσευχῆς ἔχομεν χρείαν οἱ πλεῖστοι τύπων τινῶν καὶ βιβλίων τῆς προσευχῆς, καὶ τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐγκεκριμένα ἤδη βιβλία ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ὅ,τι δὲ μάλιστα πρέπει νὰ φροντίζωμεν ἐπιμελῶς ἐν τῇ προσευχῇ, ἵνα μὴ χάνῃ πᾶσαν αὐτῆς τὴν ἀξίαν, καὶ μεταβάλληται εἰς βαττολογίαν, εἶναι τοῦτο, τὸ νὰ μὴ ἀφίνωμεν τὸν νοῦν ἡμῶν νὰ περισπᾶται ἐν καιρῷ ταύτης εἰς ἄλλα τινὰ ἀντικείμενα. ἐπειδὴ τὸ προφέρειν ἁπλῶς, ἢ ἐκφωνεῖν τύπον τινὰ προσευχῆς, χωρὶς νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν τοῦ νοὸς εἰς τὰ διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῶν χειλέων προφερόμενα, τοῦτο οὐδὲ νὰ ὀνομάζηται προσευχὴ εἶναι ἄξιον.

§. 23. Περὶ τῶν χριστιανικῶν ἑορτῶν.

Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς φανεροῦται ἡ τῆς ψυχῆς ἡμῶν εὐσέβεια, καὶ ἡ ἀγάπη, καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη,

(1) Ῥωμ. ια'. 29.

καὶ ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὸν Θεόν, ἀνήκουσι καὶ αἱ τεταγμέναι ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἡμέραι τῶν ἑορτῶν· ὥστε ἔχουσι καὶ αὗται τὸν αὐτὸν σκοπόν, ὃν καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι λατρευτικαὶ πράξεις. Διὰ τοῦτο πανταχοῦ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἐν οἷς γινώσκεται καὶ λατρεύεται ὁ Θεός, ὑπάρχουσι καὶ ἡμέραι τεταγμέναι, καθ᾽ ἃς ἀπολείποντες πάντα τὰ ἄλλα ἔργα αὐτῶν, συνέρχονται ἐπὶ τὸ αὐτό, ἵνα οἰκοδομηθῶσιν ὑπ᾽ ἀλλήλων εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ.

Αἱ χριστιανικαὶ ἑορταί εἰσι τεταγμέναι ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας εἰς ἀνάμνησιν μεγάλων εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα, ἢ μεγάλων συμβεβηκότων, ἅτινα συνέφερον πολὺ εἰς τὸ γενικὸν καλὸν πάσης τῆς ἀνθρωπότητος· ἢ εἰς εὐγνώμονα ἀνάμνησιν μεγάλων ἀντικειμένων τῆς ἡμετέρας πίστεως καὶ ἐλπίδος. Καθῆκον λοιπὸν παντὸς πιστοῦ εἶναι ά) τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς νὰ ἀφήσῃ τὰς κοσμικὰς ἐργασίας, καὶ νὰ παρασταθῇ μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς καὶ εὐλαβείας ἀπ᾽ ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς τὴν ἀκολουθίαν, καὶ εἰς τὴν γινομένην διδαχήν, καὶ μάλιστα εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν. Ἡ κατάνυξις καὶ ἡ εὐλάβεια ἀπαιτεῖται ἰδίως πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης προκείμενα ἅγια μυστήρια. Τοῦ καθήκοντος λοιπὸν τούτου γίνονται παραβάται ά) ὅσοι διὰ μικρὰς καὶ πολλάκις σεσοφισμένας προφάσεις ἀπολείπονται τῆς θείας λειτουργίας καὶ τῆς ἱερᾶς διδαχῆς· β') ὅσοι μόνον κατὰ τὸ σῶμα φαίνονται αὐτόθι παριστάμενοι, νοερῶς δὲ καὶ διὰ τῶν ἐνθυμήσεων περιπλανῶνται ἀλλαχοῦ· γ') ὅσοι ἐν καιρῷ τῆς θείας ἱερουργίας ἵστανται ἀπρεπῶς, ἢ φλυαροῦσιν, ἀστειεύονται, σαρκάζουσι κ.τ.λ. Ἡ ἀξία τῆς θείας λατρείας ἀπαιτεῖ σέβας βαθὺ καὶ σπουδὴν καὶ κατάνυξιν· ἐπειδὴ αὐτοῦ ὑπάρχει καὶ θῦμα καὶ μυσταγωγὸς αὐτὸς ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ μεσίτης ἡμῶν καὶ συνήγορος πρὸς τὸν πατέρα, ὁ δοὺς καὶ αἷμα καὶ ζωὴν λύτρον ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. β') Καθῆκον εἶναι ὡσαύτως παντὸς πιστοῦ, ὅστις ἐξεύρει νὰ ἀναγινώσκῃ, ά) νὰ ἐνασχολῆται ἱκανὸν μέρος τῆς ἑορτῆς εἰς

ἀνάγνωσιν καὶ μελέτην τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἢ ἄλλων χρησίμων πρὸς οἰκοδομὴν βιβλίων· β') εἰς τὴν μυστικὴν καὶ κατ' ἰδίαν προσευχήν· γ') εἰς τὰ ἔργα τῆς εὐποιΐας καὶ φιλαδελφίας. « Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί, αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου »· τὸ βοηθεῖν τοῖς πτωχοῖς, καὶ ἀνορθοῦν τοὺς κατεῤῥαγμένους, καὶ παρηγορεῖν, καὶ ἐπισκέπτεσθαι τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ διδάσκειν τοὺς ἀμαθεῖς καὶ τοὺς μικροὺς, πάντα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐν ἀγάπῃ καθαρᾷ καὶ φιλαδελφίᾳ καὶ εὐσεβείᾳ γινόμενα, εἰσὶ πλείστου ἄξια, καὶ περὶ πάντων τούτων δύνανται οἱ πιστοὶ νὰ φροντίσωσι τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν, ὡς ἡμέρας ἀναπαύσεως καὶ ἡσυχίας. Ταῦτα γινόμενά εἰσιν ὄντως καὶ ἁγιασμὸς τῆς ἑορτῆς. Σφάλλουσι λοιπὸν ὅσοι νομίζουσιν, ὅτι τὸ καθῆκον τοῦ πιστοῦ περιορίζεται μόνον εἰς τὸ νὰ παρασταθῇ εἰς τὴν λειτουργίαν τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς· ἀλλ' εἰς ἔτι μεγαλητέραν πλάνην εὑρίσκονται, ὅσοι τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν νομίζουσιν εὐκαιρίαν νὰ διημερεύσωσιν εἰς παιγνίδια, εἰς κώμους καὶ μέθας, εἰς ταραχώδεις εὐθυμίας καὶ ἀθύρματα, ἢ εἰς ἄλλας ἀνωφελεῖς ἐνασχολήσεις. Αἱ ἑορταὶ τότε μόνον ἁγιάζονται παρ' ἡμῶν, ὅταν σπουδαίως ἀγωνιζώμεθα ἐν αὐταῖς πρὸς τὸν ἴδιον ἡμῶν ἁγιασμὸν, ἤτοι πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν διόρθωσιν τοῦ ἡμετέρου βίου· χωρὶς δὲ τούτου οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα αἱ ἑορταί. Καὶ ταῦτα μὲν ὀφείλει ὁ πιστὸς νὰ πράττῃ ἐν τῇ ἑορτῇ. Ὅσα δὲ ἔχει καθῆκον νὰ ἀποφεύγῃ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς, εἰσὶ τὰ ἀκόλουθα· α') πᾶσαν ἐπίπονον ἐργασίαν· β') τὰ δημόσια παιγνίδια· γ') τὰς ἐμπορικὰς πανηγύρεις· δ') τὰς ταραχώδεις εὐθυμίας καὶ τοὺς κώμους· ε') τὰς δικαστικὰς πραγματείας. Ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος ἐνασχολεῖται ἓξ ἡμέρας πρὸς τὴν σωματικὴν αὐτοῦ ζωὴν καὶ εὐδαιμονίαν, εἶναι δίκαιον νὰ καθιερώσῃ καὶ μίαν ἡμέραν εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ζωήν· διὰ τοῦτο πρέπει ν' ἀφεθῇ ἀπὸ πᾶσαν κοσμι-

κὴν ἐνασχόλησιν, ὑπὸ τῆς ὁποίας ταράττεται ἡ κοινὴ ἡσυχία, καὶ ματαιοῦται ὁ μέγας σκοπὸς τῆς ἑορτῆς. Δὲν λέγομεν ἐνταῦθα, ὅτι ὀφείλουσιν οἱ χριστιανοὶ νὰ τηρῶσι τὰς ἑορτὰς μετὰ τῆς ἰουδαϊκῆς μικρολογίας καὶ δεισιδαιμονίας· διότι ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδίδαξεν, ὅτι « οὐχ ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ σάββατον, ἀλλὰ τὸ σάββατον ἐγένετο διὰ τὸν ἄνθρωπον (1) »· ὥστε συγχωρεῖται εἰς τὸν χριστιανὸν νὰ κάμνῃ τὴν ἀγαθοεργίαν ἐν τῇ ἑορτῇ, χωρὶς νὰ ὑποπτεύηται, ὅτι βεβηλόνει ἢ ἀτιμάζει διὰ τούτου τὴν ἑορτήν· συγχωρεῖται νὰ πράξῃ πᾶν ἔργον φιλαδελφίας, κἂν ἀπαιτῇ πολὺν κόπον· ἐνδέχεται μάλιστα νὰ δοθῶσι περιστάσεις, ἐν αἷς οὐ μόνον συγχωρεῖται, ἀλλὰ καὶ καθῆκον αὐστηρὸν γίνεται νὰ ἀναδεχθῇ τις καὶ τὰς βαρυτάτας ἐργασίας ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλαδελφίας. Βεβήλωσις τῆς ἑορτῆς εἶναι, τὸ νὰ θεωρῆται ὡς εὐκαιρία τρυφῆς σωματικῆς καὶ ἄλλων σωματικῶν συμφερόντων. Εἷς βέβαια, τοὐλάχιστον δευτερεύων σκοπὸς τῆς ἑορτῆς, εἶναι καὶ ἡ ἀνάκτησις τῶν ἐξηντλημένων δυνάμεων τοῦ σώματος· διὰ τοῦτο ὀνομάζονται καὶ ἀναπαύσεως ἡμέραι, καὶ ἐπειδὴ πολλαὶ ἀθῶαι ἡδοναὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν τοιαύτην ἀνάκτησιν, καὶ θαῤῥαλεώτερον καθιστῶσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, καὶ εἰς τὴν ἀνοχὴν τῶν πόνων, δικαίως καὶ αὗται θεωροῦνται θεμιταί, ἐὰν μόνον ὦσι α) ἔντιμοι καὶ ἀθῶαι, ἤτοι μὴ φέρωσι ζημίαν, ἢ λύπην, ἢ σκάνδαλον εἰς κἀνένα, ἢ μὴ ὦσιν ἐπικίνδυνοι· β') ἐὰν μὴ κωλύωσι τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἑορτῆς· γ') ἐὰν μὴ ἐξασθενῶσι μᾶλλον, ἀντὶ νὰ αὐξάνωσι τὰς σωματικὰς δυνάμεις διὰ τῆς ὑπερβολικῆς ἀπολαύσεως. Ἔτι δὲ καὶ μετρία ἐνασχόλησις ἐν τῇ οἰκίᾳ πρὸς διάχυσιν τοῦ πνεύματος ἢ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ἀκηδείας καὶ νωθρότητος, εἶναι πολὺ καλητέρα, παρὰ τὸ νὰ συγκάθηταί τις ἀργὸς καταλαλῶν τοῦ πλησίον, ἢ αἰσχρολογῶν, ἢ παίζων καὶ μεθύων.

(1) Μάρκ. β'. 27.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, ἥτις, ὡς εἴρηται, εἶναι πλείστου ἀξία, ἐὰν γεννᾶται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν εὐσεβείας πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ ἦναι φανέρωσις αὐτῆς.

§. 24. Περὶ τοῦ ὅρκου.

Ὅρκος εἶναι ἐπιβεβαίωσις ἀληθείας ἢ πράγματός τινος μετ' ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ, ὡς μάρτυρος κριτοῦ καὶ ἀνταποδότου. Εἶναι δὲ ζήτημα καὶ ἀμφιβολία, ἂν μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν εὐσέβειαν ὁ ὅρκος εἰς τὸν Θεόν. Καὶ ἡ ἀμφιβολία αὕτη στηρίζεται μάλιστα εἰς τὸν λόγον ἐκεῖνον τοῦ Κυρίου· « Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως . . . ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὒ οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐςιν (1)». Ἐκ τούτων τῶν λόγων, ἐὰν ἀκριβῶς παρατηρηθῶσιν, ἐξάγεται, ὄχι ὅτι ἀποδοκιμάζεται πᾶσα νόμιμος χρῆσις τοῦ ὅρκου, ἀλλὰ μόνον ἡ ἰδιαιτέρα κακοήθεια τῶν τότε Ἰουδαίων, οἵτινες συνείθιζον νὰ βεβαιόνωσι μεθ' ὅρκου τοὺς κοινοτάτους αὐτῶν λόγους καὶ ὁμιλίας, καὶ ὅτε ἀκόμη ἦσαν ἐσωτερικῶς πληροφορημένοι, ὅτι οἱ λόγοι αὐτῶν ἦσαν ψευδεῖς. Δηλαδὴ ὁ ὅρκος εἰς αὐτοὺς εἶχεν ἀποκατασταθῆ συνήθης καὶ παντάπασι κενὴ φράσις, καὶ φιλοφροσύνη ἀσήμαντος. Τὴν τοιαύτην κακοήθειαν θέλων νὰ ἐκβάλῃ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε· πᾶς λόγος, πᾶν ναί, ἢ οὔ, πρέπει νὰ ἦναι μεταξὺ ὑμῶν τοσοῦτον βέβαιον, τοσοῦτον ἱερὸν καὶ ἀπαράβατον, ὅσον ὁ ὅρκος. Πᾶν δηλαδὴ ὅ,τι λέγει ὁ ἄνθρωπος, πρέπει νὰ ἦναι ἀλήθεια ἀκραιφνὴς καὶ ἀνόθευτος· ὅ,τι δὲν γινώσκει αὐτὸς βεβαίως, δὲν πρέπει νὰ τὸ φορτόνῃ εἰς ἄλλους ὡς ἀλήθειαν, καὶ ὅ,τι δὲν ἔχει γνώμην νὰ πράξῃ, δὲν πρέπει οὐδὲ νὰ τὸ ὑπόσχηται· ἐνταῦθα δὲν εἶναι χρεία ὅρκου. Τοῦτο λοιπὸν ἀπηγόρευσεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι μεγίστην χρείαν νὰ πληροφορηθῶσιν ἀσφαλῶς περὶ τῆς εἰλικρινείας, τῆς πίστεως, καὶ τῆς τιμιότητος τῶν ἄλλων εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰς ὁμο-

(1) Ματθ. ἑ. 34=38.

λογίας αὐτῶν, καὶ ἐπειδὴ δι' οὐδενὸς ἄλλου μέσου ἠδυνήθησαν νὰ στηρίξωσι ταῦτα, ἢ διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ, ἵνα γίνηται αὐτὸς μάρτυς, κριτής, καὶ ἀνταποδότης, ἐὰν δολιεύηταί τις εἰς τὰς ὁμολογίας του, διὰ τοῦτο ἐνομίσθη καὶ ὁ ὅρκος ὡς θεμιτὸν καὶ ἀναγκαῖον, καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν καὶ δικαστικῶν ἀρχῶν γινομένας ὁμολογίας.

Διττῶς δύναται νὰ γένῃ ὁ ὅρκος, ἢ ὡς διαβεβαίωσις, ὅτι θέλει ὁμολογήσει τὴν ἀλήθειαν ἀδόλως καὶ χωρίς τινος ἀπάτης, καθ' ὅσον γινώσκει περὶ ὧν ἐξετάζεται ἢ μαρτυρεῖ, ἢ ὡς διαβεβαίωσις, ὅτι θέλει διαμείνει πιστὸς εἰς τὴν ἐπαγγελίαν, ἣν δίδωσι πρὸς ἄλλον, καὶ θέλει τηρήσει καὶ ἐκπληρώσει αὐτὴν ἀκριβῶς καὶ μετὰ πάσης εἰλικρινείας εἰς ὡρισμένον χρόνον. Καὶ τὰ δύο ταῦτα εἴδη τοῦ ὅρκου ἐπάγουσιν αὐστηροτάτην καὶ μεγίστην τὴν ὑποχρέωσιν εἰς τὸν ὁρκιζόμενον, νὰ φανερώσῃ ἀψευδῶς καθαρὰν τὴν ἀλήθειαν, ἢ νὰ τηρήσῃ ἀδόλως τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ. Τὴν τοιαύτην ὑποχρέωσιν γεννᾷ α') τὸ παρ' ἡμῶν ὀφειλόμενον σέβας εἰς τὸν Θεόν, ὃν ἐπικαλούμεθα διὰ τοῦ ὅρκου μάρτυρα, κριτήν, καὶ ἀνταποδότην· β') ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ πίστις, ἥτις πρέπει νὰ διαμένῃ ἱερὰ καὶ ἁγία ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα μὴ κατὰ κράτος διαφθαρῶσιν· γ') ἡ ἀξία τῆς λογικῆς ἡμῶν φύσεως, ἥτις ἤθελε κατασταθῆ καὶ αὐτῆς τῆς κτηνώδους κατωτέρα, ἂν τοιαῦται διομολογίαι μὴ εἶχον πλειοτέραν βεβαιότητα καὶ ἀσφάλειαν. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ ὅρκου πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν α') ὁ δόλος, β') ἡ ῥᾳδιουργία, γ') ἡ περὶ τὴν ἔκφρασιν ἀμφιβολία, δ') ἡ ὑποστολὴ καὶ τεχνικὴ διεκφυγὴ τῆς καθαρᾶς ἀληθείας· διότι πάντα ταῦτα ἀντίκεινται οὐ μόνον εἰς τὸν σκοπόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἱερότητα τοῦ ὅρκου. Ἀλλ' ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὑπερισχύουσι πολλάκις τὰ τοιαῦτα ἕνεκα προσκαίρων συμφερόντων, ἀνάγκη πᾶσα νὰ προβαίνῃ τις εἰς τὴν ὁρκωμοσίαν μετὰ πολλῆς προφυλάξεως, παρατηρῶν καλῶς τίνα ἔχει ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ ποῖον τὸ πρόσωπον, παρ' οὗ ζητεῖται ὁ ὅρκος. Ἐπειδὴ ἄνθρωποι ἀσεβεῖς καὶ ἀσυνείδητοι

παίζουσι καὶ χλευάζουσι τὸ ἁγιώτατον πρᾶγμα τῆς ἀνθρωπότητος, τὸν ὅρκον, ὅταν δύνωνται νὰ κρύψωσι τὴν ὕβριν καὶ τὴν ἀσέβειαν ταύτην, καὶ νὰ κερδήσωσι τίποτε. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς λέγει ὁ θεῖος Χρυσόστομος· « Εἰ μὲν πιστεύεις, ὅτι ἀληθής ἐστιν ὁ ἀνὴρ, μὴ ἐπαγάγῃς τοῦ ὅρκου τὴν ἀνάγκην· εἰ δὲ οἶδας, ὅτι ψεύδεται, μὴ ἀναγκάσῃς ἐπιορκεῖν (1)». Μόνον λοιπὸν πρὸς τέλη γενναῖα, καὶ ὅπου εἰκάζεται ὡς πιθανώτατον ἡ εἰλικρίνεια καὶ ἡ πίστις καὶ ἡ ἀλήθεια, δύναταί τις νὰ ἀπαιτῇ τὸν ὅρκον, ἢ γινόμενον νὰ τὸν ἀποδεχθῇ, καὶ οὐχὶ ἄλλως, ἵνα μὴ δίδῃ ἀφορμὴν εἰς ἐπιορκίαν.

§. 25. Περὶ ἐπιορκίας.

Ἐπιορκία λέγεται ἡ τοῦ ὅρκου ἀθέτησις, ἥτις δύναται νὰ γένῃ διττῶς κατὰ τὸ διττὸν εἶδος τοῦ ὅρκου· ά) ὅταν τις ὀμνύῃ περί τινος, ὅτι εἶναι ἀληθὲς καὶ ὀρθὸν, ἐν ᾧ γινώσκει ἐν συνειδήσει, ὅτι εἶναι ψευδὲς καὶ διεστραμμένον· β') ὅταν ὁρκίζηται, ὅτι θέλει φυλάξει, ὅπερ ὑπόσχεται νὰ δώσῃ, ἢ νὰ πράξῃ, ἐν ᾧ προγινώσκει καὶ αἰσθάνεται, ὅτι δὲν δύναται, ἢ δὲν θέλει νὰ φυλάξῃ ταύτην τὴν ὑπόσχεσιν. Καὶ κατὰ τὰ δύο ἡ ἀθέτησις τοῦ ὅρκου εἶναι ἀληθὴς ἀσέβεια καὶ ἀθεοφοβία, καὶ πρᾶξις ἄτιμος· διότι παίζει οὕτω πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ὁ ἐπίορκος, καταχρώμενος τὸ πανάγιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ψευσθῇ καὶ ἀπατήσῃ τὸν πλησίον αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἐνομίσθη ἀνέκαθεν παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἡ ἐπιορκία ὡς μέγιστον καὶ βαρύποινον ἁμάρτημα. Τὸ δὲ μέγεθος τοῦ ἁμαρτήματος εἶναι πάντοτε ἀνάλογον τῆς ἐξ αὐτοῦ γινομένης εἰς τοὺς ἄλλους ζημίας, καὶ τῆς εὐτελείας τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ἐγένετο ἡ ἐπιορκία, καὶ οὐδεμία πρόφασις ἰσχύει νὰ καλύψῃ ἢ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἀσέβειαν ἢ τὸ αἶσχος τῆς ἐπιορκίας. Καὶ ὁ μὲν ὅρκος τῆς ἐπαγγελίας δύναται, κατά τινας περιστάσεις, νὰ ἐλαττώσῃ, ἢ καὶ ὁλοτελῶς νὰ ἀπολέσῃ τὴν ὑποχρέωσιν αὐτοῦ· οἷον, ά) ὅτε οἱ ὅροι, ὑφ'

(1) Λόγ. ιδ'. καὶ ιέ. εἰς τοὺς 'Ανδριαν. τόμ. ϛ'.

οὓς ὑπεσχέθη τις τίποτε, δὲν ἐτηρήθησαν ὑπὸ τοῦ ἑτέρου μέρους, πρὸς ὃ ἐγένετο ἡ ὑπόσχεσις, καὶ τοῦτο χωρὶς τινος αἰτίας τοῦ ὑποσχεθέντος· 6') ὅταν ἡ ἐκτέλεσις τῆς ὑποσχέσεως κατασταθῇ ἠθικῶς ἢ φυσικῶς ἀδύνατος· γ') ὅταν ὁ λαβὼν τὴν ὑπόσχεσιν παραιτῆται ἑκουσίως ἀπ' αὐτῆς· δ') ὅταν ἡ ἐκτέλεσις τῆς ὑποσχέσεως ἀποβαίνῃ πρὸς βλάβην ἢ ζημίαν τοῦ, πρὸς ὃν ἐδόθη ἡ ὑπόσχεσις. Καθ' ὅλας ταύτας τὰς περιστάσεις ἡ ὑποχρέωσις τοῦ τῆς ἐπαγγελίας ὅρκου παύει. Τοῦ δὲ ὅρκου τῆς ὁμολογίας ἡ ὑποχρέωσις δι' οὐδένα λόγον δύναται οὔτε νὰ ἐλαττωθῇ, οὔτε νὰ παύσῃ. Ἀναγκαῖον δὲ εἶναι εἰς πάντα ἄνθρωπον καὶ διὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ διὰ τὴν τιμιότητα νὰ φυλάττῃ τοὺς ἑπομένους κανόνας.

Α'. Μηδέποτε χωρὶς κατεπειγούσης ἀνάγκης καὶ μεγίστης αἰτίας ὁρκίζεσθαι.

Β'. Ἀνάγκης δὲ μεγάλης κατεπειγούσης, ὁρκίζεσθαι ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ καὶ πίστει καὶ εἰλικρινείᾳ, χωρὶς ψεύδους καὶ ἀπάτης, μετὰ σκέψεως ὡρίμου κ.λ.

Γ'. Εἰς τοὺς ὅρκους τῆς ἐπαγγελίας ἐκπληροῦν ἀκριβῶς τὰ ὑποσχεθέντα.

Δ'. Μὴ ἀρνεῖσθαί ποτε ὑπὸ κακῶς ἐννοουμένης εὐλαβείας τὸν ὅρκον, ὃν ἔχει τις αἰτίαν ἰσχυρὰν νὰ ἀπαιτῇ παρ' αὐτοῦ. Μὴ ἀπαιτεῖν δὲ καὶ αὐτὸν παρ' ἄλλων ὅρκον, ἐὰν μὴ ἔχῃ μεγάλην καὶ κατεπείγουσαν ἀνάγκην πρὸς τὴν τοιαύτην ἀπαίτησιν. Οὕτω δὲν θέλουσι μὲν πολλαπλασιάζεσθαι ματαίως οἱ ὅρκοι, οἱ δὲ γινόμενοι θέλουσι φυλάττεσθαι ἁγίως καὶ τιμίως κατὰ τὸ πρέπον.

§. 26. Περὶ θρησκευτικῶν εὐχῶν ἐν γένει.

Αἱ θρησκευτικαὶ εὐχαὶ ἔχουσι πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τοὺς ὅρκους τῆς ἐπαγγελίας. Ἡ θρησκευτικὴ εὐχὴ εἶναι ὑπόσχεσις εἰς τὸν Θεόν, ἵνα τις πράξῃ τι, ἢ ἀπέχῃ ἀπό τινος, πιστεύων, ὅτι δι' αὐτοῦ τελεῖ τι εὐάρεστον εἰς τὸν Θεόν. Ἡ εὐχὴ εἶναι προσωπικὴ, ὅταν περιέχῃ ἐκτέλεσίν τινων ἢ ἀποχὴν ἀπ' ἄλλων προαι-

ρετικῶν πράξεων· οἷα ἦτο ἡ τοῦ Σαμψὼν, νὰ μὴ κείρῃ ποτὲ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς, νὰ μὴ πίῃ ποτὲ ποτὸν μεθυστικὸν κ.λ. πραγματικὴ δὲ εἶναι καὶ λέγεται ἡ εὐχὴ, ὅταν ἔχῃ ὑπόθεσιν πράγματά τινα, τὰ ὁποῖα ὑπόσχεται νὰ ἀφιερώσῃ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ, ἢ εἰς ἄλλο ἔργον θεάρεστον. Τοιαύτη ἦτον ἡ εὐχὴ τοῦ Ἰεφθάε, ἣν ηὔξατο ἐν μιᾷ φοβερᾷ μάχῃ, νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν Θεὸν θυσίαν ὅ,τι πρῶτον ἀπαντήσῃ ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ, ἐὰν ἐπανέλθῃ εἰς αὐτὴν νικηφόρος (1). Ἐὰν αἱ εὐχαὶ θεωρῶνται ὡς γεννήματα τῆς εἰς τὸν Θεὸν πίστεως, καθ' ἣν νομίζει τις, ὅτι εἴς τινας περιστάσεις ὀφείλει νὰ συςηθῇ ἰδίως, καὶ νὰ γνωρισθῇ εἰς αὐτὸν, διὰ δὲ τὸ τῆς γνώμης αὐτοῦ εὐμετάϐλητον καταφεύγῃ εἰς τὴν εὐχὴν, ἵνα ςηρίξῃ τρόπον τινὰ τὴν ἀστάθειαν τῆς γνώμης του, τότε δὲν ἔχουσί τι ἄτοπον, οὐδὲ ἀπαίσιον· ἐπειδὴ, ἂν καὶ ὀφείλῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ πράττῃ πάντοτε καὶ πανταχοῦ, κατὰ τὸ δυνατὸν, πᾶν ὅ,τι γινώσκει θεοφιλὲς καὶ θεάρεστον καὶ χωρὶς ἰδίας εὐχῆς, καὶ διὰ τῆς τοιαύτης θεοφιλοῦς διαγωγῆς νὰ συστήνηται διηνεκῶς εἰς τὴν πατρικὴν εὐμένειαν τοῦ Θεοῦ, δύναται ὅμως νὰ κάμῃ καὶ ἰδιαιτέραν τινὰ ἀπόφασιν προαιρετικῶς, ἵνα δείξῃ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην, καὶ συστηθῇ ἰδίως εἰς τὴν πατρικὴν αὐτοῦ προστασίαν καὶ βοήθειαν.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ εὐχαί εἰσιν ὑποσχέσεις, γινόμεναι εἰς τὸν Θεὸν τὸ πανύψιστον καὶ πανάγαθον Ὂν, ἡ ὑπόθεσις αὐτῶν πρέπει ά) νὰ ἦναι πάντοτε ἠθικὴ καὶ δικαία· ϐ') νὰ μὴ ἀνατρέπῃ κἀνὲν τῶν ὑψηλοτέρων καθηκόντων· γ') νὰ ἁρμόζῃ καὶ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ μεγαλωσύνην καὶ εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου λογικὴν φύσιν καὶ ἀξίαν. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον ὅ,τι περὶ τούτου ἔλεγεν ὁ μακάριος Αὐγουστῖνος εἰς ἕνα του λόγον, ἐκφωνηθέντα ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Χριςοῦ γεννῶν· α Πολλοὶ, λέγει, εὔχονται διαφόρους εὐχὰς ἐν τῇ παρούσῃ ἑορτῇ, ὁ μὲν νὰ φέρῃ ἔλαιον, ἢ κηρὸν πρὸς φωτισμὸν ἐν τῇ νυκτὶ, ὁ δὲ νὰ μὴ πίῃ οἶνον, ἢ νὰ νηστεύσῃ πρὸ τῆς ἑορτῆς χρόνον τινὰ κ.τ.λ. Πάντα ταῦτα

(1) Κριτ. ιά. 30. καὶ ἑφεξ.

οὐκ εἰσὶν αἱ κάλλισται εὐχαί, ἀφ᾽ ὅσας ἠδύνασθε νὰ εὐχηθῆτε. Ἐγὼ ἐπεθύμουν τι καλλίτερον· διότι οὔτε φῶτα οὔτε λαμπάδας οὔτε ἔλαιον χρειάζεται ὁ Θεός, οὔτε νηστείαν. Πρόσφερε λοιπὸν εἰς αὐτὸν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον ἀκριβῶς ἐξηγόρασε, τὴν ψυχήν σου! Ἀλλ᾽ ἴσως μ᾽ ἐρωτήσῃς· Καὶ πῶς δύναμαι, ἢ πῶς πρέπει νὰ προσφέρω τὴν ψυχήν μου; μήπως δὲν εἶναι ἰδιοκτησία αὐτοῦ; Ἐγώ σοι λέγω πῶς δύνασαι καὶ πῶς πρέπει νὰ προσφέρῃς εἰς τὸν Θεὸν τὴν ψυχήν σου. Πρόσφερε αὐτὴν ἐξ ἤθους ἁγνοῦ καὶ ἁγίου, ἐξ αἰσθημάτων ἀγαθῶν, δικαίων καὶ φιλανθρώπων κεκοσμημένην, καὶ μετὰ πράξεων κοινωφελῶν, ἐκκλίνων σπουδαίως ἀπὸ τοῦ κακοῦ, καὶ εἰς μόνον τὸ ἀγαθὸν ἐνασχολούμενος. Βδελύσσου πᾶσαν κακίαν ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα· οἴκτειρε τοὺς δυστυχεῖς καὶ πένητας· συγχώρει ἐκ καρδίας ἐκείνους, οἵτινες ἴσως σὲ ἠδίκησαν κ.τ.λ. Ταῦτα πάντα εἰσὶ βεβαίως θεαρεστότερα παρὰ πᾶσαν ἄλλην εὐχήν, ἣν δύνασαι νὰ εὐχηθῇς, ἢ νὰ προσφέρῃς εἰς αὐτόν». Παραπλήσια τούτοις εἶναι καὶ τὰ τοῦ Μεγ. Βασιλείου (καν. κή)· «Ἐκεῖνο γεμὴν γελοῖόν μοι κατεφάνη, τὸ εὔξασθαί τινα ὑείων ἀπέχεσθαι κρεῶν· ὥστε καταξίωσον διδάσκειν αὐτοὺς τῶν ἀπαιδεύτων εὐχῶν καὶ ἐπαγγελιῶν ἀπέχεσθαι, τὴν μέντοι χρῆσιν ἀδιάφορον εἶναι συγχώρησον· οὐδὲν γὰρ κτίσμα Θεοῦ ἀπόβλητον, μετ᾽ εὐχαριστίας λαμβανόμενον. Ὥστε ἡ εὐχὴ καταγέλαστος, οὐχ ἡ ἀποχὴ ἀναγκαία». Οὕτω λέγουσι καὶ διδάσκουσιν εὐσεβεῖς καὶ ἅγιοι ἄνδρες, οἵτινες μετὰ τῆς ἁγιότητος εἶχον καὶ τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς πολυμαθείας. Ἐκ τούτων εἰκάζεται, τί πρέπει νὰ νομίζωμεν περὶ τῶν εὐχῶν ἐκείνων, τὰς ὁποίας κάμνουσί τινες ἐξ ἀνάγκης, ἢ ἐκ κινδύνου, ἀπερισκέπτως, καὶ πολλάκις εἰς παραφροσύνην· οἷον τὸ νὰ ὑπάγωσιν εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου τάφου, ἢ ἄλλων ἱερῶν τόπων, ἐὰν διαφύγωσι τὸν κίνδυνον, ἢ νὰ κάμωσι κόσμημά τι πολύτιμον εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, ἐὰν κερδήσωσι τὴν δίκην αὐτῶν, ὕστερον δὲ οὔτε τὴν εὐκαιρίαν οὔτε τὴν δύναμιν ἔχου-

σι νὰ ἐκτελέσωσι τὴν εὐχήν· πόσην βάσανον δὲν πρέπει νὰ ὑποφέρωσιν οἱ τοιοῦτοι ἐν τῇ συνειδήσει! Πρὸς τοὺς τοιούτους πρέπει νὰ ἀπευθύνῃ τις τοὺς εἰρημένους λόγους τῶν ἁγίων Πατέρων.

§. 27. Περὶ τῆς ἐκ τῶν εὐχῶν ὑποχρεώσεως.

Καθόλου μὲν εἰπεῖν, εὐχαὶ χωρὶς σκέψεως βαθείας καὶ σκοποῦ εὐσεβοῦς καὶ τελείας τοῦ πράγματος συνειδήσεως δὲν πρέπει νὰ γίνωνται. Μακρὰν ἀπέστω ἐν τούτοις ἡ ματαιοφροσύνη, καὶ ἀλαζονεία, καὶ ἡ μικρόνοια, ὥστε νὰ νομίζῃ τις, ὅτι δύναται διὰ τῆς εὐχῆς νὰ ὑποχρεώσῃ τὸν Θεόν. Ἀλλ' ὅμως ἀφ' οὗ τις ἅπαξ εὔξηται, ἤτοι ὑποσχεθῇ εἰς τὸν Θεόν, ὀφείλει νὰ ἐκτελέσῃ πιστῶς καὶ εἰλικρινῶς τὴν εὐχὴν αὐτοῦ. « Ἐὰν εὔξῃ εὐχὴν κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, οὐ χρονιεῖς ἀποδοῦναι αὐτὴν, ὅτι ἐκζητῶν ἐκζητήσει κύριος ὁ Θεός σου παρὰ σοῦ, καὶ ἔσται ἐν σοὶ ἁμαρτία κ.τ.λ. (1)» Ἐκ τοῦ θείου τούτου λογίου γίνεται δῆλον, ὅτι ὀφείλει πᾶς τις καὶ ἔχει καθῆκον νὰ ἐκτελῇ τὰς εὐχὰς, ἃς αὐτοπροαιρέτως ὑπεσχέθη εἰς τὸν Θεόν. Ἡ πίστις καὶ ἡ τιμιότης εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπαγγελίας, εἶναι ἡ δόξα καὶ ὁ στέφανος τῆς ἀνθρωπότητος, καθὼς ἡ ἀθέτησις αὐτῶν εἶναι ὄνειδος καὶ ἀχρειότης. Οὐδεὶς ἀναγκάζει τινὰ νὰ κάμῃ εὐχὴν, οὐδ' ἁμαρτάνει παντελῶς, ἐὰν μηδέποτε κάμῃ τοιαύτην εὐχήν· « Ἐὰν δὲ μὴ θέλῃς εὔξασθαι, οὐκ ἔστιν ἐν σοὶ ἁμαρτία », λέγει πάλιν τὸ θεῖον λόγιον, « ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα διὰ τῶν χειλέων σου φυλάξῃ (αὐτόθι)». Ὅσῳ δὲ τὸ τῆς εὐχῆς ἀντικείμενον εἶναι μέγα καὶ σπουδαῖον, καὶ ἡ εὐχὴ ἐγένετο μετὰ πολλῆς σκέψεως καὶ παῤῥησίας, τοσούτῳ μεγαλητέρα εἶναι καὶ ἡ ὑποχρέωσις πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο εὐχαὶ, αἵτινες ἔγειναν εἰς ἡλικίαν, ἢ περιστάσεις τοιαύτας, καθ' ἃς λείπει ἡ ἀναγκαία γνῶσις καὶ σκέψις, πρέπει νὰ κηρύττωνται ἄκυροι. Καὶ ἡλικία μὲν τοιαύτη εἶναι ἡ παιδική· περιστά-

(1) Δευτερον. κγ'. 21.

σεις δὲ τὰ αἰφνίδια δυςυχήματα, καὶ οἱ κίνδυνοι, καὶ ὁ τρόμος, καὶ τοῦ πνεύματος ἡ ταραχὴ, καὶ αἱ σφοδραὶ τῆς ψυχῆς παθήσεις καὶ ὁρμαί. Εὐχαὶ μάλιστα διαρκεῖς διὰ παντὸς τοῦ βίου δύνανται νὰ γένωσι βάρος ἀφόρητον, καὶ πληγὴ ἰδιαιτέρα τῆς συνειδήσεως, καὶ διὰ τοῦτο χωρὶς ἀνάγκης δὲν πρέπει ποτὲ νὰ εὔχηταί τις εὐχὴν διὰ βίου. Ἱκανὸν εἶναι εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων νὰ βαστάζωσι τὸ κοινὸν βάρος τῶν θείων ἐντολῶν μετὰ γνώμης ἀγαθῆς, ἐργαζόμενοι ἐν τῇ τάξει καὶ τῷ ἐπαγγέλματι αὐτῶν ὅσον δύνανται ἀγαθόν. Ἐὰν δέ τις νομίζῃ, ὅτι δύναται ἢ πρέπει νὰ κάμῃ καί τι πλέον, ἐπιχειριζέσθω μετ᾽ ἀγαθῆς γνώμης, ἐφ᾽ ὅσον αἱ περιστάσεις αὐτοῦ τὸ συγχωροῦσιν, ἀλλ᾽ ἂς μὴ δεσμεύῃ ἑαυτὸν διὰ τῶν εὐχῶν χωρὶς ἀνάγκης. Ἱκανὰ ταῦτα καὶ περὶ τῶν θρησκευτικῶν εὐχῶν, δι᾽ ὧν ἐπισφραγίζεται ὁ περὶ τῶν καθηκόντων ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν λόγος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῶν εἰς ἑαυτὸν καθηκόντων.

§. 1. Προϋπόμνησις.

Τὰ μὲν ἄχρι τοῦδε διαγεγραμμένα καθήκοντα δηλοῦσι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν σχέσιν, ἐξ ἧς καὶ γεννῶνται. Ὑπαγορεύονται δὲ ὑπὸ τοῦ λογικοῦ, ὅπερ γινώσκει, ὅτι αὐτὸς εἶναι καὶ τῆς ἡμετέρας ζωῆς ὁ δοτὴρ, καὶ πασῶν τῶν δυνάμεων καὶ πάντων τῶν χαρισμάτων, ὅσα τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἡμετέρας φύσεως ἀποτελοῦσιν, ὁ χορηγὸς, καὶ αὐτοῦ τοῦ ὑψίστου τέλους ἡμῶν ὁ πανάγαθος νομοθέτης. Τὸ λογικὸν τοῦ ἀνθρώπου τρανώτατα ἀποφαίνεται, ὅτι εἰς αὐτὸν τὸν ὕψιστον ποιητὴν πάντων τῶν ὄντων ὀφείλεται παρὰ τοῦ ἀνθρώπου σέβας βαθύτατον καὶ προσκύνησις καὶ λατρεία, ὀφείλεται ἀγάπη θερμοτάτη καὶ εἰλικρινεστάτη· ἡ δὲ φωνὴ αὕτη τοῦ λογικοῦ ἐπικυροῦ-

ται ὑπὸ τῆς θείας ἐντολῆς, ἥτις παραγγέλλει τό· « Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου »· ὅπερ δηλοῖ, ὅτι ἡ κυριωτάτη ὑπόθεσις παντὸς τοῦ βίου σου πρέπει νὰ ἦναι ἡ οἰκείωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι ὁ ποιητὴς καὶ πατήρ σου, ὁ συντηρητὴς καὶ προνοητής σου, καὶ ὅστις μέλλει νὰ γένῃ καὶ κριτὴς δίκαιος καὶ μισθαποδότης σου. Αὐτὸν λοιπὸν ἀγωνίζου νὰ μιμῆσαι καθ' ὅλας τὰς πράξεις καὶ καθ' ὅλην σου τὴν ἐνέργειαν, καὶ οὕτω κατορθοῦται τὸ ὑπὸ τοῦ θείου Παύλου εἰρημένον, ὅτι « ἐν αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν (1)». Τοιαύτην ἀγαθὴν πρὸς τὸν Θεὸν διάθεσιν ἀπαιτεῖ ἡ πρὸς αὐτὸν σχέσις ἡμῶν, μεθ' ἧς συνδέεται ἀχωρίστως καὶ ἡ ἐνάρετος ἡμῶν διαγωγὴ πρὸς αὐτόν· μᾶλλον δὲ οὐ μόνον ἡ πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἐνάρετος ἡμῶν διαγωγὴ εἶναι στενότατα συνδεδεμένη μετὰ τῆς ὀφειλομένης παρ' ἡμῶν ἀγαθῆς διαθέσεως πρὸς αὐτόν· ἐπειδὴ, ἐὰν ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἄπειρον αὐτοῦ τελειότητα ἦναι ἄξιος τῆς ἡμετέρας ἀγάπης καὶ λατρείας, ὁ δὲ ἄνθρωπος φέρῃ ἐν ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα τοῦ τελειοτάτου τούτου ὄντος, ὑπάρχει ἄρα δι' αὐτὸ τοῦτο κυρίως ἀγάπης καὶ τιμῆς ἄξιος οὐ μόνον ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ἰδίως ἕκαστον ἄτομον τῆς ἀνθρωπότητος· διότι ἕκαστον ἄτομον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ δημιουργοῦ· δηλαδὴ ἔχει νοῦν, ὅστις γινώσκει καὶ διακρίνει τὸ ἀγαθόν· ἔχει θέλησιν ἐλευθέραν, δι' ἧς προαιρεῖται καὶ πράττει αὐτὸ τὸ ἀγαθόν· διὰ δὲ τῆς γνώσεως καὶ τῆς προαιρέσεως καὶ τῆς πράξεως τούτου δύναται νὰ ἐξομοιωθῇ πρὸς τὸν Θεόν, τὴν πηγὴν τὴν ἀέναον παντὸς ἀγαθοῦ. Θεωρεῖται δὲ ὁ ἄνθρωπος, πρῶτον μέν, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς· εἶτα δέ, καὶ ἐν τοῖς ὁμοίοις ἡμῶν. Ὀρθότατα ἄρα ἐντέλλεται ἡ δευτέρα τῶν θείων ἐντολῶν· « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν ». Καὶ περὶ

(1) Πράξ. ιζ'. 28.

αὐτῶν εἶπεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὅτι « ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται (1) ». Ἐξ αὐτῶν δηλαδὴ πηγάζουσι πάντα τὰ ἡμέτερα καθήκοντα, καὶ πρὸς τὴν ἀκριβῆ τῶν ἐντολῶν τούτων ἐκπλήρωσιν τείνουσι πάντα τὰ τῶν προφητῶν καὶ τὰ τοῦ νόμου παραγγέλματα περὶ τοῦ ἐναρέτου βίου. Τὸν δὲ στενότατον καὶ ἀχώριστον τοῦτον σύνδεσμον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης ἐξηγήσατο τρανώτερον ὑπὲρ πάντας ὁ τοῦ Κυρίου ἠγαπημένος μαθητὴς οὕτως· « Ἀγαπῶμεν τὸν Θεόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς. Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν· ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ὃν ἑώρακε, τὸν Θεόν, ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾶν; Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ (2) ». Ἐκ τούτων γίνεται φανερόν, πόσον στενὰ συνέχονται ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη μετὰ τῆς εὐσεβοῦς πολιτείας, καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπη μετὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς χρηστῆς διαγωγῆς, καὶ πάλιν ἀμφότεραι αὗται μετ' ἀλλήλων, καὶ ὅτι οὐδέποτε οὐδαμοῦ δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἑτέρα χωρὶς τῆς ἄλλης. Τὸ δὲ ἐν τῷ θείῳ λόγῳ ἄξιον μάλιστα προσοχῆς εἶναι, ὅτι τὸν ἐν τῷ πλησίον ἄνθρωπον ὀφείλομεν νὰ τιμῶμεν καὶ νὰ ἀγαπῶμεν ἐξίσου πρὸς τὸν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Ὅθεν πᾶν ἐν γένει τὸ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα καθῆκον παντὸς ἀνθρώπου δύναται νὰ ἐκφρασθῇ ὡς ἐν τύπῳ οὕτως· α') Τίμα καὶ ἀγάπα πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὸν ἄνθρωπον, ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ προωρισμένον νὰ προβαίνῃ εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσιν· β') Μηδέποτε μήτε εἰς τὸν ἑαυτόν σου, μήτε εἰς ἄλλον ὅμοιόν σου καταφρονήσῃς ἢ ἀτιμάσῃς τὸν ἄνθρωπον· τοῦτ' ἔστι μηδέποτε πράξῃς τι ἀντικείμενον εἰς τὴν εὐγένειαν, εἰς τὴν ἀξίαν, καὶ εἰς τὸν προορισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ μὲν α', παρίστησι καταφατικῶς,

(1) Ματθ. κβ'. 40. (2) Ἰωάν. Α'. Ἐπιστ. δ'. 19—21.

τὸ δὲ ϐ', ἀποφατικῶς τὸ κυριώτατον πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα καθῆκον.

§. 2. Περὶ τῆς ὀφειλομένης εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς τιμῆς καὶ ἀγάπης.

Ἐπειδὴ ἡ θεία ἐντολὴ ὥρισε μέτρον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης τὴν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, εὐλόγως καὶ ἡμεῖς λέγομεν πρῶτον μὲν περὶ ταύτης, ὕϛερον δὲ καὶ περὶ ἐκείνης. Τιμὴ καὶ ἀγάπη εἶναι δύο διάφορα μέρη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀγαθῆς γνώμης, ἣν ἔχειν ὀφείλομεν, καὶ ὡς ἱερὸν πῦρ διαφυλάττειν ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν πρὸς τὴν ἐν ἡμῖν ἀνθρωπίνην φύσιν, ὡς ἀριστούργημα καὶ εἰκόνα Θεοῦ, ἐφ' ἣν διηνεκῶς μετὰ πατρικοῦ βλέμματος ἐπιϐλέπει. Καὶ τιμὴ μὲν εἶναι ἡ ἐπιμελὴς προσοχὴ τοῦ ἀπέχεσθαι πάντων, ὅσα ἠδύναντο νὰ φέρωσι λύπην ἢ ζημίαν εἰς τὸν τιμώμενον· ἀγάπη δὲ ἡ πρόθυμος ἐπιχείρησις πάντων, ὅσα εἰς τὸν ἀγαπώμενον ἀρέσκουσι, καὶ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ συντελοῦσιν. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα λέγονται μιᾷ λέξει, πλατύτερον ἐκλαμϐανομένῃ ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ, ἀγάπη. Κἂν μὲν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀναφέρωνται, αὐτοτιμὴ καὶ αὐτοαγάπη λέγονται, καὶ ἢ διά τινων πράξεων ἐνίοτε δηλοῦνται, ἢ εἰς διάθεσιν σταθερὰν καὶ διαρκῆ καθίστανται. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἶναι ἀνεπαρκές· ἀπαιτεῖται δὲ τὸ δεύτερον, εἰς ὃ φθάνει τις, μόνον ὅταν μάθῃ νὰ θεωρῇ τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς ὄψεως, ἣν φθάσαντες εἴπομεν ἀνωτέρω.

Τὰ δὲ τὴν ἀληθῆ ἀπὸ τῆς ψευδοῦς διακρίνοντα αὐτοτιμὴν καὶ αὐτοαγάπην γνωρίσματά εἰσι τὰ ἀκόλουθα· ά) ἡ εὐταξία· ϐ') ἡ δικαιοσύνη· γ') ἡ γενναιότης· δ') ἡ σταθερότης. Καὶ εὔτακτος μὲν εἶναι ἡ εἰς ἑαυτὸν ἀναφερομένη τιμὴ καὶ ἀγάπη, ὅταν μὴ θεραπεύῃ μόνην τὴν αἰσθητικὴν αὐτοῦ φύσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀποϐλέπῃ οὕτως, ὥστε νὰ μὴ γίνηται βλάϐη εἰς ταύτην ἐκ τῆς ὑπερϐολικῆς θεραπείας ἐκείνης. Δικαία δὲ, ὅταν μηδενὸς καταφρονῇ, μηδὲ βλάπτῃ τινὰ εἰς ὅσα

ἀξιοῖ, ἢ κέκτηται δικαίως. Γενναία δὲ πάλιν, ὅταν πᾶν κέρδος καὶ πᾶσαν ἡδονὴν, ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, καταφρονῇ, καὶ μηδὲ πρὸς τὰ κωλύματα ἢ τὰς δυσχερείας ἢ τοὺς κινδύνους ἀποδειλιᾷ, οὓς ἀνάγκη κἄποτε νὰ ὑποστῇ, ἵνα διατηρήσῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν, καὶ προβαίνῃ εἰς τὸν προορισμόν του. Σταθερὰ δὲ τελευταῖον εἶναι, ἐὰν μὴ διεγείρηται αἴφνης ἐξ ἐνθουσιασμοῦ τινος ὡς ἀστραπὴ, καὶ πάλιν ταχέως ὡς ἀστραπὴ ἀφανίζηται· διότι οὐδὲν ἐκ τῆς τοιαύτης ἀστάτου καὶ προσωρινῆς ἢ στιγμιαίας αὐτοτιμῆς καὶ αὐτοαγάπης κατορθοῦται. Ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ νεότητος μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς πρέπει νὰ τιμᾷ καὶ νὰ ἀγαπᾷ καὶ νὰ θεωρῇ τις ἑαυτὸν ὡς ἀριστούργημα τῆς παντοδυναμίας, τῆς σοφίας, καὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, ὡς ζῶσαν αὐτοῦ εἰκόνα, ὡς διηνεκὲς ἀντικείμενον τῆς πατρικῆς κηδεμονίας καὶ ἀγάπης αὐτοῦ· καὶ οὐδέποτε νὰ παρεκτρέπηται ἢ νὰ καταπίπτῃ εἰς τὴν κτηνωδίαν οὐδεμίαν στιγμὴν τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς. Πᾶσα λοιπὸν αὐτοτιμὴ καὶ αὐτοαγάπη, ἄμοιρος τῶν τοιούτων γνωρισμάτων, εἶναι ψεῦδος καὶ ἀπάτη. Εἶναι δὲ τοσοῦτον ἀναγκαία εἰς ἕνα ἕκαστον ἡ τοιαύτη γνησία αὐτοτιμὴ καὶ αὐτοαγάπη, καθ' ὅσον διὰ ταύτης ἀποδεικνύεται καὶ ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς τὸν Θεὸν, οὗ τινος τὴν εἰκόνα τιμᾷ καὶ ἀγαπᾷ ἐν ἑαυτῷ, καθὼς καὶ τὸ ἐναντίον. Πρὸς δυστυχίαν ὅμως τῆς ἀνθρωπότητος ἡ γνησία καὶ ἀληθὴς αὐτοτιμὴ καὶ αὐτοαγάπη εἶναι σπανιωτάτη μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων· ἐπειδὴ κωλύεται ποτὲ μὲν ὑπὸ τῆς κουφότητος καὶ ἀγνοίας τῆς ἰδίας ἀξίας καὶ τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῶν προορισμοῦ· ποτὲ δὲ, ὑπὸ τῆς μεγάλης προσκολλήσεως εἰς τὰ αἰσθητὰ καὶ πρόσκαιρα πράγματα· καὶ ἄλλοτε, ἐκ τῆς διηνεκοῦς ἐνασχολήσεως εἰς τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου. Ἡ δὲ ἐκ τούτου γινομένη εἰς τοὺς ἀνθρώπους ζημία ὑπάρχει ἀκαταλόγιστος.

§. 3. Περὶ τῶν εἰς ἑαυτὸν καθηκόντων.

Ἐκ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος, τῶν τὴν ἀνθρωπίνην

φύσιν συνιστώντων, τὸ μὲν σῶμα εἶναι ὄργανον τοῦ πνεύματος, δι' οὗ αὐτὸ φανεροῦται καὶ ἐνεργεῖ εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον· τὸ δὲ πνεῦμα εἶναι τὸ τοῦ σώματος ζωοποιητικὸν, καὶ πάσης αὐτοῦ ἐνεργείας τὸ αἴτιον. Ἑκάτερον δὲ τούτων χρήζει ἰδίας τινὸς φροντίδος καὶ ἐπιμελείας, ἵνα ἀποκατασταθῇ ἀληθῶς ἐκεῖνο, ὅπερ ἡ κατασκευὴ, αἱ δυνάμεις, καὶ ὁ προορισμὸς αὐτοῦ ἀπαιτοῦσι· χωρὶς δὲ τῆς εἰρημένης ἐπιμελείας οὐδέτερον δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ἰδίου σκοποῦ, ὅσον πρέπει. Ἡ τοιαύτη λοιπὸν ἐπιμέλεια τοῦ ἀνθρώπου περὶ τῆς τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος διαπλάσεως, ἀναπτύξεως καὶ διατηρήσεως, ἀποτελεῖ τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν, ἅτινα ὀφείλει νὰ ἐκτελῇ ἀκριβῶς ἐκ τιμῆς καὶ ἀγάπης τῆς πρὸς τὴν ἐν ἑαυτῷ ἀνθρωπότητα. Ὅθεν θέλομεν ἐκθέσει α') τὰ κυριώτερα ἑκάστου πρὸς ὅλον ἑαυτὸν καθήκοντα· β') τὰ πρὸς τὸ ἑαυτοῦ σῶμα· καὶ γ') τὰ πρὸς τὸ ἑαυτοῦ πνεῦμα.

§. 4. Περὶ τῶν εἰς ὅλον ἑαυτὸν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου.

Κυριώτατον τῶν εἰς ἑαυτὸν καθηκόντων εἶναι ἡ τῆς ἰδίας ζωῆς διατήρησις· ἐπειδὴ ἐκ τῆς ζωῆς γίνεται ἡ πρὸς τὸ σκοπιμώτατον τέλος τοῦ ἀνθρώπου πρόοδος, καὶ ὅσῳ μᾶλλον τὰ ὅρια ταύτης ἐπεκτείνονται, τοσούτῳ καὶ αὐτὸς δύναται ἐγγύτερον νὰ προβαίνῃ. Τὸ σῶμα εἶναι μετὰ τοῦ πνεύματος στενότατα συνδεδεμένον, ἵνα ὑπηρετῇ ὡς ὄργανον εἰς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, ὅστις εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς προαιρέσεως τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ δικαίου καὶ τοῦ πρέποντος ἀφομοίωσις· ἐπειδὴ ἀκατανόητον ὑπάρχει εἰς ἡμᾶς, πῶς τὸ πνεῦμα ἠδύνατο, ἐν τῇ παρούσῃ τουλάχιστον αὐτοῦ καταστάσει, νὰ πορίζηται γνώσεις, ἢ νὰ ἐνεργῇ ἐκτὸς ἑαυτοῦ, χωρὶς τοῦ ὀργάνου τούτου. Ὅσῳ ἄρα μακρότερον χρόνον διαμένει ὁ σύνδεσμος οὗτος, καὶ ὅσῳ ἀκεραιότερον καὶ ἰσχυρότερον τὸ σῶμα διατηρεῖται ὡς τοῦ πνεύματος ὄργανον, τοσούτῳ ὠφελιμώτερον καὶ

ἐπιτηδειότερον εἶναι εἰς τὸ πνεῦμα πρὸς τὴν τοῦ τέλους αὐτοῦ ἐπιτυχίαν.

Ἐπειδὴ δὲ ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων μελῶν τὸ σῶμα συνίσταται, ὧν ἕκαστον, καθὼς ἔχει θέσιν ἰδίαν, οὕτως ἔχει καὶ χρῆσιν ὡρισμένην, καὶ καθὼς διὰ τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς γυμνάσεως δύνανται νὰ γένωσιν ἰσχυρότερα καὶ ἐπιτηδειότερα ὄργανα τῶν τοῦ πνεύματος ἐνεργειῶν, οὕτω πάλιν καὶ εἰς διαφθορὰν ἢ κολόβωσιν ποικιλοτρόπως ὑπόκεινται. Ἐὰν δὲ ἓν ἢ πλειότερα τῶν κυριωτέρων τούτων μελῶν φθαρῇ ἢ κολοβωθῇ, ἐξ ἀνάγκης ἀφαιρεῖται ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἓν ὄργανον πρὸς τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν καὶ ἐπιτυχίαν τοῦ ἰδίου τέλους· ὅταν δὲ ὅλον φθαρὲν διαλυθῇ, οὐδὲν πλέον ὄργανον μένει εἰς τὸ πνεῦμα, ἐν τῇ νῦν παρούσῃ αὐτοῦ καταστάσει, ἵνα περαιτέρω πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἰδίου τέλους προβαίνῃ. Καὶ ἡ μὲν ὁλικὴ διαφθορὰ τοῦ σώματος, ἥτις λέγεται θάνατος, ἀναγκαίως πρέπει νὰ συμβῇ εἰς πᾶν πρόσωπον, ὡς ποινὴ καὶ παρεπόμενον τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας· « Ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος· καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον (1)». Ἀλλὰ δύναται νὰ συμβῇ διττῶς, ἢ διά τινων δυνάμεων, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἢ τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου φυσικῶς ἐπενεργουσῶν, ἢ δι' ἄλλων προαιρετικῶς κινουμένων ἰδίων ἢ ἀλλοτρίων. Καὶ πολλάκις μὲν καὶ πολλαχοῦ δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὴν κατάλυσιν ταύτην τοῦ σώματος διὰ τῆς προσοχῆς καὶ τῆς προφυλάξεως, ἀλλ' οὐχὶ πάντοτε καὶ πανταχοῦ. Ὁσάκις λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφύγῃ αὐτήν, καθῆκον εἶναι νὰ μεταχειρισθῇ πάντα τὰ πρὸς αὐτὸ νόμιμα μέσα πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ θανάτου· ἄλλως, πράττει ἀθέμιτον, ἀφαιρῶν αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ μέσον τοῦ νὰ προβῇ περαιτέρω εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ τελειότητα· ἐπειδὴ τὸ τέρμα, εἰς ὃ ὀφείλει νὰ

(1) Ῥωμ. ε. 12.

σπεύδῃ διὰ παντὸς, κεῖται πολλὰ μακρὰν ἀφ' ἡμῶν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι πάντοτε ἀφροσύνη μεγάλη τὸ διακόπτειν ἢ κωλύειν ἑκουσίως τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω πρόοδον αὐτοῦ. Ἐκ τούτου ἄρα τὸ ἀπόλυτον καθῆκον· « Μηδέποτε ἐπιχείρει τὴν τοῦ πνεύματος ἀπὸ τοῦ σώματος διάλυσιν, μεταχειριζόμενος ἐν γνώσει καὶ ἑκουσίως τὰς ἰδίας δυνάμεις πρὸς τοῦτο. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξ ἀλλοτρίας δυνάμεως, προαιρετικῶς ἢ ἀναγκαίως ἐπενεργούσης, διάλυσιν φεῦγε, καὶ ἀνθίστασο μετὰ πάσης δυνάμεως νομίμως, πλὴν εἰ μὴ καθήκοντα ὑψηλότερα ταύτην ἀπαιτοῦσιν ».

§. 5. Περὶ τῆς αὐτοκτονίας, ὅτι εἶναι καὶ ἀθέμιτον καὶ κακόηθες.

Τὸ ἀνωτέρω σπουδαιότατον καθῆκον ἀθετεῖται ὑπὸ τῆς αὐτοκτονίας, ἥτις εἶναι αὐτοπροαίρετος καταστροφὴ τῆς ζωῆς, γινομένη ἢ ἀπ' εὐθείας, ἢ ἐκ πλαγίου· οἷον, ὅταν τις πράττῃ τοιαῦτα, ἐξ ὧν ἀναγκαίως προπαρασκευάζεται κατ' ὀλίγον ἡ τῆς ζωῆς κατάλυσις, καί τοι γινώσκων, ὅτι ἐκ τῶν τοιούτων πράξεων ἀναγκαίως ἐπέρχεται φθορὰ τῆς ὑγιείας καὶ κατάλυσις τῆς ζωῆς. Εἶναι δὲ ἡ αὐτοκτονία τὸ μέγιστον τῶν ἁμαρτημάτων, ἀφ' ὅσα δύναται νὰ πράξῃ ἄνθρωπος εἰς τὸν βίον, καὶ μάλιστα ὅταν πράττηται μετὰ συνειδήσεως, καὶ πρὸς ἀγενῆ καὶ οὐτιδανὸν σκοπόν· πρῶτον μὲν, διότι εἶναι προσβολὴ ἀσεβεστάτη εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ· ἔπειτα δὲ καὶ κακούργημα μέγιστον πρὸς τὴν ἐν ἑαυτῷ ἀνθρωπίνην φύσιν· καὶ τελευταῖον, ἀδίκημα μέγιστον εἰς ἅπασαν ὁμοῦ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, καὶ ἰδίως μάλιστα εἰς τὸν ἴδιον οἶκον. Τὸ μὲν πρῶτον, διότι τολμᾷ αὐθαδῶς νὰ διδάξῃ τὸν Θεὸν τὸ πρακτέον, ἐπιβάλλων αὐτὸς ἱερόσυλον χεῖρα εἰς ὅ,τι ὤφειλε νὰ ἀφήσῃ ἄθικτον, προσμένων νὰ πραχθῇ ὑπὸ τοῦ ἔχοντος ἐπ' αὐτοῦ τὸ δικαίωμα· καὶ οὕτως ἀποῤῥίπτει αἰσχρῶς καὶ ἀχαρίστως τὴν μεγίστην τοῦ Θεοῦ εὐεργεσίαν, ἣν παναγάθως καὶ πανευμενῶς παρέχει εἰς αὐτόν. Τὸ δὲ δεύτερον, ὅτι αὐθαιρέτως καὶ αὐτογνωμόνως

ἀνατρέπει καὶ ματαιόνει τὸν ἑαυτοῦ πορισμὸν, ἀφαιρῶν διὰ τῆς καταλύσεως τῆς ζωῆς του τὸ μέσον τοῦ νὰ προβῇ εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ τελειότητα, ὅπερ ἐστὶν ἡ μεγίστη ἀξία, καὶ ἡ μόνη εὐδαιμονία καὶ μακαριότης τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ τρίτον, διότι ματαιόνει αἰσχρῶς τὴν δικαίαν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας προσδοκίαν, ὅτι ἔχει καὶ διατηρεῖ ἓν μέλος χρήσιμον· ὁ δὲ αὐτοκτόνος, καίτοι δυνάμενος νὰ κατορθώσῃ, ἂν εἶχε τὴν θέλησιν, πολλὰ ἔτι καλὰ καὶ ὠφέλιμα εἰς τὴν κοινωνίαν, ἐξέρχεται τοῦ βίου, ἀμεριμνῶν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, καὶ περὶ τῆς εὐτυχίας ἢ δυστυχίας αὐτῆς. Ἐξαιρέτως ὅμως φαίνεται τοῦ ἁμαρτήματος τούτου τὸ μέγεθος εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ οἰκίαν, ἥτις ἔδειξε τοσαύτην ἀγάπην καὶ τοσαύτην μέριμναν περὶ αὐτοῦ, ἐλπίζουσα εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ βοήθειαν καὶ παραμυθίαν ἐν ταῖς δυστυχίαις· αὐτὸς δὲ τὴν ἐγκαταλείπει αἴφνης, ἀμεριμνῶν ὅλως περὶ τῆς τύχης αὐτῆς, μᾶλλον δὲ καὶ βυθίζων αὐτὴν εἰς βαθυτάτην λύπην ἐπὶ τῷ παρὰ φύσιν αὐτοῦ χωρισμῷ. Τοιοῦτοί εἰσιν οἱ λόγοι, δι' οὓς καὶ θαυμάζομεν καὶ ἐντρεπόμεθα, ἀκούοντές τινα αὐτοκτονίαν. Πᾶς τις αἰσθάνεται καὶ γινώσκει τὸ ἄδικον καὶ ἀθέμιτον τῆς τοιαύτης αὐθαιρέτου καταλύσεως τῆς ζωῆς, καὶ δυσκόλως πείθεται, ὅτι δύναται λογικὸς ἄνθρωπος νὰ ἐκτραπῇ εἰς τοιαύτην παραφροσύνην, ἐν ᾧ ἡ φύσις προπαρεσκεύασε τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα μέσα, ἵνα καταστήσῃ τὴν ζωὴν γλυκεῖαν καὶ εὐάρεστον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἔτι δὲ καὶ ἵνα ἐξάγῃ αὐτὸν ἐντιμότερον ἀπ' αὐτῆς, ὅταν ἦναι ἤδη καιρός.

§. 6. Τί δύναται νὰ παρασύρῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ μέγα τοῦτο κακόν;

Τὰ κυριώτερα αἴτια, ὅσα δύνανται νὰ παρασύρωσιν εἰς τὸ φρικτὸν τῆς αὐτοκτονίας ἀνοσιούργημα, εἰσὶ ταῦτα· α΄) ὁ ἀτελής, ἢ λελωβημένος τοῦ σώματος ὀργανισμὸς κατά τινα μέλη, πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς ζωῆς ἀναγκαιότατα· β΄) ὁ ἀκόλαστος

βίος, οὗτινος ἀποκαθίστανται ἤδη τὰ ἐπακόλουθα λίαν ἐπαισθητὰ καὶ ἀφόρητα· γ') σφοδροὶ τῆς συνειδήσεως ἔλεγχοι, καὶ ἀγωνίαι ἀκατάπαυστοι· δ') παντοῖα ψυχικὰ πάθη ἀχαλίνωτα, οἷον ὑπερηφανίας, κενοδοξίας, φθόνου, ζηλοτυπίας, ὀργῆς, φιληδονίας, καὶ μάλιστα, ὅταν ἀποτυγχάνωσι τοῦ ἐφετοῦ· ε') κακουργήματα, κολαζόμενα αὐστηρῶς ὑπὸ τῶν καθεστώτων νόμων· ϛ') δυστυχήματα αἰφνίδια, πενία μεγάλη, καὶ ἡ παρεπομένη εἰς αὐτὰ περιφρόνησις παρὰ τῶν ἀνθρώπων, μάλιστα δὲ ὅταν ταῦτα συνοδεύωνται ἀπὸ αἰσχύνην ἄκαιρον, ἢ δυσπιστίαν εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν· ζ') δειλία εἰς τοὺς κινδύνους, ἀπελπισία ἐκ μελαγχολίας, ὑποχονδρίας κ.τ.λ. Πάντα ταῦτα κατισχύουσι τῆς τοῦ ἀνθρώπου διαθέσεως καὶ παρασύρουσιν αὐτὸν πολλάκις εἰς τὴν αὐτοκτονίαν.

Διὰ νὰ ἦναί τις ἀσφαλὴς ἀπὸ τοῦ τοιούτου φρικτοῦ ἀνουσιουργήματος τῆς αὐτοκτονίας, πρέπει πρῶτον μὲν νὰ προφυλάττηται ἀπὸ πάντων, ὅσα καὶ μακρόθεν δύνανται νὰ τὸν φέρωσιν εἰς αὐτό· δεύτερον δὲ, νὰ ἐπιμελῆται νὰ κάμνῃ ἐν καιρῷ φίλους καλοὺς καὶ συμβούλους φρονίμους, ἵνα ἔχῃ τὴν παρ' αὐτῶν βοήθειαν καὶ ὁδηγίαν, ὅταν ἐκ τῶν δεινῶν περιστάσεων ἐμπίπτῃ εἰς τοιοῦτον πειρασμόν· τρίτον, νὰ προσέχῃ πρὸ πάντων μάλιστα νὰ διάγῃ βίον σώφρονα καὶ δίκαιον, ρυθμιζόμενον ἐκ τῆς ἀνυποκρίτου πίστεως καὶ εἰλικρινοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, πεποιθὼς πάντοτε εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ πατρικὴν πρόνοιαν καὶ ἀγαθότητα· τέταρτον, νὰ ἐπιτηρῇ διηνεκῶς τὰς ῥοπὰς καὶ τὰς παθήσεις τῆς αἰσθητικῆς αὐτοῦ φύσεως, ἵνα μὴ ὑπερπηδῶσί ποτε τὰ ὅρια αὐτῶν. Τελευταῖον δὲ, νὰ μὴ ἐπιχειρίζηται πώποτε ἔργα, μηδὲ νὰ ἀναδέχηται πράγματα φέροντα εἰς τὸ πνεῦμα ταραχὴν, καὶ ἀφαιροῦντα τὴν εὐθυμίαν, καὶ καταπικραίνοντα τὴν ζωὴν, καὶ μισητὴν ἀποδεικνύοντα αὐτὴν, ἐφ' ὅσον δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὰ τοιαῦτα, καὶ νὰ ἀσκῆται εἰς τὴν μετὰ μεγαλοψυχίας ἀνοχὴν αὐτῶν. Ὁ ἀληθὴς ἡρωϊσμὸς εἶναι τὸ νὰ ἀναδέχηται γενναίως τὰ βάρη καὶ τὰς δυσχερείας τοῦ βίου,

κἂν μὴ φαίνηται πλέον ἐλπὶς ἀνέσεως καὶ ἀπαλλαγῆς. Τοιοῦτος δὲ ἡρωϊσμὸς οὐδέποτε ὑπάρχει εἰς τὴν αὐτοκτονίαν.

§. 7. Πόθεν ἡ αὐτοκτονία ἀπαγορεύεται.

Πολλοὶ λέγουσιν, ὅτι δὲν ἀπαγορεύεται πούποτε ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ ἡ αὐτοκτονία, καὶ ἐξάγουσιν ἑπομένως τὸ βλάσφημον καὶ ἄλογον πόρισμα, ὅτι δὲν εἶναι εἴς τινας περιστάσεις ἀθέμιτον. Ἀλλ᾽ ὅμως ἡ ἀπαγόρευσις τῆς αὐτοκτονίας ἔγκειται μὲν ἤδη καὶ εἰς τὴν ἱερὰν καὶ ἀναλλοίωτον σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, ἐκφράζεται δὲ καὶ εἰς τὴν γραπτὴν τοῦ νόμου ἐντολὴν, *οὐ φονεύσεις*. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀφομοίωμα, εἶναι ἁγιαστήριον καὶ ναὸς τοῦ Θεοῦ· ἐάν τις λοιπὸν, ἐπιβάλλων χεῖρα ἱερόσυλον, φθείρῃ τὸ ἀφομοίωμα τοῦτο καὶ τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ἢ εἰς ἑαυτὸν, ἢ εἰς ἄλλον, φαίνεται ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀχάριστος εἰς αὐτόν· « Οὐκ οἴδατε, λέγει ὁ τοῦ Θεοῦ μέγας Ἀπόστολος, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς (1) ». Διὰ τοῦτο εἴρηται, ὅτι ἡ αὐτοκτονία εἶναι τὸ μέγιστον τῶν ἁμαρτημάτων, ἀφ᾽ ὅσα ποτὲ δύνανται νὰ πράξωσιν οἱ ἄνθρωποι καὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὸν πλησίον. Καὶ τοῦτο δὲ παρατηρητέον, ὅτι δὲν ἦναι τῆς εὐθύνης τοῦ κακοῦ ἀπηλλαγμένος, ὅταν μόνον μὴ ἐπιχειρισθῇ τὴν κατάλυσιν τῆς ἰδίας ζωῆς, προσβάλλων αὐτὴν ἀπ᾽ εὐθείας, ἀλλ᾽ ὀφείλει καὶ νὰ ἀπέχῃ ἀπὸ παντὸς κινδύνου, ὃν ἐπισύρει κατὰ τῆς ζωῆς, ἢ τῆς ὑγιείας, ἢ τῶν τοῦ σώματος αὐτοῦ μελῶν, ἡ ἀκολασία, ἡ ματαία περιέργεια, ἢ τὸ πρόσκαιρον κέρδος. Οὕτω λογίζονται αὐτοκτονίας ἔνοχοι πάντες, ὅσοι ἐκ κουφότητος καὶ ἀπερισκεψίας, καὶ χωρὶς ἀνάγκης, ἐπιχειρίζονται τοιαῦτα, ἐξ ὧν ἀναγκαίως ἀκολουθεῖ ταχέως ἢ βραδέως κατάλυσις τῆς ζωῆς, ἢ τῆς ὑγιείας, καὶ κολόβωσις ἢ

(1) Α΄. Κορ. γ΄. 16.

φθορὰ τῶν τοῦ σώματος μελῶν. Ἡ μὴ δὲν φθείρονται πολλοὶ ἐκ τῆς ἀνοήτου πάλης, ἐκ τῆς ἐπὶ δένδρων ἢ τοίχων ἀναῤῥιχήσεως, ἐκ τῆς νήξεως, ἢ ἐκ τῆς ἄρσεως βάρους μεγάλου κ.λ.; Πόσοι δὲ καὶ ἐκ τεχνασμάτων, ἢ ἀθυρμάτων ἐπικινδύνων, πόσοι ἐκ πολυφαγίας καὶ πολυποσίας καὶ ἐκ τῆς ἀμέτρου τῶν σωματικῶν ἡδονῶν ἀπολαύσεως, καὶ ἐκ παντοίων αἰσχρῶν τολμημάτων δὲν καταστρέφουσιν ἐλεεινῶς τὴν ζωήν! Πάντες λοιπόν, οἱ μὴ ἀπέχοντες μετὰ προσοχῆς ἀπὸ τῶν τοιούτων, ὀρθῶς κρίνονται ἔνοχοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αὐτοκτονίας.

§. 8. Περὶ τῆς ἀξίας τῆς ζωῆς ἐν γένει.

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ μόνος ὅρος καὶ τὸ μέσον, δι' οὗ δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμόν. Διὰ τοῦτο καὶ πρέπει πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ συντηρῆται, καὶ πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ χρῆσις αὐτῆς νὰ τείνῃ. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν τῆς ζωῆς ἡ ἀξία δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ἀλλὰ σχετική, ὑπόκειται δηλαδὴ ὡς μέσον πρὸς τὴν ἠθικὴν ἡμῶν τελειότητα καὶ ἐπιτυχίαν τοῦ ὑψηλοῦ ἡμῶν προορισμοῦ. Ὥστε, ἂν συνέπιπτον τοιαῦται περιστάσεις, καθ' ἃς ἤθελε παύσει ἡ ζωὴ τοῦ εἶναι πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν χρησίμη, ἢ ὅπερ εἶναι τὸ αὐτό, ἂν ἦτον ἀνάγκη νὰ στερηθῶμεν ἓν ἐκ τῶν δύο, ἢ τὴν ζωήν, ἢ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἠθικῆς ἡμῶν τελειότητος, τότε γενναίως πρέπει νὰ θυσιάσῃ τις τὴν ζωήν, ἵνα φυλάξῃ τὸν προορισμόν του· ἐπειδὴ τὴν ἠθικὴν τελειότητα, ὡς ἀφομοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ὡς τὸν ὕψιστον τῆς ἀνθρωπότητος προορισμόν, ὀφείλει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ζητῇ ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἰς αὐτὴν νὰ σπεύδῃ ἀδιαλείπτως, καὶ οὐδέποτε εἶναι συγχωρημένον διὰ καμμίαν περίπτωσιν νὰ στερηθῇ. Ἐντεῦθεν προέρχεται ὁ ἠθικὸς οὗτος νόμος· «Ποτὲ μὴ ἐξαγοράζῃς τὴν ζωὴν διὰ τῆς ἀθετήσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἢ διὰ τῆς θυσίας τῆς ἀρετῆς». Ἐνταῦθα ἁρμόττει τό· Γενναῖος θάνατος κρείσσων ζωῆς αἰσχρᾶς. Ἅμα παύσασα ἡ ζωὴ νὰ ὑπηρετῇ εἰς τὴν

ἠθικὴν τελειότητα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ νὰ ἦναι μέσον πρὸς τὴν τοῦ ὑψηλοῦ ἡμῶν προορισμοῦ ἐπιτυχίαν, βλάπτει μᾶλλον, ἢ καὶ κωλύει αὐτὴν, εὐθὺς τότε ἀπόλλυσι καὶ πᾶσαν τὴν ἑαυτῆς ἀξίαν. Πρὸς τοῦτο ἔλεγεν ὁ κύριος καὶ διδάσκαλος ἡμῶν· « Ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν »· καὶ τοὐναντίον· « Ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν. Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ (1) » ; Πρὸς τὴν πιστὴν δὲ τοῦ καθήκοντος τούτου διατήρησιν ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἔχῃ ὀρθὴν γνῶσιν τῆς παρούσης ζωῆς, καὶ νὰ μετριάζῃ τὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου φόβον. Τὰς δὲ περὶ τούτου ἀναγκαίας πληροφορίας παρέχει εἰς ἡμᾶς ἡ ἁγία πίςις, ἃς ὀφείλομεν νὰ λαμβάνωμεν παρ' αὐτῆς.

§. 9. Τί περὶ τῆς παρούσης ζωῆς καὶ περὶ τοῦ θανάτου διδάσκει ἡ πίστις.

Ἡ μὲν παροῦσα ζωὴ, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἁγίας ἡμῶν πίστεως, ὑπάρχει γυμναστήριον, καὶ χρόνος δοκιμασίας βραχὺς, ἐν ᾧ ὀφείλομεν νὰ δείξωμεν, ἐὰν ἤμεθα κρείττονος καταστάσεως ἄξιοι. Οὕτω λέγει περὶ τούτου ἡ θεία Γραφή· « Μακάριος ἄνθρωπος, ὃς ὑπομένει πειρασμὸν, ὅτι δόκιμος γενόμενος, λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν ». Πρὸς τοῦτο ὑπόκειται καὶ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἀνθρώπου ἅπας ὁ αἰσθητὸς κόσμος, οὗ τινος δύναται νὰ κάμῃ παντοίαν χρῆσιν· ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι ἀδιάφορος ἢ ἴση πᾶσα χρῆσις αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ λογικοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἐγγεγραμμένου θείου νόμου ὁρίζεται ἡ ὀρθὴ καὶ πρέπουσα. Ἐὰν λοιπὸν ὑπακούῃ ἀπαρατρέπτως εἰς αὐτὰ, ἢ, παρεκτραπεὶς ποτε ἐκ συναρπαγῆς, σπεύδῃ νὰ διορθώσῃ ἐπιμε-

(1) Ματθ. ις'. 26. Ἰωάν. ιβ'. 25.

λῶς τὴν παρεκτροπὴν, ἀποδεικνύεται πάντως τῆς κρείττονος ἐκείνης καταστάσεως ἄξιος. Ἐὰν δὲ ἐξ ἐναντίας πράττῃ ἄλλως πως, φαίνεται, ὅτι ἔχει χρείαν ἄλλης ἔτι αὐστηροτέρας δοκιμασίας. Διὰ ταῦτα παριστάνει εἰς ἡμᾶς ἡ θεία Γραφὴ τὴν παροῦσαν ζωὴν ὡς καιρὸν τῆς γεωργίας καὶ τοῦ σπόρου, ἀντιθέτως πρὸς τὸ μέλλον, ὅπερ ὀνομάζει καιρὸν τοῦ θερισμοῦ· « Ὁ σπείρων, λέγει ὁ θεῖος Ἀπόστολος, φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει (1) ».

Ὁ δὲ θάνατος, κατ' αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν τῆς πίστεως, εἶναι α') ὁ τοῦ πνεύματος χωρισμὸς ἀπὸ τοῦ σώματος· καὶ β') ἡ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ μετάβασις ἢ εἰς τὴν χώραν, ἐν ᾗ γίνεται κοινωνὸν τῆς κρείττονος καταστάσεως, ἧς ἐδείχθη ὁ ἄνθρωπος ἄξιος, ἢ εἰς τὴν ἀντίθετον αὐτῆς, ἵνα ὑποβληθῇ εἰς τὴν αὐστηροτάτην δοκιμασίαν, πρὸς τιμωρίαν αἰώνιον. Καὶ ἡ μὲν κρείττων κατάστασις εἶναι ἡ μακαριωτάτη ἀπόλαυσις τῆς αἰωνίως ἀταράχου γαλήνης καὶ τῆς τελείας ἀμοιβῆς πασῶν τῶν θλίψεων καὶ πάντων τῶν ἀγώνων, οὓς ὑπέστη ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ, πειθόμενος εἰς τὴν ὁδηγίαν τοῦ λογικοῦ καὶ εἰς τὴν ἐντολὴν τοῦ θείου νόμου· εἶναι ὁ τρισμακάριος καιρὸς, καθ' ὃν μετ' ἀνεκφράστου χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως θέλομεν θερίσει, ὅ,τι ἐνταῦθα ἐν θλίψει καὶ ἐν δάκρυσι καὶ στεναγμοῖς ἐσπείραμεν· εἶναι ἡ τρισολβία καὶ πανευδαίμων κατάστασις, ἐν ᾗ προσεγγίζομεν εἰς τὸν Θεὸν, τὴν πρώτην πηγὴν καὶ τὸ πλήρωμα τῆς ὄντως μακαριότητος, τὸν αἰώνιον ἡμῶν πατέρα καὶ δημιουργὸν, πλησιάζομεν εἰς τὸ ὕψιστον ἡμῶν τέλος, συνενούμεθα μετὰ τῶν μακαρίων πνευμάτων, ὅσα ἀπ' ἀρχῆς διὰ τῆς ἀνυποκρίτου ἀρετῆς καὶ ἁγιότητος διεκρίθησαν. Ὅτι δὲ τὸ πανάγιον θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἵνα οἱ πάντες ἄξιοι γενώμεθα τῆς τοιαύτης μακαριότητος, μαρτυρεῖ τοῦτο ἅπασα ἡ περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐξ ἀρχῆς

(1) Β'. Κορ. θ'. 6.

πάνσοφος θεία οἰκονομία· βεβαιοῖ δὲ ῥητῶς καὶ ὁ θεῖος Παῦλος λέγων· « Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν (1) ». Ὑπὲρ τῆς τοιαύτης τῶν ἀνθρώπων μακαριότητος ποικιλωτάτας προπαρασκευὰς ἔκαμεν ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἔλεγεν εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· « Μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω· πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε. Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν· εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν· πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν· καὶ ἐὰν πορευθῶ, καὶ ἑτοιμάσω ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι, καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν, ἵνα, ὅπου εἰμὶ ἐγώ, καὶ ὑμεῖς ἦτε (2) ». Ὅταν λοιπόν, γινώσκοντες οὕτω, ἀναλογιζώμεθα τί εἶναι ἡ παροῦσα ζωή, καὶ τί ἡ μέλλουσα δύναται νὰ γένῃ εἰς ἡμᾶς, δυνάμεθα πλέον νὰ φρίττωμεν τὸν θάνατον; Δὲν πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρῶμεν αὐτὸν ὡς φίλον καὶ ἄγγελον ἐν καλῷ παριστάμενον, προσκαλοῦντα ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πατέρα ἡμῶν, καὶ μεταβιβάζοντα εἰς τὴν ἀληθινὴν ἡμῶν πατρίδα; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ στέρξωμεν νὰ ἀποφύγωμεν αὐτὸν διὰ τῆς ἀθετήσεως τοῦ καθήκοντος, πράττοντές τι ἀνάξιον τῆς ἡμετέρας εὐγενείας καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἡμῶν προορισμοῦ;

§. 10. Περὶ τοῦ, ποῦ, καὶ πότε ἔχομεν καθῆκον νὰ ἀφειδῶμεν τῆς ἰδίας ἡμῶν ζωῆς.

Γενικὸν μὲν καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ μὴ ἐξαγοράζῃ ποτὲ τὴν ζωήν του, θυσιάζων τὴν ἀρετήν, καὶ ἀθετῶν τὸν ἠθικὸν νόμον. Ὅταν δὲ ἐπίκηται εἰς αὐτὸν ἀνάγκη ἀπαραίτητος νὰ πράξῃ δυοῖν θάτερον, ἢ πρᾶξιν ἀθέμιτον, ἄδικον, καὶ αἰσχράν, ἢ νὰ ἀπολέσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ· τότε τὸ καθῆκον ἀπαιτεῖ νὰ προτιμήσῃ τὸ δεύτερον. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου δίδονται καὶ ἄλλαι περιστάσεις, καθ' ἃς αὐτοπροαιρέτως ὀφείλει νὰ ἐκθέτῃ

(1) Α'. Τιμ. β'. 3. 4. (2) Ἰωάν. ιδ'. 1. 2.

εἰς κίνδυνον τὴν ἑαυτοῦ ζωήν, ὅταν θετικοῦ τινος καθήκοντος ἡ ἐκτέλεσις διαφέρῃ τὰ μέγιστα · ἢ πλῆθος μέγα τῶν πλησίον ἡμῶν, ἢ τινα πρόσωπα, ὧν ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ ζωὴ τρέχ ει τὸν μέγιστον κίνδυνον, ἐὰν μὴ ἐν καιρῷ φθάσας τις καὶ τὴν ἰδίαν ζωὴν κινδυνεύων, ἀπαλλάξῃ αὐτοὺς τοῦ ἐπικειμένου ὀλέθρου. Τοιαῦται περιστάσεις εἰσίν, α) ὅταν ἡ πατρὶς ἢ ἡ ἐκκλησία κινδυνεύωσιν ὑπὸ τῶν πολεμίων νὰ καταστραφῶσιν, ἢ νὰ καταδουλωθῶσιν, ἐὰν μή τις, κινδυνεύων τὴν ἰδίαν ζωήν, φροντίσῃ ταχέως καὶ μετὰ δραστηριότητος νὰ τὰς διασώσῃ· β') πυρκαϊαί, πλημμύραι καὶ κατακλυσμοί, ἐπιδημίαι ἀσθενειῶν, καὶ ἄλλα δυστυχήματα ἐπαπειλοῦντα μετὰ τῆς ἄλλης ζημίας καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ἢ πάντων τῶν πολιτῶν, ἢ πολλῶν ἐξ αὐτῶν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ τοῦ ἑνὸς ζωὴ πρέπει νὰ κινδυνεύῃ ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων· πᾶς ὅστις γινώσκει τὴν ἀκμὴν τοῦ τοιούτου κινδύνου, ἔχει καθῆκον νὰ προσφέρῃ οἴκοθεν καὶ ἄνευ ἀναβολῆς τὴν δυνατὴν βοήθειαν. Ἐὰν δὲ ἢ ἡ ἀνάγκη καὶ ὁ κίνδυνος μὴ κατεπείγῃ, ἢ εὑρίσκωνται ἄνθρωποι τεταγμένοι νὰ παρέχωσι τὴν ἀναγκαίαν βοήθειαν, τότε εἰς αὐτοὺς ἐπίκειται τὸ καθῆκον νὰ δώσωσι ταύτην ὡς τάχιστα. Ὅπου ἀνθρωπίνη ζωὴ μὴ τρέχῃ κίνδυνον, ἐκεῖ οὔτε ἄλλος ὑποχρεοῦται νὰ ἐκτεθῇ εἰς κίνδυνον· ὅπου δὲ ἐξ ἐναντίας ἀνθρώπων ζωὴ κινδυνεύει, ἐκεῖ οὐδεὶς πρέπει νὰ ἀποδειλιᾷ εἰς τὸν κίνδυνον, ὅταν ἐπίκηται τὸ καθῆκον νὰ χορηγήσῃ πᾶσαν τὴν δυνατὴν βοήθειαν. Ἂν τὸ καθῆκον τοῦτο φαίνηται εἰς τὸν ἀδίδακτον ἄνθρωπον βαρὺ καὶ παρὰ φύσιν, εἰς τὸν φωτισμένον ὅμως ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἁγίας ἡμῶν πίστεως χριστιανὸν δὲν φαίνεται τοιοῦτον· ἐπειδὴ αὐτὸς γινώσκει ἤδη τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμόν, τὴν ἀποκειμένην αὐτῷ πέραν τοῦ τάφου μακαριότητα, ἐὰν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἑαυτοῦ ἀδελφῶν παραδώσῃ γενναίως τὴν ἑαυτοῦ ζωήν. Γινώσκει, ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης μεγαλόφρονος θυσίας, τῆς ἐκ τοῦ καθήκοντος καὶ ὑπὲρ τοῦ καθήκοντος γινομένης, ἐξαγο-

ράζει τὴν κυρίως καὶ δικαίως λεγομένην ζωήν. « Ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν (1) ».

Σημειωτέον δὲ, ὅτι τὸ καθῆκον τοῦ προσφέρειν κατὰ τὰς εἰρημένας περιστάσεις τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν εἰς θυσίαν ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων σωτηρίας, δὲν σημαίνει, ὅτι ὀφείλει πραγματικῶς νὰ σφαγῇ ἢ νὰ καταλύσῃ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν, ἀλλὰ μόνον, ὅτι δὲν συγχωρεῖται ἐκ δειλίας ἢ φιλοζωΐας νὰ ἐλλείψῃ ἀπὸ τὸ καθῆκον διὰ τὸν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ἐπικείμενον τῆς ζωῆς κίνδυνον· ὅτι ὀφείλει νὰ κάμῃ τὸ χρέος του, κἂν ὑπάρχῃ κίνδυνος ζωῆς· ἐπειδὴ οὔτε συμβαίνει πραγματικῶς πάντοτε ἀπώλεια τῆς ζωῆς, ὁσάκις ἐκ τοῦ καθήκοντος ὑποβάλλει τις αὐτὴν εἰς κίνδυνον· καὶ μόλις ἴσως, ἀφ' οὗ δεκάκις ἢ καὶ ἑκατοντάκις ἐῤῥιψοκινδύνευσε, συνέβη ἅπαξ ἡ κατάλυσις αὐτῆς. Ἠδύνατο μὲν νὰ συμβῇ καὶ εὐθὺς κατὰ τὴν πρώτην ῥιψοκινδύνευσιν· καὶ ἂν συνέβαινε, καλῶς συνέβαινε, διότι τότε ὁ ἄνθρωπος ἐγίνετο θῦμα τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς κλήσεως αὐτοῦ· ἀλλὰ κἂν μὴ συμβῇ, ἐν ᾧ ἦτο πολλὰ ἐνδεχόμενον νὰ συμβῇ, ἀφ' οὗ ἐξετέλεσε τὸ ἑαυτοῦ καθῆκον, τότε ἡ προαίρεσις αὐτοῦ πρέπει νὰ τιμᾶται ἴσα, καὶ ἡ πρᾶξις αὐτὴ τῆς θυσίας· αὐτὸς, κἂν ἔτι ζῇ, ἐγένετο ὅμως ὑπὲρ τῆς δεινοπαθούσης ἀνθρωπότητος θῦμα. Οὕτω θυσιάζουσι καθ' ἑκάστην τὴν ἑαυτῶν ζωὴν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων οἱ ἰατροὶ, οἱ ἱερεῖς καὶ πνευματικοὶ, οἱ νοσοκομοῦντες τοὺς ἀσθενεῖς, οἱ στρατιῶται, καὶ ἄλλοι πολλοὶ, ὅταν γενναίως καὶ ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως οὐ μόνον εἰς τὴν εὐτελῆ ἀντιμισθίαν ἀφορῶντες, ἐκτελῶσι πιστῶς τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν τὰ καθήκοντα, κἂν ἐπίκηται κίνδυνος τῆς ζωῆς, καί τοι πολλάκις διατηροῦσιν ἔτι, διασώζοντες αὐτὴν ἐκ τῶν κινδύνων. Κἀκεῖνο δὲ σημειωτέον, ὅτι καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ θανάτου, εἰ μὲν ἐξ ἀθυμίας καὶ ἀκηδίας, ἢ ἐκ κόρου τῆς ζωῆς προέρχεται,

(1) Ἰωάν. ιβ'. 25.

διὰ τὴν ἀνάγκην τοῦ διάγειν αὐτὴν καθ' ἑκάστην ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, καὶ μερίμναις λυπηραῖς· ἢ διότι δὲν ἔχει, ἢ δὲν δύναται πλέον νὰ ἀπολαύῃ ὅσας ἡ διεφθαρμένη σὰρξ ἐπιθυμεῖ ἡδονάς, τότε εἶναι κακοήθης καὶ ἀθέμιτος· ἐὰν δὲ ἐκ τῆς σπουδῆς τοῦ νὰ ἀπολαύσῃ τὰ παρὰ Θεοῦ ἐπηγγελμένα τοῖς πιστοῖς ἀγαθά, ἢ δεικνύῃ μόνον τὴν προθυμίαν νὰ ἀφήσῃ τὴν ζωὴν εὐχαρίστως, ὅταν ἦναι θέλημα τοῦ δωρουμένου ταύτην Θεοῦ, ἡ τοιαύτη τότε ἐπιθυμία εἶναι εὐσεβὴς καὶ ἀγαθή. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον πρέπει νὰ κρίνωμεν καὶ περὶ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ζῆν.

§. 11. Περὶ τῆς ἀμύνης.

Τὸ καθῆκον τοῦ ἐπιμελεῖσθαι διὰ παντὸς περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ἰδίας ζωῆς, μένει πάντοτε ἀναλλοίωτον καὶ κυριώτατον. Ἐκ τούτου ἄρα καὶ ὁσάκις καθ' ὁποιονδήποτε τρόπον εὑρεθῇ εἰς κίνδυνον ὑπὸ φυσικῶς ἢ προαιρετικῶς ἐνεργουσῶν δυνάμεων, ὀφείλει παντὶ σθένει νὰ προλάβῃ καὶ νὰ κωλύσῃ, ἐφ' ὅσον δύναται, τὴν καταστροφὴν αὐτῆς· ἀρκεῖ μόνον, ἵνα μὴ ζητῇ δι' ἀθεμίτου πράξεως νὰ τὴν ἐξαγοράσῃ, προδίδων τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν καὶ τὸν ἴδιον προορισμόν· διότι οὕτω παύουσα ἡ ζωὴ νὰ ἦναι μέσον τῆς ἠθικῆς τελειότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἀποβάλλει πᾶσαν αὐτῆς τὴν ἀξίαν.

Ἐὰν λοιπὸν ἐπιχειρισθῇ τις ἀδίκως νὰ καταλύσῃ τὴν ζωήν μου, καὶ ἐγὼ μὴ δύνωμαι κατ' ἄλλον τρόπον νὰ διασωθῶ ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, εἰ μή, ἐὰν προλαβὼν πληγώσω, ἢ καὶ ἀποκτείνω αὐτόν, μοὶ εἶναι συγχωρημένον πρὸς ἄμυναν τῆς ἀδίκως ἐπαπειλουμένης ὑπ' αὐτοῦ καὶ τὸν ἔσχατον τρεχούσης κίνδυνον ζωῆς μου, νὰ πληγώσω ἢ καὶ νὰ ἀποκτείνω αὐτόν· ἐπειδὴ τὸ καθῆκον τοῦ φονεῦσαι, ἂν καὶ ἀποφατικόν, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι ἀπόλυτον· ἀλλὰ δίδονται περιστάσεις, καθ' ἃς δὲν εἶναι ἀθέμιτον τὸ καταλύειν ζωὴν ἀνθρώπου, καὶ μία τῶν τοιούτων εἶναι, ὅταν βιαίως καὶ ἀδίκως προσβάλληται ἡ ζωή μου. Ἀνάγκη ὅμως πᾶσα νὰ καταφύγῃ πρῶτον εἰς τὰ μετριώτερα μέσα

τῆς ἀμύνης, ἤγουν εἰς τὴν φυγὴν, εἰς τὴν ἐπίκλησιν τῆς παρὰ τῶν ἄλλων βοηθείας, εἰς τὴν ἀφόπλισιν τοῦ ἀντιπάλου, ἐάν τι τούτων ἦναι δυνατόν. Εἰ δὲ μὴ, τότε ἐξ ἀνάγκης καταφεύγει εἰς τὰ σκληρότερα, οἷα εἶναι ἡ πληγὴ καὶ ἡ θανάτωσις. Ὥστε ἡ ἄμυνα πρέπει νὰ ἦναι ἀπωστικὴ μόνον τοῦ τῆς ἰδίας ζωῆς κινδύνου, φειδομένη, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν, καὶ τῆς τοῦ ἀδίκως ἐπιχειροῦντος ζωῆς, καὶ μόνον ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ νὰ προβαίνῃ εἰς τὸν τραυματισμὸν, ἢ καὶ τὴν θανάτωσιν τοῦ ἀντιπάλου· ὅταν δηλαδὴ ὁ ἀντίπαλος προβῇ εἰς τοιαύτην τῆς βίας ἀκμὴν, ὥστε οὐδεμία πλέον λείπεται ἐλπὶς ἢ ἰδέα σωτηρίας, ἀλλ' ἢ αὐτὸς, ἢ ὁ ἀδίκως καταβιαζόμενος πρέπει νὰ γένῃ θῦμα. Ἐν τοιαύτῃ βέβαια περιπτώσει ὁ καταβαλὼν τὸν ἀντίπαλον, ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς ἀμυνόμενος, φαίνεται ἀθῶος οὐ μόνον ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον τοῦ τῆς ἑαυτοῦ συνειδήσεως, καὶ ἐνώπιον τοῦ θείου δικαστηρίου· διότι τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀπαιτεῖ, καθ' αὐτὴ ἡ φυσικὴ ἐπιείκεια, νὰ ἀπολέσῃ μᾶλλον ὁ ἀδίκως προσβάλλων, ἢ ὁ προσβαλλόμενος, τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν, ὅπου οὐδὲν ἕτερον ὑπολείπεται, ἢ νὰ πέσῃ εἷς ἐκ τῶν δύο. Ὁ νόμος οὗτος, λέγει ὁ Κικέρων (1), εἶναι ἔμφυτος, οὐχὶ γραπτὸς ἢ διδακτός.

Ἀλλὰ, φασί τινες, ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς φαίνεται ἀπαγορεύων παντὸς εἴδους ἄμυναν ἐν τούτοις· « Ἠκούσατε, ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ, ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην κ.τ.λ (2) ». Οἱ λόγοι οὗτοι φαίνονται μὲν ἀπαγορεύοντες πᾶσαν βιαίαν ἀντίστασιν πρὸς τοὺς ἀδικοῦντας, ἀλλ' ὅμως εἶναι φανερώτατον εἰς τὸν μετ' ἐπιστασίας ἐρευνῶν-

(1) Est haec non scripta, sed nata lex; lex, quam non didicimus, sed ex natura ipsa arripuimus, expressimus.

(2) Ματθ. έ. 39.

τα τὴν διάνοιαν αὐτῶν, ὅτι οὗτοι τὴν αὐτοδικίαν μόνον εἰς τὰ γινόμενα παρὰ βιαίων ἀνθρώπων ἀδικήματα ἀπαγορεύουσιν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἄμυναν ὑπὲρ τῆς ζωῆς, ὅταν ὑπὸ τῆς βιαίας χειρὸς πολεμίου κινδυνεύῃ νὰ καταλυθῇ. Εἰς πολιτείαν βέβαια εὐνομουμένην δύναται πᾶς τις παντοιοτρόπως νὰ ἱκανοποιηθῇ, ἀδικηθεὶς ἢ ζημιωθεὶς, χωρὶς νὰ καταφεύγῃ εἰς αὐτοδικίαν, ζητῶν ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος· αὐτοῦ εἶναι πρόχειρος ἡ νόμιμος καὶ προσήκουσα ἀρχὴ νὰ τὸν δικαιώσῃ. Ἀλλ' ὅταν ἡ ζωὴ κινδυνεύῃ, ἐὰν ἀπολεσθῇ, δὲν δύναται πλέον νὰ ζητήσῃ παρὰ τῆς ἀρχῆς οὔτε βοήθειαν, οὔτε ἀποζημίωσιν, οὔτε ἱκανοποίησιν· διὰ τοῦτο ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀναγκάζεται νὰ σωθῇ μόνος, ὅπως δυνηθῇ. Ἔπειτα, καὶ ἂν ἡ ἀναίρεσις ἡμῶν ὑπὸ τοῦ κακούργου ἦναι ἀσεβεστάτη ἀθέτησις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καθῆκον ἄρα εἶναι νὰ κωλύσωμεν, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα, τὴν τοιαύτην ἀθέτησιν· ὥστε καὶ ἐκ τούτου δεικνύεται, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἄμυνα ὑπὲρ τῆς διαφυλάξεως τῆς ζωῆς ἡμῶν κινδυνευούσης, οὐ μόνον εἶναι θεμιτὸν, ἀλλὰ καὶ καθῆκον.

§. 12. Περὶ τῆς ὑγιείας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ σώματος.

Ἐπειδὴ τὸ σῶμα, ὡς εἴρηται, εἶναι τὸ μόνον τοῦ πνεύματος ὄργανον, καὶ ὅσῳ ὑγιέστερον καὶ εὐσθενέστερον καὶ εὐκαμπτότερον διατηρεῖται, τοσούτῳ καὶ ἐπιτηδειότερον πρὸς τὰς τοῦ πνεύματος ἐνεργείας ὑπάρχει· καθῆκον ἄρα φαίνεται καὶ τὸ περὶ τῆς ὑγιείας καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ σπουδαίως ἐπιμελεῖσθαι. Ἡ ἐπιμέλεια αὕτη συνίσταται α´) εἰς τὸ ἀποφεύγειν ἐπιμελῶς πάντα, ὅσα παρέχουσιν, ἢ δύνανται νὰ παράσχωσι βλάβην εἰς τὴν ὑγιείαν καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ σώματος, ἐφ' ὅσον δύναταί τις νὰ πράξῃ οὕτως· β´) εἰς τὸ πορίζεσθαι ἐπιμελῶς πάντα, ὅσα εἶναι χρήσιμα εἰς ἀμφότερα τὰ εἰρημένα· καὶ γ´) εἰς τὸ φροντίζειν, ὅσον δύναται, περὶ τῆς, ὅσον ἔνεστι, ταχείας ἀναῤῥώσεως,

ἐάν ποτε ἡ ὑγιεία ὁπωςδήποτε βλαφθῇ, μὴ φειδόμενον τῆς πρὸς τοῦτο ἀναγκαίας δαπάνης.

Καὶ τὰ μὲν βλάπτοντα τὴν ὑγιείαν καὶ τὰς τοῦ σώματος δυνάμεις, κατὰ τὴν κρίσιν πάντων τῶν περὶ ταῦτα σοφῶν καὶ ἐμπείρων, εἰσὶ τὰ ἐφεξῆς· α΄) ἡ ἐξ ὀλιγωρίας ῥαθυμία· ἐπειδὴ ἐκ ταύτης γεννᾶται παράβλεψις καὶ κακὴ περιποίησις τῆς ὑγιείας, καί τοι πολλῶν ὑπαρχόντων τῶν πρὸς θεραπείαν αὐτῆς ἐπιτηδείων· β΄) ἡ μαλθακότης, ἡ ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς φιλοζωΐας πάντα κόπον καὶ πᾶσαν ταλαιπωρίαν καὶ σκληρότητα ἀποφεύγουσα (1)· γ΄) πάθη σφοδρά, οἷον ἡ λύπη, ὁ φθόνος, ὁ θυμός, ἡ φιλαργυρία, ἡ ἐναγώνιος μέριμνα κ.λ. « Ζῆλος καὶ θυμὸς ἐλαττοῦσιν ἡμέρας, καὶ πρὸ καιροῦ γῆρας ἄγει μέριμνα (2) ». Ἐκ τῆς καθημερινῆς πείρας εἶναι πασίγνωστα τὰ ὀλέθρια τῶν παθῶν τούτων ἀποτελέσματα· δ΄) πολυφαγία καὶ πολυποσία· « Ὑγιεία ἐστὶ ψυχῆς καὶ σώματος ποτὸν μέτριον. Μὴ ἀπληστεύου ἐν πάσῃ τρυφῇ, καὶ μὴ ἐκχυθῇς ἐπὶ ἐδεσμάτων· ἐν πολλοῖς γὰρ βρώμασιν ἔσται πόνος, καὶ ἡ ἀπληστία ἐγγιεῖ ἕως χολέρας· δι' ἀπληστίαν πολλοὶ ἐτελεύτησαν, ὁ δὲ προσέχων προσθήσει ζωήν (3) »· ε΄) ἡ ἀκρασία καὶ ἀκολασία, ἡ καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν εἰς ὄλεθρον φέρουσα· ϛ΄) ἡ ἀργία καὶ ὀκνηρία· ζ΄) πᾶσα ἰσχυρὰ καὶ διαρκὴς κατανάλωσις τῶν σωματικῶν δυνάμεων διὰ βιαίας καὶ ἐπιμόνου ἐργασίας, διὰ μακρᾶς ἀγρυπνίας, ἢ νηστείας μακρᾶς, καὶ διὰ πάσης ὑπερβολῆς. Πάντα ταῦτα ὡς βλαπτικὰ τῆς ὑγιείας καὶ εὐεξίας τοῦ σώματος ἔχει καθῆκον νὰ φεύγῃ ὁ ἄνθρωπος.

Τὰ δὲ πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς ὑγιείας καὶ τῆς εὐεξίας τοῦ σώματός εἰσι α΄) καταστολὴ τῶν σφοδρῶν παθήσεων, ὅσαι ἐκ φύσεως προσβάλλουσι τὴν ὑγιείαν· β΄) μετριότης εἴς τε τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν δυστυχίαν, εἰς τὴν χαρὰν καὶ εἰς τὴν λύπην·

(1) Ὁ Σενέκας λέγει· « Durius tractandum corpus, ne animus male pareat ».

(2) Σειρ. λ΄. 24. (3) Σειρὰχ λζ΄. 30.

αὕτη δὲ κατορθοῦται διὰ τῆς σταθερᾶς πεποιθήσεως εἰς τὸν Θεόν, καὶ διὰ τῆς ἀγαθῆς συνειδήσεως· γ') προσεκτική, ἀλλ' ὄχι καὶ ἐναγώνιος τῶν διαιτητικῶν κανόνων τήρησις, καὶ ἄσκησις τοῦ σώματος διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ὑπομονῆς εἰς τὰς ἀφεύκτους δυσχερείας τοῦ βίου. Ὁ τούτων ἐπιμελούμενος καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων, δύναται νὰ διατηρῇ κατὰ τὸ καθῆκον τὴν τοῦ σώματος ὑγιείαν καὶ εὐεξίαν.

§. 13. Περὶ τῆς ἐν ἀσθενείᾳ θεραπείας.

Πολλάκις, καί τοι μεριμνῶντες περὶ τῆς ὑγιείας καὶ εὐεξίας ἡμῶν ἐπιμελῶς, ὑποπίπτομεν εἰς ἀσθενείας, αἵτινες ἐπιφέρουσι κίνδυνον καὶ εἰς τὴν ζωήν. Ἐν τῇ τοιαύτῃ περιπτώσει καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ μὴ ἀφίνηται εἰς τὴν τυφλὴν τύχην, ἀλλὰ νὰ βοηθήσῃ, ὅσον δύναται, ἑαυτόν, καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν παρὰ τῶν ἄλλων βοήθειαν. Πρὸς τοῦτο λοιπὸν ὀφείλει α') νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν συμβουλὴν καὶ βοήθειαν ἐμπείρου καὶ σοφοῦ ἰατροῦ, καὶ νὰ φυλάξῃ ἀκριβῶς τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ, κἂν φαίνωνται αὐστηρὰ καὶ ὀχληρὰ εἰς τὴν αἴσθησιν· β') νὰ μὴ ἐμπιστευθῇ ποτὲ τὴν ὑγιείαν καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ εἰς ἄνθρωπον ἄπειρον καὶ ἀμαθῆ, ὅστις λίαν προθύμως φέρει τὰ θεραπευτικά του μέσα, ὅπου βλέπει κέρδος· γ') μετὰ δὲ τῆς παρὰ τοῦ ἰατροῦ βοηθείας νὰ συνιστᾷ ἑαυτὸν καὶ εἰς τὴν πατρικὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ· δ') νὰ προφυλάττηται ἀπὸ τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐναγωνίου μερίμνης περὶ τῆς ὑγιείας καὶ τῆς ζωῆς, ἅτινα βλάπτουσι πολλάκις πλειότερον καὶ αὐτῆς τῆς ἀσθενείας· ε') μετὰ δὲ τὴν παρακμὴν τῆς ἀσθενείας νὰ προσέχῃ, μὴ βιάζῃ ἑαυτὸν πρὸ καιροῦ εἰς τοιαῦτα ἔργα, ἐξ ὧν δύναται νὰ ὑποτραπῇ ἡ ἀσθένεια σφοδροτέρα καὶ μᾶλλον δυσθεράπευτος. Πάντα ταῦτά εἰσιν ἀληθῆ καὶ σπουδαῖα καθήκοντα, ἅτινα οὐδεὶς χωρὶς ἐνοχῆς δύναται νὰ ἀθετήσῃ.

§. 14. Περὶ τῆς ἐργασίας.

Ἐπειδὴ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, ὡς ὅλον τι ὀργανικόν, καθ' ἑ-

κάστην ἐνέργειαν τῆς ζωῆς ἀποβάλλει καὶ μέρος τι τῆς ζωϊκῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἀνάγκη νὰ ἀναπληρῶται τὸ ἀποβαλλόμενον μέρος· διότι, ἄλλως, μαραίνεται τὸ σῶμα καὶ φθείρεται. Ἡ δὲ ἀναπλήρωσις γίνεται κυρίως διὰ τῆς τροφῆς. Ἔτι δὲ χρῄζει καὶ ἱματισμοῦ, καὶ κατοικίας, καὶ ἄλλων τινῶν ἀναπαύσεων, ἵνα προφυλάττηται ἀπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν καιρῶν, ἀπὸ τὴν προσβολὴν τῶν ἀγρίων καὶ φαρμακερῶν θηρίων, καὶ τῶν κακούργων ἀνθρώπων. Πάντα δὲ ταῦτα δύναται ὁ ἄνθρωπος καὶ ὀφείλει νὰ πορίζηται διὰ τῆς χρήσεως τῶν σωματικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων. Ὥστε εἰς τὸν ἄνθρωπον πρέπει ἀναγκαίως νὰ διαδέχηται πάντοτε ἡ πλήρωσις τὴν ἀνάλωσιν, καὶ ἡ ἀνάλωσις τὴν πλήρωσιν τῶν σωματικῶν δυνάμεων. Τὴν τοιαύτην κατανάλωσιν τῶν δυνάμεων εἰς πορισμὸν τῶν ἀναγκαίων ὀνομάζομεν ἐργασίαν, ἥτις εἶναι ἢ σωματική, ἢ πνευματική, ὡς ἡ μὲν τῶν σωματικῶν μᾶλλον, ἡ δὲ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων χρείαν ἔχουσα. Τὸ δὲ καθῆκον τοῦ ἐργάζεσθαι εἰς πορισμὸν τῶν ῥηθέντων γεννᾶται ἐκ τοῦ προαποδοθέντος γενικοῦ καθήκοντος τοῦ φροντίζειν περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγιείας καὶ τῆς εὐεξίας τοῦ σώματος, ἵνα δυνώμεθα οὕτω προβαίνειν εἰς τὴν ἀρετήν, εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσιν, καὶ εἰς τὸν μέγαν ἡμῶν προορισμόν· ἐπειδή, ἀφ' οὗ εἶναι καθῆκον νὰ διατηρῶμεν τὴν ζωήν, εἶναι καθῆκον ὡσαύτως καὶ νὰ πορίζώμεθα τὰ τῆς ζωῆς συντηρητικά, ὅπερ ἐστὶν εἶναι καθῆκον νὰ ἐργαζώμεθα. Πρὸς δὲ τούτοις εἶναι καθῆκον ἡ ἐργασία καὶ ὡς προφυλακτικὸν ἀπὸ τῆς νωθρότητος καὶ τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τοὺς πρωτοπλάστους ἐδόθη παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡ ἐντολὴ τοῦ ἐργάζεσθαι (1), καί, ἐν ὅσῳ ἐτήρουν τὴν ἐντολήν, διέμενον ἀθῷοι καὶ ἀγαθοί· ὅτε δὲ ἐκάθισαν ἀργοὶ ὑπὸ τὰ δένδρα, τότε ἐπῆλθεν ὁ πειράζων, καὶ ἔπεισε νὰ ἐκτείνωσι τὴν χεῖρα εἰς τὸ ἀπηγορευμένον ξύλον. Ἡ

(1) Γεν. β'. 15.

ἐργασία λοιπὸν εἶναι καὶ μέσον πρὸς τὴν ἀρετήν· διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἡ φυσικὴ χρεία, ἀλλὰ καὶ ἡ θεία ἀποκάλυψις παραγγέλλει πολλαχοῦ ταύτην· « Ἴθι, λέγει, πρὸς τὸν μύρμηκα ὦ ὀκνηρὲ, καὶ ζήλωσον, ἰδὼν τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ (1) »· καί· « Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσὶν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι (2) ». Ὁ δὲ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς παριστάνει τὸν οὐράνιον αὐτοῦ πατέρα καὶ ἑαυτὸν ὡς ἀρχέτυπον τῆς διηνεκοῦς ἐνεργείας· « Ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι (3)». Ὅλη ἡ φύσις διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος προτρέπει ἡμᾶς εἰς τὴν ἐργασίαν, ὡς ἀκαταπαύστως ὀργανίζουσα, καὶ καταλύουσα, καὶ τὸ καταλυθὲν ἀναπλάττουσα ἀδιαλείπτως. Ἢ δύναται εἰς τοιαύτην πάγκοινον ἐνέργειαν νὰ μένῃ μόνος ὁ ἄνθρωπος ἀργός; Ὄχι βέβαια· διότι καὶ τὴν ἀνάγκην οἴκοθεν ὡς λογικὸς διακρίνει, καὶ τὸ καθῆκον τῆς ἐργασίας.

§. 15. Ὁποία τις πρέπει νὰ ἦναι ἡ κατὰ τὸ καθῆκον ἐργασία.

Οὐχὶ πᾶσα ἐργασία εἶναι ἀγαθὴ καὶ ἀναγκαία, ἀλλὰ μόνη ἡ ἐκ τῶν ἑπομένων διακρινομένη· ά) ἐὰν τὸ ἔργον αὐτῆς μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἢ εἰς τὴν χρηστότητα καὶ ἠθικήν· ϐ΄) ἐὰν ἀφορᾷ εἰς ὠφέλιμον καὶ ἀξιέπαινον σκοπόν· γ΄) ἐὰν γίνηται μετὰ μέτρου καὶ φρονήσεως, ὥστε νὰ μὴ καταναλίσκωνται ὑπὲρ τὸ δέον αἱ σωματικαὶ καὶ ψυχικαὶ δυνάμεις, ἵνα ἐπιτυγχάνηται ὁ τῆς ἐργασίας σκοπός· δ΄) ἐὰν ἐνεργῆται μετὰ προθυμίας καὶ καρτερίας, μετὰ τιμιότητος καὶ ἀγαθῆς συνειδήσεως. Ὁ χρηστὸς ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ταράσσηται ὑπὸ τῶν κόπων καὶ τῶν δυσχερειῶν, ἀλλ᾽ ὅ,τι πράττει δι᾽ ἑαυτὸν ἢ διὰ τοὺς ἄλλους, πρέπει νὰ τὸ πράττῃ τοσοῦτον ἐντελῶς, ὅσον ἐνδέχεται, ὥςε καὶ αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι νὰ μένωσι προφυλαγμένοι ἀπὸ τὴν λύπην καὶ τὴν ζημίαν· έ) ἐὰν ἐργαζό-

(1) Παροιμ. ς΄. 6. (2) Ἐφ. δ΄. 28. (3) Ἰωάν. έ. 17.

μενοι ἐνατενίζωμεν εἰς τὸν Θεὸν, τὸν δοτῆρα πασῶν τῶν τε σωματικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, ἵνα γίνηται πᾶσα χρῆσις αὐτῶν κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ· ἔχωμεν δὲ καὶ διάθεσιν ἀγαθὴν, ὥστε νὰ ἐκτελέσωμεν ὅ,τι ἀπαιτεῖ, καὶ ὅπως ἀπαιτεῖ, καὶ διότι τὸ ἀπαιτεῖ τὸ ἡμέτερον καθῆκον. Ὅταν τοιαύτη ἦναι ἡ ἐργασία, τότε καὶ εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ἁρμόττει, καὶ εἰς τὴν λογικὴν αὐτοῦ φύσιν, καὶ ἑπομένως εἶναι καὶ ἠθικῶς ἀγαθή. Ἐναντία δὲ τῆς τοιαύτης ὀρθῆς χρήσεως τῶν ἡμετέρων δυνάμεων εἶναι, πρῶτον μὲν, ἡ ἐντελὴς αὐτῶν ἀχρηστία· εἶτα δὲ, καὶ ἡ κακὴ αὐτῶν χρῆσις· ἐπειδὴ καὶ τὰ δύο ταῦτα εἶναι κατὰ τὰς περιστάσεις ἄδικα καὶ ἐπιβλαβῆ καὶ κατὰ τὸ λογικὸν, καὶ κατὰ τὴν θείαν διδασκαλίαν. Καὶ ἡ μὲν ἀχρηστία τῶν ἡμετέρων δυνάμεων ἐκ διαφόρων προέρχεται αἰτιῶν· οἷον ἐκ τῆς ἀκηδίας, ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς φειδοῦς ἑαυτῶν, ἐκ τῆς ῥᾳστώνης, καὶ ἔκ τινων προλήψεων. Ἀλλ' ὅμως καὶ ὁ κοινὸς νοῦς τῶν ἀνθρώπων γινώσκει, ὅτι ἡ ἀργία εἶναι κακὸν ἀποτρόπαιον, καὶ στιγματίζει τὸν μηδενὸς ἔργου δικαίου ἐπιμελούμενον μετὰ προθυμίας καὶ ἐπιμονῆς διὰ τοῦ μισητοῦ ὀνόματος τοῦ ἀχρείου. Ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται πρὸς τὴν ἐργασίαν, καθὼς τὸ πτηνὸν πρὸς τὸ πετᾷν· « Ἄνθρωπος γεννᾶται κόπῳ, νεοσσοὶ δὲ γυπὸς τὰ ὑψηλὰ πέτονται (1) ». Καὶ οἱ ἀρχαῖοι σοφοὶ τῶν ἐθνικῶν ἀπεκάλουν τὴν ἀργίαν μητέρα πάσης κακίας. Ὁ δὲ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς παριστάνει τὴν τοῦ ὀκνηροῦ κακίαν ὑπό τινας ἐκφραστικωτάτας ταύτης εἰκόνας· οἷον α΄) ὑπὸ τὴν τῆς ἀκάρπου συκῆς, ἥτις οὐκ εἶχε καρπὸν, εἰ μὴ φύλλα μόνον (2)· β΄) ὑπὸ τὴν τοῦ ὀκνηροῦ καὶ ἀχρείου δούλου, τοῦ βληθέντος εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὅπου ἐστὶν ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. Ὁ ὀκνηρὸς καὶ ἀργὸς ἄνθρωπος φαίνεται α΄) ἀχάριστος πρὸς τὸν Θεὸν, ὅστις ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τοσαῦτα χαρίσματα, ἵνα συντελῇ καὶ αὐτὸς εἰς τὸ ἴδιον καὶ εἰς τὸ κοινὸν καλὸν

(1) Ἰὼβ ε΄. 7. (2) Ματθ. κα΄. 19.

τῆς ἀνθρωπότητος· β') ἄδικος καὶ ἄσωτος εἰς ἑαυτόν· ἐπειδὴ διὰ τῆς ὀκνηρίας αὐτοῦ ἐκπίπτει εἰς τὴν ἔνδειαν, εἰς δυστροπίαν, καὶ εἰς κόρον τοῦ ζῆν, καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας μωρίας καὶ κακίας· γ') ἄδικος δὲ καὶ πρὸς τὸν πλησίον, οὗ τινος τοὺς κόπους καὶ ἱδρῶτας καταναλίσκει, χωρὶς νὰ παράγῃ αὐτὸς τίποτε πρὸς ἀντικατάστασιν τούτων. Διὰ τοῦτο ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐντέλλεται τό· « Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω (1)». Πολλῷ δὲ χείρων τῆς ἀχρηστίας ὑπάρχει ἡ κακὴ τῶν ἡμετέρων δυνάμεων χρῆσις, γινομένη, ἐὰν ἢ εἰς ἄχρηστα καὶ ἄσκοπα ἔργα καταναλίσκωνται αἱ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἢ εἰς ἔργα ἐπιβλαβῆ, παράνομα, καὶ αἰσχρά, οἷα πράττουσι λησταὶ καὶ κακοῦργοι (2).

§. 16. Πρὸς τί κυρίως εἶναι καθῆκον νὰ μεταχειριζώμεθα τὰς δυνάμεις ἡμῶν.

Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ μεταχειρίζηται τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις, πρῶτον μέν, πρὸς τὴν θεραπείαν τῶν κυριωτάτων καὶ μεγίστων αὐτοῦ ἀναγκῶν· οἷαί εἰσι α') ἡ τοῦ ἰδίου πνεύματος ἠθικὴ μόρφωσις· β') ἡ χάριν τούτου διατήρησις ἑαυτοῦ διὰ τῆς τροφῆς, τοῦ ἱματισμοῦ, τῆς κατοικίας, καὶ τῆς ἄλλης θεραπείας τοῦ σώματος. Εἶτα δὲ καὶ πρὸς τὴν ἐπαύξησιν τοῦ κοινοῦ καλοῦ. Πόσον δὲ πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὰς ἡμετέρας δυνάμεις πρὸς τὴν θεραπείαν τῶν τοῦ σώματος ἀναγκῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ἐπ' ἀκριβείας, ὡς ἐκ τῶν ἰδίων ἑκάστου περιστάσεών τε καὶ σχέσεων ἠρτημένον. Τοσοῦτον δὲ μόνον ἀποφαινόμεθα, ὅτι τὸ καθῆκον ἑκάστου εἶναι νὰ πορίζηται τὰ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς πάντας τοὺς περὶ αὐτὸν ἀναγκαῖα πρὸς τὴν διατροφὴν καὶ τὴν ἄλλην τοῦ σώματος θεραπείαν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νὰ προπαρασκευάζῃ περιττὰς ἀνάγκας (3)· διότι ἡ μέση ὁδός, ἡ ἐν τοῖς

(1) Β'. Θεσσαλ. γ'. 10.

(2) Ut jugulent alios, surgunt de nocte latrones. Ὁράτιος.

(3) Natura paucis contenta est.

ὁμοταγέσι καὶ ὁμοβαθμίοις, εἶναι ἡ ἄγουσα πάντοτε εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Ἐὰν ἐργάζηται λοιπὸν τοσοῦτον, ὥστε νὰ εὐπορῇ αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐν τοῖς ἀναγκαίοις, τότε ἐκπληροῖ τὸ καθῆκον αὐτοῦ ἱκανῶς· ἐὰν δὲ ἐργάζηται ὀλιγώτερον, τότε λείπεται ἀπὸ τὸ καθῆκον, καὶ εἶναι ἀμελὴς ἢ ἄσωτος. Περὶ δὲ τῶν τοιούτων λέγει ὁ μακάριος Παῦλος· « Εἰδέ τις τῶν ἰδίων, καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων (1)». Περὶ τῆς εἰρημένης μέσης ὁδοῦ δέεται τοῦ Θεοῦ ὁ Σολομῶν ἐν ταῖς Παροιμίαις, λέγων· « Πλοῦτον καὶ πενίαν μή μοι δῷς, σύνταξον δέ μοι τὰ δέοντα καὶ τὰ αὐτάρκη, ἵνα μὴ πλησθεὶς, ψευδὴς γένωμαι, καὶ εἴπω· τίς με ὁρᾷ; ἢ πενηθεὶς, κλέψω, καὶ ὀμόσω τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ (2) ». Εἰς τὴν μεσότητα ταύτην ἀγωνιζέσθω ἕκαστος νὰ φθάσῃ, μεταχειριζόμενος τὰς ἰδίας δυνάμεις εἰς ἐργασίαν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ χρῆσις τῶν δυνάμεων ἀπαιτεῖ ἐπιτηδειότητά τινα καὶ ἕξιν, καθῆκον ὡσαύτως εἶναι νὰ ἐπιμελῆταί τις τῆς τοιαύτης ἐπιτηδειότητος, καὶ διὰ τῆς συνεχοῦς ἀσκήσεως καὶ διὰ τῆς ἐν τοῖς πόνοις καρτερίας. Ἀλλ' ὅμως ὁ πορισμὸς τῶν ἀναγκαίων, ἐὰν μὴ προςίθηται εἰς αὐτὸν καὶ ἡ ὀρθὴ τῶν πορισθέντων χρῆσις καὶ οἰκονομία, ἀποβαίνει ἀνεπαρκὴς εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου· διότι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, καίτοι σοφίᾳ θαυμαστῇ κατεσκευασμένον, ὑπόκειται ὅμως εἰς λώβην καὶ ἐξασθένησιν καὶ φθοράν, καὶ οὐ μόνον οὐκ εἰσὶ τὰ αὐτὰ κατὰ πάντα χρόνον εἰς αὐτὸ χρήσιμα, ἀλλ' οὐδὲ δύναται διὰ παντὸς νὰ ἐργάζηται μετὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ καρτερίας εἰς τὸν πορισμὸν αὐτῶν· ὥστε τὸ ἀρκοῦν εἰς τοῦτον κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον, εἶναι ἀνεπαρκὲς εἰς ἄλλον, καὶ κατ' ἄλλον χρόνον, καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις· καὶ ὅμως καὶ ἡ τροφὴ, καὶ ὁ ἱματισμὸς, καὶ τὰ ἄλλα ἔχουσι πολλὴν ἐπιῤῥοὴν ἐπαμφοτερίζουσαν εἰς τὸ σῶμα, καὶ διὰ τοῦ σώματος καὶ εἰς τὸ πνεῦμα, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι παντὸς ἀνθρώ-

(1) Α'. Τιμ. ε'. 8. (2) Παροιμ. κδ'. (λ) 10.

που καθῆκον νὰ παρατηρῇ τί μὲν εἶναι ὠφέλιμον εἰς αὐτὸν, ἵνα ἀπολαύῃ, πορίζόμενος αὐτὸ, τί δὲ ἀνωφελὲς ἢ βλαβερὸν, ἵνα ἀπέχῃ ἀπ' αὐτοῦ.

§. 17. Περὶ τοῦ λογικοῦ περιορισμοῦ τῆς ἀπολαύσεως τῶν πρὸς τροφήν.

Τῶν πρὸς τροφὴν ἀναγκαίων τὰ μέν εἰσι στερεὰ, καὶ ὀνομάζονται βρώματα· τὰ δὲ, ὑγρὰ, καὶ καλοῦνται ποτά. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα ὑπάρχουσι πολυειδῆ καὶ ποικίλα, ὀφείλει ἕκαστος νὰ προσέχῃ α') εἰς τὴν ποιότητα· β') εἰς τὴν ποσότητα· γ') εἰς τὴν χρείαν καὶ τὴν ἕξιν τοῦ σώματος. Εὐκόλως δὲ δύναται πᾶς τις καὶ ἐκ τῆς πείρας καὶ ἐκ τοῦ λογικοῦ νὰ γνωρίσῃ, τί καὶ πόσον εἶναι χρήσιμον εἰς αὐτὸν, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὰς ἀναλωθείσας δυνάμεις τοῦ σώματος αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ἐκτραπῇ εἰς πλησμονήν. Καὶ ἡ μὲν μετὰ τὴν γνῶσιν τούτου ἐπιμονὴ εἰς αὐτὸ τὸ χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον, εἶναι καὶ λέγεται μετριότης καὶ ἐγκράτεια, ἥτις, ἐὰν μὲν φυλάττηται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ δύνηται ἀκωλύτως νὰ ἐκτελῇ τὰ ἴδια καθήκοντα, εἶναι ἠθικὴ ἀρετή· ἐὰν δὲ ἀσκῆται χάριν μόνον οἰκονομίας, πάλιν πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν, τίς ὁ τῆς οἰκονομίας σκοπός. Ἐπειδὴ, ἐὰν σκοπῇ μόνον τὴν εὐκολωτέραν κακοβούλων τινῶν σχεδίων ἐκτέλεσιν, ἡ τοιαύτη μετριότης καὶ ἐγκράτεια χάνει πᾶσαν ἠθικὴν ἀξίαν, εἰς ἠθικὸν μεταβαλλομένη τέρας, οἷα εἶναι ἡ τοῦ φιλαργύρου, ἡ τοῦ φιλεκδίκου καὶ τῶν τοιούτων. Ὁποία δήποτε ὅμως ἂν ἦναι ἡ μετριότης, πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου ὑγιείαν διατηρεῖ πάντοτε σωτήριόν τινα ἐπιῤῥοήν· « Δι' ἀπληστίαν πολλοὶ ἐτελεύτησαν, ὁ δὲ προσέχων προσθήσει ζωὴν », λέγει ὁ σοφὸς Σειρὰχ (1)· ὁ δὲ μακάριος Ἱερώνυμος· « Μήτηρ, ὑγιείας ἐγκράτεια, νόσου δὲ, τρυφή (2) ». Ἀντίθετον δὲ τῆς ἐγκρατείας καὶ μετριότητος εἶναι ἡ περὶ τὴν βρῶσιν καὶ πόσιν ἀκρασία, περὶ ἧς

(1) Σειρ. λζ'. 31.

(2) Mater sanitatis abstinentia, aegritudinis voluptas.

ἐῤῥέθη πρότερον. Ἡ ἀπόλαυσις τῆς βρώσεως καὶ πόσεως πρέπει νὰ περιορίζηται εἰς τὸ ἀνάλογον μέτρον, ὥστε μήτε πλείων μήτε ἐλάττων τοῦ μετρίου νὰ γίνηται· εἶτα δὲ καὶ πρὸς μόνην τὴν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγιείας διατήρησιν, διὰ τῆς αναπληρώσεως τῶν ἐξηντλημένων δυνάμεων· καὶ τελευταῖον μετ' εὐγνώμονος ἐνατενίσεως καὶ εὐχαριστίας εἰς τὸν Θεὸν, τὸν δοτῆρα πάντων τῶν ἀγαθῶν. « Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε (1) ».

§. 18. Περὶ ἱματισμοῦ.

Ὁ ἱματισμὸς χρησιμεύει πολλαχῶς εἰς τὸ σῶμα· πρῶτον μὲν διατηρεῖ τὴν εἰς τὸ σῶμα ἀναγκαίαν θερμότητα καὶ διαφόρησιν· ἔπειτα δὲ, καὶ ἀπὸ τῆς τῶν καιρῶν ἐπηρείας καὶ ἀπὸ πολλῶν ἄλλων κακώσεων προφυλάττει· καλύπτει δ' αὐτὸ τελευταῖον καὶ ἀπὸ τῆς αἰσχρᾶς περιεργείας, καὶ ἀπὸ τῆς ἀσχημοσύνης, καὶ καταχρήσεως, τὴν δὲ εὐπρέπειαν αὐτοῦ καὶ κοσμιότητα ἐπαυξάνει. Πρὸς ταῦτα λοιπὸν, καὶ οὐχὶ πρὸς ματαίαν ἐπίδειξιν καὶ καλλωπισμὸν πρέπει νὰ φορῇ τις τὰ ἱμάτια. Ὁ μακάριος Παῦλος λέγει περὶ τούτου· « Τὰς γυναῖκας (διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους βέβαια καὶ τοὺς ἄνδρας) ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης, κοσμεῖν ἑαυτὰς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ, ἀλλ', ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν, δι' ἔργων ἀγαθῶν (2) ». Τὸ ἔνδυμα ἐδόθη, λέγει ὁ μακάριος Χρυσόστομος, οὐχὶ πρὸς καλλωπισμὸν, ἀλλ' ἵνα καλύπτωμεν τὴν γύμνωσιν ἡμῶν· ποτὲ ἄρα δὲν πρέπει νὰ φορῶμεν τοιαῦτα, ὁποῖα φέρουσιν εἰς ἡμᾶς αἰσχύνην μεγαλητέραν παρὰ τὴν γύμνωσιν αὐτήν. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν τὰ χριστιανικὰ ἀξιώματα ὀφείλει πᾶς χριστιανὸς νὰ προσέχῃ εἰς τὸν ἱματισμὸν αὐτοῦ, ὥστε νὰ μὴ προσκρούῃ δι' αὐτοῦ μήτε εἰς τὴν ἑαυτοῦ, μήτε εἰς τὴν τῶν ἄλλων

(1) Α'. Κορ. ί. 31. (2) Α'. Τιμ. β'. 9.

ἀρετήν· εἶτα νὰ μὴ ἦναι μήτε ἀνώτερος, μήτε κατώτερος τῆς ἰδίας αὐτοῦ καταστάσεως· καὶ τελευταῖον νὰ μὴ φέρῃ βλάβην μήτε εἰς τὴν ὑγιείαν, μήτε εἰς τὴν περιουσίαν καὶ τὰς ἄλλας αὐτοῦ περιστάσεις. Ὁ χριστιανὸς καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἱματισμῷ πρέπει νὰ δεικνύῃ καὶ νὰ ἀσκῇ τὴν ἀρετὴν, μαρτύριον τῆς ἑαυτοῦ κοσμιότητος καὶ τῆς ἀληθοῦς τῶν πραγμάτων ἐκτιμήσεως παρέχων αὐτόν· ἐπειδὴ ἀποβλέπει ἐνδυόμενος, πρῶτον μὲν, εἰς τὴν κοσμιότητα, ἔπειτα δὲ, εἰς τὴν ὠφέλειαν καὶ ῥαςώνην, καὶ τελευταῖον εἰς τὸ ἔθος τοῦ τόπου, εἰ μήτι τοῦτο ἔχει μάταιον, καὶ πρὸς τὴν ἠθικότητα καὶ τὴν ὑγιείαν βλαβερόν. Τὸ πρῶτον δὲ ἐν τῷ ἱματισμῷ ἀπαιτούμενον ἰδίωμα εἶναι ἡ καθαριότης· εἶτα τὸ σεμνὸν καὶ εὐπρεπές· ἡ δὲ περὶ αὐτὸν ἁβρότης καὶ πολυτέλεια φέρει πολλάκις καὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους λύπην· διότι ἐλλείπει δι᾽ αὐτὰ εἰς τὰς ἀναγκαιοτέρας καὶ ὑψηλοτέρας χρείας, καὶ μάλιστα εἰς τὰ τῆς ἐλεημοσύνης καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης ἔργα. Ἐν γένει δὲ ἡ πολυτέλεια εἰς τὴν τροφὴν καὶ τὴν ἐνδυμασίαν καταφέρουσιν εὐκόλως τὸν ἄνθρωπον εἰς ἐκθηλυσμὸν καὶ θρύψιν, εἰς λήθην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς ἀναλγησίαν πρὸς τὰς ἀνθρωπίνας δυστυχίας, καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας ἁμαρτίας.

§. 19. Περὶ οἰκίας καὶ τῶν σκευῶν αὐτῆς.

Τῆς κατοικίας ὁ σκοπὸς εἶναι α´) ἡ ἀπὸ τῆς τῶν καιρῶν ἐπηρείας καὶ ἀπὸ τῆς ἐφόδου τῶν κακοποιῶν θηρίων ἢ καὶ τῶν ἀνθρώπων ἀσφάλεια· β´) νὰ δυνώμεθα ἀταράχως νὰ παρέχωμεν εἰς τὸ ἡμέτερον σῶμα τὴν ἀναγκαίαν ἄνεσιν διὰ τῆς ἀπολαύσεως τῆς τροφῆς, τοῦ ὕπνου, καὶ τῆς ἄλλης ἡσυχίας· γ´) νὰ ἐκτελῶμεν ἐν αὐτῇ ἐφ᾽ ἡσυχίας πολλὰς ἐργασίας ἀναγκαίας, καὶ νὰ φυλάττωμεν τὰ ὑπάρχοντα ἡμῶν. Ἡ χρεία ἐδίδαξεν ἀπ᾽ ἀρχῆς τοὺς ἀνθρώπους νὰ φροντίζωσι καὶ περὶ κατοικίας· ἡ τοιαύτη λοιπὸν φροντὶς πρέπει μάλιστα νὰ τείνῃ καὶ νὰ ἦναι ἁρμοδία καὶ ἀνάλογος πρὸς τοὺς ἀνωτέρω σκοποὺς, μηδὲν ἔχουσα ἐξ ἐκείνων, ὅσα ἢ ἀσυμβίβαστα φαίνονται πρὸς

αὐτούς, ἢ καὶ ἀντίκεινται εἰς τὴν κοσμιότητα καὶ τὴν εὐταξίαν. Ἄλλως δὲ, καθὼς εἰς τὴν τροφὴν καὶ τὸν ἱματισμὸν, οὕτω καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ διακόσμησιν τῆς οἰκίας πρέπει νὰ φεύγωμεν πάντα τὰ περιττὰ ἀναλώματα, τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν τρυφὴν, ὡς ἀντιβαίνοντα εἰς ἄλλα ὑψηλότερα καὶ εὐγενέστερα καθήκοντα. Δὲν πρέπει, λέγει ὁ Κικέρων, νὰ τιμᾶται ἐκ τοῦ οἴκου ὁ κύριος, ἀλλ' ὁ οἶκος ἐκ τοῦ κυρίου (1). Ταῦτα δὲ λέγομεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς σκευῶν, τῶν πρὸς τὰς χρείας καὶ τὴν εὐπρέπειαν ἀναγκαίων. Πρῶτον πρέπει νὰ πορίζηταί τις τὸ ἀναγκαιότατον· ἔπειτα, ἐὰν αἱ περιστάσεις συγχωρῶσι, τὸ ἧττον ἀναγκαῖον· τὸ δὲ μηδόλως ἀναγκαῖον, ἀλλὰ καὶ περιττὸν, νὰ ἀποφεύγῃ πάντοτε. Τὸ πλῆθος περιττῶν καὶ ἀχρήστων πραγμάτων, πρὸς μόνην τρυφὴν καὶ ἡδυπάθειαν καὶ ἀλαζονείαν ἀφορώντων, εἶναι κυρίως ἡ λεγομένη πολυτέλεια, ἣν πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πάντοτε· τὸ μὲν, διότι προσκολλᾷ κατὰ μικρὸν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν σωματικὴν ἡδυπάθειαν, καὶ τὴν μωρὰν ἀγάπην τῶν φθαρτῶν πραγμάτων· τὸ δὲ, διότι ἀποκαθίστησι τὸν ἄνθρωπον παντάπασιν ἀνίκανον εἰς τὴν τῶν ὑψηλοτέρων καθηκόντων αὐτοῦ ἐκτέλεσιν, καὶ εἶναι τῷ ὄντι φθοροποιὸς καὶ πολλῶν ἁμαρτημάτων πηγή. Ὀφείλει μὲν πᾶς τις νὰ πορίζηται πάντα τὰ πρὸς ἀνάπαυσιν ἐπιτήδεια, ἀλλὰ χωρὶς περιττότητος καὶ ἀλαζονείας· ὀφείλει νὰ φροντίζῃ, ὥστε νὰ μὴ ἔχῃ ἔλλειψιν τῶν ἀναγκαίων, ἀλλὰ καὶ ἀφθονίαν τινὰ τούτων· διότι τότε εἶναι πολλῶν καὶ λυπηρῶν αἰσθημάτων καὶ ἀγωνιῶν ἀπηλλαγμένος, διάγει δὲ εὐθυμότερον, διατηρῶν καὶ τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, καὶ ἔχων πλειοτέραν εὐκαιρίαν καὶ δύναμιν εἰς τὸ νὰ συντελῇ εἰς τὸ κοινὸν καλόν. Τὴν τοιαύτην ἀφθονίαν δύναται ἀσφαλῶς νὰ ποριςθῇ α΄) διὰ τῆς φιλοπονίας· β΄) διὰ τῆς φρονίμου τῶν ποριςθέντων οἰκονομίας· γ΄) διὰ τῆς μετριότητος εἰς τὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις,

(1) «Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est.» De offic. 1. 39.

καὶ τοῦ λογικοῦ τῶν ἐπιθυμιῶν περιορισμοῦ. Διὰ τούτων ἀποκτᾷ τὴν εὐπορίαν καὶ ἀφθονίαν, ἥτις καὶ πρὸς τὸ σῶμα καὶ πρὸς τὴν ψυχὴν εἶναι ὠφέλιμος· ἄλλως δὲ ἐκπίπτει εἰς ἔνδειαν καὶ πενίαν.

§. 20. Περὶ τῆς πενίας.

Πενία λέγεται ἡ τῶν πρὸς θεραπείαν τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν ἔλλειψις. Ἱερὸν δὲ καθῆκον εἶναι παντὸς ἀνθρώπου λογικοῦ νὰ προφυλάττηται ἀπ᾽ αὐτῆς, ὡς ἰσχυροῦ πειρασμοῦ εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων, ἵνα ἐπιχειρῶσιν ἔργα ἄδικα καὶ ἀθέμιτα. Ἡ πενία δίδει πολλάκις ἀφορμὴν θλίψεως καὶ ἀγωνίας, ἀφαιρεῖ τὴν ἀγαλλίασιν καὶ εὐφροσύνην ἀπὸ τῆς ψυχῆς, καθυποδουλόνει τὸν ἄνθρωπον εἰς ἄλλους, καὶ οὐ μόνον κατατρώγει ἐσωτερικῶς τὴν ζωήν, ἀλλὰ καὶ μέγα γίνεται κώλυμα εἰς τὴν κρείττονα ἠθικὴν ἡμῶν τελειότητα. Εἰς οὐδένα λοιπὸν συγχωρεῖται νὰ ὑποβάλλῃ ἑαυτὸν ἐξ ἀμελείας εἰς τοιαύτην ἐπικίνδυνον κατάστασιν· μᾶλλον δὲ ἁμαρτάνει μεγάλως, ὅταν διὰ νωθρότητα καὶ ἀμέλειαν, ἢ ἄλλην τινὰ ἀπερισκεψίαν, ἐκπίπτῃ εἰς πενίαν, ἥτις οὐ μόνον εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα ἀθῶα πρόσωπα ἔχει βλαβερωτάτην ἐπιῤῥοήν. Πολλάκις ὅμως ἐνδέχεται καὶ χωρὶς ἰδίας αἰτίας νὰ ἐκπέσῃ τις εἰς πενίαν. Ἀλλὰ τότε ἔχει καθῆκον ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐνδύηται τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ γενναιότητα πρὸς τοὺς ἐκ τῆς πενίας κινδύνους· νὰ τρέπηται προθύμως εἰς ἔργον τίμιον καὶ εὐπρεπές, ἀγωνιζόμενος νὰ πορίζηται ἐξ αὐτοῦ τὰ πρὸς τὴν συντήρησιν τῆς ζωῆς ἀναγκαῖα· νὰ περιορίζῃ τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς ἀνάγκας, αὐτάρκης ὢν καὶ ὀλιγαρκὴς εἰς πάντα, καὶ εἰς τὴν πατρικὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν πεποιθώς· νὰ ἀφορᾷ μᾶλλον εἰς τὸν ἐν οὐρανοῖς πλοῦτον, ἢ εἰς τὸν ἐπίγειον, ἐγκαρτερῶν εἰς τὴν εὐσέβειαν, εἰς τὴν χρηστότητα καὶ φιλοπονίαν· νὰ μὴ ζητήσῃ ποτὲ διὰ χαμερποῦς κολακείας ἢ ἄλλων αἰσχρῶν τεχνασμάτων νὰ λάβῃ, ἢ διὰ τῆς βίας νὰ ἐκθλίψῃ τὴν παρὰ τῶν ἄλλων εὐεργεσίαν. « Ἔστι πορισμὸς μέγας ἡ

εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας· λέγει ὁ θεῖος Ἀπόστολος· οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον· δῆλον,ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα· ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα. Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν,ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμόν, καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν· ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία· ἧς τινες ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς (1) ». Ἐν γένει δὲ εἰς τὸν Χριστιανὸν δύναται καὶ πρέπει νὰ γίνηται ἀρετῆς ὄργανον ἡ πενία, γυμνάζουσα αὐτὸν εἰς τὴν ταπείνωσιν, τὴν ὑπομονήν, τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, τὴν χρηστότητα κ.λ. ἔτι δὲ καὶ προφυλακτικὸν ἀπὸ τῶν κινδύνων, οὓς παρέχει ὁ πλοῦτος, ἡ πολυτέλεια, καὶ ὁ κόρος. Ὁ τὴν πενίαν μετὰ γενναιότητος ὑποφέρων, καὶ μὴ παρεκτρεπόμενος τῆς ἀρετῆς, θησαυρίζει θησαυρὸν ἀσύλητον ἐν οὐρανοῖς, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Κυρίου (2).

§. 21. Περὶ τῆς ἐξωτερικῆς εὐπρεπείας καὶ τοῦ καλοῦ ὀνόματος, ἢ περὶ φιλοτιμίας.

Τὸ νὰ θηρεύῃ τις παρὰ τῶν ἀνθρώπων τιμὴν καὶ σέβας, εἶναι μάταιον· διότι τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες καθῆκον εἶναι νὰ προτιμᾷ καὶ νὰ ζητῇ πρὸ πάντων καὶ ὑπὲρ πάντα τὴν ἀγαθὴν συνείδησιν καὶ τὴν παρὰ τῷ Θεῷ εὐδοκίμησιν εἰς ὅλα τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅμως καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἐν οἷς ζῇ, πρέπει νὰ φέρηται οὕτως, ὥστε καὶ νὰ τὸν σέβωνται καὶ νὰ τὸν τιμῶσιν εὐλόγως· τοῦτο δὲ τὸ σέβας νὰ ἦναι ἐπακολούθημα ἀκατανάγκαστον καὶ ἀπαραβίαστον τῆς πρὸς αὐτοὺς αὐτοῦ διαγωγῆς. Εἰς κατόρθωσιν τούτου ἀπαιτεῖται α') νὰ φυλάττῃ πρὸς πάντας προθύμως καὶ εὐμενῶς, ὅ,τι ἀπαιτεῖ ἡ εἰλικρινὴς φιλαδελφία καὶ ἡ δικαιοσύνη· β') νὰ ἦναι πρὸς πάντας πρόθυμος, ὑπηρετικός, φιλοφρονητικὸς ἄνευ προπετείας ἢ κο-

(1) Α'. Τιμ. ς' 6—11. (2) Μάρκ. ι. 21.

λακείας· γ') νὰ ἀποδίδῃ εἰς ἕκαστον τὴν εἰς τὸν βαθμὸν καὶ τὴν τάξιν αὐτοῦ προσήκουσαν τιμὴν, ἀποφεύγων πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ φέρῃ εἰς ἄλλους ὄνειδος, ἢ βλάβην, ἢ σκάνδαλον· δ') νὰ ὁμολογῇ εὐγνωμόνως πᾶν εὐεργέτημα καὶ πᾶσαν χάριν παρὰ τῶν ἄλλων γενομένην ἢ πραττομένην ἐκ προαιρέσεως ἢ καὶ κατὰ χρέος· ς') ἐν συντόμῳ δὲ, νὰ φυλάττῃ προσεκτικῶς πάντοτε καὶ πρὸς πάντας χωρὶς διακρίσεως τὰ μεγάλα ταῦτα ἀξιώματα τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως· « Ὃ σὺ μισεῖς, ἑτέρῳ μὴ ποιήσῃς»· καὶ «Καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως (1)». Ἐὰν ὁ βίος ἡμῶν στηρίζηται εἰς ταῦτα τὰ ἀξιώματα, οὐδέποτε θέλομεν στερηθῆ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀνθρώπων, ὅσον μᾶς εἶναι ἀναγκαῖον ἵνα προχωρήσωμεν εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἐὰν δέ τις ζητῇ νὰ ἀγαπᾶται παρὰ πάντων, ζητεῖ ἀδύνατα, καὶ οὐδέποτε, ὅσον ἂν ἀγωνισθῇ, θέλει ἐπιτύχει τούτου· ὅσῳ δὲ ὀλιγώτερον μὲν ζητεῖ τὴν τιμὴν, περισσότερον δὲ πράττει τὰ τιμῆς ἄξια, τοσούτῳ μᾶλλον ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας αὐτοῦ ἡ τιμή. Εἶναι δὲ τιμὴ ἡ περὶ τοῦ ἤθους καὶ τῶν χαρισμάτων καὶ τῆς ἱκανότητος ἡμῶν εὐμενὴς ἄλλων κρίσις, ἥτις, ἐὰν μὲν φανερόνηται διὰ πράξεων, λέγεται αὐτὸ τοῦτο τιμή· ἐὰν δὲ διὰ λόγων, ἔπαινος. Ἐὰν δὲ ἐν γένει ὑπάρχῃ παρὰ τοῖς πλείστοις, ἐν οἷς ζῶμεν, ἀγαθὴ δόξα περὶ ἡμῶν, αὕτη λέγεται ἀγαθὴ ὑπόληψις, καὶ καλὸν ὄνομα, περὶ οὗ παραγγέλλει ὁ Σειράχ· « Φρόντισον περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γάρ σοι διαμένει, ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσίου (2) »· ὁ δὲ Σολομών· « Αἱρετώτερον ὄνομα καλὸν, ἢ πλοῦτος πολύς (3) »· καὶ ἀλλαχοῦ· « Φήμη ἀγαθὴ πιαίνει ὀςᾶ (4) ». Δὲν εἶναι ἐξ ἅπαντος μικρόν τι ἢ ἀδιάφορον τὸ, τίνα ὑπόληψιν ἔχουσι περὶ ἡμῶν οἱ ἄνθρωποι· ἐπειδὴ ἐξ αὐτῆς ἤρτηται ἡ πρόοδος ἡμῶν εἰς τὸν κόσμον, ἡ εἰς τοὺς ἄλλους ἐπιῤῥοὴ καὶ ἡ ἐνέργεια ἡ-

(1) Λουκ. ς'. 31. (2) Σειρ. μά. 12. (3) Παροιμ. κβ'. 1.
(4) Παροιμ. ιέ. 30.

μῶν ἐν γένει· ἀλλ' ὅμως τὸ περὶ τούτου καθῆκον εἶναι μόνον ἀποφατικόν, ἤτοι ὀφείλομεν νὰ φροντίσωμεν, ὥστε α΄) νὰ μὴ πράξωμεν τίποτε, δυνατὸν νὰ ἐλαττώσῃ κατά τινα τρόπον ἢ νὰ ἀμαυρώσῃ τὴν περὶ ἡμῶν ἀγαθὴν ὑπόληψιν τῶν ἀνθρώπων· β΄) νὰ φυλάττωμεν φρονίμως τὸ καλὸν ὄνομα, προστατεύοντες αὐτὸ ἐντίμως κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς. Οὐδεὶς μὲν ὀφείλει νὰ ἀδιαφορῇ, ὅταν ἀδίκως ἀφαιρῆται ὑπό τινος τὸ καλὸν αὐτοῦ ὄνομα, ἀλλ' ὅμως καὶ τὸ νὰ ὑπεραπολογῆται κατὰ πᾶσαν μωρὰν καὶ ἐκ φθόνου γινομένην προσβολήν, οὔτε φρόνιμον εἶναι, οὔτε καλόν, ἄρα οὔτε καθῆκον. Προτιμότερον δὲ εἶναι νὰ δεικνύῃ ἀδιαφορίαν, ἢ καὶ νὰ καταφρονῇ τὰς ἀδίκους προσβολάς, ὡς εἰ μὴ ὑπῆρχον· διότι πολλάκις ἀνασκευάζονται κάλλιστα διὰ τῆς πρὸς αὐτὰς σιωπῆς, ἐάν τις μόνον διαμένῃ εἰς τὴν μέχρι τοῦδε χρηστότητα, ἢ διορθόνηται ἡσύχως, ἐὰν εὑρίσκῃ τὰς προσβολὰς ὄχι παντάπασιν ἀλόγους. Ἡ δὲ θετικὴ προστάτευσις, ἐὰν μὴ γίνηται μάλιστα φρονίμως καὶ μετὰ διακρίσεως, φέρει πολλάκις τὸ ἐναντίον τοῦ, ὃ προτίθεταί τις, ἀποτελέσματος. Μόνον εἴς τινας περιστάσεις, οἷον, ὅταν ψευδῶς ἐνοχοποιῆται εἰς πράγματα κωλύοντα τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ· καὶ εἴς τινα πρόσωπα, οἷον ὅσων ἡ ἐνέργεια καὶ τὸ ἐπάγγελμα ἤρτηται μάλιστα ἐκ τῆς περὶ αὐτῶν ἀγαθῆς ὑπολήψεως, εἶναι καθῆκον νὰ προστατεύῃ τις τὸ καλὸν αὐτοῦ ὄνομα, ἀδίκως διαβληθέν. Εἰς δὲ τὴν τοιαύτην προστασίαν πρέπει νὰ διαλάμπῃ ἡ δικαιοσύνη, ἡ φιλαλήθεια, ἡ λογικὴ διάκρισις, καὶ οὐδέποτε πάθος ἄγριον· ὥστε νὰ ἦναι ἀποκρουστικὴ μόνον τῆς ἀδίκου διαβολῆς, φειστικὴ δὲ τῆς ἀλλοτρίας τιμῆς· ἐπειδή, ὅταν τις μετὰ πολλῆς θερμότητος καὶ ζήλου ἀδιακρίτου ἀντιλαμβάνηται τοῦ ἀγαθοῦ ὀνόματος, προδίδει μᾶλλον δι' αὐτοῦ τὴν ἰδίαν γυμνότητα, καὶ σκιαμαχῶν τοσοῦτον ἐναγωνίως, ἀμαυροῦται αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ.

§. 22. Τί ἀντίκειται εἰς τὴν λογικὴν φιλοτιμίαν.

Τῆς φιλοτιμίας ἀντίθετον εἶναι ἡ φιλοδοξία, βιαία τις οὖσα

ἀπαίτησις τιμῆς καὶ διακρίσεως παρὰ τῶν ἄλλων. Θέλει καὶ ζητεῖ ὁ φιλόδοξος νὰ διακρίνηται πανταχοῦ. Ὅταν δὲ ἀποτυγχάνῃ τούτου, δυσμένεια ἐκκαίεται παράυτα ἐντὸς ἑαυτοῦ, καὶ ἐκδηλοῦται διὰ καταφρονήσεως καὶ μίσους τῶν μὴ ἱκανῶς αὐτὸν κατὰ τὴν ἀξίωσιν καὶ τὴν φαντασίαν αὐτοῦ τιμώντων, καὶ τῶν μᾶλλον ἢ καὶ ἴσον αὐτῷ τιμωμένων. Ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς παρέστησεν ἀκριβῶς τοὺς τοιούτους ὑπὸ τὴν ἑξῆς εἰκόνα· « Φιλοῦσί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, Ῥαββί, Ῥαββί (1) »! Δεικνύει δὲ τὴν ἑαυτοῦ δυσαρέσκειαν ὁ φιλόδοξος οὐχ ἧττον τοῖς μετ᾽ αὐτοῦ συντιμωμένοις, ἢ τοῖς μὴ τιμῶσιν αὐτόν. Ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ καὶ δύναμις ἢ ἐξουσία εἰς τὴν φιλοδοξίαν, καὶ ἀποκαταστῇ πάθος σφοδρόν, ἐπιφέρει πάμπολλα κακά· οἷον α´) ψεῦδος καὶ κολακείαν· β´) συκοφαντίαν, ἐλάττωσιν καὶ κατάθλιψιν τῶν ἄλλων· γ´) κακὴν δεξίωσιν, καὶ κατάχρησιν τῶν προσώπων· δ´) ἀλαζονείαν, καὶ αἰσχρὰν ἑαυτοῦ ἀμέλειαν ἐκ κολακείας κατὰ τὰς περιστάσεις. Πᾶσαν δὲ θυσίαν εἶναι πρόθυμος ὁ φιλόδοξος νὰ προσφέρῃ εἰς τὸ εἴδωλον αὐτοῦ, μηδαμῶς εἰς τὸ ὄντως δίκαιον ἀφορῶν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, ἀλλ᾽ εἰς μόνον τὸ εὐάρεστον τῷ, παρ᾽ οὗ ἐπιθυμεῖ ἐξαιρέτως νὰ τιμᾶται, ἢ νὰ ἀπολαύῃ ἀγαθὴν ὑπόληψιν, τὰ πάντα γινόμενος, ἵνα κερδήσῃ ἄλλους εἰς τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ. Ἐὰν δέ ποτε μὴ τελεσθῇ εἰς αὐτὸν ὁ τῆς τιμῆς καὶ ὑπολήψεως ἀπαιτούμενος φόρος, ὃν προσεδόκα διὰ τῆς κολακείας, εὐθὺς μεταβάλλει τὴν ὑποκρινομένην φιλίαν εἰς ἐκδίκησιν καὶ μανίαν, καὶ ἀναλαμβάνει ὄψιν σοβαράν. Συκοφαντία, κατάθλιψις, καὶ κακὴ μεταχείρησις εἶναι συνήθως τὰ προσφιλῆ ὅπλα, δι᾽ ὧν προφασίζεται, ὅτι ὀφείλει νὰ προστατεύσῃ ἑαυτὸν ἐναντίον τῶν καταφρονητῶν αὐτοῦ· βδελυρὸν τῷ ὄντι ἦθος καὶ ἀποτρόπαιον!

(1) Ματθ. κγ´. 6.

§. 23. Περὶ τῶν εἰς τὸ πνεῦμα ἀναφερομένων καθηκόντων.

Καὶ τὸ λογικὸν καὶ ἡ θεία Γραφὴ ὁμοφώνως κηρύττουσιν, ὅτι τὸ εὐγενέστερον μέρος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἶναι τὸ πνεῦμα· τοῦτο εἶναι τὸ ἐν αὐτῇ ἄφθαρτον καὶ ἀθάνατον, τὸ ἀπείρου ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως ἱκανὸν, εἶναι τὸ κυρίως ἀφομοίωμα καὶ ἡ εἰκὼν ἡ ζῶσα τοῦ ἀοράτου καὶ αἰωνίου Θεοῦ· διὰ τοῦτο ἄρα καὶ ὑψηλοτέρας φροντίδος καὶ ἐπιμελείας ἄξιον. Ἔτι δὲ διδάσκουσι, α΄) ὅτι ἡ περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ πνεύματος φροντὶς κατορθοῖ πολὺ περισσότερον, ἢ ὅσον ἄλλη τις· β΄) ὅτι ἡ τοῦ πνεύματος θεραπεία ἐξήρτηται μάλιστα ἐκ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθέρας προαιρέσεως· γ΄) ὅτι αὕτη πολὺ ὀλιγώτερον παντὸς ἄλλου ἐπιχειρήματος δύναται ὑπὸ τῶν ἔξωθεν πραγμάτων νὰ κωλυθῇ, ἢ νὰ ματαιωθῇ· καὶ δ΄) τελευταῖον, ὅ,τι πράττει τις ὑπὲρ τοῦ πνεύματος, εἴτε αγαθὸν, εἴτε κακὸν, πράττεται πάντοτε πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Ὅθεν ἔλεγε καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν· « Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ (1) » ; Αὕτη δὲ ἡ μόρφωσις τοῦ πνεύματος πρέπει νὰ ἦναι τελεία, κατ᾿ ἀμφοτέρας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις ἐνεργουμένη, λέγω δηλαδὴ, καὶ κατὰ τὸν νοῦν καὶ κατὰ τὴν θέλησιν· διότι ἡ καθ᾿ ἓν μόνον γινομένη, εἶναι ἀτελὴς καὶ ἄχρηστος. Καὶ ἡ μὲν τοῦ νοὸς μόρφωσις καλεῖται θεωρητική· πρακτικὴ δὲ, ἡ τῆς θελήσεως· καὶ προηγεῖται μὲν ἐκείνη, ἀλλὰ καὶ αὕτη δὲν πρέπει παντάπασι νὰ ἐλλείπῃ, οὐδὲ νὰ ἀμελῆται.

§. 24. Καθῆκον τῆς θεωρητικῆς μορφώσεως τοῦ πνεύματος.

Τὸ καθῆκον τοῦτο ἀποφατικῶς μὲν λέγεται οὕτως· Ἀπόφευγε πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ φθείρῃ, ἢ νὰ ἀμβλύνῃ τὸν νοῦν,

(1) Ματθ. ιϛ΄. 26.

ἢ νὰ καταστρέψῃ τὴν ὀρθὴν αὐτοῦ χρῆσιν· καταφατικῶς δὲ, οὕτω· Μεταχειρίζου ἐπιμελῶς πᾶν, ὅ,τι παρέχει τὸ λογικὸν, ἡ πεῖρα, καὶ ἡ ἁγία Γραφὴ, ἵνα μορφόνῃς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸν νοῦν, διορθῶν καὶ πλατύνων τὰς ἰδέας αὐτοῦ, καὶ φέρων εἰς τὴν ἐνδεχομένην τελειότητα. Ἐπειδὴ, καθὼς ἐκ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων προέρχεται θερμότης καὶ ζωὴ, καὶ χωρὶς τῆς τούτων ἐπιῤῥοῆς ἤθελεν εἶσθαι ἅπασα ἡ ὀργανικὴ φύσις νεκρὰ καὶ ἄγονος, οὕτω καὶ ὁ ἀνθρώπινος βίος χωρὶς τῆς θεωρητικῆς μορφώσεως τοῦ νοός. Ἡ διάνοια πρέπει νὰ φωτίζῃ καὶ νὰ ζωογονῇ τὸ πᾶν· ὅπου δὲ ἡ τοιαύτη ζωογόνησις λείπῃ, ἐκεῖ καὶ πᾶσα κίνησις ἐκλείπει· ὅπου ἡ διάνοια εἶναι ἠπατημένη καὶ ἐσκοτισμένη, ἐκεῖ καὶ οὐδὲν ἄλλο ἕπεται, εἰ μὴ ἀφροσύνη καὶ ἀταξία· καθὼς ἐξ ἐναντίας, ὅσῳ ἀληθέστεραι, γενικώτεραι, καὶ τελειότεραί εἰσιν αἱ ἰδέαι, τοσούτῳ καὶ τὸ ἦθος καὶ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου γίνεται τακτικώτερός τε καὶ κατορθοτικώτερος, καὶ ἐναρετώτερος. Ἐκ τούτου ἄρα καταφαίνεται τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἐμβρίθεια τοῦ καθήκοντος τῆς ἐπιμελοῦς μορφώσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ νοός· ἀλλ' εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ὀφείλει νὰ φυλάττῃ τάξιν τινὰ, ἵνα ἐπιτυγχάνῃ τοῦ σκοποῦ ἀσφαλέστερον. Δὲν πρέπει νὰ ἀναλαμβάνῃ τὸ παρατυχὸν, χωρίς τινος ἐκλογῆς, πρὸς τὴν μόρφωσιν τοῦ νοός του· ἀλλ' ἐν ᾧ σπουδάζει νὰ ἀποκτήσῃ τινὰ γνῶσιν, πρέπει πρότερον νὰ ἐρωτᾷ καὶ πρὸς τί τὸν ὠφελεῖ ἡ τοιαύτη γνῶσις. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ ζητῇ νὰ μανθάνῃ, διὰ νὰ ἦναι ἁπλῶς πολυΐστωρ. Ὅθεν ἔστω εἰς αὐτὸν τηρητέα ἡ ἐφεξῆς τάξις. Μανθανέτω πρῶτον τὸ ἀναγκαιότατον καὶ ἄξιον μάλιστα νὰ γινώσκηται· μετὰ δὲ τοῦτο, τὸ ὠφέλιμον, ὡς ἧττον ἀναγκαῖον. Μανθανέτω δὲ καὶ τὸ εἰς ἀπόκτησιν τοῦ ἀναγκαιοτάτου συντελεστικὸν, ἢ καὶ κωλυτικόν. Ἀλλ', ἵνα κρίνῃ τις ὀρθῶς, τί εἰς ἕκαστον εἶναι ἀναγκαῖον νὰ μάθῃ, πρέπει νὰ παρατηρῇ πρῶτον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ πρόσωπον καὶ τὴν αὐτοῦ δύναμιν· ἔπειτα, τὰς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ περιστάσεις καὶ σχέσεις, καὶ τελευταῖον, τὸ τῆς γνώσεως

ἀντικείμενον καὶ τὴν αὐτοῦ ἰδιότητα. Εἶναι δηλαδὴ πράγματα, τῶν ὁποίων ἡ γνῶσις ὑπάρχει εἰς πάντα ἄνθρωπον ἀναγκαιοτάτη· ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ πολλὰ ἄλλα, ἅτινα εἴς τινα μόνον πρόσωπα δύνανται νὰ ἦναι ἀναγκαῖα ἢ ὠφέλιμα νὰ γινώσκωνται· ὅθεν εἰς αὐτὸ ἀποβλέπων τις, δύναται νὰ κάμνῃ ὀρθὴν ἐκλογήν. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰσέρχεται εἰς τὸν κόσμον, δυνάμει μὲν, γνωστικὸν, πράγματι δὲ καὶ ἐνεργείᾳ, πάσης γνώσεως ἄμοιρον· ἡ δὲ χρεία καὶ ἡ ὁρμὴ τοῦ γινώσκειν ἐγείρεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, καὶ οὕτω κατὰ μικρὸν καὶ τυχαίως πολλάκις, κατὰ τὰς ἰδίας ἑκάστου περιστάσεις, πορίζεται ἰδέας, πλατύνει, καὶ τελειοποιεῖ αὐτάς. Ἀλλ' ὅμως, ἐν ᾧ πορίζεται ἀληθεῖς τῶν πραγμάτων ἰδέας, παρεισδύουσιν εἰς αὐτὸ καὶ πολλαὶ ψευδεῖς, πολλαὶ ἀπάται καὶ προλήψεις, πολλὴν ἔχουσαι τὴν ἐπιῤῥοὴν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πρακτικὸν βίον, ἐὰν μὴ μετὰ προνοίας καὶ ἐπιμελείας ὁδηγῆται. Ταῦτα δὲ πάντα τί ἄλλο εἶναι, εἰ μὴ νεῦμα τῆς φύσεως, μᾶλλον δὲ τοῦ δημιουργοῦ πρὸς τὸ καθῆκον, ὃ ἔχει ἕκαστος νὰ ἐνασχολῆται ἐπιμελῶς, καὶ νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς διανοητικῆς μορφώσεως τοῦ νοός του; Τὸ νεῦμα τοῦτο παρετηρήθη καὶ κατενοήθη ἀνέκαθεν ὑπὸ πάντων, καὶ ἐξαιρέτως ὑπό τινων μάλιστα ἀνθρώπων, καὶ ἐκ τούτου παρὰ πᾶσι τοῖς καὶ ὁπωσοῦν πεπολιτευμένοις τῶν ἐθνῶν συνεστήθησαν διάφορα καταστήματα πρὸς τὴν τοιαύτην διανοητικὴν μόρφωσιν. Ἀλλ' ὅμως εἰς τὸν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου φωτισμὸν ὑπερέχει πάντων τὸ ὑπὸ τοῦ παναγάθου Θεοῦ δι' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας οἰκονομηθὲν διδασκαλεῖον τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Τούτου γὰρ τὸ τελικὸν αἴτιον εἶναι ἡ τῶν ὀρθῶν ἰδεῶν τε καὶ γνώσεων, καὶ ἐξαιρέτως τῶν πρὸς τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν ἀναφερομένων, διάδοσις καὶ στερέωσις, διὰ δὲ τῶν γνώσεων τούτων ἡ ἐν ταῖς πράξεσι τάξις καὶ δικαιοσύνη· ἐπειδὴ, καθὼς εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον ἦτον ἀνάγκη νὰ γένῃ πρῶτον τὸ φῶς, ἵνα παραχθῇ ἔπειτα ἡ ζωὴ καὶ ἡ κίνησις, οὕτω καὶ εἰς τὸν ἠθικὸν, ἀνάγκη νὰ προηγῆται ἡ γνῶ-

σις, ἥτις εἶναι τὸ φῶς τοῦ νοός, διὰ νὰ ἕπηται κατόπιν ἡ τῶν πράξεων εὐθύτης καὶ δικαιοσύνη. Πρῶτον πρέπει νὰ μανθάνῃ τις, τί ὀφείλει νὰ πράττῃ, καὶ νὰ πείθηται ἐκ λόγων ἀποχρώντων, ὅτι ὀφείλει οὕτως καὶ ὄχι ἄλλως νὰ πράττῃ· ἔπειτα, νὰ κινηθῇ εἰς τὸ νὰ πράξῃ αὐτὸ τὸ ὀφειλόμενον, ὅπως ὀφείλει νὰ τὸ πράξῃ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἤρξατο τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπολυτρώσεως ἀπὸ τῆς διδασκαλίας, καὶ αὐτὸς κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας μέχρι τῆς Ἱερουσαλὴμ, κατὰ πάσας τὰς πόλεις καὶ κώμας, καὶ εἰς τοὺς ἁγίους αὐτοῦ μαθητὰς παραγγείλας, ἵνα πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα κηρύξωσι τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει, προστιθεὶς καὶ τοῦτο τὸ ἀξιοσημείωτον· « Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς, σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας, κατακριθήσεται (1) ». Ὅστις ἑκουσίως μένει εἰς τὸ σκότος, ἐν ᾧ ἡ πάροδος πρὸς τὸ φῶς ἵσταται ἀνεῳγμένη εἰς αὐτὸν, εἶναι ἀδόκιμος καὶ κατακεκριμένος. « Αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος, ἢ τὸ φῶς· ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα (2) ». Ἐξ ἁπάντων τούτων ἀποδεικνύεται ἀναντίῤῥητον τὸ καθῆκον τοῦ διηνεκῶς ἀγωνίζεσθαι πρὸς τὴν διανοητικὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος.

§. 25. Τίνα τὰ ἀπαιτούμενα εἰς τὴν μόρφωσιν ταύτην.

Ἡ τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσις καὶ θεωρία μορφόνει καὶ τελειοποιεῖ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν· πρὸς δὲ τὴν ἐπίγνωσιν ταύτην ἀπαιτεῖται πρῶτον μὲν φιλομάθεια ζωηρὰ, σταθερὰ, καὶ ἀκάματος· ἐπειδὴ τῆς ἀληθείας ὁ κύκλος εἶναι τοσοῦτον μέγας, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ φθάσῃ τόσον ταχέως εἰς τὸ τέρμα αὐτῆς· ἔπειτα δὲ καὶ κωλύματα οὐκ ὀλίγα, ὧν οὐκ ἐλάχιστά εἰσιν αἱ προλήψεις, ἀποκλείουσι τὴν πάροδον

(1) Μαρκ. ις'. 16. (2) Ἰωάν. γ'. 19.

εἰς τὴν ἀλήθειαν· διὰ τοῦτο ἐξ ἀνάγκης ἀπαιτεῖται ἡ σταθερότης καὶ τὸ ἀκάματον τῆς φιλομαθείας. Μετὰ δὲ τοῦτο καὶ ἀγάπη τῆς ἀληθείας εἰλικρινὴς καὶ ἀνυπόκριτος, μὴ ἐκ ψευδοῦς ἐπιφανείας, ἢ ἐκ σαρκικοῦ συμφέροντος ἐκτυφλουμένη ἢ παραφερομένη. Τελευταῖον δὲ καὶ προσοχὴ καὶ διάκρισις τῶν ἐχόντων ἐσωτερικὴν καὶ μόνιμον ἀξίαν, ἀπὸ τῶν πρὸς καιρὸν μόνον καὶ πρός τινας σχέσεις χρησίμων. Τὰ δὲ μέσα τῆς διανοητικῆς μορφώσεώς εἰσι ταῦτα· ά) ἡ ἐξ ἀποκαλύψεως θετικὴ διδασκαλία· β́) τὸ λογικὸν, καθὼς διαδίδοται· γ́) τὰ συγγράμματα καὶ αἱ διὰ ζώσης φωνῆς διδασκαλίαι τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων σοφῶν καὶ ἐναρέτων ἀνθρώπων· δ́) ἡ ἰδία καὶ ἡ τῶν ἄλλων πεῖρα. Πάντα ταῦτα συντελοῦσι νῦν μὲν εἰς ἀνάπτυξιν, νῦν δὲ εἰς διόρθωσιν, καὶ ἄλλοτε εἰς πλουτισμὸν τοῦ νοὸς ἡμῶν· διὰ τοῦτο καὶ ὀφείλει πᾶς τις νὰ ὠφελῆται ἐκ πάντων τούτων ἐπιμελῶς. Τὰ δὲ πράγματα, εἰς τὰ ὁποῖα μάλιστα πρέπει νὰ φωτίζηται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἵνα πράττῃ ὀρθῶς, εἰσὶ ά) ἡ γνῶσις καὶ διάκρισις τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ, καὶ τοῦ δικαίου ἀπὸ τοῦ ἀδίκου ἐν γένει· β́) ἡ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως καὶ ἐλευθερίας τῆς θελήσεως· γ́) ἡ τῶν καθολικῶν ἀξιωμάτων τῆς ἠθικῆς· δ́) ἡ τῆς ἀθανασίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς· έ) ἡ τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀγωνίζηται· ϛ́) ἡ τοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ πάντων τῶν ὄντων, καὶ προνοητοῦ, καὶ νομοθέτου, καὶ μισθαποδότου. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις ἕπεται ἡ γνῶσις καὶ πασῶν τῶν περαιτέρω ἀληθειῶν τῆς θρησκείας, ἥτις ἔχει πολλὴν τὴν ἰσχὺν πρὸς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἤθους· καὶ ὅσῳ πλειοτέραν δύναμιν καὶ εὐκαιρίαν ἔχει τις εἰς τὸ νὰ φωτίσῃ τὸν νοῦν αὐτοῦ ἐξ αὐτῶν, τοσούτῳ καὶ εἰς μεγαλητέραν εὐθύνην ὑπόκειται, ἐὰν μὴ προσκτᾶται τὴν γνῶσιν ταύτην. Τὰ δὲ κυριώτερα τῶν κωλυμάτων, ὅσα πρὸς τοῦτο ἀπαντῶνται συνήθως, εἰσὶ τὰ ἀκόλουθα. Ἐκτὸς τῆς νωθρότητος καὶ ἀμελείας, εἶναι καὶ ἡ ἀπερισκεψία, ἡ ἐπίσπευσις εἰς τὴν θεωρίαν καὶ κρίσιν τῶν πραγμάτων, ὁ

περισπασμὸς καὶ ἡ ἀστάθεια τοῦ πνεύματος, τὸ φιλόκαινον, ἢ καὶ ἡ τυφλὴ εἰς τὰ ἀρχαῖα προσκόλλησις, ἡ ταραχὴ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν παθήσεων, ἡ μεγάλη προτίμησις τῶν ἁπλῶς σωματικῶν συμφερόντων, καὶ ἡ συναναστροφὴ μετὰ ψυχρῶν, ἀδιαφόρων, καὶ ἀμερίμνων ἀνθρώπων. Πάντα ταῦτα γίνονται κωλύματα εἰς τὴν διανοητικὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος, καὶ ἔχει διὰ τοῦτο καθῆκον ἕκαστος νὰ ἀφαιρῇ ἢ νὰ ὑπερνικᾷ ταῦτα, ἐφ' ὅσον ἤρτηται ἐκ τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ.

§. 26. Περὶ τῆς κατὰ τὸ πρακτικὸν, ἤτοι τὴν θέλησιν μορφώσεως τοῦ πνεύματος.

Η μόρφωσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ νοὸς εἶναι ἀναγκαία πρὸς τὴν τῆς θελήσεως ὁδηγίαν· τοῦτ' ἔστι, διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ποριζώμεθα πολλὰς καὶ διαφόρους γνώσεις, διότι πολλὰ καὶ διάφορα ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν. Ἤθελε δὲ εἶσθαι τὸ τοῦ πνεύματος πρακτικὸν, ἤτοι ἡ θέλησις παντάπασι τυφλὴ καὶ τυχαία, ἂν μὴ ὑπῆρχε τὸ γνωστικὸν, ὅπερ ἀναπτυχθὲν καὶ μορφωθὲν, γίνεται φῶς τῆς ζωῆς· ἀμφότερα ταῦτα χρήζουσιν ἀλλήλων, καὶ εἰς ἄλληλα ἀναφέρονται, καθὼς οἱ ἀντίθετοι πόλοι τοῦ μαγνήτου. Δὲν πείθεται ὅμως, ὡς ἔδει, πάντοτε τὸ πρακτικὸν εἰς τὸ γνωστικὸν, ἤτοι ἡ θέλησις εἰς τὸν νοῦν, ἀλλὰ συμβαίνει, ὅπερ λέγει ὁ μακάριος Παῦλος, ὅτι ὁ ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν νόμος, ἀντιστρατευόμενος τῷ νόμῳ τοῦ νοὸς, αἰχμαλωτίζει ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ πράττωμεν, οὐχὶ ὅσα γινώσκομεν ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἀλλ' ὅσα ὡς κακὰ γινώσκοντες ἀποδοκιμάζομεν. « Οὐ γὰρ ὃ θέλω, ποιῶ ἀγαθὸν, ἀλλ' ὃ οὐ θέλω κακὸν, τοῦτο πράσσω (1) »· ἐπειδὴ, καθὼς ἀπὸ τοῦ νοὸς, οὕτω καὶ ἀπὸ τῶν ὀρέξεων καὶ παθήσεων τῆς σαρκὸς ἤρτηται ἡ ἡμετέρα θέλησις· καὶ αὗται ἰσχύουσι μᾶλλον ἐπ' αὐτὴν, ἢ τὸ λαμπρὸν φῶς τῆς γνώσεως· ὅθεν εἶναι ὠφελιμώτατον νὰ γνωρίζωμεν τὴν φύσιν αὐτῶν.

(1) Ῥωμ. ζ'. 19.

§. 27. Περὶ τῆς ἰσχύος τῶν σαρκικῶν ὁρμῶν καὶ παθήσεων ἐπὶ τὴν θέλησιν.

Διττῶς παριστάνονται εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἤγουν τὰ μέν, διὰ τῶν αἰσθήσεων, τὰ δέ, διὰ τῆς φαντασίας· καὶ ταῦτα ἢ εἰς τὸ πνεῦμα ἀναφέρονται, καὶ παρέχουσι τὸ συμφέρον εἰς αὐτό, ἢ εἰς τὸ σῶμα, καὶ ἐγείρουσιν ἡδονὴν ἢ λύπην εἰς αὐτό. Ἐν πάσῃ δὲ παραστάσει τῶν ἀντικειμένων ἀνακινοῦνται αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ καὶ ὀρέξεις, ἑλκύουσαι εἰς αὐτά, ἢ ἀπωθοῦσαι ἀπ᾿ αὐτῶν τὸ πνεῦμα. Καὶ αἱ τοιαῦται πρῶται κινήσεις εἰσὶ πάντοτε ἡνωμέναι μετά τινων αἰσθημάτων ἡδέων ἢ ἀλγεινῶν· καὶ ἡ μὲν μετ᾿ αἰσθήματος ἡδέος ἡνωμένη κίνησις τῆς ψυχῆς λέγεται κλίσις· ἡ δὲ μετ᾿ ἀλγεινοῦ, ἀποστροφή. Καὶ μέχρι μὲν τούτου συμβαίνουσιν αὗται εἰς τὴν ψυχὴν αὐτομάτως· ἐκ δὲ τούτου ἄρχεται κατὰ πρῶτον ἡ ἐλευθέρα ἐνέργεια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ ἐπιστήνει τὸν νοῦν εἰς τὴν ἐγγενομένην κλίσιν ἢ ἀποστροφήν, καὶ κρίνει σπουδαίως, ἐὰν κατὰ τοὺς γνωστοὺς εἰς αὐτὸν κανόνας ἢ ἀξιώματα ἡ τοιαύτη κλίσις ἢ ἀποστροφὴ ὑπάρχῃ θεμιτὴ καὶ δόκιμος, ἢ ἀδόκιμος καὶ ἀπόβλητος· ἢ ἐξ ἐναντίας, δὲν ἐπιστήνει παντάπασι τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὸ θεμιτὸν ἢ ἀθέμιτον, εἰς τὸ εὔλογον ἢ παράλογον τῆς τοιαύτης ὁρμῆς, ἀλλὰ τὴν ἀφίνει ἐλευθέραν νὰ ἀκολουθῇ τὸν δρόμον αὐτῆς, καὶ οὕτως ἀθετεῖ τὸ καθῆκον, τὸ ὁποῖον ἐτάχθη ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ νὰ ἐκτελῇ. Ὅθεν, ἐὰν ἐκ τῆς τοιαύτης ὁρμῆς πραχθῇ τι ἁμάρτημα, μὴ ἐγκρινόμενον ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, τὸ πνεῦμα γίνεται ἔνοχον· διότι δὲν ἔπραξε τὸ ἑαυτοῦ καθῆκον. Κἂν δὲ μὴ πραχθῇ ἁμάρτημα, τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι παντάπασιν ἀθῷον· διότι δὲν προσέσχε, δὲν ἐσκέφθη, οὐδ᾿ ἔκρινεν, ὅπως ὤφειλε. Καὶ ἡ πεῖρα τρανώτατα διδάσκει, ὅτι, ὅταν τυφλῶς καὶ ἀπερισκέπτως ἀκολουθῇ τις τὰς ὁρμὰς αὐτοῦ, δὲν ἀποβαίνει πάντοτε καλῶς, κἂν ἀπέβη ἐνίοτε, ἀπέβη κατὰ συγκυρίαν, καὶ

ἐπίσης ἦτον ἐνδεχόμενον νὰ ἀποβῇ κακῶς· ἐπειδὴ αἱ κλίσεις καὶ ὁρμαὶ δὲν στοχάζονται τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἡδέος καὶ εὐαρέστου. Ἐκ τούτου αἱ πολλαὶ καὶ πυκναὶ παραινέσεις ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ περὶ νηφαλιότητος, προσοχῆς, ἐπαγρυπνήσεως κτλ. Ἔχει δὲ πρὸς τοῦτο τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἔνθεν μὲν, τὴν δύναμιν τοῦ προσέχειν καὶ σκέπτεσθαι καὶ κρίνειν· ἐκεῖθεν δὲ, τὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου διδασκαλίαν, ὥστε προσέχον εἰς πάσας τὰς ὁρμὰς καὶ τὰς κλίσεις ἢ ἀποστροφὰς, νὰ κρίνῃ καὶ νὰ διακρίνῃ πάσας τὰς ἀγαθὰς ἢ μὴ τοιαύτας· καὶ εἰς μὲν τῶν πρώτων τὴν ἀπαίτησιν νὰ συγκατατίθηται, εἰς δὲ τὴν τῶν δευτέρων νὰ ἀνανεύῃ ἀνθιστάμενον. Εἰς τοῦτο μάλιστα πρέπει νὰ δεικνύῃ τὸ πνεῦμα τὴν ἑαυτοῦ ἰσχὺν καὶ τὴν ἐνέργειαν, εἰς τὸ μηδὲν συγχωρεῖν μηδὲ χαρίζεσθαί τι εἰς τὰς ὁρμὰς, ἐναντιούμενον εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν, καὶ εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἱερὰν καὶ ἀναλλοίωτον αὐτοῦ σχέσιν. Δὲν λέγεται ἐνταῦθα, ὅτι πρέπει νὰ ἦναί τις ἀπαθὴς ἢ ἀναίσθητος, ἢ νὰ ἐκριζώσῃ παντελῶς τὰς σαρκικὰς αὐτοῦ ὁρμὰς καὶ κλίσεις, ἀλλὰ μόνον, ὅτι πρέπει νὰ μετριάζῃ ταύτας συνετῶς, νὰ περιστέλλῃ καὶ νὰ διευθύνῃ πρὸς τὸν ὑψηλὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπότητος· πάσης γὰρ ἀναπτύξεώς τε καὶ μορφώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρόκειται σκοπὸς ἡ, ὅσον ἔνεστι, τελεία αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσις· διὰ μὲν γὰρ τῆς θεωρητικῆς μορφώσεως ἀφομοιοῦται πρὸς αὐτὸν κατὰ τὴν ὀρθὴν καὶ τελείαν γνῶσιν· διὰ δὲ τῆς πρακτικῆς, κατὰ τὴν αἵρεσιν καὶ κατόρθωσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἑπομένως, ὅ,τι πράττει τις πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τοῦ πνεύματος, τὸ πράττει πρὸς τὸν ὕψιστον αὐτοῦ προορισμὸν, ἐν ᾧ πάντα τὰ ἄλλα δύνανται πλαγίως μόνον νὰ ἀναφέρωνται εἰς αὐτόν. Τοῦτο εἶναι, καὶ πρέπει νὰ ἦναι ἰσχυρότατον ἐλατήριον τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ νὰ ἀγωνίζηται ἀκαταπαύστως πρὸς τὴν τοῦ πνεύματος τελείαν μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα.

§. 28. Καθὼς πρὸς τὸν Θεὸν ἔχομεν οἰκειοτάτην σχέσιν, διότι εἶναι ὁ κοινὸς πάντων ἡμῶν πατὴρ, οὕτως ἔχομεν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες, ὡς τέκνα Θεοῦ, εἰσὶ καὶ ἀδελφοὶ ἀλλήλων. Διὰ τοῦτο ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, διδάσκων, ὅτι ἡ πρώτη καὶ μεγίστη ἐντολὴ τοῦ νόμου εἶναι ἡ ἐντελλομένη τὴν τελείαν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν, ἀποφαίνεται, ὅτι ἡ δευτέρα ἐντολὴ, ἡ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην παραγγέλλουσα, εἶναι ὁμοία μὲ τὴν πρώτην, δηλαδὴ ἔχει τὴν αὐτὴν ἰσχὺν καὶ ὑποχρέωσιν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν. Τοῦτο σαφηνίζων ὁ ἐπιστήθιος αὐτοῦ μαθητὴς Ἰωάννης, γράφει· « Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστὶν, καὶ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ . . . Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ (1) ». Πάντως ὁ Θεὸς, ὡς κοινὸς πατὴρ, βλέπει οὐ μόνον πῶς διάγομεν πρὸς αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν πλησίον πῶς. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ Κύριος ἡμῶν· « Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε (ἀγαθὸν ἢ κακὸν) ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε (2)»· καὶ πάλιν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἰωάννης ἐκ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης διακρίνει τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν τέκνων τοῦ διαβόλου· « Ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου· πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ (3) ». Δικαίαν ἄρα καὶ ἀθῶαν διαγωγὴν πρὸς πάντα ἄνθρωπον ὀφείλομεν, καὶ ταύτην ἐξ ἀγάπης διὰ τὴν σχέσιν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ δὲ τοιαύτη διαγωγὴ εἶναι τὸ ἄλλως κατὰ τὸ ἰδίωμα τῆς σχολῆς λεγόμενον καθῆκον πρὸς τὸν πλησίον· ὅπερ,

(1) Α'. Ἐπιστ. Ἰωάν. δ'. 20. (2) Ματθ. κέ. 40. (3) Α'. Ἐπιστ. Ἰωάν. γ'. 10.

ὡς θέλομεν ἰδεῖ, εἶναι ποικίλον τι καὶ πολυσχιδές. Ἡ δὲ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐκπληρώσεως παντὸς τοῦ καθήκοντος τούτου, εἶναι τὸ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν βαθὺ σέβας καὶ ἡ ἀγάπη. Τοιοῦτο δὲ σέβας καὶ τοιαύτην ἀγάπην πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν συλλαμβάνει ὁ ἄνθρωπος, ὅταν μάθῃ καὶ κατανοήσῃ τῆς ἀνθρωπότητος τὴν ἀρχὴν, τὴν ἀξίαν, καὶ τὸν προορισμὸν, καὶ τὴν ἰδέαν ταύτην διατηρῇ σταθερῶς εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ. Δύναται δὲ νὰ μάθῃ τὴν ἰδέαν ταύτην ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἥτις διδάσκει περὶ τούτου, α) ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀριστούργημα τῆς παντοδυναμίας, τῆς σοφίας, καὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ· β') ὅτι ἐδωρήθησαν εἰς αὐτὸν παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ αἱ ἀναγκαῖαι δυνάμεις καὶ τὰ χαρίσματα, εἰς τὸ νὰ ἀφομοιωθῇ ἐντελῶς πρὸς αὐτόν· γ') ὅτι εἶναι ἰδίως προωρισμένος καὶ κεκλημένος εἰς τοῦτο· καὶ δ') ὅτι δι' αὐτὸ διατελεῖ καὶ ὑπὸ τὴν πατρικὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν καὶ προστασίαν καὶ ἀγάπην. Πάντα ταῦτα διδάσκει ἡ θεία ἀποκάλυψις περὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅταν ἐκ τούτων θεωρῆται, εἶναι ἀναμφιβόλως παντὸς σεβασμοῦ καὶ πάσης ἀγάπης ἄξιος· καὶ ἤθελέ τις παύσει ἀπὸ τοῦ νὰ ἦναι ἄνθρωπος, ἂν θεωρῶν ἐκ ταύτης τῆς ὄψεως τὸν ἄνθρωπον, μὴ συνελάμβανε σέβας βαθὺ καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' ἴσως εἴπῃ τις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν παριστάνεται ἡμῖν τοιοῦτος, οἷον τὸν λέγει ἡ θεία ἀποκάλυψις, ἀλλὰ, τοὐναντίον, καὶ αὐτὸς καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ δεικνύονται ἄμορφα καὶ ἀηδῆ. Ναί· ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη γεννᾶται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ μὲν ἄνθρωπος ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς, οἷος εἶναι δυνάμει, τοῦτ' ἔστι, ὅτι ἔχει μόνον τὴν δύναμιν καὶ ἱκανότητα νὰ κατασταθῇ τοιοῦτος, οἷον τὸν λέγει ἡ ἀποκάλυψις· αὕτη δὲ τὸν παριστάνει, οἷος ἐπλάσθη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οἷος καὶ ἦτον πραγματικῶς πρὸ τῆς παραπτώσεως αὐτοῦ. Ἡμεῖς λοιπὸν ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ νὰ ἀγαπῶμεν καὶ αὐτὸν τὸν σπόρον, ἐξ οὗ δύναται νὰ βλαστήσῃ καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ τοιοῦτος εὐγενὴς καρπός.

ὅπου τὸ σέβας τοῦτο καὶ ἡ ἀγάπη λείπει, ἐκεῖ λείπει καὶ παντὸς καθήκοντος ἡ ἐκπλήρωσις· καὶ, ἂν ἐκτελῆταί τι, ἐκτελεῖται μόνον πρὸς ἰδιοτέλειαν, καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐμπορικὴ χαρίτων ἀνταλλαγὴ, καὶ οὐχὶ ὡς εὐσυνειδήτος καθήκοντος ἐκπλήρωσις· ἀλλ' αὕτη ὀλίγον δύναται νὰ ὠφελήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα. Καὶ τὸ μὲν σέβας θεωρεῖται εἰς τὴν τῶν ἀποφατικῶν καθηκόντων ἐκπλήρωσιν· ἡ δὲ ἀγάπη κυρίως, εἰς τὴν τῶν καταφατικῶν· ἀμφότερα δὲ ταῦτα, σέβας καὶ ἀγάπη, συνιστῶσι τὴν λεγομένην παρ' ἡμῶν ἀγαθὴν διάθεσιν, ἣν ἔχειν ὀφείλομεν πρὸς τὸν πλησίον, καὶ ἣν ἡ ἁγία Γραφὴ ὀνομάζει ἁπλῶς ἀγάπην κατὰ τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς σημασίαν.

Τῆς τοιαύτης ἀγάπης τὴν ὑψηλὴν ἀξίαν ἐξυμνῶν ὁ μακάριος Παῦλος, λέγει, ὅτι αὕτη πρέπει νὰ ἦναι ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ζωοποιὸς ἀρχὴ πάσης τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν διαγωγῆς, καὶ ταύτην πρέπει παντὶ σθένει νὰ ζητῶμεν· « Διώκετε τὴν ἀγάπην. Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι. Καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου, ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι ». Μετὰ τοῦτο περιγράφει τὰς διαφόρους αὐτῆς ἐκδηλώσεις, λέγων· « Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ, ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ· οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακὸν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει (1) ». Ἡ ἀγάπη αὕτη, ὁριστικώτερον ἐκφραζομένη, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ ἀγαθὴ γνώμη καὶ προθυμία εἰς τὸ ἐκτελεῖν ἀκριβῶς πάντα τὰ ἐκ τῶν δια-

(1) Α'. Κορ. ιγ'. 1—8.

φόρων σχέσεων γεννώμενα καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον. Ὀνομάζεται δὲ καὶ διαφόρως ἐν τῇ Γραφῇ, οἷον, ἀγάπη τοῦ πλησίον, φιλαδελφία, φιλανθρωπία, κ.τ.λ.

§. 29. Περὶ τῶν ἰδιωμάτων τῆς πρὸς τὸν πλησίον εἰλικρινοῦς ἀγάπης.

Ἡ παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις εὐδόκιμος ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ ἀκόλουθα ἰδιώματα, ἤγουν νὰ ἦναι α΄) καθολική· β΄) εἰλικρινής· γ΄) δικαία καὶ εὔτακτος· δ΄) δραστήριος καὶ γενναία· ε΄) καρτερική· ς΄) καθαρά, ἤτοι εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος στηριζομένη. Καὶ καθολικὴ μὲν εἶναι, ὅταν πρὸς πάντας ἀνθρώπους καὶ πρὸς πάντα τὰ εἰς αὐτοὺς καθήκοντα ἐπεκτείνηται, μηδ᾽ αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν ἐξαιροῦσα. Εἰλικρινὴς δέ, ὅταν μηδὲν ψεῦδος ἢ μηδεμία προσποίησις ὑπάρχῃ ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ πραγματικὴ προθυμία νὰ πράξῃ ὅ,τι τὸ καθῆκον ὑπαγορεύει. Δικαία δὲ καὶ εὔτακτος, ἐὰν μὴ ἐκ τῆς ἁπλῶς σωματικῆς ἐπιῤῥοῆς, ἀλλ᾽ ἐξ ἀγαθῆς συνειδήσεως φροντίζῃ τις ἀπροσωπολήπτως κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν χρείαν τῶν προσώπων νὰ πράττῃ ὅ,τι τὸ καθῆκον ἀπαιτεῖ, μηδὲν ἀγαθὸν ὀφειλόμενον παραλείπων, μηδὲ εἰς κακόν τι συνεργῶν. Δραστήριος δὲ καὶ γενναία, ὅταν διὰ τῶν ἔργων φανερόνηται· ἐπειδὴ εὐχαὶ μόναι, ὅπου ἀπαιτεῖται ἐνέργεια, οὐδὲν ὠφελοῦσιν· «Ὃς δ᾽ ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ᾽ αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ᾽ ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ (1)». Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ παραγγέλλει ἡ θεία Γραφή· «Διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου, καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἰσάγαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· ἐὰν ἴδῃς γυμνόν, περίβαλε, καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει (2)». Καρτερικὴ δὲ εἶναι ἡ ἀγάπη, ὅταν ὑποφέρῃ ἀγῶνας καὶ θυσίας, ὅπου ἡ χρεία

(1) Α΄. Ἐπιστ. Ἰωάν. γ΄. 17.18. (2) Ἡσαΐ. νή. 7.

καὶ ἡ ἀνάγκη τῶν ἄλλων ἀπαιτεῖ τοιαῦτα. Ἀλλὰ καὶ μετὰ συνέσεως, ἵνα μὴ εἰς ἀναξίους ἀναλίσκηται τὸ εἰς τοὺς ἀληθῶς χρείαν ἔχοντας ὀφειλόμενον καὶ πρέπον νὰ δαπανηθῇ. Καὶ σταθερὰ δὲ, ἤτοι μὴ καθ' ἑκάστην ἀλλοιουμένη, καὶ νῦν μὲν θερμοτάτη, νῦν δὲ ψυχρὰ φαινομένη, ἀλλ' εἰς ἦθος σταθερὸν καὶ μόνιμον κατασταθεῖσα. Τοιαύτη δὲ γίνεται, ἐὰν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἦναι καθαρά· ἤγουν πηγάζῃ ἐκ τῆς ὑψηλοτέρας ἰδέας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ οὐχὶ ἐξ ἰδιοτελείας τινός. Τῆς τοιαύτης ἀγάπης ἡ ἀξία καταφαίνεται μὲν καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἀποστολικῶν περὶ αὐτῆς λόγων, καταφαίνεται δ' ἔτι τρανώτερον καὶ ἐκ τῆς στενῆς αὐτῆς σχέσεως πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ὑψίστου ἡμῶν τέλους, καὶ ἐκ τοῦ ἀχωρίστου αὐτῆς συνδέσμου μετὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Περὶ μὲν τοῦ πρώτου λέγει ῥητῶς ὁ θεῖος εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης· «Ἡμεῖς οἴδαμεν, ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς. Ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ (1) ». Εἶναι δὲ πρόδηλον, ὅτι ἐν τῇ ῥήσει ταύτῃ ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος τροπικῶς ἐκλαμβάνονται ἀμφότεραι αἱ λέξεις. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου λέγει ὁ αὐτός· « Ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν Θεὸν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ γινώσκει τὸν Θεόν. Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστί (2) ». Καὶ ἄλλοτε πάλιν ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁμιλῶν περὶ τῆς μεγάλης ἡμέρας τῆς κρίσεως, διεβεβαίου, ὅτι θέλει ἀποπέμψει ἀπὸ τῆς οὐρανίου βασιλείας πάντας, τοὺς μὴ θελήσαντας ἐν τῷ παρόντι βίῳ νὰ ἐκτελέσωσι τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα· διότι, « ἐφ' ὅσον, ἔλεγεν, οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε (3) ». Ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων τῆς ἁγίας Γραφῆς δηλοῦται τρανῶς τὸ ἀπαραίτητον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἰς τὴν

(1) Ἰωάν. Α'. Ἐπιστ. γ'. 14. (2) Αὐτόθ. δ'. 7. 8. 20.
(3) Ματθ. κέ. 41—46.

ἐπιτυχίαν τοῦ ὑψίστου ἡμῶν τέλους, καὶ ὁ στεῤῥὸς αὐτῆς σύνδεσμος μετὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης· διότι τὸ ἓν εἶδος αὐτῆς χωρὶς τοῦ ἑτέρου εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ὥρισεν ὡς γνώρισμα διακριτικὸν τῶν φίλων καὶ μαθητῶν αὐτοῦ αὐτὴν τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην· « Ἐν τούτῳ, ἔλεγε, γνώσονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις (1) ».

§. 30. Ποῖον τὸ τῆς τελείας ἀγάπης ἀρχέτυπον, οὗτινος εἰς μίμησιν πρέπει νὰ ἀγωνιζώμεθα.

Δύο τελείας ἀγάπης ἀρχέτυπα πρόκεινται εἰς μίμησιν, τὸ μέν, ἡ μεγάλη καὶ πατρικὴ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπη· τὸ δέ, τὸ παράδειγμα τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Περὶ μὲν τοῦ πρώτου εἶναι γεγραμμένον, ὅτι « ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους(2)»· ὅτι παρέχει πᾶσι πλουσίως τὰ ἀναγκαῖα, καὶ οὐδένα ὀνειδίζει διὰ τὰς αὐτοῦ εὐεργεσίας (3)· ὅτι « πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν (4) »· ὅτι « τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν (5) ». Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ Κύριος ἡμῶν· « Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (6)». Εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἐκλάμπει ἐξαιρέτως ἡ μεγάλη τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπη· καὶ τοῦτο μάλιστα τὸ παράδειγμα εἶναι ἁρμοδιώτερον εἰς τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν· διότι ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, υἱὸς ὢν μονογενὴς καὶ ἀγαπητὸς τοῦ πατρός, κατῆλθε πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, γενόμενος ἄνθρωπος, ἵνα διαλλάξῃ τοὺς πάντας τῷ Θεῷ καὶ πατρί, οὗτινος ἀπέστημεν διὰ τῆς ἁμαρτίας, καὶ ἀνυψώσῃ πάλιν εἰς τὴν ἀξίαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Οὐδένα δ' ἀπέκλεισε τῆς

(1) Ἰωάν. ιγ'. 35. (2) Ματθ. έ. 45. (3) Ἰακ. ά. 5. (4) Α'. Τιμ. β'. 4. (5) Ῥωμ. ή. 32. (6) Ματθ. έ. 45.

ἑαυτοῦ ἀγάπης, οὐδ' αὐτοὺς τοὺς διώκτας καὶ σταυρωτὰς αὐτοῦ, τοὺς ἀγνωμόνως ὑβρίζοντας καὶ ἀποβαλόντας αὐτὸν, ἀλλ' ὑπὲρ πάντων ἀνήνεγκεν ἑαυτὸν εἰς θυσίαν, ἵνα πάντας ἡμᾶς προσαγάγῃ εἰς τὸν πατέρα. Ἀνεδέχθη δ' ἑκουσίως πᾶσαν ταπείνωσιν καὶ ταλαιπωρίαν, ἐγκαρτερήσας μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας. Ἂν συνεχῶς ἐνητενίζομεν εἰς τὰ δύο ταῦτα ὑψηλὰ τῆς τελείας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπης παραδείγματα, οὐ μόνον ἠθέλαμεν ἔχει ἀκριβῆ κανόνα καὶ στάθμην τῆς ὀφειλομένης παρ' ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διαγωγῆς, ἀλλὰ καὶ ἰσχυρότατον πρὸς αὐτὴν ἐλατήριον.

§. 31 Τίνες εἰσὶν οἱ καρποὶ τῆς ἀγάπης.

Ἡ ἀγάπη, ὡς ἀγαθὴ ὑπὲρ τοῦ πλησίον γνώμη μετὰ προθυμίας τοῦ ἐκτελεῖν πάντα τὰ καθήκοντα, εἶναι γεννέτειρα πολλῶν καὶ ὠφελίμων πρὸς τὸν πλησίον ἔργων καὶ κατορθωμάτων· διότι, πρῶτον μὲν, ἡ ἀγαθὴ αὕτη γνώμη, ἐὰν μὴ ἦναι κατὰ προσποίησιν κενὴν, κατὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν μεταβάλλεται εἰς πρᾶξιν, ζητοῦσα τὸ κοινὸν καλὸν τοῦ πλησίον, μᾶλλον δὲ, αὕτη εἶναι ἡ ῥίζα καὶ τὸ στήριγμα πάντων τῶν κοινωφελῶν ἔργων. Εἶτα δὲ, καὶ εἰς τὸν ὑπ' αὐτῆς ἐμψυχούμενον ἀποταμιεύει θησαυρὸν πλούσιον ἐν τῇ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τῆς ἀνταποδόσεως καὶ δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν διαβεβαιοῖ, ὅτι θέλει θεωρήσει πᾶν, ὅ,τι ἀγαθὸν ἐπράξαμεν εἰς τὸν πλησίον, ὡς εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ πρόσωπον πραχθέν. Τρίτον δὲ, παρέχει τοιαύτην εἰς τὸν ἀγαπῶντα ἀνάπαυσιν καὶ εὐχαρίστησιν, ἥτις μεταβάλλει τρόπον τινὰ τὴν γῆν εἰς οὐρανὸν δι' αὐτόν. Κἂν δέ ποτε τὸ ἀποτέλεσμα μὴ γίνηται κατὰ τὴν προσδοκίαν αὐτοῦ, πάλιν ἔχει τὴν παραμυθίαν, ὅτι ἔπραξε τὸ καθῆκον. Τελευταῖον δὲ καὶ ἀνυψοῖ τὸν ἄνθρωπον ἐξαιρέτως εἰς τὴν πραγματικὴν ἀφομοίωσιν πρὸς τὸν Θεὸν κατὰ τὴν ἀγαθότητα τῆς γνώμης καὶ τῆς διαγωγῆς, ὅπερ ἐστὶν ὁ ὕψιστος τοῦ ἀνθρώπου σκοπός. Καρπὸς τῷ ὄντι θαυμασιώτα-

τος τῆς ἀγάπης! Ἐὰν δὲ παρατηρήσῃ τις καὶ τὰ κακὰ τὰ ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς ἀγάπης γεννώμενα, τότε θέλει αἰσθανθῇ ἑαυτὸν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον θερμαινόμενον καὶ ἐκπυρούμενον ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς πυρός, ὅπερ πρέπει νὰ θερμαίνῃ διὰ παντὸς πᾶσαν ἀνθρωπίνην καρδίαν.

§. 32. Τίνα τὰ τῆς ἀγάπης ἀντίθετα.

Τρία εἰσὶ τὰ κυριώτερα εἰς τὴν φιλαδελφίαν ἀντίθετα, α') ἡ ἀδιαφορία· β') ἡ δυσμένεια· γ') τὸ μῖσος. Καὶ ἡ μὲν ἀδιαφορία εἶναι μέση τις κατάστασις μεταξὺ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς δυσμενείας, μᾶλλον δὲ εἶναι ἔλλειψις ἀγάπης. Ὁ ἀδιάφορος δὲν ἔχει κἀνὲν αἴσθημα οὔτε χαρᾶς ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ, οὔτε λύπης ἐπὶ τῇ δυστυχίᾳ τοῦ πλησίον, ἀλλὰ διατελεῖ ψυχρὸς καὶ ἀμέριμνος πρὸς πᾶσαν τοῦ πλησίον κατάστασιν. Ἡ δὲ δυσμένεια εἶναι πλέον τι τῆς ἀδιαφορίας· αὕτη εἶναι ἀληθῶς κακὴ περὶ τοῦ πλησίον γνώμη· διότι εὐαρεστεῖται μὲν εἰς τὴν δυστυχίαν, λυπεῖται δὲ διὰ τὴν εὐτυχίαν τοῦ πλησίον. Τὸ δὲ μῖσος τελευταῖον διαφέρει πάλιν τῆς δυσμενείας· διότι αὕτη μὲν διαμένει λαθραία, ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ δυσμενοῦς κρυπτομένη· τὸ δὲ μῖσος ἐκρήγνυται κατὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν εἰς ὀνειδισμὸν καὶ ἀδικίαν καὶ κακοποίησιν τοῦ μισουμένου. Ὥστε οὐδὲν τῶν τριῶν τούτων δύναται νὰ συμφωνήσῃ οὔτε πρὸς τὸ καθῆκον, οὔτε πρὸς τὴν ἐντολὴν τῆς ἀγάπης· ἐπειδὴ ἡ ἐντολὴ ἡ λέγουσα· « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν »· ἐντέλλεταί τι θετικόν, καὶ οὐχὶ ἁπλῆν ἀδιαφορίαν καὶ ψυχρότητα, ἐντέλλεται ἀγαθὴν πραγματικῶς γνώμην περὶ τοῦ πλησίον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ λογικόν, ἀποβλέπον εἰς τὴν εὐγένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, δὲν δύναται νὰ θεωρήσῃ ὡς ἀδιαφορίας ἄξιον, ὅ,τι ἡ ὑψίστη σοφία καὶ ἀγαθότης μεταχειρίζεται τοσοῦτον εὐμενῶς καὶ προνοητικῶς. Ἡ δὲ δυσμένεια καὶ ἡ ἔχθρα, ἢ τὸ μῖσος, ἀντίκειν-ται ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ὀφειλομένην ἀγάπην. Διὰ τοῦτο διδάσκει ὁ θεῖος λόγος τό· « Ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφόν, μένει ἐν

τῷ θανάτῳ. Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστί· καὶ οἴδατε, ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν (1) ». Διὰ τοῦτο καὶ ὁ θεῖος Παῦλος παραινεῖ· « Μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόναι. Εἰ δυνατὸν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύειν, διδόναι τόπον τῇ ὀργῇ. Ἐὰν πεινᾷ, λέγει, ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν· τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν (2) ». Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὀφείλομεν νὰ προσέχωμεν διὰ παντὸς, ἵνα μή τι τούτων γεννηθῇ ἐν ἡμῖν, κἂν ἄλλοι ἐχθρεύωνται ἡμᾶς.

Ἐκτὸς δὲ τούτων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα βλαβερώτατα εἰς τὴν ὀφειλομένην φιλαδελφίαν· οἷον α) ἡ πρὸς τὴν τρυφὴν καὶ τὴν εὐπάθειαν ἄτακτος ῥοπή· β) ἡ τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἄλλης περιουσίας ἀκόρεστος ἐπιθυμία· γ) ἡ πρός τινας ἐξαιρέτως ὑπερβολικὴ καὶ τυφλὴ εὔνοια· δ) ἡ πρὸς ἄλλους τινὰς ὑπερβολικὴ αὐστηρότης· ε) ἡ ἄγνοια ἢ καὶ ὀλιγωρία τῆς ὀρθῆς τάξεως, καθ' ἣν πρέπει νὰ ἐκτελῶνται τὰ τῆς φιλαδελφίας καθήκοντα. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἀντίκεινται καὶ ἐξουθενοῦσι τὴν ὀφειλομένην φιλαδελφίαν τοσοῦτον, ὅσον καὶ ἡ δυσμένεια καὶ τὸ μῖσος.

§. 33. Περὶ τῶν σοφιστικῶν διεκφυγῶν τῶν ἀμελούντων ταῦτα τὰ καθήκοντα.

Πολλὰ καὶ τεχνικὰ σοφίζεται ὁ πρὸς τὸν πλησίον ψυχρὸς καὶ ἀδιάφορος, ἵνα καλύπτῃ τὴν ἑαυτοῦ ψυχρότητα καὶ ἀδιαφορίαν. Τί μὲ μέλει, λέγει, νὰ φροντίζω τοσοῦτον περὶ τῶν ἄλλων, ἐν ᾧ κανεὶς περὶ ἐμοῦ δὲν φροντίζει ; Τίς ἐσκέφθη εἰλικρινῶς περὶ ἐμοῦ ; Ὅλοι, ὅταν φιλοφρόνως προσφέρωνται πρός τινα, δὲν θηρεύουσι καὶ δι' αὐτοῦ τὸ ἴδιον ὄφελος ; Ἕκαστος προσέχει εἰς ἑαυτὸν, φροντίζει περὶ ἑαυτοῦ, ὅσον δύναται,

(1) Α'. Ἐπιστ. Ἰωάν. γ'. 14. 15. (2) Ῥωμ. ιβ'. 17—21.

καὶ ὀλίγοι ἔχουσι χρείαν ξένης βοηθείας. Πολλοὶ διὰ τὴν μεγάλην τῶν ἄλλων πρὸς αὐτοὺς καλοκἀγαθίαν διεφθάρησαν, ἢ ἔγιναν ἐπαῖται. Ἐγὼ οὐδένα φθονῶ διὰ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, οὐδόλως ἐπιθυμῶ τὰ ἀλλότρια, ἀλλὰ καὶ νὰ βοηθῶ πάντα τινά, ὅσον ζητεῖ ἢ ἐπιθυμεῖ, τοῦτο μ' εἶναι ἀδύνατον. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐάν τις παρατηρήσῃ ἐν γένει τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων, θέλει εὑρεῖ πολλοὺς ἀναξίους πάσης εὐεργεσίας διὰ τὴν μεγάλην αὐτῶν ἀγνωμοσύνην πρὸς τοὺς εὐεργέτας, καὶ τὴν κατάχρησιν πολλάκις τῆς καλοκἀγαθίας τῶν ἄλλων, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὸν ὄχι τόσον τακτικὸν βίον, ὃν διάγουσι, θέλοντες νὰ τρέφωνται πάντοτε ὡς κηφῆνες ἐξ ἀλλοτρίων εὐεργετημάτων.

Οἱ τοιοῦτοι λόγοι ἐνίοτε μέν εἰσιν ὀρθοὶ καὶ εὔλογοι, ἀλλ' ὅμως ποτὲ δὲν ἰσχύουσι νὰ ἀνατρέψωσι τὸ τῆς φιλαδελφίας καθῆκον. Ὑποδηλοῦσι δὲ μόνον τοσοῦτον, ὅτι ἡ φιλαδελφία πρέπει νὰ ἦναι πάντοτε μετά τινος προνοίας καὶ συνέσεως, ἵνα μὴ σκορπίζηται ἡ εὐεργεσία εἰς ἀνθρώπους ἀναξίους· διότι ἡ ἀληθὴς φιλαδελφία οὐδέποτε πρέπει νὰ βοηθῇ τὴν ἀσωτείαν. Ἔπειτα ἡ ἀληθὴς φιλαδελφία δὲν ὑφίσταται μόνον εἰς τὸ βοηθεῖν καὶ εὐεργετεῖν, ὅπερ φαίνεται ὅτι ὑπελήφθη εἰς τὰς εἰρημένας ἐνστάσεις, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν καὶ προθυμίαν τοῦ ἐκτελεῖν πάντα καὶ πρὸς πάντας τὰ καθήκοντα οἷα δήποτε, εὐποιΐας ἢ δικαιοσύνης. Αὕτη δὲ ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις ἐπ' εὐκαιρίας μόνον ἐνεργεῖ καὶ τὴν πρᾶξιν.

§. 34. Περὶ τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπης.

Ἴδιον τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ἄρθρον εἶναι τὸ νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν· « Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν (1) ». Πολλαὶ καὶ παρὰ πολλῶν ἐγένοντο ἀντιλογίαι εἰς τὴν ἐντολὴν ταύτην, διότι κακῶς καὶ σκαιῶς ὑπὸ πολλῶν ὑπελήφθη. Ἡ ἐντολή, λέγουσιν, αὕτη εἶναι παρὰ φύσιν, καὶ ὁποῖα μεγάλα κακὰ δὲν ἤθελον συμβαίνει εἰς τοὺς ἀνθρώ-

(1) Ματθ. ἑ. 44.

πους, ἂν ἡ ἀγάπη τῶν ἐχθρῶν ἦτο καθολική; Δὲν ἤθελον γίνεσθαι τάχα αὐθαδέστεροι καὶ βιαιότεροι οἱ κακοῦργοι, ἂν ἐγνώριζον, ὅτι καὶ κακουργοῦντες ἠγαπῶντο; Δὲν ἤθελεν ὑποστηρίζει καὶ βοηθεῖ τοῦτο πᾶν εἶδος κακουργίας; Αἱ τοιαῦται ὑποψίαι εἰσὶ κεναί, διότι γεννῶνται ἐκ τῆς ψευδοῦς ἰδέας περὶ τῆς ἐντολῆς ταύτης. Ὑπολαμβάνουσι δηλονότι, ὅτι ἡ ἐντελλομένη ἀγάπη πρὸς τοὺς ἐχθροὺς εἶναι νόμιμον ἀπολυτήριον πρὸς πᾶσαν εἰς ἡμᾶς γινομένην παρ᾽ ἄλλων παρανομίαν καὶ κακουργίαν· ἢ ὅτι ὀφείλομεν νὰ παρέχωμεν τελείαν ἄφεσιν καὶ ἀμνηστίαν πρὸς πάντα, ὅςτις θέλει νὰ ἐκβάλῃ τὸν θυμὸν αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς. Ἀλλ᾽ ὅμως τῆς ἐντολῆς ταύτης ἡ διάνοια ἀπέχει πολὺ τοῦ νὰ ἦναι τοιαύτη. Πρῶτον μὲν γὰρ οὔτε τὸ ἀγανακτεῖν ἢ δυσφορεῖν διὰ τὰς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν γενομένας ὕβρεις καὶ ζημίας κωλύει, οὔτε τὸ φανεροῦν παῤῥησίᾳ τὴν δι᾽ αὐτὰ λύπην καὶ δυσαρέσκειαν ἡμῶν· εἶτα δὲ, οὔτε τὸ ζητεῖν κατὰ τὰς περιστάσεις τὴν προσήκουσαν ἱκανοποίησιν· ἀλλὰ μόνον ὅτι ταῦτα πρέπει νὰ γίνωνται ὑπό τινας ὅρους, χωρὶς νὰ ἀντιτάσσωμεν δηλαδὴ κακὴν καὶ ἐχθρικὴν γνώμην πρὸς τὴν ἔχθραν· ὅτι ἡ ζητουμένη ἱκανοποίησις πρέπει νὰ ζητῆται διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ τῆς δικαιοσύνης μετὰ φιλαληθείας, μετριότητος καὶ ἐπιεικείας, καὶ μόνον εἰς πράγματα μεγάλα, καὶ ὅπου ἡ ἀπαιτουμένη ἱκανοποίησις ὑπάρχει ἀσφαλέστατον μέσον νὰ κωλύσῃ τὴν περαιτέρω βιαιοπραγίαν καὶ ἀδικίαν. Πολλάκις δὲ καὶ διὰ τῆς χριστιανικῆς μεγαλοψυχίας κωλύονται εὐκολώτερον αἱ ἐχθροπραξίαι, ἐάν τις φαίνηται, ὅτι παραβλέπει αὐτάς, ἢ καὶ ὅτι μὴ παρετήρησε τὰς γινομένας πρὸς ἔχθραν προσβολάς. Κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον οὐ μόνον ἡ κακοπραγία δὲν βοηθεῖται, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον, ἡ καθολικὴ τήρησις τῆς εἰρημένης ἐντολῆς ἤθελε συντελεῖ ἀσφαλῶς εἰς τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης καὶ ὁμονοίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἢ καὶ εἰς τὴν ταχεῖαν αὐτῆς ἐπάνοδον, ἂν πούποτε ἤθελε πρὸς ὥραν διαλυθῇ, καθὼς τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ πεῖρα· διότι, καθὼς ἡ τῶν λίθων τριβὴ πρὸς

ἀλλήλους αὐξάνει μᾶλλον, ἢ ἐλαττόνει τὴν θερμότητα αὐτῶν, οὕτω καὶ ἡ σύγκρουσις τῶν ἀνθρώπων αὐξάνει καὶ κρατύνει μᾶλλον, ἢ ἀποσβύνει τὰ πάθη.

§. 35. Τί ἀπαιτεῖ κυρίως τὸ καθῆκον τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπης.

Ὅταν μὲν θεωρηθῇ τὸ καθῆκον τοῦτο ἀποφατικῶς, ἐκφράζεται οὕτως· « Μὴ στέργε παντάπασι τὴν ἐχθρικὴν γνώμην »· ἤ, Μὴ ἐχθρεύου ποτὲ κανένα ἄνθρωπον. Ὅταν δὲ καταφατικῶς, οὕτως· Ἐπιμελοῦ νὰ ἀνακτήσῃς δικαίως καὶ ἐντίμως τὴν ἀγάπην τοῦ ἐχθραίνοντος ἀδελφοῦ, μεταχειριζόμενος αὐτὸν εὐμενῶς, καὶ διαλλαττόμενος ἐν τάξει, ὅταν ἦναι ἀναγκαῖον πρὸς τελείαν κατάπαυσιν τῆς ἔχθρας, χωρὶς νὰ παρεκτρέπησαι ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως διὰ τὴν γενομένην σοι ἴσως ὕβριν ἢ ζημίαν. Τὸ τοῦ καθήκοντος τούτου ἀπαραίτητον δεικνύων ὁ Κύριος ἡμῶν,ἐδίδαξε τό· « Ἐὰν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς, ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου,καὶ ὕπαγε, πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου (1) ». Δὲν ἀρκεῖ ἄρα εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος τὸ μὴ ἐκδικηθῆναι διά τινος βιαιοπραγίας κατὰ τοῦ ἐχθραίνοντος, ἀλλὰ χρεία καὶ νὰ διαλλαγῇ πρὸς αὐτόν. Δύναται δ' εὐκόλως νὰ γένῃ ἡ διαλλαγή, ἐὰν διὰ τῆς ἀμοιβαίας χρηστῆς διαγωγῆς φανερὸν ποιῶσιν, ὅτι οὐ μόνον οὐδὲν κακὸν διανοοῦνται κατ' ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ πρόθυμοί εἰσι νὰ πράξωσιν ἀγαθὰ πρὸς ἀλλήλους ἐπ' εὐκαιρίας, βεβαιοῦντες τοῦτο διὰ τῶν ἔργων. Ἡ δὲ τακτικὴ διαλλαγὴ ἀπαιτεῖται α') ὅτε ἡ πρὸς ἀλλήλους ἔχθρα προέβη εἰς μέγαν βαθμόν· β') ὅπου ὕβρεις καὶ ἀδικίαι μεγάλαι ἐπράχθησαν· γ') ὅπου αὗται εἶχον διεγείρει τοῦ κοινοῦ τὴν περιέργειαν καὶ τὸν θαυμασμόν· καὶ τελευταῖον δ'), ὅπου ἡ τακτικὴ διαλλαγὴ δύναται νὰ προ-

(1) Ματθ. ε. 23. 24.

φυλάξῃ ἀπὸ πλειοτέρας ἐκρήξεις τῆς ἔχθρας, καὶ νὰ στηρίξῃ μᾶλλον τὴν εἰρήνην.

Τὰ δὲ αἴτια, δι᾽ ἃ πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς ἐχθρούς, εἰσὶ τὰ αὐτά, δι᾽ ἃ πρέπει ἐν γένει νὰ ἀγαπῶμεν τὸν ἄνθρωπον· ἐπειδὴ καὶ ὁ ἐχθρὸς εἶναι ἄνθρωπος, καὶ ἀδελφὸς ἡμῶν, καὶ τέκνον τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός, καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν πεπλασμένος, καὶ τῶν αὐτῶν χαρισμάτων ἠξιωμένος, οἵων καὶ ἡμεῖς, καὶ ὑπὸ τὴν αὐτὴν πατρικὴν τοῦ Θεοῦ κηδεμονίαν διατελῶν. Πῶς λοιπὸν νὰ μισῶμεν, ὃν ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν ἀγαπᾷ; Ἀλλ᾽ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις κατεξανίσταται ὅλη κατὰ ταύτης τῆς ἐντολῆς. Ναί· ἀλλὰ ποία φύσις; οὐχὶ βέβαια ἡ λογικὴ καὶ πνευματική, ἀλλ᾽ ἡ σαρκικὴ μόνη. Πλὴν ἡ σαρκικὴ φύσις πρέπει νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸ θέλημα τῆς ὑψίστης σοφίας καὶ ἀγαθότητος. Εἰς τοῦτο προτρέπει ἡμᾶς τὸ παράδειγμα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός, ὅστις ὀνομάζεται πολλάκις ἐν ταῖς Γραφαῖς Θεὸς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀγάπης, μηδέποτε παύων ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀγνωμοσύνης τοῦ εὐεργετεῖν ἡμᾶς, ἀλλ᾽ἀνατέλλων καθ᾽ ἑκάστην τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, καὶ ποτίζων διὰ τοῦ ὑετοῦ τοὺς ἀγροὺς καὶ τῶν πονηρῶν καὶ τῶν ἀγαθῶν, καὶ ἀγαθοποιῶν πάντας πανευμενῶς, καὶ μηδένα ἐπὶ ταῖς εὐεργεσίαις αὐτοῦ ὀνειδίζων. Προτρέπει δ᾽ ἔτι και τὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριςοῦ παράδειγμα, «ὃς λοιδορούμενος, οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως (1)», κατὰ τὸν μακάριον Πέτρον, ὃς εὐηργέτει κατὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν τοὺς ἑαυτοῦ διώκτας, καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθνήσκων, ἐδέετο ὑπὲρ τῶν ἑαυτοῦ σταυρωτῶν. Ἔλεγε δὲ περὶ τούτου καὶ ταῦτα· « Ἐὰν ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι; καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ ἐθνικοὶ οὕτω ποιοῦσιν; (2)» Τὰ θεῖα

(1) Πέτρ. Α'. Ἐπιςολ. β'. 23. (2) Ματθ. ἐ. 46. 47.

ταῦτα παραδείγματα καὶ οἱ λόγοι ἔστωσαν ἡμῖν διὰ παντὸς στάθμη καὶ ἀρχέτυπον τῆς ὀφειλομένης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διαγωγῆς.

§. 36. Τί ἡ χριστιανικὴ φρόνησις ὑπαγορεύει περὶ τῆς ἔχθρας.

Οὐδέποτε πρέπει νὰ χωρίζηται ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἡ φρόνησις· ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν παραγγέλλει τό· «Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί (1) ». Ἡ φρόνησις λοιπὸν ὑπαγορεύει α) νὰ μὴ πιστεύῃ τις εὐκόλως περί τινος, ὅτι εἶναι ἐχθρὸς, ἐὰν μὴ ἔχῃ φανερὰς περὶ τούτου ἀποδείξεις· β) ὅταν δὲ πεισθῇ περὶ τῆς ἔχθρας αὐτοῦ, διότι φανερῶς ἐπέφερε κατ' αὐτοῦ ἐκ κακοβουλίας βλάβην τινὰ ἢ ὕβριν, ἀπὸ μὲν τῆς βλάβης καὶ τῆς ὕβρεως ἀποτρεπέτω τὸ βλέμμα, τρεπέτω δὲ τὸν νοῦν εἰς τοὺς λόγους, ἐξ ὧν εἶναι δυνατὸν νὰ περισταλῇ ἡ ὀργὴ καὶ ἡ ἔχθρα, καὶ νὰ ἀποσβεσθῇ, ἀναλογιζόμενος τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, καὶ τὴν τοῦ νοὸς πώρωσιν, εἰς ἣν ὑποκείμεθα ἐν τῷ παρόντι βίῳ, καὶ τὴν ἀδυναμίαν, καὶ τὴν συναρπαγὴν, ἢ τὴν ἀνάζεσιν τοῦ πάθους, ἀποδιδοὺς εἰς αὐτὰ, ὅ,τι δύναται νὰ ἀποδοθῇ, θρηνῶν τὴν θλιβερὰν ταύτην κατάστασιν τῆς ἀνθρωπότητος· ἐπειδὴ πάντες ἡμεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τυραννούμεθα ὑπὸ τῶν τοιούτων παθῶν τῆς σαρκὸς, καὶ διὰ τοῦτο εἴμεθα ἀξιοθρήνητοι μᾶλλον, ἢ μισητοὶ, ὡς ἀπολειπόμενοι μακρὰν τῆς ἡμετέρας ἀξίας καὶ τοῦ προορισμοῦ. γ) Εὐθὺς εἰς τὴν ἀρχὴν ἐναντιούσθω πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς ὀργῆς, τοῦ θυμοῦ, καὶ τοῦ μίσους, κωλύων τὴν ἔκρηξιν αὐτῶν, καὶ μήτε λόγον, μήτε πρᾶξιν, μήτε βλέμμα δηλωτικὸν τῆς ἔχθρας καὶ τῆς δυσμενείας πρὸς τὸν πλησίον συγχωρῶν εἰς ἑαυτόν. δ) Ὑπομενέτω μᾶλλον ζημίαν τινὰ ἢ στενοχωρίαν, ὅταν διὰ τοιαύτης θυσίας δύνηται νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τῆς ἔχθρας. ε) Ἐὰν ὅμως, καίτοι μετὰ πάσης φρονήσεως τὰ θεμιτὰ

(1) Ματθ. ί. 16.

μέσα μεταχειριζόμενος, μὴ δύνηται νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἔχθραν, τότε μὴ φοβείσθω αὐτὴν ὑπὲρ τὸ δέον· ἐξ ἐναντίας δὲ, νομιζέτω μεγίστην αὐτοῦ δόξαν, ὅταν διὰ τὴν χρηστότητα, ἢ διότι γίνεται κώλυμα εἰς τὴν κακοβουλίαν τῶν μοχθηρῶν ἀνθρώπων, ὑποπίπτῃ εἰς τὴν ἔχθραν καὶ τὸ μῖσος αὐτῶν· ἐπειδὴ οὐδέποτε εἶναι δίκαιον οὐδὲ θεμιτὸν νὰ πράξῃ τις, ἢ νὰ συνδράμῃ εἰς τὸ κακὸν, ἵνα φυλάξῃ τὴν εἰρήνην. Ὁ Κύριος ἡμῶν μακαρίζει τοὺς ἀδίκως καὶ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀρετῆς ὀνειδιζομένους τε καὶ καταδιωκομένους· « Μακάριοί ἐστε, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς, καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ. Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς (1) ».

Ἐν συντόμῳ, φρονήσεως εἶναι τὸ μὴ ζητεῖν ἔχθραν, τὸ μηδεμίαν διδόναι ἀφορμὴν εἰς αὐτήν· κἂν ἄλλοι ἐξ ὁποιασδήποτε αἰτίας γίνωνται ἐχθροὶ, συναρμόζεσθαι κατὰ τὴν χριστιανικὴν φρόνησιν μετὰ χριστιανικῆς γενναιοφροσύνης, χωρὶς νὰ παρεκτρέπηται ἀπὸ τῆς ὀφειλομένης πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἀγαθῆς γνώμης καὶ διαθέσεως. « Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν (2) ».

Σημειωτέον, ὅτι αἱ ἔχθραι εἰς τὸν ἠθικὸν κόσμον εἰσὶν, ὅ,τι αἱ θύελλαι καὶ οἱ λαίλαπες εἰς τὸν φυσικὸν, δηλαδὴ τριβῆς καὶ καταστροφῆς ἰσχυρὰ μέσα. Καὶ εἰς μὲν τὸν ὄντως ἐνάρετον παρέχουσι πολλάκις εὐκαιρίαν νὰ γυμνάζηται εἰς τὴν ὑπομονὴν, εἰς τὴν πρᾳότητα καὶ ἀνεξικακίαν, εἰς μεγαλόψυχον φιλαδελφίαν, καὶ εἰς τὴν σταθερὰν ἐπὶ τὸν Θεὸν πεποίθησιν· εἰς δὲ τὸν ἀστήρικτον εὐκόλως δύνανται νὰ γίνωσιν ἀφορμὴ πολλῶν καὶ μεγάλων ἁμαρτημάτων καὶ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ πρὸς τελείαν διαστροφὴν παντὸς τοῦ ἤθους. Καὶ τὸ μὲν ἐξ αὐτῶν καλὸν συμβαίνει κατὰ συγκυρίαν· τὸ δὲ κακὸν παρέπεται φυσικῶς εἰς αὐτάς· ἐπειδὴ φύσει τείνουσι πρὸς βλάβην καὶ φθοράν. Διὰ τοῦτο καὶ εἶναι πάντοτε

(1) Ματθ. έ. 11. 12. (2) Αὐτόθι, 44.

κακὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ οὐδ᾽ ἐκ τοῦ κατὰ συγκυρίαν συμβαίνοντος καλοῦ δύνανται νὰ δικαιολογηθῶσι.

§. 37. Περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τοῦ πλησίον.

Οἱ πραγματικῶς εἰς τὴν κακίαν ἤδη παραπεσόντες χρήζουσι ταχείας ἐπανορθώσεως· τὸ μέν, διὰ τὸν εἰς αὐτοὺς ἐπικείμενον κίνδυνον, ἐὰν ἐπὶ πολὺν χρόνον διαμένωσιν εἰς τὴν πλάνην· διότι, ὅσῳ μακρότερον χρόνον διαμένουσιν ἀτάραχοι εἰς αὐτήν, τοσούτῳ μᾶλλον ἡ μὲν τοῦ ἀγαθοῦ αἴσθησις ἐκλείπει ἀπ᾽ αὐτῶν, τὸ δὲ κακόν, ἕξις γινόμενον, δυσεπανορθωτοτέρους αὐτοὺς ἀπεργάζεται· τὸ δέ, διὰ τὸν ἐκ τοῦ κακοῦ αὐτῶν παραδείγματος, καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν διαδιδομένων στρεβλῶν ἀξιωμάτων ἐπικείμενον καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς κίνδυνον· πολλάκις γὰρ καὶ ἐκ τῆς ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου σκανδαλώδους ἀποπλανήσεως δύναται νὰ προέλθῃ μεγίστη ζημία εἰς πάμπολλα μέλη τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ὅστις λοιπὸν καὶ γινώσκει τὴν τοῦ ἀδελφοῦ ἀποπλάνησιν, καὶ πεποίθησιν ἔχει, ὅτι δύναται νὰ ἐπανορθώσῃ αὐτόν, οὗτος ἔχει ἤδη καὶ τὸ καθῆκον νὰ ἐκτείνῃ ἀδελφικῶς τὴν χεῖρα εἰς ἀνόρθωσιν τοῦ παραπεπτωκότος. Τοῦτο δὲ τὸ καθῆκον γεννᾶται ἐκ τῶν αὐτῶν αἰτιῶν, ἐξ ὧν καὶ τὸ τῆς καθολικῆς φιλανθρωπίας, καὶ συνέστησεν αὐτὸ ὁ Κύριος ἡμῶν λέγων· « Ἐὰν ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε καὶ ἔλεγξον αὐτὸν κλ. » « Οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων (1) ». Οὗτος δὲ ὁ ἀδελφικὸς ἔλεγχος πρέπει πάντοτε νὰ γίνηται μετὰ διακρίσεως καὶ πρᾳότητος, καὶ πρὸς μόνον τὸν σκοπόν, ἵνα παρακινηθῇ ὁ πεπλανημένος νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ αὐτοῦ πταῖσμα· ἔτι δὲ καὶ μετὰ φειδοῦς καὶ οἰκονομίας τοῦ προσώπου καὶ τῆς τοῦ ἁμαρτήματος ἰδιότητος. Ἐκεῖ μόνον ἐνδέχεται νὰ ἔχῃ χώραν ἡ αὐστηρότης, ὅπου ὁ πεπλανημένος δεικνύει δυστροπίαν καὶ ἀντί-

(1) Ματθ. ιη΄. 14.

στασιν εἰς τὸν ἀδελφικὸν ἔλεγχον· «Ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πρᾳότητος (1)». Τὸ ἔργον ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι τοῦ παντὸς ἴδιον, καὶ ὅστις μὴ ἔχῃ τὴν ἀναγκαίαν φρόνησιν, καὶ ἱκανότητα, καὶ ὑπόληψιν, πρέπει νὰ ἀφίνῃ τοῦτο εἰς τοὺς πλουτοῦντας ἐκ τῶν τοιούτων χαρισμάτων. Μάλιστα δὲ ἀπαλλάττουσιν ἐντελῶς ἡμᾶς τούτου τοῦ καθήκοντος τὰ ἑφεξῆς περιστατικά· α) ὅταν ὑπάρχῃ βεβαία ἐλπὶς, ὅτι ὁ ἀποπλανηθεὶς θέλει ἐπανέλθει ταχέως οἴκοθεν εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν· β´) ὅταν ἡ ἀποπλάνησις αὐτοῦ ἦναι γνωστὴ εἰς τοὺς ἐπιτετραμμένους τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν παραπεπτωκότων, καὶ ὑπάρχῃ ἐλπὶς βεβαία, ὅτι δὲν θέλουσι παραβλέψει οὐδ' ἐνταῦθα τὸ καθῆκον αὐτῶν αὐτοί· γ´) τελευταῖον, ὅταν προβλέπηται βεβαίως, ὅτι ἡ μὲν ἐπανόρθωσις εἶναι ἀκατόρθωτος, δυσαρέσκειαι δὲ πολλαὶ καὶ μεγάλαι δύνανται νὰ γεννηθῶσιν ἐκ τῆς τοιαύτης ἐπιχειρήσεως.

§. 38. Περὶ τῆς διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος οἰκοδομῆς τοῦ πλησίον.

Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς πείρας, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων σύρονται μᾶλλον ὑπὸ τοῦ παραδείγματος, ἢ ὅσον ὑπὸ τοῦ λόγου ὁδηγοῦνται, μὴ θαῤῥοῦντες μήτε διὰ τοῦ ἰδίου νοὸς νὰ συλλογισθῶσι τίποτε ἀνεξαρτήτως, μήτε διὰ τῆς ἰδίας θελήσεως νὰ πράξωσί τι, ἀλλὰ καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ θέλησις αὐτῶν εἰσιν ἐντελῶς ἐκ τοῦ κύρους ἄλλων ἀνθρώπων ἐξηρτημένα. Συμβαίνει δὲ τοῦτο οὐ μόνον εἰς τὰ παιδία καὶ εἰς τοὺς μήπω ἀνεπτυγμένους ἀνθρώπους, ἀλλὰ πολλάκις καὶ εἰς τοὺς δοκοῦντας ἔχειν ἤδη ἱκανὴν μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν. Διὰ τοῦτο, ὅ,τι δὲν κατορθοῦται διὰ τῶν παραινέσεων καὶ προτροπῶν καὶ ἐλέγχων, τοῦτο πολλάκις ἐκτελεῖται διὰ τοῦ παραδείγματος. Τὸ ἀγαθὸν παράδειγμα τὸν μὲν ἀγαθὸν στηρίζει εἰς τὸν ἔνδοξον

(1) Γαλ. ϛ´. 1.

αὐτοῦ ἀγῶνα, τὸν δὲ κλονούμενον ἑδραιότερον ποιεῖ· καὶ τὸν μὲν ἀμελῆ καὶ νωθρὸν κεντᾷ καὶ νύττει πρὸς τὴν ἑαυτοῦ βελτίωσιν, τὸν δὲ κακὸν καταισχύνει καὶ περιστέλλει. Εἶναι δὲ ἀναντίῤῥητον, ὅτι μεγάλα καὶ ἔξοχα ἀρετῆς παραδείγματα διεγείρουσιν εἰς πολλοὺς τὴν εὐγενῆ ἅμιλλαν, διότι καθιστῶσιν ἐπαισθητὴν τὴν μεγάλην ἀξίαν καὶ τὴν καλλονὴν τῆς ἀρετῆς, καὶ ἀφαιροῦσι πᾶσαν πρόφασιν ἀπὸ τοῦ νωθροῦ καὶ ἀμελοῦς· τοὐλάχιστον, οἱ μὲν ἀπροκατάληπτοι καὶ ἀδιάφθοροι τὴν καρδίαν εὐκόλως ἕλκονται ὑπὸ τῶν τῆς ἀρετῆς παραδειγμάτων, ἅτινα βλέπουσι διὰ παντὸς ἔμπροσθεν αὐτῶν· οἱ δὲ κακοί, κἂν μὴ ἐρυθριῶσι, περιστέλλονται εἰς τὰ ὅρια τῆς ἐξωτερικῆς κοσμιότητος τοσοῦτον, ὥστε νὰ μὴ παρουσιάζωσιν ἀνερυθριάστως τὰ φθοροποιὰ αὐτῶν παραδείγματα εἰς τὸ κοινόν.

Ἀλλ' ἴσως εἴπῃ τις, ὅτι τὸ ἐξ ἁπλῆς μιμήσεως γινόμενον δὲν εἶναι ἀρετή, οὐδ' ἔχει ἠθικὴν ἀξίαν. Ναί· ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι δύσκολον νὰ γίνηται ὕστερον ἐξ ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ, ὅ,τι κατ' ἀρχὰς ἐπράχθη μόνον κατὰ μίμησιν, ἀφ' οὗ ὀρθότερον γνωρισθῇ καὶ ἀγαπηθῇ τὸ ἀγαθόν. Διὰ τοῦτο τὸ καλὸν παράδειγμα εἶναι πάντοτε ἀγαθοῦ πρόξενον, καὶ ἑπομένως οὐδέποτε πρέπει νὰ ἀμελῆται. Ἐκ τούτου καὶ ἡ ἐντολὴ τοῦ Κυρίου· « Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς (1) »· καὶ τοῦ μακαρίου Παύλου ἡ παραίνεσις· « Ἕκαςος ὑμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν (2) ». Ἐπειδὴ δὲ λέγομεν, ὅτι ἕκαστος ἔχει καθῆκον νὰ οἰκοδομῇ τὸν πλησίον διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος, μὴ νομίσῃ τις, ὅτι ὀφείλει νὰ πράττῃ ἔκτακτόν τι καὶ ἀσύνηθες, ἢ μὴ καθῆκον, μόνον πρὸς παράδειγμα. Παντάπασιν· ἀλλὰ μόνον, ὅτι ὀφείλει ἕκαστος νὰ πράττῃ πάντοτε καὶ πανταχοῦ πιστῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ ἴδια καθήκοντα, ὥστε νὰ διεγείρωνται

(1) Ματθ. ε. 16. (2) Ῥωμ. ιε. 2.

ἐξ αὐτοῦ καὶ πάντες οἱ περὶ αὐτόν. Ἐν γένει δὲ, ἐκεῖνος ἐκτελεῖ τὸ σπουδαιότατον τοῦτο καθῆκον, ὅςτις κατὰ πᾶσαν σχέσιν καὶ περίστασιν τοῦ βίου φέρεται οὕτως, ὅπως πρέπει νὰ φέρηται ὁ εἰλικρινὴς φίλος τῆς ἀρετῆς, χωρὶς νὰ θηρεύῃ δι' αὐτοῦ τιμὴν, δόξαν, ἢ ἄλλο μάταιον ἢ πρόσκαιρον ὄφελος. Τοῦτο τὸ καθῆκον εἶναι μὲν κοινὸν εἰς πάντας ἀνθρώπους, ἐξαιρέτως ὅμως θεωρεῖται ὡς ἰδιάζον εἰς τοὺς ἐν ὑπεροχῇ τινι ὄντας, ὁποῖοί εἰσι π. χ. ά) πάντες οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἄρχοντες· β') οἱ ἱερεῖς· γ') οἱ διδάσκαλοι· δ') οἱ οἰκοδεσπόται καὶ γονεῖς τῶν παίδων· έ) πάντες οἱ διὰ τοῦ πλούτου καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ διακρινόμενοι. Δίδονται περιστάσεις, καθ' ἃς τὰ κοινὰ καὶ συνήθη τῆς ἀρετῆς παραδείγματα δὲν ἀρκοῦσιν, ἀλλ' ἀπαιτοῦνται μεγάλα καὶ διακεκριμένα, οἷον· ά) ὅταν ἐπικρατήσωσι τοιαῦται συνήθειαι καὶ κακίαι, αἵτινες ἐπαπειλοῦσι καταστροφὴν καὶ ἀφανισμὸν τέλειον τῆς ἀρετῆς· β') ὅταν ἡ εὐσέβεια καὶ τὰ ταύτης ἀξιώματα καταγελῶνται καὶ καταφρονῶνται δημοσίᾳ. Εἰς τοιαύτας δὲ περιςάσεις πάντες καὶ ἕκαστος ὀφείλουσι νὰ ἀντισταθῶσι γενναίως· κἂν μὴ δύνηταί τις νὰ πράξῃ τοῦτο διὰ τοῦ λόγου, ὀφείλει νὰ τὸ πράξῃ διὰ τοῦ ἔργου, ἤτοι διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος. Καὶ ἀναμφιβόλως μέγα ἀγαθὸν δύναται ἐκ τούτου νὰ γένῃ, καὶ πάμπολλα κακὰ νὰ προληφθῶσιν, ἂν πάντες οἱ φίλοι τῆς ἀρετῆς συνενούμενοι ἀνθίσταντο ὁμοφώνως εἰς τὸν τοιοῦτον χειμάῤῥουν τῆς διαφθορᾶς. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι τὸ θετικὸν μέρος τοῦ καθήκοντος, καὶ εἰς τὸν οὕτως πράττοντα μέγας ἀπόκειται παρὰ τῷ Θεῷ μισθός· ἐπειδὴ αὐτὸς προσεγγίζει ἀληθῶς εἰς τὴν ἀφομοίωσιν πρὸς τὸν Θεὸν, γινόμενος συνεργὸς αὐτῷ εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν.

§. 39. Περὶ τοῦ αὐτοῦ καθήκοντος ἀποφατικῶς θεωρουμένου.

Ἐῤῥέθη ἤδη, ὅτι τὸ κυριώτατον τῶν πρὸς τὸν πλησίον καθη-

κόντων διττῶς πρέπει νὰ ἐκπληρόνηται, πρῶτον μὲν, πραττόντων ἡμῶν ἐπιμελῶς πάντα, ὅσα ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον· εἶτα δὲ, καὶ μὴ πραττόντων τίποτε ἐναντίον τούτων. Εἶναι δὲ ἐναντία· α) διδασκαλία καὶ παραίνεσις στρεβλὴ καὶ φθοροποιός· β') παράδειγμα κακὸν πρὸς διαστροφὴν τοῦ ἤθους· γ') συνδρομὴ εἰς κακὰς καὶ παρανόμους πράξεις. Εἶναι δὲ πρόδηλον, ὅτι ἡ ἐκ τῶν τοιούτων γινομένη εἰς τὸν πλησίον διαφθορὰ εἶναι μεγαλητέρα, καὶ βαρυτέραν ἐπιφέρει εὐθύνην, ἢ ἡ γινομένη ἐκ τῆς ὀλιγωρίας τῶν, ὅσα ὀφείλομεν νὰ πράξωμεν πρὸς τὸν πλησίον· ἐπειδὴ ἐκ ταύτης μὲν στερεῖται μόνον ὁ πλησίον ἓν ἀγαθὸν, ὅπερ εἶχε δίκαιον νὰ προσμένῃ παρ' ἡμῶν· δι' ἐκείνης δὲ ἀφαιρεῖται μὲν, ὅπερ εἶχε πραγματικῶς ἀγαθὸν, προσλαμβάνει δὲ, ὅπερ οὐκ εἶχε κακόν· καὶ τοῦτο βέβαια εἶναι πολὺ βλαβερώτερον, ἢ ἡ ἁπλῆ ἀγαθοῦ τινος παράβλεψις. Δὲν λέγομεν, ὅτι εἶναι ἀνεύθυνος ὁ ἀποποιούμενος νὰ πράξῃ πρὸς τὸν πλησίον, ὅ,τι τὸ καθῆκον ἀπῄτει νὰ πράξῃ· διότι περὶ τῶν τοιούτων λέγει ὁ Κύριος ἡμῶν· « Πᾶν δένδρον, μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται καὶ καίεται (1) ». Ἀλλὰ πόσῳ μᾶλλον ἐπίκειται ἡ τοιαύτη ἐκκοπὴ εἰς τὸ δένδρον, ὅπερ φθοροποιοὺς μόνον καρποὺς φέρει; Καὶ ἡ μὲν εὐθύνη τοῦ ἀποποιουμένου νὰ πράξῃ τὸ ὀφειλόμενον πρὸς τὸν πλησίον, εἶναι ἀνάλογος α) τῆς χρείας τοῦ πλησίον· β') τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον στερεῖται· γ') τῆς ἀδρανείας, τῆς ἀμεριμνίας ἢ δυσμενείας, δι' ἣν παρεβλέφθη τὸ καθῆκον· ἐπειδὴ ὅσῳ ταῦτα εὑρίσκονται μεγαλήτερα, τοσούτῳ καὶ ἡ εὐθύνη γίνεται βαρυτέρα. Ἡ δὲ ἐκ τῶν πράξεων τῶν ἐναντίον τοῦ καθήκοντος εὐθύνη τοσοῦτον λογίζεται βαρυτέρα, α) ὅσῳ μεγαλήτερον εἶναι τὸ ἀγαθὸν, τὸ ἀφαιρούμενον ἀπὸ τοῦ πλησίον· β') ὅσῳ μεγαλητέρα εἶναι ἡ βλάβη, ἡ διὰ τῆς διαφθορᾶς προσγινομένη εἰς αὐτόν· γ') ὅσῳ

---

(1) Ματθ. ζ'. 19.

μᾶλλον γινώσκει ταύτην ὁ κατεργαζόμενος τὴν διαφθοράν. Νομίζομεν δὲ πρὸς τιμὴν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅτι εἰσὶ σπάνιαι αἱ περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ ἄνθρωπος ἐπάγει τὴν φθορὰν εἰς τὸν πλησίον ἐν πλήρει συνειδήσει τούτου· διότι τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι κυρίως σατανικὸν ἔργον ἢ σατανικὴ γνώμη· ἀλλὰ τὰ πλεῖστα τῶν τοιούτων γίνονται ἐξ ὀλιγωρίας καὶ ἀπερισκεψίας, ἢ ἕνεκά τινος συμφέροντος. Ἀλλ' ὅμως ἡ φθορὰ εἶναι πάντοτε φθορὰ καὶ βλάβη εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ἥτις πολλάκις εἰς πολὺ πλάτος καὶ μῆκος ἐπεκτείνεται, καὶ μόνον ἡ ἠθικὴ εὐθύνη δύναται νὰ ἦναι διαφόρων βαθμῶν. Τὸ πρᾶγμα πάντοτε εἶναι σπουδαῖον, καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν ὀλίγα τινὰ περὶ ἑκάστου ἰδίως.

§. 40. Περὶ τῆς κακῆς διδασκαλίας.

Διδασκαλία ἐν γένει εἶναι ἡ διὰ λόγου μετάδοσις εἰς τὸν πλησίον τῶν ἰδίων ἰδεῶν καὶ τῶν φρονημάτων καὶ αἰσθημάτων, ἵνα καὶ ὁ διδασκόμενος γινώσκῃ καὶ φρονῇ καὶ αἰσθάνηται τὰ αὐτά, οἷα καὶ ὁ διδάσκων. Καὶ ἐὰν μὲν ἀφορᾷ νὰ μεταδώσῃ ἰδέας καὶ φρονήματα ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ διδασκαλία τότε εἶναι ἀγαθή· κακὴ δὲ καὶ διεστραμμένη, ἐὰν τείνῃ εἰς τὸ νὰ μεταδώσῃ ὑπὲρ τοῦ κακοῦ ἰδέας καὶ αἰσθήματα, καὶ προκαταλάβῃ καὶ προτρέψῃ εἰς αὐτὸ τὸν διδασκόμενον. Τοιαῦταί εἰσιν αἱ διδασκαλίαι, ὅσαι ἀφορῶσι νὰ ἐξασθενίσωσι καὶ νὰ κλονήσωσιν εἰς τὸν πλησίον τὰ ἀξιώματα τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀρετῆς ἢ διὰ τῆς εἰρωνείας, ἢ διὰ σοφισμάτων, ἢ διὰ τῆς ἐμπνεύσεως προλήψεών τινων καὶ ἀμφιβολιῶν κλ. Ἀπερίγραπτος εἶναι ἡ ἐκ τούτων γινομένη εἰς τὴν ἀνθρωπότητα βλάβη καὶ ζημία· ἐπειδὴ συνήθως ἡ κακὴ διδασκαλία δὲν περιορίζεται μόνον εἰς ἓν τὸ διδασκόμενον πρόσωπον, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ καὶ εἰς ἄλλους διαδιδομένη, ἐπεκτείνεται εἰς πολλὰς ἀνθρώπων μυριάδας. Διὰ τοῦτο ἐξεφώνησεν ὁ Χριστὸς τό· « Οὐαὶ κατὰ τοῦ ἀνθρώπου, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται. Ὃς ἐὰν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν

μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμὲ, συμφέρει αὐτῷ, ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης. Προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες· ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτοὺς κλ. (1) ». Εἴς τινας δὲ τῶν συγχρόνων του ἔλεγεν οὕτω· « Γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθὰ, καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά (2) ». Οὕτω καὶ οἱ θεῖοι Ἀπόστολοι κηρύττουσιν, ὁ μὲν Παῦλος λέγει· « Μὴ πλανᾶσθε ἀδελφοί, ὁμιλίαι κακαὶ φθείρουσιν ἤθη χρηστά (3) »· ὁ δὲ Ἰάκωβος· « Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες, ὅτι μεῖζον κρίμα ληψόμεθα· εἴτις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνήρ· ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐςὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ· ἰδοὺ ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει· καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, ἀκατάσχετον κακὸν, μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου (4) ». Ἐκ πάντων τούτων βλέπει πᾶς τις, ποία ἀνάγκη εἶναι νὰ προσέχῃ καὶ νὰ προφυλάττηται καὶ ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων γλώσσης ἕκαστος, ἵνα μή τι διαφθείρῃ. Πόσον ὀλεθρία δύναται κἄποτε νὰ γένῃ ἡ κακὴ διδασκαλία, ἔχομεν παράδειγμα τούτου μέγα καὶ πασίγνωστον εἰς τοὺς γενάρχας ἡμῶν (5)· εἰς τὸν βασιλέα Ἀχαὰβ (6), καὶ εἰς ἄλλα.

§. 41. Περὶ τῆς ἐκ τῶν κακῶν παραδειγμάτων διαστροφῆς.

Οὐ μόνον διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος δύναταί τις νὰ διαδώσῃ εἰς ἄλλους τὰς ἑαυτοῦ ἰδέας καὶ τὰ

(1) Ματθ. ιή. 6—7. Ματθ. ζ'. 15. 16. (2) Ματθ. ιβ'. 34. 35. (3) Α'. Κορινθ. ιέ. 33. (4) Ἰακ. γ'. 1—9. (5) Γεν. γ'. 1—7. 6) Γ'. Βασιλ. κά. 5.

φρονήματα καὶ τὰ αἰσθήματα· ὥστε καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος οὐχ ἧττον ἢ διὰ τοῦ λόγου μεταδίδοται ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ πρὸς τὸ κακὸν διαστροφή. Ἐκ τούτου τὸ καθῆκον· Μὴ διαφθείρῃς τίποτε εἰς τὸν πλησίον· ἀναφέρεται ἐπίσης καὶ εἰς τὰ κακὰ παραδείγματα, καθὼς καὶ εἰς τὰς στρεβλὰς διδασκαλίας· ἀμφότερα δηλαδὴ ὀφείλει πᾶς τις νὰ ἀποφεύγῃ. Πάλιν δὲ καὶ τοῦτο τὸ καθῆκον οὐδὲν πλέον ἀπαιτεῖ, ἢ τὸ ἀποφεύγειν ἐπιμελῶς ἐν τῇ καθ' ἡμέραν διαγωγῇ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀποπλανήσῃ ἢ νὰ διαστρέψῃ ἄλλους, ἐξασθενίζον τὴν ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ διάθεσιν αὐτῶν, ἢ ἐρεθίζον τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κακοῦ. Προέρχεται δὲ καὶ τοῦτο τὸ καθῆκον ἐκ τῶν αὐτῶν λόγων, ἐξ ὧν καὶ τὸ τῆς καθολικῆς φιλανθρωπίας, μηδόλως ἀπ' αὐτοῦ χωριζόμενον. Ἀθετεῖται δὲ πολλάκις, ποτὲ μέν, δι' ἔλλειψιν ἀληθοῦς φιλανθρωπίας· ποτὲ δέ, δι' ἀπερισκεψίαν καὶ ἀπροσεξίαν εἰς τὴν διαγωγήν· ἄλλοτε δέ, διὰ τὴν ἀχαλίνωτον φιληδονίαν, καὶ πολλάκις, διὰ τὴν περιφρόνησιν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὰ ἰδιαίτερα αὐτῆς ἄτομα. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ εὐθύνη διὰ τὴν ἀθέτησιν αὐτοῦ εἶναι τοσοῦτον μεγαλητέρα, ὅσῳ μᾶλλον γίνεται ἐπίτηδες, ἵνα ἀποπλανήσῃ καὶ διαστρέψῃ ἄλλους, καὶ εἰς ὅσῳ πλειότερα πρόσωπα διαδίδεται ἡ διαφθορά. Διὰ ταῦτα ὁ διὰ τοῦ κακοῦ παραδείγματος ἢ τῆς κακῆς διδασκαλίας γενόμενος αἴτιος διαφθορᾶς ἄλλων, ὀφείλει οὐ μόνον νὰ μὴ πράξῃ πλέον τοιοῦτό τι τοῦ λοιποῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπανορθώσῃ, ὅσον εἶναι δυνατόν, τὰ ἐκ τῆς διαδοθείσης διαφθορᾶς ἀποτελέσματα. Ὅστις, καὶ δυνάμενος, μὴ πράττῃ ταῦτα ἀμφότερα, αὐτὸς λογίζεται δικαίως ὑπεύθυνος πάντων τῶν κακῶν, τῶν γενομένων καὶ τῶν γεννησομένων ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ διαδοθείσης διαφθορᾶς. Ἐπανορθοῦνται δέ, α') διὰ τῶν ἀναμφιβόλων τεκμηρίων τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ διορθώσεως, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ δεικνύῃ μάλιστα εἰς ἐκείνους, οἵτινες παρεσύρθησαν εἰς τὴν πλάνην ἐξ αὐτοῦ· β') διὰ σπουδαίας παραινέσεως καὶ ἀποτροπῆς τῶν ἀποπλανηθέντων. Καὶ ταῦτα τοσούτῳ ἀναγκαιότερα

κρίνονται, ὅσῳ σπουδαιότερον εἶναι τὸ κακὸν, εἰς ὃ ἀπεπλανήθησαν, καὶ ὅσῳ ὀλιγώτερον ἐλπίζεται νὰ ἐπιστρέψωσιν ἀφ' ἑαυτῶν οἱ ἀποπλανηθέντες, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ὑπάρχει ὑποψία, ὅτι καὶ αὐτοὶ θέλουσι διαμένει, καὶ ἄλλους ἔτι θέλουσιν ἀποπλανᾷ.

§. 42. Περὶ τοῦ σκανδάλου ἰδίως.

Σκάνδαλον λέγεται πᾶς λόγος καὶ πᾶσα πρᾶξις φαύλη, ἀφορμὴν ἢ ἐρεθισμὸν εἰς τὸν πλησίον παρέχουσα πρὸς ἁμαρτίαν, ἣν οὐκ ἂν ἔπραττεν, εἰ μὴ ἤκουεν αὐτὸν τὸν λόγον, ἢ μὴ ἔβλεπεν αὐτὴν τὴν πρᾶξιν. Παρατηροῦνται δὲ τρεῖς περιπτώσεις τοῦ διδομένου σκανδάλου· ά) ἢ προβλέπεται καὶ ἀληθῶς ζητεῖται ἡ τοῦ πλησίον διαστροφὴ παρὰ τοῦ διδόντος τὴν ἀφορμὴν ἢ τὴν ὤθησιν εἰς τὸ κακὸν διὰ τῶν λόγων ἢ διὰ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ· ἢ β') προβλέπεται μὲν, δὲν ζητεῖται ὅμως ἐπίτηδες· ἢ γ') οὔτε προβλέπεται, οὔτε ζητεῖται, καὶ ὅμως συμβαίνει ἐκ τῆς δοθείσης ἀφορμῆς. Τὸ μὲν πρῶτον εἶναι ἀληθὴς ἀσέβεια, εἶναι τὸ μέγιστον ἁμάρτημα, ἀφ' ὅσα δύναται ἄνθρωπος νὰ πράξῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα· τὸ δὲ δεύτερον, κἂν μὴ ζητῆται ἀπ' εὐθείας ἡ τοῦ πλησίον διαστροφὴ, πλαγίως ὅμως ζητεῖται, ὅταν δηλαδὴ οἱ λόγοι καὶ αἱ πράξεις ἡμῶν ὦσι τοιαῦται, ὥστε δύνανται νὰ διεγείρωσιν εἰς τὸν πλησίον τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ὁρμὴν εἰς τὸ κακόν. Ὅταν δὲ οἱ λόγοι καὶ αἱ πράξεις ἡμῶν ὦσι παντάπασιν ἀθῶοι, ἢ ὅταν ὑπό τινος καθήκοντος βιαζώμεθα νὰ λαλήσωμεν ἢ νὰ πράξωμεν οὕτως, τότε, ἄν τινες σκανδαλίζωνται, ἡμεῖς εἴμεθα ἀνεύθυνοι· διότι οὔτε ἀπ' εὐθείας, οὔτε ἐκ πλαγίου ἐνεργοῦμεν, οὔτε θέλομεν νὰ σκανδαλισθῶσιν, οὔτε δυνάμεθα νὰ ἄρωμεν τὸ σκάνδαλον, εἰ μὴ, ἀθετοῦντες τὸ ἴδιον ἡμῶν καθῆκον. Ἐκ τούτων οὖν δῆλον γίνεται, πόσης προσοχῆς χρείαν ἔχομεν καὶ εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς ἅπασαν ἡμῶν τὴν διαγωγὴν, ἵνα μὴ σκανδαλίσωμέν τινα δι' αὐτοῦ· ἐπειδὴ, κἂν δι' ἀπροσεξίαν συμβῇ τοῦτο, ἡμεῖς δὲν εἴμεθα ἀνεύθυνοι. Περὶ τούτου λέγει ὁ μακάριος Παῦλος· « Μὴ

ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ. Σὺ πίστιν ἔχεις; κατὰ σαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ (1) ». Νοὸς ἀδυναμία, μεγάλη πρὸς τὸ κακὸν ἐρεθιστικότης, δυσμένεια, ὑποκρινομένη ἢ ἄλλως ὑπερβολικὴ εὐλάβεια κλ. πάντα ταῦτα καθιστῶσιν ἀναγκαίαν πρόνοιάν τινα καὶ προφύλαξιν εἰς ὅλους τοὺς λόγους καὶ εἰς ὅλην τὴν διαγωγὴν ἡμῶν, ἵνα μὴ σκανδαλίσωμέν τινα. Καὶ ἀπ᾽ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἄλλως θεμιτῶν πραγμάτων πρέπει πολλάκις νὰ ἀπέχωμεν, ὅταν ἢ γινώσκωμεν, ἢ εἰκάζωμεν, ὅτι δύνανταί τινες ἐκ τῶν περὶ ἡμᾶς νὰ σκανδαλισθῶσιν ἐκ τῶν λόγων, ἢ ἐκ τῶν ἔργων ἡμῶν. Τοῦτο καὶ ἡ τοῦ Κυρίου ἐντολὴ παραγγέλλει· « Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ (2) ».

Ἀλλὰ ποία δουλεία! λέγουσί τινες, ἐὰν ὀφείλω κατὰ πάντα λόγον καὶ κατὰ πᾶσάν μου πρᾶξιν νὰ προσέχω τοσοῦτον εἰς τὰς φλυαρίας τῶν μωρῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὴν ἔχθραν ἢ τὴν κολακείαν! Ὅστις οὕτω λαλεῖ, φαίνεται ὅτι εἶναι μακρὰν ἀκόμη ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς φιλανθρωπίας· διότι, πολλῶν καὶ ὄντων καὶ ἐσομένων τῶν ἀσθενῶν κατὰ τὸν νοῦν καὶ κατὰ τὴν καρδίαν, οἵτινες οὐδέποτε δύνανται νὰ φρονήσωσιν ἢ νὰ πράξωσί τι ἀνεξαρτήτως, ἀλλ᾽ ἀποβλέπουσι διὰ παντὸς εἰς ἄλλους πρὸς πᾶσαν τὴν τοῦ βίου αὐτῶν οἰκονομίαν, ἀγαθοὶ ἢ κακοὶ γινόμενοι κατὰ τὸ παράδειγμα ἐκείνων, εἰς οὓς ἀποβλέπουσι, καθῆκον εἶναι παντὸς ἀνθρώπου, ἐφ᾽ ὅσον θέλει νὰ ἦναι καὶ νὰ μένῃ τοιοῦτος, νὰ προσέχῃ εἰς τὴν ἑαυτοῦ διαγωγήν, φειδόμενος τῆς ἀσθενείας τοῦ πλησίον, καὶ ὑποστηρίζων αὐτὸν εἰς τὸ ἀγαθὸν διὰ τῶν καλῶν αὐτοῦ παραδειγμάτων, καὶ μὴ ἀπωθῶν αὐτὸν περαιτέρω εἰς τὴν κακίαν διὰ τῶν κακῶν.

(1) Ῥωμ. ιδ'. 20—23. (2) Ματθ. ιη'. 10.

§. 43. Περὶ τῆς συνδρομῆς εἰς τὰς κακὰς πράξεις.

Ἀναμφίβολον εἶναι, ὅτι ὅσοι ὁπωσδήποτε συντρέχουσιν ἄλλους εἰς κακὰς πράξεις, κακῶς καὶ περὶ ἑαυτῶν καὶ περὶ ἐκείνων βουλεύονται· διότι καὶ τῆς ἑαυτῶν καὶ τῆς τοῦ πλησίον ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ τοῦ προορισμοῦ γίνονται αἰσχροὶ προδόται. Καὶ ὅμως συμβαίνει πολλάκις πρὸς εὐτελέστατα μάλιστα καὶ οὐτιδανώτατα τέλη, ἤγουν χάριν προσκαίρου τινὸς ὠφελείας, ἢ πρὸς εὐχαρίστησιν χαμερποῦς τινος πάθους, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐκ μεγάλης φιλαρεσκείας πρός τινας, νὰ γίνωνταί τινες συνεργοὶ τῶν ἄλλων εἰς κακὰς πράξεις. Τοὺς τοιούτους παραινεῖ ὁ θεῖος Ἀπόστολος λέγων· « Μὴ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. Σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει (1) ». Διττῶς δὲ δύναταί τις νὰ συνδράμῃ εἰς τὸ κακὸν, ἢ ἀμέσως δηλαδὴ, ὅταν μεταχειρίζηται τὰς ἰδίας δυνάμεις, ἵνα προστατεύσῃ ἢ προαγάγῃ τὴν κακὴν πρᾶξιν· ἢ ἐμμέσως, συμβουλεύων καὶ ἐνθαῤῥύνων εἰς αὐτό. Ἔτι δὲ δύναται νὰ γένῃ ἡ συνδρομὴ ἐν γνώσει τοῦ κακοῦ τῆς βοηθουμένης ἐπιχειρήσεως, ἢ ἐν ἀγνοίᾳ τούτου· κατὰ ταῦτα λοιπὸν τὰ περιστατικὰ ἀποβαίνει καὶ ἡ εὐθύνη τοῦ συνεργοῦντος, νῦν μὲν, βαρυτέρα, νῦν δὲ, ἐλαφροτέρα. Ἐκ πάντων τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων γίνεται δῆλον, πόσην προσοχὴν καὶ φροντίδα πρέπει νὰ ἔχῃ ἕκαστος περὶ τοῦ πλησίον, ἵνα μὴ διαστρέψῃ τὸν νοῦν, ἢ ὁδηγήσῃ τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τὸ κακόν. Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς εἶναι τὸ γινώσκειν τὸ ἀληθὲς, τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὸ δίκαιον· τῆς δὲ θελήσεως, τὸ ἀγαπᾷν μὲν καὶ προαιρεῖσθαι αὐτὸ τὸ γινωσκόμενον ἀληθὲς καὶ ἀγαθὸν καὶ δίκαιον, ἀποστρέφεσθαι δὲ τὰ τούτοις ἐναντία. Ἐκ τούτου τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα καθολικὰ καθήκοντα. Καὶ τὰ μὲν θετικὰ τείνουσιν εἰς τὸ παρέχειν, ὅσον εἶναι δυνατὸν, εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὰ πρῶτα· τὰ δὲ ἀποφατικὰ, εἰς τὸ προφυλάξαι αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἐναντίων. Τὰ πάντα ὁμοῦ στηρί-

(1) Α'. Τιμόθ. ἑ. 22.

ζονται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καὶ εἰς τὸν αὐτῆς προορισμὸν εἰς θεῖον ἀφομοίωμα, ὡς τὸ κοινὸν ὕψιστον τέρμα.

§. 44. Καθῆκον τῆς εἰλικρινείας καὶ ἀληθότητος.

Καὶ τοῦτο τὸ καθῆκον συνέχεται μετὰ τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον, καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν λόγων ὑπάρχει, ἐξ ὧν καὶ αὕτη. Ὀφείλει λοιπὸν πᾶς τις νὰ φρονῇ ἀγαθὰ περὶ παντὸς τοῦ πλησίον, καὶ νὰ διαλέγηται καὶ νὰ συνδιάγῃ μετ' αὐτοῦ πανταχοῦ ἀψευδῶς τε καὶ ἀνυποκρίτως, ὅταν ὠφελῇ αὐτὸν νὰ γινώσκῃ τὴν ἡμετέραν γνώμην καὶ κρίσιν περί τινος πράγματος. Ἡ εἰλικρίνεια ἄρα οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰ μὴ ἡ ἀνυπόκριτος καὶ ἄδολος μετάδοσις τῆς ἰδίας ἡμῶν ἐσωτερικῆς πληροφορίας πρὸς ἄλλον, ὅταν ἦναι εἰς αὐτὸν χρήσιμον νὰ τὴν γινώσκῃ ἀληθῶς. Δύναται δὲ ἡ τοιαύτη μετάδοσις νὰ γένῃ ἢ διὰ λόγου, ἢ διὰ πράξεων· διὰ τοῦτο καὶ ἀπεδέχθησαν ἀνέκαθεν ἀληθότητα μὲν ἐν τῷ λέγειν, εἰλικρίνειαν δ' ἐν ταῖς πράξεσι· καὶ τῆς μὲν πρώτης ἀντίθετον εἶναι τὸ ψεῦδος, τῆς δὲ δευτέρας ἡ ὑπόκρισις. Καὶ ψεῦδος μὲν εἶναι λόγος πεπλασμένος, οὗ τινος αἱ λέξεις ἠχοῦσιν ἄλλως, ἢ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν πληροφορίαν περὶ τοῦ πράγματος. Λέγεται δὲ τὸ ψεῦδος, ἵνα ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν πλησίον δοξασίαν τινὰ ἐσφαλμένην, ἢ ἵνα στηρίξῃ αὐτὸν εἰς αὐτήν. Ἡ δὲ ὑπόκρισις, ὡς ἀντίθετος τῆς ἐν τῷ πράττειν εἰλικρινείας, εἶναι πρόφασις δολία, ἥτις παριστανομένη διὰ τῆς πράξεως, ἐκφέρεται ὅλως ἄλλως, ἢ ὡς ἡ ἀληθὴς περὶ τοῦ πράγματος πληροφορία· γίνεται δὲ καὶ αὕτη πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, ἵνα δηλαδὴ μεταδώσῃ ἰδέαν ἐσφαλμένην, ἢ ἐπιστηρίξῃ εἰς αὐτὴν τὸν πλησίον. Ἐν γένει δὲ ψεῦδος καὶ ὑπόκρισις εἶναι τοῦ δόλου κακὰ τεχνάσματα, ἀφορῶντα εἰς τὸ προκαταλαμβάνειν τὸν ἀνθρώπινον νοῦν διά τινων προλήψεων ἐναντίον τῆς ἀληθείας, ἢ τοὐλάχιστον, εἰς τὸ παρασύρειν αὐτόν, ὥστε νὰ μὴ φθάσῃ τόσον εὐκόλως εἰς τὴν ὀρθὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας.

Διακρίνονται δὲ τρία εἴδη ψεύδους καὶ ὑποκρίσεως, ἤγουν

σκώμματα, κολακεῖαι, αἰσχρολογίαι. Πάντα ταῦτά εἰσι καὶ αἰσχρὰ καὶ φθοροποιά· πρῶτον μὲν, ὡς τεχνάσματα δόλου, καταστρέφοντα μὲν τὸ ἄδολον καὶ εἰλικρινὲς καὶ πεπαῤῥησιασμένον, μεθ᾽ οὗ πρέπει νὰ φαίνηται ἡ γνησία καὶ ἀληθὴς φιλαδελφία πανταχοῦ, παρεισάγοντα δὲ τὴν ἀπάτην, τὴν δολιότητα, καὶ τὸ ψεῦδος εἰς τὸν κοινὸν βίον, τὰ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν γνησίαν καὶ ἀληθῆ φιλαδελφίαν· εἶτα δὲ καὶ ὡς ὅλον τὸ ἦθος δυσμορφοῦντα αἰσχρῶς, καὶ ἀφαιροῦντα τὴν ἀμοιβαίαν πίςιν ἀπ᾽ ἀλλήλων, καὶ πάντοτε ζημίαν καὶ φθορὰν ἐμποιοῦντα καὶ εἰς τοὺς ψευδομένους, καὶ εἰς τοὺς, πρὸς οὓς ψεύδονται· ἐπειδὴ εἶναι τῷ ὄντι κακοποίησις τοῦ πλησίον, τοῦ μὲν νοὸς αὐτοῦ, ὃν ζητεῖ διὰ τοῦ ψεύδους νὰ διαστρέψῃ, χλευασμὸς, τῆς δὲ θελήσεως, εἰς ἣν ζητεῖ νὰ δώσῃ διεστραμμένην διεύθυνσιν, διαφθορά. Πόσον δὲ τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ὑπόκρισις εἰσιν ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν σπουδὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ τελειότητα, γίνεται δῆλον καὶ ἐκ τῶν λόγων τοῦ Κυρίου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ὁ μὲν Κύριος ἡμῶν ἔδειξε τὴν ἀποστροφὴν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ὑποκρίσεως, παραγγείλας εἰς τοὺς ἰδίους μαθητὰς τό· «Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὒ οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων, ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν (1)». Ἔτι δὲ ἐπαισθητότερον ἔδειξε ταύτην διὰ τοῦ αὐστηροῦ ἐλέγχου, ὃν ἤλεγξε τοὺς ψευδομένους καὶ ὑποκρινομένους εἰς αὐτόν· «Ὑμεῖς, εἶπεν, ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν· ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ᾽ ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν· ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. Ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ· ὅτι ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ (2)». Ἐξ ἐναντίας δὲ περὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου γράφει ὁ μακάριος Πέτρος· ὅτι «ὑπέλιπεν ὑμῖν ὑπογραμμὸν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ· ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ

(1) Ματθ. ἐ. 37. (2) Ἰωάν. ή. 44.

στόματι αὐτοῦ (1) »· Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐμαρτύρουν τὴν ἄδολον αὐτοῦ ἀγάπην πρὸς τὴν ἀλήθειαν. « Διδάσκαλε, εἶπον εἰς αὐτὸν οἱ παρὰ τῶν Φαρισαίων ἀποσταλέντες μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν, ἵνα παγιδεύσωσιν αὐτὸν ἐν λόγῳ· διδάσκαλε, οἴδαμεν, ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων (2) ». Ὁ δὲ θεῖος Παῦλος παραινεῖ ἐν γένει· « Ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ· ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη (3) ». Συνιστῶσι δ' ἡμῖν ἐξ ἐναντίας καὶ ὁ Χριστὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ διὰ λόγων καὶ διὰ παραδειγμάτων ἐμφατικώτατα κατὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν τὴν ἁπλότητα, τὴν εἰλικρίνειαν, τὴν ἀληθότητα ἐν πᾶσι καὶ λόγοις καὶ ἔργοις ἡμῶν. Ἡ δὲ εὐθύνη εἶναι πάντοτε ἀνάλογος τῆς ἐκ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ὑποκρίσεως γινομένης ζημίας εἰς τὸν πλησίον, καὶ τοῦ κακοήθους σκοποῦ, πρὸς ὃν ταῦτα ἐπιτηδεύεταί τις, καὶ τῆς ἕξεως, ἣν ἔχει πρὸς ταῦτα, χωρὶς νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς διορθώσεως αὐτοῦ.

§. 45. Περὶ τῆς κολακείας, τῆς κρυψινοίας, καὶ τῆς σπερμολογίας.

Πρὸς τῷ ψεύδει καὶ τῇ ὑποκρίσει ὑπάρχουσιν ἔτι καὶ ἄλλα εἴδη δόλου καὶ ἀπάτης, οὐχ ἧττον ἐπιζήμια καὶ φθοροποιὰ εἰς τὸν πλησίον, οἷον ἡ κολακεία, ἡ κρυψίνοια, ἡ σπερμολογία. Καὶ κολακεία μὲν εἶναι λόγος ἀπατηλός, ὃν λέγει τις, φιλίαν ὑποκρινόμενος, πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ ἀκούοντος, ἵνα κερδήσῃ τὴν εὔνοιαν αὐτοῦ καί τινα ἄλλην ὠφέλειαν. Οἱ δὲ κόλακές εἰσι χαμερπεῖς καὶ οὐτιδανοί· καὶ τὸ ἐπιτήδευμα αὐτῶν τοσούτῳ βδελυρότερον καὶ ἐπιβλαβέστερον, ὅσον ὁ κόλαξ ἐκ προσποιητῆς φιλίας, ὀλιγωρῶν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ καθήκοντος, ἐπαινεῖ παρὰ τοῖς ἄλλοις, ὅ,τι οὐδενὸς ἐπαίνου εἶναι ἄξιον, ἵνα γίνηται ἀρεστὸς καὶ κερδαίνῃ τι ἐξ αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τούτου διαφθείρει

(1) Α'. Ἐπιστ. Ϭ'. 22. (2) Ματθ. κϐ'. 16. (3) Ἐφεσ. δ'. 25.

τὸν κολακευόμενον, καὶ γίνεται πολλῶν καὶ μεγάλων κακῶν αἴτιος. Κρυψίνοια δὲ, ὡς ἀντίθετος τῆς παῤῥησίας, εἶναι ἰδία τις διαγωγὴ πρὸς τὸν πλησίον, καθ' ἣν ἀποφεύγων τις ἐπίτηδες τὴν εἰλικρινῆ τῆς ἀληθείας διακοίνωσιν, λέγει τοιαῦτα, ἐξ ὧν οἱ ἄλλοι παραφερόμενοι, προσέχουσι μᾶλλον εἰς τὸ τῆς ἀληθείας ἀντίθετον, ἢ εἰς αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Καὶ εἰ μὲν γίνεται τοῦτο, ἵνα μὴ ἐμποδισθῇ κἀνὲν μελετώμενον ἢ γινόμενον καλὸν, ἢ ἵνα μὴ πραχθῇ τίποτε παρὰ τὸ καθῆκον, τότε εἶναι εὔλογον· εἰ δὲ πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπὸν, εἶναι κακὸν καὶ ἀθέμιτον· καὶ ἡ ἐπ' αὐτῷ εὐθύνη τοσούτῳ μεγαλητέρα, ὅσῳ βαρύτερον εἶναι τὸ ἐκ τῆς κρυψινοίας γινόμενον κακὸν, καὶ μετὰ κακῆς γνώμης ἐπίτηδες ἐνεργούμενον. Ἐν γένει δὲ ὁμολογεῖται παρὰ πάντων, ὅτι τότε εἶναι καθῆκον ἡ εἰλικρινὴς φανέρωσις τῆς ἀληθείας, ὅταν ἦναι ἀναγκαία πρὸς τὴν πρόοδον ἀγαθοῦ τινος, ἢ πρὸς τὴν ἀναχαίτισιν κακοῦ. Ἐὰν δὲ μηδέτερον τούτων ἀναγκάζῃ, ἀλλὰ καὶ ἀγαθόν τι ἐκ τῆς σιγῆς προσδοκᾶται, τότε οὐ μόνον συγχωρεῖται, ἀλλὰ καὶ καθῆκον λογίζεται ἡ σιωπή· καὶ μάλιστα, ὅταν ἡ τῆς ἀληθείας ἐξαγόρευσις συνεπάγηται πολλὰς λύπας καὶ δυσαρεσκείας εἰς τὸν λέγοντα· ἀλλὰ καὶ τότε πρέπει νὰ γίνηται ἡ διεκφυγὴ τιμίως καὶ χωρὶς ψεύδους. Οὕτω νομίζεται καὶ περὶ τῆς κατ' ἀνάγκην ψευδολογίας, πλὴν ὅτι διχογνωμοῦσί τινες περὶ τούτου. Ἐπειδὴ τινὲς μὲν νομίζουσιν, ὅτι τὸ ψευδολογεῖν, ὡς ἀπάτη πρὸς τὸν πλησίον, εἶναι πάντοτε κακὸν, καὶ πρὸς τὴν ὀφειλομένην ἀδελφικὴν ἀγάπην ἀσυμβίβαστον· οἱ δὲ, ὅτι, ἐὰν ἀφορᾷ εἰς τὸ νὰ ἐμποδίσῃ κἀμμίαν μεγάλην βλάβην, ἢ κἀνὲν ἄδικον καὶ ἀπάνθρωπον ἔργον, τότε οὐ μόνον δὲν ὑπάρχει ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ὀφειλομένην ἀδελφικὴν ἀγάπην, ἀλλὰ τοὐναντίον ὑπαγορεύεται ὑπ' αὐτῆς· διότι εἰς τοιαύτην περίστασιν εἶναι κυρίως φιλανθρώπευμα, καὶ οὐχὶ ψεῦδος. Τοῦτο καὶ ὁ κοινὸς νοῦς τῶν ἀνθρώπων ὑπαγορεύει· διότι φαίνεται πανταχοῦ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι εἰς τοιαύτας περιστάσεις δὲν νομίζεται ἡ πρὸς

τοιοῦτον σκοπὸν ψευδολογία κακὸν οὐδ' ἀθέμιτον. Ἀλλ' ὅμως, οἱ τῆς προτέρας γνώμης ἀντεπάγουσιν, ὅτι, ἐάν τις παραδεχθῇ ἅπαξ τὴν ψευδολογίαν ὡς θεμιτὴν κατά τινα περίπτωσιν, δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ περιορισθῇ ἢ νὰ ἐμποδισθῇ ἰσχυρῶς κατὰ τὰς ἄλλας περιστάσεις, καὶ οὕτως ἀνοίγεται πανταχόθεν εἰς τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην ἐλευθέρα εἴσοδος, καὶ οὐδεὶς πλέον δύναται νὰ ἦναι ἀσφαλὴς ἐξ αὐτῶν, ὥστε νὰ μὴ ὑποσκελίζηται ἐκ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀπάτης. Φαίνεται δὲ, ὅτι καὶ ὁ λόγος οὗτος εἶναι ἰσχυρὸς, καὶ διὰ τοῦτο ἂς σταθμίζῃ ἕκαστος καθ' ἑαυτὸν ἀμφοτέρους, καὶ ἂς ἀποφασίζῃ, ποῖος τῶν δύο φαίνεται εἰς αὐτὸν ἰσχυρότερος.

§. 46. Περὶ τῶν πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν σωματικὴν ὠφέλειαν τοῦ πλησίον καθηκόντων.

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ἦναι εἰς ἡμᾶς λίαν σεβαστή· διότι εἰς τὸ ἀρχαιότατον βιβλίον τῶν θείων ἀποκαλύψεων ἀναγινώσκεται ἤδη ἡ θεία ἀπόφασις· « Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται, ὅτι ἐν εἰκόνι Θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον (1) ». Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τέκνον Θεοῦ, ποίημα τῆς παντοδυναμίας, τῆς σοφίας, καὶ τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, πεπλασμένος κατ' εἰκόνα ζῶσαν αὐτοῦ, καὶ κεκλημένος, ἵνα ἀφομοιῶται πρὸς τὸ ἀρχέτυπον αὐτοῦ· διὰ τοῦτο ἀξιοῦται διηνεκῶς καὶ τῆς πατρικῆς αὐτοῦ προνοίας καὶ ἀγαθότητος. Ἐκ τούτου καὶ τὸ λογικὸν ἡμῶν δοκιμάζει τὴν ἀπαίτησιν ταύτην· Πρόσεχε, ἵνα μηδέποτε καταλύσῃς τὴν ζωήν τινος ἀνθρώπου, οὔτε ἀπ' εὐθείας, οὔτε ἐκ πλαγίου, οὔτε διὰ τῆς ἰδίας, οὔτε δι' ἀλλοτρίας χειρὸς, οὔτε διὰ βίας οὔτε διὰ δόλου· ἐν ἑνὶ λόγῳ οὐδέποτε κατ' οὐδένα τρόπον δὲν συγχωρεῖται νὰ καταστρέψῃ τις τὴν ζωὴν οὐδενὸς ἀνθρώπου. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἰσχύει φυσικῶς μόνον περὶ τῆς ἑκουσίου καὶ αὐθαιρέτως γινομένης καταλύσεως τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις

(1) Γεν. θ'. 6.

ἑκούσιος φόνος ὀνομάζεται, καὶ διακρίνεται ἀπὸ τοῦ ἀκουσίου καὶ κατὰ συγκυρίαν πραττομένου παρὰ γνώμην τοῦ πλήξαντος. Καὶ ἐπίκειται μὲν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εὐθύνη καὶ διὰ τὸν ἀκούσιον φόνον, ἡ μεγίστη ὅμως εὐθύνη ἐπίκειται εἰς τὸν ἑκουσίως καὶ αὐθαιρέτως πραττόμενον· ἐπειδὴ εἶναι α') ἡ μεγίστη καταφρόνησις τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀξίας καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης· β') ἡ σκαιοτάτη καταπάτησις τῆς δικαιοσύνης· καὶ γ') ὁ αἴσχιστος ἑαυτοῦ ἐξευτελισμός. Ὁ τοιοῦτος φόνος εἶναι πάντοτε ζημία ἀνεπανόρθωτος καὶ εἰς τὸν φονευθέντα, καὶ εἰς τοὺς ἐγκαταλειπομένους συγγενεῖς αὐτοῦ,καὶ εἰς τὴν ὑπόλοιπον κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων. Εἰς μὲν τὸν φονευθέντα, διότι οὐ μόνον ἀφαιρεῖται ἀδίκως πάντα τὰ ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ἀγαθὰ αὐτοῦ καὶ δικαιώματα, ἀλλὰ καὶ ἐκβάλλεται βιαίως ἀπὸ τῆς ζωῆς· εἰς δὲ τοὺς συγγενεῖς, διότι στεροῦνται πολλάκις εἰς τὸν φονευθέντα μέγα ὑποστήριγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πᾶσαν τὴν πεποίθησιν, ἤ, κἂν μὴ συμβαίνῃ τοῦτο, τοὐλάχιστον βυθίζονται συνήθως εἰς οἰμωγὴν καὶ πένθος· εἰς δὲ τὴν κοινωνίαν, διότι ἐν αὐτῷ τῷ θανατωθέντι ἐκφαυλίζεται αὐτὴ ἡ ἰδία, καὶ κακοῦται αἴσχροτατα, καὶ εἰς ἄλλα μέλη αὐτῆς κινδυνεύει ἐκ τοῦ αὐτοῦ κακουργήματος, ἕως ἂν μὴ εὑρεθεὶς ὁ κακοῦργος τεθῇ εἰς τοιαύτην θέσιν, ἐξ ἧς νὰ μὴ δύνηται τοῦ λοιποῦ νὰ πράξῃ καὶ αὖθις τοιοῦτον κακούργημα. Τηλικαύτη ἀδικία εἶναι ὁ ἑκουσίως καὶ αὐθαιρέτως πραττόμενος φόνος! εἶναι τὸ μέγιστον τῶν κακουργημάτων ἀφ' ὅσα ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ πράξῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἀλλ' ὅμως καὶ αὐτὸν τὸν κακοῦργον βασανίζει συνήθως πικροτάτοις ἐλέγχοις ἡ συνείδησις, ἕως οὗ διαμείνῃ εἰς τὴν ζωήν. Ἡ δ' ἐπὶ τῷ τοιούτῳ κακουργήματι ἠθικὴ εὐθύνη αὐξάνει, καὶ βαρυτέρα γίνεται, ἢ σμικρύνεται καὶ ἐλαττοῦται ἐκ τῶν διαφόρων περιστατικῶν, ἅτινα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν εἰς τὴν τοιαύτην πρᾶξιν, οἷον ἡ ἀξία τοῦ θανατωθέντος προσώπου, ὁ σκοπὸς τοῦ φονέως, ἡ δοθεῖσα ἀφορ-

μή, ὁ τρόπος τοῦ φόνου, ὁ βαθμὸς τῆς συνειδήσεως, μεθ' ἧς ἐπράχθη κ. τ. λ.

§. 47. Περὶ τῶν αἰτιῶν, αἵτινες δύνανται νὰ παρασύρωσιν ἐνίοτε εἰς τοιοῦτον κακούργημα.

Πολλάκις καὶ τὸ ἐλάχιστον πρᾶγμα δύναται νὰ παρασύρῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ φρικτὸν τοῦτο κακούργημα. Πᾶν πάθος ἀφύλακτον καὶ ἀχαλίνωτον δύναται εἰς τὴν ἀνάζεσιν αὐτοῦ νὰ καταφέρῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς αὐτό, ἰδίως δέ, ἡ δοξομανία, ἡ πλεονεξία, ὁ φθόνος, ἡ ὀργή, ἡ κτηνώδης φιληδονία, ἡ ἀσωτεία καὶ ἡ πολυτέλεια, καὶ ἡ ἐν ἀνάγκαις ἀπόνοια, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἐθεωρήθη δὲ ἀνέκαθεν πανταχοῦ ὁ ἑκούσιος φόνος ὡς τὸ μέγιστον κακούργημα, καὶ ὡς τοιοῦτον ἐτιμωρήθη. Τοῦτο δηλοῦται α΄) ἐκ πολλῶν τῆς ἁγίας Γραφῆς ῥήσεων· β΄) ἐκ τῶν αὐστηρῶν κολάσεων, αἵτινες παρὰ πάντων τῶν πεπολιτευμένων ἐθνῶν ἐπιβάλλονται εἰς τοὺς τολμήσαντας τοιοῦτό τι. «Οἴδατε, λέγει ἡ Γραφὴ (1) ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν ἑαυτῷ μένουσαν»· καὶ ἀλλαχοῦ· «Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; Εἴτις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς (2)». Ὁ δὲ Ψαλμῳδὸς διαῤῥήδην κηρύττει· «Ἄνδρα αἱμάτων καὶ δόλιον βδελύσσεται Κύριος (3)». Καὶ οἱ πολιτικοὶ δὲ νόμοι θάνατον κατὰ τοῦ φονέως ἀπειλοῦσιν, οἱ δὲ ἐκκλησιαστικοὶ ἀφορισμὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας.

§. 48. Ὅτι τὸ καθῆκον τοῦ μὴ καταλύειν ζωὴν ἀνθρώπου οὐκ ἔστιν ἀπόλυτον, ἀλλὰ σχετικὸν καὶ ὡρισμένον.

Ἂν τὸ καθῆκον τοῦτο ἦτο ἀπόλυτον, ὥςε μηδέποτε δι' οὐδένα λόγον νὰ συγχωρῆται τὸ καταλῦσαι ζωὴν ἀνθρώπου, τότε καὶ αὐτὴ ἡ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἄμυνα τῶν πολεμίων ἤθελεν εἶσθαι ἀθέμιτος,

(1) Α΄. Ἐπις. Ἰωάν. γ΄. 15. (2) Α΄. Κορ. γ΄. 16.17. (3) Ψαλμ. ἑ. 7.

ἂν μὴ ἐγίνετο ἄλλως, εἰ μὴ διὰ τῆς ἐχθροκτονίας. Οὕτω καὶ ἡ παρὰ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς ἐπιβαλλομένη εἰς τὰ μέγιστα τῶν κακουργημάτων θανατικὴ ποινὴ ἤθελεν εἶσθαι ἄδικος καὶ ἀθέμιτος. Ἀλλ' ὅμως καὶ ὁ καθολικὸς νοῦς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἡ θεία φωνὴ συμφώνως κηρύττουσιν, ὅτι εἰς τὰς εἰρημένας περιστάσεις καὶ τῶν πολεμίων καὶ τῶν κακούργων τῆς ζωῆς ἡ κατάλυσις συγχωρεῖται. Ὅταν ἔθνος, προσβαλλόμενον ὑπ' ἄλλου, καὶ διὰ τῆς βίας τῶν ὅπλων ἀναγκαζόμενον νὰ ὑποκύψῃ εἰς δουλικὸν ζυγὸν, ἀμύνηται ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας καὶ ἐλευθερίας, συγκροτεῖται ὁ λεγόμενος πόλεμος, οὗτινος φυσικὰ καὶ ἀναπόφευκτα ἐπακολουθήματά εἰσιν αἱ αἱματοχυσίαι, οἱ τραυματισμοὶ, οἱ βίαιοι φόνοι, καὶ μυρία ἄλλα δεινά. Εἶναι δὲ ἢ ἐπιθετικὸς, ὅταν τις, εἰς τὴν ἀλλοτρίαν χώραν εἰσβάλλων, ἀγωνίζηται νὰ κατακτήσῃ αὐτήν· ἢ ἀμυντικὸς, ὅταν τὸν εἰσβαλόντα εἰς τὴν πατρίδα ἀγωνίζηται νὰ ἀποκρούσῃ καὶ ἀποδιώξῃ. Ἐὰν δὲ τὰ διαμαχόμενα ἔθνη προτιθῶνται τὴν παντελῆ ἀναίρεσιν ἀλλήλων, τότε ὁ πόλεμος εἶναι ἐξολοθρευτικὸς, οἷος ἦτον ὁ τῶν Ἰσραηλιτῶν κατὰ τῶν Χαναναίων.

§. 49. Τίνα τὰ εὐλογοφανῆ αἴτια τοῦ πολέμου.

Ὅ,τι πρότερον περὶ τῆς αὐτοαμύνης ἐῤῥέθη, ὅτι δηλαδὴ μόνον ὅπου εἶναι ἀνάγκη, καὶ ἐκεῖ πάλιν μετὰ τῆς δεούσης μετριότητος, πρέπει νὰ γίνηται ἡ ἄμυνα, τοῦτο πάλιν λέγομεν καὶ περὶ τοῦ πολέμου ἔθνους πρὸς ἔθνος. Οὐδὲν ἔθνος δικαιοῦται νὰ διεγείρῃ κατ' ἄλλου ἔθνους πόλεμον, ἐὰν μὴ βιασθῇ ὑπὸ τῆς ἐσχάτης καὶ ἀναποφεύκτου ἀνάγκης. Ὑπάρχει δὲ τοιαύτη ἀνάγκη α΄) ὅταν, γενομένη κατὰ πρῶτον ἀπόπειρα πρὸς εἰρηνικὴν ἀφαίρεσιν τῆς γεννηθείσης μεταξὺ δύο ἢ καὶ πλειοτέρων ἐθνῶν διαφορᾶς, ἀπέβη ματαία καὶ ἀτελεσφόρητος· β΄) ὅταν οὐδὲν ἄλλο μέσον διαλλαγῆς καὶ εἰρηνεύσεως μένῃ, εἰ μὴ τὸ νὰ νικήσῃ διὰ τῶν ὅπλων καὶ νὰ σωθῇ, ἢ νὰ νικηθῇ καὶ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ πολεμίου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἕκαστον ἔθνος ἔχει

πληρέστατον δίκαιον νὰ μεταχειρισθῇ πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἵνα ἀποκρούσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἄδικον βίαν τῶν ἄλλων. Καὶ ὁ μὲν ἀμυντικὸς πόλεμος οὐδενὸς ἄλλου λόγου χρῄζει εἰς νομιμοποίησιν, εἰ μὴ τὴν παρὰ τοῦ ἑτέρου ἄδικον ταύτην ἀπειλὴν κακώσεως· ὁ δὲ ἐπιθετικὸς ἵνα νομιμοποιηθῇ, ἀπαιτεῖται νὰ δείξῃ τοιαύτην διαγωγὴν τὸ ἀντίπαλον ἔθνος, ἢ νὰ κάμῃ τοιαύτην πολιτεύματος μεταβολὴν, ὥστε νὰ μὴ δύνηται τοῦ λοιποῦ νὰ διαμένῃ εἰς τὴν γειτονικὴν αὐτοῦ σχέσιν ἀνεπηρέαστον, ἢ νὰ μὴ δύνηται νὰ τὴν ἀνεχθῇ ἐκ τοῦ φόβου καὶ τῆς ὑποψίας, μήπως καὶ τὰ ἴδια αὐτοῦ μέλη μιανθῶσιν ἀπὸ τοῦ παραδείγματος ἐκείνου. Ἐν γένει δὲ, ὅ,τι δὲν εἶναι συγχωρημένον οὔτε δυνατὸν εἰς πάντα τίμιον ἄνθρωπον νὰ ἀνέχηται παρὰ τῶν ἄλλων ἢ εἰς τοὺς ἄλλους, σωζομένης τῆς ἠθικῆς εὐθύτητος καὶ δικαιοσύνης, τοῦτο οὐδ' εἰς ἔθνος ὁλόκληρον δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε συγχωρημένον νὰ ἀνέχηται παρ' ἄλλου ἔθνους, ἐὰν μὴ θέλῃ νὰ ἀπολέσῃ καὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ πολιτικὴν ὕπαρξιν. Ἐὰν λοιπὸν ἴδῃ ἄλλο ὅμορον ἔθνος φανερῶς τοιαῦτα ἐπιχειριζόμενον, καθῆκον εἶναι κατὰ πρῶτον νὰ ἀπευθύνῃ εἰς αὐτὸ φιλικὰς παρατηρήσεις. Ἐὰν δ' ἐκεῖνο, καταφρονοῦν τῶν φιλικῶν παρατηρήσεων, ἐπιμένῃ εἰς τὴν ἐπικίνδυνον αὐτοῦ διαγωγὴν, τότε καθίσταται ἀναγκαῖον τὸ αὐστηρότερον μέτρον, ὅπερ ἐστὶν ὁ ἐπιθετικὸς πόλεμος. Ἐὰν δ' ἐπιχειρισθῇ πόλεμον, ἵνα μόνον ἐπεκτείνῃ δι' αὐτοῦ τὰ ὅρια, ἢ στρογγυλεύσῃ ἢ τετραγωνίσῃ τὴν ἰδίαν χώραν, ἢ ἵνα διατηρῇ ἀλλοτρίᾳ δαπάνῃ τὸν ἴδιον στρατὸν, τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι ἀδικώτατον. Ἀδικώτατον ὡσαύτως ἤθελεν εἶσθαι νὰ ἀρχίσῃ πόλεμον ἐπιθετικὸν, διότι βλέπει τὸ ἀντίπαλον ἔθνος ἀσθενέστερον ἢ ἀπαράσκευον, ἢ εἰς ἄλλον τινὰ ἀγῶνα ἀγωνιζόμενον. Τοιοῦτος πόλεμος εἶναι πλησιέστατα τῆς λῃστείας καὶ τῆς πειρατείας.

§. 50. Τί συγχωρεῖται, καὶ τί οὐ συγχωρεῖται ἐν τῷ εὐλογοφανεῖ πολέμῳ.

Τοῦ πολέμου σκοπὸς προκείσθω πάντοτε α) ἡ ἄμυνα κατὰ

τῆς ἀδίκου προσβολῆς ἢ ἁρπαγῆς βιαίας τῶν δικαίως καὶ νομίμως ὑπαρχόντων· β΄) ἡ ἀνάκτησις τῶν διὰ τῆς βίας ἢ τοῦ δόλου ἀπολεσθέντων· γ΄) ἡ διὰ συνθηκῶν εἰρήνης ἐπαναγωγὴ τῆς φιλικῆς σχέσεως, καθ' ἣν ἀμφοτέρων τῶν ἐμπολέμων ἐθνῶν ἀσφαλίζονται, ὅσον ἔνεστι, εἰς τὸ μέλλον τὰ δικαιώματα καὶ τὰ ὑπάρχοντα. Πρὸς ταῦτα δὲ τὰ τέλη δικαιοῦται ἕκαστον ἔθνος νὰ καταναγκάσῃ τὸ ἕτερον διὰ τῆς βίας τῶν ὅπλων, ἐὰν μὴ διὰ τῶν ὀρθῶν καὶ δικαίων λόγων πείθηται, νὰ ἀποσχῇ τῆς ἀδικίας, καί, διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, νὰ μεταχειρισθῇ πάντα τὰ πρόσφορα μέσα εἰς τὸ νὰ ἐπαναφέρῃ τὰ πράγματα εἰς τὸ δίκαιον καὶ νόμιμον· ἤγουν δικαιοῦται α΄) νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν πολεμίαν· β΄) νὰ κυριεύσῃ τὰ ἐχθρικὰ στρατόπεδα καὶ τὰ φρούρια· γ΄) νὰ διαρπάσῃ τὰς ἀποθήκας καὶ τὰ ἐφόδια τοῦ πολέμου· δ΄) νὰ ζωγρήσῃ τοὺς καταθέτοντας τὰ ὅπλα, καὶ ζητοῦντας ἔλεος ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς· ε΄) νὰ τραυματίσῃ ἢ καὶ νὰ κτείνῃ τοὺς ἀνθισταμένους ἐνόπλως. Ἀλλ' ὅμως καὶ ἐν τούτοις, ὅταν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ὑπαγορεύωνται, δὲν συγχωρεῖται α΄) ἡ ἀπανθρωπία καὶ ἡ βάρβαρος ἰταμότης, ἡ πᾶσαν ἀγνοοῦσα συγκατάβασιν· β΄) ἡ πρὸς ἄλλο τι χρῆσις τῶν βιαίων τούτων μέσων, ἢ πρὸς μόνην τὴν ζητουμένην δικαίαν ἐπιτυχίαν τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς εἰρήνης· γ΄) οὐδὲ πρὸς τοὺς εἰρηνικοὺς καὶ ἀόπλους τῆς χώρας κατοίκους, ἀλλὰ πρὸς μόνους τοὺς ἐνόπλως ἀντιπαρατατομένους· τοὺς δὲ ἄλλους οὔτε ὡς ἐχθροὺς συγχωρεῖται νὰ θεωρῶσιν, ἀλλὰ μετὰ φειδοῦς καὶ συγκαταβάσεως νὰ μεταχειρίζωνται· διότι οἱ τοιοῦτοι ἐναπέθεσαν εἰς τὸ στρατιωτικὸν πᾶσαν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἑαυτῶν ὑποθέσεως. Οὐδὲν δὲ ἄλλο συγχωρεῖται νὰ ἐπιβάλληται παρὰ τῶν πολεμίων εἰς τοὺς ἀόπλους καὶ εἰρηνικοὺς κατοίκους τῆς πολεμίας χώρας, εἰ μὴ α΄) τὸ ξενίζειν προσηκόντως τοὺς εἰσβάλλοντας, ἢ διαβαίνοντας ἐκεῖθεν στρατιώτας· β΄) τὸ χορηγεῖν αὐτοῖς τὰ πρὸς τροφὴν καὶ τὴν ἄλλην θεραπείαν αὐτῶν ἀναγκαῖα· καὶ γ΄) τὸ τελεῖν ἐνίοτε τοὺς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ ἐπιβαλλομένους φό-

ρους εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ στρατοῦ. Πάντα δὲ ταῦτα πρέπει νὰ ἀπαιτῶνται ἐπιεικῶς καὶ συγκαταβατικῶς, παρατηρουμένων πάντοτε, α΄) τῆς γενικῆς εὐπορίας τῆς κατεχομένης χώρας· β΄) τῆς περιουσίας ἑκάστου τῶν πολιτῶν, ἵνα μὴ κατὰ κράτος καταστραφῶσιν ὑπὸ τῶν ὑπερβολικῶν ἀπαιτήσεων· ἐπειδὴ τὰ ἐπιτιθέμενα εἰς τοὺς εἰρηνικοὺς ἀνθρώπους ὑπέρμετρα βάρη, αἱ βίαιαι ἀπαιτήσεις φόρων καὶ δαπάνης, ἡ ὑβριστικὴ καὶ ἀπάνθρωπος κάκωσις αὐτῶν, εἶναι πάντοτε καὶ ἐν πολέμῳ, καθὼς καὶ ἐν εἰρήνῃ, ἀδικαιολόγητος ἀδικία καὶ βαρβαρότης.

§. 51. Περὶ τῶν ἁμαρτημάτων τῶν στρατιωτῶν πρὸς τοὺς εἰρηνικοὺς ἀνθρώπους.

Πᾶν ἄδικον ἢ κακόηθες καὶ ἀπάνθρωπον, πραττόμενον ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἀόπλους καὶ εἰρηνικοὺς κατοίκους τῆς ὑπ᾽ αὐτῶν κατεχομένης χώρας, πρέπει νὰ καταλογίζηται καὶ νὰ ἐκτιμᾶται κατὰ τὸν κοινὸν κανόνα τῆς ἀνταποδόσεως. Ἐπειδή, ὅ,τι ἐν εἰρήνῃ εἶναι ἄδικον καὶ βίαιον καὶ φαῦλον, τοῦτο καὶ ἐν πολέμῳ εἶναι τὸ αὐτό· τῆς γὰρ δικαιοσύνης καὶ τῆς ἠθικῆς οἱ νόμοι ἔχουσι πάντοτε τὸ κῦρος αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου καὶ ἂν εὑρεθῇ, ὡς εἰς τὴν ἀναλλοίωτον αὐτοῦ σχέσιν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον τεθεμελιωμένοι. Καὶ καθὼς οὐδέποτε συγχωρεῖται νὰ διαλύσῃ τὴν τοιαύτην ἱερὰν σχέσιν, οὕτως εἶναι ἀσυγχώρητον καὶ τὸ νὰ ἀθετήσῃ πώποτε τοὺς ἐπ᾽ αὐτῇ στηριζομένους νόμους τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἠθικῆς, καὶ τῆς φιλανθρωπίας οὔτε ἐν εἰρήνῃ οὔτε ἐν πολέμῳ. Ἐκ τούτων κατανοεῖ πᾶς τις εὐκόλως πόσον ἁμαρτάνουσι βαρέως α΄) οἱ καταλυματίαι καὶ τροφοδόται, οἵτινες αἰκίζουσι καὶ καταθλίβουσιν ἀπανθρώπως τοὺς μὴ χορηγοῦντας ὑπὲρ τὸ μέτρον τὰ τεταγμένα, ἢ μὴ προσφέροντας καὶ εἰς αὐτοὺς ἴδιόν τι δῶρον ἢ κέρδος· β΄) οἱ στρατιῶται, οἱ ἄνευ διαταγῆς χωριζόμενοι ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου, καὶ φορολογοῦντες τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἁρπάζοντες πρὸς ἴδιον ὄφελος ὅ,τι ἂν δυ-

νηθῶσι· γ') οἱ καταφρονοῦντες στρατιωτικοὶ τὴν ἀγαθὴν θέλησιν τῶν, παρ' οἷς καταλύουσι, καὶ εἰς οὐδεμίαν ἀρκούμενοι θεραπείαν, ἵνα πλειότερον πικραίνωσι καὶ βασανίζωσι τοὺς ἄλλως τεθλιμμένους ἤδη καὶ βεβασανισμένους ἱκανῶς, ἢ καὶ τοιαῦτα ἀπαιτοῦντες, οἷα κωλύουσιν ὑψηλότερα καὶ ἱερὰ καθήκοντα ἠθικῆς καὶ τιμιότητος, καὶ πολλάκις διὰ τῆς βίας τολμῶντες νὰ ἐκβιάζωσι τὴν συγκατάθεσιν αὐτῶν.

§. 52. Περὶ τῶν ἁμαρτημάτων τῶν κατοίκων τῆς χώρας πρὸς τοὺς πολεμίους.

Καὶ οἱ κάτοικοι δὲ τῆς ὑπὸ πολεμίων κατεχομένης χώρας δύνανται παντοιοτρόπως νὰ ἐξαμαρτάνωσιν εἰς τοὺς παρ' αὐτοῖς πολεμίους, ά) ὅταν δίδωσιν εἰς αὐτοὺς διεφθαρμένας ἢ καὶ δεδηλητηριασμένας τροφάς· β') ὅταν διὰ τῆς σκαιότητος ἢ τῆς κακοηθείας παροργίζωσιν αὐτοὺς ἐπίτηδες· γ') ὅταν κακοήθως ἐπιβουλεύωνται τὴν ζωὴν αὐτῶν, ἵνα λάβωσιν ὅσα φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν χρήματα. Ἐντεῦθεν δηλοῦται οἵων κακῶν γίνεται αἴτιος ὁ πόλεμος εἰς τὴν ἀνθρωπότητα! διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ δικαιότατος μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ δύναται νὰ συγχωρηθῇ ὡς θλιβερώτατον ἀναγκαῖον βοήθημα κατὰ τῆς μείζονος ἀδικίας καὶ καταστροφῆς. Ὅταν δὲ φανῶσιν εὐλογοφανεῖς αἰτίαι πολέμου πρὸς ἄλλο ἔθνος, τότε εἰς πᾶν καὶ ἕκαστον μέλος τῆς κοινωνίας ἐπίκειται καθῆκον κατεπεῖγον ἢ νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ ἴδιος αὐτός, ἐγκατατασσόμενος εἰς τὰς φάλαγγας τῆς πατρίδος, ἢ τοὐλάχιστον, ἐὰν τοῦτο ἦναι εἰς αὐτὸν ἀδύνατον, νὰ συνεισφέρῃ κατὰ δύναμιν, ὥστε νὰ ἔχωσιν οἱ στρατευόμενοι ἄφθονα τὰ ἀναγκαῖα. Ἐὰν δέ τις ἐν τοιαύτῃ γενικῇ ἀνάγκῃ τῆς πατρίδος ἀποφύγῃ τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο, ἢ καὶ τὰ δύο ὁμοῦ, χωρὶς λόγου φανεροῦ καὶ ἀποχρῶντος, οὗτος λογίζεται εὐλόγως ὑβριστής, μᾶλλον δέ, προδότης τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος καὶ τοῦ ἔθνους· καὶ ἔτι μᾶλλον αἰσχρὸς καὶ οὐτιδανὸς προδότης τοῦ ἰδίου ἔθνους νομίζεται καὶ εἶναι, ὅςτις ἐκ πλεονεξίας ἢ ἄλλων οὐτιδανῶν

συμφερόντων διατηρεῖ σχέσεις μυστικὰς πρὸς τοὺς πολεμίους, καὶ γνωστοποιεῖ εἰς αὐτούς, ὅσα, γινωσκόμενα παρ' αὐτῶν, γίνονται βλάβης καὶ ζημίας πρόξενα εἰς τὸ ἴδιον ἔθνος.

Ἐκ πάντων δὲ τῶν πολέμων οἱ ἐπικινδυνότατοι καὶ ὀλεθριώτατοί εἰσιν οἱ ἐμφύλιοι, οἱ ὑπὸ τῆς ἀντιζηλίας καὶ φιλοδοξίας καὶ πλεονεξίας ἀναῤῥιπιζόμενοι καὶ ἐξαπτόμενοι. Πολλάκις ὅμως ἐξάπτεται ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ἐκ τῶν ἀφορήτων καταχρήσεων τῆς ἐπιφανεστέρας καὶ ἰσχυροτέρας μερίδος τῶν πολιτῶν πρὸς καταπίεσιν τῆς ἑτέρας, ἢ καὶ διότι μὴ εὐχαριστούμενοί τινες εἰς τὴν εὐταξίαν, ἀγωνίζονται νὰ καταβάλωσι τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς διατεθειμένους, ἵνα ἀνοίξωσιν εἰς ἑαυτοὺς στάδιον πάσης ἀταξίας. Εἰς τοὺς τοιούτους πολέμους οἱ φίλοι τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς τάξεως εὑρίσκονται εἰς δυσχερεστάτην καὶ χαλεπωτάτην θέσιν. Ἐπειδή, ἐὰν μὲν προστιθῶνται φανερῶς εἰς τὸ ἕτερον μέρος τῶν ἀντιμαχομένων, εἶναι ἐπικίνδυνον· διότι ἐν τῇ διχοστασίᾳ πρέπει τελευταῖον οἱ μὲν νὰ νικήσωσιν, οἱ δὲ νὰ νικηθῶσι, καὶ τότε οἱ νικώμενοι κακοποιοῦνται παντοιοτρόπως ὑπὸ τῶν νικητῶν. Ἐὰν δὲ πάλιν μένωσιν ἐντελῶς οὐδέτεροι καὶ ἀδιάφοροι, τοῦτο πολλάκις ἀποβαίνει δι' αὐτοὺς χειρότερον· διότι καὶ ὑπὸ τῶν δύο μερῶν ἐξίσου χλευάζονται καὶ κακοποιοῦνται. Ὅταν λοιπὸν εὑρεθῇ τις εἰς τοιαύτην στενοχωρίαν, ὥστε ἀναγκάζεται ἐξ ἅπαντος νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ἑτέραν τῶν δύο ἀντιμαχομένων μερίδα, προστιθέσθω εἰς ἐκείνην, ἥτις,κατὰ τὴν ἑαυτοῦ πεποίθησιν, ἔχει τὸ δίκαιον· διότι ἤθελεν εἶσθαι ἐσχάτη ἀσυνειδησία καὶ προδοσία τῆς ἀνθρωπότητος, ἂν προσετίθετο εἰς ἐκείνην, ἣν γινώσκει μὲν καλῶς, ὅτι ἔχει ἄδικον, προστίθεται δὲ μόνον εἰς αὐτήν, διότι εἶναι ἰσχυροτέρα.

§. 53. Περὶ τοῦ ἐπιβαλλομένου εἰς ποινὴν θανάτου.

Ἀνέκαθεν ἐπίστευσαν πάντες οἱ ἄνθρωποι, ὅτι εἶναι δικαιότατον νὰ πάσχῃ ἕκαστος πρὸς τιμωρίαν, ὅ,τι κακὸν αὐτὸς ἔπρα-

ξεν ἀδίκως εἰς ἄλλον τινά, καὶ νὰ ἀφαιρεθῇ πρὸς ποινὴν αὐτοῦ ὅ,τι ἀγαθὸν παρ' ἄλλου ἀδίκως αὐτὸς ἀφεῖλεν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἀρχαιότατον βιβλίον τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν εἶναι γεγραμμένον ὅτι· « Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται (1) »· καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν εἶπεν· « Ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν (2) ». Ἐκ τούτων δηλοῦται, ὅτι συγχωρεῖται καὶ εἶναι δίκαιον νὰ κολάζωνταί τινα κακουργήματα καὶ διὰ τοῦ θανάτου· ἀλλ' ὅμως καὶ τὴν τοιαύτην ποινήν, καθὼς καὶ πᾶσαν ἄλλην, οὐδεὶς ἄλλος ἔχει δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ, εἰ μὴ ἡ νόμιμος ἀρχή· διότι, ἂν ἀφίνετο εἰς πάντα, ὅςτις ἐνδιαφέρεται, νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ποινήν, ἀναμφιβόλως ἤθελον συμβαίνει πολλαὶ ἀταξίαι καὶ ἀδικίαι καὶ ἀπανθρωπίαι. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ θεία Γραφὴ περὶ τῆς νομίμου ἀρχῆς λέγει, ὅτι « Οὐκ εἰκῇ τὴν μάχαιραν φορεῖ· Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι (3)». Ἵνα δὲ ἡ τὴν δικαιοσύνην ἀπονέμουσα ἀρχὴ ἐπιτελεῖν ὀρθῶς τοῦτο δύνηται, ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐρευνᾶν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ πραχθέντος κακουργήματος, καὶ περὶ τοῦ πράξαντος αὐτὸ προσώπου, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐπιφέρειν τὴν προσήκουσαν ποινὴν ἀκωλύτως, ἤτοι χωρὶς νὰ ὀφείλῃ λόγον εἰς κἀνένα ἄλλον. Καὶ ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἀναγκαία, διότι χωρὶς αὐτοῦ οὐδεὶς δύναται νὰ ἦναι τοῦ λοιποῦ ἀσφαλής· διὸ καὶ ὀφείλεται εἰς ἕκαστον, ἵνα μὴ ἐπαναληφθῇ καὶ αὖθις τὸ κακούργημα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, ἢ ὑπὸ ἄλλων κακούργων. Ἡ δὲ δευτέρα, ἡ τοῦ ἐπιφέρειν ἢ ἐκτελεῖν αὐστηρῶς τὴν ποινήν, δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία, ὅσον ἡ πρώτη. Ἀναγκαιότατον μὲν εἶναι πάντοτε νὰ γίνωνται γνωστοὶ οἱ κακοῦργοι, ἵνα μένῃ τοῦ λοιποῦ ἡ κοινωνία ἀσφαλὴς καὶ ἀτάραχος ἀπ' αὐτῶν· ἡ δὲ πραγματικὴ κόλασις αὐτῶν δύναται κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ νὰ μετριασθῇ, ἢ καὶ νὰ ἀφεθῇ τελείως, ὅταν

---

(1) Γεν. θ'. 6. (2) Ματθ. ζ'. 2. (3) Ῥωμ. ιγ'. 4.

οἱ κακοῦργοι τεθῶσιν εἰς τοιαύτην θέσιν, ἐξ ἧς εἶναι τοῦ λοιποῦ ἀδύνατον εἰς αὐτοὺς νὰ πράξωσι τοιοῦτον κακούργημα. Ὅπου δὲ ἡ αὐστηρὰ ἐκτέλεσις τῆς ποινῆς ὑπάρχει ἀναγκαία ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας, εἰς προφύλαξιν μελλόντων κακουργημάτων, τὰ δὲ ἠπιώτερα μέσα εἰσὶν ἀνεπαρκῆ, ἐκεῖ ἐξ ἅπαντος πρέπει καὶ νὰ ἐκτελῆται αὐστηρῶς. Ἀλλὰ καὶ τότε δὲν πρέπει νὰ παραβλέπηται παντάπασιν ἡ ἐπιείκεια καὶ ἡ κοσμιότης· δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται οὔτε ἡ γενικὴ ἀσθένεια, οὔτε ἡ ἀξία τῆς ἀνθρωπότητος, σκληρότερον κολαζομένου τοῦ κακούργου, ἢ ὅσον εἶναι ἔνοχος, ἢ ἐκτιθεμένου εἰς κοινὴν καταφρόνησιν καὶ ὀνειδισμόν. Οἱ τὴν δικαιοσύνην ἀπονέμοντες παριστάνουσι τὸν ἀδικηθέντα· ὅθεν δὲν συγχωρεῖται νὰ πράξωσι τίποτε πλειότερον, ἢ ὅσον ἔπρεπε νὰ ὑποστῇ ὁ κακοῦργος τότε, ὅτε τὸ κακούργημα ἔπραξεν. Ἐκ πάντων τῶν εἰρημένων δηλοῦται, ὅτι δίδονται καὶ περιστάσεις, καθ' ἃς συγχωρεῖται νὰ καταλυθῇ ἀνθρωπίνη ζωή, καὶ ἑπομένως τὸ καθῆκον· Μηδενὸς ἀνθρώπου ζωὴν κατάλυε, δὲν εἶναι ἀπόλυτον, ἀλλὰ σχετικόν, καὶ ὑπὸ τῶν εἰρημένων περιστάσεων ὁριζόμενον.

§. 54. Εἰ καὶ περὶ τῶν ὑπαρχόντων ἢ τῆς τιμῆς συγχωρεῖται ἡ ἀνθρωποκτονία.

Ζητεῖται δέ, εἰ μὴ καὶ ὑπὸ τῶν ἐφεξῆς δύο περιστάσεων περιορίζεται τὸ καθῆκον τοῦ μὴ καταλύειν ζωὴν ἀνθρώπου· ἤγουν α') ὅταν κινδυνεύωσι νὰ ἀπολεσθῶσι τὰ ὑπάρχοντα· β') ὅταν ἐπάγηται βία εἰς ἀτίμωσιν καὶ καταισχύνην. Ζητεῖται δηλαδὴ τοῦτο· Δὲν εἶναι ἆρά γε συγχωρημένον νὰ προστατεύσῃ τις καὶ τὰ ἴδια ὑπάρχοντα, ὅταν βιαίως καὶ ἀδίκως ὑπό τινος ἀλλοτρίου ἁρπάζωνται, καὶ τὴν ἰδίαν ἀθωότητα καὶ τιμήν, ὅταν ὑπό τινος βιάζηται εἰς ἀτίμωσιν καὶ καταισχύνην, ἀποκτείνας αὐτόν, καθὼς συγχωρεῖται νὰ πράξῃ τὸ αὐτό, ἵνα σώσῃ τὴν ἑαυτοῦ ζωήν, ὑπὸ τῆς βίας κακούργου τινὸς κινδυνεύουσαν; Καὶ ἐπειδὴ διαφωνοῦσι πάλιν καὶ περὶ τούτου οἱ διδάσκαλοι

τῆς ἠθικῆς, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἀκούσωμεν τοὺς περὶ τούτων λόγους αὐτῶν.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου λέγουσιν οὕτως· Ἐὰν μετὰ τῆς ἀπωλείας τῶν ὑπαρχόντων συγκινδυνεύῃ νὰ ἀπολεσθῇ καὶ ἡ ζωὴ, τότε συγχωρεῖται νὰ ἀμύνηται ὁ κινδυνεύων ὑπὲρ ἀμφοτέρων, ἀποκτείνας τὸν βιάζοντα, ἐὰν ἄλλως πως μὴ δύνηται νὰ σωθῇ. Ἐὰν ὅμως μὴ ὑπάρχῃ τῆς ζωῆς κίνδυνος, τότε συγχωρεῖται μὲν νὰ προστατεύσῃ κατὰ πάντα ἄλλον τρόπον τὰ ἑαυτοῦ ὑπάρχοντα, ἢ τὴν παρὰ τῶν ἄλλων βοήθειαν ἐπικαλούμενος, ἢ καὶ ὁ ἴδιος, ὅσον δύναται, ἀνθιστάμενος, ἢ καὶ τραυματίζων δεινῶς τὸν βιαιοπραγοῦντα, ἀλλ᾽ ὅμως ὀφείλει νὰ φεισθῇ τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Περὶ τούτου συμφωνοῦσι σχεδὸν πάντες οἱ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου διδάσκαλοι· διότι, λέγουσιν, ὁ ἀδικῶν δύναται, ἐναχθεὶς εἰς τὰ δικαστήρια, νὰ καταναγκασθῇ εἰς ἀπότισιν τῆς πραχθείσης παρ᾽ αὐτοῦ ζημίας. Ἔπειτα, ἐπειδὴ ἡ ζωὴ εἶναι πάντων τῶν ὑπαρχόντων πολυτιμότερον ἀγαθὸν, δὲν συγχωρεῖται νὰ ἀφαιρέσῃ τις τὸ πολυτιμότερον τοῦ ἄλλου ἀγαθὸν, ἵνα σώσῃ τὰ ἴδια εὐτελέστερα ἀγαθά. Περὶ τούτου λέγει καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν· « Οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος; (1) Ἐν γένει δὲ ὑπὲρ μόνης τῆς ζωῆς καταλύεται ζωή· ταύτης δὲ μὴ κινδυνευούσης, οὐδ᾽ ἄλλου ζωὴ εἶναι δίκαιον νὰ καταλυθῇ. Οἱ αὐτοὶ δὲ διδάσκαλοι ἔχουσιν ἄλλην γνώμην, ἐὰν ἡ καθ᾽ ἡμῶν προσβολὴ πρὸς ἀφαίρεσιν τῶν ὑπαρχόντων γίνηται ἐν καιρῷ νυκτὸς, καὶ ὑπὸ πολλῶν ὁμοῦ, καὶ ἀγνώστων, καὶ μετὰ βιαίας ἐφόδου, τότε ἡ ἄμυνα συγχωρεῖται καὶ διὰ τῆς καταβολῆς τοῦ ἐφορμῶντος (λέγουσι)· διότι κλέπται, ἐν καιρῷ νυκτὸς τὰς θύρας κατασπῶντες, ἢ τὰς θυρίδας, καὶ οὕτως εἰς τὰς οἰκίας εἰσδύοντες, οὐδενὸς τῆς ζωῆς φείδονται, ἐὰν εἰς τὰ βουλεύματα αὐτῶν ἀντιστῇ· ἢ, τοὐλάχιστον, οὐδεὶς προγινώσκειν δύναται, τί περὶ τῆς

(1) Ματθ. ϛ΄. 25.

ζωῆς τῶν ἐνοικούντων διανοοῦνται· διὰ τοῦτο δὲν νομίζεται ἄδικον, ἐὰν οἱ τοιοῦτοι ἀποτίσωσι τὴν ἀδικίαν αὐτῶν διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν ζωῆς. Οὕτω καὶ περὶ τοῦ δευτέρου ἀποφαίνονται, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀθωότης εἶναι τὸ κράτιστον πάντων τῶν τυχηρῶν ἀγαθῶν, συγχωρεῖται νὰ προστατεύσῃ καὶ ταύτην, καταλύων τὴν τοῦ βιάζοντος ζωὴν, ὅταν ἄλλως μὴ δυνηθῇ νὰ διαφύγῃ τὰς χεῖρας αὐτοῦ· τὰ μὲν γὰρ τυχηρὰ ἀγαθὰ, καὶ ἀφαιρεθέντα, δύναταί τις πάλιν διὰ τῶν λειτουργῶν τῆς δικαιοσύνης νὰ ἀπολάβῃ, ἢ, ἂν τοῦτο ἦναι ἀδύνατον, δύναται διὰ τῆς ἰδίας φιλοπονίας καὶ τῆς φρονίμου οἰκονομίας αὐτοῦ νὰ πορισθῇ τοιαῦτα. Τὴν δὲ τιμὴν καὶ ἀθωότητα ἀπολεσθεῖσαν, πῶς πλέον νὰ ἀνακτήσῃ; αὕτη ἀπολεσθεῖσα ἅπαξ, ἀπόλλυται διὰ παντὸς, καὶ οὐδεμία ὑπάρχει ὑπὲρ αὐτῆς ἀποζημίωσις· διὰ τοῦτο καὶ πρέπει νὰ τιμᾶται παρ' ἑνὸς ἑκάστου, ὅσον καὶ ἡ ζωὴ, καὶ ἑπομένως εἶναι δίκαιον νὰ τὴν προστατεύσῃ καὶ διὰ τῆς καταλύσεως τῆς τοῦ βιάζοντος ζωῆς. Ἀλλ' οἱ ἄλλως φρονοῦντες ἄλλως γνωματεύουσι. Τῷ ὄντι συνομολογοῦντες, ὅτι ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀθωότης εἶναι τὸ κάλλιστον τῆς ψυχῆς κόσμημα, εἶναι ἀνεκτίμητον, ἀρνοῦνται, ὅτι δύναταί τις νὰ ἀφαιρεθῇ τοῦτο τὸ ἀγαθὸν παρ' ἄλλου ἐναντίον τῆς ἰδίας αὐτοῦ θελήσεως, ἐὰν μὴ αὐτὸς ὁ ἴδιος συγκατανεύσῃ εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Ἆρα δὲν ὑπάρχει, λέγουσιν, ἀνάγκη νὰ ἀποκτείνῃ τὸν βιάζοντα, ἵνα σώσῃ αὐτήν· ἐπειδὴ ὅ,τι πράττεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐκ βίας ἀκατασχέτου καὶ ἐναντίον τῆς ἰδίας αὐτοῦ θελήσεως, τοῦτο οὐδεμίαν αἰσχύνην φέρει εἰς αὐτὸν, καὶ οὐδεμία ἀφαίρεσις γίνεται τῆς ἑαυτοῦ τιμῆς καὶ ἀθωότητος. Ἀλλ' ὅτι οἱ λόγοι οὗτοί εἰσιν ἀνίσχυροι καὶ σοφίσματα ἐλεεινὰ, καταβιβάζοντα τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν κατωτέρω καὶ τῆς τοῦ κτήνους, εὐκόλως δύναταί τις νὰ τὸ παρατηρήσῃ. Ἐπειδὴ τίς ἄλλη μεγαλητέρα καταισχύνη καὶ ἀτίμωσις δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἢ τὸ νὰ καταναγκάσῃ τις ἄνθρωπον νὰ γίνῃ παρὰ γνώμην αἰσχρὸν ὄργανον εἰς ἀπόλαυσιν τῆς κτηνώδους ἡδονῆς; Οὐδὲν ἄλλο χειρότερον ἢ αἰ-

σχρότερον δύναταί τις νὰ πράξῃ εἰς ἄνθρωπον, ἢ τὴν τοιαύτην ἐξουθένησιν καὶ ἐλάττωσιν τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ ἀξίας. Η τοιαύτη προσεγγίζει τὸν βίαιον θάνατον. Καὶ λοιπὸν δύναται νὰ ἦναι ἀσυγχώρητον νὰ ἀντισταθῇ πάσῃ δυνάμει εἰς αὐτήν; Καὶ τίς, γνωρίζων τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν, δύναται νὰ τὸ πιστεύσῃ;

§. 55. Περὶ τῆς βιαίας κακώσεως καὶ τῶν ἐκ ταύτης προερχομένων καθηκόντων.

Βιαία κάκωσις λέγεται, ὅταν τις διὰ τῆς φυσικῆς δυνάμεως καταναγκάσῃ τινὰ παρὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν εἰς τοιαύτην κατάστασιν ἢ εἰς τοιαύτας πράξεις, αἵτινες ἐναντιοῦνται ἀπ᾿ εὐθείας εἰς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου· οἷον, ὅταν ἁρπάσῃ τινὰ πρὸς ἐξανδραποδισμὸν ἢ πρὸς ὄργανον τῶν αἰσχρῶν αὐτοῦ ἐπιθυμιῶν, ἢ ἵνα πωλήσῃ αὐτὸν ὡς πρᾶγμα· ὅταν βιαίως δεσμεύσῃ, ἢ κατακλείσῃ αὐτὸν εἰς εἱρκτὴν, ἢ καταισχύνῃ ἐκ τῆς κτηνώδους ὁρμῆς νικώμενος, ἢ ἄλλως πῶς καταδυναστεύσῃ καὶ κακοποιήσῃ αὐτὸν ἐξ ἔχθρας, ἢ ἐξ αἰσχροκερδείας, ἢ ἐξ ἀκολασίας. Τὰ τοιαῦτα ἔργα οὐ μόνον εἰσὶν αἰσχρὰ καὶ ἄδικα, ἀλλὰ καὶ ἀπάνθρωπα, καὶ γίνονται τὸ μέγιστον κώλυμα εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν τελικὸν αὐτοῦ σκοπόν· ἐπειδὴ ὁ εἰς τοιαύτην καταναγκασθεὶς κατάστασιν ἀδυνατεῖ πλέον νὰ πράξῃ ὅ,τι θέλει, ἀλλ᾿ ἀναγκάζεται νὰ παραδοθῇ ὡς ἄψυχον ὄργανον εἰς τὴν θέλησιν τοῦ καταναγκάζοντος. Παύει δ᾿ ἐντελῶς τοῦ νὰ ἦναι πρόσωπον μετὰ θελήσεως ἐλευθέρας, καὶ καθίσταται κτῆμα ἄψυχον, λυπούμενος καὶ ἐξυβριζόμενος δριμύτατα. Διὰ τοῦτο καὶ τοιαῦτα κακουργήματα θεωροῦνται ἴσα καὶ ὁ βίαιος θάνατος· διότι ἀληθῶς οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν, ἢ ἀναίρεσις, βραδεῖα μὲν ἴσως, ἀλλὰ καὶ πολὺ ἀλγεινοτέρα. Τὰ δ᾿ ἐκ τῶν τοιούτων κακώσεων γεννώμενα καθήκοντά εἰσι α΄) νὰ ἐπαναφέρῃ πάλιν τὸν κακωθέντα, ὅταν ἦναι δυνατὸν, εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ κατάστασιν· β΄) νὰ ἀποζημιώνῃ αὐτὸν ἀναλόγως τῆς γενομένης αὐτῷ ζημίας· γ΄) νὰ

παρέχῃ τὴν δικαίαν ἱκανοποίησιν πρὸς πᾶσαν τὴν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ γενομένην ὕβριν καὶ ζημίαν· δ') ὅπου δὲ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ γένωσι ταῦτα εἰς τὸν κακωθέντα, ὡς μηκέτι ζῶντα, πρέπει νὰ γίνηται ἡ ἀποζημίωσις μάλιστα εἰς τοὺς ἐγκαταλελειμμένους αὐτοῦ οἰκείους. Ταῦτα οὐ μόνον ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη καὶ φιλανθρωπία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀκριβὴς δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ· καὶ ἐφ' ὅσον ὁ κακώσας καὶ ἀδικήσας μὴ ἐκπληροῖ ταῦτα, δικαίως μένει καὶ θεωρεῖται ὡς ἀλάστωρ καὶ κακοῦργος καὶ καταφρονητὴς τῆς δικαιοσύνης. Τὸ ἁμάρτημα, καθὼς λέγει, ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, δὲν συγχωρεῖται, ἐὰν μὴ ἀποδοθῇ τὸ ἀφαιρεθὲν (1). Παραδείγματος χάριν, ὁ ἀδίκως ἀποκτείνας ἄνθρωπον, ὀφείλει α') νὰ καταβάλῃ πάντα τὰ ἀναλώματα τὰ πρὸς τὴν δικαστικὴν ἔρευναν καὶ τὴν ταφὴν τοῦ φονευθέντος ἀναγκαῖα· β') νὰ ἀποζημιώσῃ ἀναλόγως τῆς περιουσίας αὐτοῦ τοὺς τυχὸν γονεῖς, ἢ σύζυγον, ἢ τέκνα, καὶ ἀδελφοὺς τοῦ φονευθέντος, οὓς αὐτὸς διέτρεφε καὶ συνετήρει διὰ τῆς φιλοπονίας αὐτοῦ· γ') νὰ ἀποδώσῃ τὰ τυχόντα χρέη τοῦ φονευθέντος, τὰ ὁποῖα, εἰ αὐτὸς ἔμενεν εἰς τὴν ζωήν, ἔμελλεν ἐξ ἅπαντος νὰ ἀποπληρώσῃ. Ἐὰν δὲ πάλιν ἡ κάκωσις ὑφίσταται εἰς τραυματισμοὺς καὶ κολοβώσεις τοῦ σώματος, καὶ ἄλλας τοιαύτας βλάβας ἢ κακώσεις, ὀφείλει α') νὰ καταβάλῃ πάντα τὰ ἀναλώματα, τὰ πρὸς τὴν θεραπείαν τοῦ τραυματισθέντος ἢ λωβηθέντος ἀναγκαῖα· β') νὰ ἀποτίσῃ πᾶσαν ζημίαν γενομένην εἰς αὐτὸν ἐκ τῆς πρὸς καιρὸν διακοπῆς τοῦ ἔργου αὐτοῦ· γ') νὰ προσεπιχορηγήσῃ καὶ τὴν ἀνάλογον ἱκανοποίησιν διὰ τὴν βλάβην, καὶ τὸν κίνδυνον, καὶ τὰς ἀλγηδόνας, ὅσας ὑπέστη ὁ κακωθείς. Οὕτω καὶ περὶ παντὸς ἄλλου εἴδους κακώσεως πρέπει νὰ γίνηται.

Ἡ δ' ὀφειλὴ τῆς ἐν τοῖς τοιούτοις ἀποζημιώσεως οὐ μόνον ἐκ τῆς ἠθικῆς, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐκ τῆς πραγματικῆς ἀδικίας

(1) Non dimittitur peccatum, nisi restituatur ablatum.

καὶ βλάβης γεννᾶται. Διὰ τοῦτο καὶ πανταχοῦ κρίνεται κατὰ τὴν γενομένην εἰς τὸν κακωθέντα βλάβην· ὥστε ὅσῳ μεγαλητέρα εἶναι αὕτη, τοσούτῳ περισσοτέρα καὶ ἀποζημίωσις ὀφείλεται· διότι πρέπει νὰ γένῃ τελεία, ὅσον τὸ δυνατὸν, ἀποκατάστασις εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ εὐημερίαν, ὅτε μάλιστα αὐτὸ τὸ κακωθὲν πρόσωπον οὐδεμίαν παρέσχεν ἀφορμήν· ἂν ἴσως δὲ ἔδωκεν ἀφορμὴν, τότε καὶ ἡ ὀφειλὴ δύναται νὰ ἐλαττωθῇ ἀναλόγως τῆς δοθείσης ἀφορμῆς.

§. 56. Περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς εὐποιΐας πρὸς τὴν σωματικὴν ὠφέλειαν τοῦ πλησίον.

Τὸ πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν καθῆκον δὲν τελειόνει, ὅταν μόνον φυλαχθῶμεν ἀπὸ τοῦ νὰ βλάψωμεν τὴν ζωὴν, ἢ ἄλλως πως ἀδικήσωμεν αὐτόν· ἀλλ' ἐπιβάλλει καὶ τὸ νὰ γινώμεθα κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἡμετέρας δυνάμεως ὠφέλιμοι εἰς αὐτὸν, καὶ μάλιστα κατὰ τὰς κοινὰς καὶ τὰς ἰδίας ἑνὸς ἑκάστου ἀνάγκας. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ φύσις τῆς φιλαδελφίας· οἱ γὰρ πάντες ἐσμὲν, ὡς λέγει ὁ θεῖος Ἀπόστολος, « Ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα, εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν (1) ». Καθὼς δὲ εἰς σῶμα καλῶς συνηρμοσμένον οὐδεμία συγχωρεῖται διαφωνία εἰς τὰ μέλη αὐτοῦ, ἀλλὰ συμφωνία, ὡς ὑφ' ἑνὸς πνεύματος ζωοποιούμενα, οὕτω καὶ εἰς ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος· ὅταν ἓν μέλος πάσχῃ, καὶ πάντα τὰ ἄλλα, συναισθανόμενα τὸ πάθος, ὀφείλουσι νὰ βοηθῶσιν αὐτό. Ὑφίσταται δὲ ἡ βοήθεια α΄) εἰς τὸ νὰ παρέχωσι πρὸς ἄλληλα τὸ ἀγαθὸν, καὶ τοῦτο μετὰ γνώμης ἀγαθῆς ἐκ τῶν προειρημένων λόγων τῆς φιλαδελφίας· πᾶν γὰρ τὸ γινόμενον οὕτω πρὸς τὸν πλησίον, νομίζεται φιλαδελφίας ἔργον, χάρις, ἔλεος, εὐεργεσία.

Εὐκαιρίαι δὲ πρὸς τὴν εὐεργεσίαν ὑπάρχουσιν αἱ ἀνάγκαι

(1) Ἐφεσ. δ΄. 4. 5.

καὶ οἱ κίνδυνοι, ἐξ ὧν πάσχων καὶ θλιβόμενος ὁ πλησίον οὐ δύναται ἀπαλλαγῆναι, ἐὰν μὴ ὑπ' ἀλλοτρίας χειρὸς βοηθηθῇ. Τοιαῦταί εἰσιν αἱ πυρκαϊαὶ, αἱ πλημμύραι, τὰ ναυάγια, ἡ σιτοδεία, καὶ ἡ μεγίστη ἀκρίβεια τῶν τροφίμων, ἡ βιαία κάκωσις ἡ ἐκ ληστρικῆς προσβολῆς καὶ καταδυναστεύσεως, αἱ ἀσθένειαι, ἐπιδημίαι, καὶ παντοῖα ἄλλα τοιαῦτα δυστυχήματα. Γίνεται δ' ἐν τοῖς τοιούτοις ἡ εὐεργεσία διττῶς, ἢ ἀμέσως, ὅταν αὐτός τις ἐπιχειρίζηται νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν πάσχοντα ἐκ τοῦ κινδύνου καὶ τῆς ἀνάγκης, ἢ ἐμμέσως, ὅταν, μὴ δυνάμενος αὐτὸς, προτρέπῃ ἄλλους εἰς τοῦτο, καὶ ὁδηγῇ καὶ ἐνθαῤῥύνῃ, καὶ ἀμοιβήν τινα ὑπισχνῆται, ἐὰν μετὰ δραστηριότητος δώσωσι χεῖρα βοηθείας, ὅπου μὴ δύνηται αὐτός.

§. 57. Πόθεν τὸ τῆς εὐποιΐας καθῆκον;

Τὸ τῆς εὐποιΐας καθῆκον γεννᾶται ἐκ τῶν αὐτῶν λόγων, ἐξ ὧν καὶ τὸ τῆς φιλαδελφίας. Ἐπειδὴ ἡ εὐποιΐα οὐδέν ἐςιν ἄλλο, ἢ τῆς φιλαδελφίας ἡ πραγματικὴ δήλωσις. Συνέςησε δὲ τοῦτο ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν τῇ τοῦ φιλανθρώπου Σαμαρείτου παραβολῇ (1)· καὶ διὰ τῆς ἀψευδοῦς ἐπαγγελίας, ὅτι ἐν τῇ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως θέλει ἀποβλέψει κυρίως εἰς τὰ τῆς εὐποιΐας ἔργα, καὶ ἐξ αὐτῶν θέλει προφέρει τὴν ἀδέκαστον αὐτοῦ ἀπόφασιν (2). Εἶπε δὲ καὶ ἀλλαχοῦ· «Ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ (3)». Σύμφωνα τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου ἀποφαίνεται καὶ ὁ θεῖος αὐτοῦ Ἀπόστολος Ἰάκωβος· «Θρησκεία, γράφει, καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν· Ὑπά-

(1) Λουκ. ί. 30—37. (2) Ματθ. κέ. 31 καὶ ἑξ. (3) Ματθ. ί. 42.

γετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε, καὶ χορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος· τί τὸ ὄφελος; (1) » Ὁ δὲ μακάριος Ἰωάννης οὕτως· « Ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου! μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ (2) ».

Μέτρον δε τῆς τοιαύτης εὐποιΐας ἔστω ἡ ἀνάγκη τοῦ πλησίον, καὶ τὸ μέτρον τῆς ἰδίας ἑκάστου οὐσίας· ἐπειδὴ οὐδεὶς ὀφείλει νὰ καταναλώσῃ τὰ ἴδια, εὐεργετῶν τοὺς ἄλλους ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ περιπέσῃ ἐκ τούτου ὁ ἴδιος εἰς στενοχωρίαν καὶ ἀνάγκην· ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἔχει καθῆκον νὰ διατηρῇ ἐκ τῶν ἰδίων τοσαῦτα, ὅσα ἐπαρκοῦσιν εἰς τὸ νὰ διάγῃ βίον τὸν εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν θέσιν αὐτοῦ προσήκοντα. Καὶ ἐὰν μὲν ἡ ἀνάγκη τοῦ πλησίον ἦναι κοινὴ, τουτέστιν, ἐὰν εὑρίσκηται εἰς τοιαύτας περιστάσεις, καθ' ἃς ἔχει μὲν χρείαν τῆς παρὰ τῶν ἄλλων βοηθείας, ἀλλ' οὐχὶ τοσοῦτον κατεπείγουσαν, ὥστε δύναται παρὰ πολλῶν νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν, πρέπει μὲν νὰ βοηθῆται καὶ οὗτος, ὅσον τὸ δυνατὸν, ἀλλὰ διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν δυναμένων νὰ συντελέσωσιν εἰς τοῦτο. Ἡ δὲ βοήθεια πρέπει νὰ γίνηται πάντοτε φρονίμως, προνοητικῶς, καὶ πρὸς γενναῖον σκοπὸν, δηλονότι μετὰ παρατηρήσεως τῆς τε πραγματικῆς ἀνάγκης τοῦ πλησίον καὶ τῆς ἡμετέρας καταστάσεως, ὥστε νὰ μὴ ἀποπέμπωνται μὲν κενοὶ οἱ ἐνδεέστεροι, οἱ δὲ ὀλιγωτέραν χρείαν ἔχοντες λαμβάνωσι μεγάλας δωρεὰς, ἢ νὰ μὴ λυπῇ τις ἑαυτὸν ἢ τοὺς οἰκείους, εὐεργετῶν ἄλλους ὑπὲρ τὸ δέον καὶ ὑπὲρ τὴν δύναμιν. Ἔπειτα δὲ καὶ νὰ παρέχηται ἡ βοήθεια πρὸς μόνον τὸ καθῆκον καὶ πρὸς τὴν θεραπείαν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος· « Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου, τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου κτλ.(3)» Ἐὰν δὲ

(1) Ἰακ. β'. 15. κ. ἑπ. (2) Α'. Ἐπιστ. γ'. 17. (3) Ματθ. ϛ'. 2—4.

ὁ πλησίον εὑρίσκηται εἰς τὴν ἐσχάτην ἀνάγκην, ὥστε, ἐὰν μὴ προφθάσῃ χεὶρ φιλάνθρωπος νὰ τὸν βοηθήσῃ, ἢ ἀφανίζεται ἐξ ἅπαντος, ἢ κινδυνεύει νὰ βλαφθῇ μεγάλως ἡ ζωὴ ἢ ἡ ὑγιεία αὐτοῦ, τότε πᾶς τις ἔχει καθῆκον νὰ προφθάσῃ πᾶσαν τὴν δυνατὴν βοήθειαν πρὸς τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ, κἂν τοῦτο ἔχῃ πολλὴν δυσκολίαν, ἢ ἀπαιτῇ μεγάλην δαπάνην, ἢ συνέχηται μετά τινος κινδύνου τῆς ζωῆς ἢ τῆς ὑγιείας· ἐπειδὴ, ὅςτις ἐν τοιαύτῃ ἀνάγκῃ ἀφίνει τὸν πλησίον ἀβοήθητον, ἐν ᾧ δύναται νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ταύτης, ἁμαρτάνει τοσοῦτον βαρέως, ὅσον καὶ ὁ ἀποκτείνας αὐτόν. Τοιαύτη ἀσπλαγχνία εἶναι καταφρόνησις μεγάλη καὶ τῆς ἀξίας καὶ τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

§. 58. Πῶς δύναταί τις νὰ γένῃ εὐεργετικώτερος πρὸς τὸν πλησίον.

Ἵνα τις προθυμότερος γίνηται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τῆς εὐποιΐας καθήκοντος, ὀφείλει νὰ ἀναλογίζηται συνεχῶς καὶ σπουδαίως α) τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας εὐεργεσίας, ὅσας καθ᾽ἑκάστην ἐπιδαψιλεύει εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς, ποτὲ μὲν διὰ τῶν ἀγαθοποιῶν ἀνθρώπων, ποτὲ δὲ διὰ τῆς εὐλογίας εἰς τὰ ἡμέτερα ἐπιχειρήματα· τὸ γὰρ θέλημα αὐτοῦ τὸ πανάγιον, δωρουμένου τὰ ἀγαθὰ εἰς ἡμᾶς,εἶναι νὰ μεταδίδωμεν καὶ ἡμεῖς ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς ἄλλους· διὸ καὶ ἡ ἄνισος αὐτῶν διανομή· β) τὴν ἀξίαν καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου· γ) νὰ ἐπισκέπτηται ἐνίοτε καὶ τὰς καλύβας τῶν πτωχῶν, καὶ τὰς κλίνας τῶν ἀσθενῶν, καὶ τὰς φυλακὰς τῶν δεσμίων, ἀκούων ἐκεῖ τὰς οἰμωγὰς καὶ τοὺς στεναγμοὺς τῶν θλιβομένων, καὶ παρατηρῶν ἐκ τοῦ πλησίον τὰ δεινὰ,εἰς ἃ ὑπόκειται ὁ δυςτυχὴς ἄνθρωπος· ὅςτις γὰρ ὑπὸ τῶν τοιούτων θεαμάτων μὴ κάμπτηται εἰς οἶκτον, ἢ μὴ κινῆται εἰς ἀνακούφισιν τῶν θλιβομένων διὰ τῆς εὐποιΐας, αὐτὸς πρέπει νὰ ἔχῃ, ὡς λέγει ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς Ὀβίδιος, τριπλοῦν χάλκινον θώρακα περὶ τὴν καρδίαν. Καὶ ὅμως ὑπάρχουσι κατὰ δυστυχίαν πολλοὶ, μηδεμίαν αἴσθησιν τῆς ἀνθρωπίνης δυστυχίας ἔχοντες.

Αἴτια δὲ τῆς τοιαύτης ἀναισθησίας εἰσὶ πολλάκις, ἐκτὸς τῆς φυσικῆς σκληρότητος, καὶ ἡ φιλαργυρία, καὶ ἡ ἀσωτεία, καὶ ἡ κενόδοξος πολυτέλεια, καὶ ἡ ὑπερβολικὴ μέριμνα περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἑαυτοῦ. Διὰ τοῦτο ὀφείλει ἕκαστος νὰ πολεμῇ καὶ ταῦτα, ἵνα γίνηται εὐεργετικώτερος.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων εὐεργεσιῶν, πρέπει νὰ λογίζωνται ὡς τοιαῦται καὶ τὰ ἀκόλουθα· α΄) ἐάν τις βοηθῇ τὸν ἐν ἀνάγκαις ἰδιαιτέραις διὰ προκαταβολῆς ἢ δανείων κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου· «Ἀγαθοποιεῖτε καὶ δανείζετε, μηδὲν ἀπελπίζοντες. (1)»· β΄) ἐὰν εἰς τοὺς ἀπόρους καὶ ἀργοὺς παρέχῃ πόρον καὶ ἐργασίαν· γ΄) ἐὰν ὀρφανὰ καὶ ἄλλα πτωχὰ παιδία διὰ τῆς ἑαυτοῦ βοηθείας ἢ συνεργείας ὑποβάλλωνται εἰς τὴν ἐπιστασίαν φρονίμων καὶ χρηστῶν ἀνθρώπων, ἵνα παιδαγωγηθῶσι καὶ ἐκπαιδευθῶσι· τοιαῦται γὰρ εὐεργεσίαι εἰσὶ μείζονος ἀξίας πολλάκις, ἢ μεγάλαι δωρεαί. Οὕτως οἱ ἀρχαῖοι, καὶ πολλοὶ τῶν νεωτέρων χριστιανῶν ἐγένοντο ἀληθεῖς καὶ διηνεκεῖς εὐεργέται τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, ἀνεγείραντες καὶ προικίσαντες νοσοκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα, ἐργαστήρια, διδασκαλεῖα, κλ. ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν οἰκονομίας, ἐν οἷς πάμπολλοι πτωχοὶ καὶ ἀτυχεῖς ἄνθρωποι εὗρον σωτηρίαν, καὶ πολλοί, χωρὶς αὐτῶν, ἤθελον ἀπολεσθῆ ἐλεεινῶς ὑπὸ τοῦ βάρους τῆς δυστυχίας. Ἐξίσου δύνανται ἄλλοι νὰ ἀναφαίνωνται κοινοὶ εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος, ὅταν ἐπιμελῶνται προθύμως καὶ εὐσυνειδήτως νὰ συντελῶσιν εἰς τὴν διατήρησιν καὶ τὴν αὔξησιν αὐτῶν. Πᾶς τις, καὶ ὁ πτωχότατος τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ συνεισφορᾶς καὶ διὰ τῆς διαθήκης αὐτοῦ δύναται νὰ συντελῇ εἰς τὴν στερέωσιν αὐτῶν, καὶ νὰ γίνηται συνεργὸς τῆς τοιαύτης κοινῆς εἰς τὴν ἀνθρωπότητα εὐεργεσίας.

§. 59. Περὶ τῆς ἐπισκέψεως καὶ θεραπείας τῶν ἀσθενῶν.

Καὶ ἡ ἐπίσκεψις καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν εὐλόγως ἐρ-

(1) Λουκ. ϛ΄. 35.

γον φιλάνθρωπον καὶ εὐεργετικὸν λογίζεται· εὐκόλως γὰρ καὶ παντοιοτρόπως ἐνδέχεται νὰ πάθῃ τὸ σῶμα καὶ ἡ ὑγιεία τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ὅταν τοῦτο συμβῇ, ἔχει χρείαν τῆς παρὰ τῶν ἄλλων βοηθείας καὶ θεραπείας, καὶ ταύτης τοσούτῳ πλειοτέρας, ὅσῳ βαρύτερον πάσχει πάθος. Χρήζει δηλαδὴ α') ἰατροῦ καὶ ἰατρικῶν· β') τροφῆς καὶ σκεπασμάτων· γ') παντοίας ἄλλης ὑπηρεσίας πρὸς ἄνεσιν καὶ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης χρείας γεννᾶται τὸ καθῆκον τοῦ ἐπισκέπτεσθαι προθύμως καὶ βοηθεῖν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ ἐγνωρίσθη ἀρχῆθεν ὑπὸ πάντων τῶν χριστιανῶν, ὡς ἀληθὲς καθῆκον τῆς φιλανθρωπίας, κἂν μὴ ἐπράττετο πανταχοῦ κατ' ἀκρίβειαν. Ἐντονώτατα δὲ συνέστησε τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν, ἀπαριθμήσας αὐτὸ εἰς τὰ ἔργα τῆς εὐποιΐας, ὧν ἕνεκα τὴν οὐράνιον αὐτοῦ βασιλείαν ὡς ἀμοιβὴν ἐν τῇ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τῆς ἀνταποδόσεως ἐπηγγείλατο· « Ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με (1) »· οὕτω καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ φιλανθρώπου Σαμαρείτου· « Ἐπιμελήθητι αὐτοῦ, καὶ ὅ,τι ἂν προσδαπανήσῃς, ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με ἀποδώσω σοι (2) »· καὶ τελευταῖον εἰπὼν περὶ τούτου, ὅτι· « Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε (3) ».

Τοῦ καθήκοντος τούτου ἡ ἐκτέλεσις, εἰ μὲν ὁ ἀσθενῶν ἔχει περὶ ἑαυτὸν οἰκείους καὶ συγγενεῖς, εἰς αὐτοὺς κυρίως προσήκει κατὰ πρῶτον· εἰ δὲ μὴ ὑπάρχουσι τοιοῦτοι, προσήκει εἰς τὸ κοινόν, οὗ τινος εἶναι μέλος ἢ πάροικος ὁ ἀσθενής. Ὅσῳ δὲ μᾶλλον ἔρημος οἰκείων καὶ φίλων τυγχάνει ὁ ἀσθενής, ἡ δ' ἀσθένεια αὐτοῦ βαρυτέρα καὶ ὀδυνηροτέρα, καὶ αὐτὸς δὲ τῶν πρὸς τὴν θεραπείαν ἀναγκαίων ἀπορώτερος· τοσούτῳ καὶ σπουδαιότερον εἶναι τὸ καθῆκον τοῦ ἐπισκέπτεσθαι αὐτόν, ὡς ἄνθρωπον καὶ ὡς ἀδελφὸν ἡμῶν, καὶ παρέχειν τὰ ἀναγκαῖα.

Ἐκτελεῖται δὲ καὶ τοῦτο διττῶς, ἢ ἀμέσως, ὅταν αὐτός τις

(1) Ματθ. κε'. 31—46. (2) Λουκ. ι'. 30—36. (3) Ματθ. κε'. 40.

ἐπιχειρίζηται τὴν τοῦ ἀσθενοῦς θεραπείαν καὶ βοήθειαν, ἢ ἐμμέσως, ὅταν ἢ παρέχῃ εἰς αὐτὸν τὸ εἰς περιποίησιν ἀναγκαῖον, ἢ προτρέπῃ ἄλλους εἰς αὐτό. Καὶ ἐπειδὴ ἕκαστος οὔτε καιρὸν ἔχει, οὔτε περίστασιν, οὔτε ἴσως τὴν ἱκανότητα πρὸς τὴν ἄμεσον τοῦ καθήκοντος τούτου ἐκτέλεσιν, πολλοὶ δὲ καὶ ὑπὸ φυσικῆς δειλίας κωλύονται ἀπ' αὐτῆς, δύναται καὶ ἐμμέσως ἐκτελεῖν αὐτό, συνεργῶν εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῆς θλίψεως τοῦ νοσοῦντος. Ἐὰν δὲ ἐκ γλισχρότητος, ἢ ἀδιαφορίας καὶ σκληρότητος ἀμελῇ τοῦ τοιούτου καθήκοντος, ὁ τοιοῦτος ἁμαρτάνει τὰ μέγιστα εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

§. 60. Περὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας.

Εἰρήνη καὶ ὁμόνοια ἔχουσι μεγίστην ἐπιῤῥοὴν εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων εὐημερίαν τήν τε σωματικὴν καὶ τὴν πνευματικήν, καθὼς καὶ τὰ τούτων ἀντίθετα, ἡ ἔχθρα καὶ ἡ διχόνοια, καταστρέφουσι πολλάκις ταύτην, μυρία εἰς αὐτοὺς κακὰ ἐπιφέρουσαι. (1) Οὐδέτερον δὲ τούτων ἔχει ἀπόλυτόν τινα ἀξίαν, εἰ μὴ ὅταν ὑπόκηται εἰς αὐτὰ σκοπὸς ἀγαθός, καὶ προέρχωνται ἐκ τῆς εἰλικρινοῦς φιλαδελφίας. Τὴν τοιαύτην εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν ὀφείλομεν, ὅσον τὸ δυνατόν, νὰ διατηρῶμεν πρὸς πάντας, κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ θείου Παύλου· « Εἰ δυνατόν, τὸ ἐξ ἡμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες, μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες, ἀγαπητοί, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ (2) ». Ἀλλὰ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν μακαρίζει τοὺς εἰρηνοποιούς· « Μακάριοι, λέγων, οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται (3) ». Γεννᾶται δὲ καὶ τοῦτο τὸ καθῆκον ἐκ τῆς σχέσεώς ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους. Πρὸς διατήρησιν δὲ τῆς εἰρήνης καὶ ὁμονοίας ἀπαιτοῦνται ἀναγκαίως α') διαγωγὴ χρηστὴ καὶ δικαία· β') μετριότης καὶ περιστολὴ γενναία τῶν ἡμετέρων παθῶν· γ') παραχώρησις καὶ καρτερία μετὰ φρονήσεως εἰς τὰς ἀδίκους

(1) Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur, Salust. de bel. Jugurth. (2) Ῥωμ. ιβ'. 18. 19. (3) Ματθ. ε'. 9.

ἀξιώσεις τοῦ πλησίον· δ') προθυμία καὶ εὐκολία εἰς διαλλαγήν, ὅτε τις ἠναγκάσθη νὰ ὑποστῇ ἀδικίαν ἢ δυσαρέσκειαν ἐκ τοῦ πλησίον. Δὲν ἀπαγορεύεται μὲν δι' αὐτῶν τὸ προστατεύειν τὰ ἡμέτερα δίκαια, ὅταν ἀνόμως προσβάλλωνται ὑπό τινος, ἐπικαλουμένους τὴν ἰσχὺν τῶν νόμων καὶ τῶν δικαστηρίων, ἀλλὰ μόνον τὸ μὴ μεθ' ὑπερβολικῆς αὐστηρότητος καὶ πικρίας καὶ χωρὶς μετριότητος καὶ φειδοῦς. Η προστασία τῶν ἡμετέρων δικαίων πρέπει νὰ γίνηται ἐν ἀγάπῃ καθαρᾷ τῆς δικαιοσύνης.

Εὐκολύνουσι δὲ μάλιστα τὴν ἐν ἀλλήλοις εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν α') ἡ θαῤῥαλέα εἰς πᾶσαν ὁρμὴν δυσαρεσκείας, θυμοῦ, μικροψυχίας, εὐθὺς ἀνακινουμένων εἰς ἡμᾶς, ἀντίστασις· β') ἡ διὰ τῆς συνεχοῦς σκέψεως προπαρασκευὴ εἰς τὴν προσήκουσαν πρὸς τοὺς τοιούτους ἀνθρώπους διαγωγήν, ὅταν τις περιπέσῃ εἰς διαφωνίαν μετ' αὐτῶν· γ') τὸ θεωρεῖν πάντοτε τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἀδελφούς, καὶ παραβλέπειν τὴν ἐξ αὐτῶν γεννηθεῖσαν δυσαρέσκειαν, καὶ οἰκτείρειν τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἰδιοτροπία καὶ ἰσχυρογνωμοσύνη, ἡ ὑπερηφανία καὶ ἡ πλεονεξία διαλύουσι καὶ ἀφανίζουσιν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων πᾶσαν εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν, διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα πρέπει νὰ καταπολεμῶνται γενναίως καὶ ἐπιμόνως παρὰ τῶν φίλων τῆς ὁμονοίας καὶ τῆς εἰρήνης.

§. 61. Περὶ τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καλοῦ ὀνόματος τοῦ πλησίον.

Μετὰ τοῦ καθήκοντος, ὃ ἔχομεν, ἵνα φροντίζωμεν περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς σωματικῆς ὠφελείας τοῦ πλησίον, ὑπάρχει συνδεδεμένον καὶ ἄλλο καθῆκον τοῦ φροντίζειν περὶ τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καλοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Η τιμὴ καὶ τὸ καλὸν ὄνομα, ὡς ἀναγκαῖα εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον, ἵνα προχωρήσῃ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ συστηθῇ, οὔτε πρέπον οὔτε δίκαιον εἶναι νὰ προσβάλλωνται αὐθαιρέτως· ἐπειδὴ πολλάκις ὅλη ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ πρόσκαιρος τύχη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἀγαθόν, ὅπερ καὶ προαι-

ρεῖται, καὶ προώρισται νὰ πράξῃ, ἐξήρτηται ἐκ τῆς ἀγαθῆς ὑπολήψεως, ἣν ἔχει ὁ κόσμος περὶ αὐτοῦ· καὶ ὁ διὰ χλευασμῶν ἢ καταλαλιῶν ἀμαυρῶν ὁπωσοῦν τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον, ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτοῦ τὸ πλεῖστον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Καὶ τί δύναται πλέον νὰ κατορθώσῃ ὁ ἄρχων, ὁ ἱερεὺς, ὁ πνευματικὸς, ὁ διδάσκαλος, ὁ οἰκοδεσπότης, ὅταν λείψῃ τὸ πρὸς αὐτὸν ὀφειλόμενον σέβας καὶ ἡ τιμὴ ἐκ τῶν διατελούντων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἢ ὁδηγίαν αὐτοῦ; τί δὲ ὁ τεχνίτης, ἢ ὁ ὑπηρέτης, τῶν ὁποίων τῆς ζωῆς ἡ διατήρησις ἐξήρτηται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς περὶ αὐτῶν ἀγαθῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων; Ἐὰν ἀπολέσωσι τὴν ἀγαθὴν ταύτην ὑπόληψιν, τίς πλέον νὰ ἐμπιστευθῇ τίποτε εἰς αὐτούς; Ὥστε ἡ βλάβη τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καλοῦ ὀνόματος τοῦ πλησίον συνεπιφέρει μεθ' ἑαυτῆς καὶ ἄλλην μεγίστην πραγματικὴν βλάβην. Καὶ εὐκολώτατα μὲν δύναται πᾶς τις νὰ βλάψῃ τὴν ἀγαθὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον· δυσκολώτατα δὲ νὰ τὴν ἐπανορθώσῃ, ἢ νὰ κάμῃ τὴν δικαίαν ἀποζημίωσιν. Ἄπειροι δὲ ζημίαι καὶ θλίψεις, καὶ ἐκ τούτων γογγυσμοὶ φανεροὶ καὶ μυστικοὶ καὶ μίση καὶ ἔχθραι γίνονται εἰς τὸν κόσμον ἐξ αὐτοῦ· διὰ τοῦτο καὶ ὁ θεῖος καὶ ὁ ἀνθρώπινος λόγος παραγγέλλει τό· Ὃ σὺ μισεῖς, ἑτέρῳ μὴ ποιήσῃς. Μὴ βλάπτῃς τὴν τιμὴν καὶ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον σου· τοὐναντίον δὲ ἐπιμελοῦ, νὰ διατηρῆται ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ ὑπόληψις, ἣν δικαίως ἀπήλαυεν, ἕως οὗ μὴ ἀπολέσῃ αὐτὴν αὐτὸς ὁ ἴδιος διὰ τῆς φανερᾶς αὐτοῦ φαύλης διαγωγῆς. Παντοιοτρόπως δὲ δύναταί τις νὰ βλάψῃ τὴν τιμὴν καὶ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον, ἰδίως δὲ, ἐὰν α) ἐξ ἔχθρας ἢ φθόνου διαδίδῃ κακήν τινα ὑπόνοιαν περὶ αὐτοῦ εἰς τὸν λαόν· β) ἐὰν ἀδίκως καταλαλῇ καὶ κατακρίνῃ παῤῥησίᾳ αὐτὸν ἐνώπιον ἄλλων· γ') ἐὰν ἐκ ζηλοτυπίας ἢ δυσμενείας συκοφαντῇ αὐτὸν ἢ σαρκάζῃ, ἀρνούμενος τὰ προτερήματα αὐτοῦ, ἢ παριστάνων αὐτὰ ὡς ἀμφίβολα, ἢ ἀποδίδων εἰς αὐτὸν ἐλαττώματα καὶ σκοποὺς, ὁποίους δὲν ἔχει, ἢ μεγεθύνων ἐπίτηδες τὰ ἐλάχιστα τῶν σφαλμά-

των αὐτοῦ, καὶ λανθάνοντα διαδίδων καὶ γνωστοποιῶν· δ') ἐὰν φανερῶς καταφρονῇ αὐτὸν ἐνώπιον ἄλλων διὰ λόγων ἢ σχημάτων. Καὶ τὴν τοιαύτην βλάβην ἐπιχειρίζονται οἱ μὲν, ἐξ ἔχθρας καὶ φθόνου καὶ ἐπιθυμίας νὰ λυπήσωσι τὸν πλησίον· οἱ δὲ, ἐξ ἄλλων συμφερόντων, ἅτινα θηρεύουσι διὰ τῆς ἀμαυρώσεως τῶν ἄλλων· οἱ δὲ, καὶ ἐκ μωρᾶς καὶ ἀκρίτου ἐρεσχελίας. Καὶ τὰ μὲν ἀποτελέσματα δύνανται νὰ ἦναι ἴσα· ἡ δὲ εὐθύνη ὑπάρχει διάφορος, ὡς καταλογιζομένη οὐχὶ ἐκ τοῦ τῆς πράξεως ἀποτελέσματος, ἀλλ' ἐκ τῆς κακίας τῆς γνώμης, καὶ τῆς ἀτοπίας τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ἡ πρᾶξις πράττεται. Καὶ ἡ μὲν ἐξ ἔχθρας καὶ φθόνου γινομένη ἀμαύρωσις τῆς τοῦ πλησίον ὑπολήψεως εἶναι σατανικὸν ἁμάρτημα· μετὰ δὲ τοῦτο ἕπεται ἡ ἐξ ἰδιοτελείας, καὶ τελευταία εἶναι ἡ ἐξ ἀκρισίας προερχομένη ὡς ὀλιγωτέραν κακίαν γνώμης ἔχουσα.

§. 62. Περὶ σπερμολογίας.

Ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι, ἔργον ἔχοντες τὸ περιεργάζεσθαι καὶ ἐρευνᾷν, τί δύναται νὰ λογισθῇ εἰς ψόγον τοῦ πλησίον, ἵνα διαδώσωσι προθύμως αὐτὸ εἰς τοὺς χαίροντας εἰς τὰ τοιαῦτα ἀκούσματα. Τὸ δὲ τοιοῦτον ἔργον οὔτε τίμιον εἶναι οὔτε εὐγενές. Αἱ τοιαῦται εἰδήσεις, οὕτω μανθανόμεναι καὶ διαδιδόμεναι, ὀνομάζονται σπερμολογίαι, καὶ ψευδολογίαι, μίγμα οὖσαι ἐκ ψεύδους καὶ ἀληθείας τινὸς ἐνίοτε, ἀλλὰ συγκεχυμένης, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ προσθηκῶν μετεσχηματισμένης. Αἱ τοιαῦται σπερμολογίαι, εἴτε σιγῇ περιφέρονται, εἴτε παῤῥησίᾳ διαθρυλλοῦνται, εἰσὶ πολλάκις ἀληθεῖς καὶ καθαραὶ συκοφαντίαι, καὶ ἡ ἐπ' αὐταῖς εὐθύνη πρέπει νὰ λογίζηται, καθὼς καὶ εἰς τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα· μάλιστα δὲ, ὅταν δι' αὐτῶν ἡ ἀγαθὴ ὑπόληψις τοῦ πλησίον καταστρέφηται, καὶ διὰ τὸ φιλόψογον, ἢ δι' εὐτελές τι καὶ αἰσχρὸν συμφέρον ἢ πάθος διαδίδωνται εἰς ἄλλους. Καὶ οἱ μετερχόμενοι δὲ τὸ ἐπονείδιστον τοῦτο ἔργον δικαίως παρὰ πάντων τῶν φρονίμων ἀνθρώπων μισοῦνται καὶ ἀποφεύ-

γονται· διότι ἔγκειταί τις φυσικὴ ἀντιπάθεια καὶ ἀποστροφὴ κατὰ τῶν τοιούτων, δι' ἣν ἕκαστος ἐκκλίνει καὶ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ βλέμματος αὐτῶν, νομίζων, ὅτι, καθὼς ἀπὸ βάτου πολυακάνθου, οὕτω καὶ ἀπ' αὐτῶν ἀδύνατον εἶναι νὰ παρέλθῃ ἄληπτος καὶ ἀκέντητος. Ἡ δ' ἁμαρτία εἶναι ἐξίσου μεγάλη καὶ βαρεῖα καὶ τῶν θηρευόντων καὶ τῶν εὐαρέστως ἀποδεχομένων τὰς τοιαύτας σπερμολογίας. Ἁμαρτάνει δὲ πολὺ περισσότερον ὁ βλάπτων τὴν ἀγαθὴν ὑπόληψιν καὶ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον, ἢ ὁ τὰ ἄλλα ἀγαθὰ καὶ τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ ἐπιβουλευόμενος· ἐπειδὴ ἡ βλάβη τῆς τιμῆς εἶναι βλάβη αὐτοῦ τοῦ προσώπου, ἐλαττοῦσα μὲν καὶ περιστέλλουσα τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, ἀποκλείουσα δὲ πολλάκις τὴν ἐλπίδα καὶ τὸν δρόμον εἰς τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ πρόοδον, καὶ μάλιστα ἐὰν τὸ κατηγρούμενον πρόσωπον ἦναι ἀξίωμά τι περιβεβλημένον, ἢ ζῇ ἐκ τοῦ ἐπιτηδεύματος καὶ τοῦ ἔργου τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ πρὸς παιδιὰν ἢ ἀστεϊσμὸν λεγόμεναι κατά τινος εἰς συναναστροφὴν σπερμολογίαι, εἰσὶν ἄδικοι καὶ ἀθέμιτοι, καὶ πρέπει νὰ ἀποφεύγωνται προσεκτικῶς, διότι ἐπιφέρουσι πολλάκις τὴν αὐτὴν ζημίαν, ἣν καὶ αἱ ἐκ κακῆς γνώμης λεγόμεναι (1).

Σημειωτέον δὲ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἐλάττωμα μεταβάλλεται τοσοῦτον εὐκόλως εἰς συνήθειαν, ὅσον ὁ σαρκασμὸς καὶ ἡ σπερμολογία πρὸς βλάβην τοῦ πλησίον· γεννᾶται δὲ ά) ἐκ τῆς αὐταρεσκείας καὶ ὑπερηφανείας τοῦ σπερμολόγου· β') ἐκ τοῦ μίσους καὶ τοῦ φθόνου· γ') ἐκ τῆς μωρᾶς σπουδῆς τοῦ νὰ διαπρέπῃ μεταξὺ ἄλλων διὰ τῆς δῆθεν ὀξυνοίας καὶ πολυπειρίας· δ') ἐκ τῆς πτωχείας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐλλείψεως ὠφελίμων γνώσεων.

(1) Ὁ μακάριος Αὐγουστῖνος εἶχεν ἐπιγεγραμμένον εἰς τὴν τράπεζαν αὐτοῦ τὸ, « Quisquis amat dictis alienam rodere famam, hanc mensam vetitam noverit esse sibi ».

§. 63. Περὶ τῶν κενῶν προφάσεων τῶν φιλοψόγων καὶ σπερμολόγων.

Οἱ τοῦ πλησίον καταλαλοῦντες καὶ ἀγωνιζόμενοι νὰ διαστρέψωσι τὴν ἀγαθὴν περὶ αὐτοῦ ὑπόληψιν καὶ τὸ καλὸν ὄνομα, ζητοῦσι πολλάκις νὰ καλύψωσι τὴν αἰσχρὰν αὐτῶν ἀδικίαν διὰ τῶν ἀκολούθων προφάσεων. Ὅ,τι λέγω, ἢ εἶπον, εἶναι μικρόν τι, καὶ ἀστεϊσμὸς, καὶ οὐδ' εἶπον, λέγει, αὐτὸ μετὰ κακῆς γνώμης· ἢ, Ἐγὼ, λέγει ἄλλος, παρήγγειλα αὐστηρῶς νὰ μὴ εἴπῃ εἰς ἄλλον τινὰ τὸ ἄκουσμα, ἀλλὰ νὰ τὸ φυλάξῃ μυςικόν κ.τ.λ. Ὅτι ὅμως αἱ τοιαῦται προφάσεις δὲν ἀθωοῦσι τὸν σπερμολόγον, ὅταν ἐκ τῆς σπερμολογίας αὐτοῦ βλάπτηται ὁ πλησίον, εὐκόλως τὸ ἐννοεῖ καθεὶς· ἐπειδὴ ἀσυνειδήτως ὀνομάζουσι μικρόν τι καὶ ἀστεϊσμὸν, ὅ,τι δὲν εἶναι τοιοῦτο. Πολλάκις δὲ διαδίδουσιν ὡς καθαρωτάτην ἀλήθειαν, ὅ,τι, ἀκριβέστερον ἐξεταζόμενον, εὑρίσκεται παράλογος εἰκασία, καὶ ἀνάπλασμα τῆς φαντασίας κενόν. Κατ' αὐτοὺς δὲ καὶ ἡ πικροτάτη κατηγορία, καὶ αἱ δηκτικώταται ἐπικρίσεις οὐδέν εἰσιν ἄλλο, ἢ φιλικὴ φροντὶς καὶ ἐπαγρύπνησις εἰς τὸ ἀναχαιτίζειν τὴν πρόοδον τῆς ἐπικρατούσης διαφθορᾶς. Οὐδ' αὐτὴ ἡ διαβεβαίωσις, ὅτι ὁρκίζουσι τοὺς ἄλλους νὰ μὴ φανερώσωσιν εἰς κανένα τὸ μυστικὸν δὲν ἀθωόνει οὔτε δικαιολογεῖ αὐτούς· ἐπειδὴ εἶναι γνωστὸν ἐκ πείρας, ὅτι ὅσῳ περισσότερον ὁρκίζει τις ἄλλους, ἵνα μὴ φανερώσωσι τὸ μυστικὸν, τοσοῦτον ταχύτερα φανεροῦται καὶ διαδίδοται. Οὐδέποτε δύναται νὰ ἐμπιστευθῇ τις ἀσφαλῶς εἰς τὴν τῶν ἄλλων μυστικότητα· ἀλλ' ὅ,τι πρέπει νὰ τηρηθῇ μυστικὸν, κάλλιςα καὶ ἀσφαλέστατα δύναται νὰ τὸ φυλάττῃ ἕκαστος μόνον εἰς ἑαυτόν· ἐπειδὴ, ἐὰν καὶ εἰς ἕνα μόνον ἕτερον κοινώσῃ αὐτὸ, εἶναι ἀδύνατον νὰ διαμείνῃ εἰς μόνον αὐτόν· διότι ἔχων καὶ αὐτὸς ἄλλον τινὰ πιστὸν, θέλει τὸ ἀποκαλύψει εἰς αὐτὸν, καὶ πάλιν ὁ τρίτος οὗτος εἰς ἄλλον τέταρτον, καὶ οὕτως ἐξέρχεται εἰς τὸ δημόσιον, καὶ καταντᾷ πασίγνωστον ὅ,τι ἔπρεπε νὰ διαμείνῃ μυστικόν.

Ἀλλ' ἐρωτᾷ τις· καὶ λοιπὸν οὐδέποτε πρέπει νὰ λαλῇ τις περὶ τῶν ἄλλων, ἢ κατὰ τῶν ἄλλων, ὅ,τι καὶ ἂν πράττωσιν; Οὐδὲ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν δὲν πρέπει νὰ λέγῃ; Εἰς τοῦτο, ἀποκρινόμεθα, ἀπαιτεῖται πολλὴ διάκρισις. Ἐπειδὴ, ἐάν τις ἦναι ἀποχρώντως πεπληροφορημένος περί τινος, ὅτι ἔχει γνώμην ἀμετάθετον νὰ προβαίνῃ εἰς τὴν κακίαν αὐτοῦ, καὶ νὰ μένῃ ἀδιόρθωτος, ἢ καὶ ὅτι κινδυνεύουσι καὶ ἄλλοι νὰ παρασυρθῶσιν ἀπὸ τοῦ κακοῦ αὐτοῦ παραδείγματος εἰς τὸν ὄλεθρον τῆς διαφθορᾶς, καὶ εἶναι τοῦ λοιποῦ ἀδύνατον νὰ φυλαχθῶσιν, ἐὰν τηρῆται τὸ πρᾶγμα εἰς σιωπὴν, τότε οὐ μόνον θεμιτὸν, ἀλλὰ καθῆκον μᾶλλον ἱερὸν εἶναι νὰ ὑψώσῃ πᾶς τις τὴν φωνὴν, ἵνα φανερώσῃ καὶ τὸ πρόσωπον καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ πραττομένην κακίαν. Ἀλλὰ καὶ τότε ἀκόμη δὲν πρέπει νὰ φωνάζῃ τις ὅπου τύχῃ, καὶ ὅπως τύχῃ· ὀφείλει δὲ νὰ ἐξαγγέλλῃ ταῦτα α΄) εἰς τὰ προσήκοντα μέρη· καὶ β΄) πρὸς τὸν γενναῖον σκοπὸν νὰ θεραπεύσῃ καὶ νὰ κωλύσῃ τὸ κακὸν, οὐχὶ διὰ νὰ πληγώσῃ· καὶ γ΄) μετὰ τῆς δεούσης διακρίσεως καὶ οἰκονομίας, ἵνα μὴ συμβῇ τις ὀλέθριος ταραχή. Τοιαύτη φανέρωσις εἶναι ἀναγκαία, ὅταν πρόκηται ἢ νὰ ἐμποδίσῃ μεγάλην τινὰ βλάβην καὶ δυστυχίαν ἐπικειμένην εἰς ἄλλους, ἢ νὰ ἀποζημιωθῶσιν ὁπωσοῦν, δι' ἣν ὑπέστησαν βλάβην τινές· ἐπειδὴ, καθὼς εἰς πολλὰς περιστάσεις ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν ἡ πρὸς τὸν πλησίον ὀφειλομένη ἀγάπη νὰ καλύπτωμεν διὰ τῆς σιωπῆς πολλὰς ἐλλείψεις καὶ πολλὰ πλημμελήματα αὐτοῦ, ὅπου ἂν μὴ ἦναι ἀναγκαία ἡ γνωστοποίησις αὐτῶν, οὕτω πάλιν εἰς ἄλλας περιστάσεις εἶναι καθῆκον ἀδελφικῆς ἀγάπης νὰ φανερώσωμεν ταῦτα. Καὶ περὶ τῶν δύο ἀπαντῶμεν πολλὰ παραγγέλματα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ μαθητῶν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ· οἷον, ὁ μὲν θεῖος Παῦλος λέγει· « Ὁ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν· εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλωθῆτε (1)»·

(1) Γαλ. ε. 14. 15.

καὶ ἀλλαχοῦ· « Ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ Θεῷ. Μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν, ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον (1) ». Εἰς ἐκεῖνο πρέπει νὰ τείνωμεν πάντοτε, ὅπερ χρησιμεύει πρὸς τὴν εἰρήνην ἐκεῖνο· πρέπει νὰ φυλάττωμεν, ὅπερ δύναται νὰ οἰκοδομήσῃ καὶ νὰ ὠφελήσῃ τὸν πλησίον. « Ἐὰν ἁμαρτήσῃ, λέγει καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν, εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου κτλ. (2) ». Πόσαι θλίψεις, καὶ ἔχθραι, καὶ ἐκπολεμώσεις δὲν ἤθελον λείψει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἂν οἱ κανόνες οὗτοι ἀκριβέστερον ἐφυλάττοντο, καὶ ἔβαλλον ὅρια οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν ἀθυροστομίαν.

§. 64. Περὶ τῶν ἐκ τῆς βλάβης εἰς τὴν τοῦ πλησίον τιμὴν καὶ τὸ καλὸν ὄνομα γεννωμένων καθηκόντων.

Εἰς τὸν ἀληθῶς ἀμαυρώσαντα τὴν ἀγαθὴν ὑπόληψιν καὶ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον γεννᾶται ἡ ὀφειλὴ α') νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν τοιαύτην ἠθικὴν βλάβην· καὶ β') νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτὸν καὶ διὰ τὴν ἐκ τῆς τοιαύτης ἠθικῆς βλάβης γενομένην εἰς αὐτὸν πραγματικὴν ζημίαν. Τὸν δὲ τρόπον, καὶ χρόνον, καὶ τόπον τῆς τοιαύτης ἐπανορθώσεώς τε καὶ ἀποζημιώσεως δεικνύουσιν αἱ ἰδιαίτεραι περιστάσεις πάντοτε. Εἴ τις, λόγου χάριν, ἐξ ἀκρισίας, ἢ ἔχθρας, ἢ πρὸς ἴδιον κέρδος, ἀνήρεσε μὲν, ἃς γινώσκει εἰς τὸν πλησίον ἀρετὰς, προσῆψε δὲ εἰς αὐτὸν κακίας καὶ ἐλαττώματα ἀνύπαρκτα, ἵνα ἐμποδίσῃ αὐτὸν νὰ λάβῃ ἀξίωμά τι ἢ ἔργον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ οἰκονομῇ ἐντίμως καὶ ἀνέτως τὸν ἑαυτοῦ βίον, ἢ ἵνα ἀφαιρεθῇ, ὃ ἤδη ἔχει, ὀφείλει ὁ τοιοῦτος α') νὰ ἐξαλείψῃ ἀμέσως τὴν ὑπ' αὐτοῦ διαδοθεῖσαν κακὴν φήμην καὶ ὑπόνοιαν κατὰ τοῦ πλησίον· καὶ β') νὰ πράξῃ τοῦτο ἐνώπιον αὐτῶν ἐκείνων, εἰς οὓς ἐξήμεσε τὰς κατηγορίας πρότερον, ἢ εἰς οὓς ἔφθασεν ἡ τοιαύτη ἀδι-

(1) Ῥωμ. ιδ'. 12. 13. (2) Ματθ. ιη'. 15.

κία, καὶ δύναται νὰ γένῃ βλαπτικωτάτη εἰς τὸν ἀδικηθέντα. Ἡ δὲ διόρθωσις αὕτη πρέπει νὰ γένῃ ά) διὰ ζώσης φωνῆς ἢ δι' ἐγγράφου ὁμολογίας, ὅτι κακῶς ἔκρινεν ἢ ἐλάλησε κατὰ τοῦ πλησίον· β') διὰ σπουδαίας διαμαρτυρήσεως κατὰ πάσης βλάβης, ἣν ἐνδέχεται νὰ φέρῃ εἰς τὸν πλησίον ἡ κατ' αὐτοῦ διαδοθεῖσα ψευδὴς φήμη. Τὴν τοιαύτην διόρθωσιν ὀφείλει πᾶς τις νὰ πράξῃ ὅσον τάχιστα, καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν ἐντελῶς, ἢ κἂν νὰ προλάβῃ τὰς ἀκολούθους ζημίας, κἂν ἐνδέχηται νὰ φέρῃ εἰς τὸν ὀφειλέτην ταύτης ἠθικήν τινα ζημίαν. Εἰ δὲ παρημέλησε ταύτης, καὶ ἄλλη ἐπιγίνεται ὀφειλὴ βαρυτέρα τοῦ ἀποζημιῶσαι τὴν ἐκ τῆς διαδοθείσης ψευδοῦς φήμης γενομένην ζημίαν, καθὼς ἐπιβάλλεται εἰς τὸν κλέπτην ἢ λῃστὴν ἡ τοιαύτη ὀφειλή· ἐκτὸς μόνον, ἐὰν ὁ ἀδικηθεὶς παραιτῆται γενναίως ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἀπαιτήσεως, ἢ ἐὰν ἡ ἀποζημίωσις ἦναι ἄσκοπος καὶ ματαία, ἢ ἦναι φυσικῶς ἢ ἠθικῶς ἀδύνατος. Καὶ ἄσκοπος μὲν εἶναι, εἰ διὰ γνωστῶν πράξεων, ἢ διὰ τῆς δικαστικῆς ἐξετάσεως ἐφανερώθη ἤδη ἡ ἐνοχὴ τοῦ κατηγορηθέντος· φυσικῶς δὲ ἀδύνατος, εἰ ὑπ' ἀσθενείας ἢ θανάτου κατέστη ἀνίκανος ὁ ἀδικήσας εἰς τὴν ἀποζημίωσιν· καὶ ἠθικῶς τελευταῖον, ἐὰν μὴ δύνηται νὰ γένῃ ἡ διόρθωσις ἄλλως, εἰ μὴ δι' ἀθεμίτων μέσων, ἢ κινδυνεύωσιν ἐξ αὐτοῦ νὰ γεννηθῶσιν ἔχθραι θανάσιμοι, ἢ ἄλλαι ἀδικίαι καὶ σκάνδαλα μεγάλα.

Πρὸς δὲ τούτοις δὲν ἀρκεῖ μόνον ἵνα ἀπέχῃ τις ἀπὸ τοῦ νὰ βλάψῃ ὁ ἴδιος τὴν τιμὴν καὶ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον διὰ κρυφῶν ἢ φανερῶν ψευδολογιῶν, ἀλλ' οὐδὲ νὰ ἀνέχηται τοιοῦτον παρ' ἄλλου γινόμενον, ὁσάκις δύναται νὰ τὸ ἐμποδίσῃ, ἢ ἀντιλέγων ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν φανερὰν συκοφαντίαν καὶ τὸ ψεῦδος, ἢ ἐξασθενίζων τοὺς λόγους τῶν κατηγορούντων, διηγούμενος τὰς γνωστὰς τοῦ κατηγορουμένου ἀρετάς, καὶ ἀθωόνων εὐπρεπῶς καὶ μετὰ διακρίσεως τὰ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτὸν ἐλαττώματα, ἢ δεικνύων διὰ τῆς ὄψεως καὶ τῶν σχημάτων, καὶ διὰ τῆς σιωπῆς, ὅτι δυσαρεστεῖται διὰ τὴν προσβολὴν τῆς τιμῆς

τοῦ πλησίον, ἢ τρέπων ἐπίτηδες τὸν λόγον εἰς ἄλλα πράγματα, ἵνα διακόψῃ τὴν κατὰ τοῦ πλησίον καταλαλιάν. Τὸ προστατεύειν οὕτως τὴν ἀγαθὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον εἶναι καθῆκον ὁμολογούμενον· «Καθὼς θέλετε, ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως (1)». Ὁ λόγος οὗτος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἁρμόζει μάλιστα καὶ εἰς ταύτην τὴν περίστασιν. Ὅςτις δὲ ἀφίνει τὸν δρόμον ἐλεύθερον εἰς ἐξουθένησιν τοῦ πλησίον, καί τοι δυνάμενος νὰ ἀντισταθῇ καὶ νὰ κωλύσῃ τὴν ἐξουθένησιν, αὐτὸς εἶναι καὶ γίνεται συνένοχος τῆς τοιαύτης ἐξουθενήσεως. Τὸ καθῆκον λοιπὸν εἶναι· Κώλυε, ὁσάκις καὶ ὅπου δύνασαι, τὴν τοῦ πλησίον ἐξουθένησιν. Τὸ τοιοῦτον ἔργον τῆς φιλαδελφίας προφυλάττει τὸν πλησίον ἀπὸ πολλῆς λύπης καὶ ζημίας, κωλύει δὲ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς καταλαλιᾶς καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς λυπηρά, καὶ γίνεται πολλάκις στενοτάτης φιλίας ἀφορμή, ὅταν ἡ τοιαύτη προςασία φθάσῃ εἰς τὴν ἀκοὴν τοῦ προσβαλλομένου.

§. 65. Κανόνες τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἐν τῷ λέγειν καὶ φέρεσθαι διαγωγῆς.

Ά. Φέρου πρὸς πάντα ἄνθρωπον ἀνθρωπίνως καὶ εὐαρέστως κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὸ προσῆκον ἑκάστῳ, ἀποφεύγων πάντοτε τὴν τραχύτητα καὶ δυσκολίαν, καὶ τὸ δηκτικὸν καὶ καταφρονητικὸν ἦθος.

Β΄. Παρατήρει μᾶλλον τὸ ἀγαθόν, ἢ τὰ ἐλαττώματα καὶ τὴν κακίαν τῶν ἄλλων.

Γ΄. Νόμιζε πάντα ἄνθρωπον καλὸν καὶ τίμιον, ἐφ' ὅσον ἡ αἰσχρότης αὐτοῦ δὲν κατέστη φανερά.

Δ΄. Φυλάττου ἀπὸ τῆς ὑποψίας, ἥτις ἢ οἴκοθεν διεγείρεται ἀλόγως εἰς τὴν ψυχήν, ἢ σοι ἐμπνέεται παρ' ἄλλων κατὰ τοῦ πλησίον.

Έ. Πρόσεχε ἀπὸ τῶν περὶ τοῦ πλησίον κατεσπευσμένων κρίσεων. Ἐκ τῶν δύο τούτων τελευταίων πολλὴ θλίψις

(1) Λουκ. ς΄. 31.

καὶ ζημία συμβαίνει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ λογικὸς ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἦναι πάντοτε ἀσφαλὴς εἰς τὰ διαβήματα αὐτοῦ, καὶ ὅπου μὴ ἔχῃ λόγους ἀποχρῶντας νὰ ὑποπτεύηται, ἐκεῖ καὶ οὐδὲ πρέπει νὰ φαντάζηται τίποτε. Καὶ ὅσα δέ τις ἀσφαλῶς γινώσκει, δὲν πρέπει μετὰ βίας νὰ τὰ ἐπιφορτίζῃ εἰς ἕκαστον, πρὶν ἢ σκεφθῇ πρὸς τί τάχα ὠφελεῖ αὐτόν.

ϛ'. Μὴ κρίνε ὅλον τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου ἐκ μιᾶς μόνης πράξεως· ἐπειδὴ πολλὰ μὲν πράττονται πολλάκις ἐξ ἀγνοίας, πολλὰ δὲ καὶ ἐξ ἀπερισκεψίας, ἢ συναρπαγῆς. Ὅ,τι λοιπὸν δύναται νὰ ἀθωωθῇ, εὐλόγως ἀθώωνε αὐτό· ὅ,τι δύναται νὰ ἐξηγηθῇ καλῶς, ἐξήγει πρὸς τὸ καλόν. Ἐνταῦθα μάλιστα ἁρμόζει τὸ τοῦ Ἀποστόλου περὶ τῆς ἀγάπης, ὑπὸ τῆς ὁποίας πρέπει οἱ πάντες νὰ ἐμπνεώμεθα. « Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ· ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακὸν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ· πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει· ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει (1) ». Ἡ ἀγάπη πανταχοῦ μὲν μεθαρμόζεται εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ὠφέλιμον, ἐξαιρέτως δὲ γίνεται προνοητικὴ εἰς τοὺς περὶ τοῦ πλησίον λόγους καὶ κρίσεις, καλύπτουσα μετὰ διακρίσεως, ὅ,τι συμφέρει νὰ μένῃ σεσιγημένον, καὶ ὡς ἱερὸν μυστήριον τηροῦσα, ὅ,τι εἰς αὐτὴν ἐμπιστευθῇ.

(1) Α'. Κορ. ιγ'. 4—8.

ΗΘΙΚΗΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ.

Περὶ εἰδικῶν τινῶν καθηκόντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

§. 1. Περὶ τῶν εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ πλησίον καθηκόντων.

Τὰ μὲν ἄχρι τοῦδε ἑρμηνευθέντα καθήκοντα ἦσαν τὰ πλεῖστα καθολικὰ παντὸς ἀνθρώπου· διότι γεννῶνται ἐκ τῆς καθολικῆς ἡμῶν σχέσεως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους. Τὰ δὲ ἑρμηνευθησόμενά εἰσιν εἰδικά, ὡς ἐκ τῶν εἰδικῶν σχέσεων ἀνθρώπων τινῶν πρὸς ἀλλήλους πηγάζοντα. Εἰσὶ δὲ καὶ ταῦτα σπουδαιότατα καὶ ὠφελιμώτατα εἰς τοὺς ἀνθρώπους,καὶ συντελοῦσι πολὺ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς καθολικῆς ἡμῶν σχέσεως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους· ἐπειδή, ἐφ' ὅσον αἱ εἰδικαὶ αὗται σχέσεις τιμῶνται προσηκόντως, καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν καθήκοντα ἀκριβῶς ἐκτελοῦνται, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἡ καθολικὴ ἐκείνη καὶ ἱερωτάτη σχέσις διατηρεῖται· ἐὰν δὲ αὗται καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν καθήκοντα ἀθετῶνται, τότε οὐδ' ἐκείνη δύναται νὰ διατηρῆται, ὅπως πρέπει. Κυριώτεραι δὲ τῶν τοιούτων εἰδικῶν σχέσεων λογίζονται αὗται α') ἡ ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας γενομένη εἰδική τινων πρὸς ἄλλους σχέσις· β') ἡ ἐκ τοῦ γάμου σχέσις τῶν συζύγων· γ') ἡ τῶν κυρίων καὶ τῶν ὑπηρετῶν· δ') ἡ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ τῶν ἀρχομένων· περὶ ἑκάστης οὖν τούτων ῥηθήσονται τὰ δέοντα ἰδίως.

§. 2. Περὶ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῆς δικαιώματος.

Πολλῶν καὶ διαφόρων πραγμάτων χρήζει πᾶς ἄνθρωπος πρὸς τὴν ζωὴν, πρὸς τὴν ἀσφάλειαν, καὶ πρὸς τὴν ἀνάπαυσιν αὐτοῦ· πάντα δὲ ταῦτα ὀφείλει νὰ πορισθῇ πρῶτον, ἵνα ἔχῃ ἔπειτα καὶ τὴν ἀπόλαυσιν αὐτῶν. Ὅ,τι λοιπὸν ἐκ τούτων ποριοθῇ δικαίως, καὶ διατηρῇ πρὸς τὰς ἑαυτοῦ χρείας, τοῦτο λέγεται ἰδιοκτησία. Ἀλλὰ, διὰ νὰ ἦναι τοιαύτη, πρέπει νὰ ἦναι δικαίως κεκτημένη· διότι τὸ ἀδίκως ποριοθὲν οὐδέποτε δύναται νὰ ἦναι οὔτε νὰ λέγηται ἀληθῶς ἰδιοκτησία. Καὶ δικαίως μὲν πορίζεται πάντα ὁ ἄνθρωπος, ὅταν εἰς τὸν πορισμὸν αὐτῶν μὴ προξενῇ εἰς ἄλλον τινὰ βλάβην ἢ ζημίαν ἐπὶ τῶν δικαίως ὑπαρχόντων αὐτοῦ· ἀδίκως δὲ, ἐὰν μετὰ δόλου καὶ ἀπάτης ἢ μετὰ βίας καὶ βλάβης τῶν ἄλλων ἰδιοποιῆταί τι. Ἡ δὲ ἀληθὴς ἐξουσία, ἣν ἔχει πᾶς τις νὰ ποριοθῇ δικαίως πάντα τὰ πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν ἀνάπαυσιν αὐτοῦ χρήσιμα, καὶ τὰ ποριοθέντα νὰ τηρῇ πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κατ' ἀρέσκειαν χρῆσιν, εἶναι τὸ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας δικαίωμα. Εἶναι δὲ τοῦτο τριπλοῦν, α') δικαίωμα τοῦ πορίζεσθαι· β') δικαίωμα τοῦ κατέχειν τὸ ποριοθέν· καὶ γ') δικαίωμα τοῦ μεταχειρίζεσθαι κατ' ἀρέσκειαν αὐτό.

Ἐπὶ τῶν δικαιωμάτων τούτων ἐπερείδεται πᾶσα ἀσφάλεια καὶ ἡσυχία καὶ εὐημερία τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ὅσον τιμῶνται καὶ φυλάττωνται ἀνεπηρέαστα. Ἐπειδὴ, εἰ μὴ εἶχεν ἕκαστος τὸ δικαίωμα τοῦ πορίζεσθαι τὰ πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν πρόοδον αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον χρήσιμα καὶ ἀναγκαῖα, ἢ ἂν συνεχωρεῖτο νὰ ἁρπάζῃ τις,ὅτε ἤθελε, τὸ παρ' ἄλλου δικαίως ποριοθὲν, ἢ νὰ κωλύῃ αὐθαιρέτως τὴν χρῆσιν καὶ ἀπόλαυσιν αὐτοῦ, πᾶσα ἡ ἀνθρωπότης ἀναγκαίως ἤθελεν ἀφανισθῇ ἐντὸς ὀλίγου, καὶ ἡ γῆ, ἡ ὑπὸ τοσούτων μυριάδων ἀνθρώπων τώρα κατοικουμένη, ἤθελε μεταβληθῇ εἰς ἐρημίαν, εἰς κατοικίαν σαρκοβόρων θηρί-

ων, ἢ τίνων ἴσως ἡμιαγρίων πλανήτων. Βεβαιοῖ δὲ τοῦτο ἡ παγκόσμιος ἱστορία, δεικνύουσα κατὰ πάντα χρόνον, ὅτι ὅσῳ ἐναργεστέρα ἦτον ἡ ἰδέα τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας, καὶ ὡς ἱερὸν ἀνεγνωρίζετο καὶ ἐτιμᾶτο, τοσοῦτον καὶ αἱ τέχναι καὶ αἱ διάφοροι ἐπιστῆμαι, καὶ ἡ γεωργία, καὶ πᾶσα βιομηχανία, καὶ ἡ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπη, καὶ ὁ ἀμοιβαῖος σύνδεσμος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων προέβαινον εἰς ὑψηλότερον τελειότητος βαθμόν. Καὶ ἐπειδὴ τοιαύτας καὶ τηλικαύτας συνεπείας ἔχει πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους τὸ δικαίωμα τοῦτο, εὐλογώτατα συμπεραίνομεν, ὅτι καὶ τοῦ παναγάθου ἡμῶν δημιουργοῦ τὸ θέλημα καὶ ἡ εὐδοκία εἶναι νὰ γνωρίζωμεν πάντες καὶ ὡς ἱερὸν νὰ σεβώμεθα αὐτὸ τὸ δικαίωμα. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ καθολικὸς νοῦς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ θεία φωνὴ τῆς ἀποκαλύψεως ἐκ παλαιοτάτου χρόνου ἐλάλησαν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως αὐτοῦ· ἐπειδὴ ὑπ' ἀμφοτέρων ἐθεωρήθη ἀνέκαθεν ὡς κακοῦργος ἀξιόποινος, ὁ μὴ ἀναγνωρίζων μηδὲ σεβόμενος τὸ τῆς ἰδιοκτησίας δικαίωμα, ἀλλ' εἴτε διὰ δόλου, εἴτε διὰ τῆς βίας καταπατῶν αὐτό· μάλιστα δὲ ἡ θεία φωνὴ καὶ τὴν ἁπλῆν ἐπιθυμίαν τῶν ἀλλοτρίων πραγμάτων ἀπαγορεύει, πολλῷ δὴ μᾶλλον τὴν πραγματικὴν αὐτῶν ὁπωσδήποτε ἀφαίρεσιν.

§. 3. Περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν δικαίου πορισμοῦ.

Δικαίου πορισμοῦ εἴδη ἀριθμοῦνται κοινῶς ταῦτα· ά) εἰρηνικὴ κατοχὴ πράγματος εἰς οὐδένα πρότερον ἀνήκοντος· β') τὸ διὰ νομίμων συμφωνιῶν καὶ συναλλαγμάτων ποριζόμενον· γ') τὸ ἐκ τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἐπιτηδεύματος κερδαινόμενον. Περὶ τῶν τριῶν τούτων διαλαμβάνομεν ἐνταῦθα τὰ εἰκότα. Καὶ εἰρηνικὴ μὲν κατοχὴ λέγεται, ὅταν λάβῃ τις ὡς κτῆμα ἴδιον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, ὅ,τι γινώσκει, ὅτι οὐδένα μέχρι τοῦδε εἶχε κύριον. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἔγειναν κατ' ἀρχὰς πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ἰδιοκτησία ἑνὸς ἑκάστου· καὶ τώρα δὲ δύνανται νὰ γίνωσιν ὅσα ἢ δὲν ἔχουσιν ἔτι κύριον, ἢ παρήτησε πρὸ πολ-

λοῦ ἤδη τὸ ἐπ' αὐτῶν δικαίωμα. Ἵνα δὲ ὑπάρξῃ ἀληθὲς δικαίωμα ἐπί τινος κτήματος, ἀνάγκη πᾶσα νὰ προσκτηθῇ δικαίως καὶ εἰρηνικῶς· ἐπειδὴ ἡ μετὰ δόλου ἢ μετὰ βίας κατοχὴ οὔτε δικαία οὔτε θεμιτὴ εἶναι, οὔτε δικαίωμα γεννᾷ ἰδιοκτησίας εἰς τὸν κατασχόντα. Ὁ δὲ διὰ συμφωνιῶν καὶ συναλλαγμάτων πορισμὸς προϋποτίθησι πάντοτε τὸν πρῶτον· διότι γίνεται μετάβασις δικαιώματος ἰδιοκτησίας ἀφ' ἑνὸς εἰς ἕτερον πρόσωπον, ἥτις, διὰ νὰ ἦναι δικαία καὶ νόμιμος, πρέπει νὰ γίνηται διὰ τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀκαταναγκάστου θελήσεως τοῦ πρότερον κατέχοντος αὐτό. Μόνος ὁ ἰδιοκτήτης δύναται νὰ μεταχειρισθῇ κατ' ἰδίαν ἀρέσκειαν τὸ ἴδιον κτῆμα, ἢ ἀπολαύων, ἢ δωρούμενος αὐτὸ εἰς ἄλλον τινά, ἢ ἀνταλλάσσων αὐτὸ δι' ἄλλου ανταξίου πράγματος, ἢ δι' ὑπηρεσίας παρ' ἄλλου εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ γινομένης. Τοῦτο εἶναι δίκαιον καὶ κατὰ τάξιν. Ὅταν δὲ παραχωρῇ τις εἰς ἄλλον τὴν ἑαυτοῦ ἰδιοκτησίαν, ἢ μέρος τῆς ἑαυτοῦ ἰδιοκτησίας προαιρετικῶς, ἵνα λάβῃ παρ' αὐτοῦ ἄλλο τι πρᾶγμα, ἢ ὑπηρεσίαν ἀντάξιον τοῦ διδομένου, θέλοντος ὡσαύτως καὶ συγκατατιθεμένου καὶ τοῦ ἑτέρου πρὸς ὃν παραχωρεῖται, τοῦτο λέγεται συνάλλαγμα ἐκ συνθήκης. Ἡ συνθήκη λοιπὸν εἶναι ἀμοιβαία συγκατάθεσις μεταξὺ πλειοτέρων προσώπων, ἢ τοὐλάχιστον δύο, δι' ἧς νομίμως καὶ δικαίως μεταβιβάζεταί τι ἐκ τῆς τοῦ ἑνὸς εἰς τὴν τοῦ ἑτέρου ἰδιοκτησίαν.

Αἱ δὲ γινόμεναι συνθῆκαι δύνανται νὰ ἦναι ἢ ἀπόλυτοι, ἢ ὑφ' ὅρους τινὰς συμπεφωνημέναι, καὶ προτίθενται ὑπουργίαν τινὰ πρὸς τὸ ἕτερον, ἢ καὶ πρὸς ἀμφότερα τὰ συμφωνοῦντα μέρη. Πολλαὶ τῶν τοιούτων συνθηκῶν ἔχουσι καὶ ἰδίαν προσωνυμίαν, ἄλλαι δὲ οὐκ ἔχουσι τοιαύτην. Κατὰ πάσας δὲ ταύτας πρέπει νὰ παρατηρῆται ἀκριβῶς, τί συνεφωνήθη πρὸς ἀλλήλους, πρὸς τίνα καιρόν, καὶ ὑπὸ τίνας ὅρους. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ λαμβάνωνται τὰ πάντα κατὰ γράμμα καὶ κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην ἔννοιαν. Εἰς τὰς συνθήκας μάλιστα πρέπει νὰ ὑπερισχύῃ τὸ τοῦ Ἐπικτήτου· « Ἕνα σε δεῖ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ».

Διὰ τοῦτο τὰ συμβόλαια πρέπει νὰ συντάττωνται πάντοτε καὶ λέξει καὶ φράσει σαφεῖ καὶ ἀναμφιβόλῳ, χωρὶς δόλου ἢ ψεύδους παρὰ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου μέρους τῶν συμβαλλομένων, ἀλλὰ σπουδαίως τε καὶ ἐν πλήρει συνειδήσει καὶ μετὰ φρενὸς ὑγιοῦς. Ἔπειτα δὲ καὶ ἡ τοῦ συμβολαίου ὑπόθεσις πρέπει νὰ ἦναι πάντοτε χρηστόν τι καὶ θεμιτὸν, οὐδὲν κακόηθες, οὐδὲν ἄδικον καὶ ἀθέμιτον, ἀλλ' ὅπερ πρoϋπῆρχε δικαία τοῦ ἑνὸς ἰδιοκτησία, ἵνα καὶ δικαίως διὰ τοῦ συμβολαίου ἰδιοκτησία τοῦ ἑτέρου γένηται. Τοιούτων μὲν γὰρ τῶν συμβολαίων καὶ τῶν συνθηκῶν ὑπαρχουσῶν, δικαίως ἀφ' ἑνὸς εἰς ἕτερον μεταβαίνει δι' αὐτῶν ἡ ἰδιοκτησία· μὴ τοιούτων δὲ, οὐδὲν δύναται μεταβῆναι δικαίως καὶ νομίμως, κἂν φαίνηται τοιοῦτον. Καὶ τῆς οὕτω γενομένης συνθήκης ἡ ὑποχρέωσις ὑπάρχει πλήρης καὶ τελεία πρὸς ἀμφότερα τὰ συνομολογήσαντα μέρη, ἵνα μένωσι πιστῶς εἰς τὰ συμφωνηθέντα κατά τε τὸ γράμμα καὶ τὴν ἔννοιαν αὐτῆς.

Ἡ δὲ ὑποχρέωσις ἢ τὸ καθῆκον τοῦτο γεννᾶται πάλιν ἐκ τῆς ὀφειλομένης πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, τιμῆς, καὶ δικαιοσύνης· ἐπειδὴ ἡ μὲν πίστις καὶ ἀληθοσύνη καὶ εἰλικρίνεια εἰς τὰς ὑποσχέσεις εἶναι δόξα καὶ στέφανος τῆς ἀνθρωπότητος· ἡ δὲ δολοφροσύνη καὶ ἀπάτη, αἰσχρὰ κηλὶς καὶ λύμη αὐτῆς. Καὶ τὸ πλεῖστον δὲ τῆς γενικῆς ἀσφαλείας καὶ ἡσυχίας καὶ ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῆς εὐημερίας τῶν ἐθνῶν ἤρτηται ἐκ τῆς ἐντίμου συντάξεως τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν συμβολαίων, καὶ τῆς πιστῆς καὶ ἀκριβοῦς αὐτῶν τηρήσεως. Δι' αὐτῶν μεταβιβάζεται τοσοῦτον μόνον, καὶ οὔτε πλειότερον, οὔτε ὀλιγώτερον δικαίωμα, ἢ ὅσον ἐκφράζει ἡ αὐτοπροαίρετος ἀμοιβαία συμφωνία, οὔτε ὁ εἷς ὀφείλει νὰ δώσῃ ἢ νὰ πράξῃ, οὔτε ὁ ἕτερος δικαιοῦται νὰ ἀπαιτήσῃ πλειότερον τοῦ συμφωνηθέντος· τὸ δὲ καλῶς συμφωνηθὲν πρέπει καὶ πιστῶς ἀμφοτέρωθεν νὰ τηρῆται, ἵνα μὴ δοθῇ μηδεμία εὐλογοφανὴς αἰτία λύπης καὶ δυσαρεσκείας παρὰ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον μέρος.

Δίδονται ὅμως καὶ περιστάσεις, δι' ἃς καὶ τὰ ὀρθῶς καὶ νο-

μίμως γενόμενα συμβόλαια καθίστανται ἢ παντάπασιν ἄκυρα, ἢ ἐν μέρει, ἢ πρὸς καιρὸν, ἕως ἂν αἱ τοιαῦται περιστάσεις μεταβληθῶσιν. Εἰσὶ δὲ τοιαῦται α) ὅτε ταῦτα ἐγένοντο ὑπό τινας ὅρους, οἵτινες, μὴ τηρηθέντες, ἀφαιροῦσι κατὰ κράτος τὸ τοῦ συμβολαίου κῦρος· β') ὅταν ἀμφότερα τὰ συμβαλλόμενα μέρη συμφωνήσωσι νὰ ἀκυρωθῇ τὸ γενόμενον συμβόλαιον· γ') ὅταν τὸ μέρος, ὑπὲρ οὗ μάλιστα τὸ συμβόλαιον ἐγένετο, ἑκουσίως παραιτῆται τῆς τοιαύτης ὠφελείας· δ') ὅταν τὸ ἕτερον μέρος μὴ τηρῇ τὴν ἰδίαν ὑπόσχεσιν, τότε καὶ τὸ ἕτερον ἀπαλλάττεται δι' αὐτοῦ τῆς ἰδίας ὑποχρεώσεως· ε') ὅταν ἐπισυμβῶσι τοιαῦται περιστάσεις εἰς τοὺς συμβαλλομένους, ὥστε ἡ ἐκτέλεσις τῶν συμφωνηθέντων καθίσταται φυσικῶς ἢ ἠθικῶς ἀδύνατος· ἀλλὰ τὸ ἀδύνατον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ κατασκευάζηται δολίως καὶ πανούργως· ἐπειδὴ τότε δὲν ἀπαλλάττει παντάπασι τῆς ὑποχρεώσεως.

§. 4. Περὶ τῆς ἰσχύος τῶν ὀρθῶς γενομένων συμβολαίων.

Τὸ ἐκ νομίμου συμβολαίου πορισθὲν ὑπάρχει τοῦ λοιποῦ ἰδιοκτησία τοῦ πορισαμένου, καὶ οὗτος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀπολαύῃ αὐτὸ ἀταράχως, καὶ νὰ φυλάττῃ αὐτὸ ἀνεπηρέαστον παρὰ παντὸς ἄλλου· χωρὶς γὰρ τῶν τοιούτων δικαιωμάτων οὐδεμία κτῆσις ἠδύνατο νὰ ἦναι ἀσφαλὴς ἀπὸ τῆς προσβολῆς τοῦ πλεονέκτου καὶ φιλάρπαγος. Τὸ εἰρημένον δικαίωμα δύο τινὰ περιλαμβάνει α') τὴν ἐξουσίαν τοῦ κωλύειν πᾶσαν βλάβην τῆς ἰδιοκτησίας αὐτοῦ, πρὶν γένῃ, ἵνα μὴ γένηται· β') τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀπαιτεῖν ἀντίδοσιν διὰ τὴν τυχόν γενομένην παρ' ἄλλου βλάβην εἰς αὐτήν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ὀνομάζεται δικαίωμα προφυλάξεως καὶ διατηρήσεως· τὸ δὲ, δικαίωμα ἀποζημιώσεως.

Καὶ ἔχει μὲν ἕκαστος ἀμφότερα ταῦτα τὰ δικαιώματα ἀναντίῤῥητα ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως ἀμφότερα πρέπει νὰ μεταχειρίζηται πράως τε καὶ ἐπιεικῶς, ἐντὸς ὁρίων τινῶν, ἤτοι καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸ τῆς διατηρήσεως δικαιώ-

μα, μόνον ὅταν κινδυνεύῃ νὰ γένῃ ἀδίκως βλάβη τῆς οὐσίας μεγάλη, ἔχει τὴν ἐξουσίαν ὁ ἰδιοκτήτης νὰ ἀντιστῇ σπουδαίως, ἵνα ἀπελάσῃ αὐτήν· ἡ δὲ ἀντίστασις πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογος καὶ τοῦ δικαιώματος καὶ τῆς εἰς αὐτὸ γενομένης προσβολῆς. Σκοπὸς δὲ τῆς ἀντιστάσεως ἔστω μόνον ἡ ἀποτροπὴ τῆς ἐπαπειλουμένης ζημίας καὶ ἀδικίας, καὶ ἂν πρὸς τὴν τοιαύτην ἀποτροπὴν ἦναι ἀνάγκη νὰ πραχθῇ τι κακὸν, οὐδέποτε πρέπει νὰ γίνηται μεγαλήτερον τῆς ἐπαπειλουμένης ζημίας.

Τὸ δὲ τῆς ἀποζημιώσεως πάλιν ἔχει χώραν ἐκεῖ μόνον, ὅπου πραγματικὴ ἐγένετο ζημία· καὶ τοσοῦτον μόνον, ὅση καὶ ἡ γενομένη ζημία· πλέον δὲ ταύτης οὔτε ὁ ζημιωθεὶς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῇ, οὔτε ὁ ζημιώσας ὀφείλει νὰ ἀντιδώσῃ. Καὶ συγχωρεῖται μὲν νὰ ζητῆται σπουδαίως ἡ ἀποζημίωσις, καὶ μάλιστα, ὅταν μὴ γίνηται προαιρετικῶς, ἀλλ' οὐχὶ χωρὶς ἐπιεικείας καὶ ἀποβλέψεως εἰς τὴν τοῦ ὀφείλοντος τὴν ἀποζημίωσιν ἀσθένειαν· διότι δὲν πρέπει νὰ καταστραφῇ ὁλοτελῶς διὰ τὴν ἀποζημίωσιν ὁ ὀφειλέτης ταύτης. Η χρῆσις τοῦ τοιούτου δικαιώματος δὲν πρέπει νὰ γίνηται πρὸς μόνην τὴν ἰδιοτέλειαν ἢ τὴν τοῦ ἐρεθισθέντος πάθους καταπράϋνσιν καὶ καταλώφησιν, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης πρὸς ἀναίρεσιν τῆς ἀδικίας καὶ στερέωσιν τῆς εὐταξίας, ἥτις πρέπει νὰ βασιλεύῃ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀδελφῶν.

§. 5. Περὶ τοῦ τρόπου τῶν ἀποζημιώσεων.

Καθὼς δύναται νὰ βλαβῇ πολυτρόπως ἡ ἰδιοκτησία τοῦ ἀνθρώπου, ἢ μετὰ βίας ἢ δόλου ἀφαιρουμένη, ἢ διαφθειρομένη οὕτως, ὥστε νὰ μὴ παρέχῃ τοῦ λοιποῦ τὴν προτέραν ὠφέλειαν, ἢ ἀφανιζομένη καὶ καταστρεφομένη παντελῶς· οὕτω πάλιν καὶ ἡ ἀποζημίωσις πολυτρόπως δύναται νὰ γένῃ· ἐπειδὴ ἡ ἀποζημίωσις ἐν γένει εἶναι ἡ τοῦ ζημιωθέντος ἀποκατάστασις εἰς ἣν ἦτο πρότερον εὐδαιμονίαν. Ἐὰν μὲν οὖν τὸ διὰ τῆς βίας ἢ τοῦ δόλου ἀφαιρεθὲν ὑπάρχῃ ἔτι σῶον καὶ ἀδιάφθορον, οἷον ἦτο

πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἀποδίδωται εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ μὲν, ἀλλὰ βεβλαμμένον καὶ διεφθαρμένον, ἀνάγκη μὲν καὶ οὕτως ἔχον νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν αὐτοῦ κύριον, ἐὰν αὐτὸς στέργῃ νὰ τὸ ἀπολάβῃ οὕτως, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῆς δικαίας ἀποζημιώσεως, δι' ἣν ὑπέστη βλάβην. Ἐὰν δὲ μὴ θέλῃ οὗτος νὰ τὸ ἀπολάβῃ, ὡς ἄχρηστον τοῦ λοιποῦ διὰ τὴν γενομένην βλάβην, τότε ὀφείλει ὁ ἀφαιρέσας αὐτὸ ἰσότιμον ἀποζημίωσιν εἰς τὸν ἀφαιρεθέντα. Ταῦτα καὶ ὁ ζημιωθεὶς δικαιοῦται νὰ ἀπαιτῇ, καὶ ὁ ζημιώσας ὀφείλει νὰ ἀποδώσῃ. Εἰ δὲ ἐκ τῆς ὁπωσδήποτε γενομένης ἀφαιρέσεως ἢ βλάβης τοῦ κτήματος ὑπέστη καὶ ἄλλην τινὰ ζημίαν ὁ κτήτωρ, δικαιοῦται ὡσαύτως νὰ ἀπαιτῇ καὶ ταύτην τὴν ἀποζημίωσιν, καὶ ὁ ἕτερος ἔχει πάλιν τὸ καθῆκον νὰ ἀποδώσῃ αὐτήν· οἷον, ἐὰν τὸ ἀφαιρεθὲν ἢ διαφθαρὲν κτῆμα παρεῖχέ μοι πολλὴν ὠφέλειαν, ἣν ἤδη στεροῦμαι, ἔνοχος τῆς στερήσεως ταύτης λογίζεται δικαίως ὁ ἀφαιρέσας ἢ διαφθείρας τὸ κτῆμα· ἐὰν δὲ οὐ μόνον ἁπλῶς ὠφέλιμον ἦτον, ἀλλ' ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον, ὥστε μετὰ τὴν ἀπώλειαν αὐτοῦ ἀναγκάζομαι νὰ ποριοθῶ ἄλλο ὅμοιον, ὡς μὴ δυνάμενος χωρὶς αὐτοῦ νὰ ζῶ, καὶ ἑπομένως ὀφείλω νὰ δαπανήσω ἤδη πρὸς τὴν κτῆσιν αὐτοῦ, καὶ ταύτης τῆς δαπάνης πάλιν ἔνοχος εἶναι ὁ ἀφελὼν ἢ διαφθείρας αὐτό· ὅθεν ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ζημίας ὀφείλει νὰ ἀποτίσῃ ὁ τούτων ἔνοχος.

§. 6. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀποζημιώσεως.

Αἱ μὲν ἀποζημιώσεις πρέπει νὰ γίνωνται ὅσον τάχιστα· διότι ἡ προαιρετικὴ τούτων ἀναβολὴ, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰ μὴ ἐξακολούθησις τῆς ἀδικίας. Ἐὰν δὲ μὴ ἦναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ διὰ μιᾶς ὅλη, ἀποδιδόσθω ἐκ διαλειμμάτων, ὅσον εἶναι δυνατὸν, μέχρις οὗ γένηται τελεία ἡ ἀπόδοσις. Κἂν δὲ μὴ τολμᾷ τις αὐτοπροσώπως νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἀποζημίωσιν, ἐπιτρεπέτω εἰς ἄλλον πιστὸν καὶ δόκιμον ἄνθρωπον τὴν ἐκτέλεσιν. Τοῦ καθήκοντος τούτου οὐδεὶς πρέπει τόσον εὐκόλως νὰ παραιτῆται

οὐδὲ ἄλλον νὰ ἀπαλλάττῃ· ἡ γὰρ ἀποζημίωσις εἶναι ἔργον αὐστηροτάτης δικαιοσύνης, ἐν ᾗ οὐδὲν αὐθαίρετον συγχωρεῖται, ἀλλὰ πάντα πρέπει νὰ λαμβάνωνται αὐστηρῶς καὶ κατὰ γράμμα. Τοῦτο ἀπαιτεῖ οὐ μόνον ἡ τοῦ ζημιωθέντος εὐτυχία, ἀλλὰ καὶ ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος ἡ ἡσυχία καὶ εὐημερία· διότι ὅσῳ ἀκριβέστερον γινώσκονται καὶ τηροῦνται οἱ νόμοι τῆς δικαιοσύνης, τοσούτῳ ἀσφαλέστερον καὶ ὑφίσταται καὶ προάγεται ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία. Οὗτοι οἱ νόμοι εἰσὶ τὰ κυριώτερα ὑπερείσματα τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ χωρὶς αὐτῶν πᾶν μὲν ἐπιτήδευμα καταργεῖται, πᾶσα δὲ ἀμοιβαία πίστις ἀφανίζεται, ἁρπαγὴ δὲ καὶ λεηλασία καταστρέφουσι πανταχοῦ, καὶ εἰς ἀθλιότητα καὶ κακοδαιμονίαν κρημνίζουσι τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνεγνωρίσθη παρὰ πάντων τῶν πεπολιτευμένων ἐθνῶν τὸ τῆς ἀποζημιώσεως καθῆκον ὡς μέγα καὶ ἀναγκαῖον, καὶ πολλαὶ καὶ ποικίλαι διατάξεις καὶ νόμοι πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ἐτέθησαν. Δὲν γεννᾶται δὲ, ὥς τινες ἐνόμισαν, ἐκ τῆς τοῦ δικαστοῦ ἀποφάσεως, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς πρὸς τὸν πλησίον βλάβης, καὶ, ἅμα γενομένης, ἕπεται τὸ καθῆκον· Ἐξάλειψον τὸ χρέος σου, ἀποζημίωσον τὸν ὑπὸ σοῦ ἀδικηθέντα.

§. 7. Περὶ τοῦ προσώπου, εἰς ὃ ἡ ἀποζημίωσις ὀφείλεται.

Κατὰ τὸν κοινὸν κανόνα ἡ ἀποζημίωσις πρέπει νὰ γίνηται εἰς αὐτὸν τὸν ἀδικηθέντα, ὡς ἐπαναγωγὴ εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ κατάστασιν. Ἀλλ' ὅμως, ἐὰν αὐτὸς μὴ ὑπάρχῃ πλέον, ἢ ἦναι παντελῶς ἄγνωστος, ἢ ὦσι πολλοὶ οἱ ζημιωθέντες, καὶ εἴς τινα μὲν ὀφείληται μεγαλητέρα, εἰς ἄλλον δὲ μικροτέρα ἀποζημίωσις, ἢ ἐὰν ἡ ζημία μὴ ἦναι δυνατὸν νὰ λογισθῇ, ὡς ἐκ μικρῶν μὲν, ἀλλ' ἀναριθμήτων δολιευμάτων γενομένη, τί ἆρά γε ἐν τοιαύταις περιπτώσεσι πρέπει νὰ γίνηται; Ἐὰν μὲν ὁ ἀδικηθεὶς μὴ ὑπάρχῃ πλέον, ἡ ἀποζημίωσις γινέσθω εἰς τοὺς νομίμους αὐτοῦ κληρονόμους, ὡς δεχομένους πᾶσαν αὐτοῦ τὴν

οὐσίαν καὶ τὰ δικαιώματα νομίμως· ἐὰν δὲ ἦναι ἄγνωστος ἢ αὐτὸς, ἢ ὁ τῆς διαμονῆς αὐτοῦ τόπος, τὸ δὲ ὀφειλόμενον εἰς ἀποζημίωσιν ἦναι πολλοῦ ἄξιον, καὶ δύνηται νὰ φυλαχθῇ ἀσφαλῶς, φυλαττέσθω μέχρις οὗ εὑρεθῇ ὁ εἰς ὃν ἀνήκει. Ἐὰν δὲ μὴ δύνηται νὰ τηρηθῇ ἀλώβητον ἐπὶ πολὺ, τότε οὐ μόνον φρόνιμον νομίζεται, ἀλλὰ καὶ καθῆκον νὰ ἀνταλλαχθῇ πρὸς ἄλλο τι ἀντάξιον, ὥστε ὁ ἀδικηθεὶς, γνωστὸς γενόμενος, κἂν μὴ εὕρῃ αὐτὸ τὸ ἴδιον χρῆμα, νὰ εὕρῃ τοὐλάχιστον ἄλλο ἰσότιμον ἐκείνου, ἐξ οὗ δύναται νὰ ἔχῃ τὴν ἴσην ὠφέλειαν. Τοιαύτη μεταβολὴ τῆς ἰδιοκτησίας ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἰς οὐδένα φρόνιμον ἄνθρωπον ἀπαρέσκει. Ἐὰν δὲ οἱ ἀδικηθέντες ὦσι πολλοὶ, καὶ μὴ εἰς ὅλους ὀφείληται ἴση ἀποζημίωσις, ἀγνοῆται δὲ, πόση εἰς ἕκαστον ἀκριβῶς ὀφείλεται· τότε πρέπει νὰ θεωρῆται ἡ βλάβη ὡς εἰς ὅλον τὸ κοινὸν γινομένη, οἷα εἶναι ἡ παρὰ τῶν πωλούντων ἐν μέτροις καὶ σταθμοῖς ἐλλειπέσι καὶ ψευδέσι· τότε ἡ ἀποζημίωσις δύναται νὰ γένῃ εὐκόλως τε καὶ ἀσφαλῶς, α′) ἐὰν τοῦ λοιποῦ διδῶσιν ὤνια καλά· β′) εἰς κατωτέραν τιμήν· καὶ γ′) εἰς μεγαλήτερον μέτρον, ἕως οὗ ἀποδοθῇ ἡ ὀφειλομένη εἰς τὸ κοινὸν ἀποζημίωσις. Οὕτω πρέπει νὰ πράττωσιν οἱ διαμένοντες εἰς τὴν χώραν, ἐν ᾗ ἐπράχθη ἡ ἀδικία, καὶ μετερχόμενοι τὸ ἐπιτήδευμα αὐτῶν. Ἐὰν δὲ ἢ μὴ διαμένωσι πλέον εἰς τὴν αὐτὴν χώραν, ἢ μὴ μετέρχωνται τὸ αὐτὸ ἐπιτήδευμα, τότε δύνανται νὰ κάμωσι τὴν ἀποζημίωσιν ἀσφαλῶς καὶ εὐκόλως, προσφέροντες τὸ ἀντίτιμον εἰς φιλανθρωπικόν τι κατάστημα, οἷον εἰς νοσοκομεῖον, ὀρφανοτροφεῖον, ἢ πτωχοτροφεῖον κτλ. τῆς χώρας· ἐπειδὴ οὕτω μεταβάλλεται εἰς ὠφέλειαν πολλῶν, καὶ μάλιστα ἀπόρων καὶ ἀσθενῶν, τὸ ἀφαιρεθὲν ἀδίκως ἀπό τινων. Μὴ ὑπάρχοντος δὲ τοιούτου καταστήματος, διαδιδόσθω εἰς τοὺς πένητας ἐν γένει. Οὕτω πρέπει νὰ γίνηται καὶ τῆς ἐκ πολλῶν δολιευμάτων γενομένης ἀδικίας ἡ ἀποζημίωσις. Ἔτι δὲ καὶ ἡ τάξις, καθ' ἣν πρέπει νὰ γίνωνται αἱ ἀποζημιώσεις, ὅταν τις ὀφείλῃ νὰ κάμῃ πολλὰς τοιαύτας, πρέπει

νὰ παρατηρῆται ἡ ἐφεξῆς. Πρὸ πάντων γινέσθω ἡ ἀποζημίωσις εἰς τὸν μάλιστα ὑπὸ τῆς ἀδικίας ἢ τῆς βλάβης καταπιεζόμενον καὶ πενόμενον, καὶ δικαιοτέρας ἔχοντα ἀξιώσεις πρὸς τὴν ἀποζημίωσιν. Ἐὰν δὲ αὐτὸ τὸ ἀφαιρεθὲν κτῆμα σώζηται, εἰς τὸν αὐτοῦ κύριον, πρέπει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἀποδοθῇ, κἂν ἦναι χρεία νὰ ἀπέλθωσι κεναῖς χερσὶ πάντες οἱ λοιποί, καί τοι ἔχοντες ἱκανὸν δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶσιν ἀποζημίωσιν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπον, παρ᾿ οὗ γίνεται ἡ ἀποζημίωσις, πρέπει νὰ παρατηρῆται· ἐπειδὴ, ἐὰν τις ἐπιμένῃ καταναγκάζων εἰς ἀποζημίωσιν τοσοῦτον, ὥστε νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς ἀπελπισίαν, εἶναι ἀπανθρωπία· ἐν ᾧ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης ἴδιον εἶναι νὰ συγκαταβαίνῃ ἐνίοτε, κατὰ τὴν ποιότητα τοῦ πράγματος, ἵνα μὴ ἀπολεσθῇ κατὰ κράτος ἐκ τῆς βίας ὁ ὀφειλέτης. Ἐὰν πρὸς τὸν βοῦν ἢ τὸν ὄνον κινῆταί τις εἰς συμπάθειαν, ὅταν εἰς βόθυνον ἐμπέσωσι, πόσῳ μᾶλλον ὀφείλει νὰ δείξῃ συμπάθειαν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅταν εἰς τοιαύτην ἀνάγκην εὑρίσκηται; καθὼς παραγγέλλει ὁ Κύριος ἡμῶν (1).

§. 8. Πῶς πρέπει νὰ γίνωνται αἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἀποζημιώσεως, ὅτε πολλοὶ ὁμοῦ συνήργησαν εἰς ἄδικόν τινα πρᾶξιν.

Ἐπὶ τῆς προκειμένης ὑποθέσεως πρέπει πρὸ πάντων νὰ θεωρηθῇ ἡ γενομένη ἀδικία· ἔπειτα δὲ οἱ συνένοχοι ταύτης, εἰ πάντες συμμετέσχον ἐξίσου καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν καὶ εἰς τὸ ἐκ τῆς πράξεως κέρδος, ἢ μή· ἐπειδὴ εἰς τοὺς πλειότερον συνεργήσαντας, καὶ πλειότερον μεταλαβόντας ἐκ τοῦ ἀδικήματος, ἐπίκειται καὶ αὐστηρότερον τὸ τῆς ἀποζημιώσεως καθῆκον. Οἷον, ὁ μὲν τὴν πρώτην ἀφορμὴν δοὺς εἰς τὴν βλάβην διὰ τῆς συμβουλῆς, καὶ τῆς προτροπῆς, καὶ ἐνθαῤῥύνσεως, δικαίως πρέπει νὰ θεωρῆται τῆς ἀδικίας πρωταίτιος· ἔπειτα δὲ, ὁ προθύμως παρέχων ἑαυτὸν ὄργανον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἀδίκου ἔργου· καὶ τελευταῖοι

(1) Λουκ. ιδ'. 5, 6.

οἱ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον συνεργήσαντες καὶ ὠφεληθέντες ἐκ τῆς κακῆς πράξεως. Πάντες δὲ οὗτοι καθίστανται ὀφειλέται τῆς ἀποζημιώσεως ἀναλόγως τῆς μετοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν πρᾶξιν· τὸ δὲ ἀξιοπαρατήρητον, ὅτι καὶ πάντες ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς, καὶ ὁ εἷς ὑπὲρ πάντων ὀφειλέται τῆς ἀποζημιώσεως καθίστανται, ὡς πάντες ὁμοῦ τὴν ἀδικίαν κατεργασάμενοι. Ἔτι δὲ καὶ οἱ γινώσκοντες μὲν τὴν κατὰ τοῦ πλησίον μελετωμένην ἀδικίαν, μὴ ἀποτρέψαντες δὲ τοὺς μελετῶντας ταύτην, μηδὲ εἰς τὸν ἐπιβουλευόμενον φανερώσαντες τὸν σκοπὸν αὐτῶν, ἵνα προφυλαχθῇ, ὑποβάλλονται καὶ οὗτοι εἰς τὸ τῆς ἀποζημιώσεως καθῆκον, ἢ τοὐλάχιστον εἰς τὸ τῆς φανερώσεως τῶν τὴν βλάβην καὶ τὴν ζημίαν ἐργασαμένων, ἐὰν μένωσιν ἀφανεῖς καὶ ἄγνωστοι· ἐπειδὴ φαίνονται καὶ οὗτοι εὐαρεστούμενοι εἰς τὴν βλάβην τοῦ πλησίον, καθὼς καὶ οἱ πράξαντες ταύτην. Οὕτως ἔχει καὶ πρὸς τὸν γινώσκοντα μὲν τὴν γενομένην βλάβην, καὶ τοὺς αἰτίους ταύτης, ἀγνώστους ὄντας εἰς τὸν βλαφθέντα, μὴ θέλοντα δὲ νὰ τοὺς φανερώσῃ εἰς αὐτόν· ἐπειδὴ φαίνεται καὶ οὗτος χαιρεκακῶν. Κἂν μὴ ἦναι ἔνοχος εἰς τὴν βλάβην τοῦ πλησίον, γίνεται ὅμως ἔνοχος τῆς μὴ ἀποζημιώσεως, ἣν ἔχει δίκαιον νὰ ἀπαιτῇ, ὅπερ ἐςὶν ἄδικον οὐχ ἧττον ἢ ἡ βλάβη αὐτή.

Ἀπὸ τοῦ καθήκοντος τῆς ἀποζημιώσεως ἀπαλλάττουσι τὸν ἔνοχον τὰ ἀκόλουθα, α΄) ἡ ἑκούσιος καὶ ἀκατανάγκαστος παραίτησις τῆς ἀποζημιώσεως παρὰ τοῦ ἔχοντος τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῇ αὐτήν· ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ὑποκλέπτηται μετὰ δόλου· β΄) φυσικὴ καὶ ἀπόλυτος ἀδυναμία τοῦ ὀφείλοντος τὴν ἀποζημίωσιν· γ΄) ἱκανὴ ἀμοιβὴ δι᾽ ἐκδουλεύσεων ἰσαξίων τῆς ἀποζημιώσεως, ἢ διὰ παραχωρήσεως ἄλλου πράγματος, ἀντικαθιστῶντος τὸ ἀφαιρεθὲν εἰς τὸν ἀποζημιωθέντα.

Ἡ δὲ τῶν δικαστῶν ψῆφος, καὶ ἡ παράδοσις τῶν ὑπαρχόντων δὲν ἀπαλλάττουσι κατὰ τὴν συνείδησιν τοῦ τῆς ἀποζημιώσεως καθήκοντος· ἐπειδὴ, ἐὰν ὁ ὀφειλέτης τῆς ἀποζημιώσεως ἀποκτήσῃ καὶ μετὰ ταῦτα ὁπωσδήποτε περιουσίαν, εἰς τὸ

δικαστήριον τῆς ἰδίας αὐτοῦ συνειδήσεως μένει πάντοτε ἀναλλοίωτον τὸ καθῆκον νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν ἀδικούμενον ὑπ' αὐτοῦ τὴν ὀφειλομένην ἀποζημίωσιν, κἂν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων ὑπάρχῃ ἀπολελυμένος. Τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου τῆς συνειδήσεως δικαστηρίου προΐσταται δικαστὴς ἀνώτερος πάντων τῶν τοῦ κόσμου τούτου δικαστῶν, ὅστις διακελεύεται, ὅτι πρέπει νὰ ἀποτίσῃ καὶ τὸν ἔσχατον κοδράντην. Τοῦτο ἀπαιτεῖ καὶ τὸ κοινὸν ἀγαθὸν, καὶ ἡ τῆς συνειδήσεως ἀνάπαυσις καὶ ἡσυχία.

§. 9. Τὰ κυριώτερα καθήκοντα πρὸς τὴν κτῆσιν τοῦ πλησίον.

Καθὼς εἰς πᾶν δικαίωμα ἀντιπαράκειται καὶ καθῆκον ἀκριβῶς ὑπ' ἐκείνου ὁριζόμενον, οὕτω καὶ εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας δικαίωμα ἀντιπαράκεινται τὰ ἀκόλουθα καθήκοντα· α') Μὴ σφετερίζου μηδὲ βλάπτε τίποτε ἐκ τῶν τοῦ πλησίον, μήτε διὰ τοῦ δόλου, μήτε διὰ τῆς βίας· β') Ἀπόδιδε εἰς ἕκαστον ὅ,τι ἔχει δίκαιον νὰ ἀπαιτῇ παρὰ σοῦ· ἡ γὰρ ἀναβολὴ τῆς ἀποδόσεως εἶναι προσθήκη τοῦ χρέους· γ') Προφύλαττε πιστῶς καὶ ἐπιμελῶς τὰ τῶν ἄλλων ἀπὸ τῆς βλάβης, καθὼς καὶ τὰ ἴδιά σου πράγματα, ὅπου τοιαύτη εὐκαιρία σοὶ παρουσιάζεται· δ') Μᾶλλον δὲ σύντρεχε, ὅπου ἂν ᾖ καιρὸς καὶ τρόπος, καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ τὸν πλησίον, ἵνα προβῇ καὶ αὐτὸς εἰς καλλιτέραν κατάστασιν. Τούτων τῶν καθηκόντων ἐναντία καὶ ἀνατρεπτικά εἰσι α') ἡ κλοπὴ καὶ ἁρπαγή· β') ὁ δι' ἀπάτης σφετερισμός· γ') ἡ τοκογλυφία· δ') τὰ ἀνόητα χρέη· ε') ἡ ἑκούσιος ἐπαιτεία· ς') ἡ λαθραία αὐτομισθαποδοσία. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ προσθέσωμεν περὶ ἑκάστου τούτων ὀλίγα τινά.

§. 10. Περὶ τῆς κλοπῆς καὶ τῆς ἁρπαγῆς.

Πᾶς σφετερισμὸς ἀλλοτρίου πράγματος παρὰ τὴν γνώμην ἢ καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ κυρίου αὐτοῦ, ὅπως ἂν γίνηται, λέγεται κοινῶς κλοπή. Καὶ ἡ κατακράτησις τοῦ ὁπωςδήποτε φθάσαντος

εἰς χεῖρας ἀλλοτρίου πράγματος εἶναι ὡσαύτως κλοπή. Ἐὰν δὲ ὁ σφετερισμὸς οὗτος γίνηται ἐξ ἐφόδου εἰς τὸν οἶκον τοῦ κυρίου αὐτοῦ, τότε κυρίως καὶ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων κηρύττεται καὶ κατακρίνεται ὡς κλοπή. Ἐὰν δὲ πρὸς τὸν τοιοῦτον σφετερισμὸν προστιθῆται καὶ βία κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ ἰδιοκτήτου, καὶ ἀπειλὴ ἢ κάκωσις, τότε εἶναι ἁρπαγὴ καὶ λῃστεία. Τὸ ἁμάρτημα τοῦτο καθίσταται τοσούτῳ μεῖζον καὶ φρικωδέστερον, ὅσῳ ἐπαισθητοτέρα γίνεται ἡ ζημία εἰς τὸν ἀδικηθέντα, καὶ ὅσῳ πλειοτέρα βιαιοπραγία καὶ κάκωσις προστίθεται εἰς αὐτόν. Εἶναι δ' ἁμάρτημα οὐ μόνον εἰς τὴν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὀφειλομένην ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ καθολικὸς νοῦς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ θεία Γραφὴ κατακρίνουσι πάντα ταῦτα ὡς κακουργήματα κολάσεως ἄξια. Ὁ μὲν Κύριος ἡμῶν ἐπεκύρωσεν ἐκ νέου τὴν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ἐντολὴν τό· «Μὴ κλέψῃς»· ὁ δὲ μακάριος Παῦλος παραγγέλλει· «Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι (1)». Εἰς τὸ ἁμάρτημα τοῦτο παρασύρουσι τοὺς ἀνθρώπους συνήθως τὰ ἀκόλουθα· α') ἡ πενία μετὰ τῆς ἀκαίρου ἐντροπῆς νὰ φανερώσωσι τὴν ἔνδειαν αὐτῶν· β') ἡ ὀκνηρία μετὰ τῆς κακῆς οἰκονομίας· γ') ἡ πολυτέλεια καὶ ἡδυπάθεια· δ') ἡ πλεονεξία· ε') πάθη δαπανηρά· ς') κακὴ συνήθεια σχηματιζομένη ἐκ νεότητος ὑπὸ τῆς κακῆς ἀγωγῆς· ζ') ἠθικὴ διαφθορὰ ἐκ τῆς κακῆς συναναστροφῆς καὶ τῶν κακῶν παραδειγμάτων προσγινομένη. Ἐκ πάντων ἄρα τούτων πρέπει νὰ φυλάττηται πᾶς τις, ἵνα μὴ καταπέσῃ εἰς τὸ αἰσχρὸν καὶ βαρὺ ἁμάρτημα τῆς κλοπῆς.

Εἰς τὴν κλοπὴν ἐγκαταριθμεῖται καὶ ἡ τῶν συζύγων ἐν τῇ χρήσει τῶν ὑπαρχόντων ἀπάτη ἡ πρὸς ἀλλήλους. Τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν λογίζονται κοινὰ καὶ τῶν δύο, ἀλλ' ὅμως ὅ,τι ἑκά-

(1) Ἐφεσ. δ'. 28.

τερος, χωρὶς τῆς γνώμης καὶ τῆς εἰδήσεως τοῦ ἑτέρου, ἀφαιρέσῃ λαθραίως ἐξ αὐτῶν πρὸς ἰδίαν αὐτοῦ χρῆσιν καὶ ὠφέλειαν, δικαίως καὶ νομίζεται καὶ εἶναι κλοπὴ ἀληθής. Οὕτω καὶ πᾶν ὅ,τι λαμβάνεται ὑπὸ τῶν τέκνων καὶ ὑπὸ τῶν ὑπηρετῶν λαθραίως καὶ χωρὶς τῆς εἰδήσεως τῶν γονέων καὶ τῶν κυρίων αὐτῶν, καὶ καταναλίσκεται ὑπ᾽ αὐτῶν κατ᾽ ἀρέσκειαν, καὶ τοῦτο εἶναι κλοπή· ἐπειδὴ οὔτε τὰ τέκνα ἔχουσι δικαίωμα ἐπὶ τῆς πατρικῆς οὐσίας, ἕως ἂν μὴ παραχωρηθῇ εἰς αὐτὰ ὑπὸ τῶν γονέων, νὰ ἀπαλλοτριῶσι ταύτην λαθραίως ἀπ᾽ αὐτῶν, οὔτε οἱ ἄλλοι οἰκέται. Καὶ πράττοντες τοιαῦτα, μετὰ τῆς ἀδικίας φαίνονται καὶ ἀχάριστοι πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς κυρίους, παρὰ τῶν ὁποίων λαμβάνουσιν οἱ μὲν παῖδες καὶ τροφὴν καὶ ἱματισμὸν καὶ ἀγωγὴν καὶ πᾶσαν ἄλλην περιποίησιν· οἱ δὲ οἰκέται, τὴν τροφὴν καὶ τὴν ἀντιμισθίαν τῶν κόπων αὐτῶν. Παρεκτρέπονται δὲ καὶ σύζυγοι καὶ τέκνα καὶ οἰκέται εἰς τοιαῦτα ἁμαρτήματα, νῦν μὲν ὑπὸ τῆς λιχνείας, νῦν δὲ ὑπὸ τῆς περὶ τὴν στολὴν πολυτελείας καὶ τῆς εἰς τὰ παιγνίδια καὶ τὴν εὐθυμίαν κλίσεως, ἔτι δὲ πολλάκις καὶ ὑπὸ τῶν φαύλων ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπερισκέπτως οἰκειοῦνται καὶ φιλιόνονται.

§. 11. Περὶ τοῦ δι᾽ ἀπάτης σφετερισμοῦ, καὶ τῆς αἰσχροκερδείας.

Καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀδικίας δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς κλοπῆς. Εἶναι δὲ ἀπάτη λόγος ψευδής, πρὸς τὸν πλησίον λεγόμενος, ἵνα πεισθῇ εἰς ἐπιχείρημα, ὅπερ ἐξ ἅπαντος θέλει φέρει ζημίαν μὲν εἰς αὐτὸν, κέρδος δὲ εἰς τὸν λέγοντα. Παριστάνεται δὲ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς, καὶ κατὰ διαφόρους περιστάσεις, πηγάζουσα ἐκ τῶν αὐτῶν πηγῶν, ἐξ ὧν καὶ ἡ κλοπὴ, καὶ πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ πλησίον τοσοῦτον βλαβερὰ, ὅσον καὶ ἡ κλοπή. Ὁ μὲν τρόπος μόνον τῆς ἀδικίας διαφέρει, τεχνικώτερος ὢν, πρὸς δὲ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν ὑπάρχει ἐπίσης

αἰσχρά, ὅσον καὶ ἡ κλοπή. Διὰ τοῦτο παραγγέλλει ὁ θεῖος Παῦλος τό «Μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· διότι ἔκδικος ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων (1) ». Οὕτως ἔχει καὶ τὸ τῆς αἰσχροκερδείας. Τὸ κερδαίνειν τι ὄφελος ἐκ τοῦ ἐμπορίου οὔτε κακὸν ὑπάρχει καθ' ἑαυτό, οὔτε ἀθέμιτον, ἐὰν μόνον φέρηταί τις εἰλικρινῶς καὶ δικαίως, καὶ ζητῇ τὸ ἀνάλογον ὄφελος· ἐπειδή, εἰ μὴ συνεχωρεῖτο τὸ ἐκ τῆς ἐμπορίας κέρδος, πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἐπιμιξία ἤθελε παύσει καὶ σταματήσει παντελῶς· διότι οὐδεὶς ἀγωνίζεται νὰ παραγάγῃ τίποτε εἰς τὸν κόσμον ματαίως καὶ χωρίς τινος ἰδίας ὠφελείας, ἀλλ' ὅμως πάντα τὰ ἀνταλλασσόμενα πρέπει νὰ ἦναι ἰσάξια· τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ δικαιοσύνη, καὶ ἡ ἀδελφικὴ ἡμῶν σχέσις. Τὴν δὲ ἀξίαν ἑκάστου πρέπει νὰ προσδιορίζωσι α') οἱ ἰσχύοντες νόμοι· β') ἡ γενικῶς παραδεδεγμένη ἐκτίμησις καὶ γ') ἡ ἐξαίρετος τοῦ πράγματος ἰδιότης· εἰς δὲ τοὺς τοιούτους τύπους πρέπει νὰ ἐμμένῃ πᾶς τίμιος ἄνθρωπος. Πλειότερον δὲ τούτου λαμβάνων, ἢ ὀλιγωτέρας ἀξίας διδών ἐκ πλεονεξίας καὶ ἀπάτης, γίνεται αἰσχροκερδής, τοκογλύφος καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὥστε διττῶς δύναταί τις νὰ αἰσχροκερδήσῃ ἐκ τῶν συναλλαγμάτων, ἢ λαμβάνων κέρδος πλειότερον τοῦ νενομισμένου, ἢ ὀλιγωτέρας ἀξίας πρᾶγμα διδούς, καί τοι κατὰ τὴν νενομισμένην τιμήν· ὅθεν αἰσχροκέρδεια εἶναι ἡ κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν σπουδὴ τοῦ λαβεῖν δι' ἀπάτης ἐν τοῖς συναλλάγμασι πλειότερον τοῦ δικαίου καὶ νενομισμένου κέρδος. Τροφὴ δὲ ταύτης ὑπάρχει πανταχοῦ, ὅπου παρίσταται εὐκαιρία νὰ κερδήσῃ τι δι' ἀπάτης· ἐξαιρέτως δὲ παρέχουσι πολλὴν εὐκαιρίαν εἰς ταύτην τὰ ἐπιτηδεύματα, ἡ πώλησις καὶ ἡ ἀγορά, ἡ ἐνοικίασις, ἡ ἐκμίσθωσις, ὁ τοκισμός, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλ' ὅμως ὅ,τι μετὰ δόλου καὶ αἰσχροκερδείας προσκτηθῇ, οὐδαμῶς διαφέρει, οὐδὲ τιμιώτερον κρίνεται τοῦ ἐκ τῆς κλοπῆς προσκτη-

(1) Α'. Θεσσαλ. δ'. 6.

θέντος. Καὶ ἡ αἰσχροκέρδεια καὶ ἡ τοκογλυφία ἀντίκεινται οὐχ ἧττον εἰς τὴν φιλαδελφίαν, τὴν ἐπιείκειαν, καὶ τὴν δικαιοσύνην· διότι εἶναι βλάβη καὶ ζημία εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἥτις δὲν δύναται οὔτε νὰ λογισθῇ, οὔτε νὰ ἀποδοθῇ.

§. 12. Περὶ τῶν ἐξ ἀνοησίας χρεῶν.

Πολυτρόπως δύναταί τις νὰ λάβῃ χρείαν τῆς παρὰ τῶν ἄλλων βοηθείας, καὶ νὰ δανεισθῇ πρὸς καιρὸν ὡρισμένον εἰς οἰκονομίαν τῶν ἰδίων ἀναγκῶν. Ὁσάκις γίνεται τοῦτο, καθῆκον εἶναι κατὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς δικαιοσύνης νὰ εὐγνωμονῇ ὁ δανεισθεὶς, ἀποδίδων πιστῶς ἐν καιρῷ τὸ ὄφλημα. Ἐὰν δὲ ἀμεριμνᾷ περὶ τῆς ἀποτίσεως, ἢ καὶ προσθέτῃ καὶ ἕτερον χρέος, διανοούμενος νὰ μὴ ἀποδώσῃ τελείως αὐτὸ, ἢ καὶ γινώσκων ὅτι δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ ἀποδώσῃ αὐτὸ, οὐ μόνον σκληρὸς καὶ ἄδικος φαίνεται ὁ τοιοῦτος, ἀλλὰ καὶ κακοῦργος αὐτόχρημα καὶ ἀχρεῖος. Ἐκ τῆς τοιαύτης ἀπάτης γεννᾶται βλάβη εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα· ἐπειδὴ ὅσῳ πλειότεραι συμβαίνουσιν αἱ τοιαῦται ἀπάται, τοσούτῳ δυσπιστότεροι γίνονται καὶ ὀκνηρότεροι εἰς τὸ βοηθεῖν τοὺς χρείαν ἔχοντας οἱ πρότερον εἰς τοιαύτας συνδρομὰς πρόθυμοι, φοβούμενοι δικαίως, μὴ καὶ πάλιν ἀπατηθέντες ἀπολέσωσι κατ' ὀλίγον πᾶσαν αὐτῶν τὴν περιουσίαν. Τὸ κακὸν τῶν τοιούτων ἀνθρώπων εἶναι τοσούτῳ μεγαλήτερον, ὅσῳ μεγαλητέρα εἶναι ἡ γενομένη εἰς τὸν πλησίον ζημία, καὶ ἡ τῆς γνώμης κακία, ἐξ ἧς ἡ ζημία ἐπράχθη.

§. 13. Περὶ τῆς ἐθελουσίου ἐπαιτείας.

Ὁ θεῖος Παῦλος ἐντέλλεται «Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω (1)». Οἱ θέλοντες νὰ τρέφωνται ἀργοὶ ἐκ τῆς εὐεργεσίας τῶν ἄλλων, καί τοι δυνάμενοι νὰ ἐργάζωνταί τι ὠφέλιμον, οὗτοί εἰσιν ἀκριβῶς πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους, ὅ,τι οἱ ἀργοὶ κηφῆνες πρὸς τὰς εὐεργετικὰς καὶ φιλοπόνους μελίσσας

(1) Β'. Θεσσαλ. γ'. 10.

ἤτοι οὐ μόνον ὀχληρὰ, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβῆ πλάσματα. Τοῦ δ' ἀνθρώπου ἡ ἐπὶ τῆς γῆς κλῆσις εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ ἐργασία· «Ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγῇ τὸν ἄρτον σου» ἐνετείλατο ὁ Θεὸς κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, καὶ ἐν αὐτῷ εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα(1). Καὶ ἡ κτίσις ὅλη ἡ περὶ τὸν ἄνθρωπον, εἰς ἀκατάπαυστον κίνησιν καὶ ἐνέργειαν φαινομένη, προσκαλεῖ διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτῆς τὸν ἄνθρωπον εἰς ἐργασίαν, καὶ ὁ μὴ ὑπακούων, εἶναι ὁ ὀκνηρὸς καὶ ἀχρεῖος δοῦλος, ὁ τὸ τάλαντον αὐτοῦ ἀποκρύπτων ἐν τῇ γῇ, εἶναι τὸ ἄχρηστον μέλος τοῦ μεγάλου σώματος τῆς ἀνθρωπότητος· διὰ τοῦτο καὶ ἐκδέχεται αὐτὸν ἡ τοῦ ὀκνηροῦ καὶ ἀχρείου δούλου ἀντιμισθία. Ἔτι δὲ ὁ ἐξ ἀμελείας καὶ ῥαστώνης προαιρούμενος νὰ ἦναι ἐπαίτης, ἀντὶ νὰ ἐργάζηται καὶ αὐτὸς ὠφέλιμόν τι πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, οὐδόλως διαφέρει τοῦ κλέπτου καὶ τοῦ ἀπατεῶνος· ἐπειδὴ καὶ οὗτος ἁρπάζει τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων τὴν οὐσίαν εἰς διατροφὴν τῆς ἑαυτοῦ ὀκνηρίας, ἐν ᾧ ἡ προαίρεσις ἐκείνων εἶναι νὰ βοηθῶσι τὴν πάσχουσαν ἀνθρωπότητα, καὶ οὕτως ἀποστερεῖ τοὺς ἀληθῶς πένητας τῆς ἀναγκαίας βοηθείας.

§. 14. Περὶ τῆς λαθραίως γινομένης αὐτομισθαποδοσίας.

Ὅταν, στερούμενός τις ὅ,τι δικαιοῦται νὰ λαμβάνῃ παρ' ἄλλου, ἀφαιρῇ λαθραίως ἀπὸ τῆς ἐκείνου οὐσίας εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἑαυτοῦ δικαιώματος, τοῦτο λέγομεν λαθραίαν αὐτομισθαποδοσίαν. Αὕτη δίδει ἀφορμὴν, ἔνθεν μὲν, εἰς μικράς τινας κλοπὰς, ἔνθεν δὲ, εἰς ὑποψίας καὶ μίση καὶ κακώσεις ἀθώων προσώπων· διὰ τοῦτο φαίνεται ἄδικος, καὶ ἑπομένως ἀθέμιτος. Δίκαιον μὲν εἶναι τὸ ζητεῖν παρ' αὐτοῦ τοῦ ὀφείλοντος τὰ δικαίως ὀφειλόμενα· ἐὰν δὲ οὗτος ἐκ δυστροπίας ἢ πλεονεξίας μὴ θέλῃ νὰ ἀποδώσῃ ταῦτα, τὸ προστρέχειν εἰς τὴν νόμιμον ἀρχὴν, ἵνα ἀπολαύῃ δι' αὐτῆς τὴν δικαίως ὀφειλομένην ἀντιμισθίαν·

(1) Γεν. γ'. 19.

τὸ δὲ παρὰ ταῦτα γινόμενον, εἶναι ἄδικον καὶ κλοπή. Ἡ αὐτομισθαποδοσία, κατὰ τὴν γνώμην τῶν τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου διδασκάλων, μόνον ὑπὸ τοὺς ἑπομένους ὅρους δύναται νὰ λογισθῇ θεμιτή·

ά) ἀφ' οὗ ἐγένετο σπουδαία ἀπόπειρα διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἡ ἀπόπειρα ἀπέβη εἰς μάτην· β') ὅταν τὸ ὄφλημα ἦναι βέβαιον καὶ ἀναντίῤῥητον, καὶ εἰς νόμιμον δικαίωμα ἐπερειδόμενον· γ') τελευταῖον, ὅταν ἡ αὐτομισθαποδοσία δύνηται νὰ ἐνεργηθῇ χωρὶς βλάβης πλειοτέρας τοῦ ὀφειλέτου, καὶ χωρὶς ἔχθρας καὶ ὑποψίας κατ' ἄλλων ἀθώων προσώπων.

Πάντα ταῦτα, ὅσα ἐῤῥέθησαν ἀπὸ τοῦ §. 10 μέχρι τοῦ §. 14, ἀντίκεινται εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας δικαίωμα,ὡς ἐπηρεάζοντα καὶ καταστρέφοντα αὐτό. Πᾶν δὲ κέρδος οὕτω κερδαινόμενον,εἶναι καὶ ἄδικον, καὶ οὐδεμίαν ἀληθῆ ἰδιοκτησίαν ἀποτελεῖ, ἀλλ' ὁ οὕτω ποριζόμενος τὴν κτῆσιν ἐφέλκει εἰς ἑαυτὸν εὐθύνην βαρεῖαν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

§. 15. Περὶ τοῦ γάμου.

Γάμος εἶναι ἡ κατὰ τὸν νόμον διὰ βίου ἀχώριστος ἕνωσις ἑνὸς ἀνδρὸς καὶ μιᾶς γυναικὸς μετ' ἀλλήλων, καὶ συγκλήρωσις πάσης τῆς ζωῆς, θείου τε καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία (1). Ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἀναγκαίως πρὸς τὴν σύστασιν τούτου ά) δύο ἑτερογενῆ πρόσωπα, καὶ ταῦτα ἐλεύθερα ἀπ' ἄλλης τινὸς συζυγίας· β') ἡ ἀμφοτέρων ἀκατανάγκαστος καὶ αὐτοπροαίρετος συγκατάθεσις καὶ σπουδαία τε καὶ εἰλικρινὴς συμφωνία πρὸς τὴν μετ' ἀλλήλων συνδιαβίωσιν, καὶ τὴν δι' ἑαυτῶν μόνον τεκνογονίαν· χωρὶς γὰρ τούτων ὁ γάμος εἶναι ἀδύνατον νὰ λάβῃ ὑπόστασιν.

(1) Ἴδε Νομοκ. Φωτίου. Τίτλ. ιβ'. κεφ. ιγ'.

Ὑπάρχει δὲ ὁ γάμος ἐκ θείας διατάξεως· ἐπειδὴ πλάσας ὁ Θεὸς τὸ πρῶτον ζεῦγος τῶν ἀνθρώπων, ἕνα ἄνδρα δηλ. καὶ μίαν γυναῖκα κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἑαυτοῦ, εἶπεν· «Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν(1)»· ἐν τούτοις φαίνεται καὶ τὸ νεῦμα τῆς θείας προνοίας πρὸς τὴν ἕνωσιν ταύτην, καὶ ἡ ἔννοια αὐτῆς τῆς ἑνώσεως. Μίαν μόνην γυναῖκα ἔπλασεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν πρῶτον ἄνδρα, καὶ ἕνα μόνον ἄνδρα ἔδωκεν εἰς τὴν πρώτην γυναῖκα· διότι τὸ πανάγιον αὐτοῦ θέλημα εἶναι νὰ συνίσταται ὁ γάμος πάντοτε ἐξ ἑνὸς μόνου ἀνδρὸς καὶ μιᾶς μόνης γυναικός. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀθέμιτον καὶ εἰς ἕνα ἄνδρα νὰ ἔχῃ πλειοτέρας τῆς μιᾶς γυναῖκας, καὶ εἰς μίαν γυναῖκα νὰ ἔχῃ πλειοτέρους τοῦ ἑνὸς ἄνδρας. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἀκρασία τῶν ἀνθρώπων εἶχεν ἀποπλανήσει αὐτοὺς ἐκ παλαιοῦ χρόνου ἀπὸ τῆς θείας ταύτης διατάξεως εἰς τὴν κτηνώδη πολυγαμίαν· ὁ δὲ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὡς θεῖος τῆς ἀνθρωπότητος ἐπανορθωτής, ἀνύψωσε πάλιν διὰ τῆς θείας αὐτοῦ θεσμοθεσίας τὴν ἔννομον συζυγίαν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς ἀξίαν, καὶ ἐνετείλατο πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν, ἵνα ἡ συζυγία γίνηται, καθὼς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, ἐξ ἑνὸς μόνου ἀνδρὸς καὶ μιᾶς μόνης γυναικός, καὶ ἡ τοιαύτη συζυγία μένῃ ἀδιάλυτος, μέχρις οὗ ὁ θάνατος τοῦ ἑνὸς μέλους φέρῃ ἐξ ἀνάγκης τὴν διάλυσιν· «Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω (2)». Οὕτω διδάσκει καὶ ὁ θεοδίδακτος αὐτοῦ ἀπόστολος Παῦλος περὶ τούτου· «Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγώ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι· ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι(3)». Σύμφωνα τούτοις εὑρίσκονται καὶ τὰ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐν ταῖς ἱεραῖς συνόδοις περὶ τούτου κανονισθέντα.

§. 16. Περὶ τοῦ κυριωτάτου σκοποῦ τοῦ γάμου.

Ὁ κυριώτατος τοῦ νομίμου γάμου σκοπὸς εἶναι ἡ διὰ τῆς

(1) Γεν. ά. 28. (2) Ματθ. ιθ'. 6. 9. Μαρκ. ί. 11. Λουκ. ις'. 18.
(3) Α'. Κορ. ζ'. 10. 11.

τεκνογονίας προαγωγὴ καὶ διατήρησις τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς τοῦ ἐν αὐτῇ ὁρατοῦ ἀφομοιώματος τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο δηλοῦται καὶ ἐξ ὧν ἀνεφέρομεν θείων λόγων, καὶ ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας φύσεως τῆς τοιαύτης συζυγίας· ἐπειδὴ ἡ μὲν διατήρησις τῆς ἀνθρωπότητος κατορθοῦται διὰ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς τῶν γεννωμένων ἀνατροφῆς· ὁ δὲ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ ἔχουσι παρὰ Θεοῦ τὸν πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖον ὀργανισμὸν καὶ τὴν δύναμιν, καὶ πρὸς τοῦτο ἐνέθηκεν εἰς ἀμφοτέρους σφοδράν τινα πρὸς ἀλλήλους κλίσιν καὶ ἀγάπην, ὥστε, κατ᾽ αὐτὸν τὸν θεῖον λόγον, «Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ ἰδίᾳ γυναικί, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν (1)». Διδασκόμεθα δὲ καὶ τοῦτο παρὰ τῆς Γραφῆς, ὅτι πλάσας ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἄρσεν καὶ θῆλυ, εὐλόγησεν αὐτούς, εἰπών· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς ». Οὐδεμία ἄρα μένει ἐκ τούτων ἀμφιβολία, ὅτι κυριώτατος τοῦ γάμου σκοπὸς εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἡ προαγωγὴ καὶ διατήρησις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἀλλ᾽ ἐκτὸς τοῦ κυριωτάτου τούτου σκοποῦ ὑπάρχουσι προσέτι καὶ ἄλλοι δεύτεροι, οὐχ ἧττον σπουδαῖοι πρὸς τὸν ἄνθρωπον, οἱ ἐφεξῆς, ὡς καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν θείων λογίων, καὶ ἐκ τοῦ καθολικοῦ νοὸς τῶν ἀνθρώπων μανθάνομεν· οἷον α) ἡ εὔτακτος καὶ νόμιμος θεραπεία τῆς γενετησίου ὁρμῆς· β') ἡ ἀποφυγὴ πάσης ἀθεμίτου θεραπείας τῆς τοιαύτης ὁρμῆς· γ') ἡ ἀμοιβαία βοήθεια· ἐπειδὴ περὶ μὲν τοῦ τρίτου λέγει ἡ Γραφή, ὅτι ἐν τῇ πλάσει τοῦ πρώτου ζεύγους εἶπεν ὁ Θεός· «Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ᾽ αὐτόν . . . Καὶ ᾠκοδόμησεν ὁ Θεὸς τὴν πλευράν, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ εἰς γυναῖκα, καὶ ἤγαγεν αὐτὴν πρὸς τὸν Ἀδάμ (2)». Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ πρώτου λέγει ὁ μακάριος Παῦλος· «Διὰ δὲ τὰς πορνείας, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκά-

(1) Γεν. β'. 24. (2) Γεν. β'. 18. 22.

στη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω (1)». Ἐκ δὲ τοῦ καθολικοῦ νοὸς πάλιν, διότι παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀνεγνωρίσθησαν ἀπ' ἀρχῆς ὡς νόμιμοι καὶ αἱ συζυγίαι, αἱ πρός τινα τῶν δευτέρων τούτων σκοπῶν γινόμεναι· ὡς μὴ ὑπαρχούσης πλέον ἐλπίδος ἐπιτυχίας τοῦ πρώτου. Πλὴν οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσι νὰ ἀποβλέπωσι πάντοτε εἰς τὸν κυριώτατον σκοπὸν, ὅταν τὰς τοιαύτας συνάπτωσι συζυγίας.

§. 16. Περὶ τῆς τοῦ γάμου ἀξίας.

Ὁ μὲν ἄνθρωπος ὑπάρχει ἐπὶ τῆς γῆς προωρισμένος εἰς τὴν τελείαν ἀφομοίωσιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ ἕνωσιν· μέσον δὲ παρὰ τοῦ Θεοῦ ὡρισμένον πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου διατήρησιν εἶναι ὁ γάμος· ἑπομένως εἶναι κατάστασις ἔντιμος καὶ σεβαστή. Διὸ λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος· « Τίμιος ὁ γάμος καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος (2)». Ἀλλ' ὅμως ἡ ὑψηλὴ αὐτοῦ ἀξία φαίνεται κυρίως ἐκ τῶν ἀκολούθων· α') διότι εἶναι ἰδία τις ἀρίστη τοῦ Θεοῦ διάταξις· β') διότι καθιερώθη ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς μυστήριον μέγα καὶ ἱερὸν εἰς σύμβολον τῆς μυστικῆς αὐτοῦ ἑνώσεως μετὰ τῆς ἐκκλησίας, καὶ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ πρὸς αὐτήν· γ') διότι εἶναι τὸ φυτοκομεῖον τῆς ἀεὶ ἀνανεουμένης ἀνθρωπότητος πρὸς διατήρησιν ἐπὶ τῆς γῆς τῆς θείας εἰκόνος καὶ τοῦ θείου ἀφομοιώματος· δ') διότι εὐκολύνει καὶ μετριάζει τὰς τοῦ βίου δυσχερείας καὶ τὰς κυριωτέρας ἀνάγκας, ὑπέρεισμα κάλλιστον τῆς κοινῆς ἡσυχίας καὶ τῆς κοινῆς εὐημερίας, καὶ θεμέλιος τῆς κατ' οἶκον εὐτυχίας γινόμενος· ε') τελευταῖον, διότι αἴρει τὸ κυριώτατον τῆς ἠθικῆς κώλυμα, περιορίζων τὴν ἄλλως ἀκάθεκτον ὁρμὴν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς κατὰ λόγον μετριότητος. Καὶ τοιαύτας μὲν ὠφελείας παρέχει ὁ νόμιμος γάμος, ἀλλ' ὅμως ἔχει καὶ τὰς δυσχερείας καὶ τοὺς κινδύνους αὐτοῦ· οἷον α') τὸ ἀδιάλυτον, ὅταν μετὰ πᾶσαν πεῖραν καὶ πάντα κόπον ἀποδεικνύηται ἀδύνατον νὰ διάγωσιν εἰρηνι-

(1) Α'. Κορ. ζ'. 2. (2) Εβρ. ιγ'. 4.

κῶς διὰ τὸ δύστροπον καὶ ἰδιόγνωμον τοῦ ἑτέρου μέρους, καὶ δι' ἄλλα σωματικὰ ἢ καὶ πνευματικὰ ἐλαττώματα, ἅτινα παρετηρήθησαν μετὰ τὴν συζυγίαν· β') οἱ μεγάλοι καὶ ἀχώριστοι ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παίδων κόποι καὶ φροντίδες καὶ θλίψεις· γ') οἱ ἰδιαίτεροι κίνδυνοι τῆς ἠθικῆς καὶ ἐν αὐτῷ τῷ γάμῳ, γεννώμενοι ἐκ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀηδίας καὶ τοῦ κόρου· δ') τὰ ἐκ τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας δυστυχήματα. Ταῦτα ἐλαττοῦσι μὲν ἱκανῶς τὰς ἐκ τοῦ γάμου ὠφελείας, ἀλλ' οὐδὲν ἀφαιροῦσιν ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ· διότι ἐκεῖνα μέν εἰσι τυχαῖα μόνον καὶ ἐνδεχόμενα, καὶ γεννῶνται οὐχὶ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ γάμου, ἀλλ' ἐκ τῆς γνώμης ἢ τῆς ἐλλείψεως τῶν συζύγων, καὶ τὰ πλεῖστα τούτων μάλιστα προέρχονται, διότι ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ συζύγου προσώπου ἢ δὲν προβαίνει τις μετὰ τῆς δεούσης προφυλάξεως καὶ ἀγαθῆς συνειδήσεως, ἢ ἀποβλέπει μόνον εἰς τὰ ἐπουσιώδη, παραβλέπων τὸ οὐσιῶδες, καὶ διότι κάμνει κατάχρησιν τῶν δικαιωμάτων, ἢ δὲν ἐκπληροῖ ἀκριβῶς τὰ καθήκοντα· πολλάκις δὲ καὶ διότι στερεῖται τῶν εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην ἀναγκαίων χαρισμάτων, καὶ οὐδὲ φροντίζει περὶ αὐτῶν. Ἐκ τούτων καὶ τῶν τοιούτων προέρχονται κυρίως τὰ πλεῖστα τῶν δεινῶν, ὅσα τις ἐνίοτε ἀπαντᾷ εἰς τὸν γάμον.

§. 17. Ὅτι ὁ γάμος δὲν εἶναι γενικὸν παντὸς ἀνθρώπου καθῆκον.

Ἐπειδὴ τὸ θέλημα τοῦ παναγάθου Θεοῦ εἶναι ἡ διατήρησις καὶ ὁ πληθυσμὸς τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς γίνεται δῆλον καὶ ἐκ τῆς θετικῆς ἐντολῆς «Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν» καὶ ἐκ τῆς ἐμφυτευθείσης παρ' αὐτοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον γενετησίου ὁρμῆς, μέσον δὲ τῆς ἐκτελέσεως τούτου νόμιμον εἶναι ὁ γάμος· δύναταί τις νὰ εἴπῃ ἐν γένει, ὅτι εἶναι καθῆκον τῆς ἀνθρωπότητος ἡ τοῦ γάμου κοινωνία. Ἀλλ' ὅμως τὸ καθῆκον τοῦτο φαίνεται, ὅτι δὲν προσήκει εἰς πᾶν καὶ ἕκαστον ἰδίως πρόσωπον· ἐπειδὴ πολλὰ μὲν στεροῦνται ἐκ φύσεως

τὰ πρὸς τὸν γάμον ὄργανα· πολλὰ δὲ καὶ οὐδεμίαν αἰσθάνονται εἰς αὐτὸν κλίσιν· ἄλλα δὲ καὶ κωλύονται ὑπ᾽ ἄλλων ἔργων, ἐπίσης ὠφελίμων εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Πάντα λοιπὸν ταῦτα ἐξαιρεῖ ἡ φύσις ἢ τὸ μεγαλήτερον ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τοῦ καθήκοντος τοῦ γάμου· τὰ δὲ λοιπὰ πάντα, ὅσα καὶ τὰ ἀναγκαῖα ὄργανα ἔχουσι, καὶ ὁρμὴν ἰσχυρὰν αἰσθάνονται, καὶ οὐδ᾽ ὑπὸ ὑψηλοτέρων ἔργων κωλύονται, ἵνα παράσχωσι τὴν ὑπουργίαν ταύτην εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, γεννῶντες καὶ διαπλάττοντες βλαστοὺς αὐτῆς χρηστοὺς καὶ ἰσχυρούς, ἔχουσι τὸ καθῆκον νὰ ἔρχωνται εἰς γάμου κοινωνίαν. Εἰς τοὺς τοιούτους ἁρμόζει τὸ τοῦ θείου Παύλου· «Ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω (1)». Τοῦτο τὸ καθῆκον, ὂν ἐκ τῶν θετικῶν, ἐκεῖ μόνον ὑπάρχει, ὅπου καὶ τὰ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ μέσα ὑπάρχουσιν. Ἐξ ἐναντίας δὲ εἰς πολλὰ πρόσωπα ὑπάρχει καθῆκον ἀντίθετον νὰ διαβιώσωσιν ἄζυγα· οἷον οἱ στερούμενοι τῆς ἱκανότητος καὶ τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων εἰς τὸ ἀναθρέψαι καὶ μορφῶσαι τὰ γεννηθέντα εἰς εἰκόνα καὶ ἀφομοίωμα τοῦ Θεοῦ, οἱ μὴ ἔχοντες τρόπον, ἵνα τρέφωσιν ἐντίμως ἑαυτούς τε καὶ οἰκίαν πολυάριθμον, παρέχοντες τὰ ἀναγκαῖα. Οἱ τοιοῦτοι ἁμαρτάνουσι μεγάλως, ὅταν μόνον πρὸς θεραπείαν τῆς κτηνώδους ὁρμῆς ἐμβαίνωσιν εἰς κοινωνίαν γάμου, καὶ μάλιστα ἁμαρτάνουσιν εἰς τὰ ἴδια τέκνα, διδόντες εἰς αὐτὰ ἐλεεινὴν ὕπαρξιν, καὶ ἐκτιθέντες εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην δυστυχίαν· ἁμαρτάνουσι δὲ καὶ εἰς τὴν λοιπὴν ἀνθρωπότητα, ἐπιφορτίζοντες εἰς αὐτὴν τὴν πενεστάτην αὐτῶν οἰκίαν. Ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον ἁμαρτάνουσιν οἱ ἐκ ῥαθυμίας ἢ δειλίας τῶν τοῦ γάμου δυσχερειῶν, ἢ καὶ ἐκ προθέσεως, ἵνα μὴ βάλωσιν ὅρια εἰς τὴν λαγνείαν αὐτῶν, ἀπεχόμενοι τοῦ γάμου, καίτοι πάντα τὰ ἀναγκαῖα χαρίσματα, καὶ περιουσίαν κτημάτων ἢ χρημάτων, καὶ εὐκαιρίαν ἔχοντες. Ἡ τῶν τοιούτων ἀπὸ τοῦ γάμου ἀποχὴ δεικνύει ὀλίγον σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν ἀν-

(1) Α΄. Κορ. ζ΄. 2.

θρωπότητα, ἧς τὴν μὲν διατήρησιν καὶ τὸν πληθυσμὸν ὀλιγωρεῖ, αὐτὴν δὲ καταχρῆται ἐξ ἀκρασίας καὶ βλάπτει.

§. 19. Περὶ τῶν ἐκ τοῦ γάμου δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων.

Καθὼς ἐκ πάσης νομίμου καὶ φυσικῆς σχέσεως τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους γεννῶνται δικαιώματα καὶ καθήκοντα, οὕτω καὶ ἐκ τῆς ἱερᾶς καὶ ἁγίας σχέσεως τῆς ἐκ τοῦ γάμου γεννῶνται πρὸς ἀμφότερα τὰ μέλη τῆς συζυγίας καὶ δικαιώματά τινα καὶ καθήκοντα. Καὶ πρῶτον μὲν καὶ ἐξαίρετον ἢ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα ἀμφοτέρων τῶν τῆς συζυγίας μελῶν συνίσταται ἡ πρὸς τεκνογονίαν χρῆσις ἀλλήλων, καὶ ἡ μετ᾽ ἀλλήλων εἰς ἀχώριστον κοινωνίαν συνδιαμονὴ καὶ συνδιαβίωσις. Τὸ δὲ δικαίωμα τοῦτο ὑπάρχει ἀμφοτέρων ἐξίσου, τοῦ μὲν ἀνδρὸς πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, τῆς δὲ γυναικὸς πρὸς τὸν ἴδιον ἄνδρα. Ὀνομάζεται δὲ ἀποκλειστικὸν, διότι εἰς μόνα τὰ νομίμως συνεζευγμένα δύο ἑτερογενῆ πρόσωπα ὑπάρχει καὶ διαμένει, ἐφ᾽ ὅσον καὶ ταῦτα διαμένουσιν ἀμφότερα. Καθὼς δὲ εἰς πᾶν δικαίωμα ἀντιπαράκειται καὶ καθῆκον, οὕτω καὶ εἰς τὸ εἰρημένον δικαίωμα ἀντιπαράκειται τὸ καθῆκον εἰς τὸ ἕτερον μέλος τῆς συζυγίας, ἵνα ὑπακούῃ καὶ συγκατατίθηται προθύμως εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ ἑτέρου κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ, παρεκτὸς ὅταν ἡ τοιαύτη συγκατάθεσις φέρῃ βλάβην ἐπαισθητὴν εἰς τὴν ἑαυτοῦ ὑγιείαν, ἢ κινδυνεύῃ τὸ ὑπάρχον ἤδη ἔμβρυον, ἢ γίνηται ἡ ἀπαίτησις ἐν οὐ δέοντι τόπῳ ἢ χρόνῳ· ἔτι δὲ, καὶ ὅταν τὸ ἕτερον μέλος τῆς συζυγίας μαίνηται ἢ ὑπάρχῃ ὕποψία μανίας, ἢ τελευταῖον, εἰ ἠθετήθη ἡ ὀφειλομένη συζυγικὴ πίστις ὑπὸ τοῦ ἑτέρου, καὶ ἡ ἀπιστία ἐδηλώθη ἀναμφιβόλως· ἐπειδὴ ἡ τοιαύτη ἀπιστία καταργεῖ καὶ ἀκυροῖ παραυτα τὸ τοιοῦτον δικαίωμα τοῦ ἑνὸς, καὶ τὸ καθῆκον τοῦ ἑτέρου.

Ἕτερα δὲ, παρὰ ταῦτα, δικαιώματα καὶ καθήκοντα τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους ὑπάρχουσι παρὰ πᾶσιν ἀνωμολογημένα ταῦτα· α) πίστις σταθερὰ καὶ ἀκλόνητος, καὶ ἀγάπη θερμὴ καὶ

εἰλικρινὴς τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς· β') ἀμοιβαία καὶ δραστήριος βοήθεια εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων· γ') καρτερία καὶ ὑποστήριξις ἀμοιβαία κατὰ πάσας τὰς ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἐνδεχομένας δυσχερείας, καὶ πάθη, καὶ νόσους, καὶ ἀνάγκας, καὶ κινδύνους. Ταῦτα πάντα δικαιοῦται ἑκάτερον μέλος τῆς συζυγίας νὰ προσδοκᾷ καὶ νὰ ζητῇ παρὰ τοῦ ἑτέρου, καὶ ἑκάτερον πάλιν ἔχει καθῆκον νὰ παρέχῃ μετὰ προθυμίας εἰς τὸ ἕτερον. Διὰ τοῦτο λέγονται καθήκοντα ἅμα καὶ δικαιώματα· καὶ συνοδεύουσι φύσει τὴν ἐκ τοῦ γάμου σχέσιν· ἐπειδὴ χωρὶς αὐτῶν οὐδεὶς ἤθελεν ἐπιχειρίζεσθαι νὰ συνδέσῃ τὴν τοιαύτην σχέσιν, εἰ μὴ ἦτον λίαν ἄφρων καὶ ἀπερίσκεπτος· καὶ αὐτὸς δ' ὁ γάμος ἤθελεν ἐκπέσει ἀπὸ τῆς τιμῆς καὶ ἱερότητος αὐτοῦ εἰς τὴν κτηνώδη συνουσίαν, ἥτις οὐδένα ἄλλον ἔχει σκοπὸν, ἢ τὴν τῆς γενετησίου ὁρμῆς θεραπείαν. Ἡ δὲ τῶν τέκνων ἀγωγὴ καὶ διάπλασις εἰς ἀφομοίωμα τοῦ Θεοῦ, ὅπερ εἶναι καὶ πρέπει νὰ διαμένῃ τοῦ γάμου ὁ κυριώτατος σκοπὸς, ἤθελεν ἀποβῇ πρᾶγμα ἀκατόρθωτον, χωρὶς τῆς τῶν συζύγων ἀμοιβαίας πίστεως καὶ ἀγάπης πρὸς ἀλλήλους, καὶ χωρὶς τῆς δραστηρίου καὶ ἀμοιβαίας συνδρομῆς καὶ βοηθείας πρὸς τὴν τροφὴν, τὸν ἱματισμὸν, καὶ τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων, χωρὶς ὑπομονῆς σταθερᾶς καὶ ἀμοιβαίας ὑποστηρίξεως ἀλλήλων κατὰ πάσας τὰς τοῦ βίου δεινὰς περιστάσεις. Ἵνα δὲ ὁ γάμος ἀσφαλὴς ὑπάρχῃ καὶ ἱερὸς καὶ τίμιος, ἀνάγκη πᾶσα νὰ ἔχῃ μεθ' ἑαυτοῦ συνδεδεμένα πάντα ταῦτα ὡς τοσαῦτα δικαιώματα καὶ καθήκοντα.

§. 20. Περὶ τῆς τῶν συζύγων ὀφειλομένης πρὸς ἀλλήλους πίστεως καὶ ἀγάπης.

Ἡ μὲν ὀφειλομένη πρὸς ἀλλήλους πίστις τῶν συζύγων δύο μάλιστα περιέχει, πρῶτον μὲν, τὸ παρέχειν εἰς ἀλλήλους προθύμως τὴν τοῦ γάμου ὑπουργίαν κατὰ τοὺς προειρημένους ὅρους· εἶτα δὲ, τὸ μηδεμίαν κοινωνίαν μηδέποτε πρὸς οὐδὲν ἄλλο πρό-

σωπον λαβεῖν πρὸς θεραπείαν τῆς γενετησίου ὁρμῆς· μᾶλλον δὲ καὶ τὴν σκιὰν ὑποψίας τοιαύτης πρέπει νὰ φεύγωσιν εὐσυνειδήτως ἀμφότερα τὰ τῆς συζυγίας μέλη· ἐπειδὴ καὶ ἁπλῆ τις τοιαύτη ὑποψία δύναται νὰ καταστρέψῃ κατὰ κράτος τὴν οἰκιακὴν εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν, καὶ τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν τῶν συζύγων. Τῆς τοιαύτης ὀφειλομένης πίστεως ἡ ἀθέτησις καλεῖται μοιχεία, καὶ εἶναι κυρίως ἀκύρωσις καὶ παντελὴς ἀναίρεσις τοῦ γάμου. Διὰ τοῦτο καὶ ὑπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, καθὼς καὶ ὑπὸ πάντων τῶν πεπολιτευμένων ἐθνῶν, ἐθεωρήθη ὡς τὸ μέγιστον ἁμάρτημα καὶ ἀδίκημα πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ εἰς δημοσίαν ποινὴν ὑπεβλήθη. Κυρίως δὲ ὑπάρχει ἀδικία καὶ κάκωσις πρὸς τὸ ἕτερον μέλος τῆς συζυγίας οὐχὶ παντάπασι μικροτέρα τοῦ φόνου, καὶ μάλιστα, ὅτε οὐδεμία ἀφορμὴ ἐδόθη ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ λαγνείας ἐξώκειλε τὸ ἕτερον μέλος τῆς συζυγίας εἰς τὸ ἀνοσιούργημα τῆς τοιαύτης ἀπιστίας, καὶ ὅταν ἐξ αὐτοῦ γεννᾶται θλίψις μὲν καὶ αἰσχύνη μεγαλητέρα εἰς τὸ ἀδικηθὲν πρόσωπον, διάλυσις δὲ καὶ καταστροφὴ τῆς οἰκίας. Τῆς ὀφειλομένης ταύτης πίστεως πλαγία ἀθέτησις λογίζεται καὶ ἡ ἄλογος ἀποστέρησις ἀλλήλων, ὅταν ἐξ ἔχθρας ἢ πεισμοσύνης πρὸς βάσανον καὶ θλίψιν τοῦ ἑτέρου μέλους γίνηται, καὶ πολλάκις ἀφορμὴν εἰς διαφόρους θλιβερὰς ὑπονοίας, εἰς τελείαν ψυχρότητα καὶ μῖσος ἀδιάλλακτον πρὸς ἀλλήλους, εἰς κακώσεις καὶ αἰσχροὺς χωρισμούς, καὶ εἰς ἄλλας ἀνοσίους παρεκτροπὰς παρέχῃ.

Ἡ δὲ πάλιν θερμὴ καὶ εἰλικρινὴς τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς ἀγάπη περιέχει μὲν πολλά τινα, ἰδίως δὲ τὰ ἑπόμενα· α') τὴν μετ' ἀλλήλων εὐχάριστον συμβίωσιν, προνοούντων ἀμφοτέρων καὶ συναγωνιζομένων περὶ τῆς οἰκιακῆς εὐημερίας καὶ τῆς αἰωνίου μακαριότητος· β') τὴν μετὰ προθυμίας ἀμοιβαίαν ὑποστήριξιν εἰς τὴν καλὴν ἀνατροφὴν καὶ μόρφωσιν τῶν τέκνων, ἁρμοδίαν εἰς τὴν ἑαυτῶν κατάστασιν, ἐὰν ὁ γάμος φέρῃ τέκνα· γ') τὴν πρόθυμον συνδρομὴν

καὶ βοήθειαν εἰς τὰς ἰδιαιτέρας ἑκατέρου τῶν τῆς συζυγίας μελῶν ἀνάγκας, ἀσθενείας, κινδύνους κτλ. Διὰ τῆς ἀμοιβαίας πίστεως καὶ ἀγάπης τῶν συζύγων διακρίνεται ὁ τῶν ἀνθρώπων γάμος ἀπὸ τῆς μίξεως τῶν κτηνῶν. Ἀλλ᾽ ἡ ἀγάπη δὲν πρέπει νὰ ἦναί τι βεβιασμένον καὶ κατηναγκασμένον, ἀλλ᾽ ἀληθὴς πρὸς ἀλλήλους εὔνοια καὶ κοινωνία εἰλικρινὴς τῆς ἀλλήλων εὐημερίας, ἴση καὶ ὁμοία διὰ παντός. Καθῆκον δὲ σπουδαιότατον τῶν συζύγων εἶναι νὰ ἐπιμελῶνται διηνεκῶς τοῦ νὰ μὴ ψυχρανθῇ ποτε ἡ τοιαύτη ἀγάπη, ἥτις δὲν γεννᾶται μόνον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τυχαίων χαρισμάτων, ἀλλ᾽ ἐκ τῶν εὐγενῶν πλεονεκτημάτων, ἅτινα στηρίζονται εἰς τὴν γνώμην καὶ τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου· οἷά εἰσι α΄) ἡ φαιδρότης καὶ εὐθυμία μετὰ σταθερᾶς φιλοπονίας· β΄) ἡ φρόνησις καὶ ὑπομονὴ εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἰδίου ἐπιτηδεύματος· γ΄) ἡ εἰλικρινὴς ἀγάπη πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ χρηστότητα· δ΄) ἡ μετὰ συνέσεως οἰκονομία, ἀπέχουσα ἐξίσου καὶ ἀπὸ τῆς ἀνοήτου δαπάνης καὶ ἀπὸ τῆς μικρολόγου γλισχρότητος· ε΄) ἠπιότης, διάκρισις, καὶ εὐμένεια πρὸς πάντας χωρίς τινος ἰδιαιτέρας οἰκειότητος· ϛ΄) ἄμεμπτος διαγωγὴ πρὸς πάντας, καὶ ἐξαιρέτως ἀνυπόκριτος εἰλικρίνεια καὶ εὐαρέσκεια προλαμβάνουσα πρὸς τὸ ὁμόζυγον. Ὅπου τὰ τοιαῦτα χαρίσματα ὑπάρχουσιν, ἢ γίνεται ἡ προσήκουσα φροντὶς περὶ τῆς κτήσεως τούτων, ἐκεῖ ἀδύνατον εἶναι νὰ λείψῃ ἡ θερμὴ καὶ εἰλικρινὴς ἀγάπη. Ὅσῳ δὲ μᾶλλον ὀλιγωρεῖ τις τούτων, τοσούτῳ μᾶλλον γίνεται ἀηδίας καὶ δυσαρεσκείας ἀντικείμενον. Διὰ τοῦτο πάλιν καθῆκον σπουδαιότατον τῶν συζύγων εἶναι νὰ ἐπιμελῶνται διηνεκῶς τῶν χαρισμάτων τούτων, προλαμβάνοντες πάντα, ὅσα δύνανται νὰ φέρωσι μεταξὺ αὐτῶν ψυχρότητα ἢ κόρον καὶ ἀηδίαν, ἀποφεύγοντες ὅσα δύνανται νὰ φέρωσι διχόνοιαν ἢ διαφωνίαν πρὸς ἀλλήλους, τὰς δὲ συμβάσας δυσαρεσκείας ἀφαιροῦντες ὡς τάχιστα, κἂν ἡ ἀφαίρεσις ἀπαιτῇ μεγάλην τινὰ θυσίαν. Διὰ τοῦτο καθῆκον εἶναι νὰ ἀπέχωσιν, ὅσον τὸ δυνατὸν, ἀπὸ τῆς μελαγχολίας, ἀπὸ τῆς πεισματώ-

δους καὶ ἰδιοτρόπου ἀντιλογίας, ὅταν μάλιστα τὸ ὁμόζυγον εὑρίσκηται εἰς ἔξαψίν τινα, οὕτω καὶ ἀπὸ τῆς ὕβρεως ἢ κακώσεως τοῦ ἑτέρου, καὶ μάλιστα ἐνώπιον τῶν ἰδίων τέκνων ἢ ἄλλων ἀνθρώπων. Καὶ ὅταν ἀκόμη τὸ ἕτερον μέλος τῆς συζυγίας ἔχῃ δίκαιον νὰ δείξῃ πρὸς τὸ ἕτερον τὴν ἑαυτοῦ δυσαρέσκειαν, ἂς πράττῃ τοῦτο κατ' ἰδίαν μεταξὺ αὐτῶν μόνων.

Τῶν συζύγων ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη πάντοτε μὲν καὶ πανταχοῦ πρέπει νὰ φαίνηται ἐνεργός, ἐξαιρέτως δέ, ὅταν συμβαίνωσι δυστυχήματα ἢ εἰς τὰ πρόσωπα ἑαυτῶν, ἢ εἰς τὰ τέκνα ἢ εἰς τὰ οἰκιακὰ αὐτῶν πράγματα. Ἐὰν δ' εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἐγκαταλείπωσιν ἀλλήλους οἱ σύζυγοι, χωρὶς παρηγορίας καὶ βοηθείας, ἢ καὶ βασανίζωσι καὶ λυπῶσι μᾶλλον δι' αὐστηρῶν ἐλέγχων καὶ κακώσεων, οὐ μόνον εἶναι ἁπλῶς ἁμαρτία, ἀλλὰ καὶ ἀπήνεια. Εἰς τοὺς συζύγους μάλιστα ἁρμόζει τὸ τοῦ Ἀποστόλου· « Χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων (1) ». Καὶ τῶν χαρμοσύνων καὶ τῶν λυπηρῶν ὀφείλουσι νὰ γίνωνται συγκοινωνοὶ καὶ συμμέτοχοι ἀλλήλοις ἐξίσου, ἀντιλαμβανόμενοι ἀλλήλων κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην καὶ κατὰ πάντα κίνδυνον, καὶ παριστάνοντες ἐπαισθητῶς ἐν τῇ ἀγάπῃ καὶ τῇ πίστει αὐτῶν τῇ πρὸς ἀλλήλους τὴν μεγάλην τοῦ Χριστοῦ ἀγάπην πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἐκκλησίαν, ὑπὲρ ἧς παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς σταυρικὸν θάνατον. Αὕτη ἡ ἀγάπη ἀπαιτεῖ καὶ τοῦτο παρὰ τῶν συζύγων, ἵνα μηδὲν ἔχωσι μυστικὸν ἀπ' ἀλλήλων, μηδὲ νὰ διαθέτωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν αὐθαιρέτως, ὅσα ἀφορῶσιν ὅλην τὴν οἰκίαν καὶ τὴν εὐτυχίαν αὐτῆς, χωρὶς τῆς γνώσεως καὶ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ ἑτέρου· ἐπειδὴ ταῦτα παρέχουσι πολλάκις ἀφορμὰς δυσαρεσκείας καὶ διαφωνίας μεγάλης, ἥτις καὶ εἰς ὄλεθρον τῆς οἰκιακῆς εὐδαιμονίας φέρει.

§. 21. Περὶ τῶν ἰδιαιτέρων καθηκόντων τοῦ ἀνδρός.

Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἁγίας ἡμῶν πίστεως, ὁ ἀνὴρ εἶναι

(1) Ῥωμ. ιβ'. 15.

κεφαλὴ τῆς γυναικός· (1) «οὐ γὰρ ἐκτίσθη ὁ ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλ' ἡ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα», λέγει ὁ μακάριος Παῦλος. Καὶ ὁ ἀνὴρ συνήθως εὑρίσκεται ἐκ πλειοτέρων καὶ ὑψηλοτέρων πνευματικῶν χαρισμάτων προικισμένος, ἢ ἡ γυνή. Εἶναι δὲ ὁ αὐτὸς καὶ ὁ τῆς οἰκίας προστάτης καὶ προνοητὴς, καὶ χορηγὸς τῆς τροφῆς τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ· διὰ τοῦτο καὶ ἐδωρήθη εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ πλειοτέρα σωματικὴ ῥώμη, καὶ θάῤῥος μεγαλήτερον, ὥστε εἶναι ὡρισμένος εἰς ἀξίωμα ὑψηλότερον τοῦ τῆς γυναικός. Καθῆκον ἄρα ἰδιαίτερον τοῦ ἀνδρὸς εἶναι νὰ διατηρῇ τὸ ἀξίωμα τοῦτο, πρῶτον μὲν, διὰ τῆς ἐξαιρέτου φρονήσεως καὶ ὑπεροχῆς τοῦ νοός· εἶτα δὲ, καὶ διὰ τῆς σταθερότητος καὶ χρηστότητος τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ· ὥστε, ἐὰν κατὰ ταῦτα φαίνηται ἥττων τῆς γυναικὸς, εἶναι ἀτιμία καὶ ἐξουθένησις ἑαυτοῦ· διὰ τοῦτο ὀφείλει μὲν νὰ ἀγωνίζηται, ὑπὸ τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἀναγκαζόμενος, ἵνα φθάσῃ εἰς τὸ ἀληθινὸν αὐτοῦ ἀξίωμα, ἀλλ' ὅμως οὐδέποτε συγχωρεῖται εἰς αὐτὸν νὰ δεικνύῃ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ ὑπεροχὴν, οὔτε διὰ τοῦ δεσποτικοῦ τρόπου, οὔτε διὰ τῆς σκληρότητος. Τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ὀφείλει νὰ τιμᾷ ὡς ἑαυτὸν, θεωρῶν αὐτὴν διὰ παντὸς ὡς τῆς ζωῆς αὐτοῦ τὸν πιστότατον σύντροφον, καὶ τὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδωρημένον αὐτῷ βοηθὸν, καὶ ἀγαπῶν αὐτὴν εἰλικρινῶς ὡς τοιαύτην, φιλοφρόνως καὶ οἰκονομικῶς αὐτὴν μεταχειριζόμενος, ὑπακούων μὲν εἰς τὸ θέλημα αὐτῆς, ἐν ὅσῳ τοῦτο εἶναι εὔλογον καὶ θεμιτὸν, τὸ δὲ ἄλογον καὶ ἀθέμιτον διορθόνων διὰ τῆς παραινέσεως καὶ διδασκαλίας μετὰ τῆς δεούσης πάντοτε συγκαταβάσεως. Ὁ ἀνὴρ, ὡς ἰσχυρότερον καὶ συνετώτερον μέλος τῆς συζυγίας, ὀφείλει νὰ ἦναι συγκαταβατικὸς καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀδυναμίας καὶ εἰς τὰ ἐλαττώματα τῆς γυναικὸς, καὶ καλύπτων αὐτὰ ἐν ἀνάγκῃ μετὰ τοῦ πέπλου τῆς ἀγάπης, καὶ διευθύνων καὶ τὴν γυναῖκα, καθὼς καὶ ὅλον τὸν οἶκον, διὰ τῆς

(1) Α'. Κορ. ιά. 3. 9.

τῆς συνέσεως, καὶ προστατεύων ἐν ἀνάγκαις, χορηγῶν τὰ χρειώδη, καὶ οἰκονομῶν τὰ πάντα οὕτως, ὥςτε, καὶ ὅτε ἤθελεν ὅπως δήποτε ἀφαιρεθῇ ἀπ' αὐτῶν, νὰ μὴ στερηθῶσι τῆς ἐξ αὐτοῦ βοηθείας καὶ ἀντιλήψεως. Ταῦτα εἶναι ἴδια τοῦ ἀνδρὸς καθήκοντα κύρια, ὧν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὀφείλει καὶ ἡ γυνὴ καὶ τὰ τέκνα νὰ συνεργῶσι προθύμως καὶ νὰ συμβοηθῶσι τὸν οἰκοδεσπότην, ὅστις ὡς κεφαλὴ ἔχει τὸ κυριώτατον ἔργον νὰ ὁδηγῇ καὶ νὰ ἐνθαῤῥύνῃ τοὺς ἄλλους ὡς μέλη ὑποτεταγμένα, διὰ τῆς μείζονος αὐτοῦ συνέσεως καὶ ὑπολήψεως. Τοῦτο ἀπαιτεῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρὸς, ὡς κεφαλῆς τοῦ οἴκου.

§. 22. Περὶ τῶν ἰδιαιτέρων καθηκόντων τῆς γυναικός.

Ἴδιον δὲ τῆς γυναικὸς καθῆκον εἶναι· ά) νὰ σέβηται καὶ τιμᾷ ἀληθῶς τὸν ἴδιον ἄνδρα· β') νὰ ὑπακούῃ προθύμως εἰς αὐτόν. γ') νὰ ἀγαπᾷ αὐτὸν εἰλικρινῶς, προσκεκολλημένη τρυφερῶς εἰς αὐτὸν, ἤ, καθὼς λέγει πάλιν ὁ μακάριος Παῦλος, νὰ ἦναι εἰς τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα, ὅ,τι ἡ ἐκκλησία πρὸς τὸν ἑαυτῆς νυμφίον τὸν Χριστόν (1). Ἡ γυνὴ δηλονότι ὀφείλει νὰ θεωρῇ καὶ τιμᾷ τὸν ἴδιον ἄνδρα ὡς κεφαλὴν ἑαυτῆς· αὐτὸς εἶναι ὁ προϊςάμενος αὐτῆς· ὀφείλει ἄρα νὰ ὑπακούῃ προθύμως εἰς αὐτὸν κατὰ πάντα τὰ δίκαια καὶ εὔλογα· ἐπειδὴ χωρὶς τῆς ὑπακοῆς ταύτης οὔτε τάξις οὔτε εἰρήνη δύναται νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸν οἶκον· διὰ δὲ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς τρυφερᾶς προσκολλήσεως εἰς αὐτὸν ὀφείλει νὰ ἀνακουφίζῃ τὰ βάρη, καὶ νὰ εὐκολύνῃ τὰς δυσχερείας τοῦ βίου. Κἂν δέ ποτε παρατηρῇ τι ἀξιόμεμπτον εἰς τὸν ἄνδρα, συγχωρεῖται ἀναμφιβόλως νὰ τὸ παραστήσῃ εἰς αὐτὸν, νουθετοῦσα, ἀλλ' ὅμως μετὰ πρᾳότητος, μετὰ διακρίσεως, καὶ τρόπον τινὰ μετὰ παρακλήσεως νὰ διορθώσῃ τὸ ἐπίμεμπτον αὐτό· ἐπειδὴ καὶ ἡ πεῖρα διδάσκει, καὶ ἡ ἁγία Γραφὴ μαρτυρεῖ, ὅτι διὰ τῆς εὐμενοῦς προσλαλιᾶς, ἢ καὶ διὰ τῆς παραβλέψεως τοῦ σφάλματος, διὰ τῆς παραχωρήσεως, διορθοῦνται μᾶλλον καὶ ἀπο-

---

(1) Ἐφ. έ. 24.

βάλλονται τὰ ἐλαττώματα, καὶ ἀγαθὸν πλειότερον προσγίνεται εἰς τὰς οἰκίας, ἢ διὰ τῆς αὐστηρᾶς προσταγῆς, καὶ τῆς ἔριδος, καὶ τῆς διαμάχης. Ἄλλως δε ἀνοίκειον εἶναι τῆς γυναικὸς τὸ ἐπεμβαίνειν ἀπροσκλήτως εἰς τὰ τῷ ἀνδρὶ μόνῳ προσήκοντα, πρέπον δὲ εἰς αὐτὴν τὸ ἐπιμελεῖσθαι σπουδαιότερον τὰ ἑαυτῆς ἔργα. Οὕτω καὶ τὸ λαθραίως καταναλίσκειν τὴν οὐσίαν χωρὶς τῆς γνώσεως καὶ συναινέσεως τοῦ ἀνδρὸς, καὶ τὴν εἰς τοὺς πόρους ἢ τὴν κατάστασιν αὐτῶν ἀνάρμοστον πολυτέλειαν, καὶ τὰς πρὸς παιδιὰν ἢ διασκέδασιν ἐνασχολήσεις, τὰς εἰς τὴν εὐημερίαν τοῦ οἴκου παντάπασιν ἀλυσιτελεῖς καὶ ἀσυμβόλους, πάντα ταῦτα ἔχει καθῆκον νὰ φεύγῃ ἐπιμελῶς· νὰ φυλάττῃ δὲ κατὰ πᾶσαν αὐτῆς τὴν διαγωγὴν εὐσχημοσύνην, καθαριότητα, καὶ κοσμιότητα, οἰκουροῦσα,ὅπως ἁρμόζῃ εἰς τὸ φῦλον καὶ τὴν κατάστασιν αὐτῆς. Ἐξαιρέτως δὲ καθῆκον αὐτῆς εἶναι καὶ τὸ ἐπιμελεῖσθαι τῶν ἔργων τῆς εὐποιΐας ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ πρωτότυπον εἶναι τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ θείου φόβου εἴς τε τὰ ἴδια τέκνα καὶ τοὺς οἰκείους, ὁδηγοῦσα ταῦτα ἐγκαίρως εἰς αὐτά.

Ἐὰν ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ συσχηματίζωσι τὸν ἑαυτῶν βίον κατὰ ταῦτα, τότε καὶ ἡ εὐτυχία τοῦ οἴκου, καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν θέλουσιν εἶσθαι, ὁποῖα πρέπει εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν κατάστασιν αὐτῶν νὰ ἦναι, καὶ αὐτοὶ θέλουσιν ἀπολαύει πάσης δυνατῆς εὐχαριστήσεως. Ἐπειδὴ ὅμως συμβαίνει πολλάκις νὰ ἀθετῶσιν οἱ σύζυγοι ταῦτα τὰ καθήκοντα, ποτὲ μὲν, δι' ἔλλειψιν φρονήσεως, ποτὲ δὲ, δι' ἔλλειψιν τῆς ἀγαθῆς θελήσεως· διὰ τοῦτο καὶ τὰ δοθέντα παραγγέλματα ὑπόκεινται ἀναγκαίως ἐν τῇ ἐφαρμογῇ εἰς πολλὰς μεταβολὰς καὶ τροποποιήσεις. Πολλάκις διὰ τὴν ὁμολογουμένην ἀνικανότητα τοῦ ἑνὸς μέλους τῆς συζυγίας, ἢ τὴν ὀλιγωρίαν, γίνεται ἀνάγκη νὰ ἀντιποιηθῇ τὸ ἕτερον δικαιώματα, καὶ νὰ ἀναλάβῃ καθήκοντα, μὴ προσήκοντα, ἵνα μὴ ταραχθῇ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ καλὴ συνεννόησις, ἢ ἵνα μὴ καταστραφῇ ἐντελῶς ἡ εὐτυχία τοῦ οἴκου.

§. 23. Περὶ τῆς ἐκλογῆς συζύγου παραγγέλματα.

Ἡ ἐν ταῖς συζυγίαις καλὴ ἐκλογὴ ἐνδιαφέρει τὰ μέγιστα οὐ μόνον αὐτὰ τὰ τῆς συζυγίας μέλη, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῆς συζυγίας τέκνα, καὶ τὴν πολιτείαν, μᾶλλον δὲ τὴν ἀνθρωπότητα ὅλην. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πολλῆς προνοίας καὶ συνέσεως, κατὰ τὰ ἑπόμενα παραγγέλματα, καὶ οὐχὶ ἐκ τυφλῆς κλίσεως ἢ ὁρμῆς· διότι καὶ ἡ ἀποτυχία ἐν τοῖς τοιούτοις εἶναι τοσοῦτον πιθανή, ὅσον καὶ ἡ ἐπιτυχία. Καὶ Α΄. Μὴ ἔρχου πρὸ ὥρας εἰς γάμον, μηδὲ πρὶν γνωρίσῃς καλῶς τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ, καὶ τὰ βάρη, τὰ ὁποῖα συνεπάγεται. Β΄. Σκέπτου πρότερον ὡρίμως καὶ σπουδαίως τί δύνανται, ἢ μή, νὰ βαστάσωσιν οἱ ὦμοί σου. Γ΄. Προτίμα καὶ ἔκλεγε τὸ ἐγνωσμένον πρόσωπον, ὡς ἀγαθὸν καὶ ἐνάρετον καὶ πρόσφορον εἰς τὴν τάξιν καὶ τὸ ἐπιτήδευμά σου. Δ΄. Ἐν τῇ ἐκλογῇ φεῦγε ἐπίσης καὶ τὴν κουφότητα, καὶ τὴν ὑπερβολικὴν μικρολογίαν· μὴ προσδοκᾷς μεγάλα· διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι καὶ μένει, ἐν ὅσῳ ζῇ, ἄνθρωπος, ἤτοι ἔχει ἐλαττώματα καὶ ἀδυναμίας, ὅπερ ἐστίν, οὐδεὶς ὑπάρχει ὑπὸ τὸν ἥλιον χωρὶς ἐλαττώματος, καὶ ἡ διαφορὰ ὑπάρχει εἰς τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον. Ε΄. Μὴ ἐπιχειρίζου τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἔργον τῆς ζωῆς σου χωρὶς νὰ συμβουλευθῇς ἀνθρώπους φρονίμους καὶ εὐσυνειδήτους, γινώσκοντας καὶ σὲ αὐτόν, καὶ τὴν τάξιν, καὶ τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον διανοεῖσαι νὰ ἐκλέξῃς ὡς ὁμόζυγον, καὶ τὸ ἐπιτήδευμά σου, καὶ εὐμενεῖς ὄντας πρὸς σέ, ὥστε νὰ σὲ συμβουλεύσωσι τὰ κάλλιστα. Ϛ΄. Ὅταν ἐκλέγῃς, προφυλάττου ἐπιμελῶς ἀπὸ τῆς ὀρέξεως τῶν ἰδίων σου ἐπιθυμιῶν, ἀπὸ τῆς ἀπατηλῆς ἐπιφανείας, ἥτις τάχιστα παρέρχεται. Ἡ τοῦ λογικοῦ ἐφ' ἡσυχίας σκέψις πρέπει νὰ ἐνεργῇ μᾶλλον ἐν τῇ ἐκλογῇ, ἢ ἡ ἐξημμένη φαντασία καὶ φιληδονία.

Πρὸς δὲ τὴν τοῦ γάμου σύστασιν καὶ τὸ κῦρος ἀπαιτεῖται α΄) ἀπουσία πάντων τῶν τοῦ γάμου κωλυμάτων· β΄) ῥητὴ

ἄδεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς· γ′) συναίνεσις τῶν γονέων, ἢ τῶν κηδεμόνων· δ′) ἱερατικὴ εὐλογία.

Ὅσα δὲ ἀφανίζουσιν ἐνίοτε τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ γάμου εἰσὶ μάλιστα τὰ κυριώτατα ταῦτα· α′) ἡ λαγνεία· β′) ἡ ἄσωτος κατανάλωσις τῆς κοινῆς περιουσίας· γ′) ἡ πρὸς τὴν μέθην ἢ πρὸς ἄλλας κακὰς ἕξεις ἀκράτητος ῥοπή· δ′) ἡ ἰσχυρογνωμοσύνη καὶ ἡ σκαιότης· ε′) ἡ δυσπιστία καὶ ἡ ζηλοτυπία· ϛ′) ἡ ἐλευθέρα συμπεριφορὰ μετὰ προσώπων ἑτερογενῶν, αἱ μυστικαὶ συνεννοήσεις καὶ συναντήσεις μετὰ τῶν τοιούτων, πολλάκις δὲ καὶ φλυαρίαι καὶ σπερμολογίαι ἀνθρώπων ἀσυνέτων καὶ δυσμενῶν. Ταῦτα πάντα παρέχουσι πολλάκις ἀφορμὴν εἰς διχόνοιαν, εἰς ψυχρότητα καὶ ἀποστροφὴν ἀπ' ἀλλήλων, εἰς μῖσος καὶ πικρίαν καὶ κάκωσιν παντὸς εἴδους, καὶ οὕτως ἀφανίζουσι τὴν τοῦ γάμου εὐδαιμονίαν.

§. 24. Περὶ τῶν ἀμοιβαίων καθηκόντων τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, καὶ τούτων πάλιν πρὸς τοὺς γονεῖς.

Ἐκ τῆς τοῦ γάμου σχέσεως γεννᾶται συνήθως καὶ ἄλλη τις σχέσις ἀμοιβαία μεταξὺ τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων. Ἐπειδὴ οἱ γονεῖς ἐκ κοινῆς συγκαταθέσεως ἐγέννησαν τὰ τέκνα, ὀφείλουσι πάντως καὶ νὰ φροντίζωσι περὶ αὐτῶν, ὥστε ἡ δοθεῖσα εἰς αὐτὰ ὕπαρξις νὰ ἦναι ἀληθὴς εὐεργεσία, καὶ οὐχὶ ἄχθος λυπηρόν. Τοῦτο εἶναι τὸ καθόλου καθῆκον τῶν γονέων· τοῦτο καὶ ἡ φιλανθρωπία καὶ ἡ δικαιοσύνη παρ' αὐτῶν ἀπαιτεῖ. Ἀναγγέλλει δὲ τοῦτο καὶ αὐτὴ ἡ ἄπλαστος φυσικὴ ὁρμή, τῆς ὁποίας τὴν φωνὴν ἀκούουσι καὶ οἱ ἀγροικότατοι τῶν ἀνθρώπων, θεραπεύοντες καὶ περιποιούμενοι τὰ ἑαυτῶν τέκνα μετὰ τρυφερότητος, μέχρις οὗ γένωνται ἱκανὰ νὰ βοηθῶνται ἀφ' ἑαυτῶν. Ἔτι μᾶλλον ἄρα ὀφείλουσι νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὴν φωνὴν ταύτην τῆς φύσεως οἱ μᾶλλον ἀνθρωπισμένοι· διότι ἐν αὐτοῖς καὶ ὑποστηρίζεται καὶ ὁδηγεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ λογικοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀνθρωπότης ὅλη ἀνεγνώρισεν ἀνέκαθεν τοῦτο τὸ καθῆκον, καὶ ἡ θεία ἀποκάλυψις ἐνε-

τείλατο τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ ἐκπλήρωσιν. Χρήζουσι δὲ μάλιστα τῆς παρὰ τῶν ἄλλων βοηθείας καὶ περιποιήσεως καὶ μορφώσεως τὰ τέκνα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς αὐτῶν, ὡς ἀσθενέστατα πάντων τῶν ἐπὶ γῆς κτισμάτων, καὶ εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην διαμένοντα πλειότερον χρόνον, ἢ πάντα τὰ ἄλλα, καὶ ἐν ὅσῳ μένουσιν εἰς αὐτὴν, δικαιώτατα, ὡς μέλη τῆς ἀνθρωπότητος, ἀξιοῦσιν ἐν τῇ ἀκουσίῳ ταύτῃ ἀσθενείᾳ τὴν παρὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων βοήθειαν. Ἀλλὰ τίνες ἄλλοι ὀφείλουσι νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὴν δικαίαν ταύτην καὶ φυσικὴν ἀξίωσιν, ἢ οἱ γονεῖς, οἵτινες αὐτοπροαιρέτως κατέβαλον τὸν πρῶτον θεμέλιον τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν; Τοῦτο εἶναι ὁμολογούμενον· ἀλλὰ τίς καὶ πόση εἶναι ἡ ὀφειλὴ αὕτη; Πρῶτον μὲν, ἡ διατήρησις τῶν τέκνων, κατορθουμένη διὰ τῆς τροφῆς, τοῦ ἱματισμοῦ, καὶ τῆς ἄλλης ἀναγκαίας περιθάλψεως καὶ θεραπείας. Εἶτα δὲ, ἡ διάπλασις καὶ μόρφωσις τοῦ ὅλου, ἵνα γένωνται καὶ πνεῦμα καὶ σῶμα ὅ,τι εἶναι προωρισμένα. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα περιλαμβάνει ἡ ἀνατροφὴ, ἥ τε φυσικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ, ἀφορῶσα εἰς τὸ νὰ παράσχῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα μέλη χρήσιμα, ἀνακαινίζουσα ἐν αὐτῇ τὸ θεῖον ἀφομοίωμα. Τῆς ἀνατροφῆς ταύτης ὑπάρχουσι, κατὰ τὴν γνώμην τῶν παιδαγωγῶν, τρεῖς περίοδοι, ὧν ἡ μὲν ἄρχεται ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν ὑποστάσεως, μέχρις οὗ ἀρχίσωσιν οἱ παῖδες νὰ ὁμιλῶσιν· ἡ δὲ δευτέρα, διαδεχομένη ἐκεῖθεν τὴν πρώτην, λήγει, ὅταν τὰ παιδία ἄρχωνται νὰ κάμνωσι τελείαν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ· ἐντεῦθεν δὲ πάλιν ἡ τρίτη, διαρκοῦσα μέχρις οὗ ἀπολυθῶσιν ἀπὸ τῆς πατρικῆς ἢ τῆς τῶν κηδεμόνων ἐξουσίας.

§. 25. Περὶ τῶν ἐν ἑκάστῃ περιόδῳ καθηκόντων τῶν γονέων.

Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιόδῳ ἡ ὀφειλομένη ἀνατροφὴ ὑπάρχει ἁπλῶς φυσικοζωϊκὴ, ὥστε τὰ ἐν αὐτῇ καθήκοντα τῶν γονέων ὁρίζονται, πρῶτον μὲν, εἰς τὸ ἀπέχειν ἐπιμελῶς ἀπὸ πάντων, ὅσα δύνανται

νὰ βλάψωσι τὴν ἱκανότητα αὐτῶν πρὸς τὴν γέννησιν τέκνων ὑγιῶν, εὐρώστων, καὶ καλῶς ὠργανισμένων· τοιαῦτα δ' εἰσὶ α) ἡ ἀδηφαγία καὶ ἡ πολυποσία· β') αἱ σφοδραὶ παθήσεις καὶ ἐρεθισμοὶ τῆς ψυχῆς, οἷον ὁ θυμὸς, ἡ λύπη κτλ· γ') ἡ ἐξάντλησις τῶν καλλίστων χυμῶν καὶ δυνάμεων ἐκ τῆς καταχρήσεως τῆς γενετησίου ὁρμῆς· δ') ὅσα δυσκολεύουσι τὴν γέννησιν τῶν παίδων, ἢ δύνανται νὰ φέρωσι κίνδυνον εἰς τὴν ζωὴν ἢ τὴν ὑγιείαν αὐτῶν ἐν τῇ γεννήσει καὶ μετὰ τὴν γέννησιν. Εἶτα δὲ καὶ εἰς τὸ φροντίζειν περὶ πάντων τῶν εἰς τὰ γεννηθέντα ἀναγκαίων, ἤτοι κοίτης καθαρᾶς, τροφῆς ὑγιεινῆς, θερμάνσεως κτλ. Τὰς περὶ τούτου πλειοτέρας διδασκαλίας παρέχει ἡ παιδαγωγική.

Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ περιόδῳ ἡ ἀνατροφὴ πρέπει νὰ ἦναι συμμιγὴς, ἤτοι φυσικοζωϊκὴ καὶ ἠθική· διότι ἐν αὐτῇ ἄρχονται οἱ παῖδες νὰ κάμνωσιν ἐλευθέραν τινὰ χρῆσιν τοῦ λογικοῦ· καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει οὔτε νὰ ἐμπιστεύωνται εὐκόλως οἱ γονεῖς εἰς ξένας χεῖρας τὴν ὁδηγίαν καὶ μόρφωσιν αὐτῶν τότε. Ἐὰν δὲ δι' ἔργα ὑψηλότερα ἢ δι' ἄλλας περιστάσεις ἀναγκάζωνται νὰ ἐπιτρέπωσιν εἰς ἄλλους τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἔργον, ὀφείλουσι μετὰ πολλῆς σκέψεως καὶ εὐσυνειδησίας νὰ προβαίνωσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ παιδαγωγοῦ· διότι ἐκ τῆς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην διευθύνσεως τῶν παίδων ἐξήρτηται συνήθως καὶ ἡ πρόσκαιρος καὶ ἡ αἰώνιος αὐτῶν σωτηρία καὶ μακαριότης· κατ' ἀρχὰς μὲν γὰρ ὑπάρχουσι φυσικῶς ἐστερημένα πάσης ἰδέας καὶ βιωτικῆς μορφώσεως, καὶ οὔτε κανόνα γινώσκουσι, καθ' ὃν πρέπει νὰ διάγωσιν, οὔτε κίνδυνον, ὃν πρέπει νὰ φεύγωσιν, ἀλλὰ διὰ τῆς φρονίμου ὁδηγίας καὶ τῆς συνηθείας, διὰ τῆς ἀδιαλείπτου ἐπιστασίας καὶ διορθώσεως πλάττονται καὶ μορφοῦνται εἰς ὅ,τι εἶναι προωρισμένα. Τίς ἄλλος λοιπὸν δύναται ἢ ἔχει τὴν θέλησιν νὰ πράττῃ ταῦτα προθυμότερον πρὸς τὰ τέκνα, ἢ οἱ ἴδιοι γονεῖς; Ἐκ τῶν ξένων παιδαγωγῶν πολλάκις μὲν ἐλλείπει ἡ ἀναγκαία γνῶσις, συχνότερον δὲ καὶ ἡ καλὴ θέλησις, καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει χωρὶς ἀνάγκης νὰ ἐπιτρέπωσιν εἰς ξένους οἱ γονεῖς τὴν μόρφωσιν

τῶν ἰδίων τέκνων, οὐδὲ τοσοῦτον, ὥστε νὰ μὴ συνεργῶσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι παντάπασιν. Ἔτι δὲ ἐν αὐτῇ τῇ περιόδῳ πρέπει νὰ ἀπομακρύνωσιν ἀπὸ τῶν παίδων πᾶν, ὅ,τι δύναται νὰ ἦναι ἢ νὰ γένῃ βλαβερὸν ἢ ἐπικίνδυνον εἰς τὴν ὑγιείαν, ἢ τὴν ζωὴν, ἢ εἰς τὴν κανονικὴν τοῦ σώματος αὐτῶν διάπλασιν, παρέχοντες τὰ τῆς ὑγιείας αὐτῶν συντηρητικὰ, τὰ πρὸς τὴν εὐεξίαν καὶ εὐκαμψίαν καὶ ῥώμην τοῦ σώματος ἐπιτήδεια, καὶ διεγερτικὰ εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ ἐπιμέλειαν. Ἡ ἀνατροφὴ ἐν γένει πρέπει νὰ βαδίζῃ τὴν μέσην ὁδὸν τὴν μεταξὺ τῆς μικρολόγου ἀγωνίας καὶ τῆς τελείας ἀμεριμνίας, τὴν μεταξὺ τῆς πολλῆς μαλθακότητος καὶ τῆς σκληρότητος, πρέπει νὰ ἁρμόζῃ, ὅσον τὸ δυνατὸν, εἰς τὰς δυνάμεις, εἰς τὴν ἡλικίαν, εἰς τὴν κατάστασιν, καὶ εἰς τὰ σωματικὰ καὶ πνευματικὰ χαρίσματα τῶν παίδων, νὰ ἦναι σταθερὰ, ὁμαλὴ, κατὰ κανόνας ἀσφαλεῖς καὶ δεδοκιμασμένους.

Εὐθὺς δὲ, ἀφ' οὗ καὶ ἡ ἡλικία καὶ ἡ ἱκανότης τῶν παίδων ἐπιτρέπῃ, διδασκέσθωσαν μὴ μόνον τὰ πρὸς τὴν σωματικὴν αὐτῶν ὑγιείαν καὶ τὴν πρόσκαιρον εὐτυχίαν χρήσιμα, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸς τὸν ὑψηλὸν αὐτῶν προορισμὸν πρόσφορα. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ διεγείρηται πολλάκις ἡ προσοχὴ αὐτῶν, καθὼς καὶ εἰς τὸ νὰ συνεθίζωσιν ἐγκαίρως εἰς φρόνημα καὶ πρᾶξιν τακτικήν. Ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς γίνηται τοῦτο μηχανικῶς, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον, αὐξανομένης καὶ ἀναπτυσσομένης τῆς διανοητικῆς αὐτῶν δυνάμεως, οἱ δεσμοὶ τοῦ τραχέος μηχανισμοῦ διαῤῥήγνυνται, καὶ ἡ ἐκ τυφλῆς συνηθείας κατ' ἀρχὰς γενομένη εὐταξία καὶ εὐθύτης τοῦ σκέπτεσθαι καὶ πράττειν, γίνεται ὕστερον προϊὸν τῆς ἐλευθέρας γνώσεως καὶ ἐνεργείας.

Ἔτι δὲ κατ' ἀρχὰς πρέπει νὰ συνεθίζωσι τὰ παιδία εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῶν εὐγενεστέρων αἰσθητηρίων, τῆς ὁράσεως, τῆς ἀκοῆς, καὶ τῆς γεύσεως· ἐπειδὴ δι' αὐτῆς ὀξύνεται καὶ ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ προσοχὴ καὶ ἡ διάκρισις αὐτῶν. Ἀφ' οὗ δὲ αἱ δυνάμεις αὗται ἀκονηθῶσιν ἱκανῶς, διδασκέσθωσαν νὰ

εὑρίσκωσιν ἀφ᾽ ἑαυτῶν καὶ νὰ κρίνωσι τὰς τῶν πραγμάτων ὁμοιότητας καὶ τὰς διαφοράς· ἐὰν γὰρ κατὰ μικρὸν λαμβάνωσι γνῶσιν ὀρθὴν πάντων, ὅσα καθ᾽ ἑκάστην βλέπουσιν, ἀκούουσιν, ἀπολαύουσι, πράττουσι καὶ λέγουσι,τοῦτο ἔχει μεγίστην ὕστερον ἐπιῤῥοὴν εἰς ὅλον τὸν μετὰ ταῦτα βίον, καὶ εἰς τὴν τοῦ πνεύματος τελειοτέραν ἀνάπτυξιν, καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ ἐνασχόλησιν.

Οὕτω καὶ εἰς ἑαυτὰ καὶ εἰς τὴν αὐτενέργειαν αὐτῶν πρέπει νὰ ὁδηγῆται ἐγκαίρως ἡ τῶν παίδων προσοχὴ, ἵνα μανθάνωσι κατὰ μικρὸν καὶ νὰ λέγωσι καὶ νὰ πράττωσι κατά τινα ὀρθὰ καὶ κεκριμένα ἀξιώματα. Πολλάκις πρέπει νὰ ἀνακρίνωνται ἐπίτηδες καὶ εἰς τοὺς λόγους, οὓς προφέρουσι, καὶ εἰς τὰς πράξεις,ἃς πράττουσιν, οἷαι δήποτε καὶ ἂν ὦσιν, ἀξιέπαινοι ἢ ἐπίμεμπτοι, ἵνα γνωρισθῇ, ἂν γινώσκωσιν, ἢ μὴ, προσηκόντως καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν,καὶ ἂν ἐνεργῶσιν,ἢ μὴ, κατά τινα καὶ ὁποῖα ἀξιώματα, καὶ οὕτω νὰ διορθόνηται εἰς αὐτὰ ὅ,τι χρήζει διορθώσεως, καὶ νὰ ὁδηγῶνται εἰς τὴν φρόνησιν καὶ τὴν παραδοχὴν καὶ τήρησιν ὀρθῶν ἀξιωμάτων.

Δι᾽ αὐτοῦ εἶναι δυνατὸν καὶ πρέπον νὰ διεγείρηται εἰς τοὺς παῖδας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ συναίσθησις τῆς ἀληθείας,τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, τοῦ πρέποντος καὶ τοῦ ἀπρεποῦς, τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς καλοκἀγαθίας. Ὅθεν πρέπει νὰ γυμνάζωνται εἰς τὴν ὀρθὴν διατίμησιν καὶ κρίσιν πάντων τούτων, μάλιστα δὲ, ὅταν πλησιάζωσιν εἰς τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ, τότε πρέπει νὰ συνεθίζωνται ἀφ᾽ ἡμέρας εἰς ἡμέραν περισσότερον νὰ πράττωσι κατὰ τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἰδίαν διατίμησιν καὶ κρίσιν. Αἱ τοιαῦται ἀσκήσεις δὲν πρέπει παντάπασι νὰ ἀμελῶνται εἰς τὰ παιδία, διότι χωρὶς αὐτῶν ἀποβαίνουσιν ἄνθρωποι ἄχρηστοι καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν ζωήν. Ἡ γνῶσις μόνη φυσιοῖ, κατὰ τὸν θεῖον Παῦλον (1).

(1) Α'. Κορ. ή. 1.

Μανθανέτωσαν δὲ καὶ τοὺς λόγους, δι' οὓς πρέπει νὰ φρονῶσι, νὰ λέγωσι, καὶ νὰ πράττωσιν οὕτως, καὶ ὄχι ἄλλως. Οὐχὶ πρόσκαιρον συμφέρον, οὐδὲ σωματικὸν ὄφελος, οὐδὲ ἐφετὴ καὶ ἐλπιζομένη ἡδονὴ πρέπει νὰ ἀναγκάζῃ ἡμᾶς νὰ ἀφορῶμεν εἰς τὴν ἀνόθευτον ἀλήθειαν, εἰς τὸ δίκαιον καὶ τὸ πρέπον, ὅταν διανοώμεθα, ἢ λέγωμεν, ἢ πράττωμεν, ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ εὐγένεια τῆς λογικῆς ἡμῶν φύσεως, ὁ ὑψηλὸς ἡμῶν προορισμὸς, εἰς ὃν οἱ πάντες ὀφείλομεν νὰ φθάσωμεν. Οὗτος δὲ εἶναι ἡ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀφομοίωσις πρὸς τὸν οὐράνιον πατέρα· ὅστις δὲ ἀπολείπεται τοῦ τοιούτου, ζημιοῖ ἑαυτὸν ζημίαν αἰώνιον. Ταῦτά εἰσι τὰ πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἠθικότητα ἀσφαλῆ ἀξιώματα, διὰ τὰ ὁποῖα οὐδέποτε δύναταί τις νὰ ἐντραπῇ, ὅταν καὶ ὅπου θέλῃ νὰ φανερώσῃ αὐτά· διότι οὐδέποτε χάνουσιν οὔτε τὸ βάσιμον, οὔτε τὸ ὑψηλὸν αὐτῶν συμφέρον, αἰώνια ὄντα, καθὼς καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις, ἐξ ὧν λαμβάνονται.

Εἰς τὴν ἠθικὴν ἀνατροφὴν τῶν παίδων ἀνάγεται καὶ ἡ θρησκευτικὴ μόρφωσις· ἐπειδὴ χωρὶς τῆς θρησκείας ἡ χρηστότης καὶ ἡ ἠθικὴ εἰσὶ λέξεις κεναὶ, καὶ οὐδὲν πλέον. Τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ἀγάπης κυριώτατον ἀντικείμενον εἶναι καὶ μένει ὁ Θεός· ὅθεν καὶ αὐτὰ τὰ παιδία, κατὰ τὴν ἱκανότητα αὐτῶν, πρέπει ἐγκαίρως νὰ διδάσκωνται τὴν γνῶσιν ταύτην, καὶ νὰ συνοικειῶνται πρὸς αὐτὴν, μανθάνοντα νὰ τὸν θεωρῶσιν ὑπὸ τὴν εἰκόνα πατρὸς πανσόφου, παναγάθου, παντοδυνάμου, καὶ παναγίου, ὅστις γινώσκει πάντα, προνοεῖ περὶ πάντων, θέλει καὶ διατάττει πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὰ κάλλιστα καὶ συμφερώτατα. Ὑπὸ δὲ τὴν ὡραίαν ταύτην εἰκόνα εὐκολώτατα ἀντιλαμβάνονται τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτὰ τὰ παιδία, καὶ ῥοπὴν ἔχει μεγίστην καὶ ὠφελιμωτάτην εἰς τοὺς ἀνθρώπους, στηρίζουσα τὸν ἀληθῆ σεβασμὸν, καὶ τὸν υἱικὸν φόβον, καὶ τὴν σταθερὰν πεποίθησιν, καὶ τὴν θερμοτάτην ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐμπνέει εἰς τὸν ἄνθρωπον φρόνημα ὑψηλὸν καὶ εὐγενές· διὰ

τοῦτο πρέπει ἐγκαίρως νὰ γίνηται γνωστὴ καὶ οἰκεῖα εἰς τὰ παιδία, διδασκόμενα νὰ ἀναφέρωσι τὰ πάντα εἰς τὸν Θεὸν, νὰ παράγωσι τὰ πάντα ἐξ αὐτοῦ, νὰ θεωρῶσι καὶ λατρεύωσιν αὐτὸν, ὡς ἀόρατον μὲν αὐτὸν ὄντα, θεατὴν δὲ πάντων καὶ μάρτυρα καὶ κριτὴν καὶ μισθαποδότην. Ἐν τῷ Θεῷ μόνον ὑπάρχει σταθερὰ καὶ ἀσφαλὴς ἡ τοῦ ἀνθρώπου χρηστότης καὶ ἀρετή· χωρὶς δ' αὐτοῦ οὐδὲ μέτρον ἔχει βέβαιον, οὐδ' αἴτιον ἰσχυρὸν, οὐδὲ σκοπὸν ἀσφαλῆ καὶ ἐφετόν.

Ἡ εἰς Θεὸν ἀνυπόκριτος εὐσέβεια, περιλαμβάνουσα πάντα τὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ φρονήματα καὶ πράξεις,ζωοποιεῖ καὶ κανονίζει αὐτά· διότι ἡ τοῦ Θεοῦ ἰδέα γίνεται εἰς τὸν ἀληθῶς εὐσεβῆ καὶ ἀρχέτυπον εἰς πάντα, καὶ σκοπός· ἡ δὲ χρηστότης καὶ ἀρετὴ τοῦ εὐσεβοῦς ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ σπουδὴ πρόθυμος νὰ παραστήσῃ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν αὐτοῦ, ὃν γινώσκει καὶ λατρεύει, ὡς τὴν ὑψίστην σοφίαν, ἀγαθότητα, δικαιοσύνην, καὶ ἁγιωσύνην. Διὰ ταῦτα πρέπει νὰ ὑποτρέφηται καὶ εἰς τοῦτο ἡ φυσικὴ τῶν παίδων φιλομάθεια, ὅπως ἁρμόζει εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτῶν,καὶ πρὸς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν προδιαθέτει αὐτά. Πολλοὶ δὲ ἀποστοματισμοὶ δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλωνται εἰς αὐτά· διότι οὐδὲν ἐξ αὐτῶν δύνανται νὰ ὠφεληθῶσιν, ὅταν μάλιστα τὰ ἀποστοματιζόμενα ὦσιν ἢ δυσνόητα ἢ καὶ παντάπασιν ἀκατανόητα εἰς αὐτά· πᾶσα γὰρ γνῶσις, ἰδίως δὲ, ἐκ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, διὰ μόνης τῆς ἀποστοματίσεως μανθανομένη,ὑπάρχει χωρὶς πνεύματος καὶ ζωῆς. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ παιδία ἔστωσαν ἀπηλλαγμένα τῆς ἐπιφορτίσεως συχνῶν ἀποστοματισμῶν· διότι τοῦτο γεννᾷ συνήθως ἀηδίαν πρὸς αὐτὴν τὴν θρησκείαν, ἀποκαθιστᾷ μόνον ὑποκριτὰς, καὶ ἐπὶ τέλους προάγει μῖσος καὶ καταφρόνησιν τῆς θρησκείας.

Ἐν δὲ τῇ περιόδῳ ταύτῃ πρέπει πρὸς τούτοις καὶ νὰ φυλάττωνται ἐπιμελέστερον ἀπὸ παντοίων κινδύνων τῆς σωματικῆς αὐτῶν εὐεξίας, καὶ ἀπὸ τοῦ μιάσματος τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς.

Η φιλομάθεια καὶ ἡ μιμηλότης ὑπάρχει ἰσχυρὰ καὶ ζωηροτάτη εἰς τὰ παιδία, καὶ τοσοῦτον εὐκόλως μανθάνουσιν ὅ,τι βλέπουσι καὶ ἀκούουσιν, ὅσον οὐδὲ φαντάζεταί τις. Καὶ ἐὰν μὲν συνδιάγωσι μετὰ χρηστῶν καὶ συνετῶν ἀνθρώπων, ταχέως προβαίνουσιν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν, ἀλλὰ καὶ εὐκολώτατα διαφθείρονται κατὰ κράτος, ἐὰν τύχωσιν ἀκούοντα διεστραμμένα ἀξιώματα, ἢ βλέποντα φαῦλα παραδείγματα. Καὶ τὸ σύστημα δὲ τῆς ἀνατροφῆς δὲν εἶναι ἀδιάφορον· ἐπειδή, ἐὰν μὲν στηρίζηται εἰς τὰ τοῦ ὠφελίμου καὶ τοῦ τιμίου ἀξιώματα, ἀποδεικνύει μὲν τοῦτο πολίτας χρησίμους καὶ ἐνεργούς, οὐχὶ δὲ καὶ ἀνθρώπους ἐναρέτους, ἐπιμελουμένους νὰ πράττωσι πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὸ ἀγαθόν, κἂν μὴ ἔχωσιν ἄλλον μάρτυρα τούτου, εἰ μὴ τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἑαυτῶν συνείδησιν. Ἐὰν δὲ πάλιν ἀκολουθῇ τὰ τῆς εὐδαιμονίας, ἡ ἀνατροφὴ ἀποβαίνει μαλθακή, τὸ μὲν σῶμα ἐκνευρίζουσα, τὸ δὲ πνεῦμα διαφθείρουσα, καὶ ἀνίκανον καθιστῶσα ὅλον τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων τῆς ἀρετῆς, ἥτις ἀπαιτεῖ θάῤῥος καὶ ἰσχὺν καὶ μεγαλοψυχίαν τινά, ἵνα κατορθωθῇ. Τὰ δὲ τοιαῦτα οὔτε εἰς τὸν μαλθακῶς ἀνατεθραμμένον, οὔτε εἰς τὸν πρὸς τὰ σωματικὰ συμφέροντα μορφωθέντα εὑρίσκονται τόσον εὔκολα. Ἐὰν λοιπὸν οἱ γονεῖς, ἢ οἱ παιδαγωγοὶ ἀκολουθῶσιν αὐτὸ τὸ σύστημα, κατ᾽ αὐτὸ θέλουσιν ἀνατρέφει καὶ τοὺς παῖδας καὶ θέλουσι προξενήσει βλάβην οὐ μικρὰν εἰς τὴν αὐτῶν μόρφωσιν.

Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ περιόδῳ, ὁπότε ἐνεργεῖ πλέον τὸ λογικὸν ἐντελῶς, ἡ μέθοδος τῆς ἀνατροφῆς πρέπει νὰ μετριάζηται, εἰς ὕφος φιλικὸν μεταβαλλομένη. Ἐν αὐτῇ δὲν πρέπει πλέον νὰ ἀπαιτῶσιν οἱ γονεῖς τοσοῦτον αὐστηρὰν ὑπακοὴν παρὰ τῶν παίδων, ὅσον πρότερον, ἀλλ᾽ ἀφίνοντες πολλὰ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν κρίσιν καὶ ἐκλογήν, νὰ παρατηρῶσι μόνον, πῶς καθ᾽ ἑκάστην περίπτωσιν κρίνουσιν ἢ φέρονται. Κἂν μὴ φέρωνται κατὰ τὰς ἐλπίδας αὐτῶν, τότε νὰ τὰ ὁδηγῶσι μὲν καὶ διευθύνωσιν, ἀλλ᾽ οὐχὶ πλέον προστακτικῶς, ὡς ἐξουσίαν ἔχοντες, καὶ ἔτι

ὀλιγώτερον ἀπειλοῦντες ἢ ῥαβδίζοντες, ἀλλὰ φρονίμως παραινοῦντες. Οὕτως ἀπαιτεῖ ἡ φύσις τοῦ πράγματος· διότι ὡς λογικὸς ὁ παῖς, συναισθανόμενος τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν, θέλει καὶ λογικῶς νὰ μεταχειρίζωνται αὐτόν· τὸ δὲ μετὰ βίας καὶ αὐστηρότητος ἐπιβαλλόμενον εἰς αὐτὸν,ἀποκρούει σφοδρῶς ἀφ᾽ἑαυτοῦ. Ἐὰν δέ ποτε περιστάσεις δεικνύωσι τὴν αὐστηρότητα ἀναγκαίαν, γινέσθω καὶ τοῦτο, ἀλλὰ μετὰ φανερᾶς καταστολῆς τοῦ πάθους, μηδαμῶς τῆς ἐπιεικείας, καὶ τῆς δικαιοσύνης, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας παραβλεπομένης· γνωςὸν γάρ ἐςιν ἐκ τῆς πείρας, ὅτι οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ἐξορίσῃ εὐκόλως καὶ ταχέως ἀπὸ τῆς καρδίας τῶν τέκνων τὴν πρὸς τοὺς γονεῖς ὀφειλομένην ἀγάπην καὶ τὸ σέβας,ὅσον τὸ νὰ βλέπωσιν, ὅτι οἱ γονεῖς μεταχειρίζονται αὐτὰ κακῶς· καὶ διὰ παντὸς τοῦ βίου ἐνθυμοῦνται καὶ οὐδέποτε λησμονοῦσι συνήθως τὴν τοιαύτην διαγωγὴν, ἀλλ᾽ ἀνεξάλειπτός τις δυσπιστία καὶ ἀποστροφὴ, καὶ σιωπηλὴ καταφρόνησις ἐμφωλεύει εἰς τὸ στῆθος αὐτῶν. Ἐννοεῖται δὲ, ὅτι δὲν πρέπει πάλιν νὰ δίδηται εἰς αὐτὰ ἀπεριόριστος ἐλευθερία ἐκ τῆς πολλῆς συγκαταβάσεως καὶ ἁπλότητος, ἀλλὰ τὸ πατρικὸν ὄμμα πρέπει νὰ διατελῇ ἄγρυπνον εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς σπουδὰς, εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὰς πράξεις, εἰς τὰς φιλίας καὶ τὰς συναναστροφὰς αὐτῶν, μὴ διαλεῖπον ἀπὸ τοῦ νὰ συντηρῇ αὐτὰ ὑπό τινα κηδεμονίαν καὶ τάξιν.

§. 26. Περὶ τῆς βάσεως τῶν εἰρημένων καθηκόντων.

Βάσις τῶν εἰρημένων καθηκόντων τῶν γονέων πρὸς τὰ ἑαυτῶν τέκνα εἶναι α) ἡ ὑψηλὴ ἀξία καὶ ὁ προορισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος· β΄) ἡ τῶν τέκνων ἀδυναμία εἰς τὸ νὰ φθάσωσιν εἰς τὸν προορισμὸν αὐτῶν χωρὶς τῆς λογικῆς ἀνατροφῆς. Ἑκουσίως μὲν γὰρ συγκατέθεντο οἱ γονεῖς νὰ συντελέσωσιν εἰς τὸν πληθυσμὸν καὶ τὴν διατήρησιν τῆς ἀνθρωπότητος,ἀλλ᾽ἡ διατήρησις χωρὶς τῆς ἀνατροφῆς εἶναι ἀδύνατον· οὐδὲν γὰρ ὠφελεῖ τὸ γεννᾷν, ἐὰν μὴ προστιθῆται καὶ τὸ ἀνατρέφειν τὰ γεννώμενα,

οὐδὲ τὸ ἀνατρέφειν, ἐὰν μὴ καὶ τὸ καλλιεργεῖν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ τῆς φύσεως δημιουργὸς ἐνεφύτευσε τὴν σφοδρὰν καὶ τρυφερὰν κλίσιν πρὸς τὰ τέκνα εἰς τὰς καρδίας τῶν γονέων, ὑφ' ἧς ἀναγκάζονται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἰδίων καθηκόντων πρὸς αὐτά, καὶ πάλιν τὴν αὐτὴν εἰς τὰς καρδίας τῶν τέκνων πρὸς τοὺς ἰδίους γονεῖς. Ἡ δὲ ἀμοιβαία αὕτη σφοδρὰ καὶ τρυφερὰ κλίσις ἀποτελεῖ τὸν γλυκὺν καὶ εὐεργετικὸν δεσμόν, τὸν συνδέοντα τοὺς μὲν γονεῖς πρὸς τὰ τέκνα, τὰ δὲ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς, οὕτινος ἡ διάλυσις ἀπαιτεῖ θηριώδη τινὰ ἀπανθρωπίαν. Μετὰ δὲ τῆς φύσεως παραγγέλλει καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ τῶν ἱερῶν τούτων καθηκόντων τὴν ἐκτέλεσιν· «Παίδευε υἱόν, λέγει, καὶ ἀγαπήσει σε, καὶ δώσει κόσμον τῇ σῇ ψυχῇ (1)»· «Οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου (2)». «Κρείσσων εἷς υἱὸς δίκαιος, ἢ χίλιοι ἀσεβεῖς, καὶ ἀποθανεῖν ἄτεκνον, ἢ ἔχειν τέκνα ἀσεβῆ (3)». Καὶ ἐκ τοῦ νεύματος λοιπὸν τῆς φύσεως, καὶ ἐκ τῶν θείων λόγων δηλοῦται τρανώτατα τὸ καθῆκον τῶν γονέων τοῦ παρέχειν εἰς τὰ τέκνα οὐ μόνον τὴν φυσικοζωϊκήν, ἀλλὰ καὶ τὴν λογικὴν ἀνατροφήν, τὴν εἰς τὴν ἀξίαν καὶ τὸν προορισμὸν αὐτῶν ἁρμόζουσαν, καὶ ταύτην νὰ ἐπεκτείνωσιν, ἕως οὗ δυνηθῶσι τὰ τέκνα νὰ συλλογίζωνται καὶ νὰ φρονῶσι καὶ νὰ πράττωσιν ἀξίως τοῦ λογικοῦ ὄντος, χωρὶς ξένης ὁδηγίας. Δὲν συμπληροῦται δὲ τὸ καθῆκον τοῦτο διὰ μόνης τῆς προνοίας καὶ ὁδηγίας εἰς τὸ νὰ γίνωσιν ἄνθρωποι φιλόπονοι καὶ χρήσιμοι εἰς τοῦτον τὸν κόσμον καὶ εἰς τὴν πολιτείαν, οὐδὲ διὰ τῆς περιποιήσεως εἰς αὐτὰ εὐπορίας τινός, ἀλλὰ περιλαμβάνει καὶ τὴν φροντίδα εἰς τὸ νὰ μορφώσῃ ταῦτα πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Τοῦτο εἶναι τὸ οὐσιωδέστατον μέρος τοῦ καθήκοντος.

§. 27. Περὶ τῶν καθηκόντων τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς.

Καθὼς οἱ γονεῖς ἔχουσι καθήκοντα πρὸς τὰ τέκνα, οὕτω πά-

(1) Παροιμ. κθ'. 17. (2) Ἐφ. ς'. 4. (3) Σειρὰχ ις'. 3.

λιν καὶ τὰ τέκνα ἔχουσι καθήκοντα ἴδια. πρὸς τοὺς γονεῖς αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ὀφείλουσι πιστῶς καὶ ἀκριβῶς νὰ ἐκτελῶσι. Τὰ κυριώτερα τούτων εἶναι α') σέβας βαθὺ καὶ τιμὴ πρὸς τοὺς ἰδίους γονεῖς· β') ἀγάπη τρυφερὰ καὶ προσκόλλησις σταθερὰ εἰς αὐτούς· γ') ὑπακοὴ πρόθυμος καὶ εὐπείθεια ἀκριβής· δ') εἰλικρινὴς καὶ ζωηρὰ εὐγνωμοσύνη πρὸς αὐτούς. Ταῦτα ἔχουσιν οἱ μὲν γονεῖς τὸ δικαίωμα νὰ ζητῶσι καὶ νὰ ἐλπίζωσι παρὰ τῶν τέκνων, τὰ δὲ τέκνα καθῆκον νὰ δεικνύωσιν εἰς τοὺς γονεῖς διὰ τὴν ἀμοιβαίαν πρὸς ἀλλήλους σχέσιν. Πρὸς πάντα μὲν ἄνθρωπον ὀφείλεται σέβας καὶ τιμὴ διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, ἀλλ' εἰς τοὺς γονεῖς ὀφείλεται παρὰ τῶν τέκνων ἐξαίρετόν τι σέβας καὶ τιμή, διότι αὐτοί, καταναλίσκοντες ὅλην αὐτῶν τὴν ζωήν, προνοοῦσι περὶ τῆς προσκαίρου καὶ τῆς αἰωνίου σωτηρίας τῶν τέκνων. Τοῦτο παραγγέλλει καὶ ἡ θεία ἐντολή, λέγουσα· «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου (1)». Ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν προσέθηκε καὶ τό· «Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω (2)». Καὶ ἡ μὲν τιμὴ δεικνύεται εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀποφατικῶν καθηκόντων· τὸ δὲ σέβας, εἰς τὴν μετὰ φόβου ἀποχὴν ἀπὸ πάντων, ὅσα δύνανται νὰ φέρωσι λύπην ἢ ἐνόχλησιν εἰς τοὺς γονεῖς· ἡ δὲ ἀγάπη, εἰς τὴν πρόθυμον καὶ ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν πάντων τῶν θετικῶν καθηκόντων. Ἀγαπᾷ τοὺς γονεῖς τὸ τέκνον, ὅταν προθύμως πράττῃ τὰ ἀρεστὰ εἰς τοὺς γονεῖς· ἡ δὲ ἀγάπη λέγεται τρυφερὰ μέν, ὅταν, ἐξ εἰλικρινοῦς εὐμενείας προερχομένη, μετὰ φιλοφροσύνης καὶ χαρμοσύνου προθυμίας δεικνύηται· προλαμβάνουσα δέ, ὅταν οἱ παῖδες ἐρευνῶντες καὶ ἀνιχνεύοντες καὶ τὰς μυστικὰς ἐπιθυμίας τῶν γονέων, μὴ προσμένωσι προσταγάς, ἵνα ἐπιχειρήσωσί τι πρὸς αὐτούς. Ἡ δὲ ὑπακοὴ καὶ εὐπείθεια τῶν παίδων πρὸς τοὺς γονεῖς πρέπει νὰ γίνηται χωρὶς ἀντιλογίας· αὕτη θεωρεῖται μάλιστα εἰς τὰς παραινέσεις καὶ παραγγελίας τῶν γονέων περὶ τῆς ἡ-

(1) Ἔξοδ. κ'. 12. (2) Ματθ. ιέ. 4.

θικῆς ἐν γένει διαγωγῆς τῶν τέκνων καὶ τῆς κατ' οἶκον εὐταξίας καὶ φιλοπονίας, ἐὰν μὴ ἐνυπάρχῃ εἰς τὴν τῶν γονέων ἀπαίτησιν ἄδικόν τι ἢ ὑπερβολικόν. Πρέπει δὲ ἡ ὑπακοὴ νὰ ἦναι πρόθυμος, ἀκριβὴς, καὶ καρτερικὴ, ἵνα μὴ λαμβάνωσιν ἀφορμὴν δυσαρεσκείας οἱ γονεῖς. Περὶ τούτου παραγγέλλει ὁ θεῖος Παῦλος· « Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν Κυρίῳ· τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον (1)»· καὶ ἀλλαχοῦ· « Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον ἐν Κυρίῳ (2)». Ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν διὰ τοῦ παραδείγματος μᾶλλον, ἢ διὰ τῶν λόγων ἀνεκήρυξε τὸ καθῆκον τοῦτο τῶν παίδων· «Καὶ ἦν, λέγει ὁ θεῖος εὐαγγελιστὴς, ὑποτασσόμενος τοῖς γονεῦσιν αὐτοῦ (3)». Παραγγέλλει δὲ καὶ ὁ σοφός· « Ἄκουε υἱὲ παιδείαν πατρός σου, καὶ μὴ ἀπώσῃ θεσμοὺς μητρός σου· στέφανον γὰρ χαρίτων δέξῃ σῇ κορυφῇ, καὶ κλοιὸν χρύσεον περὶ σῷ τραχήλῳ (4) ».

Ἡ δ' εὐγνωμοσύνη εἶναι ἡ κορωνὶς τῆς τῶν καθηκόντων πρὸς τοὺς γονεῖς ἐκπληρώσεως. Εἶναι δ' εὐγνωμοσύνη ἡ εἰλικρινὴς προθυμία τοῦ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τοὺς γονεῖς μικρὰν τοὐλάχιστον ἀνταμοιβὴν ἀντὶ τῶν πολλῶν κόπων καὶ φροντίδων, ἃς ὑπέμειναν, ἕως οὗ ἀναθρέψωσι τὰ τέκνα αὐτῶν. Ἄρχεται δὲ τὸ καθῆκον τῆς εὐγνωμοσύνης εὐθὺς, ἀφ' οὗ ἀρχίσωσιν οἱ παῖδες νὰ συλλογίζωνται καὶ νὰ ἐννοῶσι, καὶ διαμένει, ἕως οὗ διαμένωσι ζῶντες οἱ γονεῖς, δεικνυομένης καὶ διὰ τῶν λόγων καὶ διὰ τῶν ἔργων, ἐξαιρέτως δὲ ά) διὰ τῆς προθύμου βοηθείας καὶ ὑποστηρίξεως τῶν γονέων, ἐὰν οἱ γονεῖς εὑρεθῶσιν ἐκ δυστυχίας, ἢ νόσου, ἢ ἄλλων περιστάσεων χρείαν ἔχοντες τῆς παρὰ τῶν τέκνων βοηθείας· β') διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τοὺς γονεῖς, συμβουλευομένων αὐτοὺς εἰλικρινῶς τῶν παίδων εἰς τὰ σπουδαῖα αὐτῶν ἔργα καὶ πράγματα, καὶ ὅταν ἀπολυθῶσιν ἀπὸ τῆς πα-

---

(1) Ἐφ. ς'. 1. (2) Κολ. γ'. 20. (3) Λουκ. β'. 51. (4) Παροιμ. ά. 8. 9.

τρικῆς ἐξουσίας· γ′) διὰ τῆς εἰλικρινοῦς καὶ ἐσωτερικῆς συγκοινωνίας πάντων τῶν συμβαινόντων αὐτοῖς εἴτε χαρμοσύνων,εἴτε λυπηρῶν· δ′) διὰ μακροθύμου ὑπομονῆς καὶ συγκαταβάσεως, ὅταν οἱ γονεῖς ἐκ τοῦ γήρατος καταντῶσιν ἀβοήθητοι, παράξενοι, δύσκολοι. Ἀρχέτυπον τῆς πρὸς τοὺς γονεῖς εὐγνωμοσύνης ἀφῆκεν ὁ Κύριος ἡμῶν, ὅστις καὶ εἰς τὰς τελευταίας ὀδυνηροτάτας στιγμὰς τῆς ἁγίας αὐτοῦ ζωῆς ἐφρόντιζε περὶ τῆς παναγίας αὐτοῦ μητρὸς, συνιστῶν αὐτὴν εἰς τὸν ἠγαπημένον αὐτοῦ μαθητήν· «ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου (1)».

Τιμὴ, σέβας, ἀγάπη, ὑπακοὴ καὶ εὐγνωμοσύνη ὀφείλεται παρὰ τῶν παίδων καὶ εἰς τοὺς πάππους καὶ προγόνους, καὶ εἰς τοὺς παιδαγωγοὺς καὶ διδασκάλους, καὶ εἰς τοὺς κηδεμόνας κλ. ὡς ἐπέχοντας πολλάκις τὸν τόπον τῶν γονέων.

§. 28. Περὶ τῆς σχέσεως τῆς μεταξὺ οἰκοδεσπότου καὶ τῶν οἰκετῶν.

Ἡ μεταξὺ οἰκοδεσπότου καὶ τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ σχέσις δὲν εἶναι μὲν οὕτω στενὴ καὶ ἱερὰ, καθὼς ἡ τῶν συζύγων, ὑπάρχει ὅμως κοινοτάτη. Καὶ οἰκοδεσπόται μέν εἰσιν ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ, οἰκέται δὲ πάντα τὰ πρόσωπα, ὅσα κατὰ συμφωνίαν ἔρχονται εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ οἴκου πρὸς χρόνον ὡρισμένον, ἢ ἀόριστον. Γεννῶνται δὲ πάλιν καὶ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἀμοιβαῖα καθήκοντα καὶ δικαιώματα. Καὶ τοῦ μὲν οἰκοδεσπότου καθήκοντα πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ οἰκέτας ὑπάρχουσι κυριώτερα τὰ ἀκόλουθα· ά) νὰ ἐκλέγῃ τὰ πρόσωπα τῆς ὑπηρεσίας· 6′) νὰ ὁρίζῃ τὴν μετ' αὐτῶν συμφωνίαν· γ′) νὰ παραγγέλλῃ τὰ προσήκοντα ἔργα αὐτῶν, ἐν ὅσῳ διατελοῦσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἐκλογὴν ὀφείλει νὰ ζητῇ ά) πρόσωπα γνωστὰ διὰ τὴν τιμιότητα αὐτῶν· 6′) ἔχοντα μέχρι τοῦδε καλὴν φήμην, γ′) καὶ ἐπιδεξιότητα εἰς τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτά. Ταῦτα εἶναι καθῆκον τῶν οἰκοδεσποτῶν νὰ

(1) Ἰωάν. ιθ′. 26. 27.

παρατηρῶσι· διότι ἄλλως ὑποβάλλουσιν εἰς κίνδυνον καὶ τὰ τέκνα, καὶ τὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκίας, νὰ μιανθῶσιν ἐκ τῆς τοῦ οἰκέτου διαφθορᾶς, ἐὰν ἦναι διεφθαρμένος, ἢ καὶ ἀναγκάζονται νὰ ἀποβάλωσι πρὸ τοῦ ὡρισμένου χρόνου τὸν οἰκέτην διὰ τὴν ἀνεπιτηδειότητα αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ εἰς μὲν τὸν οἰκοδεσπότην δὲν φέρει συνήθως τιμὴν, εἰς δὲ τὸν οἰκέτην φέρει πολλάκις μεγάλην ζημίαν, εἰς ἀμφοτέρους δὲ συνήθως πολλὰς δυσαρεσκείας. Εἰς δὲ τοὺς ὅρους τῆς συμφωνίας ὀφείλουσιν οἱ οἰκοδεσπόται α΄) νὰ τηρῶσι δικαίαν τινὰ ἀναλογίαν τοῦ συμφωνουμένου μισθοῦ πρὸς τὴν ἐπιβαλλομένην εἰς τὸν οἰκέτην ἐργασίαν· β΄) νὰ μὴ ἀναγκάζωσι τοὺς οἰκέτας εἰς λίαν εὐτελῆ ἀντιμισθίαν· γ΄) νὰ ἐμμένωσι πιστοὶ εἰς τὰ συμφωνηθέντα, προστιθέντες μᾶλλον, ἢ ἀφαιροῦντες ἀπ᾽ αὐτῶν, ἂν οἱ ὑπομίσθιοι ἐξετέλεσαν πιστῶς καὶ ἀκριβῶς τὴν ὑπηρεσίαν· δ΄) νὰ μὴ ἀποπέμπωσι χωρὶς λόγου ἀποχρῶντος τοὺς οἰκέτας πρὸ τοῦ ὡρισμένου καιροῦ. Ταῦτα πρέπει νὰ φυλάττωνται ἀκριβῶς εἰς τὰς γενομένας συμφωνίας, ὡς καλὰ καὶ τίμια. Τοὺς δὲ παραβάτας τούτων ἐλεεινολογεῖ τὸ θεῖον λόγιον· «Ἰδοὺ, λέγει, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ᾽ ὑμῶν, κράζει· καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαβαὼθ εἰσεληλύθασι (1)»· καὶ νόμος θεῖος διακελεύεται τό· «Οὐκ ἀποστερήσεις μισθὸν πένητος.... αὐθημερὸν ἀποδώσεις τὸν μισθὸν αὐτοῦ, οὐκ ἐπιδύσεται ὁ ἥλιος ἐπ᾽ αὐτῷ, ὅτι πένης ἐστὶ, καὶ ἐν αὐτῷ ἔχει τὴν ἐλπίδα (2)». Περὶ δὲ τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τοὺς οἰκέτας ἔργων ὀφείλουσιν οἱ οἰκοδεσπόται α΄) νὰ θεωρῶσι πάντοτε αὐτοὺς ὡς ἀνθρώπους, καὶ ὡς τοιούτους νὰ μεταχειρίζωνται μετὰ προσοχῆς καὶ εὐμενείας· διότι καὶ αὐτοὶ ἔχουσι τὸν αὐτὸν Θεὸν καὶ πατέρα οὐράνιον, ὃν ἔχουσι καὶ οἱ οἰκοδεσπόται· β΄) νὰ μὴ ἐπιβάλλωσί ποτε εἰς αὐτοὺς ἔργον ἐναντίον εἰς τὴν χρηστότητα καὶ ἀθωότητα, μήτε νὰ παραβλέπωσιν ἐξ

(1) Ἰακωβ. ε΄. 4. (2) Δευτερ. κδ΄. 15.

ἀμελείας, ἢ μεγάλης πρᾳότητος, ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς οἰκίας αὐτῶν, ὅ,τι δύναται νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν ἀρετὴν αὐτῶν· γ') οὐ μόνον νὰ παρέχωσιν ἐν καιρῷ τὴν συμπεφωνημένην τροφὴν καὶ τὴν ἀντιμισθίαν εὐμενῶς, ἀλλὰ καὶ νὰ προσεπιχορηγῶσί τι ἐξ εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν χρηστὴν αὐτῶν διαγωγὴν καὶ τὴν ἐξαίρετον πίστιν καὶ φιλοπονίαν· δ') νὰ διατηρῶσι μεταξὺ τῶν οἰκετῶν τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ὁμόνοιαν, ἐπιμελούμενοι, ἵνα μή τις ἐκ δυσμενείας ἢ δόλου καὶ πανουργίας κακομεταχειρίζηται τοὺς ἄλλους· ε) νὰ μὴ ἐπιφορτίζωσιν ὑπὲρ τὴν δύναμιν καὶ τὸ μέτρον ἐργασίας τοὺς οἰκέτας, μηδὲ νὰ ἐκθέτωσι χωρὶς ἀνάγκης τὴν ζωήν,ἢ τὴν ὑγιείαν αὐτῶν εἰς κίνδυνον. Τοὐναντίον δὲ καθῆκον τῶν οἰκοδεσποτῶν εἶναι νὰ ἀντιλαμβάνωνται αὐτῶν πατρικῶς, ὅταν ἀσθενήσωσι, χορηγοῦντες πᾶσαν τὴν εὔκαιρον βοήθειαν, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν εὐαγγελίοις Ἑκατοντάρχου (1)· ϛ') Τελευταῖον δὲ τοὺς πολὺν χρόνον προθύμως καὶ τιμίως ὑπηρετήσαντας νὰ συντρέχωσιν εἰς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως αὐτῶν. Ταῦτα τὰ καθήκοντα στηρίζονται νῦν μὲν εἰς τὴν καθολικὴν δικαιοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν· νῦν δὲ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν σχέσιν τὴν τοῦ οἰκοδεσπότου πρὸς τοὺς οἰκέτας· παραγγέλλονται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ θείου λόγου· «Οἱ κύριοι, λέγει, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες, ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς (2)»· καὶ «Μὴ κακώσῃς οἰκέτην ἐργαζόμενον ἐν ἀληθείᾳ, μηδὲ μίσθιον διδόντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Οἰκέτην συνετὸν ἀγαπάτω σου ἡ ψυχή, μὴ ϛερήσῃς αὐτὸν ἐλευθερίας (3)»· Τοὐναντίον δὲ λέγει ὁ Σολομών· «Λόγοις οὐ παιδευθήσεται οἰκέτης σκληρός, ἐὰν γὰρ καὶ νοήσῃ, ἀλλ' οὐχ ὑπακούσεται (4).

§. 29. Καθήκοντα τῶν οἰκετῶν πρὸς τοὺς οἰκοδεσπότας.

Τῶν δὲ οἰκετῶν κυριώτερα καθήκοντα πρὸς τοὺς ἑαυτῶν κυ-

(1) Ματθ. ή. 5.—13. (2) Κολ. δ'. 1. (3) Σειράχ ζ'. 20. 21, (4) Παροιμ. κθ'. 19.

ρίους εἰσὶ ταῦτα· ά) οἱ οἰκέται ὀφείλουσι πρὸς τοὺς κυρίους σέβας καὶ τιμήν· β΄) ὑπακοὴν ἑκούσιον καὶ ἀκριβῆ πρὸς πάντα, ὅσα ὑπεχρεώθησαν νὰ ὑπηρετῶσιν, ἐργαζόμενοι καὶ παρέχοντες ἑαυτοὺς προθύμους εἰς πάντα τὰ ἔργα, ὅσα συνεφώνησαν νὰ ἐκτελῶσι· γ΄) πίστιν καὶ χρηστότητα τοιαύτην ἐν ἅπαντι τῷ χρόνῳ τῆς ὑπηρεσίας, ὥστε νὰ μὴ σφετερίζωνται τίποτε ἐκ τῶν πραγμάτων τῶν κυρίων ἢ τῶν συνδούλων αὐτῶν, μήτε νὰ φθείρωσι δι' ἀσωτίαν ἢ ὀλιγωρίαν καὶ ἀπροσεξίαν· δ΄) σιωπὴν καὶ μυστικότητα πρὸς τοὺς ἄλλους περὶ τῶν ἰδιαιτέρων πραγμάτων ἢ καὶ ἐλαττωμάτων τῶν οἰκοδεσποτῶν καὶ τῶν συνδούλων· έ) τελευταῖον εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν πρὸς τοὺς συνδούλους, καὶ ἀποχὴν ἀπὸ πάσης μυστικῆς συνεννοήσεως, καὶ ἀπὸ τοῦ φθόνου ἢ τῆς καταφρονήσεως ἀλλήλων. Καὶ ταῦτα τὰ καθήκοντα γεννῶνται καὶ ἐκ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τοὺς κυρίους καὶ τοὺς συνδούλους αὐτῶν· διὰ τοῦτο καὶ ὑπὸ τῆς θείας φωνῆς παραγγέλλονται· «Οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ· μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ὡς δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς, μετ' εὐνοίας δουλεύοντες, ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις· εἰδότες, ὅτι, ὃ ἐὰν ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθόν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ Κυρίου, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος (1)». Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ· «Δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυομένους ἀγαθήν, ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσι(2)».

Πρὸς δὲ τούτοις ὑπάρχουσι καὶ τὰ ἀκόλουθα καθήκοντα τῶν διὰ τῆς ὑπηρεσίας ποριζομένων τὸν βίον· ά) νὰ ζητῶσι τοιαύτας ὑπηρεσίας, ἐν αἷς ἐλλείπει ὁ τῆς ἰδίας ἀθωότητος καὶ ἀρετῆς κίνδυνος, καὶ κωλύματα ὀλιγώτερα ὑπάρχουσι πρὸς τὰ ἔρ-

(1) Ἐφ. ϛ΄. 5—8. (2) Τιτ. β΄. 9.

γα τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ πρὸς τὴν παράστασιν εἰς τὴν θείαν λατρείαν· ἐπειδὴ τὸ καταρρονεῖν τῆς τοιαύτης πνευματικῆς ὠφελείας διὰ τὰ πρόσκαιρα κέρδη εἶναι καὶ ἄδικον καὶ κακόν· β΄) ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ νὰ ἐκτελῶσι μετὰ προθυμίας καὶ πίστεως τὰ προσήκοντα ἔργα οὐ μόνον διὰ τὴν ἀντιμισθίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ὑψηλότερον καὶ εὐγενέστερον σκοπὸν, νὰ εὐδοκιμῶσιν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων· γ΄) νὰ εὐχαριστῶνται εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, σεβόμενοι τὴν πάνσοφον πρόνοιαν, ἥτις ἐκλήρωσεν αὐτοὺς οὕτω, καὶ ἀγωνιζόμενοι νὰ γίνωνται πάντοτε χρηστότεροι καὶ εὐσεβέστεροι· δ΄) νὰ φυλάττωσιν ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν τὸ ποριζόμενον, οἰκονομοῦντες αὐτὸ φρονίμως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς προβεβηκυίας αὐτῶν ἡλικίας, ἀποφεύγοντες τὴν ματαιότητα, τὴν πολυτελῆ ἐνδυμασίαν, καὶ τὴν ἄλλην ἀσωτείαν· ε΄) νὰ ἐπιμελῶνται τῆς εἰς τὰ ἔργα τῆς τάξεως αὐτῶν ἐπιδεξιότητος, καὶ οὐδέποτε νὰ πράττωσί τι, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ φέρῃ ζημίαν εἰς τὸ καλὸν αὐτῶν ὄνομα.

Ὅτι δ' ἐκ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῶν εἰρημένων καθηκόντων καὶ ἐκ τῆς φρονίμου χρήσεως τῶν ἀντιπαρακειμένων δικαιωμάτων μεταξὺ τῶν οἰκοδεσποτῶν καὶ τῶν οἰκετῶν ἐξήρτηται πολὺ ἡ κοινὴ εὐτυχία, εἶναι περιττὸν καὶ νὰ τὸ ἀναφέρῃ τις· ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων εὑρίσκονται εἰς τὰς τοιαύτας σχέσεις. Διὰ τοῦτο πρέπει καὶ νὰ διδάσκωνται καὶ νὰ μανθάνωνται ἐπιμελῶς τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα τῆς τοιαύτης σχέσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Περὶ τῆς πολιτικῆς σχέσεως τῆς μεταξὺ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, καὶ τῶν ἀμοιβαίων πρὸς ἀλλήλους καθηκόντων.

§. 30. Ἡ πολιτικὴ κοινωνία εἶναι ἕνωσις ἀνθρώπων ὑπό τινα κατὰ νόμον ἀρχὴν πρὸς τὴν ἑαυτῶν κατὰ πάντα ἀσφάλειαν καὶ

εὐδαιμονίαν· μεμονωμένων γὰρ τῶν ἀνθρώπων, ἤθελε τρέχει διηνεκῆ κίνδυνον καὶ ἡ ζωή, καὶ ἡ τοῦ σώματος ἀκεραιότης, καὶ ἡ ἐλευθέρα χρῆσις τῶν σωματικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, καὶ πάντων τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶν· διὰ τοῦτο ἡ ἕνωσις αὐτῶν εἰς πολιτικὴν κοινωνίαν ὑπάρχει ἀναγκαία καὶ ἀναπόφευκτος. Ἡ δὲ κοινωνία πάλιν ἦτον ἀδύνατον νὰ διαμένῃ σταθερὰ χωρὶς νομίμου ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, εἰς ἣν ὀφείλουσι πάντα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας νὰ ὑποτάσσωνται. Ἡ δὲ πολιτικὴ αὕτη ἀρχή, ἡ συγκρατοῦσα καὶ συνδέουσα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας, ἵνα παρέχῃ καὶ διατηρῇ τὴν κατὰ πάντα ἀσφάλειαν αὐτῶν, πρέπει νὰ ἔχῃ τριπλῆν τινα ἐξουσίαν, α΄) τὴν νομοθετικήν, β΄) τὴν δικαστικήν, καὶ γ΄) τὴν ἐκτελεστικήν. Δύναται δὲ ἡ τριπλῆ αὕτη ἐξουσία νὰ ἦναι ἢ εἰς ἓν μόνον πρόσωπον, ἢ εἰς πολλὰ διῃρημένη, ὥστε τινὰ μὲν νὰ ἔχωσι μόνην τὴν νομοθετικήν, ἄλλα δὲ τὴν δικαστικήν, καὶ πάλιν ἄλλα τὴν ἐκτελεστικήν. Καὶ οἱ μὲν τὴν ἐξουσίαν ἐπιτετραμμένοι ὀνομάζονται ἄρχοντες· ἀρχόμενοι δέ, οἱ ὑποτασσόμενοι.

Περὶ μὲν οὖν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ τῆς συνδεούσης καὶ συγκρατούσης ταύτην νομίμου ἀρχῆς διδάσκει ἡ ἁγία πίστις ἡμῶν, α΄) ὅτι πρέπει νὰ θεωρῆται πάντοτε ὡς ἰδία διάταξις τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ τιμᾶται μετὰ σεβασμοῦ ὡς τοιαύτη· β΄) ὅτι καὶ οἱ ἄρχοντες πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς Θεοῦ διάκονοι καὶ ἐπίτροποι ἐπὶ τῆς γῆς· γ΄) ὅτι εἰς τὰς νομίμους αὐτῶν ἀξιώσεις καὶ διατάξεις πρέπει νὰ ὑπακούωσι πάντες προθύμως καὶ εὐσυνειδήτως· δ΄) ὅτι καὶ ὀφείλεται εἰς αὐτοὺς τιμὴ καὶ φόρος· καὶ τοῦτο κυρίως περιέχει τὸ τοῦ ὑπηκόου καθῆκον πρὸς τὸν ἴδιον ἄρχοντα. Ταῦτα δὲ πάντα στηρίζονται εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς κοινωνίας, καὶ εἰς τὴν σχέσιν τὴν μεταξὺ ἄρχοντος καὶ ἀρχομένων, καὶ ὑπὸ τῆς θείας διδασκαλίας παραγγέλλονται ἐν τοῖς ἐφεξῆς. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐντέλλεται τό· «Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ (1)».

(1) Ματθ. κβ΄. 21.

Εἶτα δὲ, καὶ αὐτὸς ἐτέλεσε τὸν φόρον ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν (1). Ὁ δὲ μακάριος Πέτρος ἐντέλλεται· «Τὸν Θεὸν φοβεῖσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε (2)». Ἐννοοῦνται δὲ ἐν τῷ Καίσαρι καὶ τῷ βασιλεῖ πάντες οἱ πανταχοῦ, ὅπως ἂν ὀνομάζωνται, ἄρχοντες. Οὕτω καὶ ὁ θεῖος Παῦλος· «Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν· ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται.... Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς· τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμήν (3)». Εἰς ταῦτα προστίθησι καὶ τοῦτο· «Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων, ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι (4)». Καὶ μέχρι μὲν τίνος ὀφείλεται ἡ ὑποταγὴ εἰς τοὺς ἄρχοντας, ἐῤῥέθη εἰς τὸ πρῶτον μέρος, ὅπου ὁ λόγος ἦτο περὶ τῆς ὀφειλομένης ὑπακοῆς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην νομοθεσίαν (5)· τὸ δὲ περὶ τοῦ φόρου, οἱ ὑπήκοοι ὀφείλουσι νὰ τελῶσιν, ὅσον εἶναι ἀναγκαῖον α') εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς ἀρχῆς· β') εἰς συντήρησιν δυνάμεως ἱκανῆς νὰ διατηρῇ τὴν εὐταξίαν καὶ ἀσφάλειαν τῆς πολιτείας ἐσωτερικῶς, καὶ νὰ προστατεύῃ αὐτὴν ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς τῶν πολεμίων προσβολάς· τὰ δὲ πρὸς μόνην πολυτέλειαν καὶ ἀλαζονείαν οὐδαμῶς ὀφείλουσι κατὰ συνείδησιν νὰ παρέχωσιν οἱ ὑπήκοοι.

Τὰ δὲ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τοὺς συμμάχους καθήκοντα τῶν πολιτῶν εἰσι· α') τὸ φεύγειν ἐπιμελῶς πάντα, ὅσα δύνανται νὰ φέρωσι βλάβην εἰς τὸ κοινὸν ἢ τὸ μερικὸν καλὸν, ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα· μᾶλλον δὲ καὶ τὸ ἀγωνίζεσθαι, ὅσον

(1) Ματθ. ιζ'. 27. (2) Α'. Πέτρ. β'. 17. (3) Ῥωμ. ιγ'. 1—8. (4) Α'. Τιμ. β'. 1. 2. (5) Ἰδὲ Μέρ. Α'. §. 17 καὶ 19.

ἕκαστος δύναται, νὰ ἀποκρούῃ τὰ τοιαῦτα ἀπὸ τῆς πατρίδος, ὅταν ἄλλοι σκοπῶσιν ἢ ἐπιχειρίζωνται τοιαῦτα· β') τὸ ἐκλέγειν ἕκαστον τάξιν τινά, ἐν ᾗ δύναται νὰ ἦναι ὠφέλιμος εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα, καὶ μεταχειρίζεσθαι πάσας αὐτοῦ τὰς σωματικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις, ἵνα ἐκπληροῖ ἐντελῶς τὰ ἔργα τῆς τάξεως ταύτης, εὐχαριστούμενος εἰς ὃν ἔλαχε παρὰ τῆς θείας προνοίας κλῆρον· γ') ὁ εἰλικρινῶς σεβόμενος καὶ τιμῶν τὴν πατρίδα οὐδέποτε πρέπει νὰ ζητῇ μετὰ δόλου καὶ ῥᾳδιουργίας ἀξίωμα δημόσιον ἐξ αὐτῆς· ὅταν δὲ προσκληθῇ, ὀφείλει νὰ διαχειρίζηται αὐτὸ μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ αὐστηρᾶς δικαιοσύνης· παντὸς γὰρ πολίτου καθῆκον εἶναι νὰ ἀγωνίζηται παντὶ σθένει εἰς τὸ νὰ διατηρῇ τὴν αὐτοῦ πατρίδα ἔντιμον διὰ τῆς σταθερᾶς προόδου τῆς δημοσίας πίστεως καὶ τῆς χρηστότητος. δ') Εἰς οὐδένα ὅμως συγχωρεῖται νὰ πράξῃ τι ἄδικον ἢ ἀθέμιτον πρὸς τοὺς ξένους χάριν τῆς ἰδίας πατρίδος, ἢ πρὸς ὠφέλειαν αὐτῆς· ἐπειδὴ οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀποτελεῖ μίαν καὶ μόνην μεγάλην οἰκογένειαν, καὶ ὅτι διὰ τῆς ὀλιγωρίας καὶ ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου καταφρονεῖται αὐτὴ τῆς ἀνθρωπότητος ἡ ἀξία. ε') Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὀρθόδοξος τῶν χριστιανῶν πίστις, καὶ ἡ χριστιανικὴ ἀρετὴ ὑπάρχει τὸ ἰσχυρότατον ὑποστήριγμα τῆς κοινῆς εὐτυχίας, καὶ ὁ πολυτιμότατος θησαυρὸς τῆς πατρίδος, καθῆκον τοῦ ἀγαθοῦ πολίτου εἶναι νὰ προστατεύῃ ἀμφότερα ταῦτα, χωρὶς νὰ ἀθετῇ ἄλλο τι καθῆκον, καὶ νὰ προάγῃ ταῦτα διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ. ς') Τοὺς ἰδίους συμπολίτας νὰ μεταχειρίζηται φιλοφρονητικώτερον, ἢ τοὺς ξένους, καὶ νὰ ἀνυψόνῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν δόξαν τῆς πατρίδος διὰ τῆς βιομηχανίας, τῆς φιλοτεχνίας, καὶ τῆς χρηστότητος αὐτοῦ πρὸς πάντας. Ταῦτα πάντα ὀφείλει νὰ τηρῇ ἕκαστος οὐ μόνον διὰ τὸ πρόσκαιρον αὐτοῦ κέρδος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ δίκαιον καὶ τὸ καθῆκον· διὰ γὰρ τούτων οὐ μόνον αὐξάνει ἡ κοινὴ εὐτυχία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν προοδεύει.

Ἁμαρτάνουσι λοιπὸν μεγάλως ὅσοι θέλουσι μόνον νὰ τρέφωνται ἀπὸ τοῦ λίπους τῆς ἑαυτῶν πατρίδος, χωρὶς νὰ προσφέρωσι καὶ αὐτοὶ ἀποζημίωσίν τινα εἰς αὐτήν, ὡς ἀσχολούμενοι εἰς μηδενὸς ἀξίας τέχνας, εἰς παιδιάς, ἢ καὶ εἰς παντελῆ ἀργίαν, ἀμέριμνοι διατελοῦντες περὶ τῆς εὐτυχίας τῆς πατρίδος. Ἔτι δὲ περισσότερον ἁμαρτάνουσιν οἱ οὕτω πρὸς τοὺς συρμοὺς καὶ τὰ τεχνουργήματα καὶ χειροτεχνήματα τῶν ἀλλοδαπῶν τεθηπότες, ὥστε πᾶν τὸ τῆς πατρίδος αὐτῶν προϊὸν καταφρονοῦσι καὶ ἀποῤῥίπτουσιν. Οὕτω πάλιν ἁμαρτάνουσι καὶ οἱ ἐκ σκαιᾶς ἐθνικῆς ὑπερηφανίας καταφρονοῦντες τῶν ἀλλοδαπῶν παῤῥησίᾳ, διότι εἰσὶν ἀλλοδαποί. Τοῦτο ἀντιβαίνει εἰς τὰ ὀφειλόμενα πρὸς πάντα ἄνθρωπον, διότι εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἄνθρωπος, σέβας καὶ τιμὴν καὶ ἀγάπην, καὶ εἶναι καθ' ἑαυτὸ σκαιὸν καὶ ἀπάνθρωπον.

§. 31. Περὶ τῶν κυριωτέρων καθηκόντων τῶν ἀρχόντων.

Ἐπειδὴ δὲ τῶν ἐθνῶν οἱ ἄρχοντές εἰσιν, ὡς εἴπομεν, οἱ ἔξοχοι ὑπηρέται καὶ διάκονοι τοῦ Θεοῦ, καὶ ὡς τοιοῦτοι θεωρούμενοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀπολαύουσι τὸ σέβας καὶ τὴν τιμὴν παρὰ τῶν ἀρχομένων, ἔχουσιν ἐξ ἅπαντος καὶ ἴδια καθήκοντα ταῦτα. α') Εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῶν ἀξιώματος νὰ πολιτεύωνται κατὰ τὸ θέλημα καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἐνθυμούμενοι διὰ παντός, ὅτι ὀφείλουσι λόγον εἰς αὐτὸν ἀκριβῆ περὶ πάσης αὐτῶν τῆς διαγωγῆς εἰς τὴν τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν διαχείρισιν, καὶ ὅτι ἀνυψωθέντες παρὰ τοῦ Θεοῦ εἰς αὐτὸ τὸ ἀξίωμα, ἵνα προστατεύωσι καὶ εὐεργετῶσι τὴν ἀνθρωπότητα, ὀφείλουσιν ἰδίως νὰ πράττωσι τοῦτο. β') Νὰ φροντίζωσιν ἐπιμελῶς, ἵνα τοὺς μὲν χρηστοὺς καὶ τιμίους πολίτας ἰσχυρῶς πανταχοῦ προστατεύοντες, τῶν δὲ μοχθηρῶν καὶ διεφθαρμένων τὰ σκευωρήματα καὶ τὰς ῥᾳδιουργίας ματαιοῦντες καὶ ἀποκρούοντες, ἐπαυξάνωσι τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἐπιτετραμμένου εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτῶν λαοῦ· καὶ τοῦτο νὰ νομίζωσι μᾶλλον

δόξαν αὐτῶν ἀληθῆ, ἢ τὴν κενὴν πομπὴν καὶ μεγαλοπρέπειαν. γ') Νὰ τιμῶσιν, ὡς ἄνθρωποι καὶ ἀνθρώπους κυβερνῶντες, εἰς ἕκαστον καὶ τὸν ἐλάχιστον τῶν πολιτῶν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, προστατεύοντες τὰ δίκαια αὐτοῦ οὐχ ἧττον, ἢ τὰ τῶν πλουσίων καὶ πολυκτημόνων. δ') Νὰ ἦναι ἀπροσωπολήπτως πατέρες ἀληθεῖς πάντων τῶν ὑπηκόων αὐτῶν, φεύγοντες πᾶσαν αὐθαιρεσίαν, καὶ δεσποτισμὸν, καὶ δυσκολίαν εἰς τὴν μεταχείρισιν αὐτῶν. ε') Ὡς οἰκονόμοι δὲ καὶ διάκονοι τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὀφείλουσι νὰ ἀγωνίζωνται, ἵνα προσεγγίζωσιν, ὅσον τὸ δυνατὸν, ἐν τῇ κυβερνήσει αὐτῶν εἰς τὴν ἁγίαν καὶ δικαίαν κυβέρνησιν τοῦ Θεοῦ· ἰδίως δὲ νὰ φροντίζωσιν, ἵνα μὴ γίνηται ἀνεκτὴ ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ αὐτῶν οὐδεμία τοῦ δικαίου ἀθέτησις ἢ καταπάτησις οὔτε πρὸς τὸν ἰδιώτην οὔτε πρὸς τὸ δημόσιον, τῆς δὲ ὅπως δήποτε γενομένης νὰ παραγγέλλωσιν ἔρευναν ἀκριβῆ πρὸς εὕρεσιν τῶν ἐνόχων, καὶ τούτους εὑρεθέντας καὶ ἐξελεγχθέντας νὰ ἀναγκάζωσιν εἰς τὴν δικαίαν ἀπότισιν, προσεπιβάλλοντες αὐστηρῶς καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου ὁριζομένην ἐπὶ τῷ κακουργήματι ποινήν. ς'), Νὰ ἐγκαθιστῶσι πανταχοῦ κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν πληθυσμὸν τῆς χώρας οἰκονόμους καὶ ὑπηρέτας τῆς δικαιοσύνης. ζ'), Νὰ διανέμωσι δικαίως καὶ ἀπροσωπολήπτως τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ ὑπουργήματα, ἐκλέγοντες εἰς αὐτὰ τοὺς ἱκανωτέρους καὶ χρηστοτέρους, καὶ ἐπαγρυπνοῦντες εἰς τὸ νὰ μὴ ἀμελῶσι τῆς ὑπηρεσίας, μηδὲ νὰ καταχρῶνται αὐτὴν οἱ ἐκλεχθέντες καὶ ἀποκατασταθέντες. η'), Νὰ ἐπιβάλλωσι μόνους τοὺς ἀναγκαίους καὶ νομίμους φόρους, καὶ τούτους νὰ εἰσπράττωνται μετ' ἐπιεικείας καὶ φειδοῦς κατὰ τὴν περιουσίαν τῶν φορολογουμένων. θ') Νὰ διατάττωσι πάντοτε τὰ δίκαια καὶ χρήσιμα εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν, καὶ ἀνάλογα εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἀρχομένων· εἰς δὲ τὰ διαταχθέντα νὰ ἐμμένωσιν αὐστηρῶς καὶ ἐντόνως, μηδὲν ἄνευ ἀνάγκης μεταβάλλοντες, μηδεμίαν εἴς τινας συγκατάβασιν δεικνύοντες περὶ τῆς ἀκριβοῦς τῶν διατεταγμένων ἐκπληρώσεως, παρεκτὸς, ἐὰν ἡ κοινὴ εὐ-

τυχία, ἢ ἄλλοι σπουδαιότατοι λόγοι ἀπαιτῶσι τοιαύτην συγκατάθεσιν. ι), Νὰ ὑποστηρίζωσι καὶ νὰ προάγωσι τὰς ἐπιστήμας καὶ πάντα τὰ πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν μόρφωσιν ἢ πρὸς τὴν φιλάνθρωπον θεραπείαν τῶν δυστυχῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καταστήματα, καὶ νὰ εὐκολύνωσι τὴν βιομηχανίαν, τὸ ἐμπόριον, τὴν γεωργίαν, ἀγωνιζόμενοι νὰ φέρωσι ταῦτα εἰς τὴν ἐνδεχομένην ἀκμήν. ιά) Τελευταῖον δὲ, νὰ κωλύωσιν ἰσχυρῶς τὴν ἀσώτευσιν, τὴν περιττὴν πολυτέλειαν τῶν ἐνδυμάτων, τὰ πομπώδη καὶ πολυδάπανα θεάματα, διδόντες αὐτοὶ πρῶτοι εἰς ἑαυτοὺς τὸ καλὸν τῆς εὐγενοῦς ἁπλότητος παράδειγμα.

§. 32. Καθήκοντα τῶν ἀρχόντων πρὸς τὰ ἄλλα κράτη.

Τοιαῦτα καθήκοντά εἰσι μάλιστα· ά) νὰ μὴ ἐπιχειρίζωνται ἀδίκημά τι κατὰ τοῦ ἀλλοτρίου κράτους, ἢ κατά τινος αὐτοῦ ὑπηκόου, ἀλλὰ μήτε νὰ ἀνέχωνται νὰ γίνηται τοιοῦτόν τι παρά τινος τῶν ἰδίων ὑπηκόων· β') εἰς δὲ τὸ ἐκ παραδρομῆς γινόμενον νὰ παρέχωσι δικαίαν καὶ ταχεῖαν τὴν ἱκανοποίησιν· γ') πρὸς τὰ ἄλλα κράτη καὶ τοὺς ὑπηκόους αὐτῶν νὰ φαίνωνται οὐ μόνον δίκαιοι, ἀλλὰ καὶ ἐπιεικεῖς καὶ ἐλευθέριοι, καὶ εἰς τὰς ἰδιαιτέρας αὐτῶν ἀνάγκας νὰ μὴ ἀπαρνῶνται τὴν ἀναγκαίαν συνδρομὴν καὶ ὑποστήριξιν· δ') νὰ διατηρῶσι τὴν πρὸς τὰς ἄλλας ἐπικρατείας παντὶ τρόπῳ εἰρήνην καὶ τὴν φιλικὴν σχέσιν· τὰς δὲ συμβαινούσας ἐνίοτε διαφορὰς νὰ ἐπιμελῶνται, ἵνα καταπαύσωσιν, ὅσον τὸ δυνατὸν, ταχέως καὶ φιλικῶς, ἀποφεύγοντες τὸν βίαιον πόλεμον, ἐκτὸς ἐὰν ὑπὸ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης βιάζωνται· ἀλλὰ καὶ τότε ὀφείλουσι πρῶτον νὰ δοκιμάσωσι πάντα τὰ ἠπιώτερα μέτρα καὶ μέσα· έ) καὶ ὅταν δὲ πόλεμος συμβῇ, πάλιν πρέπει νὰ φαίνωνται πρόθυμοι κατὰ πᾶσαν ὥραν πρὸς τὴν εἰρήνην, ἐξασφαλίζοντες αὐτὴν ἀκριβῶς διὰ συνθηκῶν δικαίων καὶ ὡρισμένων, καὶ τὰς γενομένας συν-

θήκας τηροῦντες ἀπαραβάτους ὡς ἱεράς, μετὰ δικαιοσύνης καὶ ἀγαθῆς συνειδήσεως.

Ἂν τὰ εἰρημένα καθήκοντα ἐτηροῦντο πιστῶς καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων καὶ ἐκ τῶν ἀρχομένων, ἡ κοινὴ εὐδαιμονία ἤθελεν αὐξάνει πάντοτε ἀναμφιβόλως, καὶ ἀγάπη ἀμοιβαία, καὶ εἰρήνη, καὶ ὁμόνοια, καὶ εὐχαρίστησις ἤθελε πληροῖ πᾶσαν καρδίαν οὕτως, ὥστε οὐδεὶς γογγυσμὸς ἠδύνατο νὰ ἀκούηται ἢ νὰ ταράττῃ τὴν ἡσυχίαν τῶν ἐθνῶν. « Καὶ νῦν βασιλεῖς σύνετε, δουλεύσατε τῷ Κυρίῳ ἐν φόβῳ, καὶ ἀγαλλιᾶσθε αὐτῷ ἐν τρόμῳ (1) ».

(1) Ψαλμ. β'. 10. 11.

ΤΕΛΟΣ.